

ARADVÁRMEGYE

ÉS

ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS

MONOGRAPHIÁJA.

ARADVÁRMEGYE, ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS ÉS AZ
ARADI KÖLCSEY-EGYESÜLET MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

JANCSÓ BENEDEK.

II. KÖTET (ELSŐ RÉSZ.)

ARAD, 1892.

KIADJA A MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁG.

ARADVÁRMEGYE
ÉS
ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS
TÖRTÉNETE.

IRTA
MÁRKI SÁNDOR.

ELSŐ RÉSZ.
A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A TÖRÖK HÓDÍTÁSIG.

ARAD, 1892.
KIADJA A MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁG.

ARAD, 1892. NYOMATOTT RÉTHY L. ÉS FIÁNÁL.

ELŐSZÓ.

Sine me liber ibis in urbem. Nélkülöm megy ez a könyv abba a városba, melyet nem szüleimnek, hanem feleségemnek, kis leányomnak első csókja és egy sok munkában sok lelki nyugalmat adó életpályának megkezdése tett édes otthonommá; s melyet szeretnem és becsülnöm tanított a történetével napról napra való foglalkozás. Tizennégy éve múlt, hogy az aradi állami reáliskola történettanárává kineveztetvén, gyűjtögetni kezdtem az Arad multjára vonatkozó adatokat. Ilykép körülbelül száz cikket közölhettem az aradi lapokban s már 1880-ban egy kis vezérfonalat írtam tanítványaim számára, kiknek, mint hittem, a magyar történet tanulása közben valamivel bővebben kell foglalkozniok szülőföldjük multjával. Majd megalapítottam a lyceum kis régiségtárát, a Kölcsey-egyesület egyik fő feladatául pedig szintén a vármegye és város történetének kutatását tekintettem. Arra, hogy *Fábián Gábor, Török Gábor és Lakatos Ottó* művei helyett én írjak egy újat, még akkor sem gondoltam, midőn — már könyvének nyomtatása közben — Lakatos Ottó, a város monographusa, többször emlegette, hogy ez a feladat reám vár.

A nemes fölhevülésnek egy szép pillanatában azonban Aradvármegye, Aradváros és a Kölcsey-egyesület elhatározta, hogy megírattja monographiáját s a történelmi rész elkészítésére engemet szólított fel. Ha az irodalmat emelkedésem eszközéül tekintettem volna valaha, bizonyosan megmaradok azon általánosabb történelmi kérdések mellett, a miknek kutatása és fejtegetése több olvasóval, siker esetében pedig több hírnévvel is jár. Tudtam, hogy a felszólításban kifejezett bizalom, nagyobb alkotásokra nem hivatkozhatván, inkább szorgalmamat és buzgóságomat illette, mint tehetségeimet. S tudtam, hogy ha történtek is már érdemes kísérletek, a történetírásban mindent elül kell kezdenem, s a forrásokig visszamennem. Gondolnom kellett arra is, hogy munkámat majdan összemérik azokkal, kik ezt jobban végezték volna. Azonban úgy kívánták, hogy aradi író végezze s én nem térhettem ki e kívánság elől. 1885. jún. 24. elfogadtam a bizottság föltételeit.

Hat év alatt bejártam a vármegye egész területét, kutattam hazánk s a külföld számos levéltárában, átvizsgáltam a kiadott okleveleket, a kérdésre vonatkozó irodalmat s lekötelezettje lettem száznál több írónak, tudósnak, gyűjtőnek és érdeklődőnek, kik kimeríthetetlen türelemmel adtak fölvilágosításokat. Végtelenül csekély viszonzás, de a kegyelet jele mégis, ha azon buzgó támogatásért, melyben *Bayer* Károly eleki plébános, báró *Bánhid*y Albert földbirtokos, *Bodányi* József urad. jószágigazgató, *Czárán* Antal borosjenői főszolgabíró, *Feichtinger* János esztergomi cz. kanonok s primási könyvtárnok, *Haan* Lajos akad. tag, Békésvármegye monographusa, *Lakatos* Ottó aradi h. plébános, Aradváros monographusa, *Pesty* Frigyes, akad. tag, Krassó-Szörénymegye stb. monographusa, id. *Rajla* Péter simándi lakos, *Rómer* Flóris, akad. tag, nagyvárad kanonok, *Spilka* László aradi folyammérnök, *Szabó* Károly akad. tag, kolozsvári egyetemi tanár és könyvtárnok, *Tabajdy* Károly Aradvármegye és Aradváros főispánja egykoron részesített, hálásan emlékezem meg az elhunytakról.

Mély hálára köteleztek továbbá *Atsél* Péter, Aradvármegye és Aradváros volt főispánja, *Balás* Gábor halmágyi körjegyző, *Baltha* György borosjenei g.-kel. lelkész, *Banner* József székudvari gazdatiszt, dr. *Barabás* Samu orsz. levéltári tiszt, dr. *Bayer* József budapesti főgym. tanár, *Bittó* Károly Aradvármegye főlevéltárnoka, *Bodorovsky* besztercebányai nyug. főjegyző, *Bohus* István földbirtokos, *Böhm* Miklós, urad. titkár, ifj. *Böloni* Sándor földbirtokos, *Bunyitay* Vincze, akad. tag, nagyvárad kanonok s püspöki könyvtárnok, dr. *Csánki* Dezső akad. tag, az orsz. levéltár tisztviselője, dr. *Csontos*i János akad. tag, a muzeumi könyvtár segédőre, *Doby* Antal homonnai sőtiszt, *Dölle* Gyula lippai polg. isk. igazgató, *Dömöör* László aradi reálisk. tanár, *Dragán* Gyula erdész, *Fábián* László Aradvármegye és Aradváros főispánja, dr. *Fejérpataky* László, akad. tag, a nemz. muz. levéltárnoka, dr. *Fényes* Dezső aradi reálisk. tanár, *Frank* Ignác glogováci plébános, *Földes* János aradi kir. törvényszéki bíró, dr. *Fröhlich* Róbert budapesti gymn. tanár, *Gál*ik Mátyás apateleki ág. hitv. ev. lelkész, dr. *Hampel* József akad. tag, egyet. tanár, a nemz. muzeum régiség-tárának igazgatója, *Haydu* Elek vadász ev. ref. lelkész, dr. *Hidegh* Kálmán aradi reálisk. tanár, *Hofbauer* László borosjenői plébános, *Homolka* József m. kir. térképíró, *Horvát* Lipót világoosi plébános, *Hunyady* János szentmártoni plébános, *Fahu* Vilmos borossebesi jószágigazgató, dr. *Fancsó* Benedek budapesti gymn. tanár, *Jánossy* Dömjén a Minorita-rend tarto-

mányfőnöke, özvegy *Kallós* Kálmánné úrhölgy, dr. *Kammerer* Ernő orsz. képviselő, dr. *Karácsonyi* János nagyváradi theol. tanár, dr. *Károlyi* Árpád akad. tag, a bécsi cs. és kir. áll. levéltár tisztviselője, *Keszler* József m. kir. honvédőrnagy, *Kiss* Ernő Károly tanár, dr. *Komáromy* András orsz. levéltári tisztviselő, *Kovács* Ernő fegyházi igazgató, *Krausz* Jakab világosi igazgató-tanító, *Lachnitt* Márton halmágyi urad. ügyvéd, *Lanfranconi* Enea pozsonyi mérnök, *Lauko* Albert aradi reálisk. tanár, dr. *Loeher* Ferencz v. b. t. tanácsos, a müncheni kir. levéltár igazgatója, *Lóczy* Lajos akad. tag, egyetemi tanár, dr. *Mangold* Lajos budapesti reálisk. tanár, *Medgyaszay* Lajos pankotai pékmester, *Metianu* János aradi g.-kel. püspök, *Mezey* Béla bornagykereskedő, *Mogyoróssy* János Gyula monographusa, *Mózes* Mihály borossebesi jegyző, *Nagy* Imre akad. tag, kúriai bíró, *Nagy* Iván akad. tag és horpácsi földbirtokos, dr. *Nemes* Zoltán halmágyi ügyvéd, dr. *Németh* Kálmán nagybányai tanár, *Niedermayer* János glogováczi igazgató-tanító, *Ormos* Péter Aradvármegye ny. alispánja, *Orth* József szentannai plébános, *Ortvay* Tivadar akad. tag, pozsonyi akad. tanár, *Paradeyser* Lajos borossebesi főszolgabíró, *Pathy* Károly budapesti reálisk. tanár, *Pató* Károly erdőhegyi ev. ref. lelkész, dr. *Pauler* Gyula, akad. tag, az országos levéltár igazgatója, dr. *Páris* Gábor halmágyi főszolgabíró, dr. *Pertz* a nürnbergi Kreisarchiv tisztviselője, dr. *Pethő* Gyula áll. geologus, *Péchy* Imre a budapesti állományomda igazgatója, *Pontelly* István, a délmagyarországi muzeum volt titkára, dr. *Ratký* a bécsi udv. kamara levéltárnoka, *Rácz* Károly gyoroki, majd szapáryfalvi ev. ref. lelkész, a zarándi egyházmegye monographusa, *Rázel* István székudvari tisztartó, dr. *Rieder* Ottó a müncheni kir. levéltár titkára, majd a bambergi levéltár igazgatója, *Rozvány* György nagyszalontai ügyvéd, *Salacz* Gyula kir. tanácsos, Aradváros polgármestere, *Sánka* Lajos világosi nyug. főszolgabíró, *Scheidt* Miklós monyászi plébános, báró *Simonyi* Lajos vadász földbirtokos, *Svób* Sándor csálai áll. főerdész, dr. *Szabados* József cz. kanonok, pécskai plébános, *Szathmáry* Géza pankotai plébános, *Szathmáry* Gyula, Aradvármegye alispánja, dr. *Szádeczky* Lajos akad. tag, egyetemi tanár, *Szekér* Mihály kétegyházi tisztartó, dr. *Szendrei* János az orsz. régészeti és embertani társulat titkára, *Szentes* Károly eleki nyug. főszolgabíró, *Szél* Farkas debreczeni kir. táblai tanácselnök, *Szépfaludi* Örlössy Ferencz Mármarosvármegye levéltárnoka, *Szilágyi* Sándor akad. tag, a budapesti egyet. könyvtár

igazgatója, id. *Szinnyey* József a nemz. muzeumi hírlapkönyvtár igazgatója, *Szirmay* János buttyini plébános, *Szondy* Imre peregi ev. ref. lelkész, *Szőllőssy* Károly aradi polg. isk. igazgató, *Szűts* József f.-gyarmati ev. ref. lelkész, dr. *Tergina* Gyula csongrádmegyei kir. tanfelügyelő, dr. *Téglás* Gábor akad. tag, dévai reálisk. igazgató, dr. *Thallóczy* Lajos akad. tag, a bécsi udv. kamarai levéltár igazgatója, *Thaly* Kálmán akad. tag, orsz. képviselő, herczeg *Thurn-Taxis* Egon orsz. képviselő, *Tiszi* Lajos Aradváros levéltárnoka, *Torma* Károly akad. tag, egyetemi tanár, dr. *Török* Aurél egyet. tanár, a budapesti anthropologiai muzeum igazgatója, *Török* Béla simándi földbirtokos, *Varga* Aurél székudvari g.-kel. lelkész, *Varjassy* Árpád Aradvármegye kir. tanfelügyelője, *Vela* Pál aradi g.-kath. kanonok, özv. gr. *Vécsey* Károlyné úrhölgy, *Wagner* János tanítójelölt, *Zachariás* József f.-gyarmati jegyző, *Zórád* Ferencz szentannai jegyző és *Zsifkovics* Kőrnel bodrogi g.-kel. apát, s mások, kik munkámban adatokkal és tanácsal gyámolítottak.

Forrásaimmal részletesen beszámolok a *jegyzetekben*. Aradvármegye története ily terjedelemben először lévén kiadva, e jegyzeteket már bírálóm s a későbbi feldolgozók iránt való tekintetekből sem mellőzhettem. Maga a szöveg azonban, ha minden sora tudományos kutatásokon alapúl is, a *művelt közönség számára* van írva s nyugodtan ügyekszik előadni azt az igazságot, mit korokról, személyekről és eseményekről megállapítanom sikerült. Csaknem mindig oklevelek, vagy más hiteles kútfők alapján írtam; azonban a feldolgozásokat sem mellőztem, mert néhány — közkelendőségnek örvendő — nézetökkel szemben igazolnom kellett saját fel fogásomat. De nem a szövegben, hanem lenn, a jegyzetekben.

Előadásomban kétségtelenül sok még a tévedés, a hézag és a hiány. Több ezer adatot állítottam egybe, de mégis igen gyakran küzködtem az adatok hiánya miatt. Mindamellett, úgy hiszem, lejárta már magát az a panasz, hogy nincs elég adat az alföld történetének megírásához. Annyi bizonyosan van, hogy megalkothassuk a mult képének körvonalait.

Terjengősségről senki sem vádolhat. Nem használtam több szót, mint a mennyi bizonyos igazságok kiderítésére szükségesnek mutatkozott. A *csoportosító* rendszert követvén, itt-ott ismételten is elbeszéltem némely dolgot; evvel csak azt akartam elérni, hogy tőlem telhető módon felderítsem a közéletnek minden nyilatkozását.

A megye történetének megírásában *mintát* nem követhettem; mert

nyugodtan elfogadható mintánk maig sincs. *Olvasmányt* kellett nyujtanom a vármegye és város polgárai számára. Rajta voltam, hogy munkám — tudományos becsének kockáztatása nélkül — valóban ilyen olvasmány legyen s hogy egy középkori vármegyéről képet adjon. Igen bajos volt ez, mert a mai Arad nagyobb részét tevő Zarándmegyének történetét is bele kellett szőnöm. S itt, a magam igazolása végett, meg kell jegyznem, hogy nem törődtem annyit e könyvben Zarándnak megyeiségével, mint földjével és társadalmával; mert csak ez a két utolsó növelte a mai Arad jelentőségét.

Mások a régi Arad határai, mások politikai, egyházi és társadalmi viszonyai. Az aradi olvasó aránytalanul kevés ösmeretes vonást talál e könyvben; mintha csak idegen terület történetét olvasná. A vármegye nem volt mozdulatlan, merev kőbálvány, hanem élő szervezet, s lelke az állam eszméje, mely az idők — s milyen idők! — minden viharában csüggedetlenül fenntartotta. S ezt bebizonyítva látni és ezt tudni, a nemzet *minden* részének életrevalóságába vetett hitben megerősödni, — tanulmányainknak legfőbb eredményei közé tartozik. Én, a könyv írója, ezen hatás alatt állok; boldog volnék, ha a fogyatékosan elbeszélte események hasonló erővel hatnának könyvem olvasóira is.

Mesére, történetre édes anyám tanított először; a mesében is megerestette vélem a valót s a történetben is éreztette vélem a lelket. S ha mesét, vagy történetet mondott, megcsókolt utána. Ennek hevét érzem ma is mindenkor, a midőn történettel foglalkozom. S az állam-eszmének az a föltétlen híve vagyok máig, a mivé édes apám nevelt. Tudom, hogy ilyes életrajzi adalék fölemlítését könnyen arrogantiának veszik. Ez esetben nem az. Nem is a végből áll itt, hogy az eléggé ösmeretlen író egyéniségét megvilágítva, könyvét is érthetőbbé tegye. Csupán a kegyelet nyilvánulása. Ma van szüleim házasságának *övenedik* évfordulója. E könyvben teszem az emlékezet és szeretet koszorúját édes anyám sírjára; s e könyvben érintem édes apám kezeit a hála csókjával. És ha van e munkában valami, a mi megjelenését igazolja, senki sem fogja megróni a történetírót azért, hogy a ki rég letűnt idők alakjaival szemben kegyeletes tudott lenni, az marad azokkal szemben is, kik a történet iránt való érzéket beléoltották.

Budapest, 1891. október 10.

Márki Sándor.

TARTALOM.

I. SZÖVEG.

	Lap.
Előszó	I.
I. Aradvármegye őskora. I. A kőkor. Ősvilági kép. Állatok. Az ősember szerszámai és fegyverei. A halmok. Lakóhelyek. Agyagipar. Vadászat, halászat, földművelés. — II. A réz- és bronzkor. Réz- és bronzfokosok, lándzsák, szerszámok és ékszerek. Arany- és ezüsttárgyak. Gyöngyök. A temetkezés módja. A vaskorszak. Barbár pénzek.	1—18.
II. Arad a rómaiság korában. Agathysok. Görög hatás az érmekre. A dákok. Traján-hagyományok. A rómaiság jelei. Zermizirga és Ziridava. Épületek, utak, bányák stb. maradványai. Éremleletek. Dacia limese s egyéb sánczok.	19—34.
III. A népvándorlás kora Aradvármegyében. Germán-mozgalmak. Hun-émlékek. Az avarok korszaka. A szentannai avargyűrű és aranyelet. A Papokhalma. Az Ördögárok vagy Traján. Mese Csörsz királyról. A helynevek tanúsága. Szlávok. Kazarok.	35—47.
IV. A honfoglalás. I. Az igriczek meséi s a Névtelen Jegyző. Háború Mén Marót ellen. Bellarad fekvése. Helyrajzi nehézségek. Velek vezér honfoglalásban. Zaránd megalakulása. II. Az avargyűrűk szerepe a honfoglalásban. Háború Glád ellen. A bolgár-magyar elem egybeolvadása. A Kund-kapitányság meséje. Ősmagyar nevek. A székely-telepítés. Ajtony és nemzetsége.	48—58.
V. A vármegyei élet kezdete. Ajtony legyőzése. Arad vezér. Aradvármegye megalakulása. Első ispánjai. Az ősmegye határai, terjedelme, neve, székhelye. Arad vár és város a mainak helyén állott.	59—66.
VI. A kereszténység megalapítása. Az őshit nyomai. Görögkeleti kereszténység. Szent Gellért. Az aradi, zomboly-pankotai és köleséri főesperesség. Az első plébániák és apátságok. Az aradi prépostság	67—75.
VII. Arad a XII. században. II. Béla és Borics. Az aradi gyűlés 1136-ban. Ilona királyné beszéde. 68 úr lemeszároltatása. Ez esemény jelentősége. Arad első prépostjai. Egyházi intézmények. A pankotai apátság. A Jánoslovagok Tóton, a templomosok Ternován. »A pernahájderek.« Dienesmonostora. Imre király s Elvin és Boleszló püspökök.	76—87.
VIII. II. Endre kora. II. Endre és Gottfried aradi prépost. Jolánta királyné befejezteti az aradi templomot. III. Honorius újabb áldozatokra buzdítja őt. Belső bajok. Investitúra-küzdelem Aradban. A várszerkezet bomlása. Főurak hatalmaskodása. A pápa közbelépése. Az aradi és zarándi vár jószágai. A megye legrégebb szervezete. Első comesei. A megyei élet az Árpádok korában még fejletlen.	88—96.

- IX. A tatárjárás.** Hadikészülődések. Albert prépost küldetése. Tamáshida sorsa. A nadabi sziget megerősítése. Kísérletek menekvésre. A tatárok betörnek a szigetre. Az Erdőhát nyomora. Tatár közigazgatás. Pereg, Egres és Arad ostroma. A tatárok kivonulása. 97—106.
- X. A várak, 1241—1552.** IV. Béla telepítései. Új várnemések. A kunok. Újabb tatárjárás. Az oligarchia buzgótsága. A papság és a király. Várnagyok esküje. A Maros balpartján 12, a jobbparton 15 és az egész Zarándban 17 vár s erősített hely épült a tatárjárás után. Ezek történetének főbb vonásai. 107—131.
- XI. Daliás idők.** Az Anjouk és vezérek. Fegyvernemek. A XV. század hősei. Török háborúk. Pártvillongások. Lázadások. 132—142.
- XII. Közigazgatás és törvénykezés.** A megyeiség kezdete. Fő- és alispánok, szolgabírák és esküdtek. A megyegyűlések. A nemesség. Arad az országgyűlésen. Igazságügy. Istenítéletek. Párba, sorsházás, eskü, választott bíróság. Ügyvédek. Perek. A főbb büntettek. Az aradi káptalan, mint hiteles hely. Adó, vám, pénzverés, a kamara haszna. . . 143—174.
- XIII. Városok.** Arad városa. Lippa városa. Aradi mezővárosok. Zarándi mezővárosok. 175—189.
- XIV. Aradvármegye helységei.** 437 falu és nagy-puszta névsora betűrendben. 190—220.
- XV. Zarándvármegye helységei.** 419 falu és nagy-puszta névsora betűrendben. 221—253.
- XVI. A nemzetségek.** Az Abák, Ajtonyok, Borsák, Bők, Becse-Gregorok, Buzádok, Csanádok, Csákok, Dorosmák, Gútkeledek, Hermánok, Hunt-Pázmánok, Kaplonyok, Szalókok, Tomajok. 254—285.
- XVII. Aradvármegye nemescsaládai.** 242 család névsora betűrendben . . 286—338.
- XVIII. Zarándvármegye nemescsaládai.** 292 család névsora betűrendben . . 339—369.
- XIX. A papság.** Az aradi világi prépostság és káptalan tagjai. Aradi, zomboly-pankotai, köleséri és gyulafejevári főesperesek. Plébánosok. Szerzetesrendek. Egyházi birtok. 370—387.
- XX. Földesúr és jobbágy.** A latifundiumok általában. Egyházi és világi jószágok. Uradalmi élet. Gazdatisztek. Az ingatlanok forgalma. Munkások. Jobbágyok. 388—398.
- XXI. Őstermelés.** Halászat. Vadászat. Állattenyésztés. Földművelés. Kertészet. Szőlőművelés. Erdészet. Bányászat. 399—421.
- XXII. Ipar, kereskedelem, közlekedés.** Szövő-fonó-, bőr-, agyag-, kőfaragó- és kőműves-, fa-, vas- és élelmezési ipar. Átmeneti kereskedelem. Piacok és vásárok. Főbb árucikkek. Folyami közlekedés, hajózás. Szárazföldi közlekedés. 422—436.
- XXIII. Művészet.** Az egyházi és világi építkezések főbb emlékei. Falfestmények. Szobrok. Üvegfestés. Zene. 437—459.
- XXIV. Közműveltség.** Tanügy. Káptalani iskola. A külföldi egyetemek látogatása. A lippai deákiskola. Királyi kancellárok. Mesterek és deákok. Nyelvemlékek. Szónoklat. Igriczek és költők. Tudósok. Codex-írás és sajtó. 460—476.
- XXV. Földművesek forradalma.** A köznép s a társadalom, vallás és nemzetiség. A parasztság helyzete. A forradalom kitörése. Dósa György Aradban. Lippa és Solymos ostroma. A forradalom bukása. 477—493
- XXVI. Nemzetiségek.** Magyarok, szlávok, oláhok vagy románok, németek, cigányok. Szláv nemzetiségi mozgalmak. 494—513.

- XXVII. A vallásújítás.** Aradi hussiták. Brandenburgi György s a lutheranizmus. Kenderesy János. A földesurak viszonya a reformatiohoz. János király magatartása. Szegedi Kis István. A toronyi zsinat s a helvét hitvallás. Kölcsönös gyűlölködések. A kath. intézmények megszűnése. 514—522.
- XXVIII. Három állam követelése.** Unio Erdélyvel. Lippa mint fejedelmi székhely. Az 1551. évi hadjárat. Arad, Simánd és Lippa török kézre kerül. Castaldo és Martinuzzi Lippa alatt. Aldana Lippán. Arad behódolása. Gyula és Boros-Jenő elfoglalása. Zaránd behódolása. 523—564.

II. A KÉPEK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE.

1. Aradvármegye középkori térképe. Tervezte Dr. Márki Sándor, rajzolta Homolka József. Hölzel és Társa magyar földrajzi intézetének nyomása. (A címlaphoz mellékelve).
- 2—3. A paulisi kőkalapács. A nemzeti muzeumból. Rajzolta **Malachovszky**. 2.
4. A glogováczi Óthalom. Rajz. **Dörre Tivadar**. Fára metszette **Morelli Gusztáv**. 6.
5. Paulisi cserépedények. A nemz. muzeumból. **Malachovszky**. 9.
6. Paulisi őrlőkő. A nemz. muzeumból. **Malachovszky**. 11.
7. A peregi díszfokos. A nemz. muzeumból. 13.
7. A vadászai bronzlelet. Ugyanonnan. **Malachovszky**. 14.
8. Aradvideki tibulák. Lóczy L. gyűjteményéből. (Most a nemz. muzeumban.) Rajz. **Márki S.** 15.
9. Aradi aranylelet. (Karika-péNZ). A nemz. muzeumból. **Malachovszky**. 16.
10. Pécskai aranylelet. A nemz. muzeumból. **Ugyanaz**. 16.
11. Peutinger térképe a IV. századból. **Fac-simile**. 26.
12. Római sáncz a szabadhelyi határban. **Fénykép után**. 32.
13. Római sáncz a szabadhelyi határban. Lóczy Lajos fényképe után **Biczó Géza**. Fára metszette **Morelli Gusztáv**. 33.
14. A szentannai aranyleletből. A nemz. muzeumból. **Malachovszky**. 40.
15. Aradvármegye a Lazarus-féle 1528. évi térképen. Egyetlen példánya gr. **Apponyi Sándornál**, fényképe a budapesti egyet. könyvtárban. 62.
16. II. Béla király. Thuróczy 1488. évi krónikájából. **Fac-simile**. 78.
17. Az aradi gyűlés leírása Thuróczynál, 1488. **Fac-simile**. 79.
18. Az aradi gyűlés. **Márk** 1358. évi krónikájából. **Fac-simile**. 81.
19. Jolánta királyné és II. Endre. **A strassburgi codexből**. 89.
20. Solymos vára. **Krausz Jakab** fényképe után rajz. **Biczó Géza** 121.
21. Világos vára. **Krausz Jakab** fényképe után rajz. **Biczó Géza**. 125.
22. Boros-Jenő jelenleg. **Krausz Jakab** fényképe után rajz. **Biczó Géza** 129.
23. Károly-Róbert s Nagy Lajos. **Márk** krónikájából. Egyeztetett **Fac-simile**. 133.
24. Aradvármegye **F. de Witt** térképén. **Fac-simile**. 156.
25. Az aradi káptalan egy 1532. évi kiadványának kezdőszavai. Az Újhelyi-levéltárból. **Fac-simile**. 169.
26. Az aradi káptalan régiebb s újabb pecsétje. 170.
27. I. János király arczképe (egykorú érem után) és névalírása 1526-ból (Orsz. lt.) 182.
28. Lippa város kis és nagy pecsétje. Az Újhelyi-lt. XVI. századbeli leveleiről. Rajz. **Malachovszky** 183.
29. Izabella királyné névalírása 1540-ből. Az orsz. lt.-ből. **Fac-simile**. 183.
30. A glogováczi romok. Dr. **Fényes Dezső** fényképe után rajz. **Biczó Géza** 195.

	Lap.
31. A Kalodvai-völgy bejárata a várhegygyel. Lóczy Lajos fényképe után rajzolta Dvihally Emil.	205.
32. Bethlen-czímer.	256.
33. Bánffy-czímer.	262.
34. A Csák-nemzetség címere	267.
35. Ábrahámffy-czímer.	269.
36. Garay-czímer. A kassai dómból.	271.
37. Báthory-czímer.	272.
38—39. Laczkfy Imre és István nádorok pecsétje 1375—1389.	279.
40. Bessenyei-czímer.	282.
41. Losonczy címer.	283.
42. Arady-czímer.	287.
43. Both-czímer.	292.
44. A Dósák pecsétje. A nemz. muzeumban levő nadabi leletről. Malachovszky	303.
45. György, brandenburgi örgróf. A berlini kir. képtár eredetije után.	310.
46. Frangepán Beátrix. Mogyoróssy Gyulai Codexéből.	311.
47. A Hunyadyak címere. Az orsz. lt. 1453. évi okleveléről Dörre Tivadar. Fára metszette Morelli Gusztáv.	314.
48. Corvin János névaláírása. A nemz. muzeumnak egy 1492. évi okleveléről.	316.
49. Lépes-czímer	320.
50. Országh-czímer. A kassai dómból.	324.
51. Perényi-czímer. A kassai dómból.	328.
52. Pongrácz János pecsétje. Az orsz. lt. 20827. sz. okleveléről.	330.
53. A Szapolyay-czímer. A kassai dómból.	333.
54. A Szilágyi-czímer.	335.
55. Balassa-czímer	340.
56. Bácsmegyei-czímer	341.
57. Estei Hyppolit. Egykorú érem után	379.
58. A lippai konvent pecsétje, egy 1526. évi oklevélről, az Újhelyi-levéltárból	385.
59. Solymár. A nadabi középkori domborművön, a nemzeti muzeumból. Rajzolta Malachovszky	402.
60. Favágó magyarok. Ugyanonnan. Malachovszky	415.
61—62. Pankotai téglá. Csálai szeglet- és párkánykő. A helyszínéről. Rajz. Márki	424.
63. Nadabi kályharészlet. A nemz. muzeumból. Rajz. Malachovszky	424.
64. A Fejér-Körös torkolata, Lazius szerint, Ortelius krónikájának 1580. évi kiadásából. Lanfranconi Enea gyűjteményéből.	433.
65. A Fekete-Körös folyása Sambucus 1579. évi térképén. Ugyanonnan	433.
66. A vadászai templom. Lóczy Lajos fényképe után rajz. Biczó Géza.	439.
67. Az ágyai templom. Lóczy után Biczó	440.
68. Dienesmonostori oszlopfő. A nemz. muz. 1878. évi naplójából.	441.
69. A dienesmonostori templom alaprajza Márki Sándortól.	442.
70. Pankotai oszloprészlet Malachovszky tól.	443.
71—72. Pankotai dombormű és a pankotai apátság temploma. Márki S. vázlata	444.
73. A világosi Mindszentek-kápolnája. Márki S. vázlata	445.
74. A kovaszinczi templom vázlata. Kallós Lajos rajza után	447.
75. A bizerei (glogováczi) templom alaprajza Szaládi Árpádtól.	448.
76. Faragott kövek a bizerei templomból. Dr. Fényes D. fényképe után rajz. Márki S.	449.
77. A feketegyarmati freskó. Kallós Lajos rajza. Külön melléklet.	455.
78. A vadászai freskó. Rajzolta Somogyi Ágoston. Fára metszette Morelli Gusztáv.	457.
79. Felírtas szalag a vadászai freskóról. Rajz. Somogyi Ágoston	458.

XIV.

	Lap.
80. Aradi földesurak névalírásai, 1446—1561. kelt oklevelekről	461.
81. Aradvármegye <i>Mercator</i> térképének egy 1606. évi kiadásában. Lanfranconi E. gyűjteményéből.	472.
82. A solymosi vár belseje. Lóczy Lajos fényképe után rajz. Biczó Géza.	484.
83. Világos vára. Bohus László fényképe után rajz. Márki S.	510.
84. Szegedi Kis István. A békésmegyei muzeumból.	519.
85—6. Fráter György arczképe. A trakostyáni várban levő eredeti olajfestményről. Névalírása eredeti oklevélről. Metszette Pollák Zsigmond.	526.
87—8. Nádasdy Tamás arczképe. Marastoni József rajza után. Aláírása egy 1531. aug. 3. kelt oklevélről.	538.
89. Aradvármegye Münster 1552. évi térképéről. Lanfranconi gyűjteményéből. . .	548.
90. Schwendi Lázár. <i>Ortelius Chronológiájának</i> 1604. évi kiadásából. Fára metszette Pollák Zsigmond.	560.
91. Kerecsényi László zarándi főispán és Gyula védője. Mogyoróssy rajza után . .	561.

ARAD TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A TÖRÖK HÓDÍTÁSIG

(1566.).

I. ARADVÁRMEGYE ŐSKORA.

I. A KÖKOR.

Ősvilági kép. Állatok. Az ősember szerszámai és fegyverei. A halmok. Lakóhelyek. Agyagipar. Vadászat, halászat, földművelés.

Rengeteg erdők borították az ős Aradvármegyét. Ez erdők uralkodó faneme a síkságon a szil volt, mint ezt a vármegye czimere ma is bizonyítja; a mellett különösen a tölgy díszlett. Benn, a Mátra és Makra alja (a Moma Kodru s a Hegyes-Drócsa) lejtőségein, mint ezt a kövületek és százados helynevek bizonyítják¹⁾, nyír és gyertyánfa is sűrűn találkozott. Sőt a középkorban Nyírköznek nevezték a mai egész Erdőhátat (Lunkasgot), s Nyírségnek a Körös-Maros közét. A hárs, juhar, kőris, fűz és vadkörte a vármegyének oklevelekben legrégibb idők óta emlegetett fanemei közé tartozik.

A síkságon kevés volt a tisztás; de nem hiányzott végképen. A nádasok nagy területet foglaltak el és kicsillogott közülök az utolsó áradások óta lappangó víz. Mély barázdákat vágva, minden irányban folyók ágazták be a vidéket, mely a természet őseréjét mutatta. A *Maros* volt már akkor is a főfolyó; pedig jobban pazarolta kincseit, mert nagyjából híven őrzött mai irányán kívül egy másikat is követett. Paulisnál lekerült Világos alá s a *Szárazér* medrében hömpölygött tovább. A két *Körösön*, *Tőzön*, *Csigeren* kívül tömérdek ér és fok vezette le a fölösleges vizet, mely több lehetett a mainál, mert a roppant nagyságú erdők sűrűbbé tették a csapadékot. Még történeti időkben is óriási területek voltak fával benöve s emlékeink a mainál több patakról beszélnek.

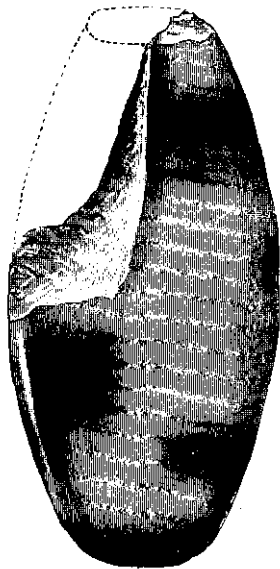
Erdők nyugalmát, nádasok csendjét gyakran zavarta *vadállatok* zaja. A közönséges dúvadak ősmertes alakjai mellett soha nem látott szörnyetegek mutatkoztak. Például a *mammut*. Milyen jelenet lehetett az, mikor ez a sötétszürkés bőrű őselefánt, melynek vöröses gyapját lósörénynél vastagabb, hosszú, fekete sörte tarkította, csapatosan végig-csörtetett a

¹⁾ A déznai barlangokban faopált is találtak. Baszarabászában nagyobb faopált-telep van. (Schmidl, Das Bihargebirge, 310—11.)

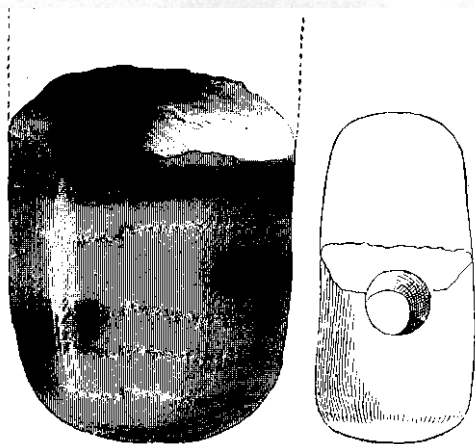
százados fák közt, hosszú vonalon ledengelte maga előtt a sást és a nádat s azután megállt a Maros vagy a Körös partján, hogy orrmányát vízzel szíjja tele!¹⁾

Izmos fejét szügyébe vágva rohant tovább az *ősbövény* (*bos primigenius*) s rőfögve keresztezte útját a *vaddisznó*; zsákmány után éhesen futkosott a *farkas* és a *róka*, melyek elől remegve tért ki a *jávorszarvas* és az *őz*. Monyásza vidékén, a Piatra-ku-laptye déli lejtőjén a vörös-tarka márványban támadt üreg a *barlangi medve* (*ursus spelaeus*), *barlangi farkas* (*canis spelaeus*) és *barlangi hiéna* (*hyaena spelaea*) csontvázainak töredékeit őrizte meg. E ragadozók a diluviális korban keletfelé e vidékig voltak elterjedve s jó búvóhelyeket találtak itt s a Bihar-hegység odúiban²⁾.

Mindezen állatok félték egymástól; de méginkább félték a rájuk vadászó *embertől*. Mert az ember, ki oly törpe volt a mammothoz és medvééhez képest³⁾, úzte, vadászta valamennyit, hogy éhségét csillapítsa, bőrükkal testét fődözze s agancsaikból, szarvaikból, csontjaikból eszközöket készítsen.

A paulisi kőkalapács.

A paulisi kőkalapács.

Egytetemes lángésznek kellett lennie; értenie mindenhez, mire a közönséges életben szüksége volt.

Ha meggondoljuk, mily kezdetleges műszereik lehettek, ámulattal kell néznünk azokat a *kőbaltákat* és *kőkalapácsokat*, melyeket Ágyán,

¹⁾ Újabb időkben a Maros és Körös ágyából ismételve napvilágra került egy-egy mammut csontja. 1811-ben az ágyai Körös-mederben egy mammut farcsontját találták, mely most a békésmegyei muzeumé. Az aradi lyceum természetrajzi szertárában is több részlet van a megyében élt mammutokból. Különösen érdekes a Maros áradmányában 1878. talált csigolya. — ²⁾ *Pethő*, a Kodru-hegység geológiájához. (A földt. int. 1889. évi jelentése, 37—8.) — ³⁾ Arad területéről mindháromnak érdekes csigolyái vannak az aradi lyceum természetrajzi szertárában.

Solymos-Bucsáván, Pécskán, Simándon, főleg pedig Paulison találtak¹⁾. Súlyuk sem hiányzott, mert a péli gránit kőbalta két és fél kilogrammot nyom²⁾. Ezek mind az aradi háziipar termékei. A paulisi kőbalta mellett gránit *csiszolóköre* is akadtak, melyen a kőbalta élszélességének megfelelő mélyedés látható. Trachiton kívül közönséges homokkőből is készültek s más, egészen vagy félig csiszolt tárgyak kíséretében, kivált Új-Paulison mutatkoznak³⁾. A baltákat és vésőket ugyanis nem készítették mindig kemény anyagból. Paulison és a csálai erdő táján a Maros medrében csillámpalából valóra is bukkantak⁴⁾. Arra szolgáltak, hogy gazdáik mellett nyugodjanak a sírban; jelek, a melyekből a túlvilági életbe vetett hitökre lehetne következtetni.

A baltákhoz és kalapácsokhoz hasonló módon készítették *kövésőiket*, melyek, erős rúd végére jól odakötözve, lándzsahegyekül is szolgálhattak. Paulison az említett csiszolókö és balta mellett két szerpentin, és egy finom szemű diorit kövéső is került felszínre⁵⁾; Ágya, Szent-Anna és Simánd szintén szép példányokat őrizett meg számunkra a föld mélyében; legépebb a simándi, mely igen élesre és finoman van csiszolva, míg ugyanonnan egy 9 cm. hosszú gránit vésőnek csak töredéke maradt ránk⁶⁾.

Az ősnépek nyélbeüthető vagy felkötözhető vésői, lándzsái a közelről való támadásnál szerepeltek; a távolból *nyilakkal* lőttek elleneikre vagy a vadállatokra. Vékony faháncscsal ügyesen kötözték a veszősre kova-, jaspis- és viaszopál-szilánkokból álló nyilhegyeiket. Acsucza egyik hegyén sok szép piros jaspis van elszórva s már múlt századbeli földleírók is tudták, hogy a jószási Kremenyősza (Tűzköves) nevű völgyben sok a «kóvának való tűzkő⁷⁾». 1787. május 12-én Aradmegye kihirdette, hogy illő jutalomban részesíti azt, ki a megyében tűzkőtelepet fog fölfedezni. Jól ismerték ezt a reájok utalt őslakók, kik, a mint bőven találtak hegységeink-

¹⁾ Az ágyai (kissé lepatogott éllel) a békésm. muzeumban 9. sz. a. Ki volt állítva a nemzetközi régészeti congressus alkalmával Budapesten (l. *Hampel*, Catalogue de l'exposition préhistorique, 105. l.); a bucsávait a barnakőbányában találták s talán legrégebb bizonyosága annak, hogy Aradban is foglalkoztak már a bányamívelés egy nemével az őskorban; *Hoffmann* Ráfael bányáigazgató ajándékából a nemzeti muzeumé (1879. évi jknyv, 124. sz.); a pécskai (mely inkább kalapács) az aradi lyceumban (166—7.), a paulisi a nemzeti muzeumban (1876. évi jk., 171. sz.) s a délmagyarorszáigiban két kisebb (99. és 101.). Van kettő, a szent-anna-simándi vasút vonaláról, az aradi Kölcsey-egyesület régiségei közt és ismeretlen helyről egy az aradi polg. iskola gyűjteményében is. — ²⁾ 1883-ban 3¼ méternyi mélységben találták. (Békésm. muzeum.) — ³⁾ Nemz. muzeum. 1876. — 171 (2.), 302. (5., 68.) jk. szám. — ⁴⁾ Amaz a délmagyarorsz. muzeumban 98., emez az aradi lyceumban 158. sz. a. — ⁵⁾ Amaz 1875. okt. 22. (Rajza a Tört. Értesítőben, 1876. — 108 l.) a délmagyarországi muzeumé, — emez az aradi lyceumé. — ⁶⁾ Az ágyai a békésm. muzeumban, 12. sz. a.; emezek jobbadán *Török* Béla simándi gyűjteményében; a simándi töredék s a szent-anna gránitvéső a Kölcsey-egyesületé. — ⁷⁾ *Vályi*, Magyarorsz. leírása (1799.) II. 257. és *P. Nagy* László, Aradmegye leírása, V. 162. (Kézírat a nemzeti muzeumban.) Az Erdélyfelől jövő mőczok ma is bebeternek oda tűzkövet szedni.

ben baltáik és kővésőik számára gránitot, trachitot, vagy homokkővet, úgy nyilhegyeik beszerzése végett sem kellett épen az Eperjes-tokaji-hegylánc vidékére fáradniok¹⁾. Paulison, Okkopváron találtak kova- és obszidián magköveket (nucleusokat) is, melyekből nyilhegyeiket lepattogtatták²⁾; a szebb és nagyobb példányokat kések, sarlók, sőt, kissé kicsorbítva, helyenként fűrészek gyanánt használták. E végből legszívesebben *szarvasagancs*-nyelekbe ütötték be s erősítették meg őket. Ilyen lefűrészelt, idomított agancsokat eleget gyűjthetünk a szentannai Papokhalmán, Pankotán, Paulison, Erdőhegyen, Pécskán stb. A Fejér-Körös szabályozása idejében egész kis muzeumra valót emeltek ki az iszapból³⁾. A jobb, épebb példányokat külön be is metélték s fűrésra használták⁴⁾. Az őz- és szarvasagancsok csákányok gyanánt is szolgálhattak.

Messzehordó fegyvereik közé tartoztak a *parittyakövek* is. Meglehetősen nagyságút találtak a paulisi őstelepen, míg a szentannai avagyűrű közelében levő földvárban agyagból égetett golyócskákra bukkantak, melyek könnyebbségöknél s annál fogva, hogy, gyorsan elhajítva, mégis kellő erővel sujtottak, a nagyobb távolságból való harcztot is lehetővé tették. Ez égetett veres golyócskák, miket kisebb kavicsok különben gyakrabban s talán több sikerrel helyettesítettek, az őslakók *tűzhelyére* vezetnek bennünket.

Már Cotta⁵⁾ figyelmeztette a világot a paulisi szőlőhegyen a Maros felszíne fölött mintegy 70—80 méterrel, agyagrétegben talált *cserépedényekre*. Ott a Marosra dülő sziklás hegyfokon, a Boros-féle szőlőben és annak közelében a munkások ásója, kapája most is gyakran lök felszínre hamuval kevert edényeket. Lenn, a Szárazér kiszakadásánál, a paulisi temető-domb, a zimándi, simándi, pécskai, bánkúti, s általán az Aradvármegyében többekévesbbé még álló 110 halom mindmegannyi őstelep, igazán az *Ősvilághalmateleke*, a hogy a középkor végén nevezték Arad megye nyugati részén Vizes-pusztá egyik dombját⁶⁾; vagy *hőhalom*, a mint a XV. században hitták a ma már pusztá Szent-Király egyik földhányását⁷⁾. Az őslakók tűzhelye, műhelye, konyhája, erőssége s egyúttal temetője! E halmok közül tudományosan még egy sincs megvizsgálva; esetleges megbolygatásuk azonban már többször vezetett azon fölfedezésre, hogy őket mint a kő-

¹⁾ A leggazdagabb lelőhelyek Paulis, Simánd és a keszinczi Okkopvára (most Temesben, a középkorban Aradban.) — ²⁾ Szép példányok vannak Paulisról a nemz. muzeumban. (1876. — 302. sz., 12—13.) Szent-Anna és Simánd vidékéről 1 fekete obszidián s két obszidián-szilánk az aradi Kölcsey-egyesület régiségei közt is, 18—19. sz. — ³⁾ A legtöbb *Török Béla* gyűjteményében s onnan az aradi lyceumban. — ⁴⁾ Új-Paulison *Varga Ferencz* 1876. máj. 2. ásott ki egy ilyet. A délmagyarorsz. muzeumban, 84. sz. a. Pankotán a hajdani apátsági templom baloldali tornya s a mellékoltár külső falazata tövében volt a legtöbb kidolgozott szarvasagancs. — ⁵⁾ *Cotta*, A jelen geológiája, 286. l. — ⁶⁾ *Essewylaghalmateleke* egy 1506. évi oklevélben. Orsz. lt. Dl. 21525. — ⁷⁾ *Monticulum* vulgo *Hewhalom* vocatum, 1394. — *Haan-Zsiúnszky*, Békésm. okl. 56.

és bronzkor embereinek otthonát tekintsük. Még halottaikat is ezekbe tették. A mint más ősnépek, még a történelmi rómaiak is hódoltak az ősök, a penátok emlékének, s a nekik emelt oltárokon gyújtottak tüzet mindennapi eledelük elkészítésére, ép oly kevéssé borzadtak vissza Arad őslakói attól a tudattól, hogy ugyanazon domb mélyében porladnak kedveik, a mely domb tetején ők élnek. Az itt-ott megbolygatott halmok az eleven földdel vegyesen mutatják az ember és az eledelül szolgált állatok (gimszarvas, ökör, kecske, macska, kutya, hörcsög, disznó, kagyló, békateknyő, hal) csontjait¹⁾, — a hamuréteget, mely néha oly vastaggá nőtt, hogy többé meg sem találták benne odatévedt házieszközeiket. Azt kell gyanítunk, hogy az örökös tüzelés miatt nagyon is felgyűlvén a hamu, új, eleven földréteget hordtak reá, újra kezdték a tüzelést és ismételték eljárásukat annyiszor, a hányszor szükségesnek gondolták.

Valóban, minden jel oda mutat, hogy így, mesterségesen keletkeztek Aradmegyében a *halmok*, melyeknek számát, mint említettem, száznál többre tehetjük. Már 250 év előtt akadt a vidéket jól ismerő író, ki azt mondotta, hogy a glogováczi Őthalom lerakodott homokból természetes úton keletkezett²⁾. S e véleményben egyideig az újabb kor geologusai is osztottak. A néphagyomány találékonyabb. Azt beszéli, hogy az óriás király egyszer vándorolni, országot, világot látni küldte őt fiát. Mentek, mendégéltek s a roppant sárban gázolva, kimerülten álltak meg a mai Glogovác helyén. A mint sorban egymásután következtek, botjaikra támaszkodtak s azok segítségével tisztították le a bocskoraikhoz tapadt sarat. S ez annyi volt, hogy mindegyiknek helyén egy-egy halom támadt. Óriásokról beszél egy oláh néprege is, mely más vidéken sem ösmeretlen ugyan, az Őthalomra vonatkozó része azonban eredeti. Egyszer három óriás kisasszony elhatározta, hogy egy-egy várat épít; az egyik Világoson, a másik a Vurvu-Tornyán (Kubin mellett), s a harmadik Solymoson. Kötőjükben a Marosból hordták a homokot és a földet. A világosi és a solymosi kisasszony azt mondta, hogy váraik, ha Isten is úgy akarja, nemsokára készen állnak. A vurvu-tornyai kevélyen azt felelte, hogy az övé akkor is elkészül, ha Isten nem segíti. E pillanatban nagy robajjal összeomlott Vurvu-Tornya, a lányok kötejből pedig a föld kihullott, épen Glogovácznál. Ebből keletkezett az öt (nem tudjuk, miért épen öt) halom. — Mások máskép mondják. Óriás király lakott azon a helyen, hol most Glogovácson egy régi nagy templom romjai állanak. A vén uralkodót hiában kérte őt fia, hogy birodalmát köztük felosztza. Elhatározták tehát, hogy megvakítják s alkalmatlanná teszik az uralomra. Egy éjjel rémítő sikolyra ébredt föl a palota népe; az előrohanó szolgák épen idején érkeztek, hogy megmentsék

¹⁾ Paulisról gazdag gyűjtemény a nemz. muzeumban, 1876. jk., 171. sz. 116—132. V. ő. Történ. Értesítő, 1876., 69. l. — és Pankotáról u. o. 1885., 200. l. — ²⁾ »Ex aggesto sabulo natura surrexerant.« Szamosközy István Tört. Munkái, III. 320.

uruknak másik szemét, melyet az elvetemült fiúk szintén ki akartak tolni. A vak király csakhamar törvényt láttatott fiain s kivégeztetve valamennyit, öt nagy halom alá temettette¹⁾. E mondába ugyan sajtáságos módon belevájt az II. vagy vak Béla király történetének homályos emlékezete, de mesés jellegét teljesen megadta az óriások szerepeltetése. Három holdnyi területen ma csakugyan öt halom van Glogovác mellett s egy vonalban, szabályos távolságban állnak éjszaki irányban. Érdekes volna tudni, van-e hasonló monda a Szörénységben 1493-ban emlegetett Öthalom faluról, vagy az újabb időkben megásatott szegedi Öthalomról?

Az Öthalom Glogovác mellett.

Ezt a szabályosságot a megye más vidékeinek halmainál is feltaláljuk. Így pl. a mai Szent-Márton közelében a szentkirályi halom, melynek átmérője $52\frac{1}{2}$ méter, körskörül van véve halmokkal, melyek, a szántás következtében, már-már alig látszanak. Tőle délnyugatra, a Bugyér mentén, 7, éjszakeletre pedig 8 apró domb körvonalait lehet még kivenni. Szent-Királytól éjszakra Székudvar és Otlaka közt (tehát kelet-nyugati irányban) a Bugyér folytatását képező Kékesben 47—50 kisebb-nagyobb halom látszik, melyek ismét egy középpont körül csoportosúlnak. A szentkirályi és otlakai (kékesi) halomrendszer közt körülbelül középtűt, a sikló-eleki or-

¹⁾ Az első és utolsó regét glogováciaktól hallottam; az óriáskisasszonyokról szólót, gyoroki, kuvini és ménesi vinczellérek elbeszélése után *Földes* János törvénytudós bíró volt szíves velem közölni.

szágút déli oldalán emelkedett az ú. n. Kéthalom. Az egyiket, egy nagy mélyedés betöltésére, elhordták; a másik ma is 17—18 méter magas, be van fásítva és tetejéről szép kilátás nyílik a síkságra. A vármegye nyugati részén, a budapest-aradi vasútvonal keleti oldalán ismét egész halomrendszer mutatkozik. A Mácsa, Ottlaka és Kétegyháza által képezett tompaszögű háromszögben térkép, szemlélet és értesítés alapján 37 dombról van tudomásom; eredetileg azonban e csekély, alig 85 □ kilométernyi területen, a talajnak egyéb egyenlenségeit tekintve, kétannyi halom is állhatott; úgy, hogy majdnem minden négyszög kilométerre lehet számítani egyet. Különösen sűrűn sorakoztak egymás mellé Lőkősházától délkeletre.

Míg a vármegyének északnyugati részében csoportosan helyezkednek el a halmok, északkeleten már inkább csak egyenként találkozunk velük. A hegyek közt Déznán, Lázon és Bohányban csak 1—1 van. A Szartos folyó két oldalán azonban, a Töz és Fekete-Körös közt, Miske és Vadász határában ismét 14—14, Apáti körül pedig 11 domb van, melyeknek magassága ez idő szerént 2—4 méter közt váltakozik. Legmagasabb az a domb, melybe 1837-ben «a legvitézebb huszár»-t, Simonyi ezredest temették¹⁾. Ki tudja, az őskornak mely nagy embere mellé került koporsója! Mert több, mint valószínű, hogy a magyar alföldi halmok nagy része eredetileg temetőhelyül szolgált, melybe részént csoportosan, részént egyenként hantolták el a halottakat²⁾. A glogováczi halmokról már említett rege, s azon másik hagyomány, hogy oda vagy Trajanus temettette Decebal legyőzött népét, vagy pedig vak Béla az Aradon levágott 68 főurat; a Vérhalom-név³⁾, mely talán hasonló körülményre vonatkozik, — azt bizonyítja, hogy a nép temetőhelyeknek tartja azokat. A glogováczi legdélibb halomban, melyet a kincstár 1851-ben kápolna-építésre engedett át, fegyvereket találtak⁴⁾; a dombegyházi (most csanád-, a középkorban aradmegyei) Attila-halomban Attila, az apáti II halomban az őslakók sírját gyanítja a nép; a szentkirályi s más halmokon látható ásatások nyomai eléggé bizonyítják, hogy a nép harcosok és előkelő emberek nyugvóhelyét látta és látja e dombokban. Nagyon érdekes, hogy Aradmegyében Vaszója falu határában a Topila-hegyen már e század elején régi temetőre bukkantak, melyben minden sírgödör téglával s kővel van kirakva; hogy ez eset Kiszindia (a régi Közönd) határában is ismétlődik⁵⁾ s hogy ezekben ülőhelyzetben voltak eltemetve a halottak⁶⁾. Az ősemberek való-

¹⁾ Később fia, b. Simonyi Lajos helyeztette őt el a vadászi családi sírboltba. — ²⁾ Az alföldi halmairól l. Dr. Dudás Gyula cikkét (Történ. Értesítő, 1887—61—82. l.) *Lenhossék*, a szeged-óthalmi ásatások. (Budapest, 1882.) *Varázsejji* Gusztáv jelentése ugyanazokról (Arch. Ért. 1881. — 323—336.) stb. P. Nagy László cikke (Aradvármegye régiségei közé számítható halmokról. Tudom. Gyűjt. 1819. II., 80—83. l.) csak helyrajzi érdekű; ép úgy, mint *Daurer* Jánosé (Figyelmeztetés az arad-környéki helynevekre és halmokra. »Alföld«, 1863.) — ³⁾ *Jerney*, Keleti utazás, II. 91. — ⁴⁾ *Parocz*, Aradmegye ismertetése. 77. l. — ⁵⁾ *Fábián*, Aradmegye leírása. II. rész. (Kézirat), 179. és 181. l. — ⁶⁾ *Parocz*, id. h., 9. l. és Tört. Ért. II. 68—9.

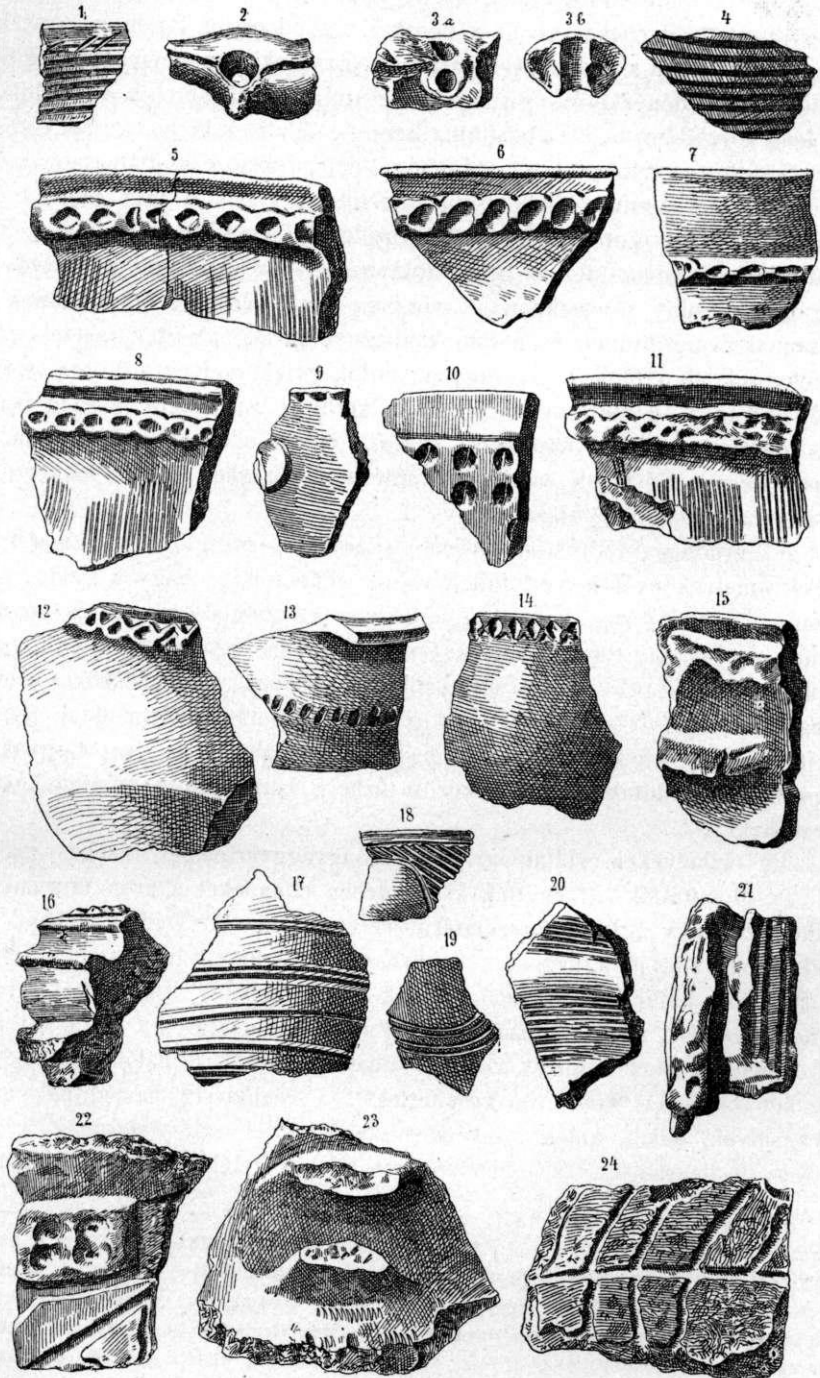
ban ilyen kitűnő helyeket kerestek ki halottaiknak s a hegyvidéken követett szokásaikat valószínűleg megtartották akkor is, midőn a síkságra költöztek; csakhogy akkor már halmokat kellett emelniök. Vannak-e az aradi halmok belsejében kővel, esetleg téglával kirakott sírűregek, rendszeres ásatások nem törtévé, nem állíthatjuk. Csupán a kisjenői uradalomhoz tartozó bánkúti dombokról hallottam, hogy azokban kőkoporsókat (talán inkább kővel kirakott boltozatokat) s bennök embercsontokat találtak volna; bizonyosat azonban senki sem mondhatott. Valószínű, hogy a legtöbb esetben fával bélelték a sír üregét s még valószínűbb, hogy sírkamara nélkül készültek, mint a magyar alföldi halmok általán. Az új-paulisi temetődombban¹⁾ két méternyi mélyen, kőkori tárgyak közt; 18 darabra törve egy ember koponyáját találták²⁾. Ezen koponya mindenesetre valamely ősemberé; felső állkapcsában megmaradt fogai nem állnak függőlyesen, hanem előre nőttek s így, hacsak rendellenes képződésre nem kell gondolnunk, egyetlen, Európában ma élő népcsaládhoz sem számíthatjuk. A pécskai nagy sánczban, mely — a nép szerént — eredetileg 50 méter magas lehetett, szintén tömérdek csontot, cserepet, békakagylót stb. s nagy mennyiségű hamut találtak. Ugyanott az országúton a nagy és kis sáncz között parittyakövek és urnák közt négy, meglehetősen ép hullára bukkantak; met-szőfogaik elül hiányzottak, a többiről azonban még a zománcz sem kopott le.

Rendes falvakban nem tartózkodott ugyan s a házról sem lehetett kellő fogalma, — az összetartozás érzete azonban némileg már kifejlett e vidék első lakosságánál is. A dombokon, melyek — a megye legtöbb vidékén — egy-egy középpont körül sorakoztak, állandó őrséget tartott s ennek legszentebb kötelessége a tűz folytonos táplálása volt. Tűzet oly kinnal gyujthattak, hogy okvetetlenül közösen kellett ápolniok egy-egy tűzhelyet, hova messze-vidékről is visszatértek, hogy eledeleiket elkészítsék. E halmok az ősök első társadalmi érintkezéseinek tanúi. A hegyökben lobogó láng kalaúzolta otthonához a rengetegben és a folyók partjain élelmi szereket kereső vadászt vagy halászt; ott melegítették föl dermedt tagjaikat; erdei gyümölcsök által gyengén tápláltatva, ott juthattak frisen sült húshoz s ott készítették el az élet kényelmének emelésére szükséges ama tárgyakat, a miknél semmiesetre sem nélkülözhatték a tűzet.

E halmokon ringott az *agyagipar* bölcsője.

Vármegyénk őskori leletei közt vannak ugyan még durván idomított, símitatlan, czifrázatlan, vagy csak ügyetlenül ékesített edények; a legnagyobb rész azonban a korong használatára, tehát a fazekasság fejlettebb voltára vall. — Némelyik nagyon is felületesen van égetve; agyaga mál-

¹⁾ Mint őstelepet és pogány temetőt leírta *Miletz* a Tört. Ért. II. 60—70. — *Varga* (u. o. 91—94.) és *Hampel* (id. m. 110—111. 1.) a koponyán kívül a többi tárgyat is leírta. A dombot ma is temetőül használják. — ²⁾ Megvan a nemzeti muzeumban. 1876. jk. 171. sz., 113.

Paulisi cserépedények.

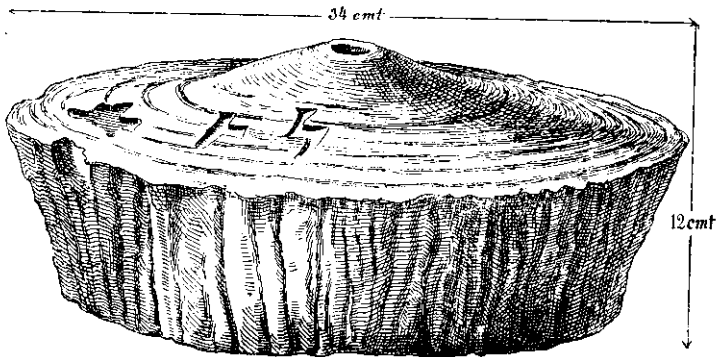
lékony, oldala csupasz vagy ujj-, esetleg vesszőbenyomatokkal s karczolatokkal díszített. Ilyeneket kivált a pécskai szőlődombon, Paulison, a székuudvari törökvárban s Erdőhegyen találtak¹⁾. Lassankint mindnagyobb gondot fordítottak az edényeknek úgy égetésére, mint díszítésére. Egy Livádián (Kis-Jenő közelében) talált lábasforma edény oldalain a kivájt czirádák közt már vörös festés nyomai látszanak²⁾. Az oldalczifrázatok szabályosabbak és izlésebbek, a simítás tökéletesebb; feledetni képes a máz hiányát és szembeötlük, hogy korongon kellett készülnie³⁾. Arad, Pécska, Paulis, Simánd, Csála, Vadász stb. az egyik irányban ép oly nevezetes példányokat szolgáltatott, mint a másikban. E részben kiváló érdekre számíthatnak a szentannai avargyűrűben és a Papokhalmán előforduló leletek, melyek változatosságuk által tűnnek ki; vagy az erdőhegyiek, melyek a Körös iszapjából, olykor 5—6 méternyi mélységből, kerültek napvilágra. Kisded fazekak, bögrék, csuprok, ivópoharak, korsók, merítő-edények már azt bizonyítják, hogy az őslakók értettek a sütéshez, főzéshez, a mi határozott, sőt nagyban mondható haladás jele.

Az erdőhegyi Körös-mederben s Pécskán egy-egy *agyagkanalat* is letek⁴⁾, melyek nyél helyett füllel voltak ellátva úgy, hogy a boldog tulajdonos övéhez kötve hordhatta. Az ilyen edényfülek maguk is számot tesznek a műveltség-történelemben. Gyakorlatias módon helyettesítik a csak díszítésre, ritkábban az edény könnyebb fogására szolgáló csücsköket s első sorban az edény felakasztására valók. Ez rendezettebb életmóddal, *lakással* jár; a lakás falára, vagy inkább oldalára aggatták az ilyes tárgyakat. Vagy talán ott álltak sorban a közös tűzhely körül, hogy mindig kéznél lehessenek.

Ily tűzhelyeken voltak az őslakók agyaggyártelepei, fazekas műhelyei. Itt idomították, itt égették ki mindezen edényeket s azon tárgyaikat, mikkél kő- vagy egyéb szerszámaikat helyettesíthették. Dúd, Fazekas-Varasánd, Lippa stb. jó agyagja az őskorban sem lehetett ismeretlen. Néhol, pl. Paulison, határozott nyomai vannak ily műhelynek. Itt égették ki pl. *hálónehezékeiket*, mikkél azután a közel folyókra, a Marosra és a két Körösre mentek, hogy hálóikat a vízbe sülyeszthessék⁵⁾. E hálónehezékekhez, minőket különben kőből is készítettek⁶⁾, a csalódásig hasonlítanak azon agyagsúlyok, miket, a len és kender szabadkézzel való *fonásánál*, az ősszonyok használtak. A jobbadán kúpalakú s felül átfúrt pondusokat a

1) A nemz. muzeumban, 1876. jk. 171. (6—110.) és 302. sz. (7., 22—38., 46—67.) Az aradi lyceumban 43—4., 53—4., 82—3., 97., 99., 114—7., 128—9., 188. sz. A paulisi leletek rajzát, mely az edénydíszítést a maga fejlődésében tünteti föl (1—24. sz.) l. az előbbi lapon. Köszönetet mondok dr. *Hampel* József úrnak, a nemz. muz. régiségár örének, ki a muzeumban levő aradi régiségek kiválogatása és megrajzoltatása körül szívós készséggel támogatott. — 2) Békésm. muz. 86. sz. — 3) Aradon kivált a 162. és 198—201. sz. — 4) Az aradi lyceumban 81. és 165. sz. a. — 5) U. o. 8., 38., 112. — 6) Ilyen van egy az aradi kúnhalomból a Kölcsey-egyesületben.

fonás vagy szövés megfeszítésére alkalmazták, mint a folyókban a hálók súlyának növelésére. Pankotán átfűrt és csiszolt kőgolyók mellett valamivel kisebb ($1\frac{1}{2}$ cm.) átmérőjű agyaggolyót is találtak¹⁾, mely azokkal egy célra szolgálhatott, ha-ugyan — legalább részben — istentiszteleti célokra nem használták. Ez egyszerű pondusok, minőket Ágyán²⁾ és Simándon is találtak³⁾, valamint a különböző *orsófejek* és *orsóaljok*⁴⁾, annak bizonyosságai, hogy az őslakók ízlése az öltözetben való kényelmet is megteremteni ügyekezett, ha a varrásnál egyelőre hasított *csonttüvel* kellett is beérnie⁵⁾. Sőt *ékszereket* is aggatott magára; de a mint a vadászi⁶⁾ és székudvar-törökvári lelet mutatja⁷⁾, beérte jónagy cserépgyöngyökkel, vagy álfatfogakból összefűzött nyakékkal.

Paulisi őrlőkő.

Vadászaton és halászaton kívül már némi *földműveléssel* is foglalkoztak az ősemberek; agyagedényeiken gyakran látjuk a pelyva nyomát s Paulisról ismerünk egy *kőkést*, vagy sarlót is, mely a gabona learatására szolgált. Az arad-csanádi vasút pályatestének ásatásakor⁸⁾ Szent-Annán és Paulison találtak csillámpalából, aphanitszerű dioritből, vagy csak egyszerű homokkőből való *őrlőköveket* és egyszerű *magszúzókat*⁹⁾, melyekkel a gabonaszemeket lisztté törték össze. Egészen a mai tengeri-daráló kövekre emlékeztet a paulisi hegyen talált őrlőkő¹⁰⁾, mely — ha szabad összehasonlítani — legrégebb emléke az Aradmegyében ma úgy kifejlett malomiparnak.

Önmagát kitartóan képezve, az ősember lassankint odáig jutott, hogy

1) Nemz. muz. naplója, 85. és 165. sz. a. — 2) Békésm. muz. 21. sz. — 3) *Török Béla* gyűjteményében Simándon. — 4) A szentanna-simándi vasútvonalról az aradi Kőlcsey-egyesület régiségei közt, 25., 26. — 5) U. o., 17. sz. — 6) Aradi lyceum, 69. sz. — 7) Ezt az erdő éjszakai részén, a Kőrös zsilipjének készítésekor találták egy bronzkarperecczel együtt; *Rész*l székudvari tisztartó írzi. — 8) A Kőlcsey-egyesületé, 24. és 35. U. o. Szent-Annáról újabban is adtak be lapos és gömbölyű őrlőkövet. — 9) Nemz. muz. 1876. — 171. (1., 3—4., 60.) s 302. (12., 39., 43., 45.) — 10) Az aradi lyceumé.

egy-egy *kunyhót* galyabíthatott a közös telep körül s ezekben *mécsest* gyűjtött esténkint¹⁾, sőt a homályosabb téli napokon is, hogy a mécs lángjainál könnyebben éleszthető tűz köré telepedve s annál melegebben végezze — kivált a nő — a maga munkáját. Az erdőhegyi, simándi, szentannai és paulisi függő²⁾ — s a simándi és csálai álló — részben csinos — mécsesek³⁾ már a műveltségnek e fejlettebb fokára utalnak.

II. A RÉZ- ÉS BRONZKOR.

Réz- és bronzfokosok, lándzsák, szerszámok és ékszeres. Arany- és ezüsttárgyak. Gyöngyök. A temetkezés módja. A vaskorszak. Barbár pénzek.

A világ haladt, az emberiség fejlett: a mai Aradvármegyében ép úgy és pedig lépést tartva, mint akár a Szajna vagy a Themse partján; sőt nálunk a kifűrt, tehát művésziesebb köeszközök sokkal számosabbak, mint Dél-Francia és Németországban. A mai Aradvármegye — mint az alföld egyáltalán — nemcsak nem gazdag csonteszközökben, hanem, az erdőhegyi, pankotai s papokhalmi leleteket nem véve, inkább szegénynek mondható a kő-szerszámokhoz képest. De megszűnik ezeknek minden mászt kizáró uralkodása is; a Kárpát s Mátra aljában leginkább képviselt *réz- és bronztárgyak* itt szintén csakhamar feltűnnek. A szegényebbek ugyan még igen sokáig, századokon keresztül használták kőbaltáikat, kővésőiket, kovanyilaikat stb.; a módosabbak azonban már jobban kedvelték a rezet és a bronzot.

Tudvalevőleg *Pulszky* lepte meg azzal a teljesen igazolt állítással tudósainkat, hogy hazánkban egy külön *réz-korszak* előzte meg a bronzkorszakot, kimutatván, hogy rézeszközök nem az ón hiányában készültek⁴⁾. Az általa felsorolt 240 darab réztárgy mellé 241.-nek írhatjuk most már az aradi lyceum gyűjteményében⁵⁾ levő vörösréz fokost, mely mindenestre hazai, de nem oly biztosan aradmegyei lelet; e részben ajándékozója, fájdalom, nem mondhatott biztosat. A 242. réztárgy azon teljesen ép fokos, melyet Csermőn 1862-ben találtak⁶⁾. Alakja, technikája, de — a mi ennél

¹⁾ Kőkorbéli tárgyak közt találtak egy mécseszt a szentannai avargyűrűben. (A Kölcsey-egyesületé). — ²⁾ Aradi lyceum 105., 107. és 210. sz.; Kölcsey-egyesület, 33. — ³⁾ Lyceum 6. és 202. — ⁴⁾ *Pulszky* (A rézkorszak Magyarországon, 27. és 58. l.) szerint Lippáról és a murányi szőlőhegyekből (Vingáról) egy-egy rézcsákány ismeretes. »A rézszerszámok közt — úgymond az 58. lapon — legsajátságosabbak azon rendkívül hosszú és súlyos csákányok, melyek bronzból sohasem kerülnek elő s mondhatjuk, hogy ezek a legnagyobb és legsúlyosabb fémszerszámok, melyeket az őstörténelmi időkből birunk s melyeket máshol, mint Magyarországon, nem találunk sehol.« *Milleker* szerint (Tört. Értes. 1889. 4. és 5.) a régi Aradmegyének e két emléke a délmagyarorsz. muzeumban van; ez ellen l. *Patner*, u. o. 15. és 16. l., hol azt is kimutatja, hogy Pulszky hibásan említette leletheiyül Lippát, Csákova helyett. — ⁵⁾ 260. sz. a. — ⁶⁾ U. o. 150. sz. Báró *Bánhidý* Antal ajándéka.

főbb — anyaga is tökéletesen megfelel az imént említett leletnek¹⁾. A 243. azon rézburkolatú füles karczvső, melyet 1850-ben Al-Csilen találtak²⁾.

Aradban a milovai s keleten a Biharhegység nyugati lejtőségein a rézbányai, hajdan inkább művelt rézbánya elég anyagot szolgáltatott bronzeszközökhöz, melyek számára csak önt kellett más vidékről hozatni. S őstelepeinken valóban három helyütt, Déznán, Vadászon és Pécskán találtak olvasztó-tégelyeket és bronzsalakot³⁾, míg Pankotán bronzvéső és szarvasagancsok társaságában bukkantak bronzrögökre⁴⁾. E helyeken tehát műhely volt az őskorban.

Pécskáról egy bronzfokost s egy kerek, laposfejű csákányt ismerünk⁵⁾. Egyszerű nemessége által tűnik ki a paulisi bronz csákány⁶⁾. A már említett pécskai fokosnak fontosságát rendkívül emeli azon körülmény, hogy a szomszédos Peregén 1876 tavaszán több czizelirozott, csigavonalakkal díszített fokost szántottak ki⁷⁾, minőket csak kiváló, ünnepélyes alkalmaknál használtak. Az őslakók tehát már nemcsak az élet mindennapiságára

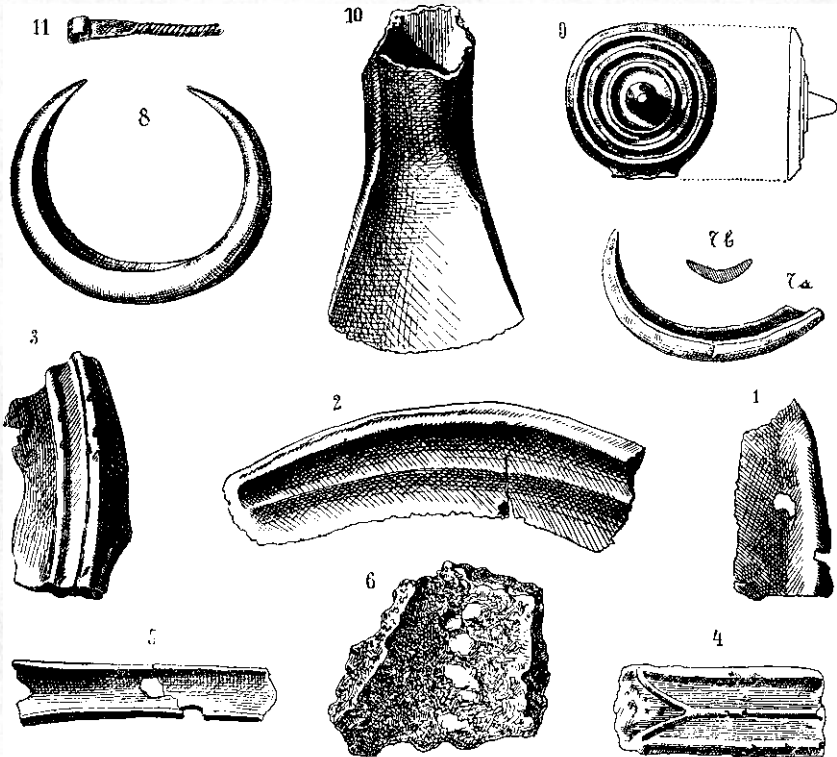
A peregi díszfokos.

gondoltak. Azon tény, hogy e fokos még csiszolatlan s oly állapotban maradt, körülvágás és idomítás nélkül, a mint a mintából kikerült, azt mutatja, hogy Arad őslakói helyben öntötték az ilyes művésziesebb tárgyakat is. A peregi fokos e nemben a nemzeti muzeum legszebb példánya. Baltáin, fokosain kívül lándzsáit is bronzból készítette már e kor, miről a paulisi erősen eléggül lándzsahegy tanúskodik. A pécskai bronztőrnek csak pengéje

1) Ez utóbbi tekintethen kétség merülvén fel, kérésre dr. *Ilidigh* Kálmán (ki fém-elemzéseit s más művei által épen e téren elősmert nevet szerzett a szakirodalomban) önként vállalkozott mindkettőnek vegytani elemzésére; s kiderítette, hogy míg pl. a *Jellenberg* által elemzett bieli bronz-szekerczében 88,4^o/₁₀₀ tiszta réz mellett 10,53^o/₁₀₀ ón s még némi kobalt s álny (Nickel) fordúl elő (l. *Fehling*, *Neues Handwörterbuch der Chemie*), s míg 9 rész rézhez világszerte átlag 1 rész önt használtak, addig a csermői fokos csak *nyomait* mutatja az ónnak; úgy, hogy azt koránsem tekinthetjük ötvénynek, hanem csak fertőzetnek. Már pedig alig van réz, mi természetállapotban némi ezüsttől s más fémeiktől menten fordúlna elő. (V. ö. *Roscoe*, *Chemie*. II. 248.) — 2) Nemz. muz. napló, 1851., 7. sz. — 3) Aradi lyceum, 27., 168., 173. A vadászti öntőműhely tárgyai a nemz. muzeumban LI. 28. sz. a. kiállítva. — 4) Nemz. muzeum, 85—1884. — 5) Aradi lyceum, 170. sz. Utóbbi (melynek hossza 18,5, szélessége 2,3 cm.) a nemz. muzeumban, 16.6. (1883.). *Hampel* (A bronzkor emlékei Magyarhonban, XXX. tábla, 7. ab.) tévedésből közli egy szép tokos csákány képét, mint vadászti leletet, mivel az Erdélyből került a nemz. muzeumba. (LI. 28.) — 6) Rajza három főlételen, Tört. Ért. 1876. — 107. l. Eredetije nemzeti muzeum, 1876. 302. sz., 40. a. — 7) *Lubbock*, A történelem előtti idők. Pulszky bevezetése. II. kötet, XXXVII. l. (Rajza a XXXV. lapon, XIX. ábra). — A Kölcsey-egyesületnek *Madarász* Antal által ajándékozott teljesen ép bronz fejsze lelőhelyét nem ösmerem.

maradt reánk; a penge végén két bronzszeg jelöli azon helyet, hol a markolat kezdődött¹⁾. Elég egyszerűen utalni rá, hogy ezen, a kónél sokkal élesebb fegyverek nemcsak a műveltségnek, hanem a harciasságnak emelkedése mellett is bizonyítanak.

Másrészt azonban nem szabad csakis vérengző vadat látni a bronzkor emberében. Az alsili füles *véső* és tál²⁾ s a pankotai *véső*³⁾ nyitja meg Aradmegyében a bronzkor békés alkotásainak sorát. Vadászon a Levelesfolyó balpartján levő téglaegetőben a már említett fémrögökön kívül bronzból karikát, vésőt, *sarlókés* és *tölcsercső* töredékeit stb. találták⁴⁾, Lippán pedig (a középkori Arad legnagyobb városában) két bronz *kalapácsot* lel-

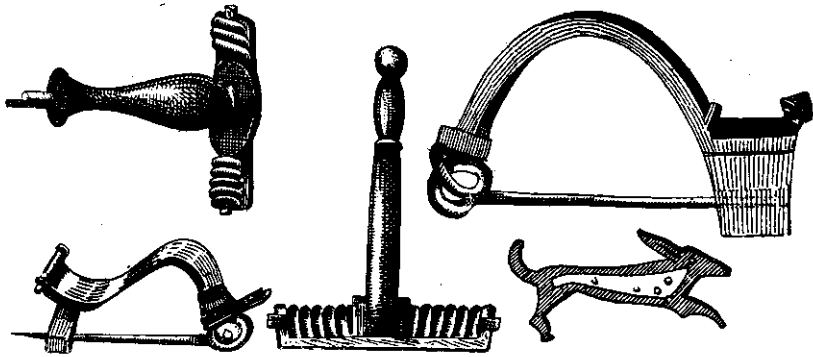
A vadászati bronzlelet.

tek⁵⁾. Valószínűleg Aradmegyéből való a Kölcsey-egyesület füles bronzvéssője is⁶⁾. A lakosok fogékonyak voltak már az élet kellemei iránt s jóval inkább ügyeltek *ruháikra* s *ékszereikre*. Ha azelőtt beérték azzal, hogy

1) Nemz. muz. 16a. (1883). — 2) Muzeumi jk. 1851. — 3) U. o. 1884., 85. sz., 2. Hossza 6 cm. Medgyaszay L. ajándéka. — 4) U. o. 1870., 120. (1—6.) sz., b. Simonyi L. ajándéka. (L. a mellékelt ábrát. Ezen 1—5. a sarló töredéke, 6. a bronzrög, 7. késhegy keresztmetszettel, 8. bronzkarika, 9. csattfesz, 10. tokosbalta. — 5) U. o. 1874., 1., 344. sz. (Ráth Gy. gyűjteménye.) Ki volt állítva az 1876. évi őstört. congressuson. (Hampel, Catalogue, 143. l.) — 6) 15. sz. a.

állatbőrrel, vagy épen gyékényfonattal takarják el testök meztelenségét, és hogy csak így védekezzenek az idő viszontagságai ellen, most a ruha czélszerűsége mellett annak külső díszére is ügyeltek. Kaczagányait, mint ezt a pécskai úgynevezett pápaszemes *mellsatt* tanúsítja¹⁾, hatszorosan, hétszeresen hajlitott *fibulával*, részént gombos *bronzüvel* tartották össze²⁾. Az efféle tüt, ár gyanánt, *varrásra* is használták, s fonalat, vagy inkább állatbeleket fűztek bele.

Ékszereikre is bizonyos gondot fordítottak már, mit eléggé igazol a fibulák divata. Legszebb lelet e nemben azon aradi három fibula, melyek közül kettő sodrott rugóval, jó tüvel s részént hajlitott, részént tág ívalakú előlappal van ellátva, a harmadik pedig bronz alapon fejéren zománczolt nyulat ábrázol³⁾. Ez egyúttal az első *kép*, melyet Aradban a bronzkorból ismerünk. — *Kar- és lábperczeket* elég gyakran találnak az

Aradvidéki fibulák.

ősregiségei miatt oly nevezetes pécskai sánczban⁴⁾, Vadászon⁵⁾, Székudvaron, Simándon és Gelvácson⁶⁾. Peregen a Szondy-tanyán, dombos helyen, 1 m. mélyen 1885-ben porrá omlott csontvázat, egy fibulát s két bronz karpereczet ástak ki⁷⁾. Vaszóján 1881. májusában a felhőszakadás egy hegy oldalából 1 cm. széles és 4 cm. átmérőjű kettős bronzkarikát mosott ki⁸⁾. — Újjaikat is ékesítették; Peregen, Dombegyházán bronz gyűrűket ástak ki⁹⁾.

Sőt feltűnnek már a *nemes fémekből* készült *ékszerek és eszközök* is.

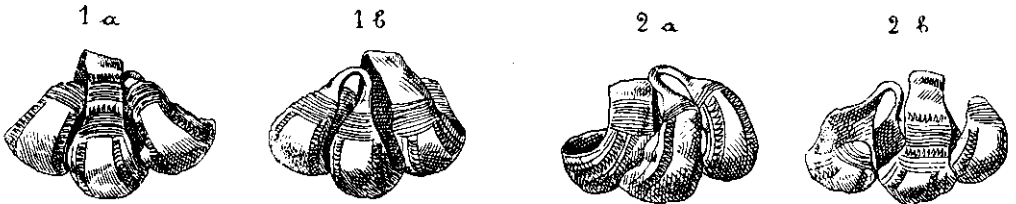
Állítólag aradi lelet három nyílt *aranykarika*, mely két vége felé egyre vékonyodik s egészben rovátkosan van díszítve¹⁰⁾. A szomszéd Pécskáról

1) Aradi lyceum, 55. sz. — 2) U. o. 174. sz. — 3) Találták az aradi 3. és 4. sz. vasúti őrház közt. *Lóczy* Lajos ajándékából — sok mással együtt — a nemz. muzeumé. — 4) Aradi lyceum, 171., 172. és 175. sz. — 5) A nemz. muzeumban. — 6) A székudvari *Rész*l tisztartóé, a simándi *Török* Béláé, a gelvácsi az aradi lyceumé. — 7) Dr. Szondy György tudósítása. — 8) Tört. Értesítő, 1882. — 36. l. — 9) Az aradi lyceumé. — 10) A nemz. muzeumé (ügyv. napló, 75—1883.) Az elsőnek és másodiknak súlya 6.10, a harmadiké 4.6, gramm. Átmérőjük 3—3.3 cm. közt változik. A muzeumba vétel útján került.

— bronz tárgyakkal együtt talált — két *aranylemezt* ismerünk; mindegyik domború, szívalakban háromszorosan hajtvá s külsején vésett vonaldíszszel ellátva¹⁾. Az is, ez is pénzül szolgált az ókorban. Az aradi nagyszerű *arany-merőkannáról* és a szentannai *aranykoszorúról* később, a népvándorlás korában lesz szó; de itt sem hagyhatom említés nélkül, mert hiszen kétségtelen, hogy a népvándorlás a bronzkor végén érte e vármegye területét. A zimándi kavicsgödörben talált *fülönfüggők*, *csattok*²⁾, a déznai várban lelt *ezüstfibula*³⁾, a kéthalmi pusztán Heraklitos ezüstjei közt talált

Aradi aranylelet. (Karika-péNZ).

Pécskai aranylelet. (Kétoldalról nézve.)

félhold alakú *aranydarab*⁴⁾, stb. kétséggkívül érdekes adalékai e kor műveltségének.

Fekete-Gyarmaton, egy csontváz mellett, arannyal befuttatott veres-réz-*fibulára* bukkantak⁵⁾, a mi azt mutatná, hogy ragyogni már a kevésbé módosok is óhajtottak; s e benyomást teszi ránk a vadászai bronz boglár töredéke is⁶⁾. A siklói határban állítólag 90 bronz fibulát találtak⁷⁾.

Nagyon kedvelték a színes *gyöngyöket*. Az aradi két khalcedon⁸⁾, a pécskai színes gyöngy⁹⁾, a feketegyarmati lapos fehér és gömbölyű zöld gyöngyből álló füzér¹⁰⁾, a Pil és Székudvar közt a földben 2 méter mélyen egy csontváz és egy kétfelé tört ezüstdarab mellett talált üveg kláris-sor¹¹⁾,

¹⁾ Egynek-egynek súlya 3.90 gr. Az arad-esanádi vasút ajándékából a nemz. muzeumé. (1883. — 16a., 1.) A mellékelt ábrán mindkettőt két állásból lerajzolva közlöm. — ²⁾ Az aradi lyceumban. — ³⁾ A nemz. muzeumban (1857. jk.) — ⁴⁾ *Állat*, Temes- és Aradvármegyék tört. és rég. emlékei. 21. l. — ⁵⁾ 1877-ben. A békésm. muzeumé, 18. sz. — ⁶⁾ Aradi lyceum, 69. sz. — ⁷⁾ Néhány a Kölcsey-egyesületé. — ⁸⁾ 1881-ben a 3. és 4. Őrház mellől. A nemz. muzeumé. — ⁹⁾ Nemz. muz. 1883. — 16. Zs., 8. — ¹⁰⁾ A békésm. muzeumé, 6. sz. — ¹¹⁾ Békésm. tört. társ. évk. X. 205.

legfőképp pedig az almás-iratosi vörös, fejér, zöld (véletlenül tehát épen magyar nemzeti) színű gyöngyfűzér¹⁾ a fényűzés terjedésének tanúi. Némelyik egészen finom anyagból készült s kívülről néha arany sodrottszalakkal volt bevonva. Egy sem az aradmegyei ősipar gyártmánya, hanem — mindenestre már a bronzkorban — külföldről, nevezetesen délről, kereskedelem útján került ide²⁾. Figyelmet érdemel végül azon pillangókkal és négyszögletű üvegdarabokkal ékesített czifra, ezüst dísz tárgy, mely szintén kereskedelem útján juthatott Nagy-Iratosra, hol szántásközben, nagy kőhal-maz közt, kőszilánkokkal együtt fedezték föl³⁾.

S nem kevés fényt űzhetnek az élők, ha már halottaikat is díszbe öltöztetve tették nyugalomra. Mert e tárgyak jobbadán sírokból kerültek ki. Fájdalom, csak kevésnek felbontásánál ügyeltek az eltemetés módjára. Peregen dombos helyen, valószínűleg mesterséges dombban volt a bronzkori temető. 1886-ban ott, Szondy Imre tanyáján, egy méternyi mélyben találtak egy csontvázat. A csontváz fejjel délnek feküdt; a föld közvetlenül tapadt reá s a koporsónak nyoma sem látszott. A halott jobb karján két darab kinyitható sodrony bronzkarpereczet, melle alatt bronz fibulát találtak; lábfejei közt pedig egy talpas cserépcsészét, mely körül — feltűnő módon — nem fekete, hanem sárga volt a föld. A halott fogai még teljesen épek voltak; a koponyát s a láb- és karcsontokat ki lehetett emelni, a váz többi része azonban az első érintésre szétmállott⁴⁾. Pécskán, Simándon, Paulison, Szent-Annán több helyütt bolygatták már e kor halottjainak sírját; a csontokat és cserépedényeket azonban csalódva dobták félre a jobbadán kincs után epedő munkások.

A már említett halmokat a kő- és bronzkorban folyton használták; agyagedényeik törmelékeit s halottaik maradványait egyaránt őrzik azok.

Az eddigiekben csak a bronzkorszakról volt szó s egészen figyelmen kívül maradt a *vaskorszak*, melynek emlékeit oly bajos meghatározni. A vas legkevésbé állt ellen az idő viszontagságainak, a nedvesség s a lég hatásának; a simándi és kisjenői őstelepen talált vaslándzsa⁵⁾ — s a paulisi őstelepen kiásott vasnyilhegy ép úgy tartozhatik ezen vaskorszakba, mint a hogy újabb századok gyártmánya is lehet. Szépfalu és Kisfalud közt — a középkori Aradmegyében — egész csontvázakat mos ki az ágyát egyre bővítő Maros; de az onnan kikerült vasnyilhegy, a csontvázak bővebb megvizsgálása nélkül, még semmiesetre sem bizonyíthat a mellett, hogy itt a tulajdonképeni vaskorszak embereinek nyugalmát zavarja a Maros.

Alig hihetni azonban, hogy a görög és római befolyás, vagy pedig a hún és avar hódítás korában az őslakók nem méltányolták volna a te-

1) 1886-ból az aradi lyceumé. — 2) — *Rómer*, Műrégészeti kalauz, I. 48. — 3) *Tört. Ért.* III. 24. — 4) *Szondy*: Az Egyekből lett Kis-Pereg története. 24. 1. — 5) *Nemz. muz. napló*, 1846—1856. — V. (1847.), 21. sz.

rület vastelepeit, melyek önként kínálták kincseiket. Aradmegyét kétségkívül a bronz- és vaskorszak küszöbén érte a római hódítás és a népvándorlás. Déznáról pl. a bronzkorszakba sorozott szép kelta-érmeket őriz a nemzeti muzeum; de ki nem ösmeri azon úgynevezett *barbárpénzeket*, melyeket a vaskorszakba helyez a tudomány s fölteszi, hogy művelve hatott a vaskorszak mindenütt, hol ilyen pénzek előfordúlnak. Már pedig Ágris, Madrizesty és Szlatina vidékén oly nagyszámúak azok, hogy bizonyító erejüket semmiesetre sem szabad kétségbevonunk.

Ezzel azonban a történelmi idők küszöbére érkezünk; s ha még folyton tapogatózva kell is haladnunk, ha mesékkel, gyanításokkal és föltevésekkel vagyunk is kénytelenek kitölteni a mult elbeszélésének hézagait, legalább megvan az az előnyünk, hogy ismerjük már névszerént azon népeket, melyek Aradmegyében is éreztették átalakító hatásukat.

II. ARAD A RÓMAISÁG KORÁBAN.

Agathyrrok. Görög hatás az érmekre. A dákok. Traján-hagyományok. A rómaiság jelei. Zermizirga és Zíridava. Épületek, utak, bányák stb. maradványai. Éremleletek. Dacia limese s egyéb sáncok.

Heraklesznek s a hylaeai szörnynek három ikergyermeke közül *Agathyr*s, ki atyja íjját megfeszíteni nem bírta, kivándorolt anyja hazájából s hazánk mai délkeleti felföldjén települt meg, a Maris-folyó mellett, mely az Isterrel egyesült¹⁾. Marisnak a mai Marost s az ennek torkolatától délre eső Tiszát, Isternek a Dunát nevezték²⁾. Ez *agathyr*sok fényűző emberek voltak, kik nagy előszeretettel hordtak aranyékszereket. Közös feleségeket tartottak, úgy, hogy testvéreknek tekintették, s irigységgel és ellenségeskedéssel nem bántották egymást. Erkölcseik, szokásaik különben a thrákokra emlékeztettek.³⁾ Krisztus előtt az V. században tehát egy, a később nagy történeti szerepű gétákkal és dákokkal rokon népséget találunk a Maros mentén, melytől odább éjszakra eső területet nem is ösmertek az Alduna vidékén s a Fekete-tenger partjain élő görög gyarmatosok. A görögök főképp az arany miatt keresték föl e tájakat, melyeknek ezen lakóitól erednek a Maros vidékén mindenütt, Aradmegyében is előforduló kő- és bronzleletek. Ezek a leletek s Herodot leírásai egyaránt a mai, úgynevezett természetes népekkel egy fokon állóknak bizonyítják az *agathyr*sokat, gétákat és dákokat, kiket az árja nyelvcsalád tagjai közé számíthatunk a jazygokkal és szármátákkal együtt⁴⁾.

A tulajdonképeni gétákat vagy dákokat a Kr. előtti IV. századtól a kelták délről s a bastarnák (vagy a szármát roxolánok és jazygok) éjszakaról szorították a Kárpátok délkeleti felföldjére, hol csakhamar magukba olvasztották a rokon *agathyr*sokat, s Dacia névvel hatalmas országot alapítottak. *Burvista* király idejében (a Kr. e. I. században) a dákok már a a Tiszáig kalandoztak. *Augustus* korától kezdve elég bajuk volt velük a légióknak.

A barbár karikapénzeket már a IV. századtól kezdve kiszorították a

1) *Herodot* történetei. IV. könyv, 10., 48. — 2) *Hunfalvy*, Magyarország Ethnogr. 59. — 3) *Herodot*, IV., 104. — 4) *Hunfalvy*, 97—98. 1.

görög pénzek és ezek utánzatai, melyek az államban-élés első bizonyosságai. Az attikai pénzlábat Dacia is elfogadta és II. Fülöp módjára verette a maga pénzeit. Aradvármegyében Kis-Jenő vidékén egész gyűjtemény került e féle pénzekből a bécsi császári régiségtárba¹⁾. Ágrison a Botpatak völgyében 1880. július 18. cserépedényben egyszerre 132 ilyen barbár érmet találtak. Az egyiknek avers oldalán jobbra fordult szakállas férfiú van ábrázolva, fején háromsoros babérmagyal; a revers oldal balfelé menő lovas férfiút mutat; a másiknak avers lapján arczélben fölvetett és három gyöngy-sorral díszített férfi-fej látszik, a reversen pedig jobbra tartó lovas, előtte O jeggyel²⁾. A lelet, melynek egyes darabjait 2 frtjával adogatták el az aradi piacon, — egy tudósítónak föltevése szerént³⁾ — épen a pénzöntés helyéről való lehet, mert a példányok egyazon jellegűek, s oly épek, hogy talán még forgalomba sem kerültek. Némely darab tökéletlenül van készítve, s a jobbra fordult dús hajú férfiúnak csak félképét vehetjük ki. Lőkősházán 1817-ben⁴⁾, Paulison 1854-ben⁵⁾ s azóta Borosjenőn *ΣΩΤΗΡΟΣ ΑΚΑΣΟΥΣ ΘΑΣΙΩΝ*, Kutason (1862-ben) Molossi Epiri⁶⁾, Kéthalthmon — egyszerre 120 darabot — Heraklitos, Ágrison néhányat *PH. ΝΟΥ. ΑΠΟΛ.* és *ΝΟΚΑΗΣ* felíráttal s bikával jelzett⁷⁾ görög pénzeket, Déznán pedig görögutánzatokat⁸⁾ találtak. A legszebb ilyen utánzatok közé tartozik azon 6 barbár érem is, melyekre 1873-ban a madrizesty-szlatinai útvonalon akadtak; ezek közül hármon jobbra, kettőn balra induló lovas és egyen egy jobbra menő ló van ábrázolva⁹⁾. Valamennyinek anyaga ezüst.

A rómaiak görög alattvalóival való csendes érintkezést Burvista halála után megzavarta az a nagyszabású politika, melyet *Decebal* kezdett úzni. Midőn, incselkedéseit megunva, Domitianus hadvezére, Julianus közvetlenül Sarmisegethusára akart törni, Decebal Pannoniára zúdította a magyar alföldön kőborgó harcias törzseket s békére kényszerítette az imperatort. A föltételek szerént, egyebek közt, római mérnököket, tiszteteket és munkásokat kell vala Daciába küldeni¹⁰⁾, s nem lehetetlen, hogy azon sánctvonalak közt, melyek ma több párhuzamos vonalban metszik Aradmegyét, az egyik ezen mérnökök terve szerént készült s hogy ezért nem felel meg mindenben a római töltés-építés minden föltételének. A dák király jól felhasználta a béke éveit s városokkal, várakkal védelmezte a dél-

1) *Téglás*, Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai, 29. — 2) A lelet leírása *Ormos Zsigmond*tól, Tört. Értes. 1883., 45—6. l. — 3) »Alföld« 1880. — 170. sz. — Ez érmekből azonban 7 darabot Nasch Illés 1885-ben az aradi lyceum régiségtárának ajándékozott. Az érmek nagyobb részét *Granichstädten* budapesti ékszerész vásárolta meg, hogy mint óralánczra stb. való jójout bocássá árúba; mint ilyen, Aradmegyében általánosan ösmeretes. — 4) B. Bánhidy Albert ajándékából a nemz. muzeumé. I. Arch. Közl. IV. 161. — 5) Az aradi lyceum régiségtárában, Nyári Béla ajándéka. — 6) *Archaeol. Közl.* III. 173. — 7) Parecz, Aradmegye ism. 14. Az ágrisi ezüst *Balis* Gábor úr N.-Halmágyon. — 8) *Archaeol. Közl.* II. 45. — 9) A nemz. muzeumé. L. 158/1-73. Ű. N., 1., 3., 5., 8., 10. ábra. — 10) Dio Cassius, 67., 6.

keleti felföldnek párkány-hegyeit, kivált nyugaton, hol az országnak az alföld és Pannonia felé nem voltak jó természetes határai. A Duna-Tisza között lakó kivándorolt (metanasta) jászokat szinte közreszorította a római és a dák hatalom, mely utóbbi már-már a Tiszáig terjedett.

Decabal dák király nagyon veszélyes ellensége volt egy *Domitianus*-nak, de nem imponált egy *Trajanus*-nak. A mint épen betelt Krisztus születése után az első század, hatalmas hadat indított ellene az imperator; átkelt a Dunán, harcz nélkül vonult végig *Decabal* szövetségesei, a szármáták lovas alföldi népe közt s egyszerre, úgy látszik, két vonalon támadt. A Temes-Bisztra völgyén fölfelé a Vaskapun át Sarmisegethusára s a mai Aradtól a Maroson föl, Déva irányában¹⁾. Délnyugatról jövő támadás észszerűen csak e két völgyön át érhetette Daciát; s egy tudákos hagyomány szerént²⁾ *Decabal* csakugyan ez oldalról várta azt. Bölcs előrelátásból ő építtette volna Arad vagy Hrad várát s annak környékén előre szörnyű nagy sírokat ásatott, hová *Trajanus* egész seregét temethesse. A 100—107. év közt azonban, két nagy hadjáratban, teljesen legyőzte őt a császár, ki azután az öngyilkos király futó hadának romjait hantolta el Arad közelében a glogováczi öt halom alá. Majdnem tizennyolcz évszázad óta porladoznak ott a dákok; s nem egynek csontját találták már meg, a mint késő utódok a halmokat bolygatták.

Ha még oly gyermekes is ez a mese, annyi áll, hogy a nép Arad megyében most is megőrizte *Decabal* és *Trajanus* emlékét. Amannak tulajdonítja a kovaszinczi templom és a déznai vár építését³⁾ s emennek a vármegyén végigvonuló sánczokat, melyeket általán Traján útjának (drumul lui Traianu) nevez. Azt a felvilágosítást, melyet róluk papjaitól s más írástudóktól egykoron kapott, hagyományyá tette.

Nem kell azonban, legalább e helyütt, bővebben bizonyítgatnom, hogy a Maros vonalának hadi jelentőségét mindenesetre már a rómaiak fölismerték s hogy azt, a Dacia nyugati része előtt levő szakasz mindkét partján, tehát oly helyen is megerősítették, hol a lakosokat inkább csak szövetségeseiké tették, mint alattvalóikká. A mint ugyanis megszűnt a hódítás zaja Daciában s a legiók átvehették a rómaivá-tevés nagy munkáját, a Maros partjának védelme s várakkal való megerősítése a XIII. iker légiónak jutott feladatúl. Német-Csanádon ép úgy találtak ennek bélyegével ellátott téglákat, mint Bulcson, mely a középkorban Arad megyéhez tartozott.⁴⁾ S e két ponttal jelezve van Magyarországon is azon, maros-

¹⁾ *Salamon*, Budapest tört. I. 170. — ²⁾ *Fábián*, Arad. I. 2—3. — ³⁾ P. Nagy László (Orodias, 49. l.) tudákos megjegyzése szerént Dézna neve a Decinának, vagy Decerinának összevonása s e név *Decebalt*, az építtetőt, jelentené. — ⁴⁾ *Rómer* a Századokban, 1868. — 428. V. ö. Századok, 1883. 161—2. Maga a bulcsi téglá felírata: »LEG XIII G« azaz legio XIIIa gemina. Kiadta az Archaeol. Közl. 1868., 191. l. és *Desjardins-Rómer*: Inscriptioes Monumentorum Romanorum; 168. l., 445. sz.

menti hadiút, melynek daciai részét újabb időben állomásról állomásra csaknem teljes pontossággal megállapították¹⁾.

A XIII. iker-légió sokáig lakott Daciában s tőle származik Dacia legtöbb feliratos emléke, sőt Alsó-Pannoniában is egynéhány²⁾. A légio, mely már a hódításban is résztvett, Apulumban (Gyulafejérvárt) tartotta főhadiszállását s onnan egészen a mai Szeged tájáig felügyelt a jászok földén keresztül vezető útra, mely Pannoniát s Daciát kötven össze, kereskedelem és védelem tekintetében egyaránt fontos volt.

A Maros balpartján, hol délfelé körülbelül az éjszaki szélesség 46. fokáig kell keresnünk a középkori Aradmegye határait, veszély idején más légiók is megjelentek s valamivel jobban kifejezett a rómaiság. De épenséggel virágozott az a (Ferrótól számított) keleti hosszúság 40. fokától odább keletre, vagyis az Araddal határos Hunyadban és környékén. A mint a mai Aradmegye legdélekeletibb részén az Almás-patakot fölveszi a Maros, Hunyadmegyében, Zámon vagyunk s Aradmegyétől pár lépésnyire oly parkban sétálhatunk, melynek fő érdekességét a környéken talált római szobrok és síremlékek képezték s részben képezik ma is. Pár lépéssel odább nyugatra már semmi maradandót sem alkotott volna a római? A dévai muzeumban, a demsusi gkel. templomban, a hajdani Sarmisegethusában s annyi más helyen tett látogatás, egyéb adatok híjján is, valószínűvé tenné, hogy a rómaiság rendkívüli hódítása nem állhatott meg mereven a hosszúság 40. fokánál s hogy érezni kellett annak hatását odább nyugaton, ott is, hol a Maros már az alföldre ért.

Aradmegye római leleteit azonban alig érdemes említeni a szomszéd Hunyad gazdag emlékei mellett. Állandó építkezés nyomát a Maros mellett csak Bulcson és Paulison találjuk. Kis-Batta (Batucza) és Batta közt, melyek egymással szemben fekszenek, a Marost összeszorítják a Kárpátok és sziklái még a meder alatt is folytatódnak. Keleten Soborsin és Valemare közt egy második szoros van. E két szoros közt azonban be Czeláig, Bakamezőig és Osztrovig ismét kitágul a völgy s elül szinte elszigetelve áll Bulcs. A falu és temető éjszaknyugati részén alig járható bozotos földhátan csekély romok látszanak, melyek egy középkori apátság templomából és kolostorából származnak. A légio jegyeivel ellátott téglákat felhasználták a szerzetesek. 1871. márcz. 21-én, midőn a bulcsi apátság nyolczszögű szentélyének tömör falait lerombolták, hogy föléje a mostani új templomot emeljék, a romok közt számos római téglát, századunk első felében pedig, a nép elbeszélése szerint, más régiségeket, nevezetesen sarkophagokat is találtak itten.³⁾ Mindezt elhordta, beépítette, vagy elfecsérelte a nép; a romok tüzetesebb megvizsgálása azonban még most sem múlta idejét. E

¹⁾ A vezeli castrum köveit 1806-ban beépítették az Aradfelé vivő országútba! (*Neigebaur*, Dacien 52.) Így pusztúlhatott el az út aradmegyei része is. — ²⁾ *Desjardins*, u. o. 139. l., 273. sz. — ³⁾ Történelmi Adattár, II., 378. l. *Rómer* e romokat 1868-ban vizsgálta meg.

helyen mindenesetre római telep állott, melynek neve, ha egyetlenegy adatnak, a II. századbéli Ptolemaeusnak hihetünk, *Zermizirga* volna¹⁾.

Odább nyugaton Lippa és Paulis közt a Maros balpartján, a most Temesben levő Újfalú (Neudorf) falu mellett a legelőn (az úgynevezett Steinbuckelen) a délnyugatról északkeletfelé vezető római sáncz mellett ma is látható egy propugnaculum²⁾. Paulis és Szabadhely közt viszont több felírtos római téglán kívül elég ép bolthajtásokat és felül boltozott kis téglafolyosókat tártak fel, melyeknek üregét, sőt a boltozat tetejét is omlott föld borítja. Figyelmet érdemel, hogy ezen 125 cm. magas folyosók, a föld alatt 1 méter mélyen, délnyugatról északkeletnek, tehát a római sáncz csapásának irányában haladnak³⁾.

Feltaláljuk a rómaiság nyomát Arad-Hegyalja tövében s magának a megyének síkságán is. A leletek szintén túlnyomóan érmekre szorítkoznak, mi eléggé mutatja, hogy nemcsak a germánokat, de az itt lakókat is «megtanították» már a rómaiak a pénz elfogadására.

Arad-Hegyalja nyugati részét valószínűleg castrum védelte. Bohus János, Aradvármegye főispánja, a XIII. ikerlégió jegyével ellátott kút-téglákat talált a *világosi* középkori várban⁴⁾, melynek falába sok római téglát építettek be.

Odább északkeleten különösen két pontot nem hanyagolhattak el a rómaiak. Az egyik a Hegyes-Drócsa északnyugati része, hol a Fejér-Körös teljesen a síkságra lép; s a másik, valamivel odább keleten, a Fejér-Körös utolsó szorosa. Amott jelenleg Boros-Jenő, emitt Boros-Sebes áll.

Boros-Jenőről bizonyos tudákos hagyomány maradt fenn, mely szerint *Hadrianus*, mások szerint *Valens* császár (!) palotát építtetett ottan, *Probus* császár (!) pedig szállótökékkal ültette be a Makra hegyét, illetőleg Kövespatakat⁵⁾.

1) *Ptolemaeus* (Geogr. Lib. II. *Magini* János 1597. évi kiadásában a 72. lapon) Zermizirgát a kel. hosszúság 49°30'-e s az éjsz. szélességnek éppen 46.º-a alá teszi. Ptolemaeus a szélességre nézve csak igen ritkán tévedett, itt pedig egész hibátlanul járt el. Ziridava 20'-cel odább éjszakra, de ugyanazon hossz. fok alatt esik. Észszerűbb tehát Bulcsal azonosítani Zermizirgát. A hosszúságot illetőleg *Salamon* figyelmeztette legújabbban a tudós világot (Budapest története, I. 213.), hogy Ptolemaeus hosszúsági foka egy mostani fok 50'-ével s 30'-e a mostaninak 25 perczével ér föl; s hogy e fokok meghatározásában néha 1—2 fokot is téved az alexandriai tudós. Ezt szem előtt tartva, a Zermizirgára nézve Ptolemaeusnál jelzett 49°30' a valóságban 41°15'-cel egyenlő, (s így Zermizirga körülbelül Gyulafejérvár helyén lett volna), míg Bulcs tényleg a kel. hossz. 39°46'-e alatt fekszik; tehát Ptolemaeus 1029'-cel tette odább keletre a hosszúságot. Tévedésének oka az lehetett, hogy Bulcsnál erősebb kanyarulatot tesz a Maros északnyugat felé; ő pedig a hosszúságot az utazók lépésmérései, vagy egyszerűen csak világtájak szerint határozta meg, miért is rendesen tévedett a folyók kanyargásainál fekvő városok meghatározásában. *Gooss* szerint (Studien zur Gesch. des trajanischen Daciens, 50—51. I.) itt Ziridava állott; ezt azonban odább éjszakra kell keresni. — 2) *Torma* Károly 1882. aug. 26. maga is annak ösmerte el. — 3) Történ. Értesítő, II. 103. — 4) E téglák a nemz. muzeumba kerültek. — 5) L. Thiele és Chevapovich munkáit.

Az a kővár, melynek építését 1652-ben fejezte be Haller Gábor, korának legkitűnőbb magyar várépítője, a borosjenői nép szerint a régi római castrum helyén emelkedik. A várnak maig fenntartott négyszögletű alakja szolgálja bizonyosságul.

Ezt a hagyományt annál a néhány pénzeletnél s elkallódott régi tárgynál jobban bizonyítja azon körülmény, hogy épen a mai vár s az állítólagos castrum irányában, Boros-Jenőtől éjszakra az istvánházi major előtt az Erdőhát felé római töltés vezet. E töltéstől nyugatra marad a Gyeszima nevű irtott rész és keletre a Regyitar nevű mezőség. A töltés túlmegy a Töz patakán és Csermő s Mocsirla közt Kislaka — tehát Biharvármegye — felé folytatódik. Az erdőségben egész határozottan látszik a szerkezete, míg Boros-Jenő közvetlen közelében körvonalai elég elmosódottak. Ha már most tudjuk, hogy azon három töltésvonalból, mely Daciának az alföld ellenében való védelmére a mai Aradmegye területen emelkedett, a középső Temes-Újfalútól Ágrison és Ternován át Sikulaig, az ehhez legközelebb eső keleti vonal pedig Dudtól Repszegig, de éjszakfelé mindkettő csak a Sebes-Körös balpartjáig ért; s tudjuk viszont, hogy e két vonaltól teljesen függetlenül, épen Boros-Jenőnél, a Körös jobbpartján kezdődik egy új limes, mely azután a Fekete-Körös felé vezet, beláthatjuk, hogy Repszeg és Sikula közt a Fejér-Körösnek kellett pótolnia a határt. S ha Sikula és Boros-Jenő, e közeli szomszédok, közt összefüggött is valamikép a limes, oly szöveget képezett, hogy Borosjenőnél ennek s a Körösnek védelmére okvetetlenül kellett valami erődöt építenők a rómaiaknak, mint a hogy megerősítette e helyet minden később jövő nép.

Mintegy 15—20 kilométerrel odább, szintén a Sebes-Körös jobb partján, egy másik telep állott. Legalább Ptolemaeus szerint Zermizirgával ugyanazon hosszúsági fok alatt, de a szélességnek 20 perczével odább éjszakra feküdt Daciának egy másik városa, *Ziridava*¹⁾. Ez a két fok épen a mai Berza, Boros-Sebes és Buttyin által képzett háromszögben metszi egymást s így itt, körülbelül a Sebes-pataknak a Körösbe való ömlésénél,

1) *Ptolemaeus* szerint *Ziridava* a kel. hossz. 49°30'-e, vagyis — átszámítással — annak 41°15'-e, míg Boros-Sebes tényleg a kel. hossz. 39°47'15"-e alatt fekszik s így 1°13' volna az eltérés; sokkal csekélyebb, mintha Nagy-Szebennel azonosítanók (hol különben Cedoniét, Praetoriumot vagy Castra Traganát is keresték), mely 41°48'58" h. és 45°47'4" sz. közt fekszik (V. ö. *Vass*, Erdély a rómaiak alatt, 103.); vagy ha épen egynek vennők Békés-Gyulával, mely 38°55'30" alatt épült s így 2°19'45"-cel odább nyugatra, s 18°45"-cel odább éjszakra, míg Boros-Sebes az éjsz. szél. 46°23'16"-a alatt, a három város közt kijelölt pont pedig valamivel odább délen fekszik. A Ptolemaeus által (id. h. 72. l.) kijelölt 46°20' szélesség tehát, kivált ha a szokásos correctivumot is tekintetbe vesszük, teljesen megfelel a valóságnak. Mennyire eltérnek Ptolemaeus hosszúsági fokai a valótól, bizonyítja, hogy ő Napocát a hossz. 49°, vagyis, átszámítva, 38°20' alá teszi, holott a 41°20' alá esik s így 3° a különbség. A szélesség (Ptolemaeusnál 47°40', tényleg azonban 46°53') kivételkép szintén igen nagy eltérést mutat s nem csoda, ha ennek következtében sokféle

mint védelemre amúgy is alkalmas ponton állt Ziridava, ha-ugyan hitelt adhatunk Ptolemaeus táblázatának¹⁾.

A kijelölt pont mindenestre fontos.

Innen nyílt az út az erdélyi aranybányákhoz, másrészt a Bököny- és Sebes-patakok mentén az aradi ércztelepekhez. Épen e vidéken — Berzán, Gurahonczon, Bohányban, Déznán stb. — találják a legtöbb római érmet; Zimbrón, Kiszindián és Voszdócson római bányaművelés nyomait sejtik s ha ezekről biztosat nem mondhatnak is, határozottan föllelik azt Aradmege keleti határától 10—15 kilométerre, Körösbánya és Karács vidékén²⁾. E vidékre a Fejér-Körös völgyén fölfelé rendes út vezetett s az Ocson, a mostani hídon alúl levő kőhid alapjait a nép római korbelieknek tartja. Boros-Sebes szomszédságában, Déznán még fenn a várromok közt is találtak római fibulákat, ékszereket s érmekeket³⁾; a Fejér-Körösnek egy baloldali mellékvizénél fekvő Fericsén a század elején egy ódon templom romjai közt köveket láttak, állítólag római felirattal; mivel azonban az oláh pásztorok már akkor kereszteteket véstek e kövekre s kipattogtatták az írásokat és jeleket⁴⁾, — azóta pedig még a köveket is széthordták, — bizonyosat e tekintetben sem mondhatni. A vidék rómaiságának leghatározottabb bizonyosságai mégis az ú. n. *római sánczok*, melyekről alább lesz szó.

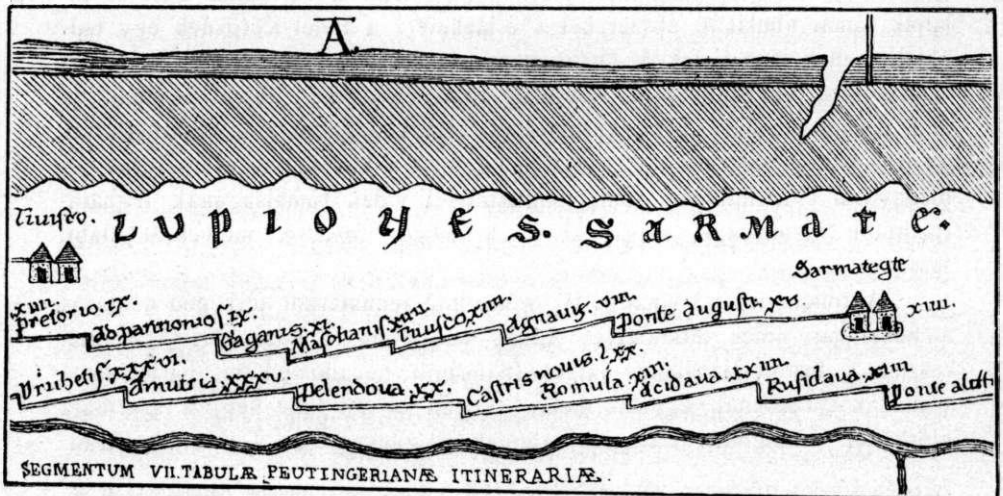
A római birodalomnak a IV. századból fennmaradt térképén a Maros melléke már nincs feltüntetve. Annak balpartján, a középkori Arad déli részén, a bizonytalanságot, tájékozatlanságot bevalló fekete, párhuzamos vonalak sorakoznak egymás mellé, csupán az ott lakó nép, a szármáta lupigónok (Lupigones sarmatae) vaunak megnevezve⁵⁾. A mostani Arad-

keresték a tudósok Napocát, míg végre *Mommsen* (Corpus Inscriptionum Latinarum, III. k., 169. l., VIII. sz.) a feliratokból mutatta ki, hogy Kolozsvár területén állott. Ott azonban, hol feliratos köveket nem találnak, jobb adatok híjjában Ptolemaeusnak kell hinni; de mindig szem előtt tartva azt a körülményt, hogy ő egy-két fokkal rendszeren odább keletre teszi az illető várost, mikor a valóság földérintésénél igen is figyelembe kell venni a helyrajzi körülményeket s kivált a földrajzi tényezőket.

1) *Téglás* szerint (A rómaiak daciai aranybányaszatáról, 15. l.) a Fejér-Körös mellett katonai táborhelyet nem ismerünk s így e folyó felső vonalát s a Marost, nyugaton egészen az arad-hegylajai limes vonaláig, Micia (Veczel) őrsége védte. A községi élet azonban nem hiányzott, mint ezt pl. Körösbányáról maga *Téglás* is mondja (40. l.) s hogy e gyarmatokat utóbb helyőrségek védték, egyes leleteken kívül már csak abból is következik, hogy a limest nem hagyhatták csapatok nélkül; Boros-Sebesre nézve pedig megállapíthatni, hogy a Körösnél épen ott végződött a limes egyik szárnya. — 2) *Téglás*, u. o. 40—42. A zimbrói vasbánya mellett egyidőben rézbányát is nyitottak, miközben ott római méceszt találtak. (Ez most, tudtommal, a belényesi gymnasiumé). Voszdócson állítólag aranybányát műveltek a rómaiak. A Halmágyról Lungosóra vezető út mellett látszik az egykori bánya, mely mindjobban omladozik, de 40—50 lépésnyire még járható. — 3) P. Nagy L. *Orodias*, 49. — 4) P. Nagy L. *Aradm.* ism. (A nemz. muz. kézírata), V. 161. — 5) *Peutingeria* tabula itineraria. Bécs, 1753. A VII. szelvény A. darabja tünteti föl a Duna-Béga között; a Béga-Maros köze már nincs kidolgozva. (L. e. könyv köv. lapját.)

vármegye területe, úgy látszik, nem érdekelte már Róma geo- és kartographusait.

E közben nagyobb fennakadás nélkül kereskedtek egymással győzők és legyőzöttek. Már a római köztársaság utolsó századából való családi érmeket is találtak Aradvármegyében, Kapruczán a Maros mellett Carisius Vibius, Plautius, Antonius, L. Hostilius Saserna és Caesar¹⁾ s Moroda körül a Csiger partján a Carisius, Cordius, Didius, Junius, Plautius, Pompeius, Roscius, Tititius, Vibius és Caesar²⁾, — a kutasi pusztán (1862) Afranius, Coponius, Sicinius, Sentius, Terentius, Lucanus családjaitól³⁾ és J. Caesartól. — 1854-ben Paulison is leltek néhány családi s 1879-ben Vadászon néhány consularis érmet⁴⁾.

Peutinger térképe.

A császárok pénzei *Nero* ideje (54—68.) óta elég gyakoriak. Új-Panát és Kovaszincz közt Nerótól 2, *Galbától* 1 s *Vitelliustól* 3 darabot talált 1872-ben egy román fiú⁵⁾. *Vespasianustól* Aradmegyéből csak a délmagyarorsz. muzeumban 46 darab van 15 változatban⁶⁾, 2 a nemz. mu-

1) Legrégibb, Kr. e. 100-ból, a T. Carisius-féle ezüst moneta s Kr. e. 73-ból C. Vibius C. F. ezüst dénárja. Érdekes Kr. e. 57-ből a Plautia-familia dénárja a szárnyas Aurorával s 50-ből a Familia Antoniaé, vagyis a polgárháborúban Marius egyik praetorának, Q. Antoniusnak fűrészes karimájú pénze. Hostilius dénárján egy Venuső látszik. Caesar két különböző pénze a Kr. e. 48. évből való. (Az aradi lyceum régiségei közt.) — 2) A helytartótanács ezeket 1867-ben 17,715. sz. a. küldte át a nemz. muzeumhoz. L. Muz. jegyzőkönyv, 1869. 19. sz. — 3) *Miletz*: Temes- és Aradvármegyék tört. és rég. emlékei. 22. Ezt az Arch. Közl. III. 173. ismeretlen helyről valónak mondja. — 4) Amaz az aradi lyceumé, emez a nemz. muzeumé. (Napló, 1879. — 4. sz.) — 5) A délmagyarorsz. muz. főkönyvében 1—5. sz. a. Leírta *Deszpinitz* Péter a társulat 1873. évi emlékkönyvében. — 6) U. o. 6—31. sz. a. Leírásuk az említett emlékkönyvben, 60. l.

zeumban¹⁾ s ugyanannyi Halaváts Gyulánál. Valamennyi Kovaszinczről. *Titus*-tól 15 s leányától Juliától 1, *Domitianus*tól 12 (ide nem számítva a vadászti templom építésekor 1883-ban találtakat) s *Nervától* 2 érem ösmeretes²⁾).

M. *Ulpius Trajanus*ra, Daciával együtt e vidéknek is meghódítójára a kovaszinczi 34 darab (18 féle) ezüst dénáron kívül³⁾ főkép a Kis-Peregen, szántásközben talált «NERVAE TRAIANO AVG. GER. DAC. PMTR» felíratú bronz pénz emlékeztet⁴⁾. Utódai közül különösen *Hadrianus* (117—138.) érmei forogtak közkézen. Vadászon és Szent-Annán (az ú. n. avargyűrűben) néhányat, Kovaszinczon egymagán 23 darabot hozott felszínre az ekevas, *Sabina* császárné és *Faustina senior* 1—1 dénárjával együtt⁵⁾.

Antonius korára (138—161) két ezüst utal Kiszindiáról. Az egyikken ANTONINUS AUG. IMP. s a bőség szaruja köré I. M. P. II. G. O. S. III. P. M. A. P. XIX., — a másikon D(IVUS ANTON)INUS AUG. GOT. III. P. s túldaldalt VOTA PUBLICA van írva⁶⁾.

Marcus Aurelius (161—180.) korából szép arany pénzeket adtak be Bohányból a nemzeti muzeumba, mely a szomszéd Déznáról «számtalan» ezüst és réz római éremmel gyarapodott. Tőle való pénzeket Ocson is találtak⁷⁾. A tauczi patak mellett 1800-ban a szél egy vén tölgyfát kicsavarván, annak tövéből pásztorgyermekek két darab SEVERUS IMPER. köríratú ezüstöt vajtak ki, másik oldalán Fortuna képével⁸⁾. A leírásból nem tűnik ki, *Septimius Severus* (193—211.), vagy *Alexander Severus* (222—235.) pénze-e? Pannoniával azonban amaz állott élénkebb összeköttetésben.

III. *Gordianus*tól (238—244) Livádián találtak egy ezüstöt⁹⁾. *Philippus Arabs* (244—249.) az utolsó imperator, kitől Aradmegyében Kiszindián egy Daciára emlékeztető rézérem maradt reánk. Arcsképe körül IMP. M. JUL. PHILIPPUS AUG. s az érem másik oldalán PROVIN. DAC. AUG. IMP. felírat áll a zászlós Victoria körül, kinek lábainál oroszlán és sas hever¹⁰⁾. Értelmetlen symbolum egy negyedszázad mulva!

Aurelianus (270—275.) tudvalevőleg visszarendelte Daciából s így e vidékről is a légiókat és *Constantinus* császár, kitől a csálai várban 2 ezüstöt s Pécskán 2 rezet találtak¹¹⁾, már nem uralkodott e tájékon. Az ő

1) Muzeumi jkőnyv, 1873. — 68., 69. sz. — 2) Muz. jk. 1873. — 68. és 69. sz. Délm. muz. főkönyv, 32—58. és 1190. sz. Leírásuk: Emlékkönyv, 62. l. *Titus*tól Kiszindián is találtak ezüstöt. — 3) Muz. jk. id. h. — Délm. muz. főkönyv, 59—97. sz. Emlékkönyv, 63—65. l. Néhány darab Halaváts Gyulánál. — 4) Nemz. muz. jk. 1875. — 15. sz. Délm. muz. főkönyv, 1191. sz. Arch. Ért. IX. 123. — 5) U. o. 1873., 68—9. sz. — Délm. muz. főkönyv, 98—126. sz. Emlékkönyv, 65—67. l. Egy darab dr. Halavátsnál. A vadászti lelet 1883-ból. A szentannai 1888-ból a Kőlcsey-egyesület gyűjteményében. — 6) *Nagy*, Aradm. ism. (kézirat), V. 186. (Nemz. muz. 60. Qu. H.) — 7) *Parcz*, Aradm. ism. 13. Az ócsi ezüst Balás Gábor úré Nagy-Halmágyon. — 8) *Nagy*, id. h. III. 29. — 9) A békésm. muzeumé. — 10) *Nagy*, id. h., V. 187. — 11) Az ezüst *Arkay* Kálmán ügyvédé, a réz *Hegyes* János pécskai gazdáié.

korából, a IV. századból, még csak egy lelet bizonyítja, hogy a Maros azontúl is vonala maradt a kereskedésnek. Kapriorán (mely most Krassó-Szörénymegye éjszaki részén fekszik, a középkorban azonban Aradhoz tartozott) Dyrrachium Illyricum (Durazzo) város 85 ezüst érmét találtak¹⁾. Alcinous kertje, mit revers oldalára véstek, s vele a rómaiság végkép eltűnt e területről; csak a revers oldalán, a borját szoptató tehén által jelentett állattenyésztés: pásztornépek egyszerű foglalkozása maradt meg továbbra is.

De a röviden vázolt időkből mennyi érem kallódott el a nélkül, hogy korukat valaki meghatározhatta volna! Berzán egyszerre 1000²⁾, Kovaszinczon 500³⁾, Vadászon 150 és Kis-Peregen is számos római ezüstöt és rézet találtak⁴⁾. Csicséren, Borosjenőn, Déznán, Várahton, Silingyián, Gurahonczon⁵⁾ hasonlóképen; Török Gáboron, a néhai híres alispánon kívül azonban senkisémm gondolt rendszeres gyűjtésökre; az ő gyűjteménye pedig tönkre ment 1848-ban, déznai kúriájának kirablásakor.

Még gyérebbek a rómaiság egyéb emlékei.

Morodán, a Csigér partján egy disznófejben végződő s közepe táján három élűvé csavarodó ezüst karpereczet találtak (1866.) a már említett római családi dénárokkal együtt⁶⁾; Kurticson ezüst gyűrűket és női ékszereket ástak ki⁷⁾. Déznán is római pénzek társaságában letek ezüst fibulákat és ékszereket⁸⁾, Várahton pedig (Gelvács tövében a majornál) két bronz karpereczet s más tárgyakat. Nadabon, egy középkori vár helyén egy bronz verekedő gyűrű mellett állítólag egy háziisten-szobrocskát is találtak bronzból; római volt-e valóban, most már nem lehet megmondani, mert a déznai rabláskor Török Gábor gyűjteményéből eltűnt⁹⁾. A livádiai bálványszobrocska, mely 3 cm. magas kőből van faragva és négyszögű égetett agyagtalpon áll, nem az ugyan, de ilyen gyanánt mutogatják a békésmegyei muzeumban¹⁰⁾.

Nagyon emlékeztet a rómaiak pondusaira az a szabályos bronz idom is, mely 1400 grammot (egy negyed fontot) nyom s Borosjenő határában került felszínre¹¹⁾. Acsuczán némi nyomai vannak a római kőfejtésnek s a bánya helyén római mécses is találtak¹²⁾. Egyik hegyén karneol, achát,

1) Ebből csak 4 jutott a délm. muzeumba. Leírása: Tört. Értesítő, 1876. — 104. l.

— 2) Archaeol. Közl. III. 174. — Ország (napilap), 1862. I. 20. szám (az újdonságok közt). *Parecz*, Aradm. ism. 12. és *Milets*, id. h. 22. Jobbadán rómaiak, Dacia és Pompeius felíratal. — 3) »Alföld«, 1880. — 87. sz. — 4) Archaeol. Értesítő, IX. (1875.) 123. l. — 5) Valamely lapban olvastam, hogy itt 1856-ban 600 családi (Apollinarius stb.) érmet találtak s küldtek volna fel Bécsbe. Naszády S. akkori szolgabíró, Borsos gurahonczí, Mózes Mihály borossebesi jegyző urak s más megkérdezett környékeliek azonban nem adhattak felvilágosítást e leletről. — 6) Arch. Közl. V. 170. és *Téglás*, Az erdélyi ősmedence történelméhez, 65. Nemz. muz. napló, 19/1867. — 7) *Parecz*, Aradm., 9. A Fábíán-családé Aradon. — 8) *Parecz*, 13. Ezek a nemz. muzeumba jutottak. — 9) U. o. 16. l. — 10) 7. sz. a. — 11) Délm. muz. — 12) *Hollaky* Imre képviselő tudósítása.

jaspis, khalcedon nagy számmal fordul elő; lehet-e képzelni, hogy ezeket ép úgy feldolgozatlanul hagyták volna ott heverni a gyarmatosok, mint a hogy mostanában hevernek?

Beszélnek arról, hogy Simándon, az ú. n. Traján út közelében, gr. Károlyi Tibor földén márványszerűen égetett márgás talajban vízvezeték-féle csövekre akadtak, melyeknek üregében elfért egy középvastagságú ember¹⁾. S azon a tájon a római pénzek sem ritkák. Pécskán egy házépítés alkalmával ötven római hamvvederre bukkantak²⁾, szépen sorjában egymás mellé állítva. — Simándon is találtak egy feltűnőbb nagyságú urnát, melyet azonban a munkások széttörtek³⁾.

Mindezen, többnyire csak laikusok által említett, részletesen le nem írt, részben pedig egészen elkallódott, feledésbe ment emlékek ha nem is a rómaiságot, legalább a római hatást mutatják, mely alatt másfélszázadon át Arad vidéke is állott.

Nagy gazdagsággal nem-igen édesgette magához e tájék a környék lakosait; de elég élénkség uralkodhatott ott mégis, mert a tulajdonképeni Dacia védővonalai⁴⁾ több párhuzamos irányban épen e területen át vonultak.

A legkeletibb s valószínűleg legrégebb a tulajdonképeni *limes dacicus*; mely a Karasnak a Dunába való ömlésétől Verseczen át éjszakknak tartva, Bukovecznél szegi a Temest, Remeténél a Bégát s innen hullámos vidéken éjszakkélet-felé folytatja útját Újfalu felé, hol a Marost s vele a mostani Aradmegye déli határát eléri. Épen ott, a falutól éjszakkéltre levő szilváskertnél maradt fenn legszebben a sáncz. E vonalon mélyebb a Dacia felé eső árok, míg a Pannoniára (nyugatfelé) menő lejtőség le van szántva⁵⁾. A pannoniái oldalon még a porondozás nyomai is látszanak. A falutól éjszakkéltre mintegy 460 lépés hosszan a mezőséget a szántóföldektől elválasztó árkon túl többszörösen át van szántva s itt egy méternél már sehosem magasabb. Hasonlóképen elmosódott 4—500 lépésnyi vonalon a paulis-újfalui útvonaltól balra eső rész is; az újabbkori árok azonban felismer-

¹⁾ Török Béla földhirtokos tudósítása. Ezek inkább a törökök vízvezető-csövei lehetnek. — ²⁾ Ezek közül kettő az aradi lyceumé. Találtak Pécskán ily urnát 1858-ban is, midőn a cs. kir. pénzügyminisztérium ott, a föld szerkezetének kikutatása végett, ezer lábnyi kútát akart fúratni (*Szabó* József, *Gazd. Lapok*, 1858. — 703. l.) — ³⁾ Parecz, 18. l. — ⁴⁾ Torma K., Téglás G. és Pontelly limesnek tartják, míg Ortvai és Fröhlich Róbert részben azok római eredetét is kétségbe vonják. Határozottan csak akkor lehet nyilatkozni, ha az adatok együtt lesznek. Az alábbiakban az aradi vonalakról előttem ismeretes adatokat ügyekezem összeállítani. — ⁵⁾ Korona-szélessége 340 cm; Dacia felé a lejtő 630, Pannonia felé 300; az árok (fossa) felső szélessége 920, az alsó 200, lejtője 200; töltésmagassága (Pannonia felől) 195 cm. Dacia felé 290 alatt lejtősődik. (*Torma* Károlyval együtt tett mérés.) Torma Károly e műveket határozottan római eredetűeknek tartotta; »dispozíciójukból következtetve — úgymond (Egyetértés, 1883. márcz. 5.) — a mennyiben mindkét töltés-vonal árka Dacia felé esik, úgy véli, hogy e délről a Dunától éjszak felé a Marosig egyenközűleg húzóódó vallum-pár korábban Pannonia limesét képezte, később pedig Dacia határtöltésévé vált.«

hetőbbé teszi s dombját, koronáját jól megösmérhetni. Egy kút van rajta, épen a Maros régi ágyában. A Maros felé különben eltűnik a limes, mely azután a kladovai fennsíkron levő középkori romok felé vezet s onnan a kladovai-völgy baloldalán emelkedő hegy gerinczén fölfelé halad a Kapo-Kicsora-csúcsig, honnan a Fejér-Körös völgyébe nyíló Almáspatak jobbpartján lassankint ismét a síkra ér. Onnan Ternova felé tart tovább, majd a sikulai határban, a falutól délkeletre, Borosjenő felé kanyarodik, hol a Fehér-Köröst átlépi. A Körös jobb partján levő vártól éjszakra, az istvánházi majortól kezdve ismét egyre kivehetőbben követhetjük a töltést s a Regyitar-erdőben, a hajdani Erdőhát ősi tölgyei közt, már épnek mondható. Útját Csermő és Mocsirla felé folytatva, Koroj és Kislaka közt lép át Biharmegyébe¹⁾.

A propugnaculumok nem állhattak mindenütt a vallum fő vonalán, mert ezt nem mindenütt engedték meg a terepviszonyok. Például Borosjenőn, alkalmasint a mostani vár helyén, mint a Fejér-Körösön s mellék-vizein, a Tözön és a Csigeren uralkodó helyen épült, keletfelé azonban egy szárnytöltés még külön is erősítette. E szárnyvonal Dudon, Lugozón és Járkoson áthaladva, Repszeg mellett a Körösnél végződött²⁾. Az erdők közt, vadregényes vidéken fekvő Járkos, helyesebben Árkos neve maga is eléggé utal rá. Dud és Aranyág réztelepei³⁾, melyek keletfelé Taucz irányában terjednek, igazolják ezen vidéknek a castrummal való összekötését. — Egy keletibb szárnyvonal Kislaka táján vált ki a vallumból s egészben délkeletnek tartva, Árkosig (Járkosig) ért, hol egy tekintélyes négyszög

¹⁾ *Rómer* szerint (Magyarorsz. őstört. térképe. Rajzolta Hátsek, 1877.) Ternovától és Sikulától ez a vonal Inánd felé megy. Én a vonalat csak Kislakig ösmérem, hol a hegyek közt nyoma veszi; de ez irány éjszakkélet felé neki vág a Sebes-Körös mellett levő Kis-Sebesnek, a hol a Torma Károlytól lépésről lépésre bejárt limes dacicus felső része Tihóig, a Nagy-Szamosba ömlő Almás-patak torkolatáig teljesen ösméretes. Ha helyes a Kislaka és Kis-Sebes közt levő praesuntiv vonal, mely Biharnak épen két határpontját köti össze, akkor ismerjük a limes főbb pontjait a Duna-Karas és a Szamos-Almás összefolyásáig s egyúttal egy ettől nyugatra, az Aldunától a Krasznáig terjedő más töltésvonalat is hézag nélkül kijelölhetünk. *Torma* Károly (A limes dacicus felső része, 103—104. l.) azon nézetben volt, hogy a Daciának általa kimutatott éjszaknyugati valluma Kis-Sebestől nyugatnak Biharmegye felé egyenes szögletben tört meg, azt Nagyvárad tájáig a Körös vize képezvén s hogy innen kell a vallum folytatását le Arad-, illetőleg Temesmegye felé keresnünk a biharmegyei úgynevezett Csörszárkában s majd a római sánczoknak nevezett töltésben. — Az arad-temesi szakaszt azonban csak 1882-ben vizsgálta meg a tudós szerző s azt a limeshez tartozónak nyilvánította. Művének második részét, mely a limes e szakaszát ismerteti, fájdalom, még nem készíthette el. Ennyit laikus létemre tett combination igazolására, esetleg mentségére. — ²⁾ *Rómer* térképén. Dudnál a fővonallal való összekötést nem mutathatni ki; de nevezetes, hogy Lippa és Szisztaróvác közt (*Lóczy* Lajos nyomozása szerint) szintén római sánczok vannak, úgy, hogy a repszeg-dudi vonal meghosszabbítása a lippa-szisztaróváczyi volna, mi által Szisztaróvác-Repszeg közt egy párhuzamos sánczot kell keresni. — ³⁾ *Lóczy* Lajos a Földtani Közlönyben, 1876. — 278. l.

gyaníttatja a régi castrumot. Körvonalai az erdőben jól láthatók¹⁾. Ignest határán át tovább megy az ignesti határon s Boros-Sebesnél s Buttyinnál a Fejér-Körös mellett azon a tájékon enyészik el, hol talán Ziridava állott s a Fejér- és Fekete-Körös közt elterülő bányavidék könnyebb megvédésére szolgált. A Pilisen s a vele szemközt levő, 196 méter magas, kopár Piliskén, általán pedig a Bolhád nevű erdős hegységben vonalát még jól láthatni. Árka nyugatfelé mélyebb; Daciának fordított oldalán ellenben az esővízzel lerohanó iszaptömeg már jócskán feltöltötte. A töltés alapja 8, koronája 2 méter, magassága 80, Pannonia felé levő lejtője 510, a daciai 250 cm²⁾. Oly méretek, melyek többé kevésbé megfelelnek a vallumnak Palánkától Tihóig terjedő közel 400 kilométer hosszú vonala minden megmért pontjának³⁾.

Daciának e belső határa kijelölését valószínűleg *Trajanus* kezdte meg⁴⁾; s ő és utódai el is készültek a hatalmas művel meglehetősen. Az őrtornyokból mindig jelt adhattak, merről fenyegeti veszély a római tartományt s a sánczok mögött gyorsan fegyverbe állhattak a jazygok s más támadók ellen. A vallum közelében lakó jazygok azonban csakhamar behódoltak s most újabb védő- és határvonalakról kellett gondoskodni, mely Dacia nyugati határát pontosan megjelölje. Temes- és Arad-, sőt részben Biharmegyében is csakugyan még két, többé-kevésbbé párhuzamos római sáncz nyomai látszanak. Daciai rómaiak, mivel az imént jelzett sánczon túlestek, méltán nevezhették regio transvallumnak e vidéket, noha csak egy adat van ez elnevezésre⁵⁾.

A külső limes általában igen közel épült a belső limeshez. Temes- és Aradmegyében átlag csupán 11—12 km. távolság van köztük.

Kubin táján, a Duna mellett egy másik sáncz kezdődik s épen Temesvár városa nyugati részén halad el. Fibis táján lép a középkori Aradmegye déli határára s Világosig majdnem tökéletesen párhuzamosan halad a belső limeszel. Délen a mászlaki (blumenthali) temetőtől az Allios és Hidégkút (Gutenbrunn) közt levő Valea-Maréig, de kivált Alliostól nyugatra a falutól mintegy 400 lépésre oly jó állapotban van a «jarku,» hogy a köznép, a nevezett helyen, jó ároknak (jarku buna) nevezi. Ez irányt megtartva, a töltés Szabadhely és Ó-Paulis közt, a Maros tulsó partján, már a mai Aradmegyében ismét elég jól látszik⁶⁾. E helyütt római régiségeket

¹⁾ *Fábián*, Aradm. leírása. II. kötet. (Kézirat, birtokomban) 171. l. — ²⁾ A Piliskén *Torma* Károlylal együtt tett mérések. *Torma* szerint valószínű, hogy eredetileg épen Dacia felé volt mélyebb az árok. — ³⁾ A limes felső és aradmegyei vonalán (ez utóbbinak adatai zárójelben) így viszonylanak: a töltés koronája 140—350 cm. (200—340); alapja 1—1200 (800); a töltés belső oldalmagassága 250—600 (250—630); a külsőé 350—700 (300—510); a fossa alapja (itt-ott mérve) 120 (200); felső szélessége 3—500 (920, de csak egy mérésnél). — ⁴⁾ *Torma*, id. h. 104. — ⁵⁾ U. o. 3—4. l. — ⁶⁾ Egy 1783. évi térkép szerint (*Szenikláray*: Száz év Délmagyarorsz. tört. I.) a Mondorlak és Szabadhely közt levő Ternova pusztánál — tehát odább nyugatra — végződik a sáncz.

sém ritkán találunk. A töltés azután tovább megy Gyorok, Kúvin, Kovaszincz és Világos felé, hol a belső limestől kissé nyugatra hajolva, egyenesen éjszaki irányt vesz. A nép úgy tudja, hogy ez árkok Orsovaig haladnak s hogy régente Erdély határát képezték. Világos, Zaránd és Szintye közt már teljesen elmosódtak a leszántott sánczok. Szintyén, illetőleg a Fejér-Körösnek jobb partján levő somosi erdőn túl azonban már két töltést is ösmer a nép s azt fölváltva (egy és ugyanazon irányban is) Trajánnak és Ördögárkának nevezi. A nyugati, úgy látszik, csupán a két Körös összekötésére szolgált. Szépen fennmaradt a horgostói és a cserekyési határrészben, honnan a római éremleleteiről ösmeretes Livadia-puszta és Tamásda felé megy tovább. A másik, fő vonal, Szintyétől éjszakra s Ágyától keletre, az ágyai erdő és Sáros-zug közt feltűnő épen maradt meg. Itt Ördögárok, a Holumbár-erdőben pedig már Traján a neve¹⁾. Majd Szalonta, Inánd, Püspöki és Siter felé folytatódik a sáncz s a Rézhegységen keresztül lépve, Ákosnál (Szatmártól délre) a Kraszna folyó baloldalán nyoma vesz.

Római sáncz a szabadhelyi határban.

Ez a regio transvallum «ha tün nem tartozott is egyenesen a provinciához, ha annak kiegészítő részét nem is képezte, de mindenesetre a rómaiak hatalma vagy clientelája alatt állt»²⁾. A limesnek ezen külső vonala teljes összefüggésében nem épült ki; temes- és aradmegyei része egyáltalán épebb maradt, mint a síkbihari. Temesben Kubinnál és Alibunárnál alapjuk átlag 4—5 méter; koronájuk 1½ méter széles, magasságuk 2 méter; az egész sánczot jobbról balról árok kíséri, melynek mélysége 2 méter, szélessége pedig változó³⁾. Szabadhely és Gyorok közt igen jól látszik a töltés teste és szerkezete⁴⁾, s a mi feltűnő, három párhuzamos töltés vonul ott egymás közvetlen közelében. Itt e szerint a sáncz alakja nem

¹⁾ Zachar, A kisjenei uradalom térképe. (Jószágismertetés, III. k., 1. térkép.) —

²⁾ Torma, id. h. 103. A regio transvallum voltaképp csak a Réz- és Bükkhegység vidékét foglalta magában. (U. o. 105. l.) — ³⁾ Tört. Értesítő, 1885. 7. l. Böhm Lénárt közlése. —

⁴⁾ E szakasról l. Lóczy Lajos felvételei után készített képeinket.

felel meg a limesek szokott alakjának¹⁾; — ellenben megőrizte annak minden jellegét az ágyai erdőben. Alapja itt 11 m., Dacia felé való lejtősége 480, Pannonia felé 530; a korona szélessége 270 cm.; Dacia felől az árok 8, Pannonia felől 10 m. (alant 270 s illetőleg 240 cm.) széles²⁾. Az erdő belsejében még magasabb helyek is vannak, de élénken láthatni vonalát az erdőn kívül, Miske felé eső vonalon is.

Daciának ezen külső limese, mely egészben véve mintegy négyszáz kilométer hosszú, Aradmegyében 60 km-ternyi vonalra terjed s így az egésznek 15%-ára. Talán nem készült egységes terv szerint s nem is épült ki mindenütt; a castrumok építését alkalmasint legutoljára, oly időre

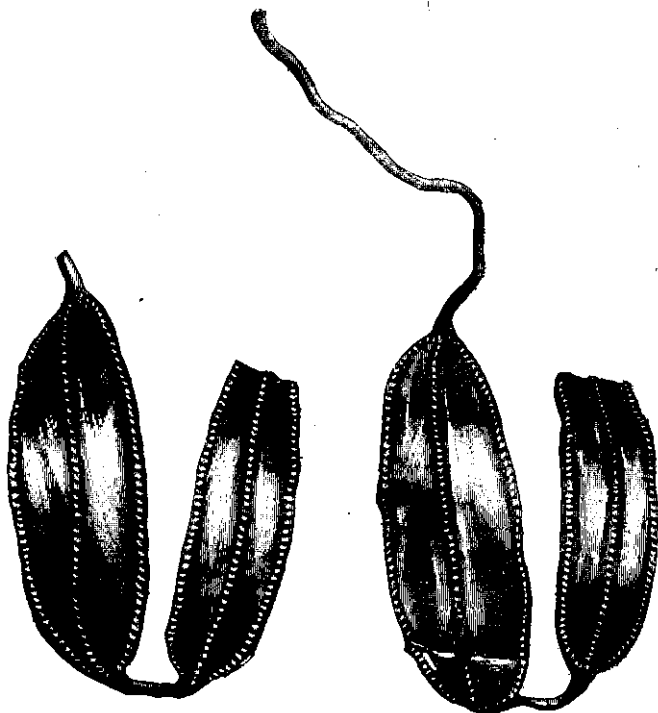
Római sáncz a szabadhelyi határban.

hagyták, midőn a római befolyás alól a terület mindinkább kisiklott. Készítésökre minden bizonynyal befolytak a rómaiak, ha e sáncz, szakadozott volta miatt, nem érdemlené is meg a tulajdonképeni limes nevét s ha castrumok és burgusok nincsenek is mellette³⁾, a mi egyébként még bővebb utánajárást követel.

1) Fröhlich Róbert, *Archaeol. Ért.* 1890. — 78. l. — 2) A *Torma* Károlylyal együtt mért hely a Töz jobb partján, az erdészlaktól északkeletre mintegy 4000 lépésre, az ú. n. palatinalis lineán van. Livádia-pusztán az Ördögárok basisa csak 850 cm. s magassága 1 méter. Az egész nagyon megvan rongálva s össze sem lehet tévesztetni a limes vonalával. — 3) *Archaeol. Ért.* 1890. — 78. l.

E külső vonal építését *Hadrianus*nak¹⁾ s utódainak, *Antonius Pius*-nak és *Marcus Aurelius*nak tulajdonítják. A dákok ugyanis nem nyugodtak meg szolgaságukban s részént az éjszaki Kárpátokban szabadon élő társaikkal, részént a roxolánokkal kezert fogva, meg-megújították támadásaikat. E támadásokban bajosan volt részök az alföldi Maros mellett lakó szármáta *lupigonok*nak; különben aligha lehetett volna egyesíteni — már *Hadrianus* alatt — Pannonia és Dacia védelmét Qu. *Marcus Turbo* kezében. Tart a népek hullámozása az egész koron át; s az éjszakkéleti Kárpátoztól a mai magyar alföld keleti részén délfele az Aldunáig, sőt 165-ben még a dunántuli dombosvidéken is helykereső barbárok fegyveres csoportjai tolongottak.

¹⁾ *Aelius Spartianus* (*Vita Hadriani*, 11. 12. *Script. historiae Augustae*) szerint *Hadrianus* Angol- és Németországban — ezekhez hasonlóan — csak földszánczokat hányatott határvonalúl; *Severus* ellenben jobbadán kő-limeseket építtetett.

A szentannai aranyleletből. (L. 39. lap.)

III. A NÉPVÁNDORLÁS KORA ARADVÁRMEGYÉBEN.

Germán-mozgalmak. Hún- emlékek. Az avarok korszaka. A szent-annai aranygyűrű és aranylelet. A Papokhalma. Az Ördögárok vagy Traján. Mese Csörsz királyról. A helynevek tanúsága. Szlávok. Kazarok.

Daciának a Maros (Marisia), Fejér-Körös (Miliare), Fekete-Körös (Gil-pit) és a Sebes-Körös (Grisia) mellett levő részét a harmadik század végén germán vandálok szállották meg¹⁾. Éjszak-nyugatról jöttek s e folyók völgyein fölfelé a kvádokon és jazygokon keresztül jutottak Erdélybe. Onnan, a húnok által nyomatva, a gótok hatalmas királya, *Geberik* verte ki őket. Tudakos hagyomány szerint fél milliónál több görög, gót, vandal, gepida és bolgár (!) vett részt a csatában. A vesztes vandálok az aradi várba menekültek; halottaikat pedig az öt halomban temették el²⁾.

A Dacián s így Arad vidékén is osztozó gótok, gepidák csakhamar elismerni kényszerültek a húnok fensőbbiségét, de megmaradtak az elfoglalt tájakon. A hún birodalom középpontját, a mennyiben ilyenről e fajta szövetségnél szó lehet, a Maros torkolatánál kell keresnünk; s ugyane folyó alsó folyásánál kerültek felszínre (Nagy-Szent-Miklósnál, Perjámosnál) a hún kor legnevezetesebb emlékei; arany ötvösművek, melyeknek mesterei a gótok. Kétségtelenül germán munka azon 334 arany súlyú merőkanna féle, igen tiszta aranyból vert edény is, melyet 1848. táján állítólag Aradvármegyében találtak. Forrasztásnak nyoma sincs rajta. Dudorai a régi éjszaki kürtökön található hadi zeneeszközök ízléses művezetére emlékeztetnek³⁾. Az alább említendő szentannai aranylelet szintén némi bizonyosság a mellett, hogy germánok e vidéken is laktak és pedig a húnok idejében. Ha a Tisza-Duna közt akárhol, legvalószínűbben mégis Szeged környékén volt Attila főhadiszállása, közvetlenül hún uralom alatt kellett állnia az aradi síkságnak egész a Hegyaljáig, melyen túl már bizonyosan nem kalandoztak oly szívesen a lovas vitézek.

Attila főhadiszállását egy kis erőltetéssel Aradon lehetne keresni. A követ, Priszkosz Rhetor, mint előadásából kitűnik, a fejrtemplomi táborból

¹⁾ *Jordanis*, Closs kiadása 76., 77. l. *Hunfalvy*, Ethnogr. 106. — ²⁾ *Knaus*, Egyet. M. Encycl. III. 657. — ³⁾ *Arnth*, Die antiken Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien, 87. l. — *Archaeol. Közl.* V. 31. — Vételre 1848-ban ajánlották fel a bécsi cs. muzeumnak, mely azonban túlságosnak találta az árát. Azóta, fájdalom, nyoma veszett.

éjszakra utazott a főtáborhoz. Ezzel az irányt csak általában jelezte, mert az éjszaktól kissé nyugat vagy kelet felé eltérhetett. Hat napig tartó útja végződhetett Gyula vagy Szeged tájékán; sőt, ha figyelembe vesszük a kerülgetést és lassú haladást, Aradon is¹⁾. Ez a föltevés azonban elesik, mert Priszkosz elég világosan írja a főhadiszállásról, hogy «sem kő, sem fa nincs az ezen tájakon lakó barbároknál; hanem ott máshonnan szállított fát használnak.» Aradon elég közel volt a kő, a várost pedig az egész középkoron keresztül rengeteg erdőségek környezték. Magát a fát Szegedre, melynek táján feküdhettek a főtábor, alkalmasint innen, a Maroson úsztatták le. Lehet, hogy a görög követség, mely Attilához ügyekezett, az ú. n. Bánsági-hegyek nyugati lábánál haladt előre a síkságon s Fejértemplomról Versecz, Detta és Temesvár felé menve, Aradnál kelt át a Maroson, melynek jobb partját követve szállt Szegedhez. De mégsem hihetjük, hogy ez volt az út iránya; mert a Marosról az út hatodik napjáig még csak nem is emlékezik. Így a követség inkább Lovrinon és Kis-Zomboron át ért Szegedre.²⁾

Attila hadi eljárásának alapeszméje volt, hogy «lerombolja azt a római limest, mely erős várrendszerben khíni falat vont a római birodalom és a barbár-világ közt»³⁾. S a mit szemelőtt tartott délnyugaton, semmi esetre sem hanyagolta el kelet felé sem. Hogy Erdélyt bírja, hatalmába kellett kerítenie az Aradmegyén is átvonuló külső és belső limest. Talán ősei is megtették már ezt; a hún korból azonban csak az ő nevét ismeri a hagyomány.

A megyében levő halmokat helyenként hún halmoknak nevezi a nép, némelyiket Attila halmának is.⁴⁾ Dombegyházán — ma Csanádnak, a középkorban Aradnak e falujában — keresi Attila sírját⁵⁾ s meg-megbolygatja halmát a mesés vas, ezüst és arany koporsó kedvéért⁶⁾. Ebben csak megerősíthette az ott talált Attila-pénn⁷⁾, nem gondolván vele, hogy ez csak e századbeli gyártmány. A tudós hagyomány szerént is: «Attila natus est Engaddi, educatus est in Zelemér, *sepultus est in Dombegyháza*»⁸⁾. Arad-

1) *Salamon* a Századokban, 1881. 24. l. — 2) *Salamon*, id. h., 29. l. *Révész* ellenben (Éttellaka. Debreczen, 1859.) nagy súlyt helyez arra, hogy Priszkoszék a Maroson átkeltek s azt hiszi, hogy e folyó a követség útjának leírásában említett Drékon, vagy Dricca, melynek nevét — úgymond — Zarándmegyében — épen a Maros mellett eső Drejka nevű kis bányaközség tartotta fenn. Helyesen jegyzi meg *Szabó* K. (Kisebb tört. dolg. I. 67), hogy a Maros sohasem is folyt Zarándban s hogy ma sem a Fejér-Körös, sem a Maros mellett nem találhatunk ilyenév helyet. *Salamon* (34. l.) — mint kiemeli — semmiféle hún névre emlékeztető helynév kedvéért sem tért el a szerénthe helyes útról, »bár Aradmegyében az Elek falu név Ellákra emlékeztethet vala.« Azt hiszem, Elek inkább emlékeztet Velekre, kiről a honfoglalás történetében lesz szó. — 3) *Salamon*, id. h. 35. — 4) *Parsez*, Aradm. leírása, 77. — 5) Ezt *Pesty* is említi a Századokban, 1876. — 87. l. — 6) Legújabbban *Medyassay* Lajos készült kutatni. V. ö. *Hunfakly*, Egyet. földr., II. 228. — 7) 1861. évi lelet a békésmegyei muzeumban. V. ö. Békésm. tört. évk., II. 167. — 8) *Szabó*, Kisebb tört. dolg. I. 72.

megyében 1455-ben *Budafalvát*, 1484-ben *Buda falut*¹⁾, 1483-ban egy, a váradijai kastélyhoz tartozó *Csaba* nevű falut is említnek az oklevelek²⁾. A magyarság erősen használta e helyneveket máshol is, melyekhez talán nem is a hún mondából, hanem a szláv nyelvből jutott; míg azonban ez utóbbi nincs bebizonyítva, szabad utalni rájuk azon másik, kicsúfolt szempontból is. Van még egy utolsó, bágyadt emlékezés a húnok nagy koráról, hogy „a pécskai körsánczot a *nagy-magyarok* építették, *mikor Erdély felé bemenekültek*»³⁾. Ha jobban kutatnók a néphit ezt a részét, alkalmasint kitűnnék, hogy a Királyhágón erről is van még nyoma a székelyek hún eredetének!

A hún szövetség felbomlása után ismét mozogni kezdtek a germán elemek; 488-ban a gepidák a Fekete-tengertől a Tiszáig terjedő részekben már otthonosan érezték magukat; s ki tudja manap, mily mozgalmakat okozhatott e vidéken is a longobard *Alboin* s a gepida *Kunimund* küzdelme (566). A két vitatkozó között egy harmadik örült: a longobardok szövetségese, *Baján* avar khágán lépett a gepidák tiszabalpárti örökségébe. Több mint százévi bizonytalanság után ismét szabályozottabb állam tagja lehetett tehát a mai Arad vidéke.

Az avar rokon és sokban egy természetű volt a húnnal, melynek mintájára szervezkedett. A Marosnak Paulis és Szeged közt levő alsó folyása tehát jelentőségéből e korban sem veszíthetett. A vidékünk tözsomzédságában levő Kunágota híres leletei ép oly fontosak az avar, mint a szentmiklósiak a húnkorszakra nézve. Az aradi határban egy kún- vagy húnhalomban 1890-ben nagy ép bilikomot, edényeket, kengyelvasakat és zablát, lópatkót és lócsontot s kő hálónehezéket találtak⁴⁾, kétségtelen bizonyosságul, hogy a kőkorbéli telepet utóbb turáni származásúak használták.

Egy hatalmas építmény, a szentannai *avargyűrű* s az ezt metsző *Ördögárok*, valamint a szentannai *aranylelet* méginkább mutatja, hogy e vidék nem csekély értékű lehetett az új hódítók szemeiben.

Az arad-csanádi vasút Zimándtól négy és fél kilométernyi távolságban egy töltést metsz át; egy kilométerre e töltést egy másik követi s azután — a 6 kilométerre levő szentannai állomásig — ismét teljesen sík földön halad tovább. Az említett két töltés egybefügg s egy kerülékhez tartozik, melyet a vasút úgy szel keresztül, hogy az idom egyharmada éjszaknyugatra, kétharmada pedig délkeletre marad. Amannak éjszakeleti pontján a katonai háromszögelés déli alappontját jelző gúla, emennek délkeleti részén pedig a Földvár (a románoknál Várba) nevű sánczolat ötlík szembe⁴⁾.

1) Orsz. lt. Dl. 322. és 18940. — 2) U. o. Dl. 18198. — 3) Pécskai néphagyomány. — 4) Az arad-csanádi vasút kőrösvölgyi vonalának 28. szelvénye mellett. *Dáni* János ajándékából a Kölcey-egyesületé. — 5) Fekszik, a katonai térkép szerint, az é. sz. 46°18'30"-tól a 46°19'-e és a kel. hossz. 39°07'7"-tól a 39°07'50"-e alatt; nyugaton Tövisegyház, délen és keleten Puszta-Szelistyera (melytől a földvári puszta odább dk-re esik) határos vele.

A kömlektől délnyugatnak 10 lépésre tett mérések, melyek az egész földhányásra nézve irányadók, koránsem vonatkozhatnak az eredeti állapotokra. A lejtőség mindkét oldalt le van szántva s a sáncz koronáján is gazdag búzavetés tarlóján virít a szarkaláb¹⁾. — A sánczolat belseje sík, alakja pedig kerülékhez hasonlít, melynek hosszabb tengelye mintegy 2, kisebb tengelye viszont (délnyugatról északkeletre) valamivel több, mint egy kilométerre nyúlik; terjedelme tehát hozzávetőleg 200 hektár. Ennélfogva oly nagy, hogy az idáig ösmert avar gyűrűk közül csupán a két-akkora temes-zsadányi múlja felül²⁾. A szentannai gyűrűnek különben csak belső körét ismerjük.

Az avar Ringeknek egyik legjellemzőbb sajátága, a föld-beégetés, itt sem hiányzik. A sáncz töltésének burkolata égetett föld, melynek vastagsága 50—60 cm. E réteget a több mint egy ezredév alatt annyiszor ismételt szántások elkoptatták ugyan; több helyütt azonban most is jól láthatók, az égett föld rögeit pedig mindenütt találjuk³⁾. Edény-törmelékek is nagy számmal mutatkoznak.

Csupán ezen leletek pontos gyűjtése, megfigyelése, tanulmányozása s más vidékek leleteivel való összevetése által lehetne írni oly törvénykönyvet, melynek nyomán az egyes tárgyak avarváltat s ezzel a fejlődés fokát megállapíthatnók. Mert ha a keszthelyi avar sírok s a kunágotai, szentendrei és ozorai leletek alkalmasak is arra, hogy belőlük az avar-kánonnak némely cikkét megszerkeszszük, arra semmiesetre sem elegendők, hogy általános törvényeket vonjunk le belőlük. Ezt az adatok szorgalmas gyűjtésének kell megelőznie.

Maga a nép «die Schanzen» név alatt ismeri a szentannai karámot; s ha műveltebbek még régen Ringnek hitták is azt, elnevezésök jogos voltak csak a sáncz alakjában s nem annak alkotása természetében keresték⁴⁾.

1) Jelenleg a korona mintegy 4 m. széles, a neki megfelelő lejtőség pedig 19—19 méter. A külső lábánál levő árok teljesen elmosódott s egy második töltésnek csak alig sejtethető körvonalait jelzi. A belső árok szélessége azonban annyi szántás után is tetemes; és pedig a belső lejtőnek aljától a töltést belül kísérő emez árok eléig 38 méter s így a lejtőnek épen kétszerese. A megmért pontnál vannak alacsonyabb, de magasabb fekvésű pontok is; pl. délen és délnyugaton szembetűnőleg emelkedettebb a térség s így az adott méretek csupán átlagos számok gyanánt szerepelhetnek. — 2) *Pécz* József: A zsadányi avartelepek Temesvármegyében. (Történ. Értesítő, 1877. — 49—59. — 3) Ebből is sejtethetni, mily roppant tüzet kellett kiállnia a rőzsével borított földrétegnek. A szentannai rögök ép olyanok, mint a zsadányiak és csak erősebb égetésök és könnyebbségök által különböznek az alább említendő és szintén a szentannai határban levő Papokhalmán talált rögöktől, melyek vassalaklélet nem tartalmaznak. — 4) *Bél* Mátyás szerint (Comitatus Aradiensis. Kézirat az esztergomi primási könyvtárban, B. Nro 17. X. d. 6. — Pars specialis, §. 2.) a törökök, Orodot elfoglalván, »facta specula, a Marusio versus Komlós vicum usque ad montes vastos aggeres deduxerunt.« Említ ilyesmit Knauz is (M. Encycl. III. 659.) A kémhelyet aligha azonosíthatjuk akár a szentannai avargyűrűvel, akár a Papokhalmával s a töltéseket sem téveszthetjük össze az Ördögárkával, melyről később lesz szó.

Csupán arra hivatkoztak, hogy e helyütt — talán parittyákban használt — égetett veres golyócskákat találtak; s arra, hogy a földhányás keleti részén, a földvárból, néhány évtized előtt ütő és vágó vasfegyvereket ástak ki. Kár, hogy elkallódtak; máskülönben nevezetesen tájékozhatnának a sánczok korára nézve, kivált ha igaz, hogy pénzek kíséretében fordultak elő. A szomszédmegyei kunágotai avarlelet egyik legfontosabb része épen Justinianus (527—565.) aranya¹⁾. Hogy valamikor több pénzt s talán, mint Kunágotán, egyéb kincset is találtak e Ring belsejében, azon homályos tudósításból sejthetni, hogy pár évtized előtt állítólag néhány törökországi ember kért és nyert engedélyt az itten való ásatásra. Mint mondták, egy világosi pasának ide rejtett kincseit kutatták. Ha ez tény, ha valóban Törökországból kerültek ide azon emberek és ha valóban írott emlék utasítása nyomán keresték föl a helyet, úgy arra következtethetünk, hogy ez avargyűrűt lelethely gyanánt ismerték már a török hódítás korában is²⁾.

1888. ápril 21. a földsáncz oldalában a vasúti munkálatok alkalmával durva cserépedény töredékeit, egy csontváz maradványait s a feldúlt sírban több arany ötvösművet találtak. A lelet fő része egy aranykoszorú, mely valószínűleg hármassodrony-abroncsra felfűzött és 12 vertarany babérlevélből áll.

Eredetileg, úgy látszik, négyesével voltak összefűzve a középső erezetet kivéve teljesen síma levelek s úgy akasztották ezt a vékony arany-sodronyra. A lelet egy sodrony-karperecz s egy tömör aranygyűrűkből álló másik karperecz egészíti ki³⁾. Az egésznek súlya 40 cs. arany. Közéleiben egy gyermek s két felnőtt egyén csontvázát találták⁴⁾. Ez a lelet s

¹⁾ Justinianus korából aradmegyei lelet gyanánt csak egyetlen rézérmet ösmerek. Kőríra DNIVSTINI/ANVS PPAVG a szokott mellképpel; hátlapján

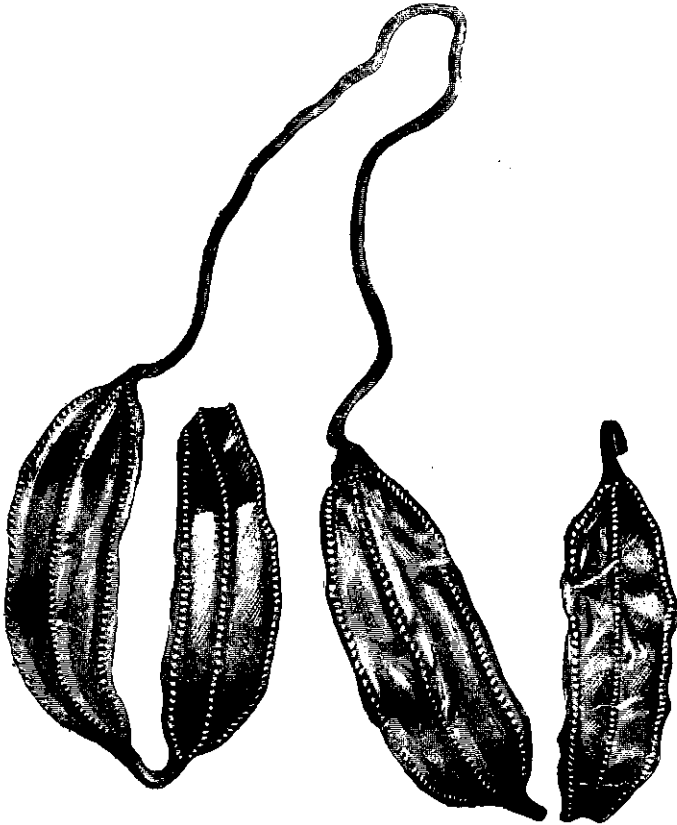
$$\begin{array}{c} \text{A} \\ \text{N} \\ \text{X} \\ \text{O} \end{array} \text{M} \begin{array}{c} \text{X} \\ \text{V} \\ \text{II} \end{array}$$

$$\begin{array}{c} \text{B} \\ \text{CON} \end{array}$$

Aradon a Marosban, homokhordás-közben találták. Most *Denifle* Sándor ajándékából a nemz. muzeumé. (1875. évi jk. 114. sz.) — ²⁾ Egy szentannai öreg embertől hallottam, hogy máig is a földvár boltozott pinczében van elrejtve a pasa kincse s hogy a pinczéből éjfelenként óraketyegéshez hasonló zajt lehet hallani. »Ich hab' selbst nicht gehört«, tette hozzá kedélyesen. Szerénte Bibics, Arad egykori híres alispánjának bérese a múlt század első felében sok kincset talált a sánczban. Gazdája, kinek ezt jelentette, felakasztotta őt s a kincset magához vette. Az öreg azt is hitte, hogy Bibicsét nemsokára »wegen Hochverrath« fekete zárt kocsin vitték Bécsbe, honnan többé nem is jött vissza. — ³⁾ A leletről először az »Alföld« (1888., 95. és 96. sz.) hozott tudósítást, majd az »Arad és Vidéke« (99. sz.) s az Archaeol. Értesítő (286. l.) A leletet az arad-csanádi vasút igazgatósága a nemz. muzeumnak engedvén át, ezt *Pulszky* Ferencz néhány szóval a régészeti társulat 1889. okt. 29-iki ülésén mutatta be a nélkül, hogy a babérkoszorú koráról nyilatkozott volna. — ⁴⁾ Amaz a Kölcsey-egyesület muzeumába, emez, a leletet megvizsgáló dr. *Török* Aurél által, az anthrop. muzeumba jutott.

több más elkallódottnak emléke megfelel azon hitnek, hogy az avarok gyűrűik belsejében gyűjtötték össze rablott kincseiket; többet azonban, a tér alapos átkutatása nélkül, valóban nem lehet mondani; az igazságot magát hozzávetések nem pótolhatják.

A szentannai gyűrűtől odább éjszaknyugatra, $5\frac{1}{2}$ km. távolságra¹⁾ a Papokhalma szintén az avarokra emlékeztet²⁾. Kincskeresők régóta kutatják oldalait s ezer meg ezer cserépdarabot löktek ki az árkoból, melyek-

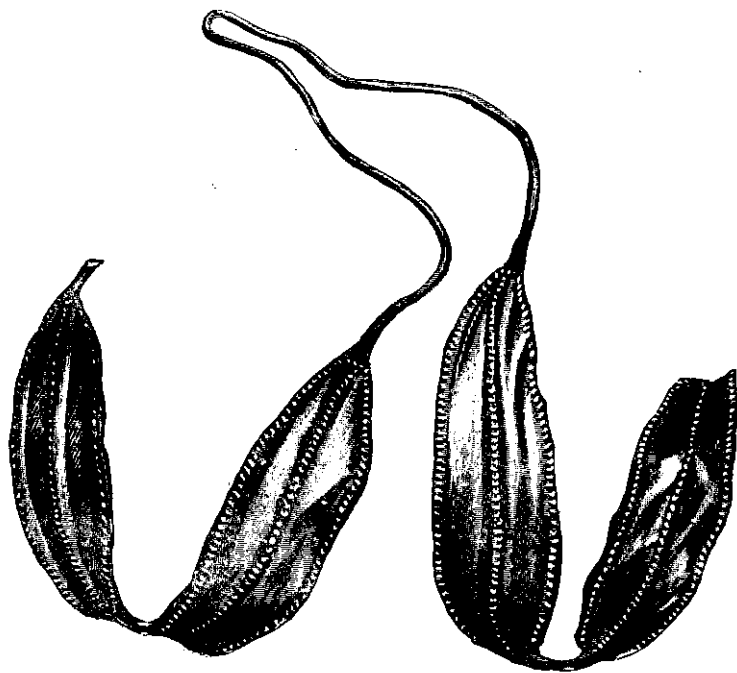

A szentannai aranyleletből.

kel hepehupássá tették a domb szabályos alakját. Itt is jól s még tömöbben égetett rögök borítják a jobbadán már lehordott, ez idő szerént azonban nem szántott halom felületét. A földet itt már nem rőzsével, hanem árpa-szalmával égették be, mint ezt a szalma szövetének lenyomata bizonyítja.

1) Metszi a kel. hossz. $3906'50''$ -e s az é. sz. $46^{\circ}20'20''$ -e. — 2) Magassága 3--4 m.; átmérője 27, kerülete 85 m., területe mintegy $572\frac{1}{2}$ m. A környező s részben vízzel borított sáncz belső lejtősege 16, maga az árok lenn 11 s fenn nem kevesebb, mint 48 m. széles. Az ezen sánczon kívül eső és az egész földhányást környező töltés alapja 27, oronája $6\frac{1}{2}$, magassága mintegy 1 m.

A Papokhalma a földvári avargyűrűnek mintegy előretolt őrhelye. Azok, kik avar emlékek gyűjtésére vállalkoznak, hogy azokkal a civilizációnak igen alacsony turáni fokán álló nép multját világosabbá tegyék, nem mellőzhetik egyszerűen e telepet; és pedig annálkevésbé, mert az égetett föld között itt is számos edénydarabot találunk. Szabadkézzel készített, sajátos alakú, felakasztható tányérok; csücskökkel ellátott, barnán égetett egyéb edények, füles kannák, vörösre égetett fazekak, merítő és hol finomabb, hol durvább kidolgozású ivóeszközök stb. hevernek szerteszét¹⁾. Hasonló leletek máshol, Aradmegyében sem ritkák ugyan s a tányért kivéve nem mutatnak eltérő mintákat; azon körülménynél fogva azonban, hogy a

A szentannai aranyeletből.

szentannai avargyűrű rendszeréhez tartozó dombon fordulnak elő, mindenestre megérdemlik az avarkor kutatóinak figyelmét.

E két földműtől nyugatra, csekély távolságban halad az úgynevezett *Ördögárok*, vagy *Traján*. E töltés alapja 12, koronája $2\frac{1}{2}$, magassága 0·8—1 s lejtője körülbelül 1 méter. A lejtő mindkét oldalon egyforma, a mi figyelmet érdemel²⁾. Ezen Ördögárka valószínűleg egy azzal, mely Ho-

¹⁾ Néhány példány az aradi lyceumban. — ²⁾ A zimánd-simándi országúton levő Vásárhelyi-csárdától éjszakra, a Debreczentől való 168 km. távolságot jelentő oszloppal szemben, az úttól balra mintegy 20—30 méterre levő töltésen eszközölt mérés. Székudvarnál az árok szélessége lenn 6, fenn 10—11, mélysége 1 m.

dony, Monostor¹⁾, Ároki²⁾, Arad, Zimánd, Kurtics, Árokszék³⁾, Simánd, Székudvar⁴⁾, Nagy-Csorvás és Szelistye-pusztá, Pély, Varsánd, Sarkad, Geszt, a bihari Zsadány határán át egészen a Tiszaig (Tisza-Dobig) vezet⁵⁾, legnagyobb részében azonban csaknem teljesen el van mosódva.

Ezen Ördögárka nyugatról várható támadások ellen védelmezte a temes-zsadányi és a szentannai avar gyűrűket. Keleten a római kettős limest használták föl védelmökre.

Ha a szentannai avargyűrűt a zsadányival légvonalban összekötve képzeljük, éjszakkaletről délnyugatra menő mintegy 51 km. hosszú vonalat nyerünk. A zsadányi gyűrűhöz az Ördögárka Knéznél van legközelebb, t. i. mintegy 15 km-re; a szentannaira nézve ezt nem állapíthatjuk meg hasonló biztonsággal, de ott is 8—10 kilométerre megy a távolság. A keleti oldalon az Ördögárkával némileg párhuzamosan vonuló első római sáncz Zsadánytól ismét körülbelül 15 km-re van s ennek kovaszincz-világos-zarándi folytatása szintén 12—15 km-éterre lehet a szentannai gyűrűtől. Ekként az Ördögárka és az első római sáncz által közrefogott s keletfelé még más római sáncz által védett területszalag szélessége 20—30 km. közt változott; s ezen belső vonal védelemképességének emelésére szolgált úgy a zsadányi, mint az ennél jelenleg jóval kisebbnek látszó szentannai avargyűrű is. A szentannai Papokhalma azt látszik bizonyítani, hogy nyugatfelől a nagy Károly idejében a dunántúli részt elfoglaló frankok esetleges támadása ellen mindig készen állottak; a frankok különben sem egyszer csaptak be a Duna-Tisza közére. Keletfelől viszont a hajdani Daciában elhatalmasodni kezdő szlávok ellen ügyekeztek védekezni, miben nagy segítségökre voltak a római sánczok, melyeknek mélyebb árcai különben is a daciai oldal felé estek.

A már meglevő földmunkákat tehát, a hol teheték, saját céljaikra használták fel; s az alföldön végighaladó ezen árkot lehetetlen meg nem különböztetni maguknak a rómaiaknak építkezéseitől.

A nép hol Csesz, hol Csörsz, hol pedig egy «cseh» királynak tulajdonítja építtetését. Az eredetét magyarázó sok monda közül csak egy változatot említek föl.

1) *Rómer* régészeti térképe szerint (1877) Pécska felé is. — 2) Csála és Arad közt fektült; egy 1723. évi térkép a Maros melletti Jareckot, mely nevét kétségkívül ez ároktól vette, már pusztult helynek mondja. — 3) Ez viszont 1394-ben (Haan-Zsilinszky, Békésm. okl. 57.) a mai Szent-Márton mellett levő Királyihoz tartozott. Mácsának Szent-Mártonba vezető utcáján a háztelkeken szintén van nyoma a sánczolatnak; az Ördögárkához tartozott-e, mint mondják, ma már nem lehet eldönteni. — 4) Székudvarnak 1811. Farkas János által rajzolt térképén délről éjszakkal megy az »Agger Troján«, csak Szelistyénél van egy kanyarúlata; a Balta-csel-Marénál mocsarakban veszett el, a pélyi határban azonban jelezve van a folytatása. Legszebben a székudvari uradalmi rét éjszakkaleti, a község rétvjével határos helyén látszik s a Szittyurellén (Szitty-ér-elején), hová délről b. Wenckheim Traján nevű 500 holdas majorjából jön. — 5) »Végét csak az Isten tudja«, mondta volt Öreg Nagy János, székudvari gazda.

Csesz király elakarta venni egy másik király leányát. Azt mondták, neki adják, ha árkot húz a Dunán; Tiszán, Körösön és Maroson keresztül. Azért mondtak pedig ilyen nagyot, hogy meg ne tudja tenni. Ő azonban rettenetes sok embert hajtott fel, mint a hogy most mindenkit elvisznek katonának. Elhajtottak egy szegény muzsikust is és sokáig ott tartották a keserves munkában. Olyan sokáig, hogy azalatt felnőttek piczi gyermekei s mégis tanultak játszani apjuknak otthon hagyott hegedűjén. Eltökélték, hogy török, szakad, fölkeresik apjukat. A nagy árok mentén indultak el, mert gondolták, hogy ott lesz valahol a sok ember közt; — meg-megálltak, a hol legsűrűbb volt a munkás népség s húzták a szebbnél szebb nótákat. Hallotta őket apjuk is; de nem szólt, csak kivette kezeikből a hegedűt s még szívrehatóbban, még siralmasabban húzta, úgy, hogy mind több és több munkás jött oda hallgatni. Odajött utóljára a király is, de csak azért, hogy megszidja az öregot, ki ha már maga nem akar, legalább másokat hagyna dolgozni. Erre azonban nekibúsult az öreg, eldobta hegedűjét s ásót ragadva, menten agyonütötte a királyt. Azért nem készült el a sáncz.

Az egyszerű székudvari csósz, kitől e 12 százados mesét hallottam¹⁾, semmiesetre sem olvasta Theophylaktoszt²⁾, ki elbeszéli, hogy kevéssel a 600. év előtt a Balti-tenger mellől a khágán szlovénokat akart fogadni zsoldjába s ezek el is vették ajándékait, utóbb azonban három kobzos embert küldtek a khágánhoz, hogy múlászatusukat mentegessék. E szlovének, úgymond, mind kobozt viselnek, mert nem szoktak fegyvert forgatni. Náluk nincsen vas; ott békében élnek s minthogy nem hadakoznak, zene-szó mellett mulatnak. A mese, mely némileg arra emlékeztet, Arslánszivű *Richardot* mint kereste hű dalnoka, *Blondel*, különben is két külön nép királyáról szól; s ha cseh királyt említ *Csesz* vagy *Csörsz* mesebeli avar király helyett, még nem is követ el nagy ethnographiai botlást. Annyi valószínű, hogy hatalmas földműveik ásatásánál hadi foglyokat s meghódolt szláv lakosokat használtak, kik tömegesen épen az avar honfoglalás első éveiben lepték el Cseh- és Morvaországot, az Al-Dunát s általán a Balkán-félsziget éjszaki részeit.

E sánczok eszméjét az avarok Ázsiából hozták magukkal; *Lóczy* és más utazók, kik Ázsia belsejében jártak s kiknek szemléleten alapuló tudományos észleletei igen sok figyelmet érdemelnek, nem haboznak kijelenteni, hogy e találkozás több az egyszerű véletlennél. S ha az ethnographia számol azon lehetőséggel, hogy Amerika indiánjai, kik oly bámulatos mondotkat, óriási mértani idomokat, állatokat stb. ábrázoló földmunkálatokat építettek, voltaképp ural-altájiak s mongolok ivadécai, — miért tagadnók azt, hogy e hazai sánczok mintái szintén Ázsiából kerültek ide? Onnan való az avarnép, melynek közönségesen tulajdonítják, sőt kell is tulajdonítani. Az az ellenvetés, hogy a kivándorlástól a letelepedésig körülbelül

1) Így különösen Pécskán, melyen, *Rómer* térképe szerint, szintén keresztül húzódik ez árok. Én ott ezt nem láthattam; a kis sánczról azonban hallottam azt a regét, hogy ott »valami cseh király« lakott. A jázsági telepések, kik Gvadányi Peleskei Nótáriusa szerint is cseh, vagy Csósz király árkának hitták e földművet, az otthon megismert nevet, úgy látszik, új lakóhelyük viszonyaira alkalmazták. — 2) VI., 2.

kétszáz év telhetett el, komolyan alig jöhet számba; mert hazát cserélő nép, mely időközben nomádságra volt kárhoztatva, nem kapkod azon nép intézményei után, melynek szomszédságába jutott, hanem az őshazában látottakat követi, mint ahogy gyarmataiban az ősgörög is a hazai oltárról vett parázzsal gyujtott tüzet¹⁾.

Az aradi Ördögárok mellékét hajdan jobbadán rengeteg erdők borították; a szentannai gyűrű készítésénél tehát fát és rőzsét bőségesen használhattak az avarok a föld beégetésére. Annál feltűnőbb, hogy a Papok-halmánál kalászos növények szalmáját használták e célra. Azon környéken tehát földmívelést űztek, mit közvetve különben is megerősít Adalbert, az avarok ellen nagy Károly seregében harczolt szemtanúnak tudósítása.

Adalbert szerint »Egy-egy kerítés akkora vala, mekkora távolság van Turicum (Zürich) és Constantia közt. Tölgy-, bükk-, vagy fenyőczölöpök közt húsz láb széles és húsz láb magas töltés kőből és agyagból s tartós gyepvel heburkolva. A kerítésen belül a falvak és lakások úgy valának elhelyezve, hogy egyiktől a másikig elhallott az emberi szó. A kivíthatatlan kőfalakon pedig, szemközt az épületekkel, kapuk voltak, melyeken kívülről befelé s belülről kifelé járhattak. A második kerítésről, mely egyébként ép úgy volt építve, mint az első, tíz német, vagy negyven olasz mértföldnyire vala a harmadik s így tovább, egész a kilencededikig, ámbár nem mind egyenlő nagyságúak. A kerítések közt is a birtokok és lakások mindenfelé úgy valának elrendezve, hogy trombitaszóval adhattak jelentést egymásnak.«

Ezen leírásnak, melynek legalább is van annyi becse, mint egy-egy régi obsitos elbeszélésének Taljánországról, nem egy vonása illik a szentannai gyűrűre. A Zürich és Konstanz közti távolság csak 10 kilométerrel nagyobb, mint a Szent-Anna és Zsadány közt levő. Tölgy és bükkczölöpök bőven kerülhettek a szomszéd erdőkből. A mai méretek nem mondanak ellen Adalbert adatainak. A kő- és agyagtöltés alatt, természetesen, itt is beégetett földet kell értenünk, mert hiszen alföldünkön honnan vették volna a követ az avarok? A kerítésen belül itt is nagy számmal voltak a falvak. Például a zsadányi gyűrű közvetlen közelében Szécsény, Murány, Zsadány, Cserényegyháza (most Csernegyháza), Karány (most Mercyfalva) és Hodony. S tekintve, hogy a fennmaradt három avar név: a Kágán, Baján és Sodán (Zsadány?) szintén *án*-on (lágyítva ma *ányon*) végződik, a zsadányi avartelepek ismertetője, *Péch* József ezeket avar helyneveknek, az -ányt, -ényt pedig avar képzőnek tartja²⁾. Ha van ennek va-

1) A Csörszárkára vonatkozó mondákat és egyéb adatokat I. *Pesty* Frigyesnél, Magyarország helynevei, I. 71—75. Én csak az aradmegyeieket említettem föl, mikről Pesty nem szól. *Pulszky* (az Osztrák-magyar monarchia leírásában, VI. 154.) a népvándorlás korát megelőző időkből valóknak mondja ez óriási, de kezdetleges művet. *Fekete* Zsigmond (Magyarország vizei multjának és vízepítkezésének történelme) avarvízszabályozási munkáknak tartja az Ördögárkát; ez *Ortvai* szerint (Századok, 1883., 166.) »rögeszme«, de avarvoltát nem feszegeti, csupán védelmi természetét hangoztatja. E kérdéssel ő már az *Archaeol. Értesítőben* (IX., 261—6.) is foglalkozott. V. ö. a szentannai avargyűrűről írt értekezésemet az *Arch. Értesítőben* és a *Kölcsey-egyves. évk. I. 185—194. I. — 2)* *Tört. Ért.* 1877. — 54. I.

lami alapja, úgy figyelmet érdemelnek a mai s a régi Aradmegyének épen az Ördögárok közelében fekvő következő helyei is: Abony, Bárakony, Bekény (Bököny), Bodony, Czipány, Csepánháza, Görcsöny, Marján, Mártony (nem Szent-Márton), Meszlénymező, Sebreny, Két-Soprony (ma Sofronya), Szelecsény (ma Selezsán), Temerkény, Torony s a két Zábrány. Sőt, a véghangzót későbbi ragasztéknak véve (mint a hogy Sopronyból Sofronya lett), ide vehetjük Batonya, Csorronya és Gutonya nevét is. De vannak és pedig részént a szentunnai avargyűrű közvetlen közelében, részént pedig az árok mentén más, feltűnő módon képzett helyneveink is. Ilyenek: a hat Simánd, a két Zimánd, Zaránd, Szihond (a mai Szionda) s kissé távolabb a két Zerind, Selind (Silingyia), Berend (Berindia), Közönd (Kiszindia), Karánd, Tamánd és Lorándfalva, melyekben az *-ind*nek mindenestre van jelentősége, ha nem is avarértelemben. A Zsadány nevű falvak máshol az is az Ördögárka vidékén fekszenek. S mivel a Csörsz vagy Csersz király regéjében nem hívó nyelvtudósok szerint a Csörsz szó az ördögnek szláv Csert nevéből van elferdítve, mindenestre érdekesek egy kis fejtöresre Aradmegyének Cserne, Csernabarcz, a Földvárral (a gyűrűvel) 1656-ban világosan egynek vett Cserfalva¹⁾, Csernesfalva, Csernakócz, Csertelek, Csesztarócz, a hidegkúti római sánczot metsző Valea Tirşu, legfőkép azonban az 1429-ben említett *Cserezgyepűréjtje* helynevei²⁾. Ez utóbbi, melyet Csersz gyepű-réjtjére magyarázhatunk, nyilván fenntartotta az ilyes földsánczok eredeti magyar gyepű nevét. De fennmaradt a gyepűnek ősnémet *hegin* (Hege, Hecke, Haga, azaz kerítés) neve is *Hegenháza* elnevezésében. E falut 1418—1548. közt mint Csente (Csintye) falu szomszédját, tehát az avargyűrű, Ördögárok és a külső limes közt említik az oklevelek³⁾. Ha ez is véletlen, úgy ugyancsak véletlen találkozás.

A Maros mellett, a mai Arad tájékán még két helynév kelthet feltűnést. Az egyik Bécs, a másik Csesztöreg.

Bécs (Bech) 1421-ben körülbelül ott feküdt, a hol a Temesből Aradba átjövő Ördögárok a Marost érinti. A XV. században valóban gázló volt e helyütt⁴⁾. Bécs nevét közönségesen avar származásának tartják s azt hiszik, hogy várat, erődítést jelent⁵⁾. Ily erődítésre szükség is lehetett ottan, hol a töltésvonalat szinte derékszög alatt metszi egy tekintélyes folyó. Még inkább emelte a hely fontosságát azon körülmény, hogy épen e gázló táján szakadt ki a Csesztöreg (Harangod, ma Aranka) folyó a Marosból⁶⁾, hogy

1) Orsz. It. Erdélyi Liber Regius, XXVI., 634—5. — 2) A Szárazér közelében. Orsz. It. Dl. 12086. és Haan-Zsilinszky, Békésm. okl. 40—1. — 3) Orsz. It. Dl. 10711., 13244., 16085., 16157. stb. Hasonló körülmények közt találjuk Hegenföldre nevét Zalában 1418-ból. Orsz. It. Dl. 10621. — 4) Történ. Adattár, III. 343. — 5) Ethnographia (szerk. dr. Réthy L.), 1890. — 163. l. — 6) A Csesztöreget, melyet a Névtelen Jegyző (44. fej.) Sesztüregnek ír, Szabó Károly (a Névt. J. ford., 61. l.) az Arankával veszi egynek. Turegháza nevű pusztája ma is van Német- és Kis-Szent-Péter közt Temesben (a régi Aradban), körülbelül a Csesztöreg kiszakadásánál. Hunfalvy szerint (Ethnogr. 399.) a var, uar vogul és permi

azután a bácsmegyei Ada átellenében ott ömöljön a Tiszába, a hol a római sánczok elenyésznek. A két Cseszárkot összekötő *Csesztöreg* nevében ismét vonatkozásra kell gondolnunk.

Hagyomány szerént szláv alattvalóikkal ásatták ez árkot az avarok; s láttuk, hogy az árok nevét magát is az ő nyelvökből szokás megfejteni. A mai Aradvármegyének már az Árpádok idejében is vannak ugyan tősgyökeres magyar helynevei; feltűnően nagy azonban a szláv helynevek száma is e korban s az Anjouk idejében, általában véve pedig a szerbeknek a XV. század első felében tömegesen történt letelepítését megelőző években¹⁾.

A *szláv elemnek* ezen tagadhatatlan terjedtsége adhatott okot és jogot azon föltevésre, hogy a IX. század végén a Tisza és Igfon erdő, a Maros és a Szamos közt szláv pásztorok éltek Mén-Marót uralkodása alatt²⁾. Kazár a kecskepásztor tót neve. S ime, szól a félig népies, félig tudós hagyomány³⁾, »*ügynevezett kazar népek*« lakoznak vala azon földön, hol mi csak avarokat és szlávokat találtunk. Oklevelek tanúsága szerént Biharban és Szatmárban valóban laktak kazarok⁴⁾, magában Aradban (a régi Zarándban) pedig Dézna határában (tehát épen azon tájon, hol a kazár fejedelemség székhelyét keresik) ott találjuk a háromcsúcsú Kozárhegyet⁵⁾. Ha magyarországi kazarokról nem emlékeznek a byzanci írók, ez meg épen nem ok, hogy bennlakásukban kételkedjünk. Mert Dél-Oroszország vezető népei közé tartoztak a kazarok s mégis jobbadán csak arab s perzsa földleírók és utazók tudósításaiból értesülünk viszonyaikról.

nyelven erdőt, hegyet jelent s az Uralt, honnan az avarok útnak indultak, csak varnak, uarnak nevezik, úgy, hogy az avar erdei, hegyi lakót jelentene. Péch (Tört. Ért. 1877. 58. l.) szerént akkor az is valószínű, hogy tőlük ered Ard-el (Erdély) vagyis »erdőn túl«, sőt Arad neve is, mely azt jelentené, hogy ott eredt valami (a Csesztöreg), vagy hogy ott már az avarok idejében erdő volt. Az Arad különben a régi magyaroknál személynév.

1) *Árpádorkorbeli*: Birsorog (Basarága), Duburdun, Galosa, Kaprevár, Nikad, Novák, Vojla, Zemerdi. Először *XIV—XVI. századbeli* források említik a következőket: Alatka, Bábolna, Bara, Barza, Bizere, Bodrog, Bozova (Berzova), Branovczi, Bratisinoveze, Breztovecz, Bruznik (vagy Brozink), Bukócz, Csernek, Cserne, Csernabarc, Csernakócz, Csernesfalva, Deszk, Dezne (Dézna), Dobokna, Dobreince, Dobreszlancz, Dominócz, Dorsz, Dragamanócz, Drugovczi, Dud, Dumbrava, Gabrilócz, Galsa, Gelvác, Grodona, Guzavina, Gyakorócz, Gyelid, Harna, Kelmák, Kermelovcz, Kalodva, Klethova, Komarovczi, Konop, Krivavára, Karatna (Krokna), Labasócz, Leza, Lippa, Lizthora (Lestyora), Livadia, Lonka, Makra, Makzina, Meszt, Miladini, Milana, Milova, Morács, Negroanolcz (Nigranóci), Panád, Pankota, Paulovcz, Perdeve, Pertha, Petrovcz, Pécsk, Plestafalva, Peleszke, Podradje, Ponostefalva, Priskofalva, Radajócz, Radmanócz, Radna, Radovecz, Raznicza, Rosztócz, Sabarsin, Samarovcz, Sestarovczi, Sikula, Sír, Somboly, Spatta, Sterkovác, Stojanovczi, Stregolcz, Szinte, Sztatina, Tornova, Tudurócz, Vinga, Virigkovcz, Viznya, Voksincz, Vonuk, Vrekolcz, Vrecsevceze, Zagorincz, Zamarinócz, Zinteri, Zombró, Zorast stb. E jegyzékben főkép csak a Maros által kettéosztott középkori Aradmegye van tekintetbe véve. — 2) *Pauler*, A magyarok megtelepedéséről. (Századok. 1877. — 390. l.) — 3) *Béla király Névtelen Jegyzője*, II. feje. — 4) *A magyar faj és művelődés eredete*. I. 101. — 5) Déznávaros határjárása 1804-ből.

A középkornak épen ez a szakasza volt az, midőn a legtöbb példát idézhetjük arra nézve, hogy kis törzsek nagy népségeken szereznek vezérszerepet. A normannokon kívül talán felesleges is másokra hivatkozni. Nagy Károly hódításai következtében sem mállott szét az avar népség; de elvesztette egységét, helyi középpontját és részekre szakadt. Ezen tuczatállamok közül való lehetett az, melynek egyik legfőbb gyepűsánca Szent-Anna vidékén feküdt. A kazarok az avar birodalom gyengülése idejében nyomúlhattak Dél-Oroszországból Magyarországra, hol egyezkedés vagy harcz következtében átvették a hegemoniát azon avartörzsedékek fölött, melyek a Meszestől a Sebes-Körös jobb oldalán Biharig, Bihar-Zsadánytól s a Sebes-Köröstől délre Aradig s az Ördögárkától keletre Erdély felé bizonytalan határokig tömegesen éltek. Hogy a Tisza balpartján le a Marosig az így nagyjából vázolt határokon kívül csak elszórva lakhattak, bizonyítja a honfoglalás története, mely szerint Szabolcs várától be Erdő-Szudáig és ismét Szabolcstól délkeleten Zilahig; majd onnan ki Székelyhídig, a Berettyó jobb oldalán a Sárrétig s éjszaknak a Tisza dorogmai (borsodi) révéig az első hadjáratban ellenállásra sehol sem találtak a magyarok s Marót csupán a Sebes-Körös balpartjának védelmére szorítkozott.

«Különféle nemzetekből összegyülekezett» vitézek harczoltak ellenök¹⁾ a szláv nevű, de kazar földön levő Bellarad vagy Bihar várában. Voltaképp tehát a krónika szerént is sok nyelvű nép fölött uralkodtak a kazarok, kiket csak «ügynevezett» kazaroknak mond maga a Névtelen is. Fejedelmök többnejűsége azt mutatja, hogy mohamedánok voltak. A kazarok tényleg meghallgatták mindhárom egyisten-hívő vallást. Déloroszországi hazájában a többség a zsidóhitet követte ugyan. — nagyobb városokban azonban a mohamedánoknak is voltak mecseteik. Vallástürelmök mellett is megtörténhetett, hogy a mohamedánok egy törzsének oda kellett hagynia hazáját s kisebb csapatban mai honunk földén keresnie új szállást.

Chronológiában, hely és személynevekben tévedhetett a krónika; de tényül fogadhatjuk el, hogy a Körösök és a Maros közt szláv népeken valóban egy uraltáji néptörzs uralkodott. S e törzsszel kellett számolniok a honfoglaló magyaroknak.

¹⁾ *Névtelen Jegyző*, 51. fejt.

IV. A HONFOGLALÁS.

I. Az igriczek meséi s a Névtelen Jegyző. Háború Mén-Marót ellen. Bellarad fekvése. Helyrajzi nehézségek. Velek vezér honfoglalása. Zaránd megalakulása. II. Az avargyűrűk szerepe a honfoglalásban. Háború Glád ellen. A bolgár-magyar elem egybeolvadása. A Kund-kapitányság meséje. Ósmagyar névek. A székely-telepítés. Ajtony és nemzetsége.

I.

A honfoglalás történetének részleteit csak homályos tudósításokból ismerjük. A Névtelen Jegyző bő leírása a legjobb esetben is kétszáz év előtti eseményeket beszél el s aligha más, mint a hegedősök és igriczek verseinek, a parasztok csalfa meséinek átírása.

Igriczek, hegedősök laktak a mai Aradvármegye éjszaki részén, a Fekete-Körösbe ömlő Töz vidékén is. *Igriczverse* (Igrechwerse) nevű földet hallunk említeni még 1429-ben is azon a tájon¹⁾, merre felé *Öcsőb* és *Velek* hadai végső küzdelemre készültek *Mén-Marót* ellen; s a hol azután, Zaránd vidékén, telepedett le a hódító Velek. Az igriczek a már keresztény korban a közel zarándi vár udvarnokai lehettek, nem-messzire *Marót*-tól (a mai Morodától) s *Elektől* sem távol. Valószínűtlen-e, hogy a *Névtelen Jegyző* korában, ha a legkésőbbi időre, a XIII. század második felére teszszük is azt, a környék hatalmas urai előtt el-elénekeltek régi dalaikat régi diadalokról? S ha az ősnévű helységekhez ott, a maguk körében kerestek heros eponymost?

Kazárország éjszaki részét, körülbelül az éjsz. szélesség 47°30'-éig (a Berettyó jobboldalán) már az első támadással elfoglalta volt *Szabolcs*, *Tas* és *Tölvööm*. Érdekes, hogy foglalásuk legdélekeletibb határa körülbelül azon hely, hol az Almás vize a Nagy-Szamosba torkollik²⁾, vagyis a hol délfelé Kis-Sebesig a Szamos és a Sebes-Körös völgye közt a limes dacicus kezdődik. Ezt a limest további hódításaikban is feltűnő figyelemben részesítik a magyarok.

A második hadjárat (903. táján) nem a tiszamelléki Szabolcsról,

¹⁾ Orsz. levéltár, Dl. 12086. — ²⁾ Torma meghatározása szerint. L. »A limes dacicus felső része« cz. értekezéséhez (Budapest, 1880.) adott térképét.

mint a korábbi hadműködés alapjáról, hanem magáról a Csepel-szigetről indult ki.

Körülbelül a soroksár-kecskemét-csongrádi út irányában haladtak Szentes felé a böldi révig; onnan, hatalmas és szinte érthetetlen kerülővel éjszakketletnek (egy darabon a Kórógy vize mellett) Szarvasig, hol a Hármaskörösön átköltözvén, a Sebes-Körös egyik mellékvízénél, a Tekerő-érnél, ott szálltak táborba, hol az Ördögárkának nyomai maig is láthatók. Valószínűleg ez árok mentét követve jutottak el a Józsás- (Jouxas) patakig, hol táborba szállottak.

S itt fogas kérdés előtt állunk.

Ha valóban a mai Aradmegyében volt e Józsás-folyó¹⁾ s egy azzal, a melyik Gurahoncz átellenében ömlik a Fejér-Körösbe, oly jó geographus, mint a Névtelen Jegyző, hogyan nem említi a Sebes- és Fekete-Köröst, a melyen át s a Fejér-Köröst, a meddig el kell vala jutniok a hódítóknak? S ha Kórógy, Tekerőér, Józsás féle ereket és patakokat felsorol, miért nem emlékeznek a Körösök rendszeréhez tartozó s útjukba eső Kölesér, Gyepes és Tőz folyókról, melyek még nagyobbak is amazoknál?

E fontos helynevek elhallgatását bajosabb megérteni, mint belenyúgodni abba, hogy a Bihar, vagy Bellarad várig még útban levő egyetlen folyó, a Jouxás, vagy talán Józsás, inkább a Nagyváradnál kiszakadó s a Berettyó-Újfalu átellenében a Berettyóba ömlő Kis-Körösnek feledésbe ment régi neve. Onnan, két napi pihenés után, harmadnap csakugyan vígan kezdhették ostromolni a közel Bihar várát²⁾. A Tekerő-ér, majd a Sebes-Körös mellett egyenesen ide vezetett az útjuk.

Azonban tegyük fel, hogy a honfoglalók Szeghalom-Csökmő tájától Gesztig az Ördögárkát, Szalonta vidékétől pedig a limes dacicust követve, annak Kislakon, Árkoson és Boros-Sebesen át maig is látható vonala mentén³⁾ valóban eljutottak oda, hol e limes végződni látszik, t. i. a Józsáspatak torkolatáig, a mai Aradmegyébe. Onnan valjon csakugyan vígan lovagolhattak-e Bihar vára felé, mint a krónikás mondja⁴⁾ Hiszen a Józsáson fölfelé nem is vezet út Biharba⁵⁾. Arad és Bihar közt az egyetlen

1) Szabó K. Béla kir. névt. jegyz. 74. l. és Magyar Vezérek kora, 100. l. — 2) Utal erre *Podhradsky* is: Béla király névt. jegyzőjének idejekora és hitelessége, 362. l. —

3) Szabó szerint (Vezérek kora, 100. l.) »a bihari s aradi erdős vidéken, az úgynevezett Erdőháton.« Előadását követi *Kápolnai* István is (Honvéd, 1868. -- 163. l.) — 4) Névt. Jegyző, 51. fejt. — 5) *Kápolnai* (id. h.) feltűnő ügyes fogásnak tartja, hogy a magyar sereg Mén-Marót egész országát a Körös balpartján megkerülte s ezáltal — a védelem több vonalának megvívását kikerülve — egyszerre a védelem szívébe tört. Azonban csak a Jouxás név említése jogosít azon föltevésre, hogy a magyarok átkeltek a Körös balpartjára; Józsást pedig — legrégebb okleveles említésekor, 1553-ban, 1561-ben és 1574-ben is -- Józsásnak és nem Jouxásnak találjuk írva, Bihar ellenben csak a XIII. századbéli s így Jegyzőnkkel közel egykorú Várad Regestrum is 81-szer írja így és csak egyszer Bellaradnak; ez tehát oly ösmért hely volt akkor is, hogy nem lehet kétség, mit értett alatta a Jegyző.

járható út e szakaszon az, mely Jószástól kissé odább keleten a Fejér-Körösbe Csúcs vidékén ömlő Strumtura-patakon fölfelé Kristyóron át Kerpenyénél ér a Fekete-Körös völgyébe s elválasztja a Moma-Kodrut a Bihar-hegységtől. Kerpenyénél leereszkedve azután elég könnyen elérheték Bélavárát, melyet a Névtelen Jegyző Bellarad, vagy Bihar várával szokás egynek venni.

Ez a vár nem is a Fekete-Körösön, hanem annak csak egyik jelentéktelen mellékvölgyén, a Kodruból jövő fenesi patakon uralkodott s úgy el van dugva, hogy valóban bámúlhatunk őseink gyorsaságán és tájékozottságán, ha egy nap alatt (harmadnap) már reáakadtak. S még jobban bámúlhatunk azon, hogy mellé *végig* tették meg ez utat, mely egy Hannibálnak is becsületére vált volna; mert hiszen az aradmegyei Jószás és a biharmegyei Bélavár közt levő hegység a szó legszorosabb értelmében vett karsztvidék, melyen igen tanúságos kirándulást tehet egy turista, vagy egy szaktudós, de szinte legyőzhetetlen akadály lovas katonaság számára. Nem is szerepel az a hadtörténelem más egyetlen korszakában sem.

Az sem utolsó bökkenő, hogy a Bélavár nevet csak az 1548. évi 12. törvényczikk használja először s hogy odáig következetesen Fenesnek nevezték¹⁾. Castrum Fenes a neve már 1290-ben is; honnan mondhatta volna tehát Bellaradnak, vagy Bélavárnak a legkésőbb a XIII. század végén élt Névtelen Jegyző? Azt, hogy Bélavár a váradi püspökök középkori kővára, inkább vadászkastélya volt²⁾, csak mellesleg említem. E 450 lépés kerületű kis várban bizony sohasem lakott Mén Marót és 300 felesége; és sohasem volt ez egy külön (kazar) fejedelemség székhelye.

S talán maga Bihar sem volt az. Idők folytán a morvaországi Wellehraddal tévesztették össze a krónikáirók³⁾. Ott uralkodott Marót, majd Szvatoptluk a cseheken, morvákon és tótokon s az ő Wellehradját nevezték azután Belaradnak, Belaridnak, vagy Biharnak. Mennyire hibásan, az is bizonyítja, hogy hradnak a várat csak a felvidéki tótok nevezik; a várnak alföldi őszlovén neve grad⁴⁾. Ez érv lehet arra nézve is, hogy Bellaradot (Bjela hrad), ha első pillantásra oly meglepő is a hasonlat, ne azonosítsuk a mai Araddal⁵⁾, melyet a középkorban egyébként többnyire Orodnak írtak s melynek helyrajzi viszonyai semmiképen sem illenek a honfoglalás e részletéről adott leírásra⁶⁾.

1) *Bunyitay*, A váradi püspökség története, I. 105. és III. 454. — 2) Tervrajza, képe s leírása u. o. II. 310—14. És K. Nagy Sándor, Biharország, I. 246—254. — 3) *Pauher*, Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok, 1883. — 110. l. — 4) *Földes János Lakatos* Ottó Arad Története cz. művében, I. 12. — 5) Mint ezt *Knausz* Nándor tette volt (Magy. Encyclopaedia, III. 667. h.) Pár hasábal alább — u. o. 675. — Már *Wenzel* figyelmeztetett ennek helytelenségére. — 6) *Nagy Sámuel* szerint (Észrevételek a magyaroknak táborozásáról bihari vezér Mén-Maróth ellen. 1824. Nemz. muz. MS. 241. Oct. Hung. 10—12. lap) a vezérek a bódi révnél keltek át s a Csongrádmegyében Szegvártól délre a szentgyörgyi pusztán a Kurcza vízébe szakadó Kőrógy érnél szálltak meg először. »Itt a székeleyekkel

Nem egy példa mutatja, hogy a helytörténetek elcserélődnek; ez eset maga azonban még legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy zavar van a honfoglalás eme részének elbeszélésében; s nem azt, hogy a hely- és személyneven kívül a többi teljesen eldobni való.

Őseink valóban nem kerültek harcz nélkül a Körösvidék birtokába; s az is valószínű, hogy a döntő harcz valahol a mostani bihari földvár közelében ment végbe. Magát a várat, a krónika szerint, csak kemény ostrom után vehették be.

Feltűnő, hogy valamilyen útrakelésök idején a kazar király javasolja volt szövetségeseinek, a magyaroknak, a fejedelem választását, — úgy e haza földén is a kazar népség meseszerű vezérének leányát fogadja el fia nejeül Árpád. Ez, ha költemény, nagyon is logikus költemény. Azt a körülményt szintén érdemes volna megfontolni, hogy kazarokat ugyan egyedül a Névtelen említ hazánkban; de a középeurópai szerzetes és más írók, kiknek előadásai nyomán egyben-másban indult, egész Európában nem ösmerik az ural-altájiaknak «politikai tekintetben legfontosabb» eme népét. Másrészt bajos volna azt állítani, hogy egy magyar király jegyzője épen a királyok nemzedékrendében követne el oly durva botlást, hogy — ha már bizonyosat mondani nem tud — nem külföldi hatalmas, hanem egy belföldi kisebb nép legyőzött fejedelmének leányát írja Zsolt nejeül.

»Öcsőb és Velek, valamint az egész sereg, uruk parancsának engedve, Mén-Marót leányát — lakodalmat tartva — átvevék s a lakosok túszokul vett fiait magukkal vivék és magát Mén-Marótot Bihar várában hagyák.« . . . »Akkor a vezér Veszprém várát Öcsőbnek, Szalók atyjának adá nagy hű szolgálataiért minden tartozandóságaival, — Veleknek pedig a zarándi ispánságot adá s így a többi nemeseknek is tisztségeket és helységeket ajándékozal!.«

A krónika szerint tehát a bihari vezér országa az Árpáddal való szerződés után csak a Berettyó, az Ördögárka, Fekete-Körös és a későbbi erdélyi határ közt levő területre, más szóval a Sebes- és Fekete-Körös felső- és középfolyásának vidékére szorítkozott. Legkésőbb vesztette el a Fekete-Körös és a Maros közt levő szép vidéket, a mai Aradmegyét. Ennek éjszaki részét, vagyis a Fejér-Körös mindkét partvidékét csaknem a torkolatig, tehát a későbbi Zarándmegyét nem kapta ugyan adományul Velek,

egyesülve, jöttek a Maros- és Fejér-Körös közt, míg a mai Aradvármegyében a borosjenői hegyek körül Csermő (Cerumo) nevű cameralis helység eránt a Fejér-Körösön általúsztatnak; onnét ellovagolván, a Tekerő vize mellett táborba szállottak. Ez a Tekerő vize a Fekete-Körös, úgy, hogy a béli hegyeket jobbra hagyván, legtermészetesebb útjuk Tenkének vezetett; a Tekerő nevet Tenke nevében-e, vagy a Fekete-Körösben találok meg, mindegy (?). A Jóúszás folyót (12. l.) a Sebes-Körösrel azonosítja. Bihar várát a mai Biharnak veszi s alaprajzát is mellékli. Azt hiszi azonban, hogy innen Belevár felé, az Igton erdejéhez fordultak s hogy voltaképp csakugyan a mai Bélavárat ostromolták meg. (13—14. l.)

1) Névt. jegyző, 52. fej.

mert ez csak a krónikaíró anachronismusa¹⁾; hanem megszállotta azt, mint első foglaló, a maga és nemzetsége számára. Benne volt-e ez az Árpád és Marót közt kötött egyezségben, vagy talán külön hadikalandon szerzett rá jogot Velek, adatok híjján meddő feladat volna feszegetni. Annyi áll, hogy Bíborban született Konstantin császár szerint is²⁾ magyarok szállották meg a IX. század végén a Tisza, Körös, Maros, Temes és Tutez (Töz?) vidékét³⁾; s a Körös, Töz és Maros vidékén Elek, (Kis- és Boros) Jenő, a két Bököny, Otlaka (Otról), Zaránd, Simánd, Gyorok, Nyék, Megyer, Bulcs, Arad, Karancs, Kaza, Lőkősháza (Lőkősről), Gyarmat stb. igen régi helységek, melyek mint nemzetség- és személynevek is szerepelnek a krónikákban és az oklevelekben.

Jobbadán oly helyek, melyek az úgynevezett római sánczok irányában esnek. Így különösen maga Zaránd is, melynek földvére a Csigernek a Fejér-Körösbe való ömlésénél feküdhett. Az őt metsző római sáncz némi kanyarúlattal Kubint, Dentát, Temesvárt, Világost, Ágyát s a Töz torkolatát kötötte össze s nyomait helyenként most is láthatni. Tőle keletre és nyugatra 15—20 km. távolságban megy a másik két sánczolat, melyek délen a Marosra, éjszakon a Fekete-Körösre támaszkodva, egy körülbelül 1800□ km.-nyi síkságot védelemre teljesen alkalmassá tettek; s annival inkább, mert ennek éjszaki részét számos folyó öntözte. Valóban kedvező hely egy egész nemzetség letelepedésére. Vizenyős síkság, hol méneseit, gulyáit nyugodtan legeltethette és kedve szerint halászgathatott a magyarság; védelmezhetette magát a nélkül, hogy falak mögé kellett volna szorítkoznia. Óserdők váltakoztak gazdag legelővel; a két Körös közép, valamint a megye délnyugati részén csak néhol nyíltak tisztások, hol az egyes ágak sátorfalvai megalakúlhattak. Ez erdős vidékeken a halmok uralkodtak. A vezérek korára emlékeztet a Csörsz-, Kádár- és Lehel-halom neve⁴⁾. A halmok egész tömege emelkedik Sikló és Szent-Márton vidékén s az egész mai Aradmegyében 110-re teszik a számukat. E nagy tömeg jobbadán a most említett 1800□ kilométernyi területen van összezsúfolva. Lehetetlen, hogy ne számolt volna velök a honvédelem.

A nemzetségek és ágak fegyverfogható férfiai személyesen teljesítették a honvédelem kötelességét⁵⁾ s egészen Szent-István koráig a vár körül

¹⁾ A Névtelen csak Borsod- (31. fej.) és Zarándmegye vagy ispánság elajándékozásáról szól s Árpád idejéből más comitatust nem említ. De ő maga sem mondja, hogy ezt a megyét Árpád készen találta, vagy maga állította volna föl. S helyesen veti föl *Torma* József (A zónoki grófságról. Történelmi Tár, 1887. — 348. l.) azt a kérdést, hogy Árpád csak Borsod- és Zarándmegyét találta volna készen, vagy csak ezeket szervezte volna? Bizonyos, hogy Velek azon részen telepedett le, hol a Névtelen Jegyző idejében Zarándmegye feküdt és hogy a Névtelen csak a maga korabeli beosztás szerint beszélt. — ²⁾ De administrando imperio, 40. fej. — ³⁾ Pauler (Századok, 1877. — 383. l.) a rejtélyes Thutez alatt a Marossal egyesült Tiszát érti, melyet így a császár másképp is nevezne. — ⁴⁾ *Ferney, Keleti utazás*, II. 91. — ⁵⁾ *Botka a Századokban*, 1870. — 501.

levő szállások széleskörű önkormányzati joggal voltak a magyar nemzeti confederatio tagjai. A benntalált lakosokat vagy a földvárak szolgálatára s a körülöttük levő földek művelésére kényszerítették, vagy szabad tanyázást engedtek nekik a hegyek közt, hová a lovas nép nem-igen kívánczolt.

A behódolt nép egy része csakhamar beolvadt a magyarságba; s magának Marótnak férfirokonai még századok múlva is nagybirtokosok voltak Bihar vára közelében¹⁾.

II.

Akkor már, midőn a zarándi részek a magyarok kezére kerültek, két év óta övék volt a Maros baloldalán a Tiszáig, Dunáig s Erdélyig terjedő tartomány. (A középkorban a mai Krassó-Szörény- és Temesvármegye éjszaki része, tehát közvetlenül a Maros balpartján elterjedő vidék Aradvármegyéhez tartozott; és pedig körülbelül a mostani újaradi, vingai és lippai járás.) «Azon földet pedig, mely a Maros vizétől Orsova váráig van, bizonyos *Glád* vezér foglalta el, ki Viddin várából a kúnok segélyével kijött»²⁾. Bolgárok és kúnok barangoltak tehát e tájon. Ha nem szabad is szó szerént vennünk a krónikás tudósítását s a bolgárok és kúnok alatt, kik az ő korában csakugyan éltek ottan, egyszerűen uraltájiakat kell értenünk, lehetetlen, hogy azonnal az avarokra ne gondoljunk³⁾. Az avarok sánczgyűrűi itt, a Maros jobb és balpartján, mint tudjuk, csaknem egyenlő, 22—23 kilométernyi távolságban, Aradban Szent-Anna, Temesben Zsadány határában az Ördögárok és a legnyugatibb római sáncz közt elég épen fennmaradtak. Nincs róla írásba foglalt emlékezés, de több, mint valószínű, hogy mindkét sáncz szerepet játszott a honfoglalás történetében. A magyar középkorban Zarándmegye délfelé nem terjedt a szentannai s Aradmegye, szintén délen, a zsadányi földváron túl.

S a Glád ellen intézett első támadás csakugyan e tájt érte. Szoárd, Kadocsa és Vajta (vajda?), Árpád által küldetve, Magyar-Kanizsánál kelt át a Tiszán, azután a Csesztöreg, vagyis a Marosból Arad táján kiszakadó Aranka mellett ütött táborn⁴⁾, onnan pedig (körülbelül a szabadka-temesvári

1) Nagy Gábor (Tud. Gyűjt. 1836. V. 25—31. l.) azt bizonyítgatja, hogy Biharvármegyében — 1261. óta oklevelek szerint is — még pedig Bihar városához közel sok századig fennállott a Marót-nemzetség; a mi a Névtelen Jegyző hitelességének bizonyosága. S ezt az is mutatja (?), hogy e nemzetségben kedvelt név az Álmos és a Marót. Zsigmond híres hadvezére, Maróthy János, nem a Marót- és Álmosdi-Csire-nemzetségből származott. — (29. l.) — 2) Névtelen Jegyző, 11. feje. — 3) A szentannai avargyűről l. cikkemet. Archaeol. Értesítő, 1882. s a Kőlcsey-egyesület évkönyve, I. 185—194. l. — A zsadányi avartelepről *Léck* József, Tört. és Rég. Értesítő, 1877. — 49—59. l. V. ö. ugyanott (1875.) *Miletz* cikkét, a 12—13. l. s *Pontellyét* (Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos mősáncz-vonalak?) u. o. 1886., 181—209. l. — 4) Az Aranka régi neve Harangod; ebből lett az Aranka-név. Csak hozzávetve mondhatjuk, hogy valaha Csesztöregnek is hítták.

útirányt követve) a begei részekre szállt. «És ott — úgymond a krónikás¹⁾ — két hétig maradtanak, míg azon haza minden lakosait a Marostól a Temes vizéig meg nem hódították és azok fiait túsokul nem vették.» Valószínű, hogy az egyik csapat a Csesztöreg mentén Arad tájékán érte el a Marost, mely mellett a rómaiak útját még elég ép állapotban találhatták; s ez úton Bulcsig nyomúlhattak, hol a rómaiak idejében is castrum állott. Ettől keletre már szűk a Maros völgye, tovább tehát alig érdekelte őket a táj. Bulcs még a honfoglalás idejében nyerhette magyar nevét; szent Mártonról címzett apátságának korát egészen szent Istvánig viszik vissza²⁾. Az a körülmény, hogy a rómaiak castrumát a középkorban épen egy magyar vezérről nevezték el, valószínűvé teszi, hogy foglalásaikban, mint rendszeren, most is a folyók völgyén fölfelé haladva hódítottak.

A Bege mellől — talán egy másik csapat — éjszak felé haladva, első sorban a zsadányi avarsánczot vívta meg, melyet egy ismertetője³⁾ Európa legnagyobbszerű középkori erődművének nevez. Annyi bizonyos, hogy hasonló nagy arányú földvárakra sehol sem akadunk a Bege és a Maros közt; s mivel a krónikáiról hódításról beszél, kétségtelenül épen itt kellett folynia valamilyen küzdelemnek.

Maga *Glád* «nagy lovag és gyalog sereggel, a kúnok, bolgárok és oláhok (szlávok) segítségével» a Temes mögött szolgáltatott csatát, melyet azonban tökéletesen elvesztett⁴⁾. E döntő csata s néhány kisebb helyvédelem után az egész tartomány a magyarok birtokába jutott. Glád hűséget fogadott s mint alárendelt főnök működött azontúl a Maros, Tisza, Duna közében, hol Torontál-, Temes-, Krassó-Szörény- és Aradmegyében több helynév őrzi emlékét, míg ily helynevekre az ország egy más részében sem találunk⁵⁾. Csupán a mai Torontál nyugati részén, Tarasnál telepedtek le tömegesebben a Vajta által vezetett magyarok. Gládot nem fogadták volna el alattvalóul a honfoglalók, ha nem rokon törzsből származik; mert hiszen minden ponton diadalt arattak, a másik két vezér (Szoárd és Kadocsa) még a Balkán-félszigetre is benyomult, — Glád erejétől tehát nem tartottak többé. Csak úgy érthetjük a dolgot, hogy az avar és más

1) Névt. Jegyző, 44. fejr. Horváth szerint (Magyarok tört. I. 54.) a Temesig nem találtak ellenállásra; de a Névtelen *hódítást* említ. — 2) Monographiája a Tört. Adattárban (1872., 339. és 371. l.) — 3) *Pontelly. Tört. Értesítő, 1886. — 197 l.* — 4) Névt. Jegyző, 44. fejr. — 5) Glád, Galád és Gelid változatban. Az utóbbi kettő a névnek magyaros ejtése. A Valea Gladu Aradban Tótvárádtól éjszaknyugatra, Galád, mely 1551. szeptemberében a törökök kezeibe esett, Torontálban (l. Istvánffy Hist., 1662. évi kiadás, 300. l.), Geled, mely utóbb Gyelidre változott, 1471—1561. közt Arad és Győrök közt, Gilád Temesben Csákovár vidékén, Gladna Krassó-Szörényben Facset táján feküdt. S talán idevezethetjük vissza a Kládova (régén különben Kalodvának ejtett s az 1332—7. évi pápai tizedjegyzékben Galodvának írt) arad-, déli-zaránd- és krassó-szörénymegyei helyneveket is, melyek — országszerte — csak itt fordulnak elő (legalább csupán itt említi őket a helynévtár).

rokon népek töredékeivel állama erejét, vitézei számát akarta növelni Árpád; azért kímélte Glád népének önkormányzatát.

A források nem szólnak róla, de nem valószínűtlen az a feltevés, hogy Gláddal olyanforma szerződést kötöttek a magyarok, mint kevésse utóbb Maróttal; t. i. hogy csak életének tartamára maradt meg a temesi részek birtokában. Egy rokontörzs sarjával szemben elég nagy, de érthető engedmény. A magyarságnak szervezett hadereje sem lehetett arra elég, hogy Európa felét kétségbe ejtse harczy sikereivel, midőn itthon szabadulni vágyik tőle a meghódított nép. Ezzel csínyján kellett bánni; s bevárni az időt, míg önként beolvad a hódító népségbe, a mire rokon fajnál számítani lehetett. Mert hiszen azok a bolgárok, kik Glád előtt és alatt az avar és más népek fölött a Tisza, Duna, Maros közében vezérszerepet vittek, épen a szláv befolyás elől vonúlhattak ide a tulajdonképeni Bolgárországból; s annyira pogányok maradtak új hazájukban, hogy e részekben csak szent István király uralkodásának második felében kezdett terjedni a kereszténység.

Glád és *Árpád* halála után a Duna lett a magyar és bolgár uralom határvonala. A temesi részek uralaltáji és szláv származású lakosai — miként, nem tudjuk, de tényleg — közvetlen tagjai lettek a magyar államnak. Glád halála után nem tekinthetni többé tartományul a temesi részt. Ezt talán már eleve Vajta vezér ivadékaiknak szánta Árpád s őt úgyszólván Glád hűségének ellenőrzése végett telepítette le a Tisza balpartján. A történelmi nyomozás jelen állásában alig kételkedhetünk azon, hogy már a vezérek korában valamely magyar nemzetség szállta meg a Délvidéket; és pedig azon nemzetség, melyből *Ajtony* (Ochtum) származott. A Névtelen Jegyzőnek azt az állítását, hogy ő Gládnak ivadéka volt, nyugodt lelkiösmerettel elvethetjük!); mert az adatok — igaz, igen gyér adatok — összevetéséből kiviláglik, hogy ő magyar nemzetségfő volt²⁾. Nem foghatjuk reá, hogy épen Vajta családjából származott volna; pedig az volt mindenestre a legtermészetesebb, ha a bolgár önkormányzat megszűntével épen a bolgárok megverője, vagy annak valamely utóda vette át a kormányt, annyival inkább, mert szűkre szabott szállását különben is azon területen kapta.

Egyébiránt van is annak nyoma, hogy a Délvidéket már a királyság megalapítása előtt magyar lakosság szállta meg.

Egy irodalmi hagyomány szerént a Temes és Maros közt levő területet, tehát a régi Aradmegye déli részét is, a hét vezér egyike, *Kund* kapta volna, kit elegendő sereggel láttak el a rend fenntartására. Az így leigázott földet *Kund-kapitányságnak* nevezték, mely nevezet azonban

1) *Florianus*, Hist. Hung. Fontes Dom. II. 258—302. I. Mivel azonban utóbb *Ajtony* is, a görögöktől kért Viddinben segítséget s ott meg is keresztelkedett, legalább megmagyarázhatjuk a Névtelen tévedését. — 2) *Karácsonyi*, Sz. Gellért élete. 83—86

csakhamar elenyészett¹⁾. Középkori írónál semmi nyoma sincs e kapitányságnak s az egész logikátlan tudósítás, körülbelül száz év előtt, megfoghatatlan módon csúszott be irodalmunkba, honnan alapos vizsgálódások most már érdeme szerint kiküszöbölték²⁾. Az egészet csak azért említetem föl, mert oly általánosan elterjedt vélemény az, hogy a róla való hallgatást sokan a történelmi előadás hézaga gyanánt vehetnék.

Ennél azonban hasonlíthatatlanul fontosabb Biborban született Konstantin császárnak azon — már említett — adata, hogy a magyarság zöme a Temes, Thutez, Maros, Körös és Tisza közt lakik³⁾. S ezt ő a X. század közepén, a honfoglalás után mintegy ötven évvel írja. Ez ötven évnek első felében kellett tehát végbemennie a megszállásnak, ha már a század közepén Görögországban is magyarnak ösmerték azon területet. Ily értesítés, oly tekintélyes kortárstól, egymaga is megdöntheti azt a hitet, hogy Glád ivadékai bolgár, avar, kún és szláv alattvalókkal külön tartományon uralkodtak ottan.

Ez a megszállás éjszak felé egészen a Zaránd-nemzetség földjéig terjeszkedett s így a középkorbeli értelemben vett Aradmegye teljesen csak Glád halála után került a magyar vezérek hatalma alá. Képzeltetelen is, hogy az Erdélylyel való hadi és kereskedelmi érintkezés egyik legfontosabb útvonalát, a Marost, őrizet nélkül hagyták volna. A söt Erdélyből ez úton kapta az alföldi magyarság, melyet ettől minden pillanatban meglehetett volna fosztani, ha «a Maros termő partinál» megbízhatatlan népség tanyáz. De magyarok tanyáztak ott. Még a XIV. században is oklevelek tanúskodnak arról, hogy a Maros jobb partján is, a mostani Arad- és Csanádmegyék határán, Pécska és Nagylak közt a Glád örökségébe lépő Ajtony- (Ohtun vagy Achton) nemzetségnek voltak jószágai.⁴⁾ Ajtony (Achton) ugyanakkor mint helynév is szerepel⁵⁾. A Pécska vidékén, közvetlenül a Maros partján levő hatalmas sánczok egy része, mely határozottan a földvárak közé tartozik, még a vezérek korából való lehet⁶⁾.

A Maros aradmegyei szakaszának jobb és balpartján, főkép a síkon, de meg a völgy egy-egy kitágulásánál egymást érik a legmagyarabb hangzású helynevek, melyek még a XVI. század előtt s részben Árpád-kori oklevelekben fordulnak elő, és egészen a honfoglaló, még pogány magyarokra emlékeztetnek.

Törzs- és személynevek rejlenek pl. ezekben: Kupa, Szemlek, Bod (Bodpéterföldre), Benkefalva, Buda, Budafalva, Csála, Csenkeverme, Csenk-

1) Az erre vonatkozó irodalmat összeállította *Ortway* a Történelmi Értesítőben (1875. — 157—162. l.) — 2) *Ortway*, A Kund-kapitányság. Tört. Értesítő, 1875. — 157—171. l. — 3) Id. h. — 4) 1318-ból Anjoukori okmánytár, II. 418.; 1352-ből u. o. V. 594. l. és orsz. levéltár, Dl. 4289. — 5) Csanádban 1355-ben egy Achtonmonustor nevű helyet említnek. Dl. 4643. — 6) Pogánykorbelinek mondja *Rómer* is. Muzeyumi jkönyv, XXV., 151., 674. sz. *Házy* Sándor pécskai urad. mérnök által készített térképe u. o.

örvénye, Itelaka, Gyelid, Arad, Zádorlaka, Kaza, Gyerk, Gyorok vagy Gyarak, Gyirakszék, Mácsa, Mácsalaka, Mácsaszéke, Csaba, Cserne, Simánd (a Maros balpartján négy is), Zábrány (vagy Ábrány, törzsnév a székelyeknél), Bulcs, Gyulató, Gyulakápolnás. A pogányvallásra utal Ősvilághalma-teleke, Bálványos, Iltyó¹⁾. Az őseredeti halászatra sok név; a földerosítésre Árok, Földvár stb. S ha részletesen ismernők Aradmegye megszállásának történetét, bizonyosan megtalálnók a személy- és helynevek egy részének egymásra való vonatkozását.

A Vajta-²⁾ és Ajtony-nemzetségnek s ágainak birtokai Csanádban és Aradban egyaránt a Maros mindkét partján terjedtek el; amannak éjszaki, emennek déli határa csak a törökök kiűzetése után lett e folyó. Már csak ezért is el kell vetnünk a csíki székely krónikának azt a meséjét, hogy szent István király megigértetvén, Gyulának leveretése után, Apor rabonbánnal a keresztség fölvetelét s a király iránt való hűséget, egyik fiát Sándort törzseivel (?) Araddal együtt «áthelyezte a Szállás nevű patakhoz, mely nem messze volt a Zarán-törzsz földéhez, csaknem Magyarország határán, az oláhok hegyénél.»

Ez az Arad, ugyanazon krónika szerint, Köröncsnek fia, Becsének unokája volt, ki híve lévén a királynak, «Pannoniában» igen bő ajándékokat kapott; de mégis megúnta Magyarországot s visszament Erdélybe.

A csíki krónika úgy képzei a dolgot, hogy onnan, Zám vidékétől, honnan a Maros Magyarországra jön, egészen odáig, hol a Tiszába ömlik, 1002-ben Arad vezetése alatt székely határőröket telepített le szent István s hogy Arad vezér építtette volna a róla nevezett várost.

E krónikáról azt mondja egy ismertetője³⁾, hogy alig van sora, mely erősen arczúl ne csapná a kritikát. Az Aradra vonatkozó is azok közé tartozik. Miért nem ír Maros folyót, vagy legalább Szárazeret a nem is létező Szállás-pataka helyett? Miért telepítne ki szent István épen akkor székelyeket, midőn leginkább lett volna szüksége rájuk Keán besenyői ellen? Egyáltalán miért változtatnának hazát 2—3 év alatt ismételve is? Csak egyetlen helynév utal rájuk Aradmegyében, a már elpusztult *Pörszékely*, melyet 1466—78. táján Szent-András és Gyarak közt említnek⁴⁾. Jellemző különben, hogy ugyanazon században Simontornya közelében, — tehát épen a Dunántúl, hol a csíki krónika szerint imént az Aradra települt székelyek tartózkodtak — szintén volt egy *Parasztzékely* nevű hely⁵⁾. — Pörszékelyen kívül nincs nyomuk a székelyeknek a mai Aradmegyében. Mert Szék és Székudvar csak nem szolgálhat bizonyítékul a székelyek itt-

1) L. erre nézve *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 90. — 2) Woyla nevű helynév Aradban is, 1230-ban. *Fejér*, Cod. Dipl. III., 2., 204. és Hazai okmánytár, VI. 24--25. — 3) *Mav-csal*, A magyar történet kútfői. — 133. l. A krónikát védi *Szabó*, Kisebb tört. munkái, II. 11—122. — 4) Orsz. It. Dl. 17276. A megye különben nincs világosan megnevezve. — 5) 1416-ból. Orsz. It. Dl. 10431.

léte mellett, akár a nyelvben való jelentésöket, akár — Zarándban lévén — földrajzi fekvésöket veszszük.

Szent István uralkodásának első felében Arad még, mint vármegye, nem alakúlhatott meg, mert Ajtony uralkodott a Maros mindkét partján; éjszaka a Fejér-Körös, illetöleg annak egyik mellékvizéig, a Csigerig, tehát egészen a Velek-nemzetség zarándi területéig. Az ő lovai és barmai legeltek a folyó áradásai által termékenyített síkságon; az ő vámosai és örei szedtek vámot a Maroson söt szállító királyi hajóktól.

Kupának, majd Gyulának leveretése után az ő nemzetségének területére menekültek a legyözött főbbek, kik nem tudtak megnyúgodni a magyar állami, vallási és társadalmi élet átalakításában. S Ajtony, a büszke nemzetségfő, mai nyelven szólva, a magyar konzervatív politika vezére lett a reformpárt élén merészen haladó király ellenében. A Duna, Tisza, a Körösök és a Maros választotta el birtokát Esztergomtól és Szekesfejérvártól, hol a hivatalos Magyarország ügyei összefolytak; meglepetéstől már a természet akadályai következtében sem tarthatott; de különben is volt annyi, ha nem több katonája, mint magának a királynak s így bátran daczolhatott vele. Talán nem is annyira az ősi intézmények fenntartásáért lelkesedett, hanem inkább csak azon mesterkedett, hogy ne kelljen lemondania azon nagy hatalomról, melylyel — mint nemzetségfő — a hétvezérség, heptarchia, korának intézményei szerént élvezett.

Magyarországban a vallásért való küzdelem csak úgy számíthatott diadalra, ha a szabadságot is zászlajára írta. Ajtony azonban 1019. táján fölvette a kereszténységet Viddinben s így — mint görögkeleti vallású — nem is küzdhetett a kereszténység ellen. Igaz, hogy szívében ép úgy pogány maradt, mint előtte egy emberöltövel maga Géza vezér s hogy nemzetsége területén alig bírt terjeszkedni a görög vallás; de nyíltan mégis ezt vallotta, hogy segedelmet nyerjen Vazul görög császártól, védőurától, ki a mily erősnek mutatkozott Bolgárország meghódításában, ép oly jó segítség lehetett István egyedül való uralkodása ellen. Az egységes, római katolika vallású és nyugathoz simuló magyar állam ellenében ő a görögkeleti vallású, görög fennhatóságnak hódoló s a byzantinizmusban megmerevedő heptarchiát állította oda — eszményül. S Ajtony egyéni nagyravágyásának könnyen az lehetett volna a vége, hogy Magyarország, vagy legalább annak a Duna, Tisza, Maros és Körös közt levő része, ép úgy elveszti függetlenségét, mint 1014. július 29-e után Bolgárország; és Sámuel bolgár csár bukása után a szent Istváné következhetett volna.

De nem következett.

V. A VÁRMEGYEI ÉLET KEZDETE.

Ajtony legyőztése. Arad vezér. Aradvármegye megalakulása. Első ispánjai. Az ősmegye határai, terjedelme, neve, székhelye. Arad vár és város a mainak helyén állott.

Ajtony, ki már 1015. táján gyanússá lett István előtt, Bolgárország teljes meghódolása után 1019. táján maga is hűséget fogadott a «bolgár-ölő» Vazul iránt. Büntetése késhetett, de nem maradhatott el. Öregedésének napjaiban szent István legkevésbé sem tűrhette, hogy szétmállják egész életének nagyszerű alkotása, az egységes magyar állam. 1029-ben rokonát, *Csanád* urat, korábban épen *Ajtony*nak egyik vezérét küldte a túlhatalmas nemzetségfő ellen, ki a nagyörszi téren fogadta el a csatát. Magyar módon harczolt ép úgy, mint támadója, *Csanád*, ki azonban egy éjjeli rohamban végkép legyőzte őt. *Ajtony* a csatával együtt életét is veszítette.

A következő napok a tartomány meghódoltatásával teltek el. Maga *Csanád* az utóbb róla nevezett városig, *Ajtony* székhelyéig hatolt s azt kardcsapás nélkül elfoglalta. Az eddigi küzdelmek általán a Tisza, Maros és Harangod (Aranka) vizének közében folytak. Ő maga visszasietett a királyhoz, hogy jelentést tegyen és jutalmát vegye¹⁾. Természetes azonban, hogy a csak imént elfoglalt területet nem hagyhatta magára s hogy nem érthette be a nemzetségek és ágak urainak egyszerű hódolatával. Alvezérei gondoskodtak, hogy távollétének ideje alatt teljesen visszatérjen a csend és a rend az engedelmességre szorított vidéken.

Alvezérei közt egy *Orod*, vagy *Arad* nevű is lehetett, ki az *Ajtony*-nemzetség legéjszakkéletibb területének biztosítását vállalta magára; s kit, *Csanád*vármegye megalakulása után, az attól keletre, *Zarándtól* délre be egészen *Erdélyig*, a *Maros* mindkét oldalán, délfelé a *zsadányi* avargyűrű vidékéig terjedő ispánság élére állított a szent király. Ezt egy forrás sem mondja; az azonban már az eddigiekből is bizonyos, hogy 1029 előtt meg nem alakulhatott *Aradvármegye* s hogy sorsa idáig egy volt a délvidek sorsával.

¹⁾ Legjobban összeállítja e hadjárat történetét *Karácsonyi*, Sz. Gellért életének »Marosvár meghódítása« cz. fejezetében (82—101.) *Jirček* (Geschichte der Bulgaren, Prága, 1876.) nem szól sem *Gládról*, sem *Ajtonyról*. A *Csanád*-nemzetségnek 80 birtoka közül a XIV. században 8 vagy 10 fekvött *Arad*-vármegyében. I. *Karácsonyi*, Történ. Ért. 1884. — 3—24. l.

Nem kételkedhetünk azon, hogy Arad, vagy, régiesen írva, Orod csakugyan élőemberről vette nevét¹⁾ s nem a hrad szláv szótól, a mi várat jelent. Ily helynevet az országnak több részében s oly helyeken is találunk, hol szlávok tömegesebben nem éltek. 1297-ben említik Ungban²⁾, 1369-ben Somogyban³⁾, 1433-ban Biharban⁴⁾, s van ilyen nevű hely Esztergom-, Torda-Aranyos- és Zemplénmegyékben is. Tényleg a XVI. században már elterjedt azon hit, hogy Arad-, vagy Orodvármegyét szent Istvánnak egyik vezérérről nevezték el⁵⁾, úgy mint Szabolcsot, Borsodot, Csanádot, Soltot stb. a hasonló nevű vezérekről.

Arad, mint vármegye, oklevelekben csak 1214 óta szerepel, midőn comeséül épen a Csanád-nemzetség egyik tagját, *Kelement* említik⁶⁾, de ugyanazon időtájban szó van az aradi várnepekről is a váradi regestrumban, tehát szintén hiteles okiratban. Míg ezek a vármegyei élet bizonyosságai, a XII. század közepéről szintén van egy — csak töredékben maradt — okiratunk az aradi prépostságról⁷⁾, a krónikák pedig kivétel nélkül megemlékeznek egy Aradon 1136-ban tartott országgyűlésről. Ekkor már mintegy száz év óta állott az aradi vár, szent Gellért ideje óta a csanádi egyházmegye egyik főesperességének is székhelye⁸⁾. A szent püspökről nevezték el az Arad közelében feküdt Girolftalva és Geroldháza falvakat is.

*Az aradi főesperesség valóban sz. István és sz. Gellért korából való; már pedig az első alapítású vármegyék területe összeesett a főesperességek területével s még nevök is egyezni szokott⁹⁾. Akármily ködben borong tehát a meseszerű Arad vezér személye, történelmi tény, hogy Arad az országnak először alapított vármegyéi közé tartozik¹⁰⁾ s hogy *heros epouymosa szent Istvánnak egyik híve*, valamely Arad nevű vitéz.*

Aradvármegye szent Istvánnak saját alapítása; egészen más körül-

1) Nagy Iván (Magyarorsz. családai, I. 63.) megjegyzi, hogy az »Arady oly név, melyet történetünkől nem ismerünk, pedig nemzedék-tana nagy embereket mutat fel.« Arad elnevezését csakugyan egy személyre kell visszavinnünk. Orod mint személynév 1214-ben (Fejér, Cod. Dipl. III. I. 153., 471., 478); Arad 1273-ban (Tud. Gyűjt. 1836. II. 122. és Hazai Okmánytár, VII. 143.; 1328-ban (Anjouk, okm. II. 364.), 1369-ben (u. o. V. 150.) stb. — 2) Hazai Okm. VII. 262.; 1477-ből orsz. lt. NRA. fasc. 1533. nro 18.; 1658-ból u. o. fasc. 911. Nro 33., 34. — 3) Hazai Okm. V. 150. — 4) Dl. 12523.; 1436-ból u. o. Dl. 12850. sz. — 5) L. az értéktelen csíki krónikán s a Trophaeumon (*Hevenessy*, MSS. GG. XXVIII.) kívül Szamosközy István Tört. Maradványait. (Magy. Tört. Eml. II. oszt. Írók, 28. kötet, 161. l.) Így *Bél* M. is Aradmegye leírásában. (Kézirat az esztergomi primási levéltárban. B. Nro 17. X. d. 6. Pars specialis. §. 1.) — 6) *Fejér*, Cod. Dipl. III. I. 153. — *Fábián*, Aradm. leírása, I. 210—213. stb. — 7) Zsigmond királynak egy 1399-ben kelt ítélet-levelében átirva. Közli a Tört. Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához, II. 256. — 8) *Karácsonyi*, Sz. Gellért, 115. *Schem.* Cleri dioec. Csanadiensis, 1880. — 39—60. l. — 9) *Balisy*: A pankotai főesperesség. (Egri Egyházm. Közlöny. 1875. — 15. sz.) és *Karácsonyi*: Az orodi főesperesség. Tört. és Rég. Értesítő, 1882. — 149. l. — 10) *Pesty*, Az eltűnt régi vármegyék, I. 40. *Katona* (Hist. Crit. I. 87—88. l.) ellenben nem számlálja a legrégebb 24 vármegye közé.

mények közt keletkezett, mint északi szomszédja s most kiegészítő része, Zaránd. Ezt a honfoglalás idején *Velek* vezér kapta, s az első megszállás jogán, a földosztáskor, mint nemzetségének, illetőleg ágának birtokát hagyta utódaira. A honfoglalás-korabeli várak szent István idejében nagy változáson mentek keresztül. A fenntartott regálék sorába jutottak. Törvény mondta ki, hogy minden vár a koronáé¹⁾. Ezt Zarándban könnyen tehetette, mert ott a nemzetség területe nem volt nagy, de összefüggő; épen elég egy vármegye kikerekítésére. A középkori Zarándvármegye határai nagyjából összeestek a vezérek-korabeli Zaránd-szállás hatáiraival. Ellenben *Aradmegyét külön kellett kihatítani Ajtony javaiból*, melyek azelőtt, körülbelül 281□ myriaméternyi kiterjedésben, összefüggő egészet képeztek²⁾. Emitt kénye-kedve szerént alkothatott a nagy király, már csak azért is, mert fegyverrel győzte le alattvalójának fölkelését; amott, Zarándban, számolnia kellett az adott körülményekkel³⁾. Magánosoknak, az új alkotmány szellemében, nem lehetett várak; s hogy ez elvet Zarándban már szent

1) Szent István, II. könyv, 6. fejelet. — 2) Ide tartozván a mai Arad pécskai, aradi és radnai járása (17·6□ myr.) s az egész Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény megye területe. *Botka* szerént (Századok, 1870. — 518. l.) Csanádmegye területét, *Ajtony* legyőzése után, annak egész fejedelemségére határozta szta István. Ezt a Névtelen Jegyzővel (11. fejelet) és Sz. Gellért legendatrájával igazolja (*Endlicher*, Monum. 217.). E szerént István király megígérte Csanád vezérnek, hogy *Ajtony* tartománya comesévé teszi s azt az ő nevééről Csanád provinciának fogják hívni. Azonban épen ő állította föl azon tételt, hogy »Szent István nem egyedül a kisebb számú nagy megyéket — provinciákat — alapította, hanem bennök a nagyobb számú, de kisebb körű várispánságokat is« (517. l.) Ő — *Kálmán* törvényeire hivatkozva -- a megyét egynek tartja a provinciával, melyből tehát utóbb rajzottak ki a várispánságok. *Botka* vezérével közé tartozik, hogy »oly földterület, melyben nemesek — servientes regales — laktak, megye volt«; de hisz ilyenek már a XIII. század elején feltűnnek Aradban s így Arad nem tartozik azon várispánságok közé, melyekben csak IV. Béla idejében — a tatárjárás után — kapott nemességet a várkatonák egy osztálya; vezérelve, hogy a nádori vagy megyei közgyűlések rendszeren megyei joggyakorlatot bizonyítanak. Aradban több ily közgyűlésről tudunk. De a várispánságnak is vannak bizonyosságai. Ilyen a várjog, a várispánság hadi tisztsége s a várkötelék alól való fölmentés. Az első kettőre már II. Endre idejéből vannak adataink Aradmegyéből, melyet tehát e criteriumok alapján csak várispánságnak tarthatnánk. A megye és várispánság fogalma azonban — teljes szabatsósággal — még *Botka* nyomozásai után sincs megállapítva s még ma is jobbadán általános az a nézet, hogy a két fogalom fedte egymást. — 3) *Fábián* (Aradm. I. 71.) azt mondja, azért nem állhatott Világosvára a magyarok bejöttekor, mert különben e fontos helyről s nem az alacsony Zarándról nevezték volna el a megyét. Világosvárról azonban — *Botka* szerént (Századok, 1871. — 307. l.) — csakugyan elneveztek egy comitatust, de mindjárt siet is figyelmeztetni, hogy alárendelt minőségű testületeknek is jutott comitatus cím. A világosvári például, mint a hatvani, csak birtok-kerület volt. »Mennyi alkalom — úgymond -- a tévedésre, ha a comitatus szónak, mely oly elasticus értelművé vált, mindig csak egy jelentést tulajdonítunk.« *Botka* a világosvári comitatust illetőleg a *Codex Patrius*ra (III. 32.) hivatkozik; ott azonban s a többi kötetben szó sincs róla s máshol sem akadtam nyomára. Ily körülmények közt nem tudhatom, nem a győri Világosvárt illették-e e nevezettel; mert hogy *Botka*, ha hibásan is, pozitív adatot idéz, arra elég biz-

István foganatosította, bizonyítja, hogy Zarámban is volt Szentkirály nevű falu, melyet a szent király eredeti várkatonáiról neveztek így el¹); úgy, mint talán az aradi Szabadfalut²).

Aradvármegyének az Árpádok korában egészen mások voltak a *határai*, mint manap³). Éjszakon, körülbelül a Rossia-patak forrásától (a Vurvu Codrovasitól, Cucuiedutól és Omegától) kezdve a Maros és Fejér-Körös vízválasztója képezte a határt nyugatfelé egészen a Kalodva-patak eredetéig. Ezen Hegyes-Drócsa-hegység déli lejtője századokon át Aradhoz, az éjszaki Zarándhoz tartozott. A mai Korcsmahegytől, melynek déli aljában ered a Kalodva-patak, a *hidegkúti* völgy baloldalán haladt a határ. E völgy Siritől (a mai Világostól) délre ért a síkságra s itt más, a hegyről lefutó vizekkel együtt meglehetősen mocsarassá tevén a vidéket, a Szárazérbe folyt le⁴).

Siritől kissé délnyugati irányban, a mai földvári puszta délkeleti részéig, Görcsönyig vannak ugyan kiszáradt erek; ezeknek összefüggését azonban nem lehet kinyomozni⁵). Panádtól éjszakra (a földvári és nagyszentpáli puszta határán) a Tisza mellékveze, a Ménesi-hegyről eredő *Szárazér* volt a határ Zimánd-Bánkútig, honnan azonban délnyugatnak kanyarodva, Gájnál három kilométerre megközelítette a (régii) Marost. Zimánd, Ötvenablaka (Ötvenes), Két-Soprony (Sofronya) és Szent-Pál közt tehát nem volt természetes határa Aradnak és Zarándnak. Szent-Pál vidékén azonban délnyugatfelé ismét erek vezetnek, melyek a kis-szentpáli puszta legdélnyugatibb részén torkollanak a Szárazérbe. Ez ereket s torkolatuktól kezdve a Szárazeret követte a határ Jászpél, Baktornya (a mai Tornya)

tosíték az ő neve. Különben az arad-zarándi Világosvár a XV. századtól kezdve mintegy 100 faluból álló birtokkerületet képezett s így méltán híhatták comitatusnak. (V. ö. Századok, 1870., 516., 1871. 298. és 307. l.)

¹) E várkatonákat utóbb a szentkirály fiainak vagy szabadjainak hitták. (Várad Regestrum, 147., 304., 360. §§.) — ²) Így nevezik már 1440-ben. Dl. 13597. A Marostól délre feküdt. A mai Szabadhelyet még 1787. is Szombathelynek hitták. (Aradm. jegyzőkönyve, 1787., 1269. sz.) Ez tehát másik. — ³) Aradvármegye e könyvhöz mellékelte középkori térképe félezredév adatait dolgozván föl, a benne jelzett határok időnkint némi módosítást szenvedtek. A régi Arad helységeit, melyek alapján e térképet készítettem, külön fejezetben tárgyalom. A 62. lapon levő 1528. évi térképet irodalomtört. érdeke miatt csatolom. Nagy előismerést érdemel *Karácsonyi*, ki »Az orodi lőesperesség és Orodmegye hajdani határai« című értekezésében (Tört. Ért. 1882. 149—171.) és *Csánki* Dezső, ki »Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában« (I. 757—782.) című nagy művében — amaz a XIV., emez a XV. századra nézve — nagy biztonsággal jelölték ki a vármegye határait. A mit *Pesty* Frigyes (Éltűnt vármegyék, I. 18—49.) mond a régi Arad területéről, sok tekintetben helyre kell igazítani. — ⁴) V. ö. *Lóczy* jelentésével. Földtani Közlöny, XIV. (1884.) 199. l. — ⁵) A világosi rétföldek éjszaknyugati része (az arad-világosi országot s a világos-kladova-földvári dűlőt találkozásánál) a tenger felett ép oly magasan (121 m.) fekszik, mint Új-Panáda, a Szárazér balpartján. A jobbpart felé levő vidék némileg mélyebben fekszik a baloldalinál s így fel is vehette a Világosfelől jövő erek némely részét.

és Kinged mellett Sziondig, honnan, a mai pécskai szőlődombok felől ismét erék nyíltak a Szárazérbe. Ezek, Kingedtől délre, már Arad nyugati megyéjét alkották. Szent-Páltól Kinged közelében le a mai Pécska nyugati részéig Csanádvármegye volt Arad szomszédja. Innen a mai Német-Szent-Péterig a Maros és a belőle Papi (a mai Poppin-erdő) átellenében kiszakadó Harangod kanyarúatait követte az arad-csanádi határ.

Német-Szent-Pétertől délkeletfelé Monostorig csak kisebb völgyek mentén találkozott Arad és Csanád. Monostortól délkeletre a rét s a vintgai szőlődombokról jövő völgy már Temesvármegyétől különítette el Aradot. A szécsényi erdőtől odáig, hol a Beregszó fölveszi a Nádasd felől jövő patakat, nem volt természetes választó-vonal. Innen azonban (Piskitől, a mai Bruckenautól éjszakkeletre) mindenütt ez utóbbinak jobbszártyáig ért Aradmegye. E patak forrása volt az ősmegye legdélkeletibb pontja. Onnan éjszakra Solymoson át, az ott a Marosba omló solymosi patak mentén érte el az ősmegye keleti határa a Hegyes-Drócsát, úgy, hogy az első Árpádok idejében az innen keletre Erdélyig vonuló hegyvidékre aligha terjedett ki a megyei élet. Az Árpádok uralkodásának végéfele azonban már bizonyosan kiterjedett. Ekkor a határ a nádasi patak forrásától (a Torkosától) keletnek a hodosi határhegyen, az Obbin, Puerin, Barrán és Grüdán át a Lunkaságig, illetőleg a Bege (Béga) folyóig ért s Arad, a Barra-oromtól kezdve, Krassó megyével jutott szomszédságba. Onnan, hol a Bege a lapusnyiki patakat fölveszi, egészen a Bunya-torkolatáig a Bege, majd maga a Bunya-patak lett a határ, egészen ennek forrásáig. Bunyától s illetőleg az Istvándombtól (Dimpu lui Stefan) kezdve a Nagyhegyen (Deauli Mare), a marzsinaí réten (Margina Ritului), Grumanon, Tudoron, Maguricán és Pestesen át egészen az erről fakadó Pestes-patak forrásáig mindenütt a Maros és Bege vízválasztója volt a határ Arad és Krassó közt. Keleten Hunyadvármegyével érintkezett a Dragoitól éjszakra az Almásnak a Marosba-ömléséig, majd a Marosnak s a Rossiai-pataknak összefolyásáig és föl egészen a már említett Rossiai-patak forrásáig, hol Arad, Hunyad és Zaránd összeszőgellert.

Ehhez képest az ősmegye¹⁾ fekiútt a Ferrótól számított kel. hossz. $38^{\circ}44' - 39^{\circ}23'30''$ -e s az é. szél. $45^{\circ}54'30'' - 46^{\circ}18'$ -e alatt; az Árpádkor vége felé pedig már a kel. hossz. $38^{\circ}44' - 40^{\circ}5'30''$ -e s az é. szél. $45^{\circ}48'30'' - 46^{\circ}18'$ -e jelölte a vármegye legszélsőbb határait. Az ősmegye *terjedelme* mintegy $20\frac{1}{5}$ myriaméter volt, melyhez keletfelé (Lippától keletre) még közel 20 myr. járult²⁾, úgy, hogy az Árpádkorszak végén Aradvármegye területét $45\frac{1}{5}$ myriaméterre becsülhetjük³⁾. A mai Aradnak tehát csak $75\frac{0}{10}$ -át, vagyis háromnegyedét tette (kezdetben alig felét).

1) Értve alatta az aradi föesperességet. — 2) Pontosabban $19\frac{38}{100}$ myr. — 3) E számítás csak az átlagos területre vonatkozik, mert időközben a határok kisebb-nagyobb változásokat szenvedtek. E számok is csak megközelítő természetűek.

Az Árpádkorszak végén az országnak egyhetvened részét foglalta magában (most $\frac{1}{53}$ -át teszi); s így, ha csakugyan 72 vármegyére volt felosztva az ország, a szabályos nagyságú vármegyék közé tartozott¹⁾.

Határai gyakran, de nem lényegesen változtak a középkorban²⁾.

A vármegyét az Árpádok és a vegeyházbeliek korában *Orodnak nevezték*; így találjuk írva minden régi oklevélben. Az Arad-név csak a XIV. és XV. században kezd feltűnedezni³⁾.

Egyetlen adatot sem találunk a középkorból, mely azt bizonyítaná, hogy Aradmegye a maga *gyűléseit* máshol tartotta volna, mint Aradon

1) A vármegyéknek állítólag *Verbőczy* által készített jegyzékében, mely 72 nevet sorol fel, Arad sem hiányzik, kivéve a Tripartitum és Corpus Juris 1696., 1740., 1751., 1822. és 1844. évi kiadásait. — 41 vármegyéről szól, köztük Aradról is, a Pécselt 1416-ban tartott országgyűlés; a felsőmagyarországi vármegyéket — mint a rendek maguk írták — névszerént nem ösmerték. (*Péjér*, Cod. Dipl. X., VIII., 568.) — 1435-ben Zsigmond 58 vármegyét utasított — köztük Aradot is — a honvédelmi rendszer tárgyában. (*Pesty*, Eltűnt vármegyék, I. 20.); *Bonfini* (Hist., I. decas, I. könyv) 56 vármegyét sorol fel. *Falco* János, Miksa trónkövetelő ítjkára, 62 vármegyéből csak 46-ot tudott megnevezni; köztük Aradot is. (*Pesty*, id. h., I. 34.) Az 1505. évi országgyűlésen képviselt 53 vármegye közt Arad is ott volt. (*Füszay*, A magyar nemzet napjai, 156.) Izabella királyné 1542. évi adórovása szerint az országnak 62 vármegyéje van; az egyik Arad (*Pesty*, I. 25.). *Ieltai* 1571-ben a Hármaskönyvhöz írt bevezetésében 53, krónikájában pedig, melyet 1575-ben adott ki, 66 vármegyét sorol fel; amott 46., emitt 37. helyen Aradot. Szenczi *Molnár* Albert szótárában (1644.) 74 vármegyéről tud; Arad a 62-ik (*Zebernek* és *Szaránd* közt!).

— 2) Nagyon téved *Pesty*, midőn (id. h.) azt hiszi, hogy »a most kicsiny Csanád egykor a majd Zarándhoz, majd Aradhoz tartozó Világosvárat is magában foglalta.« (Alkalmasint *Felgedus* nevét magyarázta *Fulgidusra* s így értette ezt, mint több elődje, *Világosra*. *Gedus* azonban romjaiban ma is megvan Pécskától délnyugatra, csanádi területen.) Még feltűnőbb az az állítása, hogy »a ma Torontálban fekvő Deszk falu a Maros balpartján különféle időben majd Arad-, majd Csanád-, sőt 1510-ben Csongrádmegyéhez is tartozott. Ez a Deszk — úgymond (I. 40.) — annyiból is nevezetes, hogy ez volt Aradvármegyének legnyugatibb pontja, akkor t. i., midőn Aradvármegyének területe jó mélyen, a Maros balparti vidék térségeibe benyúlt. Miután Aradmegye a mai krassómegyei részeket *Facsettől* a *Marosig* is magában foglalta, valóban különös földrajzi configurationak voltak példányai.« Azonban szó sincs ilyen szörnyialakokról. Deszket 1465—1520-ig mindig mint aradmegyei promontoriumot említi 21 előttem ösmeretes oklevél, melyek szerint Aradtól éjszakraletre a Maros közelében feküdt. *Mercator* térképén (*Atlas sive cosmographicae meditationes*. Amsterdam, 1606.) és *Kreckowiténél* (*Richtige Beschreibung des Königr. Ungarn*. Frankfurt, 1686.) a Tiszáig terjed az *Orodiensis comitatus*; *Valcknál* (*Le Royaume de Hongrie*) az *Érmelék*től a Dunáig van kijelölve, a nagyon elterjedt *De Wit*-féle földleírásban pedig (Amsterdam) a »*Regnum Hungariae*« feliratú térképen a Sebes-Köröstől délre a Marosig — Nagyváráddal és Gyulával együtt — minden terület »*Comitatus Orodiensis*«. Hát még ha utána-mondanók *Pestynek* azon egyik megfoghatatlan tévedését, hogy a tordai Egyházfalva is ide tartozott, mert — az aradi káptalan volt! Ekként az Aranyos, Sebes-Körös, Tisza és Bege közt mintegy 240□ myr. terjedelmű földet érthetnének Arad alatt. — 3) Már 1358-ban Aradot ír *Márk* krónikája (1867. évi kiadás, XCII—XCIII. 1.). 1455-ben Aradmegyét említi *Thelegdy* Miklós. (Dl. 322.) Maga a *Corpus Juris* csak 1779-en túl ír Aradot Orod helyett. De ezen hangváltozás más vidékeken is tapasztalható. A bihari Orod 1452-ben Arad néven szerepel. (Dl. 14563), tehát egyszerre két alakban is. Orodban úgy, mint Horommegyében

(Orodon); de többet találunk arról, hogy Aradmegyén kívül más szomszédmegyék is tartottak ott gyűléseket¹⁾. Jelen kellett lennie a megye ispánjának (comesének), a várispánnak (ki mint várnagy szerepelt), a vár hadnagyának, a fő- és alhiradóknak, századosoknak, tizedeseknek; rendszerént a comes meghívására gyűltek ott össze az egyházi és világi főurak, a köznemesek, a várkatonák, várőrök, udvarnokok s a várnép (castrenses). Az ős megyeiélet e tényezői közül többnek nevét ismerjük a XIII. századbéli Aradmegyéből is. E megye-gyűléseken már az Árpádok idejében szigorúan láttak törvényt; s Aradon magát a *tűzesvasítéletet* is alkalmazták a székhelyen levő prépostság templomában, hová a szomszéd megyék perlekedőit is utasították.

Aradmegyének Arad (Orod), Zarándnak Zaránd vára képezte közép-pontját.

II. vagy vak Béla nyitja meg azon királyok sorát, kik az *aradi várjóságait*, a honvédelem rovására, elajándékoztatták. Ő alapította az aradi prépostságot és káptalant 1135. táján²⁾. Könyvalakban kiadott kiváltságlevele felsorolta azon szállásokat, melyeket a káptalannak az aradi várban adott (mansiones in castro Orodienzi), valamint a falvakat, melyek közül azonban csupán néhánynak neve maradt reánk.

A várban eredetileg csak a templom és a káptalanház részére ajándékozott telket a király. E templom a várban feküdt, a *mai Aradvárosában*, a város legdélekeletibb sarkában levő Óvártéren³⁾.

(Századok, 1874. — 21.) csak a török hódítás idejében kezdett uralkodni a nyiltabb a hang. E sajtóságos körülmény megvilágítása Aradmegye régi ethnographiájának körébe tartozik. A szó etymológiája *Földes* Jánostól (Lakatos, Arad tört. I. 9—15.)

¹⁾ Ezeknek alakjáról és módjáról l. *Botka* tanulmányát (Századok, 1870. — 513—514.) s alább e könyvben. — ²⁾ *Zsigmond* királynak egy 1399. (Tört. Adattár, II. 256. Ősmerte már ifj. *Vásárhelyi* János is. L. Kézírások Félíven, V. 65., az aradi lyceum Vásárhelyi-könyvtárában) és a csanádi káptalannak egy 1405. évi oklevelében (Dl. 31121.) csak néhány pont van fölvéve II. Béla privilegialis leveléből. — ³⁾ E kérdéssel alább a városok leírásában bővebben foglalkozom.

VI. A KERESZTÉNYSÉG MEGALAPÍTÁSA.

Az őshit nyomai. Görögkeleti kereszténység. Szent Gellért. Az aradi, zomboly-pankotai és köleséri főesperesség. Az első plébániák és apátságok. Az aradi prépostság.

A vármegye, mint intézmény, európai értelemben vett állam tagjává tette Aradot és Zarándot. Igazán európai szellem azonban ott is csak a kereszténység fölvételétől fogva terjedezhetett.

A XI. század elejéig e téren nincsen nyoma Krisztus hitének. A délfelé a Szárazérig uralkodó Marótot a könyvhagyomány többnejjének s így, ha nem pogánynak, mohamedánnak tartja. A Szárazértől délre Glád, majd Ajtony volt az úr, ki csak 1019 után vette föl a kereszténységet, akkor is görög módon. Amott Zarándnak, emitt Ajtonynak magyar kormánya alatt körülbelül szent István koráig virágozhatott az őshit.

Terem isten nevét gyanítjuk Terimtelek aradi falu (1256), nevében¹⁾; Tündér Ilona nevével egy töből származtatják Iltyó nevét²⁾. Táltosgyermekekben helyenként még mostan is hisz a nép³⁾. Arad közelében Bálványos falu állott⁴⁾, mely kétségtelenül valamely kőbálványtól vette nevét⁵⁾; 1396-ban Kereki közelében említik a Pogányeret, Gelvács vidékén a Fejér-Körös révénél 1438-ban az esküdtfát⁶⁾; Barrán (hajdan Aradban) ma is mutogatják a Sárkánytavat, melynek feneketlen mélységéből a sárkányt, a sötétség királyát, csak éjfél tájban idézhetik föl a kuruzsló banyák⁷⁾. Ma is szólnak még a regék olyan várakról, melyeket tündérek építettek.

Pécskán, melynek lakói különböző vidékről való magyarok, palóczok s elmagyarosodott tótok, fennmaradt még a *haláltáncs* pogányszokása. Ha t. i. legényt, vagy hajadont temetnek, megtartják a lakodalmát; zene mellett indúlnak el a halottas házból, temetés után a temető kapujában ráhúztatják

¹⁾ *Árpádék.* új okm. VII. 429. — ²⁾ *Ipolyi,* Magyar Mythologia, 90. »Kétségtelen eredetű tündéri nevünk — úgymond — Ilona; a nevet még a dús értelmű *il* gyöki származékaink: illat=odor amoenus, illik=decens, decor; illan=fuga clandestina akár a tündéri bájt, akár fényt vagy eltűnést érteve, magyarázhatnák. Helyneveink is, mint Iltyó Aradban« stb. Iltyó-tó Aradban már 1337 előtt a Csanád-nemzettségé volt. — ³⁾ Ilyennek tartottak egy Almás-Kamaráson 1882. július 6-án született nyomorék fiút is. — ⁴⁾ 1388-ból említi *Lakatos,* Arad, I. 32. 1607-ből Fábrián, I. 64. — ⁵⁾ *Ferney,* Keleti utazás, I. 101—6. — ⁶⁾ *Haan-Zsilinszky,* Békésm. okl. 44. — ⁷⁾ Történ. Adattár, II. 371.

a Rákóczit, melynek hangjai mellett ugrálnak; aztán zeneszóval mennek vissza a halottas házhoz, hol esznek, isznak, tánczolnak; szóval lakodalmaznak¹⁾. A temetésnek egyik pogánymódja, a *halott égetése*, még később is divatozott Aradban; 1498-ban a szódi várnagy egy elfogott jobbágyot máglyán hamvasztatott el. A lótej használatának emlékét látszik megörökíteni a pécskai bethlehemesek tréfája:

«Ösmered-e pajtás azt a fejér vak lovat,
A kitől gyűjtöttünk hatvan akó vajat?»²⁾

A javas asszonyok, a magyar mythológiának is állandó alakjai, még koránsem veszték ki s épen a magyaroknál örvendenek legnagyobb tekintélynek³⁾. Kenéssel, ráolvasással, ráimádkozással, kuruzslással ügyekeznek segíteni a betegen. Mindezek ma keresztény jellegűek, de lehetetlen föl nem találni bennök a pogánykorbeli vonatkozásokat⁴⁾. Boszorkánypereket nem ösmerek ugyan Aradmegyéből, de boszorkányokban hisz a nép ma is. Szent-György napján, főkép az Erdőháton, vadrózsaszálat tesznek az ablakba, a pajta és az istálló ajtajába, hogy a boszorkányokat, a rossz szellemeket elűzzék⁵⁾.

Magyar beköltözők s a benn talált népségek mikor fordultak az egy Istenhez, teljes biztossággal nem lehet megmondani. A kereszténység megalapítása mindenestre szent István korába esik. 1019 után — mint ösmeretes — a Százazértől délre eső vidéken parancsoló Ajtony Bodonyba (Viddinbe) utazott s megfogadta a görög császárnak, hogy népével együtt megkeresztelkedik, befogadja a hithirdetőket, ha a császár megsegíti szent István ellen. Ő-maga föl is vette Krisztus hitét s görögkeleti szerzetesekkel tért vissza hazájába. Marosvárt, ma is ösmert helyen, templomot építtetett számukra; ennél többet azonban sohasem tett a kereszténység terjesztésére. Régi hitét, hét feleségét megtartotta s nem tapasztalván a császár pártfogását, az új hittel sem törődött⁶⁾.

A büszke nemzetségfőt tíz év múlva alázta meg a király. Vezére Csanád, ki azelőtt Ajtonynak főembere volt s maga is csak nem régen tért át a kereszténységre, megverte és megölte Ajtonyt s hadaival nemzetségeinek egész területét elárasztotta. A vidék apostola szent Gellért lett. Tíz szerzetest vitt magával, kik közül heten jól beszéltek magyarul. Marosvárt, vagy — mint utóbb nevezték — Csanádon róm. kath. templom épült, a görögkeleti szerzeteseket pedig Oroszlánosra (Torontálba) telepí-

1) *Kálmány*, Koszorúk az alföld vad virágaiból. II. 225—6. V. ö. *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 561. De e szokást alkalmasint magával hozta a pécskai ember, ki most is a Sári-vizét, Tiszát emlegeti dalaiban. — 2) *Kálmány*, I. 16. — 3) *Parecz*, Aradm. 26. — 4) Aradmegye babonáit főkép *Varga* János tanulmányozta, ki a nép számára igen becses művet írt »Babonák könyve« czím alatt (Arad, 1877. — k8 r. 208 l.), mely jutalmat nyert az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése részéről. — 5) *Alexi*, A román nép boszorkányairól. (Arad és Vid. 1884. szept. 3.) — 6) *Karácsonyi*, Szent Gellért, 88—9.

tették át. De nem Aradra, mint sokáig hitték¹⁾; mert itt sohasem volt görögkeleti szerzet, mint a hogy soha nem tartozott Aradmegye a váradi — állítólag a XIII. században megszűnt — görögkeleti püspökséghez. Ily püspökség föllállítása szóba sem jött 1204-ig²⁾.

A nép, comeseinek vezetése alatt³⁾, tömegesen tódult Csanádra s a kis templom körül napokig türelmesen várt, míg a keresztelésben sor került reá. A hét magyar pap egész nap hitoktatással, szentbeszéddel, maga Gellért püspök pedig kereszteléssel volt elfoglalva; ez utóbbit még őskeresztény módon, víz alá való merítéssel eszközölték. A betonnal bevont és Csanádon újabban ismét föltárt őskeresztelő-medencze az aradi kereszténységnek is legősibb, legszentebb emléke. Szent János ünnepén ismét nagy sokaság jelent meg Csanádon s a mise után száz férfiú járult a püspökhöz azon kérelemmel, hogy mivel ők egyházakat akarnának építeni, jöjjön közéjük s jelölje ki azok helyét.

A püspök el is ment. Előtte járt a magyarul tudó hét szerzetes, térítve s megkeresztelve a sátoztáborok, szállások pogány magyarjait; maga a püspök pedig személyesen mutatta ki az építendő templom telkét. Az ő apostoli működésére emlékeztet Girolftalva és Geroldháza Aradmegyében a Maros mentén, melyek még a XIV. században is mint derék plébániák hirdették Arad népének a szent püspök neve⁴⁾ és emléke iránt érzett tiszteletét. Már első útjában megtérítette a csanádi püspökmegye s vele Arad népének legnagyobb részét⁵⁾, miért is hét főesperességre osztotta fel az egész egyházmegyét, s minden főesperesség élére egy-egy magyarul tudó szerzetest állított. Őt kell tehát az aradi főesperesség megalkotójának tekintenünk s azon apostoli férfiúnak, ki e vidéken a hitéletet szervezte⁶⁾.

A monostorok és egyházak alapításánál ketségkívül felhasználták a legyőzött pártvezér vagyonát is, melyet a szent király nagylelkűsége különben jobbadán Ajtony ivadékai kezében hagyott. A mint Zalában is épen a pogányság érdekeiért harczoló Koppány nevét viselte egy apátság⁷⁾, úgy

1) A legenda Strasius helynevét először *Pray* (Specimen hierarchiae Hung. II. 287.) »javította« Arasinusra, illetőleg Aradinusra. Őt követte *Katona* (Hist. Crit. I. 134.), *Cornides* (Vindiciae anonymi, 253), *Budai* (Polg. Lex. I. 498.), *Knauz* (Encycl. III. 657.) és *Jászai* (A magyar nemzet napjai az aranybulláig, 243.) Ez ellen l. *Karácsonyi*: Aradi prépostság. (Emlékkönyv, 81—2. l.). *Fessler* (Gesch. v. Ungarn, II. 35.) és *Balics* (id. m. II. 1., 106.) még 1136. táján is úgy beszél Aradról, mint melyet »jól megszállottak« a göröghitűek. De ha Ajtony az egész nagy területen csak egy görögkel. monostort alapíthatott s ha csaknem azonnal róm. kath. irányban folyt tovább a térítés, mikor gyökerezhetett volna meg itt az óhit? — 2) *Siaguna* ellen Századok, 1878. — 734—5. és 1879. — 727—8. l. — 3) A legenda *Batthyány*nál, Sancti Gerardi scripta et acta, 327. — 4) Gellért, Gerhard, Gerold, Girolld, Gyirót egyazon jelentésű. — 5) *Batthyány*, 329., 346. — 6) A legrégibb hét főesperesség a székesegyházi, marosontúli, aradi, temesi, kevei (torontáli), krassai és sebesi. A magyarul tudó hét szerzetes neve: Krátó, Tázló, Albert, Konrád, Fülöp, Henrik, István. E hét férfiú közt kell keresnünk Arad első főesperését. — 7) Koppanmonostor 1413-ból. Dl. 10078.

viselte Ajtonyét a mai Aradmegye nyugati határa közelében, Csanádmegyében egy monostor¹⁾. Ezen korra esnék a bulcsi apátság megalapítása is, mely a Bold. Szűz tiszteletére történt²⁾.

A mai Aradmegye éjszaki részének egyházi ügyeit szintén szent István rendezte. A Tisza, a Körösök és a Maros közében nem alapított püspökséget, mert ott csak a Fejér-Körös mindkét partján, Zaránd síkságán laktak tömegesebben keresztények³⁾. Szent István, egyházi kormányzat tekintetében, az egri püspökséghez osztotta be őket. Tizedszedés jogával ruházta fel az egri püspököt Zarándban s neki adta Zsombolyt a Zsombolyhegyével, Pecsért s a Fejér-Körös vidékén Nevegyet vagy Nyüvedet⁴⁾. Az első sorban nevezett *Zsomboly*⁵⁾ főesperesség székhelye volt s főespe-

1) Achtunmonostor 1355-ből. Dl. 4643. — 2) Tört. Adattár, II. 34. Dl. 29735. Az oklevelek azonban csak 1225-től említik. — 3) *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. I. 22—23. l. — 4) Az 1261. évi oklevél (*Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3., 40.), melyben IV. Béla megerősíti az egri püspökség kiváltságait, nyíltan említi, hogy mindezt szent István ajándékozta oda. — 5) Nevét sokféleképp írják. 1241-ben Zombor (*Fejér*, IV. 2., 26.), 1255. Sumbun (*Árpádk.* új okm. VII. 407.), Sumbur (*Fejér*, IV. 2., 396.), 1261. Sombol (u. ó. IV. 3., 40.), 1278. Zsumbur (U. o. V. 2., 403.), 1291. Sumbul (*Századok*, 1883. — 589.) stb. Tehát már csak az Árpádkorszakban is rendkívül sok eltéréssel írták, pedig kétségtelenül mind egy helyre, mert az egri káptalan ugyanazon főesperességre vonatkozik. Én azt hiszem, egészen véve Zsomboly a helyes kiejtés. Így írják 1261., 1291., 1302. (*Századok*, 1883. — 589.), Egyházassombolynak 1477-ben (Dl. 17902.). Sombol 1518-ban (Dl. 30279.) 1559-ben (Orsz. lt. NRA. fasc. 1763. nro 43.), 1561. (a Földvály-féle összeírásban), 1564-ben (*Századok*, id. h. 592.), 1650-ben (NRA. fasc. 1862. nro 47.), 1651. (Orsz. lt. XXV. Lib. Reg. 330—2. 1.). Némelyek szerint a mai Simánd területén feküdt (*Századok*, id. h. 592.), *Csánki* szerint (Magyarorsz. tört. földr. I. 749.) a megye ény-i vidékén, de mindenesetre a Borosmegyer, Pankota és Világos közti vidéken, mert mindig e tájon említik az oklevelek. A P. *Willius*-féle XVI. századbéli (Danubius fluminum Europaeorum princeps) térképen (Lanfrancioni Enea gyűjteményében) »Aradt« és »Czur« között Chalyatól (Csála) délnyugatra Zarándmegyében közvetlenül a Maros mellett van egy Zombor. (Szerinte Csála és Pereg is Zarándban feküdt s a megye e két hely, illetőleg Csúr és Zombor közt, délnyugatfelé a Marosig terjedt). *Sambucus* térképén (Ungariae loca praecipua recens emendata, 1579., u. a. gyűjteményben) Vilagoszuertől (Világosvártól) és Simándtól délnyugatra, szintén a Maros mellett Scharadaliában (Saradaljában) van Zombor. *Mercator* (Cosmographia, 1606), bár részletesebb, nem tünteti föl s a XVII. századbéli térképeken — Aradban — már egyáltalán nem találom, kivéve *de Wit* híres atlaszát (Regnum Hungariae, u. a. becses gyűjteményben), hol Orodmegyében, Csúr és Csála, illetőleg Csanád és Arad közt épen a Maros mellett van bejegyezve. Ebből is látszik, hogy nem vették egynek a mai Kis-Zomborral. Én azt hiszem, hogy Zsombolyt Galsa és Muszka határában kell keresni; ott van a *Zsimboja* nevű, mintegy 420 hektár területű rét, (*Vályi*, Magyarorsz. leírása, II. 11. l. és *Fábián*, Aradm. leír. kézfiratban, II. 102.), mely egyrészt a világosi határban levő Vonta nevű dűlőből, másrészt pedig a muszkai szőlőhegyekről lejövvő patakokból kap vizet. Magyarát, Muszka, Pankota és a Kis-Úri-hegy közt egy határrészt a magyarok most is Sombolynak neveznek. Muszka délkeleti részén, egy dombon, mely két mély völgy összefolyása fölött fekszik, a múlt század végén sánczokkal körített épületromok fölé emelték a Buday-, most gr. Wenckheim-féle borházat. Ennek mintegy 30 m. hosszú s 10 m. széles, faragatlan termésköből elég magas boltozattal épített száraz és igen hideg pinczéjét készen találták s most is

resei az egri káptalan tagjai egészen 1337-ig, mely időtől kezdve *pankotai* főespereseknek nevezték őket. Ezen zombolyi, majd pankotai főesperesség területe és hatósága majdnem az egész Zarándmegyét (a mostani Aradnak éjszaki nagyobb részét) magában foglalta¹⁾.

A vallásosság erősebb alapokon állt a csanádi egyházmegyében, hol szent Gellért, majd — ennek vértanú-halála után — *Mór* püspök a pogányság hullámvásárai közt is bölcsen kormányozta szent Péter hajóját. Péter, Aba Sámuel és I. Endre idejében (1041—1046.) ugyan jelentékeny politikai elhatározások indultak ki Csanádról s képzelhetetlen, hogy ennek közvetlen szomszédja, Arad nem érdeklődött volna a nemzet nagy törekvései iránt; másrészt azonban semmi nyoma, hogy itt egy perczre is megingott volna a hitben való állhatatosság.

Más viszonyok voltak a Szárazértől éjszakra.

Zerénd fiának, Kupa vagy Koppány somogyi vezérnek nagy rokonsága volt ama tájon. A család emlékét ma is őrzi Csanádban, Arad határán Kupa, magában Aradban — a régi Zarándban — Zaránd s a két Zerind. Rokonai éltek e tájon Gyulának, Erdély föllázítójának s Abának, kit, mivel kereszténynyé lenni nem akart, szent István elevenen temette-

használgák. Az épületet igen mély (ma is 4 méteres) árok körítette, mely egyhelyütt oly közel jut a pinczéhez, hogy mellette csak hajosan haladhat el egy kocsi. A nép az egészet egy régi zárda romjainak tartja. Ilyen zárdáról azonban sehol sincs emlékezet. Én azt hiszem, hogy itt a zombolyi főesperesség temploma s épülete állott; itt lakott az Egerben tartózkodó főesperes helyettese s e pinczében gyűjtötték össze az egri püspököt illető hirtizedet. Magát a hegyet alkalmasint Zsombolyhegynek nevezték, mint ezt az 1261. évi említett oklevél is mondja s ennek aljában (a mostani Zsimboja-mocsár szélén, közvetlenül Galsa és Muszka közi) feküdt maga Zsomboly helység. Hogy idebb éjszaknyugaton — Simánd felé — nem feküdhettek, mint mások gyanítják, az oláhok által kissé eltorzított helyneven kívül az is bizonyítja, hogy hegy mellett épült, míg Simánd síkon áll, hacsak a közepén levő s őskori telep gyanánt ösmeretes Kúnhalom nem veszszük hegynek.

1) L. *Kandra* Kabos: A zarándvármegyei főesperesség. (Századok, 1883. — 586—592. l.); *Balássy* Ferencz: Válasz Kandra Kabosnak a sombolyi főesperesség kérdésében. (U. o. 1884., 543—550.) Nagy elméjével vitatja, hogy volt egy külön Szerencsvármegye, melynek területével összeesett a zombori főesperesség s melyet csak azután szüntettek meg, midőn Szerencsvármegyét tényleg Zemplénhez csatolták. *Kandra* ekkor fölvetette azt a kérdést: »Volt-e Szerencsvármegye?» (Századok, 1885. — 241—251. és 326—344. l.) s azon eredményre jutott, hogy »Szerencsvármegye és a vélt zombori főesperesség közt távolról sincs kiterjedési azonosság s így Zombor terminológiája helytelen, Szerencsvármegye területe meg nyomtalan.« (344. l.) Képtelenségnek tartja, hogy a zempléni területen két főesperesség állhatott volna fel, első cikkének tételeit tehát továbbra is vallja. Magának a pankotai főesperességnek területéről kitűnően értekezett *Balássy* Ferencz. (Egri Egyházmegyei Közlöny, 1875., 15—19. sz.) A Balássy és Kandra közt folyt érdekes vita előtt is nagyon elterjedt az a vélemény Aradban, hogy a pankotai apátság romjait a világosi vára közelében, a régi Kálvária-hegyen kell keresni. Az apátsági templom romjait azonban azóta felfedezték Pankotán s így a régibb főesperesi templomot kell érteni e távolibb vidék temploma alatt. Lényeges benne éppen az, hogy egy pankotai egyh. institutiót Pankotán *kívül* keres a néphit s így a főesperességi székhely vándorlásának halvány emlékét mégis megőrizte.

tett el; a szent király halála után pedig a szomszéd Bihar területén Vata és Kórógyi állottak a keresztényellenes mozgalmak élén. Csak 1047 után következhetnek nyugalmasabb idők, midőn Béla herceg a Tiszavidék ura lett. Ő és fiai (Géza, László, Lambert) gyökerezették meg ott Krisztus hitét s e vidéken fejlődött a magyar keresztény erények mintaképévé László.

A Tiszántúl a Szárazérig, a zástyi apátságot kivéve¹⁾, a XI. század első nyolcz évtizedében nem találunk egyházi alkotásokat. Ezeknek sorát szent László nyitotta meg. Ő alapította a váradi prépostságot s ő fejlesztette azt püspökséggé²⁾. E tette közvetlenül érdekli a mai Aradmegyét, mert a püspökség számára Bihar- és Békésvármegyén kívül Zarándnak a Fejér-Körös jobbpartján levő részét is átengedte; úgy, hogy a zombolyi főesperességet századokon át elválasztotta anyaegyházától, az egri püspökségtől, a váradi dioecesis. Zarándnak tehát a Szartos és a Fekete-Körös balpartjától délfelé a Fejér-Körösig terjedő mintegy 5□ myriameternyi része a váradi 6 főesperesség közül a legdélibbhez, t. i. a *kölesér*hez tartozott³⁾. Ez alakításban két dolog tűnik fel. Az egyik, hogy az egy Zarándmegye tényleg két egyházmegye közt oszlott meg; s a másik, hogy a tizedet, némi csekély kivétellel, mégis csupán az egyik, t. i. az egri

1) *Zásty* holfekvésének kérdésével legtűzetesebben idáig *Foltin* János (A zástyi apátság. Eger, 1883. — 8 r., 174 lap) foglalkozott s ő az 1067-ben alapított apátságot Szabolcsban, a mai Halász helyén kereste. Ugyanazon évben *Rács* Károly is (Történ. Értes. 97—111. l.) fölvetette Zásty helyének kérdését. Legfőbb érve Foltinnal (11. l.) szemben, hogy Zásty, mint helynév, igenis előfordúl a Szentkláray »Száz év Délmagyarország történetéből« című munkájának 1723-ból és 1778-ból való térképén Aradmegyében, a Maros jobbpartján, Szentgyörgy, Mondorlak és Csolda közt a csicséri Háda-szigeten. *Pesty* Frigyes (u. o., 166. l.) ezt figyelemreméltónak ismerte el, de kijelentette, hogy névrokonságról is lehetvén szó, felette sokat — egyedül e körülményre — nem lehet adni. S kiemeli, hogy az elősorolt püspöki jószágok mind Heves-, Borsod- és Újvármegyében terültek el s így nincs jogunk azokat Aradban keresni; végre pedig, hogy a zástyi és bizerei apátságot egynek venni nem lehet. Egyébként a holfekvés kérdését eldöntetlennek tartotta. Erre *Foltin*, kimutatva *Pesty*nek is azon tévedését, hogy egy Szajolra vonatkozó adatot Zástynál idéz és fölemlítve, hogy az apátság birtokai valóban legnagyobbbrészt Szabolcsban feküdtek, hogy a helynevek vándoroltak s hogy a Zásty nevet tényleg Szabolcsban is ösmerték, állításait fenntartotta, (U. o., 1884., 25—28. l.), mint *Rács* Károly is fenntartotta a magáéit. (Alföld, 1884. május 21.) Érveinek tarthatatlanságát, elég szenvedélyes hangon, *Karácsonyi* János mutatta ki. (*Tört. Adattár*, 128—133. l.) Szemére vetette, hogy neveket elferdített (pl. az 1723-i térkép *Zcycher*, vagyis Csicsér nevéét Zástyérnak, Balát Csálának, Tekerés-Csigert Székeresnek, Bizerét Csicsérnek írta) s bizonyígtatta, hogy a csicséri szigeten Bizere állt. Ezek után Zásty történetére nem terjeszkedhettem ki. — 2) *Bunyitay*, id. m. I. 29—35. — 3) Az eredetileg 1374. táján keletkezett váradi chartularium Vadászt, Jenőt, Csubát politikailag Zarándmegyéhez, egyháziilag azonban Váradhoz számítja. (*Batthyány*, *Leges eccl.* III. 233.) Ha 1467-ben Szintyét s az 1552. évi adókönyvekben a váradi káptalannak s püspöknek a Fejér-Körös jobb partján levő birtokait mégis Biharban sorolják föl (l. *Bunyitay*, id. m. III., 11.), ezt csak könnyebb kezelés kedvéért tették, mert a hiteles oklevelek egész sora tanúskodik arról, hogy különben mindig Zarándban feküdtek.

püspökség szedte¹⁾. Az első vármegyék alakításával, mint láttuk, a főesperesség megalkotása együttjárt; ha most szent László az egy Biharmegyét 3 s Békést 2 főesperességre oszthatta, s Bihar legdélibb és Zaránd legéjszakibb részéből még egy külön főesperességet hasíthatott ki, e körülmény mutatja, hogy a vezérnek itt már adott viszonyokkal kellett számolnia.

Szent István és szent László mindenesetre megszabta azon határokat, melyek közt a középkori Aradban és Zarándban az egyháznak működnie kellett. Az első templomok szokás szerint fából készültek s mint másutt, itt is gyakran megtörténhetett a XI. században, hogy a sátrakban tanyázó magyarok odahagyták templomaikat, vagy hogy azokat is magukkal költöztették. E korszakról nincsenek írott emlékeink s nincs egy plébániánk sem, melynek eredetét első királyaink koráig vihetnők fel. E küzdelmes kornak legrégebbi meglevő tanúja talán az a bekarcozott kereszttel ékesített agyag talizmán, melyet — a mai Székudvar és Pél vidékén — nyakában hordott tulajdonosa²⁾. Nem jutott-e eszébe az új jelvénynyel ellátott régi talizmán csókolgatása közben az elhagyott ősvallás? S megnyugodott-e benne olykönnyen, hogy míg maga agyagkeresztet hord, tizedet fizessen az aranykereszt viselőinek³⁾

Ez utóbbiak száma csakhamar gyarapodott Arad vidékén is. A XII. és XIII. századból már oklevelek szólnak apátságokról és prépostságokról s aránylag szűk területen számos nevezetes egyházi intézmény emlékét őrizték meg. Alapítatásuk nemcsak a hitélet fejlődését, hanem a nagybirtokok terjedését, az urak áldozatkészségét is bizonyítják. Szent Gellért, ki oly apostoli módon buzgólkodott, hogy alkalmas papokat neveljen egyházmegyéje számára, Aradban is célját érte. Az Árpádok idejében mintegy 30 plébánia tartozott az általa szervezett aradi főesperességhez⁴⁾ s az egyszerű fatemplomok helyett több helyütt emlékszerű templomokba gyülekezhettek kereszteltjeinek ivadékai.

Aradmegye *legrégebbi plébániája*, melyet, mint helységet, már a XII. század közepe táján emlitenek, *Mikclaka*⁵⁾. Vele egyidőben van szó Vonuk, Novák, Gyarak (Gyorok), Héka, Ség, Csemperlaka, Milona, Abád, Bánpusztája, Ösztövérd, Hodosd és Geled (Gyelid) helységekről⁶⁾ s kevésbbé megbízható alakban Zengő, Csoma, Csila és Tamási birtokokról; azonban egy oklevél sem bizonyítja, hogy az Árpádkorban külön lelkipásztorok működtek volna bennök.

1) *Bunyiny*, id. m. III. 11. l. — 2) *Kis-Szabó* János ajándékából a békésm. muzeumé. — 3) Pécskán a nagy sáncz közelében kövekkel kirakott s mintegy öt cm. hosszú, állítólag igen régi aranykeresztet talált *Hegyes* János. A kereszt elkallódván, koráról semmit sem mondhatunk; de fölemltem, mint Arad egyetlen ilyenmő leletét. — 4) Ennyit említ az aradi főesperességben az 1333. évi pápai tizedjegyzék. (Monum. Vaticana, I. 1., 146.) — 5) Itelaka vagy Mikclaka Vonukkal együtt az aradi prépostság örökös, tehát még az alapítótól adott jöszága volt. (*Fábián*, I. 226. és *Tört. Adattár*, II. 138.) — 6) *DI*. 31121.

Az aradi főesperes talán kellenél is többet tartózkodott Csanádon, a püspökség székhelyén, úgy, hogy csak időnkint látogatott el kerületébe. A kereszténységnek azonban biztosabb középpontjai is voltak itt már a XII. században is. Ilyen volt a Temesközben az *eperjesi apátság*, mely a mai temesi Féregyháza helyén állott. 1135. táján jószágait a Maros vidékén, Hék, Ség, Milona, Csemperlaka, Hodosd és Deszk vidékén említik¹⁾. 1233-ban még 3000 kőso évenként való szállítására nyert jogot II. Endrétől. Az 1569. évi zsinat az ismeretlen apátságok közé sorolta. — Úgy látszik, a tatárjárás idején pusztult el, mint apátság; magát a falut azonban 1511. decz. 3. Eperjes-Fejéregyháza néven írják²⁾. Benedekrendi apátság lehetett ép úgy, mint *Bulcs*, mely már közvetlenül a Maros mellett feküdt s romjai a mai Bulcs mellett most is láthatók. Apátsága állítólag még szent István korában keletkezett; okleveles nyomai azonban csupán 1224-től vannak³⁾.

A Marosnak az alföldre való érkezésénél csak a XII. század első felében keletkezett két olyan egyházi intézmény, mely körül a vidék kereszténysége tömörülhetett. Az egyik a boldogságos szűzről nevezett *bizerei* benczés apátság⁴⁾ s a másik a szent Márton tiszteletére emelt *aradi* prépostság és társaskáptalan.

Bizere a mai Glogovác területén feküdt⁵⁾, a Maros mellett, melyen

1) Dl. 31121., a csanádi káptalannak vak Béla privilegiumát Zsigmond után átíró patens levelében, 1405. — Ugyanott szó van egy *Sode* apátról, kinek jószágai Sápkerék és Sáp közt esett. Ez oklevél azonban, bár az aradi káptalan birtokairól s a Temes vizéről szól, a határjárásban dömösi és karasznaui várat s ruthéneket említ, úgy, hogy szavait nem mertem a Maros-Temes közére vonatkoztatni. — 2) Tört. Tár, 1890., 338. l. Ez adat megjelenéséig, megvallom, magam is Lippától keletre kerestem az apátság helyét; most azonban bebizonyítva látom (egyrészt a szomszédság, másrészt a kettős név felemlítése által), hogy Aradban hajdan két Eperjes volt s hogy az apátság maga a Temesközben feküdt, mire ott nagyobb szükség is lehetett, mint Bulcs közelében. — 3) *Fejér*, III. 2., 25. — 4) *Fuxhoffer* szerint (Monasterologia, I. 284.) »hujus nec origo, nec locus (?) satis noscitur.« *Balassy* szerint (Magyar Sion, VI., 336—350. l.) talán már a XI. században, legkésőbb a XII. század első felében alapították. *Balics* (A róm. kath. egyh. tört. Magyarországon. II. 2., 167. l.) az ő fejtegetései után sem nyilatkozik az alapítás koráról; alapítóját ismeretlennek mondja s adatokat csak 1225. óta közöl róla. — 5) A csicséri Háda-szigeten kereste *Fábián* (id. h.), *Fényes Elek* (Magyarorsz. stat. IV. 467), *Oltványi Pál* (A csanádi püsp. megye birtokviszonyai, 89. l.). Ellenben Gyula határában, a szent-benedeki pusztán kereste *Magyoróssy* (Gyula hajdan és most, 105. l.) s utána indulva *Rupp* (Magyarország helyr. tört. III. 67. l.), nem vevén észre, hogy egy, a csanádi püspökséghez tartozó apátságot Békésmegyében (mikor még az egri egyházmegye is közbeesett!) nem volna szabad keresnie. *Pázmány Péter* (*Péterffy*nél, Concil. Regni Hung. II. 273.) és *Szentiványi* (Miscellanea, 1702. l. 105.) csak általában említi, hogy Aradban feküdt. *Lázár deák* Magyarország 1528. évi térképén (egyetlen példánya gr. Apponyi S. könyvtárában), ép úgy, mint De *Witt* Frigyesnek 1688. évi térképén (Hungariae novissima delineatio, *Lanfranconi* gyűjt.) Lippától éjszaknyugatra, Illiz (Pálulése, azaz Paulis) táján találjuk Biserét. Ezen, általa különben figyelembe nem vett adat még jobban igazolta *Karácsonyi*t, ki (Történ. Értesítő, 1884. 131—2. és Békésm. tört. társ. évk. X. 29—30.) 1507—1522. évi oklevelekre hivatkozva bizonyítgatta,

apátjai utóbb vámot szedtek, bár illetéktelenül¹⁾. Alapítóját s legrégibb történeteit nem ösmerjük.

Aradon a prépostságot II. vagy vak Béla alapította 1135 táján²⁾. Nem szerzetesek, hanem világi papok részére alapította s így már eleve társas káptalannak (capitulum collegiatum) s nem monostornak szánta³⁾. A király bőkezűnek mutatkozott s «fölette hosszadalmasan» sorolta föl a prépostságnak és káptalannak adott kiváltságokat⁴⁾. Ezek közé tartozhatott a tüzesvasítélet és az oklevelek hitelesen való kiadásának joga is⁵⁾. Ősi birtokainak csak egy részét ösmerjük ugyan, azonban, ha utóbb igen sokat kellett is szenvednie a világiaktól, egészben véve gazdagnak és tekintélyesnek mondhatjuk a káptalant és prépostot.

Ez alapítással körülbelül egyidőben lép nagyobb világosságba Arad-megye politikai története is.

hogy Bizere Sződi (Schöndorf) és Csolt szomszédságában, tehát a mai Csicséren feküdt, hol romjai — melyeket Rác K. a zásty apátság romjai gyanánt rajzolt le (Tört. Értes. 1883. III. füzet) — mai napig is láthatók, míg a Gyula mellett levő Alabián csak 1700 után nyerte a maga Bizere nevét. (Békesm. évk. X. 31.) A hádaszigeti romok közt azonban semmi nyoma sincs nagyobbserű templomnak, a romok inkább várra utalnak s bizonyosra vehetjük, hogy azok — Mondoriak és Schöndorf közt közepén — Sződi-vár omladécai. Mintegy 6 kilométerrel odább éjszaknyugatra, a mai Glogovác dny-i részén álló omladékok helyén állt Bizere egykori apátságának temploma; ugyanott, hol idáig Arad prépostsági templomát kerestük. A Marosnak egy ága, mint ezt most is jól kivehetni, akkor egészen Glogovác alá kanyarodott; az apátok tehát szedhettek rajta vámot. Másrészt ezek után is el lehet mondani, mire *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1884., 131. l.) nagy súlyt fektet, hogy a bizerei apát Sződinek is, Csoltnak is szomszédja volt, a mennyiben birtokai ezekkel határosak voltak.

1) A solymosiak panasza 1514-ből. A müncheni kir. levéltárban (Limbus). — 2) Erre vonatkozó kiváltságlevelének, mely egyúttal alapítólevelé, csak töredéke maradt fenn Zsigmond királynak egy 1399. évi okiratában. (Közli Tört. Adattár, II. 256.) Ezt érdekesen fejtegeti *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 87—90. l. Kár, hogy akkor még nem ismerte a káptalan ősi birtokaira nézve az orsz. levéltárban Dl. 31121. sz. a. levő fontos okiratot, mely 2 pontot szintén közöl az alapító levélből. — 3) *Balásy* a M. Sionban, VI. 350. — 4) Imre király 1197. évi szavai szerint. Ez oklevél NRA. fasc. 1686. nro 2. jegy alatt volt meg az orsz. levéltárban, honnan azonban már a NRA. tomi XCV. 117. lapján tett jegyzet szerint is hiányzik. Közölte azonban *Féjér*, Cod. Dipl. I. 228—229., *Teutsch* és *Firnhaber*, Urkundenbuch, 5. l. és *Wenzel*, Árpádk. új okm. I. 85. — 5) 1220—1235. már ilyenül említi a Várad Regestrum, 347. §. Ez előkelősége mellett bizonyít; Kálmán király, félszázad előtt, még úgy intézkedett, hogy tüzes vas és forróvíz által való bizonyítást csak a püspökségek és nagyprépostságok (Pozsony, Nyitra) székhelyein enged meg. (*Batthyány*, Leges ecel. I. 454.)

VII. ARAD A XII. SZÁZADBAN.

II. Béla és Borics. Az aradi gyűlés 1136-ban. Ilona királyné beszéde. 68 úr lemészároltatása. Ez esemény jelentősége. Arad első prépostjai. Egyházi intézmények. A pankotai apátság. A Jánoslovagok Tóton, a templomosok Ternován. »A pernahájderek«. Dienesmonostora. Imre király s Elvin és Boleszló püspökök.

Harczi lárma hangzott Arad térségein a XI. század elején s végén is harczyi lárma töltötte azt be. 1089-ben *Kopulcs* vezér a kúnokkal és besenyőkkel feldúlta, fölégette Erdélyt, Békést és Bihart és Zarádon, Aradon át pusztítva vonult a Maros tulsó oldalára. Szent László azonban utána eredt s a Temes-folyónál szétverte csapatát, elszedte foglyait, zsákmányait. A beszédes monda csodás részleteket emleget e hadjáratról s ha a leírás talál, valahol Arad térségein kell vala történnie annak a csodának, hogy a király imájára szarvasokat és bivalyokat küldött Isten az éhező sereg táplálása végett.

Monda és történelem sajátságosan egybevegyül még II. vagy vak Béla király uralkodása egyes részeinek elbeszélésében is. Boricsot, ki Kiebben született s kit anyja, Eufémia orosz földön, orosz szellemben neveltetett, Kálmán király nem ösmerte el a maga fiának; Magyarországon azonban sokan hitték, hogy II. István halála után őt illeti a korona. A király, Álmosnak és az ifjú Bélának megvakíttatása után, egyideig csakugyan reá gondolt, mint utódjára; később azonban üldözte őt s a sors úgy hozta magával, hogy Álmosnak és Boricsnak, kik mindketten egyazon országra vágytak, a görög császár vendégszeretetéet kellett igénybe venniök¹⁾. Ez idő alatt *Ottmár* (aradi?) főispán és Pál püspök fölfedezték a beteg II. István előtt, hogy él még Álmos megvakított fia, Béla herczeg; mire a gyermektelen király azonnal udvarába hozatta őt, utódává tette s megérte azt az örömet, hogy az Ilona szerb herczegnővel egybekelt Bélának fiát, a kis Gézát még karjaira vehette.

1131. ápril 28-án a nemzet *II. Béla* fejére tette a koronát. Borics azonban, mint Kálmán fia, mostoha bátyjának halála után magát tartotta

¹⁾ Századok, 1886. — 425. l. és *Hodinka*, Tört. Tár, 1889. — 425. s köv. ll.

törvényes örökösnek; visszatért, hogy jogait kivívja s Béla hívei közül is többet vont a maga pártjára. Ezek közé tartozott Tivadar, az Aradban és Zarándban otthonos Simánd-nemzetség¹⁾ egyik tagja is; ellenben őszinte hívei maradtak *Bod comes* és *Gáb urak*²⁾, kik a csatatéren személyesen is kitüntették magukat. Mindkettőnek emlékét helynevek örökítik Arad-megyében.

1132—1134-ig teljes heveséggel folyt az ellenségeskedés s orosz hadak élén többször bekalandozta Borics Felső-Magyarországot³⁾. Az orosz befolyás Magyarországon, már az Árpádok alatt, a Balkán-félsziget éjszaki részén elterülő hűbértartományok feláldozását, vagy legalább koczkáztatását jelentette s jelentett volna talán egyebet is. Mert a XII. században hazánk szláv lakossága az akkori népességnek jóval nagyobb százalékát tette, mint a mai.

Az 1135-ik, kissé nyugalmasabb évet, úgy látszik Aradon töltötte a király s ekkor-tájban alapította annak prépostságát. A következő évben, midőn a templomépítés ellenőrzése végett ismét Aradra ment, épen e városba hívta össze az országgyűlést⁴⁾. A délvidéket azért is választhatta, hogy közelebb legyen szerb rokonaihoz, kiktől Borics ellenében támogatást remélhetett; de azért is, mert épen Aradnak főispánja, *Ottmár* sze-

1) Aradmegyében a török uralom előtt öt Simánd volt. (*Pesty, Helynevek*, 41. l.) Ez a nemzetségnek egyetlen említése. *Thuróczy* Schwandtnernél, *Script. Rer. Hung.* I. 143. Nagy Gyula (*Századok*, 1870. — 701. l.) fölveszi a nemzetségek közé. — 2) *Márk* krónikája, XCI. lap. — 3) *Wertner* (Boris und Rostislav. Berlin, 1889.) azt vitatja, hogy 1133. (szerénte egy évvel az aradi gyűlés) után Borics nem csatázott többé vak Bélával. Ez helyes ugyan, ha nem egyezik is a krónikákkal; de értelme csak az aradi gyűlés idejének kiigazításával lesz. — 4) *Bartal* (*Commentarii*, II. 74.) az aradi gyűlést 1132-re, az esztergomit (75. l.) 1136-ra teszi. A legtöbb történetíró (Horváth, Szalay stb.) közvetlenül Béla trónralépése után említi ez eseményt. Azonban *Thuróczy* szerint is (II., 64. fej.) a gyűlést már akkor tartották, mikor az ország megerősödött Béla király kezeiben, mit csak 1136. táján lehetett elmondani. A gyűlés idején Bélának — szerénte s *Márk* krónikája szerint — négy gyermeke volt, holott, 1130-ban nősülvén, 1132-ről, vagy épen 1131-ről ilyesmit mondani képtelenség. *Katona* (*Hist. Crit.* III. 500.) a chronologiai nehézségeket tekintetbe véve, már az 1136. évet fogadta el az aradi gyűlés idejéül. Szalay szerint (I. 248.) »ha az aradi gyűlés 1136-ban tartatott volna, Borics kísérletei Béla végéveire esnének; már pedig melyik komoly történetíró vetné Borics és Boleszláv vállalatát 1132—4-nél későbbre?» De ha, Szalay szerint, azon fordul meg a dolog, hogy az Aradon leléstároltak rokonai Boricsot az ország elfoglalására hitták meg, ott van bizonyosságul egy, az események után csak 80—90 évvel író férfiú, *Boguchwal* poseni érsek (*Monum. hist. Poloniae*, II. kötet, 516. l.), ki szerint 1135. után (tehát 1136-ban) a halicsiak s a magyarok közösen kérték Boleszlávot az »elűzött« Borics »király« visszahelyezésére. Vak Béla s a lengyelek tényleg csak 1137-ben kötöttek hékét. Egyébiránt az aradihoz hasonló jelenet a Sajó mellett is történt volna; valószínű, hogy a sajiói véres és zajos tábori gyűlést utánozta az aradi országgyűlés, mely annyi belviszály után drastikus példát akart nyújtani; s ha 1136—1146. között Borics eltűnt a szemhatárról, az épen azt bizonyítja, hogy a példa hatott s a pártosok megfélemlédtek.

rezte meg számára II. István kegyelmét s vele a trónt, úgy, hogy a vezetése alatt levő megyében mindenesetre biztosan érezhette magát.

Tárgyalásra, úgy látszik, egészen közönyös dolgok voltak kitézve; különben nem jelentek volna meg oly nagy számban Borics hívei, kik

II. Béla király. (Thuróczy 1488. évi krónikájában).

újabb, nyílt föllépésre nem találván alkalmasnak az időt, az ellenök táplált gyanút épen tömeges megjelenésökkel akarták eloszlatni. Szabad ég alatt gyűltek össze: «szőke Maros mellett kiszegett térségen emelvén lengő sátraikat!». Emelkedett helyről mutatta meg férjét Uroz leánya, Itona ki-

1) Czuczor az Aradi Gyűlésben.

rálýné a sokaságnak, mely már közel három évtized óta nem látott országgyűlést. Innen szólt a néphez, melyre magában véve is mélyen hatott az a szokatlan jelenet, hogy országos dolgokban asszony szól a király helyett, kinek trónját fiacskái környezték¹⁾.

«Híveim, — nemesek, öregek, ifjak, gazdagok és szegények! — kezdé a királyné. — Hallgassatok meg! Mivel az Isten mindnyájatoknak ép szemet adott, szeretném hallani, miért fosztották meg szemeitől urunkat, királyunkat s kiknek tanácsából történt ez? Mondjátok meg nyíltan s rajtok ezen helyen hűségesen boszút állván, számoljatok róluk. Mert, íme, királyotoknak az Isten két szeme helyett négyet (négy fiút) adott!»

Quo regnate: regina helen

lena habito p̄silio regis ⁊ baronū fecit p̄gregatiōez generalē in regno iuxta arad. Illa igit̄ die dicte p̄gregatiōis dū rex sedisset sup soliu regni sui: venit regina cū filijs suis ⁊ sedit circa regez. Dixit aut̄ ad ppl̄m̄ vniuersū. Oēs fideles: nobiles: fenes: ⁊ mnenes: diuites ac pauperes: audite. Eū cuiqz n̄m̄ de⁹ visū dederit natura lē: volo audire cur dñs n̄ rex suis oculis sit priuat⁹: ⁊ quoz p̄silio hoc sit actū m̄ā mihi p̄p̄alate. ⁊ eos fideliter in hoc loco vindicātes nobis de ipsis finē date. Ecce enī de⁹ regi n̄ro p̄ duob⁹ oculis dedit filios q̄tuor. Facta igit̄ hac voce irruit oīs ppl̄us sup illos barones quoz p̄silio rex obcecat⁹ fuerat: ⁊ quosdā ex ipsis ligauerūt: quosdā vō detrucauerūt: sexaginta aut̄ ⁊ octo, p̄phanos ibidē crudeliter occiderūt: ⁊ oēs successores eoz tā virr̄ qz mulieres eodē die sūt registrati. In sup oīs illoz possessio ecc̄ij cathedra lib⁹ est diuisa. ⁊ sic oēs ville p̄ditionales de hūgaria donatiōes regū noiant̄.

Regina
helen.

Sexaginta
⁊ octo.

Oēs
ville.

Az aradi gyűlés leírása Thuróczynál, 1488.

A beszéd, melyet csak egy kétszázad múlva írt krónikából ösmernünk, nem volt remeke a logikának s bizonyosan csak a zavarok okairól folytatott vita hevében, a pártosok újabb mozgalmaira tett célzások halatára mondotta el a királyné. Ereje nem is az előre való meggondolásban, hanem a váratlanságban s abban a szenvedélyben rejtett, melylyel egy szép asszony lépett föl deli férjének megnyomorítói ellen²⁾. Ötödik éve uralkodott már a király; részvétre indító álmagat arczát megszokhat-

1) Géza, László, István és Álmos. Az alábbiak főképp *Márk* szerint (Marci Chronica de gestis Hungarorum. A latin szöveg a XCII—III., a magyar LXXXIX—XC. lap) és *Thuróczy* után (II. könyv, 64. fejt.). *Bonfini* (VI. könyv, 11. tized, 255. l.) népszerűen átírta *Illyay* (Magyar Krónika, 192—3. l.). *Pethő* Gergely (Magyarok Krónikája. Pozsony, 1742.) az 1131. évnél beszéli el az eseményt. A beszéd közben szerintök a király gyakran in-tette mérsékletre »az asszonyt és kéri vala, hogy elfelejtené haragját.« — ²⁾ *Scalay* (Magyarorsz. tört. I. 248.) nem tekinti komoly történetirónak, kik átírták történeti munkájokba a személyeket és dolgokat a maga teremtő elméjéből merítő *Bonfini*nak az aradi or-

ták hívei. Ily hosszú idő után alig juthatott eszébe Ilonának, hogy óvatosan megfontolt terv szerént fenytse a gyanútlan urakat. I. Béla alatt a várkatonaság meglephette és szétmorzsolhatta a Hadúrhoz visszatérni óhajtó népet; II. Béla alatt a külfölddel alkudozó s a diplomatai cselszövényekhez értő pártos urak nem engedték volna meg, hogy oly durva cselled főzzék le őket. Borics sokszoros támadásai után békülni, az ország állapotait rendbehozni gyűlt össze a nemzet. Hogyan maradhattak volna el a szemrehányások? S mikor egy királyné a tárgyas vitát egyszerre csak azzal vágja ketté, hogy csupán azt ragadja ki belőle, mi az ő szerelmének legnagyobb keserősége — s nem törődve az ország jelen érdekeivel, csak a múlta, arra gondol, hogy a most békejobbot nyujtok örökre nyomorékká tették urát és azután ő, az asszony híjja föl a leventéket, hogy álljanak boszút egy férfiert: ezen jelenet hatása alól még akkor sem vonhatták ki magukat a hú urak, ha egyszerűen csak lovagok lettek volna!).

A királyné beszéde azonban csupán kiszakasztott rész az országgyűlés tárgyalásaiból. Előzményei nélkül még akkor is érthetetlen, ha tudjuk, hogy hatszáz év mulva egy másik szép királyasszony szintén rajongókká tette «hú magyarjait». Az Ilona beszédére vonatkozó hagyománynak van ugyan magva, a történetíró azonban alighanem históriás éneket használt forrásul; históriás éneknek pedig nagy oka van több súlyt fektetni a személyre, mint magára a tárgyra. Előzőleg fölfedhették már az országgyűlésen, hogy — a mi valóban úgyis volt — Boricsék ujabb pártütésen török fejöket s kimutathatták, hogy e pártütés aknamunkái nagyon előhaladtak. Ekkor, már amúgy is elkeseredve, teljes drámai erővel hatott rájuk a szerelmes királyné boszút lihegő szenvedélye s mindenesetre e beszéd adott alkalmat, hogy elemi erővel törjön ki dühök a diplomatizáló hazaárulók ellen. Előre elrendezett szinpadias jelenet nem keltett volna ily vihart.

A hely színén hatvannyolcz pártos urat kaszaboltak össze. A mit a nép tett, a féktelen szenvedély, végső elkeseredés műve volt. A mit a modernebb «lettres de cachet»-kban gyűlöl az igazságérzet, nem hagyja jóvá

szágygyűlésről szóló s magukat érdekességük által behízeltő adatait. Csakhogy ilyes drámai leírást, Bonfini előtt majdnem másfélszázaddal, már Márk is felhasználta s ha teljesen igaz is Szalay megjegyzése, hogy »a beszéd, melyet a chronographus Ilona szájába ad, nem hiteles okírat«, már félezredév előtt annyira átment — bizonyosan az igriczek útján is — a köztudatba, hogy a komoly történetírásnak is számolnia kell vele. S talán azt mondhatjuk, mit *Sybel* (Gesch. des I. Kreuzzugs, 185.) mond II. Orbán pápa clermonti világrázó (1095.) beszédéről, hogy »a komoly történetíró számára, ha nem akar bízni a mellékeseemények leírásában és az olvasók nagy képzelőerejében, nem marad egyéb hátra, mint az önálló alkotás és annak megkísértése, hogy kigondolja az igazságot«.

1) *Garay* Jánosnak, a költőnek, egy megjegyzése szerént (Összes költ. 1058. l.) Ilonát nem lehet furiának festeni. »Ő sem angyal, sem ördög; tette helyzete által lélektaniilag indokolva, női és anyai szerelme által épen szelídítve van.«

az aradi vértettben sem. S mégis van valami, a mi fölötté áll a paragrafusok szerint ítéltető igazságnak s a mi törvényerőt ad a szenvedély kitörésének. Nem is egy példát mutat a magyar történelem, mikor magában az országgyűlésben ömlik vér s mikor a köztudat, vagy akár a közgánú, már ítelt is egyszersmind. Talán kitűnt utóbb, hogy ártatlan a *személy*, de sohasem tűnt ki, hogy rossz lett volna a *cím*, mely alatt bosszújuk sujtott: «Ha valaki hűtelessé válnék a fejedelem iránt, vagy viszályt támasztana közte s vérrokonai közt, a bűnösnek vére folyjon, mint a szerződő vezérek vére folyt az eskünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.» De ha már az Aradon leöltek nagy száma is mutatja, hogy nem csupán Béla vakságának okozói bűnhődtek, hanem hogy a nemzet fölgerjedt haragja a későbbi békerontókat is sujtotta, még inkább tanúsítja ezt az aradi országgyűlés további magatartása. A jelenlevő gyanúsak egy részét börtönbe hurczolták, azután meghigadva láttak az ítélet kimondásához. Még aznap «rovásba foglalták» Borics meg nem jelent legfőbb pártosait, birtokaikat pedig a székesegyházak közt rendelték szétosztani. Ez is mutatja, hogy a szörnyű elégtétel vételénél nem játszott közbe alacsony önérdék.

Az aradi gyűlés. (Márk krónikájából, 1358.)

Az áldozatok vagyonából kétségkívül kijutott az épülőfélben levő aradi egyháznak is. Talán e körülménynek kell tulajdonítnunk, hogy a prépostságnak Erdélyben s a Dunán túl is voltak ősi, azaz az alapítás idejében kapott javai¹⁾. Azon alapító oklevél, melyet II. Béla bocsátott ki a prépostság részére, fölötté hosszúnak tetszetett — ötven év mulva — Imre királynak; a könyvalakban írt privilegium azonban, melynek ma csak csekély töredékét ösmerjük, ha előkerül valaha, egyedül hozhat fényt a történelemnek e még homályos részébe. Költők, történetírók beszéltek e

¹⁾ Imre királynak 1197. évi oklevele szerint »ultra sylvas et ultra Danubium.« *Kanicsonyi* (Tört. Értés. 1890. — 2. l.) szerint Imre király Székesfejervárról az aradmeléki birtokokat is dunántúliaknak mondhatta. Ha azonban tudjuk, hogy az adományozó Béla király azelőtt Tolón tartotta udvarát, hogy tehát itt közvetlen birtokai is voltak, a »Dunán túl« elnevezéssel szemben aligha kell túlságosan aggodalmaskodnunk.

híres országgyűlésről; költők mint historikusok, történetírók mint poéták, kik hiába esengtek, hogy

»Majd mikor a késő század maradéka Aradnak
Térmezejére jövend, fölsóhajt lelke mihozzánk
S kised gyermekinek mutogatva, beszélteni fogja:
Álmosi Béla alatt itt gyűltenek össze atyáink
S hosszu vitáik után itten békültenek össze!«¹⁾

A felkonczolt urakat, «az óriás vak király föllázadt fiait» népies hagyomány szerint a glogováczi öt halom alá temették.

Maga Béla király, úgy látszik, azután is gyakrabban tartózkodott Aradon. A korából talált pénzeken kívül²⁾ emlékét jobban őrzi azon hagyomány, hogy 1141-ben az általa épített templomban³⁾, a nép szerint pedig a mikelakai erdőben egy kövekkel kirakott üregben választotta örök nyugalma helyét⁴⁾. Az adat maga ugyan téves, mert vak Bélát Székesfejérvárott temették el⁵⁾, de megmagyarázható; mert hiszen idáig minden magyar király egy-egy általa emelt templomban kívánt pihenni s Béla, ki felesége, Ilona emlékére a Duna partján a szent Ilonáról nevezett földvári apátságot alapította, az aradit talán csakugyan azon szándékból kezdte építtetni, hogy tetemei majdan ott pihenjenek. Vagy talán a 68 véres árnyék tartotta vissza, hogy valóban odatemetkezzék? Annyi tény, hogy csak e két alapítását ösmerjük; a pannonhalmi, dömösi, bozóki és spalatói egyházakat csupán bővítette, gazdagította.

Arad-Zarándban is az egyház gazdagítása képezte a királyok és urak gondoskodásának egyik legfőbb tárgyát. 1156-ból már név szerint is ösmerjük *Primogenius* aradi prépostot⁶⁾, kinek utóda, *Richard*, Imre királytól a káptalan alapítólevelének megerősítését kieszköszölte. «Mivel — úgymond 1197-ben a király⁷⁾ — idő folytán és az emlékezet homályosodásával a mulandóság, mely változni szokott és a feledés, mely az elmének vetélytársa, felforgatja a dolgok rendjét, azért az emberi okos eszélyesség későbbi korra nézve is gondoskodni akarván magáról, elhatározta, hogy czélszerű okíratok segítségével óvja meg az emlékezetet a feledékenységgel veszélyé-

1) *Czuczor* Gergely: Az aradi gyűlés. Hősköltemény 5 énekben. (1828.) A magyar királyához való hűségét dicsőíti. Toldy szerint (Irodalomtört. II. 43.) »a korrekt compositio, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő dagály nélkül, a nyelv és technika bevezetett szépsége azt költészetünk legnemesebb művei közé emelik.« Tartalmát ösmerettem az »Alföld«-ben. (1886. — 208. sz.) P. Nagy László szintén írt egy históriás verset »Az óthalmi tor« címmel, s a gyűlést az »Árpádok«-ban *Garay* János is megénekelte. (Összes költem., 2. kiadás, 485—7. l.) — 2) Glogováczon 1810-ben az urad. kocsmá alapjának ásatásakor számos ezüstpénzt ástak ki valamelyik Béla király korából. 3) *Ransan*, *Epitome rerum Hung.* (Schwandtnernél, *Script.* I. 334.) s utána többen, pl. *Fábián*, I. 129. — 4) Helyi hagyomány. — 5) *Márk Krón.* XCI. l. *Thuróczy*, II. 64. s utánuk a legtöbb történetíró. — 6) *Knaus*, *Monum. eccl. Strigoniensis*, 108. l. Arad itt Urodnak van írva. — 7) *Fejér*, *Cod. Dipl.* I. 228. *Wenzel*, *Árpádk.* új okm. I. 85.

től.» Azonban a közvetlenül megyénkre vonatkozó ezen első, kétségtelen évszámmal kiadott oklevél is mindjárt abba a hibába esik, hogy II. Béla alapítólevelének csak egy töredékét közli, csupán általánosságban jelentvén ki, hogy «ha valamely másodrangú, vagy másodrendű makacs és engedetlen személy daczolni merne a király jelen parancsával, a mindenható Isten haragját vonja magára s nagyobb mértékben fogja érezni a király neheztelő ítéletét és szigorúságát.»

Az «elme vetélytársa», a feledés, míg egyes régi *egyházi intézményeket*, melyek valaha e megye területén virágoztak, homályba borított, másokat viszont, talán csak a helynevek hasonlóságán indulva, jogtalanul helyezett át Arad-Zarándba. Sohasem volt például apátság Világoson¹⁾, nem volt ilyen Székudvaron²⁾ s nem Kőben, a mai Kúvinban³⁾.

¹⁾ A bold. szűz nevére 1190-ben alapított »abbatia de Lucentia« (Katona, Hist. Pragm. 688.) *Fábián* szerint (I. 70. és 112.) a világosi apátság volna s valaha a cisztercieké lehetett. Romjait a város keleti oldalán keresik. Azonban 1795-ben is mint a *győri* püspöki megyéhez tartozót ajándékozza a király az »abbatia BMVirginis de Lucentia«-t. (Orsz. It. Lib. Reg. Dign. 1795. — 365. l.) Magának a csanádi egyházmegyének schematismusa (1880. — 113. l.) beéri azzal, hogy az apátságnak 1190-ben III. Béla által történt alapítására nézve *Fábiánt* és *Hunfalvyt* (Magyarország és Erdély képekben, 306.) említse, holott ők sem idézhettek oklevelet. A schematismus szerint a világosi plébánia teendőit eleinte az apátság papjai végezték. Azonban a török hódítást megelőző időkből Világost, mint községet, nem ősmérjük, *Sirinek* pedig külön plébánosa volt. — ²⁾ Székudvar mellett nyomósabb érvek szólnak. *Czikador* a ciszterczita rend legrégebb monostora hazánkban; még II. Géjza idejében, 1142-ben alapították. 1212-ben *Szekudvornak* (Székudvarnak), majd *Sicodornak* stb. írják, Székudvart pedig ma tényleg *Szokodornak* hívja a román nép. Meg is mutatják Székudvar piaczn az apátság romjait, illetőleg az azok helyére épített urasági pinczét. Sőt azt a mesét is hallottam a székudvari ciszterczita zárdáról, (igaz, hogy néhányan, pl. *Fényes Elek*, Magyarorsz. leírása, II. 430., ezt kiinn a határban, a Kőrös mellett levő török várban gyanítják), hogy azokon, kik romjainak közelében hálnak, boszút áll az alapító szelleme; fektőkben megfordítja őket s lábaikhoz teszi a párnát. *Gr. Wenckheim József* e romok közt ásatásokat rendelt el s a sírboltban (?) csontvázakat s ereklyéket találtak. (Archaeol. Ért. VIII. 238. l., *Keller József* tudósítása.) *Fábián* (I. 108.) szerint két czikadori apátság volt; egy a pécsi, egy a csanádi püspökségben. Okoskodása szerint az oklevelek nem teszik ki mindig, hogy az illető apátság a pécsi megyében volt; a pápák különben is egyszerre bíztak némely dolgot a csanádi püspökre és a czikadori apátra; pl. *Kalán pécsi püspök* ügyének megvizsgálását. Ez utóbbi oklevélben azonban világosan ki van téve, hogy a czikadori apátság maga is a pécsi egyházmegyében fekszik. Ezt ő hibának tartja; mert alig hihető, hogy *Kalán* megvizsgálására a pápa saját megyéjébéli papot küldött volna ki s mert az első levélben az egyházmegye egyáltalán nincs megnevezve. Hátha még azt is hozzátenné, hogy a Székudvarról Bökényfelé vezető országúton már 1394-ben állt Szék (l. *Haan-Zsilinszky*, Békésm. 56.), pedig tudvalevő, hogy Széken a benedekrendieknek volt apátságuk (*Fuxhoffer-Czinár*, II. 89—90.) s hogy a kettőt egymás mellett emlegetik, sőt egynek is veszik! S még az is tény, hogy Székudvar, Szokodor és Szék neve leghamisítatlanabbul épen Aradban maradt fenn, míg a Dunántúl Czikadort Bátaszéken keresik; Szék nevű hely most is van ott. Azonban nincs kitéve a megye egy 1353. évi oklevélben sem, melyben a czikadori apát s konventje egy Székmál nevű szállóhelyet engednek át jótévőjüknek, *Tötös mesternek* (*Zichy-okmánytár*, II. 501.), de egy 1371. évi

A zombolyi főesperességben kétségtelenül csak egy régi apátságot mutathatunk ki, t. i. a *pankotait*. Ezt ösmeretlen jötevő alapította a bold. szűz tiszteletére s a monostorba benedekrendieket helyeztetett¹⁾. 1219-ben a pankotai apát már mint bíró ítélte a pankotaiaknak két pankotai ember ellen emelt panaszában²⁾. Úgy látszik, a XII. század második felében keletkezett; 1219-ben valami Endre nevű úr volt a patronusa³⁾. Legrégibb birtokai közül Úrit említik, mely Oszlár falu szomszédságában feküdt⁴⁾.

Ugyanezen időre, t. i. a XII. század végére esik a jánoslovagok *tői* (most tauczi) konventjének alapítása is, hacsak föl nem tesszük, hogy az első alapításúak — a II. Géza idejében jöttek — közé nem tartozik⁵⁾. 1187-ben III. Orbán pápa már a jánoslovagok egyházai közt említi⁶⁾. 1238 jan. 24. IV. Béla a jánoslovagoknak a Maros folyón hat hajót ajándékozott s nekik adta Asszonylaka falut is a Maros mellett⁷⁾; ugyanakkor azonban hallgat *Tótról*, mely különben 1272-ben is az esztergomi lovagok faluja gyanánt szerepel⁸⁾. Lehet, hogy csak egyszerű egyház volt⁹⁾, de hihetőbb, hogy monostor is állott ottan. Mai napig is igen terjedelmes

oklevélből kitűnik, hogy e hegy Czikador határában van, mint ezt nyíltan említi is a László úr és az apát közt folyó perben eljáró pécsváradi konvent (u. o., III. 417.) Mit keres Székudvar határában hegy és pécsváradi konvent? Határozottan a dunántúli Czikadorról szól u. o. III. 486., 488., 620.; IV. 55., 255., 263., 296., 475., 575., 587. I. Érdekes, hogy 1391-ben (IV. 475.) és 1394-ben Czikadort Székkel azonosítják. S érdekes, hogy ez ügyekben hol a pécsváradi konvent, hol a kalocsai vagy bácsi káptalan, hol meg a szegszárdi konvent jár el, de sohasem az aradi, csanádi, vagy váradi káptalan. — ³⁾ A kewi benedekrendi szerzetház *Ricz* Károly szerint (Alföld, 1883. júl. 27.) Kuvinban állt s azt Belus herceg, II. Géza gyámja alapította. III. Inczének 1198-ban Saul kalocsai érsekhez intézett parancsa szerint időközben őket az Ábrahám-rend kanonokjai váltották fel; ezek helyébe pedig — mivel sikamlós erkölcsűek és pazarok voltak — az érsek (1198. jún. 14.) az ágostonrendiek bevetelét javasolta. (*Fejér*, CD. II. 336.) Az oklevél nyíltan mondja, hogy a kalocsai egyházmegyében feküdt, mindenesetre Bács megye déli részén s 1229-től kezdve a szerémi püspökséghez tartozott. (*Katona*, I. 84—5., 272—3.; *Rupp*, III. 36—8., *Balics*, II. 2., 288., 291.) Már hogy Arad az Árpádok közt a csanádi, egri, váradi, pécsi, kalocsai és esetleg szerémi püspökséghez tartozott volna, azt nem hihetjük el pusztán azon adatnak, hogy Kuvinban is vannak monustirnek nevezett romok s azon közmondásnak, hogy »a benediktinus a hegyeket szereti.« Annyival kevésbbé, mert a Szerémség határán voltak Magyarországnak akkor leghíresebb szállóhegyei.

¹⁾ *Pázmány* (Syn. dioec. 275.) az ismeretlen apátságok közé sorolja, csak gyanítja, hogy a benzéseké volt. *Fuxhoffer* (Monasteriologia, I. 229. és a Czinárfele kiadásban I. 291.) ez utóbbit bizonyosnak tartja. Őt követi *Balics*, id. h. II. 2.. 189. — ²⁾ Ritus expl. ver. (Bél, Adp. 204—5. I., 43. §.) *Rupp* (Helyr. III. 79.) 1217-et említi évszámúl. — ³⁾ Bél, 205. — ⁴⁾ 1252-ből. *Wenzel*, Árp. új okm. VII. 338. Úri, Mende és Üllő közt, Pestmegyében fekszik. — ⁵⁾ *Pázmány* szerint a johannitáké volt. *Fábián* szerint (I. 120.) előbb talán a templomosoknak volt itt manseriájok, utóbb a johannitáknak konventjük; V. Kelemen az előbbi rend birtokait jobbadán úgyis ez utóbbiaknak adta. Azonban Thout már 1187-ben a johannitáké s így azt nem kaphatták, mint *Ricz* hiszi (Zaránd, 184.), a templomosok rendjének eltörlése után. — ⁶⁾ *Knaus*, Monum. Strig. I. 132. — ⁷⁾ *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 1., 104. — ⁸⁾ *Wenzel*, Árp. új okm. XII. 93. — ⁹⁾ *Balics*, II. 2., 315.

romok vannak Taucz határában s a hármás sáncz által körített templom környékén tömérdek csontvázat találtak¹⁾.

A templomosoknak egy konventjük volt Arad területén, t. i. a *ternovai*, vagy *csura-szombati*²⁾. Alapítottása korát ennek sem ösmerjük, de nem tehetjük azt a XIII. század kezdeténél előbbre. A XVII-ik századig párhuzamosan Csurának vagy Tornovának nevezték. Romjai a Szabadhely (a régi Szombathely) határában, az almaszegi pusztától délre, a ternovai dűlőben most is láthatók³⁾. Lehet, hogy már IV. Béla alatt a jánosvitézek kapták meg Ternovát, mely a Maros mellett feküdvén, Asszonylakkal együtt nagyon alkalmas volt arra, hogy a johanniták hajói ott állomást tartsanak.

Csak könyvhagyomány emlegeti, hogy Aradmegyében a *Szent-György-lovagok* is laktak volna; talán a keresztesháborúk korabeli bajorok, vagy a XV. században III. Frigyes német császár által pártfogolt osztrákok. Tagjai utóbb Isten dicsérete s a pogányok ellen való harcz helyett szívebben fosztogatták a birtokosokat. Jelvényök medvebőr-palást lévén, a svábok Bärenhäutereknak, az aradmegyei magyarok pedig *pernahajdereknak* nevezték őket⁴⁾. Aradban, mint látni fogjuk, nagyon tisztelték ugyan szent Györgyöt; az itteni rendjéről szóló hagyománynak azonban nincs történeti bizonyossága.

A köleséri főesperességben *Dienesmonostorának* ősrégi ágostonrendi prépostsága a Szent-Lélek imadására volt szentelve. A Makrahegy közelében, a Körös folyón felül feküdt s már 1199-ben mint Dienes comes monostorát említi egy oklevél⁵⁾. Imre király ekkor már Dienes comes unokáit, Becse fiait, Lukácsot és Jánost mint olyanokat említi, kik a monostor javait bűnösen világi czélokra fordítják; elvevén tehát tőlük a kegyúri jogot, ezt Belusnak, azon hely prépostjának kérelmére Onth comes fiainak (János, Jakab, Onth) ajándékozta. Ebből is látszik, hogy a monostor a XII. század közepe táján, II. Géza idejében keletkezett. Boros-Jenő határában, a balukányi malom környékét ma is Barátok rétvének (Ritu Kalugyeri) híja a

1) *Parocz*, 19. s Wagner Jánosnak 1886. hozzám intézett levele. A romok az Orbán (illetőleg Gebhart)-féle birtokon vannak. A szebb köveket állítólag beépítették a silingyiai magtárba. — 2) *Pray*, Prioratus Auraniae. *Fábián*, I. 163. Még 1668-ban is »Czura aliter Tornova« Orodban (Tört. Ért. 1884. — 168. l.) — 3) *Rácz* K. (Alföld, 1884. — 125. sz.) szerint a romok hossza 74, szélessége 40, — a belső romok hossza 29, szélessége csak 9 lépés. — 4) *Szirmay*, Hungaria in parabolis (1804). Még jobban útát tört e hitnek *Jókai* Mór (Névtelen vár. 3. kiadás, I. 240.). Pedig a középkorban Arad *svábjait* (mivelhogy nem voltak), nem-igen »mortifikálhatták« e lovagok. — 5) *Knausz*, Monum, Strig. I. 160—1. *Fejér*, Cod. Dipl. II. 373—5. *Fábián*, I. 235—6. Egy másik oklevél szerint egy szigeten, Bethlen falu mellett feküdt. (*Fejér*, VII. 4. 121.) Bethlen-Ósi közelében valóban volt egy Monostor nevű falu (*Lampe*, Hist. eccl. reformatae, 639.). *Bunyitay* (id. m. III. k., a térképen) Boros-Jenőtől kissé éjszakkeletre, Tamántól ény-ra tünteti föl. Hogy ágostonrendi premontrei prépostság volt, maga a pápa írja 1390. okt. 10. (Monum. Vatic. I. 3., 67.)

nép, magát a kettős sánczczal körített s terméskövekből és téglákból álló romokat pedig váracsának (csetátyel.)¹⁾

Az eddigiekből is kitűnt, hogy Arad egyházi ügyei tekintetében *Imre* király uralkodása nem csekély fontosságú; az ő idejéből halljuk először több egyházi intézmény nevét, ekkor van szó először az egyházi kegyuraságról s ő rendezte nemcsak az aradi prépostságnak, hanem — egy év múlva, 1198-ban — a váradi püspökségnek birtokviszonyait is. Ekkor ugyanis megerősítvén jószágaiban szent László váradi egyházát, azt még Bihar, *Zaránd*, Újvár, Heves, Abaújvár és Békésvármegyék vámjának felével, illetőleg egyharmadával gazdagította²⁾. Várad ekkori püspöke, *Elvin* (1189—1200.) maga is a mai Aradmegye éjszaki részén, a Fejér- és Fekete-Körös közt nagybirtokos Becse-Gregor-nemzetség sarja volt s midőn 1192-ben Váradon László király szentté-avatását nagy ünnepélyek közt kihirdette, kétségkívül egyházmegyéjének e részéből is százanként tódultak oda a hívek, kivált nemzetségének tagjai. A váradi püspöknek vérszerénti rokona volt *Boleszló* váci püspök is, II. Béla keresztfia, a levéltárában Arad történetéből sok becses adatot tartalmazó leleszi konvent alapítója; tekintélyes birtokos Arad-Hegyalján, nemcsak öröklés, hanem vásárlások következtében is. Úgy látszik, ő építtette a Makraalján, Nyikád pusztán szent Margit egyházát s így szintén járult Arad vallásos életének emeléséhez. *Zaránd*- (most arad-)megyei örökölt és vett jószágait ezzel együtt jobbadán a premontreiek leleszi konventjére hagyta. E javak egy részét testvérétől, *Elvin* püspöktől vásárolta, midőn ez káptalanával meghasonolva, 400 ezüst márkáért eladta vagyona egy részét, hogy Rómába utazva, a püspökségről való letételét megakadályozza³⁾. A vétel Jób esztergomi

1) A Ritu Kalugyeri a Balukánban van, a Mondru Mariucza (a szép Marcsa) nevű kocsmá közelében, b. Atzél Lajos földjén. Két körös- és két szilfa nőtt a sánczoldalon, melyen belül keresztben még két mélyebb árok vonúl. A kövek és zabszalmával égetett téglák nagyobb részét már jobbadán elhordta a lakosság. Ott-jártamkor a magas kukoricza miatt nem tudtam kellően fölvenni a terepet. A romokat már sokan bolygatták. P. Nagy László — mint maga írja (kézirati naplójának 1855. száma alatt) 1818. április első napjaiban »kiment volt Érsek-Apáti (?) romjait látni a Balukánnál, holott sok kincs van régi, 1426. esztendei levele szerint, melyről a kir. fiscust és Platty praefectust tudósította pro tertialitate.« *Bunyitay* szerint (II. 416.) *Pétermonostora* nevű monostor, a dienesmonostorinak társa, a borosjenei vár helyén állhatott, de utóbb mégis inkább Kőtegyán (Bihar) határában keresi azt. *Fábián* szerint (I. 126.) a balukányi romoktól nem messzire »az erdőben egy más régi épület falai is láthatók a halastóval együtt. Ez utóbbi nagyobb lehetett — úgymond — a gazdagabb veresbarátoké, a másik, kisebb, éppen az országút mellett, az obszervansoké.« 1804-ben Oroszy Antal 92 esztendőös borosjenei lakos állította, hogy az ő apja ott, hol a borosjenei határban a tamándi erdő és pusztá fekszik, a Balukánnál egy nagy monostort és kéttornyú templomot látott. (P. Nagy, Arad tört. kéziratban, V. 108.) — ²⁾ Az oklevél: Századunk, 1839., 4. sz., 31. l., *Fejér*, CD. VII. 5., 149. s legjobban Hazai Okm. I. 85. Kritikája *Bunyitay*nál, I. 85. V. ö. u. o. 178. II. 263., 264. és 290. — ³⁾ Boleszló 1214. évi végrendelete. *Fejér*, III. 1., 153. *Fábián*, 210—3.

érsek előtt történt s a három egyházfejedelem ezúttal talán maga a király ellen is szövetekezett s a trónra vágyó Endre herceghez csatlakozott. Imre király 1199. márczius 10. a váczi székesegyházba ment s le akarta foglalni az öcsce pártos céljaira nyitva álló püspöki kincstárt. «Nézz le urunk szent trónodból s gondolj reánk!» éneklé a zsoltárt a püspök az oltár fölépcsőjén, midőn a kincstár ajtaját felnyitatta a király. S a hirtelen haragú fejedelem saját kezével lökte le szent helyéről a püspököt, majd a templomból is kivezettette szolgálóival¹⁾.

A király s Endre herceg seregei még azon évben ismét szemben állottak egymással s ez előzmények után alig kételkedhetünk azon, hogy a két hatalmas püspök személyében úgy megsértett Becse-Gregorok s a körösvidékiek melyik párttal rokonszenveztek²⁾. A fegyelem még az alsó papságnál is teljesen felbomlott s az Aradot magában foglaló csanádi püspökségben oly aggasztóan növekedett a házas papok száma, hogy III. Incze pápa már egyházi átokkal fenyegette az engedetleneket³⁾.

1) *Balics*, II. 1., 181—3. *Horváth*, I. 460. — 2) Erre mutat a dienesmonostori ius patronatust illetőleg Imre által 1199-ben kiadott s már ösmertetett levél is. — 3) *Fejér*, II. 399.

VIII. II. ENDRE KORA.

II. Endre s Gottfried aradi prépost. Foltánta királyné befejezteti az aradi templomot. III. Honorius újabb áldozatokra buzdítja őt. Belső bajok. Investitúra-küzdelem Aradban. A várszerkezet bomlása. Főurak hatalmaszkodása. A pápa közbelépése. Az aradi és zarándi vár jószágai. A megye legrégebb szervezete. Első comesei. A megyei éle az Árpádok korában még fejletlen.

II. Endre uralkodása (1205—1235) épen nem javított az állapotokon; hiszen Imre kapkodó politikájának s vele a királyi tekintély csökkenésének is ő volt egyik legfőbb oka. Pedig kancellárja, *Gottfried*, ki épen akkor (1205.) lett aradi prépost, midőn ő-maga a trónra lépett, abban találta a királyi hatalom feladatát, hogy a fejedelem Isten kegyelméből örökölvén az országot, már azzal is hódolnia kell a folytonosságnak, hogy elődeit minden elhatározásában kövesse¹⁾. Legkevésbé ő követte; s épen az elv fölállítójával, első kancellárjával, az aradi préposttal, ki két éven át jelentős befolyást gyakorolhatott az államügyek intézésére, akként bánt, mintha nem is saját alattvalója, hanem ellenség volna, kinek javait, régi királyok adományait szabadon dúlathatja. II. Géza és Imre idejében a királyok és egyesek Aradban is úgy meggazdagították a papságot, hogy nem csoda, ha erejét érezve, nem mindenben követte a király parancsait s mint *Gottfried* esete mutatja, nyíltan is ellenállt. A *Gertrud* megöletését, majd a Szentföldre vezetett hadjáratot követő politikai s főképp pénzügyi zavarok, majd azok a mozgalmak, melyek az arany bulla kiadására vezettek, Aradot sem hagyták érintetlenül.

Gertrud királynét az elégtelen urak 1213-ban Leleszen megölték s testének egy részét ott temettette el a király, ki már a következő évben megerősítette *Boleszló* váci püspöknek azon hely monostora részére tett végrendeletét. Ezt *Kelemen* aradi főispánnak tanácsával is tette; a mi érthető, mert az ajándékozott földek legnagyobb része a mai Arad éjszaki részében, Zarándmegyében feküdt. A disznótized, melyet a megjelölt falvakban odáig a váradi püspökség szedett, ezentúl szintén a leleszi prépostságot illette²⁾.

1) *Wenzel*, Árpádk. új okm. XI. 300. V. ő. Hazai Okm. I. 3. — 2) *Fejér*, III. 1., 153.

Kedvesebb emlékbén maradt Aradon a király második feleségének, *Jolántának* neve, melyet a megye legnagyobb műemlékének, a prépostság templomának fölépítése tesz nevezetessé. II. Endre Jolántát, a francia királyi családból származó *Courtenay* Péter hercegnek, Auxerre grófjának s a szép Jolánta konstantinápolyi hercegnőnek leányát 1216-ban vette nőül. Henrik latin császár halála (1216.) után Konstantinápolyban az egyik párt Jolánta királyné atyját, a másik ellenben férjét óhajtotta a latin császári trónra emelni. II. Endre most már valóban komolyan foglalkozott keresztes hadjárata tervével, remélvén, hogy egyúttal az egész Balkán-félszigetet is megszerezheti. Úgy látszik, hadgyűjtés végett a Maros vidékén is megfordult s ekkor történhetett, hogy egykori kancellárja, *Gottfried* prépost a társaságában levő ifjú királynét a nyolczvan év óta lassan épülő aradi templom befejezésére ösztönözte. Jolánta királyné — talán, hogy

Jolánta királyné és II. Endre¹⁾.

kívánt végre jussanak férje szándékai s hogy a keresztes hadjáratban Isten segítse a királyt, — fogadalmat is tett a nagy arányú templom fölépítésére. III. Honorius pápa 1224. deczember 21. már köszönetét fejezhette ki a királyné iránt, hogy azt fölszenteltette²⁾. A fölszentelés, a körülmények egybevetése szerint, 1224. november 18-án történt. Ekkor volt ugyanis az egyház védőszentjének, Márton püspöknek ünnepnyolczada, s egyúttal Jolánta királyné nevenapja. Valószínű, hogy Márton-naptól (nov. 11.) Jolánta-napig (nov. 18.) tartottak az ünnepségek s hogy azokon a királyné, sőt a király is résztvett. «Reméljük, — írta Jolántához a pápa — hogy az ájtatosság, mely téged amaz egyház fölszentelésére buzdított, annak kellő felszerelésére is ösztönözni fog.» Annál bőkezűbbnek kell lennie, mivel ezt könnyen teheti s illik is tennie. Kéri és buzdítja tehát, adjon és biztosítson kellő jövedelmet az aradi egyháznak. Ekként nemcsak jámbor-

1) A strassburgi codexből. — 2) Az oklevél *Fülbümmál*, I. 227—8.

ságáról tesz bizonyosságot, hanem azt is eléri, mit kétségkívül óhajt, hogy a jóságában részesült egyház Isten szolgálatában előhalad s idők folytán a szellemi téren másképen is gyarapodik¹⁾.

Jolántánál, ki oly vallásosan nevelte hasonló nevű leányát, hogy ezt utóbb a boldogok sorába ígtatta az egyház, nem is hiányzott a jóakarát. Még talán azt is az ő, 1232-ben történt elhunytának emlékére tette a király, hogy a királyi kamarából évenként 2000 darab kőszót ajándékozott az aradi egyháznak²⁾, mi egyébiránt együttjárt azon régibb jog elvesztésével, hogy az aradi egyház három hajója a Maroson Aradig vám nélkül szállíthasson sőt³⁾. Az aranybulla 1222-ben különben is elrendelte, hogy a sőt ne tartsák az ország közepén, hanem csak Szabolcsban, Regéczen és a végekben.

Arad vidékéről is számosan vehettek részt II. Endre 1217. évi kereszties hadjáratában; de közvetlenebb fontosságú Aradra nézve az a sok belső baj, melylyel a király hosszas távolléte járt. A csanádi püspök magának tartotta meg a vert pénznek — az esztergomi érseket illető — tizedét⁴⁾, de azért megkövetelte III. Honorius pápától, hogy ez — az aradi prépost közbenjárása mellett — megfizettesse a váradi püspöknek kölcsönadott pénzt⁵⁾. Az aradi várnépek viszont Miklós aradi főesperest vádolták, hogy erőszakosan elfoglalta tőlük Basarág nevű földjüket⁶⁾. A besenyődi Kilián hat varsándi lakost pénzének elvétele, a dolmányi Lőrincz neje több galsait (de villa colosa) tolvajlás, a septelyi Simon másokat ló-, ökör- és juhelhajtás, a pankotai nép két más pankotait két márkányi kártétel, az aradi prépost több berenteit 15 ökör elhajtása miatt vádolt be⁷⁾. Néhány aradi várjobbágy megölte a szentpáli egyházfit stb.⁸⁾ Ennél jóval nagyobb sérelem volt, hogy a király izmaelitákat, mint a pápa mondja, pogányokat küldött a kegyeiből kiesett aradi prépost, Gottfried javainak pusztítására. Temerkényről névszerént is tudjuk, hogy ott mohamedán bolgárok laktak⁹⁾; Basarág Aradban, Basarabásza Zarándban neve szerént is a Bessarabákra, az izmaelitákra vagy szerecsenekre utal. Aradban tehát mélyebb értelme lehetett, mint az ország sok más vidékén, az aranybulla azon intézkedésének, hogy izmaeliták kamara-ispánok, só- és vámtisztek ne lehessenek. Endre kivette ugyan a sószállítást a zsidók és izmaeliták, mint bérlők kezeiből, mivel azonban a hajók beszerzése, tárházak felállítására nagy költséggel terhelte volna az amúgy is kimerült kincstárt, úgy egyezett meg a szállítás útjába eső káptalanokkal és apátságokkal, hogy a királyi sótiszték félvenként fizessék meg nekik a szállítás költségeit. Az erdélyi sót Szegedig a bulcsi apát és az aradi káptalan szállította. Úgy látszik, átra-

1) *Theiner*, I. 52. *Fábián*, I. 227—8. — 2) *Fejér*, III. 1., 323. — 3) *Wenzel*, Árp. új okm. VI. 520. — 4) *Fejér*, III. 1., 298. — 5) *Wenzel*, I. 165. — 6) Ritus expl. ver. 249. §. (Bélnél, 245.) — 7) U. o. 43., 46., 298., 309., 331. §§. — 8) U. o. 296. §. — 9) *Dr. Réthy*, Magyar pénzverő izmaeliták, 11. l.

kodás nélkül jutottak el egészen a torkolatig. Az aradi káptalan a már említett 2000 darab kőst a szokásos fuvardíjon felül e szállítás fejében kapta II. Endrétől, míg nemsokára, 1238-ban, mint szintén láttuk, a jánosvitézek is kaptak 6—6 hajót, melylyel az Olton és a Maroson sőt szállíthattak s egyébként is kereskedhettek¹⁾. Az aradi egyháznak tehát kétségtelenül haszna volt a király nemzetgazdasági zavarából.

A basarági és izmaelita-ügyre vissza kell még térnem, mert az szorosan összefügg a várszerkezet felbomlásával. Előbb azonban Endrének két egyházi intézkedését említem meg. Mind a kettő elvi jelentőségű. Az egyik, hogy 1225-ben III. Honorius a benedekrendiek madoccai generale capitulumja tartását megengedvén, a rend ujjaalakítására s a visszaélések kiirtására szóló fontos gyűlés vezetésével a pécsváradi s Aradmegyéből a bulcsi apátot bízta meg²⁾. A másik mint az Európát megrendítő investitura-harcznak elkésett hullámcsapása érte Aradmegyét. 1225-ben ugyanis István aradi prépost zágrábi püspök lett s lemondott aradi méltóságáról. Honorius pápa a maga udvari káplánját, az olasz *Capuci* Jánost, a király pedig Albertet nevezte ki prépostúl. A pápa úgy fogta fel a dolgot³⁾, hogy Arad királyi prépostság lévén, eladományozása őt illeti meg, a királynak pedig csak a prépost kijelölésére van joga. Egyúttal azonban hangoztatta, hogy ezzel legkevésbé sem akarja a király jogait csorbítani⁴⁾. A parancsa végrehajtásának ellenőrzésével megbízott győri püspökhöz (1225. szept. 10.) írt levelében már érvénytelennek és semmisnek jelentett ki minden intézkedést, mi az ő akaratával ellenkezik s egyúttal szabatosabban fejezte ki fölállított tételét, mely szerint az aradi prépostság királyi lévén, hozzá *lelkiekben* (in spiritualibus) és a királyhoz *anyagiakban* (in temporalibus) tartozik⁵⁾. A király azonban nem engedett s másfél év múlva is csak úgy nyert elintéztést a kérdés, hogy Albert Rómába utazott, ott Capucit — valószínűleg a prépostság jövedelme egy részének átengedésével — lemondásra bírta s ezt a pápa, ki talán maga is belátta, hogy többet követelt, mint a mennyihez joga volt⁶⁾, 1227. febr. 12-én végre is megerősítette⁷⁾. A király, ez egy esetben, meg tudta óvni felségjogát s politikai szempontból már csak alárendelt fontosságú volt azon körülmény, hogy az ő jelöltje, Albert, kit immár a pápa is megerősített méltóságában, Róbert esztergomi érsek egyházi átkát vonta magára, mivel nem ösmerte el az esztergomi egyház joghatóságát s hogy őt a kiközösítés alól csak a pápának (1235. szept. 26.) kelt rendeletére oldotta fel a vizsgálattal megbízott pilisi és bélai apát s a bácsi főesperes.

1) *Fübidn*, I. 184—6. — 2) *Fejér*, III. 2., 25. — 3) U. o., 50. — 4) *Theiner*, I. 62. — 5) *Theiner*, I. 63. — 6) *Knauz* (Zumbur) szerint (Új M. Sion, 1880. 676. l.), »itt a pápa az ő jogát kétségtelenül kelletnél tágabban értelmezte!« Téves *Lányinak* (M. egyh. tört. I. 420.) ez egyetlen esetre alapított azon következtetése, hogy a prépostságokat egy darabig maga a római szék adományozta. — 7) *Fejér*, III. 2., 457. és *Theiner*, I. 137—8.

Egyházi tekintetben tehát fontos volt Aradmegyére nézve az ő korszaka; másrészt azonban épen az ő nevéhez fűződik Aradban és Zarándban a *várszerkezet bomlása* s egyúttal a *nemesség crélyesebb szereplésének kezdete* a megyei életben. Említettem, hogy Aradot, mint királyi várat az oklevelek csak 1217-ben, tehát akkor emlegetik először, midőn a prépostság is virágozni kezdett. 1217-ben ugyanis az aradi várnépek (castrenses) közül Mátyás és Sarlód (Sorloud) a király által kiküldött bíró, Dezső csanádi püspök előtt arról vádolták Miklós aradi főesperest és csanádi kanonokot, hogy Basarág (Bursorog) nevű földüket sérelmesen elfoglalta; a főesperes azzal védekezett, hogy ő pénzen vette azt a földet, még pedig egy szabad ember, Ug fia, Kelemen adta el neki. Ez érdekes adat arra nézve, hogy a várnépek már elidegenítik a számukra csak élethosszig átengedett földeket. A bíróság előtt Kelemen nem is tagadta az eladást, de azzal védekezett, hogy azon föld öröklött birtoka volt. Akkor pedig a várnépeknek semmi szavuk hozzá. A püspök tehát Váradra küldte őt, hol meg nem égetvén magát, fölmentették¹⁾.

Azonban II. Endre könnyelmű ajándékai következtében is fogytak a vár jöszágai. Különösen a Csák-nemzetség egyik tagja, Miklós comes, Ugrin esztergomi érsek öccse, a Kisfaludyak őse szerzett nagy birtokokat az aradi és zarándi várak rovására. A király, valamiért megharagudván *Gottfried* aradi prépostra, 1220-ban megfosztotta őt méltóságától s meghagyta *Miklós*, valamint *Othes* (Tötös?) comeseknek, hogy az izmaeliták (bolgárok) segítségével pusztítsák a káptalan s a prépost jöszágait. E pusztításban résztvett Kalád fia, György úr is, kit e miatt már 1221-ben *egyházi átok* ért, melytől csak jelentékeny pénzüsszeg lefizetése után bírt szabadúlni²⁾ A rablásban az egyház szereinek egy része is áldozatul esett³⁾, a mit csak úgy érthetünk meg, ha fölteszszük, hogy Aradvár jobbágyai és népei akadálytalanul bocsátották erődítéseik közé a két comest, kik csupán így férhettek a vár közepén levő templomhoz. A birtokok nagy részét azután a foglalóknak adta a haragos király. Ily körülmények közt Honorius pápa személyesen lépett közbe. Különben is egyenesen hozzá ment Rómába panasza *Gottfried*. A pápa az esztergomi érseket bízta meg a vizsgálattal. Adorján bíbornok oly egyességre bírta a prépostot s György urat, hogy ez 98 ezüst márkát fizessen az okozott károkért s visszaadja az elhajtott 150 juhot is; ha fizetni nem akarna, Csőrévi nevű birtoka legyen örökösen az aradi egyházé s ha ezt is ellenezné, másodsor is kiközösíték. A pápa 1222. évi január 17. kelt rendeletéhez képest még szigorúb-

1) Ritus expl. ver. 249. §. (*Biz.*, 245.) Egészen hasonló ügyben ítelt ugyanazon évben az aradi prépost, midőn a békési várkatonaság járult hozzá panaszszal Kechen-föld elvétele miatt. Ő is istenítéletet alkalmazott. (U. o., 347. §., 263. l.) — 2) *Theiner*, I. 37. *Féjér*, III. 1., 406. és *Kaprinay* kéziratai a budapesti egyet. könyvtárban, 4r. C. 5. kötet, nro. 75. — 3) *Bulics*, II. 1., 246.

ban vizsgálhatta meg Miklós és Othes comesek ügyét. Az esztergomi érsek, veszprémi püspök és egresi apát köteles volt két hónap alatt kimerítő jelentést tenni s ha ezt ők elmúlasztanák, öngazolásukra személyesen kell vala megjelenniök Rómában. Egy év múlva csakugyan az örökvárosban találjuk a veszprémi püspököt a király két más küldötte kíséretében, kik teljes elégtételt ígértek a prépostnak, ha visszatér. Ebben, 1223. ápr. 29. a pápa is megnyugodott; csak arra kérte Endrét, hogy a prépostnak s káptalannak Isten s a pápa iránt való tiszteletből teljes elégtételt adjon s így nyerje meg Isten tetszését, ki gyűlöli az igazságtalanságot és szereti az igazságot. Legyen rajta, hogy a prépost és káptalan ne csak ne panaszkodjék, hanem inkább kegyelméről beszélhessen a szentszék előtt¹⁾.

A király, Honorius pápának egy 1225. júl. 15. kelt levele által is sürgettetve, végre felhatalmazta IV. Béla ifjabb királyt a helytelenül elajándékozott királyi javak visszavételére. Már 1230-ban jóváhagyta fiának, Bélának öcsce, Kálmán herczeg meghallgatásával tett azon intézkedését, hogy Miklóstól visszavette az aradmegyei Anha-Zehund és Hudi falvakat²⁾. S tette ezt, mint mondja, azért, mert jogtalan adakozása és mérhetetlen bőkezűsége által, saját értesülése szerint, a vármegyék jogai jobbadán megromolván, jobb tanácsra hallgatva, azokat a korábbi állapotba akarta visszahelyezni³⁾.

Az öreg király azonban csakhamar ismét Dénes nádor befolyása alá került s már 1232-ben ismét eszébe jutottak Miklós comes hű szolgálatai, melyeket az országban és országon kívül hűségesen és fáradhatatlanul tanúsított. Nem akarván, úgymond, hogy ne tapasztalja jótéteményeit, visszaadta elkobzott jószágait. Így Anhazehundot, mely határos az aradi vár jobbágyai által bírt és szintén Anazehundnak nevezett földdel⁴⁾. Innen Péternek Babos nevű földje felé fordult a határ⁵⁾, majd nyugatfelé is mindenütt Babos mellett terjedt; akkor éjszakknak folytatódva, Basarágig ért⁶⁾, honnan keletnek kanyarodott s ott Oshyz földével, melyet Szornak neveznek, jutott szomszédságba, honnan egy Csizsár nevű várjobbágynak Szor nevű földje felé tartott⁷⁾. Az egész terület 50—60 □ kilométer lehetett; mai napig is színe, java a földnek, Arad közvetlen közelében⁸⁾.

A Csákyakon kívül a hatalmas Csanád-nemzettség is csorbítottatta az aradi vár jogait. Így 1235-ben Miklós nádor és a Hodos (Hudus)-nemzettségből való Gongá nevű pristaldus előtt az aradi vár jobbágysága nevé-

1) *Fejér*, III. 1., 411—2. *Fábián*, I. 227. — 2) *Fejér*, III. 2., 204.; *Fábián*, I. 6. Leghelyesebben Hazai Okmánytár. VI. 24—5. — 3) Hazai Okm. VI. 24. — 4) Szionda pusztá Tornya és Batonya közt. — 5) Szionda, Varjasháza és Babos puszták közt mért 1759-ben is határjárást eszközölt Aradvármegye. — 6) Arad egyik legrégebb helye. Hovátartozásága miatt még 1881-ben is vitakozott Csanád- és Aradvármegye, mely, a történelmi jog daczára, azzal végződött, hogy 1884. máj. 20. Basarágot és Sziondát Csanádmegye kapta. — 7) Basarág és Szent-Tamás közt lehetett. Most ismeretlen. — 8) Ez oklevél: Codex Patrius, I. 10—14. Haan, Dipl. Békésiense, 5—7.

ben Basu hadnagy, Nuhu, Bayr, Belche és Kelenin százados (centurio), a Csanád-nemzetségből való Gerváz ellen panaszt emelt Besenyő föld miatt. Az egyik kemény markú várjobbágy Váradon szent László templomában alávetette magát az istenítéletnek is; hordozta a tüzes vasat s baja nem esván, megnyerte maga és társai részére a pert¹⁾. Ellenben összeégette magát az Aradhoz közel levő Szent-Pál egyházának szolgája, ki Váradon, az aradi prépost által küldve, épen a miatt keresett igazságot, hogy Kátai Mihály fia, *Bodó* várszolga (scrviens) megölte a Szent-Pál-egyház szolgáját, Hejkát²⁾.

Aradon kívül még csak egy királyi vár volt a Maros-Körös közében; *Zaránd*, a hasonlónevű vármegye középpontja. Igen sok várjóság tartozott hozzá s az utolsó falvak csaknem egészen Békés-vár szomszédságában feküdtek. Ezek közül Szerhetet (a békésgyulai határban az Aranyág és Itczefok közt ma is Szeregyháznak nevezett területet), Albát, (Fejéregyházat) és Krakkót³⁾ II. Endre elvette, majd 1232-ben ismét visszaadta *Csák* Miklós comesnek⁴⁾. E területen 6 halásztanyája volt a várnak. Ugyanígy tett Krakkóval is, mely egyebek közt a királyi kovácsok Kesej nevű földével volt határos⁵⁾. Magának a várnak területén a Csiger folyón külön molnárok örültek a vár számára⁶⁾; még a XIV. század elején is van szó a vár rabszolgáiról, kiket Károly-Róbert király Zarándvármegye főispánságával együtt ad ajándékba⁷⁾; sőt külön regemondók, igriczek is tartoztak ehhez a várhoz⁸⁾. Ide számították Varsánd (Gyula-Varsánd) falvat is, melynek lakosai királyi szekereszek és favágók voltak⁹⁾. Várinak, Várajtnak puszta neve is mutatja, hogy lakosai a vár népei (castrenses) voltak. A fekete-gyarmatiaknak 1241-ben külön vajdájuk volt, tehát bizonyos katonai szolgálatra voltak rendelve. Szóval e néhány adatból is kiténik, hogy terjedelmes várjóságai voltak hajdan Zaránd várának; csakhogy a védelem gyöngült már, mert itt is egyre több föld és nép jutott magánosak kezére.

Magának a megyének, mint közigazgatási területnek legrégebbi szervezetéről kevés biztosat mondhatunk.

A megye élén a *comes*, vagyis főispán állott.

Már szent István korából tudjuk ugyan, hogy Ajtony meghódított területéről a nép a maga comeseinek vezetése alatt sietett Csanádra, hogy megkeresztelkedjék¹⁰⁾, az egész területen pedig a későbbi időkben is csak 5 vármegye volt (Arad, Krassó, Horom, Temes, Torontál), melyeknek élén comesek állhattak; ez adat azonban, ha Aradra vonatkozik is, elhallgatja

1) Várad Regestrum *Bélnél*, 229. l., 158. cikk. — 2) Várad Reg. *Bélnél*, 235. l., 203. §. — 3) *Karácsonyi* a Békésm. tört. társ. évk. X. 18. — 4) Codex Patrius, I. 13. — 5) U. o. — 6) Codex Patrius, III. 110—1. — 7) U. o. — 8) Orsz. levélt. Dl. 12086. — 9) *Péjér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. — *Szabó*, Kún László. 103. (1280-ról); és orsz. levéltár. Dl. 1179. (1284-ról). — 10) *Batthyány*, Sancti Gerardi vita et scripta, 327.

a főispán nevét. S a XII. század elejéig valóban nem tudunk megnevezni egyet sem¹⁾; a XII. századból is csak két nevet ösmerünk, melyet, jeles történetírók tekintélye alapján, a névsor élére illeszthetünk. E szerint Arad első főispánja, kinek neve fönnmaradt, *Ottmár*, Kálmán, II. István s vak Béla király hű tanácsosa, 1107 táján²⁾. Ott állott már Kálmán király halálos ágya mellett is. «Ottmár ispán — így szól a krónika³⁾ — megtekintvén (a király fültövére tett) tapaszt, látá benne a kiszivott agyvelőt és mondá a királynak: Uram, jó lesz készülnöd az útra. Mit hallván a király, megijede és felsóhajtá.» Az utóda miatt aggódó, beteges II. Istvánnak is ő mondta meg 1129-ben, hogy a megvakított Béla herczeg él, mire a király ezt azonnal udvarába hozatta, örökösévé tette s Uroz szerb fejedelem leányával, Ilonával házassította össze⁴⁾. Az 1198. évre még egy *Bethlen* említnek aradi főispánul⁵⁾, kinek talán testvére volt azon Bethlen, ki 1175-ben mint a párizsi egyetem tanulója húnyt el.

Az első főispán, kit teljes hitelű oklevél említ, *Klemenös bán*. Nevét 1214-ben a méltóságviselők közt utolsó helyen említi II. Endrének azon okirata⁶⁾, mely jóváhagyja a Boleszló váci püspök által a leleszi prépostság részére tett adományt. A Csanád-nemzetség tagja; Belemignek s egy Kalán-leánynak fia volt. Bánná csak 1214 után lett; úgy látszik, 1224 előtt, mert ekkor már más comese volt Aradnak. 1247-ben mint Arad néhai főispánját emlegetik⁷⁾; talán a tatárjárás idejében esett el. Négy fia maradt; Pongrácz ki Aradmegyében két falut alapított, Csömör, Izsák és Elek. A család fenntartója Pongrácz lett⁸⁾.

Aradi comes és egyúttal Magyarország nádora volt 1224-ben, *Gyula*, vagy *Jula*, midőn II. Endre visszaadta Gergely győri püspöknek a Rábaközben levő Szovát földet, melyet annak idejében Péter győri püspök kapott, ennek utóda, Kozma azonban idegen kézre juttatott⁹⁾. Mint aradi főispánról csak egy adat maradt fenn. Azelőtt is fontos szerepet játszott. Sopronyi főispán volt már 1207-ben, 1219-ben bán és somogyi comes. Nádori méltóságában csakhamar a népszerűtlen Dénes váltotta fel, s ő, úgy látszik, beérte a báni méltósággal. IV. Béla utóbb megfosztotta minden

¹⁾ Ez nem akadályozza P. Nagy Lászlót (Aradm. ism. kézirat, VI. 13—33. l.), hogy az Árpádház kihaltáig 22 comest ne soroljon fel, kik közül különben csak 2 (Ottmár és Bethlen) igazolható némileg, a többi mind csak naiv föltevés; pl. a vezérek korából Velek, Arad, Csanád, Bua, Bukua. Ép ilyen tarthatatlan *Rész K.* (Zarándi egyházmegye, 180. l.) azon állítása, hogy 1055-ben Ernyey, Salamon híres tanácsosa, volt az orodi comes. Talán onnan gondolja, hogy Buday (Polg. Lex. I. 65.) őt »valamely« megye főispánjának s 1067-ben a zastyi apátság alapítólevele »aláírója«-nak (!) mondja, — ő pedig Zástyot Aradban kereste. — ²⁾ *Wenzel*, Egyet. Encycl. III. 681. — ³⁾ *Márk* krónikája (ford. Szabó), LXXXIII. l. — ⁴⁾ *Thuróczy* krónikája, II. r. 63. fejt. Budai (Polg. Lex. III. 32.) barsi főispánnak tartja, mi ellen *Wenzel* tekintélye áll. — ⁵⁾ *Benkő*, Transylvania, II. 366. *Lehóczky*, Stemmatographia. — ⁶⁾ *Fyjtér*, Codex Dipl., III. 1., 163. V. ő. Fábrián, I. 191. — ⁷⁾ Árpádkori Új Okm. VII., 242--4. és Orsz. It. Dl. 322. — ⁸⁾ Bővebben: *Karácsonyi*, Tört. Ért., 1884. 7—9. l. — ⁹⁾ *Fyjtér*, Cod. Dipl. III. 1., 466.

jószágától s uradalmait 1251-ben a bán rokonának, Demeter comes fiának, Sándornak adta¹⁾.

1240. ápril 20-án *Saul* volt Arad comese, midőn IV. Béla a ciszterciták egyetemes káptalanának a Bárczaságban néhány egyházat ajándékozott²⁾. Az ő idejében érte hazánkat s különösen Aradot is a tatárjárás veszedelme. E szörnyű hadjárat megingatta, de nem törte meg Aradban a megyei életet; azonban mindenesetre feltűnő, hogy attól kezdve egészen az Anjouk trónraléptéig egyetlen egy aradi comesnek nevét sem ösmerjük³⁾. A szomszéd Zaránd főispánjait is csak 1324 óta sorolhatjuk föl, Arad főispánjait pedig csupán 1344 óta.

Míg a tatárjárás előtt a megyei nemesség körömszakadtig ellenállt a fő- és várispánok, valamint udvarbírák (alispánok) minden bíraskodásának s megvárta, hogy a király, a nádorral együtt, magában a megyében keresse föl a panaszosokat s a megyegyűlésen mindenkinek alkalmat nyujtson kívánságai előadására, addig az 1298. évi 32. törvényczikk már mindenkire kiterjesztette a megye hatóságát; s ha a tömérdek kivételt csupán az 1495. évi 15. t.-cz. szüntethette is meg, bizonyos, hogy *szorosabb értelemben vett megyei élet csak a vegyesházbeliék korában fejlődhetett ki Aradban is, máshol is.*

1) U. o., III. 1., 47., 272. és IV. 2., 103—5. Arad főispánjául Lehóczky Stemmatographiája 1228-ból Simon Dénes tárnokmestert említi, de bizonyíték nélkül. — 2) *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3., 552. Utolsó helyen említi. — 3) P. Nagy L. 1288—1307-re említi ugyan Talpasi Tamást (id. Kézir. VI. 33.), de, szokás szerint, nem bizonyít. A Századok 1871. 670. és a Hazai Okmánytár VII. 262. lapján szó van egy orodi *Fekete* Péter comesről (comes Petrus Niger de Orod), ki a Csicséri-családból származik s ki Omode nádornak 1297. okt. 20. kelt levele szerint úgy egyezett ki Csicséri Jóbbal (a most Aradban és Temesben élő Ormosok egyik ősevel), hogy testvéreivel együtt átengedi Jób mesternek Latorcza nevű erdejöket, de kikötik, hogy az ő Orod nevű földjük ezen említett erdejének széléig, illetőleg azon folyóig terjedjen, mely Orodföldet Csicsérföldtől elválasztja. Az oklevél azonban Ungban kelt s ungi viszonyokra, a comes szó pedig nem Orodra, hanem Fekete Péterre vonatkozik, úgy, hogy őt nem vehetjük fel Aradmegye főispánjainak névsorába. Ép oly kevéssé tehetjük ezt az Aba-nembeli *Péter* comesszel, kinek és Sándor comesnek (Gyula volt orodi főispán vagyona örökösének) fiai a Maros és Fejér-Körös közt — tehát Aradban és Zarándban — levő javakon osztozkodtak 1299-ben. (Orsz. lt. 1536—1538.) A comes cím ez időben már nem-ritkán átszállt az apáról a fiúra s ha ezt mindjárt az illető terület főispáni méltóságára vonatkoztatók, egy megyében egyszerre több főispánt is találunk.

IX. A TATÁRJÁRÁS.

Hadikészülődések. Albert prépost küldetése. Tamashida sorsa. A nadabi sziget megerősítése. Kísérletek menekésre. A tatárok betörnek a szigetre. Az Erdőhát nyomora. Tatár közigazgatás. Pereg, Egres és Arad ostroma. A tatárok kivonulása.

1241. kora tavaszán IV. Béla király Aradvármegyében is meghoztatta a véres kardot, hogy a minden oldalról betört tatárok ellen fegyverre szólítsa híveit. *Saul* aradi főispán¹⁾ a megye zászlóalját valószínűleg az erdélyi és délvidéki dandárokkal együtt vezette a király táborába s mivel a tatárok ekkor még — márczius második felében — a felvidéken portyáztak, akadálytalanul egyesülhetett azzal. Ezt annak köszönhetette, hogy, a Maros völgyét követve, nagyobb kerülőt kellett tennie, míg pl. a rövidebb úton, a Körös völgyén haladó váradi püspök egyenesen a tatárok elé került. *Bulcs* csanádi püspök, ki későbbben indult, alig menekülhetett a kunok elől, kik királyuk, Kuthen megöletése után zajongva tértek vissza s ellenségnek tekintettek minden szembejövő magyart²⁾.

Albert aradi prépost már márcziusban parancsot kapott Béla királytól, hogy *Vancsa* váci püspökkel és a csanádi préposttal együtt Ausztriába, *Babenbergi* Frigyes országába kísérje *Mária* királynét s gyermekét *István* herceget; és ott várja be a hadi szerencse eldőlését³⁾. *Albert* prépost udvari ember maradt azontúl is, hogy kancellári méltóságától megvált; s küldetését annak köszönhetette, hogy, mint régi bizalmas ember, most is kéznél volt⁴⁾.

¹⁾ 1240-ben mint ilyet említik. (*Fejér*, IV., 3., 552.) Feltűnő, hogy ez évtől kezdve az egész Árpád-korszakból nem ismerünk több aradi főispánt. — ²⁾ *Rogierius* siralmas éneke (ford. Szabó K.), 23—24. V. ö. *Ballagi* cikkével (Századok, 1877., 253. l.). — ³⁾ *Rogierius*, 15—16. — ⁴⁾ *Karácsonyi* (Emlékkönyv, 112. l.) azt véli, csak úgy maradhattak meg az aradi prépostság legfontosabb oklevelei, hogy azokat is magával vitte a prépost. Nem hiszem, hogy rendes körülmények közt a káptalan kiadta volna még saját prépostja számára is e fontos okiratokat, — Budáról pedig, a dolog sürgősségéhez képest, a nélkül kellett elutaznia Albertnek, hogy, Aradra lemelve, ez iratokat magához vehette volna. Különben, mint az alábbiakból kitűnik, egy adat sem bizonyítja, hogy Aradvára és a prépostság székhelye a tatárjárásban elesett volna s így az oklevelek eredeti helyükön, a káptalan levéltárában is fennmaradhattak. *Rogierius*, a mostani Aradmegyében lefolyt küzdelmek szemtanúja, semmit sem szól Arad pusztulásáról, de megemlíti, hogy vitézei többször sikeresen kitörték a tatárokra.

Lehet, hogy a csanádi püspök tanácsára, mivel maga Aradvármegye jobbadán ennek egyházi hatósága alá tartozott, a nép itt is megkezdte a hegyek közé, erdők mélyébe való menekülést¹⁾; a hátrabb rész azonban sánczok és falak mögött foglalt állást és a legtöbb esetben elősmerésre méltóan oltalmazta életét, családját és vagyonát. Erélyesen készültek a helyvédelemre; sánczokkal, árkokkal erősítették meg a fontosabb helyeket, mi mellett nagy munkát kellett végezniök, mert az eféle sánczok 50—70 falu népének befogadására voltak szánva, s a nagy kiterjedésű védőművek őrzése, egyúttal az egybeözlönlt nép élelmezése nagy gondot okozhatott. Az első rémhírek éjszokról érkeztek.

1241. májusa végén a tatárok, *Kádán* vezetése alatt, Nagyváradot feldúlták, mire a nép egy része az erdők és lápok közt Tamáshida felé menekült. Menekvésök irányát körülbelül a nagyvárad-szalonta-aradi országút jelzi.

Tamáshida (ma Tamásda) a Fekete-Körös jobb partján, a Töz folyó torkolatánál, éjszakeről a Gyepesfolyó által is védve, még Biharmegyében feküdt. A tulsó part már Zarándmegyéhez tartozott. A városnak, melyet 1169 óta emlegetnek az okíratok²⁾, német lakosai nem engedték meg, hogy a Fekete-Körösön át Zaránd- (a mai Arad-) vármegyébe vezető hídon átkeljenek a futók, hanem jól megerősített városuk védelmére akarták őket kényszeríteni.

Rogierius váradi kanonok azonban társaival együtt mégis átkelt a Körösön és pedig, mivel az erősen őrzött hídon ezt alig tehették, alkalmasint csolnakon³⁾, ott, hol a Töz folyó Tamásda délkeleti részén a Fejér-Körösbe ömlik. E vonalat azért választhatták, mert épen a Töz torkolatánál kezdődik az Ördög-árka, vagy — mint a nép nevezi — Traján útja, mely sok helyütt az erdőkben ma is teljesen ép s akkor még épebb volt. Sűrű erdőknön keresztül vezetvén, kitűnő kalaúzul szolgálhatott a bujdosóknak. Helység közelébe csak Ágyánál ért s egészben véve délfelel tartva, egyenesen a Körös egyik szigetére vezette őket.

Ezen sziget a Csigernek a Körösbe-ömlésénél Zarándtól éjszaknyugatra kezdődött, s Nadabtól éjszakketre végződött⁴⁾. Ma is erdőség borítja,

1) *Rogierius*, 23. — 2) *Fejér*, VII. I. 162. — 3) Így kell érteni *Rogierius* (Siralmas ének, ford. Szabó Károly, 37. l.) azon kifejezését, hogy bár »a németek bennünket a hídon átkelni semmikép nem engedének, — — — *mindamellet* egy szigetre betérénk.« —

4) »Közönséges vélemény és pedig igen alapos vélemény — úgymond a helymeghatározásokban sok szerencsével működő dr. *Karácsonyi* János (Békésm. tört. társulat évkönyve. VIII. 130.), — hogy ez a sziget a mai Gyula, mely akkoriban a sarkadi tó és a Körös kiöntése közt valóságos szigeten feküdt.« *Rómer* Flóris, a helyet megszemlélve, már 1878. kimondotta, hogy a leírandó véres esemény színhelye Nadab várhelye (»Alföld« 1878., 222. sz.), *Bunyitay* Vincze pedig (A váradi püspökség története, III. 458.) nyíltan kijelentette, hogy semmikép sem lehet e sziget alatt Gyulát érteni. »Minden e magyarázat ellen szól; a sziget névtelensége, holott Gyulának már akkor neve volt, még pedig olyan, mely papi

a somosi-erdő és a csintyei irtás. A Holt-Körösnek déli részét századunkban szabályozták s abban, ha többé nem is az eredeti mederben, víz folyik; a Körösnek éjszaki ága azonban most már holt meder és csak áradások, vagy nagy esőzések idején telik meg vízzel, mint azok az erek és laposok is, melyek maig bizonyítják, hajdan mily vizenyős volt ezen sziget.

Köröskörül rengeteg erdőség vonúlt, az úgynevezett Erdőhát, melynek tisztásain elég nagy számmal voltak a falvak. E terület éjszaki és déli természetes határát a Fekete- és Fejér-Körös képezte, s ezeknek és a beléjük szakadó Tőz, Korhány, Hosszúrét, Horgosrét, Ered, Pogányér, Sásér, Szivárgó, Leveles, Szartos, Bondos stb. vizeinek kiöntései lápassá és vizenyőssé tette a tájéket.¹⁾ Ant és Tamász, Bél-Zerind és a sziget közt párhuzamos római sánczok vonúltak, melyeket a két Körös közének védelmében előnyösen föl lehetett használni. A mellett, a sziget délkeleti csúcsával átellenben, a Csiger torkolatának védelmére a zarándi vár szolgált, míg éjszaknyugaton a nadabi várhely nevezete figyelmeztet, hogy a sziget tulsó része sem maradt védelem nélkül. Különbön pedig az ágyai nép és a geróti vajda²⁾ más szomszéd helységek népével együtt jól megerősítette a szigetet.

A szigetbe csak igen keskeny és szoros úton — alkalmasint a Trajánon — lehetett bemenni. Az úton egy mértföldön három tornyos kapu épült s ezeken kívül egy mértföldre köröskörül igen erős sánczok. Az egy mértföldnyi (hét és fél kilométernyi) távolság épen megfelel az Ágya és a sziget közt való útnak, míg az igen erős sánczok alatt részben a római sánczot érthetjük, mely az ágyai erdő felől szintén egyenesen nekivág a sziget keleti részének. Valószínű, hogy ez éjszokról délre vonuló párhuzamos sánczokat más, éjszaknyugatról délkelet felé haladó párhuzamosokkal kötötték össze a környék lakosai.

A szigetbe menekült nép kérésére, de meg a hely erőssége által is bátorítva, Rogerius egyelőre cselédeivel együtt ott maradt. A kémek azonban csakhamar hírül hozták, hogy a tatárok közelednek. Titkon kiment a szigetből s egy szolgálja és egy vezető kíséretében, összesen kilencz lóval délnyugatfelé menekült tovább, Csanád város irányában, mely oda nyolcz mfdre van³⁾. Egész éjszakai erős lovaglás után hajnalban ért oda. A tatá-

ember előtt, mint Rogerius, nem lehetett ismeretlen; és ha szegény falvakat megnevez, hogyan hagyott volna névtelenül monostoros helyet? Továbbá Rogerius útjának iránya egészen másfelé tart és nem Gyulának; ha ide igyekezett volna, már fentebb, Szalonta táján, arra tér vala.«

1) L. *Zachar*, A kisenői uradalom térképe. (Jószágismertetés. III. füzet. Pest, 1864., a kötet végén.) A 2. térképen Kisenő, Dohányos, Horgostó és Somhid kerületei. —
 2) Wayda de Gerroh. (Rogeriusnál, 37. l.) *Szabó* Károly szerint alatta csak Fekete-Gyarmatot érthetjük. Nem lehetetlen azonban, hogy valamely Gerót, vagy Gerold (Gellért) nevű helység lappang e név alatt. — 3) Légitányban 9; a nadab-csanádi országút, a kanyarúlatokkal együtt is, csak 10½ mfd.

rok azonban épen előtte való nap foglalták el s dúlták fel Csanádot s az egész vidéket elárasztották. Fáradt lovaival vissza nem fordúlhatván, a napot vermekben és kunyhókban lappangva töltötte, — éjjel pedig rendkívül óvatosan keresztüllopózott a tatárok között. Szégyenszemre vissza kellett térnie a szigetre, hol sok rossz hír várt reá. Az egyik, hogy a sziget bejárása előtt visszahagyott cselédei a lovakkal megszöktek; azok pedig, kik a szigetben vele voltak, pénzével és ruháival együtt elillantak. Ezeket azonban csakhamar utólérte sorsuk, mert a tatárok rájuk akadván, kard élére hányták őket. A másik, hogy megbízható hírek szerint a tatárok már is bevették a csak 15 kilométernyire levő Tamáshidát; a lakosok egy részét rabságba vitték, a többit lemészárolták.

«Minek hallatára — úgymond Rogerius — fölborzadának hajam száilai, testem remegni és alélni, nyelvem nyomorútan hebegni kezdett, átlátván, hogy közel van az iszonyú halál pillanata, melytől többé menekülni nem lehet.» A mai Dohányos-szigetet, mely csak 1100 méterre van Nadab falutól s mely a Fejér-Körös és a Pogányér által berekesztve, legerősebb helye volt a nagy szigetnek, különösen megerősítette a nép. A sziget keleti részén jól meggyúrt sárból erősen kiégetett téglákat s oszloptalpakat találtak újabban, melyek egészen úgy vannak idomítva, mint az árpádkorbeli tamáshidai templomnál alkalmazottak¹⁾. Itt tehát vagy a Rogeriusnál említett egyik kaputorony, vagy már némi téglauerősség állott. Valószínű, hogy az utolsó kaputorony, mely a mintegy 150 hektárnyi kisebb szigeten uralkodott. Rogerius, a többi elüljáróval együtt, meggyőződött, hogy e szigetet megvédeni nem lehet s rávette a nép egy részét, hogy inkább a szomszéd nagyobb szigeten, a somosi erdőben, a lápok közt keressen menedéket. Magával vitte a sziget elüljárójának két fiát is, tudván, hogy azok kedvéért az apa majd csak küld élelmet utánuk. Az első nap hajnalán már meg is kapta az élelmet, egyúttal azonban arról értesült, hogy a tatárok az egész szigetet körülvették. Intézkedéseikből azt lehetett gyanítani, hogy a Körösnek meg nem erősített oldalán fognak támadni. A kardforgató nép tehát a nagyobb sziget védelmére sietett. A tatárok azonban hirtelen egyenesen az őrizet nélkül maradt kapukra rohantak, azokat bevették, «s a szigetbe bemenvén, nem találának a mieink közül senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton, vagy gyalog velök szembeszállt volna. Mi s milyen, mennyi s mily nagy gonoszságokat és kegyetlenségeket követtek ott el, nemcsak látni volna rettenetes, hanem hallani is írtóznának az emberek. S miután onnan a zsákmányt elhordták, a nők és férfiak részént darabokra vágott, részént ép holt testei meztelen maradának»¹⁾. A szerencsétlen áldozatok csontvázai csak 1878-ban kerültek ismét napvilágra. Mintegy 1000 □ méter területen több, mint egy méter magas csonttelepre bukkantak épen azon tájon, hol a Körös-csatorna derékban metszi ketté a

¹⁾ Alföld, 1878. — 222. sz. — ²⁾ Rogerius, id. h. 40. l.

nadabi várhelyet. Úgy vannak egymás fölé helyezve, mint az ölberakott hasábfák¹⁾).

Három egész napig pihent a szigeten Kádán tábora s a negyediken is, zsákmánnyal megrakodva²⁾, a seregnek csak egy része ment tovább; a többi elbújva leselkedett a visszaszállingó magyarokra. Éhségtől kényszerítve a falvak népei valóban fölkeresték a nadabi várhelyet, remélve, hogy éleltáiraikban még találnak valamit; az elrejtőzött tatárok azonban rajtok ütöttek s nagy részüket levágták. Maga Rogerius tized- vagy huszadnapra ment be a szigetre, hogy a holt testeket felforgatva kutasson valami maradék-étel után. «Mily nagy lehetett ott — úgymond — a bűz, mily nagy a gyász, mily nagy a félelem, gondoljátok meg.»³⁾

Az Erdőhátat, mely a Fekete- és Fejér-Körös közt levő egész vidéket magában foglalta s általán a zarándi erdőségeket, «a sűrű bozótokat, a homályos berkeket, a vizek mélységeit, a puszták sivatagjait» egy hónapnál tovább hajszolták a tatárok, mi azt mutatja, hogy a zarándi várkatonaság vagy széttözlött már, vagy maga is áldozatul esett a tatárok vérszomjának. Egyszerű földvár lévén, a kővárak ostromához különben nem-igen értő ellenséggel alig szállhatott szembe. Hiszen csak néhány év előtt is bizonytalan volt a sorsa s földeinek egy része Csáky Miklós comes kezeire kerülván, várkatonái is megfogyatkoztak.

Kővár az egész mai Arad-, a hajdani Zarándmegye éjszaki sík részén nem állta útját a dúló seregnek, hacsak egyes megerősített monostorok, vagy földsánczok nem mentették meg az üldözött nép egy-egy csapatát. Csupán az élelmezés okozott fejtörést a tatároknak. A gabona — mert hiszen ez események júniusban történtek — még lábán állott, a gazdák azonban az erdőkben, ott is a gödrökben, vermekben, odvas fákban meglapulva, rejtőzködtek. A tatárok most néhány elfogott bujdosót azon biztatással bocsátottak el, hogy mindenki bántatlanul hazatérhet falujába, ki nekik bizonyos határidőig meghódol. Az éhségtől elcsigázott nép hitelt adott az ígéretnek s tömegesen tért haza házaiba, melyeknek felgyujtásától a tatárok óvakodtak. Három napi járóföldön egészen új élet kezdődött.

A hódolt lakosok bizonyos katonai igazgatás alá jutottak s minden

1) *Alföld*, 1878., 222. sz. Mivel e tájon egy oly csatát sem ösmerünk, mely hasonló vérontással járhatott volna s mivel Rogerius útiránya habozás nélkül e szigetre vezet bennünket, semmi kétség sem férhet hozzá, hogy a Rogerius által leírt mézszárlás a nadabi várhelyen történt. — 2) A nadabi várhelyen igen sok vas- és cseréprégiséget találtak, melyekből József főhg 1880. jún. 25. sokat ajándékozott a nemz. muzeumnak, különösen vas lándzsacsúcsokat, sarkantyút, kengyelvasat, patkókat, vaslemezeket és kapcsokat, valamint löfogakat. (L. a nemz. muzeum 1880. jk. 93. sz. s *József főhg* eredeti levele »325/1880. ügyv. N.« jegy alatt), becsebb tárgy azonban nem került felszínre, mi a rablás teljes voltát bizonyítaná. Valószínű azonban, hogy később ép ezen helyen állott a Nadabyak és Dóczyak kastélya, mint ezt az ott talált domborműves kályharészletek mutatják. — 3) *Rogierius*, 40. l.

falu egy-egy tatár előljárónak¹⁾ engedelmessé vált. Sőt az igazság kiszolgáltatásáról is gondoskodtak a balivok, vagy kenézek, kivált ha lovakat, barmokat, fegyvereket s más ajándékokat vittek nekik. Ők kapták a legszebb leányokat, kikért különben juhokat, vagy ökröket, lovakat adtak cserében²⁾. Egyébiránt «kinek-kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala» s még a vásárok megtartásáról is gondoskodtak.

E közben az egész nyáron serényen folyt az aratás, nyomtatás; betakarították már a gabonát, csűrökbe hordták a szalmát és a szénát, sőt még a szürettel is elkészültek. A békességes egyetértés csak akkor bomladozott a hódítók és hódoltak közt, ha az apák leányaikat, a férjek feleségeiket s a testvérek szép húgaikat megtagadták a tatár uraktól.

A kenézek rendszeresen hetenkint összegyűltek a parancsok átvételére s a tennivalók megbeszélésére. Egy ily gyűlés után október közepe táján valamennyi kénéztől parancsolat érkezett, hogy a megjelölt falvakból férfiak, nők és gyermekek ajándékokkal járuljanak eléjük. A nép nem értette ugyan a parancs okát, de nem mert ellenszegülni. A kenézek azonban, alig vették át az ajándékot, egy völgybe vezették, mindenkől kifosztották és irtalom nélkül legyilkoltatták őket.

Egy éjjel azután közösen a még megmaradt falvakra rohantak s vérszomjuk elül csak igen kevesen menekülhettek az erdőkbe és a barlangokba⁴⁾. A többiek csupán úgy maradhattak meg, ha valamely tatár-szolgalatba állt magyar úr cselédeikül szegődtek el. Így tett maga *Rogierius* is. Hajadon fővel és mezítláb menekült azon rettenetes napon a maga balivájától a szekerek őrizetére rendelt s «tetteikben» már tatár-magyarok sátrai közé, hol egy úr nagy kegy gyanánt fogadta őt szolgáljává⁵⁾.

1) *Rogierius* (41. l.) királynak nevezi. 2) *Rogierius* (u. o.) száz kenézről tud és szerénte csak az ő gazdája is majdnem ezer falut kormányzott. A szám maga, ha falvak alatt voltaképp csak tanyákat kell is értenünk, bizonyosan túlzott; a kanonok azonban mint szemtanú írt, ki »hogy életüket lássa«, az előkelő tatárurakkal megismerkedett és gyakran járt köztük. — 3) Arad-Hegyalja éjszakai részén, Galsán, Egregyen (Agris) s a Makra alján már fejlett szőlőművelés volt. Mi természetesebb, mint hogy a tatárok Nadab alól, honnan e helyek csak pár órai járóföldre vannak, ide is elkalandoztak. S mert síksági (kerti) borokra nem gondolhatunk, bizonyos, hogy ezeket a kényszerült szüreteket a boráról ma is híres Arad-Hegyalján és Makraalján tartották. — Annak azonban, hogy a bizonyosan megerősített somboly-pankotai és világosi apátságok monostorait megostromolták volna, nincs nyoma. —

4) Azon — mint láttuk, tarthatatlan — esetben is, ha Gyula környékén kellene keresnünk a *Rogierius* által említett szigetet, az emlékirtnak ezen (a 43. lapon följegyzett) adatából kitűnik, hogy a dúlás kiterjedt az egész Erdőhátra vagy Lunkaságra, azaz a mai Arad-megye éjszakai részére, körülbelül Boros-Sebes, Dézna és Biharban Rézbánya vidékéig, hol a mészkőhegységben valóban vannak barlangok, az őserdők pedig most sem hiányzanak. Általán a szenvedéseknek ezen megható leírása különösen Aradvármegyére vonatkozik ugyan, de bizonyosan így történt ez azon a szomorú nyáron Magyarország más vidékein is. — 5) Később a nemzeti visszahatás tatároknak nevezte e magyarságukról megfélemezett embereket. Így említi az aradi káptalannak egy 1332. évi oklevele is bizonyos

Az ellenség azonban nem semmisítette meg az emberek és az állatok számára fölhalmozott élelmet s most sem gyujtotta fel a házakat. Az ősz már beköszöntött¹⁾ s a minden ponton győztes tatárok vagy azt remélték, hogy a télen itt pihenhetik ki a nyár fáradalmait, vagy legalább hogy — kellő őrizet alatt — családjaikat megkímélhetik egy téli hadjárat viszontagságaitól.

Azonban csakhamar odahagyták a Körösök vidékét. Egy zavaros néphagyomány szerint²⁾ azért, mert a nekibúsult lakosok végre összeszedelőzködve, a Bihar havasaira szorították föl a mongolokat, kikre másoldalt az erdélyiek rontottak, úgy, hogy egy szálíg levágták a gyűlölt ellenséget. A nagy esemény emlékére szent Péter és Pál napján eszentül évről évre összejöttek a Gajna csúcsán, hol most Arad-, Alsó-Fejér- és Hunyadmegyék határa összeszögellik s leányvásár néven ott tartják maig is a rögtönzött lakodalmakat. A tatárok azonban más okból hagyták oda a Körös mellékét.

A Maros vonalát akarták kezeik közé keríteni s mivel a Maroson való átkelést, a folyó elég széles lévén, nyáron csekélyebb számú sereg is megakadályozhatta, úgy látszik, be akarták várni azt az időt, míg a folyó beáll, hogy azután a jegen őrizetlenebb helyeken keljenek át a balpartra. Ezen a télen a Dunántúlt is így hódították meg.

Arad és Csanád vára felé vonultak, melyeket a közelükben eső Peggel és Egressel együtt csak akkor akartak megtámadni, ha környéküket már egészen elpusztították. Ebből is látszik, hogy az erősített helyeket, hol nagyobb volt a katonaság, de több a nagy zsákmánnyal kecsegtető gazdag, nemes menekvő, különösen úriasszony, — elég következtességgel kerülték és csupán akkor rohantak rájuk, ha a környéket feldúlva, kiéheztetésükre számítottak. Csak hébe-hóba, kisebb csoportok száguldoztak a várak alá, mikor azután az aradi és csanádi őrség nagy tűzzel ütött rájuk s jó darabon kergette az ellenséget. A mostani Aradvárosnak Csanádmegye felé eső határán a Scherz-féle tanyán 1850-ben másfél száz lapos és vastag csontú, rendkívül széles állú, mongol jellegű koponyát találtak, melyeken jobbra fegyvervágások nyomai látszottak³⁾. Alkalmassint az akkor még folyó Szarazéren való átkelést erőszakoló mongolok ösmerték ott meg az aradi vitézek erejét. S a tatárjárás idejére utal az Arad mezővárosához

Tatár Miklóst, ki Varsányi Márk szolgája volt. (Zichy-okm. I. 387.); s 1438. Zsigmondé egy *Tatár* Mátyást, ki jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határjárásánál. (Dl. 13244.)

1) Arad-Hegyalja magyarádi részén s a Makraalján a szüret régtől fogva október 10-e táján szokott lenni. — 2) *Schmidt*, Das Bihar-Gebirge. 145. l. Őt írta át *Junger*: Roemer und Romanen in den Donau-Ländern, a IX. szakaszban. — 3) Ez eredményt akkor külön szakértő bizottság állapította meg. *Török* Gábor jegyzetei *Parecznél*. (Aradvármegye ismertetése. 11. l.)

tartozó *Tatárfürmezőnek*¹⁾, az Arad városhoz tartozó rengeteg erdő egyik tisztásának neve is²⁾). Ekkor pusztúlhatott el a város határában épült Szent-Péter-egyház³⁾ és ezen időre emlékeztet a Tatárhalom elnevezés⁴⁾.

A Szárazér mellékén, Aradvármegye éjszaknyugati részén egy *Perg* (ma Pereg) nevű körülsánczolt «új falu»-ban⁵⁾ verődött össze a közelben levő, mintegy hetven falu népe⁶⁾). A szegény nép esténként remegve talál-gatta, melyik menekvő csoport falujának tüze festi pirosra az égboltot. Mert Aradmegyében már semmit sem kímélt az ellenség, hanem féktelenül dúlt és pusztított.

Mikor azután sivataggyá tette a vidéket, teljesen bekerítette Pereget. Jellemző, hogy a csapat nagyobb részét kúnok, bolgárok, ruthének és magyar foglyok tették; a tatárok kevesen, talán csak annyian voltak, a mennyi a sereg együvértartására feltétlenül szükségesnek mutatkozott. Első rohamra magyar rabjaikat küldték s nagyon örvendeztek, mikor azokat peregi testvéreik egy szálíg agyonnyilaszták, vagy levágták. Azután a ruthéneket, majd a bolgárokat s végül a kúnokat küldték. Nevetve szemlélték, mint gyilkolják egymást az európaiak; s ha a támadókat, kik különben sem mehettek valami lelkesülten a rohamra, a peregiek visszaverték, a megfutamodók egyenesen tatár uraik kardjába szaladtak.

Éjjel-nappal egy hétig harczoltak már s végre is kimerítették a védők erejét. Betöltötték az árkokat s a falut bevették. A peregi sánczokban még mostan is gyakran találunk fegyverdarabokat és embercsontokat⁷⁾. Elpusztult, néphagyomány szerint a templom is, mely körül e sánczokat építették.

1) Így van írva az orsz. levéltárban levő eredetiben (Dl. 29728.) *Fábián* (Aradm. leír. I. 237—8. l.) ezt Tatár-Fischnek olvassa, mint a hogy Anthokpatakának nézte ugyanazon oklevélben a »Kuchokpathakát«. *Rács* Károly azután (Alföld, 1883. — 125. sz.) Tatár-Fussnak magyarázza *Fábián* Tatár-Fischét. A mellett azonban, hogy a parancsoló módban alkotott helynevek igen is ritkák, a szabály az, hogy a helynevet úgy kell olvasnunk, a hogy hiteles alakban írva találjuk. Alkalmasint *Fürjmezőnek* nevezték azelőtt. — 2) 1388-ban egy bizottság szélitében és hosszában három nap alatt járta be. (*Fábián*, id. h.) — 3) **Emberemlékezetet haladó idők óta elhagyottnak mondja azt 1384. jan. 27. Mihály aradi prépost.** Dl. 7064. — 4) *Ferney*, Keleti utazás, II. 91. — 5) »Újfalu, melynek neve Perg volt« (*Rogierius*, 43. l.); 1298-ban és 1320-ban oklevelesen is Pereknek írva (Dl. 1506. és 2019. sz.) — 6) Ez mindamellert sem hihetetlen, hogy Arad vára nemegészen 38, Csanád 34 s Egres, hova szintén sokan menekültek, de mely már a Maros túpartján volt, csupán 23 km-re feküdt Peregőtől. Kétségkívül mindegyik erősített helyen sok falu népe vonúlt meg; de a falvak száma az akkori Aradvármegyében jóval többre is rugott, mint manap. **Hogy nem lehet, mint *Fessler* tette** (*Geschichte der Ungarn*, II. 532.) Pereget a *magna villa* jelzés alapján Nagylaknak mondani, mikor *Rogierius* nyíltan írja, hogy ez új (nagy) falu neve Perg volt, már *Szabó* K. bebizonyította. (*Rogierius*, 44. l.). Határában most is láthatni egy erősség sánczainak nyomát. *Szondy* Imre: Az Egyekből lett Kis-Pereg története, 22. l. (Névtelenül jelent meg.) — 7) *Szondy*, id. h. 22. l. és *Bedrich* Lajos peregi jegyző úr tudósítása.

S most szörnyű jelenet következett.

A tatárok kinn a mezőn sorba állították egyoldalt az elfogott vitézeket s úriasszonyokat, másoldalt pedig a parasztokat s mihelyt elszedték pénzüket, fegyvereiket, ruháikat s más értékes tárgyaikat, a szerencsétleneket karddal és fejszével vagdosták agyon. Csak azok maradtak meg, kik az általános mészárlásban észrevétlenül ledobbantak a halottak közé, hogy azoknak vére rájuk freccsenvén, a barbárok őket is holtaknak higyjék. «A ki ennyi nép elvesztét — úgymond a szemtanú Rogerius¹⁾ — józan észszel elgondolja, ezen helyet vérmezőnek méltán nevezhetné»²⁾. Még rosszabbul jártak azon nők, kiknek szépsége lebilincselte a tatárurak szívét; életben hagyták, de magukkal hurczolták őket.

Pereg alól kissé délnyugatnak menve, az arad-csanádi határ közelében átkeltek a Maroson s a már Csanádvármegyében (most Torontálban) fekvő Egrest vették ostrom alá. A ciszterciták e monostora meg volt erősítve s valószínűleg egészen újonan, mert hiszen csak 6 évvel előbb helyezték ott örök nyugalomra II. Endre királyt neje, az aradi templom építője, Jolánta királyné mellé. A tatárok hajító és faltörő gépeket alkalmazták a falak ellen, mire az ostromlott barátok önként feladták az erősséget. Magukat a cisztercitákat nem bántották, sőt eleresztették őket; néhány úriasszonyt és igen szép leányt azonban innen is magukkal hurczoltak, míg a többieket kardélére hányták. Magát a monostort nem dúlták föl teljesen³⁾.

Egyébiránt Aradvármegyének a hegyek közt, a Marosmentén eső része, úgy látszik, elkerülte a végromlást, mert a Marosmentén működő tatár sereg október végén a Fel-Duna felé tartott. Az volt a céljuk, hogy a Duna és Dráva közének elfoglalása után közvetlenül Németországra támadjanak⁴⁾. Kádán, kit egyébiránt a többenél «jólétkéségben derekabbnak mondanak vala» Batuval egyesült⁵⁾ és egészen a Dunántúlra, majd Dalmátiáig hatolt, hogy, ha lehet, magát a királyt is elfogja⁶⁾. Foglyait, zsákmányait mindenüvé magával czipelte, mégis nagy gyorsaságot tanúsított

1) Siralmas éneke 44. lapján. »A város — ú. m. *Hammer-Purgstall* (Gesch. der goldenen Horde, 123. l.) — vérmező lett, melyen a vér vetése burjánzott.« — 2) Ezt nem-sokára, midőn a történeti helynevek fölüjítására kerül a sor, valószínűleg meg is teszi Aradvármegye. — 3) *Henszlmann* és *Römer* szemléje alapján *Ruff*, Magyarorsz. helyr. tört. III. 70. 1280-ban Egres monostora már kibírta a kunok támadását. (*Főjér*, Cod. Dipl. V. 3., 207.) — 4) Egres ostromának elmondása után *Rogerius*, mintegy belefáradva a történetek elbeszélésébe, némi phrasis után a tatároknak a Dunán való átkelésre kigondolt ravasz-ságáról és Esztergom ostromáról kezd szólni (45. l.) s ennek kapcsán említi, mily rosszul esett neki az a hír, hogy »a tatárok felhagynak vala Németország megvívásával, mivel azt gondolom vala, hogy ott gyilkosaim kezéből menekülhetek.« (U. o. 48. l.) — 5) *Bretschneider*, Notices of the mediaeval geography (Sámi fordításában, Vasárn. Ujság, 1876. 42. sz.) ezt, az évkönyvek hallgatása mellett is, igazolhatóan gyanítja. — 6) *Hammer-Purgstall* szerint (id. h., 124. l.) Egres alól a tatárseregnek csak egy része ment a Dunántúlra, majd Dalmáciába hol sokan le is telepedtek. Ezeknek utódai volnának a morlások. (126. l.)

mozdulataiban. Dalmátországból Bosnián, Szerbián, délkeleti Magyarországon és Erdélyen át¹⁾ kezdték meg a visszavonulást 1242-ben²⁾. «Az elpusztított földön, zsákmányokkal és bútorokkal terhelt szekerekkel, baromsordákkal és juhnyájakkal» lépésről lépésre haladtak, «kutatták a barlangokat és a berkek sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megjeljék.» Ettől a nyomorúságtól Aradvármegye mostan ment maradt s valószínű, hogy a Pálulásától (Paulistól) körülbelül Déváiig terjedő Marosvölgy, Aradvármegyének e szép része, tatárt sem látott.

¹⁾ V. ö. Tamás spalatoí főesperes tudósítását (Rogeriusnál 82—83. l.) és Rogerius elbeszélését (u. o. 48—51. l.). Erdélybe valószínűleg a bisztra-hátszegi völgyön nyomultak be s a Sztrigy torkolatától fölfelé a Marost követték. — ²⁾ *Bretschneider* (id. h.) adatai szerint 1243-ban; s az egi püspökség szabadalmait 1271-ben megeresítő levél szerint is 3 évig rejtőzködött Béla király a tengerparton, (*Fábián*, id. h., I. 260.). *Hammer* azonban (id. h. 126. l.) kimutatja, hogy 1242-ben tértek vissza, noha *Kujukot* csak 1246. választották khánnak. (132. l.)

X. A VÁRAK.

1241—1552.

IV. Béla telepítései. Új várnemesek. A kunok. Újabb tatárjárás. Az oligarchia buzgótsága. A papság és a király. Várnagyok esküje. A Maros balpartján 12, a jobbparton 15, és az egész Zarándban 17 vár s erősített hely épült a tatárjárás után. Ezek történetének főbb vonásai.

Nagy szerencsétlenség érte Aradvármegyét a tatárjárásban s irtózatoss nyomorúság és inség uralkodhatott az 1242-ről 1243-ra menő télen. Különösen lakossága fogyott meg nagyon. Valószínű, hogy ekkor kezdtek tömegesebben betelepüdni a románok és pedig a hegyvidéken kívül az Erdőháton is, hol oly sokat gyilkoltak a tatárok.

S e telepítés különösen érdekes. Épen 200 évvel a tatárjárás után halljuk annak említését¹⁾, hogy Világosvárnak *oláh* várnemesei vannak a magyarokon kívül. Az oláhoknak a várjószágon való megnemesítése csak a tatárjárás után történhetett. Károly-Róbert 1331-ben nevezi először várnak *Világost*, a mikor egyúttal több faluval egyetemben *Széchy* Dezsőnek és fiának ajándékozta²⁾ s így királyi vár jellegét egyelőre megszünteti.

Más betelepülők voltak a *kunok*, kiket Bolgárországból visszahívtat a király s a Duna és Tisza közt, a Körös folyók mellett s a Körösök és a Maros közt telepített meg³⁾. Arad-Zaránd-vármegyének síkrészén, sőt a Maros-Temes közében is laktak⁴⁾, mint az ország nemesei. IV. *László* király utóbb 1279. aug. 10. elrendelte, hogy a kunok csak a számukra IV. *Béla* által kijelölt helyeken lakjanak és ott szálljanak meg; nekik adta ottan a királynéi udvarnokok s más szolgálattelvők, vagy örökös nélkül elhalt nemesek birtokait s pénzért vagy cserében a nemesek és várjobbágyok azon földjeit, melyek a tatárjárás óta az ő szállásaik közt pusztán állanak. A nemesek és várjobbágyok benépesített szállásait és falvait azonban nem

¹⁾ 1441-ben, Ulászló király oklevelében. Orsz. lt. NRA. fasc. 957. nro 4. és György rácz despota 1444. évi örökbevallásában u. o. Dl. 13786. sz. — ²⁾ Hazai Okmánytár, III. 110—111. — ³⁾ *Hornyik*, Kecskemét tört. I. 121. — *Gyárfás*, A jász kunok tört. II. 339. *Szabó*, Kun László. 83—4. l. — ⁴⁾ Torontálban, Mokrin táján feküdt 1244—1450. táján a kunok Szenteltszéke. L. *Karácsonyi*, A kunok Délmagyarországon. (Tört. Értes. 1882. 93—107. l.)

szabad bántaniok. Egyebek közt a csanádi püspököt is megbízta, hogy fölkeresvén egy zászlósúrral s két nemessel az egyházmegyéjében szállásoló kunokat, a pogányokat megkeresztelje, a belföldi foglyokat szabadon bocsátassa, a kun szállások közt fekvő pusztá földeket pedig megvizsgáltassa¹⁾.

A kunokat azért telepítette le IV. Béla, hogy fölfrissítse velök a várkatonaságot; csakhogy e pusztai nép alkalmasabb volt támadásra, mint helyvédelemre. Nem feladatomban annak vázolója, rövid időn a harcztéren mint szereztek ismét hírt, nevet maguknak a kunok.

Míg azonban a nagy király mindent elkövetett, hogy, királyi birtokon letelepítve, a helyvédelemre is alkalmasakká tegye őket²⁾, ők e vidéken is többször fenyegették a magántulajdont. 1280-ban nyíltan fellázdáltak a Tisza és Maros mentén lakók³⁾. A határon levő egresi monostort megvédte ugyan ellenük a *Rátold*-nemzetség négy tagja⁴⁾; Pélt azonban, a Fejér-Körös balpartján (akkor Zarándban) egy *Vancsok* nevű kun erőszakosan elfoglalta s bár ő-maga csakhamar elesett, vagy meghalt, özvegye mindaddig elfoglalva tartotta, míg 1283. június 23-án IV. László vissza nem adta azt *Ápa* comes fiainak, Gergelynek és Jakabnak⁵⁾.

Vége haddal nyomult ellenök a király. Hód helységnél, a Hód tava mellett, mindenestre az érdekelt Zaránd- és Aradmegyék fölkelte nemesei által is támogatva, verte meg a kunokat. Gergely mester Miklós fia a király szemeláttára több kunt megsebesítvén, Erzsébet anyakirályné örömeiben az ő szekereszeinek és favágóinak Varsánd (Wosyan) nevű földjével jutalmazta meg őt s testvéreit, Dénest, Mikét és Lászlót⁶⁾. A futó kunok menekülésének természetes vonala a Maros volt s így átvezetett Aradvármegyén. A megye nemessége azonban, mely kétségkívül örült a rendbontók baján, néhány év múlva eléggé érezhette a megalázottak boszúját.

1285-ben ismét rengeteg erdőke, tavak és lápok közé kellett menekülnie, másként alig védhetvén magát a tatárok ellen, kiket a kunok Krimiából behittak s kik óriási hadaikkal megint előzönlöttek az alföldet. Aradvármegye súlyosan szenvedett a pusztítások következtében⁷⁾; e máso-

1) L. e. könyv 108. l. 3. jegyz. — 2) Sajátságosnak mondhatnók IV. Béla azon adományát, melyvel 1265. ápr. 16. Benedek *aradi* prépost szolgáit, Simont és Sinkét, Fényes *zalai* várjobbágy földével jutalmazza (Hazai Okmánytár, VI., 130—2.), ha nem tudnók, hogy a prépost maga is zalai családból származott és csaknem folytonosan a király udvaránál tartózkodott, mint alkancellár. — 3) L. az évszámra nézve: *Szabó*, Kun I. 99—100. l. —

4) *Fejér*, V. 3. 207. — 5) *Wenzel*, Árpádk. új okm. XII. 388. És orsz. levéltár, Dl. 1146. az erdélyi káptalan 1353. évi átíratában. — 6) Dl. 1179. (1284-ből); és *Fejér*, V., 3., 215. *Haan* L. szerint (Békésvárm. hajdana, I. 315.) Varsándot azért írták eleinte Vosiánnak, mert »lakosai s tulajdonképi alapítói besenyők (Vosani, Bossani, Bissen) voltak.« 1269-ben azonban Fejérvár mellett is említnek Wosyant! (Hazai Okl. 57.) Varsánd és Varsány neve, *Herman* szerint (A magyar halászat könyve, I. 27.) halászzattal való foglalkozásra mutat. — 7) *Wenzel* a M. Encyclopaediában, III. 678.

dik tatárjárásnak azonban nem akadt Rogeriusa s minden részlete homályban maradt.

A kunok letelepítése tehát nem sikerült¹⁾ s ha itt, az eseményeknek eléje vágva, már is elmondottam Aradvármegyére vonatkozó szerepök főbb adatait, ez csak azért történt, hogy a várkatonaság ilyenmő felújítását czélozó kísérletek sorsa felől azonnal tájékozódjunk. Aradvármegyében a XIII. század végén külön kunságnak semmi nyoma.

IV. *Béla*, a haza újraalapítója, nemcsak idegen, vagy rokon népelemek fölhasználása által akarta növelni a nemzet erejét, hanem a megmaradt nép becsületérzetét s hazafiságát is oly tőkének tekintette, melylyel okvetetlenül számolnia kell. A fő- és köznemességet, valamint a főbb pap-ságot itt is, mint mindenütt, kedvezésekben részesítette, hogy a haza iránt nagyobb áldozatok hozatalára buzdítsa.

Aradban az oligarchia élén továbbra is a hatalmas *Csanád-nemzetség* állott, melynek egyik tagja, Kelemenös bán, volt aradi főispán fia, Pongrácz, a tatárjárás után²⁾ két új falut telepített meg a vármegyében; Pongráczfáját s Pongrácztelkét, szép tölgyerdők és berkek közt, Pongráczörvénye nevű halastóval is ellátva³⁾. A Szarazér és a Maros közt fekvő vidékén, a népnek elég jó menedékhelyül szolgálhatott. Az *Ajtony-nemzetség* épen a tatárjárás utolsó véres jeleneteinek, a pereginék és egresinek vidékén bírt egyes helyeket, Pécska és Nagy-Lak közt egész összefüggő vidéket. Az *Aba-nemzetség* Székudvar, Varsánd, Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt volt nagybirtokos⁴⁾. A Makraaljától a biharmegyei Sarkadig, a Fejér- és Fekete-Körös közében, az egész Erdőháton a francia származású⁵⁾ *Beche-Gregor-nemzetség* volt az úr s Biharban, Zarándban egy-egy helynév emlékeztet a család egyik-másik tagjára⁶⁾. Mivel uradalmuk igen sokat szenvedett a tatároktól, néhány évvel azonban azoknak kitakarodása után a községek ismét virágoztak, ezt részben az ő erélyes munkásságuknak kell tulajdonítunk.

A köznemesek közül az Ajkayak, Csolthyak, Bakyak, a nemsokára oly hirtelen fölgazdagodott Becheyek, a Bodók, Csepanagházyak, Dósák, Lépesek, a gazdag Markusyak, Sámolykeszyek, Samosházyak, Sárokok, Udvardyak, Varsányiak neveit ösmerjük a tatárjárást közvetlenül követő 50—60

1) Kunok állítólag tovább is laktak a régi Zarándhoz tartozó egyik faluban, Kenderesen vagyis Kerekegyházán, melyet a Bői-nemesektől foglaltak el. V. ö. Békés és Zarándmegyék bizonyáglevelét 1397-ből, (Dl. 4253., 8265. és 8272., kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 15.) s az egri káptalan levelét 1405-ből. (Dl. 9029.) Csakhogy e Kenderest Külső-Szolnokban (Dl. 17062.), Hevesben (Dl. 15747., 15429., 4253., 11091. és 11169.), sőt Pestmegyében is említik. — 2) Kelemenös 1240. táján halt meg. (Tört. Ért. 1884. — 7.) — 3) A csilái vártól nyugatra, Zádorlakával szemközt feküdt. Később a két helység egyesült s mint ilyet, Pongrácz név alatt 1437-ben Országh Mihály kapta. Orsz. levélt. Dl. 13093. — 4) Orsz. lt. Dl. 1536. és Dl. 1792. — 5) *Kizai* S. mester magyar krónikája, (ford. Szabó), 89. l. — 6) *Bunyítay*, A váradi püspökség tört. II. 412.

évből; a többit rendszeren csak keresztneveikön nevezik; így a tatárjárás után 12 nemes családot ismerünk az aradmegyei Simádon¹⁾, pedig közöttük egy Szállas nevű comest is találunk²⁾.

Mindebből kiténik, hogy azon a területen, melyen most Aradmegye fekszik, csak 3—4 hatalmas család tartott nagy uradalmakat, a többiek már jelentékenyen kisebb birtokosok voltak. A tatárjáráson okúlva egyik-másik bizonyosan megerősítette a maga nemesi kastélyát, vagy a kegyurasága alatt álló monostort, mint ezt a Bechéknek Dienesmonostora iránt való buzgalma tanúsítja; általában véve azonban e vidéken csak két tényező működött közre, hogy a helyvédelem erősödjék. Az egyik a *szerszes paptság*, mely nem akarhatta, hogy kelyhei és szentedényei esetleg ismét Ázsiába kerüljenek; s a másik a *király*, kinek birtokai, egyes családok kiirtása következtében, még inkább gyarapodtak Aradmegyében.

Amaz templomait s rendházait egyre szilárdabb anyagból építtette s többnyire árkokkal vétette körül; úgy, hogy legalább az első támadás elfogására alkalmasak legyenek.

A király maga kővárakat emeltetett.

A *helyőrséget* mindezen várakban a korszak elején a várjobbágyok és várnépek szolgáltatták. 1235-ből névszerént is ösmerjük az aradi vár *hadnagyát* (hodnogio), Basut s négy *századosát*, Nuhut, Bayrt, Belcsét s Kelement. Ott, hol a tatárjárás után, pl. Világoson, a királyok a várszerkezet megújítására kísérletet tettek, még a XV. század közepén is említnek várnépeket s ezek tiszteinek csak czímei változtak, pl. várnagyok és alvárnagyok állottak a katonaság s tiszttartók a gazdaság élén; a nemes tiszteket, rangjuk kitétele nélkül, familiareseknek, a közlegényeket jobbágyoknak nevezték. Az oligarchák saját váraikban csak a maguk hűségére eskették föl a várnagyot és a helyőrséget, melyet rendszeren szegődtek, míg a jobbágyságot, katonai célokra, már csak kivételképen használták. 1509-ből fennmaradt Horváth János és 1512-ből Bodó Miklós hitlevele, melyet Lippa és Solymos várnagyságának átvételekor uruk, György brandenburgi őgróf és felesége számára állítottak ki.

E szerént a várnagy Solymos és Lippa várakat és Lippa várost gépezeteivel, felszereléseivel és a hozzátartozókkal együtt addig bírja, míg urának és asszonyának tetszeni fog. Keresztény hitére, becsületére s emberségére fogadja, hogy mentség, kifogás, vonakodás, alkudozás nélkül azonnal távozik helyéről, a mint ura azt kívánja, vagy jelen hitlevelét visszakéri; ha az őgróf e váraktól megválnék, feleségének, — ha pedig mindketten megválnának a birtoktól, annak tartozik hasonló engedelmességgel, kire jogait át ruházzák. Erre fölesketi valamennyi alvárnagyot, a gyalogságot s a várakban és a városban alkalmazandó minden többi cselédségét (familiaris). Ha megtalálna halni, akkor egyik alvárnagya illő és biztos őrséget tartson a két várban s a városban, a másik pedig a maga

¹⁾ A mostani Simánd eredetileg Zarámban, az itt említett Simánd pedig a mai Temesmegyében, Bencsek közelében a Beregszó-patak mellett feküdt. — ²⁾ *Zichy-Okmánytár*, I. 552.

és társai nevében azonnal és bárhol fölkeresse az őrgrófot s annak, a kinek az őrgróf parancsolja, a két várat és a várost mindenestül átadja. Az őrgrófot és feleségét, a hány-szor csak meglátogatni kívánják váraikat s a várost, embereikkel együtt beengedni tartozik a várnagy. Az egyik tulajdonos halála esetén a várakat az életben maradónak adja át, de olykép, hogy ez is visszaadja hitlevelét.

A várak fölszereléséről, berendezéséről, építésök koráról és módjáról, az őrség számáról, ellátásáról és szolgálatairól stb. nincsenek oly biztos és annyira teljes adataink, hogy világosan áttekinthetnők Arad és Zaránd egész várrendszerét. A XIII. század második felétől a XVI. század elejéig ott épített 43 várról és erősségről nem is chronologiai, hanem topographiai rendben emlékezem meg, hogy ekként legalább a helyvédelem főbb vonalait megjelölhessem.

A Maros balpartján emelt várak.

A Maros Erdélyből *Fülöpkövé*nél (Piatr'a lui Philippu) jött Aradmegyébe, gyönyörű vidéken. A folyó szintje már csak 154 méter a tenger fölött. Mellette, aránylag csekély magasságban, meredek falakkal emelkedik egy hatalmas sziklatörmzs; a tulajdonképeni Fülöpköve. Ma rosz, homokkőből faragott kereszt van a csúcsán, telekarmolva mindenféle nevekkel. Fenn a kopasz dombról, melyet oldalt egy-egy vadrózsa élénkít, a legkedvesebb tájon merenghet a szem. A XII. században a Csanád-nemzet-ségből való Fülöpé volt s ő róla vette nevét a hely. Kőnek rendesen a megerősített helyet nevezték; s valószínű is, hogy az erdős vidéket, hol a Maros vidéke meglehetősen kiszélesedik s hol uradalmi kezdődtek, a hatalmas nemzetség kellően megerősítette¹⁾.

Odább nyugaton *Kaprevár* (ma Kapriora) volt a Csanádok uradalmának másik erősített helye, melyet már 1256-ban említene²⁾. Nevén kívül semmi sem bizonyítja vár voltát; magát a nevet azonban, annyi példán okúlva, mindig el kell fogadni bizonyosságul. Kaprevártól nyugatra a Magura erősen kiszökik éjszakfelé és Soborsinnal szemben összeszűkíti a Maros völgyét, mely azután innen egészen a kapronczai várig szigetekre szagratott széles völgyben kígyózott végig. A Magura tetején, a Nagypatak torkolatánál állott *Szádvár* s alatta Szádia vagy Szágya mezőváros, vámmal³⁾. Mint castellumot csak a XV. században említik⁴⁾. 1427—

¹⁾ *Karácsonyi* (Tört. Értes. 1885. — 69. l.) nevét az itt űzött kőbányászattól magyarázza. Kőfjtésre azonban ez a hely nem alkalmas. — ²⁾ U. o. 65—66. és 75. l. —

³⁾ Zaad, Zadya és Zadia néven szerepel 1427—1483. közt. 1475-ben a lippai uradalomnak egy Szágya (Zagya) Dénes és szágyái (Zagyai) Kovács János nevű jobbágya is volt. (Dl. 17660.) A Szádia (t. i. a Nagypatak szádjá) tehát a kímondásban csakhamar Szágygyára lágylt. A mi holfekvését illeti, semmi okunk sincs a hunyadi Guraszádára gondolni; az 1479., illetőleg 1483. Szádvárhoz tartozó helyek határozottan megjelölik középponti fekvését; a Magura stratégiai fontossága s az oldalán látható kőtörmelék pedig bizonyosságul szolgál, hogy a szádi kastélynak itt kellett állania. — ⁴⁾ *Pesty*, Krassó, III. 448., 450., 458.

1479. a Garayak egyik uradalmának feje volt; várát a hozzátartozó helységekkel együtt (1479.) Garay Jób a Bánffyoknak 4000 forintért adta el¹⁾. Tőle délnyugatra, a Marosnak a mai Osztrovnál (hajdan Szigetfőnél) kezdődő nagy szigete védelmére, a Birkis fölött emelkedő Várhegyen (Vurvu Vara) a *morsinai vár* állott. A Maros és Béga vízválasztóján közvetlenül e Várhegy mögött van a morsinai rét (Margina-Ritului) s odább nyugatra, Bakamező mögött a Dimpu Margina, míg maga Marzsina helység most a Béga völgyében, Facsétól nyugatra áll. Kicsiny vára a Hunyadiak történetében regényes szerepet játszó Morsinayaké, majd a Szilágyiaké volt. Ettől éjszaknyugatra 8—9 km. távolságban, már egészen a Maros mellett feküdt *Bulcs*, melynek kora a rómaiak idejéig nyúlik vissza. A XIII. ikerlegio tégláit találták azon a helyen, hol, hagyomány szerint, már szent *István* alapított volt monostort a benzések részére. 1225-ben oklevelek is szólnak ez apátságról, melynek részére, II. Endre parancsához képest, évenként 5000 darab kőst szállítottak a Maroson. Nincs rá történeti adat, hogy, valóban elpusztult volna a tatárjárás idejében. Valószínű azonban, hogy a nagy veszedelem által figyelmeztetve, jobban megerősítették²⁾. *Bulcs* a XV. század második felében még elég védelmet nyújthatott a törökök apróbb portyázásai ellen. 1551. nyarán a magyarok ugyan *Bulcsot* (*Buycz*) is visszafoglalták a beglerbég által elvett egyéb várakkal együtt³⁾, Temesvár elfoglaltatása után (1552.) azonban a szerzetesek menekültek s a templom a szerzetházzal és védőfalakkal együtt romba dőlt.

Ez az öt, valamennyire kiépített erőd, hajdan mind Aradmegyében feküdt, míg ma Krassó-Szörényhez tartoznak. Odább nyugatra temesmegyei — azon időkben szintén aradi — terület következik.

Itt először is a *kelmáki* romokat keressük fel. A Maros által rongált síkon levő falmaradványokat ma is várnak (Gur'la Csetátye) nevezi a nép. Délnek három tömb, balra egy nyugatról keletnek csapó hosszabb fal; környéke letarolva, csak a jobboldali romok közt lézeng néhány kecskerárgta cserje. Délnyugaton az erősen összeragasztott terméskőfalak mintegy 12 méter hosszú kapualjon vezetnek végig, jobbról — a már említett 3 tömbön kívül — még egy faltörmelékét mutatva. Balra, az épület végén, nyílás van, melyen az omladék belsejébe hatolhatunk. Ott egy délről éjszaknak vonuló fal 4½ méter magas. A délnek eső 20 méternyi darab elég összefüggő; közepe táján másfél méter magasságig nyílás van, talán a pincze bejárása. Odább éjszakra három, de már mindinkább ellapuló tömzs tölti ki a Holt-Marosig még hátralevő, szintén 20 méternyi tért s magában a Holt-Marosban is van egy különálló omladék. Mindez tagadhatatlan bizonyosság arra nézve, hogy Kelmákon már a középkor végén vár állott,

1) *Dl.* 18198. — 2) *Története: Adattár*, II. 339—351. — 3) *Történ. Tár*, 1881., 64.

melyet egynek tartok *Eperjessel*¹⁾. 1511-ben ennek várában született Pathócsy Ferencz. Eperjes volt a caput dominii már 1418-ban²⁾. 1551-ben Frater György felsorolván a beglerbég által elfoglalt várakat, ezt Bulcs és Lippa közt említi³⁾. 1595-ben hányatták szét; 1607. nov. 19. azonban Rákóczy Zsigmond fejedelem már megengedte Kamuthy Farkasnak, hogy ekkor kapott eperjesi kastélyát tetszése szerint kijavíttassa és újraépíttesse⁴⁾. Megtette-e, nem tudok róla⁵⁾. A vár utóbb még nevét is elveszítette s a történelem csak újabban kutathatta ki, hol feküdt hajdanában.

Ismét nyugatnak tartva, Kelmák és Lippa közt körülbelül középiütt a Boszporda meredek csúcsán újabb várom kelti föl figyelmünket. Ötszögű zömtornyának elég jelentős, mintegy 5 méter magas maradványait láthatni még. Az ötszög I—I oldala 8 méter, a fal vastagsága valamivel több 2 méternél⁶⁾. A pár kilométerrel odább nyugatra lakó lippaiak ezt Lippa egykori fellegrvárának tartják. Nevét nem ösmerjük; valószínűleg csakugyan a vár külsőművei közé tartozott.

Magának *Lippának* vára különböző korokban épült. Alapját IV. *Béla* vetette meg, ki a tatárjárás után Miháld (Mehádia), Karánsebes, Lugos és Lippa várait emeltette a délvidék védelmére⁷⁾. Nagyobb arányokban Lippa város csak az Anjouk idején kezdett fejlődni. *Károly-Róbert* díszes templomot alapított itt nagybátyja, szent Lajos tiszteletére, mellé társházat a minoritáknak⁸⁾; I. Lajos itt állította fel az ország egyik pénzverő-intézetét és kamaráját⁹⁾. Itt volt a Maroson lehozott só fő tárháza, s a Maros egyik legnevezetesebb réve, vámja¹⁰⁾. Károly-Róbert s neje Erzsébet, nagy Lajos és Zsigmond ismételtén is tartózkodott itten s első szépülését, épülését, «civitas» rangra való emelkedését¹¹⁾, vele iparának, kereskedelmének fejlődését különösen Károly-Róbertnek köszönheti; gyakran mulatoztak itt egyes zászlósurak is és Zsigmond híres vezére, Ozorai Pipo aradi főispán 1426-ban Lippán hunyt el. Gazdag róm. kath. plébániáján s minorita kolostorán kívül g. n. e. temploma is volt, mivel Zsigmond király a várost 1426-ban a bolgár fejedelem fiának, *Sizmán*nak ajándékozta. Királyi vár jellegét azonban továbbra is megtartotta s úgy látszik, ösmeretlen időkben, valószínűleg az első Anjou kedvezései következtében, átvette Aradvár szerepét, mely királyi vár jellegét egészen elvesztette. Így pl. 1463-ban a

1) *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1883. 153—163. és Századok 1889., 121—130.) fényesen bebizonyította, hogy Eperjes vára a Maros mentén feküdt. (Utóbbi cikke válasz *Zsilinszky*-nek a Századok 1888. évi folyama 613—4. lapján közölt megjegyzésére.) Csakhogy ő a boszpordai donjonnál keresi a várat, valószínűleg azért, mert csupán frott források alapján dolgozott s közvetlen szemlélethől e terepet nem ösmerte. — 2) *Ilaan*, II. 47. — 3) — *Tört. Tár*, 1881., 64. — 4) IV. Lib. Reg. 244. a. — 5) A korábbi századokban reá vonatkozó adatok csak birtokjogi természetűek. — 6) *Pontelly* a Tört. Ért.-ben, 1883., 162. l., jegyz. — 7) *Griselini*, Gesch. des Temesvárer Banats, I. 22. — 8) *Márk* krónikája, CXIII. l. — 9) *Rupp*, Magyarorsz. pénzei, 160. 7. l. és Kathol. Szemle, 1889. — 556. l. — 10) L. már 1389-ből. Dl. 29729. — 11) E czíme 1426-ból. *Fejér*, X. 6., 791.

lippai kir. várhoz tartozik a ma részben már Csanádmegyében fekvő Dombegyház, Kupá, Batonya, Donáttornya, Kerekegyház és Nagyfalu aradmegyei helység, melyet ekkor adott édes anyjának, *Szilágyi* Erzsébetnek¹⁾. Ezt megelőzve, már 1459. szept. 9. *Mátyás* király a fogságából kiszabadult *Szilágyi* Mihály volt kormányzónak ajándékozta Lippát és várát²⁾. 1462-ben Brandisi *Giskra* János, a mogorva cseh vezér, a vele kibékülő *Mátyás* királytól, pénzen vette meg magát a várost³⁾. A várra azonban, *Mátyás* adománya értelmében, *Bánffy* Miklós aradi és pozsonyi főispán tartott igényt, különösen midőn Miklós úr 1471-ben a solymosi várral együtt az aradi főispánságot is megkapta⁴⁾. Két év múlva a király a maga és Aradmegye részéről külön bizottságot rendelt ki a *Bánffy* Miklós és Lippa kir. város polgársága közt keletkezett egyenetlenségek eligazítására⁵⁾; úgy látszik, nem állott helyre a jó egyetértés, mert 1474. aug. 20. *Dengeleghi Pongrácz* János lippai várnagya, *Kérő* Fóris, a maga alvárnagyaival, *Muroni Ferencz*czel, *Itebői Ethele* Andrással s *Kragol* Jánossal és *Simonnal*, továbbá *Kerei István*, *Serjényi Orros László* s *Asszonylakai Ravazdy Miklós* nemesemberekkel, 10 nem-nemes szolgával és 95 lippai jobbágygyal fegyveresen rontott *Bánffy* Miklósnak és *Jakab*nak a lippai vásáron levő 3 alsókalatai jobbágyára s őket bilincsekbe verette; majd 1474. nov. 25. táján ezzel a száz főnél nagyobb csapattal egyszerre csak a *Bánffy*aknak szintén Aradmegyében levő pataki várára rontott s azt megszállva, addig ostromolta, míg *Pongrácz*tól ellenkező parancsot nem vett. Az sem utolsó merénylete volt *Kérő* várnagynak, hogy 1475. febr. 2. *Berendy* Miklóst, a *Bánffy*ak solymosi várnagyát, midőn Lippa városába misét hallgatni ment, katonáival körülfogatta s megöletéssel fenyegette, ha magát védeni merné⁶⁾. Ezen *Pongrácz* különben a *Bánffy*aktól zálogba vette Lippa várát és városát, melynek kiváltására a nádor 1483. hatalmazta fel *Bánffy* Miklóst⁷⁾. 1486-ban még a budai káptalan azt jelentette, hogy a kir. udvar elé idézte *Ujlaky* Lőrincz herczeg feleségét, *Katalint*, *Pongrácz* János fiának, *Mátyás*nak leányát, mivel nem bocsátotta vissza a zálogjogon bírt Lippa várost és várat a *Bánffy*aknak⁸⁾. *Bánffy* Miklós azonban önhatalmúlag vett elégtételt s visszafoglalta úgy *Solymos*, mint *Lippa* várait; miért is *Mátyás* király már 1487-ben szigorúan meghagyta Aradmegye nemesesinek, hogy *Dóczy* Péter és *Faksics* István kir. biztosokat mindenképen segítsék *Solymos* és *Lippa* visszavételében, mert e váraktól bizonyos súlyos okok miatt megfosztotta *Bánffy* Miklóst⁹⁾. *Dóczy* valóban ostromolta

1) Dl. 15814. Kiadta *Ilaan*, Békésm. hajd. II. 71—2. — 2) Követi jelentés a milanoi fejedelembhez. *Dipl. emlékek* Mátyás korából. I. 65. — 3) *Bonfini* Hist. III. 10., 542. *Teloki*, Hunyadiak kora. III. 260. — 4) Dl. 17154. — 5) Dl. 17486. — 6) Dl. 17660. — 7) Dl. 18601. és Dl. 19129. (1486-ból.) — 8) Dl. 19129. — 9) Dl. 19303. E visszafoglalást már 1483. említi egy oklevél. (Dl. 18791.) Hogy ez 1486-ban történt, nemcsak *Mátyás* parancsából, hanem II. *Ulászlónak* 1503. évi ítéletleveléből is (Dl. 21224.) kiderül, mely szerint a várat 15 évvel azelőtt foglalták el.

Lippa várat¹⁾, melyet az aradmegyei fölkelő nemesség segítségével be is vett. Tényleg 1490-ben már *Hunyadi* Mátyás király fia, János herceg rendelkezik *Haraszthy* Ferenczcel, Solymos és Lippa vár kapitányával²⁾. Érdekes, hogy Lippának mindkét igénylője eleinte II. *Ulászló* ellen foglalt állást. Bánffy Miklós Miksa király híve lett s új urától zsold fejében a maga részére 50, katonái számára pedig 400 frtot kötött ki havonként s egyúttal váraiban s javaiban való megtartását kérte 1490-ben³⁾; János herceg pedig nyílt csatát is vívott ellene a Csontmezőn, hol a harczzal együtt Munkács, Solymos, Lippa és (Zágráb mellett) Medve nevű váraira vonatkozó íratait is elvesztette, úgy, hogy e miatt jogait sem védhette kellőképen a Bánffyak ellen⁴⁾.

Az elkeseredett Bánffyak magát Mátyás királyt is jogtalan tulajdosnak nevezték s azt beszélték, hogy 32000 forintnál nagyobb kárt okozott nekik⁵⁾. *Pongrácz* Mátyás ugyan, kit szintén erősen érdekelt a dolog, magában az országgyűlésben vádolta *Bánffy* Miklóst, hogy Lippa várat sérelmesen foglalta el; de ezt maga II. Ulászló nyilvánította hazugságnak⁶⁾. S a király már 1494-ben s 1496-ban ismételve is megparancsolta, hogy Bánffy Miklóst be kell igtatni Solymos és Lippa várak uradalmába, ha szinte ő, a király, időközben *mást* parancsolna is!⁷⁾

Sokáig húzódott még a pör, mely Aradvármegye s az egész magyarországi Marosvidék legfontosabb városát és várát magánosak játéklabdájává tette; *Bánffy* Miklós ép úgy nem érte meg annak végét (+ 1503.), mint *Corvin* János (+ 1506.). *Corvin* János özvegyét, a szép *Frangepán* Beatrixet, *György* brandenburgi örgróf nőül vevén, nagybátyja, II. Ulászló király őt 1510. márcz. 22. a herceg összes birtokaival, megajándékozta⁸⁾. Míg az adománylevélben a király szabadkozik az ellen, mintha az örgróf oly idegen volna, kinek törvényértelmében örökös jószágot adni nem szabad, — jellemzi a kor frivol felfogását, hogy Razvajai *Horváth* János, Lippa és Solymos várak új kapitánya, már az előbbi évben, 1509 márcz. 5. az örgrófnak és nejének fogadott hűséget, midőn a két várat átvette⁹⁾. Három év mulva, 1512. jan. 20. az új várnagy, *Bodó* Miklós ugyanezen esküt ismételte¹⁰⁾.

Lippát, melyet falak azelőtt nem körítették, az örgróf e várnagyok idejében látta el falakkal és védőművekkel, — «egész életében ezt az egy emlékezetes tettet vivén véghez»¹¹⁾. Az első ostromot ugyan nem ál-

1) Dl. 19307. — 2) Dl. 19647. és 19682. — 3) Dl. 33449. — 4) Dl. 20053. (Kiadva: Hazai Okm. VII., 484—5.) — 5) *Müncheneri* kir. levéltár, Hunyadi-ökl. Fasc. XVII., nro 102. — 6) Dl. 20629. Bánffy János pedig a kapornaki konvent előtt 1505. letette a tisztítóesküt, hogy atyja ártatlan a vár elfoglalásában. (Dl. 21502.) — 7) Dl. 20184. és 20506. — 8) *Müncheneri* bajor kir. levéltár, Hunyadi-iratok, fasc. XXXVI., nro 274. Lippa ugyan nincs fölemlítve, de ezt is ekkor kapta az örgróf. — 9) *Müncheneri* bajor kir. levélt. Fasc. XXXV nro 267. — 10) U. o. Fasc. XL. nro 312. — 11) *Istvánffy*, Hist. Hung. XVII. könyv.

lotta ki Lippa, mert Bodó 1514. jún. 7. feladta *Dósa* Györgynek s őt szolgáljával csupán Főris porkolábot hagyván vissza a várban, — «becsületéről s esküjéről megfélekedezve» — 40 katonával kivonúlt Lippáról¹⁾. *Dósa* György leveretése után *Szapolyai* János Lippát és Solymost is megszállta s Német- és Lengyelország diplomatiájának kellett közbelépnie, hogy 1516. jún. 6. lemondjon a két várról²⁾. A várat különben még aznap *Perényi* Imre nádornak adta el az őgrófi³⁾, melynek igazán országos fontosságú szereplése mindjárt a mohácsi veszedelem után kezdődik.

Azon eseményekre azonban ezúttal nem terjeszkedhetvén ki, folytassuk Aradvármegye marosmenti várainak szemléljét.

A Maros mentén odább nyugatra feküdt *Szödi*⁴⁾, akkor Aradvármegyének egyik tekintélyes mezővárosa, a Maroson át vezető révvel⁵⁾. Kastélyát, melynek romjait a csicséri Háda-szigeten most is láthatni, 1479 óta emlegetik az oklevelek. Ekkor ugyanis Garay Jób a várkastélyt a hozzátartozó 15 aradi helységgel együtt *Bánffy* Miklósnak adta el, mit Mátyás király, a beigtatás még 1479-ben megtörténvén, 1483-ban hagyott jóvá⁶⁾. 1484-ben *Muthnoky* Dénes volt a szödi kastély várnagya⁷⁾, kinek ügye Aradmegye elé került, mivel arról vádolták, hogy Nádasdi *Ongor* János özvegyének, Margitnak némely, a Maros túlszéljén, Ménes faluban lakó jobbágyát megverte⁸⁾. A várnagy a részére ez ügyben megítélt esküt nem tette le⁹⁾. Utóbb is, 1498. decz. 17-én, midőn az aradi káptalan némely jobbágya az Arad mezővárosban szent Péter és Pál apostolok tiszteletére akkor épített templomhoz szükséges fák elhozatala végett a kiserékasi erdő felé ment, *Salathiel* Bertalan szödi várnagy, ura *Ongor* János nevében, parancsot adott *Nagy* Bálint és *Pethő* Péter alvárnagyoknak a szekerek föltartóztatására; ő-maga a káptalán egyik jobbágyát fogva vitette a várba s ott úgy megverette és kínoztatta, hogy még azon éjjel meghalt a jobbágy, mire harmadnap máglyán égettette el a kapitány¹⁰⁾. 1500-ban ismét a vár második gazdájának, *Országfi* Lőrincznek a várhoz és Aradmegyéhez tartozó 15 faluja népével fogatta el Nagylucsei *Dóczy* Ferencz 3 jobbágyát¹¹⁾. E várkastélyt s uradalmát¹²⁾, melyet a Pethőkötől hatalmas-

1) *Márki*: *Dósa* György korából. (Századok, 1887., 197. l., hol a 193—209. lapon a müncheni oklevelek alapján van elmondva Lippa és Solymos 1514. évi ostroma.) —

2) *Müncheni* levéltár, fasc. XLIX. nro 393. és fasc. XLVIII. nro 383. — 3) U. o. a rendezetlen iratok között. — 4) A mai Schöndorf, Temesben. Neve 1333—1507. közt *Sewdy*, *Zovody*, *Zeweczy*, *Zewdj* stb. A románok *Sefdinnek* és *Zödinnek* nevezik ma is. *Verancsics* szerint (Összes munkái, VII. 166.) *Zewdy* a Maroson túl mintegy 5000 lépésre van Orod-tól. Ez 75 cméterjével 3750 méter volna, míg a távolság (az aradi vártól a csicséri Háda-szigetig), háromannyi. A mai Schöndorf, mely a vár köveit s tégláit építkezéseikhez jobbadán elhordta, 1½ km-re van a romoktól. Az ú. n. török sánczok (az uraság szőlőskertjénél) XVII. századbeliek. — 5) 1472-ben. Orsz. levéltár. Dl. 17282. — 6) Dl. 18198. és 18199. — 7) Dl. 19001. — 8) Dl. 19078. — 9) Dl. 19098. — 10) Gyulafejevári káptalan. Közli Tört. Adattár, 1872. — 379—381. l. — 11) Dl. 26078. E falvak: Kő, Kovászi, Panád,

kovda vettek el az Ongorok, 1506. okt. 29. ismét Gersei *Pethő* Jánosnak, Györgynek és Ferencznek adta vissza a király¹⁾, ki a következő évben febr. 12. újabban is megerősítette őket ez uradalomban²⁾. Ekkor a Pethők a várat közösen bírták *Pethócsy* Bertalannal, kinek sződi várnagya nemes *Keblés* Albert volt³⁾. Ez időtől kezdve többé seholsem találom említve a sződi kastélyt.

Zömtornya, mintegy 2 $\frac{1}{2}$ méternyi magasan, most is áll s körülbelül 95 méter hosszan elég jól kivehetni a főépület alapfalait⁴⁾.

Odább nyugaton *Zádortakon* volt egy kisebbszerű várkastély. E falut 1470-ben *Dóczy* Imre szerezte meg⁵⁾ s ő kezdte építtetni a várat is. *Kimisy* Pál országbíró s temesi gróf 1494-ben megparancsolta a temesieknek egyenként és összesen, különösen azonban az aradi káptalannak, hogy míg *Dóczy* Imre özvegye be nem fejezi ezen várat, az ő javaikra átköltözni akaró jobbágyokat szent Mihály-napig magukhoz fogadni ne merjék⁶⁾. 1511-ben, midőn a Jaksics Péter elfogott jobbágyai miatt a király vizsgálatot rendelt el Ravazdy Péter ellen, ennek zádorlakai várnagya, *Boldi* Benedek a jobbágyok élére állt, fölfegyverezte őket íjakkal és nyilakkal, kézi és szakállas puskákkal (pixidibus manualibus ac barbatis) s visszaterésre kényszerítette⁷⁾. A Dóczyak még azon évben eladták 12 falvukat *Tarcsay* Miklósnak, ki az ellenük intézett támadásban Lipcse, Zólyom és Saskő felvidéki várakat megvédelmezte⁸⁾; azonban továbbra is a Dóczyak kezében maradt Zádorlaka. 1514-ben *Dósa* György a parasztoknak egy ismeretlen kapitányával, továbbá Simándi *Hajnal* Istvánnal és Harmathi *Sós* Benedekkel együtt benyomult nagylyucei Dóczy Ferencz ezen kastélyába s a Dóczyaknak ott talált okleveleiről a pecséteket letépette, magukat az okleveleket pedig megégettette⁹⁾. Az országos történetben egyébként, mint vár, csak a XVI. század közepén szerepelt.

Közelében feküdt a *badrogi* zárda és vár, melyet Mátyás király idejében a törökök elől Jagostin ó-szerbiai városból menekülő Jaksits István és Markó testvérek alapítottak. A Jaksics-torony déli homlokán ma is láthatni a két testvér czímerét. E toronynak azonban csak alapja régi; többi része a XVIII. század elejéről való.

Az övök volt *Fellak* is, melynek határában, a Maros közelében még vannak némi kazemátaféle építkezések. Várát a XVI. század elején *Czefresd*-nek nevezték s ezt a Jaksicsok osztozásánál Jaksics Skolasztika nyerte¹⁰⁾.

Gyarak, Ménes, Szent-Pál, Pél (t. i. Jászpél), Árok, Szárcaháza, Mácsalaka, Tót-Simánd, Fülöptelek, Olyvos. — ¹²⁾ Mácsalakát, Zábrányt és Kaszát.

1) *Hazai Okm.* V. 397—399. és 399—402. — 2) U. o. V. 397. — 3) U. o. V. 399—403. — 4) Alaprajzát s leírását közölte *Rács* Károly (Tört. Értesítő, 1883. 97—111. l.), de a *zástyi apátság* neve alatt. — 5) *DI.* 17076. — 6) *DI.* 20189. — 7) *DI.* 22214. — 8) *DI.* 22134. — 9) *DI.* 22715. (Aradmegye bizonyossága 1515-ből.) — 10) Magát az aradi főesperességben levő helységet 1330. óta emlegetik az oklevelek. (Anjoukori Okm. II. 430.) Czefresd

A Maros jobb partján emelt várak.

A Maros jobb partján, a hol Csanádhoz, hol Aradhoz tartozó *Felgedus* volt az Aradvármegye védelmére emelt első erősség. 1206. óta van okleveles nyoma¹⁾. A nép szerint itt a pécskai nagy sáncz átellenében levő Hitlányadombon hajdanában vár állott. Körgyűrű alakjában volt körül-sánczolva a gedusi erdő éjszaki oldalán mind maig mutogatott pusztatemplom is²⁾. Szomszédságában keletfelé *Pécska* szintén többszörösen meg volt erősítve s a múlt században a szerb határőrök sok helyütt csak felhasználták a régi sánczokat; történeti szereplésök azonban ismeretlen.

Erdők mélyében állott odább keleten *Csála*, hol az ú. n. törökvarát most is ösmeri a nép³⁾. Pinczéi még meglehetősen épek, a felépítményt azonban elhordták⁴⁾. A külső földvár egy 2500□ méternyi térséget vesz körül s ennek egyik részében állott a kővár, melynek szépen faragott kövei szanaszét vannak szórva. A kétszeres sánczok között állott Belső-Csála falu, s odább éjszaknyugatra Külső-, vagy Szélső-Csála. Belső-Csálában már 1486-ban *palotája* volt Országgh Sebestyénnek, melyet azonban *Országgh* Lőrincz s neje foglaltak el⁵⁾. Részbirtokos volt e palotában *Haraszthy* Ferencz aradi főispán is, ki, mint szörényi bán, gyakran harczolt a törökök ellen és számos török rabot záratott a csálai vár tömlöczébe. Ezek közé csukatta *Andorko* András várnagy 1499. decz. 17. az aradi káptalan két jobbágyát is⁶⁾. *Haraszthy* különben a következő évben az aradi káptalan előtt oly egyességre lépett *Országgh* Lőrinczczel és *Pathócsy* Bertalannal a csálai várban emelt palotára nézve, hogy Országgh és *Pathócsy* a nevezett palota felét, vagyis a maguk részét *Haraszthy*nak örökösen átengedik ugyan, ez azonban számukra a várnak kijelölendő másik végén új kőházat építsen; különben elveszti az aradi Kő faluban levő részbirtokát⁷⁾. A mohácsi veszedelem után *Petrovics* Péter kapta s a török ellen való védőháborúkbán jó szolgálatokat tett.

Arad keletre levő váráról hallgat a krónika a vegyes házbéliek uralkodásának egész tartama alatt. Csupán 1344-ből olvassuk, hogy várbírája (Iudex Castri) Miklós volt, ki Ajkay Mihály mester csolti nemes földét az aradi prépost aradi s más falusi jobbágyaival elszánttatta⁸⁾. Maga a vár

vár Fellak puszta határában állt. (NRA. fasc. 759. nro 43.) 1330-ban már egyszerűen csak Fellak váráról van szó. (U. o. NRA. fasc. 1536. nro 92.) Czefresd alkalmasint egy hely Serfesddel, melyet Aradban Fellakkal és Farkastelekkel együtt 1478-ban kaptak a Jaksicsok. (*Fübián*, Aradm. I. 253—4.)

1) *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3., 34—44. l. — 2) *Szuhánszky* János nagylaki tót ember szerint a gedusi vár romjait a múlt század végefelé nagylaki robotosok két álló hétig hordták a pécskai s apátfalvi magtárakhoz. — 3) E várról szól »Csála és vára« című értekezésem (Arad, 1882. — 8r. 16. l. és a *Kölcsey-egyes.* évkönyve, I., 194—205. l. — 4) Arad Pernyáva nevű külvárosának több házát részben innen elhordott kövekből építették. — 5) Dl. 24854. — 6) *Tört. Adattár*, 1872. — 379—381. l. — 7) Dl. 20907. — 8) *Bölni* S. levéltára Nagyváradon.

a tatárjárás után, úgy látszik, mind nagyobb romlásnak indult. Ezt mutatja, hogy midőn 1439-ben az alföldi népség a törökök beözönlésétől regett, Aradról a kanonokok sz. Ágota karját — bizonyosan más ereklyékkel és kincsekkel együtt — Váradra, mint biztosabb helyre vitették. Csak a veszély multával hozták vissza¹⁾. S 1514-ben *Dösa* György, ki a Maros mellett Solymost, Lippát és Zádorlakát, a Hegyalján pedig Világosvárat is bevette, nem kímélte meg Aradot sem, mit egyéb alig bizonyít annál, hogy 1514-ben új pecsétet kellett csináltatnia a káptalannak²⁾. Sem sáncz, sem fal nem védelmezte magát a mezővárost³⁾, de lehetetlen, hogy teljesen elhanyagolták volna a vár sekrestyéjében levő országos levéltár védelmét. A szomszéd megyék gyakran tartották itt gyűléseiket. Így 1331. Drugeth János nádor jelenlétében Arad-, 1370. máj. 20. László nádor vezetése alatt Arad- és Csanádmegye, 1405. okt. 4. Arad-, Temes-, Csanád-, Krassó- és Kevemegyék *Ozorai* Pipo temesi gróf elnökele alatt stb.; 1445. jún. 15. maga *Hunyadi* János is tartózkodott e városban, mely nem vesztette még el jelentőségét. Közvetlenül a mohácsi vést követő időkbën is — 1527. Iván czár, 1550. Kászonbég s Nadum ellen — itt voltak össze csapatokat s a következő évben még e városban tanácskozott *Aldana* lippai parancsnok az alföldről összehívott vezérekkel Szeged megmentése ügyében. Annyi azonban áll, hogy a XIV. és XV. században Arad vára, mint ilyen, nem szerepel.

Keletfelé szomszédságában feküdt, a mai Glogovácz délnyugati részén, a megerősített *bizerei* apátság. A Maros hajdan a mai Mondorlak déli részéről kissé éjszaknyugatnak tartott, s Glogovácz alatt a Kucsokpatakával gyarapodva, Bálványos vidékén tért vissza a fő mederbe. A várhely egy kis fennsík s ma is rajta van az apátság templomának romja, a csinos új róm. kath. templom és iskola, az ispánlak és a piacz. Az egészet nyugatról keletre egyenes útca metszi keresztül; a külső utcászorok ellenben a domb kanyarúlataihoz alkalmazkodnak. Az erődítvény fő tömege, a törmelésekből ítélve, a régi templomtól délre, az ispánlak táján, a falu délnyugati részén emelkedett; a tér azonban a múlt század első felében annyira beépült új házakkal, hogy alakját meghatározni többé nem lehet. A falu éjszakkeleti részén az országút mellett délről éjszak felé szabályosan emel-

¹⁾ *Lakatos* szerint (Arad tört. I. 40.) egészen biztosra vehetni, hogy »a mint Zsigmond király alatt a törökök átkeltek határainkon, az aradiak rögtön ott hagyták régi romladozott városukat s a mostaninak vetették meg alapját.« E végből az orsz. levéltárnak egy 1452-ből való s Dl. 14563. számú oklevelére hivatkozik, mely már Aradot említ és aradi templomról, aradi polgárról »szól«. Neki magának is feltűnik e »nevezetes körülmény«, mert ez a város akkor a váradí egyházmegyéhez tartozott, — »különben, ú. m., nem ítelhetett volna a váradí egyház vicariusza az aradi egyház, aradi polgár bűnöse felett.« Valóban nem. De ezen Orod (s nem Arad, mint *Lakatos* írja) Biharmegyében feküdt, Zsáka (Isaka) közelében, mely tájon most is van egy hasonlónevű pusztá. — ²⁾ *Karácsonyi*, *Emlékkönyv*, 127. és 150. — I. I. — ³⁾ *Verancsics*, *Összes Munkái*, VII. 168.

kedő öt dombot, mint régibb idők alkotását, külművek gyanánt használhatták. Az erőd sorsát nem ösmerjük.

Négy és fél km.-rel távolabb állt *Bodorlak*, a mai Mondorlak, melynek csekély váráról különben csak a XVI. században szólnak. Ellenben már 1483-ban, midőn a borzliki és solymosi várnagyok elfoglalták¹⁾, említik *Töviskvár* falut, melynek neve korábban fennállott erősségre emlékeztet. Olyan földvár lehetett, hol túskeborona és vesszőkerítés közé gyömöszölték be a sáncz földét. Ez is valószínűvé teszi, hogy síkon állott, nem hegyvidéken²⁾, hol elég kővel rendelkeztek. Tekintve, hogy a Maros mellett a szabadhelyi határban levő Tornova neve Töviskvárat jelent s hogy ott a római sánczok mellett a konvent s egyéb épületek romjai némileg még láthatók, valamint hogy Lippával kapcsolatban említik, azt hiszem, helyét a mai Szabadhely keleti szomszédságában kell keresnünk. 1543-ban Ternovát másképp már Csurának nevezték, a mi csak annyit jelent, hogy egybeolvadt ezzel. Szabadhelynek 1607. említett vára is valószínűleg az egykori Töviskvár helyén emelkedett. E vár Pálulése közelében a Maros kijáratát védelmezte.

Pálülésénél végződik a Maros utolsó szorúlata. Ott, a hol kezdődik, a kladovai patak torkolata táján, mély völgyben feküdt a tíz Kalodva. Ezeket együttvéve Kalodvapataka-kerületének nevezték. Itt állott, a Maros szigetén a pálosok egy kolostora, közelében a rév s a patak torkolatának baloldalán a Várhegyen *Patak* vára. Mint erődöt (fortalitium) e korból csak egyszer, 1474-ben említik, midőn nov. 25. Kérő Főris, Dengelegi Pongrácz János lippai várnagya 8 nemesből és 109 jobbagyból álló csapatával körülfogta Báffny Jakabnak és Miklósnak ezt a várát s addig ostromolta, míg parancsot nem kapott urától a megszállás abbahagyására³⁾.

Arrább, a solymosi völgy torkolatánál, hasonlóképp a torkolattól balra, a Kapu-Cernova legdélnyugatibb csúcsán, a Cioka Tautzuson, Lippával átellenben épült *Solymos* vára. Kétségtől azok közül való, melyek a tatárjárás után nemsokára emelkedtek; hacsak nem hiszünk a népnek, mely szerint ezt és a világosvárit a tündérek emelték. Első biztos nyoma 1278-ból való, midőn *Pál* solymosi bán V. István engedelmével végrendeletében úgy intézkedett, hogy azon javakból, melyeket a királytól az *Ottokár* cseh királyon Mosonynál nyert győzelem jutalmául kapott, az ungi Lipóczot s az aradi Solymos várát s uradalmát Pósa comesnek, testvére, János fiának adhassa⁴⁾. 1335-ben Sinka mester, Solymos várnagya részére, határjárást tartottak a zaránd- és aradmegyei Martonteleken és Bathán⁵⁾.

Több mint száz év múlva, 1439-ben a várba s uradalmába, melyet *Albert* királytól zálogjogon nyert, az aradi káptalan Berekszői *Hagymás*

1) Dl. 18791. — 2) Hadtört. Közl. 1890., 498. Solymos és Borzlik közt lévén említve, a Deaulu Teus táján kerestem. — 3) Dl. 17660. — 4) Orsz. lt. NRA. 1665. nro 67. — 5) *Lelessi* lt. Metal. divers. cottuum. Zaránd et Arad, 1.

Lászlót igtatta be¹⁾. Mivel azonban — V. László pártjára állva — hűtlenséget követett el I. *Ulászló* ellenében, ez már a következő évben megfosztotta tőle és Solymos várát s Lippa uradalmát Guthi *Ország* Mihálynak és Jánosnak ajándékozta²⁾. Utóbb Hagymás László hasonlónevű fia is értekesíteni akarta jogait, mire a perlekedők úgy oldották meg a kérdést, hogy 1446-ban közakarattal lemondtak Solymos váráról és Lippa mezővárosról *Hunyadi* János javára³⁾.

Solymos vára.

A vár, melyet a nagy kormányzó és hadvezér átvett, elég jelentékelen lehetett. — Solymost egészen újra építtette Hunyadi s az építés költségeinek fedezésére egyebek közt Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza aradmegyei falvak borkilenczedét is felhasználta⁴⁾. Szép faragott kövek bizonyítják, hogy itt ugyanazon műértő kéz működött, mely Vajda-Hunyad várát is emelte. Az építésre, úgy látszik, *Balázs* deák ügyelt föl, ki huzamos ideig volt várnagy⁵⁾, s oly bizalmas embere a családnak, hogy 1458.

1) Orsz. It. Dl. 13375. — 2) Dl. 13597. (A budai kápt. igtató levele.) — 3) Dl. 13927. és 13974. — 4) Dl. 19274. (Aradmegye írata 1483-ból.) — 5) 1448—1458-ig is van emlékezete. (L. *Kaprinay*-kéziratok, 4r. B., 43. kötet, 223. l. az egyet. könyvtárban; továbbá *Fűbűn*, I. 254—7.; s 1501-ben mint »néhai« u. o. I. 234—5.)

január 23. is őt küldte Szilágyi Mihály kormányzó Kassa városához Mátyás királylány-választatásának örvendetes hírével.

V. László 1453. decz. 9. és 1456. május 4. ismételve *Hunyadi János*nak adta Solymos várát¹⁾, mely a királylány a következő évben kötött szerződés értelmében is a Hunyadiaké maradt²⁾; a bekövetkezett nagy politikai változások azonban Solymost is érintették. 1462-ben Lippával együtt *Giskra János* kapta³⁾. Két év múlva a király Arad-, Zaránd- és Békés vármegyék kamarai nyereségéből évenként ezer aranyat utalt ki Giskra Jánosnak, hogy Solymosvár megtartásában tanúsított hűségét jutalmazza⁴⁾. 1471-ben *Mátyás* király Aradmegye főispáni méltóságát s azzal együtt Solymos várát örökösen Alsólindvai *Bánffy Miklósnak* adta⁵⁾, ki várnagyúl az előkelő származású *Berendy Miklóst* alkalmazta. Ezt 1475. febr. 2., midőn Lippára egész gyanútalanúl misét hallgatni ment, Kérő Főris lippai várnagy — mint láttuk — álnokul elfogatta. Ura, Bánffy Miklós és Jakab 1477-ben olykép szerződött unokatestvérével, *Bánffy Jánossal*, hogy egymás jószágait, magtalan haláluk esetére, kölcsönösen örököljék⁶⁾.

1480-ban *Baky László* — egy ősnemes aradmegyei család tagja — volt a solymosi vár tiszttartója⁷⁾. Ekkor tájban történt, hogy a két Bánffy a maga solymosi és borzliki várnagyai által elfoglalta a *Pongrácz János* özvegyénél zálogban levő Lippa várat és mezővárost, valamint Töviskvár aradmegyei falut⁸⁾. Említettem már Mátyás király rendeletét, melylyel 1487-ben szigorúan meghagyta Aradmegye nemesei egyetemének, hogy biztosait, Dóczy Pétert és Jaksics Istvánt segítsék Solymos és Lippa várak visszafoglalásában, mivel bizonyos súlyos okok miatt Bánffy Miklóst megfosztotta uradalmából⁹⁾. Még csupán néhány várnagyát említem föl e körből. 1490-ben a hatalmas *Haraszthy Ferencz*¹⁰⁾, 1498-ban *Mercziny György* és *Pethő László*¹¹⁾, 1509-ben Razvajai *Horváth János*¹²⁾, 1512-ben *Bodó Miklós*¹³⁾, ki mellett alvárnagyúl a német *Prantner György* működött. *Künisch* káplánnal együtt ez utóbbi védelmezte Solymos várát *Dósa György* ellen, ki azonban, a várbeliek által részletesen leírt ostrom után, Solymost is bevette¹⁴⁾. Többnyire ugyanaz volt sorsa, mint az átellenben fekvő Lippáé, melylyel együtt a Marosnak egy nevezetes szorosán uralkodott.

Odább keletre a folyónak tág völgye csak Kapronczánál, (a mai Kapruczánál) szűkült ismét össze, Solymostól 22—23 km. távolságban. Nem is hanyagolták el e pontot az ősök. A XV-ik században az *Ábrahámffyak* régi, törzsökös családja volt itt a birtokos és valószínűleg ez

1) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-íratok, Fasc. XI. nro 53. — 2) *Telki*, Hunyadiak kora, II. 536. — 3) *Horváth*, Magyarország. tört. III. 101. — 4) Dl. 15999. — 5) Dl. 17154. — 6) Dl. 17902., 17904., 17908. és 27752. — 7) *Századok*, 1870. — 468. I. — 8) Dl. 18791. és 18878. — 9) Dl. 19303. — 10) Dl. 19647. és 19682. — 11) NRA. fasc. 30. nro 36. — 12) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-íratok, Fasc. XXXV., nro 267. — 13) U. o. Fasc. XL. nro 312. — 14) *Századok*, 1887. — 193—209. I.

építette a dumbraviczai völgy torkolatánál *Kaproncza* várát is. 1508. febr. 20. *Abrahamffy* János egyebek közt Kaproncza várban levő részjórészeit is elzálogosította *Haraszthy* Györgynek és Jánosnak¹⁾. Mint vártól többé sehol sincs emlékezet.

A Marosba torkolló Nagypatak (Valea Mare) vidékén, egy, a Marosnál meredeken megszakadó bérczetetén épült *Váradja* (a mai Tótvárad) vára. Mátyás király 1483-ban megerősítette *Garay* Jónak azon, még 1479. tett elhatározását, hogy a váradjai kastélyt a hozzátartozó falvakkal együtt *Bánffy* Miklósnak és Jakabnak eladta²⁾. A várat, úgy látszik, a *Garayak* építették, mert 1427-ben, midőn, *Mikolay* Mihály hűtlensége következtében, *Váradja* királyi falut *Garay* János (a nádor testvére) s neje Hedvig massoviai hercegné kapta³⁾, a várat magát nem említette *Zsigmond* király. 1510. márcz. 22. mint Solymoshoz tartozó várat, *Corvin* János többi uradalmával együtt, *Váradját* is *György*, brandenburgi örgróf kapta⁴⁾. A várnak, mely 1709-ig szerepelt a hadi történelemben, ma alig van nyoma⁵⁾.

Ezen 23, az Aradvármegyét középtűt szelő Maros mellett épült vár védelmezte Aradmegyét a vegyes házbéliek korában. De valamivel távolabb is feküdt még néhány erősség. Egyszerű földsáncz volt Panádtól északra *Földvár*, mely 1343-ban még Aradmegyében feküdt⁶⁾, 1434-ben azonban már Zarándban⁷⁾ s 1495-ben újra Aradban⁸⁾. Hatalmas sánczai, melyek az avar időkig vezetnek vissza, ma is látszanak. Kuvin és Kovaszincz (a régi Kövi és Kovászi) határán is állt egy kis erősség a *Vurvu tornya* nevű meredek csúcson. A köralakú, elég mély árok oldalai kővel voltak kirakva s itt-ott épületek nyomai látszanak. Az oláh nép szerint akkor építették, mikor a görög meg a török császár egymással hadakozott; a legyőzöttet ebbe a várba zárták⁸⁾. Lenn a falu közelében is vannak romok, a miket várnak (csetátye) nevez a nép. — Aradvármegye legdélibb részét, a Berekszó vonalát, egyetlenegy vár védelmezte, t. i. *Borslyuk*, a mai Temesben, Piskitől délre, a Lukim-szöllőhegy éjszaki részén. Várnagya, a solymosi várnagygyal együtt a *Bánffyak* hűségében, 1483. fegyveresen vett részt Lippa és Töviskvár visszafoglalásában. 1468—71-ben 28 aradi és temesi falu tartozott ez uradalomhoz, melyet 1510. «Berzlikvidéke» néven György örgróf kapott.

Mindent összevéve, az akkori Aradmegye 27 □ myriaméternyi területének minden □ myriaméterére esett egy erősség s így, legalább a várak számát (27) tekintve, alig lehetett panaszkodni a helyvédelem elhanyagolásáról.

1) Dl. 11524. Ennek átiratát kiadta *Haan*, Békésm. hajdana, I. 135—7. — 2) Dl. 18198. és 18199. — 3) Dl. 11939. — 4) Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok, Fasc. XXXVI. nro 274. — 5) Az 51. számú vasúti őrház, mely az épen a Maros fölött emelkedő dombon áll, jelzi, hol feküdt hajdan a vár. — 6) Zichy-okmánytár, II. 54. és 59. — 7) A gyulafejevári káptalanból. Cista Zarándiensis. Fasc. I. nro 50. Tört. Adattár, II. 280—2. — 8) Dl. 20343. — 9) *Földes* János úr szíves tudósítása Aradról.

A zarándi várak.

Zarándmegyének most Aradhoz tartozó részében nem volt oly egységes a védelem vonala, mint a tulajdonképeni Aradban. Egyfelől a Hegyalját, másfelől főkép a Fejér-Körös völgyét erősítették.

A Hegyaljának legnagyobb erőssége *Világos* volt.

Mint várat először 1331. szept. 8-ról említik, midőn Dezső mester, királynői főlovászmester özvegye és fia, Heydruh, Világosvár várát (castrum), a vár alatt levő Siri, továbbá Galsa, Meszt (most Muszka), Füzes és Appadsig faluval együtt Antal comesnek ajándékozta¹⁾. Összefüggőbb a hely története a XV. században. 1404—7. években Wlkasin albániai király fia, Demeter zarándi-főispán volt a világosvári királyi castellanus, ki elfogta és lefejeztette a király ellen fölzendült Seléndi Albertet²⁾. — 1410. november 6-án, Zsigmondnak október 10. kelt parancsára, az aradi káptalan *Sághy* Lőrinczet, Világos királyi várnagyát, Haraklyán birtokába igtatta, miről a káptalan nov. 15. tett jelentést³⁾. 1412-ben *Derecskey* Pál világosi várnagy az egi püspököt Nyüvedteleke és Somboly birtokában háborgatta⁴⁾. — Úgy látszik, Guthi *Ország* János zarándi főispán volt Világosvár utolsó királyi várnagya; 1431. szept. 20. már castellanus, midőn Palóczy Máté országbíró a Báthoryak és Károlyiak birtokvillongásában intézkedett⁵⁾; 1434-ben is világosi várnagy, midőn Földvár falut kapta⁶⁾; s 1436-ban Zsigmond őt bízta meg, mint zarándi főispánt és világosvári várnagyot, hogy Kátai Lászlóval együtt az örökös kun kapitányságok ügyét megvizsgálja⁷⁾. Csak 1439-ben⁸⁾ került ismét magánkézbe Világosvár, midőn Albert király 110 faluval egyetemben *Brankovics* György szerb despotának s Albánia urának ajándékozta⁹⁾.

A mint politikai oka volt ez adománynak, úgy I. *Ulászló* király szintén politikai okokból, hűtlenség czimén vette vissza Világosvárt s uradalmát Brankovicstól. 1440-ben ugyanis Harapkai *Bothos* András temesi főispán a leghatározottabban csatlakozott Erzsébet királyné s illetőleg a csecsemő V. László pártjához; jelen volt a gyermek-király koronáztatásán, föllázította a délvidék egy részét s egyebek közt *Sztefán* vajdát, Brankovics világosi várnagyát is fegyveres csatlakozásra bírta. — Bothost azonban Szekszárd és Báltaszék közt megverte Hunyadi János; a lázadó főúr

¹⁾ *Hazai Okmánytár*, III. 110—1. — ²⁾ A galgóczi lévéltára hivatkozva említi *Pesty* Frigyes, Brankovics György birtokviszonyai, 15. l. — ³⁾ Ifj. *Böloni* Sándor levéltára Nagyváradon. Nro. 5. B. -- ⁴⁾ *Wenzel*, Stibor vajda, 35. — Századok, 1883., 587. l. — ⁵⁾ *Károlyi*-oklevéltár, II. 135. — ⁶⁾ Az oklevelet közli Tört. *Adattár*, II. 280—2. — ⁷⁾ *Pesty*, id. h. 19. l. — ⁸⁾ *Thuróczy* szerint már 1425, *Fübián* (I. 71.) szerint, (ki itt *Fejér*, Cod. Dipl. X. 6. 503. lapjára gondolhatott) még 1422. került a despota kezére. Láttuk azonban, hogy ez időkhben Zsigmond kir. várnak nevezgette Világost. — ⁹⁾ Dl. 24822. Továbbá NRA. fasc. 88. nro 1. (eredetije nincs helyén) és Dl. 13433. V. ő. *Tray*-féle kéziratok a budapesti egyet. könyvtárban, XIV., 21. (Töredék) és *Fejér*, Cod. Dipl. XI. 293.

Világos vára.

maga is a csatatéren maradt, párthívét pedig, Sztepán vajdát *Maróthy* László aradi főispán győzte le, ki azután jutalmul 1441. febr. 2. Világosvárt s uradalmát kapta I. *Ulászlótól*, az oláh várnemesekkel együtt¹⁾. Brankovics mindamellett is megtartotta Világosvárat, sőt önállóan intézkedett róla; először 1442. *Birini* Pál javára, ki utóbb mint trónkövetelő lépett föl ellene²⁾; 1444-ben pedig *Hunyadi* Jánosnak adta Világosvárt s uradalmát a magyar és oláh várjobbágyakkal együtt azért, mivel sok ezer forintot fordított arra, hogy Ráczországot s Albániát a törökök kezei közül kiszabadítsa³⁾. Ez ellen *Maróthy* László macsói bán már a következő évben tiltakozott ugyan⁴⁾, Hunyadit azonban a gyulafejevári káptalan tényleg beigtatta⁵⁾. 1448-ban mégis mint Brankovics várnagya szerepel Világosvárott egy László nevű úr⁶⁾. Tehát azon évben, midőn a rigómezei csatát részben épen a despota árulása következtében vesztette el *Hunyadi*. A despota el is fogatta a nagy vezért és csak a magyar urak fenyegetésére bocsátotta szabadon, oly föltétel alatt, hogy visszanyerje minden magyarországi jószágát⁷⁾. A pápa 1450. ápr. 12. fölmentette Hunyadit az elvállalt kötelezettségek alól⁸⁾ s 1451. aug. 7. csak a háború által fenyegetve állt reá Brankovics, hogy Hunyadival méltányosabb egyességet kössön s neki egyebek közt Világosvárt s uradalmát is visszaadja⁹⁾.

Az uradalom azután Hunyadi sógoráé, *Szilágyi* Mihályé lett, s ösmeretes az az elbeszélés, hogy a kormányzót Mátyás király 1458-ban épen Világosvárban csukatta el, honnan csak a következő évben, szakácsának sokszor emlegetett cselével, szabadult ki¹⁰⁾. Ekkor *Lábatlhan* Gergely volt a várkapitány, ki, mint ilyen, 1460-ban hősileg harczolva esett el Possasinánál¹¹⁾. 1461-ben *Szilágyi* Mihály özvegye Világosvárat más javakkal együtt 7000 arany forint fejében elzalogosította a királyi kincstárnak, mely *Szilágyi* adósságainak törlesztését is magára vállalta¹²⁾. Az uradalom véglegesen is visszakerült a koronához, mely azután azt 1464 febr. 22. *Báthory* Andrásnak, Istvánnak, Lászlónak, Pálnak és Miklósnak ajándékozta¹³⁾. Ezentúl az egész korszakon keresztül a *Báthoryaké* volt Világos vára és ha-

1) NRA. fasc. 957. nro 4., *Pübián*, Aradm. I. 72. és *Pesty*, id. h. 23—27. — 2) *Pesty*, id. h. 19. s a chronol. nehézségekre nézve 27—28. I. Azonban két oklevél is van az orsz. levéltárban (Dl. 13686. és NRA. fasc. 88. nro 3.), mely szerint veronai *Birini* Pál, Mihály veronai herceg fia, e várat már 1442. kapta. — 3) Dl. 13785. és 13786. és *Pray*-féle kéziratok, XIV., 23. — 4) NRA. fasc. 1066. nro 2. — 5) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 159—164. I. — 6) A galgóczi levéltárból említi *Pesty*, id. h. 29—30. — 7) *Teleki*, id. m. II. 105. — 8) *Pesty*, id. h. 34. — 9) A *müncheni* kir. levéltárból kiadta *Teleki*, id. m. X. 305—312. Orsz. levélt. NRA. fasc. 1524. nro 6. Kiadta továbbá *Syőesz*, Archivarische Nebenarbeiten, I. 173. és *Fejér*, Genus, incunabula et virtus J. Corvini de Hunyad, 149. — 10) *Teleki*, id. m. III. 165. — 11) *Szácdok*, 1869. — 496. — 12) Dl. 15567. V. ő. *Kápriny*-kéziratok, II. 181. — 13) Dl. 24545., 24837. és 15915. — (Ez utóbbi az aradi káptalan jelentése.) Özv. *Szilágyi*né másodszor Bánffy Pálhoz ment férjhez s Világos kiváltása végett több falut 2500 arany frton zálogosítottak el a testvérek. (Dl. 15961.)

talmas uradalma, melyben 1519. nov. 30. és decz. 13. osztályos atyafiaikká fogadták ugyan *Rozgonyi* Istvánt¹⁾; osztályra azonban nem került a sor. 1494-ben nemes *Horváth* István és *Verbőczy* János volt a világosi várnagy, *Moga* László pedig a tisztartó, kik ellen Aradmegye a Haraszthy István lippai és kovászi szőlőhegyeiben tett károk miatt tartott vizsgálót²⁾. Várát bizonyosan jobb karba helyeztették ugyan a Báthoryak; de így sem volt elég erős, hogy ellenálljon *Dósa* György ostromának, 1514-ben³⁾. A vár történetének legérdekesebb korszaka különben a XVI. század.

A most alakatlan romok kétségkívül nagy igényekkel emelt várkastély omladékai. A három oldalról elég meredek hegyen büszkélkedett a Hunyadiak s Báthoryak vára, mely művészi tekintetben nem sokkal állt hátrább Vajda-Hunyadnál és Solymosnál. A szép, faragott köveket azonban rég szertehordták már épületanyagnak⁴⁾.

A világosi várhegynek nyugat, azaz Muszka felé menő gerinczén szintén látható némi várrom. Ez erősítés nem a világosinak valami külműve, hanem a különálló *meszti* (muszkai) vár. A Bánffyak szolgálatában álló várnagya 1477-ben a solymosi várnagygyal együtt hatalmoskodott Meszt aradi faluban.

Odább éjszakeleten, a Hegyes-Drócsa legéjszaknyugatibb dombján, a Kopaszhegyen levő temetőben, a csősz háza mellett, hamu, szén és téglatöredékek gyaníttatják, hol feküdt hajdan *Pankota* vára. Ez a vár állott már 1318-ban is. Ekkor június 14-én *Ivánka*, Pankota és Dézna (Dezne) várnagya, résztvett a Sár Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határa bejárásában⁵⁾. 1387. febr. 28. Zsigmond király Pankota várát Losonczy László és István szörényi bánoknak adományozta⁶⁾. A vár, úgy látszik, a Losonczyak idejében is egy parancsnokság alatt állott Déznával; legalább 1374. ápril 24-én, midőn a Losonczyaknak 28 belső embere és *praedialis nemese*, valamint 126 pankotai jobbágy Meszt aradi faluból a Bánffyak jobbágyaitól 45 ökröt elhajtott, július 25-én pedig ugyanazoknak terméséből is sokat erőszakkal elvett, a fegyveresek sorában fel van említve Rakolchy (Rákóczy?) deznei várnagy is és a katonai rang egyedül ő nála lévén jelezve, valószínűleg ő állott a hatalmaskodó pankotai csapat élén; mit csak úgy képzelhetünk, ha egyúttal pankotai várnagy volt⁷⁾. Pankota várát említik még 1536-ban is⁸⁾ és azután elég gyakran az egész XVI. században. Pankota különben régi, nevezetes hely, 1217-ben már egy benedekrendi apátság székvárosa⁹⁾,

1) Közlé *Fülsín*, id. h. I. 220—1. — 2) *DL*. 20100. — 3) *Verancsics* Összes munkái. II. 6. — 4) A romok leírása *Márkától*, Kárpátgyes. évk. XII. 11—12. I. — 5) *Anjoukori* okmánytár, I. 474. — 6) A galgóczi levéltárból említi *Pesty*, A szörényi bánóság, I. 265. Adományát jún. 2. megújította, sőt ki is bővítette, mert a déznai várát is a Losonczyaknak adta. (U. o.) — 7) *DL*. 17660. — 8) *Oláh* M. geogr. (*Bél*, Adparatus, 30.) — 9) Ritus expl. veritatis, 43. §. (*Bél*, Adparatus, 204—5.)

hová a XIV. században a zombolyi főesperesség is áttette székét¹⁾. Az apátság romjai a Kopasz-hegy aljában láthatók s tőle délre egy nagyobb, a XVI. században elpusztult erősség sánczolatait szemlélhetjük²⁾.

A pankotai erősségek közelében állott *Kerek* és *Zaránd vára*³⁾, mely utóbbiban Zaránd s veleegyütt olykor Békésmegye is, többször tartott gyűlést s így fontosságát még nem veszítette el egészen. A *simándi* castellumot csak egyetlenegyszer, 1469. említik, mint a Maróthyak jószágát⁴⁾.

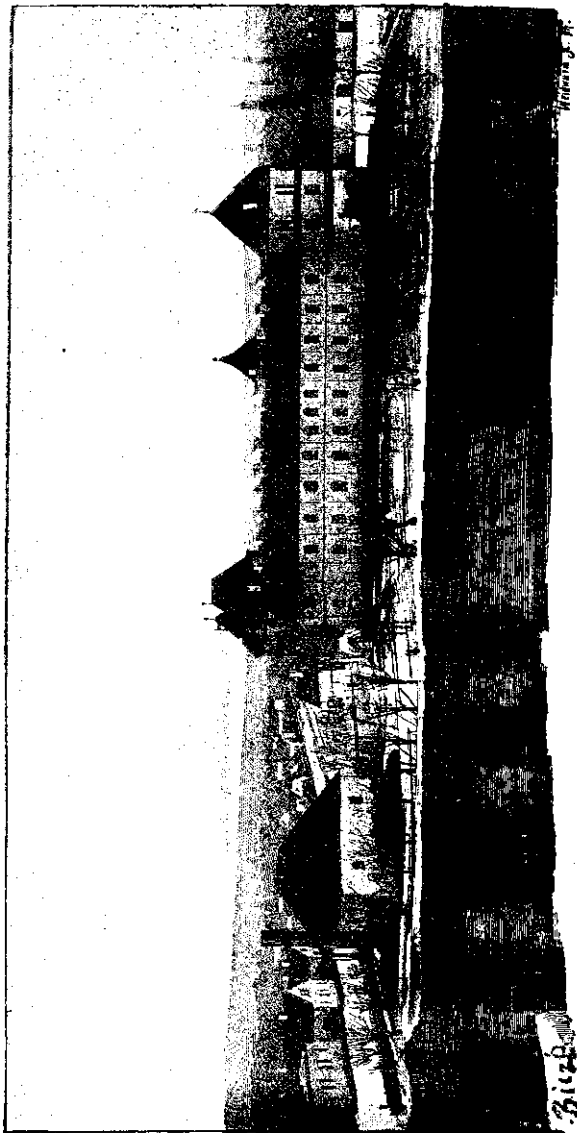
Arad-Hegyalja, vagy, a hogy a középkor végén a Hegyes-Drócsát s a tövében éjszakon elterülő síkot nevezték, a Nyírköz⁵⁾ éjszaknyugati részén csak jelentéktelen erősítések álltak. *Egregyen* (Ágris) vár volt már 1406-ban s ezt Zsigmond király, Egregyi László magvaszakadtával, a kamara-haszna ispánjának, *Tétényi* András mesternek ajándékozta 4 magyar (Felső-Egregy, Csúcs, Kázmér, Csumóteleke) s 13 szlapon (slavonica) vagyis oláh faluval együtt. 1409-ben azonban e várat a király némely pest-, heves- és nógrádmegyei javakért visszacserélte⁶⁾. Várának némi romjai ma is láthatók a Csintyióra nevű hegyen⁷⁾. A helység maga már 1214-ben mint bortermő vidék szerepelt. — *Feltőton* (Tauczon) többé-kevésbé tekintélyes romok maradtak fenn. A feltóti erősséget, mely az itt már 1238-ban említett jánosvitézéké lehetett, 3 sáncz körítette. A most jelentéktelen falu a középkor végén a mezővárosok közé tartozott⁸⁾.

A Makraaljának s egyúttal a Fejér-Körösnek védelme főkép *Boros-Fenő* hivatása volt. Az a várszerű kaszárnya, melyben ott, a Körös jobb oldalán, most honvédek tanyáznak, a régi, de 1652-ben alaposan megújított vár helyén épült. Állott e vár már a középkorban is⁹⁾. A vár alatt folyó Körösben Hunyadi János korából találtak ugyan pénzeket¹⁰⁾, s 1472-ből is tudjuk, hogy Losonczy László jenői várának castellanusa és tisztartója volt Jenőn¹¹⁾ (kár, hogy nincs megnevezve); *Oláh* Miklósnak 1536-ban készült földrajza azonban nem sorolja a várak közé. Ismét említik 1552-ben¹²⁾, a XVI. század második felében s az egész XVII. században

1) *Balissy*, A pankotai főesperesség. (Egri egyházm. Közlöny, 1875. — 15—19. sz.) 1332. még zombolyi, 1337. már pankotai főesperesteket emlegetnek az oklevelek. L. *Kanra* Kabos, Századok, 1883., 590. — 2) *Márki*, A pankotai ásátások. (Tört. Értes. 1885. — 196—202. Tervrajzzal.) — 3) *Oláh* geogr. (Bél, Adpar. 30.) — 4) Dl. 16811. — 5) U. o. Nyírségnek írják e tájt már 1319-ben is. (*Anjoukori* okmánytár, I. 498.) — 6) *Kapy*-cs. It. E. fasc. 1., nro 1. és 2. (*Csánki*, I. 722.) — 7) *Fábian* I, 89. és II., 110. A Kapy-család levéltárából való adat előkerülte előtt e romok multját nem is sejtették. — 8) Az omladékok közt a mezőváros latin köriratú pecsétjét is megtalálták; *Oláh* is mezővárosnak írja. (*Bél*, 30.) — 9) *Sándor* comes, ki 1295. a zarándi Murul falut megszerezte (*Wenzel*, Árpádk. új okm. XII. 574.) jenei kir. castellanus volt ugyan, de a nógrádi Diósjenőé. Viszont azon »villa Borozienu«, melyet Mária királyné 1311-ben említ (*Anjoukori* okm. I. 281.), az oklevéltár indexe szerint Aradban, tényleg azonban Pilismegyében keresendő. — 10) *Archaeol. Ért.* 1870. 162. l. — 11) Gr. Teleki-család It. Gyömrőn, Elench. XV. fasc. I. nro 7. — 12) Orsz. It. NRA. fasc. 566. nro 38. és Lib. Reg. Ferd. I. 35.

pedig úgy, mint a mely az ország legfontosabb végházai közé tartozott. Úgy látszik, 1387-ban ezt is Pankotával és Déznával kapta *Losonczy* István szőrényi bán; legalább e várak igen sokáig a Losonczyak uradalmához tartoztak s 1387. júl. 18-án — tehát körülbelül a beigtatás idején — Losonczy István itt, Jenőben tartózkodott¹⁾. Közeliében az egykori *Dienesmonostort* 1552-ben még mint *szentdienesi* kastélyt említik²⁾.

A Fejér-Körös felső völgyében nem volt egyetlen valamire való erősség sem. A Körös-fő vidékén, Halmágyon, Kápolnán és Kisbányán némi katonai szervezet lehetett; Hunyadi János ugyanis, tekintetbe véve *Moka* (Moga) halmágyi vajda érdemeit, megerősítette őt Kápolna, Halmágy és Kisbánya (ma Boicza Hunyadmegyében) vajdaságában, melyet fiaival (Mihálylyal és Sandrinusszal) együtt idáig is békésen bírt³⁾. Halmágy vára és egyik temploma a Sortok délnyugati részén állott. Délnyugatról éjszakkeltnek menve, megvan még belőle egy 22 m. hosszú s $2\frac{1}{2}$ m. széles föld alatti üreg, sőt másfél méternyi darabon épen áll ennek boltozata is, körülbelül 2 m. maga-

Boros-Jenő vára jelenleg.

1) Dl. 30139. Közölte már, de hibásan és nem teljesen *Fejér*. X. 1., 747. s *Pray*, Annales, II. 177. — 2) Lib. Reg. Ferd. és Max. 1552—75., 74., 75. 1. — 3) Dl. 30188. Egy név s az oklevél alsó balsarkából egy kis darab leszakadt.

san a talapzattól. Délnyugati részében óriási csontvázat és színes ablak-üvegeket találtak. Lenn a városban, talán a templomromok körül (az urasági s urad. ügyvédi telken) volt a Kasza-család ősi kastélya¹⁾. Kis-Halmágyon a mostani (özv. Weber Miksánéféle) kastély helyének egyenetlenségekor részben czölöpökre épített várszerű épület nyomaira bukkantak. Itt, Csúcs táján, feküdt *Solymos-Csősvár*, melyet 1510-ben Brandenburgi György kapott²⁾ s melyre, nevén kívül, más nem emlékezett.

A Fejér-Körösbe ömlő Sebes-patak védelmére épült *Deznye* (Dézna) vára, melynek első várnagyát 1318-ból ismerjük, Ivánka pankotai várnagy személyében³⁾. Őt 1318. a miatt panaszolta be a Becse-Gregor-nemzetsegből származó Leel mester, hogy Dienesmonostorát a hozzátartozó oláh és más falvakkal együtt jogtalanul elfoglalta volt; Károly-Róbert e foglalásokat május 15. visszaadatni rendelte⁴⁾. Királyi vár jellegét 1387. június 2. vesztette el, midőn Zsigmond *Losonczy* Istvánt, Dalmát-, Horvát- és Tótország főkapitányát valamint Szörény bánját Deznével jutalmazta⁵⁾. XV. századbéli várnagyai közül 1440-ből *Senye* mestert s 1475-ből a már említett Rakolczyt (Rákóczyt?) ismerjük⁶⁾. Maga a vár, melyet a közép-korban 1478. említnek utoljára⁷⁾, romjaiban a 389. m. magas Vurvu Ozoin, a Mestes déli nyulványain látható.

Boros-Jenőn alúl a síkságon szintén csak csekély erősségek sorakoztak egymás mellé.

Zarándot már említettem. *Nadabon*, melynek közelében folyt le a tatárjárás egyik legvéresebb jelenete, előkelő nemesség lakott és gyakran tartottak itt megyegyűléseket; némi erődítései tehát e korszakban is lehettek. Székudvar, Bökény és Tamász közt szintén több rom van; ezeket azonban maga a nép is csak a törökidőkből származtatja.

Ott, hol a Fejér-Körös elhagyja Aradmegyét, *Varsándon* tudvalevőleg már 1280-ban kir. szekerészek és favágók laktak; 1341-ben azonban, midőn Károly-Róbert maga is járt e faluban, s midőn Varsándot Berend fiának, Márton békési főispánnak ajándékozta, egy kúrián kívül nem volt ott több ház és lakás⁸⁾; csak 1473-ban, Brünnben engedte meg Mátyás király a Szokoliaiaknak, hogy a zarándmegyei Vassan (Varsánd) helységben, vagy más jószágukon várat építhessenek⁹⁾. Ez engedélylyel azonban, legalább Varsándon, nem éltek.

A Fekete-Körös csak rövid vonalon képezi Arad határát. Még az

1) *Bethlen* F. Historia, VI. 53. — 2) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-íratok, fasc. XXXVI. nro 274. — 3) *Anjoukori okm. I. 474.* — 4) *Zichy-okm. II. 131—3.* — 5) *Csánki, I. 722.* — 6) *DI. 17660.* — 7) *Pesty, Krassó, III. 441.* — 8) *DI. 3363.* Kiadta *Haan-Zsilinsky, Békésm. okl. 4—5.* — 9) A zsélyi levéltárból. Említi Századok, 1869. — 594. I. Ha e vár elkészült volna, nem kell vala attól tartania Mágocsy Gáspárnak, (1558. febr. 2.), hogy a török, Gyula könnyebb ostroma végett, Varsándon is palánkot építtet. De ez a kastély Varsándon sohasem épült fel. (Békésm. tört. társ. évk. I. 12.)

irodalomba is átment az a hit, hogy itt az első vár az aradmegyei *Talpas*on lett volna; holott ez téves, mert a vár a folyó tulsó partján, a már biharmegyei Fekete-Bátoron állott¹⁾. Ellenben föleleveníthetjük a tőle és Apátitól délnyugatra levő *Váraskessi* nevét, mert a név maga s az ú. n. oroszkeszi erdőben fennmaradt romok egyaránt igazolják, hogy itt hajdan vár állott²⁾. Tőle kissé keletre, *Sámolykesszi*ben oláh vajdaság volt. A vajdák közül *Székely* Pál 1494. május 7. beiratkozott a római Szent-Lélek társulatba³⁾; a következő évben Corvin János, ki személyesen időzött e faluban, az ezen időközben elhunyt Pál fiát, Sámolykeszi Székely Mátét tette meg az oláhok vajdájává testvéreivel, Jánossal és Gáspárral együtt. Megkapta az igazságszolgáltatás és jövedelemszedés jogát s feladata a lakosság számának emelése lett⁴⁾. Mindez nem katonai szervezet, de van benne ebből is, mert ura iránt bizonyos hű szolgálatokra volt kötelezve a vajda; ily szolgálatok jutalmául kapta Máté vajda 1500-ban Kő-Keszi falut⁵⁾.

A három Keszitől éjszaknyugatra, a Köröshöz közelebb feküdt a pontosan meg nem határozható *Meszlénymező*, melyet már 1429-ben mint kastélyhelyet emleget egy okirat⁶⁾. E kastélyt a Vadászi *Farkas*-család építhette, mert ez volt a hely legrégibb, ősmert birtokosa.

A vármegye legéjszaknyugati részre teljesen nyitva állott. — A mostani malom-csatorna s a Traján-út balpartján halmok sorakoztak egymás mellé. Simánd és Sikló közt az oklevelekben 500 év óta emlegetett *Szenteskirály* dombján némi erősítés nyoma látszik; tőle délre 7, éjszakra a Bugyér mentén pedig 8 apró földvárát ismernek a lakosok. Székudvar és Otlaka közt a Kékesben közel 50 kisebb nagyobb halom fekszik s az otlakai főhalmon váromok vannak. Elek határában a Papihalmon, Szent-Anna határában a Papokhalmán s több más helyütt szintén látszanak épületmaradványok és sánczolatok. Mindenezekről azonban még az utolsó három század oklevelei sem emlékeznek meg. Csak annyit tudunk, hogy a XIV. és XV. században sok egyház és szerzet s még több jómódú köznemes család virágzott e tájon s hogy tőlük telhetőleg megerősített helyeken szerettek lakni. Arad ezen zarándi (36□ myriaméternyi) részeit csupán 17 nevezetesebb vár védte s így s itt csak körülbelül minden 2□ myriaméterre jutott egy vár.

1) Ezt bebizonyítja *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. I. 416. — 2) Így különböztették meg a szomszédos Csana-, Sámoly- és Kő-Keszitől. — 3) *Monum. Vaticana*. I. sor. V. 42. — 4) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-iratok. Fasc. XVI. nro 104. — 5) U. o. Fasc. XVIII., nro 144. — 6) DL. 12086.; kiadta *Ilaan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 40—2. l.

XI. DALIÁS IDŐK.

Az Anjouk és vezéreik. Fegyvernemek. A XV. század hősei. Török háborúk. Pártvillongások. Lázadások.

Aradvármegyét a egyes házakból származott királyok idejében fel-
tűnő nagy csapás nem érte; a mi azonban épen nem jelenti azt, hogy külső
ellenségek támadásaitól, vagy belső zavaroktól meg lett volna kímélve.

III. Endre halála után a mostani Aradvármegye egyházfőnökei, az
egri, váradi és csanádi püspökök egyaránt a nemzeti pártot követték s a
pápa jelöltje, Károly-Róbert ellen dolgoztak. János kalocsai érsekkel —
a magyar Langtonnal — *Antal* csanádi püspök Venczel, majd Ottó ki-
rállynak leghatározottabb hívei közé tartozott¹⁾. Résztvett azon küldött-
ségben, mely Venczelt a magyar trónra meghívta, s mely meghívás polgár-
háborúra vezetett.

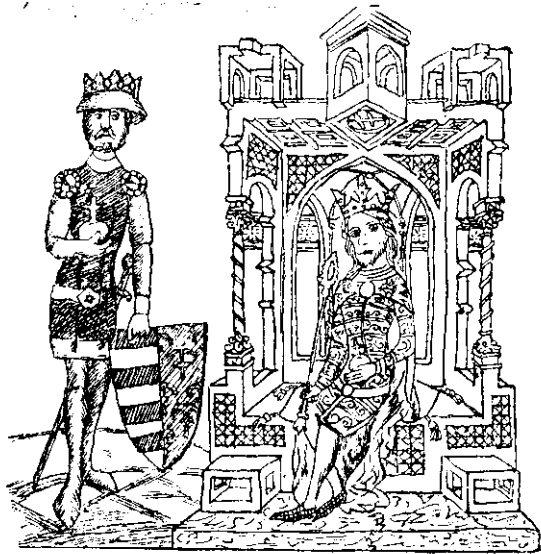
Azonban, úgy látszik, Arad-Zaránd nemessége is Csák Máté pártjá-
hoz csatlakozott. Ott voltak Budán, Venczel király oldalán, *Bethlen* fiai,
midőn Károly-Róbert hívei tűzzel, vassal pusztították a főváros környékét;
résztvettek a várból való kirohanásban s Máté úr e közben halálos sebet
kapott, Mihályt pedig a fogságban fejezték le²⁾; *Bethlen Olivér* szintén a
vár védői közé tartozott³⁾.

1305. decz. 6. a csanádi és veszprémi püspök koronázta királylyá
Ottót⁴⁾ s vele Aradmegye is a szabad választás nagy elvét vallotta. A
küzdők azonban lassankint kifáradtak s a nemzeti és pápai párt fusiora
lépett. *Miklós* aradi prépost már mint Károly határozott híve vett részt
az 1308. tartott híres országgyűlésen, mely az Anjou-herceget királylyá
választotta s onnan nov. 18. Erdélybe indult, hogy a korona visszaadása
ügyében a hatalmas László vajdával, Keán ivadékaival s a lázadó Gyula
szlavoniai bán fiával⁵⁾ értekezzen. Ily fontos dologban azonban mind őt,
mint társát, Imre váradi püspököt, kicsinyelte a vajda⁶⁾.

Nemsokára maga a király is a délvidékre költözött; Temesvárra tette

1) *Iör*, Csák Máté, 43. és *Horváth*, Magyarorsz. tört. II. 145. — 2) *Iör*, id. h. 51.
— 3) *Fijér*, Cod. Dipl. VIII., 1., 89., 115. — 4) *Horváth*, II. 157. — 5) *Turul*, 1889. —
— 137—9. I. — 6) *Bathlyány*, Leges eccl. III. 92—4. s *Gentilis* követségei (Monum.
Vatic. I. 1.) XC—XCIII. és 212—8. I.

át székhelyét, épületekkel diszesítette Arad- és Zarándmegyék városait, erősítette várait s tökéletesen részére hódította a nemességet. Egyik leg-határozottabb hívét, *Széchenyi* Tamást, Bars- és Szerémmegyék főispánját s a kunok bíróját állította Aradvármegye élére; ezt a híres vitézt, ki a zarándi részekben nagybirtokos *Nekcsői* Sándorral együtt 1312. június 15-én a rozgonyi csata sorsát megfordította s Károly-Róbertet győzelemre segítette¹⁾. Hogy a Záh-család kiirtása után királya fogyatékos népszerűségét ismét emelje, *Szécsy* Dénes szörényi bánnal, Dezső zarándi főispán atyjával együtt ő állott a háború-párt élén, midőn Bazarád havasalföldi vajda megtámadásáról volt szó. Ezen 1330. évi hadjárat elveszett; de örök nevet szerzett magának *Szécsy* Dezső zarándi főispán, ki életével fizette meg azon hősiecs szép önfeláldozását, hogy végveszélyben levő királyával fegyvert s ruházatot cserélt; mert így főképp ellene zúdult az oláhok dühe²⁾. Lovagiasan fedezte a király visszavonulását *Berendy* Márton is, Aradmegye egyik legkiválóbb családjának tagja, kit azután a békési főispánsággal, Zarándban pedig jószágokkal s azzal jutalmazott a hálás király³⁾, hogy fiát Jánost aradi préposttá tette⁴⁾. A környék főispánjai ily előkelő szerepet játszván e hadjáratban, kétségtelen, hogy Arad-, Zaránd- és Békésmegye dandárai erősen résztvettek abban.

Károly-Róbert s nagy Lajos. (Márk krónikájából.)

Az Anjoukkal beköszöntött daliás idők legdaliásabb alakjai közé tartoznak a kerekegyházi *Laczkfyak*, kik közül nagy Lajos királynak több hadvezére került ki. A család a Hermán-nemzetségből származott⁵⁾ s ősi fészke az aradmegyei Kerekegyháza, egy hét faluból álló uradalom feje. Laczknak, a székelyek ispánjának legidősebb fia, *István* erdélyi vajda volt 1348—49-ben Lajos király nápolyi vezére; testvére s a vajdaságban utóda, *Endre*, a Moldvába tört tatárok ellen harczoló hős, kit a legenda szerint a

1) *Pó*, Csák M. 121. A Nekcsőiekre nézve u.-ő, Századok, 1890. — 20—43. I. —
²⁾ *Horváth*, id. h. II. 208. — ³⁾ *DI*. 3363. — ⁴⁾ *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 121. — ⁵⁾ Ezt behibonyítja *Karácsonyi* a Turulban, 1886. — 167., elvetve az Apor-származás meséjét.

holt szent László segített győzelemre¹⁾; öcscsük *Miklós*, a beneventi győző, s 1356-ban egy, a pápa segítségére küldött sereg vezére²⁾; *Mihály*, a nápolyi hadjárat részese; *Pál* pedig 1355. aug. 9. főkép Tulnál tűnt ki, hol 400 magyar íjász élén legyőzte az osztrák hercegek ellen föllázadt svábokat³⁾. A nápolyi hadjáratban résztvett már István két nagyobb fia is, kik közül *Dénes* különösen Somma bevételenél nyert hírnevet⁴⁾. Utóbb aradi főispán stb., majd erdélyi vajda lett. Azonban a hyperloyalis Laczkfyak mellett illoyalisok is szerepelnek. István erdélyi vajda, majd horvát bán, ki a Carrara Ferencz szövetségében Velence ellen vívott harcokban Trevisonál fogságba esett, utóbb (1386.) Laczkfy Imrével együtt résztvett a Mária királyné ellen Horváthy által szervezett lázadásban s 1379-ben Kőrös-Udvarhelytt (1397. febr. 27.) a bosszús Zsigmond felkoncizoltatta⁵⁾. *György* úr ugyan, a költők által emlegetett Vajdafi, nagy szolgálatot tett a Luxenburg-ház ivadékanak az által, hogy Hédervári *Kont* Istvánt elfogta, de már Mihály és István urak nápolyi László pártján állottak s a hol csak lehetett, ártottak Zsigmondnak. A család bukásának éppen az öregebb István bán lett az oka. A gyorsan emelkedett kerekegyházi Laczkfyak az ő kivégeztetése után gyorsan is hanyatlottak. Ha pörrel, hatalmaskodással a XIV. században ők elszegényítették az aradi prépostságot, a XV. század közepén túl már nekik is meg kellett válniok Kerekegyháztól s nem említhetjük többé őket Arad főurai közt⁶⁾.

A hanyatlás ez idejében kezd emelkedni *Losonczy* István családja, ki a mai Aradmegyében közel 140 helységből álló három uradalomra tett szert (1387.) A vagyonszerző vitéz férfiú volt: Horvát-, Tót- és Dalmátország főkapitánya, Zsigmondnak egyik vezére, midőn Mária királynét a lázadó horvátok kezei közül ki akarta szabadítani⁷⁾; a mellett azonban, úgy látszik, itthon is buzgott Pankota, Boros-Jenő és Deznye várak megerősítésében. A Dán havasalföldi vajda ellen vívott háborúban esett el. «Minekutána ő elesett, nagy zavarodás lett a magyarok közt és kevesen szabadúlhattak meg az oláhoktól»⁸⁾. E dynastia tagjai már a törökök ellen szerettek babérokat; Dezső vajda 1438-ban az Erdélyben pusztító törököket szerencsésen megverte és zsákmányuktól megfosztotta; Benedek tíz év múlva a rigómezei csatában esett el, — a vitézség koszorúját azonban István, a temesvári hős tette föl igazán a család czímerére.

Hős tett által lép előtérbe a mai Arad területén, a hajdani Zarándban az *Aba-nemzetség* is. A hódtavi harcban Gergely mester IV. László

1) 1352-ben. Szent László gyönyörű legendája *Aranytól*. — Laczkfy István nápolyi hadjárata: *Horváth*, II. 255—264. I. Endre 1352. évi hadjárata u.-o. 270. — 2) *Turul*, 1886. — 168. I. — 3) U.-o. — 4) *Horváth*, II. 262. — 5) *Turul*, 169—170. I. — 6) E nevezetes családról I. *Turul*, 1884., 21—29., 110—117. I. s *Majláth* Béla és gr. *Lázár* Miklós ezen értekezéseit felülvizsgálva *Karácsonyi* u.-o., 1886. 166—173. I. — 7) *Márki*, Mária királyné, 105. *Budai*, Polgári Lexikon, II. 589. — 8) *Budai*, II. 590.

király szemelättára több kunt megsebesített, miért Izabella királyné Varsánd faluval ajándékozta meg¹⁾. Szerencsésebb, mint a szintén aradmegyei *Bő* János, ki halálát lelte e csatában²⁾; családja azonban szintén az egész középkoron keresztül virágzott Aradmegyében. I. Lajos király idejében, a hagyomány szerint, *Bethlen* János, a család ez ágának őse, oly ügyes nyilazó volt, hogy egyszer egy lövéssel két hattyú nyakát lőtte keresztül³⁾. A Bethlenek hősiességének emlékezete azonban régibb ennél; mint láttuk, egyidős a vegyesházbeli királyok trónraléptével.

A Bethlennel rokon *Neczpáli-családnak* szintén vannak hősei. Ős-atyjának, Maczonkának négy fia közül János dicsőséges részt vett a stillfriedi (1278.) és a hódtavi csatában, hol igen súlyos sebet kapott, majd az Albert osztrák herceg ellen folytatott küzdelemben s Adorján vára ostromában; az arad-zarándi jószágok megszerzői azonban testvérei, Lőkös és Domokos voltak. — 1421. Zsigmond király Neczpáli Györgyöt és fiát, kik neki — és pedig László Csehországban a wickleffista és tanaiért «meltán megégetett» Husz János párthívei ellen «az igaz hit érdekében» kivált Neuburg város ostromakor tanúsított hősiessége által jó szolgálatot tettek, — Zaránd- és Békésvármegyében új adománykép Ősi, Bodon, Seprős stb. birtokával jutalmazta meg⁴⁾.

Az Aba-nemzetséghez tartoznak a *Lipóczyak*, *Keczerek* és *Nekcseyek* is, Aradmegyének szintén nagybirtokosai, Lipóczy *Demeter* már a XIII. század elején kitűnt a II. Endre fia, Kálmán herceg galicziai királysága miatt folytatott harcokban, majd II. Endre szentföldi hadjáratában; fia *Sándor* a saját ütközet (1241.) egyik hőse, ki a király visszavonulását fedezte egészen a dalmát partokig; a Lipóczyak egy ága már a XIII. század közepén a Nekcsey nevet vette föl s a család tagjai 1299-ben osztozkodtak meg a zarándi ősi jószágon, Székudvaron, Varsádon, Árkicsalánon s a Fejér-Körös és Maros közt levő egyéb jószágokon. Lipóczy és Nekcsey *Demeter* az első Anjouk védelmében mint valami vitéz «huszáróbest» vett részt, száz jelét adva hősiességének; a rozgonyi csatában Kozma János nyilai ellen öntestével védte a királyt s idős ember létére is résztvett Kopasz nádor bihari lázadása leverésében⁵⁾.

Ha mindezen s más családok Arad-Zarándban elég hatalmasok voltak is arra, hogy az Anjouk által dédelgetett banderialis rendszer értelmében tekintélyes erővel gyarapítsák zászlóaljaikat, s ők-maguk elég

1) *Féjér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. és Orsz. levéltár, Dl. 1179. — 2) Új Magyar Múzeum, 1851. 2. I. 205. és *Szabó*, Kun László, 103. — 3) *Bojthy* G. De rebus M. Gabr. Bethlen. (*Engel*, Monum. Ungr. 240—1.) Szerente ezért kapta Zsigmondtól János úr a czímet és Bethlen-Ősit. Azonban a Bethlen- és Neczpáli-család már 1347. egyezkedett egyebek közt B.-Ősi birtokára nézve is. (*Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 22—28. I. s Bethlenekről korábban is van emlékezet.) — 4) *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 36—37. és 46—48. I. *Századok*, 1875. — 233—4. és 237. I. és *Békésm. tört. társ. évk. I.* 71—3. — 5) *Századok*, 1890. 26—29. I.

képzettek és vitézek, hogy e zászlóaljak élére álljanak, maga a *megyei banderium* gyöngé volt. 1433-ban a honvédelem újjászervezése alkalmával *Maróthy* János bánt, kinek legnagyobb birtokai Arad-Zarándban feküdtek, Ozora felé a török ellen 1000 lovas kiállítására kötelezték; ellenben a Temesköz felé, szintén a török ellen, Zárándmegyének 300, Aradnak pedig csak 100 lovast kell vala fölszerelnie¹⁾. Feltűnő, hogy pl. a Losonczyak stb. banderiumai itt meg sincsenek említve. A század vége felé, nagyobb terhet is elbírt a vármegye, mert 1498-ban a XVI. törvényczikk szerint Arad, Záránd s még 9 délvidéki vármegye minden 24 porta után egy pajzsos, lándzsás, vértés *huszárt*²⁾ adott, míg a megyék nagy része csak minden 36 porta után küldött egyet. Ezt nemcsak a jóllét jelének, hanem annak is vehetjük, hogy a délvidéknek jobban helyt kellett állania a törökök támadásai ellen.

Arra, hogyan voltak fölszerelve e lovas és gyalog katonák, kielégítő választ nem adhatunk. Lippán, külön *pajzs-, íj- és tegez-gyártók* és *kardcsászárok* laktak; legalább e mesterség neve mint családnev is használatos, ép úgy, mint a hogy csak ily nevek tartották fenn a *szíjgyártás* emlékezetét³⁾. *Csákányt, csatabárdot, lándzsát, kardot, tollas és lánczos buzogányt, sarkantyút* stb. ma is gyakran találunk a megye egyes vidékein, kivált a várak környékén; ezek koráról azonban nem lehet biztosat mondani. *Kengyel* nevű aradi helyet már 1453-ból ismerünk. A *távolí fegyverek* közül általánosan használták a nyilat; s 1241 óta, midőn a tatárok ellen azzal kell vala védekezni a nadabi szigeten, az egész koron keresztül emlegetik. *Bethlen* János mint kiválóan biztos kezű nyilas híresedett el; 1485-ben egy liki jobbágy nyillal lőtte mellbe a szomszéd ménesi uradalom jobbágyát⁴⁾; a békésmegyei Földvárra támadó medgyesi, ottlakai, jánosházi, bánkúti stb. jobbágyok nyillal lövöldöztek Posgay Gáspár kuriájára, viszont 1486-ban Nagy Ambrus székudvari tiszttartó is megnyí-lazással fenyegette a nadabi jobbágyokat⁵⁾. 1511-ben a zadorlakaiak íjjal, nyillal, de már *kézi és szakállas puskákkal* is fel voltak fegyverezve⁶⁾. *Tűzi fegyvert* Aradmegyében 1459-ben Világosvár ostrománál említnek először, midőn Szilágyi Mihály «lövésekkel» hajtotta vissza a törökök kereséséből visszatért királpárti őrséget⁷⁾. Pár év múlva, 1463. deczemberében egy aradmegyei nemes ifjú, *Baky* Gáspár vezette lenn, Bosniában, Jajcza ostrománál az *ágyúzást* s ő igazgatta a kőhajító gépeket is. Részletesebb adataink vannak Solymosvár 1514. évi ostromáról, mely szerint Dósa György *ágyúkkal* lövette az ellenséget s a felek puskákkal harczol-

1) *Horváth*, II. 499—500. — 2) »Unum Huszaronem«. Huszár, Baka, Katona, Zsoldos stb. nevű jobbágycsaládok már Mátyás idejében éltek Aradban. — 3) 1475-ben Dl. 17660., 1487-ben Dl. 19274., 1525-ben Dr. *Komáromy* András gyűjteményében. (Újhelyi-lt.) — 4) Dl. 26031. — 5) *Békésm.* tört. társ. évk. XII. 98. és Dl. 26034. — 6) Dl. 22214. — 7) *Heltai* Magy. Krónikája. (1854.) 393—4.

tak egymás ellen!). Ugyanazon időtájban már *Puskás*-családot is ösmerünk Aradmegyében²⁾, s a kézi és szakállas puskákról (1511.) csak imént volt emlékezet.

Az okvelekben beigtatások, jószágháborítások stb. alkalmával gyakran emlegetett «fegyveres ellenállás» és «fegyveres hatalmaskodás»³⁾ csak általános kifejezések, melyek a használt fegyvereket nem nevezik meg. A hadiéletben azonban nemcsak fegyvere szerint becsülték a jobbágyot. 1476. szept. 16. Mátyás király meghagyta Zarándmegyének, hogy a délvidek oltalma végett október 18-ára haladéktalanul 200 kocsit s ásóval és fejszével ellátott 700 embert küldjön Temesvárra⁴⁾.

Mi részt vett Arad-Zarándmegye a XV. század törökellenes küzdelmeiben, csak abból vethetünk hozzá, mily túlhatalmas családai voltak e korszakban, s hogy e családok egyes tagjai igazi babérokot arattak a harcokban.

Így maga *Hunyadi* János, ki már 1434-ben földesúr volt Aradban⁵⁾ s 1444-ben Világosvár 110 faluból álló uradalmát is megszerezte Brankovics szerb despotától és pedig azon érdeménél fogva, hogy Rácország és Albánia visszafoglalására 95,000 aranynál többet költött s a törököt Erdélyben, Havasalföldén, Bulgáriában és Albániában ismételve megszalasztotta⁶⁾. Aradba készült már 1445. jan. 25. is, kijelentvén, hogy személyesen megy Lippára, a mint a jég olvadni kezd s a Maroson a sószállítást megkezdik⁷⁾; s ez évben talán ismételve is járt itt, mert június 15-én Aradon tartózkodott⁸⁾. Ez útjában alkalmasint Solymosvár megerősítésének ügye foglalkoztatta⁹⁾. A nagy ember elhunytá után sógora, *Szilágyi* Mihály kormányzó is huzamosabban mulatott Lippán, honnan márcz. 19. kérte Carvajal János pápai követet, intézkednék, hogy a török ellen összegyűjtött kereszteshad, mihelyt erre külön levélben felszólítja, vele együtt odamenjen, a hová kívánja¹⁰⁾. Május 14-én ugyanonnan tudósította őt Galambócz ostromáról s a török ellen a Ráczföldön sikerült harcokról; kérte tehát, ne induljon meg addig a keresztes hadakkal, míg újabb levelet nem kap tőle¹¹⁾. Mikor azonban az agg kormányzó odahagyta állomását s Erdélybe sietett, hogy a nyakas beszercezeit megostromolja, — Mátyás király őt okt. elején elfogatta¹²⁾ s Világos várába csukatta. A következő év elején a török elfoglalta Szerbországot, mire a nyáron Csanádig és Aradig dűlta és puszt

1) *Müncheni* levélt. Brand. 66. — III. Fragm. — 2) 1519-ben, Écsfokán. *Boloni* S. gyűjteményében, Nagyváradon. — 3) 1470.: Dl. 17093.; 1480.: *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 102—4.; 1507.: *Müncheni* kir. levélt., Brand. XXXII. 232.; 1516.: u.-o., XLIX. 388.; 1517.: u.-o. LVIII., 345. stb. — 4) *Pesty* a M. Tört. Tárbán (1863.), XII. 211. — 5) Dl. 12574. V. ő. u.-o. Dl. 12707. — 6) Dl. 13785. — 7) A bécsi cs. könyvtár irataiból M. Tört. Tár. (1861.), IX. 150. — 8) *Pesty*, Szörényi hánság, III. 46—7. — 9) Dl. 19274. — 10) *Mátyáskori* dipl. emlékek, I. 15—6. — 11) U.-o. 25—26. — 12) U.-o. 39. *Várse* úrgróf nov. 28. levele Velenczéből. Mátyás azonban az elfogatást már okt. 8. tudatta a beszercezekkel.

tította hazánkat. Ez alkalommal történt, hogy, Lábatlan Gergely várnagy távollétében¹⁾, Szilágyi hű szakácsa három más társával együtt egyszer csak, augusztus valamely napján azon hírrel lármázta fel az őrséget, hogy a törökök a vár alatt portyáznak, mi épen nem hihetetlen hír. Az őrség nagy része tehát *Dóczy* György vezetése alatt kirohant és csak a kapuk őrzésére maradt vissza néhány ember. Ezeket a szakács a siri és galsai már megnyert jobbágyok segítségével csakhamar lefegyverezte, Szilágyit a börtönből kiszabadította s társaival együtt hűséget esküdött neki. Mikor azután a felültetett őrség visszatért, Szilágyi fegyverrel és lövésekkel verte el azt a vár alól s az őrséget párthíveivel megerősítvén, az eredményt magával Mátyással is tudatta. A király, ki ezzel egyidőben értesült a törökök becsapásáról, Várkonyba hitta nagybátyját s vele szept. 9. kibékült. Reá bízta Erdély kormányát s a délvidék főkapitányságát²⁾. A következő 1460. évben ismét egészen a Marosig dúltak a törökök, kiket azonban az erdélyi hadak visszavertek. Az öreg Szilágyi Mihály Lábatlan Gergely világosi várnagygyal még azon év őszén újra a török ellen indult; Posasinnál azonban törbe csalta s mindkettejüket elfogta az ellenség. Szilágyit Konstantinápolyban lefejeztette, Lábatlant ellenben, egy előkelő fogolyért, szabadon bocsátatta a szultán³⁾. Míg a világosi uradalmat Szilágyi özvegye, *Báthory* Margit, majd a *Báthoryak* nyerték a királytól, azalatt a Hunyadiak is nagy birtokosok maradtak Arad-Zarándban s uradalmaikat 1490 óta a hős, de szerencsétlen *Corvin* János kezelte, ki gyakran tartózkodott e vidéken, kivált a Csonmezőn elvesztett csatája után. 1492-ben, mint írja,⁴⁾ a török jövetelének híre miatt nem mehetett Aradra. Hadi sikereit más csataterén, mint Dalmát-, Horvát- és Szlavonország bánja, a Száva és Alduna mellékein aratta. Javai azután özvegyének kezével Brandenburgi Györgyre szálltak, kinek tisztjei oly erősen zsarolták a népet, hogy ez a legelkeseredettebben vett részt Dósa György 1514. évi fölkelésében.

A Hunyadiak rokonai, a *Báthoryak*, 1464-ben kapták a világosvári uradalmat; ezek között István országbíró, majd erdélyi vajda, igen sok hadjárat részese és az 1479. évi kenyérmezei diadal halhatatlan hőse⁵⁾. Velök körülbelül egyidőben lettek aradi földesurak a *Bánffyak*, kik közül viszont Miklós, sok egyéb hivatala mellett aradi főispán, szerzett kiváló hírnevet. Résztvett (1467.) az erdélyi lázadás lecsendesítésében s a moldvai hadjáratban, 1468-tól kezdve a cseh és lengyel háborúban, 1477 óta a III. Frigyes császár ellen folytatott küzdelmekben, 1494-ben a lázadó Újlaky Lőrincz herczeg ellen; s többször küzdött a törökkel⁶⁾. 1487-ben

¹⁾ Lábatlan állítólag parancsot vett Mátyástól Szilágyi megöletésére; s most e parancs valóságának megtudása végett ment Mátyáshoz. — ²⁾ *Bonfin*, dec. III. lib. X. 527. — *Heltai*, Magyarok Krónikája (1854.), 392—395. — *Engel*, Gesch. von Serbien, 414. — *Horváth*, II. 95. — ³⁾ *Bonfin*, id. h. dec. IV., lib. I., 543. stb. — ⁴⁾ *DL* 19793. — ⁵⁾ *Életrajza: Kérőgyártó*, Magyarok életrajzai, I. 331—348. — ⁶⁾ *Életrajza u.-o.* 236—249.

júl. 12. Schottwien ostromakor a király, ki pedig testvéreként szerette, elfogatta¹⁾, sőt aradmegyei javaitól is megfosztotta, Aradmegyének nemeségét pedig fegyverre szólította, hogy Dóczy Péter és Jaksics István vezetése alatt tőle Solymos és Lippa várakat visszavegye²⁾. A király ugyan csakhamar megbocsátott neki, de ő nem maradt többé híve fiának, Jánosnak; 1490-ben a trónkövetelő Miksához állott³⁾, ki neki saját személyére havonként 50, katonáinak pedig 400 frt zsoldot rendelt s a mellett biztosította, hogy váraiban és javaiban megtartja; a következő évben azonban már nem írta alá a Miksával kötött gyalázatos békét s ettől fogva (1500-ban történt) haláláig II. Ulászló híve volt. Az 1498. évi XXII. t.-cz. értelmében zászlóaljait a megyétől függetlenül állíthatta ki.

Mátyás királynak köszönhették emelkedésüket a *Dóczyak* is; Dóczy Mihály, ki már 1440. birtokos Aradmegyében⁴⁾, 1443. óta a Hunyadiak házi tisztje volt; 1458-ban Dóczy György a világosi egyik várnagy⁵⁾; a család arad-zarándi hatalmas uradalmának megszerzője azonban, 1470-től, Dóczy Imre s ennek fia, Ferencz. Imre már 1476-ban vitézül harczolt a török ellen Szendrő és Posasin táján. A következő évben résztvett a III. Frigyes ellen viselt harczokban is⁶⁾; 1483-ban már harami bán volt⁷⁾ s 1487-ben testvérelével ostromolta, a király megbízásából, a Bánffyak aradmegyei két várát, Solymost és Lippát s ő kezdte építtetni a zádorlaki várat. — 1493-ban húnyt el⁸⁾. Fia *Ferencz* túlélte a parasztháborút, mely zádorlaki várat feldúlta s résztvett a Jagellóknak a törökök ellen vívott utolsó hadjáratában. 1526-ban a pétervárad táborból kérte feleségét, Forgách Margitot, ki Zádorlakán tartózkodott, hogy a török ellen használandó nyerges és hámos lovokról, valamint fegyverekről sietve gondoskodjék⁹⁾.

Egykori gyámtyja¹⁰⁾, *Haraszthy* Ferencz boszniai és szörényi bán, Aradmegye főispánja s egyik legbüszkébb főura volt, ki azonban mohón vetette magát a birtokszerzésre¹¹⁾ és midőn 1492. Solymost és Lippát, melynek imént még kapitánya volt, zálogba vette¹²⁾, némi uzsoráskodástól sem rettent vissza; úgy, hogy e miatt Corvin János 1498-ban az országgyűlésen is bepanaszolta¹³⁾. Ugyanakkor a rendek megrótták őt Koszorú-

1) *Teleki*, Hunyadiak kora, V. 413. — 2) *DI*. 19303. és 19307. — 3) *DI*. 33449. — 4) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 87. és 124. — 5) *Nagy I.*, Magyarország. családai, III. 334. *Heltai* (Magyar Krón., 393.) Daczó Györgynek írja. — 6) *Budai*, Poig. Lex. III., számozatlan 4. l. — 7) *DI*. 18862. — 8) *DI*. 20099. és 20108. már özvegynek írják Dóczynét, ellenben ugyanazon év első felében Dóczyt s nejét még együtt igtatják be Nyék birtokába (*DI*. 19954.). Egyszer 1490-ben már néhainak nevezték Imre urat s özvegynek nejét, Margitot (*DI*. 20143.). Alkalmasít az ekkor meghalt Lászlóval tévesztették össze, mert Aradmegye ugyanazon ülésén kétszer ismét az élők közt említik Dóczy Imrét. (*DI*. 19614 és 19629.) — 9) *DI*. 24316. Általában véve az orsz. levéltár új regestrumának 92–93. kötetében igen sok adat van a Dóczy-családról. — 10) *II. Ulászló*nak 1494. jan. 22. rendelete szerint. *DI*. 20135. — 11) 1518-ban 75 faluja volt, ebből 16 Aradban. — 12) Müncheni kir. levélt. Brand. fasc. XV., nro 88. 13) Hazai Okm. IV. 438. és *Eraknói*, Bakócz Tamás, 71.

vár elvesztése miatt s törvényt hoztak, hogy megbüntessék azt, ki ezután önhibájából juttat valamely várat az ellenség kezére. Különben, úgy látszik, 1478 óta, midőn már a király táborában találjuk¹⁾, nem dicstelenül harczolt a törökökkel, mert csálai várában sok török raboskodott. 1516-ban II. Lajos megfosztotta őt az aradi főispánságtól, sőt birtokaitól is, mert a kapzsi ember hamis pénzt veretett²⁾.

A Körösközben nevezetes dynasták voltak a *Massayak* és a *Czibakok*, kiknek családjai már Zsigmond idejében vagyonosak voltak ugyan, de virágzásuk kezdete szintén Mátyás idejére esik³⁾. Czibak Imre már 1514-ben elhíresedett a kuruczok ellen való harczairól; résztvett 1526-ban a mohácsi csatában is, Arad vidékén 1527-ben ő verte le Cserni Jován lázadó hadát, 1530-ban hősiiesen védte Budát s 1534-ben, mint erdélyi vajdát, először is őt tette el láb alól Gritti, hogy nagyravágyó terveit valósíthassa.

A XV. század legjobban szereplő családjai közé tartoztak a *Maróthyak*. János, a macsói bán, Zsigmondnak egyik leghíresebb hadvezére volt. Gara és Diakovár közt, 1386. szeptemberében, Mária és Erzsébet királynékat védve, sebesülten jutott a lázadók kezei közé; a mint kiszabadult, csakhamar ismét újabb sebeket és újabb érdemeket szerzett a lázadók ellen való küzdelemben. 1392-ben Aradban Pálulását s 1403-ban, már mint macsói bán, ez érdemek jutalmául kapta zarándmegyei nagybirtokait, melyeket azután ő és utódai egyre növeltek. Résztvett a törökök ellen vezetett összes hadjáratokban, míg 1415-ben Hervoja boszniai király fogóságába jutott, melyből csak három év múlva, 40,000 arany forint lefizetése után szabadúlhatott meg. Utolsó hadjárata volt az 1426-i, midőn Dán havasalföldi vajdát újra trónra ültette⁴⁾. 1436-ban történt halála után fia, *László* kapta a macsói bánságot; s aradi főispán volt már 1441. febr. 2., midőn Ulászló király a világosvári uradalommal jutalmazta azon szolgálatait, melyeket a *Garay* László, Harapki *Bothos* András temesi gróf és *Sztepán* vajda, György despota világosi várnagya által Erzsébet özvegy királyné érdekében támasztott lázadás leverésében tett⁵⁾. Kevéssel utóbb ő fejezte be a gyulai várnak még atyja által kezdett építését⁶⁾. Csak általánosságban tudjuk róla, hogy megfogadta, mire atyja, a költő szerint, esküvék⁷⁾:

1) Orsz. levélt. Dl. 18088. — 2) *Rácz*, A zarándi egyházm. tört. 114—6. és orsz. levélt. NRA. fasc. 1660. nro 28. — 3) A *Massay*-levéltár meglehetősen fennmaradt Nagyváradon ifj. *Bolóni* Sándornál, ki a Czibakokra vonatkozó adatokat is szorgalmasan gyűjti. — 4) Életrajza dr. *Karácsony*tól. (Békésm. tört. társ. évk. XIII. 1—29. l.) *Vörösmarty* Marót bánja csak névleg ő; e szomorújáték czíme eredetileg »Erdődi bán« volt és csupán a *censura* akadékoskodásai miatt változott. (*Gyulai, Vörösmarty élete*, 3. kiadás, 220. l.). — 5) Orsz. levélt. NRA. fasc. 957. nro 4. és *Fábián*, id. h. I. 72. *Századok*, 1869. — 732. — *Horváth*, II., 545. — 6) *Karácsonyi*: A gyulai vár keletkezése. Békésm. tört. társ. évk. VIII. 134—5. — 7) *Vörösmarty*, Marót bán, V. felv., utolsó jelenet.

»Hogy míg pogánynak karja dűl hazámon,
Kíírtok bennök annyi életet,
Míg azt nem mondod: hű szolgám, elég!«

Ez elvnek hódoltak az *Országok* is, kik közül Mihály mint kincstartó, főajtónálló s végre mint nádor szolgálta hazáját, melyet karddal védett már 1444-ben, a várnai csatában is, Mátyásnak pedig majdnem összes hadjárataiban résztvett. 1437-ben három falut kapott Aradban¹⁾; 1440-ben megnyerte Solymos és Lippa várak hatalmas uradalmát is²⁾ és 1481-ben történt haláláig, midőn javait unokaöccse, János örökölte, elég élénken érdeklődött Aradmegye iránt. — Mátyásnak szintén hadvezére volt Dengelegi *Pongrácz* János, 1475-ben Lippa egyik várnagya³⁾, erdélyi vajda, ki 1460-ban a székelyekkel Temesvár alatt szép csatát nyert a törökök ellen, résztvett Mátyás 1467. évi moldvai hadjáratában s 1476-ban húnyt el.

Hű szolgálatainak jutalmául kapta Dobozi *Dánfy* András, Szörény egyik bánja, a maga békési, csongrádi és aradi javait⁴⁾, Ripacsi *Gerdosics* Péter deák pedig 1504-ben Medgyest, mivel a végvidéken fekvő Ripacs mezővárost a törökök ellen megtartotta⁵⁾.

De a magyarság szemében kissé kétes értékű politikai és hadi érdemek, vagy inkább érdekek is növelték az aradmegyei birtokosok számát. Láttuk már, 1439-ben mint szerezte meg a világosvári uradalmat *Bran-kovics* György szerb despota, kinek hintapolitikáját eléggé megmagyarázzák a körülmények s kinek a diplomatiában s a harctéren egyaránt szomorú sorsa akkor a magyar nemzeti tőke szegényítésére, négyszáz év múlva azonban a magyar drámairodalom gazdagítására vezetett. Rövid időre ő juttatta Aradmegye büszke arisztokratái közé Veronai *Birini* Pált, István rác és bolgár császár fiát, kire Világosvár uradalmát átruházta; a szláv elem egyik legellenszenvesebb képviselője, Brandisi *Giskra* János, a felvidék réme, a zsebrákok rettegett vezére is aradi földesúr lett, midőn 1462-ben legyőzőjétől, Mátyás királytól Lippa várát kapta, hogy azután nemsokára (1464.) még dícséretet is halljon a királytól Solymosvár védelme miatt. Ugyanazon időtájban tűntek fel Csanádban és Arad nyugati részén a rác *Jaksicsok*, Nagylak, Fellak, Sasvár várak urai, kik Mátyás több hadjáratában vettek részt s kik közül István 1487-ben Dóczy Péterrel együtt ostromolta Solymosvárt. — E szláv dynasták telepítései bizonyosan hozzájárultak, hogy Mátyás király híres feketeseregében aradmegyei szerhek és csehek is szolgáljanak. A király s az ő arad-zarándmegyei uradalmainak örököse évek multán s törvény ellenére ismét egy idegen lett, *Brandenburgi György*, kinek kapzsisága nélkül e vidéken talán nyom nélkül vonúlt volna el a parasztháború.

1) Dl. 13093. — 2) Dl. 13597. — 3) Dl. 17660. és 18791. — 4) *Pesty*, Szörényi bánóság, I. 287. — 5) *Müncheni* kir. levélt. Brand. XXVII. 14.

De a kisebb, törzsökös nemesség is erélyesen résztvett a török ellen való harcokban. 1464-ben *Erdőhegyi* Miklósnak a török fogságból való kiváltása végett 800 arany forintot kellett összehoznia a családnak¹⁾. — Ugyanakkor juthatott fogságba Nadaby Erzsébet is három gyermekével, mert a megszorodott férj és atya, Neczpáli Balázs, 1465-ben 200 arany forinton már elzalogosította Bethlen-Ősit, hogy őket kiválthassa²⁾. S Aradnak ezen pusztulása, úgy látszik, annyi ember szabadságába került, hogy Gerlai *Ábrahámfy* Tamás 1469-ben is egészen méltatlankodva nevezi török módnak azon eljárást, melyet békésmegyei falvainak dúlásában s a jobbágyok elhurczolásában a simándiak és gyulaiak követtek³⁾. De abban is része lehetett az arad-zarándi nemességnek, hogy 1498-ban a csálai vár börtönei viszont török rabokkal teltek meg.

Hogy a *pártviszályok* sem kimélték meg Aradot s a hűtlenség vagy nyílt lázadás esetei nem voltak igen ritkák, azt az eddigiekből is észrevehettük. A magyar középkor utolsó másfél századából különösen érdeklő Arad helytörténetét 1386-tól 1397-ig a *Laczkyak* lázadó magaviselete Mária és Zsigmond ellen; a XV. század első éveiben *Seléndi* Alberté, melynek Demeter világosi várnagy és zárándi főispán (1404—1407) a fölkelő úr elfogásával és kivégzésével vetett véget. 1440-ben a *Botos* András temesi gróf által Erzsébet királyné érdekében I. Ulászló ellen kezdett lázadáshoz *Sztepán* világosi várnagy s *Hagymás* László, Solymosvár ura is csatlakozott. Sztepánnak ura, *Brankovics* György, Hagymás pedig személyesen, mint hűtlenek, jószáguk elvesztésével lakoltak. — 1457-ben Arad és Zárándmegyében, hol a szomszéd Hunyaddal együtt a Hunyadiak törzsbirtokai feküdtek, nevezetes tápot nyert *Hunyadi* özvegyének és *Szilágyi* Mihálynak az esküszegő V. László ellen intézett fölkelése; az ellenpárton levő *Rozgonyi* János tárnokmesternek a Maroson sőt szállító hajói közül ötöt Lippánál le is foglaltak Szilágyi emberei⁴⁾. Két évvel utóbb, mint láttuk, Szilágyi saját öccse, Mátyás király ellen lázadt fel, midőn világosvári fogságából kiszabadulván, párthíveivel rakatta meg Világos várát. — 1465-ben *Illyey* Dénes hűtlenség következtében vesztette el Zádorlaka uradalmát⁵⁾, melyért utódai, a Dienessyek, éveken át pereltek a Dóczyakkal. — 1473-ban, talán az 1471. évi pártütésben való részvétele miatt, *Erdőhegyi* Miklóst és Andrást érte hasonló sors⁶⁾, a mennyiben ősi fészköket, Erdőhegyet is elvesztették, 13 más birtokukkal együtt. 1487-ben a kegyvesztett *Bánffyaktól* Aradmegye haderejének fölhasználásával akarta visszavenni Mátyás király Solymos és Lippa várakat. A XVI. század elején az 1498. óta, Koszorúvárnak török kézre jutásától kezdve gyanús *Haraszthy* Ferenczet hamis pénzverés és egyéb okok miatt nyilvánították hűtlennek.

1) U. o. XXV. 48. — 2) *Századok*, 1875. — 240. — 3) *Münchener* lt. XXVI. 12. —

4) *DI.* 15423. — 5) *DI.* 16594. — 6) U. o. *DI.* 17415.

XII. KÖZIGAZGATÁS ÉS TÖRVÉNYKEZÉS.

A megyeiség kezdete. Fő- és alispánok, szolgabírák és esküdtek. A megyegyűlések. A nemesség. Arad az országgyűlésen. Igazságügy. Istenítéletek. Párhaj, sorshúzás, eskü. választott bíróság. Ügyvédek. Percek. A főbb büntettek. Az aradi káptalan, mint hiteles hely. Adó, vám, pénzverés, a kamara haszna.

Az első Árpádok alatt a vármegyék gazdasági és hadi intézmények voltak. Kálmán király idejében még az ú.-n. zsinaton a püspök elnökölt, de már jogot nyert a megye 2—2 nemes bíró választására s így arra is, hogy jogszolgáltatással foglalkozék. A nyilvánosságot a kikiáltott gyűlés (proclamata congregatio) képviselte. III. Béla óta ily gyűlésben hirdették ki az új törvényeket s birtok- és bűnperekben való tanúskodás végett tömegesebben jelenhetett meg rajta a nemesség. Valószínű, hogy ilyenkor választották meg a megye tisztviselőit is; mert a király, vagy megbízottja, a főispán, ki gyakran lakott a megyén kívül, képtelen lett volna akár a tisztviselők kinevezésére, akár működésöknek aprólékos ellenőrzésére. A tatárjárás után IV. Béla (az 1267: 8. törvénnyel) képviselőt alapjára akarta fektetni az országgyűlést s így alkalmat adni a megyei nemességnek, hogy gyűlésein, követeinek választásakor, politikai ügyekkel is foglalkozzék. Ugyanakkor kezdettek szerepelni a szolgabírák is, — igaz, még mindig csak az igazságügy terén; a mint azonban III. Endre (1298.) mindenkire kiterjesztette a megye hatóságát, a szolgabírák jogköre nevezetesen tágult s erősödött vele a megyeiség is. 1405—1435. Zsigmond már a királyi rendeletek ellenőreivé s a nemesség követeinek utasítóivá tette a megyéket, melyek azóta határozottan politikai testületek, a törvényhozó-hatalom részesei.

Fájdalom, a vármegyék *általános* története máig sincs megírva s nincs könyv, melyre utalva, adataimat az általánosságok ismétlése és a nélkül állíthatnám együvé, hogy a tárgyhoz szigorúan való ragaszkodás némi homálylyal vagy hézaggal ne fenyegetne. A rendelkezésre álló, aránylag kevés tér azonban csakugyan nem engedi meg a kitéréseket s arra kényszerít, hogy Arad megyeiségéből csupán annyit említsek, a mennyi a fennmaradt történeti forrásokban egyenesen reá vonatkozik.

I. Főispánok.

A tatárjárás idejétől 1318-ig egy aradi főispán nevét sem ösmerjük.¹⁾ 1318. táján említik ismét *Bereczket*, mint Szatmár- és Aradvármegye főispánját. Idősebb férfiú lehetett, mert fia, János, már mester volt. Közel atyafiságban állt a Kállayakkal²⁾.

Széchenyi Tamás mester, Farkas nógrádi főispán fia, 1318—1330. közt Arad-, Bács-, Csongrád-, K.-Szolnok- és Szerémmegyék élén állott s e mellett a kunok bírása, majd tárnokmester, végre erdélyi vajda volt³⁾. Arad főispánja volt már, midőn 1318. Simon comesszel együtt fényes követséget vezetett Prágába, hogy megkérje János cseh király valamelyik leánya testvérét királya, Károly-Róbert részére; így VII. (Luxenburgi) Henrik német császár és cseh király árvái közül az ifjabbat, Beátrixet jegyezte el, s hazakisérvén őt Magyarországra, Károly már novemberben megkoronáztathatta ifjú nejét. A király dúsan jutalmazta Tamás mester szolgálatait⁴⁾, melyekre pedig talán az is sarkalta a főispánt, hogy a Temesvárrott lakó ifjú király és saját leánya közt folyó viszonynak véget vessen⁵⁾. 1319. júl. 27. mint Arad-, Bars- és Szerémmegyék főispánját, s a kunok birását a Varsányiak Varsány és Pilis nevű birtokaival ajándékozta meg Károly, s Hasznos és Solymos várnagyává tette⁶⁾, mi szintén bizonyítná, hogy Tamás úr gyakrabban tartózkodott Aradban. Méltóságait csakhamar újabbakkal is növelte. Az ifjú királyné a maga tárnokmesterévé nevezte őt ki s Tamás 1321-ben mint ilyen s Arad, Bács és Szerém főispánja bocsátott meg a Csák pártján levő Draai Tamás fiainak, kik szécsényi jószágait elpusztították⁷⁾. Ez időben még aradi, szerémi és bácsi főispánnak írja magát⁸⁾. Ekkor, júliusban lett erdélyi vajda is⁹⁾, nonsokára szolnoki és szebeni főispán¹⁰⁾, a nélkül, hogy Aradban viselt méltóságát letette volna; 1330-ban legalább mint erdélyi vajda, aradi, csongrádi és szolnoki főispán vett részt a Záh-család kiirtását kimondó határozatban¹¹⁾, míg az Aradban is birtokos Becsey Imre, lévai várnagy, Záh leányával

1) Comes Petrus Niger de Orod (orodi Fekete Péter comes), kit 1297. okt. 20. említ egy oklevél (Századok, 1871., 670. és Hazai Okm. VII. 262.), ungmegyei ember s az ungi Orodról vette nevét. — 2) Kállay-lt. a nemz. muzeumban. Hazai Okm. VII. 391. Kállay Iván és Bereczk fia János mester vállalkoznak Panyolay Péter mester pénzben való követelésének kielégítésére. — 3) L. a »Daliás idők« című fejezetet. — 4) Adománylevele *Fejér*, VIII. 2. 202. *Madius* (Schwandtmernél III.) 26. feje. *Anonymus* (Bél, Notitia, Hung. III. 473.). *Fray*, Annales, II. 12. *Horváth*, Magyarország. tört. II. 187—8. — 5) *Pór* a Századokban, 1879., 371—2. — 6) *Anjoukori* okm. I. 529. Az 1324. és 1365. kelt megerősítés, DI. 1972. — 7) *Anjoukori* okm. u.-o. 640. — 8) U.-o. I. 640. V. ö. *Fejér*, VIII. 2. 202. és VIII. 3., 423. *Pór*, Csák, 126—8. — 9) *Századok*, 1880., 735. — Gr. *Lászar* (u.-o.) kétségbevonja, hogy székelylek ispánja is lett volna. — 10) 1324—1341. DI. 1972., 2147., 2245., 2420., 2506., 2878—9., *Székely Okl.* I. 38, 40. — 11) *Kövachich*, Suppl. ad vest. Comit. I. 268, *Fejér*, VIII. 3., 423. *Fábián*, I. 6. *Századok*, 1874., 243. *Tört. Tár*, 1888., 309.

szemben, a bakó szerepét vette át¹⁾. A havasalföldi hadjárat (1330) után nem aradi főispán s 1343 óta nem erdélyi vajda többé; de 1340—3. ismét tárnokmester, majd több vármegye főispánja, végre (1349—1350). országbíró. 1354-ben húnyt el²⁾. Fiai közül Mihály egi püspök, Kónya Miklós bán pedig, még apja életében, pozsonyi főispán lett³⁾.

Széchenyi Tamás állott akkor Arad élén, midőn Károly Róbert a *főispánok hatáskörét* annyira kiterjesztette. Míg azelőtt a köznemesség csak a tized- és pénzügyekben ösmerte el a főispán hatóságát, most mind személyes, mind birtokügyekben el kellett azt ösmernie, ellenben a bandériumok vezetőit a király kivette a vármegye hatósága alól⁴⁾ s így élesebbé tette a fő- és köznemes közt való különbséget. Idejárúlt, hogy — mint épen a jelen esetben láttuk — egy emberre több méltóságot ruházott, úgy, hogy az valóságos zsarnok lehetett a maga vármegyéjében s elnémíthatta a közvélemény minden erősebb nyilvánulását. Csak az 1486: 60. t.-cz. intézkedett ismét erélyesebben ezen, az államhatalomra nézve is veszélyes tulságos hatáskör ellen.

Nagy Lajos idejében elég gyakran változtak Arad főispánjai. Trónralépésének évében, 1342-ben, Rajki *Rajky* Zsigmondot találjuk a megye élén. Családja nem volt idegen Aradban; Rajky Benedek, V. István alkancellárja, éveken át viselte az aradi prépostság tisztét s maga is egy comesnek, Márknak fia volt⁵⁾. Az ősrégi család főkép Zalavármegyében vett élénk részt a közéletben⁶⁾ s Rajky Zsigmond aradi főispánságának sem maradt okleveles nyoma⁷⁾. Egy adat szól a Gileth-család törzsapjáról⁸⁾, *Giletről*, Miklós nádor apjáról is, mint 1347-ben⁹⁾ és *Solymosy* Balázsról, mint 1352-ben aradi főispánról¹⁰⁾, ki ez állásában vett dicső részt a tatárok ellen való küzdelmekben. Simontornyai *Laczkfy* Dénes, a sommai hős¹¹⁾, 1350—1359. kir. főlovászmester, 1356-ban Arad-, Csanád- és Szolnokmegye főispánja volt¹²⁾. Úgy látszik, nem maradt e méltóságaiban tovább 1359-nél, midőn erdélyi vajda lett¹³⁾; 1366-ban erdélyi vajdának, Temes- és Szolnokmegyék főispánjának írta magát¹⁴⁾. 1371-ben már nem élt¹⁵⁾. Utána a Szalók-nemből való *Hém* Benedek, Pál fia viselte e tisztet 1365-ben¹⁶⁾, úgy látszik, idős ember korában, mert már a század elején említik őt. Nagy Lajos utolsó aradi comeze *Sándor* volt, Solymos várnagya, ki Miklós aradi préposttól és az aradi káptalantól zálogba vette

1) *Századok*, 1888., 244. — 2) *U.-o.*, 1880., 736. V. ö. *Nagy* I. XII., 343—4. *Mocsáry*, Nógrádvárm. Esmértetése, III. 139. *Wagner*, Collect. geneal. II. 130—8. — 3) *Ibr.*: Érdekes per a XIV. századból. (Pozsony, 1885.) — 4) *Horváth*, II. 199. — 5) *Hazai Okm.* I. 78. — 6) *Nagy* I. (IX., 594.) téved, hogy okleveles nyomok csak 1536-ig megy vissza. — 7) *Lehóczky* Stemmatographiája után *Filbián*, I. 191. — 8) *Fejér*, VII. 2., 165., 200. — 9) *Wenzel*, az Egyet. M. Encycl. III. 681. — 10) *U.-o.* 679. — 11) *Horváth*, II. 262. *Szalay*, II. 208. — 12) *Tud. Gyűjt.* 1830. I. 87. — 13) *Turul*, 1886., 169. — 14) *Fejér*, IX. 3., 560. *Teleki*, Hunyadiak kora, XII. 297. — 15) *Fejér*, IX. 4., 375. — 16) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

Deszk aradi falut¹⁾. Az itt említett Miklós 1379-ben volt aradi prépost²⁾ s így Sándor aradi főispánságát is e korra kell tennünk³⁾.

Mária királyné és Zsigmond együtt-uralkodásának idejéből *Geszthy* Miklós és *Széchenyi* Kónya bán fia, Frank mester szörényi bán és zólyomi főispán nevét ismerjük⁴⁾. Mária királyné a bán fainak, Frank és Simon mestereknek ez évben adta Györgyteleke aradi falut⁵⁾.

Sokkal jelentősebb politikai és katonai egyéniség Zsigmond korában *Scolari*, vagy *Ozorai* Pipo, ki Florenczből származott ugyan, de gazdagon házasodván, magyar nejeinek, Ozorai Borbála családjának nevét vette föl; 1405-ben már Temes-, Csanád-, Arad-, Krassó- és Kevevármegye főispánja volt⁶⁾ s mint ilyen, 1405. okt. 4. az öt vármegye nemesseivel Aradon tartott közgyűlést⁷⁾. Rendesen csak temesi grófnak s a kir. sókamarák ispánjának nevezte magát, hogy a hosszas címезgetéseket kerülje. 1407-ben kir. főkincstartó, 1408—9-ben szörényi bán is volt. A művészeteknek nagy barátja s politikában, hadban egyaránt járatos férfiú lévén, nagy hatással lehetett Aradvármegyére, melynek közelében, Temesvárott töltötte életének legmunkásabb részét; sőt gyakran ellátogatott Lippára, Arad legszébb helyére is és ott végezte be életét 1426 decz. 27⁸⁾. Örök nyugalomra a székesfejérvári Boldogasszony-templomban tették⁹⁾.

Az általa Aradon 1405-ben öt vármegyével tartott közgyűlésnek egyik feladata kétségtől az volt, hogy az ugyanazon év elején az országgyűlésen alkotott törvénykönyvet hozzájárulás végett a nemesség előtt is felolvassák. Nagy elégtételére válhatott ez az aradi nemeseknek is; nemcsak azért, mert a törvénykönyv az oligarchia túlkapasainak meggátolására s a többi néposztály, főkép a parasztság érdekeinek megóvására irányult; hanem azért is, mert ekként politikai ügyek tárgyalására is tágabb tért nyert a megye, — s éppen akkor, midőn élén oly nagy műveltségű államférfiú állott, mint Ozorai Pipo. Mióta, Mária királyné korában, hatásosabb kísérletek történtek arra, hogy az országgyűlést lassankint képviselői alakítsák át, természetes, hogy a jogait ébren őrző nemesség a megyei életben keresett kárpótlást és otthon, saját megyéjében kezdte bírálgatni a törvényt, melynek hozatalában közvetlenül ezentúl már nem vehetett oly nagy részt.

1) A csanádi káptalan 1520. évi oklevele, Dl. 23283. — 2) Memoria Basilicae Strig. 125. — 3) I. Miklós aradi prépost korában (1292—1309.) volt ugyan 1295-ben egy Sándor nevű comes, ki jení kapitány volt s kit Murul birtokába is beigtattak (Árpádk. új okm. XII. 574.), de bár így a két név s a vidék megfelel, az 1520. évi oklevél közelebb álló eseményre utal s így nem kereshettem a régiséget az igazság rovására. — 4) *Wenzel*, Encycl. III. 681. Ugyanő 1407-re Pon de Buzlikot említi, mi valószínűleg tévedés. — 5) Dl. 7539. Pedig ép az előbbi évben adták át Zsigmondnak krassó-, temes-, keve- és aradmegyei javaikat cserében. (*Pesty*, Szörényi bánság, I. 266. — 6) *Századok*, 1872., 393. — 7) *Zichy-okm.* V. 411—3. 8) Életrajzát már 1856. megírta *Wenzel* Gusztáv s ehhez a Tört. Tárbán (1884.) 74 darabból álló beces oklevéltárt adott. — 9) Végrendelete Tört. Tárbán, 1884., 430—7.

Orzait Aradmegye főispánságában 1421-ben *Kerekegyházy* (Laczkfy) László váltotta fel¹⁾. Az utolsó Laczkfy, úgy látszik, nem is viselt ennél egyéb méltóságot²⁾. Őt *Palóczy* Imre követte a főispánságban. Kedves embere volt Zsigmond királynak, pedig ifjúsága nem ment a hibától; 1403-ban ugyanis Máté nevű testvéreivel s más társaival együtt kirabolta a leleszi konvent egyházát s levéltárát³⁾. Utóbb testvéreivel együtt mindinkább emelkedett a király kegyeiben. Az említett Máté mint nádor, legidősebb bátyja mint esztergomi érsek húnyt el, ő maga pedig a király titkos kancellárja, majd Aradvármegye főispánja lett. Mint ilyet, 1427. aug. 30. Zsigmond király őt, Csáky György szatmár- és szabolcsmegyei főispánt s Várday Mihályt bízta meg, vizsgálják meg, miben áll Károlyi Lancznak (Lászlónak) az a panasza, hogy Báthory István főétekgfogó és a másik Báthory István (Szaniszló fia) az ő jobbágyain erőszakoskodtak⁴⁾. Palóczy főispánsága alatt ismét nyert hatalmában a megye. Az 1432-ben kelt honvédelmi javaslat értelmében minden vármegye maga határozza meg, hogy a szegényebb nemesség, mely készületlensége s rozsz fegyverzete miatt személyesen többé föl nem kelhet, maga helyett hány jól föl-fegyverzett vitézt küldjön a táborba; a birtokos nemesek jószágaik arányában a többi jobbágytól külön szedett adón eltartandó vitézeket állítsanak a megye zászlai alá. Ezek számát is a megye szabja meg. Az így összejövő megyei dandárt maga a főispán vezesse a derékhadba⁵⁾, stb. A vármegyék már 1433-ban megvitatták e javaslatot s Aradvármegye 100 lovas katona kiállítását határozta el, míg Palóczy Imrének szintén ugyanannyi lovaszt kellett fölszerelnie⁶⁾. Maga az országgyűlés sohasem foglalkozott ugyan e határozattal, de mégis törvényerőre emelkedett az s nagyban növelte a vármegyék önkormányzatát, valamint a főispánok tekintélyét.

Még jobban fejlődött e hatáskör és tekintély Gúti *Ország*h János idejében, ki 1437. már aradi főispán volt⁷⁾, s épen ez évben kapott nagy javakat Aradban⁸⁾, sőt — most is testvéreivel közösen — Solymos és Lippa várak uradalmait nyerte ajándékul⁹⁾. Az ő gondja lett az 1435. évi törvények foganatosítása Aradban. Az ekkor kelt két törvénykönyv kimondta egyebek közt, hogy míg a kir. főtörvényszék el nem dönti, van-e joga a kincstárnak valamely kihalt család jószágához, vagy sem, a vagyont a megye ideiglenesen valamely középbirtokú nemes által kezeltesse. A közigazgatás tekintetében fontos, hogy a négy szolgabíráta a jómódú nemes urak közül a megye egész nemessége válaszsza s a választott, ha más tisztje nincs, 25 gira büntetés terhe alatt legalább egy évig szolgálja a megyét. E szolgabírák a főispán elnöklete alatt ítélnék a megyei szék megsértőinek, a kamarai adó késedelmes megfizetőinek, a jobbágyok sza-

1) *Wenzel*, Encycl. III. 681. — 2) *Turul*, 1886., 170. — 3) *Féjér*, X. 4., 272. —

4) *Görsey*, Károlyi-okl. II. 108—110. — 5) *Kováchich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 374. s köv.

— 6) *Horváth*, II. 500—1. — 7) *DI*. 13142. — 8) *DI*. 13093. — 9) *DI*. 13597.

bad költözését akadályozóknak, vagy mások jobbágyságait magukhoz édesgetőknek ügyében. A honvédelem tekintetében kimondta a törvény, hogy megszabott esetekben a főispán által vezetett megyei banderium, a királyt segíteni, a birtokos nemesség személyesen fölkelni, s minden 33 jobbágyság után egy jól fölfegyverzett lovast állítani tartozik a megyei zászló alá. E végből egy, a megyegyűlés által választott nemes a király, az urak s a nemesek jószágain összeírja s egy példányban a főispánnak átadja a telekkatonaság jegyzékét. Tehát a parasztság is belépett az akkori értelemben vett rendes katonaság kötelékébe; igaz, hogy csak mint a nemes jószágának járuléka, melyre külön adót vetettek ki, hogy tartásának költségeit fedezhessék. Honvédelmi jelentőségét a várszerkezet után sem vesztette el a vármegye, de határozottabban lépett előtérbe polgári jellege; s ha a törvény, mint imént is láttuk, terheket rótt a nem-nemesekre, bizonyos, hogy ez időben még azok is részt vettek a tisztviselők, különösen a szolgabírák választásában s e demokratikus vonást csak a XV. század második felében vesztette el a megye.

I. Ulászló aradi főispánja a Gútkeled-nemzetség tagja, *Maróthy* László volt (1441—1444.), Zsigmond hű emberének, János macsói bánnak fia. Az V. László megkoronáztatásakor támadt zavarokban Harapki Bothos András temesi gróf és Sztepan vajda ellen oly hősiiesen küzdött, hogy I. Ulászló 1441. febr. 2., már mint aradi főispánnak, a Sztepán vajda hűtlensége miatt Brankovics György szerb despotától elvett világosi uradalmat adta jutalmul¹⁾. A következő évben, Aradon kívül, Zarádnak és Békésnek is főispánja volt, Macsónak pedig, Ujlaky Miklós erdélyi vajdával együtt, bánja²⁾. E méltóságait viselte még 1444-ben is, midőn Garay Lászlóval (Miklós nádor fiával) oly egységre lépett, hogy ha a királlyal, vagy Ujlaky Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdakkal ellenségeskedéseik, vagy egyenetlenkedéseik támadnának, a másik ne csatlakozzék egyik párthoz sem, hanem inkább közvetítő gyanánt kívánjon szerepelni³⁾. A várnai csata után főispáni méltóságait nem viselte többé.

Nem tudjuk, ki vezette Arad ügyeit az ideiglenes kormány, majd Hunyadi János kormányzósága (1446—1452) idejében. Maga a kormányzó többször járt e vidéken, melyhez őt, az előtte legszentebb országos érdekeken kívül, anyagi érdekek is csatolták. Valószínű, hogy ő nevezte ki aradi főispánná sógorát, Horogszegi *Szilágyi* Ozsvátot, Mihálynak, a későbbi kormányzónak öcsését⁴⁾, kivel azonban, mint aradi főispánnal, csak egyetlenegyszer, 1455-ben találkozunk⁵⁾. Mint előkelő köznemes család tagja s a köznemesség bálványának, Hunyadinak rokona, hívatva volt, hogy a megyében, mint országszerte felülkerekedő köznemességnek vezére

1) *Vábián*, I. 72. — 2) *DI.* 13680. — 3) *DI.* 13755. és *Teleki*, Hunyadiak kora, I. 385. (hibásan Jánosnak nevezvén őt). — 4) *Nagy* Iván, X. 708. — 5) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

legyen. Életének körülményei azonban ez idő szerént ösmeretlenek. Talán a következő évben (1456.) a nándorfejevári ütközetben esett el, mert — az aradi dandárral — ő sem hiányozhatott azon csatatérről, melyen a halhatatlanság babérra első sorban ő családja tagjait illette.

Mátyás király uralkodásának első feléből csak két főispánt nevezhetek meg; *Váradjaj* Ferenczet és *Ernsth* Jánost¹⁾. Amazt 1469-ben, egyetlenegyszer találjuk említve²⁾; lehet, hogy éveken át volt főispán, de működéséről épen semmi adatunk sem maradt. Utóda (1469—1471.) *Ernsth* János, köznéven Hampó, a Vas megyében ma is tekintélyes Ernuszt-család őse volt, ki 1467-től kezdve mint a pénzügy terén kiváló szakember lett ösmeretes; az 1467. évi országgyűlés reá bízta az összes vámjövendelmeket, melyeket elidegeníthetetlen államjavaknak nyilatkoztatott ki³⁾, s egyáltalán főképp reá várt az a feladat, hogy a kamarai nyereség (lucrum camerae) és harminczad helyébe léptetett új adó- és vámrendszert életbe léptesse. Mint aradi főispán, e vármegyében kétszeresen örködött a fontos reformok végrehajtásán. Mátyás kijelentette, hogy mind itthon, mind táborozásaiban teljes nyugalmat biztosít számára Hampó s hogy nélküle végre sem hajthatná tetteit. 1471. febr. 5. fölmentette ugyan aradi főispánságától, de nem azon okból, melyet még azon évben, de csak szept. 18. mondott ki a 15. t. cz., hogy t. i. főispánok csupán magyar nemes urak lehessenek; mert — ha Ernsthet némelyek sváb, mások zsidó származásúnak mondták is, — ez nem akadályozta a királyt, hogy őt 1474-ben Tótország bánjává nevezze ki. Mint ilyen húnyt el 1480-ban.

1) Az oklevél maga sem elegendő bizonyíték mindig. Így pl. 1459-re kénytelenek volnánk a főispánok sorába igtatni *Bánffy* Miklóst, mert egy, ezen évjeggyel ellátott okírat (Dl. 15314.) valóban annak nevezi őt; pedig *Bánffy* tényleg csak 1471. febr. 5. lett főispán, *Dóczy* Imre viszont, ki a vármegyének a főispánhoz írt levele szerént a király monostori jobbágyságai ellen panaszkodik, mint kik az ő szállósi jobbágyságait bántották, teljes hitelességű oklevél szerént (Dl. 17076) csupán 1470-ben szerezte meg Szöllőst s így 1459-ben nem mondhatta magáénak. A *Bánffy* főispánhoz Arad megye által írt levél dátumának vége ez: »Anno Domini Millesimo Quadragesimo Lmo Nonos, hol az L (ötven) után tollhibából XX kimaradt, minélfogva az orsz. levéltárban is jóval kisebb számjelzést (Dl. 15314.) kapott, mint tényleg kellett volna kapnia; mert ugyanott Dl. 18192. és 18212. sz. a. ugyanazon monostori ügyben 1479-ből egyszerre két okíratot is találunk. Ezek egyikében *Bánffy* főispán 1479. máj. 22. már megtartotta a kívánt vizsgálatot; valjon váratott volna-e arra húsz évig az »igazságos« király, midőn épen ekkor Temes megyét is sürgős vizsgálatra utasította ez ügyben? 1459-re nézve feltűnő volna a nap jelzése is; akkor a csütörtökre eső Pál fordúlása előtt való szombat jan. 20-án, vagyis a hetvened-vasárnap előtti napon volt s ezt kétségkívül így is jelezték volna az oklevélben, mivel mindig a legközelebbi ünnepet szokás venni az előre-, vagy visszafelé való számolásnál. 1479-ben Pál fordúlása hétfőre esett s így, mint a vasárnapnál nagyobb ünneptől, ettől számították a szombatot, mely egészen közel esett hozzá. Ilyenforma az is, hogy 1477-ben *Berendy* Miklóst címezi egy oklevél (Dl. 17983) aradi comesnek, kifelejtván a »vicé«-t. A vitás oklevelet különben *Bánffy* főispánságának történetében közlöm. — 2) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

3) *Aöwachich*, Suppl. ad vest. Com. II. 182. *Teleki*, XI. 260.

Fölmentésével egyidőben (1471. febr. 5.) *Bánffy Miklóst Aradvármegye örökös főispánjává* nevezte ki a király. Ez az első kinevezés, mely egész terjedelmében reánk maradt; s mivel egy Aradban idáig ismeretlen intézménnyel, az örökös főispánsággal¹⁾ tesz kísérletet s mivel körülírja a főispán feladatát, fordításban egészen közlöm²⁾:

»Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya. Orodvármegye nemesének s más akármilyen rendű bírtokos embereinek összesen és egyenként üdvöt és kegyelmet! Mivel teljesen megbízunk hívünk, nagyságos Miklósnak, Alsólindvai bán fiának, pozsonyi grófnak hitében és hűségében, a nevezett vármegye tisztét, melyet idáig hívünk, tekintetes *Ernst* János kincstartónk viselt, ettől elvevén, elhatároztuk, hogy ugyanazon Miklósnak, a bán fiának, szokott hatáskörével együtt örökösen odaajándékozuk s hogy ezt Solymos nevű, ugyanazon Orodvármegyében levő várához kapcsoljuk, olykép, hogy egyéb feladatai mellett különösen az alább megírtakat is köteles legyen teljesíteni.

Először³⁾, hogy mindnyájatokat megtartania és védelmeznie kelljen szokott jogaitokban és szabadságaitokban s ügyelni és nagyon vigyázni tartozzék, hogy a királyi kincstárunk és kamaránk javára a mondott vármegyéből befolyini köteles jövedelmeket hozzánk hűségesen beszállítsák, és hogy leveleink s parancsaink számára azon vármegyében mindenkinél valóságos engedelmességet szerezzen; s végre, hogy só-, pénz- és minden egyéb tiszteink szabadságát és előmenetelét gyámolítnia és pártolnia kelljen.

Hűségteknek s akármelyikőteknek tehát erősen meghagyjuk és parancsoljuk ezen levelünk rendében, hogy ezután nevezett Miklós grófot, a bán fiát, mint főispánokat tiszteljétek és becsüljétek, tanácsban és ítélethozatalban segítségére legyetek, úgy minden szabad és szokott dologban, valamint azokban, a miket nektek a mi nevünkben parancsol, annak engedjétek, engedelmeskedjétek s hozzá alkalmazkodjatok. Másképp tenni ne merjétek; jelen levelünket pedig elolvassván, bemutatójának visszaadjátok. Kelt Budán, a Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe után való kedden, az Úr ezer négyszáz hetvenegyedik évében, uralkodásunk tizenharmadik s koronáztatásunk hetedik évében.« (Pecséthy.)

Bánffy eleintén nem vett élénk részt a megye vezetésében, ha gyakran tartózkodott is annak területén. Jellemzi a királyt, de a főispánnak s a megyének egymáshoz való viszonyát is, hogy Mátyás király a királyi személynököt s a kir. kúria főjegyzőjét küldvén ki a *Bánffy Miklós* és *Lippa királyi város* közt fölmerült viszályok elintézésére, fölhívta a megyét, hogy a maga részéről is küldjön megbízottakat⁴⁾. Érdekes az is, mint ír maga a megye saját főispánjához 1479. jan. 23-án⁵⁾. Fordításban ekként:

»Nagyságos és kegyelmes urunk! Mivel a királyi felségnek Monostoron lakó jobbágyai *Dóczy Imrének Szöllös* nevű falujára fegyveres kézzel törtek és ott megrohanván a nevezett *Szöllös* falut, jobbágyai közül némelyeket kegyetlenül megverték és megsebesítettek, másokat pedig elfogtak, jelen levelünk által azért megkeressük Nagyságodat, hogy a király úr előtt az ily tolvajmódon dolgozókat előhozni s őt rájuk figyelmeztetni sziveskedjék. Kelt Orodon, Szent Pál fordulásának ünnepe előtt való szombaton, az Úr ezer négyszáz L (XX) kilenczedik évében. *Orodvármegye alispánjai és szolgabírái.*« S maga a külső cím: »Nagyságos Lindvai *Bánffy Miklós* orodmegyei főispánnak, a mi kegyes urunknak.«

A főispán hajolt a megye kérelmére s a négy szolgabírával együtt megvizsgálván az ügyet, már 1479. május 22. kiadta arról Aradon kelt

1) Ez intézményről l. *Hajnik*, Az örökös főispánok. — 2) Dl. 17154. — 3) A levél nem ír »másodszor« stb. — 4) Dl. 17486. — 5) Dl. 15314. Datumáról fentebb szóltam.

jelentését. Ez egyúttal első fennmaradt példánk az oklevél-hitelesítésnek Aradvármegyében, mint mindenütt szokásos voltáról. Az oklevél végén középiűt áll ugyanis a főispán négykrajczár-nagyságú pecsétje s attól jobbra-balra 2—2 szolgabíró kis gyűrűpecsétje. Ebből is látszik, hogy ha a főispán jelen volt a gyűlésen, ő-maga elnökölt s a szolgabírákkal együtt ő-maga adta ki a megye határozatait, pl. 1484. okt. 30.¹⁾, 1485. febr. 19.²⁾, okt. 15.³⁾, okt. 29.⁴⁾, nov. 12.⁵⁾ stb. Látjuk tehát, hogy néha heteken át minden második szombaton bement Aradra, hol a megyei gyűléseket tartották. 1487. aug. 1. azonban Schottwienből azt a meglepő rendeletet intézte Mátyás király Aradmegye nemeseihez s más birtokosaihoz, hogy «mivel Mi Lindvai Bánfy Miklóst nevezetes okok és dolgok, valamint Fel-ségünk ellen elkövetett nagy becstelenségei miatt letartóztattuk, parancsoljuk híveinknek, tekintetes Dóczy Péternek és Jaksics Istvánnak, hogy bizonyos más híveinkkel Lippa és Solymos várakat, a mint egyesülten tehetik, számunkra visszavegyék és visszafoglalják. Azért hűségeteknek is erősen meghagyjuk és parancsoljuk, hogy azon Dóczy Péternek és Jaksics Istvánnak, mint ezennel kiküldött királyi biztosoknak, mindenben segedelmére és rendelkezésére álljatok s hogy hitetek és hűségtek ellen tenni semmi mást ne merjeteek.» Ha pedig volt főispánjuk ellen valami panaszkodás volna, azt terjeszszék a biztosok útján eléje⁶⁾. Aradvármegye a maga csapataival kétségtelenül részt is vett Lippa és Solymos ostromában s Arad első és utolsó örökös főispánja, a büszke főúr, kin először mutatta meg Mátyás, hogy a múlt 1486. évi 21. t.-cz. értelmében őt illeti meg a bíraskodás, lehetlenné vált Aradvármegyében. 1488-ban, visszanyerve a király kegyeit, Verőcze főispánja lett ugyan⁷⁾, Aradból azonban távoznia kellett.

Utóda⁸⁾ *Haraszthy* Ferencz lett, kit az 1486: 40. t.-cz. értelmében nevezett ki. Nevezetes és a megyében nagybirtokú férfiú volt⁹⁾, 1483. már szörényi bán, ki mint ilyen vett részt az 1486. évi törvények hozatalában is. Ez országgyűlés mondta ki, hogy a főispán az alispánt mindig a megyei nemesség sorából nevezze ki. 1492-ben a Bosnya-királyság bánja volt; midőn, mint ilyen, leszámolt Corvin tótországi herczeggel a bosnyák várak fenntartásának költségeire nézve, a herczeg adósa maradt 3800 frttal, melyek fejében Solymos és Lippa várát kötötte le¹⁰⁾. Nagyon gyakran kellett tartózkodnia a megyében, melyhez annyi anyagi érdek kötötte. Csála várában palotája is állott; főispáni működését azonban nem ösmerjük. 1492. óta pedig az országgyűlés mindnagyobb buzgalommal

1) Dl. 19001. — 2) Dl. 19023. — 3) Dl. 19078. — 4) Dl. 19083. — 5) Dl. 19098. — 6) Dl. 19303. — 7) *Hajnik*, Örökös főispánok, 44. — 8) *Vagy* Iván szerint már 1486-ban; de csak Lehóczky Stematographiájának 1586-os évszámát javítva mondja ezt. — 9) Az 1486. évi törvény záradékában. Ugyanakkor Bánffy Miklós csak pozsonyi grófnak van írva; itt is, ott is elhagyták a kisebb címeket. — 10) Müncheni lt. fasc. 15. nro 88.

foglalkozott a megyei hatóság szervezésével, különösen a fő- és alispán s a szolgabírák működése körének kijelölésével; s így igen tanulságos volna látnunk, mind e reformokat ki és mint hajtja végre Aradban. Írott malaszt maradt a legtöbb helyen az 1498: 44. t.-cz., mely elrendeli, hogy — Temest kivéve — minden megyének külön főispánja legyen; Aradban azonban, úgy látszik, egyelőre csakugyan visszalépett Haraszthy, ki egy végvár elvesztése miatt az országgyűlés neheztelését vonta magára.

1500-ban már Bajnai *Both* Bálint kormányozta Aradot¹⁾, Mátyás híres hadvezérének, *Both* András dalmát-, horvát- és tótországi bánnak valamely atyjafia. Utána másodszor is *Haraszthy* Ferencz állott Aradmegye élére. Úgy látszik, teljesen maga ellen zúdította ennek fő- és köznemes-ségét 1514-ben, midőn a Dósa György alatt fölkelt parasztság leverésére semmi figyelemre méltót sem tett, ellenben 1515-ben nagy szigorral járt el a károk helyreépítésének kérdésében, míg őt magát kapzsíságról, sőt hamispénz-verésről is vádolta a közvélemény. II. Ulászló tehát meghagyta Aradmegye rendleinek, hogy *Haraszthy* Ferencz helyett ezentúl Nagylucsei *Dóczy* Ferenczet ismerjék el főispánjukul²⁾ s e parancsát 1516-ban azon hozzáadással ismételte, hogy neki, mint igaz és törvényes főispánjuknak, valamint a közülök általa választandó alispánnak mindenben segítségére legyenek s nekik engedelmeskedjenek³⁾. Ebből gyaníthatjuk, hogy az 1515—16. évben nagyon zajos közgyűlései lehettek Aradvármegyének s hogy *Haraszthy*val nem bánhatott el egykönnyen a király. *Dóczy*t, úgy látszik, be sem igtatták főispáni székébe s a kormány úgy oldotta meg a kérdést, hogy helyökbe egy harmadikat nevezett ki *Rozgonyi* István személyében. (1516—1519.) Anyja *Báthory* Dorottya lévén, 1519-ben örökösödési szerződésre lépett *Báthory* István nádorral és *Andrással*, hogy egymás jószágait kölcsönösen örököljék⁴⁾. Családját már 1523. sírba vitte⁵⁾.

Pár évvel utóbb *Tahy* György világosi főkapitány, majd (1526.) *Kisserjényi* Ferencz deák volt Arad főispánja⁶⁾. Ő hordozta meg Szabolcs-, Külső-Szolnok-, Csongrád-, Csanád-, Zaránd- és Aradmegyében a véres kardot s ő hirdette ki az általános fölfegyverkezést elrendelő királyi parancsot⁷⁾. Ekkor (júniusban?) a főispánságot *Pathócsy* Miklós vette át, ki mint ilyen jelent meg 1526. okt. 14—16. a tokaji gyűlésben⁸⁾, mely nov. 5-re királyválasztó gyűlést hirdetett Székesfejérvárra. Még azon év végén⁹⁾ másnak engedte át helyét. 1527. márcz. 17. a budai országgyűlésen *Pákosi Paksy* Gáspár, a Sarnónál (1515.) elesett *Paksy* Mihály szőrényi bán és

1) *Lehoczky* Stemmatogr., *Fábián* I. 192. és *Nagy* Iván, II. 215. — 2) NRA. fasc. 1660. nro 28. Eredetije nincs helyén. — 3) *DI.* 22753. — 4) *DI.* 23295. *Fábián*, I. 220—1. *Jankovich-gyűjt.* 8r. 108. sz. — 5) *Budai*, *Lex.* III. 210. — 6) *Wenzel*, *Encycl.* III. 681. — 7) *Engel*, *Monum. Ung.* 227., *Horváth*, III. 406., *Bel*, *Notitia nova*, I. 455. — 8) *Haan*, I. 171. — 9) *Nagy* Iv. IX. 15. *Jászay*, *A magy. nemz. napjai*, 141.

Haraszthy Anna 3. fia¹⁾, János király határozott híve gyanánt jelent meg s mint aradi főispán írta alá (márcz. 24.) a törvényczikkeket²⁾. De már azon évben ő volt I. Ferdinánd egyik lovas vezére az egri ütközetben³⁾. Ő e korszak utolsó ösmert főispánja Aradban.

Zarandvármegyében ugyanezen időben a következők voltak a főispánok: 1) *Széchy* Dezső, 1324—1330; 2) *Vilmos*, egyúttal Szepes és Győr comese, 1330-ban; 3) *András*, Dénes fia, 1366; 4) *Maróthy* László, macsói bán, 1442—1444.; 5) *Kanizsai* László; 6) *Maróthy* Mátyus; 7) *Gúti Országfi* László 1467.; a két első egyszerre, ez utóbbit — u. a. évben — külön említik főispánul; 8) *Báthory* László, egyúttal Szatmár comese és Nándorfejérvár kapitánya 1470-ben; 9) *Sarmasághy* Ferencz 1479; 10) *Benkovics* Gáspár 1532.; 11) Eperjesi *Pathócsy* Miklós 1542.; 12) *Pathócsy* Ferencz, egyúttal Békés főispánja, 1549.

II. Az alispánok.

Az alispán mindinkább mellérendelt társa lett a főispánnak. A valódi (nem praedialis), birtokos és senki más iránt le nem kötelezett (tehát urad. tisztséget stb. nem viselő) megyei nemesek közül választották őt s meg kellett esküdni, hogy szegénynek, gazdagnak részrehajlás nélkül kiszolgáltassa az igazságot. Ez volt fő feladata; a mellett azonban ő állott a közigazgatás élén is és lassankint, a török hódítások idejében, ő benne nyilvánult a gyakran értelmetlenül gúnyolt megyei omnipotentia. Ez általánosságok fejtegetése nem tartozhatik ide.

Már a nagy Lajos korából ösmert első alispánnal, mint hatalmasok ellen is vizsgálatot tartó férfúval találkozunk 1344-ben.

»Mi *János mester*, László fia, *orodi alispán* s ugyanazon megye szolgabírája — így szól a legrégebb, fennmaradt megyei ítélet — adjuk emlékezetül, hogy nemes Mihály mester, Ajkay Péter csolti nemes fia, a közelebb múlt Gyertyaszenteiő-Boldogasszony után való kedden színünk elé járulván, a következő módon jelentette ki tiltakozását, hogy a vele határos népek és pedig az orodi prépost úrhoz tartozók Miklós comesszel, azok bírójával együtt hatalmaskodva jövőn, szántóföldeit és területeit elszántatták és elszántották. Ehhez képest arra kért bennünket, hogy az említett dolgok látására s a nevezett népeknek e féle hatalmaskodások és meg nem engedett tettek elkövetésétől való eltiltására vele valamely emberünket kiküldjük. Mi azon Mihály úr kérelmét igazságosnak és illőnek találván, a bírák közül János mestert, Gergely fiát és Vidát, a vár egyik jobbágyát küldtük ki vele a vár területének megszemlélésére. Kik végre hozzánk visszatérve, jelentették, hogy a nevezett szántóföldek elszántását látták s Miklós comes aradi bírót s a prépost úr minden jobbágyát, úgy orodi, mint más falusi népeit az ország szokásainak értelmében letiltották. Kelt a nevezett tiltakozás idejében, az Úr ezer háromszáz negyvennegyedik évében«⁴⁾.

Azt, hogy egyszerre két alispánja volt a vármegyének, csak Zsigmond korától kezdve tudjuk Aradban kimutatni. 1410-ben *Solymosi* László

1) Nagy IV. IX. 15. — 2) *Fraknoi*, M. országyy. Eml. I. 100., 128. — 3) *Budai*, III. 37. — 4) *Bölöni* S. nagyváradí lt. A viaszpecsét némi nyomaival.

és *Kolozsváry* Tamás, 1417 és 1425. közt *Kolozsváry* Tamás és *Bocskay* Miklós, 1437-ben *Szokolvi* János és Serjéni *Orros* György¹⁾, 1444-ben *Orros* és *Székely* Miklós²⁾, 1445-ben *Orros*, 1449-ben *Keszy* Balázs deák³⁾, 1451-ben *Csályay* Mózes és *Somosy* Máté⁴⁾, 1452—3-ban *Keszy* Balázs deák⁵⁾, 1455-ben *Baky* György és *Petres* János⁶⁾, 1477—8-ban *Berendy* Miklós⁷⁾, 1489- és 1490-ben *Baky* László⁸⁾, 1497-ben *Székelyszegi* Antal és *Etheley* András⁹⁾, 1506—1515. *Csályay* László volt Arad egyik alispánja¹⁰⁾. Ez utóbbihoz erélyes parancsot intézett 1515. nov. 25. II. Ulászló, hogy a megye a múlt évi lázadásban részt vett parasztokat többé ne üldözze¹¹⁾.

Az 1492: 80. t.-cz. értelmében az alispánt mindig a megye módosabb birtokosai közül kellett választani; és pedig az 1504: 2. t.-cz. értelmében a főispán által ugyan, de a megyei nemesség hozzájárulásával, és egyetértésével; most e jogot 1516-ban Aradra nézve akként szorította meg II. Ulászló, hogy ez alispánt a megyei urak közül az általa kinevezett új főispán, *Dóczy* Ferencz, válaszsza¹²⁾. Nem valószínű, hogy Arad rendjei megnyugodtak volna e törvénytelen rendeletben, s valószínű, hogy *Baki Baky* Gáspárt, ki már 1515-ben élükön állott, a régi módon választották meg¹³⁾. Nem szülhetett jó vért János királynak 1540. kelt azon rendelete sem, hogy *Zaránd*-, *Arad*-, *Csanád*-, *Csongrád*-, és *Békésvármegye*ek alispánjai jelenjenek meg *Biharvármegye* alispánja és szolgabírái előtt s itt tanúskodjanak arról, a békési káka mily jogon illeti *Toldy* Miklóst¹⁴⁾. Pár évvel később 1549-ben, *Szabó* József lippai várparancsnokot említik alispánul¹⁵⁾. Vele kezdődik az 1548: 70. t.-cz. értelmében a nemesség által közvetlenül választott s végződik e korszak aradi alispánjainak sora.

1552. június 6. a simándi országgyűlésen *Arad*- és a szomszéd vármegyeek rendei elősmerték a kir. biztos (*Losonczy* István) azon megjegyzésének jogos voltát, hogy a több megyében üresen álló alispáni széket be kell tölteni, mivel az alispánra mind az adó behajtása, mind az igazság kiszolgáltatása, mind pedig egyéb ügyek miatt halaszthatatlanul szükség van. A rendek — sajátságosan ellenmondva az imént idézett 1548. évi törvénynek — ez ügyben az intézkedést a királyra bízták¹⁶⁾. Élt-e vele, adatok híján nem lehet eldönteni.

Zarándmegye első ismert alispánja, II. Endre korában, *Nevetlen* (*Nuetlen*); 1478—1481. *Horváth* István; 1481—4. *Kemecsei Mikó* János és *bernóti Nagy* László; 1484. *Mikó* János és *ivánháza* *Kenther* István;

1) *Századok*, 1873., 647. — 2) *Fübián*, I. 192. és *Századok*, u.-o. — 3) *Századok*, u.-o. — 4) *Sztáray*-okl. II. 485. — 5) *Századok*, id. h. — 6) *Csanáki*, I. 783. *DL*. 19589., 19614., 19629. — 7) *DL*. 17983. és 18017. — 8) *DL*. 19470. — 9) *DL*. 20573. — 10) 1506: *Századok*, id. h.; 1510: *Müncheni lt.*, rendezetlen íratok; 1545: u.-o. fasc. 49. nro 391. — 11) U.-o. fasc. 47. nro 373. — 12) *DL*. 22753. — 13) *Fübián*, I. 193. *Baky* már 1515. szept. 15. alispán volt. *DL*. 22715. — 14) *Haan*, *Dipl.* 157. — 15) *Rács*, 208. — 16) *Fraknoi*, *Magyar Ország. Eml.* III. 382—3.

1485. *Horváth* István és *Verbőczy* János; 1486. *Mikó* János és *Kenther* István; 1487. *Horváth* István stb. Zaránd alispánjait, szolgabíráit és esküdtjeit a családtani részben sorolom fel.

III. A szolgabírák.

A vármegye négy szolgabírájának hatáskörét Zsigmond kora óta mindjobban kifejtették törvényeink. Évről évre, a birtokos nemesek közül választották őket s büntetést szabtak a választást el nem fogadóra. (1435: 2. t.-cz.) Aradvármegye legrégibb ösmert szolgabírája a már 1344-ből említett *János mester*, Gergely fia. — 1478. Szentdemeteri *Besseney* Lászlót¹⁾, 1485. ugyan-öt²⁾, Ségghi *Szász* Andrást, *Ségly* Ambrust, *Iván-lázay* Lászlót és *Baky* Domokost³⁾, 1487-ben *Ségly* Ambrust⁴⁾, 1489-ben ismét *Besseneyt* és *Ségly* Ambrust⁵⁾, 1497-ben Baki *Bey* Lászlót és Kaszai *Bandy* Pált⁶⁾, 1515. Basarági *Baky* Istvánt⁷⁾, 1517-ben Baki *Bey* Gáspárt, Erdökereki *Szentmátyás* Jánost, *Baky* Mihályt, és Basarági *Baky* Istvánt⁸⁾, 1548-ban *Papy* Ezsaiást⁹⁾ említik forrásaink.

IV. Esküdtek¹⁰⁾.

Az 1486: 8. t.-cz. elrendelte, hogy minden megye évenként 10—12 tehetősebb nemest válasszon, kik a nyomozások, idézések, beigtatások s más törvényes eljárások alkalmával a káptalan emberével együtt, mint királyképei, eskü mellett tanúskodjanak a látott és hallott dolgokról. E szerint az aradi káptalan okirataiban gyakran emlegetett »királyképe« (homo regius) Aradban is állandóan tényezője lett a megyei közéletnek és törvénykezésnek. Már 1487-ben Aradvármegye kiküldött esküdtjei tartanak vizsgálatot Dóczy Imre és Gúti Országh Lőrincz bán részére egy jász-péli jobbágy megöletése miatt s júl. 18. ők tartanak vizsgálatot a solymosi borkilenczed ügyében¹¹⁾. Ez első ismert esküdtek: Szentmiklósi *Erdélyi* Mihály, Ségi *Szász* András, Asszonylakai *Ravaszdy* Miklós és *Muronyi* Balázs deák. 1489-ben e «választott és esküdt nemesek» (electi et jurati nobiles) sorában gyakran emlegetik *Réphas* Mátyás nevét¹²⁾. Aradvármegyét a nagy törvényhatóságok közé számították, mit az is bizonyít, hogy esküdtjeinek száma elérte az 1486: 8. t.-cz.-ben meghatározott maximumot, t. i. a tizenkettőt¹³⁾.

1) *DL*. 18017. — 2) *DL*. 19023. — 3) *DL*. 190. 3. — 4) *DL*. 19274. — 5) *DL*. 19470. és 19589. — 6) *DL*. 20573. — 7) *Müncheni* lt. fasc. 49. nro 391. — 8) *Földtan*, I. 208. — 9) *Árca*, 116—7. — 10) Kétségtelenül ez az ősi elnevezés. 1438-ban »arbor esküdtöfje« alakban már említik e nevet (Ilaan-Zsilinszky, 44.), míg a »homo regius«-t népiesen királyképének hitták. — 11) *DL*. 19259. V. ő. — 19274. — 12) *DL*. 19470. V. ő. *DL*. 19589., 19614. — 13) *Müncheni* kir. lt. fasc. 49. nro 391. (1515. okt. 13.)

V. Megyegyűlés.

A megyegyűlést ősidők óta a főispán, kivételkép a király valamely megbízottja hitta össze. Aradban tagjai voltak az aradi, bizerei, bulcsi apátok, az alább felsorolandó nemzetségek tagjai, a köznemesek, sőt — az Árpádok korában — a várörök, udvarnokok és várnépek is. Az 1298: 32. t.-cz. mindenkire kiterjesztette a megyei hatóságot; s az 1351. országgyűlés kimondta, hogy nemesek ellen törvényes vizsgálatot csak a megyegyűlés tarthat. — Ha a tömérdék kivételt csupán az 1495: 15.

Aradvármegye egy XVII. századbeli térképen.

t.-cz. szüntette is meg, ez időtől kezdve mindjobban emelkedett a megyegyűlés tekintélye; főkép mióta az országgyűléseken nem személyesen, hanem csak követei által kezdett megjelenni a nemesség. — Aradban, az oklevelek tanúskodása szerint, négyféle megyegyűlés volt szokásban.

1) *A nádori törvényszék* (judicium generale seu palatinale), midőn a nádor egy vagy több vármegye nemeseit egy meghatározott helyre hitta össze. Így 1331-ben Drugeth János nádor Aradon csupán Aradvármegye

nemesseivel tartott gyűlést¹⁾, 1370-ben pedig László nádor Arad- és Csanádmegyékkel Arad falu közelében²⁾, kétségtelenül szabad ég alatt. Érdekes, hogy e gyűlés 6. napján külön oklevélben hagyta meg a nádor Arad- és Csanádmegye közönségének, hogy Péter aradi prépostnak és a kanonoknak Szombathely birtoka miatt emelt vádjait megvizsgálja. — Több vármegye *együttes közgyűlését* a király valamely megbízottjának elnöklete alatt is meg lehetett tartani³⁾. Így 1405. okt. 4. Ozorai Pipo temesi gróf és a királyi sókamarák ispánja Aradon Temes-, Csanád-, Arad-, Krassó- és Kevevármegyékkel együtt tartott — szinte részleges országgyűlésnek nevezhető — gyűlést⁴⁾. Mindezen gyűlések egy folytában több napig folytak. Az említett 1370. évi congregatio a 6. napon tárgyalta a nádornak egy parancsát, 1405-ben pedig Ozorai Pipo a nádortól és országbírótól azon okból kért perhalasztást Vajdafi Jakab részére, mivel az ezen közgyűlésen el van foglalva.

2) *A vármegye külön közgyűlése* a fő- vagy alispán elnöklete alatt. Ily gyűlésekből kelt okleveleit a vármegye, mint a «nemesek egyeteme» (universitas nobilium) adta ki. Mint ilyen, 1473. szept. a megye megbízottakat küldött ki a Bánffy Miklós és Lippa királyi város közt fölmerült viszályok elsímitására⁵⁾ s 1477. szept. 6. három márkányi bírságot rótt Dóczy Lászlóra, ki a kalodvai pálosok ellen folytatott perében a megye előtt sem személyesen meg nem jelent, sem ügyvédje által nem képviseltette magát⁶⁾. 1487. aug. 1. Mátyás király «egyenként és összesen megparancsolta Aradmegye nemesének s valamennyi birtokos emberének, hogy saját elfogott főispánuk, Bánffy Miklós ellen, mindenféle segítséget adjanak a királyi biztosoknak⁷⁾. 1494. jan. 11. a közgyűlés a lippai és kovászi Hegyalján elkövetett hatalmaskodások ügyében megtartott tanúvallatásokról tett jelentést II. Ulászlóhoz⁸⁾. A rendes eljárás az volt, hogy a megye egy vagy több nemest (nem mindig esküdtet vagy szolgabírárt) küldött ki a vizsgálat megajtására s ezek azután a legközelebbi gyűlésen beszámolván működésökről, ennek eredményét a királylyal, vagy más hatósággal minden tovább való nyomozás nélkül közölték. Aradvármegye szabályrendeleteket (statutumokat) is alkotott; nevezetesen, még 1495. előtt, megállapította a törvénytelen kilenczedszedésre szabott büntetés fokozatait⁹⁾. E gyűléseket már csak azért is Aradon tartották, mivel ennek káptalana, mint hiteles hely, legalkalmassabb volt az oklevelek megőrzésére.

3) *A kikiáltott gyűléseken*, az Árpádok idejétől kezdve, a nádor ítélt erőszakos birtokfoglalások stb. ügyében; ily gyűléseken csak betegség,

1) *Encycl.* III. 658. — 2) *Tört. Tár.*, 1889., 767. — 3) Ezt határozottabban kimondta az 1435: 7. t.-cz. — 4) *Zichy-okm.* V. 412–3. — 5) *DI.* 17486. — 6) *DI.* 17983. — 7) *DI.* 19303. — 8) *DI.* 20100. — 9) *DI.* 20345. — A statutum-alkotás jogát határozottan csak az 1649: 15. t.-cz. adta meg a megyéknek, de gyakorolták-e jogot már a Hármaskönyv (III. r. 2. cím) szerint is.

öregség, vagy más igen fontos ok menthette ki a nemesnek elmaradását. Az 1435: 7. t.-cz. 7. pontja a főispánt és a szolgabírákat bizta meg, hogy az igazolatlanul távolmaradóktól 3 márka bírságot szedjenek. Ez csak javára válhatott a megye közügyei iránt való érdeklődésnek, mely azonban, mint az 1439: 29. t.-cz. is mutatja, csak lassan élénkült. Az 1478: 7. t.-cz. elrendelte, hogy közgyűléseket, vagyis egyetemes törvényszékeket öt éven át az ország megyéi ne tartsanak, kivéve Pozsega, Valkó, Szerém, Baranya, Csanád, Temes, Zaránd és Arad megyéket, melyekben a rablás, tolvajság, gyilkosság stb. nagyon is elhatalmasodott. Itt ezen, az ország inséges állapotával megokolt kivételes állapot idejében kellett ugyan gyűléseket tartani, de nem volt szabad bírságot kivetni, sem birtokügyekben ítélni. Az öt év elmúltával csupán a főpapoknak, báróknak és az ország előkelőinek javaslatára lehet összehíni e gyűléseket. — Utóbb az ilyen «kikiáltott» gyűléseken, melyeken a főispán a megyei nemesség tanúskodása alapján rögtön ítéltetett, oly hallatlan botrányok és visszaélések történtek, hogy az 1486: 2. t.-cz. kénytelen volt e gyűléseket föltétlenül eltüntetni, s a bíraskodásnak állandóbb alakot adni.

4) *A megyei ítélszék* (Sedria, sedes judiciaria) a székvárosban minden második szombaton¹⁾ ülést tartott a fő- vagy alispán elnöklete alatt. Tagja volt a 4 szolgabíró és 12 esküdt. Megsértőt már Zsigmond törvénye pénzbüntetéssel fenyegette, II. Ulászló pedig eltiltotta, hogy azon fegyveresen jelenjenek meg s hűtlennek bélyegzett mindenkit, ki az ítélszékre utazót háborgatta, megverte, vagy épen megölte. Aradot, úgy látszik, nem érintette az 1495: 29. t.-cz. azon rendelkezése, hogy az ítélszéket a régi székhelyekre kell visszavinni, mert e megyében, az oklevelek tanúskodása szerint, mindig Aradon tartották azt. Legrégibb ösmert kiadványa 1478-ból egy vizsgálat, melyről Bessenyei László szolgabíró előadása alapján Berendy alispán s a négy szolgabíró adott hivatalos értesítést. 1479. máj. 22. már a főispán elnökölt a sedrián s így az oklevél is az ő nevében kelt²⁾; ellenben időközben, január 20. forma szerint fölterjesztést tett hozzá az ítélszék³⁾. Bizonyos esetekben miként járjon el, maga a király, nádor, vagy országbíró írta eléje. Pl. 1487. május 25. a Bánffy által illetéktelenül Solymosvárhoz szedett borkilenczed ügyében, melynek megvizsgálására az országbíró így útasította a megyét:

»nemességeteket szorgosan kérjük, hogy választott és esküdt társaitok közül egyet, kettőt, vagy többet is Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza falvak határaiba küldjete, s ezek ott az új törvény⁴⁾ erejéhez és alakjához képest minden jómódú és becsületes nemes és nem-nemes, az illető falvakkal szomszédságában és közelében lakó embertől, a kitől csak illő és alkalmas, a király urunk és a szent korona iránt köteles hűségökre és engedelmességökre és Urunk szent keresztjének megérintése mellett eskessék meg őket s egyen-

¹⁾ Ez következik az oklevelek datumaiból. Az 1550: 37. t.-cz. szerint minden 15 napban kellett tartani. — ²⁾ Dl. 18017., 18212. — ³⁾ Dl. 15314. — ⁴⁾ 1486: 8. t.-cz. Erre hivatkoznak 1489. jan. 24. is. Dl. 19470.

ként megvizsgálva, tudják, nyomozzák és tanulják ki tőlük a dologra vonatkozó igazságot. S az ekkép megtudott igazságot és a nemeseknek és nem-nemeseknek egyenként a kérdésekre adott feleleteit a szerént, a mily rendben és a mely szavakkal tanúskodtak, a tanúskodó nemesek és nem-nemesek saját neveivel s állapotával együtt király urunknak annak rendje s módja szerént megírjátok¹⁾).

A sedria nyomozásokat tartott a leghatalmasabb urak ügyeiben is, meghallgatta a tiltakozásokat, megintéseket, ügyvéd-nevezéseket, egyeztetett és békéltetett²⁾ bírságokat rótt ki³⁾ stb., szóval kezeiben volt a megyei igazságszolgáltatás ügye.

Zarándmegye a maga gyűléseit felváltva 3 helyen tartotta. Így 1309-ben Békéssel együtt *Zarándon* s 1397-ben *Simándon*; 1508., 1515. s legtöbbszörre a sedria *Zarándon*, s *Nadabon* gyűlt össze.

VI. Nemesség.

A tisztikar és a megyegyűlés tagjai a nemesemberek voltak. Róluk, mint a megyei élet tényezőiről, külön fejezetben bőven lesz szó.

VII. Arad az országgyűlésen.

A megyei nemesség legsarkalatosabb joga volt, hogy eleinte személyesen, utóbb követek által vett részt az országgyűléseken. Nagyobb számmal bizonyosan sohasem, mint 1136-ban, midőn II. Béla épen Aradon tartott országgyűlést. Részleges országgyűléseken, voltaképen több megyének együttes tanácskozásán, még a XV. században is fejenként jelent meg a nemesség. Különösen látogatott lehetett pl. az 1278. és 1291. első napjaiban Váradon «azon részek nemeseivel» tartott «congregatio generalis». 1392. előtt valamely országgyűlés már Arad házi bajaival is foglalkozott s a termény- és bortized ügyében az aradi káptalan és prépost közt felmerült viszályra nézve határozatot hozott⁴⁾. Sőt magában Aradon is tartottak csakhamar, 1405-ben részleges országgyűlést, a milyennek tekinthetünk minden nádori törvényszéket. Akkor öt vármegye nemessége jelent meg Aradon s ez foglalkozhatott Zsigmondnak a városok ügyében leküldött decretumával is. 1416-ban a Pécselt összegyűlt főurak a Hervoja bosnyák király fogságába esett Maróthy János bán s más urak kiváltására az ország 41 megyéjében pénzgyűjtést rendelve el, Aradba *Laczkfy* Mihályt küldték követül⁵⁾. 1426. szept. 5. Zsigmond király Lippán országtanácsot tartott⁶⁾ s ebben az aradi főurak feles számban jelentek meg. Aradmegyének első ismert követe *Acsy* Balázs deák solymosi várnagy, kit 1458. január 23. Mátyás királylány választatásának hírével küldött a kormányzó

1) DL. 19274. — 2) DL. 19614., 19629., 20143., 20345., 20573., *Élelm.* I. 208. stb. — 3) DL. 22173., 22214. stb. — 4) DL. 29743. — 5) *Élelm.* X. 8., 568. *Tud.* 1886., 170. — 6) DL. 11863. *Hadtört. Hőzl.* 1888., 164-170.

Kassa városához. Mennyire egybeforrt Arad és Zaránd nemessége, eléggé mutatja, hogy 1461-ben Gyanthei István *aradi* kanonok volt *Zaránd* egyik követé¹⁾. Az 1475. évi országgyűlés vizsgálatot rendelt az aradi káptalan ellen, mely Dóczy Imre több liki jobbágyát elfogatta²⁾, az 1486: 2. t.-cz. pedig Arad igazságügyét szabályozta. 1497. decz. 3. az országgyűlésen Dengelegi Pongrácz Mátyás nyíltan kijelentette, hogy Mátyás király idejében Bánffy Miklós csellel foglalta el tőle Lippa várát.

Bánffy ebben ártatlannak érezvén magát, a királyhoz fordult panaszával, ki decz. 5. Dorogházay László kir. személynököt s Gerech Antalt (Geréb Péter országbíró főjegyzőjét) küldte ki Pongrácz tiltakozása hiteles szövegének megtudására. Ezek az országgyűlés választott és esküdt emberei előtt a Pest mellett a Rákos mezején levő sátorban megjelenvén, s az ott egybegyűlteket Istenre és a király s a szent korona iránt való hűségükre figyelmeztetvén, a hiteles szöveg megállapítását kívánták. Erre a két küldött visszavonúlt, mialatt a bizottság tanácskozott. A tanácskozás végével visszahítták a király küldötteit s a követek sorából Hangarthy Mihály alnádor fölemelkedvén, a választott esküdtnek nevében előadta, hogy decz. 3. Pongrácz Mátyás egy szolgája kíséretében megjelent a választott esküdtök előtt s az ura mellett álló szolga előadta azon panaszt, hogy néhai dicsőséges emlékü Mátyás király életében Bánffy Miklós Pongrácz Mátyásnak Lippa nevű vára alá menvén, ennek várnagyát »*dolose vulgo kegyetlenségvel*»³⁾ magához hívatta, megkötöztette s ekként tőle a várát is cselesen elvette. Ehhez Pongrácz Mátyás szolgája még ezt tette: »Úgy tudom azonfelül, hogy uramat Bánffy Miklós keresztfiául fogadta, hogy várát tőle elvehesse és elutalajdoníthassa.« Ezt Pongrácz maga is ismételte. — Erről Ulászló király még azon napon kiadta pecsétes levelét.

Az 1505. évi országgyűlésen, mely a nemzeti királyság eszméjét kimondotta, Asszonylakai *Ravazdy* Péter, kecskeméti *Pathócsy* Bertalan, Keszi *Ákos* Miklós és Ivánházi *Kenter* István volt Arad követé⁴⁾. 1525. Thurzó Elek kincstartó Nagy Istvánt küldte Lippára, hogy az ott időző Szapolyay György szepesi grófot a király levelével az országgyűlésre meghívja⁵⁾. Valószínű, hogy Aradvármegye részére is ezen Nagy István vitte a király meghívását. Az 1527. márcz. 17-i budai országgyűlésen *Paksy* Gáspár aradi főispán és *Paksy* László volt jelen Aradból⁶⁾.

1541-en túl s az egész XVI. és XVII. században Arad a Részekkel Erdélybe küldte követeit. Izabella királyné 1541. okt. 15. Erdélynek Medgyesre decz. 26-ra Lippáról hirdetett országgyűlést⁷⁾ s ha ezen még nem jelentek is meg Arad küldöttei, más 8 megyével együtt megjelentek 1542. és 1543. január 6. Váradon, 1543. febr. 11. pedig Gyulán. A két elsőben még Ferdinánd királynak kívántak hódolni; emitt azonban Martinuzzi kezei közt hagyták Erdély kormányát, sőt 1544. júl. 2. a Részek — s velök Arad — az erdélyiekkel együtt már közös országgyűlést tartottak Tordán⁸⁾. Ez utóbbi helyütt aug. 1. elhatározták, hogy az aradi káptalan javait — jog-

¹⁾ *Müncheni* lt. fasc. 11. nro 56. — ²⁾ Dl. 17689., 17690. — ³⁾ Dl. 20629. Mivel ez országgyűlést csak az 1498. évi törvényczikkek előszavából ismertük, helyén valónak tartottam ez ügy bővebb előadását. — ⁴⁾ *Kövachich*, Suppl. ad vest. Com. II. 336. — ⁵⁾ M. tört. tár, 1877, 156. ⁶⁾ *Magyar Országgy. Eml.* I. 100. 128. — ⁷⁾ *Erdélyi Országgy. Eml.* I. 32, 73. — ⁸⁾ U.-o. 96., 107., 122. s *Magy. Országgy. Eml.* II. 446. és 485.

talan elfoglalóiktól — visszaveszik s hogy az egyházi javakat csak érdemes embereknek adja a fejedelem¹⁾. Az 1546: 32. t.-cz. már nem említi Aradot a királyhoz hű megyék közt. Ellenben az 1552: 1. t.-cz. elösmerte, hogy Erdély s az alsó részek (Arad, Zaránd stb.) vissza vannak kapcsolva. A 20. t.-cz. szerint Ferdinándnak s Jánosnak ott tett adományai érvényesek, a 21. t.-cz. szerint pedig Arad-, Zaránd- s még 8 megyében János királynak oly adományai is megmaradnak, melyeknek alapján a beigtatás még meg nem történt. Érvénytelenek ellenben Izabella és Petrovics adományai²⁾. — Az 1552. június 6. az aradmegyei Simádon a szomszédmegyék követeivel tartott részgyűlésről³⁾ a maga helyén lesz szó.

VIII. Igazságügy.

Az igazságügy és a közigazgatás a régi megyében úgy egybeforrt, hogy a kettőt egymástól el sem lehet választani. A négy különböző alakjában ismert *megyei gyűlés* ítélte a nemesek ügyében, vagy legalább teljesítette a vizsgálatot, melynek alapján a legfőbb bíró, a király, vagy ennek nevében a nádor, esetleg országbíró mondta ki ítéletét. Ily ítéletlevelek nagy számmal maradtak fenn s rájuk a megyei nemescsaládok történetében elég alkalmam lesz hivatkozni.

A kivételes törvényszékek lassankint megszüntek. A XIII. században magán Aradon is találkoztunk *istenítéletekkel* s még többször Váradon. Ekkortájban a vallás, házasság és szemérem ellen elkövetett bűnök és vétségek még jobbadán a főesperesekhez tartoztak s az egyházi bíróság nem-egy ügyet vont el a világi hatóság illetősége elől. Ellenben az egyháziak még az Anjouk idejében is megőriztek bizonyos kiváltságokat a maguk számára. Így 1329. márcz. 19. Károly-Róbert király, az erdélyiekhez intézett parancsában, előrebocsájtván, hogy Szent-Márton aradi egyházának népei és jobbágysai a régi királyok kiváltságaihoz képest némely ügyeikre nézve a király, vagy más bíróságok és comesek elé tartoznak, meghagyja, hogy az aradi egyház népeit és jobbágyait, kivált az erdélyi részekben lakókat, megítélés végett sohase kényszerítsék maguk elé; hanem ha valami pört akarnak ellenök indítani, azt azon egyház tisztei előtt tegyék. Ha ezek vonakodnának kiszolgáltatni az igazságot, vagy azt elhanyagolnák, ne a nevezett egyház jobbágyait, hanem azok tiszteit idézzék törvényesen az erdélyi vajda tulajdon személye elé, ki azután a király nevében a panaszosoknak teljes elégtételt szolgáltatasson⁴⁾.

A régi istenítéleteknek egyik sajátos neme, a *parbaj*, az egész középkoron keresztül a bizonyítás eszköze volt. 1258-ban IV. Béla király

1) Erdélyi Országgy. Eml. I. 124., 189. — 2) Magyar Országgy. Eml. III. 369—370.
3) U.-o. III. 382—3. — 4) Ezt 1344. júl. 15. nagy Lajos is megerősítette. Az oklevél: *Fibin*, I. 231—2. és *Tört. Adattár*, II. 136—7.

arra ítélte a Dienesmonostora miatt versenyző Becse-Gregorokat, hogy «karddal és lóháton» víjjanak párbajt. A párbajon megjelent maga a király s fia, a már szintén megkoronázott V. István, a szerémi prépost s az atyafiság. Az összezsapás előtt a bírák békülésre szólították föl a feleket, a mi sikerült is¹⁾. 1311-ben az Aba-nemzetség tagjai a Fejér-Körös és Maros közt levő javaikon egyezkedtek «sub vinculo succubitus duelli potentialis»²⁾; sőt még 1494-ben is «sub vinculo succubitus duellaris dimicationis» adta el zarándi javait Nadaby Lázár özvegy Dóczynénak és Dóczy Ferencznek³⁾. Természetes, hogy az ilyen perdöntő párviadaloknak rendesen a megyén kívül, a király jelenlétében, kiküldött bíróság előtt kellett megtörténniök.

Az istenítelet egy neme volt a *sorshúzás* is, melyet olykor szintén alkalmazott a bíróság. Így pl. 1412. decz. 7. a nádor s az aradi káptalan emberei Ósiben, Seprősen, Bodonban sors útján jelölték meg, mely részek jussanak Neczpály Györgynek s Bethlen Gergelynek.

Az *eskü*nek néha már nagyobb bizonyító erőt tulajdonítottak. V. István 1271-ben az egyházi hatóságával Zarándra is kiterjedő egri püspökség kiváltságát 25 éltesebb úr — Zarándból Csolthy Ábrahám comes — esküje alapján újította meg⁴⁾. Határjárásoknál gyakran használták az esküt; kétes esetekben a tanúnak hit alatt kellett vallania, meddig terjedt a határ; így keletkezett Zarándban (1438.) az «esküdtfa» elnevezés.⁵⁾ 1456. máj. 1-én 50 nemes esküdött meg, hogy Betlenősi stb. a Neczpályaknak csupán férfiágát illeti⁶⁾; 1459-ben Maróthy Lajos és Máté Bazthe Benedek ügyében az aradi káptalan előtt tett esküt⁷⁾. Ugyanazon káptalan előtt 1469-ben 150-ed magával esküdött Maróthy Mátyus macsói bán, Szokolyi Gáspár és Békési Bicze Gergely⁸⁾. 1496-ban az aradi káptalan által beperelt özvegy Dóczynénak megengedte Szapolyay István nádor, hogy ötvenedmagával tisztító-esküt tehessen s hogy eskütársait saját jobbágyai közül válogathassa⁹⁾. 1502-ben Ország Lőrincz, mint alperes, kapott hasonló engedélyt, hogy aradmegyei jobbágyai közül ötvenet küldhessen esküdni. 1503-ban Bánffy János Solymosvár ügyében 24-ed¹¹⁾, 1517-ben pedig Dóczy László nem kevesebb, mint 213-ad magával esküdött meg, — ez utóbbi arra, hogy a nadabi malom elrontása miatt 4000 frt. kárt szenvedett¹²⁾. A tanúk, mint ezt 1499. ápril 26. határozottan írva találjuk, a feszületre esküdtek meg; 1559-ben Mágocsy Gáspár gyulai kapitány s aradi és zarándi nagybirtokos és buzgó református, már megtagadta a kath. mód szerént való esküt, inkább lefizetvén a 16 márkányi bírságot¹³⁾. — Az eskü elmúlástása annyival hátrányosabb volt, mert azt többnyire

1) *Fejér*, IV. 2., 462. és VII. 4., 121. *Jakab* E. közlése: *Történ. Lapok*, 1874., 25.

— 2) *Di.* 1791. — 3) *Di.* 20157. — 4) *Fejér*, V. 155—6. — 5) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 6) — *U.-o.* 75. — 7) *Di.* 15361., 15393. — 8) *Di.* 16845. — 9) *Di.* 20450. — 10) *Di.* 26106. — 11) *Di.* 21224., 21502. — 12) *Di.* 22892—3. — 13) *Rács*, Zaránd, 13.

az alpereseknek szokták volt megítélni. Azt a körülményt, hogy Dóczy Imre nem tette le a neki 12-ed magával még 1478-ban megítélt esküt, 1496-ban is fölhasználták özvegye ellen a Dienessyek¹⁾. Ugyanőneki Mátyás király 1476-ban megengedte, hogy a váradi káptalan ellen Kis-Jenő miatt folytatott perében az elmulasztott esküt letegye²⁾; úgy látszik azonban, most sem tette le s perét elveszítette. 1485. nov. 12. maga Arad-megye bizonyította³⁾, hogy Muthnoky Dénes szödi várnagy is elmulasztotta az eskütételt (juramentum seu sacramentum). Pedig az esküszegőre (fidefragius) — mint ez a gyulai Gál Ispán és Brandenburgi György között kötött szerződésből kitűnik — anyagi veszteségein kívül becsületének és emberségének elvesztése (amissio honoris et humanitatis) várakozott⁴⁾. Az ily eskü többnyire a káptalan előtt történt; 1329-ben Miklós aradi prépostnak magában a kir. kápolnában kellett azt letennie⁵⁾.

A világi bíróság általában véve az egész középkoron keresztül felhasználta az egyház segítségét, úgy — kezdetben — a tüzesvasítéleteknél, mint a párviadalnál, eskünél, legfőképp pedig a *bírói szemlénél*. A királyt s megyét képviselő homo regius tulajdonkép csupán tanú volt a káptalan embere által eszközölt határjárásoknál, beigtatásoknál stb.; csak az esküdtek intézményének kifejlesztése után nyert a világi bíróság önállóbb kört a működésre.

Időnkint *választott bíróság* ítelt a peres ügyekben. Így 1458. július 7. a Neczpályak az aradi káptalan előtt, feledve minden korábbi hatalmaskodást, pert és vizsályt, mindkét fél által egyenlő számban választott bírák előtt egyeztek ki a leánynegyedre, jegyajándékra s hozományra nézve⁶⁾. 1485. febr. 21. választott bírák ítélték a kutasi tolvajlás ügyében⁷⁾; 1511-ben Dóczy Ferencz és Ravazdy Péter kijelentették, hogy Zádorlaka, Apácza és Ság nevű falvaikat illető vizsályukban becsületvesztés terhe alatt megnyugodnak bizonyos választott nemesi bíróság ítéletében⁸⁾. Világosvár ügyét 1533. Pekry Lajos és Báthory András is választott bíróságra bízta⁹⁾.

A pereket gyakran egészen a király elé vitték. De a mily kérlelhetetlenül hajtotta végre Mátyás, az igazságos, a maga ítéleteit, pl. az aradi főispán, Bánffy ellen, épen aradiak által, ép annyira hanyatlott a legfőbb bíró tekintélye utódai alatt. Hiszen 1494-ben II. Ulászló azt hagyta meg az aradi káptalannak, hogy Bánffy Miklóst beigtassa Solymos és Lippa birtokába, ha időközben mást rendelne is¹⁰⁾. Nem csodálhatjuk, ilyenek után, ha Dóczy Ferencz 1511. okt. 21. a zádorlaki perben a nádornak jutalmúl egy — paplant ígért¹¹⁾. Addig, míg Esztergomban, Visegrádon,

1) Dl. 18120. és 19222. — 2) Dl. 17849., 17865. — 3) Dl. 19098. — 4) A békésmegyei muzeum müncheni kézírataiból, 482. — 5) Zichy-okm. I. 336. — 6) *Haan-Zsilinszky*, 86—8. — 7) Dl. 19048. — 8) Dl. 22170. — 9) NRA. fasc. 40. nro 5. — 10) Dl. 20184., 20506. — 11) *Hasai Okl.* 452.

Budán, vagy Székesfejérvárott találhatták a királyt, még volt értelme s így gyakorlata is a feljebbvitelnek; de midőn ezen részeket a török mindinkább fenyegette, 1543. január 10. a váradi országgyűlés, melyen Arad és Zarándmegye is képviselve volt, arra kérte I. Ferdinándot, hogy «a nagy távolság, török veszély és nagy költség miatt ne kelljen peres ügyeik elintézése végett Pozsonyba járniok, hanem bízza meg Fráter Györgyöt, hogy az ország e részén az igazság kiszolgáltatásáról gondoskodjék.» A király az ország rendes bíráit bízta meg, hogy oda 2—2 bírót küldjenek¹⁾.

A bíróságok mellett már a XIII. században találunk *pristaldusokat*, kik mint a felek képviselői, azaz mint *ügyvédek* szerepeltek²⁾. A procurator (prókátor) elnevezés későbbi. Amazok közül a tüzesvasítéletekről szóló «Váradi Regestrum» többnek nevét fenntartotta. 1217-ben a Kilián bese nyódi lakos által 6 varsándi lakos ellen indított ügyben *Minos* és *Dászló* a pristaldus³⁾; a gyániak ügyében Ompud fia, *Dénes* varsándi lakos⁴⁾, a septelyi ló-, ökor- és juhlopás ügyében *Duntia*⁵⁾, a nevegyi 3 fertős kölcsönügyben *Peta* nevegyi lakos⁶⁾, 1219-ben, a pankotaiaknak egymás ellen indított perében *Csanády* György⁷⁾, Gottfried aradi prépostnak a berenteiek ellen emelt panaszában pedig *Zuna* jánosi lakos volt a pristaldus⁸⁾, ki fél márka tiszteletdíjat kapott. 1235-ben az aradi várjobbágyoknak és várnépeknek Csanády Gerváz ellen való perében a Hodosnembeli Gongga szerepelt hasonló minőségben.⁹⁾ 1343-ban János aradi prépostnak szolgálja és ügyvéde volt *Pető*, a Berendyeké pedig *Tamás*, János fia és *István*, Hosszú (Chozzow) fia¹⁰⁾; 1412. Neczpály Györgyöt *Janos* mester, Bethlen Gergelyt pedig *Szilasy* Benedek váradi kanonokok képviselték, mind ügyvédek, az Ősi, Bodony és Seprős falukon való osztozásnál¹¹⁾; a mi épen nem jelenti azt, hogy magában Zarándban nem akadt volna ügyvéd, sőt valószínű, hogy Benedek maga is az Aradban és Zarándban birtokos Szilasy-családból származott. — 1458. május 2. a váradi káptalan az ugyanazon javak ellen erőszakoskodó Szokolyi Lászlót olyképp idézte a király színe elé, hogy ne képviseltesse magát ügyvéd által, hanem személyesen kelljen megjelennie¹²⁾. 1483. Ósy János pecseri lakos ügyvéde Varsányi *Dancs* Lőrincz volt¹³⁾. 1490. febr. 20. Dóczy Imre Aradvármegye színe előtt Szentdemeteri *Bessenyei* Lászlót, *Szigethy* Andrást, *Teleky* Bálintot, Ségi *Szász* Andrást, *Nyéký* Balázs deákot és Orodí *Borsóka* Mártont¹⁴⁾, 1493. decz. 13. pedig özvegye *Erdőhegyi* Miklóst, *Horváth* Mátyást s Bertalant és *Somogy* Péter deákot vallotta ügyvédeiül¹⁵⁾. 1494-ben a lippai és soly-

1) *Fraknoi*, M. Orszgy. Eml. II. 469—470. — 2) *Nagy* Aladár: A pristaldusok. Századok, 1876., 337—343. — 3) Váradi Reg. §. 298. (*Bél*, Adparatus, 254.). — 4) U.-o. §. 323. (258. l.) — 5) U.-o. §. 331. (260. l.) — 6) U.-o. §. 332. (260. l.) — 7) U.-o. §. 43. (205. l.) — 8) U.-o. §. 46. (205. l.) — 9) U.-o. §. 158. (229. l.) — 10) *Fábián*, I. 226—7. *Anjoukori* okm. IV. 309—310. — 11) *Haan-Zsilinszky*, 26—8. — 12) U.-o., 77—9. — 13) *DL*. 18782. — 14) *DL*. 19629. — 15) *DL*. 20108.

mosi uradalomért folytatott perben Bánffy Miklós mester ajtónállónak ügyvéde Szentmihályi *Pálffy* Bálint s Iborlitzkai *Garázda* Tamás, az alperes Corvin Jánosé pedig *Szigetly* Mátyás deák volt¹⁾.

Jobbadán ügyvédek és középiskolát végzett férfiak voltak azok a »deákok« is, kiknek neveivel középkori okiratainkban nem-egyszer találkozunk. Így 1438. okt. 26. Albert király homo regiusnak jelölte Pili *Pani* László deákot, nov. 24. pedig *Sebestyén* deák mint szomszéd vett részt a nagysomosi határjárásnál²⁾. 1449. ápr. 26. *Féjregyházi* János deák tanú volt a molnai perben³⁾. 1469. ápr. 10. *Loránthalmy* László deák jelen volt a kissárosi határjárásnál⁴⁾. 1475-ben *Egyed* deák lippai, *Gergely* Benedek és *Kisbalázs* Balázs deákok pankotai lakosok voltak⁵⁾. 1498. jún. 24. *Székelyszegi* Antal deák az aradi káptalan némely falujában erőszakoskodott⁶⁾. 1504. *Gerdasich* Péter deák Corvin Jánostól Medgyest kapta⁷⁾. 1511. *Iván* deák basarági tisztt Evest falu ellen erőszakoskodott⁸⁾. 1514. *János* deák fogalmazta meg azon föltételeket, melyek alatt a lippaiak Dósa Györgynek hódolni kívántak s utóbb, Dósa nevében, ugyanő szólította megadásra a solymosiakat is⁹⁾. 1517. *Moróczy* Albert deák a bodzási erőszakoskodás ügyében királyemberül volt jelölve s ugyanakkor nemes *Medgyesi* Péter deák mint tanú szerepelt¹⁰⁾. Azontúl mind több és több deák nevét jegyezték föl okleveleink.

A *perék* néha a végtelenségig húzódtak. A Csanád-nemzetség a simándiakkal 1290—1339-ig majdnem félszázadon át, — az aradi káptalan Kerekegyházy Lászlóval, a székelyek bírójával, 1343—1377-ig s így 34 éven át perlekedett Mikelaka birtoka miatt¹¹⁾. Novák falu miatt a Laczkfyakkal s Kövályakkal félszázadig perelt a káptalan¹²⁾; a Dienessyek Zádorlaka miatt 1465—1520-ig 55 éven át álltak szemközt a Dóczyakkal stb. — E hosszadalmasságnak általánosan ösmert okai mellett meg kell említnem, hogy pl. *Maróthy* László bán 1445—6-ban nem kevesebb, mint 17 káptalan előtt tiltakozott azon állítás ellen, mintha atyjában, Jánosban, kihalt volna a Maróthy-család férfiága; idejárult, hogy a bizonyítás e korban már általán oklevelekkel történt s ha ezek illetéktelen kezekbe jutottak, mint pl. Dóczy László íratai 1483-ban¹³⁾, Corvin Jánoséi 1490-ben¹⁴⁾, a királyi parancs sem volt mindig elég erős azok visszaadatására. Néha magának az expeditionnak lassú és késedelmes voltában rejtett a hiba; pl. 1517. «nem tudni mi okból, sok sürgetés után is» vonakodott kiadni Hencsely István, az országbíró főjegyzője, a Solymos és Lippa megvételéről szóló szerződés másolatát, mire természetesen ismét tiltakoznia kellett az

1) Münchener It., fasc. 17. nro 102. — 2) DI. 13244. — 3) Tört. Adattár, II. 284—6. — 4) U.-o. II. 353—4. — 5) DI. 17660. — 6) Tört. Adattár, II. 379—381. — 7) DI. 21349. — 8) Tört. Tár, 1890., 338. — 9) Münchener It. Brand. 66. III. Fragm. — 10) U.-o. fasc. 53. nro 435. — 11) *Fábián*, I. 160—1. *Tört. Adattár*, II. 140. — 12) *Tört. Adattár*, II. 258—9. 13) DI. 18784. — 14) 20053.

érdekelt félnek — Brandenburgi Györgynek — az ebből vonható káros következtetések ellen¹⁾. Ez örökös tiltakozások, perhalasztások — pl. 1405-ben a Várdayak részére a miatt, hogy az aradi gyűlésen vannak elfoglalva²⁾ stb. — in infinitum nyújthattak egy pört. S mily nehézségekkel járt azután egy ily évtizedek óta folyó pörben pl. a pör elejére vonatkozó tanúvallatást beszerezni, legjobban bizonyítja a simándiak esete, kik még 1290-ben megvevén a Csanád-nemzetség simándi javait, 1338-ban tanúskodni voltak kénytelenek, hogy az e vétel ellen tiltakozó Csanád Pál 48 év előtt hány éves lehetett?³⁾ Anyakönyv híján ezt öreg emberektől, matrónáktól és papoktól kellett megtudakolni⁴⁾. Megesett, hogy nemtelen ember nemes ember gyanánt kezdett meg egy pört s midőn roszhiszeműsége kitűnt, mindent elkövetett, hogy nemességére tanúkat szerezzen; az aradi káptalan előtt 1335. szept. 20. Lippay Pál hasonló esetben tiltakozott, hogy ellenfelét a per folyama alatt valaki megnemesítse⁵⁾.

A perelés sok költséggel járt. 1219-ben, midőn Gottfried aradi prépost bevádolta a berenteieket, hogy 15 ökrét elhajtották, egy emberét pedig karddal megvágták, Váradon Miklós nádor, mint bíró és Zuma, jánosi pristaldus előtt úgy egyeztek meg, hogy a berenteiek a prépostnak 4, a pristaldusnak fél márkát adjanak, a bírót pedig a prépost elégítse ki; a mi a keresztések Pap nevű falujában 1219. júl. 22. meg is történt⁶⁾. Viszont 1339. jan. 9. Drugeth Vilmos nádor olykép békítette ki Csanád érseket s rokonait a simándiakkal, hogy Csanádék, bár nem kénytelenek vele, visszafizetik a márkáját 4 akkori frtjával számított 36 ezüst márkányi vételért, sőt *kegyképen* megfizetik azon 20 márkát is, melyre perköltség fejében a simándiak voltak elítélve⁷⁾. Ez $55\frac{1}{2}\%$ -nak felel meg.

Néha bíróság közbejötté nélkül, a maguk jószántából is megszűntették egyesek a pört; pl. Ábrahámffy Tamás 1469. ápr. 26. megyeri kastélyában az aradi káptalan küldötte előtt halálos ágyán vonta vissza a Maróthyak ellen tett minden panaszát⁸⁾; máskor azonban még a király előtt tett határozott ígéret sem vethetett véget a pörnek, mint ez pl. 1503-ban a Zádorlaka miatt viszálykodó Dóczyak és Dienessyek közt történt⁹⁾.

A nevezetesebb *bűntettek*, melyek az igazságszolgáltatást maguk ellen kihítták, a következők:

1) *A hűtlenség* a haza, vagy király ellen. E miatt vesztették el aradi, illetőleg zarándi jószágaikat 1440. Hagymás László, 1444-ben Brankovics György, 1465. Illyey János fiai, 1473. Erdőhegyi Miklós és András, 1528. Keczer István, 1556. Horváth Ferencz, 1557. Bethlen Gábor, 1558. Baloghy,

1) Münchener It. fasc. 53. nro 433. — 2) *Zichy-okm.* V. 411—2. — 3) U.-o. I. 557. — 4) 1346. is hozzávetőleg határozta meg egy kis fiú korát, 5 évesnek »ítélvén« Tyugus Miklós comes fiát, Pétert. (U.-o. II. 189.) — 5) *Hazai okl.* 207. — 6) *Ritus* expl. veritatis. (*Bél, Adpar.* 205.) — 7) *Zichy-okm.* I. 550—6. — 8) *DI.* 16843. — 9) *DI.* 21220.

Doroszlaj, Drághy, Sasváry, 1559. Massay, Toldy, Kaztha, Ravazdy stb. A mohácsi csata után I. Ferdinánd és I. János egymás alattvalóit kölcsönösen hűtleneknek tekintették; 1549. jún. 28. a Dóczyak úgy akartak megalkudni a valóban sajtáságos helyzettel, hogy I. Ferdinánd engedelmével egyikök a királynak, másikuk az erdélyi fejedelemnek legyen híve¹⁾. Magában álló eset Haraszthy Ferencz volt aradi főispáné, kit — II. Lajos idejében — hamispénzverés miatt nyilvánítottak hűtlennek.

2) *Az egyház ellen elkövetett bűnök.* A pápa 1221-ben kiközösítette György urat, ki az aradi egyház javait pusztította; 1235. az esztergomi érsek Albert aradi prépostot a miatt átkozta ki, mert megtagadta az érsek egyházi fennhatóságának elősmerését; 1384. pedig az aradi prépost azokat fenyegette egyh. átokkal, kik az aradi Szent-Péter-templom építését gátolnák. — 1507-ben némely szomszédok a Corvin János özvegyének kegyurasága alatt álló simándi templomot megfertőztették és feldúlták stb.

3) *Az eskü vagy szerződés megszegése* a becsületvesztésen kívül súlyos anyagi hátrányokkal is járt. 1338-ban a Varsányiak 50 márkát róttak arra, ki a szerződést megtöri s e kikötéssel azontúl is számos oklevélben találkozunk.

4) *Gyilkosság, emberölés, súlyos testi sértés* nem-egyszer történt azon szilaj időkben. 1214-ben Kátay Bodó meggyilkolta a szentpáli egyház szolgáját, 1332-ben a Varsányiak tíz márkát fizettek *vérdíj* gyanánt egy megölt szolgálért²⁾. 1433-ban Macskás János és társai emberölés, sebesítés és más hatalmaskodás miatt vádolták magát az aradi káptalant is³⁾. 1479. Erdőhegyi Demetert testvérének meglopása és megölése miatt számúzték és vagyonát elkobozták⁴⁾. 1485. egy liki jobbhágyot, 1487. egy jászpélit lőttek agyon a hatalmaskodók⁵⁾, stb.

5) *Hatalmaskodás.* Első fontosabb esete, hogy az aradi vár népei Miklós aradi főesperest 1217-ben Basarág erőszakos elfoglalása miatt vádolták be⁶⁾. Ugyanakkor Simon septelyi lakos lovainak, ökreinek s juhainak elhajtása miatt emelt panaszt Medeusz, Farkas és Ludger ellen⁷⁾. 1219-ben a pankotai Róland és Lőrincz hatalmaskodásaikkal társaiknak 2 márkányi kárt okoztak, míg a berenteiek az aradi prépost 15 ökrének elhajtásával követtek el bűnt⁸⁾. 1363. Vadászon a gazdatisztek ellen hatalmaskodnak; 1428. a bizerieiek erőszakosan felszántják az aradi káptalan molnári pusztáját; 1453. Szokolyi Betlenősiben, 1459. Szilágyi népsége — Rozgonyi öt sószállító hajójának lefoglalása által — Lippán, 1461. több nemes úr a Maróthyak vadászí jóságán, 1465. Jaksics Varjason, 1475. Bánffy Lippán és Patakon, Losonczy pedig Meszten, — 1479. Nagy Ambrus temesi comes Szöllösön és Tófön, 1484. Dóczy Liki, majd

1) NRA. fasc. 1663. nro 28. — 2) *Zichy-okm.* I. 387. — 3) Gyulafejevári kápt. It. Tört. Tár, 1890., 138. — 4) Révay It. Styavnicskán. Divers. fam. III. 8. — 5) DI. 26031. és 19259. — 6) Ritus expl. ver. 249. §. — 7) U.-o., 331. §. — 8) 43. és 46. §.

a Jaksicsok ellen, 1498. Ongorék az aradi káptalannal szemben, 1506 Ongor a sződi kastély elvétele által erőszakoskodik stb. 1458. ápr. 17. Mátyás ugyan erélyesen kijelentette, hogy nem tűr hasonló erőszakoskodásokat, melyeknek Betlenösiben, Seprősön és Bodonban történtek, Dóczyt és Pathócsyt pedig örökös jobbágysággal fenyegette, ha Tompa Mihálynak és jobbágyainak az okozott károkért s jogtalanságokért elégtételt nem adnának, jövőre pedig aféléktől nem óvakodnának s 1535-ben még János király is rendreutasította az aradi káptalan ellen erőszakoskodó Petrovicsot; végkép azonban meg nem gátolhatták az ököljognak e boldogtalan divatát.

6) *Rablás*. Amazzal többnyire együttjárt. 1478-ban külön törvényt (IV: 7.) kellett hozni szertelen eláradása ellen.

7) *Tolvajság*. 1217-ben a galsai (de villa Colosa) Czéka és Vid, tolvajságról vádoltatva, kénytelen volt istenítélet alá vetni magát; hasonlóképp, 1235-ben, Tengörd piski jobbágy¹⁾. 1479. Erdőhegyi Demetert a testvérgyilkosságon kívül tolvajsága miatt is száműzték. 1485-ben két iratosi tolvajért a soklói (siklói) nemesek 100 frt. erejéig kezekeskedtek²⁾; 1486-ban kelt bizonyáglevelél szerént Tatár Péter szentmártoni jobbágy az ura, Dóczy Imre, által lopás miatt rárótt homagiumot még nem fizette meg³⁾; 1489-ben Major Péter sződi lakos lókötőnek bizonyult be⁴⁾, stb. A tolvajság úgy szólván mint szervezett banda jelenik meg a simándi cigányok közt, kikről a maga helyén lesz szó.

A büntetés nemei közt a halált nem találjuk, — a száműzetést, egyházi átkot, becsületvesztést is ritkán; annál gyakrabban a jószágelkobzást, pénzbírságot és kártérítést. Szokásban van a bánatpénz kikötése, a homagium és a fejváltság; pl. 1485-ben a Kutason kárttevő iratosi jobbágyokat 40—40 frt. fejváltságra ítélte Zarándmegye⁵⁾.

A földesurak saját váraik börtöneibe csukatták el a foglyokat, nem ritkán minden ítélet nélkül. 1498-ból a sződi és csálai várak börtöneit említik⁶⁾. Valószínű, hogy a vármegye is gondoskodott külön börtönről.

IX. Az aradi káptalan, mint hiteles hely⁷⁾.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás terén a káptalanoknak fontos feladatot juttatott a törvényhozás, főképp azóta (1231. után), hogy a prista ldusok tennivalóinak egy részét reájok ruházta. Hogy az aradi káptalan már a XIII. század elején hiteles hely volt, eléggé bizonyítja az *istenítélet*, a tüzes vassal való ítéles, melyet ott 1217-ben kétségtelenül tartottak; s az,

¹⁾ Ritus, 165. és 309. §. — ²⁾ Dl. 19048. — ³⁾ Dl. 19131. — ⁴⁾ Dl. 19470. — ⁵⁾ Dl. 19048. — ⁶⁾ Tört. Adattár, 1872. — 380—1. — ⁷⁾ Erről bővebben, de mindamellett is hiányosan szól *Ferney* a Tört. Tár 2. kötetében s *Károcsy* (4 fejezet az aradi káptalan történetéből), Emlékkönyv, 133—155. l.

hogy a káptalan erről rendes bizonyáglevelet állított ki¹⁾. E jogát ugyan valószínűleg nemsokára elvesztette a prépostság s talán azon viszály miatt, melybe Gottfried prépost II. András királylyal bonyolodott; a tatárjárás után azonban már teljes buzgósággal folytatta hiteles hely gyanánt való működését. Legrégibb bizonyáglevele 1247-ből való, mely szerint Achilles, Csüd fia, varsányi részbirtokát előtte Ompudnak és Fábiánnak adta el²⁾.

II. Endre kora 2³⁾, IV. Bélái 1, Károly-Róberté 6, nagy Lajosé 10, Zsigmondé 36, Alberté 6, I. Ulászlóé 1, Hunyadi Jánosé 10, V. Lászlóé 11, Mátyásé 95⁴⁾, II. Ulászlóé 42, II. Lajosé 19, I. Jánosé 9, Izabellái 4, az 1217—1550-ig⁵⁾ terjedő idő tehát összesen 252 káptalani kiadvánnyal van képviselve. Ez oklevelek 10 megye (Arad, Zaránd, Csanád, Békés, Szörény, Krassó, Temes, Keve, Torontál és Csongrád) birtokviszonyait érdeklik s eléggé bizonyítják, mily élénk szerepe volt — Csanád s Várad mellett is — e káptalannak, mint hiteles helynek.

Capitulum ecclie Orodiensis

Az aradi káptalan egy kiadványának kezdőszavai.

Az aradi káptalan kiadványai közül *idézés* (evocatio seu citatio) 16, *intés* (admonitio) 4, *tiltakozás* (prohibitio) 18, *vizsgálat* (inquisitio), főkép hatalmaskodás ügyében, 15, *végrehajtás* (executio), a hogy általában a káptalan más czímen említett ténykedéseit is nevezhetnök, 5, — *beigtatás* (statutio) 64, *zálogügy* (impignoratio) 50, *örökbevallás*, vagyis eladás, ajándékozás (fassio perennalis) 27, *osztálylevél* (divisio) 4, *határjárás* (litterae metales) 15, *egyeskedés* (conventio, transactio) 10, *csere* (cambium) 2, *bizonyáglevél* letett és le nem tett esküről 6, befizetett pénzről 5, megnevelésről 1, leánynegyedről 1, *átírás* (transsumptum) 3, egyéb okirat 4.

Ez okiratok, melyek jobbadán birtokügyre vonatkoznak s melyekre a munkában elszórva, de kivált a családok történetében gyakran hivatkozom, csak csekély maradványai az élénken működő káptalan *levéltárának*. A felek okleveit — mint ezt már 1420. ápril 10. említve találjuk⁶⁾, — a káptalan sekrestyéjében vagy conservatóriumában helyezték el s rendes

1) *Vár. Reg.* 347. §. (*Bél*, Adp. 263.) — 2) *Zichy-okm.* I. 19. (1269.) — 3) Egynek (1217.) a *Vár. Reg.*-ban, egy másiknak (1224.) csak III. Honorius egy levelében van emlékezete. — 4) *Karácsonyi* (id. h. 137. l.) az egész három századból csak 85 kiadott oklevelet ismer; főkép az orsz. levéltárban levő Dóczy-levéltárnak köszönhetjük, hogy e számot ma csupán Mátyás korának oklevelei is felülhaladják. *Rácz* Károly (Kölcsey-egyesület évk. I. 235. és *Altöld*, 1883., decz. 14.) 39 oklevelet sorol föl. — 5) Téved *Karácsonyi* (id. h. 155.) hogy »hasztalan keresünk az aradi káptalan által kiállított 1549-ki és 1550-ki okleveleket.« Találunk még 1550. decz. 21. is. — 6) *Haan-Zsilinszky*, 53.

jegyzőkönyvet vezettek róla¹⁾, Ez oklevelek ismételten forogtak a legnagyobb veszedelemben; így 1241-, 1514- és 1551-ben. Ez utóbbi évben — mint a gyulafejevári káptalan követe maga kijelentette az 1604. évi országgyűlésen — a török veszedelem elől «Orodból és Csanádból Fejérvárra vitték volt az ország leveleit»²⁾. S harmadfél-száz okirat valóban fennmaradt korunkra, mi szintén eléggé bizonyítja, hogy tévednek azon írók, kik szerint a káptalan levéltárát a futáskor valamely földalatti üregben rejtették el³⁾.

Az aradi káptalan régibb és újabb pecsétje.

A sekrestyében tartották a felek által letett pénzt is, melynek őrzéseért 100/0-ot kaptak az aradi kanonokok⁴⁾. Corvin János egyízben 2000, Losonczy Zsigmond és Albert pedig 500 arany forintot helyezett el az aradi káptalannál, hogy kezelje mindaddig, míg e zálogösszeget tulajdonosa fölveszi⁵⁾.

A káptalannak két pecsétje maradt reánk. A középkorban használt nagyobb pecsét kerülek alakban tartalmazta a felírást (SIGILLVM CAPITVLI ORODIEVENSIS) s közepütt az egyház védőszentjének, az áldástosztó szent

¹⁾ Említi ezt János Zsigmond 1569. márcz. 9. (*Pesty*, Szörényi bánság, III. 372.)

— ²⁾ Tört. *Adattár*, I. 430. *Tudománytár*, 1841. X. 64—6. — 1569-ben, mint az előbbi jegyzetben láttuk, tényleg mondja is a fejedelem, hogy egy 1550. decz. 21. kiadott okíratot az egykori aradi káptalannak a gyulafejevári káptalan sekrestyéjében őrzött jegyzőkönyvéből közöl. — ³⁾ *Knausz* az *Encycl.* III. 670., *Jerney*, Tört. Tár, II. 36., *Thuróczy* L. *Ungaria*, 207., *Rupp*, M.-o. helyr. tört. III. 62. stb. Ezt már *Karácsonyi* (Emlékkönyv, 152.) visszautasítja; de téve, midőn (154. l.) a kápt. levéltár elvitelét 1548-ra, s Arad feldúlását (153. l.) 1550. novemberére teszi, mert hiszen 1550. decz. 21. még oklevelet állított ki a káptalan s így mindkét esemény csak ez után történhetett. — ⁴⁾ *Hazai okm.* IV. 442. — ⁵⁾ *DI.* 21152.

Mártonnak képét. Az 1514-ben az elveszettnek helyébe készült nagy pecsét köralakú, szintén körirattal: SIGIL(L)VM NOVVM CAPITVLI ECCLESIAE ORODIENSIS; közepén évszám arabjegyekkel (1514) s a kardjával köpenyét levágó szent Márton képe¹⁾. A kisebb pecsétet nem ismerjük.

Szent Lajos lippai konventjét nem számíthatjuk a hiteles helyek közé.

X. Adó.

A vármegye jövedelmének $\frac{2}{3}$ -a kezdetben a királyt, $\frac{1}{3}$ -a a comest illette. E jövedelem azon arányban csökkent, a mely arányban elidegenítették a királyok a várjóságokat, melyeken túladniok, szent István törvényei értelmében, nem lett volna szabad. III. Béla idejében még a királynak egy várispánságból átlag 347 gira, Arad- és Zarándvármegyéből tehát közel 700 gira (mintegy 50—50000 frt) jövedelme volt, kétségtávol a főispánnak jutó 25.000 forint levonása mellett. Aradról különösebb adataink e korból nincsenek.

II. Endre idejében Arad közjöveldelmei is az izmaeliták kezébe kerültek. 1220. táján Miklós és Othes comesek «pogányok» élén támadták meg az aradi prépostság javait. A Zaránd határán levő Baszarabásza helynév jelenlétükre emlékeztet. Temerkény 1266-ban állítólag — de tévesen állítva — aradmegyei izmaelita község volt. Az aranybullának (1222.) az izmaeliták adóbérlése ellen kiadott tilalma mindenesetre közelebbről érdekelhetette Aradot. A király jövedelmeit, ezek hűtlen kezelésén kívül, nagyban csökkentette az *egyházi tized* is; IV. Bélának 1261., V. Istvánnak 1271. és Fülöp nádornak 1323. évi levele szerint Zaránd tizede az egri püspököt illette, 1198. és 1342. pedig a váradi püspöké volt Zarándvármegye vámjainak fele²⁾. Idejárult, hogy a beregi-erdőben II. Endre s a pápai követ közt kötött egyesség értelmében az aradi káptalan vám nélkül szállíthatta a maga 2000 darab kősját; a kincstár részére esz-közölt sószállításoknál pedig minden rakodmány után 25 girát (1800 frtot) kapott. Ugyanakkor a johanniták csak 10 girát (720 frtot) nyertek fuvardíjúl. Az eperjesi apát ugyanakkor 3000, a bulcsi pedig 5000 kőst kapott a kincstártól. 1238-tól a német lovagrend szintén tarthatott 6—6 hajót az Olt és Maros vizén. 1406-ban már a lippai ferenczrendiek is pénzben szedték a kilenczedet és tizedet a Maroson sőt szállító hajók után. Utóbb V. László megengedte volt Rozgonyi János tárnokmesternek, hogy sallaríuma fejében a Maroson sőt szállíthasson; midőn azonban 1457.

¹⁾ Mindkettőnek rajza először *Jerney*-nél, id. h., másodsor *Károcsy*-nál, id. h. 151—2. Én a kerek pecsét legépebb példányát egy 1520-i (müncheni lt. fasc. 48. nro 481.) és egy 1528-i oklevelen láttam (*Böloni* S. levéltárában.) — ²⁾ 1562-ben Zaránd tized fejében az egri püspöknek adott 411 simándi kőből s 1 véka húzát, 87 k. 1 v. árpát, 544 bárányt, 4 méhkast, 1987 akó és 3 pint hort.

— épen Szilágyi Mihály útlevelével ellátva — 5 thumenus sőt vitt le a Maroson, ezt Szilágyi Erzsébet, sőt maga Szilágyi Mihály is, ki a Hunyadiak letartóztatása miatt a király ellen fegyvert fogott, emberei által Lipánál lefoglalta¹⁾. A koronai sójövedelem III. Béla idejében is átlag megynként 222 gira volt, Arad-Zarándban tehát mintegy 16,000 forinton. Azonban már II. Endre idejében közel 600,000 forintra tették a Maroson lejövő só értékét s kétségtelen, hogy ez összegben jelentékenyebben szerepel Aradvármegye.

A *vám* általában szintén a királyi jogok közé tartozott. 1233-ig az aradi káptalan még vám nélkül szállíhatta a sót. 1198—1342., mint láttuk, a zarándi vámok java részét a váradi püspökség kapta. 1389-ben a lippai vám $\frac{1}{3}$ -a az aradi egyházé volt. Vámszedő hely volt Arad, Bizere, Lippa, 1404-ben Pél, Fajdas, Simánd, 1497. Nadab, 1510-ben Solymos, 1512. Tamáshida, 1514. Asszonylaka, Nagyalu, Pécska stb. — 1461. máj. 11. Maróthy Lodomér és Márton Mátyástól újra megnyerte Zsigmond királynak azon kiváltságát, hogy Sámolykesziben igazságos és igazi adót (vámot) szedhessenek a vásárosoktól s egyéb utazóktól s hogy a vámszedés jogát a falu végén felhúzott kerék által jelezzék²⁾. Olyan uradalmak, melyek korábban királyi jószágok voltak, úgy látszik, nem fizettek vámot; biztosan tudjuk ezt 1514-ből a solymosiakról és váraljiakról. A vámot többnyire készpénzben szedték. *Harminczad-hívatatok* csak az ország határain voltak; az 1498: 34. t.-cz. említi ugyan, hogy Zárándon is működött a pozsonyi harminczadnak egy fiókja, ezt azonban nem szabad egynek venni a mi Zárándunkkal. Akkor e tájon csupán Temesvárott és Karánsebesen állott egy-egy harminczad; a lippai a XVII. s a radnai, buttyini és halmágyi a XVIII. században, tehát oly időben keletkezett, midőn a régi Arad- és Zárándvármegye már a véghelyek sorába lépett.

A *pénzverés* jogát az Anjou-királyok Lippán is gyakorolták, hol I. Lajos pénzverő-házat és kamarát állított fel³⁾. 1477-ben Kusi Ferencz aradi prépostot, egy nemigen hiteles adat szerént⁴⁾, olyan aranypénzek verésével bízta meg, a melyeknek egyik felén szűz Mária s a másikon szent László képe legyen. Ha tette, valószínűleg csak a lippai pénzverőházban való felügyeletet bízta rá. Tényleg 1344-ben már a pénzértékek közt találjuk a *lippai márkát*⁵⁾, a nélkül, hogy ennek értékét pontosan meghatározhatnók. Körülbelül ugyanezen időben azonban, 1339-ben a simándi nemesek egy ezüst márkára 4 forintot (quatuor florenos in florenis lorandinis pro qualibet marca) számítottak⁶⁾; s ennyit vettek a Maróthyak Murolyért még 1426-ban is⁷⁾.

¹⁾ *Fábián*, I. 184—6.; Árpádk. új okm. VI., 183., 349., 520.; *Fejér*, IV. 3., 40., V. 155—6.; Századok 1872., 447—8. és 1883., 587.; Tört. Tár, 1884., 19.; Dl. 15423. stb. —

²⁾ Dl. 15585. — ³⁾ *Kathol. Szemle*, 1889., 556. — ⁴⁾ P. Nagy, Orod, 38. — ⁵⁾ 1344. ápr. 24. az aradi káptalan a Tisza mellett levő Morotva-halastavat 4 évre 20 lippai márkáért adta bérbe a Szeri Pósnak. *Anjoukori* okm. IV. 412. — ⁶⁾ *Zichy-okm.* I. 550—6. — ⁷⁾ Dl. 11762.

1442-ben Varsádon egy részjőszág 25 finom ezüst márkáért kelt el. Egy budai ezüst márka 250 grammot nyomott; ennyi súlyú ezüstnek ára ma 22 frt. 49 kr.¹⁾ Nagyon csekély különbséggel annyit érhetett a lippai márka is. E szerint egy arany forint, a márka negyedrésze, 5 frt 62 kr. volt, azaz körülbelül oly értékű, mint egy mai cs. és kir. arany. Arany forintban főképp Zsigmond és Mátyás király idejétől kezdve számítottak az aradiak. 1463-ban pl. Szeri Pósa István a maga aradi javait 2000 magyar arany, tehát 11240 mostani forintért adta el²⁾. Egy 3 arany frt. értékű báni márkára 240 báni pénzt, vagy banalist számítottak; Károly-Róbert király idejében, az aradi és zarándi papoknak a pápa részére fizetett tizedükben, még minduntalan szerepel a *banalis* és így itt is forgalomban volt e pénznem és pedig a *garassal* egyidőben. Pl. Miklós lippai plébános 1334-ben 32 garast és 1 banalist fizetett. Őt ilyen banalis ment egy garasra; vagyis egy garas = 35 s egy banalis = 7 krajczárral. E szerint a lippai plébános pápai adóban 11 frt 27 krt. fizetett. 1434-ben az aradi káptalan előtt Bessenyei András 400 frtot ú.-n. *keresztiespénz*ben fizetett le³⁾.

A király jövedelmeit nem csekély mértékben csökkentették a *hamispénzek*. II. Endre alatt a csanádi egyházmegyében a Vituhu (?) kolostor szerzetesei a templom keresztjeiből, kelyheiből stb. vertek hamispénzt s bűnük kiderülvén, mindannyian megszöktek⁴⁾. 1508-ban Ábrahámffy Péter s pár év múlva Haraszthy Ferencz mint hamispénzverő vesztette el aradi jószágait. Mindez ép úgy károsította magát az adózó népet is, mint a pénz ujjaiveretésével járó veszteség s a pénzérték bizonytalansága.

A *pénz értéke* többször változott; 1323-ban pl. Károly Róbert 3 új dénárt (1 dénár 6—7 kr.) egyenlővé tett 4 régivel. 1389. febr. 21. az aradi prépost Lippán Zsigmond király jelenlétében úgy egyezett meg az aradi egyházat illető lippai vámra nézve, melynek egyharmadát Nagy Ferencz lippai polgár vette bérbe, hogy, a *pénzérték nemrégiben megváltozván*, a vámot Nagy Ferencz a régi módon csak Szent-György napjáig szedhesse⁵⁾.

A *kamará haszna* (lucrum camerae) az utolsó Árpádok idejében főképp a pénz veréséből és becseréléséből állott; az Anjouk ugyan bizonyos határig egyenes adót hoztak be, a lucrum camerae azonban mindamelllett is megmaradt s e czímen még Mátyás idejében is jelentős jövedelme volt a kincstárnak. Arad-, Zaránd- és Békésvármegyék kamaranyereségéből 1464-ben a király évenként ezer aranyat (5620 forintot) rendelt Giskra

1) Erd. Muzeum-egyl. évk. IV. 5., 70. — 2) DI. 15897. — 3) DI. 12636. Aradban e korból csak kevés pénz korát ismerjük. II. Béla (?) korabeli pénzt találtak Glogovaczon; IV. Béla két kis ezüstjét Ágyán, III. Endrét u.-o., I. Ulászlót s Hunyadi Jánosét Borosjenőn, Mátyás aranyát Világoson s Buttyinban, I. Ferdinándét Ágyán stb. Csálán, Csieseren, Szent-Annán, Paulison, Talpason stb. nagyobb számmal leltek középkori magyar pénzeket. — 4) *Péjér*, III. 1. 282. — 5) Erdélyi kápt. II. *Tört. Adattár*, II. 184.

részére¹⁾. E kamaranyereség *számvevője* 1445-ben Zarándmegyében György deák volt s Hunyadi kormányzó őt bízta meg, hogy egy ló ára fejében 12 frtot pénzben, másik 12-öt pedig aranyban fizessen ki a gyulai várnagynak²⁾. 1453-ban Zarándban és Aradban a Miskeyek és Keczerék voltak a királyi jogok celatorai vagyis czellérjei³⁾. Czellér alatt ugyan rendesen a só-regale bérlőit, a salariusokat értették⁴⁾, de — mint ez oklevélből kitűnik — egyéb királyi haszonvételeket is béreltek. — Ha idevesszük, hogy az uradalmak is igénybe vették az adókiadás jogát s pl. Szokolyi László önkényesen adóztatta meg a seprősieket⁵⁾, nem csodálhatjuk, ha a királyi jövedelmek nagyon megfogyatkoztak. S ki a Jagellók szomorú pénzügyeit ösmeri, alig találna rendkívülit benne, ha adósikkasztók neveire találna Aradban. Gyulai Gál ispán tényleg 8000 frtnyi értéket sikkasztott a mai Arad éjszaki részeire is kiterjedt gyulai vár jövedelmeiből⁶⁾. 1557-ben a király Arad, Zaránd, Békés, Külső-Szolnok, Csongrád és Csánád országos adóját a gyulai vár fenntartására engedte át; e czímen azonban a 6 megyétől csupán 4046 $\frac{1}{2}$ frt. folyt be⁷⁾. Az adót 1559-ben már csak katonai fedezettel lehetett behajtani s a töröknek behódolt területek különben is csupán felét fizették. 1559-ben a 6 megye egyik félévi adójánál 7635 s a másiknál 7438 portát vettek föl, mi — portánként 2 frt. országos adót számítva, — közel 30,000 frtnyi subsidiumot tett ki⁸⁾. 1561-ben 1 frt 10 dénárral rótták meg Aradmegye 451 és Zarándnak 2024 portáját s így e czímen 2722 $\frac{1}{2}$ frt. adóra számíthattak⁹⁾. 1552-ben a simándi országgyűlésen Temesvár megsegítésére a rendek minden adóforint után még 15 dénárt ajánlottak meg¹⁰⁾; ez — ha a porták előbb említett számát elfogadjuk — 408 frt 45 dénár rendkívüli segélyt jelent.

Az adó összeírásával e korszak végén a dicator (Földváry István), behajtásával a szolgabírák voltak megbízva.

1) Dl. 15999. — 2) Bécsi es. könyvtár iratai. *Tört. Tár.* 1861. IX., 150. — 3) Dl. 14639. — 4) *Nyelvtár. szótár.* I. 346. — 5) *Ilaan-Zsilinszky.* 63. — 6) *Müncheni lt.* LVI., 464. — 7) Békésm. tört. évk. V. 25. — 8) 1552-ben Biharnak 11097 $\frac{1}{2}$ portája volt; igaz, hogy Zaránd néhány helyét is hozzászámították. — 9) U.-o. VIII., 81. — 10) Magyar Országgy. eml. III. 382--3.

XIII. VÁROSOK.

Aradvármegyében a középkorban 14, Zarándban 11 *mezőváros* állott. Ezek közül kettőt (Arad, Lippa) elvétele már a XV. században *civitas*nak neveztek az oklevelek; 1529-ben Lippát csakugyan a *szabad királyi városok* jogával ruházta föl I. János király.

I. ARAD VÁROSA.

Arad, régiesen Orod városa volt a róla nevezett *vármegye*, egy *főesperesség*, *prépostság* és *káptalan*, tíz vármegye nemességét érdeklő *levéltár*, s egyideig az *istenítéletek székhelye*. 1344-ben még oly tekintélyes hely, hogy *bírójául* egy Miklós nevű comest emlegetnek¹⁾, — magát a várost 1329-ben és 1384-ben *civitas*nak nevezik²⁾ s már a XIV. században szólnak *piaczáról*³⁾ s *vásáraitól*, melyeket a Mikelaka felé eső közlegelőn tartottak⁴⁾. Gyakran látogatták *sószállító hajók* s a Maroson levő *réve* a XVI. század elején a hadtörténelemben is többször szerepelt. *Vára* a tatárjárás után elhanyaglott ugyan, s a XVI. század elején Arad már nyílt város volt, általában csak oppidumnak nevezve; mint megyei és káptalani székhely azonban egészen a török hódítás koráig megőrizte fontosságát. Annál csodálatosabb, hogy e városnak mind hajdani nevééről, mind hol-fekvéséről valóságos legendák jöhettek forgalomba s mai napig mindkét irányban teljes bizonytalanság uralkodott.

Arad városa, melyet a középkorban csaknem kivétel nélkül Orodnak híttak, *nem Glogovácson* feküdt, mint a néphit s az irodalom tartja⁵⁾, ha-

1) *Böloni*-lt. — 2) *Zichy*-okm. I. 336. *DL* 7064. — 3) *DL* 29743. — 4) *Fábián*, I. 205. — 5) Már *Bél* Mátyás (Comitatus Aradiensis; esztergomi érseki könyvtár, B. Nro 17a. X. d. 6.) azt tartja, mit azután Arad monographusai, P. Nagy László, *Fábián* és *Lakatos* tettek közkeletűvé, hogy Arad a mai Glogovác helyén állott; ez a könyvhagyomány tehát nem ötven, hanem több mint 160 éves. »A mostani Arad — úgymond *Bél* — a régihez egy egész mértföldre van ugyanazon parton nyugatra, ott, hol a váradi országút Temesvárnak megy; miért *némelyek szerint* Ó-Aradot a törökök tették át ide, hogy akadályul szolgáljon a Temesvárt háborgatni akaró keresztényeknek«. De már önmagának ellentmond, midőn a török hódítás korában a régi s az új Arad helyén levő várakat szerepeltet. Megvallom, magam is Glogovácson kerestem idáig a régi Aradot, pl. a múlt (1890.) évben megjelent értekezéseimben is (Az osztrák-magyar monarchia írásban és képen, II. 453. s Hadtört. Közlem., 315. l.); ha tehát kutatásaim más eredményre nem vezettek volna, sem-

nem — mint ezt az oklevelek világa mellett a helyrajzi nyomozások eléggé megmutatják — a mai Aradváros helyén és pedig főképen annak délkeleti külvárosa, Sarkad területén állott.

Ezt a sarkot hajdan *Vonuknak*, vagy *Vomuknak* nevezték s a király íjászmesterei laktak ottan¹⁾. 1343-ban maga a káptalan jelentette ki, hogy Vonuk faluban van a prépostság védőszentjének, boldog Márton hitvallónak tiszteletére alapított egyház²⁾ s hogy e falu Kerekegyház és Itelaka vagy Mikelaka között állott. A Mikelakáig való távolság valóban csak 2 km. Másik szomszédja Kerekegyház volt, a Marosból kiszakadó Aranka mellett, mintegy 19 kilométerre tőle³⁾. E szerint a kettő közt feküdvén, mai helyén állt Arad. Vomukházát még 1720-ban is a *mai* Aradváros határában említik⁴⁾. A régi Aradnak egy városrészét tehát Vonuknak, vagy Vomuknak hitták, mint a hogy az újnak, ugyanazon területen levő külvárosát ma Sarkadnak nevezik. Ezt a helyet úgy szólván koszorú gyanánt körítették a II. Béla által az aradi egyháznak ajándékozott falvak; t. i. Hek⁵⁾, Ség (a mai Séga külváros), Milona (ettől kissé éjszakra), Csemperlaka (a mai Buzsák külvárosnak a Holt-Maros felé eső részén) s Abád (Wiesenhaid, az oláhoknál most is Ibéd). E helységeket az első pontban

miesetre sem czáfolgatnám magamat. *Glogovác mellett szól* 1) a 160 éves *könyv-* és az annál csak 20—30 évvel régiebb *néphagyomány*. Megbízhatatlan mindakettő, mert Aradvármegye I. Lipót korabeli lakossága s a régiebb között nincs folytonosság. — 2) Maga a helység mostani *neve*, mely (*Rács* K. szerint, Alföld, 1884., 483. sz.) a Glogau (káptalan) és vacz, vagy vecz (föld) szóból van összetéve s káptalanföldet jelentene. Így azonban, a Glogovác, Glogovecz, Glogovicza, Glogovnicza és Glogovo nevezeten indúlva, hazánkban még kilencz helyre lehetne kisütni, hogy ott káptalan volt. A glogováci öreg oláhok szerint a helyet különben »a török időkben« itt garázdálkodó rácz Glogov rablóról keresztelték el (*Vizsdermayer* János úr szíves tudósítása). — 3) Legfőbb érv a nagyszerű *templomrom*, melyet magam is mint az aradi prépostság romjait ösmertettem (Történ. Értes. 1883., 2. füzet). Azonban egy adat sem bizonyítja, hogy ez valóban az aradi prépostság temploma volt. Az sem, hogy mellette, az ispánlak építésekor, 1807-ben Béla király korából jó marék ezüst pénzt találtak, (*Fábián*, Arad, II., kézír. kötet, 39.) mert vak Béla pénzei ritkák, IV. Béla pénzei gyakoriak s nincs megmondva, ezek melyik Béla idejéből valók. — 4) Az 1449. ápr. 26. eszközölt tanúvallatás (Gyulafejevári kápt. lt. Cista Márm. fasc. 4. nro 12. és Tört. Adattár, II. 284—6.) azon adata, hogy az aradi káptalan Molnai-pusztájának *somszédait* Csura és Orod felől sorolják föl, épen nem bizonyít sem a mellett, hogy Glogovácson, sem a mellett, hogy a mai Aradon volt Orod, mert egyszerűen csak az irányt jelöli. Hiszen Glogováczig is közbeesett még Molnaitól nyugatra Csolt, Bizere, Szent-György, Martonoslaka és Szent-Iván.

1) *Rupp*, Helyr. III. 61. — 2) *Fábián*, I. 226—7., Tört. Adattár, II. 138. Írva: Vonuc, mit Vonuknak kell olvasnunk. *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1890., 212. l.) megrójjá Fábiánt, ki e falut a mai Arad helyére tette. L. a következő jegyzetet. — 3) Fekvését bebizonyítja *Karácsonyi*, Tört. Ért. 1882., 166—7. Ha Vonuk Glogovác közelében feküdt volna, az oklevél nem használhatná e helynevet a fekvés meghatározására. — 4) Aradváros összeírása 1720-ból. (Orsz. lt. Közölte *Szóllóssy* is, Aradi Közölny, 1884., 137. sz.) — 5) Talán azonos az 1440-ben említett Henk-vel (amaz Hec, emez Henc az oklevélben), melyet a Zsigmondháza és Kisfalud közt levő két Kékes közelében kell keresnünk. (Dl. 13597.)

említi II. Béla alapító oklevele¹⁾ s így bizonyos, hogy azok a káptalan törzsjószágai voltak, melyeknek középpontján állott maga a káptalan székhelye. Ez úgy is van a mai Aradra nézve; de Glogovác már nem vált volna be illetén középpontnak. Mikelaka, Vonuk, Szent-Pál szintén a káptalan ősi, kétségtelenül még II. Bélától, talán az aradi várjószág rovására nyert javai. Általán a mai Arad közelében találjuk — ezeket nem tekintve is — a régi Arad várjószágait. Ilyen Basarág²⁾. Anya-Szion³⁾, Hudi⁴⁾, Alsó-Vajla⁵⁾. E földek művelésére nagyon kényelmetlen lett volna Glogováczból kijárni, míg a mai Aradból közel érték a vár népei (castrenses).

A vár legnevezetesebb épülete a *prépostság temploma s a káptalan épülete* volt; azon kívül a várban még csak néhány épület fért el. A templomról — melynek helyén állhatott a múlt század közepén lebontott vár területén a ferencziek temploma — a magyar renaissance egyik jelese, Verancsics, ki mint műértő és főpap egyaránt jól ismerhette az egyházi építkezések stílusát, világosan írja, hogy az bazilika volt s így semmiesetre sem érthette azt a tiszta románkori ízlésű templomot, melynek Glogovácson levő romjait nemrégiben magam is az aradi prépostság omladékaik gyanánt tiszteltem.

Arad középkori várából éjszak felé (a mai Szabadságtér s Andrássy-út irányában) az úgynevezett *Középutczára* lehetett jutni. Az ily széles főútczák maig is jellemzik a legmagyarabb városokat s Aradnak e büszkesége az első magyar lakosoktól örökségképen maradt a XVII. és XVIII. században odatelepedett szerbekre, románokra és németekre⁶⁾. Ez útcza, oklevelek tanúskodása szerént is, délről éjszakra ment⁷⁾ s később úgy egyezett meg rajta az aradi prépost és káptalana, hogy a tőle keletre (a Maros partjáig) lakó jobbágyok a káptalannak, a nyugati házsorokban élők pedig a prépostnak engedelmeskedjenek⁸⁾.

A Középutcza éjszaki végétől keletfelé, a Maros kanyarodásának megfelelő módon, Mikelakára vezetett egy út s nyugatról keletre terjedő

1) Átírta a csanádi káptalan 1405-ben. Dl. 31121. E falvakat 1349-ben is ugyanezen rendben említi a váradi káptalan (Tört. Adattár, II. 139.) csakhogy Hek helyett Mikelakát ír. A többi helynév mind világosan felismerhető. (Cemperd, Milana, Apaad). A többi jószág Glogovácztól is, Aradtól is távolabb feküdt. — 2) Bursorog. Ritus expl. ver. 249. §. (Bél, Adparatus, 245.) 1232-ben Posorogh. (Hazai okm. I. 12.) — 3) Anha Zehund, 1230. (Hazai Okm. VI. 24—5. — 4) Talán a II. Béla oklevelében (Dl. 31121.) említett Hodust, mely a Maros mellett Ség stb. közelében feküdt s így egynek vehető a mai Hodossal. — 5) Alsó Woyla, az 1230. oklevélben. — 6) A Középutczát egy 1380. ápr. 17. kelt oklevél említi először. (Közli Tört. Adattár, II. 141—2.) — 7) U.-o. II. 183—4. és *Füdián* I. 237—8. és Dl. 29728. — 8) Glogovácznál a templomromok a helység legdélnyugatibb részén vannak s a legrégebbi útczák ott, a kis fennsík terepviszonyaihoz alkalmazkodva, egészben délnyugatról éjszakeletre kanyarodnak, az Őthalom felé. A házak itt is, mint minden magyar városban, az ér oldalán s így főkép nyugat-keleti irányban állottak, míg a mai Aradon a Maros folyása s vele az építkezés az éjszak-déli irányt követte s követi.

valóságos őserdő közé volt eldugva Mikelaka. Az odavivő út mindkét oldalán, a Keszeg (Kesegh) nevű halászhely (piscina) keleti oldala s egy Tatárszeri (Chatarsery) nevű mező mellett cserjés, bokros hely feküdt¹⁾. Keszeg a Marosból kiszakadó Holt-Maros zsilipje táján eshetett s ma is jó halászó hely; Tatárszeri a tájon terülhetett el, a hol most a mikelakai katona-temető van²⁾. Mikelakát három napi járó földre becsült erdő kerítette. Innen Aradig s Glogováczig valóban nem tudom kimutatni egy középkori falu helyét sem, míg Aradtól éjszaknyugatra s Glogovácztól délkeletre egymást érték a falvak. Az erdő nyugatról kelet felé vonult, szélességét pedig éjszokról délre számították³⁾. Ez bizonyítja, hogy csak egy része esett Glogovác és Mikelaka közt, mert hiszen a két helység csupán 3 km.-re van egymástól; ekkor tehát az erdő széle nem lehetett több 2 km.-nél; már pedig 6—10 □ km. bejárására nem három nap, hanem 2 óra is untig elég. Ellenben, ha az oklevél szavaihoz híven, Mikelakát vesszük az erdő középpontjául, akkor Aradtól Glogováczig 8 km. volna az erdő hossza, 6—7 km. a szélessége s így mintegy 1 □ myriaméter a terjedelme, úgy, hogy a lassan lépkedő határigazítóknak csakugyan belekerülhetett 2—3 napjukba az erdő körülkerülése. Részai közé tartozott a Gyirakszék (Gyrakzek), Morotva s a Maroson túl Sziget (Zigeth). Arad mellett 1707-ben is több szigetet említ Károlyi Sándor gróf; Glogovác mellett egyet sem ősmernünk.

Aradot és Mikelakát egymástól a «Marosköz» választotta el⁴⁾; régi és modern térképekre vetett egyetlen tekintet meggyőzhet, hogy e föld alatt helyesen csak a Marosnak azon kanyarulatát érthetjük, melyen ma az aradi vár emelkedik s melyet még a múlt század elején is Orod-szigetnek neveztek. A Marosköz éjszaki részén, tövisbokrok, cserjék és gyümölcsfák közt, mezőségen át vezetett az út Mikelakára. Közélemben halastavak sorakoztak egymás mellé. Így a *Talamir* (Thalamir), *Farkaslyuk*, *Papferedő* (Papferedew), *Onna* és *Szent-György-tava* (Zenthgergthowa). Mindezeket a Maros kiöntései alkották; de míg partjaikon az elvadultságot a bőven termő gyékény (herba mattarum, quae vocatur vulgo gyeken) és nád mutatta, másrészt gyümölcsfák árnyékában hűselhetek a fürödni menő kano-

1) Tört. Adattár, II. 325. (Egy 1449. évi oklevélben.) Egy, vagy szomszéd a Tatárfürmezővel. (Dl. 29728.) A Pereg felől portyázó tatárokkal itt ütközhetek meg az aradiak 1241-ben. Keszeget 1392-ben Kwchugnak (Köcsög) írják (Dl. 29743.) — 2) Így könnyű megérteni az idézett oklevél helyét. A Glogováczi Mikelakára menő út akkor sem jutott, most sem jut a Maros közelébe s így, hacsak mesterséges halastavat, vagy egyszerű mocsarat nem akarunk érteni piscina alatt, (mi, Herman Ottó könyvének megjelenése után, nem mindig tanácsos), Keszeget csak a mondott helyen kereshetjük. — 3) Az erdőt szélteben metsző út, egy 1388. évi oklevél szerint, az Arad és Mikelaka közt levő úttól a Maros folyónak Asszonylaka nevű révéig, tehát egészben véve éjszokról délre ment. — 4) Gyulafejérv. kápt. (1430.) Cista Marm. fasc. 4. nro 30. Adattár, II. 259—260. — 5) E leírás 1392. évi adatok alapján készült. Dl. 29743.

nokok, sőt az út egy részét is ily gyümölcsfák szegélyezték. A Marosköz, hová akár gyalog, akár csolnokon könnyen juthattak a kanonokok, kellemes kiránduló helye lehetett már az akkori Aradnak is.

A város közelében, valószínűleg délnyugaton, a mint 1384-ben írják, «emberemlékezetet meghaladó idők óta» elhagyatva állott Szent-Péter temploma¹⁾. Figyelmet érdemel, hogy a mostani Arad g.-kel. szerb temploma a Szent-Péter-tér közelében, valószínűleg az 1384-ben és 1499-ben megújított Szent-Péter-egyház helyén s talán köveinek fölhasználásával épült. Midőn 1499-ben e templom építéséhez fát akart hozatni a káptalan Kis-Rékasról, emberét Szódi (Schöndorf) határában elfogták. E fuvaros mint legegyszerűsebb utat követte Aradtól Ellösfalváig (Aliosig) a most is használt utat, mely a Kis-Rékastól éjszakra levő erdőkkebe vezet.

Egy másik útirány szintén tanulságos. 1550-ben Kászonbég, Erdélyből jövet, Szent-Miklósnál kelt át a Maros jobbpartjára, hogy Nadummal egyesülten támadjon Aradra²⁾. Ha ez a mai Glogovác helyén áll, Kászonbég semmiesetre sem megy túl rajta majdnem 4 kilométerrel, hanem már valahol Asszonylakánál kelt volna át. Azonban Nadum épen Csálavárát foglalta el s így a sor a Csála és Sz.-Miklós közt — mai helyén — fekvő Aradra került³⁾. A város, melyet falak és sánczok nem öveztek⁴⁾, elpusztult. 1554-ben azonban Kászon basa új erődöt kezdett építeni *az aradi templom körül*; 1555-ben pedig kastélyt állított oda, azt naponkint erősítette, sőt szandzsákságot is helyeztek belé a törökök⁵⁾. Ez volt az a vár, melyért a XVI.—XVII. században annyi véres harcot vívtak a magyarok és törökök, melyet azután 1698—1701. Savoyai Jenő terve és Haruckern János György vezetése alatt helyreállíttatott a kir. kormány s mely fennállott egészen addig, míg Mária Terézia föl nem építtette a mostani várat és pedig az Arad-város tanácsa által 1763-ban az óvártól éjszakketre levő s már akkor régen Orodnak (hajdan Marosköznek) nevezett szigeten⁶⁾. A ferenczrendiek, kiknek temploma az óvárban bizonyosan a réginek helyén állott, templomi szerezkekkel 1781. máj. 21. fényes egyházi menetben költöztek át az új várba. Másnap már durva munkások csákányai bontogathatták azon falakat, melyek az 1135-ben alapított templom romjai fölött

1) Dl. 7064. — 2) *Verancsics* munkái, VII. 166. Megjegyzi, hogy e Sz.-Miklós mintegy 3 mfdre van Lippától, értve a geographiainál valamivel nagyobb magyar mfdet. A valóságban 4 mfd (30 km.) a távolság. Már előbb *Szödinél*, »a Maros mellett Aradtól 5000 lépésnyire« ütközött meg a hajdúkkal Kászon és Nadum. A távolság (a mai Arad és Szépfalu közt) jóval nagyobb ugyan; de hiszen *Verancsics* (VII. 167.) Simándot is (30 km.) Arad szomszédjának mondja s így valami nagy szabatoságot alig követelhetünk tőle. A szódi csatában megszalasztott hajdúk csak nyugatfelé juthattak és csupán így érthetjük meg, miként segíthettek rajtok az aradiak. Arrafelé szabad volt az út; éjszakra, Glogovác felé, azonban a Maros több ágán kellett volna átkelniök; ily irányt pedig alig választhatott futó had. — 3) *Verancsics*, VII.166—169. — 4) U.-o. — 5) *Keresztury*, Descr. Ep. et Cap. Varad. II. 217—8. — 6) *Márki*, Történ. Ért. 1887., 182. l. (bővebben.)

épültek s a szent helyen, hol hetedfél századon át szólt ének és ima, kondások kurjongatása hallatszott csakhamar.

A régi Arad hol-fekvésére nézve döntő fontossága van azon adatnak is, hogy a török nem Glogováczon, hanem — a régi templom körül — a mai Aradon épített erődöt s hogy az ezzel közvetlenül szomszédos szigetet — Glogovácztól 7 km. távolságban! — Orodnak nevezték. Egyébiránt az újabb korban is találtak — pl. a régi színház alapfalainak ásásánál — a középkorra valló, állítólag bolthajtásos épületmaradványokat; s ha többet nem, annak oka, hogy részént nem ügyeltek a régiségre a modern építkezéseknél, részént pedig, hogy az óvár köveit az aradi újvárnál használták föl, azután pedig elegyengették az óvár és templom helyét, hogy azt köztér gyanánt használhassák.

Különben szinte példátlan volna, hogy oly híres helynek neve is elveszzen s hogy a török, mely hazánkban sehohsem s máshol is alig alapított új várost, épen a mostani Aradnak alapjait vetette volna meg¹⁾. Bizonyítékaink még távol sincsenek együtt, de már az eddgiek alapján is szakíthatunk azzal a meggyökeresedő balhittel, hogy Arad a mai Glogováczy helyén állott valaha. Ott állott hajdan is, a hol ma büszkefejjel áll egy ifjú város tündérképe: a Maros termő partjainál; s «az ifjú, szép Arad» ott virúl, hol már nyolczadfél század előtt megindult a városi élet; nem jövevény azon helyen, hol oly biztosan fejlődik s régi, a XV. századig visszanyúló joga van a királyi városi címre, melyet, a közbejött századok mostohasága miatt, csak az újabb időkben nyerhetett meg újra.

II. LIPPA VÁROSA.

A mily mértékben hanyatlott Arad a középkor vége felé, ép oly biztosan emelkedett a vármegye másik városa, Lippa. A Maros mellett, mai helyén feküdt. Váráról már volt szó. A minoriták temploma és konventje s még 6—7 más templom ékesítette. A beghard-apáczáknak is volt

¹⁾ *Lakatos* (Arad, I. 40). úgy véli, hogy az orodiak már Zsigmond korában fölkerekedtek ősi városukból (Glogováczy) s a mostaninak alapját vetették meg. Ezt onnan gondolja, hogy a még azután is (de hányszor!) emlegetett Orod helyett már 1452-ben feltűnik az Arad név. Csakhogy az idézett oklevélben (Dl. 14563., kiadva *Bunyitáynál*, III. 496—7.) nem Arad áll, hanem Orod s ez sem Aradban, hanem Biharban feküdt. Lakatos nem látta az eredeti oklevelet, hanem csak az orsz. levéltárban levő regestrumot, hol az Orodot a levéltárnok Aradnak írta. Így jártak ő-előtte *Fábián* (I. 8—10., 130—1.) s *Knauz* (Encycl. III. 658) is, kik 1517-ben Aradot találtak írva, — de nem eredeti oklevélben. Aradot ír azonban már 1332-ben egy oklevél (Anjouk. okm. II. 602.) s az 1358-ban befejezett Márkkrónika; *Thuróczy*nak e könyvben (78—9. lapon) is közlött 1488. évi kiadása a vak Béla idejében tartott véres országgyűlést szintén Aradra teszi. A legrégibb, 1528. térkép, melyet e könyvhez is (62. l.) mellékeltem, csakis Aradot ismer. Ebből világos, hogy a Palma, Pázmány, *Thuróczy* László, *Fábián*, *Lakatos* stb. által említett kétféle Aradról nem lehet szó s hogy Arad és Orod ép úgy csak hangtani változat, mint vidékén Ant és Ont, Sarkad és Sorkod stb.

itt kolostoruk s valószínűleg kórházuk is (1531-ben). Itt állt a vármegye leggazdagabb plébániája s a minoriták szerzetesi iskolája (gymnasiuma), a szűz Máriáról nevezett kolostor s egy kórház. A Maroson levő vámjának jövedelme eleintén az aradi prépostot s a lippai minoritákat illette. Volt kir. sókamarája, királyi adó- (lucrum camerae) hivatala, kir. pénzverőháza¹⁾, pénzváltó-üzlete²⁾, látogatott piacza és vására³⁾ s meglehetősen fejlett ötvös-, asztalos-, szabó-, kocsí-, ij- és szíjgyártó-, mészáros-, malom- stb. ipara⁴⁾. Fő terén kívül a Szent-Lajos-útczán emelkedtek legcsinosabb házai s elég gyakoriak a kertek is. Hol városnak (civitas), hol mezővárosnak (oppidum) nevezik⁵⁾, lakosait pedig polgároknak⁶⁾. Első ismert bírása Szűcs Simon, 1455-ből⁷⁾. Bíróját és esküdjeit Mátyás király 1473-ban «körültekintők»-nek (circumspecti) nevezi⁸⁾. 1414-ben Vad Tamás, 1516—20-ban Kovács Péter, 1525-ben Lukácsy Mátyás, 1531-ben Dancsok János, 1544-ben Szabó István volt a bíró⁹⁾, s 12 esküdt polgárral együtt alkotta a tanácsot. Úgy látszik, évről-évre választották őket s mint nevök mutatja, a magyarok közül; 1516-ban a lippai bíró nem tudott olvasni, s midőn II. Lajos király parancsával ment hozzá Pókaházy Orbán csanádi kanonok, ennek s a körülötte álló néhány polgárnak a nyílt piacon vagyis útczán (in teatro sive vico communi) kellett azt elmagyaráznia¹⁰⁾. A panasz ekkor épen a körül forgott, hogy a lippai városi hatóság a maga bírósága elé idézte a budai káptalan dékánját s tisztjét, melylyel szemben a király kimondta, hogy az ország törvényei értelmében mindenki csak saját bírósága előtt köteles megjelenni s így azok, mint nemesek, nem is kötelesek a paraszt bíró (iudex popularis conditionis) jelentkezni. Máshonnan ösmernük meg, 1514-ben politikailag is mily érdekes szerepet játszott a lippai bíró és tanács. E politikai szerepének jutalmául kapta a város 1529. júl. 29. János király szabadalom-levelét, melylyel Lippát a szabad királyi városok sorába emelte s Buda főváros szabadalmaival látta el. E nevezetes okiratot tehát bővebben is meg kell ösmernünk¹⁾.

»Azon szerencsétlen csata után — írja a király, — melyet Lajos király a mohácsi mezőn vívott a hatalmas Szulejmán török császárral s melyben Lajos király a főpapok, bárók és nemesek nagy részével együtt becsületesen halt a hazáért, hitért s a keresztény vallásért, — az egész nemzet egyező akaratával és szavazatával (csupán a fejedelem és

1) Sókamara 1397—8., adóhivatal 1414., pénzverő 1454. — (Wenzel, Bányászat tört. 437., *Kupf.* III. 76., Dl. 8316., 14839. V. ö. *Csánki*, I. 765.) Kathol. Szemle, 1889., 556. — 2) Münchener It. (1514.) és Századok, 1887., 195. — 3) Dl. 17660. (1475.) — 4) XV századbéli személynevek s oklevelek alapján. — 5) *Civitas* 1426-tól (*Péjér*, X. 6., 784.; Dl. 13597., 15423., 17486., 18601., 19129. s a XVI. században általában); *oppidum* 1446—1494. (Dl. 13927., 17660., 18791., 20100.) — 6) 1389-ből Dl. 24729. (Nagy Ferencz); 1414-ből, Dl. 10245. (Csanády László); 1455-ből *Fábián*, 254—7. (Bakó László) stb. A XVI. században gyakran. — 7) *Fábián*, 257. — 8) Dl. 17486. II. Lajosnál »providi et circumspecti«. M. Tört. Tár, 1863., XII., 84. — 9) Münchener és Újhelyi-It. az illető évekre nézve. — 10) *Tört. Tár*, 1863. XII. 86. — 11) Átírta és megerősítette *Báthory* Gábor fejedelem 1611. ápr. 28. Latin eredetijét közli *Fábián*, I. 240—44.

haza kevés árulóját véve ki, kiket családi szükség, gyűlölet, vagy nyereségvágy térített le az igaz útról s a haza igaz szeretetéről Ferdinánd választott cseh király pártjára), az ország régi bevett szokásai szerint őt, Jánost, választották s koronázták királylyá. Azután midőn éjjel-nappal azon tündökött és gondolkozott, az elkínzott hazát miként védhetné kül-ellenség ellen, a múlt időkben elvesztetteket mint szerezhetné vissza s miként helyezhetné az ország ügyeit ismét oly állapotba, hogy necsak az ország lakóit tartsa épségben, hanem hogy a többi kereszténységet is, mint már százötven év óta tette, most is saját vérevel védelmezve, békében és nyugalomban tarthassa, — hírül hozták, hogy Ferdinánd, egészen jogtalanul, fegyveres és ellenséges kézzel tört az országra; János területe némely városait magáévá tette s az ő — mint hallatszík — igen kevés számú főbb párhívei által magát Pozsonyban királylyá választtatta, sőt ezeknek árulása és hűtlensége által sokszor izgatva, végül királysága elhagyására s Lengyelország határaitra menekülni kényszerítette

*Joannes Rex
Hungarorum*

I. János király¹⁾.

számába, társaságába és sorozatába írja és sorolja s ugyanazon szabadságokkal díszesíti örök időkre, a melyekkel Budaváros él; s mivel azonkívül is akarja, hogy a nevezett város polgárai más kegyeit is tapasztalják, minden, Lipppa várához évenként beszolgáltatandó rendes adónak fizetésétől, valamint más illetékeknek, adóknak, segélyeknek és kamarai nyereségeknek idáig bármikép szokásos fizetésétől s mindazon adótól, vámtól, illetékektől, a miket Magyarországhban bárhol fizetnek, örökre kiveszi, fölzsabadítja és fölmenti, megparancsolván mindenkinek, hogy Lipppa városa lakóitól behajtani ezeket senki se merészelje, hanem hogy őket szolgálkkal, minden dolgaikkal, árúikkal, szekerekkel, barmaikkal, lovaikkal s hajóikkal oda-vissza mindenütt szabadon, békésen, biztosan stb. engedjék jární-keelni. Miről magyar királyi titkos pecsétjével ellátott levelet ad ki.«

A város most már büszkén viselhette korábban is használt kis és nagy pecsétét, melynek közepén csolnakformából kiemelkedő két szörny tátogatta száját a középuitt álló magas keresztre²⁾. 1540. aug. 29. Szulej-

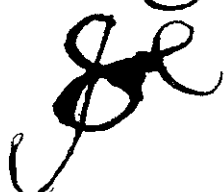
¹⁾ Egykorú éremrajz után. ²⁾ A 183. lapon levő ábrák az Újhelyi-ltban levő eredeti példányokról. A hol zöld, a hol fejjér kettős viaszpecsét zöld, vörös, vörös-fejjér, vagy vörös-sárga-zöld selyemzsinórról függ alá.

Jánost. Ott körülbelül öt hónapot töltvén, a jó Isten kegyelméből ismét visszatérhetett saját országába. S midőn ezen; Lipppa nevű öröklött városában tartózkodék dolgainak illetén alakulásakor, a bölcs és körültekintő bíró és esküdtek, valamint a város egyéb polgárai és lakói, (kiket, hűségökről megemlékezve, a nyomorúság idején sem fenyegetésekkel, sem tisztségekkel, sem jutalmak ígérgetésével nem lehetett eltéríteni a király iránt való igaz hűségüktől, szeretetüktől és engedelmisségüktől) örömmel fogadták János megérkezését, őt szívesen látták, s a mi tőlük telt, erejökhez képest minden szükségessel híven szolgáltak neki. Hogy tehát a polgárok ily nagy hűségét, engedelmisségét, hitét, állhatatosságát és szíves vendégszeretetét a királyi hőkezűségnek valamely módjával viszonozhassa, a nevezett Lipppa várost s következőkép minden most és a jövőben élő lakóját Magyarország szabad királyi városai-

mán szultán Lippát rendelte János király özvegyének Izabellának s fiának, János-Zsigmondnak székvárosává, hogy onnan uralkodjék a tiszai részeken s Erdélyen. És «az keserves asszony az urakkal be is szálla az *nömös* Lippában»¹⁾, hová Budáról szept. 5. indúlt el s onnan csak 1542. májusában tette át székhelyét Gyulafejérvárra²⁾. Később, még 1554-ben is e várost akarta «István király» (János Zsigmond) székvárosává tenni a török³⁾. Ez elmaradt; hanem azután, a XVI. század második felében egy szandsák székhelye lett Lippa.

Lippa-város kis és nagy pecsétje.

Isabella regina

Izabella királyné névalírása.

III. ARADI MEZŐVÁROSOK.

A mezőváros élén szintén bíró állott a tanácscsal. Aradvármegye középkori oppidumai, az időnkint hasonlóképen ilyenek gyanánt szereplő Aradon s Lippán kívül, a következők:

Papi, a mai Pécskától délkeletre a Poppin-erdőben. Mint ilyet említik már 1434-ben, midőn Zsigmond király a Maroson levő rév felével együtt Hunyadi Jánosnak adta⁴⁾. Utóbb már csak falunak nevezték⁵⁾. Földesurai: 1219. a jánosvitézek, 1434-ig a király, 1434. Hunyadi János,

¹⁾ Az János király fiáról való szép cronicu. Századok, 1871., 39. — ²⁾ *Szülgyi*, Erdély országgy. eml. I. 94. — ³⁾ *Szűcsky*, Izabella, 44. — ⁴⁾ Dl. 12574. — ⁵⁾ Dl. 13367. (1439); Dl. 14588 (1452.)

1435—1439. a király, 1439—1452. a Marczalyak, 1452-től (zálogjogon) a Hunyadiak, majd a kincstár, 1561-ben Földváry István¹⁾. 1332. plébánia.

Szent-Pál, a Százázér jobb s a beleömlő Szentpáli-ér baloldalán, Aradtól éjszakra, Aradvármegye legéjszakai városa. 1235-ben már állott temploma²⁾, 1337-ben pedig plébániája. 1471-ben a XIII. századbeli praediumot már oppidumnak írják³⁾. Ekkor és 1500-ban a szódi kastélyhoz, az Országok uradalmához tartozott.

Kovácsi, a mai Kovaszincz, a Mátra-, vagy Makrahegy aljában, a Csorván s egyéb hegyeken már 1412-ben üzött szőlőműveléssel. Először 1333-ban említik plébániáját, s templomának tornya még most is látható. 1368-ban vajdája volt⁴⁾. Földesurai: 1380-ig az aradi prépost és káptalan, 1380—1392. az aradi káptalan, 1392-től az aradi prépost, 1466-tól a gúti Ország-család (a szódi uradalommal). 1486-ban János csanádi püspök, 1494-ben Haraszthy is szőlőbirtokos itten. 1466-ban, 1494-ben és 1561-ben mezővárosnak⁵⁾, többször azonban csak falunak írják⁶⁾.

Pálülése, a mai Paulis helyén, a Maros mellett. 1333-ban már plébánia; Mátyás király falunak nevezi ugyan, de bíróját és esküdt polgárait említi⁷⁾. 1510. márcz. 22. II. Ulászló valóban mezővárosnak írja⁸⁾. Szomolya, Mátra, Rózsás és Rózsásmál nevű előhegyein jó bort termesztettek, sőt a XIV. század végén aranybányát is kutattak környékén. Réve és vámszedése volt a Maroson. Földesurai 1392-től a Maróthyak, azután a király, 1490-től Corvin János, 1507-től ennek özvegye, 1510-től Brandenburgi György; de voltak ott birtokaik a Haraszthyaknak s másoknak is. 1563. a Kerecsényiek kapták. 1551-ben várát is említik.

E 4 város a Maros jobbpartján levő síkon feküdt.

Kalodva, a mai Kládova, a Maros balpartján, 1441. febr. 2., midőn Maróthy László kapta s 1445. midőn Hunyadi Jánost a gyulafejérvári káptalan beigtatta, mezőváros-czimet viselt. Plébániája volt már 1333-ban, azonkívül közelében állt Szent-Pál remetéinek a Szent-Szűz tiszteletére emelt kolostora s egy vár. A Kalodvapataka mentén egymást érték a Kalodva nevű falvak, melyek közül Magyar-Kalodva volt az uradalom feje. E völgy a világosvári uradalomhoz tartozott, a mi feltűnő körülmény annyiban, hogy a Világoshoz számított falvak egyébként mind Zarándban feküdtek; de egyúttal érthető is annyiban, hogy Kalodva-pataka uradalmát külön birtok gyanánt ajándékozták a királyok⁹⁾.

1) L. az illető családoknál. — 2) Várad reg. 203. §. (Bil., 235.) — 3) Pesty, Krassó, III. 428., 430. — 4) Tört. Adattár, 1872., 139. — 5) Dl. 29826., 20100. és Földváry-regestruma. (1561.) — 6) Dl. 29743. (1392), 19126. (1486.) és 20343. (1495.) — 7) Kovachich, Formulae solemn. styli, 215. (év n.) — 8) Müncheni lt. fasc. 36. nro 274. — 9) Csánki (I. 772.) csak egy Kalodvát említ Aradban, a többit Zarándba teszi; az oklevelek azonban, midőn e Kalodvákat felsorolják, más aradi helyeket nem említnek s végül csak általánosan jelzik, hogy a világosi uradalom falvai Aradban és Zarándban feküdtek. Kládova Zaránd-

Kaproncza, a mai Kaprucza, vár (l. ott) s 1479-ben mezőváros¹). 1350-től kezdve az Ábrahámfyakat ösmerjük földesurai gyanánt. Ők a mezővárost és várát többször elzalogosították.

Váradja, s mai Tótvárad, vár (l. ott), a XV. század elején még királyi falu²), majd mezőváros³) és egy tekintélyes uradalom feje, melyhez 46 falu tartozott⁴). Földesurai: a király, — 1427—1479. a Garayak, azontúl a Bánffyak. A XVI. század végén még népes városnak mondják⁵), pedig élénk részt vett a hadimozgalmakban.

Mindhárom város a Maros jobbpartján feküdt.

Szád vagy Szádja, a mai Soborsinnal átellenben, Valiamare táján, eleintén királyi falu⁶), majd 1483-ban mezőváros, kastély s egy 17 faluból álló uradalom feje⁷). Váradjával ugyanazon földesurai voltak.

Szödi a csicséri Háda-szigeten. Neve fennmaradt déli szomszédjának, Szépfalunak (Schöndorfnak) Sefdin román nevében. Várának omladéka ma is látszanak. Plébániája már 1333-ban állt; temploma Szent-István vértanú tiszteletére épült⁸). A Maroson (a mai Holt-Maroson) keresztül révje volt⁹). Mezővárosul említik 1472-ben s 1499-ben¹⁰). Földesurai a szeri Póság s ezek magvaszakadtával 1471-től a nádasdi Ongorok, 1506-tól a Pethők, s 1515-től részben a Buttyániak.

Mácsalaka, a magyaroknál s románoknál most is Máslaknak nevezett Blumenthal helyén, a Berekszó-patak jobboldalán. 1335-ben már plébánia, 1471-ben mezőváros volt¹¹). A szödi uradalomhoz tartozott. 1561-ben Mágocsy Gáspár és Liszthy János osztozott az elhagyott falun, a hogy többször nevezik.

E három mezőváros a Marostól délre, a Temesközben feküdt. Időnkint még két mezővárost számítottak Aradhoz; ezek a következők:

Borzlyuk, a régi Arad legdélibb részén, a Berekszó-patak közelében, a mai Bruckenautól délre levő Lukim-szőlőhegy éjszaki lejtőjén állhatott. 1471. febr. 6. Mátyás mint mezővárost, márcz. 6. az aradi káptalan mint aradi falut említi¹²). Ekkor Aradban és Temesben hozzá 29, 1510-ben «Berzlik vidékéhez» 22 falu tartozott¹³). Földesurai: 1462—1468. Giskra János, 1468-tól a knyesticzei Pánok, 1490-től Corvin János, 1510-től Brandenburgi György. Váráról már volt szó.

Donáttornya 1463-ban kétszer, mint mezőváros, Aradhoz¹⁴), máskor

ban *nem* volt, (a Világos mellett levő pusztá csak a rácz határórség felállításá idejében nyerte nevét), Aradban ellenben mind a most is így nevezett völgyben találunk ilyen falut és pedig két rommal, mind pedig lenn, Krassó-Szörényben, a régi Arad legdélibb részében.

¹) *Pesty*, Krassó, III. 453. — ²) *DI*. 11939. (1427.) — ³) *DI*. 18199. (1479.) és *DI*. 18198. (1483.) — ⁴) *Csánki*, I. 763. — ⁵) *Istvánfi*, *Hist.*, 29. könyv. — ⁶) *DI*. 11942. (1427.) — ⁷) *DI*. 18198—9. — ⁸) *Monum. Vatic.* IV., 454. (1402-ről). — ⁹) *DI*. 17282. (1472.) — ¹⁰) *DI*. 17282. és *Tört. Adattár*, II. 379—81. — ¹¹) *Pesty*, Krassó, III. 427., 430. — ¹²) *DI*. 17155. — ¹³) *Müncheni It.* fasc. 36. nro 274. — ¹⁴) *DI*. 15818. és 15862. Itt falu; 1465. már mezőváros. (*DI*. 16153. s 1480-ból *DI*. 18387.)

Békéshez, legtöbbször azonban Csanádhoz számítva. A mai Torna táján, a Szarazérnek valószínűleg jobbspartján, Varjas felé feküdt¹⁾, tehát épen azon vonalon, hol leginkább ingadozott Aradvármegye határa.

Az oppidum cím a vásártartással együtt járt.

IV. ZARÁNDI MEZŐVÁROSOK.

Siri (Siri, Syry, Sery, Chyry, ma Siria, vagy Román-Világos, Világos déli része). Már 1334. plébánia, Szent-Márton tiszteletére emelt egyházzal²⁾. 1411-ben itt, Világos-Váralján időzött Zsigmond király³⁾. 1331. Antal comes még mint falut, 1439. már mint mezővárost kapta Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini Pál, 1444—5. Hunyadi, 1464. Báthory. Ez időkből vámszedő hely volt. 1494. a Báthoryak csirii jóbbságai résztvettek Haraszthy lippai és kovászi szöllejének pusztításában. 1519. Báthoryék, még mint mezővárost, föltételelesen odaígérték Rozgonyi Istvánnak⁴⁾. 1533. Világosvár elfoglalásában résztvett a Szent-Kereszt siri papja is.

Galsa (Gsossa, Golsa, Galsa), mai helyén. Vas-, Nógrád- és Zalamegyében már az Árpádok idejében használt hely- és személynév. Szőlőhegyeit először 1214-ben említik, midőn Boleszló püspök ott 10 szőlőskertet adott, vinczellérekkel együtt, a leleszi prépostságnak. 1331-ben Dezső főlovászmestertől Antal comes kapta. 1334. plébánia. 1439—1519. Sirivel egy sorsa volt e mezővárosnak, kivéve, hogy 1510. Brandenburgi György kapta. — Még 1651. is oppidumnak írják.

Meszt (Mezt, Mezth, Nest, Gest), ma Muszka. 1331. Antal comes kapta. 1334. plébánia. 1407. még csak falu⁵⁾, úgy 1427. is, midőn Losonczy, 1439., midőn Brankovics, 1441., midőn Maróthy s 1442., midőn Berini Pál kapta; ellenben Hunyadi 1444. már mint mezővárost nyerte. 1461-ben Szilágyi M. özvegyétől a kincstár váltotta magához. 1475—77. Meszt a Bánffyaké, 1559. a királyé. Az Aradhoz számított Meszt ettől délre eshetett. Vára is volt.

Pankota (Pancata, Pankata, Pankotha), mai helyén. 1216-ben már mint apátságot, 1318. mint várat, 1334. mint plébániát, 1337. mint főesperességet említik. 1387. óta a Losonczyaké volt. Ekkor már mezőváros lehetett, mert 1363-ban Sike nevű polgárát nevezik meg⁶⁾. 1475—8. s 1561. nyíltan mezővárosnak mondják⁷⁾. 1501-ben Mátyás a pankotai pap⁸⁾. Pankotáról több ifjú tanult külföldi egyetemeken s ezek terjeszthették el a refermatiót, melynek híveit Losonczy Pankotáról 1552. kiűzette. Ekkor még 76 portája volt.

¹⁾ *Csánki*, (I. 691.) egynek veszi a Szentés (Csongrád) mellett levő Denáttal, holott minden adat összehasonlítása a mellett szól, hogy csakis a mai Torna táján feküdtetett. — ²⁾ Pápai tizedj. 351., 366. — 1403: Monum. Vat. IV. 494. — ³⁾ *Pesty*, Krassó, III. 267. — ⁴⁾ Dl. 23295. — ⁵⁾ *Csánki*, I. 724. — ⁶⁾ *Fejér*, IX. 3., 352. — ⁷⁾ Dl. 17660., *Pesty*, III. 438. és 443. — ⁸⁾ Mon. Vat. I. 5., 135.

Simánd, másnéven Apás¹⁾, a mai Simánd helyén. 1387. az aradi káptalan tiltakozott az ellen, hogy a király Losonczynak adja. 1397. Bé-kés és Zaránd s 1400. és 1517. Zaránd e falu közelében tartott gyűlést. 1403-ban Maróthy kapta, vámjával együtt. Határjárása 1446-ból fenmaradt. 1465. mezőváros volt. 1466-ban is Kalmár Balázst mint Simánd mezőváros polgárát említik. 1467-ben országos vására volt²⁾, mely kivált a következő században vergődött hírre. Plébániája kétségkívül régi, s nevezetes, de csak 1523. óta említik. E mezővárost utóbb Corvin János, majd (1510.) özvegyének férje, Brandenburgi György kapta. 1507. a Mezőgyániak Fran-gepán Beatrix e mezővárosára fegyveresen törtek, sok jobbágyot elhajtot-tottak, a nőket megverték, a házakat feldúlták, s még a templomot is megfertőztették³⁾. 1510. az örgróf éjnek idején, titokban, a szomszédok és hatóságok távollétében, és az új adomány helytelen czímén igttattatta be magát birtokába⁴⁾. Az aradi káptalan 1518. pört indított s igttatóparancsot is eszközölt ki a maga részére, de 1518-ban György gróf emberei vissza-kergették a bizottságot s még a harangokat is félreverték.⁵⁾ Simándnak csöcselékei közé tartoztak a cigányok⁶⁾. Hajdúi utóbb sokszor küzdöttek a törökök ellen⁷⁾, kikkel Martinuzzi 1549. még itt alkudozott⁸⁾, kik azon-ban a mezővárost már 1550. december 12. rövid időre elfoglalták⁹⁾. Mindamelett még 1561-ben is 101 portája volt Simándnak, mely a maga 84 frt. 20 kr. adóját Gyula várának erősítésére szolgáltatta be. Népes-ségre nézve felülmulta Zarándmegye minden más városát.

Tót (Tol, Tauti, Thouth, Thouc, Felthóth), a mai Taucz. 1238-ban valószínűleg itt állott a jánoslovagok egyik háza¹⁰⁾; 1273. már a váradi püspökségé, melynek tiszteje itt 1344-ben Mátyás. 1334—1492. plébánia. Romjai közt a XIX. század elején egy «Sigillum oppidi Thouc» felíratú pecsétet találtak¹¹⁾. Oklevelek sehol sem szólnak róla, hogy mezőváros lett volna; csak általában említik, hogy a XVI. században az oppidumok közé tartozott¹²⁾. Mindenesetre nagy hely volt, mert 1552., midőn Biharhoz számí-tották, 156, de 1561., midőn a váradi püspök zarándi mezővárosának írják, már csak 57 portából állott. 1564-ben 84 bel- és 72 kültelek tartozott hozzá¹³⁾. Az 1528. évi térkép Nagy-(Boros-)Jenő és Kápolna közt, a Fejér-Körös mellett tünteti föl.

Sebes, a mai Boros-Sebes, épen a korszak végén, 1552- s 1553-ban

1) 1387—1519-ig többször. — 2) Dl. 16455., 16555. Mezővárosi rangját 1465-ből először említi a körmendi levéltárból *Csánki*, I. 724. — 3) *Müncheni* lt. XXVIII. 212. XXXII. 234. — 4) *Fábián*, I. 154. *Haan*, 111. — 5) *Tört. Adattár*, 111, I. 49—52. — 6) *Oláh* Miklós, Hungaria, 93. Bővebben a nemzetiségek közt. — 7) *Dudás*, Szabad hajdúk, 12—3. — 8) 1507. falunak, 1510., 1559. ismét mezővárosnak írják s e czím meg is illette, mert vásárai voltak. — 9) *Fábián*, I. 120. A jánoslovagok egyik házat Thoutnak írják, 1334. Tauti nevű zarándi hely, 1344. Tauty nevű zarándi család ősmerekes, a mi világosan a mai Tauczra utal. — 10) *Fábián*, I. 120. — 11) *Oláh*, Geogr. (*Bél*, 30.) — 12) *Csánki*, I. 730. — 13) *Böloni-ll. és Buehyitay*, II. 251.

mint mezőváros tűnik fel először. Sebes oppidumot ugyanis I. Ferdinánd 1552-ben a hozzátartozó Tótvidékével és Bekeny zarándi falvakkal együtt Losonczy István leányainak adta¹⁾, s ebbe az esztergomi káptalan őket 1553. be is igtatta²⁾. Mezővárosnak írják 1597 is. 1561-ben 7 kapuja volt.

Bökény, (Buken, Bewkewn) a mai Buttyin, a Fejér-Körös mellett. 1553-ban egyik részét Bökény (Beken) mezővárosnak, a másikat Bucsín (Buchyn) falunak nevezik³⁾. 1334-ben már plébánia volt. Valószínűleg még 1387. kapták a Losonczyak s a fiág kihaltával (1552.) a Losonczy-leányok. 1561. Déznához szolgáltatta be adóját.

Jenő (Jeno, Jenew, Nadienew), a mai Boros-Jenő, 1332—7. már plébánia. Váráról máshol volt szó. Jenőt várnak és mezővárosnak írják 1553-ban, a Losonczy-lányok beigtatásakor. 1561-ben e mezőváros 38 kapuból állott.

Betlenősi (Bethlenewsy, Bethlemoysy, Bethlenews), a Kis-Jenő és Zerind közt levő Ősi-pusztá helyén, hol La Rona névvel ma is mutatnak romokat⁴⁾. 1332—7. már plébánia, 1364. a Bethlenek faluja volt. Állítólag Bethlen János építtette (1387.) s a «hajdani mezővárost róla nevezik, mint Gyulafejérvárt Gyula kapitányról»⁵⁾. 1407—1560. gyakran említik a Bethlenek, Neczpályak, Szokolyiak és Liszthyek történetében.

Varsány, a mai Gyula-Varsánd, 1486-ban oppidum volt s orsz. városokat tartott⁶⁾. Vossyan, majd Wassan, 1479-től Gywlawarsan a neve. 1217-ben Simon faluja volt s Buda, Péter, Bende, Porozsló, Póka és Bunda nevű lakosait lopásról vádolták⁷⁾. Ugyanez időtájban Dénes, Ompud fia, mint pristaldus lakott itt. Az Ompud név azután is szerepelt Varsányban, hol Achilles 1269. a maga részét 6 ezüst márkáért eladta Ompudnak és Fábiának⁸⁾. A falu némely része 1230—1560. közt az aradi káptalané volt⁹⁾, részében pedig a király szekeresei és favágói laktak¹⁰⁾. 1284-ben az Aba-nemzetség kapta e falut¹¹⁾, melyre nézve a nemzetség Nekcsey- és Lipóczy-ága 1299. és 1311. ismételten is egyezkedett egymással¹²⁾. A falu egyik részét az Abák közül való Mátyásról nevezték *Mátyás-Varsány*nak (Mathiaswossana). Ezt azonban tőle s Beentől megvette Varsányi Jakab s

1) NRA. DLXVI., 38. Liber Regius I. 35., 74—5. — 2) NRA. CCCXCVII. 31. —

3) 1552. falunak (Lib. Reg. 1552—75., 75. és NRA. DLXVI. 38.), 1553. azonban a Losonczy-lányok beigtatásánál mezővárosnak írják. (NRA. CCCXCVII. 31.). »Bökény, oláhul Buttyin« mondja 1707-ben *Károlyi* Sándor is. (Önéletírása, I. 187.) A Klecsováról Buttyinon átmenő vizet ma is Bökény-pataknak nevezik. A bécsi egyetem egyik 1535. évi tanulóját, Laczovicz de Buchinchot *Rács* (Zaránd, 119.) buttyininak tartja. Ez ép oly koczkrátatott, mint az 1500. előforduló Felbökényi (Felbekini) családnevet Buttyinra vonatkoztatni. —

4) *Fábián*, (II. 148.) szerint Seprős határában, az 1528. térkép szerint Gyarmat és Zaránd közt feküdt. — 5) *Bojthy* Engelnél, Monum. 242—3. E szerint 1624-ben, midőn Bojthy irt, már nem volt mezőváros. Az oklevelek falunak nevezgetik. — 6) *Teleki-It.* Gyömrőn. El. XV., fasc. I. nro 24. *Csánki* szíves közlése. — 7) *Vár. Reg.* 298. §. — 8) *Zichy-ökm.* I. 19—20.

9) *Fejér*, VII. 5. — 10) U.-o. V. 3., 215. *DL* 1179. — 11) U.-o. — 12) *DL* 1537. és 1792.

már 1338. elcserélte Varsányi Márknak Pál és Keszi nevű falujaért¹⁾. A Been- és Bencs-család kihaltával Károly-Róbert az ő részöket, melyen csak az a kúria állott, a hol 1341. máj. 12. maga a király is megszállt, Berendy Márton békési főispánnak ajándékozta²⁾; beigtatásuknak azonban a Samusházyak ellenmondtak³⁾. A falu két harmada, mely 12 sessiót tett ki s melyeken 1335—1492. plébánia is állott⁴⁾, az Abáké maradt. 1369. tűnik föl *Pető-Varsány* (Peteuossyan), mely valószínűleg a Pethő-családról vette nevét⁵⁾; s 1429. említik először Közép- és Gyula-Varsányt⁶⁾. 1403. Maróthyban kapta. 1473-ban a Szokolyiak engedélyt nyertek, hogy itt várat építtessenek⁷⁾. 1495. már Czibak Ferencz és Imre a legnagyobb birtokos Varsányon, hol ez évben hidat verettek a Fejér-Körösön⁸⁾. 1557. Varga és Ingay, 1559. a Massay-javakból Bornemisza, Zólyomy és Paraszthy kapott részjóságokat⁹⁾. 1561-ben 17 portából állott a falu s a Massayak, Nadányiak, Dersyek, Pongráczok, Glezsánok voltak a földesurai; 1563. a Vizesyek s 1574. a Soklói-Szabók is új adományt nyertek rá¹⁰⁾.

Körösbánya, (Altenburg, másképp Nagybánya, Fejérkörös-Nagybánya, vagy Czibebánya), *Kisbánya* vagy Medvepataka (a mai Boicza) és *Gyula* Zarándnak a mai Arad területén kívül eső vidékén fekvő, számításba itt nem jöhetett.

1) *Zichy-okm.* I. 536. *Haan-Zs.* 3. — 2) *Anjouk. okm.* IV. 92—3. *Haan-Zs.* 4—5. *Századok*, 1870., 470—5. — 3) *Dl.* 3514., 33592. *Haan-Zs.* 6—7. *Anjouk. okm.* IV. 307—311. — 4) A Berendy-rész 4 sessio s $\frac{2}{3}$ az Abáké. *U.-o.* és *Monum. Vat.* I. 1., 351., 366. és I. 5., 18. — *Haan*, I. 316. — 5) *Károlyi-okl.* I. 314. *Haan-Zs.* 41. — 6) *Haan-Zs.* 40—1. — 7) *Századok*, 1869., 594. — 8) *Dl.* 20281., 26062. — 9) *Lib. Reg.* 313. és 389—390. — 10) *U.-o.* 521—2. és 767—8.

XIV. ARADVÁRMEGYE HELYSÉGEI.

Ugyanazon területen, melyen ma 122 helység áll, a középkori Aradvármegyében¹⁾ 437 falu és nagy-pusztá, 2 város és 12 mezőváros, összesen tehát 451 helység sorakozott egymás mellé. Talán nem állott valamennyi egy és ugyanazon időben, de számuk mindenesetre 3—400 közt ingadozott; így a Hunyadiak korában²⁾ 9 vár, 10 város és 382 helység feküdt Aradban. Az is igaz, hogy a határszéleken fekvő helységeket, felváltva, hol egyik, hol másik megyéhez számították; de ez összegben akkor sem tapasztalunk lényeges változást, ha az ily bizonytalan helységek számát 30—40-re tesszük, mert, az oklevelek pontatlan jelzése miatt, némely aradi helységet viszont talán más szomszéd vármegye javára írtunk.

Valószínű különben, hogy mindamellett az egész vármegyének nem volt több lakosa, mint ma az egyetlen Arad városának; a falvak néha csak 5—6 házból állottak s 50 lakónál többet egy falura, 500-nál többet egy mezővárosra, s 5000-nél többet egy városra alig számíthatunk. Így az egész területen mintegy 40—50,000 ember élt; körülbelül $\frac{1}{8}$ -a a mostani népességnek. Ily kicsinyek lévén, nemcsak a Maros vonala mellett s az éjszaknyugati sík s a délnyugati dombos vidéken, hanem még keleten, a Makra és Hegyes gerinczéről lerohanó kis oldalvölgyekben is egymást érthették a falvak és telepek. Bíró és tanács állt a nagyobb helységek élén³⁾; az apróbbakat azonban alkalmasint azon uradalomból igazgatták, a melyhez épen be voltak osztva.

Aradvármegye mellékelt középkori térképén feltüntetni ügyekeztem a főbb helyeket, a melyeknek fekvését teljesen, vagy hozzávetőleg megállapíthattam; a birtokviszonyokat pedig a családok történetében ösmertetem. Ehhez képest itt csupán a falvak betűrendes felsorolására szorítkozom.

Abád⁴⁾, (ma Wiesenheid, Ibéd), néha Apádnak írva, a vármegye egyik legrégibb, már 1135. táján említett faluja⁵⁾, az aradi prépostság ősi jószágá, mely miatt 1349—1377. perelnie kellett a Laczkfyakkal⁶⁾. — *Abony* (a mai Pécskától nyugatra, a Maros mellett), többnyire Csanádban, 1437.

1) A mai Aradban 271 helység van. — 2) *Csánki*, I. 760—782. — 3) Hely- és családnevek bizonyítják, hogy a *kenézség* intézménye Aradban sem volt ismeretlen; erről az oláhok történetében lesz szó. — 4) A feltűnőbbben szedett név ma is meglévő falut jelent. — 5) *DI.* 31121. — 6) Ott, hol családnév van idézve, a bizonyítékot a családok történetében adom.

és 1446. azonban Aradban említik¹⁾. — *Almaszeg*, Szabadhely, Gyorok és Paulis közt, az elsőnek határában, a Marosnak egy nagy kanyarulatában²⁾. 1337. Telegdy Csanád érsek s unokaöccsei kapták osztályrészül; 1360. újra osztozkodtak. 1487. már Ábrahámfy Istváné volt, ki zálogba adta ugyan, de önkényesen visszafoglalta Dóczy Imrétől. 1561-ben Bánkőy Péter, Méregh Ferencz, Társy György, Nagy György és Makay Albert a földesura. A templomosoknak közelében állt konventjéről már volt szó. — *Almateleke*, 1518. Fizes pusztája. — *Almás*, a Kisalmáspatak mellett, Erdély határán ott feküdt, hol e patak a Marosba ömlött. Most Petrishez tartozik. 1364-ben az erdélyi káptalan birtokába akarta igtatni Elek és Irneus mestert, de a bulcsi apát ellenmondott³⁾. — *Alsó-Batonya*, I. Batonya. — **Alsó-Bozva**, a Maros mellett, Berzova helyén vagy közelében. 1508. Haraszthy György zálogba vette Ábrahámfy Jánostól, — miről 1519. Haraszthy Ferencz bizonytságot adatott magának. — *Alsó-Bruma*, a Maros mellett, 1479-ben a váradjai uradalomhoz tartozott; földesurai 1479-ig a Garayak, 1479—1510. a Bánffyak, 1510—1526. Brandenburgi György. *Alsó-Csolta*, I. Csolt. *Alsó-Dobravicza*, I. Dobravicza. — **Alsó-Füves**, a mai temesi Fibis táján, 1453-ban Alsofyesnek írva. — **Alsó-Gutonya** a mai Ja-Kutinahegy tövében, Szpata és Vizma közt⁴⁾, 1477-ben a Bánffyak solymosi uradalmának tagja. — *Alsó-Ivác*s, vagy Iváncz, 1440-ben az Ország- 1477-ben a Báthory-családé. 1518. itten Lázár volt Frangepán Beatrix vajdája (gazdatisztje). 1561. az aradi káptalané. E falu a Maros jobb partján, a Vurvu-Ivaniczáról eredő Milova és Milovicza összefolyásánál feködhetett. — *Alsó-Kalotha* 1440. és 1447. Ország Mihály s Jánosé, 1475. a Bánffyak birtoka volt⁵⁾. 1510. György örgróf, 1597. Jósika István kapta. Ma csak neve van meg (Alsó-Kalocsa) Konoptól keletre⁶⁾. — **Alsó-Kápolnás**, a mai Krassó-Szörény éjszakkeleti részében, — Kápolnás helyén. 1427—1479. a Garayaké, azontúl a Bánffyaké. — *Alsó-Kékes*, I. Kékes. — **Alsó-Kövesd** ma Guvesdia, Lippától délre; 1483. a Garayak eladták a Bánffyaknak. — **Alsó-Milova** a Maros mellett, a mai Milova helyén, a solymosi uradalomban; 1440. Ország M., 1477. Bánffy, 1510. György örgróf a földesura. — **Alsó-Monyorós**, ma Monorostia, Tótváradtól ényra. 1515—1519. az Ábrahámfy és Buttháni-családé. — *Alsó-Part*, Fűskút vidékén (ma Temesben), 1471—1493. a Keszy-családé. — *Alsó-Radna*, I. Radna. — *Alsó-Székas*, Tótváradtól éjszakra; 1477. a váradjai uradalomban a Bánffyaké, 1510. György örgrófé. — *Alsó-Talmágy* a Maros balpartján, Dubest és Bata közt feküdt, a mai Krassó-Szörénymegyében; a Garayaké, majd (1483.) a Bánffyaké. — *Alsó-Vidék* Tótvárad közelében feküdt, talán

¹⁾ *Péjér*, X. 7., 893—5. és *Tört. Tár*, VI. 28. — ²⁾ *Fábián*, I. 165. *Pesty*, Krassó, III. 487. — *Tört. Ért.* 1885., 27. — ³⁾ *Dl.* 29698. — ⁴⁾ *Csánki*, I. 762, a Lugos vidékén levő Kutinával veszi egynek; az oklevelek azonban a három Gutonyát Szpata, Vizma és Krivobara vidékén sorolják fel. — ⁵⁾ *Dl.* 17660. — ⁶⁾ *Fábián*, I. 167.

Bulcsesal szemben; 1510. György örgróf kapta. — *Alsó-Zámsor*, valahol a krassószörényi oldalon; 1358. az Illyeyeké¹⁾. — *Anyasziond*, l. Sziond. — **Apácza**, a mai Új-Arad helyén²⁾. 1333-ben már plébánia. 1480. Gyanthei István aradi örkanonokot Dóczy Imre eltiltotta annak eladásától. 1481. Dóczy zálogbavette Csályay István, 1484. Pathócsy Orsolya, 1484. Haraszthy részeit s a következő években be is igtattatta magát. 1488. Haraszthy a maga részét Dóczynak, 1497. pedig özv. Dóczyné a saját fiának adta, ki 1504-ben Pathócsyné részjóságait is megszerezte. 1510—11-ben Dóczy határsértés miatt perelte a sági (segenthausi) oldalon birtokos Ravazdy Pétert. 1520-ban Dóczy föltételesen ezt is lekötötte Maczedóniai Miklósnak. Dóczy Miklósnak még 1561. is 4 portája volt itt. — *Aranyos-Szöllös*, l. Szöllös. — *Aranyút*, alkalmasint a mai Paulis és Kládova közt; 1350—55-ben az aradi káptalané³⁾. — *Ardó*, l. Kerecsen-Ardó. — *Asszony*, Vingától éjszakra, 1454. a Hunyadiaké. — *Asszonylaka*, melyet amazzal nem lehet összetéveszteni, a mai Engelsbrunn átellenében⁴⁾ a Maros mellett, melyen réve volt, erdős vidéken feküdt. Törzshelye a Ravazdy-családnak. 1561. már Kassay János kezén találjuk e falut, mely a marosi hajózás és az országút mellett feküdvén, elég élénk lehetett. — *Avas*, körülbelül a mai Trójás helyén, a Marosba ömlő Temesesti-völgy mellett. A váradjai uradalomhoz tartozott; földesurai fölváltva a Garayak, Bánffyak, Corvin János és Brandenburgi György. — *Ároki* vagy *Árki*, Csála és Arad közt, a Maros mellett, alkalmasint az ú. n. római sáncz árkáról elnevezve⁵⁾. 1337-ben már plébánia. 1342-ben a Sándorfiak és Szeri Pósa pereltek érte; 1463. a Gesztieknek stb. adta zálogba s ez úton került az Országgh-család szödi uradalmához, melyhez még 1500—2-ben is tartozott. 1561-ben hét kapuja volt itt a Mágocsy-, Liszthy, Zay és Pethő-családnak. — *Árpatarló*, a mai Traunau közelében, a Maros mellett; 1463. ezt is elzálogosította Szeri Pósa. — *Árvahegy* Halálos és Vérteske közt, alkalmasint a Soborsin mellett emelkedő Czukorhegy régi neve. 1510-ben György örgróf kapta.

Babos, Basarágtól és Sziondtól délre, 1232. egy Péter nevű ember földje gyanánt szerepel; 1456 a csanádi Járával említik. 1759-ben Varjasháza, Sziond és Babos puszták közt határvillongás folyt⁶⁾. — **Bagd**, ma Bogda, vagy Neuuhof, Temesmegyében. 1552-ben Bagdy Mihály halálával Alsó- és Felső-Bagdot Gaal András és Bertalan kapta. — *Bak* a Maros

1) *Pesty*, Krassó, III. 42. — 2) Bizonyítékok: *Tört. Ért.* 1882., 154. és 168. —

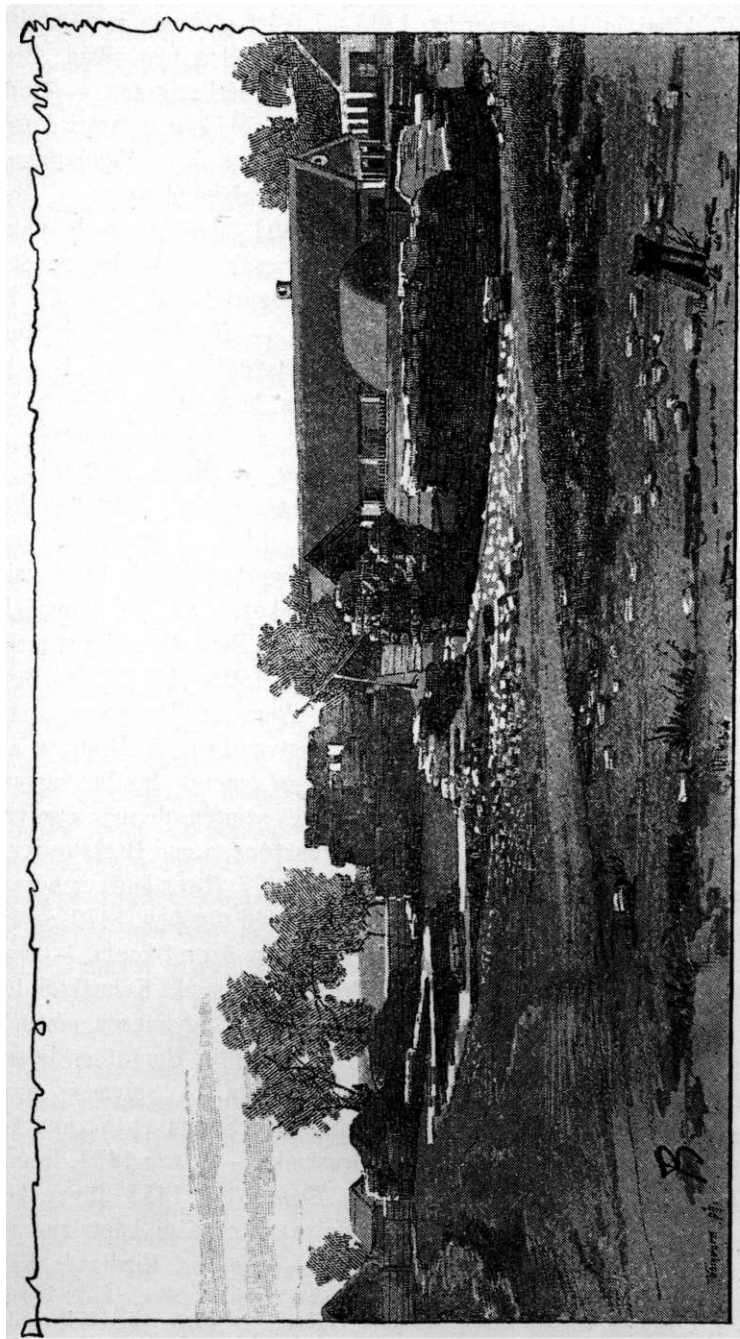
3) *Tört. Adattár*, II. 256—7. — 4) *Csánki*, I. 766. és *Tört. Ért.* 1882., 168. Kér és Fűskút közé, a mai Wiesenheid helyére teszi; de helytelenül, mert egy 1388. évi oklevél szerint itt volt az aradi erdő déli része s itt rév is volt a Maroson, melyet még 1514. is emlegettek. — 5) Egy 1723. évi térképen egy Jareck nevű pusztult hely így van bejegyezve. Rác (Zaránd, 151.) tévesen keresi Arad és Kurtics közt. — 6) *Haun*, Dipl. 6., Dl. 15076.

mellett, Iváncs, Pálülése és Nyárrév szomszédságában feküdt, a mai Paulis és Szabadhely közt; 1333. már plébánia; 1436., 1451., 1471., 1517. és 1561. ismételve említik az oklevelek¹⁾. A Bakyak ősi fészke; 1561-ben is Baky Menyhérté és Méregh Ferenczé. — **Baktornya**, a mai Torna helyén. Olykor Bat- vagy Bát-tornyának is nevezik. 1454. mint a kerekéyházi uradalom egyik falujába, az aradi káptalan ide is beigtatta Hunyadi Jánost. 1455. mint csanádi falut kapták Bothos András leányai. 1463. Baaktornya Aradban a király jószágga volt, melyet még azon évben Szilágyi Erzsébet nyert adományúl²⁾. 1561. Csanád pusztult faluja. — **Baltaháza**, a mai Bulza, Kapriorától délkeletre, Krassó-Szörénymegyében. 1366-ban — a megye megnevezése nélkül — a Csanád-nemzettségé. — *Baltanagra*, szószerént Feketető; 1337-ben még valóban Feketetőnek, máskép Mikceháznak nevezik³⁾, 1479. és 1483. ellenben már Balthanagrának; s így kétségtelen, hogy 1337—1479. közt oláhosodott el. A mai Tok helyén feküdhett. Szád uradalmához tartozott. — *Banicsi*, 1477. Solymosvár uradalmában, Lapusnyik és Dobroincze közt; 1440. Országgh kapta. — **Bara**, a mai Barra, a Ménespatak mellett, mely itt a Barra nevű tavat alkotja. Krassó-Szörényben, Vizmától dk-re fekszik. 1440. Országgh, 1473. a Bánffy-családé. — *Basarág*, Arad egyik legrégebb helysége; ma pusztá, Batonya és Pécska közt. 1216—1232. az aradi vár jószágga volt; 1232. Csák Miklós, 1337. Vezekényi István, 1407. Lépes János, 1464. a Báthory-család kapta; 1511. Jaksics Péteré, 1561. Bánúry Péteré és Pongrácz Kristófé. A középkorban rendszeren Aradhoz számították; mivel az 1561. évi összeírásban Csanádban is említnek egy Basarágot, valószínű, hogy csakugyan két helység volt. Szent Imre hercegnek szentelt temploma már 1407-ben állott. — **Batonya**, mai helyén, a Szárazér mindkét partján, Csanádmegyében. Felső-, Középső- és Alsó-Batonya néven 1463—1477., s Batonya néven 1454—1516. Arad faluja; 1437. csak általában említik, hogy a Szárazér mellékén feküdt. A középkorban csupán egyszer, 1455. írják csanádi helynek; 1549-től többnyire odaszámítják⁴⁾. Földesurai: 1437. Herczeg Ráfael, 1454. Hunyadi János, 1455. a Bothos-lányok, 1463. Szilágyi Erzsébet, 1477. a Bánffyak, 1508. Brandenburgi György. — *Bábolna*, 1471—1508. az Ábrahámffyak kapronczai uradalmában. A mai Berzovától ék-re, a monorostyai völgyben feküdhett. — *Bácsa*, ennek közelében állott s hasonló volt a sorsa. Nevét, úgy látszik, a Dumbroviczától é-ra levő «Kapu Voşiu» hegy őrzi. — *Bálványos* Mikelaka és Glogovác közt délfelé, a Maros mellett⁵⁾, 1388. az aradi káptalané; még 1607. is Arad

1) *Csínki* (I. 766.) a muz. és Forgách-ltból; Sztáray-okl. II. 485., Dl. 29805. Mok, Botk és Bok néven. *Fábián* tehát (I., az előszóban), hiában róttá meg *Vályit*, ki Aradban kereste. *Kirácsouyi* (Tört. Ért. 1882. 157.) a mai Tornyára helyezi. — 2) Dl. 15814, és 15862. — 3) *Anjouk.* okm. III. 370. — 4) Bővebben írtam meg történetét: Alföld, 1890., 67. sz. — 5) Egy 1763. évi térkép még följegyzi. (*Szentkláray*, Száz év, B. térkép).

pusztája gyanánt említik. — *Bántiget* 1358. az Illyeiek jószágá, a mai Krassó-Szörény megyében. Fekvését pontosabban nem ösmerjük. — **Bánya**, a mai Bája, Tótváradtól é-ra. Ennek uradalmához tartozott 1479-ben. — *Bátya* (Bathya, Baatya, Bachya) nevét, úgy látszik, Mikelaka Batanicza nevű pusztája tartja fenn. Az oklevelek hol Kovászi és Csolt, hol Szabadhely, Csolt, Fejéregyház, Keresztúr, Ség és Cserfalva vidékén, hol pedig Radna és Papi közt sorolják fel s így megerősítik e föltevést. 1388—1561. az aradi káptalan birtoka volt. — *Belső-Csála*, I. Csála. — *Belső-Zábrány*, I. Zábrány. — *Benes*, a mai Berzova közelében, a Maros mellett; 1479-ben, zálogképen, a Dóczyak szerezték meg az Ábrahámffyaktól. — *Benkefalva* Arad és Csála közt, 1411—1421. közt van róla szó; Benke Péter 1421-ben csálai birtokos volt. — *Berbencze*, másképp Tót-Berbencze, a temesi Féregyház vidékén; csupán 1443—1444. és 1452. említik¹⁾. — *Besen*, Temesben, a Hodosi-völgyben, hol a Busina-hegy őrzi nevét. 1470—1477. a Bánffyaké, 1518. Farkas Imrée és Dakó Jánosé. — *Besenyőd* 1235. az aradi vár földje volt, melyet a Csanád-nemzetség akart elfoglalni. A Bessenyeycsalád aradi ágának ősi fészke s mint ennek okírataiból kiderül, Szentdemeter és Udvari közt kellett feküdnie. Nevét tehát aligha nem Bezdin őrzi. — *Bész* azon tájon, hol — Aradtól ny-ra, — a Marosból a Csesztöreg kiszakadt, gázlóval. 1421. a csanádi káptalané. — *Bike*, Ménesi és Bodorlaka közt, a Maros közelében, 1472-ig a Szeri Póságé, azután az Ongoroké, 1561. pedig a Mágócsy-, Zay- és Pethő-családé. 1607. Bikács néven Arad pusztája. — **Bikkes** ma Buchberg, Temesben; hajdani magyar nevét a Dealu Bikisu batrin őrzi. 1471. a mácsalakai uradalomhoz tartozott. — **Bizere** a mai Glogovác helyén feküdt, hol a bold. szűz Mária tiszteletére emelt templomának nagyszerű romjai most is láthatók²⁾. Az első királyok korába visszamenő benedek-

1) *Csánki*, I. 767. — 2) Apátságáról értekezett *Balássy*, Magyar Sion, VI, 336—350., a nélkül, hogy helyét közelebbről meghatározná. Bizere mint helynév előfordul Krassó-Szörényben, a mai Vercserova mellett (*Pesty*, Szörényi bánság, II. 15.) és a békés-gyulai határban is. (Békésm. tört. társ. évk. X. 27.) — Régi térképek Lippa és Zábrány közt, körülbelül Paulissal szemben tüntetik föl. *Fábián*, *Fényes*, *Oltványi* s legutóbb *Karácsonyi* (Tört. Értes. 1884., 131.) helyét a csicséri Háda-szigeten jelöli meg. Ott azonban nincs nyoma templomnak s mivel a határ e része Schöndorffhoz, a régi Sződihez tartozott, ott kétségtelenül Sződivár romjait kell keresnünk, ha Bizerével tőszomszédnak mondják is (1522.) a bizeri apátot. Tőszomszéd volt (1507.) Sződivel is, a mi azt mutatja, hogy legrégibb javai a Maros jobb partján terjedtek el. A sződi romoktól valamivel odább ény-ra levő templomfalak határozottan Bizerére utalnak, mert Arad és Almaszeg közt más emlékszerű épületről — a középkorban — nincs tudomásunk. Romjait már *Pézmány* (*Péterffy*, Concil. Reg. Hung. II. 273.) említi. *Rupp* (III. 67—8.) *Mogyoróssy* nyomán (Gyula hajdan és most, 105.) Gyula mellett keresi Bizerét, melynek helyét *Czinár* (Monast. I. 289.) viszont ismeretlennek vallja. Mivel azonban az adatok határozottan e tájra, az aradi prépostsággal, Sződivel, Csolttal való szomszedságra utalnak, úgy hiszem, nem jogtalanul keresem ez apátságot Glogovácson, hol a hagyomány s a látható romok szerint valóban volt is ilyes főpapi intézmény.

A glogováci romok.

rendi apátság még 1514-ben is vámot szedetett a Maroson. Apátjait az 1322—1507. közti időkből ismerjük. 1333—7. közt plébánia is állott itten. A romokról s a glogováczi Öthalomról számos rege él a nép ajkán; Bizere nevét azonban semmi sem őrzi — sem itt, sem a csicséri szigeten. — **Bodorlaka**, a mai Mondorlaka helyén, a Maros mellett; 1472-ig a Szeri Póságé, 1561. Mágócsy Gáspáré, kinek itt 10 portája volt s így «Bandarlaka» a népesebb helyek közé tartozott. — **Bodrog**, Zádorlakától ny-ra, a Maros mellett, 1561-ig a Bessenyeiek ősi birtoka¹⁾. 1465. alapított szerb apátsággal. Először említik 1422-ben²⁾, Kétségkívül csak játék, ha nevét az obotritoktól származtatják³⁾. — *Bogorfalva* (Bogurjefalva) Tok és Iltyó közt; 1479-ig a Garayaké, azontúl a Bánffyaké. — *Bolókerék* (Boluhkerek) a Szárazér közelében, 1256. a Csanád-nemzetségé⁴⁾. *Boncsó* (Bonchon) máskép Dübördön, Kapriora, Pozsega és Pestes közt, már 1256. a Csanád-nemzetség egyik uradalmának feje. 1337. a Csanád-nemzetség osztálylevele mindkét néven említi⁵⁾. — *Bonfalva*, a Maros mellett, a mai Krassó-Szörényben állt 1366-ban⁶⁾. — *Boroshalma-teleke* 1506-ban Vizes pusztája. — *Bosztos*, Remete és Halmos közt, 1471. a mácsalaki uradalomban. Neve sem maradt meg. — **Botegyház**⁷⁾ pusztája volt már 1455., midőn Keszy Balázs deák az aradi káptalannak ajándékozta. A mai temesi Férgegyház táján lehetett. — **Bozova** vagy Bozva, ma Berzova a Maros mellett. Okleveles nyomai 1471-től. 1479. Nagy-Bozvat, 1508—1519. Alsó-Bozvat is találunk írva. Az Ábrahámfiyaké volt. — *Branócsi* (Branovczi) pusztája 1477. a Bánffyaké. — *Bratistinacza* (Brathastynathya) a Braticze alatt, Soborsintól é-ra, 1479-től a Bánffyaké. — *Bratest* emettől dny-ra; ugyanakkor a Bánffyaké. — *Bratisinócs* (Brathysynowcze) szintén, de már a solymosi uradalomban, a Ménespatak völgyében. — **Bresztócz**, a mai Bresztovác helyén, Temesben; 1440. az Országh-család kapta. 1477. (Brezthowecz néven) a Bánffyaké. — *Brukán* (Bryakay), a Vurvu Briazda déli tövében, 1479. a váradi uradalomban; 1510. Bryczkanfalva néven György örgróf kapta. — *Bruna* (Alsó- és Felső). L. ezeket. — **Brusznik** (Bruznyk, Brozink) Kelmáktól délre, a Magura déli tövében, Krassó-Szörény ny-i határán ugyanezen néven áll. Neve a vándornevek közé tartozik; 1287. már említik Horvátországban a Bruznyik-folyót. 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta. A solymosi uradalomhoz tartozott. — *Bucsöcs* (Buchez, Bwchewchy) Spatta és Viznya közt, Krassó-Szörény ny-i határán. Sorsa mint Bruszniké. — *Buda* 1484. Iregdél és Keresztúrral együtt a Pathócsyaké. — *Budafalvat* 1455. Illyey János vette meg Thelegdy Jánostól. 1471. (Buvafalva) a csanádi káptalané volt. Utóbbi a mai Buzád temesi falu közelében. — *Bukócs*, Kizdia és Kékes

1) 1562. Cseffy és Vizessy kapta. — 2) Dl. 11258. — 3) *Száladok*, 1881., 582. — 4) *Árpádk.* VII. 430. — 5) *Anjouk.* okm. III. 370. — 6) Dl. 322. — *Pesty*, Krassó, II. 71. — 7) *Rács* (Zaránd, 199.) templomának építése módjából magyarázza nevét. Valószínű azonban, hogy a XI. századtól kezdve személynévül gyakran használt Boltról keresztelték el.

közt¹⁾, a Bukorecz-hegy tövében. 1440. Ország, 1477. Bánffy pusztája. 1477. Bworowcznak is találjuk írva, mi még határozottabban utal e hegyvidékre. — **Bulcs** (Bulch, Bwlch, Buch), mai helyén, a Maros mellett, hol benzés apátságának romjai is láthatók. Apátságának első okleveles nyoma 1225-ből maradt reánk, midőn apátsága évenként 5000 darab kőszállítására nyert engedélyt II. Endrétől²⁾. A váraknál volt róla szó³⁾. — **Bunya** (Buhnia) 1440. a solymosi uradalomban, a ma is álló Bunya krassói falu helyén.

Csaba, 1479—83. a váradjai uradalomban, a Zubanhegy nyugati oldalán, a Marosba Lippánál torkolló Szisztatoveczi-patak mellett. 1483. a váradjai kastélyhoz tartozott. — *Csála* a ma róla nevezett erdőben, Aradtól ny-ra. 1421—1487. Külső-, vagy Szélső és Belső, 1422. Kis-, 1495. mindkét Csála, 1445-től többször egyszerűen csak Csála néven említik. Csálának magát a várat nevezték, mely a Múra nevű mocsár keleti oldalán épült. E mocsár éjszaki partján állott Belső- s tőle éjszakra, mintegy 850 méterre, Külső-Csála. Romok mind a két helyen látszanak. Kis-Csála, ha nem volt egy ezek közül valamelyikkel, a kettő közt feküdhett. Váráról s temploma romjairól már volt szó. Földesurai: 1421. Kolozsváry Tamás, Benke Péter s Miklós; 1426. Kolozsváry Tamás leányai; 1486—1500. az Ország-család, 1489—1500. Haraszthy és Pathócsy. 1511. Belső-Csáláról írta magát Szokolyi János. 1530—1548. Petrovics, 1535. Podmaniczky, stb., 1561. Pászthory, Ábrahámffy, és Berthóthy a birtokos⁴⁾. — *Czegze* Vinga és Arad közt feküdt 1446—1484⁵⁾. — *Csemperlaka* vagy Csemperd (Chemperlaca, Cemperd), Arad és Csála közt; az aradi káptalan ősi (1135.) birtoka s mint ilyet említik 1349., 1359. és 1405. is. 1331-ben Somogyban is találunk Chempred nevű birtokot; bizonyos, hogy Cs-vel és nem Cz-vel ejtették. — *Csenkörvénye* vagy Csenke-vereme (verme) a Maros mellett, Ároki és Zádorlaka közt állt⁶⁾. 1256. a Csanád-nemzetségé. 1323. Csanád püspök új adományúl kapta. — *Csepánháza* pusztá 1479. Csepán Mártoné s Györgyé és Szilasy Jánosé. — *Csepő* (Chepcheu) 1477. a Bánffyak pusztája a Szisztatoveczi-völgyben. — *Cseralja* a Maros mellett, Hidegkúttól éjszakra. 1463. Szeri Pósaé. — *Cserfalva* a mai Földvár mellett⁷⁾. 1457. Czibak az aradi káptalannak adta s ezé 1471. és 1535. is; 1548. Petrovics kapta; 1561. Pászthory János, Mágocsy és özv. Zay Györgyné birtoka. 1440—1477. a solymosi uradalomban a Szisztatoveczi-völgyre néző Csernoberi-bércz alatt. 1510. Csernobérczinek írják. — *Csernel*

1) *Csánki* (I. 762.) tévesen veszi egynek a mai, Facsettől délre levő Bukoveczcel. — 2) Története: Tört. Adattár, II. 340—8. és 378. — 3) Az egri regestrum szerint »Bucsvideke«, melyben 28 helység van, az aradi prépostsághoz tartozott. *Karácsonyi* szerint (Tört. Ért. 1890., 86. l.) a bulcsi benzés monostor elpusztulása után csak igazgatás végett vette át e javakat az aradi prépostság. — 4) *Márki*: Csála és vára. Arad, 1882. — Sr. 16. lap és Allöld, 1882. 74—5. sz. — 5) *Csánki*, I. 768. — 6) *Tört. Ért.* 1885., 33. — 7) 1656. egyenesen Földvárnak nevezik (Ujhelyi-lt.), 1535. Panád és Keresztúr, 1561. Kasza és Kő közt említik.

vagy Czernecz Szádia uradalmában, a Maros mellett. 1483. Garay Jóbtól Bánffyék vették meg. — *Cserteleke* 1446. és (Chertheleke néven). 1449. falu¹⁾, 1457. mint pusztá az aradi káptalané Fűzkúttól ék-re. — *Cservenakolcz* vagy Csernakócz, 1440—1477, a Bánffyak pusztája a Sziszaroveczi-völgyben. — **Csesztaróczi** (Chestarowczy) vagy Szesztaróczi, a mai Sistarovecz, a róla nevezett völgyben 1477. a solymosi uradalomban. — **Csicsér**, mai helyétől kissé odább délre, a Maros mellett. 1522. a bizerei apátot, 1561. az aradi káptalant említik birtokosául. Sajátságos, hogy Ungmegyében már 1297. említnek egy Orod és Csicsér nevű földet¹⁾. — *Csolt* (Chold, Cholch, Cholth, Csihold stb.) Csicsér és Szódi közt a Maros mellett, melynek egyik ágát ma is csolti ágának, vagy Kótnak nevezik. Az 1723. és 1783. évi térkép Csolda néven még följegyz²⁾. 1333. már plébánia. 1499. egy része az aradi káptalané, mely 1522. a Vácsonyiak itt levő részjzóságait is megszerezte, és pedig Nagy- és Kis-Sáros zarándi falvakat adván cserében. 1535. Petrovics már erősen háborgatta Csolt birtokában a káptalant, melynek azonban még 1561. is volt itt egy telke. Apátsága nem volt, mint némelyek hiszik, mert Csoltmonostora a mai Vésztő (Békésm.) közelében állott³⁾. Magában Aradban is volt még ezenkívül 3 és Zarándban egy Csolt nevű falu. — *Csolta* (Also-, Felsew- és Kewzepszew-Choltha) a Marostól és Sistarovecztől délre, hol nevét ma is őrzi a Dimpu Soldului és a Valea Soldului. 1440. Ország, 1477. Bánffy, 1510. György örgróf kapta. 1477-ben már Felső- és Alsó-Csoltát pusztának írják. — *Csura*, másképp Tornova⁴⁾, vagy Csura-Szombat, a mai Szabadhely Ternova nevű határrészében. A templomosok, illetőleg jánosvitézeknek konventjük volt itt. 1365—1449. egyik földesura a bizerei apát, 1399. Maróthy János, ki Pathócsy Miklós özvegyére hagyta. Már 1484. említik a Csuray-családot, melynek ősi fészke e falu. 1543. Pathócsy Ferencz Mórícz Péternek adta. *Czigol* (Czygul) 1477. a váradjai uradalomban, Zombró és Temesest közt. —

Damasfalva a mőnyorosti völgyben, Kapronczához tartozott. 1471. az **Ábrahámfiyaké**. — *Deszk*, Aradtól ék-re⁵⁾, szőlőkertekkel. Deszket már

1) *Hazai okm.* VII. 262. — Rác (170. 1.) Szentleányfalva helyén keresi. — 2) *Szentkláray*, 100 év, I. Története Tört. Ért. 1890., 151—3. — 3) *Bunyítay*, II. 375—8. — 4) 1668. is így. Tört. Ért. 1884., 168. — 5) Az aradi káptalan alapító levele Hek, Ség, Milona, Csemperlaka, Abád, Hodus, Geled és a Maros szomszédságában említi; 1465. s azután gyakran az oklevelek Zádorlaka, Liki, Deszk, Szöllős és Szent-Mária falvakat sorolnak föl egymás mellett; 1472. Bodorlaka és Háromfűlű, 1473. Szöllős és Kő, 1497: Szöllős, Liki és Vizes. 1561. Csála, Kovászi, Püspökfalva, Háromfűlű, Ároki és Arad, 1605. Mikelaka vidékére helyezik Deszket. — Még a múlt század elején is *Bél* Mátyás (Com. Aradiensis, kézirat, 42. 1.) egymás mellett Milona, Ségh, Daszka és Iratos nevű pusztult helyeket ősmert. Tehát kétségtelenül Aradtól éjszakra feküdt. Annál érthetlenebb, hogy *Pesty* (Eltűnt régi vármegyék, I. 40.) a mai torontáli Deszkekkel veszi egynek. Nehézséget csak az okoz, hogy Deszkek olykor előhegyeit is említik; ez azonban csak annyit jelenthet, hogy a közeli halmokat ültették be szőlőkkel. Már az 1135. évi levél 2. hegyei is emleget az Arad mellett levő Deszken, a mi csak ily halmokra vonatkozhatik.

1217—1341. személynévül használták¹⁾. Legrégibb földesura az aradi káptalan, mely 1379. táján Sándor comesnek zálogosította el; a XV—XVI. században az Illyey-, Muthnok-, Dóczy-, Szokolji- és Kerecsényi-családé volt. — *Deszkeny*, ettől keletre²⁾, valahol a mai Fakert helyén, már 1561-ben pusztá; a Pethő- és Zay-családé. — *Dezsőgubacz*, a mai Temesben, Komját, Lichtenwald mellett, a Sogaczi-völgyben feküdt, melynek neve egykor Gubacz lehetett; 1547. az aradi káptalan szűkhatárú faluja. — *Diogy* (Dyogh) falut 1467. Deszkkal és Likivel együtt említik. — *Disznó-Kalodva*, I. Kalodva. — *Disznóól*, 1366. a Csanád-nemzetségé s a mai Krassó-Szörény é-k-i részében feküdt. — *Dobokna*, Kaproncza vidékén, 1471. az **Ábrahámffyaké**. — *Dobravicza* a mai Dumbrovicza, Tót-Váradtól ény-ra, Felső-Dobravicza 1515. néven is³⁾. 1471—1508. Ábrahámffyaké, kiktől a Haraszthyak vették zálogba. — **Dobreincze**, ma Dobresty, Krassó-Szörényben. 1477. előtt a Garayaké, azután a Bánffyaké. — *Dobroszlác* (Dobrozlaucz, Dobrezlaucz), Sistarovicztól délre, hol most is van egy Dobruszlác nevű hegy. 1440. Ország, 1477. Bánffy a földesura. — *Dombavicza*, Gyulató, Szilas, Halásos, Kövesd stb. vidékén, talán a Dobreio-hegy aljában¹⁾; 1479 előtt a Garayaké, majd a Bánffyaké s 1510. György örgrófé. — *Dombegyház*, ma pusztá, Batonyától ék-re. Nevét vagy a kúnhalmoktól, vagy egy Aradban már 1329. említett Dombó nevű egyéntől vette. 1437. a Herczeg-, 1454. a Hunyadi-, 1455. a Bothos-, 1463. a Szilágyi-, 1485. a Jaksics-, 1559. a Kasztellánffy-családé. Többnyire Aradhoz, 1498-tól kezdve azonban inkább Csanádhoz számították s most is abban fekszik. — *Dominócz*, talán Brusznik déli szomszédja; 1477. a Bánffyak solymosi uradalmában. — *Dorsz*, 1471. a csanádi káptalannak adta Keszy Balázs. A Maros mellett Batta és Lalasincz közt, a Dealu Dorstilorban maradt fenn emléke. — *Döbördön* (Duburdun) I. Boncsó. — *Dragamanócz*, Solymosvár uradalmában (1440. és 1477.), a Voksinczi-völgyben. — *Drugsóczi* (Drwgsowczy) 1477. a Bánffyak solymosi uradalmában, Paulócz és Ovopatyi közt.

Ellősfalva, a mai Allios. Helleus, Heleusfelua, Elleusfelua, Ellefalva, Ellywfalwa, Elesfalwa s Elleusmonustra változatban, annyit jelent, mint Illésfalva (Ehellous = Elleus = Illés). Már 1306. és 1326. említik monostorát, mint a Szeri Póság birtokát⁴⁾. 1335—7. plébánia, 1561. Szentmiklósy, Finta, Báldy, Méregh és Baráthszegi a földesura. A falu, templom és erőség romjai ma is látszanak. — *Előfalva* (Elewfalva) egy 1440. évi oklevél szerint a Maros jobb partján, Solymos és a két Milova közt feküdt. Földesura 1440. Ország, 1477. Bánffy. — *Elzen*, Kér és Bodorlaka (Mondorlak) közelében; 1472. a Szeri Póságé. — *Eperjes*, már a XII. században apátsággal; 1511-ben Eperjes-Fejéregyháza néven, a mai Féregyháza

1) Várad Reg., 262. §. Anjouk okm. IV. 135. — 2) *Bél* (id. h. 36. l.) Deskeny falut Arad közelébe azon mezőre helyezi, »mely a hegyekig ér.« — 3) *Csánki* (I. 769.) tévedésből egynek veszi Dobraviczával. — 4) *Anjoukori*-okm. I. 107—8., II. 259.

tőszomszédja, Temesben. Az eperjesi apátság, ösmeretlen időkbén, megszűnván, itt levő javait az aradi káptalan nyerte. 1511-ben Eperjes és Fejéregyház (l. ezt) már egybeolvadt. — Egy másik **Eperjes** a Maros egyik kanyarulatában, a mai Kelmák helyén feküdt. Váráról s fekvéséről már volt szó. A Pathócsyak ősi jószágá; magvukszakadtával 1563. Pethő és Kerecsényi kapta. — *Erzsébetkúta*, Simánd és Remete közt, a római sáncz mellett feküdhett; 1471. Mácsalaka közelében említik¹⁾. — *Etre*, ősmagyar családnév után elkeresztelve, 1471. a csanádi káptalané. A két Etre Budafalva s a két Parti közt épült²⁾. — *Evesth*, Basarág és Arad közt, 1511. az aradi káptalané.

Farkastelke, a Harangod vize balpartján; 1455. a Bothos-családé, majd Kis Balázsé; 1478., már mint pusztát, a Jaksicsok kapták. — **Fejéregyház**, a mai Féregyház, Temesben. 1256. a Csanád-nemzetségé; 1511. már egybeolvadt Eperjessel s egyrésze az aradi káptalané, másrésze pedig (1519.) a Csályay-családé volt; 1525. a Dóczyak kapták. 1333—7. már plébánia. — Különbözik ettől *Papok-Fejéregyháza*, Királység (a mai Arad külvárosa) szomszédságában, melyet Feritház néven 1732. s Ferigyház néven 1743. még emlegettek s akkor ide alapították — az azóta szintén elpusztult — Piperszki-szállást³⁾. 1535. ezen Fejéregyháza, Csolt, Bátya és Szombathely birtokában némely urak háborgatták az aradi káptalant; 1559. Papok-Fejéregyháza — Mikelaka és Szent-Miklós közelében levő — faluban a gyulai várnagy emberei pusztítottak; 1561. ugyane néven az aradi káptalané. — *Feketető*, l. Baltanágra. — **Fellak**, ma Fenlak, a Maros mellett, Temesben. 1333—7. már plébánia az aradi főesperességben. Váráról fentebb volt szó. Földesurai: 1330. Szentmihályi Mihály, 1455. Bothos András és György leányai, 1478. (midőn pusztának írják) a Jaksicsok. — *Felső-Bruma* Soborsin és Pernyest közt. Sorsa, mint Alsó-Brumáé. — *Felső-Csolta*, l. Csolta. — *Felső-Dobravicza*, l. Dobravicza. — *Felső-Füves*, így csupán 1447-ben írva⁴⁾; a mai Fibis táján. — *Felső-Gutonya*, ma Kutina, egy sorsa volt Alsó-Gutonyával. — *Felső-Iváncs*, l. Alsó-Iváncsot, melylyel egy sorsa volt. — *Felső-Kalodva*, l. Kalodva. — *Felső-Kalota*, l. Alsó-K. — *Felső-Kápolnás*. l. Alsó-K. — *Felső-Kékes*, l. Kékes. — *Felső-Kiszdia*, a régi Arad déli részén, a Bégába ömlő Kornyet-patak mellett feküdt. 1440. Országh, 1477. Bánffy solymosi uradalmában. — *Felső-Kövesd*, l. Alsó-Kövesd. — *Felső-Milova*, l. Alsó-M. — *Felső-Monyorós*, l. Alsó-M. — **Felső-Musa** (Felsemuwsa), Szlatina és Halálos közt, 1479. a váradjai uradalomban. (Ugyanakkor csak Musát említnek, Alsó-Musát nem.) 1510. György örgróf kapta. — Musa ma a Musai-völgyben van, mely a

¹⁾ *Csánki* valószínűnek tartja, hogy egy Elzennel; ez azonban a Maros jobb partján feküdt. — ²⁾ Másik lehet azon Etre, a temesi főesperességben, hol 1133-ban plébánia állott. (Mon. Vat. I. 1., 149.) — ³⁾ *Fábián*, (l. az előszó VII. lapján) megróttá a múlt századbeli Vályit, ki e falut Aradban kereste. — ⁴⁾ *Csánki*, I. 771.

Baia-patakba ömlik, Tótváradtól éjszakra. — *Felső-Part*, I. Alsó-Part. — *Felső-Radna*, I. Radna. — *Felső-Székas*, máskép (1440-ben) Kis-Székas, 1477. a solymosi uradalomban, a Ménes-patak völgyében, a régi Arad egyik legdélőbb helye. — *Felső-Székas*, 1479-ben a váradjai uradalomban, a Maros jobb partján, Tótváradtól éjszakra. — *Felső-Talmágy*, I. Alsó-Talmágy. — *Felső-Zámsor*, I. Alsó-Zámsor. — *Földvár*, 1656-ban máskép Cserfalvának is nevezve¹⁾, ma pusztá éjszakra Panádtól, melylyel 1487—1495. együtt emlegetik²⁾. 1343., midőn Márkusy István Becsey Tötösnek eladta, Aradban, 1434., midőn Országgh kapta, Zarándban, 1495., szintén mint Országgh-jószágot, s 1656. ismét Aradban említik. Sancelolatainak nyomai is láthatók. — Egy másik *Földvár* (Fewldwar, Feldwar) 1446—50. a Maros balpartján, Simándtól nem messze³⁾, alkalmasint a mai zsadányi avargyűrű helyén feküdt. — *Fülöpköve*, ma is Piátra lui Filippu, ott, hol a Maros Aradmegyébe ér, Krassó-Szörénymegyében. (L. a várak közt). A Csanád-nemzetség ősi birtoka (1256); 1337. öt, 1455. midőn Telegdy Lőrincz Illyey Jánosnak adta, tíz falu tartozott hozzá⁴⁾. 1597. Jósika István kapta; a falu még 1622. is állt. — *Fülöplakát* a XIII. században Piski (Bruckenu) és Baricza (Charlottenburg) közt, a Berekszó-folyó mellett építtette a Csanád-nemből való Fülöp. 1256. két gazdatisztje volt itt a nemzetségnek. 1299. felében már Fülöp fiának, Benedeknek unokaöccsége, Mihályé; 1323. Benedek úr az egész falut eladta 50 márkáért az Udvardi Budafiaknak. — *Fülöptelek* (Phylepthelek) ennek szomszédságában állhatott; 1471. és 1500. a sződi várhoz tartozott, s az Országgh-családé volt. — **Füzes** (Fyuves), a mai Fibis. L. Alsó- és Felső-Füves. — *Füzes* (Fizes), 1366. a Csanád-nemzetségé, Krassó-Szörény ék-i részén, hol egy hegyet Battától dny-ra ma is Dimpu Fusuluinak neveznek. — **Füzkút**, már 1493. e néven, a mai Fűskút, Vingától ék-re.

Gabrilócz (Gabilowcz), Lippától dk-re, hol nevét egy, a Sistaroveczi-völgybe nyíló patak tartotta fel. 1440—77. a solymosi uradalomban. 1607. Aradmegye pusztult falvai közt említik. — *Galsa* nevét szintén egy völgy őrizte meg (Valea Galsa), mely a Piatra-albából ered s a Temesesti-patak-
kal együtt Soborsinnál ömlik a Maros jobb oldalába. 1477. előtt a Garayaké, azután a Bánffyaké a váradjai uradalomban. A Galsa helynév az ország más vidékein is gyakori. — *Ganerlócz* (Ganerlowcz) pusztá 1477. a Bánffyaké. Voksincz mellett, a solymosi uradalomban említik. — *Geled*, vagy *Gelet*, később Gyelid, (Geled, Geleth, Gheleed, Gelyd, Gyelyd,) Aradtól éjszakra, hol a Gyelte-pusztá és Gyelin-ér tartotta fenn emlékezetét⁵⁾. Az aradi egyház szolgálainak faluja volt már 1135-ben. Gyelidi Lukács Lőrincz nevű jobbágya még

1) Orsz. lt. XXVI. Lib. Reg. 634—5. — 2) *Csánki*, I. 770. — 3) A nagymihályi ltból *Csánki*, I. 770. — 4) Tört. Ért. 1885., 69—70. *Pesty*, Krassó, III. 401. — 5) *Csánki* (I. 771.) Gyorok vidékére teszi, holott már az első adat, mely fennmaradt (1135., az 1405. évi átiratban) mutatja, hogy Arad vidékén volt.

1605. is volt az aradi várnak; 1410. Gyeledi János aradi kanonok. 1561. birtokosai Mágocsy, Liszthy, özv. Zayné s Pethó Gáspár és Péter. 1743. Zimánd és Tomasinszki-Gaj nevű szállás képződött rajta. — *Gergelyforra* (Gergorforya, Gergelforra), a Maros mellett, Csála közelében; 1421. Kolozsváry Tamás és Benke Péter osztozott rajta; 1246. Kolozsváry leányaié. Utoljára 1487. említik. — *Girótfalva*, a kimondásban Girótfalva¹⁾ (Gerlothfalva, Gerlochfalua, Gyrothfalwa), a mai Glogovácztól délre, a Maros partján feküdt²⁾; 1333—7. már plébánia, egyszer Geroltházának, máskor Gerlochfalvának írva, Mikeláka és Bizere közelében; egy és ugyanazon helység. 1463. a Szeri Pószaké. — *Görcsöny* (Gurchun, Gerchun, Gwrchen) a Szárazér mellett, Panád táján feküdt; 1380. s 1392. az aradi káptalan s prépost osztozott rajta. — *Gözewánja*³⁾ (1479: Gozawamya, — 1483: Gozewmya 1510: Gwzawmya), a mai Soborsin s valószínűleg a vele együtt említett Váma mellett, előbb a Gavayaké, utóbb a Bánffyaké, 1510. György ögrófé. — Eredetileg vámszedő hely a Maroson. — *Grassa*, a mai Gross, Tótváradtól é-ra; 1508—19. az Ábrahámffyak kapronczai uradalmában. Vidékén a lakosság aranymosással foglalkozott. — *Gutonya*, ma a Ja-Kutin-hegy nevében; voltaképp három falu volt: Alsó-, Felső- és Középső-Gutonya. L. ezeket. — *Gyabarfalva* (Gyabarfalwa) 1478. a bulcsi apáté Husznával együtt, mely Iltyó közelében a Maros mellett feküdt⁴⁾. — *Gyakaróc*, Krassó-Szőrény é-i részén; 1440. az Ország-, 1477. a Bánffy-családé, a solymosi uradalomban; ma teljesen ösmeretlen. — **Gyarak**, a mai Gyorok; 1135 Gyarak néven az aradi káptalan kapta. Az egész középkoron át Gyaraknak írják⁵⁾ s hangváltozás tekintetében érdekes körülmény, hogy ugyanakkor Orodot írtak, míg ennek neve ma Arad, amazé pedig Gyorok. Mellette a Mátrahegyen már 1471. művelték a szőlőt. Területén pénzt s egyéb régiséget ma is találnak. 1480., 1483. a Dóczyaké, 1495., 1500. az Országoké (utóbbi évben a sződi kastély tartozéka); majd Haraszthyé; 1548. Petrovics, 1559. (Gyorost) Zagyva Simon kapta. 1561. Mágocsy, özv. Zaynéé és Ödönfyé⁶⁾. — Egy másik *Gyarak* a Maros balpartján, Bruszniktól dny-ra feküdt, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Gyerk* vagy Györk 1435. Gyerky János és Csegze László faluja; 1552. Gyewrköt a Gaálok kapták. Bagd és Kis-Rékas vidékén, a mai Temesben

1) Gerhard, Gerold, Gerlót, Gyirót a. m. Gellért. — 2) *Rác*, (Alföld, 1883. máj. 1.) szerint ötödmagával a mai Arad területén feküdt. — 3) Azt hiszem, így kell kimondani. Göze kétségtelenül a Géza régies alakja. *Csánki* (I. 771.) Gozemiát ír, holott 1479. egész világosan áll a szó végén »vámja«, 1483. pedig a szó elején Goze (=Göze). De ha Goza marad is, ekkor is Gözát kell olvasnunk, a mi még közelebb áll a Géza név mai alakjához. — 4) Aradm. jegyzőkönyve, 1769., 8. és 153. sz. — 5) 1235. van egy »pristaldus Iuan de villa Gyorocz« (Vár. Reg. 165. §.), ez azonban valamely zarándi helyre vonatkozik. — Kálmán királynak volt egy Gyorok nevű vezére; tehát e hely is keresztnevről vehette nevét. — 6) Történetét megírta egykori érdemes ev. ref. papja, *Rác* Károly: »Értesítvény a reformátusok ménesgyoroki gyülekezetéről. Sárospatak, 1875.« és »Zaránd«-jában, 187—8. l.

feküdt¹⁾. — *Gyertyános* (Gyurthyanus, Gyorgianos), máskép Stanislóháza, de külön is; a románok ma is megőrizték emlékét a Kapriorától délre levő Gertenes-határrész nevében. 1337—1455. a Telegdyeké. — *Gyosán* (Gyozan) Hidegfa és Ivánfalva közt feküdt a Maros mellett; 1455. Telegdy Lőrincz eladta Illyey Jánosnak. Ebben is a Gyösza (Géza) név rejtőzhetik. — *Györgyteleke* (Geurteleke, Gyurghthelleke) 1388—89. említik, midőn Kónya Frank és Simon kapta. E levelét 1406. újra kiadta Zsigmond király. A hely fekvése ösmeretlen. — *Gyulató* (Gyulathy), a mai Gyulicza, éjszaknyugatra Tót-Váradtól, melynek uradalmába tartozott 1479—1510. (Garay-, Bánffy-, Brandenburi-birtok). — **Halálos** (Halalos), a mai Halalis, Soborsintól ny-ra, a Maros mellett. 1483. a Bánffyaké, 1510. György örgrófé. — *Halmos*, ma Hamas-pusztá Temesben, Remete (Königshof) közelében. 1471. a szödi vár tartozéka. — *Harmadik-Kizdia*, I. Kizdia. — *Harmadik-Nádasd*, I. Nádasd. — *Hasznosfalva* (Haşznosfalva), a mai Krassó-Szörény é-i részében, Sándorfalva és Budafalva közt. 1455. Telegdy Lőrincz eladta Illyey Jánosnak. — *Hatincz* (Hathynczy) a solymosi uradalomban. 1477. a Bánffyaké, 1510. Györgyörgrófé. — *Háromalmás* (Haromolmos) 1471. Ördöglyika és Remete közt. — *Háromfülű* (Haromfilew, Haromfylw), Aradtól é-ra feküdt; 1449. mint pusztát kapta az aradi káptalan; 1472. a Szeri Pósáké. Zarándnak a mai Békésmegyéhez került részében is volt egy ilyen nevű falu. — *Háromoliarom* pusztá Botegyház és Kamarás közt; Keszy Balázs 1455. az aradi káptalannak adta. — *Hegyesd*, a Bánya-(Baia-)völgyben, 1510. György örgrófé. — *Hek*, Arad közelében, 1135. az aradi káptalané. — *Hencz* a Marostól délre feküdt Krivobara közelében; 1440. Országk kapta. — *Heszota* (Hezotha) 1477. a Garayaktól a Báthoryakhoz, ezektől 1510. György örgrófhhoz került. Milova vidékén állt. — *Hidegfa* Pozsoga és Szelcsova táján; 1366—1455. a Csanád-nemzetségé. — *Hidegfő* (Hidegfew), a mai Hidegkút táján; 1463. a Szeri Pósáké. — Ezzel összefüggött *Hidegkút* (Hydegkwt), ma Gutenbrunn; 1561. földesurai özv. Zay Györgyné, Mágocsy, Pethó. — **Hodos**, a mai Ó-, vagy Hodos-Bodrog vidékén; ettől különbözik Kis- és Tót-Hodos. 1323. Kis-Hodos a Csanád-nemzetségé; e néven említik 1471. is. — Tót-Hodos a régi Arad déli részén, 1472. a Szeri Pósáké. — Csak Hodosnak írják 1247. (Hodos juxta Burzua), 1337., midőn 3 falu tartozott hozzá, 1500. midőn Dóczyé, 1561. midőn Pethó, özv. Zayné, Mágocsy és Liszthy bírta, s még 1562. is, midőn Cseffy és Vizessy kapta. 1235-ben már említik a Hodos-nemzetséget is. — *Hodost* (Hodust), körülbelül Mikelaka és Glogovác közt; egyháza már 1135. állt. 1561. Bessenyei Lénárdé. — *Hódi* (Hude, Hody), 1230. az aradi vár jószágá; 1337. a Csanád-nemzetségé. Szécsény és Vinga közt feküdhett. — *Horpataka*, Keszi és Nádas közt; 1455. Keszy Balázs a csanádi káptalannak adta. Nevét, Keszincztől délre, az Orasul örzi; azon hegyről két

¹⁾ Lib. Reg. 1552—75. — 19. l.

patak is ömlik Keszincz felé. — *Hosszúaszó* (Hozyoazo), ma Hosszuszó a Maros mellett. 1418. a Maróthyaké. — *Huholó* (Hwholo) 1515. az Ábrahámffyaké Kaproncza és Monyorós vidékén. Jó magyar elnevezés, mely a bagoly huholását jelenti¹⁾. — *Huszna* (Hwzna) Iltyó közelében a Maros mellett; 1478. a bulcsi apáté.

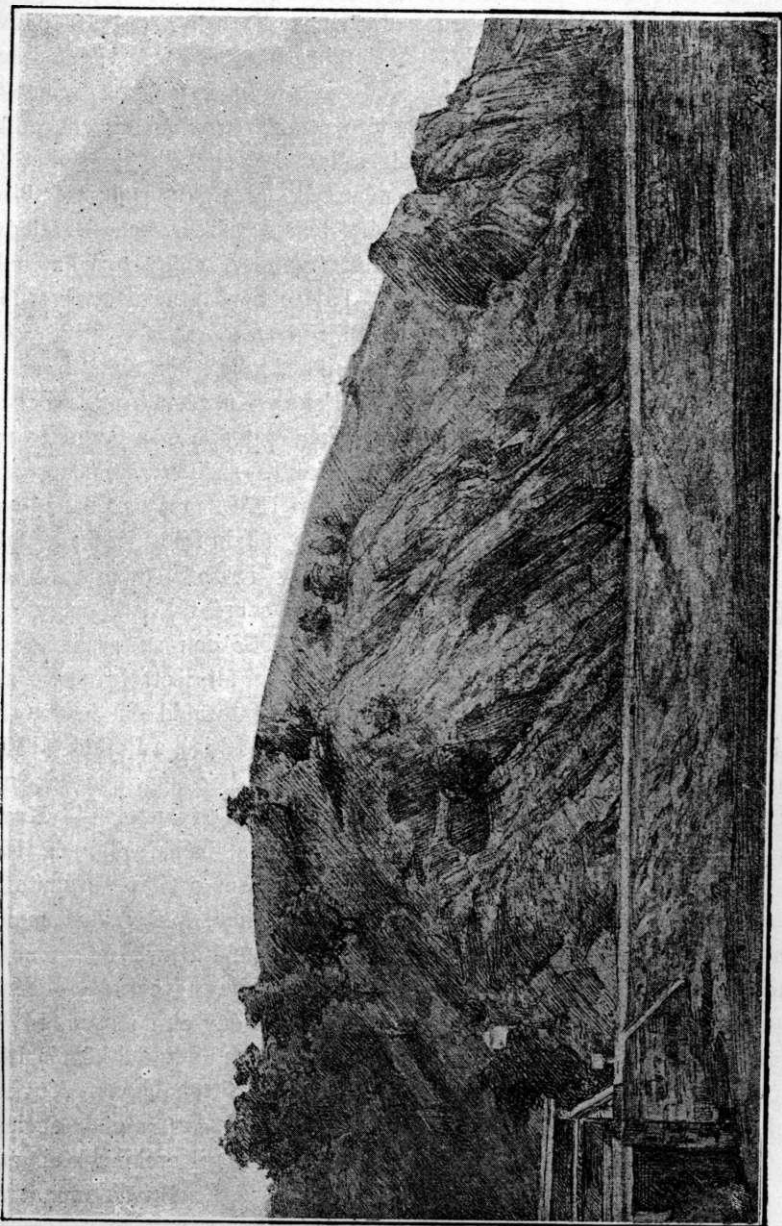
Illinczi, ma határrész a zádorlakai pusztá dk-i részén. 1477. a Bánffyaké. — *Iratos* (Iratos), a mai Forray-Nagy-Iratos, most is Aradban; 1418. Belső-Iratos Maróthyé; 1455. a Bothosoké; 1454. Iratost Hunyadi kapta; 1437. a Herczegheké; 1484. Nagy-Iratos a Jaksicsoké Csanádban; 1498. és 1506. ugyanott említik, 1517. azonban ismét Aradban. A régi Nagy-Iratos és Dombiratos Csanádban, — Belső-Iratos ellenben Aradban feküdt s ezt rendszeren csak Iratosnak nevezték. (Ma csanádi Domb- és Kis-Iratos, aradi pedig Nagy- és Almás-Iratos). — *Iregd*, Lippa és Hosszúaszó közt; 1418. a Maróthyaké, 1484. a Pathócsyaké, kiknek ősi birtoka volt. 1511. ők «de Eperjes, alias de Iregd» írták magukat; a miből épen nem következik, hogy Eperjes és Iregd egy és ugyanazon hely lett volna²⁾. — *Itelaka*, l. Mikelaka. — *Iváncs* a kladovai völgy torkolatával szemben a Maros mellett, a mai Ivánca határrészben; 1334. már plébánia; 1510., midőn György örgróf kapta, Iwanchy a lippai uradalomhoz tartozott. Különbözött tőle Alsó- és Felső-Iváncs. (L. ezeket.) — *Ivánfalva* (Iwanfalwa), Krassó-Szörényék-i részében, 1455. Thelegdy-birtok. — *Ivánháza* (Iwanhaza), Liki, Deszk, Kér és Kasza közelében, szőlőhegyekkel; 1487. szőlőkilenczedét Solymosvárhoz szedték. A Tánzos-család erről írta magát. — *Izvorcz*, emléke a Solymostól éjszakra levő Isvoru-hegy nevében maradt fenn. 1440—1477. a solymosi várhoz tartozott, de a Maros balpartján levő helyek közt említik; 1622—1633. is Iszoracz a nagylippai járásban feküdt.

Jánosfalva, a Repesvölgyben, a mai Temesben, 1440—77. Solymosvár tartozéka. — *Jánoskalodvája*, l. Kalodva. — *Jáspél*, vagy csupán Pél (Jazpeel, Jaazpel. Pel, Peel, Pely), a mai Béla-pusztá, a Szárazér balpartján, Arad és Torna közt. 1334. plébániája már állott s plébánosa 1394. Árky János aradi kanonok lett. 1437. Ország M. nyerte e falut s 1495. Ország Katalin még leánynegyedet kapott belőle; közben azonban (1474) zálogjogon Dóczy szerezte meg. 1561. Mágocsy, Pászthory és Ábrahámffy a birtokosa. — *Jelenkő*, 1366. a Csanád-nemzetségé. Talán a mai Jelenác-domb tövében, Nádasdtól ény-ra.

Kadrassó, máskép Keresztyénkenézháza (Kadrassou), Szádvár vidékén, 1337—1344. a Csanád-nemé. — *Kakaró*, a váradjai uradalomban, Tót-Váradtól é-ra. Nem zavarható össze a ma szintén Aradban, a Fejér-Körös mellett levő Kakaróval. 1479. a Bánffyaké, 1510. György örgrófé. — *Kalivháza* 1358. az Illyeyeké, a mai Krassó-Szörényben. Fekvése ösmeretlen.

1) Nyelvtört. Sztótar, I. 1511. — 2) *Csánki*, I. 769. és Századok, 1889., 122.

— **Kalodva**, a róla nevezett patak völgyében. Név szerint 1) Felső-Kalodva, 2) János-Kalodvája, 3) Kis-Kalodva, 4) Magyar-Kalodva, 5) Miklós-

A Kalodvai-völgy bejárata a várhegygyel.

kenéz-Kalodvája, 6) Szióvágy-Kalodva, 7) Székas-Kalodva, 8) Disznó-Kalodva
9) Unyás-Kalodva, 10) Kalodvapataka. Ezekhez járult tizenegyediknek a már
emlélt Kalodva-mezőváros. E szerint a Kalodva-pataka mellett, az aradiak

által most is föl-föl-keresett regényes Klodvai-völgyben egymást érték a Kalodva nevű falvak. 1439-ben az első 6 falu, Magyar-Kalodva központtal, külön uradalmat képezett, melyet, Világosvárral együtt, Brankovics György, 1441-ben Maróthy László, 1444-ben pedig Hunyadi János kapott; 1464-ben Magyar-, Székas- és Felső-Kalodvát a Báthoryak kapták. A világosi uradalom helyeit az oklevelek általán zaránd- és aradmegyeieknek mondván, hovártartozásuk nem tűnik ki mindig határozottan; azonban egyeseket közölők ismételten aradiaknak mondanak s így kétség alig merülhet föl. Lehet, hogy a tíz falu neve közül némelyik csak változat; 1439-ben azonban ugyanazon oklevélben 6, — 1464-ben 3 s 1519-ben 5 Kalodvát említenek; számuk tehát mindenesetre nagy volt. A völgy torkolatánál a Rózsásmálon és Rózsáselőhegyen (1498—1510.) bort termesztettek, a Maroson pedig (1501.) révet tartottak fenn. — *Kalogyerolecz* falut 1440. Országgh kapta; 1477. a Bánffyaké, a Gabrilóczi-völgy torkolata táján. — *Kalota*, l. Alsó- és Felső-Kalota. (Alsó-, Felsew-Kalotha, Also-, Felsew-Kalacha alakban, 1440—1607.) — *Kandafalva*, Batonya és a Szárazér mellett. 1446. tűnik föl). Épen Csanád határán feküdt. — *Kaprevár* (Caprewar), a mai Kapriora, Krassó-Szörényben. 1256. és 1337. már a Csanád-nemzetségé. Több barlangja közül legnevezetesebb a falu fölött levő; a tatárjárás idején ezekbe vonúlhatott a lakosság egy része s talán vár nevét is ettől vette a hely. — *Kasza*, más kiejtés szerint Kaza, vagy épen Kása, a mai Világos és Kovaszincz közt, — 1333-ban az aradi főesperesség legéjszakibb plébániája. Csaknem összefüggött Kérrel; azért néha Kasza-Kérnek írták (1453., 1466., 1471.). A Kasza-család ősi helye. Földesurai az aradi káptalan (1453), a Szeri-Pósák (1472-ig), a Pethők (1506.), Földváry, Mágocsy, Pilethy és More (1561). 1607-ben már pusztá; most nyoma sincs. — *Kasza-Kér*, l. Kasza. Birtokosai ugyanazok. — **Kaszapereg**, most Csanádban, ref. Kovácsházától ény-ra. Néha, pl. még 1642. jul. 2. is, Aradhoz, máskor Csanádhoz vagy Csongrádhoz számították. 1486. tekintélyes plébánia. — *Kávás*, most Temesben, a Berekszó mellett, melyen 1337. malma és vámja volt. Már 1256. a Csanád-nemé, 1333. plébánia a Temesközben. — *Kébles*, l. Köblös. — *Kecskés*, l. Nagy-Kecskés. — *Kecze-falva*, másképp Geczefalva (Gethefalwa), Krassó-Szörény ék-i részén, 1479. a százi uradalomban. — *Kenderfark* pusztát (Zádorlaka és Szódi közt?) 1421. Zsigmond továbbra is meghagyta a csanádi káptalan birtokában. — *Kerecsen-Ardó* 1437. a Herczegh-család pusztája. — *Kerekegyháza* (Rotunda ecclesia) a mai Temesben, Bodrog és Nagyfalva közt, 1723. még Kerekiknek nevezve. 1333. az aradi főesperesség második plébániája. A Laczkfyak innen írták magukat. 1418. a Maróthyaké, 1454. a Hunyadiaké, 1484—1506. (de már Csanádban) a Jaksicsoké²). 1557. Pathócsy Ferencz Gyula városának aján-

¹) Magyar Történelmi Tár, VI. 28. — ²) Története bővebben: *Turul*, 1886., 166. s. köv. II.

dékozta, mint már pusztát¹⁾. — *Kerekes*, a mai temesi Kékes mellett, a Hiziás és Nagy-Kékes-patak összefolyásánál, hol nevét a Dealui Krisin őrzi. 1440. Ország, 1477. Bánffy kapta. A solymosi uradalomban feküdt. — *Kerek-Vinga*, l. Vinga. — *Keresztúr* (Sancta Crux, Kerezthwr), a mult században Nagy- és Kis-Keresztúr néven Kuvin pusztája volt. 1334. már plébánia (Sancta Crux néven) Csold, Papi, Mező-Somlyó és Iváncs közt. 1403. Maróthy kapta, kit ide 1404. igtattak be. 1495., midőn Ország Katalinnak a leányegyedet kiadták belőle, Gyarak és Panád közt említik; 1535., mint részben az aradi káptalan jószágát, Panád és Cserfalva közelében. — Egy másik *Keresztúr* a Maros balpartján, Allios és Gutenbrunn közt feküdt, hol még 1723. is följegyzi nevét egy térkép. 1335-ben, Vinga és Bak közt említve, tehát ezen a helyen, az aradi főesperesség egy kis plébániája; 1484. a Pathócsyaké, 1561. Mágócsyé, özv. Zaynéé, Pathócsy Jánosé s a szegényebb Nadányiaké. — *Keressyénkenézháza*, l. Kadraszó. — *Kermelőcsi*, Bruznyiktól dny-ra, hol a Dimpu ku Kremenie sejteti nevét. 1440. Ország, 1477. Bánffy kapta. — *Keszi*, ma Keszincz, Temesben, már 1334. plébánia. 1439. és 1461. Kezy néven. 1561. a csanádi káptalan, Ravazdy János, Vetésy Ferencz s több köznemes jószágá. — **Keves**, ma Kujás, Soborsin mellett, 1479. a váradjai uradalomban. 1510. György örgróf kapta. — *Kevesd* vagy *Kövesd*, l. Alsó-, Felső- és Nagy-Kövesd. — *Kékes* (Kekes) 1440. Kékes és Másik-Kékes, 1477. pedig Alsokeykes falu és Felsewkeykes néven a solymosi uradalomban; a mai Kékes Temesben, a régi Arad déli határán. — *Kér*, helyesebben Kis- és Nagy-Kér (Keer) a Maros mellett, Kisfalud és Szódi közt; 1325. egy része Kéri Fekete Gergelyé, ki a maga részét Szeri Pósa mesternek zálogosította; el a másik az aradi káptalané. 1333—7. plébániája is volt. 1448. Hunyadinak s 1471. a csanádi káptalannak is volt itt birtoka. 1463—1472. a Póság elzálogosították. 1487. szőlőkilenczede Solymos építésére ment. 1561. Kis-Kér az aradi káptalané. — *Két-Bata*, 1367. a bulcsi apátságé. Ma Batta, Bulcs mellett. — *Két-Mahus* Udvari és Tövisegyház vidékén; 1471. a Keszyektől a csanádi káptalan kapta. — *Két-Sopron*, (Kethsopron, Kethsoffrony, Keeth Sopron), a mai Sofronya Aradtól é-ra. 1437., 1446., 1546. a Herczegh-, 1454. a Hunyadi-, 1455. a Bothos-, 1463. a Varjassy-, 1559. a Kasztha-családé volt, ekkor azonban I. Ferdinánd Luka János, Albani György, Székely Balázs és Spiek György fiainak adta. Békésben egy másik Két-Sopron s Aradban egy Sopron nevű hely volt. — *Kinged* (Kynged, Kyngeed,) Batonya és Sofronya közt; romjai Basarága határában, Gál Sándor bérletén. (Kinge, vagy Kunigunda régi magyar leánynév). 1335—6-ban már plébánia az aradi főesperességben, 1437—1546. a Herczegh-, 1439. a Marczaly-, 1454. a Hunyadi-, 1463. a Varjassy-, 1549—1561. (midőn már Csanádban említik) a Szeleményi- és Dóczy-családé. — *Király-Ség*, l. Ség. — *Kisárokföldre*

¹⁾ Lib. Reg. Ferd. 137.

(Kysarokfewldew), a mai Cackajeruga, a Berekszó mellett, 1440—1477. a solymosi uradalomban. — *Kis-Csála*, I. Csála. — *Kisfalud*, (Kysfalwd), a mai Kisfalud vagy Engelsbrunn, Aradtól dk-re; 1457. Czibak az aradi káptalannak adta a maga részét; 1466. a Ravazdyak s Garayak osztoztak rajta; 1561. Balogh Imrée. — *Kis-Hodos*, I. Hodos. — *Kis-Kalodva*, I. Kalodva. *Kis-Kér*, I. Kér. — *Kis-Kövesd*, a mai Gavosdia, Tót-Váradtól ény-ra; 1479. váradjai uradalomban. — *Kis-Rékas*, I. Rékas. — *Kis-Szécsény*, I. Szécsény. — *Kis-Székas* (Kyszekas), 1440. így, 1477. Felső-Székasnak nevezve. L. ezt. — *Kis-Udvari*, I. Udvari. — *Kizdia* vagy Kisgye (Kyzdja), ma Temesben, a Kizdiai-völgyben. 1440. a négy Kisgyét Országgh, 1477. Radacsiva-Kizdiát, Harmadik- és Negyedik-Kizdiát Bánffy kapta. *Kjakóczi* (Kyakowczy) 1440—77. és 1510. a solymosi uradalomban, a Sistaroveczi-völgy eredete táján. — *Klesva* (Kleschwa, Klethva), Kaprucza és Monorostya vidékén; 1508—19. az Ábrahámffyaké. — *Komját*, ma Temesben Lichtenwald, 1547. az aradi káptalané. — *Komaróczi* (Komarowczy) Odvas és Milova közt; 1510. György őgróf kapta. — *Konop*, ugyane néven, a Maros jobbpartján, 1510. György őgrófé; 1597. Jósikáé. — *Kovácsfalva* (Kowachfalwa), Pozsoga vidékén, 1366. a Csanád-nemzetségé. **Kő** (Ku, Kw, Kew, Kewy, Kev), a mai Kúvin, Kovaszincz és Gyorok közt. 1333. már plébánia. 1483. a Dóczyaké, 1495. az Országgh-lányoké, 1548. Petrovicsé, 1561. özv. Zaynéé, Mágocsyé, Pászthoryé. — *Köblös* (Kebles, Kewbles), 1489. és 1492. Pécska vidékén említik¹). 1485. Dóczyé. — *Kökényfalva*, Bodrog és Hodos vidékén; 1562. új adományúl kapta Cseffy és Vizessy. — *Kölp* (Kwlp, Kewlp), Ménesi táján feküdt 1471-ben²). — *Köved*, I. Keved. — *Kövesd*, I. Kevesd. — *Középső-Csolta*, I. Csolta. — *Középső-Gutonya*, I. Gutonya. — *Középső-Monyorós*, I. Monyorós. — *Középső-Radna*, I. Radna. — *Krivavára* (Crivabara, Krywatvara, Krymarwara, Krywanara), a mai Krivobara; 1440. Országgh, 1477. Bánffy kapta. Még 1631. is Aradhoz számították. Ma Temesben. — *Kupa*, (Kwpa, Krwpa) most csanádi pusztá, 1437. és 1463. (midőn a Herczegh-családé volt) Aradban; 1446. nincs kiteve, Arad-, Zaránd-, vagy Csanádmegyében feküdt-e; ezek közül az idébb délen levő tartozhatott Aradhoz. 1561. Csanádban a Kasztellánffyaké. — *Kútfő* (Kwthfe) 1447. Zábránytól és Lippától nyugatra feküdt³). — *Külső-Csála*, I. Csála. — *Külső-Zábrány*, I. Zábrány.

Labasócz (Labasowcz), ma Labasincz, Lippától délre. 1477. a Bánffyaké. — *Lapusnik*, (Loposnyk, Loposnik) Krassó-Szőrény ény-i részén, 1440—77. a solymosi uradalomban⁴). — *Levelespataka* (Leuelespataka), Pálülése vidékén; 1399. Maróthyé. — *Lespede*, vagy Lespegye, a Petrari-, vagy Leszpedari hegynyelv nevében él Odvas vidékén; először csak 1607. említik e falut, de kétségtelenül állt a XVI. században is. — *Liki* (Lyky) Vingától

¹) Jászói prot. A fol. 109., Dl. 19783. *Csánki*, I. 773. — ²) *Pesty*, Krassó, III. 428., 430. — ³) Nagymihályi-lt. *Csánki*, I. 774. — ⁴) A Tört. Adattár (II. 377.) tévesen írja, hogy a XVI. században Moldvából bevándorolt románok alapították.

éjszakra, a németsági szőlőhegyeken állhatott. Mindig Deszkkal együtt emlegetik. Szőlleje nevezetes volt. 1465., 1468., 1512. a Muthnokyak, 1465., 1470., 1512. a Mezőgyániak, 1473., 1474., 1475., 1478., 1484., 1485., 1490., 1494., 1495—8., 1506., 1511., 1520. a Dóczyak, 1483., 1496. és 1519. a Dienessyek, 1520. a Haraszthyak részjószága. Szőlőkilenczedét egyideig Solymoshoz szogáltatta be; 1520. Haraszthy elfoglalta előhegyeit is. — *Lombinya* (Lombynya) pusztja 1477. a Bánffyaké, Lippától dk-re. — *Lomnacs*a (Lomnacha) ugyanazoké, Székas és Csolta közt. — **Lőkösfalva**, (Lekesfalwa), ma Leokosost, Lugostól é-kre. 1440—77. a solymosi uradalomban. (Lőkös keresztnév). — *Lukácsfalva*, a Szárazérmellékén, Batorynya vidékén; 1437—1547. a Herczegh-családé. — **Lupefalva**, a mai Lupest, Tót-Váradtól é-ra; 1510. tényleg már Lupestnek (Lwpesth) írva. 1479—1510. a váradjai uradalomban.

Magurásháza, a Temesesti-völgy eredeténél, Galsától é-ra levő Magura aljában; 1510. György örgróf kapta. *Magyar-Kalodva*, l. Kalodva. — *Magyar-Radna*, l. Radna. — *Majmat* (Maymath) Paulistól dny-ra; 1421. a csanádi káptalané. — *Marján* (1723. is Marián), Pécskától ny-ra, egy negyed-órára, 1333. Morán, 1335. Morian néven plébánia. 1377. (Aaryan) az aradi káptalané. 1437. a Herczegh-, majd 1561. az Olcsároovics-családé. Még ekkor is népes hely volt, 16 kapuszámmal. — Egy másik *Marján* a mai Tokkal átellenben a Cioka Mori tövében, a Maros mellett, melyen réve is volt. 1479. a Bánffyak szádvari uradalmában¹⁾. — *Martoni* (Marthony, Marthoni), Martinecz néven most Szabadhely határában. 1449. említik először²⁾. 1477. a Bánffyaké s részben a kalodvai remetéké, kiknek szántóföldein itt Dóczyné jobbágysai erőszakoskodnak; 1561. is ezek birtoka (Martonos néven). — *Martonslaka*, Mondorlak és Glogovác vidékén, 1444. Szt.-György szomszédságában. — *Másik-Nádasd*, l. Nádasd. — *Mályus-tornya* vagy Pókatornya (Mathestornya, Mathyustornya, Mathywsthornya) 1446., 1449., 1457., 1459. Sopronnyal együtt említik. A mai Tornya vidékén állhatott. 1457. a Keszyek az aradi káptalannak adták. — *Megyest* (Nyegest) Tót-Várad vidékén feküdt, 1479. — *Meszt*, különbözik a zarándi Meszt mezővárostól (a mai Muszka falutól). 1475. mint aradi falura támadnak Losonezy pankotai jobbágysai. Az aradi káptalannak is voltak itt (az aradi-ban) javai, melyeket azonban György örgróf elfoglalt. 1510. György örgróf mint aradi falut kapta. Fekvését nem ösmerjük. — *Mező-Ság*, l. Ság. — **Ménesi** (Menise, Menesi, Menusi, Menes, Menesy, Menesyw, Menessy), ma Ménesi, Aradban. 1333. már plébánia; 1485. Ongoré, 1496—1500. Országhé, majd Haraszthyé, 1561. egy része Mágocsy és Pethőé. Szőlőhegyeiről ez időben nincs szó. — *Mikcselháza*, l. Balta nágra. — *Mikeháza*,

¹⁾ Egy Cioka Marian nevű hegy a Konopi-völgy eredeténél is van. Valószínű, hogy itt szintén falu állott. — ²⁾ Sztáray-okl. II. 436. — 1471. és 1484. a Forgách-It-ban; *Csánki*, I. 775.

Batonya vidékén, Csanád határán. 1437., 1446. és 1546., a megye kitétele nélkül, a Herczegheké. — **Mikelaka**, régebben Itelaka (Mekilaka, Mykelaka, Hytalaka, Itelaka, Mikelaka), ma Mikalaka Aradtól ék-re. 1377. egészen a Maros mellett feküdt¹⁾. Az aradi káptalan még 1135. táján kapta. 1333. már plébánia, 1343., 1349., 1350., 1359., 1367., 1368., 1377. (midőn Jakab országbíró is megjelent Mikelakán) birtokáért elkeseredetten pörölt a káptalan a Laczkfyakkal, kik 1387. önként lemondtak igényeikről. 1380. Itelaka felét a káptalan, másik felét pedig a prépost nyerte; 1392-ben a Gyirakszék (Gyrakzek), Morotva és Sziget nevű erdőrészszel együtt egészen a káptalannak jutott. 1496. Dóczyék elhajtották innen a káptalan gulyáját, 1559. pedig a gyulai őrség erőszakoskodott itten. 1561. még 20 kapu után fizetett Mikelakán a káptalan²⁾. — *Miklóskenéz-Kalodvája*, l. Kalodva. — *Millenfalvát* 1461. Lippával és Keszivel együtt említik. — *Milona* (Milana, Mylona), a mai Arad é-i részén, Ség szomszédságában; 1135. táján kapta az aradi káptalan, mely 1349. elfiltotta birtokától a Laczkfyakat, 1405. pedig átíratta a rávonatközö alápítólevelet. — **Milova**, l. Alsó- és Felső-Milova. — *Misztelecz* 1471. Udvari környékén (Temesben), a csanádi káptalané. — *Mogyoród* (egy 1723. évi térképen még Magyaráta néven pusztult falu), Bruckenaútól (Piskitől) é-ra. 1333. plébánia. — *Moldovác*, 1471. Kaproncza vidékén az Ábrahámffyaké. — *Molnári* (Molnary), a csicséri Háda-Szigeten, vagy attól mindjárt keletre feküdt³⁾. 1428., 1448. és 1449. az aradi káptalan és bizerei apát közt határvillongás folyt e pusztá miatt. — **Monostor** (Monustur, Monostre, Monustor, Monostor), ma Temesben, Orczifalva közelében. 1285. a Csanád-nemé. 1333. az aradi főesperesség egyik határplébániája. 1479. kir. jobbágysági erőszakoskodtak Szöllösön, miért is Nagy Ambrus temesi comes vizsgálatra utasította Aradmegyét. 1552. már Temesvárhoz tartozott. — Egy másik *Monostor* Kúvin és Kovaszincz közt feküdt, s helyét az oláhok most is monasteriának híjják. A pápai tizedjegyzék szintén Paulis közelében említi 1333-ban, mint plébániát. — *Monostorlaka*, (a mai Mondorlak) 1561-ben az aradi káptalané⁴⁾. — *Monyorós*, l. Alsó-, Felső- és Középső-Monyorós. — *Musa*, Soborsin pusztája. l. Felső-Musa.

Nagy-Bozva, l. Bozova. — **Nagyfalu**, Pécskától dny-ra a Maros mellett; 1463. és 1514. Aradban mint vámszedőhelyet említik. De már 1333., mint plébánia, a csanádi főesperességhez és így Csanádhoz tartozott. Ott említik a Maroson levő révét 1454. is és ott van most is. — *Nagy-Kecskés* (Nagykechkes) nevét a Kúvintól keletre emelkedő Kecskés-hegy őrzi; 1256. a Csanád-nemzetségé. — **Nagy-Kevesd**, 1479. Váradja uradalmában, Tót-

1) Dl. 29716. — 2) Bővebben *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 122—3. s Tört. Ért. 1890., 161—4. és *Rácz*, Zaránd, 214—5. Dl. 29743. — 3) A csicséri nép a szödi (mások szerint bizerei) romokhoz számított kockaköves zömtorony («küt») s a többi omladék helyét ma is Morárinak híjják. — 4) Nevére nézve l. Tört. Ért. 1890., 165. l.

Váradtól ény-ra, a mai Gavosdia. — *Nagy-Szécsény*, l. Szécsény. — *Nagy-Székas*, a mai Székas Lugostól ény-ra, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Nádas*, 1437. a Herczegh-család pusztája. — *Nádasd*, Másik-Nádasd és Harmadik Nádasd a Berekszóba ömlő nádasdi patak mellett. Nádasd 1256. a Csanád-nemzetségé. A három Nádasdot Keszy Balázs 1471. a csanádi káptalannak adta. — *Negovanolcz* (igy és Nygwanoczy), 1440—77., 1510. a solymosi uradalomban, Szabadfalu és Voksincz közt. — *Negyedik-Kiszdia*, l. Kiszdia. — *Novák* (Noák) a mai Mondorlakkal átellenben. 1135-től az aradi káptalané s ennek birtokául írják 1561. is. 1355., 1377., 1385—6., 1399., 1411. a Laczkfyakkal perelt birtoka miatt a káptalan. 1496. az Alerdő, Ösztövér és Kér nevű erdő feküdt mellette¹⁾. Bírása 1511-ben Kerekes Elek²⁾. — *Nyárrév*, Bak falu és a Maros mellett, mint neve mutatja, révvel. Zábránnyal és Cseraljával együtt emlegetik. 1463—72. a Póságé, 1517. Kenéz Jánosé és Pethő Ferenczé, 1561. Pethő Péteré s Jánosé, Mágocsyé, Liszthyé s özv. Zaynéé.

Odvas (Odwas, Odvas, Oduos), ma Otvos, a Maros mellett, Konop és Milova közt. 1440. Ország, 1477. Bánffy, 1510. György örgróf, 1597. Jósika kapta. — *Ohaba*, a mai Ohaba lunga, 1440—77. a solymosi uradalomban. — **Ohaba**, a mai Ohaba Szerbszka, 1427—1479. a váradjai tartományban. — **Ohaba**, a mai Szoborsin és Váma közt; sőt, téves hagyomány szerint³⁾, ennek helyén épült volna Soborsin. 1440. az Országhoké, 1477. a Bánffyaké, 1510. György örgrófé. — *Ohabicza*, 1440. falu, 1477. és 1510. már pusztá a solymosi uradalomban, Ohaba Szerbszka közelében. — *Olnos* (talán Ónos) 1452. a Fejéregyházyaké, 1500. az Országhoké a szódi uradalomban, Fülöptelek és Remete vidékén, hol egy patakot ma is Hónosnak neveznek. — *Oshyz* földje 1232. Basarág és Sziond közt. — *Ovopáty*, Lapusnik és Lőkösfalva közt, 1440. Opath és 1477. Owopathy néven a solymosi uradalomban. Eredeti neve Apát lehetett.

Ördöglyika, ma Luka vagyis Greifenthal, ép az Ördögárok (római sáncz) mellett; 1471. Erdeglyka néven. Borzlyuk uradalmában. — *Öregkolcz* (Wyrygkowcz, Wregkolcz) 1440—77. a solymosi uradalomban a Ménes-patak völgyében. — *Ötvenablaka* (Ewthwenablaka, Ethwen Ablak), ma Ötvenes pusztá, Aradtól é-ra. 1471. a Szeri Póságé a szentpáli uradalomban⁴⁾; 1489. (Ewthween néven) a királyé; 1457—1490. a Hunyadiaké, kiknek magvaszakadtával 1508. (Kötvenablaka, helyesebben Ötvenablaka néven) Podmaniczky János és Horváth Iános kapta; 1553. Gettheyey Jánosé; 1561. Ötvenablakos földesura Újlaky Sebestyén, Papfy Lajos, Mágocsy Gáspár, Glesán Miklós és özv. Zay Györgyné.

1) Története u.-o. 203—5. — 2) DI. 22214. — 3) *Fübián*, I. 47. — 4) *Csánki* (I. 701.) szerint két különböző hely. A Póság faluja Ménesi és Bodorlak vidékén állott volna; ettől a mai Ötvenes sincs távol; de ha Ötvenablaka 1457. Szilágyi Erzsébeté volt, ezt csak úgy érthetjük meg, ha Csanádba helyezük, hol 1484. is említik.

Panád, a mai Új-Panád. 1315. Dósa kapta. 1333. már plébánia. 1486—7., 1495., 1500—2. az Országhoké, s a sződi kastélyhoz tartozott. 1561. Nagy, Zayné, Mágocsy, Pászthory és az Ábrahámffyak szegényebb ága volt a földesura, 6 portával. — *Papfalva*, a mai Neudorf táján, 1463. a Szeri Póságé. — *Papok-Fejéregyháza*, 1. Fejéregyház. — *Papok-Ségje*, 1. Ség. — *Part* vagy *Parti*, 1. Alsó- és Felső-Part. — *Patak* (máskép Kalodva-Patak), a Kalodvai-völgy torkolatánál; 1475. várral. — 1355. az aradi káptalan faluja; 1440. Országh, 1477. Bánffy, 1510. György örgróf szerezte meg. — *Paulócz* (Pavlovecz, Pawlocze, Paulovcz, Pawlesth) Radmanest körül. 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta a solymosi uradalommal. — *Peleczke* (1471-ben Belecze), Kapruczától é-ra, a Pliski-völgyben, 1471—1519. az Ábrahámffyaké. — *Pernyefalva*, ma Pernyest, Soborsintól é-ra, 1479. a váradjai uradalomban. 1483. a Bánffyaké, 1510. György örgrófé. — **Perő** (Perev), a mai Perul, vagy inkább a Székas és Bara közt levő Dealu Pueri őrzi emlékét (Lugostól ény-ra). 1337. a Csanád-nemzetségé; de inkább Fülöpköve közelében említik. — *Pestös* (Pestews), 1337. ugyanott. Most pusztá a Kaprióra mellett lévő pestesi völgyben. — *Pestösfő* (Peztuzfew), 1366. a Csanádnemzetségé. Kétségkívül az épen most említett pestesi völgy eredeténél. — **Petercse** (Petherche, Petterche), a mai Petirs, Lippától dk-re. 1337—1444. a Csanád-nemzetségé. — *Petrőcz* (Petrolcz, Petrowcz), a Repes-völgyben; 1440—1510. a solymosi uradalomban. — **Pécsk** (Pechk), a mai Pécska, a Maros mellett, melyen réve vagy gázlója volt 1421., midőn új adományúl kapta a csanádi káptalan. Mint vámszedő helyet 1514. is említik. 1516—17. Pécsky Mátyás aradi kanonok volt. 1549. Pécsk, az urbarium szerint, Csanádban feküdt. (1750. nov. 11. Pécskát Aradhoz, Pusztá-Pécskát Csanádhoz csatolták). — *Pél*, 1. Jászpél. *Péntek*, Radnától é-ra, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Péntekülése* (Penthekylese), ugyanennek közelében; 1446. az Országhoké. — *Poklosi* (Puklussy), Simándtól délre, az Ördögárka vidékén lehetett; 1256. a Csanád-nemzetségé. — *Polyana*, Tót-Váradtól ék-re, — 1479., 1483. ennek uradalmában. — *Pongráczfája* (Pongrachfaia) a Maros mellett, Zádorlaka átellenében; 1247. és 1256. a Csanád-nemzetségé. — *Pongrácztelke* (Pangraczthelke), 1247. amannak szomszédságában. Valószínű tehát, hogy az 1437. és 1486—7. említett *Pongrácz* a két falu egyesüléséből keletkezett. — 1510. és 1518. már Csála pusztái. Közeliükben volt a Pongráczörvénye nevű halastó. — **Pozsoga** (Posga, Posoga), ma ugyane néven Krassó-Szőrényben, a Maros mellett. 1366., 1455., 1508. a Telegdyké. — *Pókatornya*, 1. Mátyustornya. — *Pörszékely* (Porzekel), 1466—78. a Dóczyaké, a megye szabatos megjelölése nélkül, Szent-András és Gyarak között. — **Pörség** (Puersegh, Pwrsegh, Peersegh, Perwsegh, Pwvseegh, Persek,) Peszák, a mai Torontál ék-i részén, Perjámóstól dny-ra; 1399—1549. gyakran említik.

Radacsiva-Kizdia, l. Kizdia. — *Radajocz*, (Radayowcz, Radowecz) 1440—77. a solymosi uradalomban, Bruznik közelében. — *Radamócz* (Radomewcz), Felső-Kövesd és Sistarovecz közt, 1440—77. a solymosi uradalomban. — **Radmanócz** (Radmanowcz) Bara és Spata közt, a mai Radmanecz, Lippától dk-re. 1440—77. Solymos tartozéka. — **Radna**, mai helyén, Lippával átellenben; 1477-ben¹⁾ Magyar-, Középső-, Rác- és Új-Radna néven 4 különböző helység; s ezeken kívül még egy Radna nevű pusztájok is volt a Bánffyoknak. 1494. Alsó- és Felső-Radnát is említnek. 1440. Ország, 1477. Bánffy, 1490. Corvin János, 1510. Brandenburgi György, 1561. a király a földesura. 1514. némi szerepet játszott «Dorff Radnern», midőn Dósa Solymost ostromolta. Kápolnája — melynek helyén emelkedik most a híres búcsújáró-templom — állítólag 1520. épült. 1559. e falut tévesen Temeshez számította a király. Egy 1663. évi krónika szerint s így kétségkívül már a XVI. században is — ezüst és rézbányákat műveltek ottan. — *Ravazd*, 1478. óta többnyire nemesi névben. Asszonylaka táján fekdühetett. — *Rác-Radna*, l. Radna. — *Rágásföldű* (Ragasfeldew), a Marosba Valemárénál ömlő Rogoselui-patak mellett, 1477. a solymosi uradalomban. — *Raznicza*, 1510. Solymos vidékén. — **Remete**, ma Könighshof Temesben; 1471—1500. a szödi uradalomhoz tartozott. — *Repes* nevét fenntartotta a Répás-völgy és Répás-major Temesben. 1440—77. (mely utóbbi évben Répásnak írják) a solymosi uradalomban. — **Rékas**, ma Rekesel, vagyis Altringen. 1436. a Berekszó mellett említik. 1499. Kis-Rékas a Ravazdyaké volt. — *Rékasacz*, emennek szomszédságában, vagy vele egy lehetett; 1552. a Gaalok kapták a két Bagddal és Györkkel együtt. — *Rincsor* (Riusor, Rynestor, Rewesor), Szterkoványa és Galsa közt, 1479. a váradjai uradalomban.

Salafő (Salafe), talán Zalafő, Gyarak és Ménesi közt; 1561. Bebek Györgyé 27 telekkel. Valószínűleg a Kecskésről leömlő egyik patakról nevezték el. — **Ság**, másképp Mező-Ság (Mezewsagi, Mezeusak, Mezesag, Sag, még 1561. is Saagh), a mai Segenthau vagy Dreispitz, Temesben²⁾. 1333. már plébánia Mező-Ság. 1489. Ethele István, 1510—11. Ravazdy Péter, 1561. Kassay János a földesura. — *Sándorfalva*, Hasznosfalva vidékén, 1455. a Telegdyké. Fekvése ösmeretlen. — *Sáregyház*, Cserfalva, Kő, Bodrog és Hodosd közt felsorolva, 1561. Pászthory Jánosé. — *Sárszó* (Saarzew, Sarzew) Lippától dny-ra s Hodostól ény-ra, 1330—1439. említik. 1471. a Keszyek a csanádi káptalannak adták. — *Sásszerteleke*, 1508—18. Vizes pusztája. — *Sebes* Odvos és Konop közt feküdt, a nevét ma is viselő Sebes-völgyben (Valea Sebesului). 1440—77, a solymosi

¹⁾ Elesik tehát *Fábián* (I. 123.) azon állítása, hogy Radna alapját Janics ferenczrendi barát csak 1553. vetette volna meg. — ²⁾ 1333. Oyczewsinak másolták (Csanádi Schem. 1880., 41. l.); a Monum. Vat. (I. 1., 146.) már helyesen Mezewsaginak. Azt a kírást tehát, mint értelmetlent, figyelembe sem vehetni.

uradalomban. — **Selle**, a mai Czella, Krassó-Szörény é-i részén; 1427. Garay Jób kapta, kitől 1479. Bánffy Miklós és Jakab vette meg. — 1510. (Zegle néven) György őgróf kapta. — *Serfesd* (Serfesd, Serfesdev, Seruusdey) Fellak közelében. Aradban említik¹⁾ már 1330., midőn a Garayaké volt. 1455. az e családdal rokon Botosoknak fiúágon történt magvaszakadtával a Botos-lányok, majd 1478. — már mint pusztát — a Jaksicsok kapták. 1561. óta Csanádhhoz számították. — **Ség** (Seegh, Seeg), 1398-ban Király-Ség, 1561. Papok-Ségje név alatt, valószínűleg azért, mert egyik része a kincstáré volt s a másik az aradi káptalané, mely ezt még alapítatása idejében kapta. Később Kis- és Nagy-Ség (Szeg) név alatt a reformátusok egyházai közé tartozott. Ma Ség, Aradváros egyik külvárosa, melytől 1411-ben, midőn bitorlóitól visszanyerte a káptalan, a Százazér (a mai Holt-Maros) választotta el. 1496. Dóczy, 1498. Haraszthy dúlta a káptalan itt levő javait. 1561. még 4 portája volt. — *Simánd*, ma Pusztasumanda, Königshof és Bencsek közt, a római sáncz mentén, Temesben. Már 1290. tiltakozott eladatása ellen a Csanád-nembeli Pál; 1323. Fülöplaka szomszédjának mondják; 1333. plébánia; 1339. a Csanád-nem tagjai, — 1360. viszont az e nemből való Telegdyek osztozkodtak rajta. — Vele egy, vagy csak szomszédos vele *Tót-Simánd*, Mácsalaka és Fülöptelek közt, 1500. a szódi uradalomban. — *Simanócz* (Symanowcz) Bratasinácza és Alsó-Székas közt, 1479—83. a váradjai uradalomban. — **Solymos**, mai helyén, Váralja és Magyar-Radna közt; egy sorsa volt a várral. (L. ennek történetét. — *Sopron*, l. Két-Sopron. — *Sopron*, a mai Allios vidékén. 1446—1457. a palotai Czibakoké. — **Spatha** (Zpatha), ma is e néven, Krassó-Szörény ny-i részén; 1440. Országgh, 1477. Bánffy szerezte meg. — *Sterkovács* (Stherkowacz) Dobreincze és Baniczi közt, 1440—1510. a solymosi uradalomban. — *Sterkoványa* (Stherhovanya, Ztherkonya) Pernyest és Rincsor közt, 1479. és 1510. a váradjai uradalomban. — *Siregócz*, Bukócz és Bánya közt, 1440. a solymosi uradalomban. — **Szabadfalu** (Zabadfalw), ma Zabalcz, Lippától dk-re; 1440. a solymosi uradalomban. — *Szalainya-Kúta*, 1366. a Csanád-nemzetségé; ezé 1455. Szlatina is a Maros mellett, mely ezzel kétségtelenül azonos. A pestesi völgyben feküdt. — **Szalcsva** (Zaczwa, Salchwa), ma Szelcsova, Krassó-Szörényben. 1455. Telegdy Lőrincztől Illyey János vette meg. E családé 1508. is — *Szamarócz* (Samarowcz), Martoni vidékén említve, a solymosi uradalomban; 1477. a Bánffyaké. — **Szarvaság** oly régi elnevezés, mint a Konopi-völgyben a Medveág; ma Szoroság a Valea-mare mentén, é-ra Tót-Váradtól, melynek uradalmába tartozott 1483. és 1510. — *Szavas* (Zavas, Zawas) 1440. a solymosi uradalomban, a Repes-völgyben. — **Szavarsin** (Zawasim, Zawa-

¹⁾ Abból, hogy ekkor Seruusdeynek írják, ki ne hozza valaki, hogy Servus dei (Isten szolgája) volt a neve, mert úgy járna vele, mint a Névtelen Jegyző, ki Deést a pogány magyarok Deus-kiáltásától származtatta. Serfesd és Serefel régi magyar keresztnév.

syn) Gözevámja és Ohaba közt, a mai Soborsin. 1479. és 1510. a váradjai uradalomban 1551. a soborsiniak Petrovicscsal viszályba keveredtek s Martinuzzinak esküvel ígérték, hogy neki ellenállnak. Ekkor tehát vára is volt s ennek nyomait pár évtized előtt még mutogatták a Czukorhegyen. — *Száldobágy* (Zaldobagh, Zabolath, Szalobaty), 1479. a szádjai uradalomban, a mai Birkistől k-re. — *Száldobos*, Parti és Dorsz közt; 1471. a Keszyek a csanádi káptannak adták. — *Szarszahaza* (Zarchahaza, Zarthahaza, Sarsahaza, Zarchiaza, Szarchyahaza). Még 1743. is Szent-Tamás és Ferigyház közt sorolják föl Szeroczház néven¹⁾. 1437. Országh M., 1495. leánynegyedül Országh Katalin kapta; 1500. a szödi kastélyhoz tartozott; 1549—1561. az adójegyzékekben még szerepel, Kő és Bodrog közt. — *Szelistye*, Bánya és Musa közt, 1479. a váradjai uradalomban; 1510. György örgróf kapta. — *Szent-András* (Senthanduryas, Zenthandras) Gyoroktól ény-ra; 1380—1451. az aradi préposté. — *Szent-Demeter*, Jászpél és Kinged közt; 1360. a Telegdyek osztottak rajta; 1484—1492. Csanádhhoz, 1489. részeit Aradhoz számították. 1493. Bessenyei Kristóf itt levő javait elzalogosította Dóczy Imrének. — *Szent-György* (Zenthgergh, Zenthgyergh), még egy 1761. évi térképen is ény-ra a Háda-(Adda)-szigettől (Mondorlak és Glogovác közt). Aradban 1444. említik először; 1561. az aradi káptalané. — *Szent-Iván* (Zenthyan), először 1434. és 1444. nemesi előnévben; 1498—9. az aradi káptalané; 1607. Arad pusztája; 1761. ugyanazon térkép Glogovác és a Háda-sziget közé teszi. — *Szent-Margita* puszta kilenczedének szedésétől 1495. özv. Dóczyné mindenkit leltitott. — *Szent-Mária* (Zenth Maria, Zenthmaria), a kimondásban talán Szentmarja, a mai Múra, Csála mellett. 1465. a Muthnokyak, 1470. a Mezőgyániak, 1473. a Dóczyak, 1483. a Dienessyek a földesurai. 1487., 1495—1498. mind több részt szereztek ott a Dóczyak. 1506. ítélet útján a Dóczyak elvesztették ugyan, de még 1519. is tiltakozniok kellett ellenök a Dienessyeknek s 1520. tényleg Dóczy kapta meg Szent-Máriát. — *Szent-Mihály*, másképp Veszető, Szombathely vidékén; 1359., 1393., 1479. Csanádban. 1428—1449. a bizerei apát faluja. — *Szent-Miklós* (Zenthmiklos), Szemlak és Pécska közt, a Maros jobb oldalán¹⁾; 1472. a Vargassyak tartottak rá igényt. 1489. a Dóczytól lopott lovat itt találták meg Major Péternél. 1559. a gyulai katonák pusztították. — **Szent-Miklóstelke**, a mai Kis-Szentmiklós; 1471. a csanádi káptalan kapta. — *Szent-Tamás* (Sanctus Thomas, Zenththamas), Arad és Pécska közt, a Holt-Marostól é-ra²⁾; 1334. plébánia. 1485. nemesi névben. — *Szente-Tornya* (Zenththornya), puszta Orosháza és Szarvas közt. 1463. Aradhoz, 1471—77. Békéshez számították. Ma is Békésvármegyében fekszik. — *Szeremiklósfalva*

¹⁾ 1761. térkép (Szentkláray, Százév, I). *Csánki* ugyanitt Csanádba teszi s az aradi Sz.-Miklóst a mai temesi Kis-Szent-Miklóssal azonosítja (I. 703. és 779.); ez inkább Szent-Miklóstefeke. — ²⁾ 1761. évi térkép *Szentkláray*nál, I. B.

(Zere-Miklosfalwa, Zerenyklosfalva, Zeremyklosfalwa), 1464. a Báthoryaké. Baialestefalva (a mai Baia) és Medvefalva (a mai Cioka Ursoini) vidékén említik; ez utóbbtól keletre s Baiától ék-re valóban ott van a Magura-Seri, a helységnek nyoma nélkül, hacsak dél felé «La Rovina» (A rom) nevű magaslat nem utal rá. — **Szesztarócz** (Felsew- és Alsosestarocz 1440-ben; Sestharowczy 1477-ben) a solymosi uradalomban; a mai Sistarovecz, a hasonlónevű völgy fejeinél. — **Szécsény** (Zechen, Zehen, Zechen, Zechewa), a mai Szécsány, Temesben¹⁾. 1360. Kis-Szécsény a Telegdyké; 1452. Nagy-Szécsényt a Marczalyak eladták Hunyadi Jánosnak; 1442., 1451., 1452., 1488. szintén két Szécsényt említnek Aradban az oklevelek, — néha (1480. 1506.) Csanádban is. Máskor egyszerűen Szécsénynek nevezik. 1333. az aradi főesperességben már tekintélyes plébánia; 1337. két papja volt. Ugyanekkor említik, hogy egy forrás bugyogott fel a falu közepén; keleti oldalán állt Csanády Mihály kuriája, a nyugatin Telegdy Csanád esztergomi érseké; éjszakon az ú. n. nagyút vezetett; délen egy varga háza állott. A falu közepén levő forrástól egy útca egyenesen a templomhoz vezetett. E kútat 1458. Albertkútjának nevezték. Földesurai régebben a Csanádyak és Telegdyek, 1452. a Marczalyak és Hunyadiak, 1458. a Bosoryak, 1485. a Jaksicsok. 1438—48. Szécsényi János aradi kanonok volt. — *Székas*, I. Felső- és Nagy-Székas. — *Székas-Kalodva*, I. Kalodva. — *Szigetfő* (Zygethfew, Zykethfew), 1479. a szádjai, 1510. a sugdyai uradalomban, Veresmart és Selle közt, a mai Osztrov, melynek neve szigetet jelent. — *Szilas* (Zylas, Sylas), 1479. a váradjai uradalomban, Kis-Kövesd és Dombavicza közt. — *Szilvagy* (Zylwagh), majd Szilvagy-Kalodva, a mai Kladovai-völgyben feküdt, 1439. — *Szilvásfalva*, ugyanott; 1464. a Báthoryaké lett. — *Sziond* (Zyond, Ana-Zehund, Zyhan, Zyhond), a mai Szionda-pusztá Tornya és Batonya közt. Már 1230—32. az aradi vár tartozéka. 1437. és 1446. a Szárazér mellett (a megye megjelölése nélkül) a Herczegheké, kik 1546. is igényt tartanak rá. 1454. Hunyadi kapta. 1463. egy részét a Varjassyak és Csirayak követelték. 1549. már határozottan Csanádhoz számították. — **Szlatina** (Slathyna, Zlathyna), ma ugyanezen néven a soborsini járásban. 1439. Garay, 1479. Bánffy, 1510. György őgróf kapta. — *Szlatina*, másképp talán a már említett Szalatnyakúta (I. ezt); 1455. a Telegdyké (Zlathana néven). — **Szombathely**, (Zombathel, Zumbathel, Zombathel), a mai Szabadhely, a Maros jobbpartján. 1135. óta az aradi káptalané, mely 1370. már itt szenvedett némely sérelme miatt, 1428. pedig a szomszéd Molnári miatt perelt. 1333. plébánia. 1449., 1455., 1468. a Bothosoké. 1455. itt levő részeit Keszy Balázs részént az aradi káptalannak, részént a kalodvai pálosoknak adta; a káptalan, mely 1484. a remeték részét is elfoglalta, 1517-ben, mint maga mondja, háromszáz évnél nagyobb idő óta birtokos. 1501. II. Ulászló meg-

¹⁾ Bővebben *Tört. Ért.* 1886., 94—96.

erősítette a pálosokat itteni javaikban, melyeket azonban már 1511. eladtak. 1535. Petrovics dúlta. 1561-ben az aradi káptalannak, özv. Dóczy Miklósnénak és Szeleményi Lászlónak 4 portája volt itt. Még 1787. is Szombathelynek írta a megye. — *Szomorúfalva* (Zwmarynfalwa), úgy látszik, Iltyó átellenében, a Trieste-hegy tövében. 1479. Szádjához tartozott. — *Szor* földje 1232. Basarag és Sziond közelében, Basarág és Szent-Tamás közt feküdhett. Talán egy vele *Zoras*, vagy *Zawas*, melyet 1332. Varjas és Gedus közt említnek. — *Szöllős* (Zewlews, Zewles), v. ö. Nagy-Szöllős és Aranyos-Szöllős. Vingától ény-ra feküdt s már 1333—7. plébánia volt. A pápai tizedjegyzék két ily plébániát említ egymás közelében (Scelews, Zolews); s az 1763. évi katonai térkép Vingától é-ra szintén két Selleust jegyez föl. Az 1561. évi dicalis összeírás már csak Aranyos-Szöllőst ismeri. 1465., 1468., 1473., 1498. a Muthnokyaké; 1470. Mezőgyáni a maga részét eladta Dóczynak, kit ide 1474. be is igtattak; 1479. a monostoriak dúlták; 1483. a Dienessyek is elzalogosították a maguk részét Dóczynak; 1495. a Muthnoky-részt Dóczyné vette meg s 1497. eladta fiának, kit ebbe 1498. beigtatni rendelt a király. Ítélet útján 1506. elvesztette ugyan Dóczy, de még 1510. az övé, mert villongott határai miatt Ravazdyval s 1511. zálogbavetette; 1519. Illyei Dienessy Tamás váradi kanonok és szöllősi plébános tiltakozott ugyan a Dóczyak itten való birtoklása ellen, 1520. azonban végkép megkapta e falut Dóczy Ferencz s 1561. is Dóczy Gáboré volt Aranyos-Szöllős. — *Sztaniszlóháza*, I. Gyertyános. — *Sztojanócz* (Ztainocz, Sthoyanowczy), 1440—1510. a solymosi uradalomban, Radmanócz és Szpata közt. — *Sztondincz* (Standincz), u.-o., Kermelőczy és Bara közt. — *Szudas* (Zwdas) vagy *Szuvas* (Zouas, Zovos) 1256. a Csanád-nemzetségé; 1477. a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé, valahol Radna vidékén. — *Szunyogszeg* (Zwnyogzeg), Milova vidékén; 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Szurakrív* (Zwrakrew) nevét ma is őrzi a Sura-völgy Vingától dk-re. 1256. a Csanád-nemzetségé.

Talmágy, I. Alsó- és Felső-Talmágy. — *Tamási*, állítólag az aradi káptalan ősi birtoka¹⁾. Arad egyik külvárosának, Gájnak egy részét, a mult században még Tamásdának hítták²⁾ s így Tamásit itt kell keresnünk. — *Telkes*, Odvas és Sebes közt, 1477. a solymosi uradalomban. — **Temesest**, Czigol és Gözevámja közt, 1479. Váradja uradalmában; ma is megvan, Soborsintól ék-re. 1510. György őrgróf kapta³⁾. — *Terimtelek* (Therimteluk); 1256. együtt említik Szudassal. — *Tiszafalva* Soborsintól é-ra. 1479. a váradjai uradalomban. 1510. György őrgróf kapta. — *Told* Nagy-Szöllős és Majlátfalva közt (a mai Temesben), 1443—4-ben a Fejéregyházyaké. — *Tófája* (Thofaya), Csálától délre. 1421—26. a Kolozsvá-

1) *Peracsényi*, A régi Orod dolgai, 20. — 2) *Lakatos*, I. 49. — 3) Temerkényt tévesen sorozza Dr. *Réthy* László (Pénzverő izmaeliták, 11. l.) az aradi helyek közé, mert ez Csóka és Szanád közt, Csanádban feküdt. (*Csánki*, I. 705.).

ryaké, majd a Csályayaké, 1519—25. Keserű Mihályé és Dóczy Ferenczé. Az 1561. összeírásban még említik, sőt az 1723. évi térképen is szerepel, mint Tótfaj. — A Tófája név némileg emlékeztet az Arad-város czímereiben is megörökített Póva-tóra. (Egy Tótfő nevű, ettől különböző falu, 1472—1520. közt Temesben). — *Töt-Berbenoze*, l. Berbenoze. — *Töt-Hodos*, l. Hodos. — *Töt-Simánd* l. Simánd. — *Tóti* (Tothy), a Maros mellett, Bodrog vidékén; 1562. új adománykép kapta Cseffy és Vizessy. — *Tövis* (Thys), Váradjától é-ra. 1427. Garay, 1477. Bánffy, 1510. György ögróf szerezte meg. — *Tövisegyhás* Udvari és a két Mahus közt Temesben. 1471. a kesziektől a csanádi káptalan kapta. (A ma Aradban levő Tövisegyháza akkor Zarándban feküdt). — *Tövisevár*, l. a várak közt. — *Tudorócz* (Thwdorowcz) 1477. a Bánffyaké; pusztá volt Középső-Kövesd vidékén. — *Tusovo* (Twsovo) 1440—1490. a solymosi uradalomban, Repes és Petrócz közt. (1477. Thwsthrew néven is).

Udvari (Wdwary) ma Dvorin, Vingától ény-ra. 1471. a csanádi káptalan kapta. 1480. Gyanthey Istváné; 1481. Dóczy egy részét zálogba vette Csályay Lászlótól, 1484. Pathócsy Orsolyától; abba 1482., ebbe 1485. iktatták be; 1484. egyik birtokosa Besseney Flóris; 1497. Udvarit Dóczyné fiának adta s ez 1504. hozzávette a Pathócsy-részt is. 1520. Dóczy pusztája gyanánt említik. Kis-Udvari pusztát Haraszthy 1488-ban adta Dóczynak. — *Újlak* (Vilak, Wylak), 1467—1443. a bulcsi apáté. — Egy másik *Újlak* a mai Feregyház vidékén feküdt 1446-ban. — *Új-Radna*, l. Radna. — *Ulma* (Wlma) 1479. a váradjai uradalomban, Lupest és Ohaba közt. *Ulmafalva* a galsai völgyben, Galsa közelében, 1479—1483. szintén a váradjai uradalomban. — *Unyás-Kalodva*, l. Kalodva. — *Úrkuta* (Wrkuta, Wrkucza) a mai Kapriora vidékén, 1337—1344. a Csanád-nemzetségé.

Vadkert (Vodkerth), 1367. a bulcsi apátságé. — *Valka* (Walka) Tófája és Fejéregyház vidékén; 1519. a Csályayiaké, 1525. a Dóczyaké. — *Varjas*, a mai Tornyától ék-re. 1437—1546. a Herczegh-család szárazérmelléki birtoka; 1465. a Jaksicsok megrohanták az itt tősgyökeres Varjassyakat. 1559—60. a gyulai katonák erőszakoskodtak ott. A megyét, a hová tartozott, világosan nem említik s így Csanádhoz is számíthatni. 1582. az egyik oklevél Csanádba, a másik (Tornyával és Batonyával együtt) épen Csongrádba teszi. — *Vasegyháza*, 1437. a Herczegh-család aradi pusztája, a Szárazér vidékén. — *Váma*, a mai Vinyest, Soborsin mellett, a réginek alapján épült kápolnával; 1479. még Wama, 1510. már Vinyest (Wygenisth) néven tartozott a váradjai uradalomhoz¹⁾. — *Váralja* Solymosvár alatt levő falut 1440. Országgh, 1477. Bánffy, 1490. Corvin,

¹⁾ *Csánki* (I. 763.) Vilmesdet veszi egynek Vinyesddel, holott Vinyestet még e század elején is Vámának nevezgették. (Vinyest vulgo Váma. Protoc. Parochiae Soborsinensis, 1812.)

1510, György őrgróf kapta. 1514. a váraljai jobbágyok terheik könnyítését kérték ez utóbbtól. — *Veresegyhás* pusztán állott már 1418-ban Szécsény és Fejéregyház közt, midőn betelepítés végett Szeri Pósa fia, Péter, Fejéregyházy Benedeknek adta át¹⁾. — Egy másik *Veresegyhás* falu 1331. Aradban Szöllős és Feltimár csanádi falvakkal együtt Hasznosi Péter özvegyéé lett. 1418-tól kezdve helyesebben Zarándmegyében s 1507. mint Lőkősháza pusztáját említik. — Egy harmadik *Veresegyhás* 1360-ban Pál-ülése és Almaszeg vidékén feküdt. — **Veresmart** (Weresmarth) nevét őrzi a mai krassó-szörényi Vörösmart, mely azonban a XVIII. század végén ősi helyét, a Maros áradásai miatt, odahagyta. 1427. Garayé, 1479. Bánffyé. — *Veres-Vinga*, l. *Vinga*. — *Veret* (Vereth), egy 1663. évi oklevél szerint Aradtól keletre, a Maros mellett²⁾. Az aradi káptalané volt. — *Vessző* (Wezew), Csanádmegye határán, a Maros közelében. 1430. a Varjassyaké. — *Vessető* (Vezethe), talán a vesze nevű halászeszközzel így nevezve. Másképp Szent-Mihály. (L. ezt). Alkalmassint egy Verettel. — *Vicse*, Keszi közelében; 1471. a Keszyektől a csanádi káptalan kapta. — *Villenfalva* (Wyllenfalva, Wlmafalva) 1479. a váradjai uradalomban. — *Vilmest* szintén. Vámától Vértecske választotta el. — **Vinga**, Temesmegyének ma is virágzó mezővárosa, árkokkal szeldelt halmokon. Már 1333—37-ben plébánia az aradi főesperességben. Kerek- és Veres-Vinga Aradban feküdt 1454-ben is, midőn Hunyadi Jánost és fiait a kerekegyházi uradalomba igtatta az aradi káptalan. — *Vizes* (Wyzes), ma Csanád pusztája. Batonyától ék-re. Egykori monostorának csupán neve maradt fenn³⁾. 1437., 1446. a Herczegh-, 1455. a Bothos-, 1485. a Vizessy- és Horváth-, 1487—1497. a Dóczy-családé. 1563. máj. 9. Vizessyék már mint pusztát kapták új adományúl. — **Vizma** (Wyzma és Wysnya) 1440—1477. a solymosi uradalomban. Ma is e néven áll e falu Szpata és Krivobara közt, Temesben. — *Voksincz* (Woksinczy és Woxincz) Bruzniktól keletre, hol a patakot ma is Válea Voksintzuluinak híjják. 1440—1477. a solymosi uradalomban. — *Vonuk* (Vorur? Vonuc; 1720-ban még Vomukháza), a mai Aradváros délkeleti része. (L. 176. l.). — *Vrehőcse*, helyesebben talán Verőcze (Wrechewcze), Gutonya és Vrekolcz táján, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Vrekócs* (Wrekolcz), Öregkolcz vidékén; 1440. a solymosi uradalomban. — *Vucsecs* (Vuchech), Marján és Novák közelében; 1377. az aradi káptalan perelt miatta Laczkfyékkal.

Zagoricza (Zagorycza, Zagorichye, Zagwrincz), Besen mellett, a Hodosi-völgyben. 1440. Ország, 1477. (Besen-Zagoricza néven) Bánffy, 1510. György őrgróf szerezte meg. — *Zamarinócz* (Zwmarinocz, Zamarjnowcz), Bruznik vidékén, 1440—77. a solymosi uradalomban. — **Zábrány** (Zabran), ma Zábrány, Lippától ny-ra. 1349-ig a titeli káptalantól Tötös

1) Sztáray-okl. II. 192. — 2) *Rupp*, III. 61. A Tört. Ért. szerint (1888., 9. l.) egy Vonukkal s így a mai Arad helyén feküdt. — 3) Wyzesmonostor, 1483. — Dl. 18791.

mester bérelte. 1463. Külső- és Belső-Zábrányt Szery István elzálogosította; Szery György leányai 1472. megszerzésétől eltiltották Országhékat és Ongor Jánost. 1471. «mindkét Zábrány» néven említik. 1506. a Pethő-család visszakapta. 1561. Mágocsy, Liszthy, Pethő János és Péter s özv. Zayné osztozott rajta. — **Zádorlaka** (Zadarlaka, Zadurlaka, Zadorlaka), a mai Zádorlaka, Temesben. 1333—7. már plébánia. 1465—1520-ig terjedő történetét lásd a Mezőgyáni-, Muthnok-, Dienessy- s főkép a Dóczy-család történetében; váráról szintén volt már szó. 1511-ben réve volt a Maroson. 1514. Dósa, 1551. a török foglalta el e falut. 1561. azonban még mindig Dóczy Gábor volt a földesura. — *Zámsor*, l. Alsó- és Felső-Zámsor. — *Zivernicze* aradi pusztát 1508. Ábrahámffy zálogba vetette Haraszthynak. Kaprióra vidékén feküdt. — *Zombró* (Zwmbro) Avas és Czigol közt, hol a Temesesti-völgybe szakadó Zimbrói-patak maig fenntartotta nevét. 1479., 1483. és 1510. a váradjai uradalomban.

XV. ZARÁNDVÁRMEGYE HELYSÉGEI.

Zarándvármegye azon részén, mely ma Aradvármegyéhez tartozik, a középkorban 10 mezőváros és 419 falu, összesen 429 helység állott. Az *egéss* Zarándban a Hunyadiak korában 7 vár, 7 mezőváros és 435 falu, összesen 449 helység volt. Aradi területen a következők:

Acsucza (Aczwcza, Achowycha), Halmágytól nyugatra; 1439. Világosvárhoz, 1477. a Bánffyak uradalmához tartozott. Régi bányászat nyomaival. — **Acsva** (Achwa), a mai Acsuva, Halmágytól ény-ra. Hét halmon fekszik s 1439—1477. közt már Acsva, Alsó-, Felső- és Fenyő-Acsva, 1561. Kis- és Nemes-Acsova néven említik. 1427. Losonczy Zsigmond kapta. 1439. óta Világos sorsában osztozott. 1510. György őgrófé lett. — *Agas*, neve fennmaradt a Vurvu-Akatzel (hegy) nevében. 1553—1561. Jenő vidékén a Losonczyaké. — **Agnafalva**, a mai Ignest, B.-Sebestől é-ra. 1553. a Losonczyaké. — *Agyagból* Kis-Agyagbéllel a közöndi (kiszindiai) uradalomban az Ábrahámffyaké 1471—1513. «Agyagbélvidéke» 1561. már a Báthoryaké. — *Agyagos-Dud*, l. Dud. — *Agyagos-Siklós*, l. Siklós. — *Alatka* (Alathk, Alathka), ma pusztá F.-Varsánd és Zaránd közt. 1477. a Nadabyak elzálogosították Dóczynak, kit ide 1478. igtattak be. 1494. Alathkay Ambrus borostyánkoszorús volt a krakói egyetemen. 1510. Nadabi Lovász Ferencz s a Nadabyak itt lakó jobbágysai hatalmaskodtak Dóczy ellen. 1535. Erdőhegyi Péter, utóbb (1559 táján) Csányi Bernát, 1561. Vas Mihály és Nádasy László özvegyei, 1564. Mernyey János a földesurai. — *Albosfalva* és *Albófalva* Közönd vidékén. 1471. zálog címén az Ábrahámffyaktól a Vérekhez került. — **Almás** (Almas, Almos), a mai Almás, Magyarádtól dk-re. 1334. már plébánia. 1464—1494. a Báthoryaké; 1494. Kolbász Lőrincz visszakapta s a családé volt 1561. is. — **Almás**, máskép (1439—1464.) Alsó- és Felső-, utóbb (1519—1525.) Kis- és Nagy-Almás a Fejér-Körös mellett, Kakaró és Al-Csil közt. A világosi uradalomhoz tartozott. — *Alsó-Acsva*, l. Acsva. — *Alsó-Almás*, l. Almás. — *Alsó-Baglyos*, l. Baglyos. — *Alsó-Barcza*, l. Barcza. — *Alsó-Bucsva*, l. Bucsva. — *Alsó-Csil*, l. Csil. — *Alsó-Egregy*, l. Egregy. — *Alsófalu* (Alsófalw) Dézna vidékén; 1441—5. a világosi uradalomhoz, 1553. a Losonczyakhoz tartozott. — *Alsó-Karatna*, l. Karatna. — *Alsó-Lonka*, l. Lonka. — *Alsó-Menyéd*, l. Menyéd. — **Alsó-Ménes**, a mai

Kreszta-Ménes, még 1561. is a Báthoryaké. — *Alsó-Raj*, l. Raj. — *Alsó-Rasztócz*, l. Rasztócz. — *Alsó-Siklós*, l. Siklós. — *Alsó-Szakács*, l. Szakács. — *Alsó-Társ*, l. Társ. — *Alsó-Tornova*, l. Tornova. — **Apa** (Apa, Appa), a mai Apatelekben maradt fenn a neve¹⁾. 1214-ben már mint szállóhegyet említik. 1235-ben Juhász Pál (Paulus Opilio) alispán (vicecomes) lakott itt. Úgy látszik, 1389. a Losonczyak kapták; 1477. Dóczy Imre megintette őket, hogy e zálogjóságukat visszaváltsák; 1478. azonban már magáévá tette a falut s 1480. tiltakozott Országhék igényei ellen, míg ellene 1483. Dóczy László özvegye indított pert. 1553—1561. ismét a Losonczyaké. — **Apáti**, Kis-Jenőtől ék-re²⁾. 1219. már villa, külön pristaldussal. — 1344-ből egy Jakab nevű nemesét (Bertalan unokáját) említik. Határos volt (Fekete-)Bátor és Kalácsa falukkal. 1406. Buga Péter tett végrendeletet róla³⁾. 1453. Keczerék s 1497. rokonaik, a Miskeyek kapták. A Zarándban említett másik Apáti, melyet 1418. a Maróthyak szereztek meg s hol 1451. a Sztárok és Czibakok is birtokosok voltak, Kétegyháza, Kígyós, Eperjes és Medgyes-Bodzás közt, a mai Arad határán, de már Békésben fekszik. Egy harmadik *Apáti* 1415-ben Komlóssal volt határos; földesurai a Czibakok és Apáthyak. — **Aranyág**, Alsó-, Felső-, Medvés- és Székas-Aranyággal együtt, tulajdonképen öt faluból állott. A világi uradalomban feküdt; Felső-Aranyág külön gazd. kerület székhelye volt. — *Assúrét* erdő 1429. a sámolykeszi uradalomhoz tartozott. — *Avashely* Dézna és Diécs közt, a Batrina-hegy tövében; 1553. a Losonczyaké. — **Ágya**, régi magyar tulajdonnév⁴⁾. Kis-Jenőtől ény-ra fekszik. Nevét a bihari Ágya comestől vehette⁵⁾. Vajdája 1241. erélyes részt vett a tatárok ellen való küzdelemben. Papja, Péter, 1332—7-ben évenként 17 garas pápai adót fizetett. Mai temploma a réginek helyén épült. 1479. a váradi káptalan faluja volt; 1552-ben Kis- és Nagy-Ágya néven Biharhoz tartozott s 49 portából állott. — **Áldófalva**, a mai Álgyst, Boros-Jenőtől keletre, Vojvogyén és Berza közt, a Fejér-Körös mellett. 1477—1553. a Losonczyaké. — **Árkos** és Felső- s Új-Árkos, l. Ároki. — *Árkostő* (Arkostew), Bokszeg és Monyoró közt, hol az Árkos-patak (most Jarkos) a Körösbe torkollik. 1553. a Losonczyaké. — **Ároki** (Aroky, Arky) a mai Jarkos, Silingyia és Hodos közt. 1387-től a Losonczyaké; 1478—1483. a Dóczyak zálogjósága. 1553. ismét a Losonczyaké, az Ároki közelében levő Új-Árkossal (Wyarkos) együtt. 1561. Felső-Árkos már pusztult hely. — *Árok-*

¹⁾ *Apayteluke* másképp Szöllös nevű helyet a Nyír vidékén már 1319. említnek a Gúteledek birtokában. — (*Anjouk-okm.* I. 498.) Ez azonban Szabolcsban feküdt. — ²⁾ De nem mai helyén, hanem, hagyomány szerint, odább é-ra, Csunyakeszzi felé. (*Ilas* Lázár tudósítása. Szabad Egyház, 1886., 16. sz.) — ³⁾ A DL. 8772. alapján a *Ilaan* (49. l.) által használt 1446. évi kelteztést a *Huzai Okm.* III. 150—4. és *Csánki*, I. 725. igazította ki ekként. — ⁴⁾ Szolnokban 1219., Nyitrában 1247. említnek Ágya nevű urat. (*Bél*, Adp. 193. *Huzai okm.* VII., 35.). 1508. Veszprémben is volt Ágya nevű falu. (*Szöll*, Bessenyei, 11.). — ⁵⁾ *Fáv. Reg.* 234—5.

szék, 1394. Királyi határában¹⁾, valószínűleg a Simánd és Székudvar közt levő Traján nevű, 500 holdas birtok területén.

Baglyafalva 1441—5. Világoshoz tartozott. — *Baglyos* és Alsó-Baglyos, Nadalbest és Láz közt, 1553. a Losonczyaké. — *Bagösvény*, út 1429-ben Vadász és Csegedszeg közt. — *Bajalestefalva* (Baylesthafalwa) 1464. a világosi uradalomban, Zöldes közelében, talán a bogyesti völgyben. — *Bajhozó* (Boyhozow), Apa közelében, a Makra aljában feküdt; 1214. Boleszló püspök a leleszi prépostságnak adta. — *Bajla*, vagy Bajlafalva, 1441—5. a világosi uradalomban. — **Bajnokfalva** (Baynfalva, Baynokffalwa), a mai Bohány, a déznai völgyben²⁾. 1441—5. a világosi, 1553. a Losonczy-uradalomhoz tartozott. — **Bakolszeg** (Bakolzegh), a mai Bokszeg, Boros-Jenőtől k-re; 1553. a Losonczyaké. — *Balamérfalva*, az egregyi (agrisi) vár uradalmában, előbb Egregyi Lászlóé, 1406—9. Tétényi Andrásé s azután a királyé. A Hegyesről fakadó s a mai Drauczon átfolyó Sıklós völgyében feküdt. — *Baliczfalva*, Dézna vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Baltafalva** (Balthfalva, Balthafalva, Balth), Jószászhely és a Fejér-Körös közelében, a mai Baltyele, 1441—5. a világosi uradalomban. 1464—1525. a Báthoryaké. — *Barafalva*, Doncsény közelében, 1553. a Losonczyaké. — *Bara-Kertes*, l. Kertes. — **Barakony** (Barakon, Barakun), a mai Aradmegye ék-i részén, Somoskeszi és Talpas közt. 1344-ben falu, ér és mocsár neve. 1515. Buttháni kapta. 1561. Toldy Tamásé. — *Barázdafoka* 1418-ban a Maróthyak uradalmában, Vári és Kevermes közt. — **Barcza** (Barza, Barcza), a mai Berza, Boros-Sebes és Algyest közt. A Losonczyak ősi birtoka. Losonczy László ugyan Erdőhegyi Balázsnak s ez 1489. Dóczy Imrének elzálogosította, de 1553. ismét a Losonczyaké. — *Barót* (Baroth) 1418. a Maróthyaké, Vári, Pél és Fekete-Gyarmat közt. — *Bavara*, Kiszindia határában; 1471. az Ábrahámffaktól Vér András vette zálogba. — *Bánkamarás*, l. Kamarás. — *Bánkuva* (Banchwtha) Kétegyháza és Almás-Kamarás közt. 1488-ban a királyi kincstáré volt. — *Bánvásári*, Pankota vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Bányafalva** (Banyafalwa), a mai Banyesd, Halmágytól é-ra. Közéleében Vosdócsón állítólag már a rómaiaknak is voltak bányáik. A világosi uradalomhoz tartozott. 1441-ben Bányafalva, 1445. Felső-Bányafalva, 1451. Kisbánya néven írják; 1510-ben, midőn György örgróf kapta, már Banyesdnek s így az utóbbi félszázad alatt oláhosodott el. — *Bárd* (Bard), e néven 1449. óta, midőn elfoglalása ellen tiltakozott az aradi káptalan. 1553. Nagy-Bárd 17 portával a Losonczyaké, 2-vel az aradi, 1561. Kis-Bárd a váradi káptalané. Bardu néven 1790-ben közösen használta e puszta-t Ternova és Kurtakér³⁾. Volt azonban egy Barda a borosjenői járásban

¹⁾ *Haan-Zs.* 57. — ²⁾ *Csánki* (I. 726.) egynek veszi a Halmágy vidékén levő Banyesddel. Ez azonban Bányafalva, vagy Kisbánya. — ³⁾ *Aradmegye jk.* 1790. nro. 29., 9. sz.

is¹⁾ és egy legelőt Buttyin határában manap is La Barda néven ösmérünk. A XVI. század adójegyzékeinek Kis- és Nagy-Bárdja alatt (Egregy vidékén) kétségtelenül a Ternova és Kér közt említett pusztát kell érteni. E falut 1563-ban is Pankota várához számították. — *Bátor* 1477—1561. közt Pély, Fekete-Gyarmat, Nagy-Zerind, Gelvács és Földhíd szomszédságában feküdt. Kis-Bátoron 1561. mindössze 2 porta volt. — *Belén-szeg* (Belenzek), Vadász és Talmács közt, 1429. a vadász uradalomban²⁾. — *Belótfalva* (Belothfalwa, Belochfalwa), 1429. a sápolykeszi uradalomban, Csermő vidékén. — *Belső-Iratos*, 1. Iratos, Aradban. — *Berekvég* (Berukweg), 1214-ben a Makra aljában, Makrafarka és Masar közt, Boleszló püspöké, majd a leleszi prépostságé. — *Bendefalva* (Bondefalva és Bendefalva), a megye ék-i részén, 1464—1525. Világoshoz tartozott. — **Berende** (Beryndew, Berende), a mai Berindia, Buttyin és Revetis közt. Nevét talán a megye egyik legnagyobb birtokosától, Berend comestől nyerte. Határában egy dombon némi várromok látszanak³⁾. 1553. a Losonczyaké, 1574. Kaza Alié. *Bernót* (Bernold, Bernolth), a Bernót (Bernát) keresztnév után. 1338-ban mint (Kis-)Jenő és Haraklyán, XVI. századbeli adójegyzékek pedig mint Zerind szomszédját említik. Plébánia már 1332—7-ben. Voltakép három faluból állt; Bernótból (1332—1478), s Nagy- és Kis-Bernótból (1464—1487). A XVI. században Erdős-Bernótnak is nevezték. — *Besztegnő* (Beztegnew) 1429-ben a sápolykeszi uradalomban feküdt; 1453. új adománykép kapták a Keczerék. A XVIII. században, Besenyőre fordított névvel, Zaránd határában sorolják föl⁴⁾. — *Bellenfalva*, Ignest táján, 1553. a Losonczyaké. — *Bélmeső*, Apáti vidékén. 1453. új adományúl kapta Keczer. — **Bél-Zerénd** (Belzerend, Beel Zelend, Belzelend), 1879. decz. 9-éig, midőn a Fekete-Körös árja, 4 ház kivételével, elsöpörte, ősi helyén állott. Most Vadászhoz közelebb épült újra a község. 1326. a Salánkyaké. 1473. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1510. Simayné kapott itt jószágokat. 1512. Gyulafi István a maga részjószágait átíratta Telegdy Istvánra. 1561-ben a Szokolyiak, Kutasyak és Ártándyak voltak földesurai. — **Bodjafalva** (Bodyafalva), a mai Bogyest, Halmágytól ény-ra. 1441—1445. még Bodjafalva, 1525. már Bogyestfalva (Bogesthfalwa) néven tagja a világosi uradalomnak. — *Bodon*, a Hodos nevű folyó mellett, Seprős és Miske közt feküdt. 1407., 1412. és 1413. a Neczpályak és Bethlenek osztoztak rajta; 1421. a Neczpályak s Bethlenek új adományúl kapták; 1456. a Neczpályak női ága követelte. 1458. Szokolyi László hatalmaskodott benne; 1466. (midőn tévesen Békéshez számították) Szokolyiné s Bajmóczyné kapta; 1473. e birtokból Neczpály István kielégítette a nőrokonokat; 1478. a Bethlenek és Necz-

1) U.-o. 1744. okt. 29., 351. l. — 2) A múlt század elején Bellyénségnek, Vadász mellett, mindössze 6 (magyar) lakosa volt. (*Bél*, Zaránd, kézirat, 43. l.) — 3) P. Nagy, Arad (kézirat), V. 137. — 4) Mesztegnő nevű falu ma is van Somogyban.

pályák e falura nézve is kölcsönös örökösödési szerződésre léptek; 1479. Juszt Jodók vette zálogba; 1480. özv. Bethlen Domokosné nem engedte meg, hogy birtokába igtassák Bajmóczy Imrénét; 1494. Justh András szerezte meg, de már 1496. visszaadta Bethlenéknek; 1559. Liszthy Jánosé, 1561. Kis-Bodon 15 portával özv. Bethlen Gábornée volt. — *Bodonfalva* 1561. a Losonczyaké. — *Bogdánfalva*, 1441—5. a világosi uradalomban. — **Bogyelestefalva**, máskép Bogylest (Boglezth, Boglesthfalva, Bogyelestefalva, Bogyefalva), azaz Bogyest, mely 1828-ban Felső-Csillel egyesült. 1464—1525. a Báthoryaké. — *Bokorfalva*, a mai Kakaró határában; 1439—1445. a világosi uradalomban. — *Bokor-Bucsvafalva*, (Bokorbuchwafalva, Bokorstan Buchwaja), a mai Solymos-Bucsava közelében; nevét Bokor Sztánról (Istvánról) vehette. 1439. óta Világoshoz tartozott. — **Boncsafalva** (Bonchafalva, Bonczafalva, Bonczefalva), 1602 óta már Boncsesd, mely néven ma is áll, Holdmészes és Gurahoncز közt, a Fejér-Körös mellett¹⁾. 1441—1519. a világosi uradalomban. — *Boros-Megyer*, l. Megyer. — **Boros-Telek**, l. Telek. — **Borosd**, vagy Borosdafalva (Brosd, Borosthfalva), 1560. már Brusztur, 1561. Alsó- és Felső-Bresztur, 1574. Brosztur néven, a mely alatt ma Halmágytól é-ra, a Valea-doliban fekszik. 1464—1525. Világoshoz, 1560. B.-Jenőhöz tartozott. — *Botfalva* (Bothfalva), az ősi magyar Bot személynévről. — Ágristól délre, a Botpatak völgyében feküdt s helyét ma is Botfalunak nevezik²⁾. 1439—45. a világosi uradalomban. — **Bozos** vagyis Bodzás (Bozas, Bozos), a mai Medgyes-Bodzás határában. 1418. a Maróthyaké, 1488. Etheley Györgyé volt. 1549. Csanádhoz számították, 1561. ismét Zarándhoz. Ekkor 44 portája volt s így a népes faluk közé tartozott. — *Bozosegyház*, ennek közelében, a siklói Bodzás-pusztán. 1418. a Maróthyaké. — *Bozzástelek* (Bazyastelek), Sikló és Kevermes közt; 1418. szintén a Maróthyaké. — *Bökény* (Buken, Bwken, Beken, Bewken), ősmagyar személynévről elnevezve. Feküdt Székudvartól ék-re, a Fejér-Körös jobboldalán, a mai bökényi pusztán. 1326-ban a Salánkyaké; 1332—7. plébánia. 1394-ben már országút kötötte össze Székudvarral. 1473. a Báthoryak, 1479. a Ráskayak és Czecezyek, 1484. a Bekényiek, Basthayak, 1510. az Egeyek és Szinayak a földesurai. 1561-ben 13 nemes compossessorának 23 telke volt s így még népes hely lehetett. — **Bucsava** (Buchawa, Buchwa), a mai Bucsáva, Zöldes és Madrizest közt 1439. a két Bucsavát Brankovics s 1464. Alsó- és Felső-Bucsavát, Madárságfalva (Madrizest) közelében Báthory kapta. 1441-ben és 1445-ben e vidéken csak egy Bucsaváról van szó. (A körösbányai kerületben Zarándnak még 3, illetőleg 4 Bucsava, vagy Bucsva nevű faluja volt). — **Bucsín** (Buchyn), Bökény mezőváros tőszomszédja. Utóbb a két hely Buttyin név alatt forrt össze. 1387—1561. Losonczy-birtok.

¹⁾ Lakói most is jobbadán Bants nevéek. — ²⁾ *Antal* Zsigmond községi jegyző tudósítása. *Csánki* (I. 727.) Kis-Kápolna és Almás közé helyezi s Bogyesttel veszi egynek. —

Csanakeszi (Chanakezu, Chanakezew, Chwnakezy, Chunakeszy) Apáti határában feküdt; az Apátiból Talpasra vezető út baloldalán alig 200 méternyire most is láthatók templomának romjai a Csinyikesz-dűlőben¹⁾. Utóbb inkább Csunyakeszinek hitták. 1344., midőn mint a váradi püspök jószágának határait bejárták, Apáti, Teleki, Váraskeszi és Fekete-Bátor közt említik. 1515. Buttháni, 1519. Báthory, 1559. és 1561. számos apróbb nemes birtoka, 27 portával. — *Császár-Kertes*, I. Kertes. — *Cseged*, 1409. Vadász és a Makrahegy közt²⁾. — *Csegedszeg* (Chegedzegh, Chegedzek), Vadász és Miske táján; talán egy volt amazzal. 1429. három malma volt a Fekete-Körösön. 1461. a Maróthyak a Sárosyak és Maróczyak itt levő földeit elvették. 1462. Mátyás király megparancsolta ezek visszaadatását. 1561-ben 6 nemesi kúriája jobbadán pusztán állott. — *Csencsfalva* (Chenchfalva, Chenczfalwa, Chnyngfalva) 1441—1464. Világoshoz tartozott. — *Csente* (Chenthe, Czynche, Chyenthe, Chente), ma Csintye, Kis-Jenőtől dk-re. Birtokáról már 1396. egyezkedtek a Maróczyak a Dóczyakkal. 1410-ből ismerjük Csenthei Eleket; 1438-ban Hegenháza és Kerecsény szomszédságában említik. 1480-ban határában feküdt Érhát. 1510-ben is a Dóczyaké. 1561-ben 12 portából állt. — *Cserép* (Chereep) 1326. a Salánkyaké; egy Cserépegyházával, melyet 1473. Báthoryék kaptak és Cserépegyháztelekével, melyet 1497—1520. közt már mint a Dóczyak pusztáját említnek. Székudvar és Bökény táján feküdt. — *Csermely* (Chermel, Czyermely), a mai Csermő, a Szartosfolyó mellett. Eredetileg kissé odább keletre, a balparton állhatott, hol az erdő egy részét Rovinának (romnak) nevezik. 1429. előtt a Farkas-, azután a Maróthy-családé. — *Cserneczfalva* (Cherneckfalua) 1406—7. Egregy vidékén; 1439. Chernyfalva, 1464. Chernesfalva, 1525. Chernez néven a világosi uradalomhoz tartozott. — *Cserszgyepűrétje* (Cherezgyepewrethe), tulajdonképen csak «terra», 1429-ben Vadász és Csegedszeg közt. — *Csigató*s (Cygachius, Chigatevsse, Ciga Twse, Chytagos, Chigatess), alkalmasint a mai Kresztaménestől kissé nyugatra, a kövült csigákban oly gazdag hegy tövében, a Csiger jobb partján. Először 1389. említik³⁾. 1470. Tantos Mártontól az aradi káptalan foglalta el⁴⁾. 1485. Pércsy Balázs kapta. 1487-ből egy Csigatósy nevű nemesszaladot ismerünk⁵⁾. Még 1650. is a borosjenei várhoz tartozott. — *Csigerfalva*, a mai Szöllős-Csigerel helyén, a Csiger balpartján. Magát a folyót már 1331. megnevezi egy okírat. 1387. a Losonczyak kapták; Losonczy Zsigmond és Albert 1503. visszakövetelte e falut Haraszthytól, ki zálogjogon bírta s vissza is kapta, mert 1553. a Losonczyak kezén találjuk. 1561-ben 7 portából állott. — **Csil** (Cyl), a

1) *Ilf* Lázár apáti jegyző tudósítása. Szabad Egyház, 1886., 16. sz. — 2) Biharban Erdő-Gyaraktól ny-ra, a Gyepes mellett van egy Csegöd-pusztta, tehát elég közel Vadászhoz. — 3) *Nadányi-lt. Csánki*, I. 742. — 4) Erdélyi kápt. *Tört.-Tár*, 1890., 150. — 5) *Dl.* 19274.

mai Al-Csil és Bogyest. Már 1439-ben Alsowcyl és Felsewcyl néven. A világosi uradalomhoz tartozott. — **Csolt** (Cholth), a mai Kiszindiába olvadt. 1508—1519. az Ábrahámffyaké. — *Csókástelek* (Chokastelek, Chokatelek, Czyokas) 1407—1413. a Bethlenek és Neczpályak közös jószágá. 1421. ugyanők — mint már pusztát — új adományúl kapták. 1479. Justh Jodók vette zálogba. 1480. Bajmóczy Imrénét igtatták birtokába; 1494. Lichtenburg Burján és Bekényi Dénes kapta; 1553. a Losonczyaké volt. Csermő vidékén feküdt. — *Csössvár*, l. Solymos. — *Csuba* (Chuba) Szintye, Bernót, Kis-Jenő és Haraklyán közt¹⁾, 1338. szent Tivadar vértanú templomával. Ez évben a Gútkedelek neméből való Bereczk és Lőkös cserében adta e falut Báthory András váradi püspöknek. — **Csúcs** (Choch, Chwch, Chuch, Czotz), a mai Csúcs, Halmágytól ény-ra. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini, 1444. Hunyadi, 1477. Bánffy, 1510. György örgróf, 1551. Kendy kapta. 1494-ben Corvin és Bánffy perelt érte. A világosvári uradalom egy kerületének székhelye volt. — *Csúcs* (Chuch), 1406-ban Egregy (Ágris) várhoz tartozott; 1427. Losonczy Zsigmond kapta. — *Csumótelke* (Chumotheleke, Chyomotelek), 1406—7. Egregyhez tartozott. A XVI. században még népes falu. — *Czéklásegyház*, valahol Vári és Kevermes közt. 1418. a Maróthyaké.

Dalafalva és **Dancsfalva** (Danchofalwa, Danchfalwa), 1439. a világosi uradalom kápolnai kerületében; 1553. a Losonczyaké. Ez utóbbi a mai Doncsény, B.-Sebestől é-ra, 1574. már Doncsanfalwa néven. — **Deákfalva**, a mai Diécs, Revetis és Krokna közt. 1553—61. a Losonczyaké. — *Deménülése*, 1429-ben már csak legelő, korábban azonban — nevéből következtetve — lakott hely Csegedszeg határában. (Más olvasás szerint Keménülése.) — **Deznye** (Dezne, Deznye), a mai Dézna. 1318. már vár. 1387—1552. ismételten a Losonczyaké kapták. Története csak a XVI. század második felében kelt nagyobb érdeket. — *Dékánhalma*, 1418. a Maróthyaké possessioja Vári és Kevermes közt. (Talán Kéthalom). — *Dienesmonostora*, Boros-Jenő mellett, 1199—1390. közt említett prépostsággal, Boros-Jenő mellett, a Balukányban. 1334. egyúttal plébánia. 1553. Szent-Dienes és 1561. Monostor néven, 10 kapuval, a Losonczyaké. — *Disznópataka* (Dyznopataka, Diznospataka), 1439—1445. Magyar-Kalodva kerületében, a világosi uradalomban. Talán egy (1525.) Disznós-Kalodvával. — *Dombavására*, csupán családnévben említve (1492.), a mai Szent-Anna közelében (Nyék és Zaránd közt) állhatott. — **Dombegyház** (Dombeghaz), Krokna és Raj után említve, hol Dumbrava neve emlékeztet reá. 1553. a Losonczyaké. — *Dombpapfalva*, 1406—9. az egregyi várhoz tartozott. — **Egy másik Dombpapfalva**, ugyanakkor ugyanannak tőzsomszédságában feküdt. — **Dombavicza**, a XIX. század elején beleolvadt Diécs községbe. 1553. a Losonczyaké. — *Doroszló* (Doruzlo) 1406—9. az egregyi uradalomban.

¹⁾ *Bunyitay* (III. 469., 472.) és *Csánki* (I. 738.) Kubának olvassa.

E három utóbbi falut Draucz és Tornova közt kereshetjük. — *Dragoja-falva* (Dragoyafalwa, Dragwyafalva) 1441—5. a világosi uradalomban. — *Dragulafalva*, 1464. a Báthoryaké, Solymos-Bucsava mellett. — **Egy másik *Dragulafalva*** 1525. a világosi uradalomban, Almás mellett. — *Drakulafalva* (Draculyafalwa) 1464. a Báthoryaké, Kápolna vidékén. Lehet, hogy e négy név alatt csak 3 falut szabad értenünk. — **Dud** voltakép 5 faluból állott, a mai Duud helyén. Mind Losonczy-birtok, valószínűleg már 1387. óta. Magyar-Dud (Magyardwd) zálog-czímen Losonczy Lászlótól Erdőhegyi Balázshoz, ettől 1488. Dóczy Imréhez került. 1552. új adományúl kapták a Losonczy-lányok Mézljő-Duddal (Mezlewdud) együtt s 1553. be is igtatták őket. 1561-ben Magyar-, Székes-, Agyagos- és Felső-Dud nevű falvai voltak a Losonczyaknak. — *Dusunkbos* és *Dusunkzoch* Pecsér és a Körös vidékein szent István ajándékából az egri püspöké¹⁾.

Ecsfoka (Echfoka, Ecsfoka, Eghsoka, Echioka, Hecsoka, 1732. már Asuka.) Fok alatt 1322-ben is egyesülő vizek földközét értették²⁾. Fajdas, Pipályi és Szilas vidékén ez is a Fejér-Körös és a Csiger összefolyásánál, a Csiger-erdőben feküdhett. 1519. a Majsayak nem igtathatták be magukat, mert az ecsfoki nemesek (Fejér, Ecsfoki, Marthon, Vásáry, Fertőzy, Taby) ellenmondottak. 1559-ben Egysokát Bökény és Gurba, 1561. Echiokát, midőn 8 birtokosának itt 5 adózó portája volt, Gelvács és Gáb között, tehát az imént megjelölt vidéken említik. — **Egregy** (Egreg, Greg, Felsewegregh, Felegregh, Egreg, Fejeregreg, Alegregh, Alsoegregh), a mai Ágris, Pankotától dk-re. Már 1214. említik szőlleit, 1332—7. plébániáját s 1406—9. várát, melyhez tekintélyes uradalom tartozott. Egregy-vár köré voltakép három hasonlónevű falu sorakozott: Alsó-Egregy, hol 1494—1552. a Kolbászok a legnagyobb birtokosok; Felső-Egregy, magyar lakossággal, kőtemplommal³⁾, mely mellett még 1532. is kertje volt a plébánosnak. 1519—1552. a Majsayaké; Fejér-Egregy 1519-ben szintén a Majsayaké. 1561-ben Alsó-Egregy 1., Felső-Egregy 2 kapuból állott. — *Egyházas-Kereki*, 1. Kereki. — *Egyházaskirály*, 1. Király. — **Elek**, talán Velekről nevezve, mai helyén. 1232. Elec határos volt a később Gyula városába olvadt Krakóval. 1404. Eleki Péter homo regius. 1495-ben Czibak Jánosé és Ferencz itteni 48 jobbágya erőszakoskodott Corvin János varsányi és péli jószágán. 1508—9. jobbágyain Dóczy Ferencz erőszakoskodott; 1557. Varga és Ingay, 1559. Bornemisza, Zólyomi és Paraszthy kapott itt részjóságokat. — 1561. a gyulai várhoz adózott s 25 portából állt. — *Endrelakát* (Cudrelaka, Endrelaka) Tamáshidától a Fekete-Körös választotta el. 1341-ben 120 márkára becsülték. — *Eperjes Közönd* (Kiszindia) vidékén feküdt s 1349. az Ábrahámffyaké volt. — **Egy másik Eperjes Kétegyházától nyugatra, épen Békés és Zaránd határán**

1) *Századok*, 1883., 587. — 2) *Herman*, Halászat, 786. — 3) *Kápy-lt.*, *Csánki*, I. 730. (1406-ból).

állott; déli felét most is Elekhez számítják. — **Erdőhegy** (Erdewhegh), a középkorban gyakran emlegetett hely. Kis-Jenőtől ma is a Fejér-Körös választja el. 1394.¹⁾ már az Erdőhegyieké, kiknek történetében 1394--1548. számos erre vonatkozó adattal találkozunk. 1412-ben hibásan Bodrogmegyében levőnek írták. 1421. papját, 1422. nemesi kúriáját, 1466. erdeit, 1477. malmát, 1507. új hídját említik. 1422. a Maróthyak, 1473. a Báthoryak, 1477. a Somosyak, 1483. a Dóczyak is földesurak voltak itt; 1561-ben 5 birtokosának csak 3 adófizető portája volt. — *Erdős-Kereki*, l. Kereki.

Fajdas (Foydes, Faydas, Fayldas, Foydas) a mai Szinitye táján feküdt, Hegenháza és Morócz közelében. 1334. már plébánia. 1403. a Maróthyak kapták; 1404. vámszedő hely. 1418. a Maróthyak itt egyes birtokháborítók ellen tiltakoztak; 1444. Magsondi Caesar visszaadta a Maróthyaknak. Utóbb Corvin János, majd özvegye, 1510. György örgróf, 1552., Benkovics Gáspár magvaszakadtával, Császár és Belényesi kapta; 1559. birtokos itt Horváth Márk özvegye és Bornemisza is. 1561. tíz portája mind özv. Horváthnéé. — Mellette feküdt Kis-Fajdas, 1522-ben malommal és halászzattal a Nagyéren. Birtokosa 1519-ben Erdélyi Benedek. — *Fazekas-Varsánd*, a mai Szent-Annától ék-re, 1559. Jász Lukácsé. 1561-ben 17 kapujából 14 a Toldy László özvegyéé, 3 a Báthory Lászlóé. Egészen más falu Fazekasegyház (1403—1418.), mely Gyula és Kétegyháza közt esett. — *Fejéregyház* (Feyereghaz), 1406—7. részben Egregy várához, részben egyes nemesekhez tartozott. Ezek közt legnevezetesebbek a Kolbászok, kik 1468. elzálogosították, de 1494. ismét visszakapták. 1561-ben egyik portája a Kolbász Gásparé, a másik a Massay Imréé. Somos és Morócz közt állt. — *Feketehalom*, Vári és Kevermes közt, 1418. a Maróthyaké. — *Felső-Acsva*, l. Acsva. — *Felső-Almás*, l. Almás. — *Felső-Aranyág*, l. Aranyág. — *Felső-Bányafalva*, l. Bányafalva. — *Felső-Bucsava*, l. Bucsava. — *Felső-Csil*, l. Csil. — *Felső-Dud*, l. Dud. — *Felső-Egregy*, l. Egregy. — *Felső-Hont*, l. Hont. — *Felső-Karatna*, l. Karatna. — *Felső-Menyéd*, l. Menyéd. — **Felső-Ménés**, a mai Felménés, Taucztól k-re. 1561. a világi uradalomban. — *Felső-Raj*, l. Raj. — *Felső-Rasztócz*, l. Rasztócz. — *Felső-Siklós*, l. Siklós. — *Felső-Szakács*, l. Szakács. — *Felső-Tisza*, l. Tisza. — *Felső-Zöldes*, l. Zöldesfalva. — *Féltelek*, l. Telek. — **Fenes** és Kis-Fenes, a mai Fényes; Mézestől k-re; 1553. a Losonczyaké. — *Fenyő-Acsva*, l. Acsva. — **Ferecsfalva** (Ferechfalva, Ferreczfalwa, Ferichora) 1441—1525. a világi uradalomban. Fericse 1822. Musztesttel egyesült. Szakács és Fel-Csil vidékén a Fericzaskavölgy neve emlékeztet rá; a fericsei templomromok még láthatók. — *Ferenczfalva*, 1441—1464. ugyanott, az aranyági kerületben. — *Filípmihályfalva*, 1439. a kápolnai kerületben. — *Fiztető* (Tyztethw, Fyztethew, Fyztethewfalwa, Fyztetho) Almás vidékén, a Fejér-Körös közelében. 1439

1) *Rácz* (Zaránd, 178.) szerint története csak 1553. kezdődik.

—1525. a világosi uradalomhoz tartozott. — *Fodor-Lupsafalva* (kétszer így, egyszer Todorlupsafalvának írva), Zöldecs vidékén; 1464. a Báthoryak kapták. — *Földhid* (Feldhyd, Fewldhyda), Fekete-Gyarmat, Keszi és Gelvács környékén. 1477. a Nadabyaké; 1478. zálog címén Dóczy Imre és Péter kapta; megmaradt részét 1494. Nadaby Lázár Dóczynénak, ez pedig 1497. saját fiának, Dóczy Ferencznek adta el, kitől 1498. Nadaby Ferencz visszafoglalta. A villongások továbbtartottak 1505—1510. is; 1511. Dóczy F. elzálogosította Tarcsay Miklósnak; 1561. a Báthoryak, Dóczyak, Kutassyak, Nádassyak és Zayak 7 portájából állott az egész falu¹⁾.

Gacsál-Kér (Gachalker), valahol Kurtakér vidékén. 1427—1446. említik²⁾. — *Gáb* (Gab) templomromjai ma is láthatók a sikulai határban. Ósmagyar családtól kapta a nevét. 1332. már szerény plébánia. 1561-ben a Társyak, Szabók, Vajdák, Varsányiak, Mórék, Pászthyak, Erőssek, Vásáryak és Orsóthyak jószágga 22 portával. — *Gelvács* (Gylwach, Gywluacz, Gylwach, Gelwach), ugyanezen néven a gróf Almásyak pusztája Vári és Varsánd közt. 1418-ban egyik nemese Gaál Mihály; 1438., midőn határát bejárták, Maróthy, Ispán, Gaál, Nagy, Kakas, Bothos, Király és Pethő nevéket találunk birtokosai közt; 1485. Horváth Pál a maga itt levő részeit a Vizesyekkel cserélte el, majd eladta Dóczynak; 1517. Fintha László a maga részeit Gaál-Ispánnak zálogosította el, viszont 1520. Gaal-Ispán György örgrófnak vetette zálogba, kit ide be is igtattak. 1553. új adományúl kapták Gaál-Ispán fiai. 1561-ben 14. közbirtokos család osztott rajta. — *Gorzófalva*, Halmágytól ény-ra, 1427³⁾. — *Gorzás-Ósi* (Gorsas Ewsy, Korsas Ewsy,) Sikló és Gelvács közt. 1478. Dóczy zálogba vette a Nadabyaktól; 1485. a Vizesyek egymás közt elcserélték. 1561. a Méregh-családé. — *Gosd*, a mai Govosdia, Buttyin mellett; 1553. a Losonczyaké. Egyik völgyének neve «Valea monastiri.» A község pecsétje is templomot és monostort ábrázol. — *Gosziüfalva*, Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké; 1601. már Gosztilecznek nevezik. — *Görhe* (Gewrhe, Gerhe, Kewrhe), ma is közlegelő Székudvar és Erdőhegy közt. Az előbbi falu lakói Gyürhének is híjják. 1396—1406. országút kötötte össze Simáddal és Királylyal; 1412. Siket Elek kapta. 1396-ból és 1446-ból reánk maradt a határjárása. 1473. Báthory, 1479. Ráskay, 1510. György örgróf. szerezte meg örökösen, 1483. Dóczy zálogjogon. 1477. Somosi László, 1484. Nagy László is birtokosai közé tartozott. Ez utóbbit illette egy malom $\frac{1}{12}$ -e. 1548. új adományúl kapták az Erdőhegyiek, kik 1412. is igényt tartottak rá. 1561. a falu 12 portája közül 4 volt az övék. — *Gódnéy* (Gewden) 1439. M.-Kalodva kerületében. — *Gurba* (Gurba, Gorba), Boros-Jenőtől ény-ra. 1332—7. már plébánia⁴⁾. 1559. a

¹⁾ *Kozma* (Zarándvármegye leírása, 22.) rossz olvasás után, de találóan írja már ekkor *Dölthidnak* (Dölthidnak). — ²⁾ *Csánki*, I. 732. — ³⁾ U.-o. — ⁴⁾ A Vár. Reg.-ban (270. §.) a XIII. században említett Gurba bihari falu s tévedésből állhat Görbed vagy Furta helyett.

gyulai katonák hatalmaskodtak benne; 1561-ben 13 portája volt; birtokosai: a két Sárosy, Nagy, Écsfokay, Gorbai és Bibarcz. — *Gyarak*, másképp Hosszú-Gyarak (Garag, Garach, Garad, Garak) Vadásztól é-ra, a Fekete-Körös mellett lehetett. 1332—7. plébánia a köleséri főesperességben; 1387—1553. a Losonczyaké, 1561-ben 5 portával. — **Gyarmat** (Garmad, Giarmad, Gyarmath), a mai Fekete-Gyarmat, a Fekete-Körös mellett. Vajdája már 1241. résztvett a nadabi sziget védelmében. Plébániáját először 1332—7. említik. Árpádkori templomának XV. századbéli freskóit csak 1889-ben távolították el. 1477. Nadaby Lázár megintette testvéreit a múlt évben Somogyiéknak elzalogosított Gyarmat visszaváltására, de 1478. Dóczy ült az ősi kúriába, mely épen a Körös mellett állt s melyet 1481-ben csak 5 frtra becsültek. A Nadabyak 1483. megverték a Dóczyak nadabi molnárát s a Budayak elrontották (1486.) malmukat; Dóczy azzal felelt, hogy 1492. zálogba vette Nadabot; majd (1494.) örökösen is megszerezte Dóczyné, ki viszont (1497). fiának adta el. 1505—1510. is pereltek a Nadabyak a Dóczyakkal, míg 1511. özv. Nadaby Lőrinczné kibékült Gyarmatra nézve Dóczy Ferenczczel, ki e falut még azon évben Tarcsay Miklósnak zálogosította el. 1519. már a Báthoryaké; 1561-ben 24 portáján 11 közbirtokos osztozott. — **Gyarmat** (Gormat, Gyarmath), a mai Gyarmata, Apatelekek és Szöllős közt. 1332-ben plébánia a pankotai főesperességben; 1387—1553. a Losonczyaké; 1561-ben Kis-Gyarmat néven 4 portájuk volt itten. — *Gyulavarsány*, l. Varsány.

Halásztelek neve csak egyszer, 1493. fordul elő, mint az egri püspökség jószágá¹⁾. — **Halmágy** (Halmagh) és Halmágyfalva (Halmaghfalwa) vagyis Kis-Halmágy (Kyshalmagh), a mai Nagy- és Kis-Halmágy, már 1439. a világosi uradalomhoz tartozott. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini, 1444. Hunyadi kapta, kit ide 1445. be is ígtattak. Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdája 1451-ben Móga volt. Halmágy külön gazdasági kerület székhelye volt. — *Hamvazó* (Humowozow) **1214-ben a Makra aljában, határos volt Apával (Apatelekkal)**. — *Haraklyán* (Haraklyan, Haroklyan, Harkyan), a nyéki határban, a mai Szent-Anna közelében feküdt. Egy 1338. évi levél szerint Jenő, Csuba, Szintye és Bernót, -- egy 1410. évi okirat szerint Szintye, Csintye, Pipály, Nyék és Somos között állott. E szerint ott, hol Kerülőcs és Szintye közt a Fejér-Körös jobb partján a Harkály-erdő terül el, melyet — mint makkos erdőt — már 1520. és 1522. említenek. Haraklyán nevű családokat Nógrádban 1339., Zarándban 1478. szintén ismerünk. — 1410. Sághei Lőrincz világosi castellanus kapta. Utóbb a Massayaké lett, kik már 1516. Haraklyánról írták magukat. 1520-ban Bagdy Pál is birtokosai közé tartozott. 1559. Bornemisza kapta egy részét, de 1561. még tényleg Massay Imrée volt mind a 16 portája. — *Harna*, Csanakeszi vidékén feküdt 1344-ben. — *Harnyakfalva*

¹⁾ *Bakocs-codex*, 438. *Csánki*, I. 732.

(Harnyakfalwa, Haryachfalwa, Hazyachfalwa) 1439—1445. a világosi uradalom kápolnai kerületében. — *Hasznaradamélfalva* 1439. már pusztá a világosi uradalom aranyági kerületében — *Háromház* (Haromhaz), Nadab közelében. 1473—1511. a Nadabyak és Dóczyak zálogjósága. — *Háromlábú* (Haromlabow) a mai Arad, Csanád és Békés határán lehetett. 1418. a Maróthyaké. 1465. Kasza-Perekhez tartozott. — *Hegenháza* (Hegenhaza) talán egy a már 1217. említett Chegyennel, hol pristaldus lakott. Kerecsen, Somos és Csente szomszédságában, a római sáncz irányában esett. 1418—1438. a Maróthyaké; 1464. Báthory, 1479. Ráskay és Czecey, 1483. és 1492. (zálogjogon) Dóczy, 1510. György örgróf kapta; 1548. az Erdőhegyiek pusztája. — *Herczeg* (Herseg) 1214. a Makra aljában, Apa közelében. Utóbb alkalmasint összeolvadt Moróczczal, mert ezt 1561-ben Herczeg-Morócznak írja. A szintén Zarándban említett Herczegfalva (1439—1525.) a mai Herczegány, Hunyadban. — *Hernécsfalva* (Herniczfalwa, Hernecesth) 1464—1525. Báthory-jószág Madrizest vidékén. — *Hetény* (Hethyn) falura 1481. Dóczy, Csombolyi, Kasza és Baky tartott igényt. Világostól ny-ra feküdhett. — *Hodos*, a Vadász határában folyó Hodos mellett, régebben Farkas-, 1429-től Maróthy-birtok. Maróthy bánról még 1561. is Bán-Hodosnak nevezték. Ekkor már — 2 portával — királyi birtok. — **Hodos** és Tölgyes-Hodos, Algyesttől délre, a Hodos-patak mellett. Erdejét ma is cser- és tölgyfák alkotják. 1553. a Losonczyaké. 1561. már csak Hodost említik birtokukban; az is pusztult hely volt. — *Hodostó*, ezektől é-ra, valószínűleg ott feküdt, hol a Hodosba ömlik az Akatzelről jövő patak. 1553-ban a Losonczyaké. — *Holt* a mai Hold-Mézesben őrizte meg nevét¹⁾. Így csak 1574-ben találom írva. Valószínűleg egy *Holtkörös* (Holthkerews) faluval, melyet ugyane vidéken említ a Losonczyak 1553. évi igtató-levele s az 1561. évi adójegyzék. — *Hont* (Honth) a Fejér-Körös baloldalába Gurahoncznál ömlő patak (hadjan Hontesér) völgyében. Több Hont nevű falut találunk e völgyben. Legdélibb helye volt *Felső-Hont* (Felsew Honth), mely 1441—5. a világosi uradalomhoz tartozott. Összefüggött vele *Hontfalva*, melyet 1464., midőn Báthory kapta, Honczfalvának (Hwnczfalwa) írják. Odább éjszakon feküdt **Hontesér** (Hontheser) 1441—5. és *Hontesérfalva*, melyeket 1464-ben már Hunczissornak és Hunczissorfalvának, 1519-ben Honczisornak és Jatrehonczurnak, 1525-ben pedig egyszerűen Honczisornak találunk írva. Ma is e néven áll a falu Gurahoncz és Szaturo közt. A Hontes-ér torkolatánál épült **Honttő**, (Hontheu), melyet 1439—1445. már fölváltva Hontheunek és Hunnczteunek írják. Minthogy a Hont vizének tövében (torkolatánál) feküdt, csakis Gurahonczczal (szó szerént Honcz-száj) vehetjük egynek. Honttő most az arad-csanádi vasút végsőállomása. Korán el-

¹⁾ *Csánki* (I. 733.) Hont nevét keresi benne, holott Hont nevű falvak Honczisor és Gurahoncz közt voltak.

oláhosodott; 1519-ben már Gurahoncznak írják, de pl. 1784-ben is még egyszerűen csak Honcznak nevezi Forray alispán. — *Hosszú-Lászlófalva* (Hozywlaszlofalwa) 1441—5. a világosi uradalomban.

Igriczverse (Igrechwerse) 1429. Sámolykeszi vidékén. — **Ivánfalva**, a mai Juonesd, Halmágytól dny-ra, a Fejér-Körös völgyében. 1441—5. a világosi uradalomban. — *Faroszlófalva* (Jaruslofalva, Jarozla-, Zarazlo-, Jarazlofalva), Szakács vidékén, 1439—1525. a világosi uradalomban. — *Fánosfalva* 1439. Aranyág kerületében. — *Fánosháza*, a lőkősházi s ottlakai szőlők, Kétégyháza és a budapest-aradi vasút közt fekvő puszta. 1415-ben Jánosegyházának híjják egy család nevében. Nagy János Simándy Istvánnak, ez 1479. Dóczy Imrének zálogosította el. 1481., 1483., 1487. Csályai István, Varsányi Nagy Mihály s a Hathy-család is zálogba adta a maga részeit. 1488-ban Dóczy jobbágyai a szomszédokon erőszakoskodtak s az ottlakaiakkal együtt rontottak a békési Földvárira. 1497. Tálás András több földet foglalt el Dóczynétől, ki az egész falut még azon évben saját fiának adta el. 1509. Czibak Imre is földesurai közé tartozott. 1552-ben kapták Gallék. Palánkja 1558. épült, de már 1560. nyarán leégett, mire a törökök odahagyták. 1561-ben Banverics Péteré volt. — **Jenő** (Jenew, Kis-Jenew, Kyss-Jenew) a mai Kis-Jenő, a Fejér-Körös mellett. 1338-ban mint Szintye, Csuba, Bernót és Haraklyán szomszédját említik. Az 1374. évi váradi chartularium szerint a váradi káptalané volt. 1476. már Kis-Jenőnek, de — s azóta többször — bihari falunak írták, valószínűleg azért, mert a káptalanhoz tartozott. 1484-ben határjárást rendeltek el a káptalan Kis-Jenő (Kis Jenew) nevű falujának Nadab felé keletre eső érszegi határ részére nézve. 1507. a káptalan kisjenei hídját, melyen vámot is szedhetett, fegyveresen támadták meg az Erdőhegyiek. 1515. Kisjeney Bernát a bécsi egyetemen járt. 1552-ben 25 portával Biharban, 1564. ismét Zarándban sorolták föl¹⁾. — **Jószás**, Gurahonczzal szemben, a Jószás-patak torkolatának baloldalán. A Névtelen Jegyzőnek Jouxasa alatt e helyet, mint láttuk, nem érthetjük. 1553—1561. a Losonczyak faluja, Alsó- és Felső-Jószás néven. Ez utóbbi s az 1574. említett Kis-Jószás a mai Jószáshely, a patak másik oldalán. Most ez utóbbi a fejlettebb. — *Fugafalva* (Jwga-falwa) 1439—1445. a világosi uradalomban, Zöldes falu mellett.

Kakacsánfalva, Jenő vidékén; 1553. a Losonczyaké. — **Kakaró**, másképp Kakarófalva, ma Kakaró Buttyin és Almás közt, a Fejér-Körös mellett²⁾. 1439—1445. a világosi uradalomban; 1464—1525. a Báthoryaké. — *Kalodva*, I. Aradban. — **Kamarás** (Kamaras, Komoras), ma Nagy- és

1) Sőt 1484. Zarándba »vagy« Békésbe helyezi egy oklevél. *Csánki* (I. 611. és 773.) állandóan Biharhoz számítja. Különbösen a sarkadi határban (Bihar) is van egy Kis-Jenő. —

2) P. Nagy László 1806. egy határjárás alkalmával Keresszegre, Török Gábor utóbb Kókaróra javasolta változtatni a nevét. A Kakaró azonban történeti név nemcsak Zarándban, hanem Aradban is.

Almás-Kamarás, Elektől dny-ra. 1452-ben Aradban, többször Csanádban, rendszeresen azonban Zarádban említik. 1403. a Maróthyak, 1439. a Marczalyak, 1452. a Hunyadiak kapták, kiknek egyébiránt már 1449. is volt tisztjök a faluban. 1471-ben Keszy Balázs e pusztá felét az aradi káptalannak adta. Csak ezt érthetjük a Bodzás és Kevermes közt felsorolt (s Maróthy bánról elnevezett) Bán-Kamarás alatt, hol 1561. Sarkady Farkasnak 17 portája volt. — *Karancs* (Karancz), ma erdőhegyi pusztá. (Kis-Karancsnak nevezik a Nadabtól délre levő pusztát is). Nadaby Tamás vajda Csegedy Mátyásnak és Vér Andrásnak, ez pedig 1492. Dóczy Imrének zálogosította el. 1561-ben még 10 portája volt ott özv. Horváth Márknénak. — **Karatna** vagy Korotna (Karáthna, Korothna, Kirotna), a mai Krokna, Diecs és Holdmézes közt, a Fejér-Körös közelében. 1448-ban már a Losonczyaké volt Felső-Karatna, melyet Brankovics kápolnai vajdája és Csili Jankó ez évben megtámadt. 1553. és 1561. Alsó- és Felső-Korotna (ez utóbbi 3 portával) Losonczy István özvegyéé volt. 1732-ben már Kroknának írják. Mily soká fennmaradhattak a középkori intézmények, mutatja, hogy 1785. Kroknán még kenézség volt. — **Karulyos** (Karwlos, Karulos, Karalyos), a mai Kerülös, a karul- vagy karvalymadarakról így nevezve. 1334. már plébánia; a XV. századból csak egyszer (1462.) említik. 1519. Toldy László itteni makkos kertjét Brandenburgi György emberei pusztították, 1559. pedig a gyulai katonák. 1561-ben 8 portája Toldy László és Bethlen Gábor özvegyéé¹⁾. — *Karva-Györgyfalva* (Karwaggywrgfalwa) Tótfalu és Jugafalva közt, 1439. a világosi uradalom kápolnai kerületében. — *Kápolna*, a mai Arad- és Hunyadvármegye határán, Bonczesd, Rosztócs és Gurahoncz táján, a Fejér-Körös völgyében feküdhett²⁾. 1439-ben Kápolnafalva kerületében 45 falu és 5 pusztá tartozott a világosi uradalomhoz. 1448—1451. Moga volt a halmágyi és kápolnai vajda. 1464-ben Kis- és Nagy-Kápolnának nevezték. «Kápolna vidéke» még 1561. is a Báthory-családé volt. — *Kávás* (Kawas), Görhe, Erdőhegy és Simánd közt. 1403. kapta Maróthy, ki itt 1406. határjárást tartatott. 1507-ben Corvin János özvegyéé volt; 1510. György örgróf kapta; 1559. Horváth Márk özvegyéé, kinek ott 1561-ben is 10 portája adózott. — *Kázmér* (Kazmeer, Kazmer, Kazmyr, Kezmer), 1326. a Salánkyak jószágá. — Zerénd vidékén, de mégis a Fejér-Körös balpartján épülhetett, mert plébániája 1334. a pankotai főesperességhez tartozott. 1519-ben a Báthoryaké. — *Kecskerez* (Kechkerez) Somos és Kereki közt; 1485. Horváth Pál elcserélte Vizesy Tóbiással. — *Kecskés-Kér*, 1. Kér. — *Keczer-Kutas*, 1. Kutas. — *Kemece* (Khemeche), Nadab vidékén lehetett. A határában levő

¹⁾ *Aradvármegye* XVIII. századbeli jegyzőkönyveiben *Kerülös*. — ²⁾ *Rajnált* modernai hg. adománylevele 1732-ben világosan említ »Kápolna, vel Kavna« nevű falut, mely a Taucz és Lugozó közt levő Kavának felel meg; erről azonban, a középkorból, nincsenek adataink.

érháti kúriát Pipály Balázs és Lőrinczy Albert elcserélte, 300 frt. ráfizetéssel, Massay Benedek szilasi telkével. — *Kenderató* (Kenderatho), most Monyoró pusztája, Bokszeztől délre, Kontrató néven. 1553. és 1561. a Losonczyaké. Még 1650. és 1667. is Kenderatónak, de már 1749-ben Kontratónak írják. Eredeti neve valószínűleg Kenderestó volt, mint egy, a sármolykeszi uradalomhoz tartozó erdőé 1429-ben. — *Kengyel*, Miske és Otlaka közt. 1453. a Keczerék s ezektől 1497. a Miskeyek kapták. 1559. itt is hatalmaskodtak a gyulai katonák. — *Kerecsen* (Kerechen) Kemece közelében, Csintye és Somos közt. 1326. a Salánkyaké. 1344. Kerecsen határos volt Nagy-Somossal a Fejér-Körös mellett. — **Kereki** (Kereky, Kereuk, Kerek), a mai Kereki, Galsa és F.-Varsánd közt. 1326. a Salánkyaké. 1396. említik a határában támadó Pogányeret, melynek száraz medre most is barázdálja a falu ék-i határát. 1418—1426. Maróthyé. 1485. Horváth Pál elcserélte Vizessyvel. 1536. már állott a vára. Simonkerekely és Erdőskerekely nevű családnevek már a XV. században utalnak e tájra. 1556. Erdős-Kereki (Erdews-kerekely) egyes részeit Kisserjényi és 1560-ban Bácsmegyey kapta. 1561-ben Egyházaskerek már jobbadán elpusztult; földesurai Móre Mihály, Jász Lukács, Horváth János, Pipály Bernát és Simon Bálint. — *Kerektó* (Kerektou, Karactou), talán a most érintett Egyházas-Kereki; 1334. már mint plébániát említik. Kereki és Zaránd közt ma is jókora tófenék van. — **Kereszte-Jánosfalva** (Kerezthe Janusfalwa), a mai Krisztes, Halmágytól é-ra, Banyesd közelében. 1464. Báthory kapta. (Karasztafalva, a mai Hunyadban, a mai Karasztó helyén feküdt.) — *Kermessinfalva*. 1445. az aranyági kerületben. — **Kertes** (Kerthews, Kerthes), a mai Kertes, B.-Sebestől é-ra. 1553. Alsó-, Felső-, Méztlő- és Bara-Kertes, 1561-ben pedig Kápolnás-, Császárs- és Mihály-Kertes a Losonczyaké. E falvak — melyek közül háromban már 1561. is csak 2 porta volt — egymás közvetlen közelében, a Kertes-patak völgyében feküdhettek. Bara-Kertes talán kissé kelet felé, Doncsény irányában, hol Barafalva állott. — *Kerva*, Kiszindia vidékén; 1471. az Ábrahámffaktól a Vérek vették zálogba. — **Keszend** (Kuzund, Kuszund, Kuzynd, Kewzend, Kuzynd, Közönd), a mai Kiszindia, Buttyintól délre¹⁾. Az Ábrahámffyakkal már 1350-ben négy aranybánya-telepök volt ezen nem kevesebb, mint 8 részből álló faluban, mely még a XVIII. században is 5 hegyen feküdt, 8 különböző névvel²⁾. Az egyiket Martonoskeszendnek (Mortunus-

1) Aradvármegye 1890. szept. 18. kérdést tévén Kiszindia nevének megállapítása végett, a belügyminisztérium a Keszend-név használatát rendelte el. (*Alföld*, 1890., 244. sz.) A XIV. században s még 1571—1651. közt is Közönd, vagy Kőszönd volt a kiejtés, vagy éppen Kőszend. *Csánki* (I. 737.) Kőszendnek írta. Hogy az okmányok határozatlansága mellett is helyesen kereste e falut Kiszindia helyén, bizonyítják a bányászatnak e vidéken levő ősrégi nyomai. — 2) Gavrány, Csolt, Vályere, Haburecz, Prum. A múlt században még Alsó- és Felső-Keszindia s Pajzsán, mely azóta külön község lett. (*Vályi*, Magyarország.

kuzyndy) hitták. — 1361. is említi Lajos király, hogy aranyat mostak a Keszend-patakban. 1471. az Ábrahámffyak zálogba adták Vér Andrásnak. 1574. Közönd néven Kurt bég faluja volt. — *Keszi*, l. Csana-, Váras-, Kő- és Sámoly-Keszi. A már 1232. említett Keszi (Gyula mellett) most Békéshez tartozik. — **Keved** (Kewed), a mai Kujed, mely 5 dombon van elszórva. 1553-ban csakugyan öt ilyenű falujok volt a Losonczyaknak; t.-i. Felső-, Kis-, Pap- és Dragán-Keved és Keved-Kápolnás. Még 1650-ben is Kövednek írták. E falvak a Köved- és Hodos-patak völgyének találkozásánál épültek. — **Kér**, a mai Kurta-Kér, a Csiger balpartján. 1332-ben Kecskékéri Péter megintette Kecskés-Kéren levő egy sessioja miatt Baka Miklós özvegyét; 1482. Marcziházy László a Pethőkkel egy kecskés-kéri részbirtok miatt egyezkedett. Nemes-Kér mint Feltóti *Bereczky* Benedek jószágga, 1526. táján tűnik föl. Nemes-Kis-Kér 1561. Vajda Lászlóé volt. Ellenben már 1427—1446. virágzott Gacsál-Kér, vagy Kacsál-Kér, melyben 1561. a Méregh- és Toldy-család volt a birtokos. — *Kérfalva* (Keerfalwa) 1441—5. a világosi uradalomban, Szakács mellett. — *Király*, (Kyráli, Kerali), Székudvar pusztája, Sikló, Szent-Márton és Simánd közt. Több faluból alakult. Már 1374. állott Egyházaskirály (Eghazaskyraly), noha 1334. Királyt nem találjuk a plébániák közt. 1374. vele együtt említik Kis-Királyt (Kyskyraly) is. 1387-ben már Szent-Királynak (Zentkeral) írja az aradi káptalan, mely tiltakozik az ellen, hogy Zsigmond a Losonczyaknak adja. Utóbb rendszeren Szenteskirálynak (Zentheskiral, Zenteskiral) írják. Egyházas-, Szentes- és Kis-Király egymás tőszomszédságában állottak s nagy darab föld tartozott e 3 faluhoz. Az 1394. tartott határjárás szerint területén feküdt a Hóhalom, Szék, Meggyes, egy fás mező, Árokszék, mely mellett Görhéről Királyiba vezetett az út s onnan Mácsa felé ment tovább; azután szántóföldek közt vitt a Szívesút. Az éjszaki határon két régi kút is volt; egyik a Horgasérben. A Sátorhalom csúcsán határdombot hánytak. Birtokosai az Ábrahámffyak, Keczerék s az egri káptalan. 1406-ban az aradi káptalan már a Maróthyak javára járta be határait, 1412. beigtatta Siket Demeter fiait s 1420. kiadta az Erdőhegyieknek Királyit illető s nála letett íratait. Az Erdőhegyiek szenteskirályi javait 1466. Kalmár Balázs vette zálogba s ebbe 1468. statuálták is. 1479. a száműzött Erdőhegyinek királyi részeit Ráskay és Czeczey, 1552. Kis-Királyt Császár és Belényesy s 1563. Vizesyék kapták. 1561-ben Szentes-Királynak már csak 7 portája volt; de 6 compossessora közt még 2 Erdőhegyit találunk. — *Királymezeje* (Keralmezei, Kyralmезeye), Harna és Méhlő közt a sámanykeszi uradalomban, a Barakonyi-ér mellett feküdt 1344-ben. 1429. Farkas Illés magvaszakadtával Maróthy János kapta. 1561. a királyé. — *Kirsa-Péter-lakása*, 1439. a világosi uradalomban, Szakács táján. 1525.

II. 372. s *Aradm.* jk., 1782. nov. 13.) A kiszindiaiak csak 1782. kérték, hogy 3 völgyből egybe vonúlhassanak.

a Báthoryaké Kirsafalva (Kersefalva) néven. — *Kis-Agyagbél*, l. Agyagbél. — *Kis-Bánya*, l. Bányafalva. — *Kis-Bátor*, l. Bátor. — *Kis-Bernót*, l. Bernót. — *Kis-Bodon*, l. Bodon. — *Kis-Fenő*, l. Jenő. — *Kis-Kápolna*, l. Kápolna. — *Kis-Király*, l. Király. — *Kis-Láz*, l. Láz. — *Kis-Morócz*, l. Morócz. — *Kis-Nyágra*, l. Nyágra. — *Kis-Nyüved*, l. Nyüved. — *Kis-Ocs*, l. Ocs. — *Kis-Sáros*, l. Sáros. — *Kis-Somos*, l. Somos. — *Kis-Vaja*, l. Vaja. — *Kis-Zöldes*, l. Zöldes. — **Kocsoba** (Kochoya), a mai Kocsuba, 1553. a Losonczyaké, 1574. (Kazoba néven) Haszán spáhié. — *Kolt* (Cholth, Koth, Kooth, Kolth, Kolt), még a XVIII. században is (Kót vagy Kocs néven) Ágya pusztája. 1332—7-ben plébánia. Eredetileg a Bethleneké és Neczpályaké volt. — 1549—1561. mint Apáti és Gurba táján levő pusztult falut említik s birtokosai a Bethlen-, Méregh- és Szabó-családok. — **Komlós** (Komlous, Conlous, Komlos), Ó-Komlós néven ma Szent-Annának éjszakkéleti része. 1334. már plébánia s 1415-ben is állott határában szent Miklós tiszteletére egy «*oraculum*» (inkább talán oratorium). Ugyanakkor egy Csemelverme (Chemelwerme) nevű határrészét is említik. 1549-ben bírása Kincses János volt s jobbágsága egészen magyar. Földesurai 1549—1561. a Massayak és Sasyak. Már 1559. dúltak benne a gyulai katonák és 1561. csak 8 portából állott. 1563-ban Vizesyék kapták. — *Korcsomárosfalva* Közönd (Kiszindia) vidékén az Ábrahámffyaké volt, kiktől 1471. Vér András vette zálogba. — *Kornásfalva*, vagy Kornyafalva, most Kornyest-puszta, Repszegtől keletre; 1553—61. a Losonczyaké. — *Könyafalva*, Jenő vidékén, 1553. szintén az övék volt. — *Köbli* (Kwbly, Kubli, Kebly, Kegbli, Kewbly), a Fejér-Körösbe szakadó Nagyér torkolatánál. A Fejér-Körösön (1438.) réve volt. Hozzá tartozott Mácsaszék is. A simándi útvonalba esett. 1403. óta a Maróthyaké, kik 1464—5. az Erdőhegyiek részjóságait is megszerezték. 1473. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1483. — zálogjogon — Dóczy, 1510. György ögróf kapta egy részét. 1548-ban ismét az Erdőhegyieké volt, de már mint pusztá. — *Ködegyház* (Kwdeghaz, Kewdegyház, Kewdeghaz, Kydeghaz, Kydeghaztheleke) Gyarmat, Veresegyház, Földhíd és Keszi vidékén, a Fejér-Körös közelében feküdt¹⁾. 1477. a Nadabyaké, de már 1478. zálogba s 1494. teljesen is megvette tőlük Dóczy, kinek családjával azonban e helyért még 1520. is pöröltek a Nadabyak. Ugyanazon (1520.) évben Ködegyháztelekére s más javaira tábláztatta be Dóczy Ferencz a Macedóniai Miklóstól kölcsönvett összeget. A XV.—XVI. századbeli oklevelek már mindenütt pusztának mondják; de «*egyház*» neve tanúsítja, hogy valaha falu volt. — *Középegyház* (Kezep Eghaz) Szent-

1) Nem egy tehát Kétegyházával, melyet szintén Zarándhoz számítottak ugyan, de melyet már 1412—1420. Ketheghaznak írtak. E Kétegyházát 1582 világosan Békéshez sorolták. V. ö *Huan*, Békésm. Tört., I. 217—9. *Csánki* (I. 735. és 737.) szintén világosan megkülönbözteti a két falut.

György és Király vidékén eleintén az Erdőhegyieké, 1479. után a Ráskayaké és Czeczeyeké. — *Közép-Siklós*, I. Siklós. — *Közép-Varsány*, I. Varsány. — *Kő-Keszi* (Kekezhi) falut, Csana- és Sámoly-Keszi szomszédságában, Corvin János 1560. Máté vajdának adta. — *Kőszoros* (Kewzoros), valahol a **Kinsurivölgyben, Kertestől k-re**; 1553. a **Losonczyaké**. — **Krajkova** (Kraykova, Kraikoua), utóbb Krokova, Diécs-községbe olvadt. 1553—61. a Losonczyaké volt, 2 portával. — *Kriminász* (Cremenosa, Criminaz), a mai Kriminyosza-(Tűzköves)-völgyben feküdt, Józászhelytől k-re. 1430—5. a világosi uradalom kápolnai kerületében. — **Kurtegyház** (Kurteghaz), a mai Kurtics¹⁾, 1519. a Báthoryaké, 1559. Kurta-Fejéregyház néven a Ravazdyaké, 1561. Méregh Ferenczé és Figedy Mihályé. E században már pusztá volt. 1645. Kurtile a neve. — *Kutas* (Kwthos, Kuthos, Kwthus, Kuthus, Kwtas), máskép Keczer-Kutas (Keczer Kuthos, Kecher-Kuthas, Keczer Kwtas), a mai Kutas-pusztá, Mácsa, Kevermes és Kis-Iratos közt²⁾. Előnevét ősi birtokosáról, a Keczer-családról vette. 1437. a Herczegh-család követelte. Mátyás király elvette Keczer Mihálytól és zálogba vetette Muroi Vér Andrásnak, de 1479. ismét visszaváltotta tőle s 1480. Czeczey Máténak, Kőte János pedig a maga kutasi részjóságait, melyeket Keczer Imrétől vett zálogba, Dóczy Imrénék zálogosította el. 1484-ben Czeczey és Dóczy keczer-kutasi jobbágysai a Jaksicsok jóságait dúlták, míg 1485. Keczer-Kutason két iratosi jobbágy követett el lopást. 1488. a Keczerék perrel követelték vissza kutasi javaikat Czeczeytől s úgy látszik, eredménnyel, mert Keczer Ambrus és Ferencz 1520-ban Kutas miatt már egymással pereltek. 1524. Kutasi András Bécsben tanult. 1528. Kutast Besseney István, 1556. Horváth, Marinics és Gál kapta I. Ferdinándtól. 1559. e faluban is dúltak a gyulai katonák. 1560—1-ben Kutast a Keczerék — János, majd János-Zsigmond hívei — egymás közt elcserélték s 1564. kölcsönösen való örökösödésükre nézve szerződtek a Drághyakkal. 1561-ben a falu 21 portájának birtokosa Balassa János és Keczer Ferencz.

Lalfalva (Lalfalua) Agris vidékén, 1406—9. oláh falu az egregyi uradalomban. — **Lazur** (Lazwr, Lazul, Lazura, Lazwra) vagy Lazurfalva (Laturfalva, Lazwrfalva), a mai Lazur (Irtásfalva), Halmágytól ény-ra. Először 1427. említik. 1441. Maróthy, 1464. Báthory, 1477. Bánffy, 1510. György örgróf kapta. — **Láz** (Nagy- és Kis-Laz), a mai Láz, Déznától délre; 1553—1561. a Losonczyaké volt, de már pusztán állott. — **Lésza** (Leza), most Leásza vagy Soványfalva, Halmágytól ny-ra; 1439. Brankovics, 1477. Bánffy kapta. — **Liszcsora** (Lyzchora), ma Lestyora, Halmágytól ény-ra. 1477. a Bánffyaké. — **Lonka** (Lonka, Lonkaa, Lunka),

¹⁾ *Tört. Ért.*, 1883., 159. A középkorban (1430.) Aradnak is volt egy Kortegfenék nevű erdőrésze (*Adattár*, II. 259.), nem-messze Kurticstól. Valószínű, hogy mindakettő egy Kurtegy nevű magyarról vette a nevét. — ²⁾ *Fábián*, *Közma* és *Rácz*, hibás másolat alapján, Ezerszer-, vagy Ezerezer-Kutasnak írják.

vagy Lonkafalva, a világosi uradalom kápolnai kerületében 1439—1561., Almás, Ples és Kakaró közt feküdt és csak 1818. csatolták Almáshoz. Alsó-Lunkát 1464. Báthory kapta. — *Loránthalma* (Loranthalma) Ágya vidékén feküdt. 1467—1561. említik. — *Lónya* (Lonya, Lonja) Járkos, Kujed és Buttyin közt állott. 1498—1561. a Losonczyaké. — *Lőkösegháza* (Leokuseghaz, Lewkeshaza, Leökösháza), a mai Lőkösháza-puszta és vasúti állomás. Nevét Lőkös nevű aradi comesről (1364.) vehette. 1418. Lőkösegház a Maróthyaké; 1507. Corvin János özvegye s a Báthoryak pereltek érte s ugyanakkor Mezőgyáni Miklós itt több jobbágyát megölette. 1510. György örgróf kapta. 1559. ismét kincstári falu. 1561. még 22 kapuból állott. — **Lugozó** (Lugozo) Silingyia és Kavna közt, 1561. a világosi Báthory-uradalomhoz tartozott. — *Lukácsfalva* (Lukachfalwa, Lukasfalwa, Lukatfalwa), Honczisor és Zöldes közt, a mai Szaturó helyén vagy közelében feküdhett. 1437—1546. a Herczegh-család igényelte, de 1464. Báthory kapta. — *Lukácsútja* (Lukachwcyja) ugyanazon tájon; 1439. Brankovics kapta. — *Lupsafalva* (Lubsanfalwa, Lupsafalwa), máskép Fodor-Lupsafalva, 1439. és 1464. a világosi uradalomban; de már 1553. a Losonczyaké, Kápolna vidékén, Berza és Kurta-Kér közt.

Madárságfalva (Madarsagfalwa, Madarsakfalwa, Madersak, Madársok), a mai Madrizest, S.-Bucsavától ny-ra¹). 1441. Maróthy, 1445. Hunyady, 1464. Báthory, 1552. a Losonczyak nőiága kapta. — *Madjafalva* (Madyafalwa), máskép Madjafifalva (Madyafifalwa), valahol Kakaró környékén; 1441—5. a világosi uradalomban. — *Magas-Demeterfalva*, Kakaró szomszédságában feküdt 1439-ben. — **Magulicza** (Maglwyca, Magalucha, Magwlyscha, Magurich, Magyorich), a mai Magulicza, Vidra közelében. 1427. óta van nyoma; 1439—1445. és 1461. a világosi uradalomban; 1477. a Bánffyaké. — *Magyar-Dud*, 1. Dud. — *Makrafarka*, a Makrahegy aljában feküdt; 1214. Boleszlótól a leleési konvent kapta. — *Makzina* (Makzyna, Maczina), valahol Pankota és Kiszindia közt; 1508. az Ábrahámffyaké. — *Marót* (Maroth, Marod), a mai Moroda, Pankotától ék-re, a Csiger mellett. 1508. az Ábrahámffytól zálogképen Haraszthy Györgyhez került; 1561. a Székely-, Kolbász-, Ábrahámffy- és Vér-család osztozott a pusztult falun; 1564. Csányi Bernát a maga itt levő részét Mernyey Jánosnak adta²). — *Martonteleke*, Világostól nyugatra, Arad határán lehetett. 1335. Sinka mester solymosi várnagyé volt³). — *Mazzagfalva* (Mazzagfalwa, Mazzakfalwa) 1429. a sámolykeszi uradalomban feküdt, Somozskesz közelében. 1561. a kincstár pusztá faluja. — **Mácsa** (Machya, Macha, Macza), a mai Mácsa, Kurtics és Szent-Márton közt. Az aradi

¹) Lehet, hogy Madársókfalvának ejtették; a sok egyértelmű a fokkal (pl. Malomsok, Malomfok) s a költöző madarak egyik pihenőhelye meg is érdemli e nevet. Madársóknak aligha ejtették. *Csánki* (I. 739.) szerint Madársókfalvának kell kimondani. — ²) Masar falura nézve I. Vásári. — ³) Lelesz. Metal. divers. cottuum. Zarand et Arad. I. (*Csánki* szíves közlése.)

prépostság ősi jószágga, mely 1380. a káptalannak jutott osztályrészüll; 1394-ben a Székudvar és Király felől jövő útvonalba esett. Ősi birtokosai a Keczerék is; 1458. Keczer Istvánné s fiai tiltakoztak az ellen, hogy Keczer Lukács Mácsát elidegenítse; Keczer Mihály hűtlensége után a kincstár Vér Andrásnak vetette zálogba, de tőle 1479. visszaváltotta. 1480. Czeczey, 1481. Dóczy vette zálogba s e miatt 1488. pörölt is a két úr; 1520. viszont Keczer Ambrus pörölt az ősi javakért; egy részét 1528. Bessenyei István kapta; 1559. Bornemisza gyulai kapitány dulta; 1560. a Keczerék egymás közt elcserélték s a falu 17 kapuja 1561. Keczer Ferenczé és Balassa Jánosé volt; 1564. a Keczerék és Drághyak Mácsára nézve is biztosították kölcsönösen való örökösödésöket. — Mácsaszéke nevű mező 1438. Köbli határában is volt. — *Mátyás-Vassánya*, l. Varsány, a városok közt. — *Medvefalvát* (Medwefalwa) 1439—41. a világi uradalomban aranyági, 1445. körösbányai falvakkal együtt említik. 1464. a Báthoryaké. — *Medvésfalva* (Medwesfalwa) Székas- és Felső-Aranyág közt feküdt 1464-ben; 1519. már Medvés-Aranyágnak nevezték s így e faluba olvadt. — *Megyer*, vagy Boros-Megyer (Mager, Meger, Megyer) valószínűleg a mai Új-Pankota helyén feküdt. 1214-ben gyümölcsösét és malmát, 1334. plébániáját említik. 1388., 1507. s 1563. az aradi káptalan egyik jószágának mondják. De nemes földesurai is voltak. 1406. általában szólnak a megyeri nemesekről¹⁾; ezek közé tartozott 1494. Báthory István s András és Kolbász Lőrincz, 1508—19. Ábrahámffy és — zálogjogon — Haraszthy, 1519. Báthory, 1559. Bornemisza, 1561-ben Kerecsényi. Ez évben a falu még 71 portából állt, a miből 25 az aradi káptalané, a többi pedig világi uraké volt. 1519. már Boros-Megyer a neve; e nevénel bortermelése még régiebb lehet. — **Meggyes**, korábban Meggyesegyház (Megyes, Meggyes, Medgyes), most Bodzással egybeolvadva, Medgyes-Bodzás. Régi templomáról neve tanúskodik. 1418. a Maróthyaké, 1437. a Herczegheké, 1488. a kincstáré, utóbb Corvin Jánosé, ki 1504. Gerdasics Péter deáknak s jegyesének adta s 1506. be is igttattatta; Péter deák 1517. büszkén nevezte magát meggyesi nemesnek. Hosszú életet élt; meggyesi javait 1559. eladta a Gál-Ispánoknak, kik ott már 1518. szereztek földet, de azt 1520. át kellett engedniök György örgrófnak; 1553. azonban új adományt kaptak reá. 1549. e falut Csanádhoz számították. — *Meggyestelek* 1394. Görhe és Székudvar közt feküdt. — **Menyed** (Menyed) a mai Minyád, Bohány és Nyágra közt; 1553—1561. Alsó- és Felső-Menyed néven a Losonczyak pusztúlt faluja²⁾. — *Meszlény*, utóbb Meszlénymező (Mechlen, Mezlenmezeu) a Makraaljában, a sámolykeszi uradalomban, Apatelek táján. Először 1214. említik. 1429. előtt a Farkasoké, azután a Maróthyaké. Ekkor már elpusz-

¹⁾ *Kapj-lt. Csánki*, I. 740. — ²⁾ *Közma* (Zaránd, 33.) az 1561. jegyzékben hibásan írja Ményesnek.

túlt a kastélya. — *Méhlő* (Mehleu) Váras-Keszi és Apáti vidékén feküdt 1344. — *Ménes*, I. Alsó- és Felső-Ménes. — *Ménesakol* 1429. Vadász és Csegedszeg határában állott. — **Mézes** (Myzes, Mezes), e század elejétől Holt (Hold) faluval együtt képezi Holdmézest. 1553—61. a Losonczyaké. — *Mézlő-Dud*, I. Dud. — *Mézlő-Kertes* és *Mihály-Kertes*, I. Kertes. — **Mikespusztatelek**, Agris (Egregy) vidékén, 1494. a Báthoryak kezéről visszakerült a Kolbászokhoz. — *Miklósfalva* (Myklosfalwa) a Hegyes éjszaki lejtőjén feküdhett. 1464. a Báthoryak kapták; 1475. külön vajdája volt. — *Mikodánhoncza* (Mykodanhonchya) Gurahoncztól dk-re, a Bonteo-celmicu és Magura közt, a Vale Vaciban, a mai Trihoncz-pusztta táján állhatott. 1439. Brankovicsé. — *Mikófalva* (1427-ben Mikefalva néven) 1441—5. Világoshoz tartozott. Nem lehetetlen, hogy Mikespusztatelekét kell alatta értenünk. — *Miladini*, vagy Miladini-Jánosfalva, 1439. az aranyági kerületben. — **Miske** (Myske, Miske), már 1249. család- és keresztnév; a Tőz mellett, Ágyától é-ra, ma is álló falu. 1332—7. plébánia. 1393. már a Miskeyeké. 1418. a Maróthyak tiltakoztak a miskei nemesek birtokháborításai ellen. 1453. Keczer kapta; 1480. zálogba vette Czecey; 1497. kikapták a leánygyedet a Keczerek; 1543. Pathócsyáé; 1558. Kerestheli kapta; 1561-ben 40 portája volt (Méreg, Móre, Miskey, Dersfy, Nádassy, Perkuti és Borbély birtokában. 1564. a Keczerek és Drághyak ezt is bevonták kölcsönösen való örökösödésökbe. — **Monyorós** (Monyoros), már 1341-ben egyúttal személynév, a mai Monyorós, Bokszeg és Repszeg közt, a Fejér-Körös mellett. Eredetileg az Ábrahámffyaké volt, kik azonban 1508. elzalogosították Alsó-Monyorósról részben, a Felső pedig egészen. 1515. birtokába igtatták Buttháni Pétert. — *Morócz* (Morach, Moruch, Moroch, Maroh, Morocz) egyúttal személynév, — ma Szt.-Anna pusztája. A Nádorcsatornának Szöllős és Simánd közt levő részét most is Moróczi-csatornának nevezik¹⁾. 1332—7. plébánia. 1403. Maróthy kapta; 1453. említik először a Moróczy-családot. 1507. e falu Corvin János özvegyéé, 1510. György őgrófé. Birtokosai voltak az Erőssek, Dersyek és Horváthok is. 1556. és 1560. Kisserjényi Pál, Káthay Imre és Bethlen Anna kapott itt javakat. 1561. mindamellett királyi birtok 36 és Herczegh-Morócz 4 kapuval. (L. Herczeg). Csupán Kis-Moróczon volt 4 nemesnek 3 portája. — **Moszta-Györgyfalva** (Moztagywrghfalwa), később Mosztafalva (Mestefalwa, Muzthafalwa), a mai Musztesd, Szakácsi és Bogyest közt; 1602. már Musztecznek írják. Határában régi bányamivelés nyomaival. 1439. Brankovics, 1464. a Báthory-család kapta, melyé volt a falu 1519. és 1525. is és csak 1602. vált meg tőle.

Nadab (Nodob, Nadob, Nadab, Naab), Kis-Jenő és Simánd közt fek-

¹⁾ *Rács* (Zaránd, 212.) szerint romjai Vadász határában az egyik Kunhalmon látszanak. Nem lehet összetéveszteni Szentmorócczal sem, mely Gyula mellett feküdt. (Békésm. tört. évk. X. 15.)

szik. Hasonlónevű hely Fejérmegyében is van. 1241. közelében sokan estek áldozatul a tatároknak. 1334. plébánia. 1347. nádori gyűlést tartott itten Gútkeledy Miklós. 1418. köznemesei a Maróthyak szomszédos javait háborgatták. 1449.—1520. közt számos adatunk van a Nadaby-család itteni birtokviszonyairól. (L. «Nadaby-család.»). 1464—1561. (részben zálogjogon) a Dóczyak s 1511. óta a Tarcsayak is birtokosok. Mindkét család kúriáját említi 1481. és 1486.; innen, illetőleg a várhelyről egyes szép domborműves kályhacserepek maradtak fenn. 1497—1520. malmi voltak Nadabnak s a Körösön vámot szedhetett. 1561-ben 19 kapuja Dóczy Gáboré, Horváth Boldizsáré és Báthory Ferenczé. Váráról már volt szó. — *Nagy-Bárd*, l. Bárd. — *Nagy-Bernót*, l. Bernót. — *Nagy-Kápolna*, l. Kápolna. — *Nagy-Patak* (Naghpathak), a mai Valemare, a Nagy- és Józspatak egyesülésénél, Fényestől ék-re; 1553—1561. a Losonczyaké. — *Nagy-Nyüved*, l. Nyüved. — *Nagy-Sáros*, l. Sáros. — *Nagy-Somos*, l. Somos. — *Nagy-Zerénd*, l. Zerénd. — *Nádalbafalva*, melynek neve az Ábrahámffyak Albófalva nevű helységére emlékeztet, Szuszány és Monyásza közt a mai Nadalbest. 1553—1561. a Losonczyaké. — *Nádas*, a Csiger egy oldalvölgyében, Kreszta-Ménestől délre. 1464. szerezhették meg a Báthoryak s az övék volt 1561. is. — *Nádashatár* 1429. a sámanykeszi uradalomban. — *Nemesfalu* (Nemesfalw) 1439—1445. az aranyági kerületben feküdt. — *Nemes-Kér*, l. Kér. — *Nemes-Pél*, l. Pél. — *Nemes-Vásári*, l. Vásári. — *Nyágra*, a mai Nyágra, Nadalbest és Minyád közt. 1553. Kis- és Vrathyknegra, alkalmasint az 1561. említett Nagynagra, a Losonczyaké. — *Nyermig* (Nermygh) Lazur, Vidra és Acsucza vidékén, 1477. a Bánffyaké¹). — *Nyék* (Nyeek, Nyek, Neck) Szent-Anna, Simánd és Tövisegyháza közt; most puszta, jobbadán Sz.-Anna határában. Zarándi családnévben már 1396. előfordúl. 1483. zálogjogon Massaytól Dóczy kapja, ki 1492. özv. Barcsayné ellen hatalmaskodik. 1493. Dóczy több újabb részbirtokot szerzett; özvegye 1497. Dóczy Ferencznek adta el. 1520. a Massayak nyéki jobbágyaikkal a haraklyáni erdőben hatalmaskodtak; 1536. visszadták az Erdélyi György részjóságait; 1559. Massay Imréné a falu nagy része, de Bornemisza is adományt kap reá. 1564. Massay, Liszthy, Szentmiklósy, Szalay és Vizesy a földesura; ez utóbbi forma szerint csak 1563. nyerte vissza nyéki javait, de halála után már 1561. Cséffy Balázs kapta azokat, mi ellen Massay Imre azonnal tiltakozott. — *Nyikád* (Nikad) 1214. a Makra-aljában feküdt. — *Nyüved*, utóbb Nyüvedtelek (Neueg, Nyuegh, Nevegy, Niuektelek, Nevedtelek, Nyuetelek) Bél és Gurba irányában, de már a Fejér-Körös mellett feküdt. 1261—1412. az egri püspöké, kit Derecskey Pál világosi várnagy háborgatott e birtokban 1412. — A faluban plébánia állott már 1332—7.; 1502—1561. a Losonczyaké, Kis- és Nagy-Nyüved néven.

¹) Egy Nyermegy ma is falu Bihar és Arad határán, Kertestől é-ra.

Ocs (Olch), a mai Ocs, Halmágytól délre ott, hol a Fejér-Körös Aradba jön; 1439. Kis-Ocs (Kisolch) Brankovics faluja volt. Bizonyosan volt egy Nagy-Ocs nevű falu is, a mint Ocs és Ocsisor most is egymás mellett fekszik. — *Oprisafalva*, Acsuva közelében, 1439. a világosi uradalomban. — *Orossútja* falut, Láz, Krokna és Alsófalú vidékén, 1589. új adományúl kapta Dégel Márton. — *Oszojfalva* (Ozsoyfalwa, Ozsiofalva, Wazzwyfalva), Dézna-vár tövében feküdt, hol a Oszoj-várhegy (az Ozsoi) őrzi nevét¹). 1464—1525. a Báthoryaké. — **Otlaka** (Olthlaka, Athlaka, Othlaka), a mai Otlaka, vasúti állomás, Elek és Sikló közt. Először 1438. egy határjárás alkalmával említik. 1453. a Keczerék kapták, kiktől időközben elkobozta a kincstár s ezé volt 1488. is, midőn otlakiak is résztvettek a földvári támadásban. 1497. a Keczerektől a Miskeyek kapták. 1499. Keszy Péter is kapott 2 sessiot. 1519. Brandenburgi Györgyé, kinek 1520. a maga itt levő részeit is elzálogosította Gál-Ispán. 1552. a Gálok, 1560. a Kisserjényiek szerezték meg. 1561. (18 kapuval) földesura Gál István, Bagdy Ferencz, Massay Imre és Miskey András. — *Ökörítő* (Ewkerytho), Monyoró és Kalácsa közt. 1515. Buttháni kapta. (Ökrös, ugyane tájon, 1344. zarándi, most bihari falu). — *Ölyved* (Elweth, Elwed, Wlweth, mai kimondásban Ölvegy.) Romjai Kerülő s határában, a Töz holtmedre mellett láthatók. 1433. említik először (a csanádi Ölyvedet 1428.). 1495. Corvin Jánosé. 1510. György örgróf kapta. 1559. Bethlen Gábornak, 1561. Bethlen Gábor, Toldy László s Kis-Toldy Miklós özvegyeinek s Balog Lászlónak pusztá faluja. — *Ősi* (Ewsy, Ewzy), 1. Betlenösi mezővárost és Gorzsás-Ősit. 1413—79. a Bethleneké s Neczpályaké. A 2, vagy talán 3 Ősi egymás szomszédságában állott. — *Őstelek* (Ewsthelek, Ewstheleke), ma Őstelek-pusztá, Fazekas-Varsándtól kissé keletre. 1485. Vizesy Tóbiás 3 jobbágytelket cserélt itt el Horváth Pállal. 1532. Massay és Tóth perelt érte s a határában levő Gyakor-erdőért. 1563. Vizesyék új adományúl kapták.

Panusa (Panussa) később Panusest, Bucsáva körül, 1441—1525. a világosi uradalomban. — *Papfalva*, 1429. a sámolyseszi uradalomban. — **Egy másik Papfalva** 1406—9. az egregyi várhoz tartozott, a Siklós völgyében. — *Pap-Istvánfalva* 1439. a kápolnai kerületben. — *Pálfalva* ugyanakkor Aranyág vidékén. — *Pecsér* (Pecher, Peczer, Pelcher, Pether, Pecheer) nevét Székudvar mellett a picséri dombok őrzik. Az egri püspökség ősi s 1261. új adományúl nyert birtoka; utóbb egyes nemeseké. 1334. plébánia. 1492. a Nadabyaknak a Csegedyek és Vérek kezein levő zálogjavit Dóczy Imre vette át. 1510. ismét a Nadabyaké; 1561. az elszegényedett Budayakon kívül a Jász- és Bede-családnak volt itt 15 portája. — *Pestere* (Pesther) Acsuva, Pojána és Lazur vidékén; 1510. György

¹ *Csánki* (I. 741.) szerint Józásznak, vagy Józászhelynek látszik megfelelni. Oszoly nevű hegy a Pilis-Gerecse csoportjában is van. Oszoj=Ozul.

örgróf kapta. — *Pető-Varsány*, I. Varsány. — **Pél** (Pyli, Pyl, Pel, Paly, Pywl, Peel, Peli), a mai Nagy-Pél, Gyula-Varsánd és Otlaka közt. 1280. Apa comes fiaitól a kunok elfoglalták, de 1283., Vancsok özvegyétől elvéve, jogos tulajdonosainak vissza adta IV. László. 1334. plébánia. 1338. a Varsányiak egymás közt elcserélték. 1403. a Maróthyak kapták az itt szedett vámmal együtt. Ez időtől fogva a falu egyik részét Vámos-, a másikat Nemes-Pélnek (Wamospewl, Nemespyl), vagy — a kettőt összefoglalva — csak Pélnek, utóbb Nagy- és Kis-Pélnek nevezték. 1418. Maróthy birtokháborítást szenvedett; 1495. Corvin jobbágyságait megverték, 1512. barmaikat elhajtották a Czibakok; 1519. pedig György örgróf, ki 1510. kapta (Nemes-)Pélt, Vámos-Pélben 100 véka búzát vett el a lakosoktól. Ez a Vámos-Pél az egri püspökség ősi jószágja volt a vámmal és a Körösön való halászzattal együtt. 1561. Pély a gyulai várhoz tartozó királyi falu volt 45 portával¹⁾. — *Péntecklaka* (Pentheklaka) emlékét az Apatelek és Kurta-Kér közt levő Pintlaka-erdő neve tartotta fenn. 1553. a Losonczyaké; 1611., midőn Garázda Anna kapta, Pintelakának hitták. — *Pipály* (Pypaly, Pypoly, Pypal, Pipali), a mai Pipáj, vagy Pipaja-puszta, Sikulától délre, hol templomának romjai még láthatók. 1384. említik először, nemesi névben 1410. óta. A falu egy részét 1485. Pércsy Balázs és Miklós kapta. 1515—1561. birtokosai a Sárosyak is. 1561-ben 4 portája 11 földesúr közt oszlott meg. — *Piski* (Pisuqui, Pysky) Seprős vidékén feküdt. 1235-ben Jácshintnak Tengörd nevű jobbágyságát Juhász Péter alispán lopásról vádolta, Tengörd azonban ártatlannak bizonyult. 1561. Kátaynak, Dobynak, Székelynek, Báthorynak s a kincstárnak 17 kapuja volt benne. — *Pistrángosfalva* (Pistrangasfalwa), Bogyest táján, 1464. a Báthoryaké. — **Pleska**, vagy Pleskafalva, utóbb Ples, mely 1818. Almásba olvadt; a Fejér-Körös balpartján emelkedő Ples-hegy azonban most is örzi nevét. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta. — Ugyanez volt a sorsa a vele tőzsomszédos **Plop** falunak is, mely 1818. — végkép elszegényedve — szintén Almással egyesült. 1441—5. Plófalvának, 1464. már Ploplefalvának, 1525. óta Plopnak nevezik. — *Podradje* (Podradye) Csucs vidékén feküdt. 1510. György örgróf kapta. — **Pojána** (Polyana) a Moma-hegy déli tövében, Acsuvától ény-ra. 1510. György örgróf kapta. — *Pojenicza* (Poenycza), a mai Pojána közelében. 1553. a Losonczyaké. — *Pokolfalva* (Pokafalwa, Pokolfalwa puszta). 1439—1561. a világosi uradalom kápolnai kerületében említik. — **Prázsafalva** a mai Prezest, B.-Sebes és Doncsény közt; 1553. a Losonczyaké. — *Prodánfalva*, Szuszány közelében, 1553. a Losonczyaké. — *Priskófalva* (Pryskofalwa), Agris vidékén, 1519. a Majsayaké.

Ragán (Ragan) Medgyes-Bodzás tájékán, 1418. a Maróthyaké. —

¹⁾ *Huan* (I. 265.) és *Rácz* (226.) Nemes- és Vámos-Pél történetébe az aradi Jász-Pél történetét is beleszötte.

Raj, Alsó- és Felső-Raj (Ray) néven a mai Szaturó, vagyis Ró-(Raj)-falu, Honczisor és Zöldes közt, mely tájon 1553. mint a Losonczyak birtokát említik. 1634. már Szatulreo néven kapta Torma Katalin és Kasza István. — **Rakásszeg** (Rakaszegh, Rakassigh), a mai Repszeg, a Fejér-Körös mellett; 1553. és 1561. (2 portával) a Losonczyaké. Már 1650. Rakaszegnek, 1744. Rekszignek írták. — **Rasztóc** (Rastolcz, Rachtoz, Rastolch), a mai Rosztócs, Guravoj átellenében, a Fejér-Körös mellett; Alsó- és Felső-Rasztóc néven 1439—1561. a világosi uradalomban. 1451. Hunyadi János Vitéz Illésnek adta. — *Ratinva* (?) 1406—9. Egregyvár uradalmában. — **Ráczfalva**, a mai Szirbi, ott, hol a Szirb-patak a Halmágyi-patakba ömlik. 1561. a Báthoryaké; 1651. már Szerbnek írják, de párhuzamosan — pl. a katonai térképen — most is használják Ráczfalva nevét. — **Revekesz** (Revkecz, Revekes), a mai Revetis, a Fejér-Körös utolsó szorosa kezdeténél. — Eredetileg Révkeszinek híhatták. 1553—61. a Losonczyaké, 1574. Bali spahié. — *Rokszin* (Rokzyn), most Monyoró pusztája. 1553. és — 32 kapuval — 1561. a Losonczyaké. — **Rossa**, most Rossia, Revetis és Dézna közt; 1553. Kys- és Nagh-Rossa s 1561. Rosafalva néven a Losonczyaké. — *Rosztoka*, vagy Rosztokafalva Almás és Kakaró közt feküdt. 1439—1525. a világosi uradalomban. — **Róna** (Rona, Ronak, Róna) a mai Ravna, Dézna és Monyásza közt. 1553—61. a Losonczyaké.

Ság (Sagh), Elek szomszédságában lehetett, s 1495. ezzel együtt a Cibakoké volt. — *Sállaka*, máskép Sád-, vagy Sárllaka (Saadlaka, Sallaka, Sarlaka, Saarlaka), Kerülő, Zerénd és Ősi táján¹⁾. 1371. Péllal együtt említik. 1549. és 1561. a Sárllakya, Losonczyak, Orgonások és Varsányiak faluja 5 portával. — **Sámolykeszi** (Samugkezew, Samulkezy, Samolchesi, Samolkezy), a mostani Somszkesz, Csermőtől é-ra. — 1332. plébánia; 1344. Fekete-Bátorral és Csanakeszivel út kötötte össze; ez időben a vadászi Farkasoké volt s 1429., midőn a Maróthyak kapták, 19 falu, dűlő és patak tartozott hozzá. Azonban még 1446. is tiltakozniok kellett a Maróthyaknak a falut visszatartó Miskeyek ellen. 1461. a Maróthyak új adományul kapták vámszedés és vásártartás jogával együtt. Utóbb Corvin Jánosé lett, ki 1495. maga is tartózkodott e faluban, melynek vajdait (1495—1500.) ismételtelen kitüntette. 1561-ben már csak 2 portája volt, az is a királyé. — *Sára* (Saara), Krokna határában; 1553. a Losonczyaké. — *Sáros* (Saros, Sarus) emlékét a Miskétől délkeletre levő Sáros-erdő tartotta fenn. — 1453. Nagy-Sárost új adományul kapták a Keczerék és Miskeyek. 1469. Kis-Sároson határjárást tartottak az aradi káptalan javára. 1477. egy határjelzés ellen Kis-Sárosban a Bethlenek tiltakoztak. 1522. nagy- és kissárosi jószágait a káptalan elcserélte. 1558. Kerestheli kapta; az ő pusztája faluja volt az 1561. is. — *Sebred*, utóbb

¹⁾ Az eredeti kiejtés Sárllaka lehetett; az r azonban ép úgy beolvadt az l-be, mint a hogy ma pl. Csallóközt mondunk Csarlóköz helyett.

Sebren (Sebrith, Sebred, Sebren, Sebryn) Simánd és Nadab táján feküdt. 1412. Siketh Elek kapta, de már 1423. eladta Maróthynak, ki ott épen az előbbi évben is vett részjóságot. 1464. Erdőhegyiek is eladták a maguk részét Maróthynak, kit ebbe 1465. igtattak be. Mindazáltal az Erdőhegyiek pusztája volt még 1548. is. — **Selénd** (Solend, Selend, Szelend vagy Szelendek, Selind) a mai Silingyia, Lugozi és Kurtakér közt. 1332—7. plébánia. 1475. nemesi előnévben említik. Úgy látszik, két részből, Nagy- és Kis-Seléndből állott; ez utóbbit Ferdinánd királytól 1559. a Soklósyak, Pattantyúsok, Kerestheliek és Pongorok kapták. — **Seprős** (Seprews, Cheprews, Sewpreus), a mai Seprős, Somoskesz és Miske közt, a Szartos és Hodos (Benisel) folyó mellett. 1407 s 1412. a Bethlenek és Neczpályak egyezkedtek birtokán. Ez utóbbi évben közelebb feküdt a Hodos-folyóhoz. A fő-útca két részre osztotta a falut, melyben Neczpály Györgynek 10 és Aprós Istvánnak és Tóth Illésnek 1—1 házat említik ez évből. 1421. új adományúl kapták a Neczpályak. 1453. s 1458. ismételve hatalmaskodott benne Szokolyi L. s a Neczpályak nőága 1456. nyiltan igényt emelt reá; Neczpály Balázs zálogba vetette 1466., de már 1469. kiváltotta s örökösieiül nőrokonait nevezte meg. 1478. a Bethlenek és Neczpályak kölcsönös örökösödésre szerződtek; 1479. Neczpály Jodók vette zálogba s 1480. be is igtattatta oda Bajmóczy Imrénét. 1494. Justh András perelt itt a Dóczyak, illetőleg Tarcsay János és neje Bethlen Sára ellen, de 1496. a falut visszaadta a Bethleneknek. 1559. és 1561. Bethlen Gábornénak 20 portája volt itt, Kolbász Gáspár portái azonban elpusztultak. — **Septely** (Septil, Siptul, Septhel) az ország más részeiben, így Biharban is föltalálható helynév. Igen régi hely. Már 1214. említik, mint Apával (Apatelekkal) határos helyet s 1217., mint állattenyészítő falut. Innen származnak a Septhelyiek és Ághok (1505., 1515.). — 1553—61. a Losonczyaké volt egy része, kik mellett úgy elpusztultak a többi családok, hogy 1561-ben 6 családnak mindössze csak 2 portája volt. — **Siklós** (Siclus, Syklos), a XV. században Nagy-, Közép- és Felső- s a XVI.-ban Alsó- és Felső-Siklós néven több falu a Siklós völgyében, melynek neve a Draucz mellett folyó patakban ma is megmaradt. 1406—7. az egregyi uradalomban; 1519. Alsó- és Agyagos-Siklós Massay Ferenczé s Benedeké, kik közt itt János király 1532. évi parancsára 1533. tett osztályt Zarándmegye. 1561. Alsó- és Felső-Siklós 1—1 portája Szántayé és Massayé. — **Sikula** (Sikula, Sycula), a mai Sikula, B.-Jenőttől ny-ra, a Fejér-Körös mellett. 1235. először mint személynév szerepel. 1334. plébánia, 1561-ben 8 portával a Losonczyaké. — **Sokló** (Soklo, Soklyo), a mai Sikló, vasúti állomás Otlaka és Székudvar közt. 1406. óta említik. 1418. Nagy, Kakas, Bothos, 1456—1485. Korom, 1418—1517. Ispán, 1485. Csúcsy, Jakabfy, Martoni, Horváth, Vizesy, 1491. Pipály, 1517. Szalay, 1517. Tálás, 1519—1533. Massay nevű családjai voltak. 1485. Horváth a maga részeit cserében adta Vizesynek.

1563. Vizesy és Cseffy, 1574. más részét Szabó nyerte új adományúl. — **Solymos** néha Solymosfalva (Solmus, Solmos, Solmosfalva), ma Solymos-Bucsáva egyik része, Zöldestől d-re. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta s 1591. — föltételezen — Rozgonyi. 1561. is a Báthoryaké. — *Solymos-Csősvár* (S.-Chewswar), Csúcs vidékén; 1510. György örgróf kapta. — *Somboly*, l. Zsomboly. — *Somos*, most puszta Nadab és Csintye közt s erdő a Fejér-Körösnek a Holtkörössel képezett szigetén. 1438. Nagy-Somos Maróthyé, Kis-Somos Panaszyé, rével a Körösön. 1485. Horváth Páltól Vizesy, 1552. Császár és Belényesy, 1456. Kisserjéni, s új adományúl 1563. Vizesy és 1574. Szabó nyerte. A Horváthoknak Nagy-Somoson még 1561. is volt 2 portájuk. — *Süweg* (Sywegh) 1441—5. a világosi uradalom kladovai kerületében, egészen Aradmegye határán. — **Szakács** (Zakaach, Zakachy) vagy Székás (Zekas) — így nevezve örvös galambjairól — a Drócsáról eredő Krizaska-völgyben, Gurahoncztól délre. 1439—1525. Alsó- és Felső-Szakács vagy Székas a világosi uradalomhoz tartozott; közben egyszer (1477.) pusztának írják. — *Szalagfalva* (Zallaghfalva) Láz és Dézna vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Száldobos** (Zaldobos), Száldobágy néven még a XVIII. században Buttyinba olvadt; 1553. a Losonczyaké. — *Szántóháza*, utóbb Szántós-, vagy Szantusháza (Santhohaza, Santhoshaza, Sanctushaza, Sankthwshaza), a mai Szantus dűlő a ternovai határban; családnevekben már 1384—1485. szerepelt. 1553. a Losonczyaké, de velők 1561. még 4 földesura volt a falunak. — *Szántóhalma* B.-Ösi és Kis-Somos közt feküdt; 1477. Kolcsy **Alberté**. — *Szászfalu* (Zazfalw) Csúcs vidékén volt; 1510. György örgróf kapta. — *Szederkény* (Zederchen, Zederken), emlékéit Erdőhegy Szederkény nevű pusztája őrzi. 1406 óta családnévben szerepel. 1485. Horváth Pál s Vizesy elcserélte. 1515. egyik nemese Lukács Mihály. 1561. a Losonczyaké 4 kapuval. A XVI. században két Szederkényi tanúlt külföldi egyetemeken. — **Szelecsény** (Zelechyn, Szelecsen), a mai Szelecsan¹⁾, a Kikirics-völgy balpartján, B.-Sebestől keletre. A Szelecsény a Coelestin keresztnév magyarosítása. Csak 1574. tűnik föl, mint Muharem aga faluja s 1589., midőn Dégel Márton új adományúl kapta. — *Szelestő* (Selesthew) Kiszindia vidékén. 1472. az Ábrahámffyaké, 1553. a Losonczyaké. — *Szelestye*, vagy Tőz-Szelestye (Thewz-Zellesthye) Kertes vidékén a Tőz mellett feküdt. 1553. a Losonczyaké. — *Szent-Albert*, Fajdas és Morócz közelében; 1418. a Maróthyaké. — *Szent-Dienes*, l. Dienesmonostora. — *Szentes-Királyi*, l. Király. — *Szent-György*, (Zenthgyergh, Zenth Gergh), Királyi, Simánd és Székudvar közt feküdt. 1412. Siketh, 1422. Maróthy kapta, kinek 1461. Erdőhegyiek is eladták a maguk részét. 1473. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1486—7. Dóczy is szerzett itt jószágot. 1486. már puszta volt. — *Szent-Ivántelek* (Zenth Iwan Thelek) faluban a Majsay-

1) Még *Görög* D. 1806. évi térképén is Szelecsény.

rész 1489. a Dóczyaknál volt zálogban. — *Szent-Fános*, Morócz vidékén, 1418. a Maróthyaké. — **Szent-Kereszt**, ma Kreszta-Ménes egy része, Taucztól dk-re. 1561. a Báthoryaké. — *Szent-Király*, I. Király. — **Szent-Márton** (Zenthmarthon), a mai Sz.-Márton, Simánd és Mácsa közt. 1477. a Nadabyak nem váltván vissza, zálogjaikba a Dóczyakat igtatták be. 1486. egyik lakóját, Tatár Pétert, tolvajsággal vádolták. 1492. Nadaby László zálogba, 1494. örökösen is eladta a maga részét özv. Dóczynénak, ez pedig 1497. fiának, kivel a Nadabyak 1498—1520. pereltek, de elvesztették pörüket; időközben 1511. Tarcsay János vette át a Dóczy-zálogot s 1519. már a Báthoryak is földesurai közé tartoztak. 1559. adományt kapott rá Bornemisza is, de 19 kapujának birtokosai 1561. jobbadán a régiék: Dóczy, Báthory, Nagy, Kutasy, Bede. 1564. új adományul nyerték Dóczy Gábor s fiai. — *Szeretőfalva* (Zerethefalwa) a világosi uradalomban, Szakács és Szaturó vidékén. — 1464—1525. a Báthoryaké, az utóbbi évben már Zerresth néven. — *Szerény* (Zerren) Dézna és Zimbró közt; 1553. a Losonczyaké. — *Szék*, Székudvar és Bökény közt feküdt s már 1394. érintette az országút. — *Székás*, I. Szakács. — *Székes-Aranyág*, I. Aranyág. — *Székes-Dud*, I. Dud. — *Székeshelyfalva* (Zekeshelfalwa) az aranyági kerületben feküdt (1441—5.) s talán egy **Székes-Aranyággal**. — **Székudvar** (Zekuduor, Zecuduor, Zekudwar, Zeekwdwar), a mai Székudvar, vasúti állomás, Kis-Jenő és Sikló közt. 1299—1311. az Aba-nemzetségbeliek osztottak rajta. 1332—7. már plébániája, 1394. országútja volt. 1474—1564. a Keczerék, 1478. Vér, 1480—9. Czéczy, 1471—9. Dóczy, 1488. Köthe, 1528. Bessenyei, 1557. Horváth-Marinics, 1561-ben, 41 kapuval, Balassa és Keczer a földesura. — *Szénás* (Zenas), Csermőtől délre, 1553. a Losonczyaké. — *Szénégető*, (Zenegethó) Boros-Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké. — *Szilás* (Zylas, Sylas) Székudvar, Simánd és Nadab közt, 1334. plébánia. 1394. a székudvar-simándi országút mellett feküdt. 1463. a Maróthyak kapták. 1528. Massay B. a Forgách Jánostól hozzákerült szilasi részt Pipályékkal cserélte el. 1532. Dordáncz Lőrincz szilasi nemes volt. — *Szincse*, I. Szinte. — **Szineke** (Zyneke, Zyncke, Czyneke, Zenyke), a mai Szintye, Zarándtól ny-ra. 1477. a Nabady-rész a Dóczyakhoz került, kiket 1478. igtattak be. 1510. egy része ismét a Nadabyaké. 1535. Erdőhegyi Pál, 1560. Kátay Imre és Kisserjényi Pál kapta. 1564. Csányi Bernát a maga részét Mernyei Jánosnak adta. — **Szinte** (Zynta, Szinte, Zintha, Zynche, Szenche) eleinten Szincse néven, a mai Szintye, Kis-Jenőtől k-re. 1338. Báthory András váradi püspök váltotta magához; 1342. Báthory Bereczk fiai új adományul kapták; 1410. Köves László szinte nemes volt; 1531. Szintay Péter Krakkóban tanult. 1552-ben 34½ portával Biharhoz, 1561. ismét Zarándhoz számították, mint a váradi püspök jószágát. — *Szkradina* (Zkradyna) Szuszány közelében, 1553. a Losonczyaké. — **Szlatina**, Monyásza és

Nyágra közt, 1553—61. a Losonczyaké. — *Szödi*, vagy Sződiliget (Zewdy, Zewdyligeth) Gyarak és Vadász közt, a Fekete-Körös mellett feküdt. Amazt, 1409. mint falut, emezt 1429. mint a Farkas-családról a Maróthyakra átszállott erdőt említik. — **Szöllős** (Zewles, Zewlws), ma Szöllős-Csigerel egy része. 1489-ben Dávidházy Gergely innen Dóczy Imre 3 jobbágyát elhurcolta. 1503. Haraszthy Ferenczet a Losonczyak felszólították szöllősi és csigerfalvi zálogának visszaváltására; ez nem történvén meg, 1553—1561. (17 kapuval) már a Losonczyaké volt. — **Sztaniszlófalva** (Stanizlafalwa), Almás vidékén, a világosi uradalomban feküdt 1439—45. — **Szunyogfalva** (Zwnyoghfalwa) B.-Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Szuszányfalva** (Zuzzanfalwa), 1574. óta egyszerűen Szuszánynak nevezve, a mai Szuszány, Déznától ény-ra; 1553—61. a Losonczyaké.

Talágy (Thalak, Thalagy), a mai Talács, a Fejér-Körös mellett, Acsucza és Leásza közt; 1439. Brankovics kapta. Még 1561. is a Báthoryak világosi uradalmához tartozott. — **Talpas** (Thalpas) ott, hol a Fekete-Körös Aradba jön. Már 1344. a Körös mellett levő falunak mondják. 1515. Buttháni kapta. 1554. róla nevezték a már voltaképp Fekete-Bátor határában állott várat. 1559. Bornemisza gyulai kapitány harácsolta. 1561-ben 35 kapuval a Pongráczoké, Dersyéké, Porkoláboké és Toldyaké. — **Talpasmező** (Talpasmezew), talán a mai Kis-Talpas, Talpastól ny-ra; 1344. szintén a Körös mellett említik. — **Tamány** (Thaman), a mai Tamánd-pusztá, vasúti megállóhely, Bokszeg átellenében, a Fejér-Körös mellett. A Becse-Gregorok ajándékából a szomszéd dienesmonostori prépostság birtoka még 1502. is. 1332—6. plébánia. 1515. Buttháni kapta. 1552. Telegdy Miklós átengedte a Massay-testvéreknek. 1561. Patakýé. — **Tamásfalva** 1429. Vadász pusztája. — **Tamáshida** (Pons Thomae, Thomas-hida, Tamashida), a mai Tamásda, a Fekete-Körös mellett, most Biharban fekszik; a középkorban azonban Zarándban feküdt s geographiailag is ehhez tartozik. 1169. III. István megerősítette a szentjobbi apátságot II. Gézától itt nyert javaiban. 1241. már «nagy német város», mely szerepet játszott a tatárjárásban. Árpádkori templomának romjai ma is tekintélyesek. 1332—7. már plébánia, 1421. vámszedő hely. 1341. külön vizsgálat bizonyította be, hogy nem egy és ugyanaz Endrelakával és hogy Széchenyi Tamás erdélyi vajdának fiai atyjuktól örökölték. 1520. óta néha már Biharhoz számították. 1540. Erdély rendei falai közt tartottak egy országgyűlést. 1552-ben 17 portája volt, Báthory Endre s Perényi Gábor kastélyaival. — **Tamász** (Thamaaz, Thamaz, Thamasy, Thamacz), a mai Tamási-pusztá, Kis-Jenőtől ény-ra. 1326. említik először, mint Salánky-jószágot. 1473. Báthory, 1479. az Erdőhegyi-részt Ráskay és Czeczey, 1510. Simayné, 1512. (Kubinyitól és Gyulafytól) Telegdy, 1558—9. Kerestheli szerezte meg egy részét. 1559—60. a gyulai katonák itt is erőszakoskodtak. 1561-ben 22 kapuja és 10 compossessora volt. — **Tárkányfalva** (Tarkanfalwa,

Ztarkánfalva) Nadalbtest és Ignyest vidékén, 1553—61. a Losonczyaké. — **Társ** (Thars, Taars), most Sikula pusztája. 1508. óta főkép családnévben szerepel. 1560. Alsó-Társat Bácsmegeyey kapta. 1561-ben 7 kapujának 10 birtokosa közt három Társy van. — *Tekerés* (Thekeres), Buttyin mellett, 1553. a Losonczyaké. — **Telek** vagy Teleki (Thelek, Teleky) néven több községe volt Zarándnak. 1) Boros-Telek falut, mint az egri püspök jószágát, 1493—1561. Gurba és Piski közt sorolják fel; tehát egész világosan azt a falut értették alatta, mely utóbb Apatelekebe olvadt s ma is bortermelő falu. Még 1732-ben is Társ szomszédja gyanánt, egyszerűen Teleknek nevezi III. Károlynak a modenai herczeg számára készített adomány-levele. 2) Teleki 1344-ben Apáti, Váras- és Csana-Keszi s Bátor közt feküdt, a Fekete-Körös mellett; tehát ugyanott, hol — Vadász határában — Telek-pusztán ma is láthatók némi romok, melyeket B. Simonyi ezredes meg is ásott. Ezt 1453. új adományúl kapták a Keczerék és Miskeyek; 1528. Majsay Benedeknek is volt ott egy sessioja. Már 1467-ben említnek Zarándban egy Teleky-családot, melynek ez az ősi fészke. 3) Feltelek, ennek tőszomszédságában feküdhett. Az 1561. évi összeírás Sáros, Viznek, Talpas és Csana-Keszi táján említi 12 portával; földesura Méregy Ferencz és Móré Farkas. A sárosi erdőtől é-ra, a Szartos-folyó mellett feküdhett. 4) Tiszmostelek (Tyzmoztelek) Kamarás és Belső-Iratos vidékén, 1418. a Maróthyaké. — *Teljös* (Thellyws) Buttyin vidékén; 1553. a Losonczyaké — **Técs** (Theech, Theth), Zerénd, Várajt, Betlenősi vidékén említik. 1326., a Salánkyaké, szőlőskerttel; 1453. Forgách Balázs técsi nemes volt; 1559. Sárosy Istváné. Még 1667. is Técs a neve. A török időkben végkép elpusztult. — *Tégláshalom* (Theglashalom), Lökös-háza és Kevermes vidékén; 1418. a Maróthyaké. — **Tisza**, vagy Tiszafalva (Tyzafalwa, Thyza), most is mind a két néven áll fenn Halmágytól dny-ra. 1439. Brankovicsé; 1477. a Bánffyaké s Felső-Tisza (Tecza) néven az övék 1561. is. — *Tivadarfalva* (Thywadarfalwa), Acsuva és Csil közt feküdhett. 1439. Brankovicsé, 1464. a Báthoryaké. — *Tolmács* (Tholmach, Tholmath), a mai Talmács-pusztá Barakony határában. (Egy másik Talmács, ugyane vidéken, Vadásztól keletre, Biharban is van.) 1429. a Farkasok magvaszakadtával Maróthy kapta; róla még 1559. is Bán-Tolmácsnak nevezték Tolmács falu közvetlen szomszédját. 1515. Buttháni kapta. 1561. hét portája volt itt a Porkoláb-, Pongrácz-, Dersy- és Toldy-családnak. — *Topáza* vagy Topázfalva, Déznától dk-re, Valemáre és Józás közt feküdt; 1553—61. a Losonczyaké. — **Toplicza** (Thoplycza), a mai Toplicza, Kertestől ény-ra; 1553. a Losonczyaké. — *Toposicza*, vagy Topesicza, Dézna és Láz vidékén feküdt. 1553. a Losonczyaké. 1575. a déznai várnagy ott levágatta egy ember fülét. — **Tornova**, (Thornowa) a mai Ternova vasúti állomás, az Almás-patak mellett. 1406—9. az egregyi Kolbászoké, melyet utóbb elvesztett, 1494. azonban ismét

visszakapott a család, s 4 portával az övé volt még 1561. is. — *Tótfalu* (Thotfalw) Nadab és Háromház vidékén feküdt. 1473. Nadaby Lázár zálogba vetette, 1481. pedig 2 portáját s 1494. minden többi részét végkép eladta Dóczy Imrének. Özv. Dóczyné 1497. fiának adta el s ezé 1520. is. — Egy másik *Tótfalu* Talpas, Csana- és Váras-Keszi közt 1515. Butthánié, 1561. pedig, 10 portával, a Pongráczoké, Toldyaké, Porkoláboké és Dersyéké volt. — Egy harmadik *Tótfalu* (Tothfalw) Musztesd és Almás vidékén állott. 1439. Brankovics, 1464. Báthory kapta. — **Tótülés** (Toth lles) Seprősnek a Hodos-folyó felé eső része; 1413. tíz telkét említik, ezek közül azonban 7 pusztán állott. A Bethlenek és Neczpályak osztoztak rajta. — *Tövisegyház* (Thwiseghaz, Thywseghaz, Thewysegyház, Tewsegyház) ma pusztá, Kurtics és Zimánd-Újfalu közt. 1433. említik először. 1462. a Toldyaké, kik s a Bethlenek azt 1559. máj. 30. hűtlenség címén veszítették el. Ugyanekkor a gyulai katonák pusztították. 1561-ben 19 portával Székely Balázsé és Báthory Lászlóé. — *Tövösfalu* (Thywsfalu) Berza és Repszeg közt. 1553. a Losonczyaké. — **Tőös** (Thewthes), **Boros-Megyer** vidékén; 1508. Ábrahámffy János Haraszthy Györgynek zálogosította el. — *Tőz-Szelestye*, l. Szelestye. — *Tulnikfalva* (Thulnykfalva) Szuszány és Székas táján feküdt. 1553. a Losonczyaké.

Újfalu (Wyfalu) még a XVIII. században egyesült Buttyinnal. 1477. a Bánffyaké, 1525. a Báthoryaké. Egy másik Újfalu is volt Zarándban (1497—1559.) s ez utóbb Gyula városába olvadt. — *Útfalva* (Uthfalva, Hwchfalwa) Halmágy és Baszarabásza közt, Ocs közelében. 1439. Brankovics kapta.

Vadász (Wadazow, Vadaz, Vodaz, Wadaz), a mai Vadász, a Fekete-Körösből kifakadó Leveles mellett, ősrégi telep. 1214. már falu, közelében két malommal. 1332—7. plébánia. Árpádkori templomáról még lesz szó. 1363. egy részét Becsey László kapta, tisztjeit azonban Sámolykeszyék kiverték a faluból. 1374. a váradi székesegyházé. 1409-ben a Pethők, Vásáryak és Illyeyek panaszt emeltek, hogy a Biharból Sződin, Vadászon és Csegeden át a Makrahegy felé vezető utak és révek jogtalanul vannak megadóztatva, kivált Bátorban. 1429. vadászi Farkas Illésnek magvaszakadván, a hozzátartozó 21 helylyel együtt Maróthy János kapta, de már 1446. tiltakoznia kellett a Miskeyek ellen, kik visszatartották. 1461. a Miskeyek lemondtak minden jogukról, még a vadászi egyház kegyuraságáról is; ekkor azonban Nagygyaraky, Földes, Panasz, Sáfár, Kisgyaraky, Andacsy, Vásáry és Telegdy nemes urak vágatták a Maróthyak vadászi erdejét s még a Körösön levő hidjukat is lerombolták. 1510. György őgróf kapta. 1552. Jenő-Vadász néven 14 portával Biharhoz, 1559. és 1561. Vadászy néven 31 kapuval ismét Zarándhoz számították, mint kincstári jószágot. 1596. óta Cseke-Vadásznak is nevezték. — **Vajdafalva**, a mai Vojvogyén, Repszeg és Álgyst közt, a Fejér-Körös, illetőleg a Nádor-csatorna mel-

lett. 1553. a Losonczyaké. — **Vajkafalva** (Voikafalva), a mai Guravoj, Rosztócs átellenében, a Fejér-Körös mellett. 1553—61. a Losonczyaké. — *Vancsfalva* (Wanchfalwa) Tótfalu és Almás vidékén, 1439. a kápolnai kerületben. — **Vasaticsa** (Vassatica) a mai Vosdócz, Halmágytól ék-re; 1561. a Báthoryaké. — *Várajt*, vagy Várajtegyház (Waroct, Waruhth, Warayt, Waratheghaz, Warath), a mai Várajt-puszta, Gyula-Vári határában, de már Aradban, Gelvács szomszédságában. Eleintén Zaránd várához tartozott. 1230. II. Endre meghagyta Csák Miklós birtokában, a ki erről 1231. végrendeletében csakugyan mint tulajdonáról intézkedett; 1237-ben azonban már nem volt a Csákoké s úgy látszik, IV. Béla visszacsatolta Zaránd várához. 1326. a Salánkyaké; 1418—1438. a Maróthyaké, kik ez utóbbi évben határát bejáratták; 1510. György örgróf kapta. — *Váras-Keszi* (Varaskesev, Varaskezu, Varaskezew, Varaskezy); Apáti határában Orostyes erdő területén romjait most is láthatni. 1332—7. plébánia. 1344. mint Csana-Keszi szomszédját említik. 1407. már innen írta magát a Lépes-család, mely 1515-ig volt itt földesúr. Várát is e hatalmas család építtette. 1469. különben a Bethleneknek is voltak itt javaik. 1559. a gyulaiak pusztították. 1561-ben még 18 kapuból állott s a Pongráczok, Porkolábok, Dersyék, Toldyak, Lovasyak, Jakabfyak és Bertótyak osztottak rajta. — *Vásári*, máskép Nemes-Vásári (Vasari, Wasari, Wasary, Nemes Vasary) Zaránd és Szent-Anna közt feküdt. Valószínű (a W betű kétes írásából következtetve), hogy ez azon Masar falu, melyet 1214. Apa, Septely stb. vidékén említnek. Mindenesetre régi hely; 1333—7. már plébánia. 1492. Szakál Benedek a maga itt levő részét zálogba vetette Dóczy Imrének. 1556. Kisserjényi, 1560. Bácsmegyey kapta; 1561-ben 23 portájának 11 birtokosa volt s így méltán viselhetett «Nemes» nevet. — *Veresegyház*, utóbb Veresegyházteleke (Wereseghaz, Wereseghazteleke), mint 1507-ben nyíltan írják, Lökösháza pusztája volt. 1403. Maróthyék kapták, kiket ide 1404. igtattak be. Már 1418. tiltakoztak szomszédaik birtokháborításai ellen; viszont 1469. az ő veresegyházi jobbágysai dúlták az Ábrahámffyak javait. 1477. a Nadabyak nem váltván vissza itt levő részeit, azokba 1478. Dóczyt igtatták be. 1494. Nadaby L. eladta özv. Dóczynénak, ez pedig 1497. fiának. 1520. a Nadabyak e birtokukra nézve is kiegészztek a Dóczyakkal. 1497. már Veresegyházteleke a neve s 1520. pusztának írják. — *Versicz* (Vershycz) Vojvogyén és Hodos közt feküdt; 1553. a Losonczyaké. — *Vesafalva*, Dézna vidékén, ugyanazoké. — *Vidra* (Wydra), Csúcs és Acsuva közt, 1477. a Bánffyaké. — *Visznek* (Visnek, Viznek), ma Viznik-puszta, Kerülős határában, a Töz mellett, hol hatalmas erdőktől kerített romjai még láthatók. 1433., midőn a Nadabyaké és Toldyaké volt, Csegedszeg, Miske, Sáros vidékén fekvőnek írják. 1559. a gyulaiak dúlták. 1561-ben még 4 kapuja volt, Földesy László birtokában. A Polányiak ekkor már elszegényedtek.

Zamord, a mai Zemerd-puszta Rossia és Diécs közt, 1553. Nagy- és Kis-Zamord néven a Losonczyaké. — *Zapodja* (Zapodya) B.-Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Zaránd**, ma is e néven, a Csiger balpartján. Még a honfoglalás idejében kapta Velek vezér. A várához tartozó földeket a XIII. század elején a Csákok foglalták el, kiktől II. Endre 1230. elvette, 1232. azonban ismét visszaadta nekik e földek legnagyobb részét. Plébániájáról 1332—1499. van emlékezet. 1331. Zaránd comese Antal lett, A XVI. században egymás mellett állott Nagy- és Tót-Zaránd. Amabban tartotta gyűléseit (pl. 1508., 1515.) Zarándvármegye, kétségkívül a még 1536. is álló várban; már 1561. ez a Zaránd is B.-Jenőhöz adózott s 16 portája volt, míg a szomszédos Tót-Zarándnak csak 6. Mindkettő a Horváthoké, kik már 1545. is bírták. 1556. Pathócsy Boldizsár itt szállt táborba a török ellen. A falu határában 1840. még freskókkal ellátott romok voltak. — *Zemerdi*, (Zenerdy) 1214. a Makra vidékén. — **Zerénd** (Zerend, Zelend, Naghzelend), a mai Nagy-Zerénd, a Fekete-Körös mellett, az arad-várad országút mindkét oldalán. 1326. a Salánkyaké; 1332—7. plébánia; mai ref. temploma az árpádkori egyház romjain áll. 1473. a Báthoryak kapták. 1483. jobbágyaik megverték a gyarmati molnárt. 1512. Telegdy István megvette a Gyulafyak itt levő részjóságait. 1516. egyik nemes embere Tompa Mihály. 1558. Nagyzelindi Buda Miklós halálával Soklósy István, Pattantyús Balázs és Kerestheli János kapta. 1559. itt is dúltak a gyulai katonák. 1561-ben 42 portájának birtokosai: a Budák, Szokolyiak, Kutassyak, Ártándyak, Toldyak, Sasok, Zayak, Gerzsenyek, Nagyok. Csak egyszer, 1483. számították Biharhoz, alkalmasint az oklevélíró tévedésből. — **Zombród** (Zombrad, Zombrod), a mai Zimbró, Valemare és Brusztureszk közt a Józás völgyében. 1553—61. a Losonczyaké, 1 portával. **Zöldes** és *Zöldesfalva* (Zeldefalu, Zewdesfalu, Zewdesfalva, Felsew Zeldes, Zwldesfalwa, Zewldes), a mai Zöldes, Szaturó és Solymos-Bucsáva közt. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta. Az övé még 1519. és 1525. is. 1441. egymás mellett említik Felső-Zöldest és Zöldesfalvát; a Zöldes-patak ma is két részre osztja a falut, — s így valószínű, hogy akkor is ehhez képest különböztették meg. — *Zsomboly* (Somboly, Zombor, Zombolj, Sombolj, Somboreghaza, Sombol) nevét Muszka és Pankota közt a Zsimbolya-puszta tartja fenn. 1248—1332. e faluról, azután Pankotáról nevezték az egri püspöki megye egyik főesperességét. Nagy része az egri püspöké volt s 5 telekkel az övé 1561. is; 1519. Nagy nevű nemes családját említik. A falu egyik részét Egyházas-Zsombolynak hitták; ezt 1477. már mint pusztát kapták a Bánffyak s pusztának nevezik e Zsombolyt 1494. is.

XVI. A NEMZETSÉGEK.

Az Abák (Bethlenek, Neczpályak, Kecserék), Ajtonyok, Borsák (Nadányiak), Bők, Becse-Gregorok, Buzádok (Bánffyok), Csanádok (Csanádyak, Makófalvyak, Telegdyek), Csákok, Csoltok (Ábrahámffyok), Dorosmák (Garayak), Gütkeledek (Báthoryak), Szokoltyak, Maróthyak), Hermánok (Laczkfyak), Hunt-Pázmánok (Forgáchok), Kaplonyok (Károlyiak), Szalókok (Bessenyeyek), Tomajok (Losonczyak).

A régi és a mai Arad területén a középkorban 880 helység sorakozott egymás mellé s ezen a király, 534 család, 11 papitestület, összesen 546 földesúr osztozott. A nemzetségek közös birtokai már az első királyok idejében megszűntek e vidéken; a közös származás, az osztatlan közös jószág és a közös monostor azonban továbbra is együtt tartotta a nemzetségek kiágazásait, a családokat. Közönségesen 108-ra teszik a nemzetségek számát; a felsorolt 108 névből azonban csak néhányat találunk fel a törzsnevek közül s a genus és generatio a legtöbb esetben csupán vérségi összeköttetést, többnyire közös telepet s nem valami állami szervezetest jelent. Birtokuk czíme az adomány; az első foglalók ivadékait voltaképp nem ösmerjük. De így is hatalmas szervezet volt a nemzetségeknek ez a rendszere. A Csanádok közül pl. 1256-ban 29 férfiú élt és 108 birtokuk nyolcz vármegyében feküdt, a Maros, Temes, Tisza, Duna és Száva vidékén, Mosonytól Temesig. A mint új meg új rajokat bocsátottak ki magukból a nemzetségek, a megszállt területre jobbadán magukkal hozták az anyabirtok nevét, szokásait, erkölcsseit; innen van, hogy a helynevek az ország különböző részein annyiszor ismétlődnek s hogy nem egyszer ugyanazon összeköttetésekben fordulnak elő. S innen van, hogy a nemzetségeknek az országban való megoszlása mindenüvé magával vitte az állameszmét, melynek — már birtokai természeténél fogva is — szolgáltatában állott s hogy a földeikkel decentralisált nemzetségek a közügyek iránt való érdeklődést már csak a maguk haszna miatt is ébren tartották az ország különböző részeiben.

Arad és Zaránd fejlődésére főképp tizenhat nemzetség gyakorolt hatást. A XIV. század végétől kezdve ugyan megfogyatkoznak a régi nagy nevek, s helyet adnak az Anjouk, Luxemburgok, Hunyadiak, Jagellók és Habsbur-

gok által fölemelt újabb nemességnek; de ez a fogyatkozás inkább csak a részekre való bomlásban s a jószágok felaprózásában nyilatkozik. A Buzád-, Hermán- s főkép a Gútkeled- és Tomaj-nemzetségből kivált családok az Anjouk, Luxemburgok és Hunyadiak korában szereztek itt oly hatalmas jószágokat s nem lehet vádolni a királyokat, hogy a régi, törzsökös családokat a gazdagon jutalmazott köznemesek, vagy éppen idegenek kedvéért végképen elhanyagolták volna. A Temes és Fekete-Körös közt elterülő vidékén a következő nemzetségeket ösmerjük:

I. AZ ABÁK.

Az Aba-nemzetséget a tudákos hagyomány Attilától, majd meg Edu és Edumér kun vezérektől származtatja s Aba Sámuel királyt (1041—44.) tekinti heros eponymosának¹⁾. Aradban és Zarándban eleintén Apa néven szerepeltek s úgy látszik, hogy a két elnevezés közt csak hangtani különbség volt, ha-ugyan ez Apákat nem a Becse-Gregorokból kivált Apafyak, vagy a Borsa-nemből való Nadányiak őséiül kell tekintenünk. 1214-ben Apát, 1319-ben Apatelkét valóban a Becse-Gregorok jószágainak szomszédságában találjuk. 1349-ben az aradi Abádot egyúttal Apádnak is írják, mint a hogy Simándot is Apásnak nevezték 1387. előtt. *Apa comes* 1217. a nyüvediek pörében már bíraskodott. Fiaitól, Gergelytől és Jakabtól a kunok 1280-ban elfoglalták Pélt, melyet kir. adományyal csak 1283. jún. 23. szerezhettek vissza, s az erről szóló oklevelet 1353-ban ezen Bethlen Jakabnak fia, *Dénes*, íratta át az erdélyi káptalannal²⁾. 1284-ben ugyanezen Gergely Izabella királynétól Varsánd (Wosyan) földét kapta ajándékban³⁾. 1299-ben az Abanemzetség tagjai, *Lukács, Péter, Demeter* és *István*, vagyis *Péter comes* fiai, — továbbá *László* titeli prépost és alkanczellár s végre *Demeter, Miklós* és *Sándor*, azaz *Sándor comes* fiai megosztottak Székudvar, Varsánd Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt levő más falvak birtokán⁴⁾. Ez osztályt 1311-ben ismételték⁵⁾. E nemzetségből váltak ki az iktári Bethlenek, Lipóczyak és Nekcseyek.

Bethlen fiai, *Miklós, István, Demeter* és *Péter*, — továbbá Bethlen *Lőkös* fiának *Domokosnak* fiai, *Miklós* és *Lőkös*, valamint Miklós fia, *Péter*, egyezkedni óhajtottak Betlenősi, Seprős, Bodon és Csókástelek zarándi javaikra nézve a Neczpályakkal Zaránd- és Békésmegyéknek 1347. júl. 23. Nadabon tartott gyűlésén, az egység azonban nem sikerült⁶⁾. Bethlen *János* és *Péter* 1364-ben a Neczpályakkal való osztályban családjuknak Ősi és Seprős felerészét biztosították⁷⁾. A Bethlenek és Neczpályak csak 1413-ban békültek ki egymással, Bethlen Miklós fia, Gergely és Neczpály György eszközésére. — 1421-ben már Iktárról nevezték magukat; Iktári Bethlenek fiai *János* egri kanonok, *Demeter* (és fia, István), *Miklós* és *Péter* a Neczpályakkal együtt 1421. május 20. új adományképen kapták Ősit, Bodonyt, Seprőst és Csókást⁸⁾. Seprőson utóbb, Neczpály Balázs, a maga részét — elkeseredve, hogy javaira rokonai még életében kir. adományt

1) Aba S. legújabb életrajza *Kandra* Kabostól, Eger, 1891., 158. l. — 2) *Arpádk. új okm.* XII. 388. — *DI.* 1146. — 3) *Fejér*, V. 3., 215. — 4) *DI.* 1536. és 1537. *Arpádk.* új okm. IX. 340. — Századok. 1890. 24—25. l. — 5) *DI.* 1791. *Közl. Anjoukori okm.* I. 242. — 6) *Haan-Zsilinszky*, 22. — 7) *Századok*, 1875. — 234—5. l. — 8) *Haan-Zsilinszky*, 36—7.

eszközöltek ki, — Bethlen *Domokos*nak zálogba vetette, de már 1469-ben visszaváltotta¹⁾. 1477-ben Iktári Bethlen *Gergely* és Domokos tiltakozott a kissárosi határban a Hosszúrét-mocsárban Neczpály Balázs által emelni akart határjel ellen²⁾, de a következő évben (febr. 1.) már kölcsönös örökösödési szerződésre léptek Balázs úrral, kinek fiú-örököse úgy sem volt s ki nem akarta, hogy javai idegen kezekre szálljanak. E szerződést júl. 8. a király is megerősítette³⁾. Itt már Bethlenösiről írták magukat Bethlenék. Domokos és Neczpály Balázs csakhamar meghalt; e szerződés értelmében azonban Iktári Bethlen Domokos özvegye Margit 1480. decz. 24. tisztartója és fegyveres cselédei által megszalasztotta a Neczpály Balázs örökségére igényt tartó Bajmóczy Imrénét beigtatni akaró budai kanonokot és a király emberét⁴⁾. Az özvegy utóbb zádorlaki Dóczy Imréhez ment férjhez s fiai, Bethlen *István*, *Fános* és *Domokos* 1489-ben egyezkedtek vele az első házasság után járó jegyajándékra nézve⁵⁾. 1494-ben özv. Bethlen Domokosnét és fiát Jánost, továbbá Bethlen *Sárát* (Tarcsay Jánosnét), *Katát* (Czely Istvánnét) és *Krisztiánát* II. Ulászló elmarasztalta a Bethlenösiben, Seprősön, Bodonyban és Csókateleken néhai Dóczy Imre hagyatéka ellen elkövetett erőszakoskodásuk (actus majoris potentiae) miatt⁷⁾. János és ifj. Domokos, kikről 1489-ben hallottunk először, éltek még 1507-ben is, midőn mint szomszédok voltak jelen Pethőéknek a szödi uradalomba való beigtatásánál⁸⁾, a mi bizonyítja, hogy az Abák utódainak, a Bethleneknek, az egész középkoron át voltak birtokaik a tulajdonképeni Aradmegyében is. A Bethlenektől vette nevét Bethlenösi s valószínűleg Lőkősháza is.

Bethlen-czímer⁶⁾.

E nevezetes család, melynek virágkora a XVI. századra esik, e megyében is sok előkelő családdal állt rokonságban, a Neczpályakkal pedig osztályos atyafi volt.

Neczpály Maczonka volt a család őse. Ennek fiai, **Lőkös** és **Domokos** a délvidékre szakadtak s ott harmadik testvéröknek, *Fános*nak fiaival, *Imrével* és *Fános*sal együtt csakhamar mint a Bethlenek osztályos atyafiai jelentek meg. Láttuk, hogy Neczpály Imre és János már 1347-ben egyezkedni akart a Bethlenekkel, mi azonban akkor nem sikerült. Imrét, ki rendszeren Turócmezgyében, ősi birtokán lakott, 1350-ben, midőn Turóc-Szent-Mártonból hazafelé ment, Gyulafalvai Miklós és Mihály, kikkel határvillongásai voltak, kegyetlenül meggyilkolták⁹⁾. Két fia maradt, *György* és *Fános*, kik a kúria ítélete alapján atyjuk gyilkosainak jószágait (Duliczát, Bélát és Turóc-Szent-Márton) is megkapták. János csakhamar elhunyt s a család összes jószágait György mester örökölte, ki nemcsak felvidéki, hanem arad-zarándi birtokait is növelte. Mivel Neczpály Domokos fiának, *Lőkös*nek fiai, *Miklós* és *Márton*, kik a zárandi és temesi javakon a Bethlenekkel 1364-ben osztozkodtak, maradék nélkül hűnytak el, örökségükbe Neczpály György mester lépett. Annnyival inkább gondolt vagyonszerzésre, mert fiai már maguk is fölserdültek. Egyik fia, Demeter, 1407-ben kinyilvánította, hogy hajlandó a Bethlenekkel folyó perben a pörlekedő

¹⁾ *Haan-Zsilinszky*, 81—2. és Századok, 1875. — 241. — ²⁾ NRA. fasc. 1687. nro 2. (csak a regestrumban), — ³⁾ *Haan-Zsilinszky*, 91—94. — ⁴⁾ U.-o. 102—4. — ⁵⁾ DI. 19555. — ⁶⁾ A XVII. századból. — ⁷⁾ DI. 20212. — ⁸⁾ *Hazai okm.* V. 399—403. — ⁹⁾ Századok, 1875. — 235.

felek által egyenlő számmal választandó nyolcz nemes elé terjeszteni a maga okiratait, ha mind a két fél kijelenti, hogy 50 márka büntetés terhe alatt megnyugszik az ítéletben. Bethlen Miklós fia, Gergely azonban háromszoros idézésre sem jelent meg a bíróság előtt, miért is 15 márkában csakugyan elmarasztalták. Az egységét Neczpály Imre s fia György, valamint Bethlen Gergely, tudvalevőleg, csak 1413-ban kötötte meg.

Györgynek másik fia, *László*, Zsigmondnak a csehek ellen vívott harcaiban annyira kitűnt, hogy a király az apát és fiát s érdemökre való tekintetből ennek testvéreit, *János* egri kanonokot, *Istvánt* s a már említett *Demetert* 1421. márczius 15-én Betlenősivel, Bodonnal, Seprőssel, Csókással stb. új adományképen jutalmazta meg¹⁾. László, mint trencsényi főispán és szkolczai kapitány, azután is nevezetes szerepet játszott; öccse, István 1451-ben már nem élt s ennek fia, László is csakhamar meghalt; leánya, Anna (Szokoly Lászlóné) igényt támasztott nagybátyja, Balázs vagonára, ki evvel szemben 1456. május 1. fia, Demeter részére, 50 ember által esküt tétetett, hogy Betlenősi, Seprős és Bodon nem a nőágot illeti²⁾. Szokolyné és anyja 1458-ban mindamellettt erőszakosan elfoglalta Ósit, Seprőst és Bodont³⁾, melyeket csak akkor kapott vissza Balázs, mikor kielégítette őket a leánynegyedre s jegybérre nézve. Balázs kétszer nősült. Első feleségétől, Nadaby Erzsébettől (nagyfalusi Toldy Miklós özvegyétől) született gyermekei: *Benedek*, *György*, *László* és *Erzsébet*, kik, Benedeket kivéve, 1464-ben anyjukkal együtt török fogságba estek s Balázs csak úgy válthatta ki őket, hogy 1465-ben Aranyádi Miklós temesi alispánnak 200 aranyért zálogba vetette Betlenősit⁴⁾. Neczpály László trencsényi főispán unokája, Pongrácz Zsófia, Bajmóczi Niffor (Ónuffrius) Imre felesége s Neczpály Anna (Szokoly Lászlóné) akkor, midőn a három Neczpály-fiú fogságba került, a királyhoz szaladt, hogy Balázs úr magvaszakadtának esetére a zarándi javakat a maguk részére biztosítsák. Mátyás király valóban nekik adta Betlenősit, Seprőst, Bodont stb., mire Balázs 1466. ápr. 29. bújában Bethlen Domokosnak zálogosította el Seprőst, de már 1469. visszaváltotta tőle⁵⁾. 1467. január 7. a nyitrai káptalan szerint Balázs Istvánnak özvegyét s leányát, Szokolynét, Ósi, Seprős, Bodon, Csókásháza stb. jószágokból a jegyajándékra s hozományra nézve kielégítette ugyan, mivel azonban e birtokok Pongrácz István (második) nejét⁶⁾, Zsófiát illetik, a nevezett Zsófia Balásznak száz forintot visszafizetett⁷⁾. Ekkor tájban nősült másodszer az özvegygé lett Balázs, feleségül vevén Styavniczai Ágnest, kitől egy Zsófia nevű lánya született. 1478. febr. 1. Neczpály Balázs Bethlen Gergelylyel és Domokossal megkötötte a már említett szerződést, mely szerint az utód nélkül előbb meghalónak birtokait kölcsönösen öröklik; de már a következő évben (1479. febr. 16.) a turóczi konvent előtt összes javait *Justh* Andrásnak (a Justh-család törzsatya, Kussoi Jodók egyetlen fiának) zálogosította el, kinek fia, János, amúgy is eljegyezte leányát, Zsófiát. Mátyás király már febr. 23. elrendelte a beigtatást, melyet márcz. 21. a budai káptalan Betlenősiben, Seprősön, Bodonban és Csókásteleken teljesített is. Bajmóczi Niffor Imrének neje

1) *Haan-Zsilinszky*, 46—48. Századok, 1875. — 237. 1. — 2) U.-o. 75. — 3) Századok, 1875. — 241. 1. — 4) *Századok*, 1875. — 240. — 5) U.-o. 241. — 6) Első neje Neczpály László főispán leánya, Cziczelle volt. Nagy Iván, ki a Századokban nagyobb tanulmányt írt a Neczpályakról (1875., 232—242. 1.), nem tudja meghatározni, mely családból való Pongrácz István második felesége, Zsófia. — 7) *Haan-Zsilinszky*, 88.

s fiai, Albert és Imre, valamint Bethlen Domokos ugyan ápril 5. tiltakoztak az ellen, de nagyon is későn, mert időközben, márcz. 15-én, Neczpály Balázs még tovább ment. Meggondolván ugyanis, hogy atyja, Neczpály Demeter Jodóktól időnkint mennyi pénzt vett föl, s hogy saját kölcsönözgetései következtében is adóssága immár többre megy 4000 aranyánál, mivel készpénzben nem fizethet, felbontva a Bethlenekkel s másokkal kötött minden más szerződését, összes birtokait 6000 frtban elzálogosította Justh Andrásnak¹⁾. Balázs halála után (mely talán még ez évben történt) Justh András maradt kiszemelt menyének gyámja; csakhogy a házasságból nem lett semmi, mert a gazdag árvát rokonai elszöktették s utóbb Koromházi Korom Bálinthoz adták férjhez. Más jogon azonban, mint különben is vérrokon, csakhamar mégis a Justhok örökölték a kihalt Neczpályak javait²⁾.

Az Aba-nemzetségből származtak a **Nekcsey-**, **Lipóczy-** és a **Keczer-**család is³⁾. A Sáros- és Zemplénnvármegyéből való három család az alföldön is tért foglalt s 1282 óta többször osztozkodott ősi és szerzett javain. 1299-ben, a szintén Aba-nembeli Péter, Kompolt fia közbenjárására, úgy egyezkedtek, hogy Lipóczy Sándor fiai más megyékben, Lipóczi Keczer Péter fiai pedig Lipócz éjszaki része, továbbá Székudvar, Varsánd, Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt levő egyéb javak birtokában maradjanak⁴⁾. 1311-ben Sándor fiai még 1300 budai finom ezüst márkát, tíz vég finom yperni (flandriai) posztót s öt darab 60 márka értékű lovat adtak ráadásban a Keczereknek⁵⁾. Az atyafiak még azontúl is sokáig pereltek és izetlenkedtek egymással. Nekcsey Sándor, a rozgonyi hős, 1326 táján mint körösszegi várnagy, Demeter pedig 1338. mint tárnokmester húnyt el; amaz nőtlenül, emez 3 leányt hagyván maga után⁶⁾. Ez időn túl Zarándban csakis a Lipóczi, Radványi és Székudvari Keczerekről van szó.

Keczer Miklós már 1394-ben határdombokat hányatott a Székudvar, Görhe és Bökény közt levő Széken s nov. 30. ellenmondott az Erdőhegyiek javára eszközölt határjárásnak⁷⁾. — 1453-ban Székudvari Keczer István s neje Zsófia, valamint leányuk, Hedvig (Kötegyáni Köthe János özvegye), Miskey Péter fia, István és ennek leánytestvérei V. Lászlótól *új adományképen* kapták Miske, Otlaka, Kengyel, Nagy-Sáros, Bélmező, Apáti, Teleki és Mesztegnő zaránd- s Ant, Sarkad és Szemcse biharmegyei falvak részjóságait⁸⁾. Ugyanazon évben Otlaka zaránd- és Sarkad, Szemcse és But biharmegyei falvakban V. László az összes királyi jogokat Székudvari K. Istvánnak és Gethes Györgynek s testvéreinek adta, megjegyezvén, hogy e falvak egy része Keczernél, más része pedig a Miskeyeknél van, mint a királyi jogok celatorainál⁹⁾. 1458. márcz. 29. özv. Keczer Istvánné fiai, Mihály és Péter nevében is, valamint Keczer László, eltiltották testvéröket, Lukácsot, Mácsa elidegenítésétől¹⁰⁾. 1474-ben Keczer Lukács székudvari részjóságába zálogjogon Dóczy Imrét igtatták be¹¹⁾. 1479. június 2. Báthory István országbíró bizonyága szerint Muroni Vér András a székudvari Keczer Mihály-féle székudvari, kutasí és mácsai rész-

1) *Haan-Zsilinszky*, 96—97. és 100—2. l. — 2) *Századok*, 1875., 223—245. és Békésm. tört. évk. I., 68—75. — 3) *Pör*, a lipóczi Keczerek. Tört. Tár, 1891., 353—366. — 4) *Arpádok*. új okm. IX., 340. — 5) *Anjoukori* okm. I. 241. — 6) Nekcsey Demeter és Sándor életrajza *Pör* Antaltól, Századok, 1890., 20—43. l. — 7) *Haan-Zsilinszky*, 56—57. — 8) Dl. 14719. (A szepesi kamara 1693. évi másolata.) — 9) Dl. 14639. — 10) B. *Révay-lt.* Div. fam. fasc. 2. nro 30. — 11) Dl. 17872.

birtokokat, a székudvari nemes telket és a Fejér-Körösön levő malmot, melyet neki Mátyás király zálogosított el, ezen zálogösszeg lefizetése után a királynak most visszaadta¹⁾. 1480-ban Czecey Miklós zálogba vette Keczer Mihály s neje, Katalin, gyermekeinek (Péter, István, György és Ilona) székudvari, kutasi, mácsai és miskei részjóságait²⁾. 1481-ben Kötegyáni Köthe János Radványi Keczer Imrének Székudvar, Kutas és Mácsa zarándi falvakban levő s neki 100 arany forintban elzálogosított részbirtokait ugyanazon összeg erejéig a váradi káptalan előtt Dóczy Imrének vetette zálogba³⁾. Ugyanakkor azonban a székudvari és lipóczi Keczerék még mind a három helységben földesurak maradtak⁴⁾. 1488-ban a Czeceyek a Köthe- és Dóczy-családot Keczer János fiainak (Imre, Ferencz, Péter) székudvari, kutasi és mácsai javai megszerzése miatt perelték. 1497-ben Keczer Péter, István, Tóbiás és György, továbbá Margit (Kollóssy Mihályné), Anna (Ravazdy Miklósné) s Katalin (özv. Rhédey Lukácsné) Apátit, Kengyelt és Otlakát átengedték Miskey Gergelynek és Jánosnak; ellenben ezek ama részjóságokat, melyeket Keczer Péter és nővérei Sarkad, Szemcse, Ant és Miske falukban s Bélmező és Halásztelek pusztáknak a miskei határ felé eső részén idáig leánynegyed és jegyajándék címén bírtak, a Keczereknek örökjoggal adták át⁵⁾. 1517-ben Székudvari Keczer (Kechely) István még miskei nemes-birtokos volt. 1520-ban Radványi Keczer Ambrus, az ő fia, a nyolczados törvénytől előtt Budán tiltakozott azon örökbevallása ellen, melyet gyermekkorában és éretlenül Székudvar, Mácsa és Kutas falvakban levő részbirtokait illetőleg testvére, Ferencz intésére, nógatására, sőt kényszerítésére ennek, vagy bárki másnak részére tett. Különb is, midőn a mohácsi vész után a család János király pártjára állott, javait (Székudvart, Kutast és Mácsát) I. Ferdinánd 1528-ban Besseney Istvánnak ajándékozta⁷⁾. Mindazáltal a családé maradt e 3 falu; s 1560-ban Radványi K. Kristóf a jászói konvent előtt 400 frton lipóczi K. Ferencznek (Ambrus fiának) vetette zálogba ott levő részeit⁸⁾. 1561-ben lipóczi K. Ferencz és radványi K. Kristóf a leleszi konvent kiküldött embere előtt ideiglenes csereszerződést kötött, mely szerint lipóczi K. Ferencz az anyja, Bocskay Katalin jogán reaszállt javakat, t. i. a kőrösmegyei Razinnyához tartozó jóságokat 150 frt. ráfizetése mellett elcserélte Kristófnak Székudvaron, Mácsán és Kutason levő felevagyonával⁹⁾. 1561-ben Keczer Ferencznek Székudvaron 15, Mácsán 9 jobbágytelke volt. 1564-ben lipóczi K. Ferencz s Keczer (máskép Miskei Drághy) Boldizsár kölcsönös örökösödési szerződésre lépett olykép, hogy Ferencznek 5 sáros-, 1 abaúj-, 3 zarándmegyei (Székudvar, Mácsa és Keczer-Kutas) faluját, továbbá Kőrösmegye 5 falujában levő részjóságait, Drághy Boldizsár pedig Miske zarándi faluban, Derecske mezővárosban s még 5 bihar-, szatmár- és sárosmegyei helységben levő javait az életben maradó örökölje¹¹⁾. Zarándban azontúl nem találkozunk e családdal. Keczer Péter a birtokaira vonatkozó leveleket megtakarítás végett Gabriel Györgynek adta át és Keczer András sárosi alispán azokat még 1585. is hasztalanul követelte vissza¹²⁾. Annál szebb és előkelőbb szerepet játszottak a Keczerék a felvidéken, hol az egész XVII. században hűségesen küzdöttek a szabadságért.

1) *Révay-It.* fasc. 3., nro 20. Gyulafejérvári prot. 23., 159. l. — 2) DI. 18411. — 3) DI. 18495. — 4) *Csánki*, I. 752. — 5) DI. 19362. — 6) DI. 20540. — 7) DI. 23393. — 8) *Líb. Reg.* Ferd. I. 98—99. — 9) NRA. fasc. 1027. nro 45. — 10) U.-o. nro 48. — 11) *Anjoukori okm.* II. 418. — 12) *Tört. Tár*, 1891., 358—366.

II. AZ AJTONYOK.

Ajtony nemzetsége már szent István idejében birtokos volt a mai Aradmegye nyugati vidékein. A nemzetség alapítójáról bővebben volt szó. Egyenes leszármazottjait nem ösmerjük; de nemzetségével, melynek birtokait azután jobbadán a Csanád-nemzetség kapta, ugyanazon vidéken, még a XIV. században is találkozunk. E szerint 1318-ban az Ajtony nemzetségből (de genere Ohtun) való *Albert* fiai, Gergely, Tamás és János, Felső-Szöllős nevű öröklött jószágukat testvérök leányegyede fejében Öszöllösi Mihálynak, István fiának adták át. Ez a Mihály azután Szöllöst, melyet Ajtony és Serjén tartozékaiból felesége hozománya gyanánt kapott, 40 forintért a csanádi káptalan előtt Felsőszöllösi Szőke Péternek zálogosította el¹⁾. A nemzetség jószágai Pécska és Nagylak közt terültek el²⁾. Úgy látszik, e nemzetségből vált ki a *Serjényi-család*, melynek első ismert tagja, Máté, aradmegyei nemes, királyképe gyanánt szerepelt, midőn 1449. július 18. a csanádi káptalan az aradi káptalant Háromfűlű faluba bevezette³⁾, s a család maga egészen a törökhódítás bekövetkeztéig földbirtokos volt Aradban, övé levén Két-Sopron és Ivánháza is⁴⁾.

A nemzetséget megtúrte ugyan sz. István s a többi király kegye, azonban koránsem fejlődött annyira, mint megalázójának, Csanádnak nemzetsége.

III. A BECSE-GREGOROK.

A Körös-Maros közének egyik ősrégi birtokosa a *Becse-Gregor-nemzetség*. Kézai szerint⁵⁾ a Becse- és Gregor-nemzetség Franciaországból ered, Vilmos nemzetségből, melyet Cornesnek neveznek. Becse és Gregor III. Bélával hosszasabban tartózkodott Görögországban⁶⁾. De már előbb, szent István vagy első királyaink idejében telepedhetett meg a nemzetség a Körösközben, hol Apatelektől le a biharmegyei Sarkadig, mindenütt voltak uradalmai⁷⁾. A nemzetség tagjai közt Apa és Bethlen nevűeket is találunk; s ha nem hihetjük is, hogy az Apafiak és Bethlenek őseit köztük kereshessük, kétségtelen, hogy az Abák nemzetségével szoros rokonságban állottak. A Körösközben való birtoklásuknak első emléke 1199-ből való, midőn a nemzetség egyik tagja, *Dienes comes* által a Szentlélek tiszteletére alapított dienesmonostori prépostság kegyúri jogát Imre király elvette *Becse* fiaitól, *Lukácstól*, *Fánostól* s a comes más ivadékaitól és azt *Ant* (Onth) comes fiaira, *Fánosra*, *Fakabra* és *Antra* ruházta át⁸⁾. Ant comes emlékét a Körösköz nyugati részén a biharmegyei Ant község neve őrzi.

A nemzetség legösmertebb két jeles fiáról, *Elvin* váradi (1189—1200). és *Boleszló* váci (1186—1214.) püspöknél nemcsak arról volt szó,

1) Dl. 4289. s *Anjoukori okm.* V. 594. — 2) *Karácsonyi*, Sz. Gellért, 85. — 3) *Tört. Adattár*, II. 283—4. — 4) Bővebben értekezett e nemzetségről *Ortway* (Századok, 1891., 263—278.) Helyesen jegyzi meg, hogy »csakis a *genus Ohtun* ismerete szállott reánk okíratilag, míg egykori birtokviszonyait *egyes adatok alapján* még csak megközelítőleg sem ismerjük.« — 5) *Ford. Szabó*. U.-o. 89. — 6) U.-o. 78. I. — 7) A sarkadi Leelősyek, kik ugyanezen nemzetségből valók, 1729-ben III. Károly királyhoz írt folyamodásukban említik, hogy a *családnak szent Istvántól nyert adománylevele* (?) *Óssy Gáspárnál van*. (A család ezt sokszor kereste, de többé nem akadhott rá. (A Leelősyek sarkadi lt.) — 8) *Lejér*, II. 373—5. — *Fábán*, I. 235—6. — *Knauz*, Monum. Strig. I. 160—1.

mint szerepeltek a közéletben, hanem arról is, mily nevezetes jószágai voltak a zarándi Körös vidékén. Csakhogy a nekik jutott falvakat örökre el is vesztette a nemzetség, mert azokat az egyház szerezte meg. Sok baja volt a nemzetségnek a dienesmonostori kegyúri jog miatt is. — 1258-ban ismét perben állott egymással *Lőrincz* szerémi prépost, egy másik *Lőrincz*, *Dénes comes*, *Apa*, stb. A király megparancsolta, hogy Lőrincz és Dénes a király jelenlétében lóháton kardpárbajt vívjanak. A felek meg is jelentek, a bírák azonban kibékítették őket, de Dénes comesre nézve elég megalázó módon; mert le kellett mondania a kegyuraságról s halála után fia is csak úgy részesülhet abban, ha «annyira kedves és alkalmas lesz, hogy a kegyúri jogot megérdemli s nemzetsége nem ellenzi»¹⁾. A XIII. század végén *Apa* fia, *Gergely*²⁾, majd 1318. május 15. *Lőrincz* fia, *Leel* mester lett a monostor kegyura³⁾. Dienesmonostor uradalmát ekkor, az oláh és más községekkel együtt⁴⁾, Károly király pankotai és deznyei (déznai) várnagya, *Ivánka* tartotta elfoglalva. *Leel*, »*de genere Behegregor*«, 1344-ben már nem élt, midőn özvegye s három fia (*György*, *László* és *Lőrincz*) ezen oklevelet a váradi káptalan által átíratva⁵⁾. A Leelek másik ága, melynek alapítója, úgy látszik, *Leelősy Miklós* volt, Biharba származott át, hol 1359-ben Miklós fiai, *János* és *Bakony*, a leányágot illető negyedet Méhkeréken saját jószántukból kiadták⁶⁾. A nemzetség ez ága ma is él Sarkadon, az ősi birtokok egyikén⁷⁾. Az Apafyak és bethleni Bethlenek, kik szintén e nemzetségből valók, Aradban nem szereztek jószágot.

IV. A BORSÁK.

A *Borsa-nemzetség*nek, melynek ősi javai a szomszéd Biharban és Békésben feküdtek, Zarándban és Aradban is voltak jószágai. A nemzetség első ismert tagja *Apa*, ki 1230. táján élt. E nemzetségből vált ki a *Nadányi-család*, melynek szegényebb része Aradban Keresztúron s Nadányi György özvegye Gyula-Varsádon 2—2 porta s Lajos özvegye is Kő-Kesziben némi föld birtokosa volt. Ferdinánd király csak pár évvel előbb, 1557. nov. 26. fosztotta meg a hűtlen Nadányi Mihályt varsándi jobbágyaitól. Nadányi László 1644. Elek, Östelek, Csigatövis, Megyer és Pecsér helységekben levő részeit 1600 forintért s 2 év múlva Nadányi György ugyanazokban a maga javait 200 tallérért borosjenei Tisza Istvánnak zálogosította el, mire 1647-ben Tisza magát be is igtattatta. Ezentúl Arad-Zarándban nincs nyoma a családnak.

V. A BŐ-NEMZETSÉG.

A *Bő-nemzetség* egyik tagja, *János*, *Izsip* fia, 1280-ban a kunok ellen vívott csatában esett el⁸⁾. 1397. nov. 2. Békés- és Zarándmegyének Bebek nádor elnöklete alatt Simádon tartott közgyűlése bizonyította, hogy Kéregyház, máskép Kenderes, mely most a kunok kezén van, a Bő-

¹⁾ *Fejér*, IV. 2., 462. és VII. 4., 121. — ²⁾ *Árpádk.* új okm. V. 246. — ³⁾ *Zichy-okm.* II. 132. — ⁴⁾ »Cum villis tam Olachalibus, quam aliis.« (U.-o. 132.) — ⁵⁾ U.-o. 131—3. — ⁶⁾ Biharvármegye lt. fasc. 47. nro 1084. — ⁷⁾ Története: *Márki*, Sarkad Tört., 128—131. ⁸⁾ Új M. Muzeum, I. 205. (1851—2.) és *Szabó*, Kún László, 103.

nemesek jószágá¹⁾. Ezt 1405-ben visszakapván a nemzetség, maga közt — az egri káptalan által — 3 egyenlő részre osztotta fel²⁾.) A nemzetség egy ága Aradvármegyében telepedett meg. 1510-ben Baki Bew *Lásár* fia, *Boldizsár*, továbbá *Gáspár* és *László* Pálulése vidékén szőlőtulajdonosok voltak³⁾. Ezek között Baki Bew Gáspárt 1517. decz. 12. Aradmegye szolgabírójaként említik⁴⁾. 1561-ben már nincsenek az aradi nemesek közt.

VI. A BUZÁDOK.

Meissenből, a wartburgi kerületből, 1162-ben hitta be IV. István király Hadolt (vagy Hahót) orlamundi német grófot, kinek két fia maradt, Hadolt Buzád bán és Arnold. *Buzád*, Imre és Endre királyok idejében, pozsonyi főispán, egy új nemzetséget alapított. Négy fiú apja volt már, midőn, aszkéta-hajlamait követve, a dömés szerzetesek közé lépett s 1241-ben Pesten az oltár előtt várta be a tatárokat, kik lemészárolták. Őt már *Bánffy* Buzád név alatt említi a történelem; bizonyos azonban, hogy a nemzetségéből származó *Miklós*, István tótországi bánnak fia s az alsólendvai (zalamegyei) várnak építője, csak a XIV. század elején vette föl, mint bán fia, a *Bánffy*-nevet s ő alapította az *Alsólendvai Bánffy-családot*. 1347-ben már ő maga is Tót- és Horvátország bánja volt.

Az *Alsólendvai Bánffy* hatalmas urak voltak már, midőn Aradban is birtokszerzésre gondoltak. *Bánffy Miklós* 1459. febr. 10-én huszonnegyed magával megesküdött, hogy Mátyás királyt életével és vérével segíti a pártütők ellen⁵⁾. 1465-ben főpohárnokká s 1466-ban pozsonyi főispánná tette a király. Már ezen első főispánsága idejében szerezhetett javakat Aradmegyében. Így 1470-ben fegyveres kézzel állt ellen, hogy az aradi káptalan Lippai Jakós Imrét és Pétert az aradmegyei Beseny faluba beigtassa⁶⁾. 1471-ben a király Aradmegye főispánságát Solymosvárral és uradalmával együtt örökösen *Bánffy Miklósnak* ajándékozta⁷⁾. E hatalmas uradalomhoz

Bánffy-czímer.

93 falu tartozott s így el lehet képzelni, mily rendkívüli befolyást gyakorolhattak ezentúl a *Bánffy*ak Aradban. Alkalmatlan lehetett a büszke szomszéd a lippai polgárokra nézve, kiknek már 1473-ban volt is vele valamely pöre, melynek megvizsgálására a király külön bizottságot küldött ki⁸⁾. 1476. decz. 27-én a király, hogy megjutalmazza sokféle, legutóbb különösen a nápolyi követség alkalmával szerzett érdemeiért, *Bánffy Miklóst* és általa testvérét, *Jakobot*, megajándékozta a fiúutód nélkül elhunyt *Maróthy Mátyás macsói bán* zarándmegyei javaival⁹⁾ s így a szomszéd megyében is rendkívül növekedett a tekintélyök.

A két testvér nagybátyja, *Bánffy Pál*, a Hunyadiak ellensége, ki 1461-ben, első feleségének, *Stíbor Katalinnak* halála után, *Szilágyi Mihály* kormányzó özvegyét, *Báthory Margitot* vette nőül, zálogképen magához váltotta a *Báthoryaktól Világosvárt* is. 1464-ben *Báthory István* fiai *Dénes* esztergomi érseknek 2500 arany forint fejében 1 esztergom- s 2 komárommegyei falut vetettek zálogba, hogy sógoruktól az uradalmat visszavált-

¹⁾ *Ilaan-Zsilinszky*, 15. *Gyárfts*, A jászkunok tört. III. 529. — ²⁾ Dl. 9029. — ³⁾ *Müncheni kir. lt.* — ⁴⁾ *Pábián*, I. 208. — ⁵⁾ *Kovachich*, *Vestigia com.* 352. — ⁶⁾ Dl. 17093. — ⁷⁾ Dl. 17154. — ⁸⁾ Dl. 17486. — ⁹⁾ *Teleki*, Hunyadiak kora, XI. 579. Az oklevélben a falvak neveit nem tették ki.

hassák¹⁾), nagybátyjuk halála (1469?) után azonban Bánffy Miklós és Jakab, úgy látszik, mégis tartottak némi igényt a zálogjósághoz s 1475-ben a meszti jobbágyokat megkárosították²⁾. 1477-ben január 3. egyrészt a két testvér, másrészt unokatestvérök, a most említett Bánffy Pál fia, *János*, a király előtt kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek olykép, hogy a törvényes örökösök nélkül előbb meghalónak javait az életben maradó nyerje³⁾. Vagyis, ha Bánffy Miklósnak és Jakabnak magvaszakadna, Soly mosvárat s az Aradban hozzátartozó 73 falut és 23 pusztát sok más temesmegyei faluval és pusztával együtt; továbbá Zárándban Meszt, Csúcs, Fenyő- és Felső-Acsva, Lázur, Újfalú, Acsucza, Nyermeg, Vidra, Maglovicza, Lésza, Liszesora és Tisza falukat, Szakácsi és Egyházas-Zsomboly pusztákat; Aradban Szamarócz, Marthony s fele részben Kalodva falukat Bánffy János és örökösei kapják; ellenben Jánosnak bolondóczi uradalma 18 trencsényi, 9 nyitrai s 2 pozsonyi faluval és Újhely (Vágújhely) mezővárossal Bánffy Miklósrá és Jakabra szálljon.

A két testvér csakhamar még nagyobb tűzzel látott aradmegyei birtokainak növeléséhez. 1479-ben Mátyás király előtt 4000 arany forintot megvették Garay Jónak Szádja és Váradja nevű arad- és Sárád temesmegyei kastélyait. Szádjához Aradban 15, Váradjához 38 falu tartozott; s azonkívül Csongrádban is vettek 4, Temesben 17, Csanádban 2 és Hunyadban 6 falut⁴⁾. Érdekes, hogy Váradja és Szádja kastélyokba csak 1479-ben, vagyis akkor igtatták be őket, midőn az egyházak kegyuraságának jogát is megszerezték⁵⁾, — az uradalom többi részébe pedig csupán 1483-ban⁶⁾.

Időközben Bánffy Miklós és Jakab szemet vetett a lippai uradalomra is, mely azelőtt mindig együtt járt a solymosival s nagyon fájt nekik, hogy azt 1477-ben meg nem kaphatták. A lippai vár és uradalma Giskra halálával a koronára szállt vissza s Mátyás csak zálogképen adta azt 1475-ben és 1482-ben 10,000 arany fejében denglegi Pongrácz Jánosnak. Kevéssel utóbb azonban, ugyanazon évben, örökjoggal adományozta Lippa várát és városát Bánffy Miklósnak és Jakabnak⁶⁾. A Bánffyak ajánlkoztak ugyan, hogy új uradalmukat kiváltják a zálogból, de 10,000 frtot mégis sokaltak érte, Pongrácz János erdélyi vajda özvegye Erzsébet, s fia János, pedig Lippa vár és város, valamint Töviskvár aradmegyei falu jogtalan elfoglalásáról vádolta őket, illetőleg solymosi és borzliki várnagyaikat⁷⁾. A nádor meg nem jelenésük miatt már azon évben elmarasztalta a Bánffyakat⁸⁾, kiket azonban Mátyás ép ezen évben erősített meg Garaytól vett aradi javaikban, s ekkor (január 8.) emelte őket az örökös grófok sorába, megengedvén nekik, hogy vörös pecséttel éljenek⁹⁾. S mégis csakhamar elvesztették a király kegyét¹⁰⁾. 1486-ban egyelőre még pereltek Dengelegi *Pongrácz* Mátyás leánya, Újlaky Lőrincz herczeg felesége ellen, kivel nem tudtak megegyezni a Lippáért járó zálogösszeg ügyében¹¹⁾, 1487-ben azonban július 12-én Schottwien vívásakor a király elfogatta Bánffy Miklóst s megparancsolta Aradmegyének, hogy a Lippa és Solymos visszavételére kiküldött Dóczy Péter és Jaksics István királyi biztosokat mindenkép segítsék¹²⁾. Ezzel egy időben nyerte a két uradalmat a király fia, Corvin János.

1) Dl. 15961. — 2) Dl. 17660. — 3) Dl. 17902. és 17904. A beigtatás u.-a. évben (a fejeérvári káptalan által) Dl. 17908. — 4) Dl. 18198. — 5) Dl. 18199. — 6) *Csánki*, I. 764. — 7) Dl. 18791. — 8) Dl. 18878. — 9) Dl. 33437. — 10) Ennek mesés okaira nézve l. *Jakab* Elek, Budapesti Hírlap, 1891., 130. sz. — 11) Dl. 19129. — 12) Dl. 19303.

A Bánffyak nem is pártolták Corvin Jánosnak trónra való jelöltetését. Atyja halála után Miksa német királynál kerestek védelmet, ki 1490-ben Bánffy Miklóst biztosította, hogy megoltalmazza váraiban és uradalmaiban¹⁾. Corvin Jánost nagy zavarba hozta, hogy a csontmezei csatában (1490. júl. 4.) a birtokviszonyait illető oklevelek is legyőzőjének, Kinisy Pálnak kezei közé kerültek²⁾; s különösen odavesztek azok, melyeknek segítségével Solymosra és Lippára való jogait Bánffy Miklós ellenében védhetné; II. Ulászló tehát 1493-ban ez ügyben Kinisy Pált megidézttette³⁾. Érdekes, hogy a következő évben (1494). épen Kinisy Pál országbíró sürgette Corvint, hogy a Bánffy ellen folyó perben Lippára és Solymosra vonatkozó iratait beadja⁴⁾. Úgy látszik, a király nem gondolt komolyan arra, hogy megtartsa őt uradalmaiban, melyeket, hogy részére vonja, úgy látszik, mindjárt eleinte Bánffy Miklósnak ígért, ki oda is hagyta Miksa pártját. 1494-ben a király megparancsolta az aradi káptalannak, hogy Bánffy Miklóst azon esetre is beigtassa Solymosba és Lippába, ha időközben mást parancsolna⁵⁾ s Bánffy csakhamar tiltakozott is az ellen, hogy a neki bíróilag megítélt két uradalmat Corvin a kincstárnak eladhassa⁶⁾. Ulászló 1496-ban ismételte parancsát⁷⁾, pedig ez ügyben Bánffy nemcsak Corvinnal, hanem a Pongrácz-családdal is pörösködött. Ismeretes, hogy Ulászló királynak 1497. évi bizonyítványa szerint Pongrácz Mátyás az országgyűlésen «hazug módon» vádolta Bánffy Miklóst Lippa várának sérelmes elfoglalásával⁸⁾. De hiszen ez ügyben azzal is lekötölte Ulászlót, hogy 1494-ben ő vezette a pártos Újlaky Lőrincz herceg ellen a király seregét⁹⁾ s tudvalevő dolog, hogy Újlaky felesége épen a peresfelek egyike volt, Pongrácz Katalin. Másfelől 1498-ban Lippa és Solymos miatt folytatott perében csak nehezen kaphatott újabb határidőt¹⁰⁾. A hatalmas Bánffy Miklós 1501. táján a nélkül húnyt el, hogy Corvin Jánostól visszaszereshette volna két szép uradalmát. Nejétől, a szép Margit sagani hercegnőtől való legidősebb fia, *János*, utóbb nádor s az ország egyik legönzettelenebb embere, az 1503. évi ítéletével értelmében¹¹⁾ 1505-ben huszonnegyedikmagával tisztító esküt tett ugyan, hogy atyja, Miklós, Giskra özvegyének jogait nem csorbítva foglalta el Solymosvárat s hogy az özvegy jegy-ajándékát és hozományát még 1488-ban visszaadta¹²⁾; s 1511-ben unokaöccsével, Ferenczczel együtt most már Corvin János özvegyének új férjével, György örgróffal, 1507 óta a két vár urával¹³⁾, a nádor által átíratva ugyan az aradi káptalannak 1497. évi levelét, melyben részletezve van Lippa-várnak és mezővárosnak fölbecslése¹⁴⁾; ez uradalmat azonban többé sohasem szerezhette vissza. I. Ferdinánd 1527. nov. 3., Báthory István javára, megfosztotta Solymoshoz és Lippához való minden jogától¹⁵⁾. Felesége térdreborulva kérte őt, álljon el János király pártjától s ne juttassa koldúsbotra önmagát és gyermekeit. Bánffy János azonban — ritka példaképen ebben az önző korban — továbbra is híven szolgálta királyát; mint hadvezér többször kitűnt s utóbb nádorságot is viselt. 1534-ben húnyt el s halála után a Bánffyak eltűnnek Aradmegye történetéből.

1) Dl. 33449. — 2) Századok, 1869. — 734. — 3) Dl. 20053. Közölte Hazai okm., VII. 484—5. V. ö. müncheni kir. lt. fasc. 15. nro 90. — 4) Müncheni lt. fasc. 17. nro 102. — 5) Dl. 20226. — 6) Dl. 20226. — 7) Dl. 20506. — 8) Dl. 20629. Müncheni kir. lt. fasc. 27. nro 205. (1506. évi átirat). — 9) *Bonfin*, V. 4., 742. — 10) Dl. 20773. — 11) Dl. 21224. — 12) Dl. 21502. — 13) Müncheni kir. lt. fasc. 28. nro 214. — 14) U.-o. fasc. 39. nro 297. — 15) Lib. Regius Ferdinandi. I. 7.

VII. A CSANÁDOK.

A *Csanád-nemzetség* mely Erdélyből, Gyula vezértől származott s melynek Aradban a Temesközben oly tekintélyes uradalmi voltak, szintén a gyökeres nemzetségek közé tartozik. Története¹⁾ Csanád vezérrel kezdődik (1030.). Később a *Telegdy-*, *Makófalvy-*, *Csanády-*, *Kökényéry-* és *Tömpösy-* család ágazott ki a nemzetségből, melynek egyik tagja, *Kelemen*. 1214-ben Aradvármegye főispánja volt. A nemzetségnek 81 birtoka közül 8 vagy tíz feküdt Aradvármegyében. Nem mindegyikhez jutott a legigazságosabb úton. 1235-ben pl. az aradi várjobbágyok és várnépek bevádolták a Csanád-nemből való *Gervást*, hogy a vár Besenyő nevű földjét elfoglalta²⁾. A családnak 1256-ban 29 felnőtt tagja lévén, úgy látszik, már korán külön uradalmi középpontok alakultak.

A nemzetség aradi ága *Belenik* fiaitól, *Kelemen* aradi főispántól és bántól s öcsesétől, *Vaffától* származott le. Kelemen legidősebb fia, *Pongrácz* comes sok birtokot szerzett; Aradban ő alapította Pongráczfáját és Pongrácztelkét. Unokája volt *Csanád* esztergomi érsek († 1349.) és *Miklós* csanádi főispán; s dédunokája *Tamás* (1320.), kitől a *Telegdy*ek eredtek.

Belenik másik fiának, *Vaffának* (Jeromosnak) utódai szintén birtak Aradban; pl. harmadik fia, *Fülöp* alapította a Berekszó mellett (Piski és Baricza közt) Fülöplakát, melyet azonban már fia, *Benedek* eladott az aradi káptalan előtt az udvardi Budafiaknak. Vaffa legidősb fiának, *Csanád* comesnek fia, *Dénes*, 1290-ben szintén túladott Simándon, mi ellen saját kiskorú fia, *Pál* tiltakozott az aradi káptalan előtt. Vaffa ivadékai, a Makófalvyak szerezték azután (1339.) vissza Simándot. A Makófalvy-család 1582-ben halt ki.

A nemzetség aradi birtokaira vonatkozó főbb adatok a következők:

1247 tavaszán a Csanád-nemből való Kelemenös bán fia, Pongrácz comes az aradi és csanádi káptalannal bejáratta s megigazította Arad-, Csanád-, Temes- és Szerémmegyében levő ősi és szerzett jószágainak határait; és pedig Aradban Pongráczfáját, Pongrácztelkét. E határjárást IV. Béla úgy rendelte el, hogy mivel az eredeti adománylevél elégett, minden más lehető adománylevél érvénytelen legyen³⁾. Csakhamar, 1256-ban, Kelemenös és Vaffa fiai megosztzkodtak a javakon, kivéve az aradmegyei Fülöpkövéhez tartozó hegyi uradalmat, melybe két gazdatisztet neveztek ki a testvéreket egyenlően illető jövedelmek kezelésére⁴⁾.

1285-ben IV. László már új adománykép adott Kelemenös bán unokájának, Tamásnak, több arad-, csanád- és temesmegyei falut.

1290-ben a Csanád-nemzetségből való Pál az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy atyja, Dénes, a nemzetség egyik örökös birtokát, a Fülöplakával határos Simándot 36 ezüst márkáért Szállas ispánnak, Filpének s más simándi embereknek jogtalanul eladta⁵⁾.

1) Ezt kimerítően megírta dr. *Karácsonyi* a Tört. Értesítőben, 1884., 1—24. *Ortway* Tivadar sokban másképp adta elő a dolgot. (Századok, 1891., 270—8. l.) Szerinte a nemzetség Erdélyből jött e vidékre s nem első foglaló, hanem adományos. — 2) Várad Reg. §. 158. (*Bél*, Adpar. 229.) — 3) Orsz. lt. Dl. 322. (Kiadta *Wenzel*, Árpádk. új okm., VII. 242—4.) Ezt 1285. IV. László s 1320-ban régi, 1323-ban pedig új pecsétje alatt, I. Károly király is megerősítette Csanád egri püspök (később esztergomi érsek), valamint a szintén Csanád-nemből való Miklós és Pongrácz (Pongrácz unokái) kérelmére. A nemzetségre vonatkozó sok melléklettel. — 4) *Wenzel*, VII. 429—431. (Az erdélyi muzeumból). Báthory István erdélyi vajda 1572. évi átrata után. — 5) *Zichy-okm.* I. 551.

1319-ben Károly király megparancsolta, hogy Csanád püspököt s testvéreit (Pongrácz fia, Tamás comes fiait) a csanádi káptalan bevezesse a nekik új adományban adott Pongráczfája, Csenkörvénye és Kis-Hodos aradmegyei falvakba. Parancsát 1323-ban ismételte. 1337. június 11. a csanádi káptalan előtt Csanád esztergomi érsek és három testvérenek 7 fia rokonaikkal (Dénes, Pál, Péter) együtt egyenlően megosztottak Arad-, Csanád-, Temes- és Krassómegyében s Erdélyben levő más ősi javaikon¹⁾, mit Pál országbíró már június 24-én kiváltságlevélben átírt és megerősített²⁾.

1338-ban Drugeth Vilmos nádor bizottságot küldött Aradmegyébe, hogy öreg emberektől, öreg asszonyoktól és egyházi férfiaktól tudják meg, hány éves lehetett Csanád Pál, midőn 1290-ben Simánd eladása ellen tiltakozott? Az alperesek az aradi káptalan előtt maguk is elismerték, hogy Pál akkor még kiskorú lévén, az eladás valóban érvénytelen³⁾, mire a nádor 1339 január 9. olyképp békítette ki a feleket, hogy Csanádék, bár nem kötelezhetők rá, visszafizetik a 36 ezüst márkát, sőt kegyképen megfizetik azon 20 márkát is, melyet, mint perköltséget, egyébként a simándiak tartoznának megtéríteni⁴⁾.

A nemzetség aradmegyei birtokai, mindent összevéve, a következők: Almaszeg (Paulis és Szabadhely közt), Csenkörvénye a Maros mellett, Duburdun (Kapriora mellett, a pestesi völgyben), Fejéregyház (Szécsány és Nádasd közt), Fülöpköve (1256-ban ez öt faluval: Peró, Sztatina, Sztaniszlóháza vagy Gyertyámos Feketetőval; később Szacsva azaz Szelcsova, Sztatina, Pozsoga, Hidegfa, Gyozan és Ivánfalva; 1455-ben hozzátartoztak e lakatlan helyek is: Budafalva, Hasznosfalva és Sándorfala); Fülöplaka (Piskitől ék-re), Kaprevár (Kapriora), Kis-Hodos, Nádasd, Petercse, Pongráczfája, Pongrácztelek, Simánd és Szécsény.

A **Telegdy-család** a XIV. század elején már mint a Csanád-nemzettség folytatása jelenik meg. A váradi káptalan jelentése szerint egyrészt *Tamás* kalocsai érsek s testvére *Pongrácz* fia, *Kelemen*, másrészt néhai *Miklós* fiai, *György* és *Miklós*, végül pedig néhai *Lőrincz* fiai, János és Tamás, *mindannyian nemes Telegdyek*, megosztottak Fülöpkövén s tartozékain, Staniszlóházán s vidékén, Szent-Demeteren, Fejesen, másképp Hodoson és uradalmán, Almaszegen, Veresegyházán, Szécsényen vagy Kis-Szécsényen, Simádon, Kingerten és még 47 községen, melyek Arad-, Bihar- és Csanádmegyében fekszenek. Az itt említett Miklósnak *János* nevű fiától való unokája, *Lőrincz*, 1455-ben Fülöpköve, Szacsva, Sztatana, Pozsoga, Hidegfa, Gyozan és Ivánfalva faluban levő részjóságokat, kivéve a Gyertyános (Gyorgyános) faluban levőket, továbbá az egész Hasznosfalvát, Sándorfalvát és Budafalvát, melyek mindannyian Aradban fekszenek, Illyey Jánosnak s örököseinek 250 magyar arany frtért adta el az erdélyi káptalan előtt⁵⁾. Ezen Lőrincz 1461-ben több más zarándi lakossal együtt résztvett Maróthy Lajos és Mátyus vadász érdejének vágatásában s a Köröshíd lerontásában⁶⁾. — Leghíresebb tagja e családnak a már említett Telegdy *Csanád* esztergomi érsek (1330.) s több vitéz és világlátott emberen kívül Telegdy István kincstartó. Ezen Telegdy István 1508-ban Aradmegyében nagy jóságokat kapott II. Ulászlótól⁷⁾. 1512-ben Kubinyi László deáktól és Pathócsy Gyulaffy Istvántól Tamáshidán (a vámmal),

¹⁾ *Anjoukori-okm.* III. 364—371. — ²⁾ U.-o. III. 383. — ³⁾ *Zichy-okm.* I. 552—3. —

⁴⁾ U.-o. I. 550—556. — ⁵⁾ *DI.* 322. (1360. és 1455.) — ⁶⁾ *DI.* 15556. — ⁷⁾ *Fübián*, II. 192.

Nagy- és Bélzerinden, Tamászon, a bihari Kis-Keményben s a békési Kákán 2000 aranyforintért több részjószágot nyert a maga s Albisi Zólyomy Fruzsínától született gyermekei, *Miklós*, *Katalin* és *Orsolya* részére¹⁾, mit a következő évben márcz. 18. a király is helybenhagyott, a nélkül, hogy igtató-parancsot adott volna ki²⁾. Ennek érvényét tehát a Hármaskönyv első része 63. czíme alapján lehetett megítélni. A következő (1514.) évben épen aradmegyei jóságaiiba indult Telegdy István, midőn Dósa kuruczai elfogták s kivégezték. Fiúága unokáiban (Miklós és János) 1583-ban halt ki.

A *Makófalvy-család* szintén régóta szerepelt Aradban. M. Dénes, de genere Csanád, már 1339. visszaszerezte a nemzetség régi birtokát, az aradi Simándot³⁾. M. Gergely 1510—14. közt aradi mesterkanonok volt. A család Makófalvi Makónak is nevezte magát; Csanádban mindvégig megtartotta nagy birtokainak tekintélyes részét s 1562-ben M. Lászlóval halt ki⁴⁾.

A *Csanády-család* Aradban csak az egyházi téren tűnt ki. Cs. Ambrus 1467—1469. éneklő, Máté pedig 1491—1539. mesterkanonok volt az aradi káptalanban.

VIII. A CSÁKOK.

A **Csák-nemzetséget** krónikáink a hétvezér közül való Előd fiától, *Szabolcstól* származtatják⁵⁾. Unokája, *Csák*, a még Előd által megszállott Vértes-erdőség tövében, a Fertő mellett várat építtetett s a Csákok ősi javait valóban a Dunán túl kell keresnünk. Azonban már az első Árpádok idejében szereztek uradalmakat a Dráván túl s a Tisza és Maros közében is, különösen Arad-, Zaránd- és Csanádmegyékben. Legrégibb okleveles nyomuk II. Géza (1141—1161). koráig vezet vissza. A nemzetség legelső nagynevű tagja *Ugrin*, 1175-ben zágrábi, 1188—1204-ig győri, 1204-ben pedig esztergomi érsek, ki még azon év nyarán elhunyt. A Dunán túl sok jószágot szerzett s vagyonát jobbadán öcscse, *Miklós* pozsonyi comes örökölte, kit fia gyanánt szeretett. Nagyralató terveihez képest minden eszközt megragadott birtokai növelésére. II. Endrének kegyeltjei közé s kétségtelenül azok közé tartozott, kik a várjóságokból vagy elkérték egyes részeket, vagy jogtalanul foglalták el azokat. Mikor a rendek sürgetésére II. Endre végre rászánta magát, hogy fiai, Béla és Kálmán herczegek által az urak adományleveleit megbíráltassa, Miklós comes egyességre lépett a bizottsággal. Kénytelen volt belenyugodni, hogy elveszítse a csanádi parochiában (megyében) Besenyőt, Pónyt, Jenőt, Telőkit és Csőnejt, *Aradmegyében* Anya-Szehöndöt (Zehundot, a mai Sziondát) és Hudet, Temesben Szanádót, *Zarándban* Albát, Krakót, Szerhetet s Fejérben öt földet. Továbbra is megtartotta Csanádban Bátort, Eködöt,

A Csák-nemzetség czimere.

¹⁾ *Haan*, Dipl. 114—5. — ²⁾ *Gochetz* Gábor: Genealogia vetustae familiae Chanad seu Telegdy. 1734. (*Böläni* S. nagyváradi lt.) II. Ulászló adománylevele u.-o. — ³⁾ *Zichy-akm.* I. 559. — ⁴⁾ *Tört. Ért.* 1884. — 19. — ⁵⁾ *Konáromy* szerelt (Turul, 1887. — 103.) a Névtelen Jegyző e tekintetben föltétlen hitelt érdemel.

Inádot, Szöllöst vagyis Újfalut; *Aradmegyében* Vojlát, *Zarándban* Várajtot és Várit, Fejérben Bodajkot és Veleget, Sopronban pedig Petlendet¹⁾. Az öreg comes azonban nem nyugodott s az elveszetteket vissza akarta szerezni első nejétől, egy görög nőtől született fia *Izsák* s a második — franczia — nejétől való *Lőrincz* részére. Végrendeletet tett, melyet 1231. december 25-én II. Endre is megerősített²⁾. E szerint a nemzetség 14 ősi birtokát, melyek közé tartozott az aradmegyei Vinga is, fiainak hagyta olyképp, hogy azokon bármikor megosztozhassanak. Szerzett javainak kisebb részét idősb fiára hagyta, kit időközben gazdagon kiházásított; többet hagyott Lőrinczre, kinek születése idejében már ő maga is gazdagabb volt. Ez kapta a Tisza és Maros közt Koppáncsot, Szöllöst a révvél együtt, Újlakot, Trucmant (?), Miklóst, Szanádot s úgy látszik, a mai Aradban, Ságot, Zarándban pedig Várajtot és Várit. Vojla pusztát, szabad rendelkezési joggal együtt, nászajándokképen második felesége nyerte. — 1232-ben született harmadik fia, *János* és ugyanazon évben — tudvalevőleg — visszszakapta mindazon javait is, melyeket a király tőle Fejérben, Csanádban, Aradban és Zarándban elkobzott³⁾; a mellett néhány új földet is szerzett. 1237-ben és 1239-ben újabb végrendeletet tett, az utóbbiban legifjabb fiáról, *Márkról* s leányairól is gondoskodván⁴⁾, mire csakhamar elhunyt.

Fia, *Izsák* pozsonyi comes és Márk comes, örökös nélkül húnyt el. Lőrincz comes fia, *János*, a *Kisfaludy-család* őse lett, *János* (Lőrincz testvére) pedig a mihálydi *Csákyaké*. Volt a Csákoknak egy *Adorján* nevű ága is. Adorján fia, *András comes* Márk fiának, Istvánnak rabságába jutván, Egyed fiától, Sándor jenői várnagytól vett föl 40 márkát s fiainak, *Sédői Péternek* és *Jánosnak* megegyezése és a király jóváhagyása mellett 1295-ben a békési Muroly birtokát — ez összeg fejében — bevallotta Sándor jenői várnagynak, kit a budai káptalan be is igtatott⁵⁾.

A Csákyak maguk nem-igen szerepelnek Arad történetében. 1387. május 28. Csáky *László* erdélyi vajda és szolnoki comes Mikelakát, melyet neki az aradi káptalan 2000 arany forintért elzalogosított, tekintve a káptalan s prépost szegénységét, nekik visszaajándékozta⁶⁾. 1418-ban Maróthy János és fia, *László*, tiltakozott az ellen, hogy egyebek közt Csáky *Miklós* erdélyi vajda használhassa az ő földjeiket, legelőiket, erdeiket és vizeiket, melyek a Fejér- és Fekete-Körös vidékén fekvő falvaikhoz tartoznak⁷⁾. 1421. a család zálog címén igtatatta be magát Tamáshidának és vámjának birtokába⁸⁾. Terjeszkedni mindakét hatalmas vajda akart Aradban; úgy látszik azonban, hogy itt, állandóan, egyik sem szerezhett jóságokat.

IX. A CSOLTOK.

Csolt-nemzetséget először Esztergom vidékén, 1233-ban említ egy oklevél⁹⁾; de már 1221-ben ösmeretes Békésben Csolt fia, Csolt¹⁰⁾; 1271-ben pedig Csolthy Ábrahám is tagja volt Zarándmegye részéről azon 25 főnemesből álló bizottságnak, mely az egri püspökség jóságait, szabada-

1) *Hazai* okm. VI. 24—5. Hibás tulajdonnevekkel *Fejér*, III. 2., 204—5. *Fübián*, I. 6. — 2) *Fejér*, III. 2., 227. — 3) *Hazai okm.* I., 11—14. *Békésm. tört. társ. évk.* X. 19. — 4) *Turul.* 1885. — 53. — 5) *Árpádk.* új okm. XII. 566., 574. — 6) *DI.* 29726. — 7) *DI.* 10711. — 8) A Csáky-ltból, *Csánki*, I. 749. — 9) *Árpádk.* új okm. VI. 530. — 10) Várad i regestrum, 361. §.

lom-levelének elvesztével, V. István előtt hit alatt bementa¹⁾. 1295-ben Vata fiai, Csolt és Imre, jelen voltak, midőn az ó-budai káptalan Sándor jenei várnagy részére bejáratta Muroly határait, sőt tiltakoztak is az ellen, hogy a tulajdonukat tevő s a murolyi templomtól csak egy nyillövésnyire eső Poklostelek idegen kézre kerüljön²⁾. A nemzetség törzse eredetileg kétségkívül Békésben volt ugyan, a hol Vésztőtől nyugatra Csoltmonostora is épült³⁾, de igen korán átszarmazott Arad- és Zarándvármegyékbe is. Aradban Csolt falu (mely utóbb Alsó-, Középső- és Felső-Csoltra oszlott) már 1333-ban plébánia, a zarándi Csolt pedig — ugyanaz, mely utóbb Kiszindiába olvadt — a XVI. század elején Ábrahámffy-birtok volt. Mivel a békési és zarándi Csoltot és Poklostelket utóbb az Ábrahámffyak kezén találjuk, könnyű feltennünk, hogy családjuk a Csolt-nemzetségből származott.

Az **Ábrahámffy-család** őse *Dénes* volt a XIII. században, kinek négy fia (Dénes, János, Márton és Tamás) maradt. Az ifjabb Dénes Ábrahám nevű fiának utódai már Ábrahámffyaknak nevezik magukat. 1350-ben a családnak 16 birtokát említik Aradban Kaproncza és Monyorós vidékén⁴⁾. Ezekből Gerlai Ábrahám idősebb fia, Ábrahámffy Bálint 1471. decz. 11-én az aradi káptalan előtt 9-et elzálogosított; névszerént elzalogosította Kaproncza (Kaprucza) faluban levő összes részbirtokait Dobravicza, Pelseske, Damásfalva, Moldovác, Dobokna, Bática, Bábolna és Bozova aradmegyei falvakkal, továbbá Agyagbél és Kis-Agyagbél falu részbirtokaival, valamint a zarándi Szelestye, Bavara, Albófalva, Korcsomárosfalva, Eperjes, Kerva és Keszend vidékéhez tartozó falvakkal együtt 1800 magyar arany forintért⁵⁾. Testvérének, Istvánnak árvái, Benedek, István és Mátyás viszont 1479-ben aradmegyei Benes falujokat s Nagy-Bozva szintén aradi faluban levő részjóságukat zalogosították el 36 arany forintért Dóczy Imrénék⁶⁾. 1490-ben a legidősebb testvérnek, Tamásnak († 1467. előtt) elsőszülött fiát, Sebestyént Aradmegye törvényszéke előtt Dóczy Imre letiltotta néhai Dóczy László javainak megszerzésétől⁷⁾. Ezen Sebestyén legkisebb öccsének fia, János 1508. február 20-án 8000 aranyért több arad-, békés- és zarándmegyei helyet zalogosított el Haraszthy Györgynek és Gáspárnak⁸⁾. Így Aradban Kaproncza várában, Kaproncza, Alsó-Bozva, Alsó-Monyorós és Grassa falvakban levő részjóságait, az egész Kletva, Felső-Monyorós, Felső-Dobravicza, Bábolna és Huholó falukat és Zivernicze pusztát. Mindamellet jelentős szerepet játszottak az Ábrahámffyak; Péter, Miklós és István 1526-ban Aradmegye követei voltak⁹⁾; Pétert már 1527-ben s Istvánt 1535-ben békésmegyei főispánul említik¹⁰⁾. 1535. július 22-én ezen Ábrahámffy Istvánt is pörölte az aradi káptalan Szombathely, Bática, Csolt és Fejéregyház szántóföldeinek használása miatt¹¹⁾. 1561-ben Aradban még Istváné volt Panád, Alsó- és Belső-Csála, Kovácsi és Jászpél s Ferenczé Két-Sopron.

Ábrahámffy-czímer.

Az *Ábrahámffy* család Zarándban is 1349-ben tűnik föl, mint már a keszendi aranymosásoknak is tulajdonosa. Említik e birtokát 1363. is.

1) *Fejér*, V. I. 155—6. — 2) Árpádk. új okm. XII. 574—5. — 3) *Karácsonyi* a békésm. tört. társ. évk. XI. 78. — 4) *Anjoukori-okm.* V. 363. — 5) NRA. fasc. 1821. nro 38. §. 14. — 6) *DI.* 18165. — 7) *DI.* 19614. — 8) *DI.* 11524. Az 1519. febr. 20. átirat *Haannál*, *Dipl.* 135—7. — 9) *M. Országgy. Eml.* I. 5. — 10) *U. o.* I. 100. — 11) Erdélyi muzeumi lt. *Tört. Tár*, 1890., 353. l.

— A század végén 1394. nov. 30-án Abrahámffy Dénes, Miklós és László ellenmondott a Fövényes, Vadad, Görhe és Királyi közt eszközölt határjárásnak¹⁾. 1469-ben néhai Gerlai Ábrahám fiai, Tamás, Bálint és István, valamint Tamás fiai, Sebestyén, János és Ferencz az aradi káptalan előtt tiltakoztak Maróthy Máté ellen, ki némely gyulai, simándi stb. jobbágya által az ő békésmegyei jobbágyságait «török módon» megkárosította²⁾. Ez ügyben Maróthy bán és társai csakhamar tisztító esküt tettek³⁾, mire Tamás úr 1469. ápril 26-án halálos ágyán a megyeri kastélyban az egész pert megszüntette s erről ápr. 29. az aradi káptalan is bizonyoságot tett⁴⁾. 1471. A. Bálint Vér Andrásnak elzálogosította a keszendi uradalomhoz tartozó Szelestyét, Bavarát, Albosfalvát, Korcsomárosfalvát, Eperjest, Kervát és Albópatákát, valamint agyagbéli és kisagyagbéli részjóságait⁵⁾. 1478. Dóczy Imre Csanádmegye előtt tiltakozott az ellen, hogy Á. Sebestyén vagy bárki más a Dóczy László után maradt falvakat vagy részjóságokat megszerezhesse⁶⁾. 1508-ban, mint láttuk, Á. János zálogba vette zarándmegyei falvait is. Pár nap mulva II. Ulászló Á. Mátyást és Bernátot, mint hűtleneket, kik 15 vagy több év előtt Gyulán hamispénzt hoztak forgalomba s e miatt börtönbe vettette, onnan megszöktek, megfosztotta Békés-, Arad- és Zarándmegyében levő minden jóságaiktól s azokat Gerlai Á. Péternek ajándékozta⁷⁾. Péter 1513-ban az aradi káptalan előtt békési (vésztői, magori és fási) részjóságait 12 évre elcserélte Á. Istvánnak Zarándban Agyagbéiben, Vay-Meroson és Porouton levő rész- és Onomakon levő egész birtokával. Ki a szerződést felbontaná, a másiknak 300 arany forintot fizessen⁸⁾. 1519-ben Á. János a zarándi javakat is elzálogosította Haraszthy Gergelynek⁹⁾. Az Abrahámffyak a mohácsi vész után tüzes hívei voltak János királynak. Az 1505. évi országgyűlésnek az ő szavazatukkal is támogattott törvényéhez képest nemzeti királyságot óhajtva, megjelentek 1526-ban a tokaji gyűlésen; Békésmegyét Á. Péter és János főispánok János hűségében ügykeztek megtartani. István fiát, Imrét, a csabai vár urát, ki János Zsigmond borosjenei «pártosaival» egyetértett, 1556-ban Mágocsy Gáspár gyulai várkapitány Csabán kiostromolta s megölette¹⁰⁾. A család későbbi történetéről a II. részben lesz szó.

X. A DOROSMÁK.

A *Dorosma-nemzetség* legkitünőbb családja a **Garay**, melynek sásfészke a valkómegyei Gara (Gorján), legrégebb tagjai pedig István comes és ennek fia, János, ki 1269-ben már macsói bán volt. István macsói bán fiai, Pál és András, 1330. márcz. 30. Aradban Fellak és Serfestő s Temes-, Valkó- és Somogy megyében több más jószágon osztozkodtak Bothos János mesterrel. E család háromszázadon át sok nádort adott a hazának s fiai kitűntek a közélet minden ágában. Az említett Istvánnak fia volt *Pál*, ennek fia *Miklós*, Mária királyné híres nádora, ki 1387-ben királynéja védelmében esett el; az ő fia, szintén *Miklós*, Zsigmond alatt macsói bán, majd nádor, ki már a Maros-vidéken is számos birtokot szerzett. Testvére *János*, erdélyi vajda és temesi comes Aradvármegyében is jószágot

1) *Haan-Zsilinszky*, Békésm., 57. — 2) *DI.* 16555. — 3) *DI.* 16845. — 4) *DI.* 16843. és *Haan-Zsilinszky*, 82—4. — 5) *Csánki*, I. 737. — 6) *DI.* 18021. — 7) *Haan*, 110. — 8) *U. o.* 117. — 9) *U. o.* 135—7. — 10) *U. o.* 126—3.

szerzett. 1427-ben ugyanis Zsigmond király neki és nejeinek, Hedvig masszóvi hercegasszonynak ajándékozta a Mikolay Mihály hűtlensége és magvaszakadta miatt a kincstárra szállt s az országban bárhol levő javait, de olykép, hogy ez csak férfágukat illesse; ha pedig a Mikolay-féle javakat a tiltakozók miatt birtokukba nem vehetnék, Turd, Bosár, Monostor és Stugya temes-, és Szád s Váradja aradmegyei királyi falvakat 15,000 aranyforintért zálogjogon bírassák¹⁾. János vajdának azonban csak lányai maradtak (Katalin és Hedvig) s javait jobbadán unokaöccse, László, Miklós nádor fia örökölte. Föltétlen híve volt V. Lászlónak s mint nádor, végzetes szerepet játszott az ország történetében, sőt titokban a királyságra is vágyódott. 1459-ben húnyt el. Feleségétől, Alexandrina tescheni hercegnőtől három fia maradt: *Jób, János* és *Miklós*; leányai közül Anna Héderváry Imréhez, Mária pedig, kinek Hunyady László iránt való szerelmét a költők is megénekelték, utóbb Újlaky Miklóshoz ment nőül.

Az aradmegyei uradalmon László nádor legidősb fia, Garay *Jób* adott túl. 1479-ben ugyanis Szádja és Váradja aradi és Sárád temesi kastélyokat; továbbá Szádja mezővárost, Tövis (Thys), Alsó- és Felső-Kápolnás, Bogorfalva, Szumarinfalva, Baltanyágra, Cserné, Szalobat, Keczefalva, Alsó- és Felső-Talmagy, Veresmart, Szigetfő, Selle és Marján, Aradmegyében a szádjai kastélyhoz tartozó falvakat; Váradja mezővárost, Nagy- és Kis-Kövesd, Szilas, Dombavicza, Gyulató, Tövis, Kápolnás-Gyula, Bökeny, Megyest, Ulma, Csaba, Polyána, Szarvaság, Felső- és Alsó-Székas, Simanócz, Brathasthynathya, Szlatina, Felső-Musa, Halálos, Váma, Vértecske, Vilmest, Alsó-Bruma, Pernyefalva, Szerhoványa, Rincsor, Tiszfalva, Ulmafalva, Galsa, Avas, Zombró, Czigul, Temesest, Gözevámja, Szavasim (Soborsin), Ohaba és Köves, Aradmegyében a váradjai kastélyhoz tartozó falvakat; továbbá Csongrádban 4, Temesben 17, Csanádban 2, Hunyadban 6 falut 4000 arany forinton örökaron eladta Bánffy Miklósnak és Jakabnak²⁾, kik az illető egyházak kegyúri jogait is megvették s magukat Váradja és Szádja kastélyok uradalmába a fejérvári káptalan által beigtattatták³⁾. Garay Jób 1482-ben örökösök nélkül húnyt el s 1528-ban Lászlóval a nagyhírű család másik ága is kihalt.

Garay-czímer.

XI. A GÚTKELEDEK.

A Gútkeled-nemzetség őseit 1042. táján Péter király Stauf várából hitta be, Salamon király s László és Géza vezér pedig kedvezésekkel halmozta el. Hét főbb családja: a Báthory, Bervej, Butkay, Kisvárday, Maróthy, Márky, Szokoly és Zeleméry⁴⁾. A Báthoryak és Szokolyak idő folytán Aradban is jelentős uradalmakat szereztek.

A **Báthory-család** 1300-ben a Gútkeled-nemzetségeven kívül már családnévét is használta, a mikor megosztozván szabolcsmegyei javaikon, az egyik ág Bátor, a másik Szokoly faluról hívatta magát. A Báthoryak,

¹⁾ DL. 11939. — ²⁾ DL. 18198. — ³⁾ DL. 18199. — ⁴⁾ *Cserghő* Géza: A Gútkeled-nemzetség címere. 14 címerrajzzal és egy táblával. (Turul, 1891., 9—15.)

1614-ig, midőn magvuk szakadt, 1 királyt 3 fejedelmet, 1 nádort, 2 alvajdát, 1 bíbornokot, 3 püspököt és sok zászlósurat adtak a hazának; rengeteg uradalmaik 10—12 vármegyében feküdtek s nem egy vármegyében viselték a főispáni tiszteletet. Az ecsedi előnevet Báthory *Lőkös* fia, *Péter* vette föl 1335. táján. Ennek fia, *János*, Pethő Katát vette el, egy Aradban is nagybirtokú család tagját. Hét gyermekök maradt; második fiuktól, *István* országbírótól, ki 1444-ben Várna alatt esett el, 8 gyermekök született; ezek közt *László* zarándi főispán, *István* erdélyi vajda és országbíró, a kenyérmezei hős; *Miklós* váczy püspök és a legkisebb leány, *Margit*. Zarándmegyében e leány juttatta óriási uradalomhoz a Báthoryakat. Ő ugyanis Horogszegi *Szilágyi* Mihályhoz, Magyarország kormányzójához ment férjhez, de már 1460. szeptemberében özvegyen maradt, mert hős urát Pozazinnál elfogták s Konstantinápolyban lefejezték a törökök. Mátyás király azonban gondoskodott róla, hogy nagybátyjának özvegye fényben és kényelemben éljen. 1461. ápril 21-én Báthory Margit urának összes javait,

Báthory-czímer.

Diód és Világosvár várakon s Túr és Varsány városokon kívül, átengedte a királynak, kitől élethosszig megkapta Diódot, egyéb követeléseit fejében pedig Világosvárat Meszttel (Muszkával) s tartozékaikkal együtt, továbbá Túr és Varsány mezővárosokat 7000 arany forintért zálogba vette s egyúttal Szilágyi adósságainak kifizetését is magára vállalta a kincstár¹⁾. Az özvegy már a következő évben férjhez ment Alsólendvai Bánffy Pálhoz, a Hunyadiak egykori halálos ellenségéhez, de továbbra is megtartotta a világosi uradalomhoz való zálogjogát. 1464. február 22-én azonban Mátyás király Világcs várát, Siri, Galsa és Körösbánya mezővárosokat az ott szedett adókkal, Basarága, Aranyág, Kalodva-pataka, Kápolna és Kisbánya falvakat, az uradalomhoz tartozó bányákat, Arad- és Zarándmegyében 91 más faluval, összesen tehát 99 helységgel Báthory István fiainak, András főlovászmesternek, Istvánnak, László főétekfogónak, Pálnak és Miklósnak ajándékozta²⁾ s az aradi káptalan által őket még azon évben beigtattatta³⁾, hogy a csehek, törökök és a ráczok ellen folyt küzdelmekben tanúsított hűségüket megjutalmazza. Az Aradban és Zarándban most már legtekintélyesebb új földesurak Széchy Dénes esztergomi érseknek 2500 arany forintért zálogba vetették 3 esztergomi és komáromi helységeket, hogy hűguktól és Bánffy Páltól teljesen kiválthassák a világosi uradalmat⁴⁾, melyet — úgy látszik — ezen kötelezettséggel kaptak a kincstártól. Azontúl jó ideig háborítatlanul bírták Világost a Báthoryak, egészen a család kihaltáig.

1473-ban Báthory István, András és László megkapta Mátyás királytól a hűtelen Erdőhegyi Miklósnak és Andrásnak Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Kiskirály, Sebren, Köbli, Hegenháza, Cserépegyháza, Bökény, Tamász és Szent-György zarándi, valamint Nagy- és Kisbaj s Bélzerénd biharmegyei falvakban levő részjóságait⁵⁾. Ezen adomány következtében jöhettek a testvérek összeütkezésébe a váradi káptalan Kis-Jenő nevű falujának Nadab felé eső egyik határrésze, Érszeg miatt, melynek határjárása

1) *Dl.* 15567. *Katona*, *Hist. Hung.* XIV. 483. — 2) *Dl.* 24545. és 24837. *Közölte Fábrián* is, I. 74—5. — 3) *Dl.* 15915. és 24545. — 4) *Dl.* 15961. — 5) *Dl.* 17415.

ellen 1484-ben tiltakoztak¹⁾. Báthory András és István nemsokára megkapta Mátyás királytól Alsóegregi Kolbász Lőrincznek Alsó-Egreg (a mai Agris), Almás, Megyer, Fejéregyház s Tornova (a mai Ternova) zarándi falvakban levő birtokait, valamint a szintén zarándi Mikespusztatelket; István vajda azonban (ki 1493-ban húnyt el) Kolbász Lőrincz kérelmére s mások közbenjárására visszaengedte a ráeső két részt, mire Báthory András is lemondott a maga igényéről 1494-ben, de olyképp, hogy ha Kolbász Lőrincznek fiai nem maradnának, e javak ismét B. Andrásra és utódaira szálljanak²⁾. Pedig ezen András az ecsedi várat megerősítvén, 1492-ben kőbe vésett sorokban intette utódait, hogy «a keresményt el ne veszteggessék; mert nem kisebb erény a szerzettet megtartani, mint azt összegyűjteni»³⁾.

Valószínű, hogy a jeles testvérek egyszer-másszor huzamosabban is időztek arad-zarándi javaikon. *István*, a nagy hős, — mint erdélyi vajda — bizonyosan gyakrabban meglátogatta világosi uradalmát, midőn Erdély és Buda közt ide-odautazgatott. 1485. máj. 1. és 1487. máj. 25. csakugyan «Siri nevű mezővárosában» adta ki egyik parancsát⁴⁾. *László*, mint egyúttal Zarádnak is főispánja, már e méltóságánál fogva is el-ellátogatott ide. Ő azonban arányilag fiatalon húnyt el; 1474-ben már nem élt. *Miklós*, a váci püspök, korának egyik legnagyobb humanista tudósa, aligha törődött sokat a gazdasággal s látjuk, hogy nem is vett részt a későbbi vagyonszerzésben. *Pált* némaságra kárhoztatta a mostoha természet.

A családot *András* folytatta, kinek nejétől, Bélteki Drágffy Júliától 3 fia (István, György, András), és 2 leánya (Borbála, Perényi Imre nádor neje és Erzsébet, Telegdy Jánosné) maradt. — 1505-ben a Báthory-fiúk pörben álltak özv. Dóczy Imrénével és fiával, Dóczy Ferenczcel, kiknek nadabi malma lerontásában az ő jobbágyaik is résztvettek⁵⁾. E fiúk közül *Györgynek* volt szánva a legszebb jövő. István, a kenyérmezei hős, azt remélte, hogy Mátyás király halála után ennek *fejére tételhez szent István koronáját*⁶⁾. II. Lajos megkoronáztatásakor vitte is szent István kardját, de sohasem köthette azt a maga oldalára. A hozzáfűzött nagy reményeket nem igazolta; úgy látszik, szívesebben foglalkozott gazdálkodással s Aradban is azzal tűnik föl először, hogy 1493. előtt nagybátyjával Istvánnal s atyjával egyetemben világosi várnagyaik s más tisztjeik vezetése alatt álló jobbágyaikkal Haraszthy István kovászi és lippai szülleit dúlatta⁷⁾.

Nagy, de nem szép szerepet vitt testvére, *István*, Magyarország történetében. Mint temesi grófnak kiváló része volt a Dósa-forradalomban s 1519 óta ő, a «sánta nádor» nem csekély mértékben járult a politikai erkölcsök megrontásához. Verbőczyvel való küzdelme, a mohácsi csatában és azután I. Ferdinánd pártjának élén való magatartása eléggé ösmeretes. Nádor volt már, midőn 1519. nov. 30. és decz. 13-án II. Lajos király színe előtt testvérével, András szatmári főispánnal és nádorfejevári bánal egyetértve, örökszerződés útján ifjabb Rozgonyi János fiát, Istvánt, testvéröknek és atyjuk-fiának fogadták az egész Világosvárában s annak óriási uradalmában. Ez elhatározásuknak azt az okát adták, hogy egyrészt isteni szeretet, másrészt első ifjúságuk óta kimondhatatlan testvéri szeretet fűzte őket egymáshoz. Kijelentik tehát, hogy a fiúutód nélkül meghaló-

1) Dl. 18886. — 2) Dl. 20175. — 3) *Wagner*, Collectanea, I. 35. — 4) Dl. 19040. és 19274. — 5) Dl. 21394. — 6) *Tubero* Schwandtnernél, II. 120. *Katona*, Hist. Crit. XVII. 39. — 7) Dl. 20100.

nak javait kölcsönösen az életben maradó öröklő¹⁾. A dolog magyarázata az, hogy Istvánnak még ekkor nem volt neje, András pedig Rozgonyi István leányát, Katalint vette feleségül s mivel ettől három fia (István, György és András) született, valószínűnek látszott, hogy a Báthoryak túlélők a Rozgonyiakat s hogy ők öröklők Rozgonyi István jószágait. Még inkább növekedett ez a remény Báthory István nádor házasságával. Nyírbátorban 1521. július 28. vígan lakta lakodalmát Zsófia massovi hercegnővel ugyanakkor, midőn Szulejmán szultán az ország legnevezetesebb uradalmát adta jegyajándékul más somogyi jószágokkal együtt²⁾. A nádor, ki — legény korában — Zarámban csak kicsinyes dolgokkal, holmi malomperekkel³⁾ foglalkozott, — mint egy fényűző hercegasszony férje — határozottabban jószágszerzésre adta magát. S annál szívesebben, mert ezzel gyűlölt ellenfelét, Szapolyay Jánost, most már János királyt sujhatta. 1527. nov. 3. ugyanis, koronáztatása napján, I. Ferdinánd király Báthory István nádort, királylyá-tételének egyik főszeközét, megjutalmazta a felségsértése miatt számkivetett Szapolyay Jánosnak Solymos és Lippa nevű váraival s a hozzájuk tartozó városokkal, mezővárosokkal, falvakkal stb. együtt. Sőt odaadta a király azokat a jogokat is, miket ez uradalmakban az iránta makacs és lázadó Alsólendvai Bánffy János támaszthat⁴⁾.

János király azonban csakhamar győztesen vonult a Maros vidékére s ellenfeleinek uradalmával párthíveit jutalmazta. Solymost és Lippát elvesztette István nádor, a miért egyébiránt Dévény uradalmával kárpótolta őt a hálás Ferdinánd. Nemsokára, 1531-ben elhunyt a nádor, kit a pozsonyi szent Márton-templomban tettek örök nyugalomra. Leánya Anna, a münsterbergi herceg arája, csakhamar követte őt a sírba. Így uradalmi testvérét, Andrást és ennek fiait illették. Az özvegy csakhamar férjhez ment Petrovinai Pekry Lajoshoz és birtokba vette a világosi várat, melyet azonban csakhamar elvesztett⁵⁾. Ferdinánd király 1533-ban Tamás egri püspököt és kancellárt, Thurzó Elek helytartót, Frangepán Ferencz érseket és Brodarics István szerémi püspököt kérte meg, hogy «János király országrészeiben» egységet kössenek Báthory András és sógorasszonya közt⁶⁾, Pekryt is buzdította békülékenységre⁷⁾ s akadtak, kik erősen pártjára keltek az özvegynek⁸⁾. János király a maga részéről megengedte ugyan Tamás egri püspöknek a Veszprémbé-menetelt, hol a két fél által egyenlő számban választott bíróságnak kell vala ítélnie a kényes ügyben, ő azonban még sem ment el oda, csak a kívánt okiratokat küldte meg Pekrynek⁹⁾; az aradi káptalan viszont a hely színén folytatott vizsgálatot az iránt, miképen vette el Báthory András Világos várát Pekrytól s nejétől¹⁰⁾; a dolog vége azonban az lett, hogy a világosi uradalmat Báthory András 3 fia tartotta meg.

András vagy Bonaventura tárnok, erdélyi vajda, székelyek ispánja s több vármegye főispánja, I. Ferdinánd főkapitánya, egyúttal azonban némileg János Zsigmond udvara előtt is kedvelt egyén volt. 1551. július 19. Ferdinánd nevében ő vette át Erdélyt s a szent koronát Izabella királynétól s pár nap múlva júl. 31. Martinuzzi őt küldte Lippa és Solymos

¹⁾ Dl. 23295. V. ő. NRA. fasc. 958. nro 7. — *Jankovich* gyűjt. 8r., 108. sz. *Fábán*, I. 220—1. — ²⁾ NRA. fasc. 413. nro 14. — ³⁾ Dl. 23435. — ⁴⁾ Liber Reg. Ferd. I. — I., 7. — ⁵⁾ NRA. fasc. 40. nro 5. ⁶⁾ U.-o. fasc. 311. nro 13—14. — ⁷⁾ U.-o. 15. — ⁸⁾ Pl. Zöldesi Németh Bálint és Balyói Komornyik Ferencz. U.-o. fasc. 339. nro 9. — ⁹⁾ U.-o. fasc. 40. nro 5—6. — ¹⁰⁾ U.-o. fasc. 631. nro 31.

ostromára; meg is támadta azt, egy áhírré azonban hada szét oszlott s ő Tótváradnál csak a sereg maradványának vezetését adhatta át az ifjú Perényi Gábornak. Martinuzzi megöletése után átvette Erdély kormányát, melynek vajdájává 1552. ápr. 1. őt nevezte ki Ferdinánd. A zsoldosok féktelenségéin elkedvetlenedve, csakhamar lemondott. Mint főkapitány sem mutatott elég erélyt. A Körösvidék védelménél beérte azzal, hogy 200 embert küldjön Talpas vára ellen; ezt is azért, hogy Ferdinánd pártját növelje. 1561-ben saját öcscsét, Miklóst is ennek hűségére eskette föl. Ez évben, az adóösszeírás szerint, még az övé volt Világos vára, Siri és Halmágy; Lippa és Solymos azonban a kincstár kezére került; 1566-ban ő vezette a Szigetvár ostromának hírére összegyűlt magyar dandárokat; de minden sürgetésére sem indulhatott azokkal Zrínyi megsegítésére. Még értesülhetett arról, hogy elesett Szigetvár és Gyula s hogy ez utóbbival együtt zarándi javai is török kézre kerültek. Október 4-én Dévényben hűnyt el. Feleségeitől (a dúsgazdag Thurzó Annától s ennek halála után Mindszenti Klárától) gyermekei nem maradtak.

Öcsce, *György*, már egy évvel előbb elhunyt. Ennek egyetlen fiában, kihalt az ecsedi ág. György leánya Erzsébet is, ez a szörnyeteg, ki ártatlan lányok vérében fürdött s kiből leányágon is megszünt az ecsedi ág.

A harmadik testvér, *Miklós* országbíró, a temesvári hősnek, Zaránd-megye dúsgazdag nagy birtokosának, Losonczy Istvánnak leányát, Annát vette feleségül s ekként kétszeres kapocs fűzte e vidékhez. Gyermekei nem maradtak.

Az utolsó ecsedi Báthory, *István* országbíró, 1605. július 25-én hűnyt el s Világos jog szerint a somlyai Báthoryakra, majd 1613-ban a kincstárra szállt vissza. Tényleg azonban 1566. óta úgy sem vehették már hasznát földesurai.

A *Gütkeledék* második ágának, a **Szokoly-családnak** Aradban nem volt ily nevezetes szerepe; csak a XV. század második felében találkozunk vele. 1453. aug. 14. Szokoly László Betlenősiben és Seprősön hatalmaskodott Neczpály László ellen¹⁾. Ez ügyben Zarándmegye már okt. 5. teljesítette a vizsgálatot²⁾. Neje, Neczpály Anna, nőágon tartott számat a Neczpályak zarándi javaira, Bethlenősire, Seprősre és Bodonra s ezekre 1466. ápr. 29. nővérével Zsófiával (Bajmóczy Onoffrio Imrénével) együtt kir. adományt eszközölt ki³⁾.

1473-ban Brünnben Mátyás király megengedte a Szokolyoknak, hogy a zarándi Vassan (Varsánd) helységben, vagy más birtokaikban várat építhessenek⁴⁾. Ugyanazon évben Szokoly Lászlóné s húga kiegyezkedett Neczpály Lászlóval. — 1478-ban a Szokolyak Zelénden, Ságón és 1492-ben Vásáriban is bírtak. Ságón (év nélkül) egyes részjóságokat Muronyi Vér Andrásnak zálogosítottak el⁵⁾.

A családnak Aradban birtokos többi tagjáról még kevesebbet tudunk. 1458. márcz. 29. Szokoly (Zakoli) Bálintot a Keczerék eltiltották Mácsa megszerzésétől⁶⁾. 1511. Aradmegye törvényszéke elmarasztalta Dóczy Ferenczet, ki Belsőcsályai Szokoly Jánosnak Vizneki Pál nevű szabadosától, midőn ez Szöllős faluból Szokolynak Deszk aradi faluban levő részbirtokára akart átköltözni, a Zádorlaka mellett a Maroson levő réven 5 frtot

1) *Huan-Zsilinszky*, 63—4. — 2) U.-o. 65—66. — 3) U.-o. 81—2. — 4) *Száradok*, 1869. — 594. — 5) *Csánki*, I. 755. — 6) *B. Révay-család* lt. *Diversarum familiarum fasc.* 3. nro 30. (*Nagy Imre* kúriai bíró úr szíves közlése.)

csikart ki¹⁾). E család, mely Belső-Csályáról írta magát, kétségtelen rokona volt Gútkeledi Szokoly Albertnek, 1495. óta Nándorfejevári bánjának és Temesmegye főispánjának. — 1514-ben a Szokolyak a Jaksicsokkal és Báthoryakkal együtt harcoltak Dósa ellen²⁾; az imént említett Albertnek és nejének, Ril Katalinnak egyik fia pedig, Gútkeledi Szokoly Ferencz, 1520-ban aradi prépost volt³⁾. Ez évben a prépost megintette Folthy Lászlót, hogy azon összeget, melyért néhai Miklós aradi prépost és a káptalan Deszket Sándor aradi főispánnak elzalogosította, átvegye és a nevezett falut visszabocsássa⁴⁾.

Az 1561. évi összeírásban Szokoly Gergely Nagy-Zerénden 3 és Kis-Zerénden 6 portával még Zárandmegye földesurai közé tartozott; Aradban azonban már ekkor sem szerepelt többé s pár év múlva Zárandból is kuszult a család.

A Gútkeledék harmadik ága, a **Maróthy-család**, Zárandban is hatalmas uradalmakat szerzett. E család törzsfészke a vaskörmegyei Marót. Második felvirágoztatója Maróthy János macsói bán⁵⁾. Ő 1366. táján született; egyszerű, vallásos nevelést kapott, s mint királyi apród korán az udvar bűvös körébe jutott. 1386-ban Mária és Erzsébet királynék elfogatásakor megsebesülve, a lázadó Horváthyak fogságába jutott, de megszökött belőle s a délvidéki hadjáratokban csakhamar hírnevet szerzett.

Maróthy-czímer.

Zsigmond király testörré tette s 1392-ben az aradi Pálülésével jutalmazta meg⁶⁾. Még azon évben engedélyt kért és nyert rá, hogy ott aranybányát nyithasson⁷⁾. 1395–6-ban résztvett a Balkán-félszigeten vívott harcokban; szept. 28. a nikápolyi csatából megmenekült ugyan, de testvére, Dénes, szemelättára esett el. Hazájába visszatérve, a Száva vonalát fenyegető török csapatokat többször visszanyomta. 1396-ban azért macsói bánná s egymásután több vármegye főispánjává és a székelyek ispánjává nevezte őt ki a király, kinek trónját 1403-ban azzal mentette meg, hogy megakadályozta a nápolyi László trónkövetelő benyomulását, a következő években pedig Boszniában küzdött. Nem csoda, ha ennyi baj közt már 1398-ban engedélyt kért a királytól végrendelezésére s hogy a megnyert joggal 1399-ben tényleg élt is. Végrendeletében az aradi Pálülését és Csura s Levelespataka aradi falvakban levő részjóságait, ha örökösök nélkül hűnyna el, örökjoggal hagyta nővére, Ilonára, Pathócsy Miklós özvegyére s örökösire⁸⁾. De életben maradt s a javakorában levő férfiú, immár családot alapítva, mohó vágygyal látott a vagyonszerzéshez. 1403. nov. 5. kapta a 43 faluból és pusztából álló gyulai uradalmat, melyhez a mai Aradvármegye területének legtermékenyebb részei is tartoztak⁹⁾. 1405. az aradi káptalan beigattta őt a szombathelyi részjóságba¹⁰⁾. 1408. a Sárkányrend tagja s 1414-ben, a mely évben épen szőlőt vett Pálülésén¹¹⁾, friauli kormányzó lett. 1415-ben fényes kísérettel jelent meg a konstanci zsinaton, de még azon évben visszatért, hogy Hervoja bosnyák király ellen harcoljon. Azonban fogságba jutott s 1416-ban a pécsi országgyűlés Aradmegyébe is küldött követet

1) Dl. 22173. — 2) *Verancsics* munkái, II. 6. — 3) *Wagner*, Collectanea, IV. 111. — 4) Dl. 23283. (Miklós 1379-ben volt prépost). — 5) Életrajza dr. *Karácsonytól*, Békésm. tört. társ. évk. XIII., 5—29. — 6) *Pesty*, Eltűnt vármegyék, II. 443. — 7) *Wenzel*, Magyarország bányászatának tört., 433. — 8) Dl. 8405. — 9) Gyulai muzeum, müncheni okl., 8. sz. — 10) Dl. 9000. — 11) Dl. 10267.

(Laczky Mihályt), hogy a váltságösszeghez itt is járuljanak¹⁾. Végre is Maróthy öneréből teremtette össze a szükséges 40,000 arany (mai értékben mintegy 200,000) forintot, mire a harmadik évben kiszabadult. 1418-ban már fiával, Lászlóval együtt eltiltotta némely szomszédját Pil, Varsánd stb. zaránd- s Keresztúr, Iregd, Hosszúaszó és Pálülése aradi birtokaihoz tartozó földek, erdők stb. használásától²⁾. 1420-ban Sztáryéktól és Czibakéktól zálogba vette a zarándi Apátit, Siketh Elektől pedig Kétegyházát³⁾; 1422-ben Erdőhegyen Orbonázy Lukácstól s az Erdőhegyiektől, Sebrenben, Györkén, Szentgyörgyön az Erdőhegyiektől⁴⁾, 1423-ban Sebrenben Siketh Elektől⁵⁾, 1424-ben Murolyban a Dánfokyaktól⁶⁾, 1425-ben Fövényesen özv. Sikethnéttől s Erdőhegyi Györgyötől vett zálogba javakat⁷⁾.

1426-ban győzelmes sereg élén helyezte vissza trónjára Dán havasalföldi vajdát s az ősz vezér ezért is megkapta jutalmát. 1427-ben már kir. adományúl nyerte a magvaszakadt Vadászi Farkas Illésnek az országban bárhol, kivált Zarándban Vadász, Csegedszeg és Sámolykeszi körül feküdt javait⁸⁾ és pedig 1429-ben egész ünnepélyes alakban⁹⁾. Ez uradalom egymaga 13 faluból s 27 határrészből állott. Új birtokát csakhamar a gyulaihoz csatolta a bán, ki 1435-ben hunyt el s Nyitrán temették el.¹⁰⁾

Roppant uradalmait fia, *László* örökölte, ki atyja halálának évében körülbelül 41 éves volt, s apjának utóda a macsói bánságban (1438-tól); egyúttal Arad főispánja (1441—1444.), kiról, mint ilyenről, már volt szó. — Újlaky-lányt vévén feleségül, családi összeköttetéseit még inkább növelte. Mint atyjánál, nála is mellőzöm más vármegyékben való birtokszerzéseit, csupán az arad-zarándiakat emelem ki. 1441. febr. 2. I. Ulászló király neki ajándékozta az óriási világosi uradalmat¹¹⁾ s így a Fejér- és Fekete-Körös, Szarazér és Maros közt egy vármegye nagyságával fölerő föld volt már az övé. Nem csoda, ha szerencséje irigységet keltett. Mikor Brankovics György a régibb adomány alapján őt illető világosi uradalmat Hunyadinak adta, Maróthy László arad-, békés- és zarándmegyei főispán s Garay László szövetkezett egymással érdekeik védelmére¹²⁾; Világost azonban nem lehetett megmenteni s László bán s fiai (Lajos és Mátyás) 1445-ben hiában tiltakoztak az ellen, hogy Hunyadiék legyenek Világos földesurai¹³⁾. Ugyanő 1445—6-ban 17 káptalan és konvent előtt tiltakozott Maróthy Anna, Csáky Ferencz bihari főispán nejének¹⁴⁾ azon állítása ellen, mintha atyjukban, Jánosban, kihalt volna a Maróthyak férfiága¹⁵⁾.

A többi csekélyebb érdekű. 1444. László és fiai visszaváltották Fajdast¹⁶⁾, 1446. bejáratták Simánd és Kávás határát s tiltakoztak a Vadászt és Sámolykeszit visszatartó Miskeyek ellen¹⁷⁾, s ekkortájt fejezték be az uradalmak középpontján, Gyulán, a vár építését¹⁸⁾. — 1456. szept. 23. óta

1) *Fejér*, X. 8., 569. — 2) *DI*. 10711. és *Haan*, 45., *Haan-Zsilinszky*, 47. — 3) *DI*. 10004—5. A beigtatás decz. 10. *Haan-Zsilinszky*, 34—5. — 4) *DI*. 11195., 11256., 11257., 11258. — 5) *DI*. 11307. — 6) *DI*. 11531. s *Haan-Zsilinszky*, 38—9. Ezt 1426. örökáron is megvette tőlük. *DI*. 11762. — 7) *DI*. 11651. V. ö. 11666. s a beigtatást (1426) *DI*. 11852. — 8) *DI*. 11918. — 9) *DI*. 12085. A statutio *DI*. 12086. és *Haan-Zsilinszky*, 41—2. — 10) 1435. évi 24. t.-cz. — 11) *NRA*. fasc. 957. uro 4. — 12) *DI*. 13755. — 13) *NRA*. fasc. 1066. uro 2. — 14) Előbb Kórógyi János neje volt, kitől regényes körülmények közt kellett elválnia. Karácsonyi még nem tudta, férjhez ment-e másodszer. Mint látjuk, Csáky Ferencz neje lett s erről a köv. jegyzethen említendő oklevelek tanúskodnak. — 15) *DI*. 13860—4., 13866—9., 13878., 13882., 13886., 13888., 13890—3., 13902—3., 13905—6. — 16) *DI*. 13799. — 17) *DI*. 13973., 14002., 14051. — 18) Békésmegyei történeti évkönyv, VIII., 134.

már csak Maróthy *Lajost* és *Mátyást* nevezik meg az oklevelek, midőn az aradi káptalan őket beigtatja Kígyós birtokába¹⁾. 1458. márcz. 29. a Keczerok eltiltották őket Mácsa megszerzésétől. (L. ott). 1461. máj. 11. a király megerősítette sámolyseszi vámszabadalmukat²⁾ s ez évben tiltakoztak Miskey Péter ellen, ki egyességüket³⁾ megszegve, még most sem vallotta be nekik Vadászt⁴⁾. 1462. szept. 1. a két testvérré Mátyás király szigorúan ráparancsolt, hogy Csegedszeg elfoglalt részét a Sárosyoknak és Moróczyknak visszaadják⁵⁾. 1463. az aradi káptalan beigtatta őket a *zarándi* Kunágotába és Szilasba⁶⁾. 1464-ben zálogba vették Erdőhegyi Miklós és Dénes részirtokainak egyharmadát⁷⁾. 1469-ben azt a heves pört, melyet ellenök határvillongás miatt Ábrahámffy Tamás folytatott, mivel Mátyus *bán* ügyis esküvel tisztázta magát, Ábrahámffy megszüntette⁸⁾.

Ez az utolsó adat, mely Aradban és Zarándban e családra vonatkozik. A két testvér a politikában ritkán szerepelt; *Lajos* 1464-ben szintén aláírta a Mátyás király és Frigyes közt kötött békét, *Mátyus* pedig egyideig, a család hagyományaihoz híven, macsói bán volt. Családjukat 1476-ban sírba vitték s jószágaik gyöngyét, a gyulai uradalmat, már 1482-ben Corvin János kapta adományul.

XII. A HERMÁNOK.

A *Hermán-nemzetség* állítólag szent István feleségével Gizellával, Nürnbergből jött be; a krónika⁹⁾ szerint «elégge nemes», melynek okleveles nyomai 1255-ig nyulnak vissza. Legkiválóbb családja a Laczkfy-, vagy Laczfycsalád¹⁰⁾, mely két ágra oszlott: a szántaira és a kerekegyházira. A *Kerekegyházi Laczkfycsalád* ősi fészke az aradmegyei Kerekegyház. Kerekegyházi *Laczk* (László) mester, Dénes fia, a székelyek grófja, mint szomszéd, Tamás fiának, Baláznak nemessége mellett bizonyított, mi ellen 1335. szeptember 20. Lippai Fodor Pál az aradi káptalan előtt tiltakozott¹¹⁾. Laczk 1329—1342. volt a székelyek ispánja és címét megtartotta egészen 1360. táján történt haláláig. Hét fia maradt; *Iszván*, 1336—1352. főlovászmester és erdélyi vajda; *András* (más-kép Kőváry András), 1336—1359. székelyek ispánja, erdélyi vajda és macsói bán; *Miklós*, 1336—1368. zempléni főispán; *Mihály*, *Laczk* († 1339 előtt); *Pál* beregi főispán s *Imre* († 1336. előtt). Atyjuk, László, 1343-ban Mikelakát elfoglalta az aradi káptalantól, mely hiában tiltakozott a csanádi káptalan előtt¹²⁾, mert a bitortást Miklós zempléni és Pál beregi főispán s testvérok, Kőváry András vajda és fia, György, is folytatta. 1359. jún. 28. a király a váradi káptalant megbízta, hogy az aradi káptalant beigtassa Mikelaka birtokába, mit ez azonnal teljesített is¹³⁾. 1368. ápril. 6. a váradi káptalan néhai Kőváry András fiát, Györgyöt és László fiát, Laczk Miklóst ismét eltiltotta Mikelaka s főkép a mikelakai halastavak használatától¹⁴⁾.

1) *Haan-Zsilinszky*, 73—4. — 2) Dl. 15585. — 3) Dl. 15638. — 4) Dl. 15651. — 5) Dl. 15765. és *Haan-Zsilinszky*, 80. — 6) Dl. 15862. — 7) Dl. 16085. és 16157. — 8) Dl. 16843. és *Haan-Zsilinszky*, 82—4. — 9) *Kézai*, Függelék, I. 13. §. — 10) V. ö. *Majláth*, A Laczk-nemzetség. (Turul, 1884., 21—9.). *Szinway*, Laczk Imre vajda pecsétje (u.-o. 78—9.); gr. *Lászlár*, A két Laczk-család eredete (u.-o. 110—7.); dr. *Karácsonyi*, A kerekegyházi Laczkfycsaládja (u.-o. 1886., 166—173) és a Laczkfycsalád története (Tört. Értesítő, 1888., 5—12.) stb. — 11) Hazai Okl. 206—7. — 12) 1343-ban Tört. Adattár, II. 138. *Fábián*, I. 226. s *Turul*, 1884., 111. 1.; és 1350-ben Tört. Adattár, II. 138. — 13) Tört. Adattár II., 139. — 14) *Fábián*, I. 160—1.

Vége 1377. január 13. Szepesy Jakab országbíró Kőváry György és Imre ellenében a káptalan javára döntött s visszahelyezte azt Mikelakába; egy hónap mulva azonban Péter prépost már ismét tiltakozott az ellen, hogy György úra elfoglalja Mikelakát¹⁾.

Miklós zempléni főispán fia, *László* (1399—1421.) aradi főispán volt. A családot nagybátyja, István vajda folytatta, kinek öt fia maradt: *Dénes* erdélyi vajda és székely ispán (1349—1366.), *Miklós*, ki ugyanazon méltóságokat viselte, a már említett *Imre* nádor (1350—1375), *István* (1350—1397.) székely ispán, erdélyi vajda, horvát bán, végre nádor s *László*. Dénes vajdának két fia volt; István (1372—1397.) főlovászmester s Dénes; és Miklós vajdának egy, t. i. András. István nádor felkonzultatása (1397. febr. 27.) anyagi tekintetben is

Laczkfy Imre nádor pecsétje, 1375.

Laczkfy István nádor pecsétje, 1389.

romlást hozott a családra, melyben egyszerre annyi testvér viselte a legfontosabb tisztségeket. 1412. aug. 13. Kerekegyházi Laczk László az aradi káptalan előtt a csanádi Szent-György-székesegyház Mária-oltárának ajándékozta a makrai hegyen az aradmegyei Kovászi helység határában levő Csorva nevű egyik nagy, de most teljesen elhanyagolt szőlőjét a szokásos hegyvámmal s egy, a Maroson levő malommal együtt; ennek fejében azonban azon oltárnál minden hétfőn misét kell mondani a meghalt hívekért. 1421-ben Kerekegyházi Laczkfy Lászlót még mint aradi főispánt említik. Úgy látszik, ő vitte sírba e családot s ő volt a Laczkfyak közül utolsó ura a tíz (Asszony, Veres- és Kerek-Vinga, Baktornya, Batonya, Iratos, Dombegyház, Két-Sopron, Sziond és Kinged) faluból álló kerekegyházi uradalomnak, melyet 1454-ben a még dicsőbb Hunyadi-család kapott ajándékul.

A Laczkfyak majdnem egy századig minden más családnál jobban hatottak Aradvármegye közéletére. Igen kedvelt emberei lévén az Anjouknak, velök gyakran ellátogattak a Maros vidékére, hol törzsjóságaik fekdtek; s ha nem szólnak is róla forrásaink, kétségtelen, hogy a kormány több kedvezését ők eszközölték ki Aradvármegye számára²⁾.

A *szántói* Laczkfyak története a Bánffyakéval függ össze.

1) Tört. Adattár, II. 140. — 2) V. ö. e könyv 133—4. és 145. l.

XIII. A HUNT-PÁZMÁNOK.

A *Hunt-Pázmán-nemzetség* megalapítója Hunt és Pázmán «svábföldi eredetű» pánczélós vitéz testvérek, kik — még Géza vezér idejében — «vitézeikkel Magyarországon átutazva, túl a tengerre igyekeznek vala, de Géza vezér által letartva, több szent István királyt a Garan vizében német módra vitézi karddal övezték»¹⁾. XIII. és XIV. századbéli oklevelek még gyakran emlegetik e nemzetséget, melyből a Batthyány-, Forgách-, Kubinyi- és Újhelyi-család származott. Az utóbbiaknak levéltárában számos oklevél szól ugyan megyénkről²⁾, de e vidéken való birtoklásuknak nincs nyoma. Ellenben földesúr volt a Forgách-család.

A *Glymes* **Forgáchok** ősapja Ivánka, ki 1226-ban nyerte a nyitrai Gimest³⁾. Unokája, András, a sajói csatában saját lovának átengedése árán mentette meg a futó IV. Bélát. E családból való azon Balázs is, ki 1387-ben II. Károly királyt megölte, s kit utóbb ennek hívei levágtak.

Aradmegyében a Forgách-név a XV. században tűnt fel először.

A birtokszerző *Miklós*, vagy ennek Rozgonyi Margittól született fia, *János*, a várnai csata egyik hőse, ki 1449-ben hűnyt el. Fia *Félix* vagy Feliczian 1463-ban Szeri Pósa Istvántól Kasza, Kér, Ároki, Felső-Zábrány, Külső-Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kis-Kér, Giroltfalva, Árpatarló, Hidegfő és Pappfalva aradmegyei falvakban több részbirtokot vett zálogba 2000 aranyon, mint a Geszthyek és Máchadonyiak társa⁵⁾. Ugyanezekkel és Szeri Pósa György leányával, Annával együtt 1472-ben a csanádi káptalan előtt eltiltotta a királyt több csongrádi és Bike, Kér, Elzen, Bodorlaka, Deszk, Háromfűlű, Nyárrév, Tót-Hodos, Zábrány és Kasza aradi falu, Szódi aradi mezőváros és rév, s a temesi Hodos és Bél eladományozásától, az Országhokat, Nádasdi Ungorokat stb. pedig azok megszerzésétől⁶⁾.

1503-ban hűnyt el s az elefánti kolostorban (Nyitrában) temették el. Gyermekei nem lévén, javait unokaöccse, *János* örökölte, ki már a mohácsi vész előtt birtokos volt a zarándi Szilason; e jószágá azonban egy 1528. áprilijében az aradi káptalan által kiadott oklevél szerint «valamikép» (utcuque) a Massayakhoz került⁷⁾. 1525-ben II. Lajos az aradi káptalan által egyebek közt Forgách *Ferencz*et is megidézte, mivel Léway Zsigmond anyjának, Annának halálával az ő felesége is igényt tartott a Csályay László magvaszakadtával Keserű Mihálynak és Dóczy Ferencznek adományozott Valka, Tófája, Fejéregyház, Csála és Csege aradi falvak részbirtokára⁸⁾. Ő azonban az idézésre nem jelent meg⁹⁾. 1552-ben a nyitrai káptalan átírta Ferdinánd király rendeletét, melyet Léway János, Forgách János és Pászthory János érdekében a temesi főkapitányhoz intézett, hogy t.-i. azon esetre, ha Csála, Lugas, Zsidóvár és Rékas várakat a töröktől vissza lehetne venni, azokat tartozékaikkal együtt nevezetteknek, mint birtokosoknak, azonnal átadja¹⁰⁾. A század elején Dóczy Ferencz Forgách Margitot vette feleségül s Dóczy 1526. a táborból kérte őt egyebek közt, hogy testvérének, Forgách Zsigmondnak akkor született

1) *Kézai* függelékének I. fejt. 3. §. — 2) Ezeket Dr. *Komáromy* András t. barátom volt szíves velem közölni. — 3) Ebből is kitűnik, mennyire alaptalan az a felfogás, melyet a köztudatba a hegedősök s a krónikások vittek át, hogy t. i. másfélszázad múlva, II. Károly meggyilkolásáért kapta volna a család Gimest és Gácsot. — 4) E kétségtelenül vitéz, de eszközeiben legkevésbé sem válogató férfinak egész tragédiáját elmondttam »Anjou Mária, Magyarország királynéja« című könyvemben (Budapest, 1885.). — 5) Dl. 15897. — 6) Dl. 17282. — 7) *Boloni*-lt. — 8) Dl. 24046. — 9) Dl. 24105. és 24106. — 10) NRA. fasc. 798. nro 2.

fáról is gondoskodják¹⁾. Azonban hosszú szünet állt be. — 1601. jún. 7. Rudolf király a nógrádi Gácsot, Szécsényt és Somoskővárat, az abaúji Szalánczot, a nyitrai Tapolesányt, a zempléni garami kúriát, a szabolcs-szentmártoni kastélyt, melyeket Forgách Zsigmond zálogban bírt; továbbá a zarándi Jenő, Desznő és Pankota-várat s uradalmaikat, melyek a Losonczy-család magvaszakadtával a kincstárra szálltak, összesen 107,389 frtért Forgách Zsigmondnak s örököseinek adta el²⁾. A zarándi 3 vár megvételeére fordított 40,000 forintért azonban kárpótolni kellett a híres vitézt³⁾, mert azokban ugyan az erdélyiek el nem ismerték a magyar király adomány-jogát. E szerént a mohácsi vész ideje után a Forgáchoknak csak igényeik voltak e vidéken, de nem birtokaik.

XIV. A KAPLONYOK.

A *Kaplony-nemzetség* oklevelei 1221-ig nyulnak vissza⁴⁾. A nemzetiség az elsőfoglalás jogán telepedett meg Szatmárvármegyében, hol a Károlyi-nevet az e nemből származó Ördög Simon 1322-ben kezdte használni. A **Károlyi-család** ugyanazon század végén már Zarándban is terjeszkedett. 1400. december 13-án Zaránd- és Békésmegye rendjeinek Simánd falu közelében különös kir. parancsra tartott közgyűlésén Károlyi *Marhard* fia, *László*, a többi közöl fölemelkedve, előadta, hogy ő a fia Henczidai Panaszgy Gergely és Bathó Katalin leányának, Ilonának, miért is őt illeti a Bathó-féle javak leánynegyede, melyet Bathó unokái visszatartani ügyekeznek. Ő a Bathókat ezen közgyűlés idejére törvényesen megidézttette, azok azonban nem jöttek el, sőt nem is képviseltették magukat; miért is László azt kívánta, hogy ha jogosnak és igazságosnak látszik, nevezett henczidai lakosokat a megyék a nádor elé idéztessék. 1401. febr. 13. Visegrádon a nádor meg is hagyta a váradi káptalannak, hogy nevezetteket másodízben is megidéztesse⁵⁾. Azontúl birtokügyekben semmikép sem érintkezett a család Zaránddal; de kiválóan barátságos viszonyban állt Aradmegye az 1712. ápr. 5. grófi rangra emelt Károlyi Sándorral, az egykori híres kurucz vezérrel és fiával, Ferenczcel. Birtokot csak Sándor gróf dédunokája, György szerzett Aradmegyében, 1862-ben megvásárolván a mácsai uradalmat, mely örökségül fiának, Tibornak, a főrendiház alelnökének jutott.

XV. A SZALÓKOK.

A *Szalók-nemzetséget* az egyik rész a gyökeres nemzetségek közé sorolja⁷⁾, a másik pedig egyszerűen az Aba-nem sarjának tartja, vagy épen egynek is veszi vele⁸⁾. Azokon a helyeken, a hol Abákkal találkozunk, Szalók-nembeliek is szerepeltek. Nemcsak a Dunántúl és a Tisza vidékén, hanem a Maros mentén is voltak jószágai. Első ismert tagja *Baja*, 1183-ból⁹⁾. 1271-ben a Dunántúl a nemzetség egyik tagja Ant (Onth) s egyik ősi birtoka Ant, mint keresztnevét divatos az Abáknál, emez, mint helynév, Biharban a Fekete-Körös mellett, az Abák ura-

1) Dl. 24316. — 2) *Lib. Reg.* IV. 375. — 3) *Anjouk.* okm. II. 479—482. — 4) Károlyi-család oklevéltára, II. kötet. (Előszó, VIII.) — 5) U.-o. I. 510—1. — 6) NRA. fasc. 1027. nro 32., 37. — 7) *Horvát, Gyökeres nemz.* 66. — 8) *Kandra*, Adatok az egri egyházm. történetéhez, I. 366—9. — 9) *Árpádk.* új okm., VI. 148.

dalmában szintén előfordúl. Ez évben Szalóky Hém comes fia, Hém (Heym) mester és Ant fia, Ant a Dunántúl osztályos atyafiak voltak. Aradban, úgy látszik, ez a Hém szerzett birtokot. Négy fia maradt, Domokos, János, László és *Pál* s Domokostól 2 unokája. — Hém comes legifjabb fiától, *Páltól* (1271.) származott Péter, Miklós, János, Bertalan, Benedek és Balázs, kiket 1307—1347. évi oklevelek emlegetnek. Ezek, a talán korábban elhunyt Bertalan kivételével, 1347. decz. 11. az aradi káptalan előtt tiltakoztak *Bod úr* fia, Miklós ellen, ki Perdeve birtokra igényt támasztott¹⁾. Hém *Benedek* 1365-ben Aradmegye főispánja volt²⁾, mi eléggé bizonyítja, hogy a nemzetség nagy tekintélyben állhatott e vidéken.

A Szalók-nemzetségből vált ki a **Besseney-család**, melynek törzsapja *Márk* comes, ki 1322-ben Hevesmegyében Bessenyőt megszerezte. Az ő emlékét a bessenyői határban ma is jelöli a Márki-halom³⁾. Szintén egy Márktól, talán ugyanettől, származtatják magukat a Barcsayak, kikről alább lesz szó. A két családnak ugyanaz a czimere s Felbarcsára (1468.) a Besseneyek ősi jogon tartottak igényt. A Besseney-család, melynek főkép nagybesenyői ága virágzott⁴⁾, Aradmegyébe is átszármazott s Bodrog-ról és Szent-Demeterről írta magát.

1434-ben Wysadi Besseney *András* az aradi káptalan előtt hozomány fejében 400 forintot adott leánya, Erzsébet (Varjassy Sebestyénne)

Besseney-czimer.

részére⁵⁾. 1435-ben az aradi káptalan a király parancsára vizsgálatot tartott Besseney *Lőrincz* s mások részére salánki kúriájok megtámadása miatt⁶⁾; 1436-ban Lőrincz fiának, *Miklós*nak fia, *László* az Isakayak ellen a bihari Orod s más falvak miatt perelt⁷⁾. Lőrincznek volt egy másik fia is, *Bálint*, ki 1454. febr. 24. Besseney *László*-val együtt mint szomszéd volt jelen Hunyadi Jánosnak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásánál. Kerekegyháznál nekik maguknak is volt birtokuk⁸⁾. Már korábban,

1449. ápr. 26. Besseney és Szentdemeteri Besseney János mint földi tanúskodott az aradi Molnai-pusztá ügyében⁹⁾. Maga Szent-Demeter, honnan a család ez ága írta előnevét, Jászpél és Kinged közt feküdt s hol Aradhoz, hol Csanádhhoz számították. 1478—1489-ben Szentdemeteri Besseney László Arad egyik szolgabírája volt¹⁰⁾. 1480-ban a király Jaksics István és Demeter, valamint Besseney Főrís érdekében vizsgálatra utasította az aradi káptalant Dóczy Imre, Sárközy Márton, Végh Márton, Csontároki Bálint és Besseneyi Oroszlános Mátyás ellen az általuk Szecsőn, Kerekegyházon, továbbá *Besseney csanád-és Udvari* aradmegyei falvakban elkövetett sérelmek miatt¹¹⁾. 1483-ban Besseney András a néhai Gyulavarsáni Filep Gergelytől a zarándi Jánosházán zálogba vett 3 portát az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének adta zálogba¹²⁾. 1484-ben Szentdemeteri Besseney *László* fia *Miklós*, Dóczy Imre udvari embere s mások Besseneyi Farkas Lászlóval együtt erőszakoskodtak Besseney *Főrís*nak Udvariban (Aradmegyében) lakó jobbágyain¹³⁾. 1489-ben a szentdemeteri Besseneyek Hodos, Bodrog,

1) *Hazai* oklevéltár, 252. — 2) *Wenzel* a Magyar Encyclopaediában, III. 681. — 3) *Szöll*, A Besseney-család, 8. — 4) Ennek jeles története *Szöll* Farkastól (Besseney-család, Budapest, 1890. — 8r. 304 lap.) — 5) Dl. 12636. — Erzsébet 1449-ben már özvegy, 3 gyermekkel. (Dl. 14287.) — 6) Dl. 12644. — 7) Dl. 1148., 12553., 12850. — 8) *Haar-Zsilinszky*, 69. — 9) Tört. Adattár, II. 284—6. — 10) Dl. 18017., 19023., 19040. 19470. — 11) Dl. 18370. — 12) Dl. 18761. — 13) Dl. 18973. Főrís úr először említve 1485. decz. 1. Dl. 19090.

Szent-Demeter és Köblös falvakban bírt jószágait a Czechyeknek zálogosították el¹⁾. Czechzey Lőrincz felesége különben is Besseney Mihály alnádor testvérének, *Benedeknek* özvegye volt. -- Nem tudni, milyen viszonyban állt Benedekkel Besseney *Kristóf*, ki 1493-ban az aradi káptalan előtt szentdemeteri részjóságait 26 arany forintért Dóczy Imrének elzálogosította²⁾. Benedek fia, *István*, a bodrogi előnevet használta. 1511-ben Perényi nádor utasítására az aradi káptalan, melynek 1510-ben Bessenyődy Ferencz mester volt a lectora, vizsgálatot tartott Bodrogi Bessenyő István panaszára, mivel az aradmegyei Bodrog faluban alkalmazott tisztjét, Seres Jánost, Dóczy Ferencz és tisztjei elfogták³⁾. Az ország kettészakadása után 1527. okt. 7. a budai vár előtt ez üdvözölte Ferdinánd királyt, kijelentvén, hogy a nemzet, mely odáig megtévesztve, János királynak engedelmeskedett most már azt kívánja, hogy Ferdinánd mielőbb megkoronáztassa magát⁴⁾. Ennek jutalmául kapta, Gerendi Miklós választott erdélyi püspök és kincstartó előterjesztésére, I. Ferdinándtól már 1528. márcz. 7. a János király pártjára állott székudvari Keczer Istvánnak Székudvar, Kútas és Mácsa zarándi falvakban levő részjóságait⁵⁾ s így lettek a Bessenyeyek Zarándban is földesurak. De csak rövid időre, mert az 1561. évi adójegyzékben már nem szerepelnek; ellenben Aradban még ekkor is Besseney *Léárdé* Bodrog 8 és Hodosd 4 portával. A török hódítás e családot is elsöpörte.

XVI. A TOMAJOK.

A *Tomaj-nemzetséget* némelyek Tühötömtől, mások Tonuzoba bessenyő fejedelemtől származtatják. A Névtelen Jegyző szerint Tonuzobát szent István, mint makacs pogányt, nejevel együtt élve temettette az abádi révbe. Fia, Urkund, azonban megkeresztelkedett, s tőle származott a *Tomaj-nemzetség*⁶⁾, melyről a XIV. század közepéig számos oklevél szól. A nemzetségből a XIII. század elején kiváló *Losoncycsalád* a középkor második felében jelentékeny helyet foglalt el Zarándmegye nagybirtokosai közt is, ellenben a velök egy törzsből való nagyfalui és bonczidai Bánffyok szereplésére e megyében nem kínálkozott alkalom. Annál nagyobb tért foglaltak utóbb az alsólendvai Bánffyok, kik azonban más nemzetségből valók.

Losonczy-czímer.

A *Losonczy-, vagy Losonczy-Bánffy-család* őse *Dénes*, 1227—1235. közt Magyarország híres nádora, II. Endrének IV. Béla által megvetett kegyeltje. Ő kapta a Gertrud királyné egyik gyilkosától, Folcus comestől elkobzott losonczi uradalmat. Erdélyben már második fia, *Dénes*, szerzett javakat. Ezen erdélyi Dénes két idősebb fia, István és Dezső *Losonczy*nak, az ifjabb, Tamás, pedig Bánffynak nevezte magát. A mai Arad területén a két elsőnek ivadéakai szerettek jószágot.

1) *Fászi* prot. A. fol. 109. *Csínki*, I. 783. — 2) *DI.* 19964. — 3) *DI.* 22199. — 4) *Budai*, Polg. Lex. I. 393. *Szöll.*, 24. — 5) *Lib. Reg.* Ferd. I. 98—9. — 6) *Névt. Jegyző*, 57. fej. Először Nagy Imre bizonyította be oklevelek alapján (*Turul*, 1883. 96—99. l.), hogy a Losonczyak valóban a Tomaj-nemzetségből való, mit még kevéssel azelőtt sem akartak hinni történetírónk.

Losonczy István horvát bánnak öt fia maradt; köztük *Albert* vránai perjel, *László* horvát és szörényi bán (1384—1389.) s a legifjabb, *István*, bátyjának egy ideig társa a szörényi és horvát banságban, egy ízben macsói bán, temesi és csanádi főispán stb. — 1387. február 27-én a két bán együtt kapta Zaráudban Pankota várát s uradalmát¹⁾ s a király még azon évben június 2-án nemcsak megújította, hanem ki is bővítette ezen adományt, a mennyiben Jenő és Dézna várát is nekik ajándékozta²⁾. A család terjeszkedése megijesztette az aradi káptalant, mely pár nap múlva június 21-én a váradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Simándot és Szentkirályt László erdélyi vajdának (kit már a Bánffyakhhoz számítunk), vagy unokatestvéreinek, *Losonczy* Istvánnak és *Lászlónak* s akárki másnak adja a király³⁾. Egy hónap sem telt bele és *István* szörényi bán s temesi comes július 18-án már Jenőn járt⁴⁾, kétségtelenül új jószágainak átvétele és rendezése ügyében. 1390-ben a nevezett adományos két testvér, *Zsigmond* király jóváhagyásával, olyan csereszerződést kötött, mely szerint István kapta a losonczyi uradalmat, *László* pedig a szentmártoni birtokrészeket s mindazokat az erdélyi javakat, melyek *Albert* perjelnek s *György* testvérenek magvaszakadtával szálltak rá. Aradban a családot *László* fejlesztette tovább. Két fia maradt, *Dénes* és *Zsigmond*. Ez utóbbi 1427-ben zálogba kapta *Zsigmond* királytól *Acsvát*⁵⁾, s túl is élte bátyját; fiában azonban, *Lászlóban*, 1439-ben kihalt a csala ez ága⁶⁾. — Az idősebb *Losonczy* *László* elsőszülött fia, *Dénes*, szintén korán, már 1427. előtt elhunyt ugyan, de öt fia maradt, *Miklós*, *István*, *György*, *Fános* és *Albert*. Ez utóbbi *Széchenyi* *Lászlónak*, a nógrádmegyei ág utolsó fiának leányát, *Hedviget* vette nőül s ekként *Szécsény* és *Somoskő* várakkal s *Heves*-, *Gömör*- és *Nógrádmegyében* is jelentékeny uradalmakkal növelte ősi javait. 1449. május 5-én *Nádasdy* *János* zarándi főispán és *Zarándmegye* színe előtt *Zarándon* az aradi káptalan is tiltakozott az ellen, hogy *Losonczy* *Albert*, *Szacsali* *Mihály*, vagy *Kéri* *Fekete* *György* az ő *Bárd* nevű faluját elfoglalja, vagy visszatartsa⁷⁾. *Albert* nagybirtoka két fia, *László* és *István* közt oszlott meg. Ezek, mint apjuk, bonczidai *Losonczy*aknak, de 1477-ben *Jeneieknek* is írták magukat⁸⁾, a mi azt mutatja, hogy *Borosjenőben* állandó lakásuk volt. 1475-ben *Losonczy* *László* és *István* a miatt panasolta *Bánffy* *Miklóst* és *Jakabot*, hogy meszti (muszka) jobbágyaiktól 40 barmot elhajtottak, *pankotai* jobbágyaikat pedig gabonáikban károsították meg⁹⁾. 1477-ben *Zarándmegye* bizonyítványa szerint *Dóczy* *Imre* megintette *Jenei* *Losonczy* *Lászlót* és *Istvánt*, hogy *zarándi* *Apa* (*Apatele*) és *Ároki* (*Járkos*) nevű falujokat, melybe ép azon évben ígtatta be az aradi káptalan, mint zálogjószágba, *Dóczy* *Lászlót*¹⁰⁾, a betáblázási összeg letétele után, tőle visszavegyék¹¹⁾. Mivel *Dóczy* *Imre* beavatkozása ellen az időközben elhunyt *Dóczy* *László* családja panaszt emelt, az aradi káptalan 1478-ban vizsgálatot tartott a *Losonczy*-zálog ügyében¹²⁾; a vizsgálatot elrendelő királyi parancs¹³⁾ azzal vádolta *Losonczy* *Lászlót*, hogy az apai

1) *Pesty*, A szörényi banság, I. 265. — 2) U.-o. Fájdalom, az adománylevelet, mely azon vidék topographiájához megbecsülhetetlen adatokat tartalmazhat, nem ismerem. — 3) *Fübián*, I. 153. — 4) *DI.* 30139. *Közli Fejér*, X. 1., 747. és *Fray*, Annales, II. 177. de hibásan és nem teljesen. — 5) *Pesty*, Brankovics, 25. — 6) *Turul*, 1883. — 23. l. — 7) *Tört. Adattár*, II. 324. — 8) *Rajcsányi* (*Deductiones genealogicae*) kézirata, melyet *Nagy* *Iván* idéz (*Turul*, 1883. — 21. l.) csak a bonczidai előnevet ösmeri, de az orsz. lt. egyik okirata (*DI.* 18000) *Jenewi* *Losonczy*akat említ. — 9) *DI.* 17660. — 10) *DI.* 17276. — 11) *DI.* 18000. — 12) *DI.* 18081. — 13) *DI.* 18061.

és ároki részjóságokat sérelmesen foglalta el Dóczy Lászlótól, hogy aztán Dóczy Imrének elzálogosíthassa. Pénzzavarának bizonyítéka azon körülmény is, hogy ez időben az aradi káptalan előtt Dúd vagy Magyar-Dúd nevű egész faluját 80 magyar forinton zálogosította el Erdőhegyi Balásznak, ki azt viszont Dóczy Imrének adta zálogba¹⁾. Úgy látszik, ugyanő impignorálta Szöllöst és Csigérfalvat is Haraszthy Ferencznek, kit 1503-ban István úr fiai, Losonczy *Zsigmond* ó-budai prépost és *Albert*²⁾, megintettek, hogy a két falut nekik visszaadja s az aradi káptalan sekrestyéjében őrizet végett le is tették a zálogváltás fejében járó 500 forintot³⁾. A vagy könnyelmű, vagy szerencsétlen István úrnak különben összesen 6 gyermeke volt nejétől, Manberg Erzsébettől; ezek közül csak László alapított családot, de négy fia magtalanul húnyt el. István úr bátyjának, Lászlónak, egy fia maradt; *Zsigmond*, kinek második felesége Dóczy Kata lévén, e házasság révén is sok jóságot szerzett Aradban és Zarándban (1482—1514). Idősebb fia, *Anna*, ki a Homonnai Drugeth Borával kötött házasságból származott, korán főpohárnok lett. 1551. körül csak két leányt hagyott maga után. A második házasságból (Dóczy Katától) való *Istvánnak*, a temesvári hősnek, feleségétől, Petrovinai *Pekry* Annától, szintén csak leányai, *Fruzsina* és *Anna* születtek. Azonban 1552. július 20-án (tehát épen egy héttel eleste előtt) két leányát s ha ezek is utód nélkül hunynának el, mostohabátyjának, Antalnak leányait, Klárát és Dórárt *fusítottta* s reájok íratta át Pankota, Jenő és Desznő várakat s uradalmát, a szentdienesi kastélyt, Sebes városát s a hozzátartozó Tótvidekét és Bekényt⁴⁾. Fruzsina (szül. 1544.) utóbb Báthory Miklóshoz, Anna pedig először b. Ungnád Kristófhhoz, másodsor Forgách Zsigmondhoz ment nőül. István, a temesvári hős, volt a család utolsó férfiú-tagja.

1) Dl. 19414. — 2) *Nagy* Iván a Losonczyak és Bánffyok nemzedékrendében (Turul, 1883., 16—26.) ezen Albertet nem említi. — 3) Dl. 21152. — 4) *Káprnay* B. MSS. XXVIII. köt. 348. l. — P. *Nagy* László, Arad ism. (MS.) VI., 1—24. l. Az eredeti adománylevél: orsz. lt. NRA. fasc. 566. nro 38. s a Liber Regiusban, I. 35. (régí számozás). Az esztergomi káptalannak a nők beigtatásáról szóló 1553. évi jelentése, NRA. fasc. 397. nro 31. Az 1650. évi átirat NRA. fasc. 1821. nro 36.

XVII. ARADVÁRMEGYE NEMESCSALÁDAI.

Egyes hatalmas dynasták mellett Aradban már a XV. században jelentékeny számmal voltak kisebb birtokosok, kik a nagyuraknál szívósabban ragaszkodtak a földhöz, melyen udvarházuk állott; napról-napra érintkeztek jobbágyaikkal, följártak a megyegyűlésekre, tisztségeket vállaltak stb., szóval igazi oszlopai voltak a vármegyének. A tízenhat nemzetség tagjaival fényben és hatalomban a XV. század újemberei, vagy a királyoknak külföldről behozott kegyeltjei vetekedtek, köztük királyok, fejedelmek, zászlósurak és hercegek s igen sokan olyanok, kik történelmi szerepet játszottak Magyarország államéletében. Ha ritkábban tartózkodtak is a vármegyében, már csak saját anyagi érdekekből sem engedték meg, hogy a király s a kormány teljesen közönyös maradjon e vidék fejlődése és haladása iránt.

E 242 család felsorolásában nem tarthattam magamat szorosan a magyar középkor határául használatos 1526. évhez; Aradnak középkori nemessége körülbelül 1566-ig maradt együtt és csak akkor züllött szét, hogy újabb nemességnek adjon helyet. A nemességről szóló fejezetben tehát ezt vettem normaévül. Arad családjai a következők:

Ajkay Péter fia, Mihály mester *csolti* nemes 1344-ben Aradmegye előtt bepanaszolta Miklós comest és az aradi prépostot, kik földje egy részét elszántatták¹⁾. A család később talán Veszprémbe származott át; legalább 1505-ben egy Ajkay János nevű követe is volt Veszprémnek.

András, kinek családi neve ösmeretlen, 1290-ben simándi nemes ember volt; fia, Péter, ugyanott élt 1339-ben. Volt Simádon egy másik András nevű nemes is 1290-ben; ennek 1339-ben 3 fiát említik: Bakót, Istvánt és Jánost²⁾.

Arady. A legrégebb magyar családok közé tartozik, melynek származásáról (59—60. l.) Arad vezér történetében volt szó. Törzsapja állítólag *Jób*, kinek fia Zsigmond 1030-ban sz. István hadvezére lett volna. Péter 1095-ben hadvezér, István 1156-ban udv. kapitány, Sámuel 1218-ban szentföldi vitéz. Ennek két fia közül Ugolin kalocsai érsek 1240-ben a tatárok ellen esett el, Benedek pedig 1255-ben hadvezér. — Fia Imre váradi püspök (1297—1317.) és Roland tárnokmester, kitől származott Tamás országbíró (1360.) Ennek utódai: Imre (1390.), Bernát (1430.), Demeter hadvezér (1490.) s Jakab ezredes, ki 1526-ban Mohácsnál esett el. Jakab fia 1598. István ezredes, unokája Lénárd kapitány (1625.) s dédunokája Bálint, ki 1652-ben Vezekénynél elesvén, sírba vitte családját³⁾. Az egész leszármazás tele van ellenmondással. Például néhai Arady

¹⁾ *Bölköni* S. R. Nagyváradon. — ²⁾ *Zichy-okm.* I. 557—9. — ³⁾ *Nagy*, Magyarország. csal. I. 63—4. az Esterházy-féle Trophaeum után (Geneal. auth. MSS. Mus. 207. I. kötet és *Hevesi* MSS. GG. XXVIII.); bizonyítékok hiányában azonban nem tulajdonít hitelt e leszármazásnak.

Tamás fiai gyanánt 1369-ben Bertalan császári kanonokot, Lőrinczet és Tamást említik¹⁾; Imréről szó sincs. Hallgat a leszármazás Arady Péter pécsi kanonokról (1341.) és nebojszai Arady György nemesről, kinek II. Ulászló 1511. nov. 14. meghagyta, hogy a négy Űszu-testvér és a Szomor Balázs közt kötött osztály ügyében a nyitrai káptalan előtt vallomást tegyen²⁾. Ép így hallgat moróczi Arady Istvánról, ki 1532-ben zárandi nemes³⁾ és az Aradmegyében ősi családnak, minden valószínűség szerint,

Arady-czímer.

egyenes leszármazottja volt. Hallgat György lovaskapitányról, ki 1651-ben, a család állítólagos magvaszakadta előtt épen csak egy évvel, Rákóczy fejedelemtől a borosjenői vár tartozékaiból két falut (Felső-Árkos és Teczi) s Közép-Árkosban és Lugozóban két részjórészt kapott⁴⁾. Alkalmassint ugyanaz, kinek két ellopott lova miatt Bethlen fejedelem már 1624. jan. 28. vizsgálatot rendelt el⁵⁾. A család mellékelt czimere újabb keletű. Az aradmegyei birtokok feledésbe mentek, magáról a családról azonban így is meg kellett emlékezniem.

Ábrahámffy vagy **Ábránffy** (Gerlai) család, I. Csolt-nemzetség.

Ákos (Keszi) Miklós Ravazdy Péterrel együtt Aradmegye követe volt az 1505. évi országgyűlésen⁶⁾. Ugyanő 1507-ben mint szomszéd jelent meg Corvin János özvegyének Lippa és Solymos várába való beigtatásánál⁷⁾.

Bacsó (Asszonylakai és székegyházi) Tamás 1444-ben és 1450-ben aradmegyei birtokos⁸⁾.

Bagdy (Basarági)-család 1436-ban Berekszó, Rékás, Alsó- és Felső-Bagd s Bak aradmegyei helységekben földesúr⁹⁾. István 1510-ben aradhegyaljai szőlősgazda Paulis vidékén¹⁰⁾ s 1517-ben (Baghynak írva) Aradmegye egyik szolgabírája. — Fia volt Mihály s leánya Druzsina (Gyulai Gaal Györgyné), kiknek elhunytával I. Ferdinánd 1552. márcz. 20. a család aradmegyei javait (Györk falut, Alsó- s Felső-Bagd és Reka-secz részeit) Gyulai Gaal Andrásnak s Bertalannak adta¹¹⁾. Egy Bagdy Antal 1561. még szentmiklósi birtokos.

Baky (Basarági, baki, böi és berendi), Aradmegye egyik ősi családja, melynek törzsfészke a marosmenti Bak. 1414-ben Baky Fábán fiának, Miklósnak leánya, Margit (Kis Pál özvegye), Maróthy Jánosnak 400 forintért eladott egy szőlőt a Mátrahegy Szomolya nevű részén, Pálulése közelében¹²⁾. 1428. június 15. Baky Pál királyképe volt az aradi káptalan és a bizerei apát által perelt Molnári-pusztá ügyében¹³⁾. 1431. márcz. 21. János járt el hasonló tiszben az aradi káptalan és prépost közt folyt vizsályban¹⁴⁾. Úgy látszik, 1454. febr. 6. is ő szerepelt, mint királyképe gyanánt alkalmas ember, midőn Hunyadinak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásáról volt szó¹⁵⁾. Közben 1439-ben már mint Keszi és Sárszó földesurát említik a családöt¹⁶⁾. 1455-ben György¹⁷⁾, 1489-ben pedig László

1) Dl. 5770. — 2) Anjoukori okm. IV. 87. Hazai okm. II. 394—5. — 3) *Bolóni* S. lt. Nagyváradon. — 4) *Liber Regius*, XXV. 320—322. (orsz. lt.) — 5) Besztercebányai levéltár, fasc. 327. nro 56. — 6) *Kovachich*, Vestigia Com. 266. — 7) Müncheni lt. Brand. fasc. 28. nro 214. — 8) *Sztáray*-okl. II. 363., 470. — 9) *Csánki*, I. 783., a muzeumi lt.-ból. — 10) Müncheni lt. limbusa. — 11) *Liber Regius*, 1552—75., 19. I. Orsz. lt. — 12) Dl. 10267. — 13) *Fábán*, I. 233—4. — 14) U.-o. I. 205—6. — 15) *Haan-Zsilinszky*, 68. — 16) Dl. 13440. — 17) *Csánki*, I. 783. György és Albert már 1449. ápr. 26. tanú gyanánt szerepelt Molnai (Molnári)-puszta perében. (Tört. Adattár, II. 284—6.)

volt Aradmegye alispánja¹⁾). Ezen László még Solymosvár tisztartója (provisor curiae) volt 1480-ban, midőn Dóczy Imre eltiltotta őt és sógorát, Csályay Istvánt, az aradi Apácza és Udvari nevű falu használatától, vagy épen megvételétől²⁾). A következő évben Dóczy ellene és Baký Gergely ellen Hetényre (Hethia), Orothalmára és Oroltavára nézve emelt hasonló tiltakozást³⁾). 1481-ben Baký János fiai, Menyhért és Boldizsár, Dóczy Imrével együtt, 26 aranyon zálogba vették unokatestvérük, Szedecsy Gellért, özv. Szedecsy Jánosné és Szedecsy Ilona temes-szedecsi részeit⁴⁾). Baký László és Gergely tovább is viszálykodtak Dóczyval s vele csak 1488-ban egyeztek ki bizonyos sérelmek ügyében, melyek miatt Dóczyt perelték⁵⁾). A többi Baký is tekintélyes ember lehetett. 1484. ápr. 23-án Mátyás király Lászlón kívül Baký Tamást és Zsigmondot is alkalmasnak tartja, hogy az aradi káptalan és a kalodvai pálosok közt folyó perben királyképe gyanánt szerepeljen s 1489-ben ő volt Aradmegye alispánja⁶⁾, Domokos pedig 1485-ben Arad egyik szolgabírája⁷⁾). A család jó papokat is nevelt a hazának. Ilyen Baký Gáspár, ki Berendről írta magát, de kiről tudjuk, hogy a csanádi egyházmegyében nemes szüléktől származott. Eleintén a cseh hadjáratban, mint a vezér titkára szerepelt s később is, 1463. deczemberében, Jajca ostrománál ő ügyelt föl az ostromgyúkra és nagy parittya-gépekre⁸⁾). Azonban megúván a táborigéletét, papi életre szánta magát s mint Olaszországban iskolázott ifjú, már 1464-ben szepesi prépost lett. Mint ilyen húnyt el 1493. június 5.⁹⁾ A másik pap Baký Barabás mester, váradi kanonok volt; ez Baký Miklóssal, Mihálylyal és Főrissal együtt halálra verette Haraszthy Ferencz tiszjtét, Sarlai Horváth Mátyást, ki a pálülési szőlőhegyen boraikat kilenczedelni akarta¹⁰⁾). Ugyanazon évben Baký Gáspár és Máté mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa és Solymos várak birtokaiba való beigtatásánál¹¹⁾). — 1510. a pálülési borkilenczed ügyében tanúk gyanánt szerepeltek Baký Mátyás deák és neje Krisztina, Baký Zsigmond özvegye Anna, Baký László özvegye Margit, Baký Máté neje Erzsébet, Baki Baký Miklós, Baký Gáspár, Gergely és Boldizsár¹²⁾). A terjedelmes család megfelelő módon szerepelt Aradmegyében. Ennek egyik szolgabírája gyanánt működött Basarági Baký István már 1515-ben¹³⁾). S viselte ezt a fontos tiszttet 1517. decz. 12-én is, midőn Aradmegye alispánja Baký Gáspár, négy szolgabírája pedig Baký Mihály, bői Baký Gáspár, Erdőkereki Szenttamásy János és Basarági Baký István¹⁴⁾). Nepotizmus, vagy érdem állította-e őket ily nagy számban a megye élére, azon lehet tanakodni; de tény, hogy rendkívüli befolyásuk lehetett a közigazgatásra. — 1518. május 27-én az aradi káptalan s a király emberét, midőn néhai Baký László fiai, Gergely és Gáspár részére az aradmegyei Bak helység határát be akarták jární, Corvin János özvegyének iváncsi vajdája, Lázár, Pelletszigetről visszaüzte¹⁵⁾). 1519-ben Ujlaky Lőrincz herczeg és országbíró, majd 1525-ben II. Lajos király felszólította Baký László özvegyét, Krisztinát s fiait, Gáspárt és Boldizsárt, adnák okát, miért mondtak ellen, midőn a magvaszakadt Csályay László aradmegyei javait Ulászló király Keserű Mihály boszniai püspöknek és Dóczy

1) Dl. 19470. — 2) Századok, 1870. — 468. l. — 3) Dl. 18490. — 4) Dl. 18532. — 5) Dl. 19351. — 6) Tört. Adattár, II. 354—5. és Dl. 19470. — 7) Dl. 19078., 19083. — 8) *Teleki*, III. 350. *Engel*, Gesch. von Serbien, 428. — 9) *Wagner*, Anat. Scepus. III. 69—72. — 10) Muzeumi Forgách-lt. Bunyitay, II. 167. — 11) Müncheni kir. lt. Brand. fasc. 28. nro 214. — 12) U.-o. a limbushan. — 13) U.-o. fasc. 49. nro 391. — 14) Közl. *Fábúin*, I. 208. és Tört. Adattár, II. 455—6. — 15) Müncheni lt. fasc. 39. nro 296.

Ferencznek adta¹⁾. A felelet nem maradt reánk; de elképzelhetjük, tudva, hogy Csályay István sógorságban állott Baky Lászlóval. — 1554-ben Baky Pál Petrovics Péter követe volt a török portán és Szulejmán szultánnal Kis-Ázsiában is megfordult²⁾. 1561-ben Baky Menyhért még baki, Péter pedig tófáji birtokos volt; — azontúl azonban nem találkozunk többé e családdal, mely oly élénk részt vett az aradi közéletben.

Bakos Mihály nejével, Haraszthy Annával, 1508-ban és 1518-ban nevezetes jószágokat kapott Aradban apósától, Haraszthy Ferencztől, kinek második felesége Bakos Anna (özv. Cseh Lászlóné) volt. (L. Haraszthy.)

Balázsnak, Tamás fiának nemességét 1335. szept. 20. az aradi káptalan előtt kétségbe vonta s a per alatt való megnemesítése ellen tiltakozott Lipvai Fodor Pál és Sárosi Pál³⁾.

Balogh Imréné volt 1561-ben az aradmegyei Szent-Miklós és Kisfalud 7 portával.

Barcsay Mihály 1489-ben földesúr volt Szent-Miklóson, hol még 1561. is bírt Barcsay Balázs⁴⁾. Kétségkívül e családból való Barczay János is, ki 1507. febr. 12. mint szomszéd volt jelen a Pethőknek a sződi kastélyba való beigtatásánál⁵⁾. L. a zarándi nemesszaládok közt.

Barthol (Bertalan?) arad-simándi nemes fiai 1290-ben Ágost és Balázs⁶⁾.

Basarághy László 1446—1456. aradi kanonok volt. E családból való lehet Basarági⁷⁾ Vid Lukács, a Jaksics-család nagylaki kastélyának gondviselője. Fia, János, 1529-ben Dombegyházán született s alig volt három hónapos, midőn törökök rohantak a falura, azt felégették s Vid Lukácsot feleségestül együtt rabságra vitték. A síró csecsemőt egy emberséges török mentette ki az égő házból, de bölcsőjében feke hagyta az utcán s többé nem gondolt vele. Anyjának testvére, Fodor Ferencz azonban a szomszéd Basarág községben dajkát fogadott mellé s így tartotta életben. A Vid-család állítólag ezóta nevezi magát Basaráginak. A gyermek utóbb mint theologus és orvosi író híresedett el. Meghalt Sárospatakon, 1575. ápril 12-én⁸⁾. 1561-ben Basarághy Balázs Aradban Ellősfalván bírt⁹⁾.

Báldy Ambrus 1561-ben ellősfalvi (allios) földesúr.

Bánffy, l. Buzád-nemzetség.

Bánrévy-család. L. a zarándiak közt.

Bánúry Péter 1561-ben basarági birtokos.

Báthory (Ecsedi)-család, l. a nemzetségek közt, 271—5. l.

Báthory (Irógdi) Péter 1510-ben Pálülése vidékén arad-hegylajai szőlősgazda volt¹⁰⁾.

Bebek (Pelsőczy) György, kinek ősei már a saji csatában (1241.) kiténtek s az Anjouk idejétől kezdve igen fontos méltóságokat viseltek, 1561-ben Aradban Szalafón (Salafén) 27 portával bírt és Zarádban Varsán-

1) Dl. 23253., 24046., 24105—6. — 2) *Szádeczky*, Izabella és János-Zsigmond. 37—40., 44., 80. — 3) *Hazai* oklevéltár, 206. — 4) Dl. 19470. — 1561-ben Földvárynál »Barczay« áll a dicalis jegyzékben. — 5) *Hazai* okm. V. 399—403. — 6) *Zichy-okm.*, I. 552. — 7) Rendesen Balsarátinak írják. Ily nevű helység azonban sehol sincs s az összes körülmények egybevetése mutatja, hogy ez alatt Basarág neve lappang. Maga az irodalomtörténetben emlegetett Balsaráti Vid János is Bassaraciusnak írta magát 1550-ben a wittenbergi egyetem anyakönyvében. — 8) *Bod*, Magyar Athenás, 18—24. — 9) A Földváry-féle dicalis összeírásban. Így másolta helyesen Vásárhelyi János 1840-ben. (Aradi lyceum Vásárhelyi-kéziratai, 2373. sz., 52. l.) A többi másolatban »Barátszegi« áll. — 10) Müncheni lt. limbusa.

don s Tamászon is voltak részjóságai. E vagyont talán felesége, Pathócsy Zsófia kezével nyerte. György, Bebek Ferencz felvidéki kapitánynak, e valóságos rablólovagnak és Ráskay Dórának fia, Gömörmegye főispánja, igen erőszakos természetű férfiú volt, ki pártállását ismételve változtatta. Neje, Pathócsy Zsófia, az egi nőkre emlékeztető hősiességgel védte a tornamegyei Szádvárát, melyet azonban I. Miksa vezére, Schwendi Lázár 1567. január 14. mégis kiostromolt. — Ezúttal Bebek maga is oly kitarótan küzdött János-Zsigmond érdekében, hogy ez őt, ki konstantinápolyi fogságából 2 év előtt történt kiszabadulása után hozzá pártolt, serege fővezérévé s Bajom és Dézna urává tette¹⁾. György úr még azon évben elhunyt és sírba vitte nagyhírű családját. Négy leánya maradt, köztük Zsófia, somlyai Báthory István, krasznamegyei főispán felesége. Az özvegy Bebekné továbbra is megtartotta zarándi jóságait s 1575-ben Déznán a vár alatt csűrös kertet építtetett, mi diplomatiái felszólalásokra adott alkalmat²⁾. 1576-ban is békésen bírta Bebekné Déznát, hol, úgy látszik, nem-egyszer tartózkodott³⁾. 1583. szept. 1. hunyt el a bátor és jószívű asszony s a küüllővári templomban tették örök nyugalomra.

Becsey-családról 1311. óta sűrűn emlékeznek az okiratok, melyeknek nagy része a Zichyek levéltárában maradt fenn. Itt csak Araddal való összeköttetéseiket lehetett figyelembe venni⁴⁾. A család legkiválóbb alakja, Becsey *Imre*, kapzsi, vagyonszerző ember volt, ki ellen elég pört folytattak foglalás, határsértés, hatalmaskodás stb. miatt; 1326-ban pl. Ugrin mester a miatt panaszolta be, hogy mikor harmadéve a király Erdélyben táborozott, atyjától két, negyven márkát érő lovat erőszakosan elvett, — a tárnokmester és lévai várnagy! Jellemére különben Záh Feliczián családja iránt való viselkedése is árnyat vet. A délvidéken való birtoklásának első bizonyosága az aradi káptalan oklevele, melylyel 1329-ben Becsey Imre részére Lőrinczet, Szemleki Szemlek András comest és Salánky Dombót megidézte. Mikor azonban 1330. július 10. Becsey Imre személyesen megjelent Csanádmegye közgyűlésén, hogy alkalmat adjon az ellene vagy cselédei ellen való vádak elmondására, csupán Szemlek, Dombó és Fügedy Domokos szólalt föl ellene⁵⁾. Pedig Salánky Dombó, mint ezt Jára, Kenéz, Egrös és Alcsi lakosai bizonyították, bűnös volt, mert megölte a Becseyeknek Lőrincz nevű vörösmarti (csanádm.) jobbágyát⁶⁾ s két társával együtt jogtalanul igényelte Becseynek gyódsi (csanádm.) birtokát, melyet ez Károly-Róberttől kapott. Ezt 1330. aug. 1. Szemlekék beösmerték, midőn a király kegyenczével, akkor barsi főispánnal és lévai várnaggyal

1) *Istvánffy*, Hist., 24. könyv. (Vidovichnál 556. l.) — 2) *Szalay*, Erdély és a porta, 270. és 312. — 3) U.-o. 288. — 4) A történelemben mennyire nem szabad játszani a nevekkel, épen e család története is mutatja. Így 1320-ban Lépes Miklós temesi comes és testvére, Miklós, elcserélte Perek és Bodpétőrfölde nevű falvait Becsey Imrének ugyanily nevű falujáért. (Orsz. lt. Dl. 2019). A két fél azonban ezen, vagy más ügyben tovább is pörösködött, a mint kitűnik Lampert országbírónak és csanádi főispánnak Temesvárott 1320-ban Becsey Imre részére adott perhalasztásából (Zichy-okm. I. 193—4.). 1321-ben a budai s más oklevélben a hévízi keresztesek konventje azt jelentette I. Károly-Róbertnek, hogy Miklós temesi főispán Becsey Imre tárnokmestert, kivel Bodpétő (itt Bochpetur) és Budymátyusfölde, másképp Perek nevű faluját elcserélte, midőn ez Perekon az általa ellenmondás nélkül emelt kápolna vagy imaház helyett a falu régi határában kőtemplomot akart állítani, az építéstől tiltotta, pedig a jó kő- és czeментanyag már együtt volt. (U.-o., I. 200—2.) Bechey csanádi és a temesi comes, az Aradban is egymás mellett feküdt Pereg és Bodpétőrfölde, s Temesvár említettése a Maros mentére utal ugyan, de még sem változtat azon az igazságon, hogy ezt a Pereget és ezt a Bodpétőrföldét Fejérmegyében kell keresni. — 5) Zichy-okm. I. 361. — 6) U.-o. I. 356—8.

együtt a csanádi káptalan előtt személyesen megjelentek s kibékültek¹⁾. Azonban aug. 26-án az aradi káptalan (a nádornak aug. 17. kelt parancsára) már ismét megidézte Becsey Imre ellenében Dombót, Szemleket és Lőrinczet²⁾; 1331. júl. 22. pedig azt jelentette, hogy Szemlek, midőn saját háza leégett, nem tudni, mi jogon, Becsey Imrének gyódsi házába költözött át s most is ott lakik³⁾. Szept. 29-én Becsey — az általa a királynak önként átadott Vörösmart helyett —, szintén Csanádban, Bodhida és Bodgorsája falvakat kapta⁴⁾.

Becsey Imre nemsokára meghalt; fiai, *Tötös* és *Vesszős* azonban tovább folytatták a birtokszerzést. 1333-ban Tötös már zálogba vette Tigüs Miklósnak csanád-szöllősi részjóságát⁵⁾. 1340-ben a kalocsai káptalan ellenmondás nélkül ígtatta be őt a csanádmezei Botszortudja és Botanya vagy Botanyaegyháza (Batonya) — gyakran Aradhoz is számított falu — birtokába⁶⁾; 1340. decz. 17. az aradi káptalan jelentést tett azon hatalmaskodásról, melyet Filei Jakab és János okt. 22. elkövettek, midőn Becsey Tötösnek az Ecse folyón Csanádban levő malmában Orros Miklós jobbágyot kemény káromkodások közt megverték⁷⁾; 1341. márcz. 20. Károly-Róbert király előtt Becsey Vesszős kielégítette Péli Iván özvegyét és leányát, Katiczát, Pél-birtokból a hitbérrre és leánynegyedre nézve⁸⁾. 1343. márcz. 9. Márkusy István némely szolnok-, bihar- és Földvár nevű aradmezei birtokát ezer márkáért Becsey Tötösnek eladta s ezt az esztergomi káptalan a vevőnek, ki kir. ajtónálló, óbudai várnagy és barsi főispán volt, kérelmére át is írta ápril 21-én⁹⁾. 1346-ban ugyanő az aradi káptalan előtt megvette Szöllös és Feltimárteleke csanádi falvakat¹⁰⁾; — 1347. ápr. 16. a csanádi káptalan, a királynak ápr. 5. kelt parancsára, beigtatta őt a csanádi Szöllösnek és az aradmezei Veresegyháznak birtokába¹¹⁾. Nem ment a dolog ily simán a vadászi uradalom megszerzésével. 1363. ápril 16—19-én ugyan abba is bevezette őt a csanádi káptalan, ápril 20-án azonban Sámolykeszy János és Albert kiverte Vadászbán hagyott tisztjeit, Illést és Miklóst. Bebek István nádor május 2. vizsgálatot rendelvén el, május 9. a csanádi káptalan a vádat megerősítette¹²⁾. 1418-ban a Becse-család egy ága a zarándi Egregyéről írta magát¹³⁾.

Bene fiai, János és Gergely, 1290-ben simándi nemesek¹⁴⁾. (L. Gergely).

Benke (Benkefalvi) Péter 1398-ban adományul kapta Sétet¹⁵⁾. Mivel azonban igazságtalanul ütötte el az aradi káptalan kezéről, 1411. nov. 6. Rozgonyi Simon országbíró e falut a káptalannak ítélte vissza s azt a csanádi káptalan még azon évben (nov. 26.) bevezette¹⁶⁾. Ugyanezen Péter és fia 1421-ben az aradi káptalan előtt megosztozott Kolozsváry Tamással az őket kir. adomány fejében illető Külső- és Belső-Csála, Tófája és Gergelyforra aradi falvakon¹⁷⁾.

Berendy I. a zarándiak közt.

Bereczkffy (Vidi) Mihály mester, János király szakácsa, 1532. júl. 20. Budán a Csikszer-utczában egy házat, 1538. jún. 22. pedig Békésmegyében egy Szent-Miklós nevű falut kapott János királytól, kinek ekkor

1) *Zichy-okm.* I. 362—4. — 2) U.-o. I. 365—6. — 3) U.-o. I. 375. — 4) U.-o. I. 376. —

5) U.-o. I. 418. — 6) U.-o. I. 574—5. — 7) U.-o. I. 592—3. — 8) U.-o. I. 605. — 9) U.-o. II. 53—4. és 59. — 10) U.-o. II. 189. — 11) U.-o. II. 243—4. — 12) U.-o. III. 214—5. —

13) *Dl.* 10711. — 14) *Zichy-okm.* I. 552. — 15) *Dl.* 8354. — 16) *Fübián*, I. 163. és 249—250.

— 17) *Dl.* 11116.

már főszakácsa volt. Urának özvegyét s fiát Lippára is elkísérte, hol egyik rokona, Péter, már 1536-ban egyik örököse volt Szakács Mihály polgárnak. Mihály Lippán telepedett meg; 1544-ben megvette ottan özv. Guth Lázárnénak a főtéren levő házat s Vad Bonaventurának a Zriniák-hegy alatt levő kaszálóját¹⁾.

Berthóti, I. Zarándban.

Bessenyei. L. Szalók-nemzetség. (E könyv 282—3. lapján).

Bélaváry György 1497—1511. az aradi káptalan tagja; a hasonló-névű György 1559. aug. 1. I. Ferdinándtól Radnán részjóságot kapott²⁾. 1561-ben azonban már az egész Radna (22 portával) a királyé volt s így a beigtatás talán meg sem történt.

Bodó (Györgyi) György nemes jelen volt Lippán 1455. szept. 17., midőn Balázs deák solymosi várnagy és neje az aradi káptalan javára végrendeletet tett³⁾. Testvére lehetett Györgyi Bodó *Gáspár*, *Gergely* és *Miklós*. Gáspár együtt tanult Hunyadi Mátyással és Lászlóval s V. László 1457-ben ezekkel együtt őt is elfogatta. Már jún. 17-én megszökött fogóságából, de nem hallunk róla többet egészen 1490-ig, midőn hajdani játszótársának, Mátyás királynak holttestét Bécsből Székesfejervárra hazavitte. Gergely 1458-ban Mátyás király tárnokmestere lett. Egy Bodó Miklós 1461-ben fejérvári prépost, egy másik Miklós pedig 1462-ben erdélyi vajda volt. A harmadik Bodó *Miklós* 1512-ben solymosi és lippai várnagy lett. 1514-ben feladta Lippát a keresztieseknek, miről bőven emlékezem a Dósa Györgyről szóló fejezetben, hol testvére, *Lajos* is szerepel. Györgyi Bodó *Ferencz* 1527-ben János király vitéz, de szerencsétlen hadvezére volt. A család aradi birtokai ösmeretlenek.

Bosory Istvánt és fiát, Temesváry Vinczét, az aradi káptalan 1458-ban beigtatta az aradmegyei Szécsény részirtokaiba, melyeket Mátyás királytól *új adományképen* kaptak⁴⁾. E szerint a család, mely ekkor már 2 ágából állt, régi birtokos volt Aradban.

Both-czímer.

Both (Bajnai) Bálint 1500-ban Aradvármegye főispánja volt. E család is Mátyás királynak köszönheti emelkedését. Both András horvát bán Mátyás jeles hadvezérei közé tartozott. Aradban csak a Botpataka, Botegyház, Botanya, vagy Botanyaegyháza, Botszortudja és Botfalu helynév emlékeztet rá, hogy valaha itt is volt birtoka a családnak.

Bothos (Harapкаи) János mester 1330. márcz. 30. megosztott a Garay-testvérekkel Aradban Fellak és Serfesd s több más temes-, valkó- és somogymegyei javakon⁵⁾. Domokos, Zsigmond idejében, a pártütő Korpády Jánosnak elfogatása által (1388.) szerzett érdemeket. Családja mindvégig híve maradt Zsigmond házának. Bothos András temesi főispán, kít Albert király 1439-ben Keszti és Sárszó falvakkal jutalmazott⁶⁾, jelen volt 1440. május 15. a csecsemő V. László megkoronáztatásán, s nem-sokára, Hunyadi János ellenében a gyermeket védve, a Szegszárd és Báltaszék közt vívott csatában esett el (1440.). Két leánya s egy fia maradt; *Anna* Szekcsői Herczegh Pálhoz, *Margit* Bazini Gróff Györgyhöz ment férjhez. *György*, András fia, szombathelyi (aradi) jobbágyai által erőszakosan elfoglalta az aradi káptalan Molnai-pusztáját, melybe azonban ezt

1) *Újhelyi-lt.* fasc. 2. és 3., több szám. — 2) Lib. Reg. Ferd. I. et Max., 407. — 3) *Fábián*, I. 254—7. — 4) DÍ. 15294. (1488. évi átfirat.) — 5) Anjoukori okm. II. 479—482. — 6) DÍ. 13440.

a csanádi káptalan 1449. ápr. 26. ismét beigtatta¹⁾. Györggyel fiágon magvaszakadt a családnak, s V. László 1455-ben a valkómezei 18, szerémi 5, bácsi 2, baranyai 1, csanádi 9 és aradi 8 (Serfeld, Fellak, Farkasteleke, Szombathely, Dombegyház, Iratos, Két-Soffron és Vizes), összesen 43 falut a két leány közt egyenlően megosztotta²⁾.

Brandenburgi György. L. Hohenzollern, 309—313. l.

Budafi (Udvardi) Jakab, Mihály fia, 1318. mint szomszéd volt jelen a fülöpteleki és rigácsteleki igtatásnál; noha végkép csak 1323-ban vették meg Budafi Péter és Pál comesk Benedektől, a Csanád-nemzetség tagjától, 50 márkáért az aradmegyei Fülöplakát³⁾. Budafalva (1455.) és Buda (1484.) aradmegyei falvak neve azt mutatja, hogy az ősi családok közé tartozott; történetét azonban nem ösmerjük.

Csanád, l. a nemzetségek közt, 265—7. l.

Csanády, u.-o. Más családból való Csanády János fia, László, lippai polgár, ki 1414-ben Margit nővérével egyetértve Maróthy Jánosnak adta el lippai öröklött szöllejt⁴⁾.

Csáky, l. Csák-nemzetség, 268. l.

Csákó (Besenyi) János 1507-ben mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa, Solymos és Pálulése kastélyaiba való beigtatásánál⁵⁾.

Csályay-család törzshelye az aradmegyei Csályá, vagy Csála. Csála már a XIV. század elején tulajdonnév gyanánt használatos⁶⁾. A család okleveles nyoma Aradban 1341. kezdődik, midőn Csályay Pál, Péter fia, Tamáshida és Endrelaka azonosságának eldöntésében mint homo regius szerepelt⁷⁾. 1422-ben az aradi káptalan beigtatta Kolozsváry Tamást azon kis-csályai részjóságokba, melyeket Csályay Istvántól zálogjogon szerzett⁸⁾. 1451-ben Cs. Mózes volt Aradvármegye egyik alispánja⁹⁾. Ugyanőt és Cs. Tamást az aradi káptalannak Háromfülű aradi pusztába való beigtatásánál 1449. jún. 21. Hunyadi kormányzó homo regius gyanánt ajánlta¹⁰⁾. 1480-ban Dóczy Imre az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Apáczt, melyet ő ugyan visszaváltott Gyanthei István aradi kanonoktól, ez azonban azt Baky Lászlónak és sógorának, Csályay Istvánnak s Endrődi Békés Benedeknek átadta, nevezettek a magukénak tekintsék s használják¹¹⁾. 1481-ben Cs. István egy csályai malomhelyet Dóczy Imrének engedett át¹²⁾; ugyanannak már korábban zálogba vetette jánosházi (zarándi) rész-birtokát, melynek megszerzésétől Dóczy most eltiltotta Somogyi Andrást¹³⁾. Még ez évben elzalogosította fiai (Mihály, László és Demeter) nevében is az aradi Apácza és Udvari felét 50 aranyon «elete tartamára» Dóczynak¹⁴⁾, kit ebbe 1482. igtatott be az aradi káptalan¹⁵⁾. 1483-ban az aradi káptalan előtt 13 aranyért Varsányi Nagy Mihálynak Jánosházán általa zálogban bírt 3 jobbágytelkét szintén tovább zálogosította Dóczynak¹⁶⁾ s ugyanott 1487-ben örökron adott el neki egy birtokot¹⁷⁾. Csályay Istvánnak nejétől, Pathócsy Orsolyától, 3 fia maradt; Mihály, László és Demeter, kik közül László 1510—1515. közt Aradvármegye alispánja volt¹⁸⁾, s kétség-

1) Tört. Adattár, II. 284—6. — 2) Dl. 14942. — 3) Anjoukori okm. I: 474. és II. 109. — 4) Dl. 10245. — 5) Münchener lt. fasc. 28. nro 214. — 6) Hazai okm. VII. 358. és 364. — 7) Anjouk okm. IV. 149. — 8) Dl. 11171. — 9) Szűray-okl. II. 485. — 10) Tört. Adattár, II. 283—4. — 11) Századok, 1870. — 468. l. — 12) Dl. 18549. — 13) Dl. 18516. — 14) Dl. 18548. — 15) Dl. 18619. — 1485. történt az újabb beigtatás. Dl. 19040. — 16) Dl. 18825. — 17) Dl. 19265. — 18) Münchener lt. limbusa és fasc. 49. nro 391. — 1511-ben, midőn mint homo regius működött (*Fábián*, I. 248—9.), alispánságát nem említik.

telenül fontos feladata jutott Dósa György támadása ellenében. 1517-ben már nem élt¹⁾ s magvaszakadtával Ulászló király az aradi Valka, Tófája, Fejéregyház falut s Telek pusztát, valamint a szintén aradi Csála és Csege faluban levő részjóságokat Keserű Mihály püspöknek és Dóczy Ferencznek adta. Ez ellen azonban tiltakoztak Csályay László nőrokonai (talán leányai), *Anna*, Haraszthy Ferenczné; *Krisztina*, özv. Baky Lászlóné; *Ilona*, özv. Bánrévy Pálné s *Klára*, özv. Thassy Lőrinczné²⁾. Valamely oldalágból származhatott nemes Csályay Gergely, ki 1548. jún. 20. jelen volt Petrovics Péternek a csálai uradalomba való beigtatásánál³⁾; egy Csályay (Challay) László 1585. december végén úgy tett végrendeletet, mint a kiben a család kihál. Az ott említett ösmerősök jobbadán Zarándban laktak; így Király György, Maróczy Péter, Pisky János, Cséffy Balászné és Cséffy Ferencz. Ő-maga világlátott ember volt s Konstantinápolyban is járt. Sarkad-Ősit a váradi páterekre, ingóságai egy részét rokonaira hagyta⁴⁾. Rokonai csakugyan maradhattak, mert 1606-ban is van szó egy Lippán lakó Csályay Simonról. Az 1561. évi összeírás azonban már teljesen hallgat a családról.

Csegze-családot Aradban először 1434-ben említ egy oklevél⁵⁾. 1435-ben Csegze László és Gyerki János megcserélték az aradi Gyerken levő birtokaikat⁶⁾. 1477-en túl⁷⁾ Aradban nincs nyoma e családnak.

Cseh Zsigmond, Haraszthy Kata férje, apósától, Haraszthy Ferencz főispántól és bántól 1508-ban és 1518-ban Aradban s máshol igen nevezetes jóságokat kapott. Haraszthy Ferencz második felesége Cseh László özvegye volt. (L. Haraszthy).

Csepán-család ősi fészke az aradi Csepánháza puszta. — 1479-ben Gúti Ország Mihály s Aradmegye bizonyosága szerint, melyet Csepán Márton és György, valamint Szilasy János kérelmére adott ki, Csepánháza valóban Csepánék öröklött birtoka⁸⁾. A Csepán- és Szilasy-család közel rokonságban állhatott egymással. 1532-ben Csepán Boldizsár zarándmegyei nemes Szilasról írta magát⁹⁾.

Csepánagházy Tamás királyképe volt 1359-ben, midőn Lajos király vizsgálatot indított az aradi káptalan elfoglalt birtokainak, az aradi Mike-laka, Czemperd, Milona és Abád falvaknak ügyében¹⁰⁾.

Cserepes Péter nejét, Katalint, Muthnoky Dénes sződi várnagy, mint ezt 1484. okt. 30. Aradmegye főispánja és szolgabírái előtt önmaga kijelentette, fegyveres emberei által, kik Dóczy Imrének liki kuriájára törtek, nem verette és nem sebesítette meg¹¹⁾.

Cséffy-család a vegyes házbeliek idejében bírt részjóságokat az aradi Hodos, Bodrog, Kökényfalva és Tóti falvakban, valamint a bihari Kötegyán, Remete, Sarkad, Sarkad-Őssi, Écs, Ant, Kötetarcsa, Semecse, Répáskeszi és Nagy-Vásári falvakban; s a Vizessyekkel együtt övé volt Zarándban Bánhegyes és Csanádban Királyhegyes. Mindezt Miksa cseh király a távollévő Ferdinánd magyar király nevében 1562. július 8. *új adományképen* adta Cséffy Balásznak, Vizessy Farkasnak és Vizessy

1) Dl. 22974. E szerint *nóhai* Csályay László Jánosházán Marthoni Kis Ferencznek még atyja, Csályay László, által zálogba vett jánosházi részjóságát tovább adta zálogba (25 arany forint) Mőre Zsigmondnak. — 2) Dl. 23253. — 3) Tört. Adattár, III. 302—5. és *Rác*, Zaránd, 114—7. — 4) *Márki*, Sarkad története, 151—4. — 5) A nagymihályi ltólból *Csánki*, I. 783. — 6) *Századok*, 1873. — 248. — 7) *Csánki*, I. 783. — 8) Dl. 18183. — 9) *Böloni-lt.* Nagyváradon, Nro 17. B. — 10) *Fábán*, I. 204. — 11) Dl. 19001.

Petronellának¹⁾. 1563. máj. 9. Ferdinánd megerősítette őket a zarándi Nyék, Kiskirály, Gyulavarsány, Somos, Komlós, és Östeleke falvak, Vizes és Pesze puszták, a soklói (siklói) nemesi kúria s a csapádi Kovácsháza ősi birtokában is, melyekre vonatkozó irataik elvesztek¹⁾. Balázsnak testvére lehetett Ferencz, ki 1552. Biharvármegye nagybirtokosai közé tartozott s élt még 1585-ben is, Cséffy Balázsnéval együtt³⁾. Nem valószínűtlen, hogy e család a Becse-Gregor-nemzetségből sarjadzott ki.

Csiray Benedek és Teleki Varjasy János 1463-ban az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Csomorkány, Királyhegyese, Demeny, Rétkert, Fecskés, Nagyfalu, Harmad, Mezőhegyese, Palota és Sámson csanádi, — Szentandoriás (Szentandrás), Csabacsüde, Királysága, Donáttornya, Szentetornya, Kútas, Földvár és Kernye békési, — Kún-Ágota és Kupa zarándi s Dombegyház aradi falvakat, valamint az aradmegyei Két-Sopron, Kinged, Szihond, Szombathely, Batonya és Baktornya részjóságait a király eladományozhassa s tőle bárki is elfogadhassa⁴⁾.

Csiszár (Cyzar) aradi várjobbágnak 1232-ben birtoka volt az Anyaszihonddal határos Szoron⁵⁾.

Csolt és **Csolthy**, I. a nemzetségek közt, 268—70. I.

Csorba (Korsa) Ferencz, hűtlensége következtében, 1548-ban elvesztette aradmegyei jóságait⁶⁾.

Csornay-család 1484-ben kapta a magvaszakadt martoni Kis Ferencz csegezi birtokát⁷⁾.

Csuray (Chora) Jánost 1418. a Maróthyak eltiltották az aradi Keresztúr, Irögd, Hosszúaszó és Pálulése bitorlásától⁸⁾. 1418-ban e tiltakozást megújították⁹⁾. Csuray Ferencz 1484. ápr. 23. királyképeül volt jelölve a kalodvai pálosoknak a szombathelyi részirtokok miatt folyt perében¹⁰⁾. Fia, szintén Mihály, 1524-ben a bécsi egyetemen tanult. A család ősfíszke Csura (máskép Ternova, a mai Szabadhely és Paulis közt).

Czeczey, I. a zarándiak közt.

Czibak, I. u. o.

Dakó János 1518. máj. 27. besenyői birtokos¹¹⁾.

Dánfy (Dobozi) András szörényi bán 1491. decz. 13. II. Ulászlótól Békés-, Csongrád- és Aradmegyékben néhány jóságot kapott¹²⁾.

Derencsényi Péter 1497-ben zálogba vette a Bánffyaktól a lippai uradalmat¹³⁾, mely azonban, mint Corvin János jogos tulajdona, sohasem kerülhetett kezeire.

Dienessy (Illyei)-család törzse a hunyadmegyei Maros-Illye. 1455-ben a család Telegdy Lőrincztől megvette Fülöpkövét, Szalcsvát, Szlatinát, Pozsogát, Hidegfát, Gyoszánt, Ivánfalvát, s a lakatlan Hasznosfalvát, Sándorfalvát és Budafalvát 250 magyar arany forintért¹⁴⁾. 1466-ban a család zádorlaki, szállósi, szentmáriai, deszki és liki részirtokait illetéktelenül szerevén meg Mezőgyáni Mihály és Muthnoky Mihály, Dienessy János a

1) NRA. fasc. 1713. nro 88. Hivatkozik ez adományra 1729. szept. 1. III. Károly is; egy 1744. júl. 17. kelt másolat a Leel-Össyek sarkadi levéltárában, 62. sz. a. — 2) Lib. Reg. Ferd. et Max. 521—2. — 3) Chállay végrendelete az Össyeknél, Sarkadon, 33. sz. a. **Közölte Márki, Sarkad tört.**, 151—4. I. — 4) Dl. 15862. E falvak egy részét azonban meg azon évben Szilágyi Erzsébet kapta. — 5) *Haan*, Dipl. 6. — 6) *Fábián*, I. 151. — 7) A Forgách-ltból, *Csánki*, I. 783. — 8) Dl. 10711. és *Haan*, Dipl. 47. — 9) **U. o. és Békésm. tört. társ. évk. VIII. 120.** — 10) *Tört. Adattár*, II. 354—5. — 11) **Müncheni lt. Br. fasc. 39. nro 296.** — 12) *Pesty*, A szörényi banság, I. 287. — 13) **Müncheni lt. fasc. 39. nro 297.** — 14) **Dl. 322.**

maga és gyermekei (András, György, Miklós, Bernát, Tamás és Brigitta), valamint testvére András és ennek gyermekei (László, Tivadar, András, Katalin és Margit) nevében tiltakozott azok jogtalan használata ellen. És mindamellett is, hogy e javakat a család D. János fiainak, Jánosnak és Andrásnak, az erdélyi lázadás részeseinek hűtlensége következtében vesztette el s már az előbbi (1465.) évben tényleg be is igtatta az aradi káptalan Mezőgyánit és Muthnokyt¹⁾, — a nyolczados törvényszék kedvezően ítelt. E javak nagy részét 1471-ben már a Dóczyak szerezték meg, de a Dienessyek fentartották tulajdonjogukat s 1478 óta egyre pöröltek velök. 1483-ban Dienessy János fia, Bernát, Zádorlaka, Szöllős, Deszk és Liki aradi falvakban levő részeit 200 arany forinton elzalogosította ugyan Dóczy Imrénének²⁾, de a pör már ekkor javában folyt, annyival inkább, mert Dóczy elmúasztotta az esküt, melyet, 1482. évi ítélet szerint, tizenkettővel magával kellett volna letennie. 1496-ban a pört, melyet Illyei Dienes fiának, Jánosnak fiai (András, György, János, Bernát, Miklós, Tamás) és leánya, Brigitta, valamint D. András gyermekei (László, Tivadar, András, Katalin, Margit) indítottak, néhai D. János fiai, Miklós és Tamás, úgyszintén néhai D. András gyermekei (László, Katalin, Margit és Potentiana) már Dóczy Imre özvegye, Margit ellen folytatták³⁾. János fiai közül Tamás 1499-ben már mint váradí olvasókanonok vizsgálgatta a Székelyszegi Antal által az aradi káptalan javain elkövetett hatalmaskodást⁴⁾. Ugyanő 1499. febr. 10. — az erdélyi vajda igtató-parancsa szerint — Harinai Farkas Tamásnak zálogba vetette Hunyad- és Aradmegyékben levő részjóságait; a beigtatás után három nappal (ápr. 7.) azonban Dienessy Miklós, illyei nemes, ellenmondott⁵⁾. 1503. D. Tamás kanonok és testvére Miklós, — továbbá D. László kijelentette a királyi kúria elé került perben II. Ulászló királynak, hogy Dóczyékkal Zádorlaka miatt többé nem pörölnek⁶⁾. Szavukat azonban nem váltották be. Jellemző, hogy 1506-ban Bazini és Szentgyörgyi Péter gróf országbíró a Dienessyek javára ítelt ugyan⁷⁾, 1508-ban azonban mégis újabb halasztást eszközölt ki Dóczy Ferencz⁸⁾ s midőn, az országbíró ítéletlevele alapján, a Dienessyek erőszakosan is el akarták foglalni Zádorlakát, 1508-ban a király meghagyta az aradi káptalannak, hogy vizsgálatában terjeszkedjék ki a felperesek által Zádorlakán szított lázadás körülményeire is⁹⁾. Dóczy Ferencz ügyei 1511-ben oly rosszul állottak, hogy már egy paplan odaigérésével is kecségtetnie kellett Perényi nádort, ha közte és Dienessy Tamás kanonok közt Zádorlakra nézve egyességet eszközöl¹⁰⁾; mit ez nem tehetvén, Zádorlakát és több más részjóságát zálogba vetette Tarcsay Miklósnak¹¹⁾. A csíny, úgy látszik, sikerült, mert Tamás kanonok és szöllősi plébános, valamint Dienessy András és Potentiana még 1519-ben is tiltakozott Dóczy Ferencz ellen aradmegyei javaik visszatartása miatt¹²⁾. A mohácsi vész után még csak egy adat van a Dienessyekről; Tamásnak (kétségtávkívül András fiának) özvegye, Petronella, 1548-ban Lippán 77 forintért vett egy házat¹³⁾. Más birtoka már nem volt a családnak.

Dóczy (Nagylucsei)-család a Hunyadiak által teremtett új főnemesiséghez tartozott. Szerencséjének megalapítója *Mihály*, 1440-ben Thallóczy

¹⁾ Dl. 16594. — ²⁾ Dl. 18745. A pör kezdetét 1478-ra teszi a Dl. 22503. (1506-ból.) — ³⁾ Dl. 19222. — ⁴⁾ Károlyi-cs. lt. 13., 44. Tört. Adattár, II. 379—381. — ⁵⁾ U.-o. III. 177—9. — ⁶⁾ Dl. 21220. — ⁷⁾ Dl. 22503. — ⁸⁾ Dl. 21790. — ⁹⁾ Dl. 21807. — ¹⁰⁾ Hazai Okl. 452. — ¹¹⁾ Dl. 22134. — ¹²⁾ Dl. 23236. — ¹³⁾ NRA. fasc. 536. nro 13.

Matkó s 1443-ban Hunyadi János gazdatisztje és már aradi birtokos¹⁾. *György* 1458-ban világiosi várnagy volt Lábathlan Gergelylyel együtt²⁾. A család legnagyobb jószágszerzője *Imre* és fia, *Ferencz*. Fenmaradt levéltáruknak gazdag töredékei³⁾ sok becses adatot szolgáltatnak Arad- és Zarándvármegyék történetéhez.

1470. Mezőgyáni Mihály az aradi káptalan előtt Zádorlaka falut, s Liki, Deszk, Szöllös és Szent-Mária aradi és Csenezháza temesi faluban levő részjóságait testvéri szeretetből Dóczy *Imrének* adta⁴⁾. 1471-ben D. Imre és László a gúti Országhoktól zálogba vette az aradi Kő és Gyarak felét⁵⁾. — 1472. D. Imre Újfalu Vámos Imrét és testvéreit megintette a csanádi káptalan által, hogy 600 frton visszaváltsák tőle Tótfó falut⁶⁾. 1473-ban 400 frton zálogba vette Nadaby Lázár nadabi, tótfalvi és háromházi javait⁷⁾, pedig épen azon évben intette meg a Nadabyakat némely zálogjóságuk visszaváltására⁸⁾. Ugyanakkor az aradi káptalan előtt inté özv. Muthnokyi Mihálynét s fiait a zádorlakai uradalomra vonatkozó okiratok ügyében tett költségeinek megtérítésére s részjóságaik visszaváltására⁹⁾.

1474-ben Nadaby Pétertől Nadabon több telket s egy malomrészt vett zálogba 20 aranyforinton¹⁰⁾ és zálogjogon beigtattatta magát Zádorlaka, Szöllös, Deszk, Kő, Liki arad-, Peterd és Újfalu temesmegyei falvakba, Nadaby Lázár nadabi, tótfalvi és háromházi, özv. Nadaby Andrásné nadabi és tótfalvi, — Keczer Lukács székudvari s Országh Lőrincz péli — mind zarándi — részjóságaiba¹¹⁾. 1475-ben az országgyűlés elé vitte azon panaszát, hogy Likiben több jobbágyát elfogatta az aradi káptalan¹²⁾; ugyanakkor Nadabyéktól Nadabon 9, és Kesziben 2 jobbágytelket vett zálogba 28 aranyforinton¹³⁾. — 1476-ban Mátyás király a váradi káptalan ellen eskütételre utasította őt¹⁴⁾. Dóczy azonban nem esküdött meg arra, hogy Kis-Jenőből, mely a váradi káptalané volt, a káptalan 25 barmát el nem hajtatta¹⁵⁾. — 1477-ben Dóczy Jenei Losonczy Lászlót és Istvánt megintette, hogy zarándi Apa és Ároki nevű falujokat tőle visszaváltsák¹⁶⁾; ugyanakkor Dóczy *Lászlót* Aradmegye a kalodvai pálosok által ellene indított perben való meg nem jelenése miatt megbírságolta¹⁷⁾, s az aradi káptalan beigtatta őt nejével Veronikával s gyermekeivel (Erzsébettel és Orsolyával együtt) Losonczy Lászlónak apai és ároki részjóságaiba¹⁸⁾; Imre viszont Somosy Lászlótól vett zálogba némely görhei, erdőhegyi és szenteskirályi jószágot 50 arany forinton¹⁹⁾; Nadaby Ferencztől pedig 600 magyar arany forinton előbb zálogba, majd u.-a. összegért örökösen is megvette Sziuke (Sziintye) és Alatka zarándi falvakat²⁰⁾. 1478-ban a zádorlakai uradalom ügyében a kir. kúria tisztítóesküre kötelezte Dóczyt²¹⁾. Ez évben perelt Országh Lőrinczczel 6 lovának elvitele miatt²²⁾, a Losonczy-féle Apa és Ároki záloga miatt saját testvérenek, Lászlónak (Erzsébet és Zsófia nevű) lányaival²³⁾; tiltakozott a Dóczy László után maradt javak visszatartása ellen²⁴⁾, mire nézve a király az aradi káptalant bízta meg a vizsgálattal²⁵⁾; megintette Vér Andrást a szék-

1) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 87., 124. — 2) *Budai*, III. »Dóczy.« — 3) A levéltár jegyzéke az orsz. lt. ujonan regestrált aktáinak 92. és 93. kötetében s elszórtan több helyütt is. — 4) Dl. 17076. — 5) A Forgách-ltból *Csánki*, I. 784. — 6) Dl. 17296. — 7) Dl. 17436. — 8) Dl. 17485. — 9) Dl. 17497. — 10) Dl. 17560. — 11) Dl. 17872. — 12) Dl. 17689. és 17690. — 13) Dl. 17669. — 14) Dl. 17865. — 15) Dl. 17849. — 16) Dl. 18000. — 17) Dl. 17983. — 18) Dl. 17276. — 19) Dl. 17931. — 20) Dl. 17930. és 17932. — 21) Dl. 17920., 18117., 18120. és 18122. — 22) Dl. 18017. — 23) Dl. 18081. — 24) Dl. 18021. — 25) Dl. 18061.

udvari rész és malom visszaváltására¹⁾ s egyúttal eltiltotta őt e javak használatától¹⁾; az aradi káptalan előtt kiegyezett Országh Lőrinczczel az eddig kölcsönösen okozott károkra nézve³⁾; testvérével, Dóczy Péterrel együtt, ki 1482-ben segített Kinisynnek a szendrői győzelem kivívásában, a budai káptalan által beigtattatta magát a Nadabyak gyarmati, földhídi, keszi, szentmártoni, kétegyházi, szincsei, alatkai, veresegyházi és a bihari őszi részbirtokokba⁴⁾, ellenben bele kellett nyugodnia, hogy özv. Dóczyné és Haraszthy Ferencz ellen indított pere halasztást szenvedjen⁵⁾.

1479-ben kedvező ítéletet nyert a Lőkös Demeter domomáli szőlőjének elfoglalása miatt ellene s özv. Dóczy Lászlóné ellen indított perben⁶⁾; zálogba vette Németh Márton simándi lakos görhei és erdőhegyi zálogjóságát⁷⁾, az aradi káptalan előtt Szedecsy Jónás és Gellyén Péter szedecsi (temesi) részét⁸⁾ Ábrahámffy István árváinak benesi és nagybozvai (aradi) birtokait⁹⁾, és Simándy István jánosházi zálogát¹⁰⁾; egyúttal nagy pert indított a királyi kincstár ellen, melynek monostori jobbágysai az ő Szöllős arad- és Tófió temesmegyei falvait feldúlták¹¹⁾. — 1480-ban ellenmondott annak, hogy Czeczey Mártont beigtassák a székudvari, kútasi, mácsai és miskei Keczer-javakba¹²⁾; hogy Országh Lőrincz Apa, Ároki, Gyarak s Kőfalvakat más aradi, zarándi és csanádi falvakkal együtt megszeresse¹³⁾; hogy Gyanthei István Apácza és Udvari aradi falvakat eladja¹⁴⁾; ő-maga 100 aranyon megvette Garai Szakács Benedek kovászi telkét¹⁵⁾, Panády Gergelytől magához váltotta 40 aranyon 12 évre a temérdekegyházi¹⁶⁾ s Kereky Demetertől 10 aranyon a csentei részeket¹⁷⁾.

1481-ben szerzett zálogjóságai: Szedecsyéktől Szedecs részei 26 aranyon¹⁸⁾, Kötegyáni Köthe Jánostól a Keczerféle székudvari, kútasi és mácsai javak 100 aranyon¹⁹⁾, Csályay Istvántól Apácza és Udvari részei 50 aranyon²⁰⁾; ugyanez egy csálai malomhelyet örökáron adott el neki²¹⁾. Letiltotta Somogyi Andrászt Csályay István jánosházi birtokának használatától²²⁾, Csomboli Lászlót s Istvánt, Kaza Mártont s Baky Lászlót és Gergelyt pedig Hetény, Orothalma és Orottava elfoglalásától²³⁾. 1482-ben az aradi káptalan beigtatta Dóczyt Apáczában és Udvariban a Csályay-zálogba²⁴⁾, Csanád- és Temesmegyékben a Rábéy Sebestyén-féle javakba²⁵⁾, 1483-ban Balogh Mihálynak erdőhegyi, görhei, szenteskirályi, hegénházi, köbli és (Biharban) atyási²⁶⁾ s 40 arany fejében Majsay László nyéki zálogába²⁷⁾, 13 aranyért Csályay Istvánnak jánosházi jobbágytelkébe²⁸⁾, 200 aranyon Dienessy Bernát aradmegyei részeibe²⁹⁾, 80 aranyért Besseney András jánosházi és 5 frtért Eösy János péteri részeibe, mind zálogjogon³⁰⁾. Ugyanakkor megszerezte a királytól a maga s testvére, Péter és ennek fiai (János és Miklós) részére örökjoggal az állítólag örökös nélkül elhunyt Erdőhegyi Tamásnak összes jóságait³¹⁾, melyekbe (Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Hegénháza, Köbli és Biharban Atyás részeibe) be is igtatta őt az aradi káptalan, de ifj. Erdőhegyi Miklós, Balázs, Bernát és Mihályné ellenmondása mellett³²⁾. A vagyonért reszkető harami bán

1) Dl. 18012. — 2) 18013. — 3) Dl. 18069. — 4) Dl. 18042. — 5) Dl. 18088. — 6) Dl. 18167. — 7) Dl. 18163. és 18183. — 8) Dl. 18194. — 9) Dl. 18165. — 10) Dl. 18164. — 11) Dl. 18189., 18192. és 18212. — 12) Dl. 18411. — 13) Dl. 18318. — 14) Dl. 18337. V. ő. 18370. és Századok, 1870. — 468. I. — 15) Dl. 18351. — 16) Dl. 18362. V. ő. 18363. — 17) 18317. — 18) Dl. 18532. — 19) Dl. 18495. — 20) Dl. 18548. — 21) Dl. 18549. — 22) Dl. 18516. — 23) Dl. 18490. — 24) Dl. 18619. — 25) Dl. 18620. — 26) Dl. 18787. és 18856. — 27) Dl. 18833. — 28) Dl. 18825. — 29) Dl. 18745. — 30) 18782. és 18761. — 31) Dl. 18812. — 32) Dl. 18814. U.-a. évben Erdőhegyi Istvánt letiltotta Erdőhegyi Tamásnak Erdőhegyen levő részbirtoka használatától. Dl. 18862.

ugyanekkor erősen perelt testvérének, Lászlónak özvegye ellen, ki Szárafalva és Perjemes csanádi, Csama, Remete, Szent-András és Rékas temesi helységek negyedrésztét, a zarándi Apát és Árokit s az aradi Kőt és Gyarakot a kocsi- és igáslovakkal, ezüstneműekkel, sőt a Dócz falut illető oklevelekkel együtt visszatartotta¹⁾. Mátyás király viszont utasította, hogy visszaadja a Jaksicsok jobbágyainak s az értök jótálló soklói nemeseknek javait, míg a temesi comes az ügyet meg nem vizsgálja²⁾.

1484-ben Nagy Jánostól 27 aranyon a görhei³⁾, Erdőhegyi Dorottya-tól 60 aranyon a bekényi⁴⁾, Kölcese Andrásból 8 aranyon a temesmegyei rábéi stb.⁵⁾, Bekényi Lászlótól 14 aranyon a bekényi⁶⁾, Pathócsy Orsolyától 100 aranyon az apáczai és udvari részt vette zálogba⁷⁾. Aradmegye törvényszéke előtt arról vádolta özvegy Ongor Jánosnét, hogy sződi várnagya által megtámadtatta neki jobbágyait⁸⁾ s Jaksics Istvánt és Ispán Miklóst, hogy Zádorlakáról hatvan hátaslovát elhajtották⁹⁾; a mi különben csak kölcsönbe mehetett, mert ő meg, nemes cselédeivel együtt, a Jaksicsok udvari, szécsényi, kerekegyházi és bessenyői jobbágyain hatalmaskodott¹⁰⁾. — 1485-ben is folyt a per s bővült Ongorné ellen azzal, hogy annak egy ménesi jobbágya Dóczynak egy neki jobbágyát nyíllal mellbe-lötte¹¹⁾. Perelt egy ló s annak nyerge miatt, melyet Simonfy Miklósnak egy köblösi jobbágyánál találtak meg¹²⁾. 1486-ban, hogy változatosság is legyen a dologban, Kovásziban 2 házat és 1 kúriát zálogba vetett a csanádi püspöknek, mi ellen a tulajdonos Gúti Országh Sebestyén és Lőrincz tiltakozott¹³⁾. 1000 aranyon örökaron ekkor vette meg Horváth Páltól Vizes aradi falu felét¹⁴⁾. Hogy földesúri tekintélyét megóvja, Zarándmegye előtt bepanaszolta saját szentmártoni jobbágyát, Tatár Pétert, ki a lopás miatt általa rárótt homagiumot még meg nem fizette¹⁵⁾ s följelentette Czeczey Lőrincz székudvari tisztjét, ki nadabi kúriáját megrohanta¹⁶⁾, Buda Jánost, ki gyarmati malmát leronttatta¹⁷⁾ s Farnossy Lászlót és Ethele Györgyöt, ki szentgyörgyi pusztáját háborgatta¹⁸⁾.

1487-ben Dóczy Pétert és Jaksics Istvánt bízta meg a király, hogy Solymos és Lippa várát visszavegye Bánffy Miklóstól¹⁹⁾; s Dóczy Péter, Imrét is maga mellé vevén, valóban ostromolta is Lippát. Távollétét felhasználva, Imre tisztjei 394 arany helyett 644 aranyat követeltek az Erdőhegyiektől a Dóczy kezein levő zálogjóságok kiváltásáért²⁰⁾; különben a vezér sietett is tiltakozni az ellen, hogy ő eme zálogjavakat kész volna visszaengedni Erdőhegyi Balásznak²¹⁾. — Simonkeréki Hathy Tamás 17 aranyért s 24 dénárért elzálogosította neki jánosházi részbirtokát²²⁾, ellenben Ábrahámffy István önkényesen visszafoglalta a zálogul kezén levő aradi Almaszeget²³⁾. Nagy János eltiltotta Szokoly János csanádi püspököt és Dóczy Pétert s Imrét, hogy, a szomszédság jogán, a csanádi Munárt és Gedest s a temesi Kakatot eladják, vagy elzálogosítsák²⁴⁾; Czeczey Lőrinczet viszont ő intette meg a székudvari malom visszaváltására²⁵⁾. Ugyanakkor Aradmegye egy zádorlakai jobbágyának Jász-Pélben történt megöletése miatt tartott vizsgálatot²⁶⁾. — 1488-ban kibékült a Bakyakkal²⁷⁾, zálogba-

1) Dl. 18784. és 18785. — 2) Dl. 18874. és 18908. — 3) Dl. 18918. — 4) Dl. 18937. — 5) Dl. 19019. — 6) Dl. 18941. — 7) Dl. 18940. — 8) Dl. 19001., 19078. — 9) Dl. 18994., 19023., 19090., 19092., 19093., 19098. V. ö. 19048. — 10) Dl. 18973. — 11) Dl. 26031. — 12) Dl. 19083. — 13) 19126. — 14) Dl. 19142. A beigtatás 1487-ben, Dl. 19265. — 15) Dl. 19131. — 16) Dl. 26034. — 17) Dl. 19115. — 18) Dl. 26035. — 19) Dl. 19303. — 20) Dl. 19307. — 21) Dl. 19313. — 22) Dl. 19236. — 23) Dl. 19244. — 24) Dl. 19232. — 25) Dl. 19273. — 26) Dl. 19259. — 27) Dl. 19351.

vette Erdőhegyi Tamás 14 jobbágytelkét Tamáshidán¹⁾ s 80 aranyon az egész Dud falut²⁾; Szöllőssy Gergelytől pedig 50 aranyon 4 temesi és krassói helységet vett át³⁾. Haraszthy Ferencz a maga apáczai és kisudvari részbirtokait «testvéri hajlandóságból» örökre átengedte Dóczynak⁴⁾, kit nemcsak Czeczey Máté intett most meg némely székudvari, mácsai és kútsai jószágok visszatartása miatt⁵⁾, hanem Mátyás király is örökös parasztsággal fenyegette őt, ha jogtalanságoztól jövőre nem óvakodnék⁶⁾.

1489-ben Dóczy Imre a szomszéd Zarándmegye egyik nagybirtokosának, Ősi Bethlen Domokosnak özvegyét, Margitot vette nőül s ennek fiaival egyezkedett anyjuk jegyajándéka és hozománya érdekében⁷⁾. A mellett folytatta a vagyonyüjtést; 150 aranyon zálogba vette Pipály Lászlótól és Thársy Páltól a békési Halásztelek részeit és Zimán nevű halastavuk egy harmadát⁸⁾; Erdőhegyi Balázstól 50 aranyon a zarándi Barzát⁹⁾; Csomboli Péter árvájától, szintén az aradi káptalan előtt, Nagy-, Közép- és Alsó-Csombol, Temérdekegyház, Erdős, Szakálháza temesi és Tornynos csanádi falvak részeit 300 aranyon¹⁰⁾; megintette Majsay Lászlót a zarándi Szent-Ivánteleke zálogösszegének visszafizetésére¹¹⁾; perelt az emberétől, Kerekes Istvántól ellopott és sződi Major Péternél Szent-Miklóson megtalált ló¹²⁾, egy betlenősi tisztjének, Nagy Ozsvátnak Haraszthy Ferencz csálai¹³⁾ s egy gyarmati molnárának Buda János jobbágyai által való megveretése, valamint Czeczey Lőrincz ellen székudvari kúriájának feladulása s Pethő Balázs és mások ellen a temesmegyei birtokain való kártételek miatt¹⁴⁾.

1490-ben Aradmegye egy ízben ugyan már néhainak nevezte Dóczy Imrét¹⁵⁾, de kétségtelenül László helyett, kinek javai megszerzésétől eltiltotta Haraszthy Ferenczet, Ország Lőrinczet és Ábrahámffy Sebestyént¹⁶⁾ s Arad törvényszéke előtt ügyvédet vallott¹⁷⁾. Deszken és Likiben is épen ekkor nyert ideiglenes kedvezést Corvin Jánostól a gabona- és borkilenczedre nézve. Vele még később is jó viszonyban élt¹⁸⁾. — 1492-ben zálogba vette 100 aranyon Szakál Benedek vásári¹⁹⁾ és Csegedy Mátyástól s Vér Andrástól a Nadaby-féle részbirtokokat 600 aranyon²⁰⁾. Ez évben vizsgálat folyt ellene, mivel Nyékről özv. Barcsay Péterné s fia, Barcsay Péter javairól 7 jobbágyot lefoglalt, 5-öt elhajtott s az erdőekben is kárt tett²¹⁾. — 1493-ban még együtt ígtatta be az aradi káptalan őt s nejét némely csegedi (bihari) és nyéki (zarándi) részjószágba²²⁾, s 26 aranyon zálogba vette Besseney Kristóf szentdemeteri összes részeit²³⁾; az év második felében azonban már nem élt Dóczy Imre, ki oly nevezetes szerepet játszott Arad- és Zarándvármegye birtokviszonyainak történetében, mert oly mélyen belenyúlt épen a köznemesség anyagi érdekeibe. Ő kezdte építtetni a zádorlaki várkastélyt és Zádorlacról nevezte magát. Míg Zarándban inkább csak zálogszerzésre fordított több ezer aranyat s úgyszólván uzsorása volt e megye népének, Aradban örökjoggal vásárolt uradalmakat.

Kiskorú fia, Ferencz, helyett egyelőre özvegye, Margit vette át az uradalmak bonyolult gazdasági és pénzügyi igazgatását. Már 1493. decz. 13. ügyvédekét vallott²⁴⁾. 1494-ben örökáron megvette Nadaby Lázár na-

1) Dl. 19365. — 2) Dl. 19414. — 3) Dl. 19406. — 4) Dl. 19364. — 5) Dl. 19362. — 6) Dl. 19391. — 7) Dl. 19555. — 8) Dl. 19587. — 9) Dl. 19560. — 10) Dl. 19559. — 11) Dl. 19508. — 12) Dl. 19470. — 13) Dl. 19589. — 14) Dl. 19477. — 15) Dl. 20143. — 16) Dl. 19164. — 17) Dl. 19629. — 18) Dl. 19647. és 19682. V. ö. 19793. — 19) Dl. 19822. — 20) Dl. 19833. — 21) 19796. — 22) Dl. 19954. — 23) Dl. 19964. — 24) Dl. 20108.

dabi, tótfalvi, háromházi, gyarmati, földhídi, keszi, szentmártoni, veresegyházi és ködegyházi, zarándmegyei részjóságait¹⁾). Azonban a sok ügyvéd mellett is törvénybeütközött tett, midőn öröklött, vett és zálogbirtokaiban fiát, Ferenczet és Tótselymesi Tarcsay Jánost tette örököséivé; miért is II. Ulászló e bevallást megsemmisítette²⁾), -- gyámúl január 22. Haraszthy Ferenczet rendelte ki és Kinisy Pál temesi comesnek is pártfogásába ajánlta a családot³⁾). Kinisy azonnal meg is hagyta Aradmege nemeseinek, főkép az aradi káptalannak, hogy míg az özvegy ve nem fejezi a férje által Zádorlakon kezdett várkastély építését, a jószágaikra átköltözni akaró jobbágyokat magukhoz fogadni ne merjék⁴⁾). Corvin János, tekintve férje érdemeit, az özvegynek szintén elengedte a solymosi uradalmat illető borkilenczedet⁵⁾). Komlósy Mihály elösmerte, hogy 5 arany forintnyi tartozását az özvegy teljesen kiegyenlítette⁶⁾). -- 1495-ben az aradi káptalan beigtatta Dóczy Ferenczet több temesi helységbe⁷⁾), az özvegy pedig még azon évben — előbb eltiltván a Jaksicsokat az aradi Szent-Margita nevű pusztán a borkilenczed szedésétől⁸⁾) — a Muthnokyaktól 2000 aranyon a maga s fia részére örök áron megvette Zádorlakán, Likiben, Deszken, és Szöllösön levő összes részjóságait⁹⁾). Egy Csegedy Mátyás és Somosy Bertalan ellen folytatott pörét II. Ulászló Zarándmege törvényszékéhez utasította¹⁰⁾). 1496-ban az özvegyet Szapolyay István nádor ötvened magával tisztító-eskü letételére kötelezte a férje által az aradi káptalan ellen elkövetett kártételekre nézve¹¹⁾). 1497-ben az özvegy az Erdőhegyiek¹²⁾), a kalodvai remeték¹³⁾) s gyulavarsáni Tálás András¹⁴⁾) ellen pereskedett. Nem csoda, ha beleunt a gazdálkodásba. Még azon évben 5000 arany forintért fiának, Nagylucei Dóczy Ferencznek vallotta be Arad-, Zaránd, és Temesvármegyékben levő összes jószágait, melyek őt örökség, jegyajándék, vagy zálog címén illetik¹⁵⁾); a király azonban 1498-ban megtöltötte mind a rendeknek, mind a szolgabíráknak ez adomány foganasítását¹⁶⁾). Mindamellet, ugyancsak a király parancsára, szept. 15. a budai káptalan beigtatta őt és fiát Zádorlaka, Szöllös, Deszk, Liki aradi falvak és Szent-Mária aradi puszták birtokába¹⁷⁾), a csanádi káptalan pedig felsőbb rendeletre vizsgálatot tartott a miatt, hogy Jaksicsék a vizesi határban elszántották Dóczyék egy dűlőjét¹⁸⁾). 1499-ben II. Ulászló is elösmerte, hogy az özvegynek nincs többé birtoka Aradban, hanem hogy minden a fiáé, az egészségének helyreállítása végett Olaszországban időző Ferenczé¹⁹⁾).

1500 óta Dóczy *Ferencz* állott uradalmi élén. Mint ilyen perelt — már ez évben — 3 zádorlakai jobbágya miatt Országh Lőrinczczel²⁰⁾) és gyakran tartózkodott Zádorlakon, honnan 1501-ben is utasította testvérét, Lászlót, mint járjon el némely pozsony-, mosony- és győrmegyei javak megosztásában²¹⁾). 1504-ben 1300 aranyon e testvérel, édes anyjával és Tarcsay Ferenczczel közösen vette meg özv. Pathócsy Bálintnétól az apáczai és udvari pusztát²²⁾) s együtt perelt (1505.) szentmártoni Szánthó Pállal a nadabi vízimalom lerontása miatt²³⁾). Nagy csapás volt a családra, hogy 1506-ban, az országbíró ítélete következtében, a Dienessyeknek viszaadni tartozott Dóczy *Ferencz* a zádorlakai uradalmat, még pedig fej-

1) DI. 20157. — 2) DI. 20154. — 3) DI. 20135. — 4) DI. 20189. — 5) DI. 20185, — 6) DI. 20229. — 7) DI. 20240. — 8) DI. 20345. — 9) DI. 20359. — 10) DI. 20622. — 11) DI. 20450. — 12) DI. 20565. — 13) DI. 20573. — 14) DI. 20604. — 15) DI. 20623. — 16) DI. 20685. — 17) DI. 20659. és 20716. — 18) DI. 20692., 21160., 21525. — 19) DI. 20584. — 20) DI. 26078. — 21) DI. 21053. — 22) DI. 21307. — 23) DI. 21394.

vesztés büntetésének terhe alatt¹⁾. 1507-ben halasztást nyert ügyében a királytól²⁾, minek következtében a Dienessyek a helyszínén lázadást szítottak³⁾ s ez lehetett oka, hogy régi örökségökbe őket be sem igtathatta az ezzel megbízott aradi káptalan⁴⁾. Dóczy tehát intra dominium maradt s úgy perelhetett 1509-ben Czibakékkal⁵⁾, 1510-ben Gyarmathy Ferenczcel⁶⁾ s a Nadabyakkal⁷⁾, 1511-ben Szokoly Jánossal⁸⁾, Jaksics Péterrel⁹⁾ stb., míg Ravazdy Péterrel 1510-ben kiegyezett az aradi uradalmaikban kölcsönösen elkövetett sérelmekre nézve¹⁰⁾. 1511. okt. 21. Dóczy már paplant is ígért a nádornak, ha Zádorlaka ügyében barátságosan kiegyezteti őt a Dienessyekkel¹¹⁾; ezzel azonban majdnem egyidőben bevallotta 3000 aranyon Aradban, Zarándban és Temesben levő összes jószágait, mint zálogot, Tarcsay Miklósnak, ki az ellene s testvérei ellen indított támadásban Lipcse zólyom- és Saskó bars megyei várakat megvédelmezte¹²⁾. De még mindig birtokon belül perelt 1514-ben Bessenyei Istvánnal¹³⁾.

1514-ben Dósa György hadai megégették Dóczy-Ferencznek a zádorlakai kúriában talált okiratait¹⁴⁾; de csakhamar alkalmá is nyílt azután a népszerűtlen főúrnak, hogy boszút álljon a fölkelés aradi részesein, mert 1515-ben Ulászló király őt aradi főispánná nevezte ki¹⁵⁾. E méltóságában azonban csakhamar Rozgonyi János váltotta fel. 1517-ben még mindig perelt Dóczy Irtos és Bozos¹⁶⁾, 1519. pedig Dienessy Tamással Zádorlaka stb. miatt¹⁷⁾. 1519-ben igényt támasztott Csályay László örökségére¹⁸⁾; 1520-ban több arad-, temes- és zarándmegyei részjószágát kötötte le azon esetre, ha a kiszabott határidőre meg nem fizetné azon 2000 forintot, melylyel Maczedoniay Miklósnak tartozott¹⁹⁾. Ugyanekkor ápr. 23. II. Lajos király megajándékozta őt az utód nélkül elhunyt Mezőgyáni Mihálynak Zádorlaka, Szöllös, Liki és Deszk falvakban és Szent-Mária pusztán levő összes javaival²⁰⁾. 1525-ben a Csályay László magvaszakadtával neki és Keserű Mihály bosniai püspöknek ajándékozott Valka, Tófája, Fejéregyház, Csála és Csege miatt perelt a nőágon való rokonokkal²¹⁾. 1525. márcz. 16. Dóczy Ferencz kérelmére a király a krakói gymnasiumban tanuló Dóczy Jánosnak ajándékozta az esztergomi Szent-Tamás-előhegyi prépostságát, melyet Székely János, hitváloztatása miatt, az esztergomi kanonoksággal együtt elvesztett²²⁾. 1526-ban a péterváradai táborból írt nejének, Forgách Margitnak, kitől a török ellen való hadjáratra a maga és Forgách Zsigmond részére háts lovakat s fegyvereket kért²³⁾.

A család tekintélye nem szűnt meg a mohácsi csata után sem 1549. június 28. I. Ferdinánd Ferencz fiait, *Miklóst* és *Gábort* felhatalmazta, hogy Miklós az ő fiát átadja Izabella királyné szolgálatára s ez Izabella területén, a zádorlakai kastélyban lakhassék, mely idáig testvéröké, *Lászlóé* volt, annak halála után pedig idegen kézre jutott; a másik ellenben Ferdinánd területén lakják s mindkettő híve maradjon a királynak²⁴⁾. 1552-ben Miklós Tóth Mihálylyal résztvett a szerencsétlen szegedi ütközetben, öcscse, Gábor, pedig 1562-ben a szécsényi csatában, honnan csak álrühában szabadulhatott; 1561-ben még az övé volt Aradban Zádorlaka, Deszk, Ara-

1) Dl. 22503. — 2) Dl. 21790. — 3) Dl. 21807. — 4) Dl. 22187. és 22196. — 5) Dl. 21895. és 21911. — 6) Dl. 21982. — 7) Dl. 21999. — 8) Dl. 22173. — 9) Dl. 22211., 22214., 22886. — 10) Dl. 22061. — 11) Dl. 22221. és Hazai Okl. 452. — 12) Dl. 22134. — 13) Dl. 22199. — 14) Dl. 22715., 22765. és 22766. — 15) NRA. fasc. 1660. nro 28. — 16) Dl. 22886. és 22961. — 17) Dl. 23236. — 18) Dl. 23253. — 19) Dl. 23344. — 20) Dl. 23367. — 21) Dl. 24046., 24105-6. — 22) Dl. 24109. — 23) Dl. 24316. — 24) NRA. fasc. 1663. nro 28.

nyos-Szóllós és Apácza; s 1563. nov. 20. Miklóssal együtt új adományul kapta számos nyitra-, bars-, pest- és temesmegyei jószágon kívül Aradban az egész Zádorlaka kastélyt és mezővárost, a Maros folyó révén ott szedett vámmal együtt, továbbá a Vizes, Deszk és Liki falvakban s Udvari és Szent-Mária, Zarándban pedig a Veresegyházteleke, Kisegyházteleke és Cserepesegeházteleke pusztákon levő ősi részbirtokokat¹⁾. A mint azonban megszűnt Arad vidékén a Habsburgok hatalma, a Dóczyak is elvesztették minden jószágukat és befolyásukat.

Dósa Mátvás András fia, Károly-Róbert király híve és komája panaszkodván, hogy László, néhai erdélyi vajda, Panádot, az ő aradmegyei örökös birtokát hatalmasul elfoglalta, azt a király 1315. május 13-án neki ismét visszaadta²⁾. Ezen Dósa, vagy Davsa mester 1317—1322. erdélyi vajda, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Szolnok főispánja, 1322. táján Magyarország nádora, Debreczennek is földesura és első felvirágoztatója volt³⁾. Fia, *Jakab*, 1337—1351. közt Szabolcsmege főispánja, úgy látszik, többször megfordult Arad- és Zarándmegyében; 1844-ben a nadabi határban, kútásásközben, megtalálták pecsétnyomóját, melynek körirata: «SM. JACOBI F. DVCEE COMITIS. DE. ZABOLCH»⁴⁾.

— A nevezetes család, melynek panádi földesuraságáról nincs többé szó, s mely Péterben Csanádnak s így Aradnak is 1404—1423. közt egy püspököt adott, a XV. század elején kihalt.

Endes fia Endre, 1290-ben simándi nemes; ennek fia 1339-ben János⁵⁾,

Erdélyi-család Ellefalváról (Ellősfalváról, Aliosról) írta magát 1422-ben Kolozsváry Tamásnak Kis-Csálába való beigtatásánál⁶⁾. Így 1447-ben is⁷⁾. Erdélyi László és Erdélyi, másképp Ellesfalvy János 1449. ápr. 26. mint szomszédok tanúskodtak az aradi Molnai-pusztá ügyében⁸⁾. Zarándban is elterjedt a család. E. Benedek kisajdasi nemes 1519. júl. 12. homo regius volt⁹⁾. Halála után fiától, Györgytől a Massayak elfoglalták a nyéki részbirtokot; azonban, érettebb kort érvén el, 1536. decz. 16. azt önként visszaadták¹⁰⁾. *Szentmiklósi* Erdélyi Mihály 1485-ben mint szomszéd volt jelen Dóczynak Udvariba és Apáczába való beigtatásánál¹¹⁾.

Ethele (Itebei) András 1475-ben Lippavár egyik alvárnagya s 1489—1499 közt sági földesúr volt¹²⁾. Ez utóbbi évben mint homo regius vizsgálta azon erőszakoskodásokat, melyeket Haraszthy Ferencz emberei és

A Dósák pecsétje.

1) Lib. Reg. *Ferd. et Max.*, 557—8. — 2) *Anjoukori* okm. I. 380. — *Gentilis* követségei, LXXV. l. — 3) *Széles*, Debreczen tört. I. 53. *Komáromy* András »Dózsá nádor és a Debreczeni-család« (Turul, 1891., 1—9. és 67—78.) című tanulmányában összeállítja a reá vonatkozó adatokat s egyúttal kimutatja, hogy nem volt sem a Káta-, sem az Abanemzettség tagja. — 4) *Sigillum Jacobi filii Dosae (Ducze) comitis de Szabolcs. Török Gábor ajándékából a nemz. muzeumé.* — 5) *Zichy*-okm. I. 552. — 6) *Di.* 11171. — 7) *Di.* 19274. — 8) *Tört. Adattár*, II. 284—6. — 9) *Böloni-lt.* — 10) *U.-o.* Nro 25 B. — 11) *Di.* 19040. — 12) *Di.* 17660., 19470. és 29891. *Századok*, 1875., 682. l. *Tört. Adattár*, II. 379—381.

mások az aradi káptalan jobbágyain Ség, Csála és Asszonylaka vidékén elkövettek. — Zarándban 1488-ban Ethele György bozosi jobbágyai más földesurak jobbágyaival együtt fegyveres kézzel hatalmaskodtak Posgay Gáspár földvári birtokán¹⁾.

Farkas, Hazug, János és András 1290-ben arad-simándi nemesek voltak²⁾. — Farkas Imre, talán más családból, 1518. ápr. 30. mint bese-nyői nemes vett részt a Bakyak részére Bak faluban tartott határjárás alkalmával³⁾. Farkas Boldizsár 1561-ben kétsopronyi birtokos volt.

Fazokas cs. 1487-ben bernóti birtokos⁴⁾.

Fejéregyházy-család 1444-ben a Temérdekegyházyakkal együtt földesúr Simánd, Petercse, Told és Berbencze helységekben. 1446-ban Füvesen is bírt s igényt támasztott Simánd, Földvár, majd Apácza és Udvari részeihez is; Simándra, Földvárra, Újlakra, Csegrére s a család törzsfőszékét képező Fejéregyházra nézve még azon évben egyezkedett a martoni Kisekkel. 1449-ben a Fejéregyházyak zálogba vették Cibak Katalintól Mátyustornya és Csertelek részeit⁵⁾. Fejéregyházy János deák 1449. ápr. 26. tanúskodott, hogy Bothos György az aradi káptalantól Molnaispusztát elfoglalta⁶⁾. Ugyanőt és F. Bálintot 1454. febr. 6. királyképűl jelölte; s febr. 24. Bálint tényleg mint ilyen szerepelt⁷⁾. János deák 1455. szept. 17. jelen volt Lippán, midőn Keszy Balázs deák solymosi várnagy és neje az aradi káptalan javára végrendeletet tett⁸⁾. — 1467-ben Zarándban is említnek Fejéregyházyakat⁹⁾.

Fekete (Kéri) Gergely, az aradi káptalan 1325. jún. 5. kelt bizony-sága szerint, nem váltotta ki Kér nevű faluját, melyet 9 márkáért Szeri Pósa mester várnagynak zálogba vetett¹⁰⁾.

Feltői, l. a zarándiak közt.

Filpe, Tamás fia, 1290-ben társ volt, midőn az arad-simándiak a Csanád-nemből való Dénestől megvették Simándot. 1339-ben 3 fia élt: Miklós, Tamás és Fodor¹¹⁾.

Fintha, l. a zarándiak közt.

Fodor (Lipvai) Pál és Sály Pál 1335. szept. 20. az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy ellenfele, Balázs, Tamás fia, magát nemesnek mondhassa, vagy hogy őt valaki a per tartama alatt a nemességbe emelhesse¹²⁾.

Folthy László 1487-ben, mint aradmegyei birtokos, több társával együtt panaszkodott, hogy Bánffy Miklós most is Solymoshoz szedeti a szöllő-kilenczedet¹³⁾.

Forgách (Ghymes) cs., l. a nemzetségek közt, 280—1. l.

Foris Imre deák 1507. mint szomszéd jelent meg Corvin özvegyének Lippa és Solymos uradalmába való beigtatásánál.

Földváry-család törzshelye az Arad és Zaránd határán levő Földvár; birtokos mind a két megyében. Övé Aradban Papi s részben Kasza, Zarándban pedig az egész Dombiratos. Virágzásának kora I. Ferdinánd utolsó éveire esik. 1552-ben Losonczy István, a temesvári hős, Földváry *István* deákot küldte feleségéhez, segélyhozás végett¹⁴⁾. Utóbb királyi

1) Dl. 19378. — 2) Zichy-okm. I. 551. — 3) Münchener It. Brand. fasc. 39. nro 296. — 4) Dl. 19274. — 5) A nagymihályi lt.-ből *Csánki*, I. 784. — 6) Tört. Adattár, II. 284—6. — 7) *Hlaan-Zsilinszky*, 68—9. — 8) *Fábián*, I. 254—7. — 9) Dl. 30883. — 10) *Anjouk. okm.* II. 196. — 11) *Zichy-okm.* I. 550—6. — 12) *Hazai Okl.*, 206—7. — 13) Dl. 19274. — 14) *Fábián*, I. 40.

dicator és exactor volt s mint ilyen, ő készítette el 1561-ben Csanád-, Zaránd-, Arad-, Békés-, Külső-Szolnok- és Csongrádmegyék adókövetését, melyben oly fontos topographiai és családtani adatok maradtak reánk¹⁾. Majd Békés Gáspár ügyvivője volt Miksa királynál, s 1566-ban élénk részt vett Gyulavár védelmében. I. Ferdinánd gazdagon jutalmazta hűségét; 1556. szept. 6. neki és Olcsároovics Demeternek adta a csanádi káptalan szolnokmegyei Martfő és Földvár nevű falvait²⁾. 1558. június 12. **Henyey István hűtlensége** következtében a zarándi Dombiratost és Henyeynek Gyulán levő házát kapta testvéreivel, *Fánossal* és *Mihályal* együtt³⁾. Bornemisza Benedek gyulai várnagy azonnal beigtatta őket e javakba, később azonban kiderült, hogy Henyey Istvánt méltatlanul vádolták hűtlenségről, mire 1560-ban Földváry visszaadta Dombiratost Henyeynek, de ez továbbra is meghagyta őt annak birtokában⁴⁾. 1558. aug. 2. Ferdinánd Jaksics Péter magvaszakadtával neki s testvéreinek (*Bálint, Fános, Mihály*) adta a mintegy 20 jobbágytelekből álló aradmegyei Nagyfalut⁵⁾. A török hódítás e családot is más vidékre sodorta.

Frangepán, I. Hohenzollern- és Hunyadi-család.

Gaál (Gyulai), I. a zarándiak közt.

Garay, I. Dorosma-nemzetség, 270—1. I.

Garay János és Péter, néhai Sovány fiai, testvérekkel, Anna aszszonnyal együtt a csanádi káptalan előtt 1466. okt. 23. elengedte azt az esküt, melyet Iona, Ravazdy Péter özvegye és fia, Miklós, a király ítéletlevele szerint e napon századmagával letenni lett volna köteles, hogy tisztázza magát Kisfalud erőszakos elfoglalásának vádja ellen; viszont Ravazdyné és fia azon helység másik felét, melyet zálogjogon bírtak, a záloglevéllel együtt visszaadta nekik; miért is Garay Jánosék az ellenök hatalmaskodás miatt indított pört megszüntették⁶⁾.

Geledy aradmegyei nemes-család 1480. körül virágzott⁷⁾.

Gergely 1290-ben simándi nemes; fiai (1339.) Ágost, István és János.

Geszthy Miklós 1389-ben aradi főispán volt. Geszthy Mihály fiának, Lászlónak özvegye 1463-ban a maga s fiai, László és Mihály, valamint leánya Anna részére, özv. Máchadonyai Miklósné s Forgách Felix társaságában 2000 tiszta magyar arany forintért zálogba vette Szeri Pósa István aradmegyei 12 faluját⁸⁾. Geszthy Ráfael az aradi káptalanban 1510-ben mester- s 1514—1517. örkanonok volt.

Gettyey János fia, János, futód nélkül elhunyt testvérenek, Gergelynek leányait (Klárát, Sárát, Katalint, Margitot) mind saját, mind testvére ősi és szerzett javaiban (Gettye, Hosszúfalva és Sármelléke Zalában; Szent-András, Komlós, Káka, Csabacsüri és Szentetornya Békésben és Csanádban, Ötven-Ablaka Aradban és Szárafalva Zarándban) férfiivadékaikban örökre fogadta⁹⁾.

Giskra (Brandisi) Jánost Csehországból Erzsébet özvegy királyné hitta be V. László érdekeinek védelmére. Sokáig rettegett vezére volt a zsebrákoknak. 1445-ben maguk az ország rendei választották meg egyik főkapitánynak, de 1449. és 1451. ismét harcolni kényszerült vele Hunyadi. Az 1453. trónra lépett V. Lászlónak Cilleyvel legfőbb tanácsadója volt.

¹⁾ L. az adózásról szóló fejezetben, 174. l. — ²⁾ *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 224. — ³⁾ U.-o. 341. — ⁴⁾ NRA. fasc. 1088. nro 28. — ⁵⁾ *Lib. Reg.* 342. — ⁶⁾ Erdélyi muzeumi lt. 346. — ⁷⁾ Dl. 32394. — ⁸⁾ Dl. 15897. — ⁹⁾ NRA. fasc. 1085. nro 16.

Az 1457. évi forradalomban sikertelenül harcolván a nemességgel, hűséget esküdött (1458.) Mátyás királynak, de nemsokára Kázmér lengyel király mellett ütött pártot. Mátyás azonban hódolatra szorította s teljes megadásra kényszerítette a zord főurat. 1462-ben 25,000 aranyon és Zólyom várán kívül Lippa városával ajándékozta őt meg¹⁾. 1464-ben Solymosvár megtartásában tanúsított hű szolgálatai fejében Mátyás király Arad-, Zaránd- és Békésvármegyék kamaranyereségéből évenként ezer aranyat utalványozott számára²⁾. 1468-ban Borzlik mezővárost s az Aradban és Temesben hozzátartozó 28 falut Giskra elzálogosította Pán Mátyásnak³⁾, mit a király csak 1471-ben hagyott helyben s Pán beigtatása csupán 1472. történhetett meg⁴⁾. Második felesége, Országh Ilona, Mihály nádor leánya, férje halála után kénytelen volt eltűnni, hogy 1488. Bánffyék elfoglalták Solymost; jegyajándékának s hozományának visszafizetése miatt azonban még 1503. is perelt velök⁵⁾. Giskra igényeit a Podmaniczkyak örökölték.

Glesán Miklósnak 1561-ben részjóságai voltak Ötven-Ablakosban, a zarándi Gyula-Varsádon, Bökényben és Éleken.

Gyanthey Istvánt, 1461—1468. az aradi káptalan mester- s 1469—1481. örkanonkját, 1480. Dóczy Imre ugyanazon káptalan előtt eltiltotta Apáczta és Udvari falvak eladásától vagy zálogba-vetésétől, Baky Lászlót és Csályay Istvánt pedig azok megszerzésétől⁶⁾.

Gyerky János és Czegze László 1435-ben megcserélte az aradi Gyerken levő birtokát⁷⁾. 1519-ben Gyerky Gáspár és Boldizsár is igényt tartott a magvaszakadt Csályay László aradmegyei javaira⁸⁾.

György, Kalád fia, hatalmas kényúr, 1220. táján, valószínűleg maga II. Endre által felhívatva, elpusztította az aradi káptalan javait s elhajtotta a prépostnak 150 juhát, miért a Rómába utazott érsek sürgetésére a pápa őt 1221-ben kiközösítette. A következő évben a felek, Adorján bibornok sürgetésére, olykép békültek ki, hogy György úr 98 márka tiszta ezüstöt fizet a 150 juhért, ellenkező esetben az esztergomi érsek, egri püspök és egresi apát beigtathatják őt Csörévi nevű praediumának birtokába, sőt abban örökösen is megtarthatják, ha György úr még ekkor is vonakodnék fizetni⁹⁾.

Hagymás (Berekszói) Lászlót 1439-ben az aradi káptalan beigtatta Solymos-vár uradalmába, melyet Albert királytól zálogjogon nyert¹⁰⁾. Ez uradalmát azonban, melyet hűtlensége miatt azonnal elveszített, már 1440-ben Gúti Miklós és János kapta¹¹⁾, s így a 76 faluból álló hatalmas uradalom csakhamar gazdát cserélt. Azonban Hagymás László hasonlónevű fia 1446-ban már a két Országhgal egyetértve cserélte el Hunyadival Solymosvár és Lippa uradalmát a bosári és suppani uradalomért¹²⁾ s még azon évben Hagymás László és Miklós, minden jog fenntartása nélkül, örökáron adta el Solymos és Lippa uradalmában levő részeit Hunyadi Jánosnak¹³⁾. Csak 120 év múlva foglalt ismét tért a család Aradban, midőn Miklós szörényi bán és Tárczay Lucza harmadik fia, Kristóf, 1557—1564.

1) *Bonfin*, 542. — 2) *DI.* 15999. — 3) *DI.* 17263. — 4) *DI.* 17304., 17155., 17263. — 5) *DI.* 21224., 21502. — 6) *DI.* 18337. *Szászadok*, 1870., 468. 1. — 7) *Szászadok*, 1873., 248. — 8) *DI.* 23253. — 9) *Theiner*, Monum. I. 37. *Fejér*, III. 3., 406. — 10) *DI.* 13375. — 11) *DI.* 13597. — 12) *DI.* 13927. — 13) *DI.* 13974. Galádi Hagymás Kristóf különben 1505. még mint szomszéd vett részt Ugraynak a temesi javakba való beigtatásánál. (Új-helyi-lt. III., 27.)

huszti kapitány s 1566-ban János Zsigmond hadainak főkapitánya, 1560. aug. 18. a fejedelemtől Csúcs falut kapta adományul fiával, Miklóssal együtt¹⁾. A fiú még apja életében elhunyt s a hatalmas főúr, kit Zsigmond halála után a székelyek Erdélyország fejedelmévé szerettek volna tenni, 1577-ben, midőn Erdély hadait Váradra vezette, maga is elhunyt. Magvaszakadtával Nagy- és Bél-Zeréndet, Szent-Márton, Ottlakát, Tamászt és Bozost Bocskay István nyerte²⁾.

Hajnal-család ősi fészke a Maros balpartján levő Simánd. Simándi Hajnal István 1514-ben Dósa Györggyel, nemes-létére, résztvett Dóczy Ferencz zádorlaki kúriájának megrohanásában³⁾.

Halász Péter 1507. mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének a solymos-lippai uradalomba való beigtatásánál.

Haraszthy János és ennek fia, Jakab, valamint unokái, Péter, János és László, Zsigmond királytól még 1405-ben nyertek czímet⁴⁾. A családnak leghíresebb tagja s a Jagellók romlott korszakának egyik legjellemzőbb képviselője Haraszthy *Ferencz* aradi főispán, szörényi, majd bosniai bán. A vitézi pályán találjuk őt már 1478-ban, midőn perhalasztást nyert, míg a kir. seregből visszatérhet⁵⁾. Ugyanakkor Dóczy Imre eltiltotta őt Dóczy László javainak megszerzésétől⁶⁾. 1479—82. ő és Pathócsy Bertalan, 1483. Szokoly András, 1485—89. pedig ez és Haraszthy volt a szörényi bán⁷⁾. 1486-ban egyedüli szörényi bán volt, ugyanakkor aradi főispán⁸⁾ s ilyenül említik 1516-ban is⁹⁾; de e hivatalt vagy nem viselte mindig, vagy nem élt minden czímével, mert 1489-ben csak szörényi bánnak írják¹⁰⁾. Legtöbbet bajoskodott Dóczy Imrével, kinek unokatestvére, Dóczy Zsófia volt első felesége. 1482-ben Dóczy őt domómáli szölleje elfoglalásával vádolta¹¹⁾. 1488-ban Moyzes Mihály halálával kapott apáczaí és kisudvari részjóságait «testvéri hajlandóságból» Dóczy Imrének adta¹²⁾. 1489-ben csálai jobbágyai bántalmazták Dóczy tisztartóját¹³⁾. 1490-ben Solymos és Lippa várak kapitánya gyanánt szerepelt¹⁴⁾, midőn Dóczy Imre letiltotta őt néhai Dóczy László javainak megszerzésétől¹⁵⁾. 1491-ben Beatrix királynétól kapott örkenyi (pestmegyei) birtokába beigtattatni rendelte őt II. Ulászló¹⁶⁾; 1492-ben Corvin Jánostól zálogba vette Solymos és Lippa uradalmát 3800 forintért¹⁷⁾. 1494. jan. 22. a király őt rendelte gyámúl özv. Dóczy Imrének s fia, Ferencz mellé¹⁸⁾; ugyanekkor perelt a lippai és kovászi szöllejében a Báthoryak által okozott károk miatt¹⁹⁾. 1496-ban Gúti Országh Lőrincz 50 arany fejében Ménest kötötte le neki²⁰⁾. Ugyanakkor II. Ulászló menedéklelet adott Zsigmond pécsi püspöknek, hogy minden podgyászával együtt bárhova is szabadon utazhassék, de csak Haraszthy Ferencz kíséretében²¹⁾. 1498-ban az országgyűlés megróttta őt Koszorúvár elvesztése miatt. Ugyanakkor Corvin János az országgyűlés színe előtt is bepanaszolta Haraszthy Ferenczet, kinél egyik vára zálogban volt, hogy a zálogösszeget elfogadni vonakodik²²⁾. 1499-ben Haraszthynak csálai várnagya erőszakoskodott az aradi káptalannal szemben²³⁾. 1500-ban olykép vette

1) *Fábián*, I. 7. és 206. — 2) NRA. fasc. 1769. nro 14. — 3) Müncheni lt. —

4) *Nagy*, Magyarorsz. Csal. V. 51. — 5) Dl. 18088. — 6) Dl. 18021. — 7) *Pesty*, A szörényi bñnság, I. 286—7. — 8) *Lehoczky* (Stemmatogr.) sajtóhibából 1586-ot ír. — 9) *Fábián*, I. 192. és Dl. 22753. — 10) *Hazai* okm. VII. 483. — 11) Dl. 18640. — 12) Dl. 19364. — 13) Dl. 19589. — 14) Dl. 19647. és 19682. — 15) Dl. 19614. — 16) *Pesty*, Szörényi bñnság, I. 287. — 17) Müncheni lt. Brand. fasc. 15. nro 88. — 18) Dl. 20135. — 19) Dl. 20100. (Istvánnak írva.) — 20) Dl. 20422. — 21) Dl. 20504. — 22) *Hazai* Okm. IV., 438. és *Fraknói*, Bakócz Tamás, 71. — 23) *Századok*, 1875., 682.

át Ország és Pathócsy csálai palotáját, hogy nekik a helyett Csála-várban új kőházat épít, különben elveszti Kőben levő részjóságát¹⁾. 1503-ban Pathócsy Bertalan elősmerte, hogy Haraszthy neki 400 arany forintot lefizetett²⁾, ellenben Zsigmond ó-budai préposttól és Losonczy Alberttől nem akarta elfogadni a Szöllös és Csigerfalva zálogjóságért járó 500 aranyat³⁾. 1507-ben egyik emberét a pálülési borkilenczed beszédekora a Bakyak majdnem halálra verték⁴⁾. 1508-ban némely javát bevallotta Dóczy Zsófiától való leányainak, Katának, kit Cseh Zsigmond és Annának, kit Bakos Mihály vett el⁵⁾. Ugyanakkor a család más tagja, Haraszthy György és fia, Gáspár, 8000 aranyon Békés-, Arad- és Zarándmegyékben Ábrahámffy Jánostól több jóságot vett zálogba⁶⁾, miről Haraszthy Ferencz másolatot kért 1519-ben a garammelléki Szent-Benedek konventjétől⁷⁾. 1510-ben Corvin János özvegyével a pálülési borkilenczed miatt perelt⁸⁾, 1511-ben pedig Pálülése birtokából kiverte az oda épen akkor beigtatott Eperjesi Pathócsy Jánost⁹⁾. 1518-ban bevallotta Temesmegyében 36, a lugosi kerületben 10, Aradban 15 (Csála-kastély, Külső- és Belső-Csála, Jászpél, Pongrácz, Almaszeg, Keresztúr, Kovászi, Kő, Gyarak, Pálülése, Panád, Sársó, Tófája, Gergelpertója), Pestben 4, Fejérben 1, Pozsegában 8 s így összesen 74 faluból s részről álló óriási uradalmát lévai Cseh János fiának, Zsigmondnak s nejének, az ő leányának, Katának; továbbá Bakos Mihálynak s nejének (leányának), Annának, vejei hú szolgálatainak és — az általuk lefizetett 25,000 forintnak fejében¹⁰⁾. Időközben elvesztette aradi főispáni méltóságát¹¹⁾, s vele minden politikai súlyát; most, úgy látszik, a gazdálkodás nyűgétől is szabadulni akart. Másodszor nősülve, Cseh László özvegyét vette el s ugyan erős atyafiságba lépett felesége korábbi családjával, mert egyik leányát, mint láttuk, Cseh Zsigmondhoz s a másikat Bakos (máskép Pakos) Mihályhoz adta férjhez. 1519-ben ő is igényt tartott Csályay László örökségére s 1520-ban unokaöccsétől, Dóczy Ferencztől elfoglalta Liki falut¹²⁾. Élt még 1535-ben is, midőn az aradi káptalanat Szombathely, Bátya, Csolt és Fejéregyháza birtokában háborgatta. Mivel 1478-ban kezdett szerepelni a vitézi pályán, ekkor már körülbelül 20 és így 1535-ben 77—80 évesnek kellett lennie. Ekkortájt történetelt, hogy Haraszthy határozottan I. Ferdinánd pártjához csatlakozott, másrészt pedig hamispénzveréssel szennyezte be nevét; e miatt Izabella királyné, mint hűtlent s hamispénzverőt, megfosztotta csálai uradalmától s azt, Haraszthy halála után, 1548-ban Petrovics Péternek ajándékozta¹³⁾. Így veszett ki a híres család Aradból. — Zarándban távolról sem volt ily gazdag a család. Ott az 1508-ból említett Haraszthy György és Gáspár szerzett zálogjóságot s 1528-ban H. Gergelyt, ki 1519-ben Aradban is zálogbavette Ábrahámffyak némely jóságát¹⁴⁾, az aradi káptalan letiltotta egy Körösgát építésétől¹⁵⁾. Milyen rokonságban álltak e zarándi Haraszthyak az aradi ággal, nem tudom megmondani. Ferencznek volt ugyan egy testvére, János, de annak leányával, Annával, Siráky Boldizsárnéval, ez az ág kihalt.

Herczegh (Szekcsői) Henrik bán fiának, Péter bodrogi comesnek (1343.) unokái, Ráfael boszniai püspök, Fülöp és Pál 1437-ben úgy

1) Dl. 20907. — 2) Dl. 21214. — 3) Dl. 21152. — 4) *Bunyitay*, II. 167. — 5) Szent-benedeki konvent lt. fasc. 93. nro 12. — 6) Dl. 11254. — 7) *Haan*, 135—7. — 8) Müncheneri lt. — 9) *Fábián*, I. 162. — 10) Szentbenedeki konvent, protoc. B., 163. l. — 11) Dl. 22753. — 12) Dl. 23352. — 13) *Rácz*, Zaránd, 114—6. — 14) *Haan*, 135—7. — 15) U.-o. 149—51.

egyezkedtek Héderváry Lőrincz nádorral s ennek faival, Imre bánnal és Miklóssal, mint János vajda (Miklós fia, János unokája s a nevezett Henrik bán dédunokája) fiainak, Lászlónak és Henriknek örökösivel, hogy a Herczeghek a család csanádi, továbbá Két-Sopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Szionda, Kangafalva, Batonya és Tompa szárazérmelléke-kerületi s Dombegyház, Iratos, Vizes, Marján, Abony, Két-Kupa, Kerecsen-Ardó, Vasegyháza, Medgyes, Nádas és Háromasszonyfő arad-megyei helységeket s pusztákat kapják¹⁾. Ráfael és Pál 1444-ben Caesarini Julián bibornoknak esküvel fogadta, hogy küzdeni fog a török ellen s úgy látszik, részt is vett mindakettő a várnai csatában. A legifjabb testvér, *Pál*, 1455-ben Harapkai Bothos Andrásnak és Györgynek magvaszakadtával feleségének, Bothos Annának kezével megkapta a Bothosok 43 faluból álló hatalmas uradalmának felét; nevezetesen Aradban Serfeld, Fellak, Farkasteleke, Szombathely, Dombegyház, Iratos, Két-Sopron és Vizes falvakat, olykép, hogy sógorával, Bazini Szentgyörgyi György gróffal, Bothos Margit urával, közösen bírja azokat²⁾. A család tagjai közül Miklós 1459-ben Mátyás főpohárnoka lett, Miklós 1526-ban részt vett a mohácsi csatában s Imre I. Ferdinánd alatt iudex curiae méltóságot nyert. 1546-ban a Herczegh-család Hód és Vásárhely városok, Két-Sopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Sziond, Kandatfalva, Batonya és Baktornya, a Szárazérmelléke kerületében levő falvakba akarta magát beigtattatni, minek a Héderváryak ellenállottak³⁾.

Hohenzollern György, brandenburgi örgróf, Stettin, Pomeránia, Rügen, Ansbach és Bayreuth hercege, s nürnbergi örgróf, Achilles Albrecht választófejedelem másodszülöttének, Frigyesnek fia, született 1484. márcz. 4. Kilencz testvére lévén, atyja Magyarországra küldte «szerencsét próbálni» s II. Ulászló, kinek nővére volt György édes anyja, mindenkép azon dolgozott, hogy megszerezze számára Corvin János özvegyének, Frangepán Beatrixnak kezét s vele a Hunyadiak hatalmas uradalmait. Az özvegy sokáig vonakodott s végre is úgy egyeztek meg, hogy nem György örgróf veszi őt nőül, hanem ő fogadja férjül Györgyöt, ki megesküdött, hogy felesége jószágait el nem idegeníti s hogy őt magát nem viszi ki a külföldre. Az esküvő azután meg is történt Gyulán, 1509. január 25.⁴⁾ s a fényes ünnepeken kétségkívül résztvett Arad- és Zarándvármegyék főnemessége is. E házasság szerencsétlen volt. A herczegnek, ki 1509. márcz. 5. már maga iránt is hűségre eskettette Solymos és Lippa kapitányát, tobzódásai tömérdek pénzbe kerültek s ha ezek ellen Beatrix szemrehányásokat tett, férje megverte s hajánál fogva húzgálta végig a földön. Néhány hónap múlva már elhunyt a boldogtalan asszony s kis leánya, Erzsébet mellé temették a gyulai templomba⁵⁾. György örgróft sietett biztosítani magát felesége vagyonában. Az év végén már a budai káptalan egy emberével utazott le az alföldre s új adomány czimén éjjel, szinte lopva, a szomszédok értesítése nélkül, az ország régi szokásainak sérelmével igttattatta be magát 1509. karácsonya táján Simánd birtokába, mi ellen az aradi káptalan 1510. január 3. erélyesen tiltakozott. Nagybátyjá-

¹⁾ *Fejér*, X. 7., 893—5. — 1440-ben a Szekesői Herczeghek Zomlini Gábor deák oklevélhamisítása következtében megszerezték a hódmezővásárhelyi uradalmat is, de ismét elvesztették azt 1448-ban, midőn kiderült Gábor deák hamisítása. (*Teleki*, X. 250. stb.) — ²⁾ *DL* 14942. — ³⁾ *Tört. Tár*, VI. 28. és *Tört. Ért.* 1882., 156. — ⁴⁾ *Fraknoi a Századokban*, 1877., 460. — ⁵⁾ *Szerény* emlékirata, 45. Ő-maga is ott volt a temetésen. Mindamellett nagyon összezavarja az eseményeket; pl. ő 16 évig tartó házasságról beszél.

nak, II. Ulászlónak is érdekében állott, hogy az alföldön 252 falu ne kerüljön valami magyar dynasta kezére; azért Györgyöt már 1510. márcz. 22. megajándékozta mindazon javakkal, melyek a Corvin-uradalomhoz tartoztak, kijelentvén, hogy ezzel nem sérti az ország ama törvényét, melynél fogva idegeneknek örökös jószágot adni nem szabad. Övé lett Gyula vára s a «részént Békés-, részént Zarándmegyében levő» Gyula mezőváros, az egész Simánd mezőváros, Vári, Pél, Morócz, Vadász, Sámolykeszi s még 72 zarándi s békési egész és 4 részjószág, Aradban Solymos-Lippa ura-

György, brandenburgi őrgróf.

dalma 180 aradi, temesi és csanádi helylyel, nem is említve a Hunyadban és Szlavoniában fekvő birtokokat. Az őrgróf azonnal építtetni kezdte Lippa várát, melynek élére 1512. Bodó Miklóst állította; de német alvárnagyot tett Solymosba s általában véve Németországból hozatott be tisztartókat. Ezek annyira zsarolták a népet, úgy elhanyagolták a várvédelem ügyét s olyan gazdálkodást vittek véghez, hogy a magyar urak utoljára is országgyűlésen szólították föl a királyt, vegye ki a német őrgróf kezeiből a roppant uradalmat s adja oda érdemes hazafiaknak. II. Ulászlót nagyon kényes helyzetbe sodorta ezzel. Az őrgróf varasdi jószágán tanácskozott embereivel, miként csillapítsa le a rendeket; abban álla-

podtak meg, hogy Miksa császárt kéri föl közbenjáróul. A császár pártfogása hatott is és II. Ulászló valóban meghagyta őt a Corvin-uradalomban. A nép maga is el volt keseredve; s könyvemnek más fejezete szól róla, hogy 1514-ben épen György örgróf uradalmaiban hatalmasodott el legjobban Dósa György forradalma. Dósa azzal hatott legerősebben a német földesúr ellen nekibúsult solymosi várkatonákra, hogy hiszen a vár és uradalma II. Ulászló ajándékából úgysis Dósáé, magyar emberé lesz. E küzdelem a György és Szapolyay közt való személyes gyűlölködést is

Frangepán Beátrix.

nyilvánosságra hozta. 1514. szept. 2. óta György örgróf, mint a levert parasztok védője lépett föl Aradban s kétségtelen, hogy e tekintetben érdemeket szerzett.

Pazarlása s az a félelem, hogy egyre erősödő ellenségei végre is megfoszthatják földeitől, uradalmi részének eladására ösztönözte az örgróft. 1515. decz. 11. meg is nyerte II. Ulászló beleegyezését, hogy Solymos és Lippa várakat a hozzájuk tartozó helységekkel együtt bármely honpolgárnak eladhassa. Talán arra is gondolt, hogy atyja halála után (1515.) őt illette Ansbach és Bayreuth kormánya, melynek gondjait azon-

ban testvérére, Kázmérra bízta s maga az őt gyűlölő, de jól jövedelmező Magyarországon maradt. II. Ulászló ugyan 1516. márcz. 13. szintén meghalt, de őt rendelte II. Lajos egyik gyámjává s így befolyása, melyet kortársai Cilleyével hasonlítottak össze, még jobban növekedett. Szapolyayval szemben azonban nem volt elég erős; ez az 1514. évi polgárháború költségei fejében Solymost és Lippát magának tartotta és követelte, sőt, mivel az 1508. évi törvények értelmében külföldi nem is lehetett gyámja a királynak, a modern Cilley ellenében Hunyadi János szerepét, a kormányzóságot igényelte. Az áprili országgyűlés lelkesen csatlakozott mellé és zajosan követelte György eltávolítását. Az őrgróf ágyúkkal lövetett a Buda várát ostromló nemesekre. Szapolyay távozott s György az ország élén maradt; Solymost és Lippát azonban mindamellett sem menthette meg, hogy a lengyel király személyesen is közbelépett. Csak 1516. jún. 6. egyeztek ki a hatalmas urak. Miksa császár Folkisdorfer Gáspár neuburgi prépostot s Ausztria marsallját, Mraxy János kapitányt s Cuspinianus Jánost, — a lengyel király János gnéznai érseket s Lengyelország primását, Szidloviczky Kristóf nádort, krakkói főkapitányt és kancellárt s még két várnagyát küldte ki, kik, Szathmáry György pécsi püspökkel és kancellárral együtt, mint választott bírák jártak el ez ügyben. György őrgróf személyesen, Perényi nádor pedig János vajda nevében kijelentette, hogy szívökön viselvé az ország és király ügyét, egyességre hajlandók; gyűlölködésökkel, viszályokkal felhagynak, egymás iránt kölcsönös szeretettel és testvéri érzelemmel viseltetnek s jó és hű alattvalói lesznek Lajos királynak. János vajda a kezén levő Solymos és Lippa várát a bírák jelenlétében, nevékhöz és méltóságukhoz illő tisztességes szavak kíséretében adja vissza György őrgrófnak, ki e várát 22,000 magyar forintért azonnal eladja Perényi nádornak. — A szerződés megszegőjére 40,000 forintnyi büntetést szabtak; ennek egyharmada a királyé, egy a szerződés megtartójáé; egy harmadot a török ellen emelt végvárak oltalmára fordítanak. Az őrgróf még aznap eladta a két várát Perényi Imre nádornak, ez pedig rögtön elcserélte Szapolyay Jánossal és Györgygyel Sárosváráért. Miksa császár, Füssenből 1516. júl. 20. kelt levelében, köszönetét fejezte ki György iránt, hogy jelentékeny veszteségére nem gondolt, midőn ekként szerződött. «Du wellest — írta — in solhem guetem willen gegen vnns beharren, vnd den genannten vnnsern lieben Sun Kunig Ludwigen in getrewem beuelh haben». Teljes bizalmáról, kegyelméről s barátságáról biztosítja s reméli, hogy hasonlót tapasztal az ő kedves fia, II. Lajos részéről is.

György őrgróf Aradban nem volt többé földesúr; annál jobban érdeklődött a zarándi részek iránt. Gyulai várnagyai, 1517-ben Horváth István, 1519-ben Skaricza György, nem csekély károkat okoztak a szomszéd köznemeseknek, kiknek rovására terjeszkedtek, — Simánd lakosságát pedig az aradi káptalan ellen, mely e várost tőle visszaperelte, fölkelésre lázították, a kanonokokat mindennek összeszedték s őket a biztos haláltól csak néhány nemes közbelépése mentette meg. Míg így folyton gyűlöletesebbé tette nevét, saját tisztjei is ellenőrzés nélkül csalták, lopták az őrgróftól; Gál-Ispán gyulai tiszttartó 8000 frtost sikkasztott tőle, a mit ugyan tisztázott azzal, hogy Medgyest eladta, más falvait pedig zálogba vetette az őrgrófnak, másrészt azonban egyremásra vásárolta magának Zaradban a jószágokat s rohamosan meggazdagodott. Simándot, úgy látszik, sikerült megtartania Györgynek. 1523-ban még föltétlenül katolikus

plébánost nevezett ki Simándra; 1524. már ő-maga áttért a protestantismusra s a következő 1525. kikötötte Simánd új plébánosánál, hogy a szentszékhez csak a gyulai tisztek, vagy a simándi bírák meghallgatása után forduljon. A könnyelmű herczeg, ki Budán divatba hozta az álarczos bálokat és a költekezésnek száz nemét, a mohácsi vész után végkép elhagyta hazánkat. Uradalmait, melyek János király — a gyűlölt Szapolyay — hatalmába jutottak, — csakhamar elvesztette. Kinn azonban Bajorországban, Anhaltban, Bayreuthban, Nürnbergben 1527. óta önállóan kezdett uralkodni és csakhamar merészen mondta oda, hogy inkább veszítse fejét, mint hogy hitét — Luther vallását — megtagadja. «Löwer Först, — nit Kop ab!» csillapította őt, a maga rossz németségével, V. Károly császár; s György örgrófnak helyén maradt a feje is, a szíve is. «Jámbor»-nak, «hitvalló»-nak nevezték az ágostai hitvallásúak; ő-maga nem csekély szerepet játszott a világtörténelmi jelentőségű vallásküzdelmekben s ez a fiatalágában könnyelmű brandenburgi örgróf — mint előtte százhat évvel, egy másik brandenburgi, Zsigmond — köztiszteletben, megsiratva hűnyt el 1543. december 17-én¹⁾.

Horváth (Razviai) János és Podmaniczky János kapta 1508-ban II. Ulászlótól a Corvin Kristóf elhunytával a kincstárra szállt Ötvenablaka arad-, Szent-András, Csabacsüd, Szentetornya, Szent-Miklós és Királyság békés- és Donáttornya csanádmegyei falvakat²⁾.

Horváth (Sarlai) Mátyást, Haraszthy Ferencz tisztartóját, nemes ember letére a Bakyak halálra verették, midőn a pálülési szállóhegyeken a boroikat kilenczedelte³⁾.

Horváth (Vizesi) Pál 1485-ben a maga vizesi, király- vagy nagyhegyesi, salánkj, valamint a zarándi Somos, Kecskerez, Kereki, Szederkény, Sokló, Gorsás-Ósi és Gelvács falvakban levő részjórészeit Vizesy Tóbiással elcserélte⁴⁾, azonban már a következő évben eladta Dóczy Imrének⁵⁾.

Hunyadi-család, délszláv eredetű, mely rokonságban állt több délszláv és albán fejedelmi családdal. Ósei hazánkban mint a Balkánról bevándorló néptörödékek vajdái és vezetői telepedtek meg⁶⁾. Vajk, vagy Vuk 1409-ben már a hunyadvári uradalmat kapta, mint Zsigmond király testőr-katonája. Feleségétől, Morsinay Erzsébettől, 2 leánya s 3 fia született; a fiúk: *Fános*, utóbb Magyarország kormányzója, egy másik *Fános*, szörényi bán s *Vajk*⁷⁾. 1434. január 17. a két Hunyadi János, néhai Vajk fia, már Aradmegyében is földesurak lettek, a mennyiben Bázalben Zsigmond király az aradi Papi mezővárost a Maroson levő révvel s más javakkal együtt 1200 arany forinton Oláh Jánosnak, néhai Hunyadi Vojk udvari katona fiának s testvérének, szintén Oláh Jánosnak s örökösének ajándékozta⁸⁾. A következő 1435. évben azonban ugyanők, 300 arany ráfizetése mellett, elcserélték a Lugos környékén levő Komjáti mezővárossal és az

1) A legtöbb adatot a müncheni kir. és a budapesti orsz. levéltár anspachi okleveleiből merítettem. Ezek közül csak néhány van közzétéve. Brandenburgi György magyarországi tartózkodásáról pár év előtt Boroszlóban *Neustadt* Lajos adott ki egy tanulmányt s röviden *Fraknoi* értekezett róla (*Századok*, 1877., 45—60.). A reformatióban vitt szerepéről a legtöbb kézikönyv megemlékezik; egész más hangon, mint a hogy hazai íróink tárgyalják II. Ulászló s főképp II. Lajos udvarában tanusított magatartását. — 2) *DI*. 21848. — 3) *Bunyitay*, II. 167. — 4) *DI*. 19084. — 5) *DI*. 19142. — 6) *Teleki*, a Hunyadiak kora, I. 26—62. *Dr. Réthy* a Turulban, 1884., 137—142. *Csánki*, Hunyadmegye és a Hunyadiak. (A m. tört. társ. kirándulása Dévára. Budapest, 1887. — 8—31. l.) stb. — 7) *Csánki*, id. h. 27. — 8) *DI*. 12574. és *Fraknoi*, Mátyás király, 73.

egész komjáti területtel¹⁾. 1444-ben az aradi káptalan előtt György rácz despota és Albánia ura, felesége Ilona s fiuk Lázár, Gergely és István, valamint leányuk Katalin s ennek leánya, Cilley Erzsébet Világosvárat s a hozzátartozó Siri, Galsa, Meszt, Körösbánya (máskép Czibebánya), Kisbánya (máskép Medvéspataka) mezővárosokat s az ott levő bányákat; továbbá a kalodvai, aranyági, kápolnai, csúcsi, fejdkörösi, halmágyi és ribiczei kerületekben, Zaránd- és

A Hunyadiak címere.

Aradmegyékben levő falvakat, valamint a magyar és oláh nemes várnépeket s az egyházak kegyuraságát Hunyadi János erdélyi vajdának s általa fiainak, Lászlónak és Mátyásnak s minden örökösöknek ajándékozták az összes jogokkal együtt. Különösen fölemlítik, hogy Hunyadi a magáéból 95,000 frtnál nagyobb összeget költött Rác- és Albánországnak a törökök kezei közül való kiszabadítására²⁾. A gyulafejvári káptalan Héderváry nádornak 1445. márcz. 10. kelt parancsára márczius 16. és következő napjain

¹⁾ DL. 12707. — ²⁾ DL. 13785. és 13786. (1489. évi másolat.) Ugyanennek töredéke: Pray-féle kéziratok, XIV., 23. (Budapesti egyet. könyvtár).

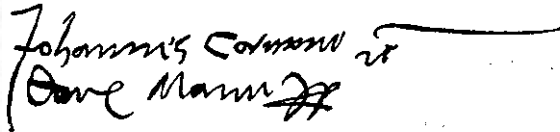
be is vezette a Hunyadiakat ezen javakba, miről apr. 8. tett jelentést a nádornak¹⁾. E szerént kárba veszett Maróthy László macsói bánnak tiltakozása, melyet a Hunyadiak világosvári birtokszerzése ellen szintén a fejevári káptalan előtt emelt²⁾. Hunyadi János vajda már 1445. január 25. készült lemenni Aradmegyébe³⁾, de csak ez év nyarán nézhette meg nagyszerű új uradalmát; június 15. Aradon Serjéni Orros György csanádi alispánt a csanádmegyei Tóti faluval ajándékozta meg⁴⁾. 1446-ban Gúti Országh Mihály és János és Berekszói Hagymás László fia egy-, valamint Hunyadi János másrésről, a budai káptalan előtt oly csereszerződést kötöttek, melynek értelmében amazok Solymosvárra és Lippa mezővárosra való összes jogait átruházták Hunyadira s utódaira, Hunyadi ellenben ez uradalom fejében Bosár mezővárost és Suppán falut, valamint ezek uradalmát adta nekik⁵⁾. Még azon évben Hagymás László és Miklós örökáron, minden jog fenntartása nélkül adta el Solymosvárban s Lippa mezővárosban és uradalmaikban örök- vagy zálogjogon bírt összes részjóságait Hunyadnak⁶⁾. Úgy látszik, azonnal hozzáfogott Solymosvár megépítéséhez s a költségek fedezése végett több nemest is a szöllőtized fizetésére szorított⁷⁾. Várnagygyá Keszy Balázs deákot tette, kit már 1448-ban utasított a kéri 8 ökörrel együtt elidegenített jóságok visszaszerzésére⁸⁾. 1451-ben György despota, békét kötve Hunyadi János kormányzóval, szégyen terhe alatt örök barátságot fogadott iránta s ennek megerősítésére tizéves unokáját, Cilley Ulrik leányát, Erzsébetet eljegyezte fiának, Mátyásnak; s ha ez ígéretet ő vagy utódai nem teljesíthetnék, vagy teljesíteni nem akarnák, akkor egyebek közt az időközben kezökre visszakerült Világosvárat és uradalmát is örökösen átadják a Hunyadi-családnak⁹⁾. Ugyanazon évben ápril 10. Temesvárott a maga világosvári uradalmához tartozó Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdaságában megerősítette Moga halmágyi vajdát¹⁰⁾. 1451. decz. 21. Marczaly János 1000 aranyon zálogba vetette Hunyadi kormányzónak az aradmegyei Nagy-Szécsényt és Papit¹¹⁾ s a következő évben ugyanazon budai káptalan előtt ő s testvérei Nagy-Szécsény, Papi, Kamarás aradi egész falvakat s a bihari Nagy-Léta és Kakat falvak felét a hozzátartozó pusztákkal együtt 600 aranyért örök áron eladták a kormányzónak és fiainak, kik úgyis zálogjogon bírják e javakat¹²⁾. 1453. az aradi káptalan Hunyadit a király parancsára beigtatta Soggya, Supán és Thwerd temesmegyei oláh kerületekbe¹³⁾. Ugyanez évben Hunyadi János Mesztét némely erdélyi birtok fejében elcserélte a Losonczyakkal¹⁴⁾; 1454. febr. 24-én pedig, a király febr. 6-i parancsára Kerekegyház, Iratos, Dombegyház, Asszony, Veres-Vinga és Kerek-Vinga egész falvakba, s Baktornya, Batornya, Két-Sopron, Szihond és Kinged falvak részbirtokaiiba, melyek mind Arad-, Csanád- és «esetleg más» vármegyékben vannak. Erről a káptalan márcz. 10. tett jelentést.

Ez volt «itthon», Aradban a legnagyobb magyar hős, ki 1456. aug. 11. történt elhunytáig a nemzet régi harcsmódojának alkalmazásával számos diadalt aratott a török népen, melynek szultánja benne mégis a világ

1) Münchener It. Ung. Docum. 22. — *Teleki*, X., 159—164. — 2) NRA. fasc. 1066. nro 2. Eredetijét nem láttam. — 3) M. Tört. Tár, 1861., IX. 150. — 4) *Pesty*, Szörényi bánág, III. 46—7. — 5) DI. 13927. — 6) DI. 13974. — 7) DI. 19274. — 8) *Kaprinay-kéziratok*, 43. k. 223. — 9) NRA. fasc. 1524., nro 6. A DI-ban nincs meg. Kiadta már *Spiess*, Archiv. Nebenarbeiten, I. 173. és *Fejér*, Genus, incunabula et virtus J. Corvini, 149. l. — 10) DI. 30188 — 11) Münchener It. Hung. Doc. 33. b. sz. — 12) DI. 14588. — 13) Egyet. Magy. Encycl. III. 670. — 14) DI. 15852.

egyik legnagyobb emberét tisztelte. Mint államférfiú, hat éven át (1446—52.) a legnehezebb viszonyok közt kormányozta hazáját s alapelvül a szigorú igazságot választotta. Feddhetetlen és következetes jelleme, kötelességérzete és honszeretete nemcsak a hanyatlásnak indult lovagkorból magaslik ki, hanem túlél s túlragyog minden más kort és időt is.

Fia, *Mátyás*, a dicsőséges király, aradmegyei birtokait sem választotta szét szorosán a koronajavaktól; az őt egyenileg illető javakat anyjára, a Szilágyi- és Báthory-családokra szállította át. A királyi és Hunyadi-javak pontosabb szétválasztását idővel az tette szükségessé, hogy törvénytelen származású fia, *Corvin János* részére nem látta biztosítottak a trónt; az azért való küzdelemre tehát anyagi erővel kellett őt ellátnia. Az 1473. ápr. 2. született gyermeket már 1484. nov. 11. földesurrá tette a délvidéken²⁾. A nagy király halála után 1490. jún. 17. az ország 33 főura s Corvin János közt kötött szerződés nem érinti a herczeg arad- és zarándmegyei uradalmait³⁾, csak általában jelenti ki, hogy megmarad atyjától bárhol örökölt jószágaiban, kivéve az ország által visszaváltandó Komáromot, Pozsonyt és Tatát. Július 4-én azonban Tolnamegyében, a Sárvizen túl, a Csontmezőn Kinisy Pál szétverte a szerencsétlen trónkövetelő hadait, javait fölprédálta s Munkács, Solymos, Lippa és Medvevárokra, s Rokonok és Lokavecz kastélyokra vonatkozó okiratait is elvette; pedig ezek nélkül nem

Corvin János névalírása.

védhette Solymosra és Lippára táplált igényeit Bánffy Miklós ellen⁴⁾. Egyébiránt Solymos és Lippa kapitánya, Haraszthy Ferencz, 1490-ben már Corvin János embere volt⁵⁾ s maga Corvin is gyakran leuta-

zott úgy békésmegyei (gyulai) uradalmaiba⁶⁾, mint Aradba; ide, a hogy ő maga irta, 1492-ben a török jövetelének híre miatt nem rándulhatott le⁷⁾. A solymos-lippai uradalomban is egyre gyakorolta ugyan földesúri jogait⁸⁾, 1494-ben mégis tanácsosnak látta, hogy erre nézve a kincstárral alkudozzék; minek neszét véve, Bánffy nemcsak eltította őt Solymos és Lippa eladásától⁹⁾, hanem, még azon évben igtató parancsot is eszközölt ki e jószágra II. Ulászlótól¹⁰⁾. A per folyt még 1498-ban is¹¹⁾ s ha oly háborgatásokkal is, mint gyulai uradalmának varsándi, püli stb. falvaiban¹²⁾, fenntartotta földesúri jogait és gyakorolta azokat 1504. okt. 12. történt haláláig. Egyetlen fia, *Kristóf*, csakhamar elhúnyván, özvegyének, Frangepán Beatrixnak kezével György brandenburgi örgróf kapta a gyulai, solymosi és lippai uradalmat. Négy nemzedékben a Hunyadi-család: a vagyonszerző János kormányzó, fia Mátyás, a nagy király, ennek fia János, horvát-, tót- és dalmátországi bán s ennek fiacskája Kristóf 70 éven át Arad- és Zarándmegye legtekintélyesebb uradalmát bírta¹³⁾.

1) Dl. 14800. Közli *Haan-Zsilinszky*, 67—9. 2) *Teleki*, V. 302. — 3) Dl. 19657—8. Ennek jelentőségére nézve l. *Horváth, Magyarok tört.*, III. 241—2. stb. — 4) Dl. 20053. — *Kiadta Hazai Okm.* VII. 484—5. — *Századok*, 1869., 734. — 5) Dl. 19647. és 19682. — 6) *Karácsonyi*: A Hunyadiak békésm. birtokai. (Békésm. tört. társ. évk. XII., 34—56.) — 7) Dl. 19793. — 8) Dl. 19647., 19682., 20185. — 9) Dl. 20226. — 10) Dl. 20184. — 11) Dl. 20773. — 12) Dl. 20281., 26062. stb. — 13) *Teleki*, a Hunyadiak kora, *Csánkinak* kiegészítő dolgozatával 12 kötetben; *Fraknói*, Mátyás élete; *Csánki*, Mátyás udvara; *Horváth*, Corvin János élete stb.

Huszár (Ivánházi) István 1510-ben pálulési szőlőbirtokos¹⁾.

Ilyey-családé 1358-ban Bánliget, Kalánháza, Alsó- és Felső-Zámsor némely része²⁾. Osztályos volt a család a vele egy faluból való Dienessy-családdal s 1455-ön túl a kettőnek története egybeolvad. (L. Dienessy).

Ivánházy László 1485-ben Arad egyik szolgabírája; Gergely 1510-ben pálulési szőlősgazda.

Jakós (Lippai) Imrét és Pétert az aradi káptalan 1470-ben nem igtathatta be az aradi Beseny (Beesen) faluba, mert Bánffy Miklós fegyveresen ellenállt³⁾.

Jaksics (Nagylaki) *István* és *Markó* Aradban 1465. óta szerepelt. Róluk a nemzetiségek fejezetében lesz szó. 1478. István és *Demeter* Fellakot, Serfestet és Farkastelkét kapta Aradban. 1480. a király vizsgálatot rendelt jóságainak háborítói ellen⁴⁾. 1482. a két úr egy illetéktelenül ítélte jobbágya miatt perelt Kőtegyáni Jánossal és Czeczey Lőrinczel⁵⁾. 1483. Mátyás király javokra döntött⁶⁾, s 1484. vizsgálatot rendelt nagyrizatosi, nagylaki, kerekegyházi jóságaik háborgatói, Czeczey Lőrincz és Dóczy Imre ellen⁷⁾. 1487. Jaksics István volt Mátyás egyik kir. biztosa Solymos visszafoglalásánál. 1498. Demeter fiai, *János*, *Demeter* és *György* dombegyházi és iratosi jobbágyaikkal elszántatták özv. Dóczyné vizesi egyik dűlőjét⁸⁾. 1501. István fiai, *István* és *Márk* igényeivel szemben II. Ulászló új adományul adta Szombathelyt a kalodvai pálosoknak⁹⁾. 1503. Jaksicsék a Dóczyakkal egy Vizes és Dombegyháza közt levő dűlő miatt perlekedtek¹⁰⁾. 1508. *Péter* és Demeter basarági tisztókkal, Iván deákkal, az aradi káptalan Evest nevű jóságán hatalmaskodott; 1511., a vizsgálat idején, Demeter már nem élt¹¹⁾. Ugyanakkor az aradi káptalan Istvánt és Márkot eltiltotta a kalodvai pálosok szombathelyi jóságának megvételétől¹²⁾; mégis megvették, miért a káptalan 1517. decz. 12. újra tiltakozott¹³⁾. Ugyanakkor Péter úrral Vizesyék pereltek egy vizesi dűlő miatt. 1530. Jaksics Márk s elhunyt testvérének, Péternek fiai (*Demeter*, *Miklós* és *János*) Fellak várát, szombathelyi részöket és csanádi javaikat 30,000 aranyban elzalogosították Márk nővérének, Polyxenának s leányainak, kiket e javakba 1536. igtatott be a csanádi káptalan¹⁴⁾. Márk halála után leányai, Erzsébet (özv. Dóczy Miklósné) és Scholastica (Zeleméry Lászlóné) olyképen osztottak meg atyjuk örökségén, hogy Scholasticának jutott Nagylak város fele és az egész Mezőhegyes, Királyhegyesfalú, Rákos és Fellak pusztá Csefresd várral, néhány jobbágy Csomorkány csanádi mezővárosban, és a Maroson túl Temesben levő Paterlakához tartozó hét faluból 3 egészen, a hetediknek, Boldogasszony-Paterlakának pedig fele; viszont Erzsébetnek jutott Nagylak másik fele, Sámson és Kútas, felerészben Szombathely, Sasvár vár a mezővárossal, néhány csomorkányi jobbágy s Paterlakának többi része Nagylak várral. Ellenben közös maradt a Lugos körül levő 8 falu¹⁵⁾. Jaksics János magvaszakadtával Ferdinánd király 1558. júl. 26. Torony falut s Dombegyháza és Butonya (Bwthonya) csanádi falvak részeit Ghymesi Forgách Imrének adta¹⁶⁾.

Jász, I. a zarándiak közt.

1) *Müncheni-lt.* — 2) *Pesty*, Krassómegeye tört. III. 42. — 3) *DI.* 18370. — 4) *DI.* 18739. — 5) *DI.* 18874. és 18908. — 6) *DI.* 18974. — 7) *DI.* 20692. — 8) *Fábián*, I. 234—5. — 9) *DI.* 21160. és (1506-ból) *DI.* 21525. — 10) *Tört. Tír.* 1890., 338. — 11) *Fábián*, I. 235. — 12) *U.-o.* I. 208. — 13) *DI.* 22886. — 14) *NRA.* fasc. 1838. nro 92. — 15) *U.-o.* fasc. 759. nro 43. — 16) *Lib. Reg. Ferd.* 338—9.

Karay-cs. 1448-ban a bulcsi apáttól zálogjogon megszerezte, de 1478. már nem bírta többé Újlakot¹⁾.

Kasza (Kaszai) Márton Dóczy Imre az aradi káptalan előtt 1481-ben eltiltotta Hetény megszerzésétől). Solymosvár építéskor Hunyadi János Kasza János kaszai nemest is szőlőkilenczed fizetésére szorította³⁾. Aradban 1561-ben Kasza Jánosé volt Asszonylakának és Ságnak mind a 4—4 telke.

Kasza (Kenézi) Benedek 1484-ben Dóczy Imre egyik nemes tisztje Aradban⁴⁾.

Kasza (Somosi) család 1464—1498. közt szintén aradmegyei nemes⁵⁾. 1522-ben, midőn a kislejtségi malmot Massay Benedeknek, eladták, életben voltak Kasza János felesége, Dorottya s leányai: Katalin (Fügedy Györgyné) és Ilona (Vásáry Andrásné). Velök, úgy látszik, kihalt a somosi Kasza-család.

Kasztha Demeter 1559. június 1-én, Ferdinánd királyhoz való hűtlensége miatt, elvesztette csanád-tompai részjóságait s az aradi egész Két-Sopron falut⁶⁾.

Kálvay (Kálvai) Ferencz özvegye és árvája, Albert, 1539. szept. 21. megvette Petrovics Pétertől a csálai uradalom egy részét⁷⁾.

Káthay (Csegekáthai) Jánosé volt a XVI. század közepén az aradi Szent-Miklós egy része. 1560. júl. 2. Káthay Imre, Kisserjényi Pál és Bethlen Anna kapta, Móré Péter magvaszakadtával, Morócz és Szincse részeit s az egész Alatkát⁸⁾. 1561. Káthay János szentmiklósi, Imre pedig eleki birtokos. Ez időben több jószágot is szerzett a család Zarándban, főkép Mágócsy Gáspár gondosságából, kinek unokanővére, Margit, Káthay Ferenczhez ment nőül. Az utolsó Káthay, *Ferencz*, 1668-ban egyéb javaival együtt Ötvenes, Kovászi, Panád és Cserfalva zarándi (!) falvakat és Csura, másképp Torna aradmegyei pusztáját is örökáron eladta báró Keglevich Miklósnak⁹⁾.

Kebles György mester 1507. mint aradi kanonok és nemes Kebles Albert mint a szódi kastély várnagya vett részt a Pethőknek a szódi kastély uradalmába való beigtatásán¹⁰⁾.

Kenéz János 1518-ben közbirtokos volt az aradi Nyárréven¹¹⁾.

Kenther (Ivánházi) István 1484-ben zarándi alispán¹²⁾, 1485—1487. Aradmegye egyik birtokosa¹³⁾ s 1505-ben ugyanezen megyének egyik követe a rákosi országgyűlésen.

Kerecsényi, l. a zarándiak közt.

Kerey István lippai nemes volt 1475-ben¹⁴⁾.

Kerekegyházy, l. Hermán-nemzetség, 278—9. l.

Kérékgyártó Gergely 1507-ben Báthory György kalodvai udvarbírája volt.

Keresszegi (Kisfaludi)-család 1450-ben Cserteleken, Pókatornyán és Két-Sopronban birtokos¹⁵⁾.

Keserű Mihály boszniai püspök 1519-ben Dóczy Ferenczcel együtt kapta Csályay László aradmegyei javait. (L. Dóczy, 302. l.)

1) A Sztáray-ltból *Csánki*, I. 783. — 2) Dl. 18490. — 3) Dl. 19274. — 4) Dl. 18973. — 5) Dl. 24837., 29826., 19274., 20692. — 6) *Lib. Reg. Ferd.* 411. — 7) *Márki*, Csála és vára, 9—10. — 8) *Lib. Reg.* 473—4. — 9) *Extractus diversarum causarum*. (Aradi lyceumi Ország-könyvtár, »A. 69.« sz. kézirat, 249—250. l. Közöltem Tört. Értes., 1884., 167—8. l.) — 10) Hazai Okm. V. 399—403. — 11) Müncheni lt. fasc. 39. nro 296. — 12) Dl. 18994. — 13) Dl. 19040. és 19244. — 14) Dl. 17660. — 15) A nagymihályi ltból, *Csánki*, I. 785.

Keszy Balázs deák 1448-tól solymosi várnagy, 1451-ben baki földesúr¹⁾, nejével, Anasztáziával, V. László engedelméből Lippán 1455. szept. 17. tett végrendeletében több aradi birtokot hagyott az aradi káptalanra, mely ezért majdan minden héten gyászmisét mondat lelkők üdvéért az aradi egyházban. Míg az örökhagyók élnek, ők élvezik Szombathely, Fejéregyház, Botegyház, Háromoltárom és Kamarás részjórszágainak jövedelmét; Anasztázia még akkor is, ha Balázs halála után férjhez menne; második házasságából születendő gyermekei azonban jogot ne tarthassanak ezen javakra²⁾. 1458. január 23. Szilágyi Mihály kormányzó ezen nemes Literáti Balázs solymosi várnagyot küldte Mátyás királylyá választatásának hírével Kassa város tanácsához, melynek figyelmébe ajánlta Balázs deák megajándékoztatását³⁾. 1468. ápr. 19. Gyulay János és Csanády Ambrus aradi kanonokok azon részjórszágokat, melyeket Keszy Balázs deák az aradi Szombathely s a zarándi Fejéregyház falvakban 600 arany forintért nekik elzalogosított, ugyanazon összeg fejében az aradi káptalannak zálogosították el⁴⁾. Már 1456-ban elzalogosította a csanádi püspökségnek Babost⁵⁾, 1471-ben pedig a csanádi káptalannak Vicze, Keszi, Millenfalva, Sárszó, a három Nádasd, Büvefalva, a két Etre, a két Parti, Zintheri, Száldobos, Dorsz, Miszelec, Udvari, Töviscegyház, a két Mohos, Horpataka és Szent-Miklós-telek, részben a felismerhetetlenségig eltorzított nevű falvakat⁶⁾. 1499-ben Miskey Gergely 2 jobbágyteiket Otlakán olyképp adott fogadott testvéreinek, Keszy Péternek, hogy azt tőle utóbb is csak 50 frt. lefizetése mellett válthassák vissza a rokonok⁷⁾.

Kérő Ferencz 1475-ben lippai várnagy volt⁸⁾.

Kis (Apáczai)-család 1450 körül virágzott⁹⁾.

Kis (Martoni)-család ugyanakkor tünt föl. 1446-ban Simánd, Földvár, Újlak, Fejéregyház és Csegze részjórszágaira nézve a Fejéregyházyakkal egyezkedtek¹⁰⁾. 1484-ben a király a fiúutód nélkül elhunyt martoni Kis Ferencz csegzei javait a Csornayaknak adta¹¹⁾. Zarándban azonban tovább is virágzott a martoni ág. 1517-ben martoni Kis Ferencz jánosházi birtokos volt; négy lánya maradt: Orsolya, Krisztina (Kamuti Hathy Pálné), Ilona és Ágnes¹²⁾.

Kis Pál özvegye, Baky Margit, 1414-ben Pálulése közelében a Mátrahegyen levő szöllejét Maróthy Jánosnak adta el¹³⁾. 1478-ban Kis Balázs fiúutód nélkül hunyván el, Fellak, Serfest és Farkaspatok nevű pusztáit a király a Jaksicsoknak adta¹⁴⁾.

Kis Mihály és Benedek 1494-ben a Báthoryak nemes szolgája volt Aradmegyében¹⁵⁾.

Kolbász (Alsóegregyi), I. a zarándiak közt.

Kolozsváry (Mikeszászai és Kolozsvári) Tamás 1421-ben a Benkékkel osztozkodott Külső- és Belső-Csála, Tófája és Gergerforra aradi falvakon¹⁶⁾; Kis-Csálába 1422-ben ígtatták be¹⁷⁾. Ez alkalommal Kolozsvárról írta magát; de 1426-ban ismét Mikeszászáról nevezte őt, midőn leányait, Dorottyát és Margitot, ugyanazon javakba bevezette az aradi káptalan¹⁸⁾.

1) A nagymihályi ltból *Csánki*, I. 785. — 2) *Fábián*, I. 254—7. — 3) U.-o. I. 219—220. I. — 4) *Tört. Adattár*, II. 328. Csánki szerint (I. 785.) 1469-ben az egész Szombathelyt az aradi káptalannak zálogosította el a Keszy-család. (Perényi-lt. — 5) DI. 30214. — 6) *Csánki*, I. 785. — 7) DI. 20841. — 8) DI. 17660. — 9) *Sztáray*-okl. II. 471. — 10) *Csánki*, I. 784., a nagymihályi ltból. — 11) U.-o. I. 783., a Forgách-lt-ből. — 12) DI. 22974. — 13) DI. 10267. — 14) *Fábián*, I. 253—4. — 15) DI. 20100. — 16) DI. 11116. — 17) DI. 11171. — 18) 11839.

Valószínű, hogy ugyanazon család ez, melyből az Anjouk idejében az első nagy magyar szobrászok, Kolozsváry Márton és György származtak; sőt, hogy Tamásnak ezek közül valamelyik volt az apja.

Könczöl-cs. 1495. aradmegyei birtokos¹⁾. K. Albertnek Gelvácson is volt némi birtoka 1561-ben.

Kőváry, I. Hermán-nemzetség, 278. l.

Krajnik (Fivesi)-család 1450-ben virágzott²⁾.

Krassói Simon 1507. mint szomszéd jelent meg Corvin János özvegyének Lippa, Solymos és Pálulése kastélyaiba való beigtatásánál³⁾.

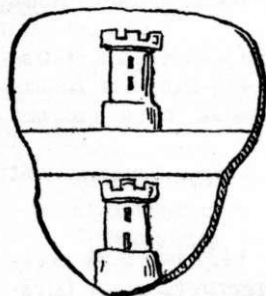
Kulcsár (Csálai)-család okleveles nyoma Aradban 1450. óta⁴⁾. *Tamás* 1484. királyember-jelölt a kalodvai remetéknek a szombathelyi rész-birtok miatt folyt perében⁵⁾. Továbbá említik 1495-ben⁶⁾ és 1498-ban is⁷⁾.

Kutfey (Nagyúti)-család 1452-ben aradmegyei birtokos⁸⁾. 1507-ben Kutfey Harusnak részjóságga volt a sződi kastélyban⁹⁾.

Laczky (Kerekegyházi), I. Hermán-nemzetség, 278—9. l.

Lábatlan Mihály csongrádi főispán unokája *Gergely*, ki 1444-ben Várnánál a törökök fogságába esett. Megszabadulván, világosi kapitány lett. Mint ilyet említik 1458-ban Szilágyi Mihály megszabadulásánál. Poszsinál 1460-ban esett el. Egyik fia, András, zempléni főispán volt, majd a székelyek ispánja. A másik, *Fános*, Zaránd-, Arad- s más szomszédos vármegyékben akart terjeszkedni. 1463-ban az aradi káptalan előtt Telesi Varjasy János és Csiray Benedek tiltakozott az ellen, hogy Albert csanádi püspök, Lábatlan János vagy bárki más Csomorkány, Királyhegyese, Demeny, Rétkert, Fecskés, Nagyfalu, Harmad, Mezehegyese, Palota, Sámson csanádi, — Szent-András, Csabacsüde, Királysága, Donáttornya, Szentertornya, Kútas, Földvár és Kernye békési, — Kun-Ágota, Kupa zarándi s Dombegyház aradi falvakat s az aradi Két-Sopron, Kinged, Szihond, Szombathely, Batonya és Búktornya részjóságait megszerezze¹⁰⁾.

Lándor Sándor 1464-ben kapott czímeres nemeslevelet. A népes (néha Tyopának nevezett) család egy ága Aradba is átszarmazott¹¹⁾.

Lépes-czímer.

Lépes (Váraskeszi, Szádjai és Váradjai) Loránd fia, *Fános*, Szombathelyi Andrást basarági plébánossá nevezvén ki, Dósa Péter csanádi püspök 1407-ben Szombathelyinek megengedte ez állás elfogadását¹²⁾. 1438-ban Váraskeszi Lépes *Loránd* erdélyi alvajda (1427—1438.) mint szomszéd volt jelen a Gyula, Vári, Őszi, Gelvács és Várajt közt eszközölt határjáráson¹³⁾. Váraskeszi Lépes *Bernát* 1505-ben Zaránd egyik követe volt; 1515-ben, halála után, egykori jóságait így sorolják fel: Váraskeszi, Csanakeszi, Talpas, Tótfalu, Monyorós, Ökörítő, Kalocsa, Tolmács, Barakony, Tamány falvak és Sződi puszta¹⁴⁾. — A családnak 1407-ben említett hármas előneve s az a körülmény, hogy 1318-ban Lépes Miklós a maga Perek nevű földét Becsey

1) Dl. 20343. — 2) *Sztáray-okl.* II. 471. — 3) Münchener It. Ung. Doc. fasc. 28. nro 214. — 4) *Csánki*, I. 786., a nagymihályi lt-ból. — 5) *Tört. Adattár*, II. 354—5. — 6) Dl. 20343. — 7) Dl. 20692. — 8) *Sztáray-okl.* II. 471. — 9) *Hazai okm.* V. 399—403. — 10) Dl. 15862. Ez uradalmak egy részét azonban még azon évben Szilágyi Erzsébet, más részét pedig a Maróthy-család kapta. (Dl. 15814. és 15818.). — 11) *Nagy* Iván, VII., 20—22. — 12) *Bölni-lt.* — 13) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 14) Dl. 30270.

Imre Perek és Bodpétörfölde nevű falujával elcserélte, Aradvármegye történetében nagy figyelmet érdemel; annival inkább, mert ezen utóbbi adatot, melyet más helyen (290. l.) Aradra nézve nem fogadhattam el, erősíteni látszik az a tudat, hogy Lépes János a mi Peregünkkel szomszédos Basarágion kegyúri jogot gyakorolt. Tényül csak azt vehetjük, hogy Aradban, honnan Zarándba is átszármazott, igen régi birtokos a Lépes-család. — Az sincs bebizonyítva, hogy ennek arad-, vagy zarándmegyei ágából származott volna az a Lépes György, erdélyi püspök, ki 1442. márcz. 18. hóshalált halt a szentimrei ütközetben¹⁾. Mindenesetre rokonságban állhatott a zarándi Lépesekkel, kik közül Loránd ugyanakkor szintén Erdélyben viselt méltóságot.

Lévay Zsigmond és Zsófia, Forgách Zsigmondné, anyjuk, Anna halálával, 1525-ben tiltakoztak az ellen, hogy Csályai László aradmegyei uradalma idegen kézre kerüljön²⁾. 1539. szept. 21. Lévay Zsigmond özvegye, Anna, a maga és leányai, Anna és Dorottya részére, mégis pénzen kényszerült megvenni a csálai uradalom egy részét³⁾. Utóbb e vár ismét Petrovics, majd a török kezére kerülván, Ferdinánd király 1552-ben megígérte Lévay Jánosnak, Forgách Jánosnak és Pászthóy Jánosnak, hogy azon esetre, ha Csálát, Lugost, Zsidóvárt és Rékast a törököktől visszavenné, azokat, mint jogos tulajdonosoknak, nekik adja⁴⁾. Ebből azonban semmi sem lett.

Lippay-család, melynek jószágait nem ösmerjük, több tanult férfit adott a hazának. Lippay Tamás 1500. Bécsben, Ferencz 1504-ben s Imrē (ki baccalaureus is lett) 1524-ben Krakóban, Kristóf 1544. és Péter 1568-ban Wittenbergben tanult; Ambrus 1519-ben aradi kanonok volt, János deák pedig 1526-ban Tomory egyik vitéze, ki Kassáról 4 mázsa puska-port vitt le Pétervárad oltalmára.

Lőrincz 1290-ben aradmegyei simándi nemes. Fiai 1339-ben János és István⁵⁾.

Macedóniay (néha Mácsadonyay) János 1449. ápr. 26. mint szomszéd tanúskodott a Molnai-pusztá ügyében⁶⁾. 1463. Szeri Pósa István Kasza, Kér, Ároki, Belső- és Külső-Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kiskér, Giroltfalva, Árpatauló, Hidegfő és Papfalva helységeket e családnak s a Forgáchoknak zálogosította el⁷⁾. Időközben (1471.) e javakat a király a gúti Országhoknak és a nádasi Ongoroknak adta; 1472-ben azonban egyebek közt a Macedóniayak is fenntartották igényeiket⁸⁾. 1520-ban Dóczy Ferencz az országbíró előtt kötelezte magát, hogy ha határidőre még nem fizetné azon 2000 forintot, melyet M. Miklóstól kölcsön vett, e hitelezője Temesben Tótfőt és Németit, Aradban Apácza falut, Udvari pusztát s Vizes falu felét s azon részjószágokat, melyeket Papd, Peterd, Csatád, Öcse, Szedecz temes-, Jánosháza, Szent-Márton, Nadab, Háromház, Földhíd, Keszi zarándi falvakban s Tótfalu, Veresegyházteleke, Kidegyházteleke és Cserepegyházteleke zarándi pusztákon bír, elfoglalhassa s az összeg visszafizetéséig használhassa⁹⁾.

Makay Imre 1520. aradi kanonok, Albert 1561. almaszegi birtokos.

1) Négy százados kereszt örökíti ez eseményt Gyulafejérvárott a Lépes- és az Ompoly vize mellett levő Práter-útcza végén. A keresztben Jézus és az átszúrt püspök képe függ. A vetésen keresztül még csak gyalogösvény sem vezet a kegyeletos emlékhöz. — 2) Dl. 24046. — 3) *Fábián*, I. 214—5. — 4) NRA. fasc. 798. nro 2. — 5) *Zichy-okm.* I. 550—6. — 6) *Tört. Adattár*, II. 284—6. — 7) Dl. 15897. — 8) Dl. 17282. — 9) Dl. 23344.

Makófalvy, I. Csanád-nemzetség, 267. lap.

Marczali-család virágkora a XV. század első felére esik. M. Miklós erdélyi vajda volt, ki urát 1415. a konstanci zsinatra is elkísérte. Két fia, *Imre* és *János* 1437. a Duna mellett Verőczét kapta. Ugyanők s atyai nagybátyjuk, Dénes bán fiai, *György* és *István* 1439-ben Aradmegyében Papit és Kingedet, Csanádban pedig Kamarást és Tótit kapták Albert királytól¹⁾, 1442-ben pedig I. Ulászlótól Aradban a két Szécsényi²⁾. Imre csakhamar az ország méltóságai közé emelkedett. Tárnokmester, somogyi és verőczei főispán lett s 1448. hőshalált halt a rigómezei ütközetben. Testvére, János, 1452-ben a maga, továbbá István s ennek fia, János és György s ennek fia László nevében is a budai káptalan előtt Nagy-Szécsény, Papi és Kamarás aradi falvakat, a bihari Nagy-Léta és **Kakat felét a hozzátartozó pusztákkal Hunyadi kormányzónak, ki a nélkül is zálogban tartotta a Marczali-javakat s fiainak 600 arany forintért olykép adta el, hogy ha a kikötött időben azokat ki nem válthatnák, Juta veszprém- és Maros somogy megyei falvakat elfoglalhassák³⁾**. Aradban a Marczaliakkal többé nem találkozunk.

Maróthy, I. Gútkeled-nemzetség, 276—8. lap.

Martoni-cs. 1404. óta említve⁴⁾; 1447-ben birtokos Martoniban és Füvesen⁵⁾. 1485. M. Péter egyik vezér Dóczyék zádorlakai 60 lovának elhajtásakor⁶⁾. Martoni János 1519. Szilasról nevezte magát és ott is lakott⁷⁾.

Mándy Kelemen özvegyének, Bethlen Annának, Ferdinánd király 1560. márcz. 8. *új adományul* adta az ősei által régtől fogva bírt Szentetornya, Csabacsüd és Szent-András békési, Ötvenablakú aradi s Otlaka zarándi falvakban levő részjóságokat, melyekre vonatkozó íratái elvesztek⁸⁾.

Márkusy Dézs fiának, Lorándnak fia, István mester 1343. márcz. 9. az esztergomi káptalan előtt Szolnok-, Bihar- és Aradmegyékben levő birtokait ezer márkáért eladta Becsey Tötösnek⁹⁾. Övé volt az aradi Földvár is.

Mezőgyáni Mihály Muthnoky Mihálylyal közösen kapta a hűtlen Illyey-Dienessy János aradi javait (Zádorlakát egészen s Liki és Deszk részeit), melyekbe az aradi káptalan 1465. be is igtatta őt¹⁰⁾, mi ellen a Dienessyek a következő évben tiltakoztak. Muthnoky pár év múlva elhunyt s Mezőgyáni az ő részét is megakarta szerezni Zádorlakán, Likiben, Deszken, Szöllösön és Szent-Márián, mi ellen azonban az árvák protestáltak¹¹⁾. Itt és Csenezházán levő részjóságait Mezőgyáni M. 1470-ben «testvéri jóindulatból és szeretetből» Dóczy Imrének örökre bevallotta¹²⁾. Így előzte meg az 1478-ban kimondott s rá és Dóczyra nézve kedvezőtlen ítéletet, melyet a kúria a Dienessyek javára hozott. Mihály nagy kort ért; magvaszakadtával a király 1520. ápr. 23. zádorlakai stb. részjóságait Dóczy Ferencznek adta. Nemsokára a zarándi ág is elvesztette javait. M. *Boldizsár* ugyanis (talán az 1499. otlakai birtokos gyanánt említett M. *Máté* és Brigitta fia) János királyhoz szegődvén, 1527. nov. 13. Bánkamarás nevű zarándi faluját I. Ferdinánd Brandenbúrgi Györgynek adta¹³⁾.

Méregh Ferencz 1561-ben Aradban Álmaszeg, Tófó, Ellősfalva és

1) Dl. 13662. — 2) Dl. 13667. — 3) Dl. 14588. — 4) Dl. 9000. — 5) *Csánki*, I. 786., a nagymihályi lt.-ból. — 6) Dl. 19090. — 7) *Bölni*-lt. Nagyváradon. — 8) Lib. Reg. Ferd. 438. — 9) *Zichy-okm.* II. 53—4. és 59. — 10) Dl. 16594. *Csánki* (I. 784.), a beigtatásról megfeledkezve, 1467—8-ra teszi az adományozás idejét. 1512. az országbíró is elrendelte ez igtató-levél kiadását. (Dl. 22284.) — 11) Dl. 16732. — 12) Dl. 10706. — 13) Lib. Reg. I. 67.

Baka, Zarándban Gelvács, Kolt, Miske, Gorsásösi, Szántusháza, Septely és Boros-Megyer falvakban bírt.

Miklós, Máté fia, és István apja, 1290—1339. simándi nemes volt¹⁾.

Mindszenti-cs. 1366. osztozkodott a Telegdiekkel Fizes, Baltaháza, Kovácsfalva, Pozsoga, Hidegfa, Jelenkő, Disznóól, Bonnfalva, Szalatnakuta és Pesztőczfő falvakon²⁾.

Mojzes (Csálai) Miklós halálával Mátyás király az apáczai és kisudvari (aradmegyei) részjóságokat Haraszthy Ferencznek, ez pedig Dóczy Imrének adta. (L. Haraszthy).

Mondolay-cs. 1451. baki birtokos³⁾.

More, I. a zarándiak közt.

Moróczy, I. u.-o.

Muthnoky Mihályt 1465. Mezőgyáni Mihályval egyszerre igtatták be Zádorlaka egész s Liki és Deszk részbirtokába. 1468. már árvái tiltakoztak ezeknek, valamint Szöllős és Szent-Mária aradi falvaknak továbbadományozása ellen. Özvegyét s két fiát (Mátyást és Pétert) 1473. Dóczy Imre megintette ezen részjóságaik visszaváltására⁴⁾. Úgy látszik, nem váltották vissza, mert 1478. a Dienessyek tiltakoztak az ellen, hogy ezeket Dóczy Imre bírja⁵⁾. 1484—5-ben M. Dénes volt a szódi kastély várnagya⁶⁾. 1495-ben M. Mátyás és Péter a csanádi káptalan előtt eladta özv. Dóczy Imrénének s fiának Zádorlaka, Liki, Deszk, Szöllős és Szent-Mária aradi falvakban levő összes részjóságait 2000 arany forintn⁷⁾. 1498. Ulászló el is rendelte Dóczyéknak e részekbe való beigtatását⁸⁾, mi meg is történt⁹⁾. Aradban ezentúl nem szerepelt a Muthnoky- (vagy Mothnoky-) család.

Nadányi, I. Borsa-nemzetség, 261. lap.

Nagy (Asszonylaki)-cs. 1444-ben aradmegyei földesúr¹⁰⁾. Nagy Balázsé 1561-ben Panád, Szent-Pál és Kovászi egyrésze. 1648. Rákóczy György fejedelem megnemesítette ugyan Nagy Ferenczet, de 1649. évi adománylevelében megjegyezte, hogy ősei is háborítatlanul bírták már az aradi Deszk és a csanádi Palota egy részét¹¹⁾.

Nemes (Ivánházi) Mihály 1510. pálülési szőlősgazda¹²⁾.

Nemes (Kaszai)-cs. 1494. aradmegyei földesúr¹³⁾.

Németh (Csegzei)-cs. Aradban 1450. körül virágzott¹⁴⁾.

Olcsárovics Demeteré volt 1561-ben Aradban az egész Marján, Zarándban Kétegyház, Csanádban Varjas, Torna és Batonya. 1566-ban mint lovaskapitány hősiesen esett el Gyula védelmében s legényei mint atyjukat siratták¹⁵⁾. Három utóbbi faluját 1582-ben Szászy András kapta. (L. ezt.)

Ongor (Nádasdi) János, ki már 1449-ben zarándi főispán volt, a gúti Országhokkal együtt kapta 1471-ben Szeri Pósa István magvaszakadtával Aradban Szódi várát s városát, Szent-Pál és Mácsalaka városokat uradalmaikkal, Kaszát, a két Zábrányt, Nyárrévet, Cseralját, Kis-Hodost, Cseralfvát, Hidegfőt, Kért és Árokit¹⁶⁾. 1485. okt. 15. Aradmegye vizsgá-

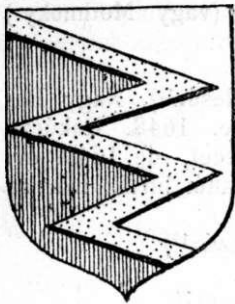
1) *Zichy-okm.* I. 552. — 2) *Csánki*, I. 788. — 3) *Sztáray-okl.* II. 475. — 4) *DI.* 17497. — 5) *DI.* 18120. — 6) *DI.* 19078. és 19098. — 7) *DI.* 20359. — 8) *DI.* 20659. — 9) *DI.* 20716. — 10) *Csánki*, I. 786., a nagymihályi lt.-ból. — 11) *Erdélyi Lib. Reg.* XXIII. 66b—67a. és XIV., 45b—46a. — 12) *Müncheni lt.*, limbus. — 13) *DI.* 20100. — 14) *Sztáray-okl.* II. 471. — 15) *Békésm. tört.* évk. VII., 25., 29. — 16) *Pesty*, Krassómege tört. III. 428., 430. — 1472. a Pósa leányága eltiltotta őt e javak elfogadásától. *DI.* 17282.

latot tartott az özvegy Ongor Jánosné sződi várkapitánya, Muthnoky Dénes és ménesi jobbágyai által Dóczy Imre ellen Likiben elkövetett hatalmaskodások ügyében¹⁾. Fia, Ongor János, 1498-ban sződi várkapitánya, Salathiel Bertalan által elfogatta az aradi templom építéséhez szükséges fák elhozatala végett a rékasi erdőre menő káptalani jobbágyokat²⁾. 1506-ban, midőn az általa jogtalanul elfoglalt sződi uradalmat a Pethőknek visszaadta, II. Ulászló őt *néhai* vajdának írta³⁾.

Orod, I. Arady.

Orros (Serjéni) György csanádi alispán 1445. június 15-én Aradon Hunyadi Jánostól Tóti falut kapta Csanádban⁴⁾. László 1454. február 24. mint szomszéd vett részt Hunyadi Jánosnak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásán⁵⁾. 1475. Orros László és Balázs résztvett Berendy Miklós solymosi várnagynak Lippán való letartóztatásában s Patak-vár ostromában⁶⁾. 1505. febr. 14. Ő. András mint szomszéd volt jelen Ugray Jánosnak némely temesi birtokba való beigtatásánál⁷⁾.

Ország (Gúti és Csálai) Gáspár fiai, *Mihály* és *János* Aradban 1437. Pél, Szárcsaháza és Pongrácz falvakat⁸⁾, Zarándban — már 1433-ban — Földvárt kapták⁹⁾. 1440-ben ugyanők nyerték Solymos-vár és Lippa-város uradalmát 73 faluval, melyet a hűtlen Hagymás László elvesztett. A budai káptalan he is igtatta őket¹⁰⁾. — Utóbb azonban e jószágot **Giskra kapta, ki Ország János leányát vette feleségül. 1471-ben Ő. Mihálynak** ajándékozta Mátyás király a Szeri Póság uradalmainak felét¹¹⁾ s ugyanakkor Ő. *Sebestyén* Gyarak mellett a Mátrahegyen egy szőlőt adott a Miklósyaknak¹²⁾. 1472. Ország Mihályt, Lászlót, Sebestyént és Lőrinczet a Póság, Geszthyek stb. eltiltották némely aradmegyei birtok elfogadásától¹³⁾. 1474. Csálai Ő. *Lőrincz*, János fia¹⁴⁾ péli részjószágába Dóczy Imrét igtatták be¹⁵⁾. 1475. Gúti Ő. Sebestyén Kovásziban egy jobbágytelket adott Szakács Benedeknek¹⁶⁾. 1478. Kovászi egyrészét a Haraszthyaknak adta zálogba¹⁷⁾; ugyanakkor Aradmegye vizsgálatot tartott a G. Ország Lőrincz által Dóczy Imrétől elvett hat ló ügyében¹⁸⁾. 1480. Dóczy eltiltotta Lőrinczet s László özvegyét Gyarak, Kő arad-, Apa és Árki zaránd- s más megyebeli

Ország-czímer.

részjószágok elfoglalásától¹⁹⁾. 1481. meghalt, több mint száz éves korában, Ország Mihály nádor, ki oly jelentős szerepet játszott hazánk történetében; testvére, János, ugy látszik korábban húnyt el, mert 1481. néhainak írják őt, midőn az általa Csálán bírt malomhelyet Csályay László Dóczy Imrének engedte át²⁰⁾. Fiát, Lőrinczet s leányait Dóczy Imre 1482. a Domómál stb. elfoglalásáról vádolta²¹⁾. 1485. mint szomszéd volt jelen Csálai Ország Lőrincz Dóczynak Apácza és Udvari birtokába való beigtatásánál²²⁾. 1486. ugyanő s nagybátyja, Sebestyén, tiltakozott az ellen, hogy Kovászi nevű falujok némely részét Dóczy Imre János csanádi püs-

1) Dl. 19078., 19098., 26031. — 2) Tört. Adattár, 1872. — 379—381. 1. — 3) *Hazai Okm. V. 397—9.* — 4) *Pesty, A szörényi bánság, III. 46—7.* — 5) *Haan-Zsilinsky, 69.* — 6) Dl. 17660. — 7) *Újhelyi-lt. fasc. 3. nro 27.* — 8) Dl. 13093. — 9) Dl. 24523. — 10) Dl. 13597. — 11) *Csánki, I. 786—7.* — 12) Dl. 17208. — 13) Dl. 17282. — 1) *Budai, Lex. III. 22—3.* — 15) Dl. 17872. — 16) Dl. 17709. — 17) *Csánki I. 786.* — 18) Dl. 18017. — 19) Dl. 18318. — 20) Dl. 18549. — 21) Dl. 18640. — 22) Dl. 19040.

pöknek zálogosította el¹⁾. Ugyanazon évben azonban Sebestyén úr az aradi káptalan előtt saját kisöccse, Lőrincz és neje Erzsébet ellen is tiltakozott, mivel ezek Aradban Belső-Csálát s ott levő palotáját külső-csálai részjóságával együtt elfoglalták²⁾. Ennek oka vagy következménye lehetett, hogy Sebestyén úr, szintén 1486-ban, Belső-Csálát a várral, Külső-Csálát, Tófáját, Szárcaházáat, Pongráczot, Jászpélt, Földvárt, Keresztúrt, Panádot, Kovászit, Kőt, Gyarakot és Gergelyforráat, illetőleg ott levő részjóságait, a Haraszthyaknak zálogosította el³⁾. 1487. azonban O. Lőrincz még Jászpélben megtartotta a maga részeit⁴⁾. 1490-ben Aradvármegye közgyűlésén Dóczy Imre O. Lőrinczet eltiltotta néhai Dóczy László javainak megszerzésétől⁵⁾. 1495-ben őt és Haraszthy Ferenczet az aradi káptalan II. Ulászló parancsára felszólította néhai Országgh János leánya, **Katalin**, továbbá férje, **Szuhay Miklós és fiuk**, **Szuhay János leányegyedének Kovászi, Kő, Gyarak, Keresztúr, Panát, Földvár, Pél, Szárcaháza, Pongrácz s mindkét Csála** aradi falvakból való kiadására⁶⁾. 1496-ban Lőrincz Haraszthy Ferencztől 50 aranyat vett föl s ennek fejében Ménesit kötötte le⁷⁾. 1498-ban övé volt a sződi vár egy része⁸⁾. 1500-ban Dóczy Ferencz zádorlakai 3 jobbágyát elfogatta a sződi uradalomhoz tartozó 14 falujának jobbágyai által és csak 19 frt. váltságdíj mellett bocsátotta őket szabadon⁹⁾, — Haraszthyval pedig ugyanakkor csálai palotáját illetőleg egyezkedett¹⁰⁾; az ott kikötött új kőházra azonban már nem volt szüksége, mert még azon évben, vagy a következőnek elején elhúnyt¹¹⁾, s javai idegen kézre jutottak.

Ödönfy (Edenfi) János 1551. Martinuzzi társa Lippa bevételében, 1552. erdélyi alvajda¹²⁾, 1561-ben gyaraki birtokos.

Ölyvedy Bertalan, Jaksics egyik nemes szolgája, 1485-ben Dóczytól fegyveres kézzel hajtott el Zádorlacról 60 lovat¹³⁾. A család ősi fészke, úgy látszik, a zarándi Ölyved.

Paksy Gáspár 1527. márcz. 17. mint aradi főispán, *László* mint aradi nemes vett részt a budai országgyűlésen¹⁴⁾. Gáspár azonban még azon évben mint Ferdinánd híve szerepelt Egernél, Bodó Ferencz elfogatásakor¹⁵⁾. Az előbbi évben két Paksy esett el a mohácsi csatában s utóbb is kitűnt vitézsége által több Paksy; így különösen *Fános* és *Fób*¹⁶⁾. *Kristóf* 1561-ben kapta Szent-Andrást¹⁷⁾. 1702. a Paksy-család «asszonyemberei» 32.000 frt. fejében megváltották a férfiágon kihalt Paksy-családnak Fejér-, Komárom-, Csongrád-, Szabolcs-, Bihar-, Pozsega-, Kőrös- és Orbáscsémegyékben, Békésben Komlóson és Szent-Tornyan, Ótvenablakon és Szent-Andráson levő összes részjóságait¹⁸⁾.

Pan (Knyeziczei, utóbb Borzliki) Mátyás és neje, Borbála, 1000 aranyon vette zálogba az aradi Borzlik mezővárost és tartozékait, mely zálogjogában 1471. febr. 6. erősíté meg Mátyás király. 1471. márcz. 6. az aradi káptalan előtt leánya, Katalin, nevében is ellenmondott Borzlik elajándékozásának.

Panády (Fejéregyházi) Pétert 1430. Varjassy Sebestyén az aradi káptalan előtt eltiltotta Vessző (Wezew) aradi falu megszerzésétől¹⁹⁾.

1) Dl. 19126. — 2) Dl. 24854. — 3) *Csánki*, I. 786. a Forgách-lt.-ból. — 4) U.-o. és Dl. 19259. — 5) Dl. 19614. — 6) Dl. 20343. — 7) Dl. 20422. — 8) *Tört. Adattár*, 1872. — 379. — 9) Dl. 26078. — 10) Dl. 20907. — 11) *Buday*, Lex. III. 23. — 12) *Fábián*, I. 23. — 13) Dl. 19090. — 14) *Fraknói, M. Orszgy.* Eml. I. 100. — 15) *Buday*, Lex. III. 37. — 16) U.-o. 37—40. — 17) Békésm. tört. évk. VII. 119. Nincs igazolva, hogy ez esetben Paksy helyett Papyt kelljen olvasni. — 18) *NRA. fasc. 266. nro 59.* — 19) Dl. 12183.

Papy Ferencz 1491., István 1516—1519. aradi kanonok, Ezsaiás 1548. aradi szolgabíró¹⁾, Lajos 1561. ötvenablakosi földesúr volt 2 portával.

Pathócsy (Iregdi, Eperjesi és Kecskeméti), Aradvármegye egyik legtekintélyesebb családja, mely a Maros mellett fekvő Iregdról, származott²⁾ s erről, majd a szomszéd Eperjesről nevezték. Pathócsy *Miklós* volt az aradi javak megszerzője, ki nőül vevén Maróthy Ilonát, hozományul néhány aradi jószágot kapott. Maróthy János macsói bán legalább 1399. tett végrendelete értelmében elrendelte, hogy, ha örökösök nélkül húnyna el, Pálülését s Levelespatak és Csura aradi falvakban levő részjószágait Patowchi Miklós özvegye, Ilona (az ő nővére) örökölje³⁾. 1418-ban azonban a bán már tiltakozott az ellen, hogy P. *Imre* és Csuray János Keresztúr, Iregd, Hosszúaszó és Pálülése nevű aradi birtokait pusztítsák⁴⁾. 1448. Pathócsy *Miklós* mint szomszéd tanúskodott Molnári-pusztta ügyében⁵⁾. 1449. a család földesúr volt Csura, Buda, Iregd és Keresztúr aradi helységekben⁶⁾. 1453. Irögdí P. Miklós homo regius⁷⁾. Pathócsy *Bertalan* 1479—1483. Szörény egyik bánja volt⁸⁾ és családját, úgy látszik, zavart viszonyok közt hagyta 1483-ban vagy 1484-ben történt halálával. Egyik fiát, Bertalant, Dormányi Miklós fogadta örökbe; leánya, *Orsolya*, Dóczynek zálogosította el anyai jogon nyert Apácza és Udvari nevű birtokait, *János* pedig olykép vett föl Dóczytól 100 frtot, hogy ha azt a kikötött határidőre meg nem fizetné, Buda, Iregd és Keresztúr aradi falvakban levő javait veti zálogba⁹⁾. 1487-ben Aradmegye alispánja volt P. János, kit a következő évben a király örökös szolgálással fenyegetett azon esetben, ha Tompa Mihály kárát meg nem téríti¹⁰⁾. 1492-ben P. *Bertalan* fogadott apjától, Dormányi Miklóstól, az alattányi, kéri és jánoshídi részeket kapta¹¹⁾. Ugyanő és Gúti Ország Lőrincz 1500-ban átengedte csálai palotáját Haraszthy Ferencznek¹²⁾, 1503. pedig az aradi káptalan előtt elismerte, hogy Haraszthy Ferencz neki 400 arany forintot lefizetett¹³⁾. Bertalan a politikai életben is résztvett s 1505-ben ő volt Aradvármegye egyik követe a rákosi országgyűlésen¹⁴⁾. 1504-ben P. *Bálint* özvegye (Csályay?) Orsolya Apácztát és Udvarit 1300 arany forinton örökre eladta *Dóczy Imre* özvegyének¹⁵⁾ Pathócsy Péter, ki Bertalannal osztozott a sződi váron¹⁶⁾. 1514. Dósa György, 1515-ben pedig Bakocs Tamás emberei ellen védte a Brandenburgi György által gondjaira bízott Hunyad várát¹⁷⁾. Bertalannak első feleségétől, ki Cibak-lány volt, *Miklós*, a másodiktól pedig *János* nevű fia született. — Miklós először Bethlen Erzsébetet, másodszer pedig Lévay Katalint vette feleségül¹⁸⁾; ezek egyikétől 1510. táján született fia, *Ferencz*, nagy szerepet játszott a XVI. század politikai változásaiban¹⁹⁾. Hatalmas uradalom várt reá. Nagybátyja, ki 1507. még mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa és Solymos uradalmába való beigtatásá-

1) *Márki*, Csála és vára, 11. — 2) E család származásáról l. *Zsilinszky*, Századok, 1888., 612—4. és *Karácsonyi* (Történ. Ért. 1883., 153—163. és Századok, 1889. 121—130.) becses értekezéseit. *Karácsonyi* bebizonyította, hogy a család nem Békésből, hanem Aradból való. — 3) Dl. 8405. — 4) Dl. 10711. és *Haan*, 47. — 5) Tört. Adattár, II. 303. — 6) U.-o. II. 285. — 7) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 410. — 8) Dl. 18942. — 9) Dl. 18974. — 10) Dl. 19274. és 19391. — 11) *Nagy Iván*, IX. 153—4. — 12) Dl. 20907. — 13) Dl. 21214. — 14) *Katona*, XVIII. 425. — 15) Bálintot már 1485. mint nő embert említik. Dl. 19040. — 16) *Hazai* Okm. V. 399—403. — 17) *Századok*, 1888., 106—7. és Prantner s *Künisch* jelentése a müncheni It-ban. — 18) Amazt *Nagy Iván*, IX. 154., emezt *Botka* (Új M. Muzeum, 1860., 122.) és *Karácsonyi* (Századok, 1889., 130.) említi. — 19) *Zsilinszky*, Patócsy Ferencz élete. Századok, 1888. 611—621. és 714—729.

nál s kit nemsokára (1511.) Pálülése birtokába igtattak be¹⁾. 1536. megosztozott testvérevel, Miklós aradi főispánnal a jószágokon, melyek, Kabos Margittal való házasságából fiai nem születvén, ennek családjára szálltak. S reá szállott utóbb a gyulai és világosi uradalom is, úgy, hogy testvéreivel (Boldizsár, Gáspár, Miklós, Lajos, Bernát, Margit) Arad- és Zaránd-megyék legnagyobb dynastái közé tartozott s Békésvármegye főispánja volt már, midőn atyja 1539. táján elhunyt²⁾. — Öcscse, *Miklós*, 1542-ben szintén mint zarándi főispán szerepelt. Mindketten lelkes hívei Izabella királynénak; mit a kolozsvári országgyűlés is méltányolt, mert, 1542. érelyesen felszólalt, hogy Pathócsy Ferencz továbbra is megtarthassa a gyulai és a világosvári uradalmat³⁾. Ő maga 1543. Csura-Szombatot Möricz Péternek ajándékozta⁴⁾. Uradalmait meglehetősen elhanyagolta, mert többnyire a királyné közelében kellett tartózkodnia, hol folytonosan ellenezte Martinuzzi terveit. E miatt «a barát» őt a szigorúsága miatt elkeseredett nép által elfogatta; csakhamar szabadon bocsátotta ugyan, az egyetértés azonban nem állt helyre. Midőn a Ferdinánd és Izabella között való alkudozások már-már eredményre vezettek, Pathócsy és nagybátyja, Petrovics Péter, Békés-, Arad-, Zaránd- és Temesmegyékben Martinuzzi terveinek meggátolására hadat gyűjtöttek, a szerződés aláírását azonban nem akadályozhatták meg. A testben-léleekben megtört ember sírva búcsúzott el Kassán a királynétól s kibékült a baráttal, ki I. Ferdinánd kegyeibe ajánlotta őt⁵⁾, s még azon évben Pathócsy lovashadnagyai vették vissza Csálát a töröktől⁶⁾. Lippa ostromában személyesen részt vett, a következő évben pedig 6500 frton s Bodókö várának átengedése mellett eladta a gyulai várat a királynak, ki Mágocsy Ferenczet nevezte ki kapitányul. Dombiratóst viszont Henyey Istvánnak vetette zálogba⁷⁾. De még azon évben (1552. ápr.) elhunyt⁸⁾, özvegyet és egy leányt (*Zsófiát*, *Bebek Györgynét*) hagyván maga után. Magvaszakadtával I. Ferdinánd 1563. nov. 30. Pálülését s ősei sásfészket, Eperjest, Pethő Jánosnak s a Kerecsényieknek ajándékozta.

Ferencz testvére, *Boldizsár*, ki 1535-ben még beérte közönséges hatalmaskodással, az aradi káptalan javainak háborításával⁹⁾, bátyjának halála után erősebben kezdett foglalkozni a politikával. 1556. Zarándnál Izabella és János Zsigmond érdekében táborba szállott, hogy megalkotni segítsen az önálló Erdélyt. Boros-Jenő, Dézna, Pankota és Csaba helyőrségét is a maga részére vonta. Hűségét a királyfi Zarándvármegye főispániségével jutalmazta s e méltóságot viselte még 1564-ben is. Saját s testvérei jószágait Ferdinánd már korábban elkoboztatta; csupán Pathócsy Jánost említik még 1561-ben keresztúri birtokosul. Vele záródik Aradban e nagyfontosságú család története.

Pászthory Jánosnak Ferdinánd 1552. megígérte, hogy, ha visszaveheti, csálai jószágait visszaadja¹⁰⁾. 1561-ben csakugyan Panád, Alsó-Csála, Kő és Sáregyház földesurai közt találjuk őt.

Perényi, Abaújból származó nagyhírű család, mely II. Endre idejétől kezdve mind nagyobb javakat szerzett. Perényi *Imre* nádor 1516. jún. 6. olyan szerződésre bírta a Lippa és Solymos uradalmáért versengő Szapolyay Jánost és Brandenburgi Györgyöt, hogy Szapolyay e várakat

1) *Fábián*, I. 249. — 2) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. I. 130—2. — 3) *Rácz*, Zaránd, 122. — 4) *Tört. Tár*, 1830., 267. — 5) *Istvánfy*, Hist. 27. könyv, 302. — 6) NRA. fasc. 822. nro 3. — 7) *Az évre nézve I. Zsilinszky tanulmányát*. (Századok, 1888., 728.) — 8) *Lib. Reg.* 543—4. — 9) *Tört. Tár*, 1890—353. — 10) NRA. fasc. 798. nro 2.

rossz szó nélkül visszaadja az örgrófnak, kitől viszont 22,000 forintot ő, a nádor veszi meg ez uradalmakat¹⁾. György az országbíró előtt azonnal el is adta Solymost és Lippát Perényinek²⁾, ki azonban pár nap múlva már Szapolyay Jánosnak és Györgynek Sárosvármegyében levő Sáros nevű váráért s 11,000 forintért mindjárt átengedte azt³⁾. Az 1519. elhunyt nádor

Perényi-czímer.

fiai közül Péter 1527-ben anyja, Báthory Borbála jogán, megkapta I. Ferdinándtól Gyulát, Sombolyt és Boros-Teleket⁴⁾. Mint temesi comes és a délvidék főkapitánya, érdekelve volt a Maros vidékén; 1528. Ferdinánd ellenében, ő is részt vett Lippa ostromában, de sikertelenül⁵⁾. Egyik királynak sem volt őszinte híve s mint koronaőr, a szent koronát kiszolgáltatta mindkettőnek, sőt maga is vágyakozott reá. Zarándmegyei javain, melyek úgyszólván csakhamar idegen kezekre kerültek, alig tartózkodott s így a reformationnak, melyet az elsők közt vett föl, csak pályája kezdetén, temesi comes korában lehetett a Maros vidékén való terjesztője. Nagyműveltségű s a renaissance-nak hódoló főúr volt, kit a protestáns vallástörténelem magyar János-Frigyesnek nevez⁶⁾.

Perseghy Demeter és Balázs 1449. ápr. 26. tanúk voltak Molnaispuszta ügyében⁷⁾.

Pethő (Gersei) *István*, Szödi Pető fia, már 1449-ben Szödi egyik birtokosa⁸⁾. Családja, a Nádassyak és nádasdi Ongorok rokona, Zsigmond király korában kezdett emelkedni. 1498-ban Pethő László Corvin Jánosnak egyik várnagya volt Solymoson⁸⁾. A szödi kastélyt a családtól Ongor János vajda erőszakosan elvevén, 1506. okt. 29. II. Ulászló gersei Pethő János, György és Ferencz kérelmére ezt és tartozékait (Aradban Mácsalaka, Zábrány és Kasza, Csongrádban Szer és Szent-György, Temesben Hodos, Csanádban Mágócs és Kútas, Krassóban Agyagos és Ménes, Kevében Barlad falvakat) ismét visszaadta nekik⁹⁾ s a budai káptalan már a következő évben bevezette őket¹⁰⁾. *János* Ulászló feleségének, Annának udvarmestere volt, majd az árván maradt királyi gyermekek nevelését vette át és címerébe e gyermekek arcképeit is megkapta. A király 1507-ben a miatt is dícsérte, hogy az egész magyar történetben nincs nyoma valamely Pethő hűtlenségének¹¹⁾. Testvére, *Ferencz*, még 1518-ban is nyárrévi közbirtokos volt¹²⁾. 1551-ben rövid ideig Ferencz fia, *János* volt Lippa kapitánya; a rác zsoldosok fenyegetése következtében azonban kénytelen volt odahagyni a várat, melyet azután Ulemán pasa szállott meg. Utóbb kassai, majd komáromi kapitány, soproni főispán, főpohárnok, kamarás, tanácsos, végre a dunamelléki hadak főkapitánya lett. Övé volt Aradban Háromfűlű, Deszk, Bikács, Ménesi, Szödi, Nyárrév, Zábrány, Bandarlak és Hidegkút egy része¹³⁾. 53 éves korában, 1578. január 22. hunyt el¹⁴⁾. 1561-ben Pethő Péternek Aradban Szent-Pál, Gyelid, Ároki, Deszk, Bike, Bikács, Szödi, Nyárrév, Zábrány, Bandarlak és Hidegkút,

1) Münchener It. fasc. 49. nro 393. — 2) Dl. 22772. — 3) Dl. 22779. — 4) *Káprinay-kéziratok*, 4r. 28. k., 11. l. — 5) *Verancsics*, Összes művei, II. 29. — 6) *Balogh*, Prot. egyháztört. 39—40. — 7) *Tört. Adattár*, II. 285. — 8) *NRA. fasc. 30. nro 36.* — 9) *Hasai okm. V. 397—399.* — 10) *U. o. 399—402.* — 11) *Buday*, Lex. III. 107. — 12) *Münchener It. fasc. 39. nro 296.* — 13) *Fibüán*, I. 22. — 14) *Nagy Iván*, IX. 264.

Ferencz és Ráskay Margit fiának, Gáspárnak pedig Gyelíd és Ároki falvakban voltak részei. A török hódítás következtében a család a dunántúli javakra vonult vissza.

Pethőházy Miklós és János 1475. résztvett az aradi Patak-vár ostromában¹⁾.

Petőfy Balázs liki nemest, ki 1484-ben özv. Ongorné kúriáján lakott, Aradvármegye bizonyosága szerint Muthnoky Dénes szódi várnagy nem verette és nem sebesítette meg²⁾.

Petres (Bernolthi) Benedeket 1449. királyképeül jelölte Hunyadi János a Háromfűlűbe való beigtatáshoz³⁾. 1455-ben Petres János volt Aradvármegye alispánja⁴⁾.

Petrovics (Suraklini)-család Pozsegamegyéből származott át a Tiszán túl levő részekbe s Erdélybe. Aradvármegyében a család egyetlen-egy tagja, *Péter* szerzett jószágot. 1514-ben a temesvári csatában, Dósa György elfogatása által tűnt ki először. A történelemben mint János-Zsigmond egyik gyámja, temesvári comes, Martinuzzi politikájának fő ellensége s mint az «első magyar kálvinista» tűnt ki. 1531-ben lippai várparancsnok volt s kevéssel azelőtt (1528.) szerezhette meg Csála várát és uradalmát. Azonban 1535-ben már János király elvette azt tőle s Podmaniczky Jánosnak adta⁵⁾ és keményen ráírt Petrovicsra, ki az aradi káptalan némely jószágát háborgatta⁶⁾. Petrovics azonban Csála ura maradt egészen 1539. szept. 18-ig, midőn a csálai várba hívott aradi kanonokok előtt a várát és uradalmát nővéreinek, Annának (özv. Lévy Zsigmondnének), Fruzsínának (özv. Russóy Jánosnének) s Katalinnak (özv. Pathócsy Miklósnének) és **Lévy** két leányának, Annának és Dorottyának, **végre özv. Kálvay Ferencz** nének s fiának Albertnek örökaron eladta 6000 írtért⁷⁾. Mikor azonban Ferdinánddal Izabella királyné egyezkedni kezdett, egyik tanácsosa, Kendy Ferencz, már 1544. jan. 22. azt javasolta Ferdinánd követének, Bornemisza Pál veszprémi püspöknek, hogy a király Petrovicsot, ki Munkácsot szerette volna, Temesvárért Zsidóvárral és Csálával elégítse ki⁸⁾. Nem-ugyan Ferdinándtól, de Izabella királynétól valóban meg is szerezte ő 1548. jún. 9. a néhai Haraszthy Ferencz hűtlensége s a Korsai Csorba Ferencz magtalan halála következtében a kincstárra szállt Csála várát s uradalmát (mind a két Csála, Pél, Bartaháza, Kovászi, Panád, Cserfalva, Gyarak, Kevi, Keresztúr, Deszk falut Aradban, továbbá Tergovistyét Temesben s a szörényi Zsidóvárhoz kapcsolt Nadrágot és Zidiniczt) s az aradi káptalan őt e javakba június 20. ellenmondás nélkül be is ígtatta⁹⁾. 1549-ben Csálában Újhelyi János volt a várnagy¹⁰⁾ s úgy látszik, ő tőle is foglalta el a várát 1550-ben Martinuzzinak Petrovics ellen küldött serege¹¹⁾. A következő évben rokonának, Pathócsynak lovasai kikergették ugyan onnan a törököket, uradalmát azonban többé nem használhatta. Az 1552. évi 23. törvényczikk összes adományleveleit megsemmisítette. 1554-ben Konstantinápolyba küldött követe hiában sürgette a viszonyok javítását s **egyebek közt Fellaknak, Lippának és Csálának magyar kézre való visszabocsátását**. 1556-ban Erdélybe sereggel nyomult ugyan s kieszközölte az

¹⁾ Dl. 17660. — ²⁾ Dl. 19001., 19098. — ³⁾ Tört. Adattár, II. 283—4. — ⁴⁾ *Csánki*, I. 786. (Nagyimihályi lt.) — ⁵⁾ NRA. fasc. 1019. nro 7. — ⁶⁾ Tört. Tár, 1890. — 353. s Tört. Adattár, III. 87. — ⁷⁾ *Fábián*, I. 214—5. — ⁸⁾ *Horváth*, Fráter György, 204. — ⁹⁾ *Tört. Adattár*, III. 302—5. *Rócz*, 114—7. *Fábián*, I. 151—2. — ¹⁰⁾ *Szirmay*, Ugocha, 73. — ¹¹⁾ *Horváth*, Fráter György, 265—6.

erdélyi nemzeti fejedelemség megalapítását; a következő évben azonban, 70 éves korában, 1557. okt. 13. vagy 15¹⁾. meghalt az ősz államférfiú és katona. Gyermekei nem maradtak.

Péter, Sixtus fia, Gál és János atyja, 1290—1339. simándi nemes²⁾.

Pilethy Mihály 1561. kaszai birtokos.

Podmaniczky (Podmanini) László fia, Mihály s néhai P. László leányának, Margitnak és Mesztegyői Szerecsen Györgynek leánya, Szerecsen Anna, Giskra János özvegyével együtt perelt 1503-ban Bánffy János-sal Solymosvár miatt, melyre Giskra János öröksége fejében tartottak igényt³⁾. — 1508. P. János és Razvainai Horváth János Ötvenablakát⁴⁾, 1535. pedig János királytól addig is, míg jobb akadna, Csála várát kapta⁵⁾. Testvéreivel, Ráfaellel együtt a Vág völgyében az ú. n. Zsolnavármegyét alakította, honnan folyton dúlták Sziléziát és Morvát. 1542. Ferdinánd száműzte őket, de csak akkor dőlt meg a hatalmuk, mikor összeeszesztek egy Sziléziából rablott szép leány fölött, várukat, Beszterczét pedig elfoglalta a leány bátyja. Mindkét Podmaniczky magtalanul halt meg. A bárói rangot a prusszinoviczi és aszódi ág szerezte meg.

Pongrácz (Dengelegi) *János*, 1462—76. erdélyi vajda, Mátyás egyik jeles vezére, a királytól az Erdőhegyiek elkobzott javait kapta; ő azonban ezeket (Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Sebred, Köbli, Hegenháza) 1472-ben Csentey Benedeknek ajándékozta⁶⁾. Pongrácz 1475-ben Lippa egyik várnagya volt⁷⁾. Mátyás király és Beatrix lakodalmán (1476.) hirtelen halt meg. Özvegye, Erzsébet, már 1483. perelt fia, *Mátyás* nevében a Bánffyakkal, kik az őket zálog címén illető Lippa várát és mezővárost s Töviskvár falut solymosi és borzliki várnagyaik által elfoglaltatták⁸⁾; ő-maga azonban 1484. a Bánffyak idézésére nem jelent meg⁹⁾. 1486. a budai káptalan megidézte Újlaky Lőrincz herczeg

Pongrácz János pecsétje.

nejét, Pongrácz Mátyás leányát, Katalint, mivel nem fogadta el azon zálogösszeget, melyért Bánffyék Lippa várát és várost nagyatyjának elzalogosították s Lippát nem adta vissza tulajdonosainak¹⁰⁾. Bánffyék ekkor erőszakkal vették vissza Lippa várát, a mi nem akadályozta II. Ulászlót, hogy az 1497. évi országgyűlésen ezt nyíltan kimondó Pongrácz Mátyást hazugnak ne bélyegezze¹¹⁾. — A család azonban nem vesztett el minden tért Arad-Zarándban. Az ifjú Pongrácz *Kristóf* 1561. basarági földesúr volt; 1566. kiváló részt vett Gyulavár védelmében, mely alkalommal párbajban ölte meg őt egy török.

Porkoláb (Ósteleki)-család 1478. a gyarmatiak szomszédja¹²⁾. András 1484. tanú az iratosi hatalmaskodás ügyében¹³⁾. Miklós 1510. szőlőtulajdonos Pálülése vidékén¹⁴⁾. Dénes 1554. Talpas ostrománál esett el. Özvegyének Tótfaluban, Város-Kesziben, Talpason, Ökörítőban, Tolmácson és Barakonyban 1561-ben 17 portája volt.

Porteleky Benedekné, Vácsonyi Mátyás özvegye, a maga és gyermekei (Porteleky Mátyás és Gáspár, valamint Vácsonyi Ilona) nevében

¹⁾ Szilágyi, Erdélyi Országgy. eml. II. 25. — ²⁾ Zichy-okm. I. 552. — ³⁾ Dl. 21224. — ⁴⁾ Dl. 21848. — ⁵⁾ NRA. fasc. 1019. nro 7. — ⁶⁾ Csánki, I. 750. — ⁷⁾ Dl. 17660. — ⁸⁾ Dl. 18791. — ⁹⁾ Dl. 18896. — ¹⁰⁾ Dl. 19129. — ¹¹⁾ Dl. 20629. ¹²⁾ Dl. 18042. — ¹³⁾ Dl. 19048. — ¹⁴⁾ Münchener It., rl. rész.

1522. márcz. 22. az aradi Csolton levő részjóságait elcserélte az aradi káptalan zarándi Nagy- és Kis-Sáros nevű egész falvaival¹⁾.

Pósa (Szeri)-család őse Pósa, kinek fia *János* 1290-ben rábírt a Csanád-nemből való kiskorú Pált, hogy tiltakozzék Simánd eladatása ellen²⁾. E János fia lehetett Szeri *Pósa*, 1325. sebesi és élyedi várnagy, 1330. harami főispán³⁾. Aradban ő a Csanád-nemzetség birtokainak rovására terjeszkedett. Már 1326. eltiltotta a vele egy nemzetségből származó Og és Bor fiait, hogy Illésmonostort elidegenítsék⁴⁾. 1343. Pósa mester krassói főispán szolgája, Baky Péter, az aradi káptalan előtt az ellen tiltakozott, hogy Rajky Lukács az érsomlyói vár több birtokát elfoglalta⁵⁾. Nyílt perben állott ekkor már, Ároki birtoka miatt, Sándor fiával, Péterrel s társaival is, ez ügyben azonban 1342. okt. 13. halasztást kapott⁶⁾. 1344. ápr. 24. Szeri Pósa, János és God mesterek az aradi káptalantól négy évre 20 lippai márkáért bérbe vették a Tisza mellett levő Morotva-halasztavat⁷⁾. — Szeri Pósanak öt fia maradt; László, János, Balázs, István és Miklós⁸⁾. Unokája lehetett egy másik Szeri *Pósa*, kinek fia, *Péter*, 1418. az aradi Fejéregyház és Szécsény betelepítését Fejéregyházy Benedekre bízta⁹⁾. 1446—9. Kebles, 1450. Simánd és Földvár, 1463. Kasza, Kér, Ároki, Belső- és Külső-Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kis-Kér, Giroltfalva, Árpatarió, Hidegfő és Papfalva¹⁰⁾, 1471. Martoni még az ő családjának jósága¹¹⁾. Az 1463-ban említett jóságokat «nagyaság» *István* úr, Szeri Pósa fia, szorult helyzetében 2000 forintért a Forgáchoknak és Macedóniayaknak zálogosította el. Pósa János 1471-ben meghalván, fiú-ágon magvaszakadt; 1472-ben néhai Pósa György leánya, Anna, továbbá Macedóniay János, Forgách Felix s a Szeri- és Geszthy-nemesek János úrnak több csongrádi és Bike, Kér, Elzen, Bodorlaka, Deszk, Háromfűlű, Nyárrév, Tót-Hodos, Zábrány és Kasza nevű aradi falujára igényeiket fenntartották¹²⁾.

Pörségny Benedek 1449. királyemberül volt jelölve a háromfűlűi igtatás alkalmával¹³⁾.

Pösztócsy (Pevstoch) János fiának, Miklósnak, Mihály aradi prépost 1384. megengedte, hogy Arad mv. határában Szent-Péternek emberemlékezet óta elhagyott templomát saját költségén helyreállíthassa¹⁴⁾.

Ragyvay Simon 1559. augusztus 1. Radnán részjóságot kapott I. Ferdinándtól¹⁵⁾.

Ravazdy (Asszonylakai) *Péter* 1454. mint szomszéd volt jelen Hunyadi Jánosnak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásánál¹⁶⁾. Özvegye, Ilona s fia, *Miklós*, 1466. Garay Jánossal s Péterrel az aradi Kisfalud birtoka miatt egyezkedett¹⁷⁾. E Miklós 1475. Pongrácz János nemes szolgája volt¹⁸⁾. 1497. feleségéül Keczer Annát említik¹⁹⁾. 1498. *Péter* és testvére, Miklós, fát adtak az aradi templom építéséhez s u.-a. évben mint királyemberek is szerepeltek²⁰⁾. 1505. Péter mint szomszéd jelent meg Ugray Jánosnak a temesi Gyarmatba való beigtatásánál²¹⁾. Az ezévi országgyűlésen ő volt Arad egyik követe²²⁾. 1507. Péter úr mint szomszéd vett részt Pethőék-

1) *Adattár*, III. 85—7. — 2) *Zichy-okm.* I. 557. — 3) *Anjouk.* okm. II. 196. — *Kovachich*, Suppl. ad vest. com. I. 272. — 4) *Anjouk.* okm. II. 259. — 5) *U.-o.* IV. 321. — 6) *U.-o.*, 268. — 7) *U.-o.*, 412. — 8) *U.-o.* 268. — 9) *Sztúray-okl.* II. 192. — 10) *DL* 15897. és *Csánki*, I. 787. — 11) *Forgách-lt. Csánki*, I. 787. — 12) *DL* 17282. — 13) *Adattár*, II. 283—4. — 14) *DL* 7064. — 15) *Lüb. Reg. Ferd.* 407. — 16) *Haan-Zs.* 69. — 17) *Erdélyi muzeum.* Tört. Tár, 1890., 114—5. — 18) *DL* 17660. — 19) *DL* 20623. — 20) *Tört. Adattár*, 1872., 379—81. *DL* 29891. — 21) *Újhelyi-lt.* III. 27. — 22) *Kovachich*, Suppl. II. 336.

nek a szödi uradalomba való bevezetésén¹⁾. 1510., mint sági földesúrnak, határvillongása volt Dóczy Ferenczczel²⁾, kivel 1511. is perelt, de ekkor választott bíróságra bízták ügyöket³⁾. 1513—14. Asszonylakán György örgrófnak egy, a Maroson lehajózó jobbágyát elfogatta és — a vám megtagadása miatt — csak 12 frt. váltsággal akarta szabadon bocsátni⁴⁾. A nagylaki csatában még azon évben május 28. a parasztok fogságába esett Péter úr, kit azután a fölkelők kegyetlenül megöltek⁵⁾. Özvegye, Mártha és fia, *Fános*, bosszút akartak állani megkínzóján s gyilkosán, Kis Lőrinczen, kit pedig még 1508. épen Ravazdy Péter szabadított ki a gyulai várkapitány rabságából s kit földbirtokkal és szabadossággal is jutalmazott. Most elfogatta János úr a hűtelen jobbágyot s a királynak 1515. decz. 21. és 1516. jan. 16. kelt rendeletére sem bocsátotta szabadon⁶⁾. Ezen Ravazdy Jánostól Ferdinánd 1559. jún. 1. elvette s továbbadományozta Fűpereget, Tompát, Kurta-Fejéregyházát, Batonyát s Baktornyát⁷⁾. Mindamellett 1561. még részjóságai voltak Kesziben.

Répás (Ségi, vagy Pörségi)-család 1466. óta szerepel Aradban⁸⁾. Répás Mátyás 1485—95. Aradvármegye esküdtje volt⁹⁾.

Rozgonyi István 1439. a Harapki Bothosokkal együtt kapta Albert királytól a hűtlen Mihály rácz vajdától elkobzott Sárszót és Keszit. Feleségétől, Szentgyörgyi Czecziliától, a galambóczi hősnőtől született fia, János fiát, István aradi főispánt 1519. a maguk világosvári uradalmában osztályos atyafivá fogadták a Báthoryak¹⁰⁾.

Russóy János özvegye, Fruzsina, 1539. megvette Petrovicstól a csalái uradalom egy részét, de csak pár évig volt az övé¹¹⁾.

Sár Domokos 1318. jún. 7. kapta Károly-Róberttől az aradi Fülöpteke és Rigácsteleke nevű földeket, melyekbe őt az aradi káptalan jún. 14. már beigtatta¹²⁾. Sár Pál 1335. szept. 20. az aradi káptalan előtt kétsége vonta Balázsnak, Tamás fiának nemességét¹³⁾.

Sárosy, l. a zarándiak közt.

Sebesy (Dawchi) János 1507. mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa, Solymos és Pálülése kastélyaiba való beigtatásánál¹⁴⁾.

Séggy Ambrus 1475—1489. aradi szolgabíró volt¹⁵⁾. 1510. S. Kelemen pálülési szállósgazda¹⁶⁾. 1532. Zarándvármegye — a Massayak ellenében — Óstelek jogos birtokosának jelenté ki Kemecsei Séggy Pált¹⁷⁾.

Serjényi Máté 1449. királyemberül volt jelölve a háromfűlű igtatáskor¹⁸⁾. Pál 1561. Két-Sopron és Ivánháza földesura. Rokona lehetett Miklós, ki 1566. hősies részt vett Gyulavár védelmében.

Simonfy-család 1479. ellőfalvi (aliosi) birtokos¹⁹⁾. Miklós 1485. Köb-lösről írta magát²⁰⁾.

Sizman Ferencz magvaszakadtával Gyorok aradi falut I. Ferdinánd 1559. aug. 1. Zagyva Simonnak adta²¹⁾.

Somlyay László 1481—9., az idősb Mihály 1489—91., az ifjabb 1491—1518. és Ferencz 1507. aradi kanonok volt, kétségkívül aradi birtokos családból.

1) *Hazai Okm.* V. 399—403. — 2) *DL* 22061. — 3) *DL* 22170. — 4) *Müncheneri-lt.* A solymosiai kérelme. — 5) *Márki*, Dósa, 122. és *Künisch* jelentése, 2. l., müncheni lt. — 6) *Müncheneri lt.* XLVI. 371. és XLIX. 391. — 7) *Lib. Reg. Ferd.* 411. — 8) *DL* 29826. — 9) *DL* 19040., 19470., 19589., 20343. — 10) *DL* 23295. — 11) *Márki*, Csála, 9—10. — 12) *Anjoukori okm.* I. 473—4. — 13) *Hazai okl.* 206. — 14) *Müncheneri lt.* XXVIII., 214. — 15) *DL* 16670., 19083., 19470. — 16) *Müncheneri lt.* — 17) *Bölöni-lt.* Nro 17. B. — 18) *Adattár*, II. 283—4. — 19) *Pesty*, Krassó, III. 451. — 20) *DL* 19083. — 21) *Lib. Reg. Ferd.* et Max. 414.

Somosy, I. a zarándiak közt.

Sövényi László 1454. V. László királyember-jelöltje Hunyadinak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásánál¹⁾.

Stanissa (Váradjai) András és Péter 1507. mint szomszéd volt jelen Pethőéknek a szódi uradalomba való bevezetésénél²⁾.

Surky Sandrinus 1449. mint «comprovincialis» tanúskodott Molnaispuszta ügyében³⁾.

Szakács (Sekacz) Mihály lippai nemes kiváltságai iránt, melyeket János királytól nyert, Izabella királyné 1540. tiszteletre intette a lippai tanácsot⁴⁾. V. ö. Bereczkfy, 291—2. l.

Szapolyay Benedeknek, a család ősapjának fia, Tamás (1350—8.) mint csanádi püspök működött ugyan már e vidéken, igaz fényt azonban csak Mátyás király idejében nyert a család. Aradban István nádor fia, *Fános* szerzett jószágot. Szepesváron 1487. született; már 1510. erdélyi vajda volt s a nemesség vezére, főkép Dósa leveretése után. E háborúban a parasztoktól Solymos és Lippa várát is elfoglalta és 1516. csak a német-római császár s a magyar és lengyel király közbenjárására bocsátotta ismét vissza György brandenburgi őgrófnak, ki azonnal Perényi nádornak, ez pedig neki adta el a két várát s uradalmát. Érthető tehát, miért támogatta őt oly lelkesen Arad- és Zarándvármegyék nemessége, midőn a mohácsi veszedelem után Tokajban a királyválasztásról folyt a tanácskozás. A Dóczyak, Báthoryak, Bebekék, Czibakok, Petrovicsok, Glesánok, Bodók, mindannyian aradi urak, buzgó hívei voltak. 1526. nov. 10. az aradiak élénk részvétele mellett koronázták királylyá s már a következő évben, Cserni Jován lázadása leverésében, bőven tapasztalhatta a király az aradiak hűségét, mely futásának szomorú napjaiban sem tört meg. Ezt azzal jutalmazta János király, hogy 1529. sz. kir. rangra emelte Lippát, hol azontúl is többször tartózkodott. Az 1538. nagyváradai békében az általa szerzett javakat is biztosította családjának. — 1539. nőül vette Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát, kitől János-Zsigmond nevű fia született. A király 1540. júl. 22. elhunván, Szulejmán szultán 1541. aug. 29. Erdélyre szorította a Szapolyay-ház uralmát s Izabellának és fiának székhelyül Lippát, illetőleg Gyulafejérvárt jelölte ki. Ez időtől kezdve egészen a török hódításig (1552.) Lippa királyi birtok gyanánt szerepelt és virágzásnak indult.

Szállás comes, Moka fia, 1290. többedmagával megvette Csanády Dénestől Simándot. 1339-ben Kozma, Miklós és Simon nevű fia élt⁵⁾.

Szász (Ségi) András és Ambrus 1485—1487. aradi szolgabíró⁶⁾ és ségi földesúr volt.

Szegedy (Zygedy) 1485. zádorlakai birtokos⁷⁾.

Szentgyörgyi (Bazini) *György* gróf, egy 1209 óta gyakran emlegetett család tagja, nőül vevén Bothos András leányát, ipának fiúutód nélkül való halálával 1455-ben V. Lászlótól megkapta a Bothos-uradalom

A Szapolyay-czímer.

1) *Haan-Zs.* 68. — 2) *Hazai okm.* V. 399—403. — 3) *Adattár*, II. 303. — 4) *Új helyi-kt.* II. 37. — 5) *Zichy-okm.* I. 550—6. — 6) *Dl.* 19078., 19083., 19244., 19274. — 7) *Dl.* 19040.

felét. Ez uradalom Valkóban 18, Szerémben 5, Bácsban 2, Aradban 8, Csanádban 9 s Baranyában 1 faluból állott¹⁾. A Bothosok és Szentgyörgyiek régi hívei voltak a Habsburgoknak. Györgynek atyja, György, 1438—9. koronaőr volt s ő juttatta 1439. Erzsébet özvegy királyné kezére a koronát; fia, az itt említett György, kit V. László ekként kitüntetett, 1459-ben III. Frigyes császárhoz pártolt át, mire Mátyás megfosztotta javaitól. Később ugyan erdélyi vajdává tette Györgyöt a király s másodszor is megkegyelmezett neki, midőn Erdélyben önmagát kiálltatta ki királyúl, a Bothos-javakat azonban többé nem adta neki vissza. (L. Bothos, Herczegh).

Szentmiklós-családnak 1484 óta van emlékezete²⁾. Ősi fészke az aradi Szent-Miklós. Kozma 1507. mint szomszéd vett részt a Pethőknek Sződibe való beigtatásánál³⁾. 1510. ugyanőneki Pálülése hegyein is volt szölleje⁴⁾. 1561. Sz. Balázsé Szent-Miklósnak és Ellősfalvának egy része is.

Szenttamás-család, mely már 1479. Kerekiről írta magát s akkor Zaránd nemesei közé tartozott⁵⁾, csakhamar Aradba származott át, hol az apáczai és udvari igtatásnál Sz. Barnabás és Tamás homo regiusul volt jelölve⁶⁾. 1510. Tamás még élt és Jánossal együtt szölleje volt Pálülésén⁷⁾. Ezen Jánost 1517. mint aradi szolgabírótl említik⁸⁾. 1510—17. Erdőkerekinek írta magát a család.

Szeri-Pósa, I. Pósa, 331. I.

Széchenyi Tamás mester, Farkas nógrádi főispán fia s Bota unokája, 1318—1330. Arad-, Bács-, Csongrád-, Közép-Szolnok-, Bars-, és Szerémmegye főispánja, a kunok bírása, majd tárnokmester és erdélyi vajda, Hasznos és Solymos várnagya, végre országbíró. Mint ilyen hunyt el 1354-ben. Családjának valószínűleg ő szerezte meg az aradi javakat. 1341. okt. 6. a Tamáshidával szemben fekvő Endrelakát átengedte Lőrincz fiainak a gömöri Csamatelekért és Konrádföldéért¹⁰⁾. Két fia maradt: Mihály, budai prépost, majd váczyi s végül egri püspök († 1377.) s Kónya Miklós szőrényi bán és pozsonyi főispán¹¹⁾. Ez utóbbinak fiai, Frank mester, szőrényi bán és zólyomi főispán, valamint Simon mester 1388-ban Krassó-, Temes-, Keve- és Aradmegyében fekvő birtokait elcserélte Zsigmond királyllyal¹²⁾; 1389. azonban Mária királynétől az aradi Györgytelek falut kapták¹³⁾.

Székely Miklós 1443—4. Aradvármegye alispánja volt.

Székely (Vajai) Balázs 1559. máj. 30. Tövisgyházon és Újfaluban, jún. 1. pedig Két-Sopronban s néhány csanádi faluban kapott részjóságot I. Ferdinándtól¹⁴⁾. 1561. Sz. Péter kétsoproni földesúr.

Székelyszeghy Antal 1497. Arad egyik alispánja volt¹⁵⁾. 1498-ban embereivel Csolton és Ségen 200 aranyra rugó kárt okozott az aradi káptalannak¹⁶⁾. 1548., mint homo regius, Sz. János adta át a csálai vár uradalmát Petrovicsnak¹⁷⁾.

Szigethy András 1485. zádorlaki nemes volt¹⁸⁾.

Szilasy, I. a zarándiak közt.

Szilágyi (Horogszegi) *Mihály* unokaöcscseitől, Hunyadi Lászlótól és Mátyástól 1456-ban, V. László király temesvári látogatása alkalmával,

1) *Dl.* 14942. — 2) *Dl.* 18932. — 3) *Hazai okm.* V. 399. — 4) *Müncheni-lt.* — 5) *Dl.* 30219. — 6) *Dl.* 19040. — 7) *Müncheni-lt.* — 8) *Fábián*, I. 208. — 9) Bővebben e könyv 144—5. lapján. — 10) *Anjouk. okm.* IV. 148—155. — 11) *Nagy Iván*, XII. 343—4. *Wagner*, *Collect. general.* II. 130—8. — 12) *Pesty*, Szőrényi bántság, I. 266. — 13) *Dl.* 7539., 7555. — 14) *Lib. Reg.* 392—3., 411. — 15) *Dl.* 20573. — 16) *Adattár*, 1872., 379—81. — 17) *Rács*, 116—7. — 18) *Dl.* 19040.

kapta Világosvárt több faluval. 1458. márcz. 19. és május 14. már mint az ország kormányzója jelent meg Szilágyi Mihály Lippán¹⁾, melyet emberei már az 1457. évi forradalomban megszállottak²⁾. Varjast 1458. mint kormányzó adta a kalodvai pálosoknak. De még azon a nyáron elfogatta és Világos várába záratta őt öcsce, Mátyás király, s onnan csak 1458. nov. 28. szabadult ki. Mátyás különben 1459. szept. 9. visszaadta zarándi javait³⁾. Az öreg hős 1460-ban, mint hadi fogoly, Konstantinápolyban a vérpadon végezte életét. Özvegyénél, Báthory Margitnál a király 1461-ben Diód- és Világosvárt s Túr és Varsány városokat továbbra is meghagyta az azokból szedett királyi ötveneddel együtt; továbbá nász- és jegyajándéka s minden egyéb követelése fejében, melyet férje után támaszthatna, Világosvárat Meszttel s azok uradalmával együtt, végre Túr s Varsány városokat 7000 aranyforintért a kincstár által zálogba vétette, más szóval — a nevezett összeg erejéig — magára vállalta Szilágyi Mihály adósságainak kifizetését⁴⁾. Mikor az özvegy 1464-ben Bánffy Pálhoz ment nőül, a kincstár Szilágyi uradalmait a Báthoryaknak adta el. Ugyanakkor azonban földesasszonyná tette Aradban saját édes anyját, Szilágyi Erzsébetet is, ki különben a férje után örökölt Ötvenablakában s egyéb helyeken mint tulajdonában intézkedett⁵⁾. 1463. Dombegyháza, Kupa, Batonya, Donáttornya és Szentetornya falukat s Kerekegyház és Nagyfalú felét ajándékozta neki, az oklevél szavai szerint «mind Aradvármegyében»⁶⁾. A következő évben a donáttornyiak még panaszkodtak, hogy őket, kik Szilágyi Erzsébethez tartoznak, a varjasi határban levő rétjeiken a Jaksicsok háborgatták⁷⁾. A nagyszony, kit a történelem és költészet egyaránt dicsőrkörrel övez, 1484. táján hunyt el s birtokait a kincstár örökölte.

A Szilágyi-czímer.

Szödy-család 1438. szödi birtokos⁸⁾.

Szuhay Miklós neje, Országh Katalin s gyermekeik, Katalin és János részére, II. Ulászló 1495. az Országh-féle aradi javakból kiadatni rendelte a leányegyedét⁹⁾.

Tamás, György fia, 1290. simándi nemes volt; 1339. Sebestyén és Péter nevű fiai éltek¹⁰⁾.

Tar (Tótváradjai) Tamás fiai, Mihályt, Balázst és Mártont, Izabella királyné 1549. febr. 2. megerősítette Tótváradján levő házukra nézve a régi királyoktól nyert minden kiváltságukban¹¹⁾.

Tarcsay (Tótselymesi) *Fános*, 1490. brucki kapitány, 1505. a székeltek ispánja, Aradmegyében 1494-ben számos jószágot kapott özv. Dóczy Imrénétől; II. Ulászló azonban meghagyta az aradi káptalannak, hogy az erről szóló bevallást addig ki ne adja, míg az országbíró küldöttjei az ügyet meg nem vizsgálják¹²⁾. Ugyanakkor őt és feleségét, Bethlen Sárát, kinek kezével a Bethlenek zarándi javaira igényt támasztott, elmarasztalta a Dóczy Imre hagyatékához tartozó Betlenősi, Seprős, Bodon és Csókás-telek falvakban Véglesi Justh András ellen elkövetett nagyobb hatalmas-

¹⁾ *Mátyáskori* dipl. eml. I. 15—16., 25—26. — ²⁾ *DL* 15423. — ³⁾ A milánói követ jelentése szerint »Li vien conceduto el suo honor, el Contado de Bistrize et tutto quello perpetualmente el Re li havea dado, et luy de restituere *Lippa et il castello*, che havea et ha in suo manj« stb. (Dipl. Eml. I. 65.) Lippa helyett kétségtelenül Világost kell érteni. — ⁴⁾ *DL* 15567. — ⁵⁾ *DL* 15836. stb. — ⁶⁾ *DL* 15814. *Haan*, 71—2. — ⁷⁾ *DL* 16153. — ⁸⁾ *Szűráy-okl.* II. 344. — ⁹⁾ *DL* 20343. — ¹⁰⁾ *Zichy-okm.* I. 551. — ¹¹⁾ *Fübián*, I. 147—8. — ¹²⁾ *DL* 20154.

kodás miatt¹). Csak leányai maradtak; Katalin Podmaniczky Mihályhoz, Lucza egy Hagymásyhoz ment férjhez. Tarcsay *Ferencz* 1504. özv. Dóczynéval és Dóczy Ferenczcel s Lászlóval együtt özv. Pathócsy Bálintné²től 1300 arany forintot megvette az aradi Apáczá³t s Udvarit⁴); 1511. pedig Dóczy Ferencz 3000 forintért s azért, hogy az ellene s testvérei ellen indított támadásban Lipcse és Saskó várakat megvédelmezte, aradi, zarándi és temesi részjóságait Tarcsay Miklósnak vetette zálogba, — úgy látszik azonban, csak rövid időre⁵). *Miklós*, Mátyás király egyik vezérének, Tamásnak fia, Bánffy Dorottyát vette feleségül; 1526. Mohácsnál mint sárosi főispán esett el.

Tánczos, l. a zarándiak közt.

Társy, l. a zarándiak közt.

Telegdy, l. Csanád-nemzetség, l. 266. lap.

Temesközy-család 1463. kupai közbirtokos⁴).

Temérdekegyházy-család 1444-ben a Fejéregyházakkal együtt volt földesúr az aradi Simánd, Petercse, Told és Berbencze falvakban s 1452. Tót-Berbencze-pusztán⁵).

Töpe Péter feleségét, Katalin »urnó«-t, Ménesiben 1485. Muthnoky Dénes szödi várnagy megverette⁶).

Újlaky Sebestyén, talán ugyanaz, ki 1552. Szigetvárát Horváth Márkkal együtt vitézül védte, 1561. ötvenablakosi földesúr volt.

Vad-család 1444-ben baki földesúr⁷).

Vadas (Ivánházi) László, 1485. aradi szolgabíró⁸), 1487-ben szintén panaszt emelt Bánffy ellen, hogy jogtalanul szedi tőle a szállókilenczedet⁹). — 1399—1446. közt pörségi Vadasokat is említnek¹⁰).

Vajdafy (Csurai) András 1510. szállósgazda Pálulése vidékén¹¹). 1557. nov. 26. Vajdafy Dömét, mint hűtelent, I. Ferdinánd megfosztotta zarándmegyei javaitól¹²).

Varjasy (Gyarmati és Teleki) László fia, *Sebestyén* 1422. tiltakozott Szabó Pál ellen, ki 133 forintnyi tartozása fejében nem akarja beérni Csanád-, vagy Aradmegyében levő földet elzálogosításával, hanem készpénzfizetést kíván¹³). 1430. Aradban az övé volt Vessző falu¹⁴). Felesége, Besseney Erzsébet, 1434-ben hozomány fejében ú. n. keresztespénzben 400 frtot kapott Besseney Andrástól¹⁵). — 1449-ben Sebestyén úr már nem élt; a család ezentúl állandóan Telek faluról írta előnevét. 1449-ben az özvegy gyermekei (János, Katalin és Zsófia) nevében tiltakozott az ellen, hogy Telek csanádi falut Teleki Varjasy Miklós özvegye, Czeczilia használja¹⁶). 1463-ban az időközben fölserdült Varjasy *János* és Csiray Benedek az aradi káptalan előtt tiltakoztak az ellen, hogy a király elajándékozza, a csanádi püspök, vagy Lábathlan János és akárki más pedig megszerezze 10 csanádi és 8 békési faluban, továbbá a zarándi Kun-Ágota és Kupa s az aradi Dombegyház, Két-Sopron, Kinged, Sziond, Szombathely, Batonya és Baktornya faluban levő javaikat¹⁷). Majd 1465-ben a Jaksicsokkal gyűlt meg a baja, kik varjasi kúriáját s az egész falut megrohanták és kifosztották¹⁸). 1472-ben már mint munkácsi várnagy til-

1) *DI.* 20212. — 2) *DI.* 21307. — 3) *DI.* 22134. — 4) *DI.* 15818. — 5) *Csánki*, I. 784., a nagymihályi levéltárból. — 6) *DI.* 19098. — 7) *DI.* 28239. és *Csánki*, I. 788. — 8) *DI.* 19040. — 9) *DI.* 19274. — 10) *Csánki*, I. 788. — 11) *Müncheni lt.* — 12) *Lib. Reg. Ferd.* 313. — 13) *DI.* 11270. — 14) *DI.* 12183. — 15) *DI.* 12636. — 16) *DI.* 14287. — 17) *DI.* 15862. — 18) *DI.* 16133.

takozott az ellen, hogy a Jaksicsok, vagy a csanádi püspök az őt illető Telek, Bagd, Fecskés és Földvár nevű csanádi falvakat megszerezzék¹⁾). Ugyanakkor a maga, valamint Therch Mihálynak Varjasy Margittól született fiai, László, Boldizsár, Imre és Péter nevében is mindenkit letiltott az aradi Szent-Miklós megvételeitől²⁾). Azonban hiában s ez időtől kezdve a családnak a felvidéken kellett vagyont szereznie.

Vámos (Újfalvi) Imrét s testvéreit 1472. Dóczy Imre megintette Tóffó visszaváltására³⁾).

Váradjaj Ferencz 1469-ben Aradvármegye főispánja⁴⁾ és — nevével tekintve — egyúttal aradi földbirtokos volt.

Váradyb (Kéméndi) Farkas 1230. táján alapította Hunyadnak ezen egyik legrégebb családját. István és Balázs 1497-ben II. Ulászlótól nyerte Bulcsot (Bucsit), Váradot (Váradját) és Kapronczát s a Kéméndy nevet ekkor váltotta föl a család a Váradyval. Várady Istvánnak Pöstyéni Évától született ivadékai⁵⁾, úgy látszik, mindig megtartották igényeiket az aradi javakra, mert Várady Zsigmondnak még 1602-ben is külön menedéklevelet adott Basta a városvízi, szádi és bulcsi jószágokra nézve.

Veres Barabás és Péter 1318. mint szomszéd vett részt a fülöpteleki igtatásnál⁶⁾).

Vetésy Ferenczé volt 1561. Keszi egy része.

Vezekényi Istvánt 1337-ben az aradi káptalan Basarága birtokába igtatta be s az erről szóló oklevelet 1341-ben átírta a király⁷⁾).

Vér-család már 1434. birtokos volt az aradi Csegzén⁸⁾). Talán nem kell e csegzei Véreket megkülönböztetnünk a muronyiaktól, kik Mátyás király idejében nevezetes anyagi gyarapodásnak indultak. Muronyi Vér *András*, az 1449. említett Jakab fia, az Ábrahámffyaktól már 1471. zálogba vette Kaproncza, Dobravicza, Peleczke, Damasafalva, Moldovác, Dobokna, Bátya, Bábolna és Bozova egyes részeit⁹⁾). 1478. ugyanőt eltiltotta Dóczy Imre a székudvari részjóság s malom használatától s a zálogösszeget követelte rajta¹⁰⁾). 1479. jún. 2-án Vér a Keczerféle székudvari, kútsai és mácsai részjóságokat 656 arany forintért egyenesen Mátyás királynak adta vissza¹¹⁾), a Dóczy által követelt javakat azonban megtartotta s ezek címén még 1488. is földesúr volt Székudvaron¹²⁾). 1491. aug. 11., midőn az aradi káptalan Tarcsa és Szarvas határát Vér András javára be akarta járni, Köki Borsuk Márton fegyveresen ellenállt; Tarcsa és Edeles birtokába azonban mégis bevezette a káptalan¹³⁾). 1492-ben Csegedy Mátyással együtt 600 aranyért továbbzálogosították a Nadaby Lázár által nekik elzálogosított javakat¹⁴⁾). Az a nevezetes menedéklevele, mely 1493-ban kelt, magyar nyelve miatt egész kis irodalmat támasztott¹⁵⁾). 1494. Vér András, kinek ekkor már négy fia volt, t. i. György, János, Ferencz és András¹⁶⁾), II. Ulászló udvarnokai közé tartozott¹⁷⁾). 1504. az erdélyi Branicskán kelt *magyar* levelében néhány, a szabolcsi Földesen és Szent-Miklóson kezén levő, zálogjóságot továbbzálogosított atyjafia, Vér Mihály leányának, Kata-

1) Dl. 17290. V. ö. 13765. (1444.), 14443. (1451.), 16298. (1466). Mindez oklevelek inkább Csanádmegyére vonatkoznak. — 2) Dl. 17289. — 3) Dl. 17296. — 4) *Wenzel, Encycl.* III. 681. — 5) A leszármazás táblája Nagy Ivánnál, *Magyarorsz. csal.* XII. 47—53. — 6) *Anjouk. okm.* I. 474. — 7) *Encycl.* III. 670. — 8) *Csánki*, I. 788. — 9) *NRA.* fasc. 1821. nro 38. — 10) Dl. 18012—3. — 11) *Révay-lt.* III. 20. — 12) Dl. 19362. — 13) *Haan*, 301—3. — 14) Dl. 19833. — 15) *Tud. Gyűjt.* 1835. X. 99. *Döbrentey*: Régi magyar Nyelvelmékek. II., XIII. I. *Toldy*, A. M. Nemz. Irodalom Tört. 25. Az évszámra nézve: *Nagy Iván, Századok*, 1874.. 654—7. — 16) *Haan*, 303. — 17) *Századok*, 1874., 655.

línak¹). Ez a róla szóló utolsó adat. Milyen viszonyban állt vele Vér *Dénes*, ki a fekete-gyarmati templom freskóját készítette, még nincs kiderítve. Később, a XVII. században Aradban ismét mint birtokszerzők szerepeltek a Vérek; András úr halála után azonban, úgy látszik, túladtak zálogjóságaikon.

Vizesy Tóbiás és Vizesi Horváth Pál egymás közt kölcsönösen elcserélték jóságaikat; Vizesy a Vizes faluban levő birtok déli részét a halastóval és gyümölcsöskerttel, valamint a zarándi Óstelek 3 jobbágytelkével együtt Horváth Pálnak engedte át Vizes másik feléért, továbbá Király- vagy Nagy-Hegyest és Somos, Kecskerez, Kereki, Szederkény, Sokló, Gorsás-Ósi és Gelvács zarándi falvakban levő részjóságaiért²). Ugyanazon évben Ménesi bírása Vizesy Bálint volt³). 1506. Vizesy *Imre* deák özvegye, Anna, a Jaksicsokkal perelt, mivel Vizeshez tartozó pusztáinak nagy részét elfoglalták; e pör még 1518. is folyt⁴). 1516. viszont Vizesy *Tóbiás* özvegye pörölt a Massayakkal⁵). 1562. júl. 8. Miksa ifjabb király Cseffy Balásznak és Vizesy *Farkas*nak, valamint nővéreinek, Petronellának új adományul adta, 8 bihari jószágon kívül, Aradban Hodost, Bodrogot, Tótit és Kökényfalvát, Zarándban Bánhegyest és Csanádban Király-Hegyest⁶). 1563. máj. 9. viszont I. Ferdinándtól kapták új adományképen Nyék, Kis-Király, Gy.-Varsány, Somos, Komlós, Óstelek Sokló és Kovácsháza zarándi falvakban s Vizes- és Pesze-pusztákon levő részjóságaikat⁷). 1564. Vizesy *Fános* elhunyván, jóságát unokatestvére, Cseffy Balázs szerezte meg, mi ellen Massay Imre tiltakozott⁸).

Zay (Csömöri)-családnak már a XII. században van okleveles nyoma. Zay *Fózsef*, Péter kir. udvarnok fia, Dóczy Kata férje⁹), apósával, Dóczy Gáspárral együtt 1396. jan. 2. Csencsét és Somost elcserélte a Moróczyaknak Széplakon, Csicséren, Mikelakán és Csomajon levő részjóságaikért¹⁰). Zay Demeter fiai ugyanezen időtájban már a pestmegyei Csömörön gazdálkodtak — s 1449-ben Hevesben, sőt Valkó megyében is feltűnt a család. Ez utóbbi ágból 1505. táján született s 1570. hűnyt el Zay *Ferencz*, a hős diplomata és író, ki Zay-Ugróczot s a bárói címet kapta¹¹). — 1559-ben a családnak 23 vármegyében voltak jóságai; 1561-ben Aradban Zay *György* özvegyéé Panád, Szent-Pál, Gyelid, Kovászi, Háromfűlű, Ároki, Ötvenablakos, Gyarak, Deszker, Bike, Keresztúr, Kő, Nyárrév, Hodos és Hidegkút része; Zay *Fános* özvegyéé Zábrány, Zay *Tamásé* Zarándban Gyarmat és Földhid és *Miklós* özvegyéé Nagy-Zerénd egy része. Mindezen javak a török hódítás idejében veszendőbe mentek ugyan, sőt a pozsonyi kamara egyenesen el is kobozta azokat, az 1637—8. évi pozsonyi országgyűlés azonban a sérelmek 70. pontjában a Zayak aradi jóságainak visszaadatását is kívánta¹²). Zayak ma is élnek Aradban és Biharban.

1) *Szászadok*, 1872., 478. — 2) DI. 19084. — 3) DI. 19078. — 4) DI. 21525., 22886., 22990. — 5) *Bölni-lt.* — 6) *Leel-Össy-lt.* Sarkadon, 62. sz. és *NRA.* fasc. 1713. nro 88. — 7) *Lib. Reg.* Ferd. 248. sz., 521—2. — 8) *Bölni-lt.* Nro 44. B. — 9) Nagy Iván, XII. 330. — 10) Nagy, *Vetekedés*, 117. — 11) *Thallóczy*: Zay Ferencz, Budapest, 1885. — 8r., 171 lap. — 12) *Szászadok*, 1885., 441.

XVIII. ZARÁNDVÁRMEGYE NEMESCSALÁDAI.

Zarándnak ma Aradhoz tartozó részében a középkorból 292 nemes-családot ismerünk. Ezek a következők:

Aczél (Erdőkereki). Régi nemesek. Aczél *Mátyás* 1444-ben mint szomszéd volt jelen, midőn Hunyadiékat Világosvár birtokába beigtatták¹⁾. 1451-ben őt és Aczél (Achel) Istvánt Hunyadi kormányzó királyképeül jelölte ki Moga halmágyi vajdának beigtatásához²⁾. Említik a családot 1486. és 1498. évi oklevelek is³⁾. A család legnevezetesebb tagja volt Kereki Aczél *Iszván*, 1504-ben kir. komornok⁴⁾, ki 1526-ban a mohácsi csatában mint pozsonyi várnagy esett el⁵⁾. Az *apostoli* Aczélok Fejér- és Komárommegyében⁶⁾, a *becskeháziak* Tornában⁷⁾, a *himeskötek* Vasban voltak birtokosok⁸⁾. Ez utóbbiaknak már 1480-ban magvuk szakadt *Aczél* János halálával⁹⁾. Egy Aczél János, nem tudom, mely ágból, 1522-ben Thurzó Elek kincstartó helyettese volt¹⁰⁾. A *nagybáriak* és *sulliak* Pozsonyban virágoztak. A régi Aczél-család Erdélyben, hova a török hódítás idején húzódott, 1762. halt ki; a mostanit (a borosjenei Aczél-családot) nem sokkal azután Aczél István alapította s ő szerezte meg 1803-ban az aradmegyei uradalmat¹¹⁾.

Apaghy Péter Losonczyék pankotai jobbágyaival mint praedialis nemes vett részt az aradi Meszt megrohanásában¹²⁾.

Apáthy (másképp Gyulai Gyulay) *András* fia *Imre* 1415-ben Apáti falu felét bírta¹³⁾.

Arady (Moróczi). L. Aradmegyében, 286—7. l.

Aranyády Miklós temesmegyei alispán 1465-ben a Neczpályaktól zálogba vette Betlenősi részeit¹⁴⁾. Talán fia volt Albert, Dóczy Ferencz gazdatisztje, kinek Dóczy Kesziben részjórágot ajándékozott, kit azonban néhány jobbágy 1510-ben nemesember létére is megvert és megsebesített¹⁵⁾.

Ábrahámffy-család, l. Csolt-nemzetség, 269—270. l.

Ágh (Sephelyi) János zarándi nemes, György örgróf bánhegyesi jobbágyának, Kis Lőrincznek egyik megkárosítóját, 1515. decz. 21. törvény elé rendelte II. Ulászló¹⁶⁾.

Ártándy, kihalt magyar család, mely főkép Biharban, Ártádon virágzott. A XVI. század elején élénk részt vett a nemzeti mozgalomban. Tamás 1505-ben bihari követ volt; Pál először az 1514. évi Dósa-forradalomban tünt ki; 1518-ban az országgyűlés, melynek egyik legnépszerűbb

1) *Teloki*, Hunyadiak kora, X. 162. — 2) Dl. 30188. — 3) Dl. 26034. és 20692. —

4) Dl. 21328. — 5) NRA. fasc. 1605. nro 1. és *Katona*, Hist. Crit. XIX. 705. — 6) Dl. 18589. és 20861. — 7) NRA. fasc. 934. nro 9. — 8) Dl. 15542. — 9) Dl. 18358. —

10) *Wagner*, Ann. Scep. II. 143. — 11) *Nagy*, Magyarorsz. Családai, I. 5—6. — 12) Dl. 17660. — 13) Dl. 10405. — 14) *Csánki*, I. 749. — 15) Dl. 21999. — 16) Münchener It. Brand. fasc. 47. nro 381. és fasc. 49. nro 388.

szónoka volt, a lengyel királyhoz küldte követségbe, majd a bácsi országgyűlésen beválasztották az ifjú király mellé adott 24 tagú bizottságba; mikor azonban teljesen udvari emberré lett, 1525-ben a Rákoson megverte a haragvó nemesség, mire bosszút lihegve csatlakozott a kalandosok pártjához. A mohácsi csata után János királyhoz tért át. Mikor azonban, beregi főispán korában, Ferdinád király pártjához közeledett, testvérével, Balázsszal együtt lefejeztette őt Gritti 1530-ban. Ártándy Tamásnak 1561-ben egy portája volt Nagy-Zerénden; ugyanott, továbbá Bél-Zerénden, Sz.-Mártonban, Ottlakán, Tamászon és Bozozon Ártándy Kelemennek is voltak jószágai, melyeket Kelemennek, János-Zsigmond buzgó hívének, magvaszakadtával (1561.?) Beregszói Hagymás Kristóf, majd Bocskay István kapott¹⁾. Ártándy Tamásnak Nagy- és Kis-Zerénden 1561-ben még 3 portája volt. Ezentúl Zarándban nincs nyoma a családnak.

Bakó (Kis-bernolti)-család 1464. óta zarándmegyei birtokos²⁾. 1561-ben Bakó Imrének Moróczon volt részjóság³⁾.

Balassa-család, IV. Béla óta, 12 nemzedéken át nevezetes szerepet játszott hazánk történetében. Első ismert tagja Detre, 1256—1262. közt szepesi főispán. Kékkő és Gyarmat körül, a felvidéken terültek el a család főbb birtokai, de a délvidéken is voltak jószágai. Így

Balassa-czímer.

1561-ben Balassa János hort- és zólyommegyei főispánnak Székudvaron 27, Mácsán pedig 8 portája volt. Egyik fia *Bálint*, a koszorús költő (szül. 1551., meghalt 1594.), ki azonban már nem élvezhette a zarándi uradalmat, mert azt — egyebekkel együtt — még 1569-ben elvesztette hűtlenség nyilvánított atyja. A költő mély szerelemre gyúladt Losonczy Anna, a temesvári hős leánya, Zarándmegye dúsgazdag földesasszonya iránt, ki azonban Ungnad Kristófnak nyújtotta kezét. Bálint és Ferencz halálával Nagy- és Kis-Csálát Aradban s Kútas, Mácsa és Székudvar egy részét Zarándban Báthory Gábor fejedelem 1609. ápr. 14. testvéröknek, Annának, özv. Böki Paczód Ferencz-nének ajándékozta.

Balogh (Bernolti) György 1456-ban már bírt Bernolton s tanuskodott arról, hogy Betlenősi, Seprős stb. birtoka a Neczpályaknak csak férfiágát illeti⁴⁾. 1483-ban Bernoldi Balogh Mihály az Erdőhegyi Tamás leányával kapott erdőhegyi, görhei, szenteskirályi, hegenházi és köbli zaránd- s atyási biharmegyei részjóságokat az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének elzálogosította⁵⁾.

Balogh (Vátyoni) Mátyást és Györgyöt, mivel János-Zsigmond pártjára szegődtek, I. Ferdinand 1559. júl. 26. megfosztotta Sáros, Bökény és Tamász részjóságaitól⁶⁾.

Baloghdý Pál 1475-ben résztvett, mint a Losonczyak belső embere, vagy praedialisa, az aradi Meszt megrohanásában⁷⁾.

Banverics Péter 1561-ben jánosházi birtokos.

Baranyay (Soklói)-családot a Keczerék székudvari, kútsai és mácsai javainak zálogügyében említi a váradi káptalan 1488-ban.

Barcsay (Nyéki)-család oldalága lehet a nagybarcsai Barcsay-családnak, melyet Magyarország ősi nemzetségeihez számítanak s melynek első

1) NRA. fasc. 1769. nro 14. — 2) Dl. 24837. — 3) *Fábián*, I. 30. — 4) *Haan-Zsilinsky*, 75. — 5) Dl. 18787. s a beigtatás Dl. 18856. — 6) *Liber Reg. Ferdiandi et Max.* 412—3. (Orsz. It.) — 7) Dl. 17660.

ismert tagja 1216-ben Márk, állítólag horvát bán¹⁾. A szomszédos Hunyadmegyében már 1395. birtokosok a Barcsayak²⁾ s így könnyen átszármazhattak Zaránda is. 1492-ben az aradi káptalan Ulászló király parancsára vizsgálatot tartott Barcsay Péter özvegye, Katalin és fia, Péter s a kis Dombvásáry Ferencz részére Dóczy Imre ellenében, ki a Barcsayak Nyék nevű (Sz.-Anna táján feküdt) falujából 7 jobbágyot magának tartott, ötöt elhajtott, erdejöket vágatta s a levágott fát eladatta³⁾. Ezen ifjabb Péter 1516. szept. 11. már nem élt⁴⁾. A Péter név igen gyakran előfordúl a Barcsayak legrégebbi nemzedékrendében.

Bácsmegyey Miklós 1560. júl. 16. a Vízkeletiekkel és Csabay Gergelylyel együtt kapta Csanádban Boltos falut és Zaránda Alsó-Társ, Erdős-Kereki, Nemes- és Bán-Vásári azon részjóságait, melyek Erdőkereki Torkos István és Tamás magvaszakadtával szálltak a kincstárra⁵⁾. E család már korábban is virágzott Aradban.

Bánrévy *Filöp* eleki nemes a maga jobbágyai által 1507-ben sok kárt tett Corvin János némely jóságában⁶⁾. Fia lehetett *László*⁷⁾, ki 1527. márcz. 17. mint Zarándmegye egyik követe vett részt a budai országgyűlésen. A család Aradban is elterjedt. Ezen László Bánrévy Pálnak volt a fia; özvegy édes anyja (valószínűleg Csályay Ilona) 1519-ben igényt támasztott a magvaszakadt Csályay László aradmegyei uradalmaira⁸⁾. 1525-ben Bánrévy *Pál* özvegye, Ilona is igényt tartott Csályay László aradmegyei javaira⁹⁾. Lászlónak fia lehetett *Péter*, ki 1561-ben almaszegi (aradmegyei) birtokos volt s kit 1566-ban Gyula ostrománál, mint hadnagyot, a jancsárok egy ádáz roham alkalmával halálosan megsebesítettek¹⁰⁾.

Bácsmegyey-czímer.

Báthory (ecsedí)-cs., I. a nemzetségek közt, 271—5. I.

Bebek (Pelsőczy)-család. L. az aradiak közt, 289—91. I.

Becse-Gregor. L. a nemzetségek közt, 260—1 I.

Becsey. L. az aradiak közt, 290—1. I.

Bede (Soklói) Mihály 1509-ben Frangepán Beátrix (özv. Corvinné) ellenében száz aranyat követelt s panaszkodott, hogy az özvegy nem engedte meg egy simándi jobbágynak hozzá való költözését¹¹⁾.

Bekényi László 1484-ben Bökényben levő 2 jobbágytelkét 14 arany forintért az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének zálogosította el¹²⁾. 1494-ben B. *Dénes*, hű szolgálatai fejében, Ulászló királytól a Dóczyféle betlenösi zálogjavakból némely részt kapott¹³⁾. 1561-ben B. *Péternek* Tamáson I portája volt. — Nem lehet kimutatni, rokonságban állt-e e család a Szirmayakkal közös törzsből eredő Bekényiekkel, kik főkép Ugocsában virágzottak s kiknek 1295-ben már okleveles nyomuk van¹⁴⁾.

Benkey Lázár 1561-ben nemes-vásári birtokos volt.

Benkovics Miklós magát a XVI. század elején Fajdas, Újfalu, Kávás és részben Somos urává tette, mi ellen Frangepán Beátrix 1507-ben a budai és aradi káptalan előtt tiltakozott¹⁵⁾. Testvére lehetett Gergely, ki

1) *Kerékgyártó*, Magy. Életr. I. 289. — 2) *Kőváry*, Erdély nev. családai, 25. — 3) *DI.* 19796. »Barczai.« — 4) *Büloni* S. lt. Nagyváradon. Itt »Petrus Barchy de Nyék.« — 5) *Lib. Reg. Ferd.* 474. — 6) Müncheni kir. lt. fasc. 32. nro 232. — 7) *Fraknoi* (M. Országgy. Eml. I. 100.) szerént Bánkewy. 1519-ben világosan Bánrévynek van írva. (*DI.* 23253.) — 8) *DI.* 23253. — 9) *DI.* 24046. — 10) *Békésmegeyi tört. társ. évk.* VI. 31. — 11) Müncheni kir. lt. Brand. fasc. 35. nro 269. — 12) *DI.* 18941. — 13) *DI.* 20212. — 14) *Nagy*, I. 275—6. — 15) Müncheni lt. fasc. 28. nro 211. és fasc. 32. nro 241.

1491-ben Corvin János zágrábi kapitánya volt. Úgy látszik, e révén került a család az alföldre. Egyébiránt az özvegy hiában tiltakozott, mert a Benkovicsok Gáspárnak 1552. előtt történt magvaszakadtaig bírták a nevezett jószágokat, melyekhez időközben Kis-Királyban is szereztek földeket, úgy, hogy zarándi jószáguk 40 népes jobbágy-sessiora terjedt¹⁾.

Berendy-család szász származású. A XIII. században az első Berendet királyaink Lengyelországból hitták be a bányák művelésére. Ennek fia, *Márton* békési főispán 1330-ban a havasalföldi háborúban Károly-Róbert király életét megmentvén, jutalmúl 1341. május 12. a zarándi Varsándot kapta¹⁾. Beigatásának ugyan az elhunyt Bény (Been) és Bencs 4 sessiorára és egyéb javakra nézve Samosházyék ellenmondottak³⁾, de már 1342. jún. 29. eladták neki ott levő részjószágait 25 finom ezüst márkáért⁴⁾. 1343. Péter (Pál fia és Mihály unokája) öt márkáért szintén átengedte varsándi telkét Berendy Mártonnak⁵⁾. Később e megyében nem találkozunk a család nevével. Aradban ellenben Berendy Miklós 1475. mint solymosi várnagy s 1477—78. közt mint alispán szerepel⁶⁾.

Berini (Veronai) Pál, néhai Mihály herceg fia, kapta 1442-ben Brankovics Györgytől Világos várát és uradalmát⁷⁾. Mihály Verona hercege és bosniai «örgróf» volt, ki Istvánnak, Ráczország, Bulgária, Rumánia és Albánia egykori császáranak családjából származott. A herceg tényleg aligha élvezte az uradalom jövedelmét; 1444-ben Brankovics már Hunyadinak ajándékozta Világosvárát.

Bernóthy (Bernolti) család Zarándban Bernóton vagy Barnóton már 1406. szerepelt⁸⁾. 1478-ban Dóczy Péter és Imre beigatása alkalmával szintén Zarándban említik⁹⁾. 1491. júl. 18. Bernóthy János királyképűl volt kiszemelve az aradi káptalan embere mellé; egy ugyanazon évi aug. 31-i oklevél szerént volt egy László nevű testvére is¹⁰⁾.

Bertalanfy (Soklói) István 1485-ben zarándmegyei nemes¹¹⁾.

Berthóti Bálintnak 1561-ben Váraskesziben 1, B. Gábor özvegyének Apátiban 6, B. Miklós özvegyének Miskén 4, — Aradban B. Jánosnak 7 s Belső-Csálában ösmertelen számú portája volt.

Besseney. L. Szalók-nemzetség, 281—3 1.

Bethlen. L. Aba-nemzetség, 255—8. 1.

Bosa András 1561-ben nemes-vásári birtokos. Bosák vannak Zemplénben is.

Bozzás-család 1483-ban varsányi birtokos¹²⁾.

Brandenburgi György, I. Hohenzollern. (Az aradiak közt).

Brankovics György (Szmederevác) szerb despota Zsigmond, Albert, I. Ulászló és V. László idejében. A mint a mongolok által ráért csapásból üdülni kezdett a török birodalom, Szerbország csakhamar választani kényszerült, a törökhöz csatlakozzék-e, vagy megmaradjon Magyarországhoz iránt való kötelese hűségében. Brankovics hintapolitikára határozta el magát, mégis árát szabta hűségének; s hogy magyar érzelmei miatt a török egészen tönkre ne tehesse, s annak fejében, hogy a szerb várak egy

1) Liber Regius (orsz. It.), 1552—1575., 54. l. — 2) Dl. 3363. és *Haan-Zsilinszky*, 4—5. — 3) Dl. 3514. és 33592. — 4) *Haan-Zsilinszky*, 6—7. — 5) Dl. 3547. — 6) Dl. 17660., 17983. és 18017. — 7) Dl. 13686. *Pesty* (Brankovics, 28.) chronologiai nehézséget lát a dologban, mivel Brankovics 1441-ben elvesztette imént szerzett javait, 1439-ben pedig még nem volt az övé Világos. De odaajándékozhatta birtokon kívül is; az oklevél hitelességéhez nem fér kétség. — 8) A Kapy-ltból *Csánki*, I. 749. — 9) Dl. 18042. — 10) *Haan-Zsilinszky*, 302. és 304. — 11) Dl. 19048. — 12) Dl. 29857.

részébe magyar őrseget fogadott be, néhány magyar uradalmat kötött ki a maga számára. Ezekhez járult 1439-ben, midőn a török Szerbia nagy részét elözönölte, a világosi is, melyhez 147 mezőváros, falu és puszta tartozott Zarámban, jobbadán a mai Arad területén. Albert özvegye, Erzsébet királyné, igényt emelt Világos uradalmára, melytől I. Ulászló, hűtlenség címén, 1441. a nélkül is megfosztotta a fejedelmet s a rendek a győri békében (1442.) valóban Erzsébetnek ítélték oda az egész uradalmat. A despota, erről értesülve, még 1442-ben Berini Pál hercegnek, majd — mindamellett, hogy sem Erzsébet, ki csakhamar meghalt, sem Pál hg. nem vehette birtokba Világost, Maróthy János bán pedig, ki I. Ulászló adományával magát be is igtattatta, csakhamar elvesztette azt — a despota 1444-ben Hunyadi Jánosnak, az ő «legkedvesebb fiának» ajándékozta Világost és uradalmát; Hunyadi azonban 1445. a nélkül igtatták be, hogy ez adományra hivatkoztak volna. 1448-ban mégis saját várnagya volt Brankovicsnak Világoson s vajdája Kápolnán. A rigómezei árulás (1448) után az ország elvette, 1449. azonban ismét visszaadta minden jószágát s 1451. Brankovics külön szerződéssel adta át Világosvárat Hunyadinak, kinek fiát, Mátyást, saját unokájával, Cilley Erzsébettel jegyezte el. 1456. decz. 24. húnyt el Brankovics, ki a külhatalmak ellen meg nem védhetvén, országát legalább belügyekben akarta önállóvá tenni. Zarámban 10—12 évig volt nagybirtokos, oly zivataros körülmények közt, hogy uradalmában, mely időközben kivüle még 3 gazdát ismert, tartós jót nem tehetett¹⁾.

Buda (Zeléndi) Jánosé volt 1483-ban Tamás²⁾. Ugyanazon évben Buda Jakabbal együtt résztvett Dóczy gyarmati malmának lerontásában, miért is ellenök 1486-ban Zarádmegye szolgabírája vizsgálatot tartott³⁾. 1488-ban Tamáshidát, melyet Erdőhegyi Balázs azelőtt 72 forinton Buda Jánosnak és Buda Jakab özvegyének, Zsuzsánnának, vetett zálogba, Dóczy-nak zálogosította el⁴⁾. A XVI. század második felében kihalt a család Nagyzeléndi Buda Miklós fiával, Jánossal; I. Ferdinánd az ő javai közül Tamász, Bozós és Nagyzerénd zarándi falvakban 30 jobbgytelket Soklóssy István, Pattantyús Balázs és Kerestheli János gyulai katonáknak adott⁵⁾; 1559. júl. 11. pedig Tamáshídján, Nagy- és Kis-Zeléndeken (Zerénden) levő jószágait Soklóssy István deák, Pattantyús Balázs, Kerestheli János és Pongor Péter közt osztotta fel⁶⁾.

Buttháni Pétert 1515-ben a gyulafehérvári káptalan beigtatta Váraskeszi, Csanakeszi, Talpas, Tótfalu, Monyorós, Ökörítő, Tolmács, Barakony, Tamány és Szödi s a talpasi nemesi kúria birtokába⁷⁾.

Csáky, I. Csák-nemzetség, 267—8. I.

Csályay, I. az aradiak közt. 293—4. I.

Csenthey-család ősi fészke Csente, a mai Csintye, Zarámban. 1410. okt. 10. Zsigmond király őt jelölte egyik homoregusul a harklyáni uradalomba való beigtatásnál⁸⁾. 1472. Csenthey Benedek a hatkén Erdőhegyiektől elkobzott Erdőhegy, Görhe, Szentes-Királyi, Hegenháza, Köbli és Sebred falvak részjószágait kapta⁹⁾.

¹⁾ V. ö. *Pesty*: Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon. Budapest, 1877. (8r., 65 lap). *Dimitrijevic* Milán: *Georgye Brankovics, Despot der Serben. Újvidék, 1876.* — *Thallóczy*, *Az Ál-Brankovicsok.* (Századok, 1888., 689—713.) Brankovics elődeinek s utódainak 471—1678. terjedő családfája: Orsz. lt., NRA. fasc. 88., nro 6. Az orsz. lt.-ban több oklevél. (L. Világos.) — ²⁾ Dl. 19048. és 29857. — ³⁾ Dl. 18786. és 19115. — ⁴⁾ Dl. 19365. — ⁵⁾ Lib. Reg. Ferd. et Max. 379. — ⁶⁾ U.-o., 392—3. — ⁷⁾ Dl. 30270. — ⁸⁾ *Böloni*-lt. Nagyváradon, Nro 5. B. — ⁹⁾ A kolozsmonostori lt.-ból *Csánki*, I. 750.

Csep (Somosi) István 1508. márcz. 13. zarándmegyei táblabíró volt¹⁾.

Csepán-család, l. az aradiak közt, 294. l.

Cséffy, l. u. o., 294—5. l.

Csévny Antal 1475-ben pankotai nemes volt²⁾.

Csiga (Varsándi) János, Jakab és Lőrincz királyképe gyanánt működött 1495-ben néhány gyulavarsándi ügyben³⁾.

Csigatósy-család ősi fészke a zarándi Csigatósy. Első említése 1384-ből⁴⁾, a második az Aradvármegye által Bánffy Miklós ellen tartott vizsgálatban 1487-ből⁵⁾.

Csiray, l. az aradiak közt, 295. l.

Csuba (Somosi) Elek 1485-ben tanú volt az iratosi hatalmaskodás ügyében.

Csucusy Bertalan 1485. soklói nemessel kezességet vállalt néhány kutasi jobbágyért⁶⁾. Egy Csucusy vajdát 1514. Lippa ostrománál említnek.

Czeczey (Székudvari) *Máté* kir. komornok és testvére, *Lőrincz* a Ráskayakkal együtt 1479. márcz. 2. örökösen kapta a száműzött Erdőhegyi Demeter némely erdőhegyi és más zarándi jószágát⁷⁾. 1480-ban Cz. Mátét az aradi káptalan, zálogjogon, beigtatta a Keczerék székudvari, kútsai, mácsai és miskei részjzágaiba⁸⁾. 1484-ben Cz. Lőrincz és Dóczy Imre keczer-kútsai jobbágyaik által a Jaksicsok nagyiratosi, nagylaki, kerekegházi és czecskei (mind csanádmegyei) jószágain erőszakoskodván, Mátyás király parancsára Zarándmegye 1485-ben külön vizsgálatot tartott⁹⁾. 1486-ban szintén Cz. Lőrinczet vádolták Dóczy székudvari malmának rongálásával¹⁰⁾. 1487-ben Dóczy tiltakozott Cz. Lőrincz ellen, ki székudvari malomrészét használja és Zarándmegye törvényszéke előtt megintette őt e malom zálogösszegének visszafizetésére¹¹⁾. 1488-ban Czeczei Máté *liptói gróf* és testvére, *Lőrincz*, az ellen perelt, hogy Keczer János fiainak s Kamonyay Miklósnak Székudvar, Kútas és Mácsa falukban levő részbirtokait a Köthe- és Dóczy-család szerezte meg¹²⁾. Ezzel, úgy látszik, véget ért a Czeczeyek zarándi földesurasága, még zálogjogon is; talán ez volt oka, hogy már a következő 1489. évben Aradban zálogbavetették a Bessenyeiek-től Hodos, Bodrog, Szent-Demeter és Köblös helységek részeit¹³⁾. Czeczey Lénárt az ország kettészakadása után mint a nemzeti királyság lelkes híve tűnt ki s Tinódi szerént

»Ó esze, elméje bölcseséggel vala;

Hogy vig ember vala, minden szereti vala.«

1551-ben a lengyelek megölték¹⁴⁾ s a 10 évvel később készült adóösszeírásban nincs nyoma többé, hogy a család Aradban vagy Zarándban bírt volna valamit.

Czibak (Gyéresi, gyulavarsándi és palotai)-család a XV. században Zaránd egyik legtöbbször említett tagja. 1415-ben *Palotai* Czibak László fiai, Mihály és János úgy egyeztek meg Apáthy (másképp Gyulai Gyulay) András fiával, Imrével, hogy felerészben övék legyen a zarándi Apáti

¹⁾ Münchener It. Brand. fasc. 49. nro 391. — ²⁾ Dl. 17660. — ³⁾ *Münchener It.*, 118. és 121. — ⁴⁾ A Nadányi-ltból *Csánki* I. 750: — ⁵⁾ Dl. 19274. — ⁶⁾ Dl. 19048. — ⁷⁾ A b. *Révayak* styanviczkai lt. Divers. fam. fasc. III. nro 8. — ⁸⁾ Dl. 18411. — ⁹⁾ Dl. 19048. — ¹⁰⁾ Dl. 19090. és 19092. E malomsértés még 1475. táján történt. Ugyanekkor székudvari tisztje, Nagy Ambrus, Dóczy nadabi kúriájában is kárt tett. (Dl. 26034.) — ¹¹⁾ Dl. 19272—3. ¹²⁾ Dl. 19362. — ¹³⁾ A Jászói ltból *Csánki*, I. 783. — ¹⁴⁾ *Tört. Tár*, 1891. 446.

falu¹⁾. Ők azonban a maguk részét már 1420-ban elzálogosították 200 aranyforinton Maróthy Jánosnak²⁾. 1446-ban és 1449-ben Aradban e családnak volt Csertelek, Mátyustornya (vagy Pókatornya) és Soprony³⁾. 1451-ben Gyéresi Czibak Mihály fia, János és *Palotai Cz. László* fia, Oswald, valamint Sztáry Imre fiai, Albert és Ferencz, 1900 aranyforinton Apátiban levő összes részjószágaikat eladták a Nagyboldogasszony gyulai parochialis templomának. Voltaképp mivel a templom már korábban megszerezte Apátira Maróthy János bán 1500 frtos zálogjogát, most csak 400 forintot fizetett Czibakéknak⁴⁾. 1457. január 16. Czibak Oswald az aradmegyei Mátyustornyát, Kisfaludot, Sopronyt és Cserfalva pusztát az aradi káptalannak ajándékozta a kegyúri jogokkal együtt⁵⁾. 1495-ben Gyéresi Czibak János és Ferencz Corvin Jánosnak nagy károkat okoztak Gyula-Varsádon a Fejér-Körösön levő malmuk áthelyezése s egy híd építése által⁶⁾. Egyidejűleg azon panaszt is emelték ellenök, hogy Szerhetről elhajtották Corvin egyik jobbágyának ökrét⁷⁾, míg némely jobbágyaikkal fegyveresen rontottak a herczeg gyulai uradalmába, — Ferencz és fia, János, megverették Corvin János némely vári és péli jobbágyát, s varsányi, eleki és sági jobbágyaikkal Pélen vágatták a varsándi hídhöz való fát⁸⁾. 1509-ben Palotai Czibak Ferencz panaszkodott Dóczy Ferencz ellen, ki eleki jobbágyait megkárosította, s fiával — az itt először említett *Imrével* együtt — a miatt is perelte őt és Móre Zsigmondot, mert az elekiek gabonáját erőszakosan Jánosházára vitették⁹⁾. 1512. aug. 9. Czibak Imre ellen, ki Pélből Brandenburgi Györgynek 50 forint ára marháját hajttatta el, Ulászló király vizsgálatra hitta föl Zarándmegyét¹⁰⁾. Két év múlva Czibak Imre Perényi püspök oldalán harcolt Dósa kuruczai ellen; 1526-ban résztvett a mohácsi csatában, majd — mint János király tüzes híve és a váradi püspökség javainak kezelője — Aradban Cserni Jován ellen küzdött. Mint erdélyi vajda, nagyon is útjában állt Gritti önző politikájának, ki őt 1534-ben Dóczy János legfőbb díszé. Testvére lehetett Bálint, ki 1519-ben mint szomszéd vett részt az aradi káptalannak Simánda való beigtatásánál¹¹⁾; továbbá Péter, kinek még 1552. is sok birtoka volt Biharban.

Dancs (Varsányi) Lőrincz 1469-ben egyik tisztje volt Maróthy Mátyás bánnak¹²⁾, 1483-ban pedig mint Eösy János ügyvéde 5 forintért ő zálogosított el Dóczy Imrének egy péteri részjószágot¹³⁾. Úgy látszik, e családból származtatta magát Dancs Mihály és Péter lázi lakos, kiket Aradvármegye 1782. aug. 5. nem ismert el nemeseknek, miért is Dancs Mihály 1794. ápr. 29. a nemességére vonatkozó iratokat a levéltárból visszakerítte¹⁴⁾.

Derssy (Zarándi) Gergely 1475. résztvett az aradi Patak-vár megrohanásában¹⁵⁾; Dersy Ferencz a XVI. század első felében Erős Ferencz halálával Erdős-Kereki, Nemes-Vásári, Morócz és Somos részeit kapta, melyeket magvaszakadtával Horváth Ferencznek, majd — ennek hűtlensége után — 1556. júl. 4. Kisserjényi Pálnak adott I. Ferdinánd¹⁶⁾. Dersy Kelemen és Antal, kik Petriről írták magukat, jelen voltak az 1505.

1) *Dl.* 10405. — 2) *Dl.* 10964. — 3) A nagymihályi ltból *Csánki*, I. 783. — 4) *Dl.* 14508. — 5) *Füübán*, I. 257—9. és *Tört. Adattár*, II. 326—7. — 6) Münchener *lt.* Brand. fasc. 17. nro 118. és 121. — 7) *U.-o.* fasc. 17. nro 119. — 8) *U.-o.* fasc. 17. nro 120. és *Dl.* 20281. és 26062. — 9) *Dl.* 21895. és 21911. — 10) Münchener *lt.* fasc. 41. nro 316. Brand. — 11) *Tört. Adattár*, III. 50. — 12) *Haan-Zsilinszky*, 83. — 13) *Dl.* 18782. — 14) *Aradm. jegyzőkönyve*, 1782., 112. és 1794., 196. sz. a. — 15) *Dl.* 17660. — 16) *Lib. Reg. Ferd.* 197—8.

évi híres országgyűlésen, amaz mint Szabolcs-, emez mint Zarándvármegye követé.

Doroszláy János sárosi, bökényi és tamászi részjországaikat, melyeket hűtlensége miatt vesztett el, 1559. júl. 26. Kerestheli János kapta I. Ferdinándtól¹⁾.

Dóczy Gáspár 1396. január 2. olykép egyezkedett a Morócz-családdal, hogy Csencsért és Somosért a Moróczok átengedik széplaki, csicséri, mikelakai és csomai részjországaikat s azon felül 100 aranyat fizetnek Dóczy Gáspárnak és vejének, Zay Izsépnek²⁾.

Dóczy (Nagylucsei)-család, amattól különbözött. Lásd az aradiak közt.

Drághy (Miskei) György és Kántor Ilona fia, Drághy, másképp Keczer Boldizsár, 1564-ben kölcsönös örökösödési szerződést kötött Lipóczi Keczer Ferenczcel. (L. Keczer-család, 259. 1.).

Egey András özvegye, Mártha, 1510-ben leányának, Zsófiának, Simay Gergelynének és gyermekeinek engedte át a zarándi Bökényt, Tamászt és Bél-Zeréndet, azon kikötéssel, hogy Zsófia őt életfogytig tartsa és ruházza³⁾.

Eleky Péter fiát, Lászlót, Zsigmond király 1404-ben királyképeül jelölte ki Maróthy Jánosnak a gyulai uradalomba való beigtatásához⁴⁾.

Emekey Benedek, a Losonczyak pankotai praedialis nemese, 1475-ben résztvett a mesztiek megkárosításában⁵⁾.

Erdélyi, l. az aradiak közt. Különbözik ezektől a Bökényi Erdélyi-család, melynek egyik tagja, Gergely, 1475. praedialis nemes⁶⁾.

Erdőhegyi, másképp Erdőhegyi Erdő-család igen tekintélyes tagja volt a zarándi nemességnek. Erdőhegyi *Mihály* fia, *Demeter* kérelmére az aradi káptalan, az Ábrahámfiyak ellenében, már 1394-ben nov. 30. bejáratta Vadad, Erdőhegy, Görhe, Király és Székudvar határait⁷⁾, s ezt az aradi káptalan 1420. júl. 10. Erdőhegyi *Miklós* fiai, *György* kanonok, *Péter* és *Miklós*, továbbá *István* fiai, *János* és *András* részére átírta⁸⁾. Erdőhegyi Miklósnak 1404-ben még egy János nevű fia is élt⁹⁾, de talán már ugyanazon évben elhunyt, mert kevéssel utóbb csak György és Péter osztozkodott az Atyási Gágyokkal a bihari Atyás falu birtokán¹⁰⁾. Nem tudom, testvérök volt-e azon Lukács, ki Siketh Eleket 1412-ben eltiltotta a Görhe faluba való beigtatástól¹¹⁾. Nem említik őt 1418-ban, midőn Maróthy János 1418-ban Erdő Jánost és Andrást, Siketh Eleket s Erdőhegyesi Pétert, Miklóst, Lászlót és *György* papot, a királyi kápolna kanonokját, Gyula, Györke, Szentbenedek, Kakucs, Boros, Koszorúshalom, Tégláshalom, Kamarás, Belső-Iratos, Tizmostelek, Sinkövölgye, Péterkútja (másképp Szannaiszántás), Abzakútja, Humfiló, Tömörcsök és Kőegyház zarándi földek használatától eltiltá¹²⁾; sem 1420-ban, midőn az aradi káptalan bevezette Maróthy Jánost az Erdőhegyi Miklós, György és Péter által elzalogosított Kétegyháza harmadrészébe¹³⁾. Az Erdőhegyiek különben osztályos atyafiak voltak Siketh Elekkel, ki a már említett Erdő János és András, valamint több erdőhegyi nemes megbízásából is ugyanakkor 400 aranyon zálogosította el Kétegyháza felét Maróthynak¹⁴⁾. A beigtatás megtörtént még azon évben december 21-én¹⁵⁾. 1421-ben Erdőhegyi György pap testvérei és Siketh Elek

1) Lib. Reg. *Ferd. et Max.* 412—3. — 2) P. Nagy L. Vetekedés a közös Szittaha honos magyar és ehhez tartozó felekezetek közt. (Arad, 1820.) 117. 1. — 3) *Haan-Zsilinszky*, 120—2. — 4) Münchener kir. lt. — 5) *DI.* 17660. — 6) U.-o. — 7) Orsz. lt. Brand. fasc. XIII. nro 11. *Haan-Zs.* 54—8. — 8) U.-o. — 9) Münchener kir. lt. — 10) *DI.* 8679. — 11) *DI.* 9956. — 12) *Haan*, 45. — 13) *DI.* 10005. — 14) *DI.* 10967. — 15) *Haan-Zsilinszky*, 34—5.

nevében is elzálogosította Fövényesben levő részeit Maróthynek 50 aranyon¹⁾, 1422-ben pedig zálogba vetették ugyanannak 100 aranyon az őket Siketh Pál halálával illető erdőhegyi²⁾, sebreni³⁾, szentgyörgyi⁴⁾ és görhei részeket⁵⁾. György pap 200 aranyon már korábban elzálogosította Siketh Eleknek a fővényesi részt, melyet 1425-ben ennek özvegye szintén Maróthynek engedett át⁶⁾. 1446-ban az aradi káptalan határjárást végzett a Maróthyak részére Simánd és Kávás falvak, valamint a nemes Erdőhegyiekhez tartozó Szenteskirály és Görhe közt⁷⁾. 1464-ben az aradi káptalanban tett örökbevallás értelmében E. Miklós és Dénes a nevezett Miklósnak a török fogságból való kiváltására Szent-György, Hegenháza, Köbli és Sebred faluban levő részjóságait 800 arany forinton eladták a Maróthyaknak⁸⁾. Dénes és fiai, *Fakab s Oszvát*, 1466-ban a szenteskirályi részeket az erdőhegyi rétekekkel és erdőkkel együtt 60 aranyon Kalmár Balázs simándi polgárnak zálogosították el⁹⁾. Utóbb Mátyás király, mint talán az 1471-ben Kázmér magyar királysága érdekében támasztott mozgalom részeseit, megfosztotta E. Miklóst és Andrást Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Kiskirály, Sebren, Köbli, Hegenháza, Cserepegyház, Bökény, Tamász és Szent-György-Zaránd-, valamint Nagy- és Kisbaj s Bél-Zerénd biharmegyei falvakban levő minden jóságuktól¹⁰⁾. A hadi és politikai életben, mint ezekből is kitűnik, élénken szereplő Miklósnak hasonlóévű fia ekkortájban vehette zálogba Németh Mártonnak a maga erdőhegyi kúriáját, melyet azután Németh 1475-ben zálog címén továbbadott¹¹⁾. Ugyanazon évben E. Balázs is részes volt, mint Losonczyék egyik familiarisa, Meszt megrohanásában.

A család további hanyatlásának oka Erdőhegyi *Demeter* testvér-gyilkossága és *Tamás* magvaszakadta. Az elsőt (meg nem nevezett) testvérenek meglopása és meggyilkolása miatt száműzte, javait pedig (16 helyen levő részjóságait) Ráskay Balásznak és Czeczey Máténak ajándékozta a király¹²⁾. Mikor pedig Tamásnak magvaszakadt, — e címen már 1483-ban a Dóczyknak adta minden birtokát¹³⁾ s az elhunytnak veje, Bernolti Balogh Mihály is már ez évben elzálogosította nekik mindazokat a részjóságokat, melyeket Zárándban feleségével kapott¹⁴⁾. Mátyás adománya ellen azonban tiltakozott ifjabb Erdőhegyi Miklós és testvére Balázs, valamint Bernát és az idősebb Mihálynak felesége, Margit¹⁵⁾; sőt Dóczyknak a zárándi törvényszék előtt Erdőhegyi Istvánt is külön kellett eltiltania az elhunyt Tamás erdőhegyi birtokainak használása ellen¹⁶⁾. A Dóczyak lassankint hálójukba kerítették az egész családot. 1484-ben néhai E. *László* leánya, Dorottya, Földeáky János özvegye, most Bernolti Básthay György felesége a maga és gyermekei (Ferencz, Hedvig, Katalin és Kissasszony) nevében Bökényben 6 jobbágy- és 1 nemesi telket s 1 malomrészt adott nekik zálogba 60 aranyon¹⁷⁾. 1487-ben a család kísérletet tett javainak visszaváltására. A szabott időben a váradi káptalan előtt Erdőhegyi Balázs letette a 394 arany zálogösszeget; Dóczy Imre tisztjei azonban 644-et követeltek¹⁸⁾, maga Dóczy pedig egyáltalán ki sem akarta adni a zálogot¹⁹⁾. Balázs úr erre azt a furcsa választ adta, hogy a következő

1) Dl. 11158. — 2) Dl. 11195. — 3) Dl. 11256. — 4) Dl. 11257. — 5) Dl. 11258. — 6) Dl. 11651. A beigtatás 1426-ban 11852. sz. a. az aradi káptalan által. — 7) Dl. 13973. — 8) Dl. 16085. Beigtatta az aradi káptalan 1465-ben. Dl. 16157. — 9) Dl. 16455. Beigtatta ugyanaz 1468-ban. Dl. 16671. Ezt Németh Márton fia 1479-ben Dóczyknak vetette zálogba. Dl. 18163. — 10) Dl. 17415. — 11) Dl. 17654. — 12) Br. Révay-It. Divers. fam. fasc. III., 8. — 13) Dl. 18812. — 14) Dl. 18787. és 18856. — 15) Dl. 18814. — 16) Dl. 18862. — 17) Dl. 18937. — 18) Dl. 19307. — 19) Dl. 19313.

évben még Tamáshida részeit¹⁾ és Dúdot is elzálogosította Dóczy Imrénének²⁾, kinek halálával 1493. decz. 13. az özvegy a család egyik tagjára, Miklósrá bízta ügyei védelmét³⁾. Erdőhegyi Miklós, Balázs és Bernát mindamelllett még 1497-ben is perelt az ősi vagyon miatt Som Józsa temesi comes előtt⁴⁾; s a mi késett, nem múlt. A mohácsi vész után újabb lendületet vett a család. 1535. nov. 3. Erdőhegyi *Albert* pécsi prépost és kamarai titkár, s Erdőhegyi *Benedek* és testvérei kapták I. Ferdinándtól a Móra Péter magvaszakadtával a kincstárra szállt Alatkát és a csencsei (csintyei) részjószágot⁵⁾; 1548. aug. 16. pedig, mivel okirataik «e zavaros és háborús időkben s a törökök zsarnoksága miatt» elvesztek, ugyanő új adományképen adta Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály falvakat és Sebren, Köbli s Hegenháza pusztákat, melyeket (az okiratnak történetileg nem épen hű szavai szerént) idáig is békén bírtak, — Erdőhegyi Benedeknek és Jánosnak, valamint unokatestvéreiknek, E. *János*nak, *Lajos*nak és *Miklós*nak⁶⁾. Benedek és Miklós 1561-ben már nem élt. Ekkor Benedek fainak Csencsén 1, Miklós özvegyének Tamáson 1 portájuk volt; Bökényben E. Boldizsárnak 2, Györgynek 1, Gáspárnak 1, Erdőhegyen Mátyás özvegyének 2 portája adózott, míg az ősi fészekben Boldizsár és György telke üresen állott; Társ faluban is mint szegény van fölvéve E. Ferencz. Az 1548. évi adomány egyik szerzője, János, élt még 1579-ben is és tiltakozott az ellen, hogy Kristóf fejedelem Nagy- és Bél-Zerénden, Szent-Mártonban, Otlakán, Tamáson és Bozoston az Ábrahámffy-részt Bocskay Istvánnak adja⁷⁾. A zord idők, a török hódítások, e nevezetes családot is elsöpörték.

Egey, I. Simay.

Erdős László zarándi tekintélyes nemes 1456-ban másokkal együtt esküt tett arra, hogy Betlenösi, Seprős, Bodon stb. a Neczpályákat csak férfígon illeti⁸⁾.

Erős (Kereki) Ferencz a XVI. század elején részbirtokos volt Erdős-Kerekiben, Nemes-Vásáriban, Morócson és Somoson; javait előbb Derssy Ferencz, majd Horváth Ferencz s végre 1556. júl. 4. Kisserjényi Pál kapta a királytól⁹⁾. 1782. szept. 24. Erős Ferencz Pozsony megye bizonyítványa alapján Aradban újra meghirdette a maga nemességét¹⁰⁾.

Eszéky Vid 1510—1519. aradi kanonok, János pedig 1561-ben gelvácsi birtokos volt.

Esztáry (vagy Sztári) Imre és Bálint 1420. Maróthy Jánosnak zálogosította el apáti részjószágot; Imre fiai, Albert és Ferencz, rokonaikkal, a Czibakokkal együtt, apáti részjószágaikat 1451. örökre eladták a Nagybaldogasszony gyulai parochialis templomának¹¹⁾.

Ethele, I. az aradiak közt, 303—4. I.

Écsfoky László 1519-ben mint szomszéd jelent meg a Massayaknak az écsfoki Fejér-kúriába való meghiusult beigtatásánál¹²⁾.

Farkas (Vadászi) Illés tekintélyes birtokos volt Kőrös- és Zaránd-megyében. Uradalmához tartozott Zarándban Vadász, Csegedszeg, Likitimis része, a Gyepes, Kenderestő, Nyárkerék és Sződiliget erdő, Póris és Tamásfalva pusztá, Meszlénymező kastélyhely, Deményülése legelő, a Csegedszeg határában a Fekete-Kőrösön levő malom, Nyárkerékrtje, Ménesakol,

1) *DI.* 19365. — 2) *DI.* 19414. — 3) *DI.* 20108. — 4) *DI.* 20565. — 5) *Lib. Reg. Ferd. I.* — I. 247. (*Orsz. lt.*) — 6) *U. o.*, I. 431—2. 7) *NRA. fasc. 1769. nro 14.* — 8) *Haan-Zs. 75.* — 9) *Lib. Reg. Ferd. 197—8.* — 10) *Aradm. jegyzőkönyve, 1782.* — 78 sz., 445. I. — 11) *DI.* 10004. és 14508. — 12) *Bötoni-lt.*

Hodos, Közérdő, Tövise, Kereshida, Pertha-rét, Szárazér, Cserezygyepürétje, Szabadrekettye és Bagösvény határrész; továbbá Sámolykeszi s a hozzátartozó Besztegnyő, Bölényszék, Tolmács, Mazzagfalu, Pappfalva a következő határrészekkel: Királymezeje, Zarándréve, Belótfalva, Hodos, Csermely, Hármashatár, Nádashatár, Emberhalász, Boderozó, Aszúrét, Somos, Haragpataka és Mocsela. Farkas Illés magvaszakadtával ez uradalmakat 1427-ben Maróthy János és fia, László kapta¹⁾, kiket, Zsigmondnak 1429. jún. 27. kelt parancsára, a fejevári káptalan aug. 17. be is igtatott¹⁾.

Fejes-család 1488-ban b.-ösi birtokos³⁾.

Fejér (Écsfoki) László leánya volt Margit, Szilasi Lőrinczy Albert özvegye és Dorottyá. Écsfoki kúriájokba az aradi káptalan nem igtathatta be a Massayakat, mivel a nemestelken lakó Puskás János 1519. júl. 12. fegyveresen ellenállt⁴⁾. Fejér Lukács, talán ugyanezen családból, résztvett Meszt megrohanásában 1475-ben.

Fejérdy (Varsányi)-családot említ 1463-ban az aradi káptalan a Maróthyaknak a zarándi Kunágotába és Szilasba való beigtatásánál⁵⁾.

Fejéregyházy, l. az aradiak közt, 304. l.

Fekete (Kéri) György 1449. május 5. az aradi káptalant eltiltotta Bárd elfoglalásától⁶⁾. 1475-ben Kéri Fekete István és János résztvett Meszt megrohanásában⁷⁾.

Fekete (Soklói) család neve előfordul a váradai káptalannak a székudvari uradalom ügyében 1488. kiadott okiratában⁸⁾. Soklói Fekete Dénes 1515. febr. 26. Zarándmegye egyik szolgabírája volt⁹⁾. Ugyanő a káptalannak 1517. január 3. kelt jelentése szerint fegyveresen tört Bodzásra, teheneket hajtott el s pénzt csikart ki a jobbágyoktól¹⁰⁾. 1520. június 10. Báthory nádor nádorképéül jelölte őt¹¹⁾, ki pár nap múlva (jún. 22.) jelen is volt Brandenburgi Györgynek Medgyes birtokába való beigtatásánál¹²⁾. 1521. decz. 21. az őgróf bánhegyesi jobbágyain fegyveres csapat élén elkövetett kegyetlenségei miatt törvény elé idéztette II. Ulászló s vizsgálatlalt az aradi káptalant bízta meg¹³⁾.

Feltői Péter 1507-ben Kútfői Harusnak, a szödi kastély egyik birtokosának képviselőjeként volt jelen Pethőéknek a szödi kastélyba való beigtatásánál¹⁴⁾. Eredetileg Feltőtinek híhatták; ez esetben zarándi származású volna. Feltői Tamás 1510—1528. aradi kanonok volt, — Albert 1524-ben a bécsi egyetemen tanult.

Filep (Gyulavarsányi) János fia, Gergely, Bessenyey Andrásnak János-házán 2 népes és egy elhagyott sessiót zálogosított el, melyet ez 1483-ban továbbadott Dóczy Imrénének¹⁵⁾.

Finthá-család egy ága *Gorsás-Ősiről*, a másik *Gyula-Varsándról* írta magát. Már 1281-ben találunk egy Finta nevű nádort, de nincs okunk ezt a zarándiakkal összeköttetésbe hozni. Gyulavarsándi F. *Máté* 1509. mint nádorképe járt el a Corvin özvegyétől a bihari Sarkadot s a békési Felső-Dobozt elfoglaló Mezőgyáni Máté ügyében¹⁶⁾. Ugyanő 1516. júl. 3. homo regius volt Gál-Ispán beigtatásánál¹⁷⁾. — A következő évben Gorsásősi

1) Dl. 11918. — 2) *Ilaan-Zsilinszky*, 40—2. — 3) Dl. 19362. — 4) Bölöni-lt. — 5) Dl. 15818. — 6) Dl. 29798. — 7) Dl. 17660. — 8) Dl. 19362. — 9) Münchener lt. Brand. fasc. 49. nro 391. — 10) U.-o. fasc. 53. nro 435. — 11) U.-o. 483. sz. — 12) U.-o. fasc. 57. nro 471. — 13) Münchener lt. — 14) Hazai Okm. V. 399—403. — 15) Dl. 18761. — 16) Münchener lt, Brand. fasc. 35. nro 264. — 17) A gyulai muzeum müncheni kéziratai, 382. sz.

Fintha László, Balázs és Sebestyén testvérek zálogba vetettek Gelvácson egy jobbágytelket 15 aranyon Gál-Ispán gyulai várnagynak¹⁾. 1561-ben már semmijök sem volt Zarándban; ellenben Aradban bírtak egy részt Ellősfalván (Alioson).

Fodor-család 1483-ban Szederkényről²⁾, 1484-ben Erdőskerekiről írta magát³⁾.

Forgách (Ghymes-i)-család, I. 280—1. lap.

Forgách (Téti) Balázst V. László 1453. királyképéül jelölte a Neczpály László által Szokoly László ellen Betlenősi, Seprős és Gyoma határában elkövetett erőszakoskodás megvizsgálására⁴⁾.

Fügedy Lőrincz 1475-ben mint praedialis nemes vett részt a meszti támadásban. Fügedy György és Somosi Kasay Katalin fia, Mihály, 1522. máj. 21-én mint a Piskyek osztályos atyafia szerepelt, midőn a ksfajdasi malmot Massay Benedeknek eladták⁵⁾.

Gaal (Gyulai)-család csak a XVI. század elején, az Ispán-családdal való egyesülése után, kezdett rohamosan gazdagodni. E családból való lehet Gaál Fábián, kinek — egy 1438. nov. 4-i oklevél szerént — Ósiben és Gelvácson volt jöszága⁶⁾. A vagyon legnagyobb gyarapítója Gyulai *Gaal-Ispán* gyulai várnagy, ki főkép a Dósa-forradalom leveretését követő zavaros időkben szerzett derűre, borúra. 1515. jún. 15. magának adományoztatta a lázadásban részvett Varsányi Gergely és Kamuti Nagy Demeter békésmegyei javait; Dóczy Jánostól 700 aranyon zálogba vette Gyomát; Kolcsy Benedektől 75 aranyon szept. 6. az aradi káptalan előtt örökösen megvette a kiskamuti és csapcsályai (szintén békesmegyei) javakat, ugyanazon káptalan előtt pedig Török Jánosnak Gyulán a Karkó-utca végén levő nemestelkét a maga, neje Krisztina s gyermekei (György, András, István és Bertalan) részére⁷⁾. 1516. júl. 3. az aradi káptalan bevezette őt Fövényes részbirtokába, egy gyulai nemes kúriába, a karkó-útczai házba s a kamuti részjöszágba⁸⁾. 1517. Fintha Lászlótól és testvéreitől — mint láttuk — zálogba vett Gelvácson egy jobbágytelket. 1518. Ripacsi Gerdocsis Péter deák s fiai az egész Medgyest 1500 aranyon eladták neki⁹⁾. Ugyanakkor zálogba vette Nadaby Jánosnak¹⁰⁾ s 1519-ben Nadaby Menyhértnek keszi részeit¹¹⁾. 1520. jún. 3. azon 8000 arany frt fejében, melylyel a brandenburgi örgrófnak a gyulai várnagsága alatt beszedett adókból tartozott, de melyből az örgróf 3500 frtot neki elengedett, örökösen bevalotta Medgyest, kivéven egy telket, mely szent Móricz gyulai templomának tulajdona; továbbá zálogbaadta Jánosháza, Otlaka, Gelvács, Keszi, Kamut, Berek, Krakó és Fövényes nevű birtokait¹²⁾. Ekkor 5 fia (György, András, István, Bertalan, Szaniszló) és 1 leánya (Katalin) élt. Nem kevés szégyen érte a kapzsi embert, mert hűtlen pénzkezelése miatt az örgróf őt már korábban letette a várnagságról, előbb említett — s kárptólásúl szolgáló — javaiba pedig, a nádor jún. 10-ei parancsához képest, már júl. 8. bevezette Brandenburgi Györgyöt a budai káptalan¹³⁾.

Gaal-Ispán eltűnt szemelől s fiaival is csak 32 év mulva találkozzunk e vidéken. Ekkor 1552. márcz. 20. I. Ferdinánd Medgyest s a fővé-

1) Dl. 22874. — 2) Dl. 29857. — 3) Dl. 18974., 19048. (Fodor Péter és András.) — 4) A neczpáli ltból *Haan-Zs.* 64. — 5) *Bölvni-lt.* — 6) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 7) *Haan*, Dipl. 125—8. és *Haan-Zs.* 123. — 8) Gyulai muzeum, 382. sz. — 9) Dl. 23044. — 10) Dl. 23089. — 11) Dl. 23160. — 12) Münchener lt. Brand. fasc. 46. nro 464. — 13) **Gyulai muzeum**, 483. és müncheni lt. fasc. 57. nro 471.

nyesi, ottlakái, jánosházai, valamint a békés-krakói részjószágotak néhai Gaál-Ispán gyermekeinek (György, András, István, Bertalan, Katalin) — s ugyanaznap Györk falut s Alsó- és Felső-Bagd, valamint Rekasacz aradi falvak részeit Bagdy István fiának, Mihálynak s leányának, Druzinának, Gyulai Gaál György nejének elhunytával, Gyulai Gaál Andrásnak s Bertalannak adta¹⁾. Amaz új adomány, emez átruházás. 1553. júl. 24. Medgyes, Fövényes, Jánosháza, Keszi, Gelvács, Krakó, Kamut falvakra nézve is megújította adományát²⁾. 1559. május 9. Gyulai Gaál András I. Ferdinándtól megkapta Jaksics János és Esztáry Farkas magvaszakadtával az egész Kupa falut, Basarág, Vémer, Kötegyán, Remete, Sáp és Knetharchy (talán Kötetarcsa) csanádi és bihari falvak részjószágoit, melyeket korábban Karthygh Miklóssal együttesen, most azonban, adományos társának halálával, egyedül nyert a királytól³⁾. 1561-ben Kupa falut s Batonyán és Basarágion (Csanádban) levő részjószágoit 500 forinton szentléleki Kasztellánfy Kristófnak adta el⁴⁾. A család újabb felvirágoztatója, *András*, 1566-ban életét veszélyeztetve vitte meg Kerecsényi Lászlónak a király parancsát, hogy Gyula feladásával ne siessen. Az ő jutalma 1572. ápr. 4. ezért sok szőlőskert lett a váradi hegyen. Azután feledésbe ment a család. Hírnevét három század után Gyulai Gaál Miklós támasztotta fel, ki 1848. végén mint honvédezredes és 1849. elején már mint tábornok szerzett érdemeket Arad ostroma körül. Ezért ötévi rabságot szenvedett az aradi várban s megvakulva, a pesti katonai kórházban végezte életét 1854. nov. 30.

Garázda (Mecsinczei)-nemzetség Bosniából származik. Belőle vált ki a Szilágyi-család s 1408. a két család már együtt kapta egyebek közt a békési Telek-pusztát, s 1409. a címert, mely lángokból kiemelkedő vadkecskét ábrázol. 1414. a török elől Magyarországra menekültek a Garázdák, Bihar-, Békés-, Arad- és Zarándmegyékben szereztek jószágotak, és széki s teleki ágra oszoltak. 1437. már egyszerűen Telekyeknek is nevezik őket Aradban⁵⁾. 1468. Garázda Péter szederkényi birtokos⁶⁾. 1483—1518. Soklón is voltak jószágoi a családnak⁷⁾, melynek íratái 1592-től meglehetősen fenmaradtak a gyömrői Teleky-levéltárban.

Gelvácsy (Gylwachi)-nemes család 1418-ban Maróthyék birtokait háborgatta⁸⁾.

Gerdasics (Ripacsi) Péter a maga s felesége, Kürthös Apollónia, testvérei Tamás és egy másik Péter, valamint nővéreik, Katalin, Orsolya, Klára és Ilona részére hű szolgálatai, hősiessége s 1000 frt. lefizetése fejében 1504. megkapta Corvin Jánostól a gyulai vártól elválasztott Medgyest, melybe őket az aradi káptalan még azon évbe beigtatta⁹⁾. 1516-ban már eladták Gaál-Ispánnak.

Gethes Sebestyén fia, György s általa testvérei, István és Miklós 1453-ban Keczer Istvánnal együtt V. Lászlótól adományúl kapta Othlaka zaránd- és Sarkad, Szempcze és But bihari falvakban az összes királyi jogokat¹⁰⁾.

Gettyey, l. az aradiak közt. 305. l.

Glesán, l. u.-o. 306. l.

Gyarmathy Ferencz s neje Anna és néhai Gy. Lőrincz fia, István,

1) Lib. Reg. 1552—75. — 18—19. l. — 2) *Haan*, 160—1. — 3) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 390. l. (Orsz. lt.) — 4) NRA. fasc. 1791. nro 6. — 5) *Nagy Iván*, XI. 78—81. — 6) *DL* 16671. — 7) *DL* 16671., 29857., 30279. — 8) *DL* 10711. — 9) *DL* 21349. és 21541. — 10) *DL* 14639.

panaszára s a nádor parancsára az aradi káptalan Dóczy Ferenczet és Gyarmati Nadaby Jánost a kir. kúria elé idézte¹⁾.

Gyöngyös-családnak Szederkényben és Somoson voltak jószágai²⁾, legalább ezekről írta magát 1484-ben Gyöngyös (Genges) György, ki Dóczy Imre nemes tisztje, s 1485-ben Gyöngyös Gergely, ki zarándmegyei nemes volt³⁾.

Hagymás, l. az aradiak közt, 306—7. l.

Haraklyáni Gáspár mesternek fiágon, úgy látszik, magvaszakadt 1410-ben s haraklyáni ősi birtokát leányai, Ilona (Sághy Lőrincz világozi várnagy felesége) és Veronka (Sághy Györgyné) örökölte⁴⁾. 1478-ban, midőn a budai káptalan Dóczyt a Nadaby-féle gyarmati stb. javakba beigtatta, leánynegyed címén még voltak igényei e családnak⁵⁾.

Haraszthy, l. az aradiak közt, 307—8. l.

Hathy (Simonkeréki és somosi)-család törzshelye Simonkerék (Biharban), honnan egy ág Zaránda származván át, Somosról írta magát. A Hathy-családot Zaránda már 1418. birtokháborításról vádolták a Maróthyak. Somosi Hathy Máté 1456. esküvel bizonyította, hogy Seprős, Betlenősi stb. a Neczpályának csak férfiágát illeti⁶⁾. 1487-ben Simonkeréki Hathy Tamás, Hathy Benedeknek néhai Ilonától született fia, testvérenek, Hathy Balázs sarkadi plébánosnak nevében is, Jánosháza zarándi faluban levő részjószágát 17 arany forintért s 24 dénárért az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének elzalogosította⁷⁾.

Henyey István hűtlenség címén 1558. jún. 12. elvesztette a zarándi Dombiratost⁸⁾; kiderülvén, hogy az ellene emelt vád alaptalan, l. Ferdinándtól visszakapta ugyan e falut, ő azonban önként meghagyta annak birtokában Földvály Istvánt, az új adományost⁹⁾.

Horváth (Vizesi), l. az aradiak közt, 313. l.

Horváth (Zarándi) *István* 1485—1487-ben Zarándmegye alispánja¹⁰⁾, 1494-ben *János* Világos egyik várnagya¹¹⁾, 1505-ben pedig *Endre* Zaránd egyik követe a rákosi országgyűlésen¹²⁾. 1493. december 13. özv. Dóczy Imréné Horváth *Mátyást* és *Beralant* a maga ügyvédeiül vallotta¹³⁾. Mind-ebből kitűnik, hogy a családban számos intelligens férfiú volt. 1505-ben *István*, az egykori alispán, már nem élt. Fia, *András*, leánya Dorottya (özv. Nadaby Péterné) s Horváth *Tamás*né, Anna, 1505-ben Dóczyékkel a nadabi Körös-malom miatt perelt¹⁴⁾. 1516-ban az országbíró már András fiát, *Jánost* kötelezte, hogy nemes társaival együtt lerontsa a régi nadabi malom helyett épített újat s hogy kártérítésért külön pert indítson¹⁵⁾. Ő azonban ez ítéletnek nem engedelmeskedett¹⁶⁾. E családból való Horváth *Mihály* diódi kapitány, kit 1542. február 19. az aradi káptalan eltiltott a káptalan tordamegyei javainak megszerzésétől¹⁷⁾. De odakerültek azok mégis, a mint ez kitűnik Erdély s a Részek tordai országgyűlésének 1544. aug. 1. hozott határozatából, mely szerint a káptalan javait Horváth Mihálytól vissza kell venni¹⁸⁾. Talán ő azon Horváth Mihály, ki 1548-ban mint csálai lakos jelent meg Petrovics Péternek a csálai várba való beigtatásánál¹⁹⁾. Testvére lehetett *Ferencz*, ki 1551. őszén Csálát a töröktől

1) Dl. 21982. — 2) Dl. 29857. és 18973. — 3) Dl. 18973. 19048. — 4) Bölöni-lt. — 5) Dl. 18042. — 6) *Haan-Zsilinsky*, 75. — 7) Dl. 19236. — 8) *Lib. Reg. Ferd.* 341. — 9) NRA. fasc. 1088. nro 28. — 10) Dl. 19048., 19273. — 11) Dl. 20100. — 12) Nagy, V. 172. — 13) Dl. 20108. — 14) Dl. 21394. — 15) Dl. 22408. — 16) Dl. 22993. — 17) *Tört. Adattár*, III. 145. — 18) *Erdély Országgyűl. Eml. I.* 124. — 19) *Fábián*, I. 248—9.

visszafoglalta s ellenségével szemben nemeslelkűségének oly szép jelét adta¹⁾. Gyulai várkapitány volt már akkor, midőn I. Ferdinánd 1556. márcz. 10. azon időre, míg a király a káptalan helyreállíthatná, az aradi káptalan minden javát neki ajándékozta²⁾. — Pár nap múlva azonban már János-Zsigmondhoz pártolván, elvesztette gyulai kapitányságát, 1556. júl. 4. pedig Erdős-Kereki, Nemes-Vásári, Morócz és Somos falvakban a Derssy-részeket³⁾ s bizonyosan az aradi káptalan javaira támasztható igényeit is. 1559-ben Kávás, Fajdas és Újfalú még Horváth Márk özvegyéé volt s az ő javain is sok kárt tett Bornemisza Benedek gyulai kapitány⁴⁾. 1561-ben Eleken 2, Újfaluban 12, Gyula-Varsádon 2, Fajdoson 10, Karancson 10, Nagy-Somoson 2 portája volt az özvegynek, özv. Horváth Jánosnének Gyula-Varsádon 1, Boros-Megyeren 5 s Horváth Boldizsárnak Nadabon 6, úgy, hogy a család ez 50 portával Zarándmegyének még mindig jómódú családai közé tartozott.

Hunyadi, l. az aradiak közt, 313—6. l.

Ispan Antal 1438-ban gelvácsi és ősi nemes⁵⁾. *Pál* 1447-ben Zarándmegye egyik követe⁶⁾. *György* 1517-ben soklói nemes⁷⁾. *László* 1561-ben gelvácsi birtokos.

Jakabfy (Szederkényi)-család zarándmegyei birtokos⁸⁾. 1485-ben Jakabfy László Soklóról írta magát⁹⁾. 1561-ben Jakabfy Tamásnak 1 portája volt Varaskeszenben, Péter pedig gelvácsi birtokos.

Jaksics, l. az aradiak közt, 317 l.

Jász Lukács fazekas-varsándi jószágát Bornemisza Benedek gyulai kapitány 1559-ben megsarcolta¹⁰⁾. 1561-ben részjószágga volt az aradi Ivánházán s 8 portája a zarándi Nemes-Vásáriban. Jeles részt vett Gyulavár védelmében 1566-ban s társával, Földváry Istvánnal együtt többször visszanyomta a törököket¹¹⁾.

Jeney Péter 1475-ben mint a Losonczyak belső embere és praedialis nemes vett részt az aradi Meszt dúlásában¹²⁾.

Jósika, Erdély egyik legnevezetesebb családja, mely oda Karánsebesről származott be¹³⁾. 1561-ben Jósika Albert már gelvácsi birtokos¹⁴⁾. A család virágzásának ideje a fejedelmek korára esik, aradmegyei uradalmait is akkor szerezte s így később lesz róla szó.

Justh (Kussói és Véglesi) Jodók fia, András 1479-ben megvette a Neczpályak zarándi jószágait s különösen 1479. febr. 16. zálogba vette Neczpály Balázstól Betlenösit, Seprőst, Bodont és Csókásteleket. 1496-ban a Justhok a Neczpályakkal egyezkedtek e javakra nézve. (L. a nemzetségek közt a Neczpályakat, 256—8 l.) E család Csanád- és Békésmegyében ma is virágzik¹⁵⁾.

Kakas Pál 1438-ban Gelvácson és Ósiben bírt¹⁶⁾.

Kakucs-család 1464-ben soklói birtokos¹⁷⁾.

Kamonyay Miklós fiait 1458. márcz. 29. a Keczerék eltiltották mácsai részjószáguk megszerzésétől¹⁸⁾. 1473. azonban Kamonyay Miklóst már

¹⁾ *Istvánfy*, Hist. XVII., 302. — ²⁾ *Lib. Reg.* Ferd. et Max., 170—1. — ³⁾ U.-o. 197—8. — ⁴⁾ NRA. fasc. 1763. nro 43. — ⁵⁾ *Haan-Zsilinszky*, 44. — ⁶⁾ U.-o. — ⁷⁾ Müncheni It. Fasc. 53. nro 435. — ⁸⁾ DI. 29857. — ⁹⁾ DI. 19090. — ¹⁰⁾ NRA. fasc. 1763. nro 43. — ¹¹⁾ *Fábián*, I. 25. — ¹²⁾ DI. 17660. — ¹³⁾ *Mikola*, Hist. Genal. 30. *Nagy*, V. 357. — ¹⁴⁾ *Fábián*, I. 34. — ¹⁵⁾ *Története: Századok*, 1875., 223—245. és *Békésm. tört. társ. évk. I.*, 68—75. — ¹⁶⁾ *Haan-Zsilinszky*, 44. — ¹⁷⁾ *Csánki*, I. 751. — ¹⁸⁾ *B. Révay-It.*, Div. fam. fasc. 2., nro 30. (Nagy Imre szívességéből).

épen a Keczer-javakban, Székudvaron, Mácsán és Kútason említik földesúr gyanánt¹⁾, miért ellene 1488-ban Czecey Máté pert folytatott²⁾.

Karna (Barcsai) Péter 1475. mint praedialis nemes vett részt Meszt megtámadásában³⁾.

Kasza (Somosi), l. az aradiak közt, 318. l.

Károlyi, l. Kaplony-nemzetség, 281. l.

Kása-cs. 1488-ban ősi birtokos⁴⁾.

Káthay, l. az aradiak közt, 318. l.

Keczer (Lipóczi, Radványi és Székudvari), l. Aba-nemzetség, 258—9. l.

Keményi-család soklói részjóságát 1466-ban a Nagykeményiek foglalták el⁵⁾.

Kenderessy Pál 1500—1514. az aradi káptalan mester- s 1515—1522. annak olvasó-kanonokja volt; Pétert, hűtlensége miatt, 1557. nov. 26-án I. Ferdinánd megfosztotta zarándmegyei (eleki, gyulai, varsándi és sági) részjóságaitól⁶⁾.

Kendy Gáspár, ugyanakkor és ugyanazon falvakban, ugyanézen sorsra jutott. Valamivel előbb, 1551-ben, I. Ferdinánd Kendy Ferenczet egyebek közt az aradi Csúcs falu birtokában is megtartani ígérte⁷⁾. Kendy István 1565-ben I. Ferdinánd hűségében, mint jenői kapitány, halálig védelmezte a gondjaira bízott várat⁸⁾. Rövid ideig, a Losonczyak magvaszakadása után, a Kendyeké volt Dézna vára s uradalma⁹⁾; mikor azonban Báthory Zsigmond fejedelem, mint összeesküvőt, 1593. szept. 12. Kendy Ferenczet is kivégeztette¹⁰⁾, Déznát is elkobozta a családtól.

Kenther (Ivánházi), l. az aradiak közt, 318 l.

Kerecsényi-család ősfészke a zarándi Kerecsen. Részökre 1438-ban Maróthy László Kerecsen faluban több részjóságot átengedett a Horgastóban és Kárásztóban való halászat jogával együtt¹¹⁾. 1438. nov. 24. Kerecsényi Iván fia, Péter, jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határjárásánál¹²⁾. Tamászon, és Bökényben még 1561. is birtokosak a Kerecsényiek. Más, t.-i. zalai családból való Kerecsényi László, ki 1566-ban Gyulavár védelmében esett el, mint kapitány. Ő Kányaföldéről írta magát.

Kereky Sebestyén 1421. júl. 9. mint királyképe vett részt a Neczpályaknak Ősi, Bodon, Seprős, Csókás stb. falvakba való beigtatásánál¹³⁾. 1458-ban K. *Miklós* is királyképeül volt kiszemelve¹⁴⁾. 1475-ben ugyanó (vagy egy másik Miklós), mint a Losonczyak praedialis nemese, fegyveresen támadt a mesztiekre¹⁵⁾. 1480-ban Kereky *Demeter* s testvérei, *Kelemen* és *Mihály*, a csentei határban levő Érhátat elzálogosították Dóczy Imrénék¹⁶⁾. — 1485-ben *Pál*, *Mátyás* és *István* tanúk az iratosi hatalmaskodás ügyében¹⁷⁾. 1510-ben K. *Pál* pállúlesi szőlősgazda¹⁸⁾, *Mihály* 1515—1519. aradi kanonok, *Máté* pedig 1532-ben, mint zarándmegyei nemes, tanú a Massayak és Séghyek közt folyó perben¹⁹⁾.

Keresztúry László bodzási nemes 1520. jún. 22. jelen volt Brandenburgi Györgynek Medgyesbe való beigtatásánál²⁰⁾.

1) Gyulafejevári kápt. protoc., 23. — 2) Dl. 19362. — 3) Dl. 17660. — 4) Dl. 19362. — 5) Akad. kéziratár. *Csánki*, I. 752. — 6) *Lib. Reg. Ferd.*, I. 313. — 7) Orsz. It. Index literarum Gyf. 8., 122. l., 10. sz. — 8) *Budai*, Polg. Lex. II. 446. — 9) Tört. Adattár, 1871. — 432. l. — 10) *Budai*, II. 456. — 11) Dl. 13666. — 12) Dl. 13244. és *Haa-Zsillinszky*, 43—45. — 13) U.-o. 37—8. — 14) U.-o. 78. — 15) Dl. 17660. — 16) Dl. 18317. — 17) Dl. 19048. — 18) Münchener It. — 19) *Bölni*-It. — 20) Münchener It., Ung. Doc. fasc. 56. nró 464.

Kezdidy István és János, Losonczy László zarándmegyei tisztjei, vezették 1475-ben Meszt ellen támadásra a pankotaiakat¹⁾.

Kérészy-családot 1478-ban Gyarmat táján mint a Dóczyak szomszédját említik²⁾.

Király (Gyulavarsáni) János 1438-ban gelvácsi³⁾, 1516-ban Mihály szintén zarándmegyei nemes⁴⁾.

Kis (Dombavásári) Ferencz 1492-ben perelt Dóczy Imrével, ki Nyékről több jobbágycsoporthoz elhajtatta s erdejét pusztítottatta⁵⁾.

Kis (Martoni), l. az aradiak közt, 319. l.

Kis (Szennyesi) Miklós 1475-ben zarándmegyei praedialis nemes⁶⁾.

Kis-Toldy, l. Toldy, 367—8. l.

Kolbász (Alsóegregyi és Egregyi) *Mihály* és *Albert* 1469. febr. 19. királyképeül volt jelölve a kissárosi határjárásnál⁷⁾. 1475-ben Egregyi K. *Miklós* résztvett a meszti hatalmaskodásban⁸⁾. Felesége, Anna (korábban Arany István felesége) elzálogosította Somosy Lászlónak Görhén, Erdőhegyen és Szentés-Királyiban levő részjóságait, melyeket Somosytól azután 1477-ben Dóczy Imre vett zálogba⁹⁾. 1494-ben a Báthoryak Kolbász Lőrincznek s fiútódainak visszaadták Alsó-Egregy, Almás, Megyer, Fejéregyház és Torna zarándi falvakban megvett részjóságait s Mikespusztatelt¹⁰⁾. 1495-ben Aradmegyében is voltak jóságai a családnak¹¹⁾. 1548-ban Alsóegregyjei Kolbász *Farkas* a maga alsóegregyjei jobbágyaival Massay Imre felsóegregyjei jobbágyságain hatalmaskodott, miért is őt Ferdinánd király 1552. máj. 29. maga elé idézte¹²⁾. 1549-ben ugyanő kijelentette, hogy csak gyanúból és föltevésenként vádolta Csenthei János deákot arról, hogy komlói jobbágycsoporthoz, Veress Ferenczet, Massay János tudtával tartóztatta le¹³⁾. Kolbász Gáspár 1561-ben seprősi, borsodmegyei és (32 portával) betlenősi földesúr volt.

Kolbász (Tasi) István 1475-ben zarándi nemes¹⁴⁾.

Kolbász (Zarándi) Lőrincz 1479-ben zarándi nemes¹⁵⁾; alkalmasint egy alsóegregyi K. Lőrinczcel. Farkas 1552-ben Temesvárnál esett el.

Komlóssy Mihály neje, Keczer Margit, 1497-ben zarándi javaira nézve a Miskeyekkel egyezkedett¹⁶⁾.

Korom (Soklói, néha Ősi)-családot 1418-ban a Maróthyak eltiltották a Fejér- és Fekete-Körös közt fekvő jóságok használatától¹⁷⁾. 1453. okt. 5. Soklói K. János zarándi szolgabíró volt¹⁸⁾. 1456. aug. 12. ugyanőt és Lászlót nádorképeül jelölték a Maróthyaknak Kígyós birtokába való beigtatásánál¹⁹⁾. 1485-ben soklói K. Jakabot zarándi szolgabíró²⁰⁾ s 1488-ban²¹⁾ és 1495-ben soklói birtokos gyanánt említik²²⁾.

Koros (Radványi)-család 1465-ben zarándi birtokos²³⁾.

Kóthy-család szintén 1465-ben tűnik föl²⁴⁾. Kóthy Albert és Mihály 1469. febr. 19. mint szomszéd jelent meg az aradi káptalan javára Kis-Sárosban eszközölt határjáráson²⁵⁾ s Albert 1477-ben valóban szántóhalmi birtokos volt²⁶⁾.

1) Dl. 17660. — 2) Dl. 18042. — 3) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 4) Bölöni-lt. — 5) Dl. 19796. — 6) Dl. 17660. — 7) *Tört. Adattár*, II. 562—3. — 8) Dl. 17660. — 9) Dl. 17931. — 10) Dl. 20175. — 11) Dl. 20343. — 12) Bölöni-lt. — 13) U.-o. — 14) Dl. 17660. — 15) Dl. 18150. — 16) Dl. 20540. — 17) Dl. 10711. — 18) *Haan-Zsilinszky*, 65—6. — 19) Dl. 15095. — 20) Dl. 19048. — 21) Dl. 19362. — 22) Müncheni lt. fasc. 17. nro 120. Ung. Doc. — 23) *Csánki*, I. 752., a Justh-ltból. — 24) U.-o. — 25) *Tört. Adattár*, II. 353—4. — 26) *Csánki*, I. 752., a leleszi lt.-ból.

Köblösy-cs. 1487. kis-bernóti földesúr.

Köbölkúthy Mihály zarándi nemest 1516. szept. 11. már néhaink nevezi II. Lajos király¹⁾.

Köthe (Kötegyáni) régi, talán a Becse-Gregor-nemzetségből eredő család, melynek ősi fészke a biharvármegyei Kötegyán s ősi javai közé tartozott Kőte-Tarcsa is. 1481-ben Köthe János a Radványi Keczerék székudvari, mácsai és kútasi zálogjavit tovább adta zálogba Dóczy Imrénék²⁾. A következő évben a Jaksicsokkal egy jobbágy miatt perelt³⁾; 1488-ban pedig Czeczey Mátéval, ki megtámadta őt s fiát, Albertet, a Keczer-javak bitorlása miatt⁴⁾.

Köves (Szintei) László 1410. nov. 15. királyképeül volt jelölve Sáhgy László világosi várnagynak a haraklyáni uradalomba való bevezetésénél⁵⁾.

Kövy (Nagybernolti)-család zarándmegyei birtokos 1464-ben⁶⁾.

Kristyóry, Zarándmegye egyik ősi s Aradon ma is virágzó családja, mely a Balkán-félszigetről költözött hazánkba. Alapítója *Boar* (Bojár), kinek fia, *Boalya*, a zarándi oláhok vajdája, Zsigmond királytól 1404. aug. 24. Kristyórt stb. kapta adományul⁷⁾. Leányai voltak Zora (Hajnal) és Vilka (Tündér), mint ezt a kristyóri igen régi g.-kel. templomnak egy 1411. évi szerb felírat mutatja⁸⁾. 1415-ben Zsigmond király az 1415. évi adományt megerősítette Kristyóri *Béla* vajda részére⁹⁾. A család 1773-ban hiteles okiratok alapján összeállította a maga nemzedékrendét¹⁰⁾ és Kristyóry Gábor fiai, János, Albert és Zsigmond, azt 1815-ben Aradvármegyében is kihirdették¹¹⁾.

Lá bathlan, l. az aradiak közt, 320 l.

Lányay István 1475-ben praedialis nemes¹²⁾.

Leusták fia, Tekös (Tekuse), földesúr volt 1214-ben Nyikád (Nikad) puszta egyharmadában¹³⁾.

Léde (Soklói)-család 1488-ban zarándi birtokos¹⁴⁾.

Lépes (Váraskeszi), l. az aradiak közt, 320—1. l.

Loránthalmy-család első említése 1467-ből¹⁵⁾. L. *Balázs* deák 1469. febr. 19. ellenmondott az aradi káptalan javára Kis-Sárosban eszközölt beigtatásának¹⁶⁾.

Losonczy, l. Tomaj-nemzetség, 283—5. l.

Lovász (Nadabi) Ferenczet, nejét Annát s néhai Nadaby Lőrincz fiai, Istvánt és Lászlót, az aradi káptalan 1510-ben Dóczy Ferencz kárára Kesziben némely keszi, gyarmati, földhídi, nadabi, szincsei, atakai és szentmártoni jobbágyaik által elkövetett erőszakoskodásuk miatt megidézte¹⁷⁾. 1561-ben Lovász (Lovassy) Ferencznek Bökényben, s Istvánnak Váraskesziben még volt 1—1 portája.

Lőrinczy (Szilasi) Albert 1528-ban Zaránd Kemecse falujának érháti részében volt birtokos¹⁸⁾.

Lukácsy (Somosi)-cs. 1487—1518. zarándmegyei földesúr¹⁹⁾.

Lukácsy (Szederkényi) Mihályt 1515—1519. közt Zarándmegye

1) *Bölni*-lt. — 2) Dl. 18495. — 3) Dl. 18739. — 4) Dl. 19362. — 5) *Bölni*-lt. (Kuusinak írva). — 6) Dl. 15915., 24545. és 24837. Kwy (Kői)- és Kwn (Kun)-család is olvasható. — 7) Gr. *Kemény* József az Új M. Muzeumban (1854. — I., 124. s köv. II.) értekezik e családról. — 8) *Turul*, 1884. — 142. l. — 9) U.-o. — 10) *Kristyóry* János aradi ügyvéd okiratai közt. — 11) *Nagy* Iván, VI., 466—7. — 12) Dl. 17660. — 13) *Fejér*, III. 1., 153. — 14) Dl. 19362. — 15) Dl. 30883. — 16) *Tört. Adattár*, II. 353—4. — 17) Dl. 21998—9. — 18) *Bölni*-lt. — 19) Dl. 19274., 30279.

egyik szolgabíráját¹⁾, 1515. decz. 21. II. Ulászló maga elé idézte, mivel Brandenburgi György egyik bánhegyesi jobbágyát megkárosította²⁾.

Macskásy-család 1483-ban közbirtokos Betlenősiben³⁾.

Maczedóniay, I. az aradiak közt, 321. I.

Magsondy Cézár, Fruzsina és fia, Susmán, 1444-ben Fajdas falut, melyet Maróthy László volt macsói bántól hű szolgálataik fejében kaptak, 400 aranyforintért örökre visszaadták Maróthy Lászlónak s fiainak⁴⁾.

Majsay, I. Massay.

Makray-cs. 1488. ősi földesúr⁵⁾.

Marjay (Kismarjai) biharmegyei származású család, 1490-ig Nyüved, Komlós és Géres helységekben is bírt⁶⁾.

Maróthy, I. Gútkeled-nemzetség, 276—8. I.

Martoni, I. az aradiak közt, 322 I.

Massay vagy Majsay (Haraklyáni), olasz eredetűnek, a Massa-örgró-foktól származónak tartott család, melynek egyik tagja, Miklós fia, János, már 1365. szerepel⁷⁾. E vidéken, úgy látszik, Mátyás király idejében hatalmasodtak el s egy ág a zarándi Haraklyánról írta magát. 1418. már tiltakozott Maróthy János és László a Majsayak ellen, kik zarándi javaikat háborgatták⁸⁾. 1483-ban H. Majsay *László* az aradi káptalan előtt nyéki összes javait 40 aranyon Dóczynak adta zálogba⁹⁾. 1489-ben ugyanőt megintette az országbíró az aradi káptalan által, fizesse meg Dóczy Imrénnek a Szent-Ivántelegért járó zálogösszeget¹⁰⁾. — 1516. szept. 11. H. Majsay *Ferencz* és *Benedek* megkapták a leánynegyedtet, mely őket Haraklyán, Felső-Egregy, Alsó- és Agyagos-Siklós, Priszkófalva és Fejér-Egregy zarándi falvakban Moróczy Albert özvegyének, (Majsay) Magdolnának címén illette¹¹⁾. 1519. aug. 6. az aradi káptalan jelentette II. Lajosnak, hogy M. Ferenczet és Benedeket júl. 12. nem igtathatta be özv. Szilasi Lőrinczy Albertnének, született Écsfoki Fejér Margitnak és leányának, Dorottyának, écsfoki kúriájába, mert a kúriában lakó Puskás János fegyveresen ellenállt. 1522. máj. 21. a szederkényi Piskyek olykép adták el M. Benedeknek a kistajdasi Nagy-Éren levő malmukat és a szabad halászat jogát, hogy ennek haraklyáni makkos erdejében barmaikat legeltethessék, onnan házi és konyhai szükségleteikre elegendő fát hordathassanak s malomvám nélkül örökösen, szabadon öröklathassanak nevezett malomban. Benedek úr, mint I. János király híve, 1527. márcz. 17. a budai országgyűlésen is résztvett. 1528. ápriljában az aradi káptalan előtt ő és felesége, Zsófia, a szilasi telket, mely ghymesi Forgách Jánostól került hozzájuk, 300 frt. ráfizetése mellett elcserélte Pipály Balázsnek és Lőrinczy Albertnek a kemecsei Érháton levő nemesi kúriájáért, kijelentve, hogy megvédelmezik őket annak birtokában; mit ha bármi okból nem tehetnének, nevezettek a zarándi Telekiben egy jobbágytelekkel kárpótolják. 1532-ben Zarándmegye közönsége vizsgálatot tartott Majsay Benedeknek a közgyűlés előtt a múlt évi nov. 25. tett azon állítása ügyében, hogy kemecsei Séghy Pálnak s társainak Ósteleken igényelt birtokokról felmutatott levelei érvénytelenek. A tanúk vallomása szerint Séghyék örökjogon bírták ama

1) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 49. nro 391. — 2) Müncheni kir. lt. Ung. Doc. fasc. 47. nro 381. és fasc. 49. nro 388. — 3) Dl. 29857. — 4) Dl. 13799. — 5) Dl. 19362. — 6) Dl. 30329. — 7) Nagy Iván, VII. 357. — 8) Dl. 10711. — 9) Dl. 18833. — 10) Dl. 19508. — 11) *Bölöni*-lt. Bölöni Sándor nagyváradi gyűjteménye tartalmazza a Massay-család levéltárának maradványát, melyen kedves barátommal, ezelőtt 22 évvel, mint algymn. tanulók, önszorgalomból az oklevelek olvasásának módját tanulgattuk.

jóságokat; a vármegyének ezt kimondó határozata ellen azonban Massay felebbezett. János királynak 1532. aug. 19. kelt rendeletére Zarándmegye okt. 6. osztályt tett Egregyven néhai M. *Ferencz* fiai, *Imre*, *Lőrincz*, *László* és *János*, valamint nagybátyjuk, *Benedek* között. Benedekről ezentúl nincs többé említés.

1536. decz. 18. *Imre*, ki magát már rendesen Massaynak írta, a maga és anyja, Ágnes, valamint testvérei nevében visszaadta Erdélyi Györgynek azon nyéki részjóságokat, melyeket atyja halála után tőle elfoglaltak. 1548. május 31. Kolbász Farkas M. Imrének felsőegregyjei birtokán levő tisztjé fegyveres jobbágyaival majdnem megölette, a bíró házát megrongálta; később Massaynak egy jobbágyán kegyetlenkedett s így annak körülbelül 1000 arany forintnyi kárt okozott, miért is Kolbász Farkast Ferdinánd király 1552. máj. 29. a maga színe elé idézte. 1549. viszont a miatt folyt a vizsgálat, hogy M. János deákja, Csenthegy János, ura tudtával tartóztatta le Kolbásznéknak, kivált K. Farkasnak némely jobbágyát¹⁾. — 1561-ben M. Imrének Eleken 3, Otlakán 2, Gy.-Varsádon 3, Haraklyánban 16, Boros-Megyerén 9, Alsó- és Felső-Siklósön, Apátiban, Fejéregyházon s Nyéken 1—1, összesen Zarándban 37 portája, Biharban, Békésben pedig még több birtoka volt. Lászlót hiában keressük ez összeírásban, mert ő tőle, hűtlensége miatt, Ferdinánd már 1559. máj. 9. elvette a haraklyáni, komlói, szentmártoni, nyéki, gyulai, varsándi, eleki, borosmegyeri és fadjasi 32 jobbágytelket²⁾. Különben Imrének komlói és nyéki javait is háborgatták Ferdinánd gyulai katonái³⁾; 1564. aug. 21. pedig Cséffy Balázs ellen kellett tiltakoznia, ki Nyékre emelt igényt⁴⁾. Massay Imre a protestantismus híve volt s mint *nagyságos* úr, igen sokat tehetett és tett is Kálvin tanainak terjesztésére. Szikszai Fabricius Demeter 1563. évi versei szerint ezért

»Tégedet illet előbb dicséret. Massay Imre,
Kit a dicsőség nagy fénye körül sugarol«⁵⁾.

Valószínűleg az ő leánya Massay *Margit*⁶⁾, ki Panaszzi Pázmány Miklós bihari alispánhoz ment férjhez. Első gyermekük, a Nagyváradon 1570. okt. 4. született Pázmány Péter, az ellenreformatio megindítója s a magyar egyházi szónoklat és irodalom halhatatlan alakja. Anyja, Margit, már 1580. elhunyt s ez időn túl Zarándban is elenyészik a jeles család emléke.

Mátyus-cs. ősi birtokos 1488-ban⁷⁾.

Medgyesy Péter deák 1517. zarándmegyei nemes⁸⁾.

Mezőgyáni, 1. az aradiak közt, 322. l.

Méreg, 1. az aradiak közt, 322—3. l.

Miklósy Péter 1485. zarándmegyei nemes⁹⁾.

Mikó (Kevermesi és Csentei) János 1483—6. közt Zarándmegye alispánja s birtokos nemes¹⁰⁾.

Miskey-cs. már 1418. háborgatta a Maróthyak zarándi javait. 1438.

1) Mind a Bölöni-levéltárban. — 2) Lib. Reg. Ferd. 389—390. — 3) NRA. fasc. 1763. nro 43. — 4) Bölöni-lt. — 5) Rácz, Zaránd, 113. — 6) M. Imrének Váradon palotái voltak. Az előbb említett költő szerint »Te Varadina pio candore palatia servant.« Az apa és leánya bizonyosan gyakran tartózkodtak e kőházakban, — a gazdag úr családja nagy tekintélyben állt Biharban s a leányok (Margit és Eulália) jól mentek férjhez; az egyik Pázmány alispánhoz, a másik »nagyságos« Mágocsy Gáspárhoz. — 7) Dl. 19362. — 8) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 53. nro 435. — 9) Dl. 19048. — 10) Dl. 18862., 18974., 19048., 26035.

okt. 26. Miskey, Máskép Otlakay *István* jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál¹⁾. 1446. Maróthy László tiltakozott M. *László* és *Miklós*, továbbá M. István fiai, *Simon*, *János* és *Péter* ellen, kik Vadász és Sámolykeszi nevű falvait elfoglalták²⁾. 1453-ban V. László Miske, Otlaka, Kengyel, Nagy-Sáros, Bélmező, Apáti, Teleki, Besztegenyő zarándi s Ant, Sarkad és Szemcse bihari falvak részeit Miskey István leányának új adományul adta³⁾. Ez évben M. László fiai, Miklós és Imre s István fiai, Péter és Simon bérelték Otlakán s 3 bihari faluban a királyi jogokat⁴⁾. 1461. M. István fiai, Simon és Péter, lemondtak Vadásról a Maróthyak javára, kik azonban még azon évben tiltakoztak az ellen, hogy erről örökbevallást nem tettek⁵⁾. 1469. febr. 19. M. István, Péter, Simon és András tiltakozott az aradi káptalan javára Kis-Sároson eszközölt határjárás ellen⁶⁾. 1497. István fia, Gergely s néhai András fiai, János, László és Ferencz, a Keczer-családdal egyezkedtek némely zarándi s bihari birtokaikra nézve⁷⁾. 1499-ben M. Gergely Otlakán 2 sessiót ajánlékozott fogadott testvérének, Keszy Péternek s viszont más sessiót kapott Otlakán Mezőgyáni Mátétól s nejétől⁸⁾.

Misér (Szederkényi) Gergely 1483—5. zarándi nemes⁹⁾.

Mohácsy István bodzási nemes 1520. jelen volt Brandenburgi Györgynek Medgyesbe való beigtatásánál¹⁰⁾. Fia lehetett *István*, 1548. aradi éneklő-kanonok.

More vagy **Móré** (Györki és Jánosházi) Zsigmond 1507. Frangepán Beatrix némely zarándi javát dűlatta 8 jobbággyával¹¹⁾. Tíz év múlva özvegye s fiai, Gáspár, Boldizsár, László és Mihály, azon részbirtokokat, melyeket Jánosházán Martoni Kis Ferencz Csályai Istvánnak, ez pedig, 25 arany forintért, More Zsigmondnak zálogosított el, teljes joggal visszaadták néhai Kis Ferencz leányának¹²⁾. 1509-ben Jánosházi M. Zsigmond s Dóczy Ferencz a Cibakék eleki földjéről erőszakkal vitették el a learatott gabonát¹³⁾. More László és János 1552. Temesvár alatt esett el; Péteré volt Alátka falu s Morócz és Szincse némely része, melyet, 1535. táján történt magvaszakadtával, I. Ferdinánd az Erdőhegyieknek s másoknak ajánlékozott. *Mályás*-nak azonban még 1561. is volt birtoka az aradi Kaszán s Gábon (Zarándban) is adózott 1 porta után. Társon ugyanakkor őt már mint szegényt említik. More Farkasnak ellenben 7 portája volt Miskén és Féltelenen s Halmágyon némi közös birtokaik voltak.

Moróczy-család ősi helye a zarándi Morócz, vagy Marócz. 1453. Balázs királyképe volt a betlenősi és seprősi határperben¹⁴⁾. 1462. szept. 1. Mátyás király a Maróthyaknak megparancsolta, hogy Maróczy Mihály és László csegedszegi földjeit visszaadják¹⁵⁾. 1515. Maraczy Albertet, ki már 1508-ban táblabírája volt Zarándnak¹⁶⁾, Brandenburgi György egyik bánhegyesi jobbággyának megkárosítása miatt II. Ulászló maga elé idézte¹⁷⁾. 1517. jan. 3. királyképeül volt jelölve Moróczy Albert, egy másik M. Albert deák és Gergely¹⁸⁾. 1518. M. Albert s testvére, Mihály pap, a békési Kerekiben levő részjóságát eladta Gyulai Gál-Ispánnak¹⁹⁾. 1533-ban M. Albert zarándi alispán volt²⁰⁾. 1543-ban Péter gyulai várnagy Pathócsy

1) Dl. 13244. — 2) Dl. 14002. — 3) Dl. 14719. — 4) Dl. 14639. — 5) Dl. 15638. és 15651. — 6) Tört. Adattár, II. 353—4. — 7) Dl. 20623. — 8) Dl. 20841. — 9) Dl. 19048. és 29857. — 10) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 56. nro 464. — 11) U.-o. fasc. 32. nro 234. — 12) Dl. 22974. — 13) Dl. 21895. — 14) *Haan-Zsilinszky*, 64. — 15) U.-o. 80. — 16) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 49. nro 391. — 17) U.-o. — 18) U.-o. fasc. 53. nro 435. — 19) *Haan*, 130—1. — 20) *Böloni*-lt.

Ferencztől az aradi Ternovát kapta, melynek birtokában Izabella királyné őt még azon évben megerősítette¹⁾. 1561-ben Maróczy Györgynek Csegedszegen még volt némi birtoka.

Móga (Moka) halmágyi vajdát, érdemeit tekintve, 1451-ben Mihály és Sandrinus nevű fiaival együtt megerősítette Hunyadi János kormányzó Halmágy és Kisbánya oláh vajdaságában²⁾. 1494-ben Móga László a világosi vár tiszttartója volt³⁾. 1552-ben Móga Bálint és János Temesvárnál esett el. 1652-ben M. Gábor a maga nagyhalmágyi földét 45 magyar forinton, 1653-ban pedig ugyanott levő némely más szántóföldjét és szilvaskertjét zálogosította el Szabó Mihálynak³⁾. E családból származott Móga János 1848. évi honvédtábornok, ki a schwechati csatavesztés (1848. okt. 30.) után visszavonulván élt 1861. történt haláláig.

Nadaby, Zarándmegyének Nadabról származó egyik régi családja. Nadaby *Csák* fia, *Lőrincz* és *János* fia, *Tamás* ellen Zsigmond király, a Maróthyak javára, 1423. az aradi káptalant vizsgálatra utasította⁵⁾. 1438. Nadaby János, *Mihály* és *Tamás* mint szomszédok voltak jelen Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt⁶⁾, valamint Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál⁷⁾. Tamás vajdának fia volt *Miklós* és unokája *Lázár*; s testvére János, 1453—1456. zarándi alispán⁸⁾. Ez alispán leánya, Erzsébet, előbb nagyfalusi Toldy Miklósnak, utóbb (1459—1465.) Neczpály Balázsnak felesége volt; három gyermekével együtt a törökök rabságába esvén, kiváltására férje 1465-ben 200 aranyért Betlenősit elzálogosította⁹⁾. Úgy látszik, ezzel kezdődött a család romlása. Lázár, néhai Miklós fia, 1473-ban elzálogosította a Nadabon, Tótfaluban és Háromházán a maga, neje és nővére által bírt részeket 400 aranyon Dóczynak¹⁰⁾, ki ugyanazon évben óvást tett az aradi káptalannál az ellen, hogy Nadaby Lázár, János, Mátyás, Péter, Ferencz, Ambrus és László vonakodnak visszaváltani zálogjavaikat¹¹⁾. 1474. N. *Péter* 20 aranyon ugyanőneki elzálogosította azon 4 jobbágyot s 10 pusztá jobbágytelket s nadabi malomrészt, kiket s melyeket néhai Nadaby András özvegyétől, Dorottyától, ő-maga is 20 aranyforinton váltott vissza¹²⁾. 1475-ben N. *Mátyás*, neje Zsófia s fiaik, *Mihály* és *István* Nadabon 9, Kesziben 2 jobbágytelket vetettek zálogba 28 aranyon Dóczynak¹³⁾. 1477-ben N. Lázár megintette testvéreit (Ferencz, Péter, Mátyás, Ambrus) több zarándi falu (Szent-Márton, Kesz, Földhíd, Gyarmat, Veresegyház, Ködegyház) visszaváltására¹⁴⁾; Ferencz ellenben azon évben még Szincset és Alatkát is zálogba vetette Dóczynak¹⁵⁾, sőt ezeket csakhamar örökáron is eladta neki¹⁶⁾. 1478-ban Dóczy *Pétert* és *Imrét* beigtatták N. Lázár, Ferencz s Péter, valamint néhai N. Mihály fiainak (Ambrus, Mátyás) némely részjóságába¹⁷⁾. 1481-ben N. Lázár Veresegyházán és Kidegyházán 9, N. Mátyás Gyarmaton 2 aranyon zálogosított el egy részt Dóczynak; Lázár pedig, Miklós és Ilona fia, nadabi ősi kúriáját a gyarmatival cserélte el¹⁸⁾. Az elidegenített ősi javakban azért mégis uraskodni szerettek volna s 1483-ban Gyarmati N. Péter is részes volt a gyarmati molnár megveretésében, a ki most már nem nekik örölt, hanem Dóczynak¹⁹⁾. 1484-ben Lőrincz a nadabi Érszeg miatt perelt

1) *Fábián*, I. 116. — 2) Dl. 30188. — 3) Dl. 20100. — 4) NRA. fasc. 938. no 38—39. — 5) Dl. 11326. — 6) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 7) Dl. 13244. — 8) *Haan-Zsilinszky*, 65. és 75. — 9) *Századok*, 1875. — 240. — 10) Dl. 17436. — 11) Dl. 17485. — 12) Dl. 17560. A beigtatás: Dl. 17872. — 13) Dl. 17669. — 14) Dl. 17972—3. — 15) Dl. 17930. — 16) Dl. 17932. — 17) Dl. 18042. — 18) Dl. 18458., 18538., 18465. — 19) Dl. 18786.

a váradi káptalannal¹⁾). Lázár Csegedy Lászlónak és Muronyi Vér Andrásnak zálogosítván el Nadab, Pecser, Karancs, Gyarmat, Földhid, Szentmárton, Hegenháza és Keszi falvakban bírt összes részjóságait, ezek azt 1492-ben 600 aranyon továbbzálogosították Dóczy Imrénének²⁾). 1494-ben ugyancsak Lázár, nővére Krisztina s leánya Katalin nevében is örökre eladta Nadab, Tótfalu, Háromház, Gyarmat, Földhid, Keszi, Szent-Márton, Veresegyház és Ködegyház falvakban levő részeit özv. Dóczy Imrénének s Dóczy Ferencznek³⁾). 1505. N. Péter özvegye, Dorottya s fiai (János, András, Boldizsár és Gáspár) s Lőrincz özvegye, Anna (most zarándi Horváth Tamásné) s fiai (Tamás, László, István) a nadabi malom leron-tása miatt pereltek a Dóczyakkal⁴⁾). 1510. Dóczy Ferenczet és gyarmati Nadaby Jánost a Gyarmathyak ellenében az aradi káptalan a kir. udvar színe elé idézte⁵⁾). 1511-ben N. Lőrincz özvegye, Anna, az aradi káptalan előtt kijelentette, hogy Dóczy Ferencz őt teljesen kielégítette a Gyarmaton, Nadabon és Szent-Mártonban levő részjóságain okozott károkért⁶⁾). 1516-ban a Nadaby Péter fiai, Gáspár, Menyhért és János által a nadabi Fejér-Körösön épített új malom miatt folyt a per⁷⁾). 1518-ban N. János, 1519. pedig N. Menyhért zálogosította el Gál-Ispánnak a keszi részjóságot⁸⁾). 1519. az országbíró Dóczy Ferencz részére megbírságolta a meg nem jelent Gáspárt, Menyhértet és Jánost, néhai Péter fiait⁹⁾). 1561-ben többé sehol, még az ősi Nadabon és Gyarmaton sem volt birtoka a családnak, mely azonban továbbra is fenntartotta igényeit. Így 1620. május 29. Biharvármegye vizsgálatot tartott az iránt, hogy Nagy Jakab elfoglalt és visszatart Gyarmat faluban 5 jobbágytelket, melyet Rácz János Nadaby Lajostól örökölt¹⁰⁾). Még a múlt században is élt a már eloláhosodott *Nadabanuok* közt az a tudat, hogy ők az egykor tekintélyes Nadaby-családból származnak; Aradvármegye azonban 1782. febr. 18. nem igazolta Nadabanu Györgye nemességét s őt továbbra is «parasztiga» alatt hagyta¹¹⁾). Alak tekintetében talán helyesen járt el; valószínű azonban, hogy Nadabanunak igazsága volt, s hogy benne élt s utódaiban, a nadabi egyszerű oláh parasztokban, ma is él a Nadaby-család.

Nadányi (Körösнадányi), I. Borsa-nemzetség, 261. I.

Nagy (Bernóti) László 1485. zarándi nemes. Talán egy családból való az ugyanakkor említett János is¹²⁾).

Nagy (Erdőhegyi) János 1484-ben a maga görhei részjóságát s Erdőhegyi Tamástól $\frac{1}{12}$ részben zálogba vett vizimalmát elzálogosította Dóczy Imrénének¹³⁾). A következő évben az iratosi hatalmaskodás ügyében tanúskodott¹⁴⁾).

Nagy (Somosi) Máté, János (és fia Bálint) s Bálint (Péter fia) 1438. nov. 24. jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál¹⁵⁾). 1498. az egyik Somosi Nagy királyemberül van jelölve¹⁶⁾). 1561-ben Csegedszegen Nagy Imre portája már pusztán állott, Somosban pedig semmije sem volt a családnak

Nagy (Szederkényi) Imre 1438. nov. 4. a gelváci határjáráshoz királyemberül volt jelölve¹⁷⁾).

1) Dl. 18886. — 2) Dl. 19833. — 3) Dl. 20157. — 4) Dl. 21394. — 5) Dl. 21982. — 6) Dl. 22145., 22171. — 7) Dl. 22408., 22993. — 8) Dl. 2308., 23160. — 9) Dl. 23215. — 10) NRA. fasc. 853. nro 20. — 11) Aradvármegye 1782. évi jegyzőkönyve, 101. sz. — 12) Dl. 19048. — 13) Dl. 18918. — 14) Dl. 19048. — 15) Dl. 13244. — 16) Dl. 20692. — 17) *Haan-Zsilinszky*, 43.

Nagy (Varsányi) Mihály Jánosházán 3 jobbágytelket vetett zálogba Csályay Istvánnak, ki azt 1483. tovább zálogosította Dóczy Imrének¹⁾, majd örökáron is eladta²⁾.

Nagy nevű család praedicatum nélkül is többször szerepel. Nagy Elek 1438. gelvácsi és ősi nemes³⁾. Ivadékai lehettek Nagy György és Pál, kik (illetőleg ez utóbbinak özvegye) 1561-ben még mindig gelvácsi közbirtokosok. Egy Nagy Jánost 1484—5-ben szintén a zarándi nemesek közt említnek⁴⁾.

Nagykeményi-cs. 1466. a Keményiek soklói javait elfoglalta⁵⁾.

Nádasdy Tamás, országbíró, bán, majd nádor, Aradban és Zarándban kétségkívül a Nádasdi Ongoroktól és Pethóktól örökölt jószágokat.—1520-ban hú jobbágyait, Kardos Gergelyt és Albertet, kik Dósa forradalma alkalmával megmentették, Alatkán egy jobbágytelekkel ajándékozta meg.

Nehéz (Csencsei) Gergely 1532. csencsei nemes⁶⁾.

Nekcsey, l. Aba-nemzetség, 258. l.

Nemes (Acsvai)-cs. 1461. acsvai földesúr⁸⁾.

Németh (Simándi) Márton, nővérei, Anna és Erzsébet nevében is, 1475. egy zálogban birt nemesi kúriát Fodor Ozsvátnak s Baythoni Lászlónak és Jánosnak⁹⁾, 1479-ben pedig halála után fia, István, Erdőhegyi Miklósnak nála zálogban levő birtokát Dóczy Imrének zálogosította el¹⁰⁾.

Nyéky Egyed 1410. királyemberül volt jelölve a haraklyáni uradalomba való beigtatáshoz¹¹⁾.

Olcárdy István deákot I. Ferdinánd 1557. nov. 26. megfosztotta zarándmegyei javaitól¹²⁾.

Olcárovcis, l. az aradiak közt, 323. l.

Otlaky Simon 1438. szomszéd gyanánt volt jelen Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Gelvács határjárásánál¹³⁾. A család törzshelye Otlaka lehet.

Ongor, l. az aradiak közt, 323—4. l.

Ont comes, l. Aba-nemzetség.

Orbonázy Lukács 1422-ben az Erdőhegyiekkal együtt a Siketh Pál halálával reászállt erdőhegyi jószágot 100 aranyon Maróthy Jánosnak zálogosította el¹⁴⁾.

Ördögh (Zarándi) László 1438. nov. 4. mint szomszéd vett részt Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt s nov. 24. Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál¹⁵⁾. 1475-ben résztvett Meszt megtámadásában¹⁶⁾.

Óssy János, talán a Becse-Gregor-nemzetség egyik ivadéka s a Biharban, a Fekete-Körös vidékén, nagy birtokú Leel-Óssyek rokona, 1483-ban pecséri részeit Dóczynak zálogosította el¹⁷⁾. 1467-ben a család egy része Váras-Kesziről s egy másik (1468—1479). Szederkényről írta magát¹⁸⁾. 1532. Essy Pál zarándmegyei nemes volt¹⁹⁾.

Panaszy (Kissomosi) András, Sebestyén deák, István és Balázs 1438. jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos bejárásánál²⁰⁾. Kelemen 1485. az iratosi ügyben tanúskodott²¹⁾.

1) Dl. 18825. — 2) Dl. 19265. — 3) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 4) Dl. 19048. — 5) *Csánki*, I. 752. — 6) *Budai kápt. jk.* 522. *Pozsonyi kápt. jk.* XIV. 151. *Knauz, Encycl.* II. 466. — 7) *Böloni*-lt. — 8) Dl. 30204. — 9) Dl. 17654. — 10) Dl. 18163. — 11) *Böloni*-lt. — 12) *Lib. Reg.* 313. — 13) *Haan-Zsilinszky*, 44. — 14) Dl. 11195. — 15) *Haan-Zsilinszky*, 44. s Dl. 13244. — 16) Dl. 17660. V. ö. Dl. 15915. — 17) Dl. 18782. — 18) Dl. 16671., 17276., 30219., 30883. — 19) *Böloni*-lt. — 20) Dl. 13244. — 21) Dl. 19048.

Panaszy (Soklói)-család 1488. körül virágzott¹⁾.

Pathócsy, l. az aradiak közt, 326—7. l.

Páris-cs. 1488-ban ősi és soklói ágra oszlott²⁾.

Pekry (Petrovinai) Lajos, Ferdinánd király egyik legbuzgóbb híve és vezére, nőül vevén Báthory István nádor özvegyét, Zsófia massoviai hercegnőt, Báthory András örökösei ellenében Világosvárat és uradalmát követelte, mely még 1529-ben János király kezeire jutott. A per, főképp 1533-ban, teljes erővel folyt³⁾. János király azonban a várat s uradalmát hívének, Pathócsy Ferencnek ajándékozta, míg Ferdinánd, még 1533-ban, Újvárral és Likavával kárpótolta Pekryt.

Pethő (Varsányi) Tamás 1420. királyképe volt, midőn az aradi káptalan Maróthy Jánost Kétegyházába beigtatta⁴⁾. Miklós 1484—85-ben zarándmegyei nemes⁵⁾.

Petrovics, l. az aradiak közt, 329—30. l.

Pély Pál 1456. aug. 12. nádorembere a Maróthyaknak Kigyósba való beigtatásánál⁶⁾. 1478. a család szintén mint zarándi birtokos szerepel⁷⁾. 1494. Pély Péter a Báthoryak egyik nemes tisztje volt⁸⁾.

Pérchy (Mikepércsi)-család már V. Istvántól kapta Biharban Pércset. Miklós fia, Balázs mester, kir. kamarai jegyző s általa testvére, Miklós, Mátyás királytól 1485-ben Zarándban Pipály (Pypoly), Csitagos (Csigatós ?) és Sokló részeit kapta⁹⁾. A család későbbi földesuraságának Zarándban nincs nyoma; Miklós ivadékai azonban Bihar-, Hajdú- és Szabolcs-vármegyékben most is élnek.

Pipályi (Soklói), 1384. óta ösmeretes család¹⁰⁾. 1410. kir. ember nemes Pipályi János a haraklyáni igtatásnál¹¹⁾. 1489. P. László elzalogosította a békési Zimán halastó és Halásztelek őt illető részét Dóczynak¹²⁾. 1491., soklói előnévvel, királyembere volt¹³⁾. 1519. P. János zarándi nemes¹⁴⁾. 1520. P. László és András királyembere¹⁵⁾. 1528. P. Balázs kemecsei (érháti) birtokos¹⁶⁾. 1561. P. Mihály écsfoki, Bernát egyházas-kereki birtokos; ősi pipályi kúriája elhagyatva állt.

Pisky (Szederkényi)-család 1464 óta. — 1475. Miklós résztvett a meszti támadásban¹⁷⁾. 1485. Lőrincz zarándi nemes¹⁸⁾. 1519. György mint szomszéd jelent meg a simándi igtatásnál¹⁹⁾. 1522. ő és fiai, Máté s János, kistajdasi malmukat Majsay Benedeknek adták el. 1532. egy P. Péter nevű zarándi nemest is említnek²⁰⁾. A család ősi fészke a zarándi Piski.

Poncz Lukács haraklyán-vidéki nemes, 1532²¹⁾.

Pongrácz, l. az aradiak közt, 330. l.

Porkoláb, u.-o.

Porteleky, u.-o.

Póka (Somosi) Lukács 1453. királyember-jelölt a betlenősi igtatásnál²²⁾. 1464. a Báthoryak igtatólevelében nagybernoti Pókákat is említnek²³⁾. Pókarétje nevű dűllőföld Csanakeszi vidékén már 1344-ből ismeretes.

1) *DI.* 19362. — 2) *DI.* 19362., 29857. — 3) *NRA.* fasc. 40. nro 5., 6., — fasc. 302. nro 7., fasc. 311., nro 13—15., fasc. 339. nro 9., fasc. 631., nro 31., fasc. 636. nro 16. — 4) *Haan-Zsilinszky*, 34—5. — 5) *DI.* 18974. és 19048. — 6) *DI.* 15095. — 7) *DI.* 17276. — 8) *DI.* 20100. — 9) *Turul*, 1887., 128. — 10) *Nadányi-lt.* Csánki, I. 754. — 11) *Bölöni-lt.* nro 5. B. — 12) *DI.* 19587. — 13) *Haan*, 302. — 14) *Bölöni-lt.* — 15) *Müncheni kézír.* Gyulán, 483. *Müncheni* levéltár, fasc. LVII. nro 471. — 16) *Bölöni-lt.* — 17) *DI.* 17660. V. ő. 29857. — 18) *DI.* 19048. — 19) *Tört. Adattár*, III. 49—52. — 20) *Bölöni-lt.* Nro 14. B. és 17. B. — 21) *U.-o.* — 22) *Haan-Zsilinszky*, 64. — 23) *DI.* 15915.

Ragóczy Benedek 1475. a Losonczyak nemes szolgája Pankotán¹⁾.

Ravazdy, l. az aradiak közt, 331—2. l.

Rábay (Szilasi) Sebestyén 1484—5. zarándi nemes²⁾.

Rákóczy (Rakolchy) 1475. déznai kapitány volt³⁾.

Ráskay Balázs, a budai vár kapitánya, kir. kamarás, utóbb tárnokmester, 1479. márcz. 2. Mátyás királytól a maga s testvére részére Erdőhegy, Bél-Zelind, Tamászi, Bökény, Király, Köbli, Hegenháza, Görhe, Szent-György stb. falvakban az Erdőhegyiek részjóságait kapta⁴⁾. 1514. még élt. Egyik leánya, Dorottya, Bebek Ferenczhez, a másik, Anna, pedig Pethő Ferenczhez ment férjhez.

Rozgonyi, l. az aradiak közt, 332. l.

Sal Péter, 1483—5. soklói nemes, jótállt néhány iratosi jobbágyért⁵⁾.

Santusházy János és István nemesek, Demeter fiai, 1342. jún. 29. varsándi részjóságait 25 finom ezüst márkáért eladták Berendy Márton békési főispánnak⁶⁾. 1384—1464. ismételve említik a családot; s 1469. S. Simont a kissárosi igtatásnál királyemberül jelölték⁷⁾. Vincze 1485. soklói nemes volt⁸⁾.

Sarkady, 1419 óta, Biharban birtokos család; 1561. Zarándban Bán-Kamarás is S. Farkasé volt.

Sáfár (Varsányi) Pál 1438. nov. 4. Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt határa bejárásánál homo regius⁹⁾. Albert 1461. részes a vadászti erdő vágatásában s a híd lebontásában¹⁰⁾.

Sághy Bálint fia, Lőrincz, 1410-ben világosi várnagy volt; unokatestvérével, István fiával együtt, Haraklyáni-leányt vett nőül; ez Veronkát, ő Ilonát vette el. Ipjoknak, H. Gáspárnak halála után 1410. együtt örökölték Haraklyánt¹¹⁾.

Sámolykeszy István fia volt János, kinek fiai, János és Albert, 1363. Becsey László tisztjeit Vadászról kiverték¹²⁾.

Sándor comes fia, István, utolsó tagja volt családjának; Varsándot 1341. máj. 12. már Berendy M. kapta¹³⁾. (L. *Lípóczy*, 258. l.)

Sápy-család 1495. Varsány szomszédságában birtokos¹⁴⁾.

Sárközy Bereczk 1447. Zaránd egyik követe¹⁵⁾.

Sárosy (Kissárosi és Pipályi) *László* 1447. szintén egyik követe¹⁶⁾, 1453. pedig egyik szolgabírája volt Zarándnak¹⁷⁾. 1455. Lippán jelen volt S. *István* és *Fános*, midőn Keszy Balázs az aradi káptalan javára végrendeletet tett¹⁸⁾. 1458. S. István, János és László királyember-jelöltek¹⁹⁾. 1462. Mátyás király meghagyta a Maróthyaknak, hogy adják vissza a S. Istvántól és Jánostól Csegedszegen és Kóton elfoglalt földeket²⁰⁾. — 1510. S. *Miklós* pálulési szőlőbirtokos²¹⁾. 1515. decz. 21. Pipályi S. *Lászlót*, György örgróf bánhegyesi jobbágyának, Kiss Lőrincznek megkárosítása miatt, II. Ulászló törvény elé rendelte²²⁾. 1517. jan. 3. arról tett jelentést az aradi káptalan, hogy Pipályi S. László zarándi alispán és Fekete Dénes szolgabíró fegyveresen tört Bodzásra és hogy teheneket hajtottak el s pénzt csikartak ki a lakosoktól²³⁾. 1519. aug. 6. Sárosy György szomszéd volt Écsfokával²⁴⁾,

1) *Dl.* 17660. — 2) *Dl.* 19048. — 3) *Dl.* 17660. — 4) *Révay-lt.*, III. 8. — 5) *Dl.* 19048., 29857. — 6) *Haan-Zs.* 6—7., Samusházy néven. *Dl.* 13658. — 7) *Csánki*, I. 755. *Adattár*, II. 562—3. — 8) *Dl.* 19048. — 9) *Haan-Zs.* 44. — 10) *Dl.* 15556. — 11) *Bölni-lt.* Nro 5. B. — 12) *Zichy-okm.* III. 214—5. — 13) *Haan-Zs.* 4—5. — 14) *Dl.* 20281., 26062. — 15) *Kovachich*, *Vestigia com.* 268. — 16) *U.-o.* — 17) *Haan-Zs.* 65—6. — 18) *Fábián*, I. 254—7. — 19) *Haan-Zs.* 78. — 20) *Dl.* 15765. *Haan-Zs.* 80. — 21) *Müncheni lt.*, rlen. — 22) *U.-o.* — 23) *U.-o.*, LIII. 435. — 24) *Bölni-lt.*

hol, továbbá Csegedszegen, Gurbán, Túron és Pipályiban még 1561., Técsen pedig 1559. is voltak részjóságai S. Istvánnak.

Sásváry (Talpasi) György csegedszegi részjóságait — zálog czimén — 1493. Dóczy Imre szerezte meg¹⁾. Lehet különben, hogy Sasvárynak kell olvasnunk a család nevét.

Séghy (Kemecsei), l. az aradiak közt, 332. l.

Septelyi János 1505. Zárand egyik követe s 1515. egyik szolgabírája volt²⁾.

Siketh (Erdőhegyi, Fövényesi és Kígyósi) *Demeternek* s nejeének, Gerlai Ábrahámffy Orsolyának fiai (János, Pál, Elek és Tamás) és leányuk Orsolya, 1398-ban Erdőhegy, Györke, Királyi, Kétegyház, Fövényes, Görhe és Alabián birtokosai voltak³⁾. 1404. Fövényesi Siketh Demeter királyemberül volt jelölve Maróthyék beigtatásánál⁴⁾. 1412. Erdőhegyi Lukács tiltakozott az ellen, hogy F. Siketh Elek, Demeter fia, az Erdőhegy határában levő Görhét elfoglalja; ő azonban tényleg beigtattatta magát, még azon évben, 8 zarándi falu részjóságaiba⁵⁾. 1420. Siketh *Elek* a maga kétegyházi s 1421. fővényesi részjóságát Maróthy Jánosnak vetette zálogba⁶⁾. 1422. Orbonázy Lukács és az Erdőhegyiek azon erdőhegyi részjóságot, mely Siketh *Pál* halálával szállt reájok, — s az Erdőhegyiek és Siketh Elek a sebreni részt elzálogosították Maróthy Jánosnak⁷⁾. 1425. Siketh Elek özvegye, Jusztin, szintén Maróthynak vetette zálogba azon fővényesi részt, melyet Erdőhegyi György pap azelőtt 200 aranyért az ő urának zálogosított el; egy másik oklevélben pedig elösmerte, hogy jegyajándékára nézve őt a Maróthyak teljesen kielégítették⁸⁾. A családnak ezentúl csak Erdőhegyi-ága szerepelt.

Simay Gergely felesége, Egey Zsófia és gyermekeik, Zsigmond, Mátyás és Mártha (Dománházy Mihályné) 1510. Egey András özvegyétől megkapták Bökény, Tamász, Bél-Zerénd s más helységek részjóságait⁹⁾.

Simándy-család már 1464. birtokos Csentén¹⁰⁾. 1479. István, néhai Simándy Martinkó fia, 13 aranyon zálogosította el a nála szintén zálogban levő Jánosházát¹¹⁾. E családból való lehet Simándy Dénes, 1507. aradi őrés Benedek, 1542. mesterkanonok.

Soklóy-családról 1406. óta emlékeznek az okiratok¹²⁾. 1412. S. Miklós mester, Mátyás és Bálint királyemberekül voltak jelölve¹³⁾; különben 1418. a Maróthyak tiltakoztak ellenök, hogy némely falujokat jogtalanul használják¹⁴⁾. 1453. S. János, Mátyás és Balázs királyemberekül voltak ajánlva¹⁵⁾. A család ősi fészke Sokló, a mai Sikló.

Soldos-család 1427. kéri földesúr¹⁶⁾.

Somogyi András gyulai lakost Dóczy Imre 1481. eltiltotta Csályay István jánosházi részeinek elfoglalásától¹⁷⁾. — Gergely 1507-ben soklói nemes volt¹⁸⁾. (Az Aradon levő perlaki Somogyiak a XVIII. század közepén Ugocsa megyéből származtak be).

Somosy Máté 1451. Aradvármegye alispánja, János fia, *Fános* pedig, 1453. zarándi szolgabíró volt¹⁹⁾. 1477. László és testvére, Györgyfy Benedek, a maga erdőhegyi, görhei és szenteskirályi részeit, melyeket Arany

1) *Dl.* 19954. — 2) *Müncheni lt.* XLIX. 391. — 3) *Haan-Zs.* 52—8. — 4) *Gyulai okm.* 9. sz. — 5) *Dl.* 9941. — 6) *Dl.* 10005., 10967., 11158. és *Haan-Zs.* 34—5., 54—8. — 7) *Dl.* 11195., 11256. — 8) *Dl.* 11651., 11666. — 9) *Haan-Zs.* 120—2. — 10) *Dl.* 24837. — 11) *Dl.* 18164. — 12) *Kaply-lt.* Csánki, I. 755. — 13) *Dl.* 9941. — 14) *Dl.* 10711. *Haan-Zs.*, 47. — 15) *U.-o.*, 64. — 16) *Csánki*, I. 755. — 17) *Dl.* 18516. — 18) *Müncheni-lt.* XXXI., 226. — 19) *Szúray-okl.* II. 485. *Haan-Zs.* 65—6.

Istvántól, illetőleg Kolbász Miklóstól vett zálogba, elzálogosította Dóczy Imrénék¹⁾. 1484. László többedmagával jótállt néhány iratosi jobbágyért²⁾. 1495. S. Bertalan és özv. Dóczyné perében II. Ulászló Zarándmegyét bízta meg a vizsgálattal³⁾.

Szabó (Soklói) 1483. Soklón birtokos család⁴⁾. 1519. Sz. János mint szomszéd vett részt a simándi beigtatásnál⁵⁾. 1574. István fiának, Györgynek fiai, Balázs, Illés, Benedek és Gáspár, Miksa királytól új adományul kapták az egész Soklót, Csikósdossit és Gelvácsot s Varsány, Mikse és Somos részeit⁶⁾.

Szabó (Varsányi) Pál 1456. királyember-jelölt a Maróthyak kigyósi igtatásánál⁷⁾.

Szakállas-család 1478—88. gorsásósi birtokos⁸⁾.

Szalay-család 1488. soklói földesúr⁹⁾.

Szánthó (Szentmártoni) Pál 1505. a nadabi malom miatt perelt a Dóczyakkal¹⁰⁾.

Szederkényi-családot már 1406. említnek az oklevelek¹¹⁾.

Szennyesy (máskép Toldy) János magvaszakadtával I. Ferdinánd 1561. Eperjes, Boros-Megyer, Septely és Kör falvakat Kerecsényi Lászlónak adta¹²⁾.

Szent Balázs 1465—8. szederkényi földesúr¹³⁾.

Szenttamásy, l. az aradiak közt, 334. l.

Székely (Sámolykeszi) Pál, majd testvére, Máté, s fiaik 1494—1500. sámolykeszi vajdák voltak. Utódaik Zarándban még 1651. is éltek.

Széky (Gyanthei) Péter 1453. királyember-jelölt¹⁴⁾.

Széky (Ölyvedi)-család 1495. (a Corvin-Czibak-perben) mint zarándmegyei földesúr szerepel¹⁵⁾.

Szél (Bodoni) Péter 1318. homo regius Sár Domokosnak Rigács-telekbe és Fülöptelekbe való beigtatásakor¹⁶⁾. Szél István 1581—1599. Zaránd főispánja volt¹⁷⁾. Utóbb a család Makóról írta magát s 1650. új adományt nyert Békés-, Csanád- és Aradmegyében bírt jószágaira.

Szilasy János 1410. homo regius a haraklyáni igtatásnál¹⁸⁾. 1479. az aradi Csepánháza Sz. Jánosé és Csepán Mártoné s Györgyé volt¹⁹⁾. Gergely 1485. zarándi szolgabíró²⁰⁾.

Szilágyi, l. az aradiak közt, 334—5. l.

Szokolai, l. Gútkeled-nemzetség, 275—6. l.

Sztáry, l. Esztáry, 348. l.

Taby Tamás árvája, Fruzsina, 1519. Écsfokán jobbágyaival együtt ellenállt a Massayak beigtatásának²¹⁾.

Tarcsay, l. az aradiak közt, 335—6. l.

Tassy-család 1464. kisbernoti birtokos²²⁾. 1489. Tassy Pál az aradi káptalan előtt a Dóczyaknak zálogosította el a békési Halásztelek és Zimán nevű piscina őt illető részét²³⁾. 1519. T. Lőrincz özvegye, Klára, szintén igényt támasztott a Csályayak aradi örökségére²⁴⁾, melyért a

1) *DI.* 17931. — 2) *DI.* 19048. — 3) *DI.* 20262. — 4) *DI.* 29857. — 5) *Adattár*, III. 49—52. — 6) *Lib. Reg.* Ferd. 767—8. — 7) *NRA.* fasc. 1525. nro 2. — 8) *DI.* 18042., 19362. — 9) *DI.* 19362. — 10) *DI.* 21394. — 11) *Köpy-lt.* Csánki, I. 755. — 12) *NRA.* fasc. 932. nro 33. — 13) *Csánki*, I. 755. — 14) *Haan-Zs.* 64. — 15) *DI.* 20281., 26062. — 16) *Anjouk-okm.* I. 473. — 17) *Nagy Iván*, X. 574—5. — 18) *Bölöni-lt.* Nro 5. B. — 19) *DI.* 18183. — 20) *DI.* 19048. — 21) *Bölöni-lt.* — 22) *DI.* 24837. — 23) *DI.* 19587. — 24) *DI.* 23253.

Dóczyak ellen még 1525. is perelt¹⁾. T. János 1533. zarándi szolgabíró volt²⁾.

Tatár András 1438. jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál³⁾.

Tálas (Gyulavarsányi) András 1497. elfoglalta özv. Dóczyné jános-házi földének egy részét⁴⁾. 1517. mint soklói nemes és homo regiust említik⁵⁾.

Tánczos (Ivánházi) Pált Nadányi Márk megölvén, Tánczos Ágota és György 1437. az aradi káptalan előtt egyezkedett ez ügyben a Telekyekkel, Piskyekkel és Nadányiakkal⁶⁾. A család 1464. a Báthoryak igtatásánál mint szomszéd birtokos vett részt⁷⁾. Tánczos (Tantos) Márton 1470. igényt tartott a zarándi Csigatóshöz⁸⁾. 1487. Tánczos Mihály szintén tiltakozott Bánffy Miklós ellen, ki Solymosvár részére önkényesen tőle is szőlőkilenczedet szedett⁹⁾. 1494. T. Tamás a Báthoryak egyik nemes szolgája¹⁰⁾.

Társy Pál 1508. Zaránd egyik szolgabírája volt¹¹⁾. 1561. Társy György almaszegi és gábi, Menyhért és István écsfoki, társi és gábi, László gábi, János társi köznemes volt.

Teleky Jakab és László, a Garázda-nemzetség tagjai, 1437. a Nadányiakkal, Tánczosokkal és Piskyekkel az aradi káptalan előtt a megölt Tánczos Pál ügyében egyezkedtek¹²⁾. Nemsokára a széki Garázda-család utolsó nőivadékát egy teleki Garázda vette el s megalapította a Széki-Teleky-családot¹³⁾, melyből származott a XVII. században Teleky János jenői várnagy s ennek fia, Mihály (1634—1690.), Erdély híres főkancel-lára s a grófiág megalapítója.

Toldy (Nagyfalusi és Péli)-családnak csak 1324. óta van nyoma. E családból származott «az híres neves Tholdy *Miklós*», kit annyi regösön és Ilosvai Selymes Péteren kívül Arany János adott át a halhatatlanságnak. Toldy Miklós 1320. táján született; résztvett nagy Lajos király olaszországi hadjárataiban; 1354. pozsonyi alispán, 1359. és 1365. olaszországi követ, s ott egy zsoldos csapat vezére, 1372—1383. közt Szabolcs, Heves és Bihar főispánja. 1385. táján húnyt el¹⁴⁾. Bátyja, *György*, 1376—1382. szintén Bihar megye főispánja volt. E családnak a Biharral szomszédos Zarándban már ez időben lehettek birtokai. 1433-ban *Pá*-nak magtalanul történt halála után a Nadabyak és Toldyak, váltságdíj lefizetése mellett, megnyerték Ölyved, Visznek, Kót, Varsány, Tövisgyház és Pél¹⁵⁾, 1444. Kigyós és 1462. táján Karulyos és Kigyós egy részét is¹⁶⁾. 1465. szintén zarándi birtokosok¹⁷⁾. 1519. Toldy *Lukács* mint szomszéd vett részt a simándi igtatáson¹⁸⁾. Ugyanakkor Kluedi Toldy *László* karulyosi makkos kertjében s egyéb birtokaiban mintegy száz forintnyi kárt okoztat Brandenburgi György emberei¹⁹⁾. 1540. decz. 11. János király meghagyta Bihar, Arad, Zaránd, Csanád, Csongrád, Békés, valamint Külső- és Közép-Szolnok nemeseinek és lakosainak, tanúskodjanak róla, Toldy Albert, László és Mihály ellenében mennyiben illetné Toldy Miklóst az anyja, Borbála által megvett bé-

1) *DL*. 24046., 24105—6. — 2) *Bölni-lt.* Nro 18. B. — 3) *DL*. 13244. — 4) *DL*. 20604. — 5) *Müncheni-lt.* LIII. 435. — 6) *Nagy Iván, Magy. Csal.* XI. 80. — 7) *DL*. 15915., 24837. — 8) *Gyulafejérvári lt.* Tört. Tár, 1890., 150. — 9) *DL*. 12274. — 10) *DL*. 20100. — 11) *Müncheni-lt.* XLIX. 391. — 12) *Nagy Iván, XI.*, 80. — 13) 1467. már egyszerűen Teleky-néven. *DL*. 30883. — 14) *Szilády, Régi Magyar Költők Tára*, IV., 341—362. — 15) *DL*. 30169. — 16) *DL*. 26619., 28262. — 17) *Csánki*, I. 756. — 18) *Adattár*, III. 49—52. — 19) *Müncheni-lt.* LVI. 467.

kési Káka falu¹). A család egyik ágát Kis-Toldynak nevezték. Kis-Toldy *Mihály* 1539-ben az aradi káptalan custosa volt, *Miklós* pedig Talpasvár ura s Izabella királyné párthíve, kit e miatt a váradi püspök 1554. elfogott és lefejeztetett. Csak Ágota nevű leánya maradván, a család ez ágának magvaszakadt. 1559. május 30. idősb Nagyfalui Toldy *Miklós* tövisgyházi és újfalui részjóságait, hűtlensége miatt, I. Ferdinánd továbbadományozta²). Biharban feketebátori, csatfalvi, toldi és nagyfalui javait tőle s Toldy Pétertől már korábban elkobozta³). 1561. Talpason, Tótfaluban, Váras-Kesziben, Kalocsán, Kis-Bátoron, Ökörítőban, Tolmácson Toldy *Tamás*nak, Ölyveden, Karulyoson és F.-Varsándon Toldy László és Kis-Toldy Miklós özvegyeinek, Kis-Bátoron és Nagy-Zerénden Toldy Miklós-nak és Mihálynak, Gacsal-Kéren, Santusházán és Septelyen Toldy János-nak s Nemes-Vásáriban Toldy Bálintnak még mindig voltak részbirtokai. Közülük Toldy, máskép Szennyesy Jánosnak magvaszakadván, Eperjes, Boros-Megyer, Septely és Kör falvakban levő javait már 1561. Kerecsényi László kapta a királytól⁴).

Tompa (Zeléndi) Mihály zarándi nemes 1516. a haraklyáni Massayak ellen pörölt⁵).

Torkos (Kereki vagy Erdőkereki)-család 1464. óta szerepelt Zaráندانban⁶). 1485. Kereki Torkos István a soklói kezesek közé tartozott⁷). 1519. Miklós mint szomszéd jelent meg a simándi igtatásnál. Tamás 1532. a Massayak ősteleki ügyében tanúskodott⁸). Neki és Torkos Istvánnak magvaszakadván, Alsó-Társ, Erdőkereki, Nemes- és Bán-Vásári falvakban levő részjóságaikat és Botos csanádi falut I. Ferdinánd 1560. júl. 16. továbbadományozta⁹).

Toronyi István 1485. tanú az iratosi ügyben¹⁰). *Kelemen* az egyházjog tudora volt s 1495—6: aradi olvasókanonok. *Tamás* a XVI. században mint a törökök ellen vitézül küzdő katona híresedett el.

Tóth (Ősteleki) Pál 1532. a Séghyekkel pörölt, kik azt bizonyították, hogy Ősteleket erőszakkal vette el tőlük¹¹).

Tóthy (Szederkényi) György 1519. mint szomszéd jelent meg a simándi igtatásnál.

Török András 1485. az iratosi ügyben tanúskodott. Egy század múlva szintén említenek egy Szodorói Török Andrást, kit 1581. Ernő főherczeg élethosszig Kupa és Dombíratos birtokával ajándékozott meg, Báthory Zsigmond fejedelem pedig 1588. szept. 10. nemességében megerősített. — A Váradi Török-család, mely Aradban most virágzik, 1584. decz. 22. nyert nemességet.

Ugray Benedek 1483. nadabi köznemes¹²).

Vadas (Kemecsei) Simon 1485. az iratosi ügyben tanúskodott¹³). 1494-ben Lukács és Balázs mint a Báthoryak nemes szolgálói vettek részt a Haraszhthyak lippai és kovászi szölleinek elpusztításában¹⁴).

Vajda (Aranyági) László 1494. a Báthoryak nemes szolgálója¹⁵).

Vajda (Garai) István és János 1475. mint a Losonczyak nemes szolgálója vett részt Meszt megrohanásában¹⁶).

Vajdafy, I. az aradiak közt, 336. l.

1) *Haan*, 157. — 2) *Lib. Reg.* 396. — 3) *U.-o.*, 283. — 4) *NRA*, fasc. 932. nro 33. — 5) *Bölni-lt.* — 6) *DI* 15915., 24545. — 7) *DI* 19048. — 8) *Bölni-lt.* — 9) *Lib. Reg.* Ferd. 474. — 10) *DI* 19048. — 11) *Bölni-lt.* — 12) *DI* 18786. Az Ugrayak levéltárát *Bölni* S. Őrzi Nagyváradon. — 13) *DI* 19048. — 14) *DI* 20100. — 15) *U.-ö.* — 16) *DI* 17660.

Varjas 1465. csentei nemescsalád¹⁾.

Varsányi Miklós és Lukács, valamint Márk szolgálja, Tatár Miklós, 1332-ben tíz márkát fizettek Mihálynak, Jánosnak és Jakabnak, kiknek testvérét, Demetert megölték²⁾. 1338-ban a család tagjai olykép szerződtek az aradi káptalan előtt, hogy mivel Varsányi Jakab, Pál fia, öröklött javait, Keszit és Pálit, saját kihágásai és bűnei miatt, örökre elvesztette, Jakab Mátyás-Varsányt, melyet Varsányi Péter és Jakab Beentől és Mátyástól vett, örökre elcseréli unokaöccsével, Márkkal s ennek fiaival (Bertalannal, Istvánnal és Péterrel) Kesziért és Páliért³⁾. Jakabnak szintén három fia volt: László, Pál és István. Ezek közül lehetett valamelyiknek a fia Varsányi János deák, ki 1404-ben Maróthy Jánosnak a gyulai uradalomba való igttatásához királyemberül volt jelölve⁴⁾.

Vásáry nevű zarándi család 1427. táján virágzott⁵⁾.

Verbőczy János 1485. zarándi alispán⁶⁾, 1494. pedig világosi vár-nagy volt⁷⁾.

Veres (Varsányi) Péter 1495. a Corvin János embereinek megverése ügyében tartott vizsgálathoz királyemberül volt jelölve⁸⁾.

Vitéz-család 1461. rasztóczi közbirtokos⁹⁾.

Vizesy, l. az aradiak közt, 338. l.

Zalay Pál siklói nemes 1507. nádorképe volt Frangepán Beatrixnek a kisjenei, lökösházi stb. birtokait háborító Erdőhegyiek ellen folytatott perében¹⁰⁾; 1508. Zaránd egyik szolgabírája¹¹⁾.

Zay, l. az aradiak közt, 338. l.

Zeleni, 1465-ben bernóti nemescsalád¹²⁾.

1) *Csánki*, I. 756. — 2) *Zichy-okm.* I. 387. — 3) *U.-o.*, 536. *Haan-Zs.* 3. *Tört. Ért.* 1875., 26. — 4) *Gyulai muzeum*, müncheni iratok, 9. sz. — 5) *Csánki*, I. 756. — 6) *DI.* 19048. — 7) *DI.* 20100. — 8) *Müncheni lt.* XVII. 120. *DI.* 20281., 26062. — 9) *DI.* 30204. — 10) *Müncheni lt.* XXXI. 228. — 11) *U.-o.* XLIX. 391. — 12) *Csánki*, I. 756. Boros-Jenőben a Zeleni Zöldek még 1736. is nemesek gyanánt szerepeltek.

XIX. A PAPSÁG.

Az aradi prépostság s káptalan tagjai. — Aradi, zomboly-pankotai, köleséri és gyulafejérvári főesperesek. — Plébánosok. — Szerzetesrendek. — Egyházi birtok.

Egyházi tekintetben a középkori Aradvármegye a hozzá azóta csatolt területekkel együtt az *esztergomi érsek* joghatósága alá tartozott, mely alól csak az aradi prépostság akart szabadulni; de ezért 1225-ben kiközösítette¹⁾, 1246-ban pedig függésének újabban való elösmerésére kényszerítette az érsek²⁾. A közvetlen joghatóságot azonban e vidéken Esztergom sehol sem gyakorolta; Zaránd nagy része az *egri* püspökségnek volt alárendelve, míg *Csanád*, *Várad* és *Erdély* püspöksége a *kaloccai* érsek alá tartozott. E négy püspökség kormánya közt oszlott meg Arad- és Zarándvármegye; amaz egészen a csanádi, emez pedig az egri s részben a váradi és erdélyi egyházmegyéhez tartozott³⁾.

Csanádnak a középkorból (1552-ig) 47, Egernek 46, Váradnak szintén 46, Gyulafejérvárnak 47 püspökét ismerjük⁴⁾. A kormányzatuk alatt álló aradi egyháznak személyzeti és birtokviszonyait, e szűkre szabott műben, csak röviden ösmertethetem.

I. Az aradi világi prépostság és káptalan tagjai.

A prépostok. Társas káptalan egy volt Aradmegyében; t. i. az *aradi*, melynek élén egy prépost állott. 1156. óta, midőn már körülbelül 20—22 év óta működött, e *prépostok* a következő sorrendben következtek⁵⁾:

1) *Primogenitus*, 1156. — 2) *Richárd*, 1196., ki II. Béla alapítólevelét újra átíratta. — 3) *Gottfried*, 1205—1223., az első két évben

1) *Féjér*, III. 2., 457. *Theiner*, I. 137—8. — 2) *Knauz*, Monum. Strig. I. 362. — 3) 1392. a prépost és káptalan, szerződésök szavai szerint, szintén a csanádi püspökségtől függött *Dl.* 29743. — 4) Schem. *Csanádiensis*, 1880., 8—12. Schem. *Agriensis*, 1888., XXI—XXVIII. *Bunyitay*, I. 50—418. Schem. *Transsilvaniensis*, 1848., I—XXI. Csanád első püspökét 1035-ből, Váradét 1103-ból, Egerét 1009-ből, Gyulafejérvárét 1103-ból ismerjük. — 5) Név-sorukat s a működésükre vonatkozó adatokat nagy szorgalommal, részletesen összeállította *Karácsonyi* János. (Növendékpapság emlékkönyve, 1881., 95—132. lap.)

együttal kir. kancellár. — 4) *István*, 1224. A pápa subdiaconusa s alkancellár, egy év mulva már zágrábi püspök. — 5) *Albert*, 1225—46., eleintén kir. kancellár. Története, mint említettem, nevezetes adalék az investitura-küzdelmekben — 6) *I. János*, 1262-ig, midőn szerémi püspök lett. — 7) *Rajky* Benedek, 1263—1273., a legkiválóbb aradi prépost, V. István híres alkancellárja, majd budai prépost s választott esztergomi érsek. Meghalt 1276-ban. — 8) *Apáti I. Miklós*, 1292—1309. az egyház-jog tudósa, ki nevezetes szerepet játszott az Anjouk trónvillongásaiban. — 9) *László*, Deés comes fia, 1314. — 10) *II. Miklós*, 1329—1332.¹⁾ — 11) *Berendy* II. János, Márton fia, 1337—1343. — 12) *Tarkeői* Péter, 1344—1377., ki 50 évi pereskedés után a káptalannak visszaszerezte Mikelakát. — 13) *III. Miklós*, 1379., egyúttal esztergomi kanonok. — 14) *Mihály*, 1380—84., kinek idejében a prépost és káptalan vagyónát egymástól különválasztották. — 15) *III. János*, 1387—92.²⁾ Alatta anyagi tekintetben már hanyatlani kezdett a káptalan. — 16) *György*, 1431. Saját káptalanával szemben hatalmaskodott. — 17) *Emődy* Pál, 1446., a római San-Spirido-társulat tagja³⁾. — 18) *Sárváry* István, 1447—49. — 19) *Kösi* (Kwsi) Ferencz, 1476. Utána nagyobb hézag következik; valószínű, hogy hosszabb ideig állott a káptalan élén s hogy utóda is előbb kezdett kormányozni, mint ezt az oklevelek említik. — 20) *Gútkeledi Szokoly* Ferencz, 1520. — 21) *Gerlistyei* báró, 1532. körül. — 1544. a prépostság nem volt betöltve. — 22) *Draskovics* György, 1551—52., nevét a reformatio történetében tette nevezetessé. Utóbb jászói, majd pozsonyi prépost. — 23) *Kucsilics* Péter, 1553—1580., egyúttal nyitrai főesperes, kinek idejében a prépostság utolsó jószágai is a törökök kezére kerültek. — Az ő kora után ismeretes 18 főpap már csak címét viselhette az aradi prépostságnak.

A kanonokok. A kanonokok sorában legfontosabb feladata volt a lector (olvasó) kanonoknak. Rangsban utána következett a cantor (éneklő), custos (őr) és több magister (mesterkanonok). Betűrendben ezek:⁴⁾

Adorján, 1441.⁵⁾ — *András*, 1392. máj. 2. lector, a káptalan nevében egyezkedett János préposttal⁶⁾. — *András-János*, 1393—4. csanádi és aradi kanonok volt. Utóbbi minőségében 30 arany frtot kapott, e jövedelméről azonban 1393. szept. 18., midőn VIII. Bonifác pápa őt meégi plébánossá is kinevezte, le kellett mondania⁷⁾. 1394. nov. 30. mindamellott a kanonokok közt találjuk⁸⁾. — *András*, custos, 1410—12.⁹⁾ — *Apátfalvy* Gergely,

1) Ez utóbbi évről a *Zichy-okm.* I. 392. — 2) Még 1392. máj. 2. is egyezkedett káptalanával. *Dl.* 29742. — 3) *Monum. Vat. c.* I. 5., 1. (Karácsonyi nem említi). — 4) Mivel jegyzőköket máshonnan nem ösmerem, itt a forrásokra is hivatkozva közlöm névsorukat. Hol a magasabb rang jelezve nincs, mesterkanonokot kell érteni. — 5) *Bölöni* lt. — 6) *Dl.* 29743. — 7) *Monum. Vat.* III. 3., 223. — 8) *Haan-Zsilinszky*, 58. — 9) *Bölöni*-lt. *Haan*, 41. *Encycl.*, III. 668. *Dl.* 9941. *Haan-Zsilinszky*, 28.

1469. febr. 9.—1481.¹⁾ — *Ágost* 1410—26., hét oklevelen²⁾. — *Árky* János Márk, 1394. péli plébános és aradi kanonok. VIII. Bonifác azonban ezen két állást összeférhetetlennek találván, 1394. jan. 8. felszólította, hogy mostani plébániáját elhagyván, új állomását elfoglalja³⁾. — I. *Balázs*, 1392—1404. cantor⁴⁾. — II. *Balázs*, custos 1405. jun. 30.⁵⁾ — III. *Balázs*, custos, 1452. jan. 22.—1454. márcz. 10.⁶⁾ — I. *Barnabás* 1446. okt. 21.—1448. márcz. 2.⁷⁾ — II. *Barnabás* 1481—1496. cantor⁸⁾. — *Basarághy* László 1446. okt. 21.—1456. okt. 7., nyolcz oklevelen⁹⁾. — *Bácsy* Orbán, custos, 1548. júl. 18.¹⁰⁾ — I. *Benedek* mester, lector, 1344.¹¹⁾ — II. *Benedek* 1392. júl. 9.—1398. szept. 2.¹²⁾ — *Bessenyődy* Ferencz mester, lector, 1510-ben három oklevélben¹³⁾. — *Bélaváry* György 1497—1505.¹⁴⁾ — *Bilaky* István 1539. okt. 8.—1548. júl. 18.¹⁵⁾ — *Bodonyi* Mihály mester, lector, 1441.¹⁶⁾ — *Csanády* Ambrus, cantor, 1467. júl. 25.—1469. febr. 9., négyszer.¹⁷⁾ — *Csanády* Máté 1491. aug. 31.—1501. aug. 28., nyolczszor¹⁸⁾. — *Csapó* Márton, cantor, 1500. jún. 29.—1501. okt. 15.¹⁹⁾ — *Cséfay* Dénes, custos, 1510—1514.²⁰⁾ — *Demeter* 1412. okt. 18.²¹⁾—1420. decz. 21. Demeter egy oltár igazgatója s az aradi egyház chorusának papja. — *Diósy* Mihály, 1548. júl. 18.²²⁾ — *Drani* Péter, 1519.²³⁾ — *Eszéky* Vid, 1510. jan. 3.—1519. máj. 30., ötször; 1516. júl. 3. Székynék is írva²⁴⁾. — *Fellaky* György 1501. aug. 28.—szept. 30.²⁵⁾. — *Feltóthy* Tamás 1520—28.²⁶⁾. — *Ferencz*, 1439. máj. 9.²⁷⁾, talán ugyanaz, ki 1421. a Szent-Mihály-kápolna rectora volt. — *Florentius* mester, custos, 1225. Rómában járt, honnan nagy dícséretekkel tért vissza Aradra²⁸⁾. — *Fülöp*, lector, 1269.²⁹⁾ — *Gall* György 1390. decz. 2-áig, midőn székesfejvári kanonokká s a székesfejvári Szent-

1) *Teleki*, XI. 370. *Kaprinay*, XL., 60. — 2) *Boloni* lt. *Dl.* 9941. *Haan-Zs.* 35., 37—9., 57. *Haan*, 53. — 3) *Monum* Vat. I. 3., 244. — 4) *Pesty*, Szörény, III. 14—5. *Haan-Zsilinszky*, 58. — 5) *Gyulai* muzeum müncheni okm., 9. *Dl.* 29743., 31121. — 6) *Pesty*, Szörény, III. 64., 66. *Encycl.* III. 668. — 7) *Károlyi* okl. II. 252. *Pesty*, Szörény, III. 50., 56. — 8) *Kaprinay*, XI. 60., 67. *Pesty*, Szörény, III. 104., 121. *Haan*, 305. *Haan-Zs.* 118. — 9) Csak László néven: *Károlyi*-okl. 252. *Pesty*, Szörény, III. 50. *Basarághy* néven: Erd. muzeum, *Tört. Tár.*, 1890., 104. — *Pesty*, III. 56. — *Basarághy* néven: *Pesty*, III. 64. *Haan-Is.* 67., 69. *Dl.* 14800. *Encycl.* III. 668. — 10) *Rácz*, Zaránd, 117. — 11) *Fábián*, I. 231—2. *Tört. Adattár*, II. 136—7. — 12) *Pesty*, Szörény, 14—5. *Haan-Zs.* 52—3., 57. — 13) *Haan* 111. és 128.; *Haan-Zs.* 122. *Fábián*, 232—3. — 14) *Ujhelyi*-lt. fasc. 3. nro 27. *Müncheni lt.* XXXIX. 297. (1511. okl.) — 15) *Fiath*-lt. (*Pesty*, Szörény, III. 217—8.) *Rácz*, Zaránd, 116—7. *Márki*, Csála, 11. — 16) *Boloni*-lt., nro 5. D. — 17) *Fiath*-lt. (*Pesty*, III. 80—1.) *Haan*, 77. *Encycl.* III. 668. — 18) *Haan*, 305. *Haan-Zs.* 118. *Sombori*-lt. (*Pesty*, III. 119—121.) *Csaplár*-lt. (U.-o. 121—2.) *Kaprinay*, 4. r. B. XI. 75., 91. (nro. 26., 27., 32.) és *Pesty*, Szörény, III. 131—4., 139—143., 217—8. (*Fiath*-lt.) — 19) U. o. III. 134., 143., 218. — 20) *Haan*, 120., *Haan-Zs.* 122. — 21) *Dl.* 9941. — 22) *Rácz*, 117. — 23) *Tört. Adattár*, III. 49—52. — 24) *Fábián*, 233. *Haan* 111., 128., *Haan-Zs.* 124. *Békism.* muz. (Müncheni iratok, 382). *Tört. Adattár*, III. 49—52. — 25) *Pesty*, III. 143. *Kaprinay*, 4. r. B. XI. 91. — 26) *Haan*, 138., 150. — 27) *Pesty*, III. 39. — 28) *Encycl.* III. 666. *Theiner*, *Monum.* I. 52. — 29) *Zichy-okm.* I. 19. *Tört. Ért.* 1875., 25.

Domokos-egyház plébánosává tette VIII. Bonifác pápa¹⁾. — *Gál*, 1439. máj. 9.²⁾ — *Gecseni* János, 1441.³⁾ — *Gellért* 1394. nov. 25.—1399., négyszer⁴⁾. — *Geszthy* Ráfael, 1510. jan. 3.—1517. decz. 12., eleinte mint mester, 1514—7. mint custos-kanonok, hatszor említve⁵⁾. — *Gor Pál*, 1369. aug. 9.⁶⁾ — *Gosztholyay* Antal, 1507.⁷⁾ — *Gyanthey* István 1461—1468. mester, 1468. jún. 10.—1481. custos-kanonok, 1461-ben Zárándvármegye országgyűlési követe. Kilencszer említik⁸⁾. — *Gyelidy* János 1410—12.⁹⁾ — *I. György* mester, cantor, 1355.¹⁰⁾ — *II. György* mester, lector, 1398. szept. 2.¹¹⁾ — *III. György* mester, lector, 1446. okt. 21.—1452. febr. 8., hat oklevélben említve¹²⁾. — *Gyulai Győry* András deák, György brandenburgi örgróf titkára, 1523. jan. 25. óta simándi plébános és 1525. május óta aradi lector¹³⁾. — *Gyulay* János 1449. jún. 8.—1452. febr. 8. mester, 1453—1468. jún. 10. lector-kanonok. Összesen 14-szer találjuk nevét az okiratokban¹⁴⁾. — *Gyulay* Márton mester, lector, 1505. febr. 28.¹⁵⁾ — *Hencz* mesterkanonok, 1269-ben dékán, azaz a káptalan jogügyi képviselője s jószágigazgatója volt¹⁶⁾. — *Hrasztovicsay* Dénes, 1519.¹⁷⁾ — *Imre* mester, lector, 1412. decz. 17.¹⁸⁾ — *I. István*, lector, 1247.¹⁹⁾ — *II. István*, 1340.²⁰⁾ — *III. István*, cantor, 1398. szept. 2.—1412. okt. 18., hatszor említve²¹⁾. — *IV. István* mester, custos, 1438. nov. 4.—1448. márcz. 2., nyolcz oklevélben²²⁾. — *I. Jakab* mester, lector, 1359.²³⁾ Talán ugyanaz, ki 1330. még papnövendék volt²³⁾. — *II. Jakab*, az «idősebb», 1392—1406²⁴⁾. — *III. Jakab*, az «ifjabb», 1404-ben, mely évben a családnév említése nélkül, az oklevél az idősebb és ifjabb Jakabot említi²⁵⁾. Lehet, hogy az egyik alatt Nagylaky s a másik — az ifjabb — alatt Kenézy Jakabot kell értenünk. —

1) *Monum. Vatic.* I. 3., 99. — 2) *Pesty*, III. 39. — 3) *Bölöni-lt.* nro 5. D. — 4) *Haan-Zs.* 52—8. — *Tört. Adattár*, II. 254. — 5) *Haan*, III., 128. (1514. csak Ráfael, más-hol Cheth néven.) *Haan-Zs.*, 124. Bezethi R. néven. *Fábián*, I. 208. és 232. Chestinek. *Haan* (128. l.) helyesebben olvassa Geszthynek. — 6) *Károlyi-okl.* I. 314. — 7) *Müncheni lt.* XXVIII. 214. — 8) *U. o.* XI. 56. *Fiáth-lt.* (Pesty, III. 81., 193.) *Dl.* 16671. *Haan*, 77., *Kaprinay*, 4r. IV. B. 54. *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 85. — 9) *Bölöni-lt.* nro. 5. B. *Encycl.* III. 668. — 10) *Tört. Adattár*, II. 256. — 11) *Haan-Zs.* 51—3. — 12) *Károlyi-okl.* II. 252. *Fiáth-lt.* (Pesty, III. 50.) *Machkásy-lt.* (U.-o. 53.) *Erdélyi* muzeum. (U.-o. 56. *Tört. Tár.* 1890., 104.) — *Orsz.-lt.* (Pesty, III. 64., 66.) — 13) *Müncheni iratok Gyulán*, 501., 513. — 14) *Tört. Adattár*, II. 325., 286. *Pesty*, III. 64., 66., 77., 81. *Dl.* 16671. *Haan-Zs.* 67., 69., 74., 82., 84. *M. Tört. Lapok*, I. 207—8. *Haan*, 77. *Encycl.* III. 668. *Kaprinay*, 4r. B. XL. 54. (1449. febr. 2. Gyulaynak, 1449—1467. többnyire csak Jánosnak írják.) — 15) *Ujhelyi-lt.*, III. 27. — 16) *Zichy-okm.*, I. 19. — 17) *Tört. Adattár*, III. 49—52. Hrastowyrkának olvasta (de kérdőjellel) a közlő; ilyen helynév nincs, Hrasztovicza azonban ma is van Zágrábmegyében. — 18) *Haan*, 41. *Encycl.*, III. 668. — 19) *Árpádk.* új okm. VII. 242. — 20) *Zichy-okm.* I. 592—3. *Tört.-Ért.* 1875., 26. — 21) *Haan-Zs.* 28., 53. *Haan*, 41. *Békésm.* muz. münch. ír. 9.; *Bölöni-lt.* nro. 5. *Dl.* 9941. — 22) *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 45. — *Pesty*, III. 39., 50., 53., 56. *Bölöni-lt.* nro 5. D.; *Károlyi-okl.*, II. 252. *Tört. Tár.* 1890., 104. — 23) *Dl.* 4865. — 24) *Zichy-okm.*, I. 366. — 25) *Békésm.* muz., müncheni ír. 9. sz. *Pesty*, III. 15. *Keresztury*, *Deſcr. Capit. Varad.* I. 211—3.

I. *János* 1340—1359.¹⁾ — II. *János*, 1387. június 21.—1412. decz. 17.²⁾ — III. *János*, 1501. szept. 30.³⁾ — *János-Péter*, 1392. febr. 9—10. A váradi egyház Szűz-Mária-olfarának rectorából tette aradi kanonokká VIII. Bonifác pápa, ki váradi kanonokságot ígért neki s egyúttal egy, a váradi püspök és káptalan adományozásához tartozó s évenként 25 ezüst márkát jövedelmező állást ruházott reá⁴⁾. — *Feney Márton* 1468—1489. nov. 4., hat ízben említve⁵⁾. — *Kállay Demeter* 1438. nov. 4.—1441.⁶⁾ — *Kenderesy Pál* 1500. jún. 29.—1514. mester-, 1515—1522. márcz. 22. lector-kanonok; tizennégyyszer fordul elő az okiratokban⁷⁾. — *Kenézy Jakab*, 1426—1439. május 9.⁸⁾ — *Kerekegyházy Demeter*, 1539. aug. 22.⁹⁾ — *Kereky Mihály* 1515. szept. 30.—1519. máj. 30.¹⁰⁾ — *Kétfülű Demeter*, 1435.¹¹⁾ — *Kis-Toldy Mihály*, 1539. okt. 8.¹²⁾ — *Kisvárday János*, 1492. jan. 20.—1496.¹³⁾ — *Kovácsy Benedek*, 1426.¹⁴⁾ — *Kovácsy István*, 1420. júl. 10.—1424. júl. 7.¹⁶⁾ — *Kovácsy Mátyás*, 1505. febr. 28.¹⁷⁾ — *Kovácsy Mihály*, 1467. júl. 25.—1470. január 29.¹⁸⁾ — *Kozma* mester, 1353., egyidőben aradi, váradi és győri kanonok.¹⁹⁾ — *László* 1441—1458. És pedig 1449. május 5. a káptalan dékánja, 1458. júl. 7.—nov. 25. cantora. Négyyszer említik²⁰⁾. — *Lippay Ambrus*, 1519. máj. 30.—nov. 9.²¹⁾ *Lősy* (Lewsi) Máté, 1539. okt. 8.²²⁾ — *Makay Imre*, 1520.²³⁾ — *Makófalvy Gergely*, 1510. nov. 10.—1514.²⁴⁾ — *Mácsalaky Imre* 1452. jan. 22.—1458. nov. 25., hétszer említve²⁵⁾. — *Márton*, 1446. okt. 21.—1448. márcz. 2. mester, 1456. okt. 7.—1467. júl. 25. custos; hét oklevélben nevezik meg²⁶⁾. — *Máté*, 1359. a káptalan főjegyzője. — I. *Mátyás*, 1394. nov. 30.—1398. szept. 2.²⁷⁾ — II. *Mátyás*, cantor, 1438. nov. 4.—1448. márcz. 2., hétszer említve²⁸⁾. — III. *Mátyás*, 1491. aug. 31.—1496. custos,

1) U.-o. — 2) *Zichy-okm.* I. 592. Dl. 4865. — 3) Dl. 29727. *Haan*, 41. *Haan-Zs.* 26—8. — 4) *Kaprinay*, B. XL. 90. *Fiáth-lt.* (Pesty, III. 143.) — 5) *Monum. Vatic.* I. 3., 184—5. — 6) *Haan*, 77. *Pesty*, III. 84., 93., 104. *Kaprinay*, id. h. 54., 60., 67. *Haan-Zs.* 85. Dl. 16671. — 7) Családi neve egy 1441. évi okirattal maradt fenn. (*Böloni-lt.* nro 5. D.) 1438. nov. 4. és 1439. máj. 9. csak Demeternek írják. (*Haan-Zs.* 45.; *Pesty*, III. 39.) — 8) *Kaprinay*, B. XL. 75., 91. *Pesty*, III. 134., 143. *Ujhelyi-lt.* III. 27. *Müncheneri-lt.* XXVIII. 214. *Haan-Zs.* 122., 124. *Haan*, 120., 128. *Békés. muz. müncheni ir.* 382. *Fábián*, I. 218. *Tört. Adattár*, II. 456., III. 52., 87. — 9) 1426. csak «Jakab» (*Haan*, 53.) Nem lehetetlen, hogy egy az 1406. említett *iffabb* Jakabbal. Az *Encyclopaedia* 1438-ban Kinisynek írja. (III. 668.) Más hol mindenütt Kenézy, — valószínűleg a temesi Kenéz, vagy Kenes helységről így nevezve. V. ö. *Békés. tört. évk.* XIII. 23. *Századok*, 1873., 248. *Haan-Zs.*, 45. Dl. 13244. *Pesty*, 39. — 10) *Pesty*, III. 217. — 11) *Haan-Zs.* 124. *Pesty*, III. 167. — 12) *Századok*, 1873., 248. — 13) *Pesty*, III. 218. — 14) U.-o. III. 110. *Haan-Zs.*, 118. — 15) *Haan*, 53. — 16) *Haan-Zs.* 35., 39., 57. — 17) *Ujhelyi-lt.*, III. 27. — 18) *Kaprinay*, id. h. 50., 54. *Pesty*, III. 81., 84. *Haan-Zs.* 85. Dl. 16671. — 19) Dl. 4375. — 20) *Böloni-lt.* nro 5. D.; *Tört. Adattár*, II. 324. *Haan-Zs.* 88. *Tört. Lapok*, I. 208. *Pesty*, III. 77. Orsz.-lt. — 21) *Pesty*, III. 167. *Müncheneri-lt.* LVI. 467. — 22) *Pesty*, III. 218. — 23) U.-o. III. 170. — 24) *Haan-Zs.* 122., *Haan* 128. — 25) *Pesty*, III. 64., 66., 77. *Haan-Zs.* 67., 69., 74., 88. — 26) *Károlyi-okl.* II. 252. *Pesty*, III. 50., 56., 77., 81. *Haan-Zs.* 74., 88. — 27) *Haan-Zs.* 53., 57. — 28) U.-o., 45. *Pesty*, III. 39., 50., 53., 56. *Böloni-lt.* nro 5. D. *Károlyi-okl.*, II. 252.

1500. jún. 29.—1501. okt. 15. lector, kilencszer említve¹⁾. — *Ménesy Sebestyén* 1519. május 30.²⁾ — *Mihály* 1412. okt. 18.—1421. júl. 9.³⁾ — *Mikelakay* Kelemen 1435—1439. máj. 9.⁴⁾ — I. *Miklós*, 1350—1392. júl. 9.⁵⁾ — II. *Miklós*, 1446—1452.⁶⁾ — *Mohácsy* István, cantor, 1548. júl. 18.⁷⁾ — *Monoszlay* András, 1522. márcz. 22.—1548. jún. 20., hat ízben említve⁸⁾. — *Nagydecsy* Imre, 1548.⁹⁾ — *Nagylaky* Jakab 1410. nov. 15.—1412. decz. 17.¹⁰⁾ — *Nováky* Tamás 1420. júl. 10.—1424. júl. 7.¹¹⁾ — *Orody* Bálint, custos, 1539.¹²⁾ — *Orody* Illés, 1453—5.¹³⁾ — *Orody* Pál mester, lector, 1491. aug. 31.¹⁴⁾ — *Ozsvát*, 1404.¹⁵⁾ — *Pacséry* Vincze 1536. máj. 31.¹⁶⁾ — *Pankotay* Benedek 1500. jún. 29.—1510. nov. 10.¹⁷⁾ — *Pankotay* Demeter, 1458. nov. 25.¹⁸⁾ — *Pankotay* György, 1514—1516. júl. 3.¹⁹⁾ — *Pankotay* János, 1496—1514., hétszer említve²⁰⁾. — *Pankotay* László, 1469. febr. 9.—1491. aug. 31.²¹⁾ — *Pankotay* Miklós, 1449. febr. 8.²²⁾ — *Pápy* Ferencz, 1491. aug. 31.²³⁾ — *Pápy* István, 1516. júl. 3.—1519. máj. 30.²⁴⁾ — I. *Pál*, cantor, 1269.²⁵⁾ — II. *Pál*, 1404—1411. mester-, 1420. decz. 21.—1426. custos, 1438. okt. 26.—1439. május 9. lector kanonok, nyolcszor említve²⁶⁾. — III. *Pál*, 1424. júl. 7., II. Pál custossal egyidőben, cantor volt²⁷⁾. Nem lehetetlen, hogy nem II., hanem ezen III. Pál lett azután lector. — *Pelios* János 1357-ben fődékán²⁸⁾. — *Perjémesy* (Perymesi) András, 1449. jún. 8.²⁹⁾ — *Pécsky*³⁰⁾ János, 1369. aug. 9.³¹⁾ — *Pécsky* Mátyás, 1516. jan. 30.—1517. jan. 3.³²⁾ — I. *Péter*, 1344. cantor, 1369. lector³³⁾. — II. *Péter*, 1398. júl. 1.—1438. nov. 4., hatszor említve³⁴⁾. — *Sántha* (Claudus) Simon, 1410—1412. decz. 17.³⁵⁾ — *Simándy* Benedek, 1542. febr.

1) *Haan*, 305. *Haan-Zs.*, 118. Sombory-lt. (Pesty, III. 107., 121.) Gyfejérv. kápt.-lt. (U.-o. 110., 122.) *Fiath*-lt. (U.-o. 134., 143., 218.) — 2) U.-o. III. 167. — 3) *Dl.* 9941. *Haan-Zs.* 35., 38., 57. — 4) *Századok*, 1873., 248. *Pesty*, III. 39. — 5) U.-o. III. 15. és Bölöni-lt. — 6) *Tört. Adattár*, II. 381—2. — 7) *Rács*, 117. — 8) *Tört. Adattár*, III. 87. *Fábián*, I. 214—5. *Pesty*, III. 218. *Alföld*, 1882., 119. sz., hol azonban hibás adatok vannak Monoszlayról. — 9) *Tört. Adattár*, III. 305. *Rács*, 117. — 10) Bölöni-lt. nro 5. D. Orsz.-lt. *Dl.* 9941. *Haan-Zs.*, 28. *Haan*, 41. *Encycl.*, III. 668. — 11) *Haan-Zs.* 35., 38., 39., 57. — 12) *Fábián*, I. 215. *Márki*, Csála, 9. — 13) *Encycl.* III. 668. — 14) *Haan*, 305. — 15) *Békésm. muzeum müncheni ir.* 9. sz. — 16) *Tört. Adattár*, III. 109—110. *Encycl.* III. 668. — 17) *Pesty*, III. 134., 143. *Kaprinay*, B. XL. 75., 91. *Müncheni lt.* XXVIII., 214. *Haan-Zs.* 122. — 18) *Pesty*, III. 77. — 19) *Haan*, 120., 128.; *Haan-Zs.* 124. *Békésm. múz. Münch. ir.* 382. — 20) *Haan-Zs.*, 118., 122. *Haan*, 120., 128. *Kaprinay*, B. XL. 75., 91. *Pesty*, III. 134., 143. *Ujhelyi*-lt. III. 27. *Müncheni-lt.* XXVIII. 214. — 21) *Kaprinay*, B. XL. 54., 60., 67. *Pesty*, III. 84., 93., 104. *Haan*, 305. — 22) *Pesty*, III. 64., 66. — 23) *Haan*, 305. — 24) *Müncheni lt.* XXVIII. 214. *Pesty*, III. 167. — 25) *Zichy-okm.* I. 19. — 26) *Békésm. muz. müncheni ir.* 9. sz. *Haan-Zs.* 35., 38., 39. *Békésm. tört. évk.* I. 73. *Haan*, 53. *Encyclop.* III. 668. *Pesty*, III. 39. — 27) *Haan-Zs.* 39. — 28) *Encycl.* III. 668. — 29) *Tört. Adattár*, II. 325. — 30) De Pechk, azaz Pécskay; 1369. *Pechky*. — 31) *Károlyi-okl.* I. 314. — 32) *Müncheni lt.* XLIX. 390. és LIII. 435. — 33) *Anjoukori okm.* IV. 395. *Károlyi-okl.* I. 314. — 34) *Haan-Zs.* 45., 52., 53., 58., 1421. júl. 9. nem volt otthon; csak 1438. találkozunk vele ismét. — 35) Bölöni-lt. nro. 5. B. *Dl.* 9941. *Haan*, 41. *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 28.

19.) *Simándy* Dénes, custos, 1505. febr. 28. — 1507.²⁾ — *Siry* Mihály, 1515. szept. 30. — 1519. május 30., négyszer említve³⁾. — *Somlyay* Ferencz, 1505. febr. 28. — 1507.⁴⁾ — *Somlyay* László mester, lector, 1481—89.⁵⁾ — *Somlyay* (I.) Mihály mester, lector, 1489. nov. 4.⁶⁾ — *Somlyay* (II.) Mihály, 1491. júl. 3.⁷⁾ — 1501. mester-, 1505. febr. 28. — 1518. máj. 27. cantor-kanonok, 14-szer említve⁸⁾. — *Szathmáry* Lukács, 1535. nov. 6. — 1540. jan. 24.⁹⁾ — *Szederkényi* Tamás, 1478—1491. aug. 31.¹⁰⁾ — *Szegedy* Tamás, 1548. júl. 18.¹¹⁾ — *Szentlöky*¹²⁾ László, 1449. ápr. 26.¹³⁾ — *Szerémy* György, a híres emlékiratok szerzője, 1526. előtt.¹⁴⁾ — *Szécsényi* János, 1435—1448. márcz. 2., hétszer említve¹⁵⁾. — I. *Tamás*, custos, 1392. júl. 9.—1399.¹⁶⁾ — II. *Tamás*, 1426.¹⁷⁾ — III. *Tamás*, custos, 1500. jún. 29. — 1501.¹⁸⁾ — *Tasnády* János, 1489. nov. 4.¹⁹⁾ Nem lehetetlen, hogy III. János is ő volt. — *Temesváry* Gergely Jakabot a temesvári Szent-Egyed-egyház plébánosát, 1394. május 5. VIII. Bonifác pápa 20 arany évi jövedelemmel aradi kanonokká nevezte ki²⁰⁾. — *Temesváry* Jakab László 1394-ben már nem él²¹⁾. — *Thechnycli* Mihály, 1454. márcz. 10²²⁾. — *Therváry* Márton, 1453. május 4.—1456. okt. 7., négyszer említve²³⁾. — *Therváry* Miklós, 1453. május 4.—1458. nov. 25., ötször²⁴⁾. — *Toronyi* Kelemen, az egyházjog doctora, lector, 1495. ápr. 1. — 1496., háromszor²⁵⁾. — *Tödy* Domokos, 1491. aug. 31²⁶⁾. — *Újbicsy* Demeter, 1438. okt. 26.—1439. máj. 9., négyszer²⁷⁾. — *Vakacsin* Mátyás, 1489.²⁸⁾ — *Valpóy* Mihály, 1481. máj. 25.—1496.²⁹⁾ — *Várady* Márk, 1491. aug. 31.—1495. ápr. 3.³⁰⁾ — *Vitus* mester, cantor 1420. júl. 10.—1421. júl. 9. és lector 1424. júl. 7.—1426.³¹⁾ — *Wyletz*

1) Gyulafejérv. kápt. lt. Cista Thordensis. IV. 26. Tört. Adattár, III. 145. — 2) *Újhelyi*-lt. III. 27. *Müncheni* lt. XXVIII., 214. — 3) *Müncheni* lt. XLVI. 372. *Haan-Zs.* 124. *Békésm.* muz. müncheni ír. 382. *Pesty*, III. 167. — 4) *Újhelyi*-lt. III. 27. *Müncheni* lt. XXVIII., 214. — 5) *Encycl.* III. 668. — 6) *Kaprinay*, XL. B. 67. *Pesty*, III. 104. — 7) Ekkor hibásan Máténak írva (*Haan*, 302.); aug. 31-től mindenütt Mihály néven. — 8) *Haan*, 302., 304. *Haan-Zs.* 118., 122., 124. *Müncheni* lt. XVIII., 135. XXVIII., 214. XXXI., 228. XXXIX., 296. *Kaprinay*, XL. 75., 91. *Pesty*, III. 134., 143. *Újhelyi*-lt. III. 27. *Békésm.* muz. müncheni ír. 382. — 9) *Pesty*, III. 200., 217., 220. — 10) U.-o., III. 440. *Bunyitay*, II. 201., *Haan*, 305. — 11) *Rácz*, 117. — 12) Zemkuc talán rossz olvasás Zemluk=Szemlök, vagyis a mai Szemlak helyett. — 13) Tört. Adattár, II. 286. — 14) *Szerémy* György Emlékiratai, 127. I. — Életr. *Dudás* Gyulától, *Századok*, 1886., 242—252. — 15) *Századok*, 1873. 248. *Haan-Zs.* 45. *Encycl.* III. 668. *Pesty*, III. 39., 50., 53., 104. *Károlyi*-okl. II. 252. — 16) *Pesty*, III. 15. *Haan-Zs.* 53., 58. *Adattár*, II. 254. — 17) *Haan*, 53. — 18) *Pesty*, III. 134., 143., 218. — 19) U.-o. 104. — 20) *Monum. Vatic.* I. 3., 253. — 21) U.-o. — 22) *Haan-Zs.* 69. — 23) U.-o. 67., 69., 74. *Encycl.* III. 668. — 24) *Haan-Zs.* 67., 69., 74., 88. *Pesty*, III. 77. — 25) U.-o. 121., 122. *Haan-Zs.* 118. — 26) *Haan*, 305. — 27) *Dt.* 13244. *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 45. *Pesty*, III. 39. — 28) *Kaprinay*, B. XL. 60., 67. *Pesty*, III. 93., 104., 121. *Teleki*, Hunyadiak, XII. 180. *Haan*, 305. *Haan-Zs.* 118. — 30) *Haan*, 305. *Pesty*, III. 121., 122. *Békésmegyei* muzeum müncheni íratái, 120. (De itt Mártonnak írják). — 31) *Haan-Zs.* 35., 38., 39., 58. *Századok*, 1875., 237. *Haan*, 53.

Domokos, 1438. nov. 4.¹⁾ — *Zalánd*, custos, 1269.²⁾ — *Zombory* Illés, 1454. márcz. 10.—1458. nov. 25.³⁾ — *Zombory* László, 1449. június 8.⁴⁾ — *Zombory* Márton, 1467. júl. 25.—1470. jan. 29.⁵⁾ — 1452. jan. 22., febr. 8., 1453. máj. 4., 1454. márcz. 10. a cantor- s 1548. júl. 18. a lector-kanonok helye üresedésben állott⁶⁾.

Ehhez képest ösmeretes 20 lector, 14 cantor, 18 custos és 110 mester, összesen 162 kanonok. Ezek közt: 1) *Lector*: István 1247., Fülöp 1269., I. Benedek 1344., Péter 1369., András 1392., György 1398., Vitus 1424—26., Pál 1438—39., Bodonyi Mihály 1441., György 1446—52., Gyulay János 1468—69., Somlyay László 1481—89., Somlyay Mihály 1489—91., Orody Pál 1491., Dr. Toronyi Kelemen 1495—96., Mátyás 1500—1., Gyulay Márton 1505., Bessenyődy Ferencz 1510., Kenderessy Pál 1515—22. — Üres a hely 1548-ban. — 2) *Cantor*: Pál, 1269., Péter 1344., György 1355., Balázs 1392—94., István 1398—1412., Vitus 1420—21., Pál 1424., Mátyás 1438—48., üresedés 1452—54., László 1458., Csanády Ambrus 1467—69., Barnabás 1481—96., Csapó Márton 1500—1., Somlyay Mihály 1505—18., Mohácsy István 1548. — 3) *Custos*: Florentius 1225., Zalánd 1269., Tamás 1392—99., Balázs 1404—5., András 1410—12, Pál 1420—26., István 1438—48., Balázs 1452—4., Márton 1456—67., Gyanthey István 1468—81., Mátyás 1491—96., Tamás 1501., Simándy Dénes 1505—7., Cséfay Dénes 1510—14., Geszthy Ráfael 1514—17., Kis-Toldy Mihály 1539., Orody Bálint 1539., Bácsy Orbán 1548.

Karpapok. *Jakab*, 1330. specialis clericus chori⁷⁾. Utóbb lector. — *Miklós*, ifjú karbeli pap, 1330.⁸⁾ — *János*, sacerdos chori, 1331.⁹⁾ — *János*, 1342¹⁰⁾. — *Demeter*, egy oltár igazgatója s karpap, 1420. decz. 21.¹¹⁾ — *Ferencz* mester, az aradi Szent-Mihály-kápolna rectora, 1421. júl. 9. — *Pál*, clericus az aradi káptalanban 1428. jún. 15. — *Mihály* presbyter az aradi káptalan chorusában, 1431. márcz. 27.¹²⁾ — *Dénes*, az aradi egyház Szent-Péter-oltárának rectora, 1447. márcz. 20.¹³⁾ Mindezek egyúttal a káptalan tagjai voltak.

II. Aradi főesperesek.

Az aradi főesperesek egyúttal csanádi kanonokok voltak. Ösmeretesek a következők: I. *Miklós*, 1217.¹⁴⁾ — II. *Miklós* 1323—1337.¹⁵⁾ —

¹⁾ *Haan Zs.* 45. — ²⁾ *Zichy-okm.* I. 20. — ³⁾ *Haan-Zs.* 69., 74., 87. (Zomborynak csak ez utóbbi helyen nevezve). *Pesty*, III. 77. — ⁴⁾ *Adattár*, II. 325. — ⁵⁾ *Encycl.* III. 668. *Haan*, 77., 83. *Kaprinay*, B. XL. 54. *Dl.* 16671. *Pesty*, III. 77., 84. *Haan-Zs.* 85., 87. — ⁶⁾ *Pesty*, III. 64., 66. *Haan-Zs.* 67., 69. *Dl.* 14800. *Rács*, 117. — ⁷⁾ *Zichy-okm.* I. 366. — ⁸⁾ *Hazai* okl. 307. — ⁹⁾ *Zichy-okm.* I. 375. — ¹⁰⁾ *Encycl.* III. 668. — ¹¹⁾ *Haan-Zs.* 35. — ¹²⁾ U.-o. 38. E háromról I. *Fábián* I. 205., 234. — ¹³⁾ *Pesty*, III. 50. — ¹⁴⁾ *Ritus expl. ver.* 249. §. — ¹⁵⁾ *Anjouk.* okm. II. 109., 419. *Monum. Vat.* I. 1., 145. *Zichy-okm.* I. 364., 493. *Theiner*, I. 562—3. *Csanádi schematismus*, 1880., 24—25. *Monum. Vatic.* I. 1., 145.

Bonihannes de *Campello*, 1342—48 május 7.; időközben 1342. váradi s 1346. pécsi kanonok; 1348. bosniai, azután fermoi s végre 1363. patraszi püspök¹⁾. — *Dombrói* Bogdán fia, János, 1348 után²⁾. — *Scheffenberg* János Henrik, 1352. júl. 8-tól³⁾. — *Pelios* János, 1358. — *Ragoi* Bertrand, 1387. szept. 10.—1394.⁴⁾ — *Fábián* Pál, 1394. júl. 2. óta 1402-ig ötször említve⁵⁾. — *Bereczk*, 1408.⁶⁾ — *Benedek*, 1411.⁷⁾ — *Domokos*, 1417.⁸⁾ — III. *Miklós*, 1421.⁹⁾ — *László*, 1430.¹⁰⁾ — *Orbán*, 1434. február 24.—1436. máj. 3.¹¹⁾ — *Benedek*, 1451. okt. 28.—1453.¹²⁾ — *Tasnády* János, 1460. jún. 23.—1469. jún. 13.¹³⁾ — *Pál*, 1471.¹⁴⁾ — *János*, 1475. febr. 12.¹⁵⁾ — *Mihály*, 1507. márcz. 12., egyúttal csanádi kanonok és bizerei apát¹⁶⁾. — Névszerént ösmeretes tehát 18 aradi főesperes. 1552. Arad s Temesvár elfoglalásával, illetőleg 1573. a csanádi káptalan feloszlásával az aradi főesperesség is megszűnt és csak 1723-ban, még helyesebben pedig — de egészen más területtel — Csajághy püspök idejében (1851—1860). keletkezett újra.

III. Zsomboly-pankotai főesperesek.

Zsombolyi főesperesek¹⁷⁾. Egyúttal egri kanonokok voltak. — *I. Jakab* 1248—59, négyszer. — *Antal*, 1271—6.; azután valószínűleg cantor-kanonok lett. — *Domonkos*, 1278. — *Miklós*, 1283—8. — *Bernát*, 1291—1302., hatszor. — *Pál*, 1311. — *II. Jakab* 1318—1322. Az utóbbi évben mesternek címezték. — *Péter* mester, 1323—1332., hétszer, egyúttal Csanád egri püspök, majd esztergomi érsek helytartója. Talán ez állásában eszközölte ki a főesperesség székhelyének Zsombolyról (Muszka mellől) Pankotára, mint jobban megerősített helyre való áttételét.

Pankotai főesperesek¹⁸⁾. *Sixtus* mester, 1332. I. — *Miklós*, 1337. — *András* 1339—1351. A következő évben zempléni főesperes lett. — *II. Miklós*, 1353. — *Benedek*, 1356—70. — *Buza* Miklós 1377—93.¹⁹⁾ — *Mihály*, 1396.

1) Csan. schem., 25. *Theiner*, I. 649., 713., 730., 757., 765—6. — 2) U.-o. I. 814. — 3) U.-o., I. 814. — 4) *DI*. 7293., 7509., 30739., 7654. — VIII. Bonifác 1394. júl. 2. már halottnak írja. *Monum. Vatic.* I. 3., 264. — 5) U.-o. *Fejér*, X. 2., 590., 811.; *Tört. Adattár*, II. 357—8., III. 362. *Schem.* 25. — 6) *Tört. Tár*, 1884., 29., 31. — 7) *Fábián*. I. 250. *Schem.* 26. — 8) *Századok*, 1873., 247. — 9) *Tört. Adattár*, II. 363. — 10) *Schem.* 26. — 11) *Adattár*, II. 280—2. *Schem.* 26. *DI*. 29743. — *Pesty*, III. 32. U.-ó: Szörényi hajdani oláh kerületek, 64. — 12) *Haan-Zs.* 60. *Schem.* 26. — 13) *Hazai-okm.* III. 411. Családi nevét is említi: *Tört. Tár*, 1863., XII. 26. — 14) *Schem.* 27. *Adattár*, III. 345. *Oltványi*, 47. — 15) *Pesty*, III. 87. — 16) *Hazai-okm.* V. 401. — 17) *L.* e könyv VI. fejezetét. Továbbá *Századok*, 1883., 588—590., hol *Kandra* K. a zsombolyi főesperesek névsorát 1248—1332. s a pankotaiakét 1337—1500. évekből közli, bő jegyzetekkel, melyeket azért e műben mellőzni kívánok. *V. ó. Századok*, 1884. 544—550. és 1885. 338—344. I. — 18) Névsoruk: *Századok*, 1883., 590. I. Teljesebben *Balássy* Ferencz, »A pankotai főesperesség« cz. értekezésében. (»Egri Egyházmegyei Közlöny«, 15—19. sz.) — 19) Ő lehet azon névtelen főesperes, kit egy 1391. febr. 17. oklevél említ *Monum. Vatic.* I. 3., 139—140.

— *Péter*, 1397. — I. *János*, 1400—11. II. *János*, 1456. — *Gyulay* Kálmán egyházi és világi jogtudó, 1492. — *Hyppolit*, estei herczeg, bíbornok és egri püspök, 1492—98. Mátyás király ifjú sógora ugyan csak jövedelmének fokozására szerezte meg e föesperességet, valószínű azonban, hogy a renaissance szellemétől áthatott udvarával föesperességének székhelyét is fölkereste egyszer-mászor¹⁾. — Utóda, ki a pankotai föesperességért az ungit cserélte el vele, *Lardus* Taddé, 1499—1500. és *Érdödy* János, 1511. Pankota 1566. után a török kezeire jutván, föesperességének címét folyton adományozták ugyan a királyok, a föesperesek névsora azonban csak hiányosan maradt reánk²⁾.

Estei Hyppolit.

IV. A köleséri föesperesek.

Váradí kanonokok voltak. Kölesér maga Biharban, a mai Szalonta tőszomszédságában feküdt. Ez esperességhez tartozott a mostani Arad éjszaki része a Fejér-Köröség. Föesperesek: *István*, 1318., *Miklós*, 1337. *Péter*, 1356. — *László*, 1367³⁾. A többinek nevét még ennyire sem ösmerjük.

V. A gyulafejérvári föesperesség.

A halmágyi járás, mely legújában került Aradvármegyéhez, Zaránd-megye keleti részével együtt az erdélyi (gyulafejérvári) püspökség székes-egyházi föesperességéhez tartozott. Nagy-Halmágy parochiája csak 1775. alakult újra; régibb történetéről s 34 leányegyházáról adataink nincsenek. — Föesperesek voltak: *Pál*, 1176., *István*, 1297—1301. *Nemes* János 1318—1339., *Tamás* mester, 1347., *Márton* 1492—1502., Háportoni *Förro* Mátyás, 1524., *Ambrus* mester, 1548⁴⁾.

VI. Plébánosok.

Az aradi föesperességben. *Apáczán* János, 1333—5⁵⁾. *Arad* plébánosai valószínűleg maguk a karpapok voltak. E plébániát VIII. Bonifác

1) Mellékelt arczképe egykorú emlékérem után. — 2) *Kassay* István, 1598. *Cseh* János 1625. *Lauchovszky* Albert 1639. *Beregszászy* János 1651. *Nemessányi* András 1654. *Krucsay* Miklós 1687. *Tornóczy* Mihály 1695. — 1707-től a kanonokok jegyzékében nincs kitéve, ki volt a pankotai föesperes. Később *Tajer* György 1798., *Vurum* József 1810., *Nováky* József 1811—28; *Frimm* János 1830—4., *Gegel* József 1835; újában: *Besegh* András, 1851. okt. 31-ig; *Schovits* Ferencz 1851-től. *Förubszky* József 1887. *Babics* János 1888. febr. 24. — nov. *Zsendovics* József 1888. novemberből s ennek utóda *Mihalik* József, 1890. márcz. 15. óta. — 3) *Bunyitay*, II. 69., 84., 94., 100. — 4) Schem Transsilvanensis, 1848., L. I. — 5) Az 1333—5-ről említendő adatok mind a pápai tizedjegyzékből valók. (Monum. Vat. I. 1., 145—161.)

1395. kivette a csanádi püspök hatósága alól s egyenesen az esztergomi érsek alá rendelte¹⁾. — *Asszonylakán* Miklós 1333—4. *Árkiban* Miklós 1335. *Bakon* Kelemen 1333—5. *Bizerén* Tamás 1333., 1335. *Csálán* János 1334—5. *Csolton* Dénes 1334—5. *Ellősfalván* (Allioson) Márton, 1334—5. *Féjéregyházán* (Alba Ecclesia) Domokos pap 1333—4.; Miklós 1335. *Fel-lakon* Márton 1333—5. *Gerlőfalván* Benedek 1333. *Geroltházán* Benedek, 1334. *Ivácson* Mihály 1334. *Kalodván* János pap 1333., 1335. *Kázán* Pál úr, 1333—4. *Kerekegyházán* (Rotunda Ecclesia) Illés úr 1333—4. E jó parochiától fél márka és 13 banalis volt a pápai tized. *Keresztúron* (Sancta Crux és Keresztúr) Miklós 1334—5. *Kesziben* Tamás pap 1334. **Kéren** János, 1334. **Lőrincz** 1335. **Kingeden** Póka (Gota) pap 1334. *Kovássziban* Balázs 1334—5. *Kőben* (Kúvin) Miklós 1334—5. *Lippán* Miklós, kit a pápai tizedszedő egyedül czímez plébánosnak, 1 márka és 23 banalis pápai tizeddel az esperesség legnagyobb adófizetője volt 1333—5. — Mihály 1455. szept. 17.²⁾ — Szilveszter pap, 1493. — Mátyás plébános 1497. Vele egyidőben Mihály a lippai oltár s Balázs, Szent-Mihály őrangyal kápolnájának igazgatója³⁾. — Benedek pap, 1536. Ugyanakkor Sebesy István a Boldogasszony fogantatása templomának rectora volt⁴⁾. — **Marjánban** Péter pap 1333—4. **Mácsalakán** Márton úr 1333—5. **Mezőságon** Egyed 1333—5. **Ménésiben** Pál 1333—5. **Mikelakán** Elek 1333—4. **Mogyoródon** Péter 1333. **Monostoron** (a Maros balpartján) Kozma, 72 banalissal, a legtöbb adófizetők közt, 1333. **Monostoron** (a Maros jobb partján) Péter pap 1333—5. **Panádon** Lőrincz pap 1333—4. János, 1335. **Papiban** János 1333—5. **Pátulésén** Simon 1333—4. **Pélben** Miklós 1334—5. Árky János aradi kanonok 1394. E két állást azonban VIII. Bonifác pápa összeférhetetlennek nyilvánította s tőle e plébániát elvette⁵⁾. — **Simándon** (a Marostól délre) Miklós 1333—4. **Szent-Pálon** 1335. **Szécsényben** Benedek 1333., János és László 1334. **Szombathelyen** János úr (13 garas adóval) 1333—5. **Szöllősen** (a Marostól délre) Péter 1333. Dienessy Tamás váradi kanonok⁶⁾. **Szöllősen** (a Marostól éjszakra) Márton 1333. **Vingán** István pap 1333—5. **Zádortakán** Péter 1333—4. **Zódi**ben Gergely 1333—5. Tehát 44 helynek csak 56 papját ismerjük a középkorból.

A pankotai (korábban zombolyi) **főesperességben**⁷⁾. **Almás**on Domokos, 1332—6. **Bökényben** (a mai Buttyinban) Péter, 1332—6. **Egri-gyen** János, 1332—6. **Fajdason** János, 1332—6. **Fövényesen** ismeretlen, 1333—5. és 1337. **Galsán** András 1332—6. **Gyarmaton** (a mai Gyarmatán) Miklós, 1332—6. **Jenőben** Ábrahám, 1332—6. **Kerektóban** ismeretlen, 1333—5. és 1337. **Keszméren** ismeretlen 1333—5. és 1337. **Komlóson** (a

1) *Féjér*, VI. 350. — 2) *Fábián*, I. 257. — 3) *Monum. Vat.* I. 5., 22., 43. — 4) *Üj helyi-It.* XI. 23. — 5) *U.-o.* I. 3., 244. — 6) *Dl.* 23236. — 7) Főforrás: Pápai tizedjegyzék. *Monum. Vatic.* I. 1., 332—3., 350—1., 366. Csanádi schematismus, 1880., 63—4. I. Sajnos, a plébánosok csak az 1332. és 1336. évi összeírásban vannak megjegyezve.

mai Szent-Annán) ismeretlen 1333—5. és 1337. *Megyeren* János, 1332—6. *Mesztén* (6 garas pápai adóval a második helyen) Pál, 1332—6. *Morócson* Mihály, 1332—6. *Nadabon* Péter, 1332—6. *Pankotán* Miklós (7 garassal a legnagyobb adófizető) 1332—6.; Mátyás 1501.¹⁾ *Pecséren* Péter, 1332—6. *Pélben* János, 1332—6. *Selendén* (Silingyián) János, 1332—6. *Sikulán* Mihály alesperes, 1332—6. *Simádon* Gyulai Györy András mester, György brandenburgi örgróf titkára 1523. június 25.²⁾ Aradi olvasó kanonokká lévén, helyét 1525. májusában János kenderesi pap foglalta el³⁾. *Siriben* ismeretlen 1333—5., 1337. A Mindenszentek kápolnájának lelkésze 1528-ban Mihály volt⁴⁾. *Székudvaron* Miklós, 1332—6. *Szilason* Pál 1332—6. *Tóti-ban* (Tauczon) Péter, 1332—6. *Varsádon* ismeretlen 1333—5. és 1337. *Vásáriban* és *Zarádon* ugyanakkor szintén; Lukács, 1499.⁵⁾

Így e főesperesség 28 helyéről csak 22 plébános neve ösmeretes, a nélkül, hogy életök körülményeiről adatok maradtak volna reánk.

A köleséri főesperességben⁶⁾. *Apáiban* János 1333—4., Marczel 1335—6., Márton 1337. *Ágyán* Péter 1332—7. *Betlenősiben* Tamás 1332—5. és János 1336—7. *Bökényben* (Tamásda mellett) István 1333., Miklós 1335. — *Dienesmonostorában* Benedek 1332—4. *Gabon* Mihály, 1332—3. *Gurbán* Ivánka (Johanka) 1332—7. *Gyarmaton* (a mai Fekete-Gyarmaton) Miklós 1332—5. és Illés 1336—7. *Jenőben* (Kis-Jenőben) Miklós 1332—7. *Karulyoson* Tamás 1334. *Kolton* Márton, 1333—7. *Miskén* Csépán (István) 1332—4., Péter 1335., Tamás 1336., Mátyás 1337. *Nyüvedteleken* Miklós 1332—5., Bálint 1336., Mihály 1337. *Sámolykesziben* Miklós 1332., Marczel 1333—4., Benedek 1335. *Szintén* Péter, 1337. (együttal Szent-Bereczk kis fakápolnájának papja). *Tamádon* István 1332—6. *Tamászon* (az akkor szintén Zarándhoz számított Tamáshidától délre) Péter 1332. és 1335. *Vadászon* György (21 garas pápai tized alapján e vidék legmódosabb plébánosa) 1332—7. *Váraskesziben* Marczel 1332., Miklós 1333—7. *Zerénden* (a mai Nagy-Zerinden) Miklós 1332—7.

A főesperesség 44 plébániájából tehát 20 a mai Arad területén esett s ezeknek 33 plébánosát ismerjük név szerént.

Egyéb főesperességekben. A főesperességek szélein levő néhány plébánia idővel politikai tekintetben oly vármegyékhez került, melyeket eredetileg nem érintett az illető esperesség egyházi hatósága. Ilyen volt a) a *marosonti főesperességben* az Aradhoz tartozó *Pécsk* (ma Pécska), melynek plébánosa 1335-ben Péter és *Basarág* (Bazarak), melynek plébánosa 1333-ban Póka s 1407-ben Szombathelyi András; továbbá *Kaszapereg*,

1) *Monum. Vat.* I. 5., 135. — 2) *Müncheni* okl. Gyulán, 501. sz. — 3) U.-o., 513. sz. — 4) *Szerény* világosi papnak nevezi. L. »A világosvári pap árulása« cz. cikkemet, *Alföld*, 1881., 292. sz. — 5) *Monum. Vat.* I. 5., 67. — 6) Böven lásd *Bunyítay*, A váradi püspökség története. III. kötet, XIV. könyv: A köleséri főesperesi kerület, 445—480. l., az illető betű alatt. A pápai tizedjegyzék e része: *Monum. Vat.* I. 1., 39—90. l.

melynek plébánosául 1486. Bacsányi Andrást ajánlják¹⁾. b) *A csanádi főesperességben* rendesen Csanádhoz, de 1463. és 1514. Aradhoz is számították *Nagyfalut*, melynek plébánosa 1333. Péter. c) *A temesközi főesperességben* a régi Arad legdélibb faluja *Kávás*, hol 1333-ban Demeter volt a plébános.

Mindent összevéve, a régi és mostani Arad területén a középkorból 97 (helyesebben 92) plébániát és 116 (111) plébánost ismerünk. A káplánok sorában csupán Künisch Mathesst, György brandenburgi örgróf udvari emberét emlegetik gyakran az 1514. évi források; 1421-ben Erdőhegyi Györgyöt szintén papnak írják²⁾, de nem mondják meg, hol paposkodott.

VII, Szerzetesrendek.

Benczés apátságok. 1) *Bizerci apátság*³⁾. A Bold. Szűzről elnevezve. A mai Glogovác helyén. Apátjai: Ismeretlen 1235. és 1322—23⁴⁾. *Miklós*, 1385—88⁵⁾. *Balázs*, 1428. jún. 15⁶⁾. *Antal*, 1471⁷⁾. *Mihály*, egyúttal aradi kanonok és főesperes, 1507. febr. 12⁸⁾. Ismeretlen 1514. és 1522⁹⁾. — Mintegy két század múlva, 1705-ben Kürtös András vízerei apát is aláírta a szécsényi confederatiót¹⁰⁾. — 2) *Bulcsi apátság*¹¹⁾. Szintén a Bold. Szűzről nevezve. Névtelen apátja, 1235., a pécsváradi apáttal egyetemben a rendet reformáló madocsai capitulum generale egyik összehívója¹²⁾. 1233. apátja II. Endrétől 5000 kőst kapott¹³⁾. Ismeretlen apátja 1342-ben 10 frtot fizetett a garamelléki apátságnak némely monostor kijavítására¹⁴⁾. Apátja 1364. ellenmondott a kisalmási beigtatásnak¹⁵⁾. *Domokos* neve az általa 1368. öntött harangon¹⁶⁾ maradt fenn. *Bereczk*, «divina gratia favente abbas monasterii beatae virginis de Bulch»¹⁷⁾, 1390. szept. 21. némely hunyadmegyei falut zálogba adott Rápoltiéknak. 1498. ápr. 11. II. Ulászló a bulcsi apát kijelölésének jogát Corvin Jánosnak adta¹⁸⁾. Címzetes apátjait 1732. óta ösmerjük¹⁹⁾. — 3) *A pankotiai apátság*²⁰⁾. Hasonlóképen a Bold. Szűzről elnevezve. Apátja már 1219. bíraskodott a pankotiaiak dolgában²¹⁾, — 1252. az apátnak Úriban volt birtoka²²⁾. Névszerént egyetlen apátját

1) *Böloni*-lt. nro 3. D. és *Fábián*, I. 170., 253. — 2) *DI*. 11158. — 3) *Története: Balássy*, M. *Sion*, VI. 336—350. *Ruff*, III. 66—68. *Pesty*, (Bizere és Zásty) *Tört. Ért.* 1883., 164. stb. — 4) *Balics*, II. 2., 203. és *DI*. 22002. *Anjoukori* okm. II. 108—9. — 5) *Hazai okm.* VII. 419. *Fábián*, I. 237. *Adattár*, II. 183. — 6) *Fábián*, I. 233—4. *Adattár*, II. 215—6. — 7) *DI*. 17208. — 8) *Hazai okm.* V. 401. *Békésm. tört. évk.* X. 30. — 9) *Müncheneri* iratok, rendezetlen csomag; *Tört. Ért.* 1883., 165. — 10) *Szásadok*, 1870., 340. I. — 11) *Története: Tört. Adattár*, II. 339—378. *Ruff*, III. 83—4. — 12) *Fejér*, III. 2., 25. — 13) *Knaus*, Monum. *Strig.* I. 294. — 14) *Fejér*, VIII. 4., 604. — 15) *DI*. 29698. — 16) Most a temesvári seminarium tornyában. — 17) *DI*. 29735. Rendesen Szent-Mártonról elnevezettnek tartják ez apátságot. Bereczk oklevele után többé nem lehet kétségünk a névre nézve. — 18) *Müncheneri* lt. XVIII. 135. — 19) *Adattár*, II. 344. — 20) *Fuxhoffer*, *Monasteriologia*. I. 228—9. *Czinár*, *Monast.* I. 291. *Tört. Ért.* 1885., 197—202. *Ruff*, III. 79—80. — 21) *Ritus expl. ver.* §. 46. — 22) *Árpádék*. új okm. VII. 338.

sem ösmerjük a középkorból. Az apátság címét 1713. Kozma Péter, 1762. Szentilonay József arbei püspök, 1776. Scharlach Károly győri éneklő-kanonok, 1810—11. Marton Pál szombathelyi örkanonok, 1812. senki, 1821—4. Szuhányi X. Ferencz, 1825—9. senki, 1831—5. Hartmann Konstantin körmöcbányai alesperes és legújabbán Mayer Károly kassai éneklő-kanonok († 1890. jan. 29.) viselte¹⁾.

Ismeretlen rendű apátság volt az *eperjesi*. 1135., és 1233. említik²⁾, de apátjait sehol sem nevezik meg. 1569. már az ismeretlen rendűek közé sorolták³⁾.

Ágoston-rendiek. Szent-Ágoston szabályai szerént alakult augustinus prépostság⁴⁾ volt 1) *Dienesmonostorában*, a Szent-Lélek tiszteletére szentelve. Prépostjai: *Belus*, 1199.⁵⁾ Ismeretlen 1258., 1300. 1318.⁶⁾ *Pál*, a pápa káplánja, 1390. okt. 10.⁷⁾ Ekkor már nem a váradi, hanem az egrí egyházmegyéhez tartozott. A szerzetes kanonokokat fekete öltönyük felett viselt fehér karingökről karingeseknek is nevezték⁸⁾. — 2) *Solymosvárban* Pál solymosi bán 1278-ban szintén ágostonrendieket telepített meg és számukra az ungmegyei Lipóczot, ménesi erdejét s néhány szőlőjét, Kovászi (Kuaci) és Beti két malmát és szőlőjét adta, a tordai sóaknákból húzott tizeddel együtt⁹⁾. További sorsát egyáltalán nem ösmerjük.

Lovagrendek. 1) *A johanniták* monostora volt Tót (Thout, a mai Taucz), melynek egyházát III. Orbán pápa 1187. említi). — 2) *A templomosok* ternovai vagy csura-szombati konventje utóbb, úgy látszik, a johanniták kezeibe került.

Ismeretlen rendű monostorok. Néhány monostornak csak neve maradt reánk; azt sem tudjuk, apátságok, vagy prépostságok voltak-e s hogy milyen szerzetesrendhez tartoztak. Ilyenek: 1) *Ellősmonostora*. Romjai («Okkopvár») maig is láthatók Allios mellett. Nevét alapítójáról, Illésről vette. 1306—1326. a Szeri Póság birtoka. — 2) *Vizesmonostor*, ma Csanádban a vizesi puszta. Emlékét 1483-ból egy homo regius neve örzi¹⁰⁾. — 3) *Monostor*, ma Temesben; neve 1285—1552. közt többször szerepel. A Csanád-nemzetség alapíthatta. — 4) *Monostor*, Kuvin és Kovaszincz

1) *Ruff*, III. 80. V. ö. Calend. Agriense, 1776. 36., 1810—1. 10., 1812., 1822—35. és 1888. — 2) L. fentebb, a VI. fejezetben. — 3) *Pázmány*, Acta et Decreta synodi 1629. Appendix, II. 107. Ott aparei apátság áll; s ezt (Balics, II. 2., 246.) az eperivel azonosítják. Az eperjesi apátság nevét s fekvését azonban az 1135. évi oklevelet átíró 1405. évi okirat (Dl. 31121.) kétségtelenné teszi. — 4) *Balics* (II. 2., 290.), sőt *Bunyitay* is (II. 412—5.) az ismeretlen rendű (de valószínűen premontrei) prépostságok közé sorozza. VIII. Bonifác 1390. okt. 10. nyíltan mondja egy levelében (Monum. Vatic. I. 3., 67. l., 83. sz.) hogy Pál, dienesmonostori prépost »ordinis sancti Augustini« volt. — 5) *Knaus*, Monum. Strig. I. 160. *Fejér*, II. 171. *Fábián*, I. 235. — 6) Egy 1344-i átírat említi a monostort. *Zichy-okm.* II. 131—2. V. ö. *Fejér*, III. 2. 439. *Árpádk.* okm. V. 246. *Bunyitay*, II. 413. *Balics*, II. 2., 291. — 7) *Hon. Vat.* I. II., 67. — 8) *Ruff* III. 81. — 9) *Anjoukori okm.* I. 107—8., II. 259. »iuxta fluvium Tycie«, — 10) Dl. 18791.

közt 1333 óta. — 5) *Monostorlaka* (a mai Mondorlak) neve csak 1561. fordul elő. — 6) *Monostor*, 1552-ben Rokszin és Csermő vidékén. Igen valószínű, hogy a Dienesmonostora közelében a «Barátok rétjén» levő zárdaromok helyét jelöli. — 7) *Monostor-völgye* «Valea monastiri» a neve Govosdián ma is egy völgynek. — 8) *Lippán* a Szűz Mária kolostorának testvérei 1528-ban Kalmár Miklóstól 3 frtot kaptak örökségben, 1536-ban pedig Szakács Mihály 4 frtot hagyott reájok¹⁾. A nép azonkívül még számos más helyen tartotta fenn egy-egy monostor emlékezetét, a nélkül, hogy e hagyományt megbízható adatokkal támogathatná. Így Ölvegyen, Sıklón s párjával is Székudvaron. A Székudvar határában levő zárda alapítójának szelleme, a rege szerint, azzal áll bosszút, hogy a romok közelében elszunnyadót éjjelenként megfordítja s lábaihoz teszi a párnát.

Ferenczrendi minoriták. A ferencziek az ú. n. kolduló barátok közé tartoztak, de magyar nemesek is szívesen állottak tagjai közé. A rend csak a XIII. század elején keletkezett; annál feltűnőbb, hogy Aradvármegyében azonnal találkozunk vele. 1) *A radnai konvent* ugyanis, ha tévedés nincs az oklevél keltezésében²⁾, már 1268-ban fennállott. Nem anachronismus tehát, ha Arany Jánosnál Pázmán lovag akként esküdözik a király előtt, hogy

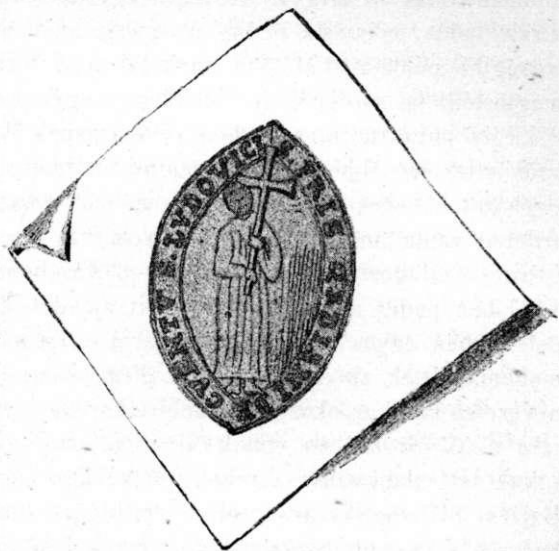
»Azt az egyet uram király, a radnai szűzre!
Megölm, ha ma jutok is a gyehenna-tűzre!«

Radna patronusát középkori vallásos énekek is említik. Hagyomány szerint³⁾ 1522. készült el a radnai kápolna s ennek első papja Jáncs András «rácz barát» (boszniai franciscanus) lett. A körülmények egybevetéséből azonban az tűnik ki, hogy a ferencziek ide végkép csak 1551. után telepedhettek át. Hiteles története csupán 1668. után kezdődik; a zárda maga 1730. keletkezett. 2) *Lippán* szent Lajos tiszteletére Károly-Róbert 1325. kezdett templomot és 1332. május 25-én kolostort építtetni. 1345., 1352. és 1359. években itt tartották a szűz Máriáról nevezett ferenczrendiek a maguk tartománygyűlését⁵⁾. Némelyek szerint Caesarini Julián bibornok 1444-ben, mások szerint V. Miklós pápa 1492-ben a minorita atyáktól elvette s helyettök a boszniai kapisztránrendű ferenczrendieket, vagy observáns-barátokat helyezte be⁶⁾. Ennek azonban nincs alapja, mert a fenmaradt oklevelek továbbra is Szent-Lajos ferenczrendi minoritáiról beszélnek. Lippa plébánosai valószínűleg ferenczrendiek voltak. A konventnek csak két guardiánját ösmerjük; 1) *Lippay* Ferenczet 1526-ból⁷⁾. 2) *Szegedy* Ferenczet 1551-ből⁸⁾.

1) *Újhelyi*-lt. III. 4. és XI. 21. — 2) *Fejér*, IV. 1., 480. és VII. 4., 77. V. ö. *Balics*, II. 2., 364. Mit sem tud róla a radnai *Matricula* I. kötete. — 3) *Dugonics*, Radnai történetek, 8—10. *Fajcs*, Gesch. des Gnadenbildes der Jungfrau zu Radna, 29. — 4) *Rupp*, III. 76. — 5) U.-o. és *Varga* F., Természetvizsg. aradi nagygyűlése 1872-ben, 347. l. — 6) *Újhelyi*-lt. III. 15. — 7) *Istvánfy-Vidovich*, 343—4.

A konvent nem tartozott ugyan a hiteles helyek közé; mindamelllett Keszy Balázs deák 1455. szept. 17. e konvent előtt tett végrendeletet s gvardiánjának külön pecsétje volt e körírrattal: «S(IGILLVM) FR(AT)RIS QVARDIANI DE C(ON)-VENTV S(ANCTI) LVDOVICI.»¹⁾

Pálosok vagy paulinus remeték. Sarlós Bol-dogasszonyról nevezett *kalodvai konventjök*²⁾ a Maros egyik szigetén épült. 1308. és 1332. már szó van róla³⁾. 1458., 1519. közt ismételten említik ugyan az oklevelek a kalodai pálosokat, de csak egy priorjukat ismerjük, t. i. Frater *Mihályt* 1510-ből⁴⁾. *Lippa* mellett a pálosoknak Hunyadi János is emelt kolostort s ennek kertjét ő maga rendezte be⁵⁾.

A lippai konvent pecsétje.

Apácák. *Beghardok* vagy beguina-apácák laktak Lippán 1531-ben. Kápolnájuk szent Erzsébet tiszteletére épült⁶⁾. Hazánkban máshol — tudtomra — sehol sincs nyomuk. Apácákra emlékeztet a mai Új-Arad hajdani (már 1333-ból ismert) Apácza neve s a tauczi néphagyomány, mely az ottani (azelőtt durva nevű) Rózsahegyen kolostoruk romjait keresi.

Ezek szerint Aradmegyében és Zarándnak ma hozzátartozó részeiben a középkorból teljes hitelességgel 20 monostort s 11 szerzetfőnököt tudunk megnevezni.

VIII. Egyházi birtok.

Arról a földbirtokról, melyet az egyház magának Aradvármegyében szerzett, a 388—390. lapon lesz szó. Itt csak általában emlékezem meg az egyházi vagyon szerzésének és növelésének módjáról.

Gyarapodott az egyház 1) *kir. adomány útján*. Az aradi prépostságot maga II. Béla alapította s látta el vagyonnal, melyet utódai közül is többen szaporítottak. A lippai ferenczrendi zárdát szintén egy király,

1) A mellékelt ábra, eredeti nagyságban, egy 1526. évi oklevélről. *Újhelyi-lt.* III. 15. — 2) Története: *Rupp*, III. 71—3. — 3) U.-o., 71—2. *Kürsch*, A magyarországi pálosrend tört. (M. Állam, 1889. 201. sz.), alapítása évét e szerint hibásan teszi 1359-re, mikor csak újabb földeket kapott a rend nagy Lajostól. — 4) *Müncheni lt.* Brand, rlen írtok. — 5) *Szerény*, 236—7. — 6) *Újhelyi-lt.* III. 4.

Károly-Róbert építtette s látta el javakkal. Mint láttuk, az egri, csanádi és váradi püspökségnek e részekből való jövedelmeit is külön királyi kiváltságok biztosították. Föld, vám, sójüvedék és tehermentesítés a királyok adományainak fő tárgya. Az egri egyház zarándi népei pl. nem fizettek királyi adót; másrészt pedig az egyház saját bírósága alatt állottak, minek legrégebb példája (1217.) a pankotai apát bíraskodásának joga. Ha tehát megtörtént is, pl. II. Endre idejében, hogy az aradi egyház birtokait maga a király pusztította, egészben véve a papok Aradban is a királyoknak köszönhettek legtöbbet. 2) *Magánosak adományai* szintén gyarapították az egyházat. Dienes és Illés urak monostorokat alapítottak; Csáky László erdélyi vajda ingyen ajándékozta vissza az aradi káptalannak a 2000 frtban elzalogosított Mikelakát; — 1457-ben a Keszy-család az aradi, 1471-ben pedig a csanádi káptalant ajándékozta meg gazdagon s végrendeleteikben egyes lippai stb. polgárok még a XVI. században is rendszeresen megemlékeztek az egyházzal. De elég példája van annak is, hogy világiak nevezetes károk okoztak a papbirtokosoknak, pl. a Laczkffyak, Petrovicsok stb. — 3) Szokásban voltak a *misealapítványok*. 1339-ben Kerekegyházy Laczk tett alapítványt a rokonai lelke üdvéért mondandó misékre¹⁾. Keszy Balázs 1471-ben számos aradi helységet örök alamizsnaképen a végből hagyott a csanádi káptalannak, hogy a káptalan a székesegyházban misét mondasson hétfőn az elhunytakért, kedden a bűnösökért, szerdán szent Balázs, csütörtökön Krisztus szent teste, pénteken Krisztus kínszenvedése és szombaton a Szűzanya tiszteletére. Ha a soros kanonok valamely misét elmúlasztana, első ízben kenyéren és vizen böjtöljön, több napi múlasztásáért pedig összes jövedelmei megvonásával bűnhődjék. Ha a káptalan együttesen múlasztana, a püspök foglalja le és élvezze e javakat, míg hibáját jóvá nem teszi a káptalan. A püspököt viszont a kalocsai érsek ellenőrizze, ki a káptalant egyházi átokkal is szoríthassa kötelességeinek teljesítésére²⁾. 1528-ban Kalmár Miklós lippai polgár 15 forintot testált misékre és a szegényeknek³⁾. Ugyanakkor 3 frtot hagyott szent Lajos lippai egyházának és szerzeteseinek; szent István király templomának 10, a beghárd-apáczáknak 2, a Szent-Erzsébet-kápolnának 1, a Bold. Szűz Mária zárdájának 3, a Bold. Szűz Mária kalodvai remetéinek pedig 4 frtot rendelt. 1536-ban Szakács Mihály lippai polgár a pléb. templomnak, a Szent-Szűz zárdájának és szent Lajos kolostorának 4—4, a kórháznak pedig 2 frtot hagyott⁴⁾. 1457. január 16. Czibak Ozsvát öt aradi jószágot ajándékozott az aradi káptalannak a végből, hogy abból a főoltár előtt egy öröklámpát égessenek, s hogy hetenkint egyszer misét olvassanak Szűz Mária tiszteletére⁵⁾.

¹⁾ *Féjér*, VIII. 4., 400. 1412-ből X. 5., 373—6. Tört. *Adattár*, III. 341—3. —

²⁾ *Oltványi*, 47. *Adattár*, III. 345. — ³⁾ *Újhelyi-lt.* III. 4. — ⁴⁾ *U.-o.* XI. 23. — ⁵⁾ *Dl.* 29816. *F.évk.*, I. 257—9. *Adattár*, II., 326. V. Lászlónak febr. 2-i átirata u.-o. II. 327.

A *kegyúri jogok* gyakorlása iránt is érdeklődtek a világi urak. 1258-ban a Becse-Gregorok már-már perdöntő párviadalra keltek a miatt, ki gyakorolja azt Dienesmonostorában¹⁾. 1318-ban ismét követelte e jogot a család egyik tagja, Leel mester²⁾. 1429. Zsigmond Maróthy Jánosnak a vadász³⁾, 1444. Brankovics György Hunyadi Jánosnak a világosvári⁴⁾, 1457. Czibak Ozsvát az aradi káptalannak a kisalud⁵⁾, 1479. Garay Jób Bánffyéknek a szádjai és váradjai uradalmat⁶⁾ a kegyúri jogokkal együtt engedte át. 1498-ban II. Ulászló a bulcsi apátság kegyuraságát azon címen adta Corvin Jánosnak, hogy ez apátság úgyis közel van az ő selymosi várához⁷⁾. A kegyúr figyelmébe ajánlta Ramocsaházy Albert Bacsányi Andrást, ki 1486. kaszaperegi plébános akart lenni; megjegyezte, hogy szüleivel együtt óhajt odamenni e pap s azonnal építéshez és javításokhoz akar fogni⁸⁾.

Maga a protestáns érzelmű Brandenburi György még 1525-ben is gonddal gyakorolta zarándmegyei uradalmában a kegyúri jogokat. A plébánost a földesúr nevezte ki, de a püspök erősítette meg. 1407-ben Péter csanádi püspök⁹⁾ Andrást, Szombathelyi Illés fiát, kit Váraskeszi, Szádjai és Váradjai Lépes János az uradalmához tartozó Basarág nevű falunak szent Imre hg tiszteletére emelt egyháza plébánosává választott s erről és ellátásáról okíratot bocsátott ki, saját kérelmére állásában megerősítette s hatalmat adott neki, hogy a lelkiekben a plébániájának alávetett népet igazgassa¹⁰⁾.

Az egyházi tized és vám a nép állandó terhei közé tartozván, róla az adó rovatában volt szó¹¹⁾.

1) *Féjér*, IV. 2., 462. és VII. 4., 121. — 2) *Zichy-okm.* II. 131—2. — 3) *Dl.* 12085. 1461-ről v. ö. *Dl.* 15585. — 4) *Dl.* 13786. — 5) *Dl.* 29816. — 6) *Dl.* 18198. — 7) *Müncheni-lt.* XVIII. 135. — 8) *Fábián*, I. 170., 253. — 9) A csanádi schematismus szerint 1404—1423. közt Dósa volt a csanádi püspök. — 10) *Bölni-lt.* »1407. nro 3. D.« — 11) *E könyv* 171—2. lapján.

XX. FÖLDESÚR ÉS JOBBÁGY.

A latifundiumok általában. — Egyházi és világi jószágok. — Uradalmi élet. — Gazdatisztek. — Az ingatlanok forgalma. — Munkáskezek. — Fobbágyok.

Aradvármegyében nagyban és egészben véve ugyanaz volt a földesúr és a jobbágy közt való viszony, mint Magyarországon általán. E viszony külön tárgyalására tehát nincs ok és alkalom. Az az elv, mely ferde irányba terelte a középkor egész nemzetgazdaságát, a *latifundialis rendszer*, a várszerkezetben nyerte itt is első alakját; ennek bomlása után pedig óriási uradalmak alakulásában.

A királyi jószágokon kívül első sorban a *papi javak* szervezkedtek. Az aradi káptalan 1135-től kezdve Aradmegyében Abád, Arad, Aranyút, Bátya, Bálványos, Botegyház, Bulcs vidéke, Csemperd, Csertelek, Csicsér, Csolt, Dezsőgubacz, Erinth, Fejéregyháza, Görcsöny, Háromfűlű, Háromoltárom, Hek, Iváncs, Kamarás, Kisfalud, Kis-Kér, Komját, Kovászi, Marján, Mátyustornya, Meszt, Mikelaka, Milona, Molnári, Monostorlaka, Novák, Ség, Sopron, Szent-András, Szent-György, Szent-Iván, Szombathely, Veret, Vonuk, Vucsecs, összesen tehát 41, — Békésben Décse, Zarámban Barnót, Bárd, Boros-Megyer, Földvár, Kis- és Nagy-Sáros, Köbörnyes (Kevermes), Simánd, Szent-Király és Varsány, — Alsó-Fejérben Szunyogszeg, — Tordában Bábolna és Egyházfalva, Küküllőben Asszonynépe és Fugád, Külső-Szolnokban Szelevény, Krasznában Urmán vidékén 3 faluja s ösmertlen helyen Iber, Aradmegyén kívül tehát 18, s így mindössze 62 faluja és részjószágja volt az aradi káptalannak¹⁾. Tényleg már megszűnt a káptalan, midőn — 1561-ben — magában Aradvármegye 16 helységében még min-

1) *Karácsonyi*: »Az aradi prépostság és káptalan birtokai« (Tört. Értesítő, 1890.) című nagy tanulmányában kimerítően foglalkozván e kérdéssel, a részletekre nem terjeszkedem ki. Az általa felsorolt 59 (helyesebben 58) birtokhoz kell azonban adnunk az 1405. évi oklevélben (Dl. 31121.) említett négy falut is. E tárgy irodalmához tartozik továbbá: *Balászy, Nyomozása az aradi káptalan birtokainak* (Magyar Sion, IV. évfolyam); *Rács, Zaránd*, 3—6.; ugyanó Alföld, 1883. máj. 1. és 125. sz., bebizonyítva, hogy Aradon sohasem volt jószágja a váradi püspöknek. *Oltványi*, A csanádi püspökmege birtokviszonyainak rövid története s utána *Lakatos* (Arad története, I. 31—3.) szintén ösmerteti a káptalan jószágait.

dig 67 portát írtak javára; vagyis még anyagi romlásának idejében is az ő kezei közt volt a megye összes telkeinek 12°/_o-a. A birtok a prépost és káptalan közt oszlott meg, de csak körülbelül 1380 óta. Voltak azonban azontúl is közös javaik és jövedelmeik a káptalannak s prépostnak s így három részre oszlott az uradalom, mi elég bonyolulttá tette kezelését. Az uradalom élén a *dékán* állott, kit a kanonokok sorából évenként a végből választott a káptalan, hogy a testület érdekeit a törvény előtt képviselje, jobbágyságok közt rendet tartson, birtokait műveltesse, igazgassa. 1269-ben *Hencz*, 1357. *Pelios* János, 1435. *Széchényi* János volt a dékán¹⁾. Alatta állott a főtiszt; 1329-ben pl. *Miklós*, kit Becsey Imre, a káptalan erőszakos szomszédja, magában Aradvárosában gyilkoltatott meg²⁾.

Az 1380. évi osztálylevél értelmében külön tiszteket tartott úgy a káptalan, mint a prépost³⁾. Épen azért külön kezelés alatt állhattak az oly jövedelmek, mik a káptalant és prépostot közösen illették; ilyenek voltak a II. Endre által az aradi egyház javára évenként szállítani rendelt 2000 darab kősó, vagy — ennek megváltása fejében — 25 ezüst márka, a makkoltatás, tized, a Maroson szedett vám stb. kezelése. Az oklevelek kiállításáért járó díjat közvetlenül a káptalan szedte be. Hogy a földműveléssel kapcsolatban az állattenyésztést is nagyobb arányokban üzték, arról 1220-tól több adat tanúskodik. A belterjes gazdálkodás felvirágozását nagyban gátolta a sok hatalmaskodás, melyet egyes urak — 1220-ban a király által is pártoltatva — az egyház jószágán elkövettek s melyek a Laczkffyakkal s másokkal hosszas pörökre vezettek⁴⁾.

Az aradi prépostság javaival már 1135. táján határos volt az *eperjesi apátság*, Hodosd és Deszk táján⁵⁾; birtokait azonban nem ösmerjük. — Odább keletre a *bizerei apát* csekély javai terültek el. 1323. Fülöplakával volt szomszédos az apátság⁶⁾. 1428. pedig földesúr Szombathelyen és Vezetén, vagyis Szent-Mihályon⁷⁾. A Mátra alján, Gyarakon birt szőlőt 1471. már elvesztette⁸⁾.

Tőlük keletre feküdtek a *kalodvai pálosok* falvai (Varjas, Martoni, Szombathely) s még odább keleten a *bulcsi apátság* 28 faluból álló uradalma állott. 1367. kapta a két Batát, Újlakot, Csurát és Vadkertet s a ménesi, kovászi és lippai szőlőket⁹⁾. 1478-ban az övé volt Huszna és Gyabarfalva is. A monostor elpusztulása után 28 falu kezelését az aradi prépost vette át. II. Endre évenként 5000 kősót rendelt az apátság részére.

A *csanádi káptalan* csak 1471-ben a Keszyek jóvoltából szerzett Aradban javakat, összesen 22 részjóságot. Keszi (Keszincz) és Nádas vidékén a Keszyek 26 faluból álló uradalmának helyén feküdt uradalma¹⁰⁾.

1) *Zichy-okm.* I. 19. *Encycl.* I. 668. — 2) *Zichy-okm.* I. 336. — 3) *Dl.* 29740. — 4) Ezekről I. *Karácsonyi* czikkét, *Emlékkönyv*, 95—132. — 5) *Dl.* 31121. — 6) *Anjoukori okm.* II. 109. — 7) *Dl.* 29769. — 8) *Dl.* 17208. — 9) *Dl.* 26375. — 10) *Adattár*, III. 345. *Csánki*, I. 785.

A *csanádi püspöké* volt Pécsk, Kenderfark, Majmat és Kovászi, melyet 1421. új adományúl kapott¹⁾. 1456. a Keszy-családtól Babost kapta²⁾; volt részjószága Ároki, Keszi, Pereg, Mikelaka, Lippa, Ménes, Püspökfalva, Sziond és Zádorlaka helységekben is, Kovásziban pedig egy egész utczája.

A mint aradi intézmények kaptak javakat az ország távolabb eső részeiben, úgy viszont más vidékbeli egyháznak is voltak jószágaik Aradban. 1349-ben pl. az aradi Zábrány a *titeli káptalané* volt³⁾.

Zarándban, mely ma jobbadán Aradhoz tartozik, szintén sok egyházi jószágot ismerünk. Itt is csak a főbbeket említve, az *egri püspöknek*, kinek az egész pankotai főesperesség engedelmességet, öt helysége volt. (Somboly, Pecsér, Nyüved 1261-ben s Halásztelek és Telek 1493—6-ban). Ő szedte a tizedet is. — Az *aradi káptalané* Szent-Király és Apás (1387.), Bárd (1449.), Megyer (1453.), Kis- és Nagy-Sáros (1467—9.), Varsány, Barnót, Földvár, Kevermes, és Simánd⁴⁾. A *váradai püspöké* 1552. és 1561-ben 22 falu⁵⁾. A legnevezetesebb birtok Feltót mezőváros, mely a jánosvitézek kezéről juthatott a püspökhöz; és Ágya 1479-ben⁶⁾. A *váradai káptalan* a XIV. században Vadász, Csuba, Szintye és Ágya, 1484-ben Kis-Jenő, 1561. pedig Kis-Gény és Nagy-Bád egy része⁷⁾. 1198. és 1342. a váradai egyházmegye kapta Zaránd vámjait is⁸⁾. A *csanádi püspöké* Bökény, Kis-Jenő, Pél, Somos és Váras-Keszi egy része. — A *leleszi prémontrei prépostság* kapta 1214-ben Boleszló váci püspök zarándi jószágait, összesen 9 nagyobb részbirtokát⁹⁾, számos szőlőskerttel.

A többi egyházi javak jelentéktelenebbek voltak.

A *világi urak* már a XIII. században megkezdték uradalmaik szervezését. 1256-ban pl. a Csanád-nemből való Kelemen és Vaffa fiai a *Fülpölkövéhez tartozó hegyi jószágokon nem osztottak meg, hanem úgy szerződtek, hogy két gazdatisztet* neveznek ki, kik a jövedelmet kezeljék s egyenlően oszszák meg a testvérek közt¹⁰⁾. A családnak a Maros magyarországi szakasza mentén mintegy 80 birtoka volt; ebből 10 Aradban. Könyvem más helyén (a 254—369. lapon) 16 nemzetségnek s 242 aradi és 292 zarándi nemescsaládnak középkori történetét állítván össze, elég alkalom nyílt, hogy a birtokviszonyokkal foglalkozzam; itt tehát csupán néhány általános megjegyzésre szorítokozom.

Aradvármegye legdélnyugatibb részén a *Laczkéffyak*, majd a jobbadán ezek s a Marczalyak örökébe lépő *Hunyadiak* 16, a Szárazér mellékén pedig, Csanádból ide is átnyúlva, a harapki *Boihosok* 11 faluból álló uradalma terjedett el. Fennmaradt 1457-ből az a parancs, melyet Hunyadi

1) DI. 11118. — 2) DI. 30214. — 3) *Zichy-okm.* II. 373. — 4) L. *Karácsonyi czik-két* (Tört. Ért. 1890.), az illető helységek neve alatt. — 5) *Bunyitay*, II. 257., *Fábián*, I. 38., *Rács*, 3. A legtöbb név nagyon el van ferdítve. — 6) DI. 30219. — 7) *Bunyitay*, II. 283. — 8) *Fejér*, IX. 1., 58—60. *Anjouk. okm.* IV. 292—3. A váradai püspök aradi állítólagos javairól a 388. lap 1. jegyzetében volt szó. — 9) *Fejér*, III. 1., 153. — *Fábián*, 210—3. 10) *Erdélyi muzeum. Árpádok. okm.* VII. 429—431. *Tört. Tár*, 1889., 525.

János özvegye intézett Ötvenablaka és egyéb falvai tisztjeihez gazdasági és törvénykezési ügyekben¹⁾. 1449-ben *Gyürky* György Hunyadi kormányzó kamarási, s ugyanakkor *Lőrincz* a Bothosok gazdatisztje²⁾. — Ez utóbbiaknak szomszédai voltak a Jaksicsok, kiknek basarági tisztje 1508—1512. *Iván deák*³⁾, talán az oroszországi utazó. — A *Barsayak*nak szintén rendezett uradalmuk volt Szent-Miklóson, hol tisztjeikül 1511-ben *Sztaniszló* Gergelyt és *Fodor* Gergelyt említik⁴⁾.

A gúti *Országok* csálai és kovászi uradalma, mely utóbb jobbadán a *Haraszthyak* kezére került, 11 faluból állt. Némely javaikat, sok más egyébbel együtt, a *Dóczyak* vették zálogba, kiknek javai főképp a Maros jobb partján feküdtek ugyan, de a zádorlakai kastély volt a caput domini. Így 1511-ben *Boldi* Benedek zádorlakai castellanus egyúttal tiszttartó is volt⁵⁾; 1514-ben egy *Fábián* nevű ember a zádorlakai tiszttartó⁶⁾. Tisztjeikkel, úgy látszik, jó viszonyban éltek; így pl. nemes *Aranyádi* Albertnek Kesziben 1509-ben jószágot adtak; tisztjeik, mint ezt *Nagy* Ozsvát esete is mutatja, feleségeikkel együtt is ellátogattak hozzájuk⁷⁾. 1511-ben *Ségi Mácsay* János és *Balos* György is az ő nemes familiarisaik, János és Tamás pedig szállósi tisztjeik voltak. Ugyanez évről van adatunk, hogy a *Dóczyak* szomszédainak, a *Bessenyeyeknek* bodrogi uradalmát szintén külön tisztt, *Seres* János igazgatta⁸⁾. *Haraszthynak* 1497-ben *Lippán Török* s *Pál* ülésén *More* Zsigmond a tiszttartója s 1518. *Pál* ülésén *Mihály* az altisztje⁹⁾.

A Hegyaljától nyugatra a Maros közelében levő síkon 39 falu tartozott a *Szeri Pószak* szentpáli, bodorlakai, ménesi, szödi, zábrányi és mácsalakai uradalmához. 1471-ben, férfiágon kihalván a család, javai megosztottak a gúti *Országok*- és a nádasi *Ongor-családok* közt s az uradalom feje Szödi lett. Az *Országok* 1440-ben megszerezték a Hagymásyak 76 faluból álló solymosi uradalmát is¹⁰⁾ és így Aradban egy-magában közel száz falujok volt, ha nem is egy és ugyanazon időben. A solymosi vár uradalma azonban gyakran cserélt gazdát; így 1446-ban és 1453-ban Hunyadi János, 1462-ben Giskra János, 1471-ben lendvai Bánffy Miklós és Jakab, 1487-ben Corvin János, 1510-ben Brandenburgi György, 1516-ban Perényi Imre s még azon évben Szapolyai János és György, 1527-ben Báthory nádor kapta, míg 1528-tól fogva ismét a Szapolyai-család szerezte meg az uradalmat, mely végül mint a király jószága jutott a török kezébe. Nem is említve, mennyi pörösködés folyt birtoka miatt, pl. különösen a Pongráczok, Haraszthyak, Báthoryak és Corvinok közt, ez a száraz chronologia¹¹⁾ egymaga is meggyőzhet arról, hogy a 95 faluból álló hatal-

1) *DL* 15836. — 2) *Adattár*, II. 284. és 286. — 3) *Erdélyi* muzeum. *Tört. Tár*, 1890., 338. — 4) *DL* 22214. — 5) U.-o. — 6) *DL* 22715. (Két példányban.) — 7) *DL* 19589. — 8) *DL* 22199. és 22214. — 9) *Müncheni* lt. fasc. 39. nro 296. és 297. — 10) *DL* 13597. — 11) A XV. századra nézve érdekes részletek *Csánkinál*, I. 760—2. — Bővebben I. a családok, valamint Solymos és Lippa történetében.

mas latifundium már csak a miatt is gátolta a vármegye gazdasági felvirágozását, mert sűrűn váltakoztak a gazdák, kiknek tehát kedvök sem lehetett költségesebb befektetésekre. Valóságos rablógazdálkodást folytattak. Az uradalom élén külön tisztartó állt ugyan, pl. 1480-ban *Baky* László, 1497-ben *Török*, 1547. *Szabó* István, az uradalom egyes falvaiban pedig ispánok, pl. 1518-ban Iváncson *Lázár* vajda, — úgy látszik azonban, hogy a solymosi és lippai várnagyok is nagyban befolytak a kezelésre. Brandenburi György idejében jobbadán németek voltak a gazdatisztek, kik nem értették a nép nyelvét s a számadásokat is németül és elég hiányosan vezették. 1514-ben pl. némely számadás egyáltalán el sem készült. 1514-ben az uradalom egész jövedelme a) készpénzben 1249 frt. 12 denár¹⁾, b) a kilenczedből terményekben 178¹/₄ köből búza, 20¹/₄ köből zab, 5¹/₄ köből árpa s kicsépeletlenül 3566 kereszt búza s némi köles, a miről azonban nem számoltak el. Tizedben továbbá 310 sertést, 70—80 hordó bort (ez évben csak 31-et) kapott az uradalom. Majorságból az uradalom bevétele 2401 köből búza s 1073 köből zab. Oly csekélység tehát, hogy ma egy ötszáz holdas gazda nagyobb eredményt mutathat föl, mint a XV—XVI. században egy közel száz falu hatalmas ura. De 1516-ban nem is ment többre az egész rengeteg uradalom vételára 22,000 forintnál²⁾; annyira, a mennyiért — az összeg tízszeresét számítva is, — 300 frtjával ma csak 740 holdat lehetne vásárolni.

Solymostól és Iltyótól éjszakra a Hegyes-Drócsa gerinczéig az *Ábrahámffy*ak kapronczai (kapruczai) uradalmának 16—18 s a Garayak, majd *Bánffy*ak váradijai (tótváradai) dominiumának 45 faluja sorakozott egymás mellé. Ez utóbbival átellenben feküdt ugyancsak a Garayaknak, majd (1479. óta) a *Bánffy*aknak szádjai uradalma 17 helységgel. Eredetileg az egész vidék a Csanád-nemzetséghez tartozott, melynek fülöpkövei uradalmáról volt szó. A Csanád-nemből kivált Telegdy-család kaprevári, pozsgoi és szalcsvai uradalma, ha hozzá számítjuk a megye délnyugati felében Arad, Szécsény és Fejéregyház vidékén levő javakat is, körülbelül 50 helységet foglalt magában.

E szerint Aradvármegyében mintegy százhusz falu részben vagy egészben az egyházhoz, háromszáz pedig egyes hatalmas dynastákhoz tartozott. Az egész vármegyén mintegy 5—6 papi testület és 9—10 nagyúri család osztozott, alig hagyván néhány falut s más részbirtokot a köznemesség egyes tagjainak, pl. a Czibak-, Kolozsváry-, Ravazdy-, Pathócsy-, Fejéregyházy-, Baky-, Bagdy- stb. családoknak. Ezen urak sok helyütt voltak ugyan a nagyurak társbirtokosai; de eléggé meg is szenvedtek e szomszédságért, mert minduntalan ki voltak téve a hatalmasok támadásainak. Sőt ezek egymást is eleget zaklatták. 1220-ban maga II. Endre dúlatta az aradi prépostság javait, melynek a Laczkffyakkal, Kerekegy-

1) Helyesebben 1279 frt 62 dr. — 2) *Münchener It.* Ung. Doc., az illető éveknel.

házyakkal, a bizerei apáttal stb. is elég baja volt; 1465. Varjast a Jak-sicsok, 1475. Patakot a Pongráczok, Mesztet a Losonczyak, 1479. Szöllőst és Tófőt a jobbágyok magának Nagy Ambrus temesi comesnek parancsára dúlták; 1484. az Ongorok és Dóczyak stb. erőszakoskodtak egymás ellen s a barbárságban olykor annyira mentek, hogy még a szőlőtőkét is ki-irtották vagy lovaikkal tapostatták össze. A latifundialis rendszer Aradban már korán vészhozónak bizonyult. Egyes pénzes családok, pl. a Dóczyak, épen annak köszönheték fölvirágzásukat, hogy a hibás gazdálkodás következtében tönkrement urak jószágait zálogbavették, vagy összevásárolták.

Zarándban hasonlók voltak a viszonyok, sőt talán még rosszabbak. Hiszen a *világosi uradalom* egymaga öt (Siri, Galsa, Meszt, Körösbánya és Kisbánya) városból és 140—160 faluból állt. Végighúzódott a Hegyes-Drócsa egész éjszaki lejtőségén. S amúgy is milyen hatalmasok a földesurai! 1326—1439. kincstári jószág volt. 1439—1441. Brankovics György szerb deszpota, 1441. Maróthy László aradi főispán, 1442. Erzsébet királyné, 1444—1456. Hunyadi János, 1456—1461. Szilágyi Mihály, 1461—1464. zálogjogon özvegye, Báthory Margit, 1464-től a Báthory-család tulajdona. Báthory Margit második férjének, lendvai Bánffy Pálnak, váltásádját fizettek érte a Báthoryak. Az uradalom határai Aradvármegye felé bizonytalanok voltak. Ehhez számították 1445-ben az egész aranyági és kalodvai kerületet; sőt 1464-ben Mátyás király mint aradmegyei területet ajándékozta a Báthoryaknak ez egész uradalmat. Az uradalom feloszlott 5 mezővárosra s a *kalodvai, aranyági, csúcsi, fejérkörös, halmágyi és ribicsei* kerületekre. Mindegyiknek élén egy-egy főtiszt állott; 1494-ben *Moga* László volt a világosi vár tisztartója, *László* az aranyági vajda¹⁾, 1507-ben *Kerékyártó* Gergely a kalodvai udvarbíró. A főfelügyeletet valószínűleg a világosvári két várnagy gyakorolta. Az egyes helységekből a *kenézek vigyáztak az uradalom érdekeire. Az uradalom nemcsak földmíveléssel és baromtenyésztéssel, hanem bányászattal is foglalkozott. Urbariuma és összeírása legszemléltetőbb módon 1525-ből maradt reánk²⁾. Az egységes igazgatásnak nem csekély hátrányára válhatott, hogy az uradalom testébe egyes kisebb uradalmak ékelődtek be; így 9 faluval az Ábrahámffyak *kessendi* (kiszindiai), az alegregyi Kolbászok *egregyi* (agrisi) s 15 faluval a Bánffyok meszti (*musskai*) jószágá stb.*

A világosi uradalom éjszaki szomszédja a Losonczyak *pankotai, jeni* és *desznői* uradalma volt. Pankotához 8, Jenőhöz 51, Déznához 80, az egész uradalomhoz tehát 138 helység, vagy annak része tartozott. 1387—1553. közt számos adat vonatkozik e javakra, melyeket 1472-ben, úgy látszik, a borosjenei várnagy egyúttal mint tisztartó igazgatott³⁾.

1) *DL.* 20100. — 2) *Orsz. lt.* Urbaria et conscript. f. 61., nro 28. Az uradalom bővebb története *Pestytől*, Brankovics György birtokviszonyai Magyarországon. Budapest, 1877., 65 lap. — 3) *Gyömrői* Teleki-It., XV., 1., 7. (*Csánki* szíves közlése).

A Losonczy-javaktól éjszakra Zaránd- és Békésvármegyék határán mintegy 76 faluból állott a *gyulai* vár uradalma, mely királyi jószágból 1403-ban alakult át magán uradalommá s egyik tiszttartósága Simándon volt. 1429. óta 14 faluval a *vadászi* jószágot is magában foglalta. 1403. a Maróthyak, 1482. Corvin János, 1510. Brandenburgi György kapta¹⁾. A gyulai dominiummal szomszéd, vagy be volt ékelve néhány nemesi (Ábrahámffy-, Szokoly-, Toldy-, Czeczey-, Czibak-, Bethlen-Keczer-Miskey-, Neczpály- stb.) birtok, mely, kisebb-nagyobb terjedelme mellett is, tisztí kezelés alatt állott. Így 1363-ban²⁾ Becsey László *vadászi* gazdái (officialis) Illés és Miklós «szolgák» (famuli); 1453-ban Szokoly László betlenősi tisztjei *Szabó* László és *Panády* Lukács³⁾; 1480-ban özv. Bethlen Domokosnének is külön tiszttartója (provisor curiae) volt Betlenősiben⁴⁾, talán *Kovács* Balázs, kit ilyenül már 1469. említnek; s ugyanott, a Dóczyak zálogjóságán, *Nagy* Oszvát volt (1489. előtt) a tiszt⁵⁾. A Dóczyak e megyében is mintegy 11 családtól szereztek zálogjóságokat. Nagyon tanulságos e tekintetben több ősnemes család története; miként olvadnak mindinkább össze az Erdőhegyiek, Nadabyak, Fövényesyek 8—10 faluból álló uradalmi s hogyan esnek az uzsora áldozataivá már a XV. század vége felé. 1387-ben a káptalan még 2000 aranyban zálogosíthatta el Mikelakát⁶⁾, a mely áron 1463-ban Szeri Pósa István 12 aradi falut vetett zálogba⁷⁾. A legnagyobb zálogösszegek, melyeket Arad- és Zarándmegyékben fizettek: a szádjai és váradjai uradalomért 1427-ben 15400 arany⁸⁾, 1508. az Ábrahámffy-jószágért 8000⁹⁾, 1461-ben Világos, Meszt (valamint Túr és Varsány) uradalomért 7000¹⁰⁾, 1479-ben Ősi, Bodony, Seprős és Csókástelek falvakért 6000¹¹⁾, 1511-ben a Dóczy-javakért 3000¹²⁾, 1471. a borzliki uradalomért 1000 arany¹³⁾ a zálogösszeg. A javak értéke e részben is igen ingadozó; Giskra pl. 1471-ben, ezen 28 faluért csak annyit kapott, mint 1520-ban Gyulai Gál-Ispán 4 zarándi és 3 békési helységért¹⁴⁾; 1474-ben egy nadabi malomrész, 4 jobbágy és 10 telek zálogértéke 20 arany¹⁵⁾; 1483-ban Jánosházán 3 telek 80, 1484-ben Bökényben 2 jobbágytelek viszont 14 arany s 1488-ban Tamáshida zarándi faluban 14 jobbágytelek már csak 72 frt¹⁶⁾. Az eféle betáblázások a birtokosok anyagi romlását nem egy esetben okozták. 1487-ben például a Dóczyak egy 394 frtos zálogösszeg visszafizetésénél 644 frtot követeltek¹⁷⁾, ami elég tanulságul szolgálhat, mily roppant bajos volt pénzt szerezni, s hogy a földbirtokos mennyire ki volt szolgáltatva a tőkepénzes önkényének. Lippán

1) Böven: A gyulai várnak és uradalomnak keletkezése. (Békésm. tört. évk. VIII. 104—136.) 1468. Kamonyay János a simándi tiszttartó. Dl. 16671. — 2) *Zichy-okm.* III. 214. — 3) *Haan-Zsilinszky*, 63. — 4) U.-o. 103. — 5) Dl. 19589. — 6) *Dl.* 29726. — 7) *Dl.* 15897. — 8) *Főjér*, X. 6., 867. — 9) Dl. 11524. — 10) Dl. 15567. — 11) *Haan-Zsilinszky*, 94—6. — 12) Dl. 22134. — 13) *Dl.* 17155., 17263., 17304. — 14) *Müncheni lt. fasc.* 56. nro 464. — 15) Dl. 17560. — 16) *Dl.* 18761., 18941 és 19365. — 17) *Dl.* 19307.

különben 1514-ben már rendes pénzváltó és kölcsön-üzlet működött, a mi egyébiránt nem sokat segíthetett a gazdákon.

Általában elmondhatni ugyan, hogy a fekvő birtok lévén azon időben a nemesség tekintélyének alapja, attól a földesurak nem-könnyen váltak meg; az *eladások* esetei azonban mindamellet sem ritkák. A jószágok eladását maga a király kezdette meg, a nélkül, hogy azokat elaprózta volna; a királyi javak rendszeren egy tömegben kerültek valamely hatalmas úr kezeire.

1269-ben egy varsándi részbirtok 6 ezüst márka¹⁾, 1290-ben Simándé 36²⁾, 1322-ben Fülöplakáé 50³⁾, 1343-ban Varsándon egy sessio, a rajta levő úri házzal, 5⁴⁾, ugyanakkor a Márkusy-uradalom 1000 márka⁵⁾ stb. A XV. század legnagyobb birtokvásárlása a világosi uradalom megszerzése; 1444-ben ugyanis Hunyadi János 95,000 forintra rugó költségei fejében, de egyúttal hadi érdemei elismeréséül kapta Világost Brankovics Györgytől⁶⁾. Ha ez összeget összemérjük az uradalomra, sőt néhány, azon kívül eső jószágra is 1461-ben adott záloggal, úgy azt kell hinnünk, hogy a zálogpénz a fekvőjószág becsértékének csak 6—7⁰/₀-át tette; van azonban rá eset, pl. a Dóczyak zádorlaki uradalmánál, hogy felszökött 60⁰/₀-ra is. 1434-ben Papiért 1200, 1451-ben Apátiért 1900, 1495—7-ben némely, a zádorlaki uradalomhoz tartozó részjószágért 2000, magáért az egész zádorlaki uradalomért 5000, 1504-ben Apáczáért és Udvariért 1300 s Medgyesért 1518-ban 1500 aranyat fizettek. Mily gyorsan alászállhatott egy birtok értéke, mutatja, hogy Papi s uradalma, melyért 1434-ben még 1200 aranyat adtak, 1452-ben már csak felényi összeget ért⁷⁾; a szádjai és váradjai uradalom pedig, melyre 1427-ben még 15400 aranyat tábláztak be, 1483-ban már csak 4000 aranyon kelt el⁸⁾. A XVI. század első felében a legnagyobb vétel — 22,000 arany forinittal — a solymoslippai uradalomé⁹⁾.

A birtok elaprózásának állandó oka a *leánynegyed* (quartalitium) s mellékesen a *jegyajándék* és *hozomány* (dos, res parafernales) kiadatásának kötelezettsége, mely a vagyon egy részét a nőágra szállította át. Még nagy Lajos ősiségi törvényét megelőző időkből való azon adatunk, hogy 1341-ben Varsánd egy részére, a királytól megajándékozott Berendy Mártonnal szemben, mind e három czímen igényt tartott egy úri nő¹⁰⁾. A törvény kiadatása után pár évvel (1369. aug. 9.) János fiai a maguk petővarsányi részjószágukból vonakodás nélkül kiadták a leánynegyedet nővéréknek, Petky Tamásnénak¹¹⁾. Ellenben Károlyi Lászlónak Zaránd- és Békésmegyék simándi közgyűlésén külön kellett felszólalnia, hogy mint

1) *Zichy-ökm.* I. 19. — 2) U.o. I. 557. — 3) *DL* 22002. — 4) *DL* 3547. — 5) *Zichy-ökm.* II. 53. — 6) *DL* 13786. — 7) *DL* 14588. — 8) *DL* 18198. — 9) *Müncheni lt.*, XLVIII. 383., XLIX. 393. és a rendezetlen iratok közt (1516). — 10) *Haan-Zsilinsky*, 5. — 11) *Károlyi-It.* I. 313—4.

Panaszy Gergely és Bathó Katalin leányának, Ilonának fia, az anyja után őt illető leánynegyedét megkapja¹⁾. 1458. júl. 7. a Neczpályak az aradi káptalan előtt kiegyeztek özv. Szokoly Lászlónéval, ki leányával együtt fegyvereseket küldött volt Betlenősire, Seprősre és Bodonra, hogy a leánynegyedre, jegyajándékra és hozományra táplált jogait kivívja²⁾. 1461. Mátyás király özvegy Szilágyi Mihálynénak a férje. után őt illető jegyajándék stb. fejében adta a világoosi uradalmat³⁾. 1484. Pathócsy Bálint árvája, Orsolya, anyai jogon bírt aradi pusztáit Dóczy Imrénék vetette zálogba⁴⁾. 1495-ben Ország Katalin perelt a maga aradmegyei leánynegyedéért⁵⁾. 1497. özv. Dóczyné fiának, Ferencznek adta el összes aradi javait, melyek őt jegyajándék, vagy zálog czímén illetik⁶⁾. 1539. Petrovics a maga nőrokonainak adta el a csálai uradalmat⁷⁾. 1561-ben Aradban 2 és Zarándban 20 özvegyasszonynak volt, részben (pl. Losonczynénak vagy Zaynének) nagy terjedelmű jószágga.

Kezdve az ősi foglaláson, vétel, csere, zálog, ajándék, átruházás, elkobzás, magszakadás és más e féle módokon miként kerültek a jószágok egyik kézről a másikra, annak elmondását — hely szűke miatt — ép úgy az egyes családok történetére kellett hagynom, mint a beigtatásokra, tiltakozásokra, határjárásokra, igényperekre stb. vonatkozó adatokat is. Külön is meg kell azonban emlékezni a *jobbágyokról*, kik egyedüli munkásai voltak az uradalmaknak. Az Anjouk koráig nem szűnt ugyan meg a rabszolgaság s 1331. szept. 8. Világosvárnak még rabszolgái is voltak⁸⁾; azontúl azonban nyomuk vesz s helyöket a várnépek utódai, a jobbágyok foglalják el.

A királyi jószágokon a jobbágyok helyzete országszerte egyforma lehetett; adományozott jószágokon kétségkívül első sorban a gazdtól függött. Az egyházak már az első századokban szabályozták viszonyaikat s pl. az aradi prépostok még a káptalan alapítása alkalmával megszerezték azt a jogot, hogy jobbágyaikon ökmaguk bíraskodhassanak. *Populi et jobbationes* néven említik alattvalóikat⁹⁾. Az Anjouk korán túl Aradban is előfordúl, hogy földbirtok fejében örökös jobbágyásra kötelezi magát egy-egy szabad ember; így pl. 1471-ben Kovásziban. 1488-ban viszont Mátyás király örökös parasztsággal fenyegette Dóczy Imrét, ha erőszakoskodásaival föl nem hagyyna¹⁰⁾. 1214-től 1515-ig azonban több adatunk van a jobbágyaság alól való felszabadításra. Az első, névszerént ösmert szabados *Bera*, kit Boleszló váci püspök, II. Endrének 1214. évi oklevele szerént¹¹⁾, «hűsége miatt kivett a szolgaság igájából, hogy semmiféle szolgálai munkát ne végezzen, kivéve, ha ő vagy utódai az egyháztól megválni akarnának.» Azonban, mint épen ez esetben is történt, az ilyen szabadost

1) *Károlyi*-okl. I. 510—1. — 2) *Haan-Zsilinszky*, 77—9. és 86—8. — 3) *DL*. 15567. — 4) *DL*. 18942. — 5) *DL*. 20343. — 6) *DL*. 20623. — 7) *Márki*, Csála, 10. — 8) *Hasai* okl. II. 110. — 9) *Fábián*, I. 231—2. — 10) *DL*. 19391. — 11) *Fábián*, I. 212.

a birtokkal együtt szintén eladományozhatták. Hasonlóképen 1314. előtt Ravazdy Péter minden fizetés és szolgaság alól fölmentette az őt *Kiszt*; mikor azonban Batonyáról, a Ravazdyak részjóságáról, Brandenburgi György bánhegyesi jóságára telepedtek át, a család törvénytelennek jelentette ki ez átköltözést s a terragiumot követelte rajtuk¹). Általában véve a *szabadköltözködés* jogán Aradban is sok sérelem esett. Abból, hogy a földvári bírák nem engedték meg két földvári jobbágnak Bodzásra, illetőleg Medgyesre való költözködését, illetőleg, hogy a terragiumon kívül még a papbér, pásztorbér lefizetését s a hitelezők kielégítését is követelték, 1488-ban a szomszéd falvak támadása következett be a békési Földvárra s a felzúdult nép néhány nyillövés és némi erőszakoskodás árán biztosította régi jogait²). 1509-ben Bede Mihály, 100 arany frt. kárpótlást követelt Corvin János özvegyétől, ki nem engedte meg, hogy Kovács István simándi jobbágy az ő jóságára költözködjék át³). 1511-ben Dóczy Ferencz a zádorlaki Maros-réven 5 frtot csikart ki egy Vizneky Pál nevű szabadostól, ki Szokoly János deszki jóságára akart átköltözködni⁴). Hasonló eset miatt, hogy t.-i. letartóztatott 2 jobbágyot, ki Zádorlakáról Jaksics Péter toronyi jóságán kívánt letelepedni, Aradvármegye Dóczyt 100 arany frtban marasztalta el⁵). Kinizsynek 1494-ben külön kellett meghagynia, hogy a zádorlaki vár építésének idejére az oda kívánczó jobbágyok szabadon költözködhessenek.

A szegény jobbágyokat amúgy is gyakran zaklatták. 1469-ben a nyolczados törvényszék szerint «török módon» hajtották el a Maróthyaknak gyulai, simándi stb. emberei az Ábrahámffyak némely jobbágyát⁶). 1492-ben Dóczy Imre Nyéken a Barcsayaktól és Dombvásáryaktól elvett 7 jobbágyot, 5-öt pedig elhajtott⁷). 1496-ban ugyanő Mikalakáról Zádorlakára hajtotta el az aradi káptalan némely jobbágyát⁸). 1499-ben, a szödi várnagy a káptalan egyik jobbágyát elfogatván, «a várba vitette, kegyetlenül megverette, kalodába záratta, s nyakán késsel vagy más eszközzel megsebesítette, úgy, hogy sebeiben még azon éjjel meghalt, mire hulláját harmadnapra máglyán elégettette»⁹). 1500-ban Ország Lőrincz saját jobbágyaival fogatta el és birságoltatta meg Dóczynak zádorlaki 3 jobbágyát¹⁰). 1507-ben Mezögyáni Mátyás és Mocstöy Miklós jobbágyaikkal Corvin János özvegyének simándi jobbágyaira rohantak, közülök sokat levágtak, másokat elfogtak, tisztességes asszonyokat megverték, a házakat s épületeket feldúlták, a templomokat megszenségtelenítették s megrongálták, a barmokat elhajtották és több ezer aranyra rugó kárt okoztak¹¹).

1) *Müncheni lt.* XLIX., 391. A terragium a földnek egy évre szóló bére. — 2) *Dl.* 19378. »A pusztaföldvári támadás« *Karácsonytól*, Békésm. tört. évk. XII., 92—100. — 3) *Müncheni lt.* XXXV., 269. — 4) *Dl.* 22173. — 5) *Dl.* 22214. — 6) *Dl.* 16555. — 7) *Dl.* 19796. — 8) *Dl.* 20450. — 9) *Adattár*, 379—81. — 10) *Dl.* 26078. — 11) *Müncheni lt.*, XXVIII., 212. és XXXII., 234.

Hatalmaskodásaikat a nagyurak többnyire fölfegyverzett jobbágyaik élén követték el, s ily támadások alkalmával nem egy békés földmívelőt ölettek meg, s nem egyet tettek tönkre. Példák összeválogatása végett ismét a családok történetére kell utalnom. Nagy baj volt az is, hogy a jobbágyokat különfélekép taksálták. A földesúrnak fizetett kilenczeden kívül az egyház is megkapta a maga tizedét. 1271-ben V. István király, régi kiváltságok alapján, szabályozta az egri egyházmegye tizedszedésének jogát. Búza, rozs, árpa, zab, köles, hüvelyes vetemények, len és kender voltak a tized fő tárgyai. Ha az egész telkes gazdának nincs gabonája, személyes tized és évi alamizna fejében csupán két kepét, a házas zsel-lér pedig egyet adjon. A bárány, méh, stb. szintén tized alá esett. A házas szolgálja egy kepét fizetett. Minden telek után egy tyúkot, minden libanyáj után egy libát, stb. Mindez a káptalant s püspökséget közösen illette; a zarándi hortized azonban egyedül a püspöké volt¹⁾. 1453-ban Szokoly László önkényesen sarczoltatta meg a seprősi jobbágyokat, Betlenősiből pedig elvitette a búza-, zab- és borkilenczedet²⁾. A nagy uradalmak közül ismerjük a solymosi és világosi jószágok jobbágyainak terheit. E földesúri terheken kívül *kösterhek* is nehezdedtek az arad-zarándi jobbágyokra; 1476-ban pl. kocsival, ásóval, fejszével kellett indulniok háborúba s ilyenképen azelőtt is, azután is gyakran kellett szolgálniok, s a mellett katonáskodniok. A roppant uradalmakban néha egészen idegen uraknak, pl. Brankovicsnak, Giskrának, Brandenburgi Györgynek stb. s ezek jobbadán idegen tisztjeinek alárendelve, az aradi jobbágy sok tekintetben rosszabb helyzetben lehetett, mint az ország egyéb vidékein lakó jobbágy; s ezt látszik bizonyítani, hogy úgy Dósa György, mint pár év mulva Cserni Iván oly nagy sikereket értek itt el, sőt hogy a solymosi parasz-tok jóformán elsők voltak, kik földesuruknak az engedelmességet nyilván megtagadták.

1) *Fábán*, I. 259—265. — 2) *Haan-Zsilinszky*, 63—4.

XXI. ÖSTERMELÉS.

*Halászat. Vadászat. Állattenyésztés. Földművelés. Kertészet. Szőlőművelés.
Erdészet. Bányászat.*

I. Halászat.

A honfoglalás idején Arad- és Zarándmegyébe betelepedett magyarság eleinte főképp halászáttal, vadászattal, állattenyésztéssel s kisebb mértékben földműveléssel foglalkozott; bányászattal csak a középkor vége felé.

A halászatot nagyban előmozdították a megyét minden irányban beárazó folyók, patakok, tavak és mocsarak. A falvak és helyek egy részét halakról, a halászat eszközeiről s egyes emberekről nevezték el. 1438-ban említik *Kárásztó* halastavat¹⁾. Gyakori a *keszi*, vagy *kesze*, mely az *Abramis* és *Leuciscus* halfajoknál Szeged vidékén ma is genusnév, de nem általános; a *pisztráng* halászatára utal, már 1464-ben, a Bogyest közelében feküdt *Pisztrángosfalva*²⁾ s a halpusztító *vidrára* *Vidra* neve 1477-ben³⁾. Ha nem maradt is fenn helynevekben, bizonyos, hogy a harcsa, kecsege, potyka stb. akkor is élénk halászat tárgya volt.

Fogásukra a legősibb eszközöket alkalmazták. Ilyen volt — mint *Batonya* neve mutatja — a *batony*, a halászhoroginán az a vékonyabb rész, melyre a horgot kötik⁴⁾; a *Gorsás-Ősi* nevében 1485. óta fennmaradt *garsa*; a *háromláb*, a hogy 1418-ban Zarándban egy helységet neveztek, mint a hogy nevezik Komáromban ma is a hálófoltozásnál kiszakadt három szemet⁵⁾; a *horog*, a Kis-Jenő vidékén levő *Horgostó*⁶⁾ nevében; a *káva* alatt (*Kávás* 1438. óta) a *Bodva* mentén most is azokat a farészeket értik, melyekre a hálókát feszítik, vagy kötik; a *kecze* (*Keczefalva*, 1483.) Szeged vidékén háromszögletű súlyozott fakeretre alkalmazott fenékháló, melyet csolnak után vonszolnak; a *lésza* (*Leza*, 1439., most *Leásza*) *Tápé* vidékén ma is az őshalászat egyik eszközének, a vejszének szárnyát jelenti; a *pelle* (*Pelletsziget*, 1518.), Komáromban mindenféle apró hal össze-

1) *Dl.* 13666. — 2) *Dl.* 15915., 24545. és 24837. — 3) *Dl.* 17902. 4) *Herman*, Halászat, 772. — 5) *U.-o.* 795. — 6) 1438-ban Hragasthó. — 7) *Herman*, 800., 801., 810., 819.

sége, melylyel a fenékhorgot felhalmozzák; végre a *varsa*, mely, mint Gyula-, Pető- és Fazekas-Varsány neve mutatja, erősen használatos volt e vidéken¹⁾.

Az Emberhalász, Csenkőrvénye, Oroltava, Pongráczörvénye stb. mindmegannyi, a halászat birtokosairól vett helynév. A halászatot a királyság első évtizedeiben is szabályozott foglalkozásnak tekinthetjük Aradban is. Már 1135. táján nagyobb számú halas tavat (piscina) kapott II. Bélától az aradi prépostság, melyet e javaiban 1197-ben Imre király is megerősített. 1232-ben a zarándi vár halászáinak 6 tanyájuk (mansiojuk) volt Szerheten, és csak annyi földjük, a mennyit udvaraik és házaik elfoglaltak. Ebben az időben már voltakép a váradi püspöknek szolgáltak²⁾. A papok általán nagy gondot fordítottak a halak védelmére. Így 1380-ban az aradi prépost egy kanonokot bízott meg az aradi és itelakai (mikelakai) erdő- és halastó-örökre való felügyelettel³⁾. A péli halászat még a XVI. században is az egri püspököt illette⁴⁾. S hogy a halászzal néha egész falu foglalkozott, 1493-ból Halásztelek neve látszik bizonyítani⁵⁾. Feltékenyek is voltak a tulajdonosok a halászat jogára. 1285-ben IV. László király külön is megemlíti azon halászhelyeket, helyesebben halastavakat⁶⁾, melyeket a Csanád-nemből való Tamásnak Csanád-, Arad- és Temesmegyékben új adomány czímén biztosított. 1343-ban az aradi káptalan 20 márkáért adhatta bérbe a Tisza mellett lévő Morotva nevű halastavát⁷⁾. 1368. ápr. 6-án az aradi káptalan kerekegyházi Laczk Miklóst eltiltotta Mikelaka falu s különösen a mikelakai halastavak használatától⁸⁾. Húsz év múlva az aradi prépost és káptalan megosztóván ugyanazon falun, a halászhelyek a prépostnak jutottak⁹⁾. 1392-ben a prépost már csak a Kucsug (Köcsög, Keszeg) piscinát tartotta fenn saját magának; a Talamir, Farkaslyuk, Papferedő, Onna és Szentgyörgytava nevű, Arad és Mikelaka határán levő halastavak használatának jogát azonban megosztotta káptalanával¹⁰⁾. 1438-ban a Kerecsényiek szabad halászatot engedtek Panaszy Balásznak és Szederkényi Andrásnak Horgostó (Hragastho) és Kárásztó halastavaiban¹¹⁾. 1458. ápril 17. Mátyás király kárpótlásra ítélte Szokoly Lászlót, ki a múlt évi okt. elsején fegyveres kézzel rontva a Neczpályak Betlenősi, Seprős és Bodon nevű falvaira, halastavaikat és halászó helyeiket elrongálta¹²⁾. 1485. és 1486-ban külön meg van említve a vizesi két halászhely, melyet Vizesy Tóbiás Horváth Pálnak s ez Dóczy Imrének eladott¹³⁾. 1522. május 21. a Szederkényi Piskyek is oly föltételek mellett ruházták át Majsay

1) *Herman*, I. 27. — 2) *Wenzel*, Árpádk. új okm. VI. 503., *Codex Patrius* I. 14. *Haan*, Dipl. 7. — 3) *Dl.* 29720. (Custodes piscinarum). — 4) *Századok*, 1883. 587. I. — 5) *Csánki*, Magyarország. tört. földr. I. 732. — 6) »Cum piscaturis, potius piscinis Pathoktow, Chakatho et Rasanto«. (Orsz. It. *Dl.* 322.) — 7) *Anjouk. okm.* IV. 395. és 413. — 8) *Fábián*, I. 160—1. és *Tört. Adattár*, II. 140. — 9) *Fábián*, I. 237—8. és *Tört. Adattár*, II. 183—4. *Dl.* 29728. — 10) *Dl.* 29743. — 11) *III.* 13666. — 12) *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 77—9. — 13) *Dl.* 19084. és 19142.

Benedekre a kislejű Nagyéren való szabadhalászat jogát, melyek eléggé mutatják, hogy az jelentős jövedelmet hajthatott¹⁾.

A nevezetesebb halászhelyek Arad-Zarándmegyében, említettésök sorrendje szerint, a következők voltak: 1232. Záránd, 1247. Pongráczörvénye, 1285. Kisfalu, Monostor, Szent-Miklós, 1337. Iltyó-tó, 1368—1388. Mikelaka, 1380. Arad, 1405. Büngösd, 1412. Kerek-tó (Ősiben), 1429. Emberhalás, 1438. Horgostó és Kárásztó, 1458. Ősi, Seprős, Bodon, 1481. Oroltava, 1485. Vizes és Gorsás-Ősi, 1489. Zimán s a század végén Pél és Kis-Fajdas. A halastavak közül ma már csak egy-kettőnek helyét ösmertjük föl; legjobban még a dienesmonostori prépostságét a Balukányban.

II. Vadászat.

A vadászatot Aradban kezdettől fogva szenvedélylyel űzte a magyar nép, ha egyetlen keresetforrásnak sohasem tekintette is. Vadad és Vadász helységek neveket ez ősi foglalkozástól vették. A nagyobb ragadozók közül gyakori volt a *medve* (Medvésfalva, 1439., Medvefalva 1464., Medvés-Aranyág, 1519.), a *farkas* (Farkastelek, 1455.), a kisebbek közül a *borz* (Borzlyuk, 1468.). Sok lehetett a *vaddisznó* is; hiszen a török hódítás idejében a vadászati épügy, mint a közeli szalontaiak vaddisznókat szelidítettek meg s velők egy ma is híres, bár veszni induló fajtát alapítottak. A helynevek tanúsága szerint sok volt a *kerecsény* (Kerecsen, 1326. és Kerecsen-Ardó 1437.), a *karvaly* (Karulyos, 1334.), *ölyű* (Ölyved, 1241. és Ölyvös, 1500.), a *sólyom* (Solymosvár, 1439., Solymosfalva, 1439., Solymos, 1441. és Solymos-Csösvár, 1510.), *varjú* (Varjas, 1437.), *csóka* (Csókastelek, 1413.), *bagoly* (Baglyas, 1553.), *fajd* (Fajdas, 1334.); a *vízimadarak* közül a *szárcsa* (Szárcsaháza, 1437.) stb. s a magyar alföldön egykor oly elterjedt *gödény* (Gödény, vagy Gewden, 1439.). A hegyek közt fekvő Madrizestet eredetileg Madársághalvának (1464.) vagy Madársoknak (1519.) nevezték. Talán azért, mert — mint Halmágytól délnyugatra a juonesdi Korbilor-hegy — a vándormadarak pihenője volt; de míg a juonesdi hegyen, épen e tény következménye gyanánt, Közép-Európának majdnem minden faneme előfordul, Madrizest körül ma már elszegényedett a növényzet. — Vadászszenvadályokról csak kevesen híresedtek el. A Bethlenek őse oly jeles lövő volt, hogy nyilával egyszerre két hattyút lőtt agyon²⁾; Károly-Róbert és Mátyás királyok ismételve vadászgattak Solymoson, mely nevét a betanított sólyommadarakról vette³⁾. Mátyás — hagyomány szerint — csak akkor szokott visszatérni solymosi vadászatairól, ha megszólalt a «bulcsi bika», a bulcsi apáság harangja. A középkorból egy Nadabon talált kályhacserepen érdekes vadászkép maradt

1) Bölöni S. levéltára, Nro 14. B. — 2) Böjthy Engnél. Monum. 240—1. — 3) Grossinger, Hist. Phys. Regni Hung. II. 231.

reánk; vitézt ábrázol, ki gazdagon felkantározott és felcsótározott lován lépést halad az erdőben s betanított solymát, mely alig várja, hogy kisebb madarak után röppenessen, jobb kezében tartja¹⁾. Nemesebb vadak tenyésztésére már akkor is alkalmasint gondot fordítottak. Ilyesmire enged következtetni, hogy a bulcsi apátság egyik birtokát 1367-ben Vadkertnek

Solymár. (A nadabi középkori domborművön.)

hítták²⁾, a mi nem annyira elvadúlt, elhanyagolt, mint inkább *vadaskertet* jelenthetett. Egy falut, éppen a legszebb vadászterületen, a tótvári uradalomban 1483-ban Szarvaságnak neveztek³⁾, kétségtelenül a *szarvas-*

1) Eredetije a *nemzeti múzeumban*. L. a mellékelt rajzot s e könyv 424. lapját — 2) *Dl.* 26375. — 3) *Monum. Vatic.* I. 1., 146. A pápai tizedlajstrom szerint Menise; *Rácz K.* (Zaránd, 212.) hibáztatja, hogy Ménes nevét a lótarástól származtatják, holott e hely arra nem alkalmas és főlemlíti, hogy olykor helyesebben írták Méhesnek. Írták azt Merusénak is u.-a. tizedlajstrom egy más kiadásában is (Theiner Monum, és a csanádi schem. 1880-ra), de azért Ménes volt az igazi neve.

ról, mely más nemes vadakkal együtt nagy számban élt a megye vidékén. Az óriási erdőségek, melyekről alább lesz szó, roppant vadászterületet fedtek, s az általuk borított hegyek közt sok vadászkastély emelkedett. Azok a romok, melyek helyén egy-egy kolostort keres a mai nép, részben ilyen épületek voltak. A jobbágyokat uraik erősen zaklathatták ugyan a hajtóvadászatoknál, de hogy ezek maguk is szenvedélyes vadászok voltak, a körülményeken kívül főképp az a szokásuk gyaníttatja, hogy jobbadán fegyveresen jártak.

III. Állattenyésztés.

Állattenyésztésre kiválóan alkalmas volt a megye területe s főképp a XV. században sok nagybirtok alakulván, ménesek, gulyák, nyájak és csürhék tartása elég közönséges lehetett. Így különösen kifejlett a *lótényésztés*. Már 1333-ból ismeretes Ménés neve s 1429-ből Vadász és Csegedszeg határából Ménesakolél¹⁾, a mi mutatja, hogy a ménest télen át istállózták a csikósok, kiknek neve a XVI. századból Csikósdossi — végén bizonyosan elferdített helynévben — maradt reánk. Oklevelekben csak később (1650.) emlegetik a zarándi Alsó-, Felső- és Brán-Ménest, a nélkül, hogy e miatt tagadni lehetne régiségét. A lovak értéke nagyon változott. 1311-ben, midőn Nekcsey Sándor fiai egyebek közt Székudvaron, Varsádon, Árkicsalánon stb. megosztottak, Sándor fiai emezeknek többi közt öt lovat is adtak ráadásban, összesen 60 márka értékben²⁾, a mi 240 arany forintnak (1350 mai forintnak) felel meg, s így egy ló darabja, a mi pénzünk szerint, 270 forint volt. Épen kétszáz év múlva, 1511-ben egy parasztlovat és parasztesuhát Iratozon együttvéve is csak 10 frtra becsültek³⁾. Van emlékezet háttas, nyerges, hadi, igás és hámoslovakról, még pedig jobbadán lólópásokkal kapcsolatban; ezekről is csak a XV. századtól fogva. Így 1478-ban Gúti Ország Lőrincz Dóczy Imrétől 6 lovat hajttatott el⁴⁾, 1484-ben pedig ugyanőtőle Zádorlaka alól Jaksics István és Ispán Miklós 60 darabot⁵⁾. 1489-ben az aradmegyei szolgabírák és esküdtek által megejtett vizsgálat szerint a Kerekes Istvántól, Dóczy Imre emberétől ellopott lovat Major Péter sződi lakosnál Szent-Miklóson találták meg⁶⁾; 1509-ben ellenben már Czibak Ferencz panaszkodott Dóczy Imre fia, Ferencz ellen, ki Elekről két jobbágyát, egy kocsiját s 5 lovát hajttatta el⁷⁾, stb.

Lovagok, vitézek zajától gyakran visszhangoztak Arad hegyei s völgyei. Nem kellett az Anjouk korára várni, hogy királyaink lovagiasságra szoktassák a nemzetet. 1258-ban pl. IV. Béla elrendelte, hogy a Dienes monostor kegyúri jogain versengő Becse-Gregorok «karddal és lóháton»

1) *Békésm.-okl.* 41. — 2) *Árpádk.* új okm. IX. 340. — 3) *Az erdélyi muzeumban.* —

4) Aradmegye írata. Orsz. lt. *DL.* 18017. — 5) *DL.* 6050., 18994., 19023., 19090., 19092., 19093. — 6) *DL.* 19470. — 7) *DL.* 21911.

vívjanak meg az egész udvar jelenlétében¹⁾, mi azonban elmaradt. Károly-Róbert idejében, midőn Aradmegye délfelé majdnem Temesvárig ért, hány aradi úr nézhette a temesvári tornákat, s hány vehetett benne maga is részt! A hatalmas nagybirtokosok, kik a messze külföldön lóháton annyi hadjáratot küzdöttek végig, szükségkép fajlovak nevelésére voltak szorítva; s a Maróthyak a maguk költségén fölszerelt ezer lovas élén bizonyosan a legszebb paripákon jelentek meg. — 1433-ban Aradnak 100, Zarádnak 300 lovast kell vala kiállítania, 1498-ban pedig minden porta után egy huszárt. 1514-ben a Dósához pártolt Bodó várnagy 400 lóval szökött ki Lippárról. Még 1526. nyarán is Dóczy Ferencz a péterváradai táborból kérte Zádorlakán hagyott feleségét, Forgách Margitot, hogy a török ellen használható nyerges és hámos lovokról s fegyverekről mielőbb gondoskodják²⁾.

A képzőművészetek sem feledkeztek meg a lóról s nagyon megfeleltetett a fekete-gyarmatiak ízlésének az a templomi freskó, mely a XIV. században szent Györgyöt lóháton ábrázolta; vagy a nadabiaknak is tetszhetett az a kályhába beillesztett dombormű, mely egy lovagló solymárt tüntetett föl.

Az állattenyésztés más ágai sem voltak csekélyek. A *baromtenyésztésről legrégebbi adat az 1220. évi, mely szerint Gottfried aradi prépost* bepanaszolta a berentei lakosokat, hogy 15 ökrét elhajtották s egy emberét megölték. Utóbb 4 márkát fizettek a prépostnak³⁾ s így egy ökröt, mai pénzértékben, csak 9—10 forintra becsültek. 1344-ben említik először Ökrösföldet (Váras-Keszi környékén), utóbb Ökörítót s még később Tulkost, mint a hol a lakosság főképen baromtenyésztéssel foglalkozott. Oly időben, midőn még mindig nagyban járta a cserekereskedés, a barom mint a fizetés eszköze is szerepelt, s nagyban ingerelte az emberek bírásvágyát. 1448-ban Hunyadi János meghagyta Balázs deák solymosi várnagnak, hogy a kéri 8 ökörrrel együtt elidegenített jószágokat visszakerítse⁴⁾. 1458. Neczpály Balázs a miatt panaszkodott, hogy Szokoly László a betlenősieknek, seprősieknek és bodoniaknak majdnem minden barmát elhajtattatta⁵⁾. 1475-ben viszont⁶⁾ Bánffy Miklós és Jakab fosztotta meg 40 baromtól a meszti (muszkai), 1486-ban Czeczey Lőrincz több darabtól a nadabi⁷⁾, 1496-ban Dóczy Imre egy egész gulyától a ségi és mikelakai⁸⁾ s 1498. decz. 17. Székelyszeghy Antal deák 17 ökörtől a bátyai, csolti és ségi jobbágyokat⁹⁾. Ezen 17 ökör árát 200 aranyra tették s így egy-egy darab 70 forintba került volna. Jellemző, hogy 1517-ben magát Sárossy László zarándi alispánt és Fekete Dénes szolgabíró is azzal vádolják, hogy Bodzáról a lakosok teheneit fegyveres embereik által elhajtatták¹⁰⁾.

¹⁾ *Bunyitay*, II. 413. — ²⁾ *DL*. 24316. — ³⁾ *Váradai Regestrum*, 46. §. — ⁴⁾ *Kaprinay-kézíratok*. 4r. B. — 43. k. 223. l., 53. sz. — ⁵⁾ *Haan*, 77—9. — ⁶⁾ *DL*. 17660. — ⁷⁾ *DL*. 26034. — ⁸⁾ *DL*. 20450. — ⁹⁾ *Gyulafejérv.* kápt. lev. Cista Marm. fasc. IV. nro 3. — ¹⁰⁾ *Müncheni áll. levéltár*. Brand. fasc. LVIII. nro 435.

A *juhtenyésztést* 1220-ban említik először, midőn György úr az aradi káptalan jószágairól 150 juhot erőszakosan elvett. E miatt a pápa 1221-ben kiközösítette Györgyöt, ki feloldoztatása végett Rómába menvén, megígérte, hogy a káptalannak 98 ezüst márkát fizet s hogy a juhokat is visszaadja, vagy pedig Csőrévi nevű pusztájával pótolja kárát¹⁾. Így, mai értékben, 2226 forintot, vagyis egy-egy juhért mintegy 15 frtot kell vala fizetnie, holott tudjuk, hogy ugyanakkor csak 9—10 frtot adtak egy ökörért. A káptalan azután is nagyban űzte a juhászatot s lovakon és barmokon kívül 1392-ben különösen juhokat tartott a Marosköz dús legelőin²⁾. 1498. decz. 17. Németh Pál és Aranyos János juhászokat³⁾, midőn az aradi káptalan nyáját a gatyai közlegelőn legeltették, Haraszthy Ferencz csálai kapitánya befogatta s a törökökkel egy tömlőczbe záratta⁴⁾. 1511. decz. 3. viszont a káptalan egyik Vida Bálint nevű evesti jobbágyának juhait Jaksics Péter emberei Nagylakra hajtatták⁵⁾. A juhállományt fogyasztotta, hogy az egyes földesurak, pl. az egri, csanádi és váradi püspökök messzebb fekvő tájakon laktak s így a tizedbárányokat a megyéből ki kellett vinni. — Így még 1562-ben is, tehát már a törökpusztítás és hódoltság idején, 544 dézmabárányt kapott az egri püspök Zarándból⁶⁾. Érdekes különben, hogy Brandenburgi György solymos-lippai uradalmának 1514-ben csak négy frt 19 kr. jövedelme volt «juhpénz» (Schaffgelt) czímén⁷⁾.

A *kecske* a középkorban is a hegyvidék szegényebb lakosainak állata volt. Kecskés-Kér, Nagy-Kecskés és Kecskerez (1485.) különben a Hegyalja s az alföld találkozásánál feküdt s azt látszik bizonyítani, hogy a magyarság is jobban kedvelte a kecskéket, mint manap.

A *sertéstenyésztés* fejlett volt, mit érthetővé tesz a tölgy- és bikk-erdők s a mocsarak nagy száma. 1380-ban benne van az aradi prépost és káptalan közt kötött szerződésben, hogy ha Isten jóvoltából az aradi és itelakai erdőkben makk teremne, az odahajtott tizeddisznók fele a káptalant, másik fele pedig a prépostot illesse⁸⁾. Már 1366-ból ösmerünk egy Disznóól⁹⁾ és 1394-ből Erdőhegy határában, egy Bede-Pál-ólja nevű helyet¹⁰⁾. — 1439-ben Disznópataka és 1518-ben Disznó-Kalodva¹¹⁾ helynév tanúsítja, hogy a mai Kladvai-völgyben nagyon elterjedhetett a disznó-tartás. A nyugati szomszédságban lévő Molnári pusztán lakó egyik káptalani jobbágy «jó» disznaját a maga hasznára ölte meg Békes György 1428-ban¹²⁾, míg 1514-ben — keleten — a miatt panaszkodtak a solymosi

1) *Fejér*, Cod. Dipl. III. 1., 406. és *Theiner*, Monum. I. 37. — 2) *Dl.* 29743. —

3) 1235-ben Juhász Pál nevű alispán lakott Apában. (VR. 158. §.) — 4) *Gyulafejérv.* kápt. C. Marm. fasc. IV. nro 3. — 5) *Tört. Tár*, 1890. — 338. l. — 6) *Bunyitay*, II. 262. —

7) *Müncheni* áll. lev. rendezetlen cs. — 8) *Dl.* 29720. — 9) *Dl.* 322. — 10) *Békésm.* okl. 56. (Bedepaloya). — 11) *Csánki* (I. 729.) azt hiszi, hogy e két utóbbi egy hely. —

12) *Fábián*, I. 234.

parasztok, hogy az uradalom számára ölt disznók beleinek tisztogatására a solymosi várhegyre kell járniok, holott az eféle munkát lenn a faluban is elvégezhetnék. Az uradalomnak készpénzben 50 frt 81 denár volt a jövedelme a disznótizedből; azonkívül 310 darab kövér és 99 sovány disznót adtak a jobbágyok, s ez összegből 70-et a két vár (Lippa és Solyomos) őrségének szükségleteire fordítottak¹⁾. A tizeddisznókat rendszeren az uradalom székhelyén gyűjtötték össze s azután együttesen makkoltatták, vagy máskép hizlalták. Így 1510-ben Dóczy Ferencznek földhídi (zarándmegyei) tizeddisznait tisztje, Aranyády Albert, a zádorlaci kastély felé hajttatta, útközben azonban a gyarmati, földhídi, pecséri, nadabi és czinkei jobbágyok megverték, megsebesítették, lovát és disznait elvették²⁾. Pedig e fajta kalandok nélkül is sok bajoskodásba került, míg a Fekete-Körös vidékéről, annyi vizen keresztül, a Maros balpartjára terelhettek egy csürhét; de legalább arra mutat, hogy az állattenyésztésben volt bizonyos központosító rendszer.

IV. Földművelés.

A földművelés, mely időhaladtával a nép főfoglalkozása lett, ezen fontosságához képest, egyre nyert terjedelmében. A határjárásokból kitűnik, hogy erdős vidékeken csak foltonként, pl. ujonan irtott tisztásokon, vízjárta földeken pedig csupán hátság helyeken űzték, míg a laposokat kaszálóknak és legelőknak kellett hagyni. A gabonaféléket kezdettől fogva szorgalmasan művelték. Földeiket ekével szántották (Szántóhalma, 1477.) és barázdákat vontak, mint ezt 1418-ból Barázdafoka helynév³⁾ s az erdőkön itt-ott maig is látható bogárhátú szántás nyomai bizonyítják. Nem egy villongásra adott alkalmat a tagból való elszántás. 1428. elején pl. a bizeirei apát 23 jobbágya az aradi káptalan Molnári nevű pusztáját erőszakosan felszántotta s bele kölest vetett⁴⁾. A föld nagyságát is egy-egy eke-igával való szánthatósága szerint mérték. Így 1214-ben Boleszló váci püspök a Körösön túl Megyer pusztán négy ekényi földet hagyott a leleszi konventnek⁵⁾, 1265. pedig Benedek aradi prépost két szolgájának Zalában hét ekényi földet ajándékozott IV. Béla⁶⁾. Egy ekefogatra a XIII. században rendszeren 110—150 holdat számítottak, de legalább is 100 holdat⁷⁾; miből eléggé kitűnik, hogy a baromnak elég keserves volt a munkája. Az aratás sarlóval vagy kaszával történt. Ez utóbbit Kasza s a néha Aradhoz számított Kaszapereg ősi neve is bizonyítani látszik. Az aratás ideje változott. Rendes körülmények közt akkor is július elején arattak, de olykor előbb is, pl. 1552-ben már június 6-án⁸⁾. «Mintahogy aratás ideje volt —

1) *Münchener* levéltár. — 2) *DL.* 21999. — 3) *DL.* 10711. — 4) *Fábián*, I. 234. — 5) *U.-o.* 210—3. és *Fejér*, III. 1., 153. — 6) *Hazai okm.* VI. 130—1. — 7) *Kérlekgyártó*, A műveltség fejl. I. 454. — 8) *Magy. orszgy. eml.* III. 382.

így vázolja Rogerius 1241-ből, a tatárjárás idejéből, az erdőháti viszonyokat¹⁾, — a gabonát egy szívvel-lélekkel letakaríták s azt és a szalmát, szénát s egyebet *csűrökbe* hordják vala». Ez később is szokásban maradt; így 1514-ben Solymoson magában a várban volt a csűröskert²⁾. A búzát *keresztekbe*, vagy *csomókba* (rudasokba) s úgy azután *asztagokba*, a szénát pedig *boglyákba* rakták. Egy csomó 27 *kévéből* állott³⁾. De képek szerint is számítottak; 1519-ben pl. Vámos-Pélről és Otlakáról több mint száz kepe búzát vitt el a jobbágyoktól Brandenburgi György gyulai várnagya, Skaricza György⁴⁾. Nyomatás után egy csomó vagy kereszt körülbelül egy köblöt adott s 7—8 csomóért 1501-ben egy aranyat fizettek⁵⁾. Az asztag divatát inkább XVI. századbéli okiratok tanusítják⁶⁾, a boglyáét pedig 1441-ből Baglyafalva neve⁷⁾. A termés nagyságáról bajos nyilatkozni. A mai Arad éjszaki részét tevő Zarándvármegyében, odaértve Körösbánya vidékét is, a közepesen fizető 1501. évben — hozzávetve — 101,820 csomó gabona termett s így 1 négyszög mértföldön körülbelül 2545 $\frac{1}{2}$ csomó tavaszi és 848 $\frac{1}{2}$ csomó őszi gabona⁸⁾. Hasonló termést számítva, az akkori Aradmegyében 177,094 $\frac{1}{2}$ csomó tavaszi és 6703 $\frac{1}{2}$ csomó őszi, összesen 244,126 csomó gabona évi termésre lehetne következtetnünk, a mi ugyanannyi köből gabonát képviselne, mintegy 692,000 mai forint értékben. A mostani termésviszonyokhoz képest ez összeg igen csekély ugyan, de meg kell gondolni, hogy 1501-ben a 250□ myriameternyi Heves, Borsod, Szabolcs, Zemplén, Abaúj, Sáros és Bereg összes termését sem becsülték többre 1.100,000 csomónál. Így Aradot és Zarándot a műveltebb és termékenyebb területek közé számíthatjuk.

Tanulságosak az egyes uradalmakra vonatkozó tételek is. Így 1513-ban a solymos-lippai hatalmas uradalomban nyáron a kilenczedből 178 köből és 1 véka kicsépett s a csűrökben csépeletlenül 3576 kereszt búza volt a jövedelem. Ehhez járult a majorságból 2401 köből. Így az egész búzatermés, ha egy 27 kévés keresztre legalább is egy köblöt számítunk, 7569 köből és 2 véka lehetett. Termett továbbá (majorsággal együtt) 1950 köből és 2 véka zab s árpa. A kölest nem vették számadásba¹⁰⁾.

A gabonát lovakkal nyomtatták el, vagy kézzel csépeleték s azután vermekbe rakták, vagy köblös zsákokban helyezték el. A köből használatát Köblös és Köbli falvak neve is megerősíti. Mértékegység a simándi köből.

Aratás után egy darabig legelőül tartották a *tarlót* — egy aradi helységet már 1463-ban Árpatarlónak nevezgettek, — s azután láttak az

1) *Siraln. ének*, 35. feje. — 2) *Müncheni* áll. levéltár. Némelyek szerint Csura neve is Csűr volt eredetileg. — 3) *Müncheni* lt., az 1514. évi számadások közt. — 4) U.-o. Brand. fasc. 56. nro 467. — 5) *Századok*, 1870. — 666. l. — 6) Pl. 1583. nyarán Deszni alatt a török 11 *asztag* szénát és búzát égetett el. (Orsz. lt. *Acta* publ. Trans. 1583—94. — 39. l.) — 7) *Csánki*, I. 726. — 8) A modenai Hyppolit-codexek nyomán, *Századok*. 1870. — 666. l. — 9) Ezt már *Rogerius* említi, id. h. — 10) *Müncheni* áll. lt.

őszi szántáshoz. Az őszi vetés a tavaszinak egy negyedrészt tette; hogy nem többet, annak okai valószínűleg a gyakori áradások, -melyek miatt őszzsel, koczkáztatás nélkül, csak a hátas helyeket vehették munkába.

Talajnem szerént már a helynevekben is megkülönböztették a földet: Az *agyagról* vette nevét Kis-Agyagbél, Agyagbél (1471.), Agyagos-Siklós (1519.) és Székes-Agyag; a jelentékeny területet borító *székről* Székudvar (1311.) Mácsaszék és Kisszék mezeje (1438.) Szék (1394.), Székes-Aranyág és Székeshelyfalva (1441.), Székes-Kalodva (1464.), Székes-Agyag; *köves* vidékéről Kő (1332.), Köved vagy Kujed (1479), Kövesd (1477), Kőkeszi (1500.), Köves vagy Kujás 1479. stb.

Máshol *erek* és *mocsarak* csökkentették a termőterületek számát. Rogerius szerént 1241-ben a két Körös közt egymást érte a sok láp és mocsár. Egy 1438. évi határjárás e részben közelebbi adatokkal szolgál. Elmondja pl., hogy Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt közt a sok mocsár és tó miatt csak kevés határdombot hányhattak. Név szerént említ egy *nádas* tócsát, Vári, Gelvács és Ősi közt megnevezi a *fatelki* mocsarat, Gelvács és Várajt közt a Mélyeret, mely helyenként láppá szélesedett ki, Vári és Várajt közt a *Laposrét* tócsát, az *oltványi* lápot stb.¹⁾ Erdőhegy határát 1394-ben a Hosszú-, Fekete- és, Királyitól éjszakra, a Horgasér barázdálta²⁾. Divatos a *Hosszúrét* elnevezés. 1438-ban Nagy-Somos³⁾, 1477-ben Betlenősi és Kis-Sáros közt volt egy ily nevű láp; ez utóbbit *Homolsszegnek* is hitták⁴⁾. 1461-ben Maróthy Ladomért és Mártont Sámolykeszível megajándékozván, kötelezi a király, hogy «a mocsaras helyeken, hol az utasokat és vásárosokat veszedelem érhetné, jó hidakat tartsanak»⁵⁾. Csanakeszi vidékén 1344-ben a *Dalomér*, a *Barakony* mocsár és ér, *Pokarétje*, *Ökrösfolyó* és *Kerekmocsár*⁶⁾; Vadász, Csegedszeg és Sámolykeszi határában 1429-ben a *Hodos*, *Kereshida*, *Szárászér*, *Szabadrekettye*, *Somos*, *Haragpataka* és *Mocsela* vize⁷⁾; Bodonnál és Seprősnél (1412.) a *Hodosfolyó*⁸⁾, Köblinél (1438.) a *Nagyér*⁹⁾ s ugyanaz (1522.) Kis-Fajdasnál¹⁰⁾, Csentednél (1480.) az *Érhát*¹¹⁾, Nadabnál (1484.) az *Érszeg*¹²⁾ stb. mind hozzájárult a vidék képének megadásához, a szántóföldek megszorításához, egyúttal az állattenyésztés előmozdításához. Csakhogy az erekben nem lehetett mindig jó ivóvizet kapni. Így pl. 1394-ben magában a Horgasérben említnek egy régi kútát; s régeinek mondanak ugyanakkor egy Mácsa és Királyi közt levő kútát is¹³⁾. Alig képzelhetni, hogy ilyet bármely háztartás is nélkülözhetett volna.

A gabonafélék közül a *búza*, *rozsa* és *árpa*; a pászitfélék közül a *szab*, *köles* és (mint Nádabfalva, a két Nádas, három Nádasd és Nádashatár

1) *Haan-Zsilinszky*, 44—5. — 2) U.-o. 56. — 3) *Dl.* 13244. — 4) *NRA.* fasc. 1687. nro 2. §. 6. (Nincs helyén). — 5) *Dl.* 15585. — 6) *Hazai okm.* III. 149—154. — 7) *Dl.* 12086. — 8) *Haan-Zsilinszky*, 27. — 9) *Dl.* 13244. — 10) *Böloni S. It.* — 11) *Dl.* 18317. — 12) *Dl.* 18886. — 13) *Haan-Zsilinszky*, 57.

neve is mutatja) *nád* volt a legszokottabb. A házfödéshez, vertfalakhoz, tüzeléshez stb. keresett czikk lévén, 1392-ben az aradi káptalan és prépost úgy egyezett meg, hogy a Marosköz mocsaraiban termő nádat csak egymás tudtával adják, vagy ajándékozzák el. Ugyanott — a typhaceák közül — buján nőtt a «herba mattarum, quae vocatur *gyékény*», különösen az Arad és Mikelaka határán levő Talamir, Farkaslyuk, Papferedő, Onna és Szentgyörgytava mocsaraiban¹⁾. A cyperaceákat főképen a *sás* képviselte. (Sásszertelek, 1518.). 1392-ben nagy legelőket, kaszálókat, füves helyeket említnek a Marosközben; s a Szénásegyház, Szénás, Füves és Gyepes igen régi helynevek eléggé tanúsítják, hogy ebben a részben nem volt akadálya a marhatenyésztésnek. Úgy látszik azonban, hogy már ez időben is gondoltak a takarmány pótlására és — az 1418-ban említett Czéklásegyház nevéből következtetve — erre a *czéklát* s az 1477. jelzett Répás falu nevéen indulva, a *répát* is használták. A csalánfélék közül egy egész falut (Árkicsalán) neveztek a *csalánról*, de nem valószínű, hogy iparczélokra fordították volna; ellenben természetették a *kendert* (Kenderfark, 1421., Kenderestó 1429. és Kenderató), melyet külön tavakban, állóvizekben áztattak s házilag dolgoztak föl; végre a *komlót*, melyre már 1334-ben utal Komlós helység neve, a belőle gyártott sörrre pedig (ha nem keresztnev) már 1315-ből Serföld és 1330-ból Serfestő falu elnevezése.

V. Kertészet.

A kertészetnek szintén van multja Aradban. Ha Kertes helynév csak a XVI. századtól fogva szerepel is, kertekről már a XIII. században történik említés. 1214-ben Boleszló váci püspök a megyeri pusztán egyebek közt gyümölcsöskertet is ajándékozott a leleszi prémontrei konventnek²⁾. Már ekkor kertszerűen művelték a szőlőt is; erről azonban külön akarok megemlékezni. 1392-ben a Marosköz egy része gyümölcsfákkal volt beültetve s 1431-ben a miatt pereskedett az aradi prépost és káptalan, hogy György prépost a káptalan egyik birtokát, az aradi közlegelőt, hol a vásárokat szokták tartani, felszánttatta s ott most kertet akar alakítani³⁾. Hunyadi János, ki gyakran tartózkodott Lippán, szép kertet rendezett be a lippai szerzetesek számára⁴⁾. Alig hihetjük, hogy elhanyagolta volna a solymosi és világosi várak környékét, vagy a Losonczyak a déznaiét; a **világosi és déznai várhegyen ma is feltűnően sok az orgonabokor; a rózsáról** pedig Kalodva két előhegyét már 1510-ben Rózsásnak és Rózsásmálnak nevezték. A köznemesek közt is akadtak kertbarátok. Így a Nadabyaknak Fekete-Gyarmat közelében kertjük is volt a ház és nemesi kúria mellett, melyet azonban 1481. jún. 2. Dóczy Imre vett meg⁷⁾; 1485-ben Vizesy

1) DL. 29743. — 2) DL. 10711. — 3) *Fejér*, III. 1., 153. — 4) DL. 29743. — 5) Az oklevél *Fábúsnál*, I. 205—6. — 6) *Szerény*, 238. — 7) DL. 18464. és 18496.

Tóbiás más javakkal együtt vizesi gyümölcsöskertjét is elcserélte Vizesi Horváth Pállal¹⁾, ki ezt már a következő évben Dóczy Imrének adta el²⁾. 1486-ban Gúti Ország Sebestyén és Lőrincz az ellen tiltakozott, hogy Kovászi (Kovaszincz) faluban Dóczy Imre János csanádi püspöknek két házat s egy kúriát a hozzátartozó kerttel együtt 116 arany frt erejéig elzálogosított³⁾. Rendszeren a falusi plébániák körül is terültek el kertek; de tényleg — azt is csak a kor legvégén, 1532-ben⁴⁾ — az egregyi (agrisi) plébános kertjét találom említve.

A konyhanövények közül ősréginek ösmerjük a *babot*; Babos földet — Sziond és Basarág közt — már 1232-ben felsorolják az okiratok. Legrégibb multú gyümölcsfánk a *körte*, melylyel, szintén 1232-ben, Varsánd közelében találkozunk először⁵⁾, majd 1344-ben Csanakeszi határában⁶⁾; a vadkörtefával 1412-ben, Bodonnál⁷⁾. A többit inkább helynevek emlegetik, egyúttal annak jeléül, hogy tömegesebben díszlettek; így az *almát* (Almás, 1334., egy másik 1464.; Almaszeg, 1337., Kisalmáspatak, 1364., Alma-teleke, 1518.), *szilvát* (Szilvágy, 1439., Szilvásfalva, 1464.), *meggyet* (Medgyestelek, 1394., Medgyes, 1394., Medgyesegyház, 1418., Megyesth, 1483.), *somot* (Nagy- és Kis-Somos, 1438.)⁸⁾, *diót* (Diógy, 1467.), mely Ravna környékén most is sok százados törzset mutat; *mogyorót* (Középső-Monyorós, 1320; Alsó- és Felső-Monyorós, 1515., mindhárom a mai Monorostia), *epret* (Eperjes 1471. s a marosmelléki 1510.), *szedret* (Szederkény, 1406.) stb. Legnagyobb gondot azonban a szőlőművelésre fordítottak.

VI. Szőlőművelés.

A szőlőművelés legrégebbi okleveles nyomára e megyében 1214-ből akadunk. Ekkor a leleszi prépostságnak adta Boleszló váci püspök a Makrahegy közelében levő Nyikád faluhoz tartozó 12 szőlőskertjét, azon részt tudniillik, mely Tekösé, Leusták fiáé volt valaha s melyen szent Margit egyháza épült; továbbá 10 szőlőskertet adott Galsa faluban *vinczellérekkel* s lakásra és szántásra elegendő földekkel együtt; Egregyen (Agrison) szintén adott 12 szőlőskertet, de vinczellérek nélkül⁹⁾. Mindezen helyeket (Apa, Nyikád és Galsa) szőlőskertjeikkel egyetemben vérszerénti rokona, Elvin váradai püspök, 1198. táján adta el Boleszlónak négyszáz ezüst márkáért (9600 mai forintért), hogy római útjának költségeit fedezhesse. Elvin, némelyek szerint Bot bihari főispán fia, ki 1189-től 1200-ig ült Várad püspöki székén, ezek szerint Arad-Hegyaljának első ismert szőlősgazdája. S ha nem tulajdoníthatjuk is neki a szőlőültetés kezdetét,

1) *DL.* 19084. — 2) *DL.* 19142. — 3) *DL.* 19126. — 4) *Böloni* S. nagyváradai lt. Nro 18. B. — 5) Mindkét adat: *Haan*, Dipl. 6. — 6) *Hazai* okm. III. 152. — 7) *Haan-Zsilinsky*, 26—28. — 8) Somoskeszit a középkorban Sámolykeszinek hitták. — 9) Az oklevél *Fábián-nál*, I. 210—3. s *Fejérmél*, III. 1., 153.

annyi áll, hogy nevével együtt emelkedik ki a felejtés homályából Arad-Hegyalja multja. Az adománylevél szőlőskerteket és vinczelléreket emleget, a mi azt mutatja, hogy rendszeres és szakszerű kezelés alatt állottak már ekkor a Makrának — a mai Hegyes-Drócsának — éjszaknyugati lejtősegei.

A helynevek tanúskodása szerint a régi és mostani Aradmegye számos vidékén művelték a szőlőt. A Makra éjszaki oldalán folyó Fejér-Körös völgyében Boros-Sebes (1552.) és Boros Jenő (1295.) voltakép csak a XVI. századon erről viselik «boros» jelzőjüket; Arad-Hegyalja éjszaki részén feküdt Apateleak vagyis Szőlős (1319.), Boros-Telek, Csigérfalva (1503.), Szőlős (1489.) és Boros-Megyer (1214. és 1334.); Arad közelében a síkságon Boroshalom-Teleke (1506.) s a Temesközben Szőlős (1332.) A középkorban leghíresebbek voltak az Arad-Hegyalja nyugati részén s a Maros mellett fekvő szőlőhegyek. A Hegyalja egész tömegét *Makrának* nevezték még legdélibb, a Maros mellett levő részén is¹⁾. Épen Kovászi fölött emelkedett a *Makra*-²⁾, *Csorva*-³⁾ és *Kerekegység*⁴⁾; Gyaraknál a Dornomál⁵⁾ vagy *Domómál*⁶⁾, s Pálülésénél a *Szomolya*⁷⁾. A Makra déli részén, a Maros jobbpartján Kalodva mellett a *Rózsás-mál* vagy a *Rózsás-előhegy*⁸⁾. Ezen kívül gyakran emlegetik az okiratok Kovászi, Liki, Deszk, Gyarak, Pálülése, Kalodva és Lippa előhegyeit.

Az aradi káptalan és prépost jövedelmének egyik legjobb forrása a XIV. században a bortermelés volt. Mivel nem tudtak megegyezni, kinek mi jusson a bortizedből, nemcsak a királynak, hanem magának az országgyűlésnek is közbe kellett lépnie s 1392-ben végre is úgy egyeztek meg, hogy $\frac{3}{5}$ rész illesse a prépostot, $\frac{2}{5}$ a káptalant⁹⁾. Ha meggondoljuk, hogy a megye legnagyobb birtokosai közé tartozó Laczkfyak mily élénk résztvettek nagy Lajos olaszországi hadjárataiban s ha meggondoljuk, országszerte mily lendületet nyert nálunk e hadjárat után a szőlőművelés, biztosra vehetjük, hogy az aradi Makra vidékén szintén emelték a Laczkfyak és mások a bortermelés ügyét. A XV. századból valóban róluk szól az idevágó első adat. E szerint 1412. aug. 13-án Kerekegyházi Laczk László az aradi káptalan előtt szent György csanádi székesegyházának a Bold. Szűz Mária oltárát gondozó csanádi olvasó-kanonokját megajándékozta a Makra-hegyen az aradmegyei Kovászi helység határában levő Csorva nevű nagy, de most teljesen *elhanyagolt* szőlőjével s a vele járó *hegyvámmal*, valamint a Maroson egy malommal; ennek a fejében azonban minden hétfőn misét kell mondania az elhunyt hívekért¹⁰⁾. A szőlők meglehetősen értékesek voltak; Csanády László lippai polgár 1414-ben Pálülésen egy

1) *Fejér*, X. 5., 373—6. (1412-ből) és *Szerémy* Emlékiratai, 305—7. (1533-ból). Mátra néven 1414. (DI. 10245.) 1471. (DI. 17208.) és 1481. (DI. 18511.) Helyesebb olvasásnak a *Makra* látszik. — 2) *Szerémy*, id. h. — 3) *Fejér*, id. h. — 4) *DI.* 18511. (1481.) — 5) *DI.* 17208. (1471.) — 6) *DI.* 18167. (1479.) — 7) *DI.* 10245. (1414.) — 8) *Müncheni* áll. lt. Brand. (1510.) — 9) *DI.* 29743. — 10) *Fejér*, X. 5., 373—6.

szőlőt 5001) s özv. Kis Pálné ugyanott a Szomolyán egy másikat 400 frtért adott el Maróthy Jánosnak²⁾. A módosabb urak, úgy látszik, akkor sem értek be egyszerű, síksági kerti borokkal; legalább igen valószínű, hogy az az egy akó bor, melyet Neczpály László betlenősi házából erőszakosan elvitetett Szokoly László³⁾, nem betlenősi, hanem hegyaljai termés volt.

A XV. század közepén még inkább emelkedett a szőlők értéke. Ezt egy elég sajtóságos példával is igazolhatjuk. 1471-ben is ugyanis **Gúti Ország Sebestyén olykép adta — az aradi káptalan előtt — Domómál nevű, Gyarak fölött fekvő s Antal bizerei apáttól törvényesen visszaszerzett szőlőjét Miklóssy Mihálynak és Demeternek, hogy ezek magukat és örökseiket az ő Kovászi nevű falujában 200 arany (1200 mostani) forint büntetésterhe alatt örökös jobbágságra kötelezzék⁴⁾. 1479-ben viszont Lőkös Demeter, a csanádi püspöknek Kovásziban lakó jobbágya perelt G. Ország Lőrinczcel, Dóczy Imrével s Dóczy László özvegyével egy domómáli szőlő miatt; pörét azonban Ország Mihály nádor előtt elvesztette⁵⁾. Ez a szőlő lehetett az, melynek elfoglalása miatt Dóczy Imre 1482-ben Haraszthy Ferenczet s nejét, valamint leányaikat (Ország Lőrincznét s özv. Dóczy Lászlónét) perelte⁶⁾. Általánosabb érdekű Dóczy Imrének, Tóthy Lászlónak, Keczer Istvánnak, Vadas Lászlónak, Tánchos Mihálynak és Kasza Jánosnak 1487. a miatt emelt panasza⁷⁾, hogy Hunyadi János kormányzó és erdélyi vajda annak idejében Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza aradmegyei falvak szőlőkilenczedét önkényesen lefoglalta és Solymosvár építésére fordította s hogy azt Alsóindvai Bánffy Miklós pozsonyi gróf azon vár részére még most is szedeti⁸⁾. Hasonló önkény ellen szólalt föl 1494-ben Haraszthy István. E szerént néhai Báthory István, továbbá Báthory András és fia, György, világosi várnagyai, Horváth István és Verbőczy János, valamint tisztartójuk, Moga László az aradmegyei Lippa és Kovászi előhegyein levő szőlőjét sérelmesen kilenczed alá vetették, összetaposták, sőt helyenként a tőkékét is kitépették síri, galsai, kalodvai s más jobbágyaik által⁹⁾.**

A *hegyrendőrséget* mindenesetre szabályozni kellett valamiképen. 1498-ban Mercziny György és Pethő László solymosi kapitányok, mint uruk, Corvin János képviselői, csakugyan egyességre léptek Haraszthy Ferenczcel, hogy a kalodvai hegyen nyert bor és az úgynevezett *fer-*

1) *DL.* 10245. — 2) *DL.* 10267. — 3) *Haan-Zsilinszky*, 63—4. — 4) *DL.* 17208. — 5) *DL.* 18167. — 6) *DL.* 18640. — 1495-ben az aradi káptalan a kir. kúria elé idézte az Ország János árvalányát és Szuhay Miklós leányát illető gyaraki és kovászi szőlőkiből és egyéb javakból a leánynegyedét visszatartó Ország Lőrinczet és Haraszthy Ferenczet. *DL.* 20343. — 7) *DL.* 19274. — 8) Szedette Corvin János még 1494-ben is és csak Dóczy Imre érdemeire való tekintetből mentette föl ennek özvegyét, Margitot, hogy élete tartamára ne kelljen Liki és Deszk előhegyeiből a borkilenczedet a solymosi várhoz beszolgáltatnia. (*DL.* 20185.) — 9) *DL.* 20100.

*pé*nz ügyében idáig folyt vizsályokat kiegyenlítsék¹⁾). Ilyeneket azonban maga is támasztott az erőszakos természetű Haraszthy Ferencz. Mikor pl. 1507-ben kiküldte emberét, nemes Sarlai Horváth Mátyást, hogy a pálülési szőlőhegyen a borokból kilenczedet szedjen, Baky Barabás váradi kánok, továbbá Baky Gergely, Miklós, Mihály és Fóris reá küldték embereiket s Horváthot nemes ember létére is halálra verték. Ezért, mint főben járó bűnért, Ulászló király mind az öt Bakyt maga elé idézte²⁾). Általában véve Corvin halála után Haraszthy maga részére igényelte a kilenczedesedés jogát az egész promontoriumon; s e miatt az özvegygyel, ki időközben György brandenburgi őrgrófhhoz ment férjhez, ismételve ízetlenkedett. Ennek következtében 1510-ben az aradi káptalan, Perényi nádor megbízásából, megvizsgálta az ügyet. A tanúk egy része odavallott, hogy a Rózsás-málon, vagyis a Rózsás-előhegyen, mely Pálülése határában fekszik, Giskra idejétől Corvin János haláláig mindig Solymoshoz szedték a tizedet; mások, hogy e promontorium folyton Kalodvához tartozott. Kereky Pál szerint a Rózsáshegy gerinczén éjszakon levő útig Solymoshoz, az azon túl levő résztől pedig Világosvárhoz szedték a kilenczedet; a tizedet pedig, mint Frater Mihály, a kalodvai pálosok perjele bizonyította, Hunyadi János vajda idejében Lippához szolgáltatták be, de a kalodvai kolostornak is adtak két-két hordó bort. Pálüléséhez csak 1506. óta vittek kilenczedet, míg a parasztok tudomása szerint korábban is ez volt a rend; s ezt maga Csályay László aradi alispán is úgy magyarázta, hogy Haraszthynak pálülési birtoka nem határos Brandenburgi Györgyével, hanem a Báthoryakéval; sőt, hogy Pálülése egyáltalán nem is szomszédos Solymossal és Lippával, hanem csak Világosvárral³⁾).

Ilyen túlkapások következtében nem csoda, ha borból aránylag kevés jövedelme volt a solymos-lippai uradalomnak. A mennyiségről bajos nyilatkozni, már csak azért is, mert nem tudjuk, hány akó volt egy hordóban. Rendesen 70—80—90 hordó bort szűrték, 1513-ban azonban csak 31-et s ebből 16 kellett a várórség szükségleteire⁴⁾).

Lippa körül szintén voltak szőlőskertek; és pedig a *Vashegyen*, hol 1525. decz. 5-én egy, az országút, továbbá Darabos Mátyás és Pajzsgyártó János szőlleje által határolt elhagyott szőlőt Kalmár Miklós 3 frtéért vett meg, egy másikat pedig, melynek szomszédjai Herbe János, a már említett elhagyott szőlő s az országút, 88 frtéért vett meg Dancsul Orsolya megbizottjától, Szíjgyártó Mátyástól⁵⁾

Az akkori Zarándmegye szőlőműveléséről, az Elvin és Boleszló püspök idejéből való adatokon kívül, alig ösmerünk részleteket. Ott az egri

1) *NRA.* fasc. 30. nro 36. (Csak a jegyzékben találtam). A ferten, vagy ferteu (fertő, vagy fertály?) pénz jelentését nem adja a Nyelvtört. Szótár. Lehet, hogy a disznók makkoltatásánál az erdei fertők (pocsolyák) használata után külön díjat szedtek. — ²⁾ *Főrgách-It.* a muzeumban. *Bunyitay*, II. 167. — ³⁾ *Müncheni* áll. It. Brand. — ⁴⁾ U.-o. — ⁵⁾ *Újhelyi It.*

püspök szedte a bortizedet; és pedig a XVI. század első éveiben az odavaló többi papi haszonvétellel együtt Czibakházy Márton vállalta magára, hogy azt negyedében behajtsa¹⁾. Lehet, hogy a zombolyi főesperességnek a meszti (muszkai) szőlőhegyen maig is meglevő pinczében gyűjtötték össze a tizedbort.

A bortermelésnek, mint láttuk, akkor is meg voltak a maga terhei: a *hegyvám*, *ferienpénz*, *kilenczed* és *tized*; de hogy rendszeresen üzték, mutatja — már 1214-ben — a *vinczellérek* említettése. A *hordók*, melyekhez kitűnő tölgyfát kaptak a közel hegyekben, az 1453-ban először említett akók szerint kisebbek, nagyobbak voltak. — Mérésőkre külön vinczellért alkalmaztak; 1487-ben Siriben Hordómérő Mihály és Lukács nevű nemeseket említnek²⁾. A XV. századból névszerént csak 25—30 szőlőbirtokost ösmerünk ugyan, de kétségtelen, hogy jóval nagyobb volt a számuk, s hogy a bortermelés mindenestre fedezte a vármegye lakosságának szükségletét. Jellemző különben, hogy a Hegyaljának most legkitűnőbb pontjai, Magyarád, Meszt (Muszka) és Ménesi³⁾ borokról abban az időben épen nem voltak nevezetesek. A bor általában makrai név alatt került kereskedésbe. Így írta még 1563-ban is Szikszai Fabricius Demeter, hogy Gyulán gazdagon van mind Ceresnek, mind Bacchusnak adománya s a test semmit sem kénytelen nélkülözni; mert

»A mit a termékeny Báródság s Makra teremhet,
Teljes bőséghben mind Gyula kapja meg azt«⁴⁾.

A szőlőskertek azonban még legjobb esetben is csak kis tért boríthattak, jelenben is csupán 4260 hektárt (7400 kat. holdat) foglalnak el a Makrán (Arad-Hegyalján); a hegység többi, valamint az alföld nagyobb részét jobbadán erdőségek takarták.

VII. Erdészet.

Erdészetet nem üzték a középkorban rendszeren, sőt, mint látni fogjuk, igen sok panasz merült fel az erdők pusztítása miatt; azonban rablógazdaságnak sem bélyegezhetjük az erdőkkel való bánást, sőt némi szabályos kezelés nyomaira is akadunk. Így pl. a király, illetőleg királyné *favágói* laktak Gyula-Varsádon; 1284-ben azonban Izabella királyné földeiket Gergely mesternek ajándékozta, ki a hódtaivi csatában, a király szemé-

1) *Századok*, 1870. — 336—7. — 2) *Dl.* 19274. — 3) *Fábián*, (I. 164.), a középkorról szólva, azt állítja, hogy »míg Paulis, régi fekvésében, távolabb esett a hegyektől (?), annak promontoriuma is a ménesi név alá volt foglalva«. Ez csak a múlt század elejére illik. — 4) *Haan*, Dipl. 183. *Rác*z (Zaránd, 113.) nem egész híven fordította; pl. a feraxot vadnak írta s Makrára vonatkoztatta, holott termékenyt jelent s a Báródság és Makra közös jelzője.

láltára, több kunt sulyosan megsebesített¹⁾. E favágók kétségkívül szer-
szám-, épület- és tűzifákat készítettek, első sorban a zarándi vár számára.
Egy nadabi középkori dombormű (melyet rajzban is bemutatok) épen azt
a jelenetet ábrázolja, midőn egy kucsmás, szoknyás magyar fát vág, a
másik (kanászkalapos) pedig a fa ágát földre húzza. A szénégetés már
külön várszolgák, vagy talán egyes béresek földadata volt; 1553-ban a
Losonczyak egy faluját Szénégetőnek (Zenegethő) nevezték. Ha fából épí-

Favágó magyarok. (Nadabi dombormű).

tették is akkor a házak nagyobb részét s ha sok helyütt irtani kellett is
az erdőt, hogy szántóföldeket nyerjenek, a pusztítás épen nem volt álta-
lános és föl sem igen tűnhetett az erdők roppant terjedelméhez képest.

Rogierius maga említi 1241-ben²⁾, hogy a (nadabi) szigetről kiszökve,
az erdőben a lápok közt lappangott s mindenkitől elhagyatva bujdosott

¹⁾ *Dl.* 1179. Kiadta *Fejér*, V. 3., 215. Említi *Szabó*, Kún László, 183. — ²⁾ *Siralm.*
ének, 34. és 35. fejezet.

ottan. Gödrökben, odvas fában keresett menedéket, mert a tatárok a sűrű bozótokat, a homályos berkeket is felkutatták s az erdőkben rejtőzőket egy hónapnál tovább keresték. Az erdők nagyok voltak s anynyian bujdokoltak bennök, hogy mikor a tatárok cselére előjöttek, három napi járásra népes lett a föld. Ezt a vidéket, a mai Erdőhátat, 1319-ben Nyírségnek¹⁾, s 1536-ban is még Nyírköznek²⁾ nevezték s értették alatta a Körös és Maros közt elterjedő egész tájakot. Nyírma — tudtommal — csak Csúcs és Halmágy közt képez erdőséget; hajdan Erdőhegytől, mely a rengeteg nyugati szélén állt, be Nyírpatáig (a mai Mesztákonyig) összefüggő hatalmas szalagot alkotott. E rengetegnek ösmert részei: *Olványyszéke* Vári és Várajt határán, melyet az Oltványere áztatott s a *Fatelelek*, Vári és Gelvács határán³⁾. Mindkettőben sok volt a láp és mocsár. Délfelé a királyi favágóiról emlékezetes *varsándi*, valamint a *péli* erdők sorakoztak egymás mellé. A XV. század vége felé már nagyon ki lehetett irtva a varsándi erdő, mert 1495-ben Corvin János a miatt panaszkodik, hogy Czibak Ferencz és János az ő péli erdejéből nagy darabot kivágatott, Varsánd határában a Fejér-Körösön hidat építeni akarván⁴⁾. Odább keleten a Szilbokornál (Tamászi és Bökény közt) még van némi maradványa az *erdőhegyi* erdőnek, melyből egy részt Erdőhegyi Dénes, Jakab és Ozsvát, egyéb javaikkal együtt, 60 arany forinton Kalmár Balázs simándi polgárnak adtak zálogba 1466-ban⁵⁾. — Keleten Kis-Somos és Köbli közt 1438-ban még erdőség vonult, mely Köbli mellett a Nagyérnek a Fejér-Körösbe való ömléséig tartott. Más irányban azonban tovább ment az erdő Csente (a mai Csintye) felé, hol tisztások szakították meg; a kis-somos-köbli és nagysomosi erdőtől a *kisalmásit* a Hosszúrét választotta el egymástól; a mocsár déli részén pedig a *Czillebes-erdő* emelkedett. Közeliükben Kerecsen felé a Nagymezőn túl a *Hosszúerdőt* különböztették meg⁶⁾. Éjszakeleten szintén dús erdőségek sorakoztak egymás mellé Vadász, Csegedszeg és Sámolykeszi határában. Ennek részei, egy 1429. évi igtató-levél szerint, *Gyepös*, *Kenderesio*, *Nyárkerék*, *Zöldiliget*, *Közerdő*, *Emberhalász*, *Bondorozó* és *Aszúrivi*⁷⁾. E nyolcz erdő máig sem vészett ki teljesen, mert a Vadász, Seprős, Somoskesz, Barakony és Talpas által határolt területen még most is tölgyesek vannak. A szilerdőséget azonban erősen irthatták, mert már 1344-ben erdőtől meglehetősen szabadon feküdt Csanakeszi s határjárásában két kisebbben kívül csak az úgynevezett *nagyerdőt* említik, mely Talpas és Talpasmező felé esett⁸⁾.

Mindezekről jóval odább délen, a Körös és a Csiger összefolyásánál feküdt a *haraklyáni* makkos erdő, melyben Majsay Benedek 1522. május

1) *Anjoukori okm.* I. 498. — 2) *Oláh geogr. Bémél*, 30. — 3) 1438-ból említi *Haan-Zsilinszky*, 44—5. — 4) *DI.* 26062. — 5) *DI.* 16455.; a *statutio DI.* 16671. (1468.). — 6) *DI.* 13244. — 7) *DI.* 12086. — 8) *Hazai okm.* III. 152.

21. szabad legeltetést engedett a Szederkényi Piskyeknek s jóváhagyta, hogy onnan házi és konyhai szükségleteikre elegendő fát hordassanak, természetesen viszonyszolgáltatok fejében¹⁾. Odább keleten, Óstelek határában, 1532-ben szintén Majsay Benedek igényt tartott ugyan a *Gyakor-erdőre*, a tanúk vallomása szerint azonban az a Dordáncz-családé volt, mely azon erdőről gyakran rendelkezett²⁾. Az Erdőhát alföldi szakasza — nevérol ítélve is — *Berökvég* volt, melyet, Makrafarka közelében, Boleszló püspök 1214-ben a leleszi prépostságnak ajándékozott³⁾.

Ha ekként a Körös közt összefüggő tömeget képezett is az erdőség, úgy látszik, néhol mesterségesen ültettek erdőt. Nevezetesen Karulyoson, melytől délnyugatra pedig a Fejér-Körösig és Csigerig most is erdőség terül el, 1519-ben Brandenburgi Györgynek, illetőleg gyulai várnagyának, Skaricza Györgynek emberei több mint száz forintnyi kárt okoztak Toldy László makkos kertjében (hortus glandinosus)⁴⁾.

A Fejér-Körös baloldalától a Marosig szintén sok erdőség volt. Épen az imént említett ügygel kapcsolatban panaszkodtak a Majsayak, hogy a Fejér-Körösnek Karulyossal átellenes partján, a haraklyáni és moróczy erdőkben (a mai Kereki és Sikula közt) szintén sok kárt okoztak az örgróf emberei⁵⁾. Morócz déli szomszédját, a mai Kerekit, a XVI. században Erdős-Kerekinek nevezték; az ettől nyugatra feküdt *nyéki* erdőt, mint 1492-ben Barcsay Péter özvegye és fia, valamint Dombvásáry Ferencz panaszolta, Dóczy Imre vágatta, a levágott fát pedig elhordatta⁶⁾. Komlós és Szent-Anna környékét még e század elején is valóságos rengeteg fődte, mely délkeletnek egészen Világos alá folytatódott. A Maros mentén Mikelaka, Arad és Novák közt volt egy meglehetősen összefüggő erdő. 1380-ban az aradi prépost és káptalan megosztozott az Itelaka, Göröcsöny és Kovászi közt levő erdőkön s ligeteken. Az aradi és itelakai erdők és halásztanyák őreinek felügyeletével mind a prépost, mind a káptalan egy-egy szabadon választott kanonokot bízott meg. A hányszor csak makk termett ez erdőken, a prépost tizeddisznai az erdő egyik, a káptalanéi pedig annak másik felében legeltek⁷⁾. Az 1388-ban tett újabb osztály szerint az «Arad mezővároshoz tartozó erdőt, melyet szélében, hosszában három nap alatt járt be (a bizottság) s minőségét és nagyságát jól szemügyre vette, Jakab érseki helyettes úgy osztotta föl, hogy «azon útig, mely a Maros folyónak Asszonylaka nevű révéig megy és szélében metszi az erdőt, az éjszaki rész, mely határjelekkel jól el van látva s mely rész hosszában a Kucsokpataka nevű mocsárig terjed (kivéve mégis az említett Arad mezővároshoz tartozó *mikelakai erdőt* és a Tatárfür nevű mezőt), minden hasznával és tartozékaival (t. i. kaszálóival, halászhelyeivel, cser-

1) *Bölöni* S. lt. Nro 14. B. — 2) U.-o. Nro 17. B. — 3) *Fábián*, I. 211. — 4) *Müncheni* lt. Brand. fasc. 56. nro 467. — 5) U.-o. — 6) *DI.* 18796. — 7) *DI.* 29720. **Közl:** *Adattár*, II. 141—2.

jéseivel) együtt mindörökre a prépostté legyen; azon erdőnek másik, vagyis az említett út déli részétől hosszában *Betfűz* nevű faluig terjedő része pedig haláshelyeivel, mocsaraival és kaszálóival együtt örökre a káptalané maradjon¹⁾). A hatalmas erdőség azonban később is új meg új vizsálya szolgáltatott okot; így 1431-ben a káptalan bepanaszolta a prépostot, hogy jogtalanul lefoglalta a Mikelaka faluhoz tartozó *Kortegfenék* nevű erdőrészt s hogy az Aradról Mikelaka felé vezető út mindkét oldalán levő bokrokat, cserjéket s ligeteket kivágatta és jobbágysai által használtatta²⁾). Sajátságos, hogy 1498-ban az aradi templom építéséhez szükséges fát idegen erdőségből hozatta a káptalan. Ennek oka vagy az, hogy az övében nem voltak épületfák, a mit bajos elhinni, mert hiszen az arad-mikelakai erdők tölgyesek voltak; vagy pedig hogy másfélszázad alatt szinte teljesen kiirtották a területet. Adatunk szerint, midőn 1498. december 17-én a káptalan némely jobbágysa szekerekkel az Arad mezővárosában a szent Péter és Pál apostolok tiszteletére akkor emelt templomhoz szükséges fák elhozatala végett Asszonylakai Ravazdi Péter és Miklós testvérek *kisrékasi* erdeje felé mentek, Nadasdi Ongor János és Gúti Ország Lőrincz Szódi nevű várának parancsnoka feltartóztatta őket, s az egyik jobbágyot halálra kínoztatta³⁾). — Pedig a káptalannak ugyanezen időben az Aradtól délkeletre, a mai Mondorlak átellenében, a Maros morotvái közt fekvő Novák mellett is jelentékeny erdők voltak; igaz, hogy épen ekkor-tájban, 1496-ban emelt panaszt Dóczy Imre ellen, ki *Alerdő*, *Őszivér* és *Kér* nevű erdőrészeit jogtalanul pusztította⁴⁾). Nyugatra, a mai csálai erdő legdélibb részét tehette a *pongráczfái* tölgyes, mely 1247-ben, kétoldalt eső berkekkel, egészen a Maros révéig terjedt s a hatalmas Csanád-nemzetség birtokát tette⁵⁾).

A Maros és Temes közt levő erdőségekről nincsenek adataim.

Uralkodó *fanem*, mint láttuk, a *tölgy* volt, melyet 1247 óta az oklevelek is gyakrabban emlegetnek, s melyből, a Körös mellett, még ma is vannak törzsek, melyek kétségtelenül látták a középkort. A *cserfa* szintén gazdagon tenyészett, mint ezt Cserfalva (1411.), Csertelek (1457.) és Cseralja (1463.) helynevek — mind a Maros közelében — mutatják. *Gyertyánfát* a Maros balpartján, Pozsoga vidékén találtunk tömegesebben, hol 1337-ben Gyertyámos falu feküdt. Talpas és Csana-Keszi közt 1344-ben s 1350-ben Keszendnél szintén említnek egy magános gyertyánt⁶⁾). — *Bikk* is elég bőven díszlett néhol, pl. a Temesközben, hol 1471-ben egy Bikes nevű falu állott. Talán Bike (1472.) és Bikács (1561.), a Maros mellett levő falvak is e fáról vették nevöket. — A megye vizenyős talaját nagyon szerette a *fűz* is; *Betfűz* (1388.), *Füzes* (1331.), *Fízteső* (1439.), *Fűzkút*

1) *DL.* 29728. Közli *Fábián*, I. 237—8. és *Adattár*, II. 183—4. — 2) *Fábián*, I. 205—6. — 3) *Adattár*, 1872. — 379—380. — 4) *DL.* 10450. — 5) *Árpádok*. új okm. VII. 220—1. és 242—5. — 6) *Hazai okm.* III. 152. *Anjoukori okm.* V. 363.

(1493.) és Füzegy (1650.) róla vették nevöket. A *nyárfa* is gyakoribb volt; Vadász közelében feküdt (1429.) a Nyárkerék-erdő és Nyárkerék-rétje legelő, Aradban Nyártó (1463.) és Nyárrév (1517.); Gyula közelében pedig, sőt talán már Biharban, a Hétnyár-rétje (1493.).

A *nyírfélék* közül, mint láttuk, roppant területet foglalt el a *nyír*, melyet 1319. óta emlegetnek.

A samareákat a szil és kőris képviselte. Csana- és Váras-Keszi közt 1344-ben határjel volt egy helyütt 2 *szilfa*, másutt ismét 1—1; sőt ilyenül szolgált egy szilfatörzs is¹). Százados sziltörzseket most is láthatni a Körös mentén. Egy Szilas (1334.) Zarándban, egy másik pedig (1483.) Aradban feküdt. A vármegye czímerében is kitépett szilfát tart két oroslán; s a nép Szent-Anna határában még a hetvenes években is mutogatta azt az «Ulm»-ot, mely egyenesen a czímerben volna ábrázolva. Ulma és Ulmafalva aradi falvak, valamint Vilmest (1483.), úgy látszik, szintén a szil latin műnevééről vannak elkeresztelve. — A vele együvé tartozó *kőrist* sem oklevelekben, sem helynevekben nem találom említve; alkalmasint azért, mert az ornusszal (vad kőrísfá) a nép, pl. Zarándban Mártonoskeszendjén 1350-ben²), az *égerfát* azonosította; de talán érdemes megjegyezni, hogy a megye legrégebb és legszebb kőrísfájának a bodrogi temető két óriási törzsét tartják, melynek korát legalább is 400 évre teszik. Alattuk nyugosznak a szerzetesek.

A *hárs* mint határjel szerepel 1438-ban Vári és Várajt közt; egy nagy hársfa ugyanakkor Ősi, Gelvács, Várajt, Gyula és Vári határának összeszegelését jelezte³). — Lippa szláv neve maga is hársat jelent s 1324 óta gyakran szerepel.

A *juhart* 1344-ben, mint határjelt, már említik Csana-Keszi vidékén.

A *bodza* akkor sem lehetett ritka növény. A gyalog bodza — a felvidéken most is divatos borza néven — Barza (1489.) s a gyepű-bodza Bodzás (1400.), Bozosegyház (1418.) és Bodzástelek (1418.) nevében őrizte meg terjedt voltának emlékét.

A *rekettyére* (siler) Szabadrekettye (1429.) neve figyelmeztet.

Vad gyümölcsfák sem hiányoztak, mint erről volt is szó a kertészet rovatában. Itt külön csak a *kökényt* akarom megemlíteni, melyre Kökényfalva (1562.) helynév utal.

A lombos fák mellett tűlevelűeket is találunk; így pl. *fenyőt*, mint ez Fenyő-Acsva (1477.) és Fenyőpatak (1439.) nevéből kitűnik. Mindkét helység a Fejér-Körös partjain, a hegyek közt feküdt.

Az oklevelek és helynevek felsorolnak más fákat is, melyeket azonban lehetetlen meghatározni. Ilyen — 1438-ból — az *esküdtfa*⁴), 1256-ból

¹) *Hazai okm.* III. 151—2. — ²) *Anjoukori okm.* V. 363. — ³) *Haaan-Zsilinszky*, 45. — ⁴) *Haaan-Zsilinszky*, 44. Neve onnan jöhet, hogy a tanú a határjáráskor e fánál tett esküt, meddig terjed a földbirtok.

a *feketefa*¹⁾, 1366-ból a *hidegfa*²⁾, 1421-ből a *tó fája*³⁾, e három utóbbi mint helynév.

A közlekedő utak hiányossága és gyarlósága egyik legfőbb akadály volt az erdők értékesítésének; azok jobbadán csak a házi szükségleteket fedezték s ha helyenként említnek is erdőőröket, a felhozott példák is igazolják, hogy maga az erdei rendőrség ugyancsak gyenge lábon állhatott.

VIII. Bányászat.

A bányászat, az őstermelésnek harmadik ága, nem árvúlhatott el annyira, mint az erdészet; mert az Anjouk idejétől fogva mindjobban érdeklődött iránta a kincstár. A középkorban két nevezetesebb bányavidéke volt Aradnak; az egyik a Fejér-Körös, a másik a Maros völgyében.

Aranyat, mint magukból az oklevelekből kitűnik, már a XIV. század közepén mostak a Fejér-Körös vidékén. Keszend (a mai Kiszindia) közelében 1349-ben a keszendi hegyek közt négy aranybányát műveltek⁴⁾. 1363-ban Lajos király szintén említi a Keszendi-pataokban levő aranymosást György pankotai polgár javára kiadott parancsában⁵⁾. Hogy ez tényleg úzhatta a bányászatot, mutatja, hogy városában 1475-ben is találunk Bányász nevű jobbágycsaládot⁶⁾. Maga a hely akkor az Ábrahámffyaké volt. Nádason is láthatni a hajdani aranymosás kiterjedt és százados erdőkkel benőtt maradványait⁷⁾. — A Fejér-Körösbe tartó Csiger forrásvidékén Alsó-, Felső-, Székas- és Medvés-Aranyág neve (1439.) annyival inkább figyelmet keltethet, mert ott bányanyitásra, kivált e században, többször tettek kísérletet; Aranyág (Mons aureus) nevű hely azonban, a régi Zaránd legnyugatibb táján, a mai gyulai vasúti állomás mellett levő szőlők területén, tehát oly vidéken is ösmeretes 1232-ből, hol aranyat keresni senkinek sem juthatott eszébe. Ép így óvatosságra inthet bennünket Aradnak Csanádfelé eső részén Aranyút (1355.) s Vingától éjszaknyugatra Aranyos-Szöllős neve (1333.). Ellenben történeti tény, hogy 1392-ben Zsigmond király Maróthy Jánosnak *Pálulásán*, a Maros völgye mellett, aranybánya nyitására adott engedélyt⁸⁾. A kutatások aligha vezettek eredményre, mert többé sohasem halljuk említeni. — Grassán (a mai Grosson, Tótváradtól éjszakra) hajdani nagymérvű aranymosások nyomai vannak s az aranykincsről szóló mondák középpontját ott a Runk-hegy képezi⁹⁾. A nádasi határban bányafúrókat és csákányokat találtak, a község 1711. évi pecsétjén pedig két hegy közt arany-ág van ábrázolva¹⁰⁾.

1) *Arpádok. új okm.* VII. 429. — 2) *DI.* 322. — 3) *DI.* 11126. — 4) *Anjoukori okm.* V. 361. — 5) *Káprinay-kéziratok*, IV., nro 10. pag. 26. és *Fejér*, IX. 3., 352. — 6) *DI.* 17660. — 7) *A földtani intézet* 1887. évi jelentése, 92. l. — 8) *Békésm. tört. társ. évk.* XIII. 12. — 9) *Földt. Közlöny*, 1876., 284. l. — 10) *Fübián*, II. 116.

1311-ben az Aba-nemzetség tagjai, kik Székudvar, Varsánd, Árki-csalán s a Fejér-Körös és Maros közt, valamint a Dráva mentén levő javaikon megosztottak, az iránt is szerződtek, hogy ha időközben *arany-, ezüst-, vagy más ércbányát, sófejtőt vagy sókútát* fedeznének föl jószágai-
kon, azok jövedelme is közös legyen¹⁾. Aranyat, ezüstöt, ónt és esetleg bármely más érczet tartalmazó bányákat kapott Maróthy László 1441-ben Ulászlótól s Báthory András, István és László 1464-ben Mátyás királytól, még pedig az arany- és ezüsttartalmazó vizekkel és folyókkal együtt²⁾, akkor, midőn Világosvárra és uradalmára adományt nyert. Az uradalomban volt a zarándi (most hunyadi) Körösbánya, Nagybánya vagy Csibebánya és Kisbánya, vagy Medvepataka is. Kétségtelen, hogy ezek körül már élénken űzték a bányászatot; e vidéknek kutatása azonban nem tartozik föladataimhoz. Más, teljesen megbízható adatot nem találhattam a tulajdonképeni Aradmegyéről, noha, mint az 1392. évi oklevél mutatja, nemes ércz után való keresgélések egyszer-másszor ennek területén is történtek, — a Körösökben és a Marosban való aranymosást pedig e korban, bővebb adatok hiányában is, általánosnak mondhatjuk. — A *vasbányászatra* még csak helynév sem utal. Van ugyan 1437-ben Aradban egy Vasegyháza nevű hely, de a síkon; és Zarándban is van egy Vastelek nevű puszta, de ezt csak a XVIII. század elején említi először egy oklevél, midőn az aradmegyei bányászatra is nagyobb világ derül. Erről a maga helyén lesz szó.

1) *DL.* 1791. — 2) *NKA. fasc.* 957. nro 4., továbbá *DL.* 15915., 24545. és 24837.

XXII. IPAR, KERESKEDELEM, KÖZLEKEDÉS.

Szövő-fonó-, bőr-, agyag-, kőfaragó- és kőműves-, fa-, vas- és élelmezési ipar. — Átmeneti kereskedelem. Piaczok és vásárok. Főbb árucikkek. — Folyami közlekedés, hajózás. Szárazföldi közlekedés.

I. Ipar.

Aradnak a középkorban jobbadán csak háziipara volt, mely a honfoglalástól a török hódításig lefolyt hetedfélszázad alatt lassan, szinte észrevétlenül fejlődött. A nép sokáig élt az itt talált, vagy épen az ősnépektől reá maradt eszközökkel s alig változtatott az öröklött formákon. Kézműveivel eleinte voltaképp csak az élet mindennapi szükségleteinek fedezésére szorítkozott; másrészt azonban tagadhatatlan, hogy — pl. az építés terén, — már az utolsó Árpádok idejében figyelemreméltó alkotásokkal találkozunk. Aradban igazi városi élet sohasem fejlett ki; de a kolostorok és várak alapítása itt is, mint mindenütt, ösztönt adott az ipar némely nemének meghonosodására. A középkorban Lippa volt Arad legiparosabb városa. Az Anjouk által dédelgett városban alkalmasint már az Anjouk idejében keletkeztek egyes *cséhek*; de csak 1550-ből olvasunk ezekről határozottan, midőn Uloman pasa felgyujtatta Lippa terjedt külvárosát, melyben «nagy számmal voltak *cséhek* és kereskedők s legtöbben a kalaposok»¹⁾. Zarándban már 1418. ismerünk egy Dékánhalma nevű birtokot²⁾ s a XV. században egy Dékán nevű jobbágycsaládot; valószínű, hogy mindkét név valamely czéh dékánjára vonatkozik. Mellőzve azon iparágakat, melyekkel népünk ma is házilag foglalkozik, csak azokról emlékezem meg, mikről határozottabb adataink vannak.

A *szövő-fonóipar* Aradban is a legrégebb magyar mesterségek közé tartozik. A Kenderestő, Kenderató, Kenderfark stb. helynevek bizonyítják, hogy a fonáshoz szükséges anyagot magában a vármegyében állították elő az asszonyok, kik bizonyosan maguk készítették saját ruháikat s a férfiak ingeit, gatyáit³⁾. A megyei oláh asszonyok ma is ősi minták szerint dolgoznak⁴⁾. A csipke emléke jobbágycsaládnévben, a szalagé és

¹⁾ *Istvánfy*, XVI. — ²⁾ *Dl.* 10711. — ³⁾ Gatyá, mint helynév, 1498-ból. — ⁴⁾ *Dömötör L. Művészi Ipar*, 1886.

madzagé helynévben maradt reánk a középkor végéről. Mazagfalu neve (1429.) talán azt bizonyíthatná, hogy a helység lakói jobbadán hálózhoz stb. való madzag készítésével foglalkozott. Az az aranyhímzésű csipke, melyet 1863-ban a pankotai romok közt találtak¹⁾, már kereskedés útján kerülhetett Aradba. Felső ruháikat daróczból készítették s a férfiak gubát is hordtak²⁾. Némely családot mesterségéről neveztek *szabónak*. E szabók az urak számára már posztóból, bársonyból stb. is dolgoztak. 1311-ben a Lipóczyak egyebek közt tíz vég finom yperni *posztót* kötöttek le, ha aradi s más javaikra nézve tett egyességöket megszegnék³⁾. 1511-ben Dóczy Ferencz egy *paplan* odaigérésével akarja lekötelezni az ország nádorát⁴⁾; s a kor végén (1566.) a betlenői lápok közt bújdosó Bethlen Farkas a zsembékokban összeverezett lábait *bársony* dolmányának szétszaggatott darabjaiba göngyölgette. 1550-ben Lippán számos *czéh* volt; s ezek közt legnépesebb a *kalaposoké*⁵⁾.

A *bőrípár* Aradban is a régiek közé tartozik. 1337-ben János *csizmadia*nak saját háza volt Szécsényben⁶⁾. Csizmadia-, Varga- és Fekete-Varga nevű jobbágycsaládokat már a XV. századbéli oklevelek emlegetnek. A *szűcs*, *szűjgyártó*, továbbá az *új*-, *tegez*- és *pajzsgyártó* mesterség emlékezetét szintén családnevek tartották fenn.

Az *agyagipár*, némely részében, már majdnem művészetté izmosodott. A *fazekasok*, *cserepesek* stb⁷⁾ kitűnő agyagot találtak mesterségükhöz magában a megyében is. 1418-ban Zaránd egyik helyét Fazakasgyháznak, a másikat, 1561-ben Fazekas-Varsándnak hitták⁸⁾. Varsándnak még akkor nem volt meg mai «Fazekas» jelzője. A mázas és mázatlan edények cserepeivel mindenütt találkozunk s az ú.-n. őskori cserepek közé igen gyakran tévednek efféle középkoriak. Paulis, Pankota, Arad, Simánd, Nadab stb. ezekben is igen gazdag lelőhelyek. Az összetévesztés könnyű, mert a kő- és bronzkori népek agyagedényeinek mintáit még sokáig használta a középkor s Aradban csak ritkán alkalmazta a mázt. Nadabon és Simádon különösen sokszor találunk sajtáságos pohár- vagy tányéralakú cserepeket, melyek egészen eltérnek a maiak alakjától. Érdekesek a simándi *bábsütő minták* is⁹⁾, melyek a legváltozatosabb alakokat mutatják. A *mécsesek* közt szintén vannak ritkább alakok¹⁰⁾. Egészen abban a modorban készültek, mint a pankotai apátság templomának *téglái*, melyek kezdetleges domborművekkel állatokat, növényeket stb. ábrázolnak¹¹⁾. Aradon szintén találtak domborműves, középuitt párhuzamos jegyvonalakkal

1) *Parecz*, 16. A nemz. muzeumban. — 2) Darócz és Gubás nevű jobbágy-család a XV. századból. — 3) *Anjouk. okm.* I. 241. — 4) *Hazai okl.* 452. — 5) *Istvánfy*, 17. könyv. — 6) *Anj. okm.* III. 369. — 7) *Családnevekben*, 1474—7. — 8) *Dl.* 10711. — 9) A nadabi és simándi cserepek nagy számmal vannak a nemz. muzeumban, az aradi lyceumban és *Török Béla simándi gyűjteményében*. — 10) Kivált egy, az aradi Maros medréből, az aradi lyceumban. A kalodvai romok közt szintén találtak. — 11) *Több darab* a nemz. muzeumban. A 424. lapon lévő ábra az aradi lyceum példányáról.

ellátott téglákat!). Mindezek kétségkívül magában a megyében készültek. — Legérdekesebbek azonban a Világosról, Pankotáról s főképp Nadabról reánk maradt *kályhacserepek*, Arad középkori agyagiparának már művészi alkotásai. Világosan a várromok közt két

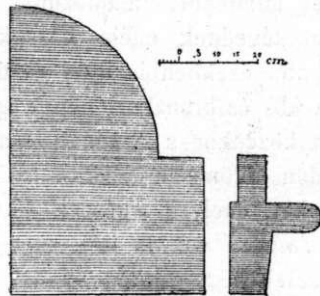
Pankotai téglá.

darabot²⁾, a pankotai apátság omladékai közt pedig számosat találtak, mázzal és a nélkül³⁾. Nadabról ismerünk cserepet, mely, barnás keretbe foglalva, sárga alapon lombzat fölött lépdelő domborműves oroszánt ábrázol⁴⁾. Egészen magyar jellegű a másik két cserép. (Rajza a 402. és 415. lapon.). Az egyik, szintén domborműben, jobbra tartó magyar lovast ábrázol, jobbjaiban sólyommal. Öltözete turbánforma süveg, bő felső ruha, magyar nadrág. Az elég szabályos fejű, de annál idomtalanabb testű lovat csótár díszesíti. Mögötte fa látszik. A másik domborművön favágásban fáradozik két süveges, hosszú felső ruhába öltözött magyar. Ugyanonna poháralakú kályha-díszítéseket is gyakran ásnak ki; ezek, úgy látszik, a levegő keringésének előmozdítására szolgáltak⁵⁾.

Nadabi kalyharészlet.

A *kőfaragás* a középkor vége felé ép oly fejlett lehetett Aradban, mint maga a *kőművesség*. A művészetek történetében bővebben is előadom, mily érdekes alkotások maradtak reánk ez időből. A művészesebb farag-

Csálai szeglet- és párkánykő.

ványokat, domborműveket talán tengelyen szállították ide; azokat a kockaköveket azonban, melyeket templomaink és váraink omladékai közt találunk, jobbadán a megye hegységeinek községeiből, helybeli munkások faragták ki.

1) *Nemz. muz.* 1867. évi jk. 33. sz. — 2) A délmagyarorsz. muzeumban. V. ö. *Tört. Ért.*, 1879., 197. — 3) *Márki*, u.-o. 1885., 200. — 4) *Nyék* Alajos Kis-Jenőről küldte ugyan be a nemz. muzeumnak (1870. jk. 127. sz.), de egészen megfelel az ugyanott őrzött nadabi leletnek. — 5) *József főhg.* ajándékából a nemz. muzeumban, 1880., 93. (1—4). Néhány darab az aradi lyceumban és *Török B.* simándi gyűjteményében is.

Mindjárt Arad mellett, a csálai várban is igen csinosan faragott gyám-, szeglet- és párkányrészetek hevernek szanaszét, a mennyiben ugyan újabban egy kút káváására nem pocsékolták el az épebb darabokat¹⁾. Ugyan-onnan egészen ép és kitűnően égetett, a maiaknál hosszabb alakú és vastagabb téglákat is ösmerünk²⁾. Az *építő-ípar*, melyről máshol szölok, a fejlettségnek nem csekély fokán állhatott. A szegény falusi házakat jobbadán csak fából rótták össze s így készítették az aklokot, csűröket is; bizonyosan minden falunak megvolt a maga tapasztómestere s Tapasztó nevű jobbágycsaládot ösmerünk is a XV. századból. A kőházakhoz való meszet magában a megyében égették; Meszt és Pestes a vidék legrégebb falvai közé tartozik s nevét mészégető kemenczéről vehette. Egyszerű kőházak, minők voltak jobbadán a nemesi kúriák, még aradi pallérok tervei szerént készülhettek. Az emlékszerű templomok, kápolnák és várak építésénél az aradiak már alkalmasint csak mint munkások szerepeltek.

A fa feldolgozása jelentékeny lehetett. Az *ácsok* nemcsak az egyszerű faházak egyberovásánál találtak munkát, hanem a monumentalis épületek földélszékeinek, tetőzetének elkészítésénél is. Az anyagot, mint ez természetes és mint különösen az aradi templom 1498. évi építésének történetéből tudjuk, a környék erdőségeiből szerezték be s helybelieket alkalmaztak ácsokúl, vagy faragó béresek gyanánt. Mindamellert csak egy Ács nevű jobbágycsaládról hallunk a középkorban. Hasonlóképen a megyében gyárthatták a zsendelyt is, melyet szívesebben használtak a cserépnél. De csak a solymosi várról tudjuk határozottan, hogy 1514-ben zsendelylyel volt fedve. A butoriparra emlékeztet az Asztalgyártó lippai jobbágycsalád (1475.) neve, az *asztalos* mesterség egyetlen emléke; hacsak az Ágya és Szék helynevekre nem akarunk gondolni. A *bognár* és *kádár*³⁾ mesterséget nélkülözhetetlenné tette a virágzó szőlőművelés, melyről már volt szó. *Kerékgyártó*-családdal szintén csak 1475-ben találkozunk először; e vidéken inkább szekereket használtak, mit a Szekeres családnév látszik bizonyítani. *Kütmesterek*, mint ma vannak, alkalmasint akkor is akadtak a nép közt, mert a kútásás gyakorlatot és ösmereteket kíván.

A vasípar kezdetleges lehetett. *Kovácsokról* csak családnevekben hallunk, *csízsárokról* (1232 óta) szintén. Ásó, kapa, kasza, sarkantyú, ken-gyel, nyílhegy, lándzsa, golyó, szeg, patkó, kampó, horog stb⁴⁾, valamivel utóbb azonban már kard és kés volt a leggyakrabban készített tárgy. Valószínűen aradi munka azon XVI. századbeli ostyasütő is, melyet a Betlenösi templom romjai közt találtak⁵⁾. Az *ércsöntés* emelkedett-e arra

1) E sorsra jutott azon két faragvány is, melynek rajzát a beépítés előtt még el-készíthettem. L. 424. l. — 2) Onnan s más aradi helyekről néhány darab a nemz. mu-zeumban és az aradi lyceumban. — 3) Kádár Máté 1495. pili jobbágy. A Kádár-halom neve is utal e mesterségre. — 4) A megyei leletek szerént felsorolva. — 5) 1823-ig a seprösi g.-kel. templomban, 1823—1848. Déznán *Török* Gábor gyűjteményében őrizték.

a fokra, hogy harangokat, csengőket stb. tudott volna előállítani, a bulcsi, pankotai és glogováci leletekből meg nem határozhatjuk. Kisebb rézműveket itthon is önthettek.

Ötvös nevű család élt 1475-ben Lippán is; valószínű, hogy foglalkozása után nevezték így. Ötvösmunkát a középkorból Arad területéről csakis a bodrogi zárda őrzött meg; de ezt sem tarthatjuk aradi műnek. Hogy *könyvsajtó* sem működött Aradban, azt az irodalomról szóló fejezetben lesz alkalmam kimutatni.

Az élelmesési ipar ellenben virágzónak mondható. A *malomipart* először egy 1214. évi okirat említi. Ekkor ugyanis Boleszló váci püspök a Körösön túl levő Mager pusztát két malommal s a Vadász (Wadazow) mellett levő területet két malomhelylyel a leleszi prépostságnak adta¹⁾. 1326. a Salánkyaknak Bökényben (Kis-Jenő mellett) voltak malmai²⁾ s ugyanott 1484-ben is dolgozott egy malom³⁾. 1331-ben Dezső comes Antal comesnek a Csiger vizén, Kerekegyházy Laczk pedig 1412. a csanádi káptalannak a Maros aradi szakaszán egyebek közt egy malmot is ajándékozott⁴⁾. Fajdason a Fejér-Körösön Majsay Lőrincz 1418. a Maróthyak tagján építtetett malmot⁵⁾; 1429. a Csegedszeg határában, a Deménülése nevű legelő partján a Fekete-Körösön levő malmokat Maróthyék kapták⁶⁾. Sok pörre, vizzályra nyújtottak alkalmat (1474—1520.) a nadabi malmok, melyek a Fejér-Körösön állottak s a Nadabyak számára öröltek⁷⁾. — E vidéken egyáltalán sűrűn építettek vízimalmokat. 1477. Erdőhegyen a Kolbász- (majd Somosy- és Dóczy-)családnak 2⁸⁾, ugyanakkor Betlenősi-ben a Neczpályaknak 1⁹⁾, 1478—87. Székudvar határában a Czeceyeknek s a Muronyi Véreknek 1—1¹⁰⁾, 1486—9-ben Gyarmaton a Fekete-Körösön Dóczynak 1 malma volt s ennek molnárát megverte, csolnakját pedig elvitte Zeléni Buda János¹¹⁾. Az olyan sokat emlegetett nadabi ó-malom csak egy kőre járt, mégis aránytalanul nagy volt az értéke, mert 1516-ban 4000 frtra becsülték; s így érzékenyen sujthatta a nadabi közbirtokosokat, hogy új malmukat le kellett romboltatniok s a réginek helyére építniök¹²⁾. Ebből is látjuk, hogy a Fejér-Körösön levő malmok épületei szilárdak voltak egészen Sebesi István fölléptéig, ki 1780. febr. 13. a Fejér-Körös egyik mellékvizén, a Tasnyikon adta át a közhasználatnak újabb rendszerű hajómalmaikat, melyek oly nagy becsületet szereztek az aradi lisztnek¹³⁾. A szomszéd birtokosok nem szívesen látták, ha a malom helye változott, mert a vizet könnyen földjeikre szoríthatta az érdekében

1) *Fábián*, 211. — 2) *DL*. 28575. — 3) *DL*. 18937. — 4) *Hasai. okm.* III. 110. *Fejér*, X. 5., 373—6. — 5) *Haan*, 47. — 6) *Haan-Zs.* 41—4. *DL*. 12086. — 7) *DL*. 17560., 18464., 18496., 20623., 20685., 21394., 22408., 22993., 23344., 23435. — 8) *DL*. 17931. — 9) *NRA*. fasc. 1687. nro 2. §. 6. Csak a regestrumban. — 10) *DL*. 19090., 19092., 19272—3. s *Révay-lt. Divers. fam.* III. 20. — 11) *DL*. 19477. — 12) *DL*. 22408. — 13) *M. Hirmondó*, 1780., 99. I.

emelt malomgát vagy új ásás. 1495-ben pl. Corvin János panaszkodott a Czibakok ellen, kik Gyulavarsádon a Fejér-Körösön levő malmuk épületét megváltoztatván, a herczeg rétjei víz alá kerültek¹⁾. Csatornákat, vagy fokokat a Fejér-Körösön épén a malomipar érdekében ásattak. Erdőhegy határában a Körös egyik helyét már 1394-ben *Marosi Miklós ásásának* nevezték²⁾. A Körös fokain és erein különben már a középkorból ösmeretesek egyes malmok. Így pl. a Szederkényi Piskyeknek több malmuk is volt a kislejtségi Nagyéren s ezeket 1522. május 21. egyebek közt azon kikötéssel adták el Majsay Benedeknek, hogy azokban *malomvám* nélkül örökösen, szabadon örökléssenek³⁾. — A tulajdonképeni Aradban szintén szép számmal működtek malmok. Ott a Maros mellett 1428. óta ismeretes Molnári-pusztá neve. 1481-ben Csályay István Országgh János egykori marosi malmának helyét élethosszig Dóczy Imrének engedte át⁴⁾. 1514. márcz. 24. a Mázsás-család 2 forintért adta el Sebesy János lippai polgárnak Lippán, a Maroson, a Molnár Mátyás és Csery Tamás malmai közt levő malmát⁵⁾. A solymosi várnak külön *szárazmalma* volt; legalább 1514-ben a solymosi jobbágyok panaszkodtak, hogy a búzát föl kell vinniök a várhegyre s ott kénytelenek azt megszeleltetni, megmosni és megörölni, holott azt saját lakásaikban is megtehetnék⁶⁾. Az aradi káptalan, mely csak 1519-ben adta el a Torda közelében, Egyházfalva határában, az Aranyos vizén három s megtartotta ugyanott két köre járó másik malmát⁷⁾, semmiesetre sem hagyta felhasználatlanul a Maros vizét.

Az élelmezési ipar másik ága, a *mészárososság*, a középkorban nem fejlődött ki annyira, mert a lakosok saját gazdaságukból is elláthatták magukat hússal. Az aradi piaczon a prépostnak régi s 1392-ben ismét elösmert joga volt rá, hogy a mészárszékekben (in macellis) czímeres húst (carnes, quae sigillares apellantur) méressen; hogy azonban a kanonokok piacza rövidséget ne szenvedjen, a prépost egy jobbágyának sem volt szabad a húst otthon, saját lakásán kimérni és eladásra kitenni. A káptalant, illetőleg annak dékánját s nem a prépostot, vagy tisztjét illette meg az a jog, hogy a fölmerült visszaélések ellenében intézkedjék s hogy megbüntesse a kihágókat, akár a prépostnak, akár másnak jobbágyai, *régi szokás szerént* bírságot vetvén ki reájok⁸⁾. A jobbágyok közt már e korban is ösmerünk Mészáros nevűt. — Itt-ott *korcsmáról* is van szó. 1471-ben Keszend vidékén állott Korcsomárosfalva⁹⁾ s a Kladvovai-patak forrásánál, Arad és Zaránd egykori határán egy emelkedést, mely Ágris és Kladvova közt az erdei út mentén fekszik, ma is Korcsmahegynek híják. Egy 1489. évi tanúvallatás szerént a Zádorlakáról Csálára vezető úton korcsma

1) *Müncheni* lt., XVII. 121. — 2) *Haan-Zs.* 56. (Marosimiclosasasa). — 3) *Bölni*-lt. nro 14. B. »Fruges et blada molendini, sive porcio molendinarum, quod vulgariter malomwam dicitur.« — 4) *DI.* 18549. — 5) *Újhelyi*-lt. II. 28. — 6) *Müncheni*-lt. Miscell. — 7) *Tört. Adattár*, III. 23—5., 109—110. *Tört. Tár*, 1891., 124. — 8) *DI.* 29743. — 9) *Csánki*, I. 737.

(Taberna bibentium) állott; de bajosan örvendett jóhírnök, mert alig fogott ki előtte Nagy Ozsvát betlenősi tisztartó, feleségét Haraszthynak egy fegyveres jobbágya, mint valami rossz asszonyt¹⁾, bekísérte a csálai bíróhoz. Boron kívül sört is ittak Aradmegyében s valószínű, hogy — főképp ez utóbbit — útszéli csárdákban is mérték. Végre meg kell emlékeznünk a nagyurak *szakácsairól*, kik «művészetökkel» néha tekintélyes birtokot szereztek maguknak. Zarámban 1439-ben két Szakács nevű helység állott²⁾ s eredetileg alkalmasint a világosi királyi vár szakácsainak javadalmazására szolgált. A gazdag főurak és főpapok külön szakácsokat tartottak. Ösmertes, hogy Szilágyi Mihály kormányzót 1459-ben szakácsa szabadította ki világosi fogságából³⁾. 1475-ben Gúti Országh Sebestyén Kovászában, hű szolgálatai fejében, egy jobbágytelket adott Cocus, vagyis Szakács Benedeknek⁴⁾. 1532-ben Budán, 1538. Békésben s időközben valahol Aradban is megajándékozta János király a maga hű szakácsát, Bereczky Mihály mestert, (kit közönségesen csak Szakács Mihálynak neveztek), s Izabella királyné 1540. meg is parancsolta Lippa városának, hogy a nemes szakácsot János királytól kapott minden szabadságában megoltalmazza⁵⁾.

II. Kereskedelem.

Arad ipara oly csekély volt, hogy a belső szükségletet is alig elégíthette ki; ehhez képest behozatalra szorult. A kereskedők meg-megjelentek a vármegye különböző helyein tartott vásárokon s még alig gondoltak arra, hogy állandó üzleteket nyissanak. A Maros, a keleti kereskedelem egyik fő ere, egész folyásának 120/0-ával érdekelte Aradvármegyét, melynek helységei mindkét oldalon sűrűn sorakoztak egymás mellé. A folyón hajók és tutajok közlekedtek s a víz partján csinált út (via publica) vezetett. Mindaddig, míg a kereszteshadak a szárazföldi utakat követték, a Levante-kereskedés a Maros vonalát sem hanyagolta el. Az Anjouk idejétől kezdve, midőn a török hódítás nemcsak a Görög-császárságot rendítette meg alapjaiban, hanem érzékeny csapást mért Velencezre tengeri kereskedelmére is, a Maros völgye ismét élénkülni kezdett s Lippa és Arad (Brassó, Szeben, Szeged és Pest közt) a Levante-kereskedésnek egyik állomása lett. 1233. után a Maroson való sószállítás a vállalkozó zsidóktól, kiknek elegendő eszközük és tárházaik voltak, e vidéken tudvalevőleg a bulcsi apátság, a jánosvitézek és az aradi káptalan kezei közé jutott⁶⁾ s így a kereskedelem csökkent; mert alig képzelhetjük, hogy e papi testületek mellékes üzletekbe bocsátkoztak volna. Ezt az állapotot nem is lehetett fenntartani sokáig. Nagy Lajos idejében már *szebeni kereskedők* járnak

1) Tanquam meretricem. *DI.* 19589. — 2) *DI.* 24822. — 3) *Heltai*, M. Krón. 392—5. — 4) *DI.* 17709. — 5) *Újhelyi-lt.*, II. 35. és 37. III. 17. — 6) *Árpádok*. új okm. VI. 183., 349., 520. *Fübián*, I. 184—6.

a Maros aradi szakaszán, kiknek azonban nem-egyszer lehetett okuk olyan panaszra, mint 1386-ban, midőn Gregus és János bulcsi lakosok őket kirabolták¹⁾. Annak, hogy 1457. végén Rozgonyi János sószállító-hajóit Szilágyi Mihály Lippán lefoglaltatta²⁾, politikai okai voltak s nem riaszthatták vissza a kereskedőket. Még *raguzai* kereskedők is útba ejtették Lippát s 1551-ben, átutaztukban, épen ezek hitták meg a törököt Lippa elfoglalására³⁾. Ferdinándnak Lippát ostromló csapatai, kivált a spanyolok nyomában, egész csapat külföldi, kivált olasz kereskedő járt s a katonáknak oly méregdrágán árulták selyemszöveteiket, ruháikat stb., hogy ezek majdnem egész zsoldjukat rájuk költötték. Ferdinánd tehát 1551. nov. 20. a táborban való kereskedést kénytelen volt eltiltani⁴⁾. A tordai országgyűlés még 1577-ben is Szászsebest jelölte ki a Lippa felől Erdélybe menő idegen kereskedők árúinak lerakására⁵⁾. Ehhez képest valamennyire a helyi kereskedelem is kifejlődött Lippán. 1475-ben Kalmár (Mercator) és Tözsér nevű polgárait említi egy oklevél, 1526. pedig Cseke Miklós lippai kereskedőt ismerjük névszerént⁶⁾, a mi mutatja, hogy tősgyökeres magyar emberek sem vonakodtak a kereskedéstől. A tőzséreket, kik eleintén jobbadán izmaeliták és zsidók voltak, a pénzérték gyakori változása és a könnyebb hitelnyitás tette szükségessé. A pénzüzet Aradban sem volt ismeretlen s a kölcsönzéssel nemcsak egyes urak és papok foglalatostkodtak; mit az említett Tözsér-neven kívül az is bizonyít, hogy 1514-ben Künisch Mátyás, Brandenburgi György káplánja, a solymosi és lippai őrség költségeire száz forintot egy lippai aranyváltótól (golt wechsler) vett kölcsön⁷⁾.

A *vásártartás* első nyomát 1198-ból találjuk. Ekkor ugyanis Imre király a Bihar-, Zaránd- és Békésvármegye piaczain szedett vámjövedelem két harmadrészét a váradi püspökségnek ajándékozta, s I. Lajos 1342-ben a hiányzó egyharmadot is átengedte⁸⁾. 1241. még a tatárok is gondoskodtak a vásárok megtartásáról. Aradnak az Árpádok idejében is volt piacza s 1392-ben már ennek régi szokásaira hívatkoztak, midőn különösen a piaczi mézszárszékek ügyét szabályozták. Érdekes, hogy a prépost és káptalan külön piaczat tartottak s hogy a piacra a kanonokok vagy személyesen, vagy dékánjuk által ügyeltek föl s, a prépostnak és tisztjének mellőzésével, a vásár szabályai ellen vétőkre egyenesen ők rótták ki a bírságot⁹⁾. Vásártérül, mint egy 1431. évi oklevélből kitűnik, az Arad és Mikelaka közt elterülő közlegelő volt kijelölve¹⁰⁾. Sámolykesziben már Zsigmond király engedélyezett vásárokat, Mátyás király pedig 1461. május 11. megparancsolta, hogy az azokon megjelenő kereskedőknek és kalmároknak szabad útjuk legyen mind javaikra, mind személyökre nézve s

1) *Tört. Adattár*, II. 342. — 2) *Dl.* 15423. (1459.) — 3) *Hammer-Purgstall*, *Gesch des Osm. Reiches*, II. 215. — 4) *Tört. Tár*, 1891., 436. Orsz. lt. — 5) *Erd. orsz. eml.* III. 117. — 6) *Dl.* 17660. *Újhelyi-lt.*, III. 15. — 7) *Müncheni lt.* Brand. 66. *Fragm.* III. — 8) *Anjouk.* okm. IV. 292—3. — 9) *Dl.* 29743. — 10) *Fábián*, I. 205.

s hogy királyi vámokat ne fizessenek. Ellenben a Maróthyak méltányosan megvámolhatták az utazókat és vásárosokat, minek jelzésére joguk volt egy magasra felhúzott kereket felállítaniok. E kiváltság fejében azonban arra kötelezte őket, hogy Sámolykeszi határában a mocsaras helyeken, hol az utasokat és vásárosokat veszedelem érhetné, jó hidakat készíttessenek¹⁾. Ugyanazon vidéken (1486.) még a varsándi vásárokat említik²⁾; a simándiak a XVI. század második felében híresedtek el leginkább. De már e korból számos bábsütő mintát találtak ottan, a mi bizonyítja, hogy a mézeskalácsosok sátrai akkor is a vásárok keresett helyei voltak; s az a körülmény, hogy a simándi köböl közhasználatban volt, a gabona-kereskedés nagyobb önállóságára és élénkségére figyelmeztet. — 1475-ben nem sokat használhatott a lippai vásár (nundinae, seu forum armale) jóhírének, hogy a várnagy néhány ott megjelent jobbágyot hatalmaskodva elfogatott³⁾. Különben minden városnak és mezővárosnak volt joga vásártartásra.

A piaci árakról nincsenek följegyzéseink; de következtethetünk a pénz szükére, ha tudjuk, hogy — még II. Ulászló idejében is — Aradban 2 frtért malmot, 3 frtért szőlőt, 5 frtért nemesi kúriát lehetett venni s hogy 1511-ben Iratoson egy ellopott lovat és csuhát 10 frtra becsültek.

A *terménykereskedés* jelentéktelen lehetett, mert jóformán termelők-ből állott ki a vármegye és szomszédsága. Kivételt képezett a *fa*, melyet tutajokon egészen Szegedig szállítottak a solymosiak, váraljiak stb.⁴⁾ s a *bor*, melyet ugyan jobbadán szintén csak háziszükségletekre szűrtek, de melylyel az élelmes lippaiak, pankotaiak stb. bizonyosan távolabbi vidékeket is fölkerestek. E kereskedés természetes útvonala az alföld felé vezetett, hol Szeged csak akkép tudott versenyezni, hogy polgárai a Szerémségben vásároltak szőlőt és a híres szerémi borral kereskedtek. — Az *állatkereskedés*, ha van is rá példa, hogy Aradból, Zaránból távolabb vidékekre is vittek lovakat, általában a vármegye határain belül folyt; mint a hogy a megyében lakó iparosok is inkább csak közvetlen megrendelésekre, vagy a megyei vásárok számára dolgoztak s aligha volt sok bajuk az idegen versenynyel. Maga az *átmeneti kereskedés*, melynek fő iránya a Maros völgye volt, aránylag kevéssel járult a lakosság jóllétének emeléséhez.

Súlymértékül szolgált a *mázsá*⁵⁾, ürmértékül az *ítcze*⁶⁾, a *pint*, az *akó* (1453.), a határozatlan jellegű *hordó*, az olykor köbölnek (cubulus) is hitt *akó* és a simándi *köböl*⁷⁾, valamint az ennek negyedét tevő *véka*, melyet azért quartának is neveztek. Hosszmértékül a *könyök* vagy *rőf*⁸⁾ (ulna) stb. volt divatban.

1) *Dl.* 15585. — 2) Gyömrői *Teleky-lt.* XV. 1., 24. (Dr. *Csánki* szívességéből). — 3) *Dl.* 17660. — 4) A solymosiak kérelme 1514. *Müncheni lt.* — 5) *Mázsás* nevű lippai család, 1514. *Újhelyi-lt.*, II. 28. — 6) Yciafuca, 1232. *Haan*, 7. — 7) 1561. *Bunyitay*, II. 261—2. Ezt a mértékegységet Békésben is széltére használták. — 8) 1412. — *Haan-Zsilinszky*, 27.

III. Közlekedés.

Mátyás király, mint a sámolykeszi szabadalom-levélből kitűnik, a kereskedelem előmozdítása végett az utak jókarban tartásáról is gondoskodott. Nagyon sok lehetett ez irányban a kívánni való, de még sem voltak oly kétségbeejtők a viszonyok, mint általában hiszik.

A közlekedés legrégebb útja a *folyóvíz*, legnagyobb akadálya a sok mocsár, ér és fok. A *Maros*¹⁾ volt Arad életere, közlekedésének fő vonala, mint ma, akkor is 214 km. vonalon. Mindjárt a magyar állam megalakulása után találkozunk rajta járó hajókkal. Szent István és Ajtony közt, egyebeken kívül, az mérgesítette el a viszonyokat, hogy Ajtony lefoglalta a király sószállító hajóit. E hajók 1100 métermázsányi terhet, Aradtól pedig 3—4 annyit is elbírtak. Valószínű, hogy az aradi káptalan, melynek alapítólevele (1135.) említi először az aradi Marost s annak egyik fokát²⁾, Aradig három hajón szállíttatta az őt megillető 2000 darab kősót, a mi — egy darabra 25 kilogrammot számítva — bátran reá ment egy 500 métermázsás hajóra. Egy rakodmány (thumenus) só ennyi lehetett. 1192-től a pannonhalmi apátságnak három hajója járt a Maroson³⁾ s e hajók 1211-ben II. Endrétől ugyanazon kiváltságokat nyerték, a miket a beszterczei és aradi egyház hajói élveztek⁴⁾. Tehát vámfizetés nélkül, szabadon járhattak. Pannonhalmának ezen kiváltságát, Aradra hívatkozva, 1233-ban⁵⁾, tehát két évvel utóbb erősítette meg, hogy az aradi káptalan hajóinak vámmentességét megszüntette⁶⁾. 1238-tól a jánoslovagok tauczi házának is 6 hajója járt a Maroson, melyet a bulcsi, egresi stb. apátság hajói szintén szeldeltek. De magánosoknak is voltak hajóik a Maroson; így 1457—9-ben Rozgonyi Jánosnak⁷⁾, 1514-ban Königsfeld Péternek⁸⁾ stb. Lippaváros középkori címerében is benn van a hajó. (Lásd 183. lap.). 1551-ben az ostromlott Lippa számára külön hajók szállítottak eleséget⁹⁾; később pedig a török külön kis hajóhadat szervezett a Maros aradi szakaszán. A hajózás a jégzajlás elmúltá után azonnal megindult¹⁰⁾. Mivel a terhes hajókat vízmentében sem lehetett pusztán az evezőkre bízni, kétségtelen, hogy a hajóvontatás, mely a parton vezető út nélkül képzelhetetlen, már akkor is divatozott. A régi pécskai népdal szerint

»Arad felől jön egy terhes hajó,
Húzza aztat harminczhat sárgaló«¹¹⁾.

A két parton, egymással szemközt, számos helység lévén, a helyi közlekedésre is tekintettel kellett lenni. *Híd*, tudtommal, sehol sem volt a

1) A XVII. századbeli *Szamosközy* szerint (Tört. Munkái, III. 320.) Magyarországnak nagyságra második folyója. — 2) Dl. 31121. — 3) *Arpádok. okm.* VI. 183. — 4) U.-o., 349. — 5) U.-o., 520. — 6) A törvénykönyv (1231.) *Endlichernél*, 428. — 7) Dl. 15423. — 8) *Müncheni* lt. Künisch jelentése. — 9) *Horváth*, Frater György, 336. — 10) Hunyadi J. levele, 1445. Tört. Tár, 1861. IX. 150. — 11) *Kálmány, Koszorúk*, I. 140.

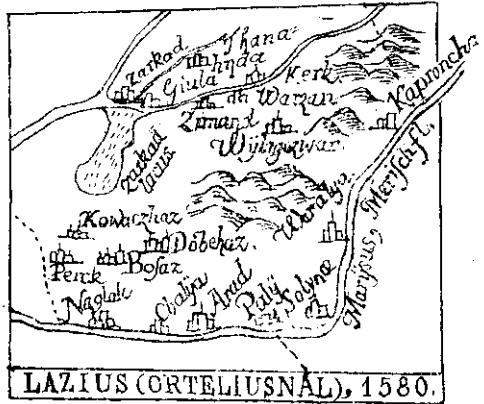
Maros aradi szakaszán; csak később, a törökök építettek egyet Lippánál¹⁾. Arad közelében, Szent-Miklósnál még 1550-ben is hajókon kellett átkelnie Kászon pasának²⁾. *Révhelyek* nagy számmal lehettek ugyan, de az oklevelek a Maros alföldi szakaszán csak a kalodvait (1501.), szödít (1472.), asszonylakit (1388—1514.), zádorlakit (1511.), bécsit (1421.) és papit (1434—1529.) említik. *Vámszedő helyek*: Gözevámja, Lippa, Bizere, Asszonylaka, Nagyalu, Pécsk. A Maroson ezenkívül, mint láttuk, számos *malom* is állott, a mi nem kevésbé akadályozhatta a *tutajozást és fásztatást*, melyet 1514. is gyakoroltak a solymosiak s bizonyosan más partilakosok is.

Jobbról a Kisalmáspataka (1364.) a Solymosi- és Kalodvapatak (1441.), balról a Pestes-, Rágáspataka, a Bélakútjával gyarapodott Nyirespatak, a Csesztaróczi-patak ömlött bele stb. s a Harangod szakadt ki belőle. Középkori oklevelek csak ezekről emlékeznek, pedig jobbról közel 40 s balról 54 patak vagy száraz érmeder vezet a Maros felé; s ezek hajdan, midőn az erdők több csapadékot tarthattak fenn számukra, bővebb vízűek lehettek. A velők gyarapodott Maros medre néhol nagyon kiszélesedett, máshol ismét összeszűkült. Zátonyai néhol valóságos szigetekké növekedtek. Egy nagyobb sziget Tótváraddal szemben feküdt, mire (1483) Szigetfő (a mai Osztrov, azaz Sziget) neve utal. A kalodvai pálosok kolostora maga is szigeten állott (1497). Tőle kissé nyugatra esett Pelletsziget (1518). Lippától Szegedig még 1707-ben is számos szigetet említnek a Maroson s különösen nagy lehetett ezek száma Aradon alúl, hol a Harangod kiszakadt belőle. Máshol ismét örvények veszélyeztették a közlekedést; pl. Aradon alúl a Csenkörvénye (1256.). Azonban, mint láttuk, mindamellert is rendszeren közlekedhettek a terhes hajók a Maros egész vonalán.

Zaránd fő folyója a *Fejér-Körös* volt³⁾, mely tulajdonképen egész völgyével, még torkolatával is odatartozott. Oklevelekben 1199. említik először, mint a mely mellett, a Makra közelében, Dienesmonostora épült⁴⁾. Az alföldre kiérve, vizei nagyon szétterültek s roppant mocsarakat alkottak. Még a XVII. században is Boros-Jenőtől Gyuláig és Sarkadig olykor síkvíz volt az egész terület; Betlenősitől pedig le, a Fekete-Körössel való egyesüléséig, a XVI—XVII. századbeli írók szerint «a megmérhetetlen sarkadi tavat» alkotta⁵⁾. E tó voltaképen az erek és fokok összevisszaságából állott. A zarándi vártól elvett (Gyula határában lévő) Szerhet határában már 1232-ben ezeket említik: Salfoka, Lósok-örvénye, Itczefoka, Lehödfoka, Csekefoka, Perefoka⁶⁾. Mellékvizei közül említik a Keszend-patakot, 1363-ból a Nagyér-folyót Köbli határában 1438-ból, a Nagyérpatakot Kis-

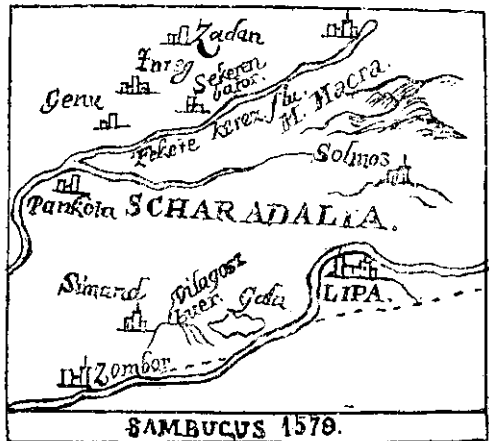
1) Az 1550. évi ostromban említett szűk híd a várba az egyik sánczárkon keresztül vezetett. — 2) *Verancsics*, VII. 166. — 3) Nevét a középkori oklevelekben mindig *Fejérnek* írják. — 4) *Fábián*, I. 235. — 5) *Márki*, Sarkad Története. 7—8. — 6) *Árpádok. okm.* VI. 503.

Fajdas vidékén 1522-ből, Érhátot 1480., Csentét s Érszeget 1484., Nadab határában. Baloldali legnagyobb vize, a *Csigere*, 1331-től fogva szerepel. A Csigerén s magán a fő folyón, a Fejér-Körösön, Nadab, Székudvar, Erdőhegy és Varsánd alatt malmok állottak. 1498—1505. Kis-Jenőnél Corvin Jánosnak állt egy hídja, melyen vámot is szedett; ezt azonban Erdőhegyi Balázs, Miklós és Bernát fegyveres erővel lerombolták s a maguk területén, Erdőhegyen építettek új hidat (1507-ben¹⁾, 1495. Czibak Ferencz és János a maguk varsándi hídját Corvin János péli erdejéből építették²⁾). Vámszedő hely volt Pél már (1404-ben³⁾), Nadab pedig 1497—1520. közt is⁴⁾. 1429. említik Zaránd révét, mely a Körös és Csiger egyesülésénél feküdhett⁵⁾; 1438. Köblinél magán a Körösön, a belészakadó Nagy- és Csentén volt egy-egy rév.

A Fejér-Körös torkolata, régi térképen.

A *Fekete-Körös*⁷⁾ jóval rövidebb vonalon mosta Zarándot; Talpasnál érte el s Antnál már ismét bihari területre jutott. Csak furcsaság-számba mehet az a mód, melylyel folyását Sambucus 1579. évi térképe ábrázolja⁸⁾. Szerénthe a folyó, melyet 1214. említnek először⁹⁾, egy névtelen városnál a Makra-hegyekből ered s Pankotánál egyesül a Solymos felől jövő kis Fejér-Körössel. E régi térképekre csak azért hivatkozom, hogy pár vonásból megérthessük,

A Fekete-Körös folyása.

mily végtelenül kevés hasznát vehették még a XVI. század derekán is a kartographiának. Különösen XVII. századbeli írók roppant mocsarasnak mondják a Fekete-Körös környékét.

1) *Müncheni It.* XXXI. 228. — 2) *U.-o.* XVII. 118. és *DI.* 20281. — 3) *Békeim.* tört. évk. VIII. 128. — 4) *DI.* 20623. — 5) *Haan-Zs.* 42. — 6) *DI.* 13244. — 7) *Mérki.* A Fekete-Körös és vidéke. Nagyvárad, 1877. — 8r., 146 lap. — 8) *Orteliusnál* a 84. táblán. — 9) *Féjér.* III. 1., 157.

Baloldalt a Dalomér, Barakonyér, Pókarétje, az Ökrösfolyó és Kerekmocsár (1344.) Csana-Keszi határában; a Haragpataka, a Hodos, Kereshida, Szabadrekettye, Somos és Mocséla, Vadász, Sámolykeszi, Seprős és Csegedszeg környékén, egyebekkel együtt, össze-visszabarázdálták a folyó mellékét s az árvizek maradványait hosszú időn át megtartották magukban. A legnagyobb baloldali mellékvíznek, a *Tőznek* nevét csak 1553. óta ismerjük¹⁾. A Fekete-Körösön is számos malom dolgozott; Csegedszegnél pl. 1429-ben három is. Ezek miatt szintén vezettek utak a folyóhoz, mely mellett Tamáshida (1241.), Kereshida (1429.), Földhíd (1477.) már pusztá nevével is emlékeztetnek, hogy a közlekedés érdekeit szemelőtt tartották. Tamáshida a legfontosabb átkelő- és vámszedő-hely volt még 1512. is²⁾. Az volt Sámolykeszi is, melynek erein 1461-ben a király egyenes parancsára kellett hidakat veretniök a Maróthyaknak. Ugyanez évben a Maróthyak a miatt pöröltek több kisebb birtokos ellen, hogy azok a Vadász falunál a Körösön keresztül épített hídjukat lerontatták³⁾. Révekről sehohsem értesítenek az oklevelek. De ezek is alkalmasint azon haszonélvezetek közé tartoztak, melyektől Maróthyék 1418. mind a két Körösön eltiltották szomszédaikat⁴⁾. — A helyi közlekedés csak egyszerű *csolnakokon* történt, melyeket — mint jobbadán manap is — egyetlen fatörzsből vájtak ki; a legrégebb csolnak, melyet okleveleink említnek, 1486-ból egy feketeagyarmati molnáré⁵⁾.

A Szárazér, Beregszó s más folyók közlekedési jelentőségét az emlékek nem őrizték meg.

A szárazföldi közlekedés főbb vonalai szintén a fővölgyek irányában haladtak, sőt talán a római töltéseket is felhasználták. Legalább 1241-ben, a tatárjárás idejében, a menekülők Tamáshidáról egyenesen a római sánctot követve jutottak a nadabi szigetre. Legnevezetesebb volt a marosmenti országút. Erdélyből kifelé Kolozsvártól egy út vezetett Dévának, mely onnan délnyugatnak Karánsebes és nyugatnak egyenesen Lippa felé ágazott el. Ez út Solymosig, úgy látszik, a folyó jobb partját követte; legalább 1514-ben a solymos-váraljiak legelője az országút közelében feküdt⁶⁾. Az út egyrészt tovább haladt Arad felé, másik ága ellenben, a solymosi és lippai várak védelme alatt, a folyó balpartjára, Temesvár felé ment át. Az átszállás kompon történhetett. Egyébiránt kétségtelen, hogy idáig is egyenes út kötötte össze Lippát a baloldalon fekvő helységekkel. A lippai országutat közvetlenül a Maros mellett fekvőnek mondja egy 1514. s egy 1525. évi okirat⁷⁾. Lippán mindenesetre több út találkozott.

1) Így is csupán Thewz-Zellesthye összetételben. Orsz. lt. NRA. CCCIXCVIII., 31. — 2) *Haan*, Dipl. 114. *Böloni*-lt., 1512—3. — 3) *DI.* 15556. — 4) *DI.* 10711. *Haan*, 48. — 5) *DI.* 19477. — A csálai határban a Holt-Maros iszapjában 1889-ben egy csolnakba fektetett ember csontvázát találták. Kár, hogy e leletet nem vizsgálták meg alaposan. — 6) A solymosiak kérelme, 1514. *Müncheni* lt. — 7) *Újhelyi*-lt. II. 28., III. 16.

Elég élénk volt pl. a közlekedés Buda felé, a meddig 1525-ben egy kocsiért 10 frtot kellett fizetni¹⁾. A dévai út egyik főállomása Arad volt, hová, Mikelaka felől, a Közép-útczán keresztül vezetett be. Nagy fölháborodást keltett, midőn 1431-ben a vásártér felé tartó *egyik* országút, «melyet régóta használnak», a prépost «sövénynyel s igen erős akadályokkal elzáratván», kertjéhez akarta foglalni²⁾. Aradnál tehát szintén több országút találkozott. Szegedfelé ugyan, főkép a sok mocsár elkerülése végett, kocsi helyett inkább hajón közlekedtek³⁾; de Papi, Tornya, Batonya, Nagy-Iratos és Csongrád irányában járt út vezetett Budára. Egy másik, Asszonylakán át, Temesvárra s ez útból kitérve, Rékason át Lugos felé vitt⁴⁾. Egy harmadik Mácsán, Királyin, Simádon, Szilason, Székudvaron, Görhén, Széken, Erdőhegyen, Bökényen s úgy nagykerülővel Tamáshidán át Nagyváradra tartott⁵⁾. Ez út elejét Szívesútnak (Ssyweswth) nevezték. Simádon több út kereszteződött. Egy út pl., melynek iránya feltűnően összeesik az ú. n. Trajánnal, Székudvar, Pél, Varsánd és Gyula felé ment⁶⁾.

Gyuláról azután Boros-Jenőig a két Körös közt ismét egyenes összeköttetést találunk, mi annyival érdekesebb, mert e vonalat ma teljesen elhanyagolják. Valószínű, hogy visszafelé Pélig a már ösmert utat követte; onnan Nadab, Köbli, Kerecsen, Csente, Hegenháza és Nagy-Somos falukon át ért Zaráandra⁷⁾. Zarándról egyik ága Pankota, Galsa, Siri, Világosvár s Kovácsi felé haladt s Pálülésénél ért ki az erdélyi útra; a főút Zarándrévénél szegte a Csigert s ismét a Körös baloldalán maradvá, Sikulán át ért Jenőre. Csakhogy ez útnak aligha volt meg mai országos jellege; különben a tájékkal kevésbbé ösmerős németek nagyobb része nem veszhett volna el 1566-ban a gyula-jenői úton. Ez út, annyira-mennyire, ki volt építve a Fejér-Körös mentén körülbelül Körösbányáig⁸⁾. Jenőtől egy vonal Bél felé fordult, a másik pedig, az ereken át, a Fekete-Körös felé tartott és Sámolykeszi, Csegedszeg, Vadász, Szódi, Erdő-Gyarak és Fekete-Bátor falunak tartva, Kölesér táján torkollott a tamásdai útba, melylyel együtt folytatódott Várad felé. Ezen ú. n. makrai út bihari szakaszának aránytalan megadóztatása miatt Biharvármegye közgyűlése 1409. aug. 7. vizsgálatot rendelt⁹⁾.

A «via publica», «via regia», vagy «via libera», a mint a közutat nevezik itt említett okleveleink, a hegyvidéken elég jók lehettek, mert kő és kavics volt. A hegyek gerinczén helyenként még most is vannak meg lehetős jó karban maradt ú. n. tolvaj-utak, melyek annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a XV—XVI. században tudtak is, szoktak is utakat

1) *Tört. Tár*, 1877., 156. — 2) *Fábián*, I. 205. — 3) Az arad-csála-bodrogi utat Aradvármegye 1787. ápr. 21. nyilatkozata szerint, *ősiidőtől fogva* használták. (Aradm. jk. 1787., 684. sz.) — 4) 1388—1499. Dl. 29728. L. *Fábián*, I. 237—8. *Tört. Adattár*, 1872. II. 379—81. — 5) 1394-ből. *Haan-Zs.* 56—7. — 6) 1495-ből Dl. 26062. és *müncheni* lt., XVII., 120. — 7) 1438-ból Dl. 13244. — 8) Erre emlékeztet is 1439-ből Bucsva vidékén Lukácsútja és Basarabásza táján Útfalva neve stb. Dl. 24822. — 9) *Bölöni*-lt.

építeni nálunk. Ilyen út vezetett 1510-ben a Rózsáshegy gerinczén Pál-ülésétől Világosig¹⁾. — Lenn a síkon a falukat dűlőutak kötötték össze; sőt a mocsarak közt olykor csak gyalogútak kigyóztak, pl. Vadász vidékén a Bajösvény²⁾, melynek neve ugyancsak jellemzetes.

Gyalog, lóháton, vagy kocsin, télen bizonyosan szánon is közlekedtek az emberek. A talyiga Aradban még a XVIII. században sem divatozott. Varsádon 1280-ban is királyi szekereszek laktak³⁾ s a fuvarozás, kivált háborús időkben, a rossz útakban, itt is egyik legnagyobb terhe volt a földnépének. Maga az útkészítés, hídépítés nem volt közteher, hanem, mint ez igen világosan látszik a sámolykeszi vásárszabadalomból, azt illette, kit a vám- és révjog illetett. Költekezéseinek egy részét az utasok megtérítették ugyan s mint az 1409. évi panaszból kiténik, egyesek mohón is láttak költségeik visszafizettetéséhez; az útdó azonban akkortájt, ha fel-felszóltak is ellene, nem nyomta különösebben a népet. Igaz, hogy az urak sem vették valami komolyan az útépitést s a távolabb, a megyén kívül lakók meglehetősen el is hanyagolták. Hiszen az alföldi váraknak főelőnyei közé számították, ha hozzáférhetetlen mocsarak közt épültek. A csatornákat, melyeket váraik körül ásattak, nem a folyók vizének szabályozására, hanem inkább szétterítésére használták; mint a hogy a molnár is csak saját külön érdekei szerént készített gátot, vagy csatornát, hogy a vizet feldúzzaszsa s egykedvűen pörölt, ha a szomszéd gazda panaszt tett ellene, mert rétjeit, szántóföldeit elárasztotta. A közlekedés vonalainak kijelölése, készítése és fenntartása majdnem teljesen magánügy volt; azért olyan kanyargóság, olyan alapnélküliek és olyan elhanyagoltak.

1) *Münchener* lt., rdl. ir. — 2) *DL.* 12086. — 3) *Fejér*, V. 3., 215.

XXIII. MŰVÉSZET.

Az egyházi és világi építkezések főbb emlékei. Falfestmények. Szobrok. Üvegfestés. Zene.

Nagyon felületes, de annál ösmertebb állítás, hogy az alföldnek nincsenek műrégiségei s hogy a tatár, török tisztára elpusztított minden műemléket. Mióta a kutatások ezen a téren is megindultak, mind több és több mű emléket sikerül föleleveníteni; a szegény tatárokat és törököket lassankint fölmentjük a *mindent* lerombolás vádjától vagy legalább vádolt-társaik közé helyezjük az idők viszontagságait, s az emberek szegénységét, gyakran közönyét, sőt olykor-olykor vakbuzgóságát is.

Manap Aradvármegyére nézve is teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a középkorban az emlékszerű építkezés — még pedig nemcsak az egyháziak, hanem a világiak körében is — a mostaninál fejlettebb és stilszerűbb volt s hogy a művészet más ágaiban sem tapasztaljuk azt a sekélyességet, melyet az alföld régiségeinek bíráltságakor kimondani szokás. Összegyűjtött adataim nem teljesek ugyan, de arra bizonyosan elegendők, hogy a vármegye műemlékeit azok alapján jobban megbecsüljük és jobban megőrizzük.

I. Egyházi építkezés.

A mai Arad legrégebb *egyházai* többnyire sövényből, vagy fából készültek. Az építkezés első módjára utal a Tövisgyház elnevezés. Kétségtelenül azon a kezdetleges módon építették az eféle templomokat, mint a hogy itt-ott még most is emelnek falusi házakat sövényből és paticsból. Ki hereshetné ma nyomukat! — Valamivel előbbkelőek voltak a fából összerótt egyházak. Nyugaton állott főajtajuk, mely a 6—8 méter hosszú hajóba s a keletre fekvő 2—4 méteres szentélybe vezetett. Fara-gott faoszlopok tartották a mennyezetet s a kőből koczkaalakra vésett oltárt s a templom belsejét alig egy méter magas ablakok világították meg. Ilyenek voltak azok az egyházak, melyeket szent István törvénye értelmében 2—3 századon át legalább is 10—10 falu együttvéve épített magának. A szintei, sz. Bereczk vértanú tiszteletére épült kápolna 1338-ban

fából készült¹⁾). A halmági s általában a hegyvidéki járáások román falvaiban, mint a nép conservativismusának jelei, többnyire halmon állanak a tölgyből gyakran ízlésesen faragott s rendszeren *félköríves* eféle templomok. A *juonesdi* valamennyi közt a legjellegzetesebbek közé tartozik.

Módosabb helységek csakhamar kőtemplomokat kezdtek építtetni. 1333—36-ban 45 plébániai temploma volt a szoros értelemben vett Aradvármegyének²⁾. A pankotai főesperességben 19³⁾, a köleséri főesperességnek arad-zarándi részében pedig 14⁴⁾, összesen tehát (ha a marosontúli főesperesség 3 helyét is idevesszük) 81 plébániai templom állott a mai Arad megye területén, már az első Anjou idejében. Az egyházak száma azonban jóval nagyobb volt. A XIV. és XV. században 19 falut neveztek egyházairól⁵⁾, 4 falut tornyáról⁶⁾, 6-ot kápolnájáról⁷⁾ s 15-öt arról a védő szentről⁸⁾, kinek tiszteletére volt rendelve a templom, vagy inkább egyház, a hogy e tájon mindenütt hitták. E 44 faluban tehát szintén kellett templomnak, vagy kápolnának állnia s így a XIV. században már 125-re tehetjük a mai Aradvármegye kisebb templomainak számát. A puszta elnevezések is tanúsítják, hogy e korban a templomok egy részét már fejrre meszelték (a két Fejéregyháza), vagy vörösre, esetleg sárgára mázolták (Veresegyház, Sáregyház); azután, hogy némelyiket cseréppel födték (Cserepegyház és talán Fazokasegyház) és hogy — bizonyosan szentélyeiknél — kerekre építették azokat (Kerekegyház). E név egy-maga is eszünkbe juttatja a *románkori* templomoknál alkalmazott félkörívet.

S valóban, a Körös-Marosköz legtöbb falusi egyháza a XIII. században s bizonyosan még a XIV.-nek elején is román modorban épült. Az ajtók, ablakok, a boltozat, a szentély stb. alapidoma a félkörív s onnan nevezik az építés módját magát is félkörívesnek. Néhánynak romja maig is áll. Ilyen a szomszéd tamásdai templommal körülbelül egyidőben épült feketegyarmati, nagyzeréndi, vadászi s a tulajdonképeni Arad területén a kovászi (kovaszinczi) templom. — A két Körös közében levő templomok mintaképe a tamásdai. Tamásdát a középkorban időnkint Zarándmegyéhez számították; délfelé most is mélyen benyúlik Aradvármegye testébe s tornya messziről látható a síkon. E torony hatalmasan kiégetett téglákból, külső vakolat nélkül volt rakva, s természetes piros színével ma is élénken hat.

1) *Anjouk.* okm. III. 484. — 2) *Monum. Val.* I. 1., 146. — 3) U.-o. 332—3. s 350—1. — 4) U.-o. 50—3., 66—7., 75—6., 81—2. és 88. 1. — 5) Bozós- és Megyesegyház 1418., Botegyház 1448., Cserepegyház 1473., két Dombegyház 1437. és 1553., Fejéregyház 1256., Papok Fejéregyháza 1455., két Kerekegyház (1343. és 1463.), Ködegyháza 1412., Középegyház 1479., Kurtegyháza 1519., Sáregyház 1561., Egyházas-Somboly 1271., Tövisegyház 1471., Veresegyház 1437. és Veresegyház 1331. — 6) Donáttornya 1463., Mátyustornya 1457., Szentetornya 1463. és Torony, 1454. — 7) Kápolna, Kápolnafalva, Nagy- és Kis-Kápolna, Kápolnás és Kápolnás-Gyula 1441—1510. — 8) Szent Albert, András, Demeter, Dénes, György, Iván, Ivántelek, János, Margita, Mária, Márton, Mihály, Miklós, Pál és Péter 1235—1498.

Öt emeletnyi magas; a 2.-at a 3.-tól egyes, a 3.-at a 4.-től 2-ös párkányzat választja el; a 4. és 5. emelet fölött hármás párkányzat vonul. Az ablakok félkörívesek s a nyugati oldal második-emeletén levő kerek nyílást kivéve, párosak; legmagasabbak az ötödik emeleten.

A vadászi templom.

Nyugaton van a templom egyetlen bejárata, festés nyomait mutató három téglaoszlop közt fölötte nem-egészen félkörű, hanem már csúcsosodni kezdő ívezettel s e fölött határozottan csúcsíves ormózáttal. A templom maga három hajóra oszlott; keleti része, a szentély, ma is áll még a félkörű apsissal együtt. A középső hajó s a szentély hossza 24 méter¹⁾.

¹⁾ Először leírta s rajzát közölte *Pataky* Ferencz. (Vasárn. Újság, 1856., 196. l.) Másodsor *Bunyitay*, Várad püspökség, III. 473—6. (Tervrajzzal s a torony képével).

A tamásdaival egykorú, vagy talán még régibb a *vadászi* templom. Hajója s tornya nem egyszerre épült. Ezt bizonyítja, hogy a templom kapuzata s archivoltéja tagozottabb, téglája más idomú s vékonyabb, mint a toronyé; továbbá a kapuzat fölött a torony padlásáról csúcsban végződő kiugrás látszik, mely a régi templom tornyát helyettesítette¹⁾. E bejárat berendezése teljesen megfelelt a tamásdainak, hozzá azonban éjszakra és

Az ágyai templom.

délre körülbelül 2 méteres kiugrás csatlakozott, mely ernyőszerűen védte a bejárat fölött levő csúcsív freskóját. E kiugrást kiegészítve, utóbb valóságos toronnyá alakították át, mi által a templom fő díszét, a művészes főbejáratot, belső ajtóvá s festményeit láthatatlanokká tették. A mostani torony éjszaki részén, a régi kiugrásnak megfelelően, egy fülkében, hagyomány szerint, szobor állott. Maga a fülke ma is látható. A mostani templom részben a réginek falait is magában foglalja²⁾.

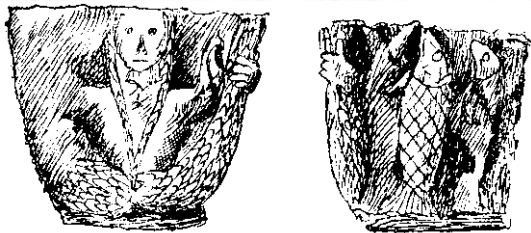
¹⁾ *Kömer* az Alföldben, 1878., 222. sz. — ²⁾ Vadász temploma — állítólag — 1703. szenvedte a legnagyobb rongálást. A várost 1711. szállták meg ismét a lakosok s 1713. helyreigazgatták a templom tetejét; 1744-ben ismét kijavították a templom kőfalait és padlása romjait. (L. a *vadászi* hely. hitv. egyház anyakönyvi följegyzéseit.)

Ó-román stílú templom volt a *feketegyarmati* is. Itt azonban a régi-nek csak éjszaki és déli oldalából maradt egy töredék, mintegy 9 méter hosszúságban s $2\frac{1}{2}$ m. magasan. 1721-ben még annyira ép volt a templom, hogy, gaztetőzettel ellátva, használhatták. 1743-ban a falak csorbaságát kiigazították s a templomot mennyezettel látták el és bezsindelyezték. Minthogy a templomnak tornya eredetileg nem volt, ily torony építésére csupán 1760-ban kértek engedélyt a lakosok. Azonban csak 1819—21-ben teljesedett kívánságuk, mert időközben, 1799-ben, le kellett bontaniok a Körösre néző s bedőléssel fenyegető régi falakat, melyeket nagynehezen tudtak azután kiegészíteni. Az apsis, fájdalom, áldozatul esett. A déli és éjszaki oldalon freskók díszlettek; emezek már korábban, amazok azonban csak 1889-ben pusztultak el¹⁾.

Az *ágyai* és *nagyzeréndi*, hasonló modorban emelt régi templomok némi dűledékeit (az utóbbiét már 1690.) szintén felhasználták a hely. hitv. lakosok. Betlenösi²⁾, Társ, Gáb, Pipályi, Viznek, Váras-Keszi, Csana-Keszi, Morócz, Nyikád, stb. templomromjai ma már alaktalan tömegek és csak gyanítanunk szabad, hogy ezek is a XIII—XIV. század uralkodó ízlése, a román stíl szabályai szerint épültek valaha.

A síkság legkeletibb részén Boros-Jenőben plébánia, mellette, *Dienesmonostorán* pedig a Szent-Lélek tiszteletére díszes templom és kolostor állott. Innen egy fejár homokkőből faragott oszlopfő maradt reánk³⁾.

Ezt három oldalon domborművek ékesítik. A középsőn szembenéző szíren látszik, kinek haja két-felől dús fonadékokban omlik alá. Kezeivel egy delfinnek fölfelé kunkorodó farkát tartja. A jobb és baloldalon függélyesen, fej-jel hol lefelé, hol fölfelé elhelyezett halak (*ΙΧΘΥΣ*) láthatók⁴⁾. A XVII. században még állott Boros-Jenő mellett, a Balukánban, egy nagy kéttornyú

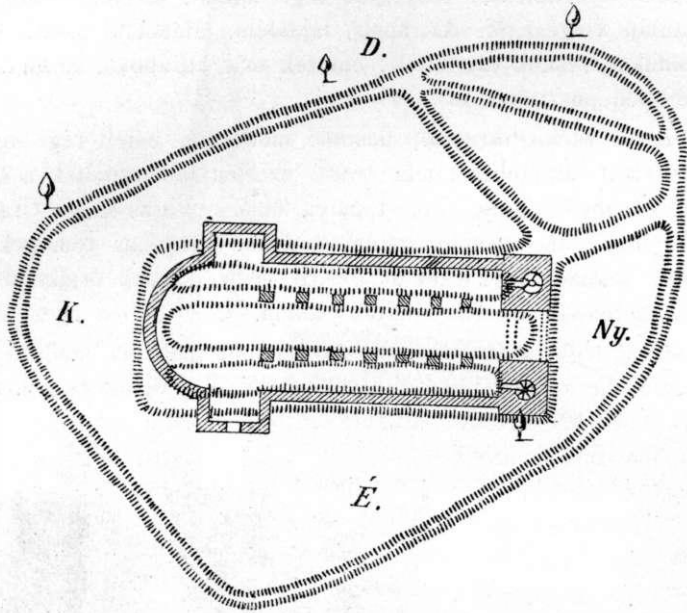

Dienesmonostori oszlopfő.

¹⁾ A fekete-gyarmati anyakönyvekből. — ²⁾ Ennek romjai közt egy XVI. századbeli ostyasütőt találtak, melyet 1823-ig a seprósi g.-kel. templomban őriztek. Az 1848. évi déznai rabláskor elveszett. (*Parcs.* 12.) — ³⁾ *Nemz. mus.* napló, 1878. 10. sz. 75. l. *Atzél* Péter ajándéka. A borosjenői vár restaurálásakor a romok közt találták ugyan; kétségtelen azonban, hogy oda 1652. táján került, midőn a jobbadán reform. erdélyiek az építéshez a szomszéd Dienesmonostor romjait is felhasználták. — Rajzát lásd a mellékletben. —

⁴⁾ Az őskeresztényeknél képeket és szobrokat nem lévén szabad alkalmazni, Jézus isteni küldetését a falakon betűkkel jelezték. E mondatban: „*Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ*“ (Jézus Krisztus, Isten fia, Megváltó) az összeolvasott kezdőbetűk a hal görög nevét (*ἰχθύς*) adták s utóbb a hal képe által jelezték Jézust.

templom¹⁾. Ezt tojásdad alakú sáncz körítette s az árkolások mutatják, hogy egész szabályszerűen volt orientálva. Nyugaton, két torony közt állott a főkapuzat, mely a középső hajóba vezetett. Ettől oszlopsorok különítették el a mellékhajókat, melyeknek féloszlopaiból a már említett egyetlen oszlopfő maradt meg. Ezek tartották a hatalmas keresztboltozatot. A szentély közelében az árkolások, melyek az alapfal kiemelése következtében keletkeztek, kissé szélesebbek s így e helyütt kell keresnünk a kereszthajót. Maga az apsis félkörrel záródott s kétségtelenül altemplom

A diósgyőri monostori templom alaprajza.

volt alatta. A romokat kincskeresők²⁾ úgy össze-vissza turkálták, hogy csak találmányra lehet elkészíteni alaprajzát³⁾. Délfelé újabb sánczolatok vannak, melyek az egykori prépostság épületét jelzik.

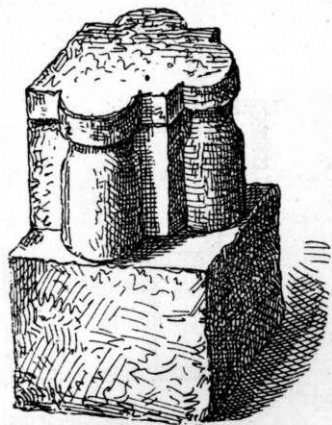
E templom nagy díszét s előkelő alakját már egy 1199. évi oklevél említi⁴⁾. Valószínű, hogy augustinus prépostság volt s hogy II. István idejében alapították. E szerint a vidék legrégebb emlékszerű épülete, még pedig román modorban, mint az ágostonrendiek régebbi templomai egyáltalán.

1) Így beszélt ezt 1804-ben P. Nagy Lászlónak egy 92 éves ember, kinek apja, vagy ennek nagyapja tehát 1652-ben még valóban láthatta a jelentős romokat. (Ardm. tört. kéziratban. V. 108.) — 2) Pl. maga P. Nagy László is, ki 1818. ápr. Plathy kamarái praefectus értesítette, hogy az ásátást megkezdi. (L. kézirati naplóját, 1855. sz.) — 3) Saját laikus fölvétele alapján mellékletem ezt. — 4) Ez a templom az oklevél szerint (Fübián, I. 235—6. és Knaut, Monum. Eccl. Strig. I. 160.) a Körös folyó mellett, a Makra közelében épült s Onth comes fiának kérelmére a király az egyházat »pro elegantioris industriae forma« nekik örökjogon adta.

1344-ben még fennállt, szerzetesei azonban aligha el nem züllöttek, mert a XIV. század elején már csak plébánosa volt Dienesmonostornak s 1502-ben romokban állt¹⁾.

Az *újdéznai* g.-kel. templom régi, románkori építmény alapján áll²⁾, mint azon vidék templomai közül még akárhány. *Fericsén* e század elején a kőtemplom omladékai közt sajátságos — a tudákos hagyomány szerint deák, géta, gót — betűkkel és «hieroglifekkel» ellátott köveket találtak. A pásztorok azonban kereszttekkel vésték tele a köveket s az írásjeleket kipattogtatták³⁾. *Szakácson*, vagy Székácson a régi falu helyén áll még az ú.-n. «török-templom» fala, 3—4 méter magasan. Külön pitvarral van ellátva és szentélye félköríves. A *nagyhalmágyi* egyik régi templom helyén ma g. kath. templom s a másíknak helyén az uraság (Schweiger József) kertjében lugas emelkedik⁴⁾. Közelében⁵⁾ másik épületet találunk, mely egyenlő szárú keresztet ábrázol. Ez volna vármegyénk területén az egyetlen *bizánczi modorú templom*. A kereszt egy-egy szára 27 s a hajók belső szélessége 9 méter. A falak 80 cm. vastagok. A két ág összehajlására fölött kupola büszkélkedett. Keleten volt az apsis és ezzel szemben, nyugaton, a főbejárat. E főbejárat előtt — egy irányban az urad. kertben levő régi templommal — csak 1½ méter széles folyosók közt 4·75 m. széles és 11·5 m. hosszú, nyugatról keletre menő épület állott; valamely udvarház, melyet a későbbi, ízléstelen világban emeltek a templom elé. Halmágyon a XV. században már jelentős számban éltek együtt magyarok és románok; az utóbbiaknak külön vajdájok is volt. Valószínű, hogy ők hozták magukkal a Balkán-feliszigetről az építkezésnek ez alakját, melylyel a vármegyében máshol sehol sem találkozunk. Ma csak a terméskő-alapfalak láthatók még; fölteszszük azonban, hogy a falak burkolva és faragványokkal ékesítve voltak.

Kinn a síkon, a Fejér-Köröstől délre, a pankotai főesperességben helyenként már az *átmeneti román stíl* alkotásai mutatkoznak. Magán Pankotán teljesen föl van tárva az apátság románkori egyháza⁶⁾. Két torony közt, a középső mezőben, hármás betétű főkapu vezetett a főhajóba, melyet jobbra és balra faragott oszlopok választottak el a két mellékhajótól. Ez oszlopok közül az

Pankotai oszloprészlet.

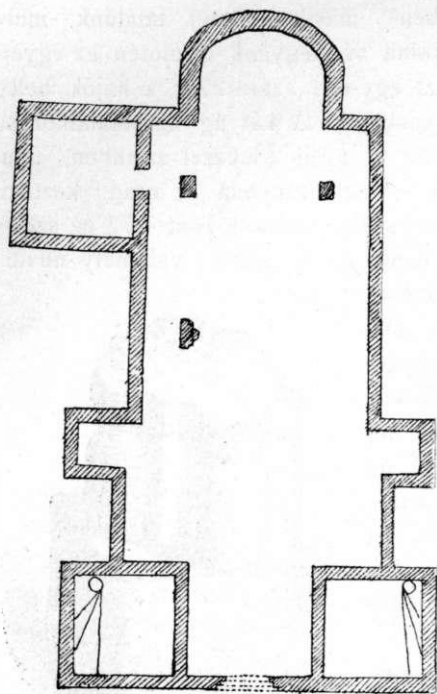
1) *Bunyitay*, II., 412—5. — 2) P. Nagy, Arad (muz. kézirat), V. 161. — 3) U.-o. 199. — 4) Azt az 1877. évi lugosi g.-kath. schematismus (93. l.), ezt a néphagyomány mondja. — 5) Az urad. ügyvéd telkén. — 6) Böven leírtam a *Történ. Értesítő*-ben, 1885., 196—202. l., tervrajzzal.

egyiknek alapzata teljes épségben maradt reánk. Sajátságos, hogy a toronyoktól csekély távolságban mind éjszakon, mind délen kiugrásokat találunk, melyekben kétségtelenül egy-egy oltárt helyeztek el. Rajtok túl keletfelé összébb szűkül a templom falazata, a mi azon hitet kelti föl, hogy az eredetileg ó-román egyház elé csak később, az Anjouk idejében építették a nyugati tágasabb és emlékszerű bejáratot a két toronnyal. A szentély félkör alakú, tágas és nyílt; a sekrestye tőle balra esett.

Pankotai dombormű.

tek s faragott párkányzatokkal és egyéb ékítésekkel voltak ellátva. Az egyik igen szépen, végén két-két visszahajló sarkányfejjel s közepén ko-

A pankotai apátság temploma.

A falak, melyek még 1—2 méterrel emelkednek a felszín fölé, csiszolt kövekből készültek s faragott párkányzatokkal és egyéb ékítésekkel voltak ellátva. Az egyik igen szépen, végén két-két visszahajló sarkányfejjel s közepén koszorúk közt szintén sarkányfejjel díszesített kő valódi műdarab. Magukon a hatféle alakban előforduló téglákon is vannak domborművek s ezek is, egymás ellenében, nyugvó, visszanező állatokat ábrázolnak.

Az egyik toronyban megtalálták egy harang olvadt tömegét s benn a templomban találtak egy ezüst és egy sárgaréz keresztet, a templom védő asszonyát, Szűz Máriát ezüst alapon ábrázoló képet, kő szenteltvíz-tartót, üvegedény-töredékeket, cserép olvasószerkeket stb.; a falakon kívül pedig körülbelül 54 sírt tártak fel idáig, köztük egyetlenegy sírkövet, melynek homorú és domború betűs feliratai azonban két különböző korra utalnak¹⁾. A templomtól délre s attól egy, részben faragott kövekből emelt kerítés által elrekesztve, a kolostor romjai láthatók; ezek közt még ma

is sok a koczkakő. Még odább délre következik az épület-tömeg harmadik, idáig nem bolygatott része, mely valószínűleg a már 1318-ban emlegetett várat foglalta magában²⁾.

¹⁾ A kőlapon csak az első A BS szó (Abbas?) látható világosan; azután még, némi közőkben, OLV SS és lenn egymásba fonódó köröcskék. Ugyanazon lap szélén későbbi, homorú vésettél BELÆ, oldalt pedig POLO áll. A lap hossza 160, szélessége 47, vastagsága 29 cm. — ²⁾ A templom romjait *Madgyaszay* Lajos pankotai pékmester a vármegye és saját költségén ásatta ki s a talált tárgyakat részént a nemzeti

I. Ferencz király a század elején elrendelvén, hogy Pankotán saját költségén emeljenek templomot, kiásták a földből az apátság kolostorának s egyházának romjait, hogy köveit felhasználják a falu közepére tervezett templomhoz, melynek alapkövét 1806. márcz. 5. tették le. 1809-ben a plébániai kert végén levő iskolát is e régi templom köveiből emeltek¹⁾.

A muszkai szőlőhegyen levő *szombolyi* főesperességi templomról csak gyaníthatjuk, hogy szintén románkori volt.

Világoson három templomrom látható. Az egyik Galsa felé, a szőlők közt, valószínűleg az 1528-ban még épen álló g.-kel. szerb templom; a másik, a mostani róm. kath. templom helyén, alkalmasint Síri mezőváros körülárkolt plébánia-temploma; s a harmadik a Bohus-kastély fölött, a várhegyre vivő út mellett, a Mindszentek-kápolnája. Ez utóbbi már az átmeneti román stíl alkotása. Szentélye nem félkörben, hanem háromszor tört ívben záródik s hozzá külső gyámoszlopok járúlnak. Falainak romjai éjszakon és délen 8—9, keleten 2·5 m. magasak. E templomok faragott köveit részént a mostani templomnál, részént egyéb épületeknél használták fel.

Simándon azon a dombon, melyen jelenleg a Török- és Bittó-kúriák állanak, sok magyar középkori tárgyat s épülettörmeléket találnak. Egy, az átmeneti román ízlésben,

a csúcsíves irányhoz már erősen közelítő oszlopfő²⁾ az egyetlen bizonyosság, hogy itt is átmeneti román stílú templom állott, mely semmiesetre sem nélkülözte a külső díszet. A mohácsi vész idején András mester, aradi kanonok, egyúttal simándi plébános is volt; ez állás tehát a jelesebbek közé tartozott.

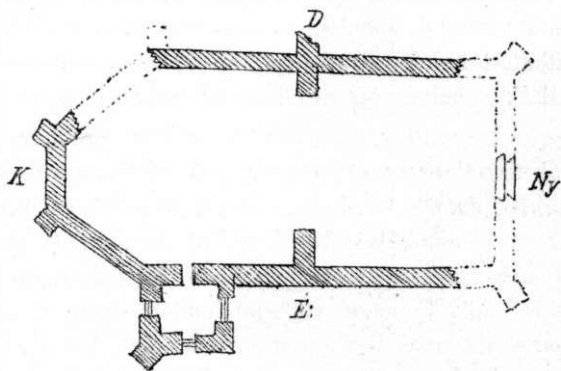
Feltőton a románkori templomnak alapfalai még eléggé jellemzetesek; az alttemplomban, vagyis sírboltban igen sok csontvázat találtak³⁾.

A Szárazértől délre kezdődő Aradvármegyében szintén voltak emlékszerű templomok és pedig többnyire *román stílben* emelve. Az aradit és a lippait királyi felügyelet alatt s nagy műgonddal építették.

muzeumnak, részént az aradi lyceumnak szolgáltatta be. A legszebb faragott kövek azonban még most is a lelet helyén hányódnak s az ügyesen föltárt romok megóvásával senki sem törődik.

1) *Protocollum rerum memorabilium ab exordio erectae capellae Neo-Pankottensis.*

— 2) *Aradi lyceumi régiségtár*, 113. sz. Átmérője 15 cm. A földben 2 méter mélyen találták. — 3) A romok szebb köveit a silingyiai magtárba építették be.

A világosi Mindszentek-kápolnája.

Az aradi prépostság templomának alapjait szent Márton tiszteletére 1135. táján II. Béla tétette le, de csak *Jolánia* királyné, II. András második neje fejezte be 1224-ben. Jolánta atyja a thessalonikai despota ellen vívott harcokban kapott sebeiben halt meg; anyját, a szép Jolántát, 1219-ben vesztette el, mire testvére, a durva, szeszélyes, lusta és gyáva *Róbert*, Courtenay-Conches grófja lett a bizánczi császár¹). Akkor már, midőn ez 1221-ben Magyarországon keresztül utazott, állottak az aradi egyház falai; s az egyszerű fatemplomból, melyben idáig meg kellett húzódnok a prépostnak és kanonokoknak, az istentiszteletet méltóbb helyre lehetett áttenni. A királyné, kétségtelenül ösztönöztette Gottfried és István prépostok által, kik ez időben váltották föl egymást a kir. kancelláriában, 1224-ben, mint láttuk, valóban föl is szenteltette az egyházat.

E templom teljesen ép volt még 1550-ben s óriási méretei által **Verancsics Antal** egri püspök figyelmét is felkeltötte. *Bazilika stílusban* épült; romjai azonban nem maradtak reánk, mert, a mi kevés még fennállhatott belőle, Arad legújabb várának építésekor köveit a várhoz felhasználták s helyét (az aradi ó-vár terén) elegyengették.

A szentély fő oltára, mely előtt öröklámpa égett, *szent Márton* püspök tiszteletére volt szentelve. A mellékoltárok közül kiváló díszszel készült *szent Ágotáé*, kinek karját alkalmasint Apáthy Miklós hozta Nápolyból. Ezt a kanonokok a XV. század derekán a nagyvárad Szent-László-templomba küldték át, hogy jobban biztosítsák a törökök beütései ellen; ott 1443. ápr. 7. nagy robajjal omlott össze a székesegyház egyik tornya, maga alá temetvén szent László fejét, két karját és sz. Ágota karját. Az ezernyi nép, mely a romok elhordásán fáradozott, mindezeket sértetlenül találta meg. A szent ereklyéket azonnal ünnepélyes körmenetben hordozták meg a többi egyházakban²), szent Ágotáét pedig, úgy látszik, visszavitték Aradra, hol 1457-ben már ismét említik «bőkezűen feldíszített» oltarát³). Harmadik oltár volt (1439.) a *szent Mihályé*⁴), a negyedik (1453.) a *Szent-Léleké*⁵), az ötödik pedig (1447.) *szent Péteré*⁶). Mindenik oltárnak külön «rectora» volt, kinek földadatai közé tartozott az illető oltár gondozása.

A főtemplom körül levő temetőben külön kápolnája állott *szent Mihálynak*⁷).

Arad városának harmadik temploma, *szent Péter egyháza*, 1241-ben elpusztult ugyan s azóta falai dűledeztek, tetőzete hiányzott; Mihály aradi prépost azonban 1384. jan. 27. felhatalmazta *Posztóczy* Miklóst, hogy azt saját költségén helyreállítsa s egyházi átokkal fenyegetett mindenkit, ki ebben gátolná⁸).

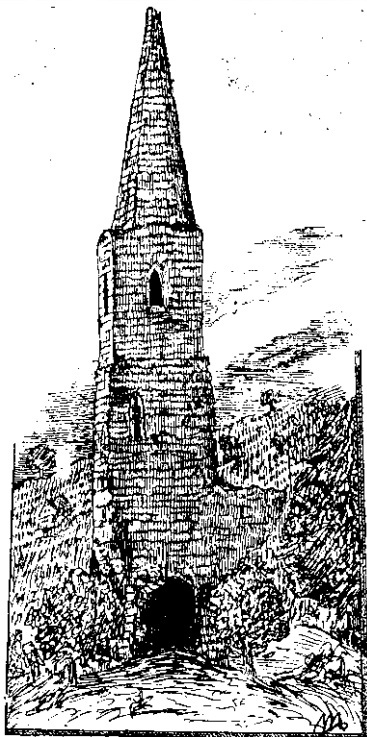
1) *Kugler* Gesch. der Kreuzzüge, 294. — 2) *Ivanich* Pál *Schwandternél* (SS. *Rev. Hung.* II. 1. és 25.), *Keresztury*, *Descr. Cap. Varad.* I. 91. Részletesen *Bunyitay* (I. 265—6.), de sz. Ágota ereklyéjét nem említve. — 3) *Fábián*, I. 257—9. — 4) *Haan-Zsilinszky*, 44, — 5) *U.-o.*, 64. — 6) *Pesty*, A szörényi bánóság, III., 49—50. — 7) *Haan-Zsilinszky*, 37. — 8) *DI.* 7064.

1498-ban e helyett, úgy látszik, egészen új templom épült Aradon *szent Péter és Pál* apostolok tiszteletére, — talán a régi Szent-Péter-egyház helyén. A szükséges fát Ravazdy Péter és Miklós ajándékozták rékasi erdejökből; Ongor János és Országh Lőrincz szödi várkapitánya azonban alvárnagyai által megakadályozta a szállítást¹⁾.

E három, vagy talán négy templom, melyek fölé büszkén emelkedett a prépostsági egyház kettős tornya, egészen városias színezetet adott Aradnak.

Környékén a falvak sűrűn állottak egymás mellett és szinte egybenőttek vele. Templomaik építésmódjáról fogalmat nyujthat a *kovácsi* (kovaszinczi), melynek tekintélyes romjai most is állanak²⁾. A nép török mecsetnek tartja, holott tiszta román ízlésű templom³⁾. A romok között, ásatásközben, koporsót s drágakövekkel és aranyékszerekkel díszített csontvázat is találtak; a nép, mely erről tudósít, számos regét fűz hozzá, mik nem állnak meszsze attól a phantasticus leírástól, melyet róla egy regényíró ad⁴⁾. E templomban 1537. decz. 2. János király is misét hallgatott, miközben az iskolás fiúk buzgón énekeltek: «Gaudete, iterum dico gaudete!»⁵⁾

Aradtól keletre a Maros mellett több emlékszerű templom emelkedett. Így a Maros és annak csolti ága által képezett Háda-szigeten a *biserei apátságé*. A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére emelt s a benedekrendiek által gondozott egyháznak romjai, melyeket egészen a legújabb időkig az aradi prépostság romjaival azonosítottunk⁶⁾, Glogovác délnyugati részén az ér hídjától jobbra

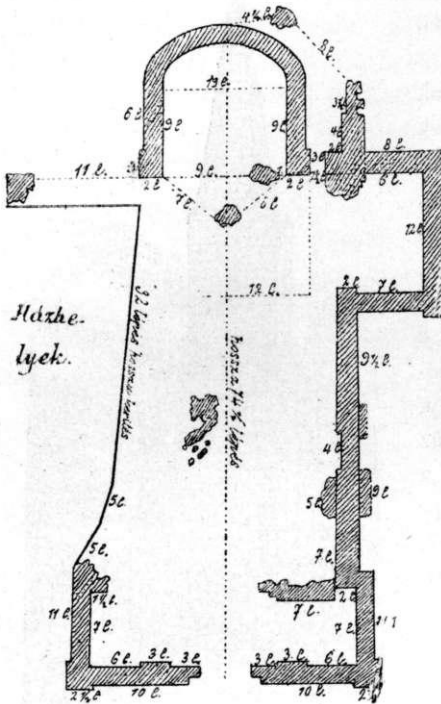
A kovaszinczi templom romjai.

1) Tört. Adatok, II. 379—81. — 2) Rajza és leírása *Kallós* Kálmántól, Vasárn. Újság, 1858., 137. l. 6 m. magas és 2 m. széles nyílás mutatja a főbejáratot, melynél most egész halom képződött a törmelékekből. Az ajtó ívezete a mai földszinttől már 3 méterre kezdődött. A 15 méter magas homlokzatból 76 téglasor-magasan emelkedik a torony, melynek födele is merő téglából van rakva. Alapja nyolczszög; csúca már beomlott. E földel magassága 8—9 s így az egész torony magassága mintegy 30 m. Az ablakok 2—2 m. magasak. — 3) *Vályi* (Magyarorsz. leírása, 1799. — II., 423.) »roppant templomának« romjait s török mecsetét külön említi. — 4) *Dálfy* Albert: Fekete könyv. (Pest, 1847.) — 5) *Szerémy*, 306. — 6) Bővebben leírtam, de mint az aradi prépostság romjait, a *Tört. Értésítőben*, 1882. — 49—52. l., két rajzmelléklettel; és Arad és Vidéke, 1886., 208. sz.

láthatók s első tekintetre a román stílusra figyelmeztetnek. A templom, úgy látszik, ugyanazon kor műve, mely az ócsai templomot is alkotta. Három hajója volt s egy ezt keresztező, mely csak néhány centiméterrel volt kisebb, mint az 57 méter hosszú főhajó. Az északkeleti szögleten egyetlen egy faltömb jelzi az északi kereszthajót. Ennek két végén kelet-felé fülkék emelkedtek, melyek azonban nem sorakoztak egyenesen a

szentélyhez, hanem valószínűleg ajtók választották el attól; az ajtók egy, a szentély külfalaival párhuzamos folyosóra nyíltak, úgy, hogy egy alacsonyabb, fedett folyosón az egész szentélyt meglehetett kerülni. (Lehet különben, hogy az apsis belső félköre az első, ideiglenes templom maradványa). Ezzel esetleg azon hibát háritották el, hogy a mellék hossz-szentélyek bennső zárófalai ne okozzanak sem mire sem használható zugokat, mint a hogy okoztak pl. a közel egykorú ócsai templomnál.

Kapuzata a nyugati, fő homlokzaton volt s jobbról-balról erős tornyok állottak, hatalmas gyámoszlopokkal. Baloldalt a körülbelül 5 méter magas falmaradványon rész látszik, mi a torony feljáratának megvilágítására szolgáló kerek ablaküreg lehetett. Maguk a torony-

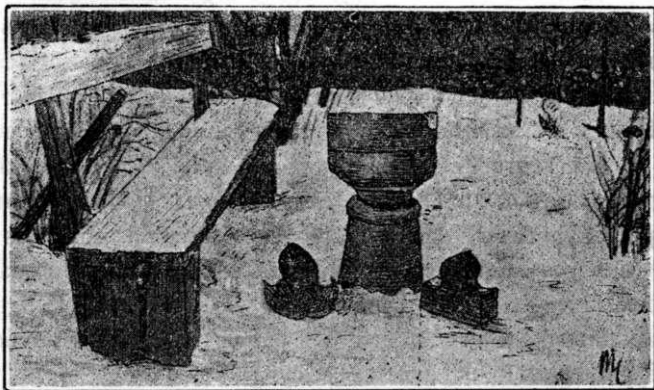

A bizerei (glogováci) templom alaprajza.

csarnokok itt is oly szélesek, mint a nekik megfelelő hajók; s így a magyarországi román templomoknak ezen sajátága itt sem hiányzik. A falak jobbadán milovai homokkőből, a vésett művek többnyire solymos-lippai gránitból készültek. Ez is mutatja, hogy a templom építése körül elfoglalt kőfaragók helyben dolgoztak. A homokkövek mindenütt meg vannak fosztva koczkaő burkolataiktól s pl. a nyugati bejárásnál épült ház falaiból ma is kikandikál három kőlépcső, mely innen került oda. A szomszédban alig is van ház, mely föl nem használta volna az egykor oly díszes templom köveit. Az oszlopoknak egyszerűen szép faragottságára azon töredékekből következtethetünk, melyek most a róm. kath. lelkész kertjében hevernek.

Odább keletre a csicséri Háda-szigetben ismét romokat találunk, melyek inkább várat, mint templomot gyaníttatnak. Közönségesen itt keresik a bizerei apátság romjait; én ezeket, máshol már említett okoknál

fogva, a *szódi vár* dűledékeinek tartom. A falak külső burkolalát több helyütt téglá képezte; a falak közét tört kövekkel töltötték be. Az anyagot jobbadán Szépfalu lakosai hordták el s ma vadszöllő, tüske és bozót fedi a romok nagyobb részét. Legvadabb a nyugati épülettömeg. Ettől keletre kövekkel kirakott kút látható, a sziget legkeletibb részén pedig egy éjszokról délre haladó kötörmelék, melynek hossza 91, szélessége 43 méter. Ez utóbbi jelzi a templom hosszúságát¹⁾. Közeliükben, a mintegy 10 méterre levő Holt-Marosban (a Jerugában, azaz árokban) — a szomszéd csicsérierk elbeszélése szerint — még a múlt század elején két harangot találtak, melyek közül az egyik eltörvén, azt Radokanács Simon csicséri határőr-kapitány 1722-ben újraönttette és szerb felírral látta el²⁾. Oly erősen csengett, hogy a tudatlan lakosok, mérsékelni akarván hangját, a harangot egyszer levették, tejben megfőzték s úgy tették megint vissza.

Faragott kövek a bizerei templomból.

A másik harangot is újra öntötték azóta; fájdalom, a nélkül, hogy felíratát valaki följegyezte volna. Az épület stíljére az eddigi vizsgálatokból nem következtethetünk; valószínű, hogy román modorban készült.

Keleten a Kladovai-völgyben, a XV. században külön kerületet alkotva, hat *Kalodva* feküdt³⁾. A pálosoknak zárdája és Szűz-Máriáról elnevezett temploma, mely kétségkívül a vidék szebb emlékei közé tartozott, a Maros révénél, egy szigeten állott⁴⁾. Az országút közelében, a Maros és a Várhegy alá kanyarodó Holt-Maros közt most is láthatók a kolostor némi maradványai. A remeték konventje működött már 1308-ban is és nagy Lajos, Zsigmond, Szilágyi Mihály, Mátyás stb. több ajándékban részesítette. 1519-ben Véghedy Imre, gyulafejevári kanonok, ároki részjő-

1) *Rács* Károly a Tört. Értesítőben, 1883., 109—111. l., tervrajzzal. Egyebekben *Dragán Gyula* erdész, volt tanítványom, szíves tudósításait használtam. — 2) Az általam is látott összetört harang felírata szerint. — 3) Dl. 24822. NRA. fasc. 957. nro 4. — 4) Dl. 20573., *Fibián*, I. 234—5. Tört. Adattár, II. 426.

szágát olyképen hagyta a kalodvai remetékre, hogy azért örökidőkön át misét mondjanak lelke üdvéért¹⁾. 1528-ban Kalmár Miklós még 4 frtot hagyott a zárdára²⁾. Lippa és Arad eleste (1551—2.) után azonban, úgy látszik, innen is elmenekültek a barátok.

Aradvármegye legszebb városában, *Lippán*, 1325-ben maga Károly-Róbert kezdett új egyházat emelni «az új szent, boldog Lajos³⁾ toulousei püspök és hitvalló tiszteletére, ki atyjával egy testvér, t. i. II. Károly szicíliai király első szülöttje s Mária királynénak, István magyar király leányának, IV. Béla unokájának fia vala, ki fogadásával s öltözetével magát a minorita-barátok rendjébe avatta»⁴⁾. Az egyház gondozásával a király a minoritákat bízta meg, kiknek darócz ruháját viselte az ifjú püspök is. Az építkezést Károly-Róbert fia, nagy Lajos fejezte be⁵⁾, ki az alapítás után egy évvel, 1326. márcz. 5. született s kit Károly szintén nagybátyjának tiszteletére kereszteltetett Lajosnak⁶⁾. Úgy látszik, jelentős jövedelemforrásokat kapott az egyház és kolostor; így pl. a Maroson szállított minden hajótehertől kilenczedet és tizedet szedhettek, sőt készpénzben kétszeresen róhatták ki ezt a szállítóra⁷⁾. Az Anjou-királyok mintegy családi szentélyeik közé számították; így nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné, 1380. ápr. 6. tett végrendeletében drága kövekkel és gyöngyökkel dúsan kirakott arany kelyhet, 1528-ban pedig Kalmár Miklós 3 forintot hagyott a lippai egyháznak⁸⁾. Maga Lajos és Zsigmond király is többször tartózkodott a város falai közt. A XVI. században díszes orgonája is volt a templomnak, melyet 1551. Uleman bég is élvezettel hallgatott⁹⁾. A templom, úgy látszik, jobbadán még ez évben elpusztult; midőn ugyanis Castaldo Lippát ostromolni kezdte, a nyugati oldalról, hol a falak leggyöngébbek voltak, a szent Lajos temploma felé lövetett legerősebben. Uleman a toronyból szemlélte meg a magyar tábornok s onnan intézte a védelmet; a külvárost azonban csakhamar elfoglalták a magyarok s rövid időn a várat is föladták a törökök; a templom teljesen csak a következő évben pusztult el, midőn Aldana cs. parancsnok Lippa főbb épületeit leromboltatta. Ekkor a szerzetesek egy része Radnára menekült át, s ott kezdett építeni egy szerény kis kápolnát. A templom romjai még ma is láthatók Lippán¹⁰⁾.

A plébánia-templom — több oltárral — szent István király tiszteletére épült. Hozzá volt ragasztva, vagy tán külön állott tőle egy-egy kápolna Boldogasszony fogantatásának, szent Mihály főangyalnak és szent

1) *Ruff*, Magyarország. helyr. tört. III. 72. — 2) *Újhelyi-lt.*, fasc. 3. nro 4. — 3) Szent Lajos született 1273-ban, meghalt 1297. aug. 19. — 4) *Márk* krónikája. Fundatio claustris Lypuensis, CXIII. l., a magyar fordítás CIX. l. *Thuróczy*, II. 93. — *Bonfini*, II. tized, 9. könyv. *Katona*, Hist. I., VIII., 529. — 5) V. ö. *Fábián*, I. 121. — 6) *Márk*, CIX. l. — 7) *Kállay-lt.* Tört. Tár, 1884., 18—9. — 8) *Katona*, X. 672. — *Újhelyi-lt.*, fasc. 3. nro 4. — 9) *Istvánfy*, 17. könyv. — 10) *Csanádi schem.* 1880. — 125.

Erzsébetnek dicsőségére. Úgy látszik, külön templomuk volt az apáczáknak, a pálosoknak a Szűz-Máriáról nevezett kolostornak s talán a kórháznak is¹⁾. A görögkeleti szerbeknek 1426. után szintén volt templomuk, úgy, hogy 7—8 templom hirdette Lippán a vallásosságot. Állítólag boszniai francziskánusok vették magukra a Lippával átellenben, a mai radnai egyház helyén alapított kápolna gondozását is. E kápolnát 1520—22. közt 2—300 frt. költséggel egy jámbor özvegyasszony építtette. Az egész 8 m. széles, 18 m. hosszú s 4 m. magas volt³⁾. A szomszéd Solymoson is mutogatják a régi templom helyét⁴⁾.

Odább keleten, a Maros mellett, a *bulcsi apátság* templomának csupán csekély omladékai vannak. A nyugatról keletre vonuló alapfalak körülbelül 80 m. hosszan követhetők s így itt a vidék legnagyobb egyháza állott. Igen tömör, nyolczszögletű szentélyét, melybe római téglák is voltak beakolva, 1871. márcz. 21. rombolták le. Számos faragott kő s oszlop — közöttük egy felíratos⁵⁾ — bizonyítja, hogy a tatárjárás századában, átmeneti román ízlésben épült. 1807. ápr. 30. a romok közt megtalálták azt a harangot, melyet Domokos bulcsi apát szent Mihály tiszteletére 1468-ban öntetett⁶⁾. Néphagyomány szerint a solymosi erdőkben vadászgató Mátyás csak akkor tért ebédelni, ha megszólalt a «bulcsi bika», vagyis az apátság öblös hangú harangja⁷⁾. A mai templomban még most is használnak egy itt talált (kopott, latin felíratú) oltáricsengőt. Maga a benedekrendiek monostora éjszokról délre vonult s ennek közepéhez nyugatról keletre csatlakozott a már említett templom. A legtöbb törmelék most is e két irány keresztezésénél van. A szent romokat sűrű bozót takarja.

Keletfelé nem volt több emlékszerű egyháza Aradnak. A XVIII. század elején Radnától be Erdélyig egyáltalán csak romokat lehetett találni. Soborsintól nyugatra, a Czukorhegy tövében, egy kis kápolna omladozott,

1) Monum. Vatic. I. 5., 64., 67. — Újhelyi-Ist., fasc. 3. nro 4. és fasc. 11. nro 23. (1528—1536. évi végrendeletekben). — 2) 1551. nov. 28. *Martinuzzi* Lippának 4 tornyát ösmerte. (Tört. Tár, 1881., 64.) A kápolnáknak tehát vagy nem volt tornyuk, vagy egybeépültek a főbb templomokkal. — 3) *Dugonics*, Radnai történetek (Szeged, 1810., 8—10. l.). Az 1520. év, mint datum, hibás; de figyelmet érdemel, hogy 1536-ban Lippán egy zárdát Szűz-Máriáról neveztek el (Újhelyi. Ist., fasc. 11. nro 23.) s ez az utóbb Radnára átköltözött ferenczrendieké lehetett. — 4) A Solymosi-völgyben a falutól mintegy 600 méterre látható a templom alapja s a domb alján a temető. »Isten tudja, mikor építették.« »Van annak 300 éve is.« »Dédapjának a dédapja járt abba« válaszolt kérdéseimre vezetőm, a solymosi Iliá Pavel. Odább a Cioka lui Miska átellenében, a Dempuraki tövében, a *Piatra Popi* diorit szikláját mutatta s elbeszélte, hogy hajdanában, a »mikor még a templom is állott« e helyütt a rablók pénzt követeltek a paptól s mert nem adhatott, a sziklaodúba dugták. (A 7 méter magas sziklában, mely épen a patak mellett emelkedik, csak 30—40 cm. széles az odú nyílása.) — 5) Az értelmetlenül másolt, 116 cm. hosszú gránit-oszlop felírata: »MA-ETIS-ONI-CAS-NA-CPA-LAIK-AMPA-NTON.« (*Márki*: Aradtól Petrozsényig, 19. l.) —

6) Felírata: „Dominicus Abbas ^{in gr} ~~archael~~ † Anno DD. M. CCCLXVIII.“ Jelenleg a temesvári seminarium tornyában van. Súlya 235 kgr. — 7) *Tört. Adattár*, II. 378.

melyben, az oláhok szerint, csodák történtek¹⁾. Már akkor helyre akarta állíttatni az épületet az aradi sótárnok, e szándék azonban csak 1812. teljesedett. A nép ma is azt hiszi, hogy a kis kápolna régi ablakai lőrések voltak a török időkben s hogy hajdanában keresztalakja volt. Régiségét ma csak az előtte álló gyönyörű két tölgy sejteti²⁾.

Nyugaton, a *Temesközben*, kétségkívül legszebb templom lehetett az *eperjesi apátság* «fejér egyháza», valószínűleg ó-román ízlésben, mert már a XII. század első felében említik; azonban még romjai sem maradtak reánk. Fellak, Kerekegyház, Monostor és Sződi plébániai templomai — papjaik 1333. évi jövedelmeiről ítélve — előkelők voltak. *Hodos* egyházáról már 1135. táján tesznek említést. De csak a szomszédságában levő *bodrogi* g.-kel. bazilita-kolostor templomának tornya látta a még fennlevő épületek közül a középkort. Jaksics István és Márk, Jagostin ó-szerbiai városból 1200 harcossal menekülvén, e vidéken több templomot építtetett az óhitűek számára. A bodrogi 1465-ben készült el. Még áll az átmeneti román ízlésben tartott «Jaksics-torony,» s déli oldalán látható a Jaksicsok egykorú címere: egy gyalog és egy lovas vitéz, kivont kardjaik hegyén levágott török fővel. A kolostort a múlt században ragasztották hozzá. Múlt századbéli a különálló s keresztalakú templom is³⁾. A templom némely szentedénye azonban még a XVI. századból való. Így 1523-ból egy talpas szenteltkenyértartó, vert ezüsből; egy amphora a 12 apostol s az evangelisták domborképével, középuitt a sárkányölő szent Györggyel; egy kisebb aranyozott ezüst kereszt, filigrán munkákkal, melyek drágaköves és retesszománczos keretbe zárt képeket tartalmaznak Jézus életéből; végre egy gyönyörű művű, talpas, drágaköves ezüst kereszt, Jézus életéből vett miniature-festményekkel⁴⁾. A Jaksicsok nagy szent Vazúl szerzeteseit telepítették meg Hodoson, mely a mai Bodrog pusztája. A török hódoltság idején ismételve leégett a kolostor, lakói elszéledtek, okirataikat elvesztették; az 1749. júl. 21. Karloviczon tartott nemzeti zsinat azonban bizonyosságot tett róla, hogy a templom és zárda emberemlékezetet meghaladó idők óta a baziliták rendjére volt bízva⁵⁾.

Néhol kis helyeken álltak díszes templomok. Pl. *Háromoltárom*, ha csak a pogánykorra nem gondolunk, nevét háromoltárú templomától vehette. Azonban a plébániák közül — e vidéken — csak kevésnek romjait ösmerjük. Mutogatják még — Pécska mellett — a papiakat. — 1725-

1) A csanádi püsp. lt. *Tört. Adattár*, II. 39—42. — 2) A mai 10 m. hosszú kápolnához keletfelé egy 4.34 m. hosszú, félköríves boltozott s keskeny ablakai fölött félköríves ékítésű kis keresztelő kápolna állott még 1872. is; ezt azonban a bérlő elhányatta s köveit épen nem kegyeletes célokra használta. — 3) *Zsivkovics* Kornél (1853—1886.) bodrogi volt archimandrita szíves értesítése. — 4) Ezen tárgyakat *Metianu* János aradi g.-kel. püspök úr meghívására és társaságában *Zsivkovics* apátúr és egy szerzetes volt szíves bemutatni. — 5) A *hodos-bodrogi* zárda frattárából. Másolatát *Metianu* János püspök úr ó mga volt szíves megküldeni. Nem lehetetlen, hogy Hodos hussita hely volt.

ben tekintélyes romjai állottak a szélső-csúlai egyháznak¹⁾, melynek helyét most is Biszerikuczának (templomocskának) nevezi a nép. Keleten természet-falmaradvány jelzi a hajdani kerek apsist s nyugaton is vannak omladékok. A hajó hossza 17, szélessége 8 méter. Egy nagy gránitkoczkát most is tüzelőül használnak a pásztorok²⁾. A templomhelyek emlékét ma is őrzi a nép; egészben véve azonban a XVI. század végén már igen szomorú volt a Pécsktől Pálüléséig terjedő síkság képe. Egy azonkorbeli történetíró szerint³⁾ «csak itt-ott láthatni, a hajdani népesség jelei gyanánt, *magas templomokat*; de ezek is a vadak odúi ma s a hajdan igen vallásos helyek most nemcsak az emberektől, hanem az istenektől is elvannak hagyatva».

II. Világi építkezés.

A világi építmények közül ezentúl a *várakra* fordítottak minden gondot. Róluk a 107—131. lapon szoltam. Itt csupán arra akarok felhívni a figyelmet, hogy a XV. századon erről ezek is mind több műgonddal készültek.

Hunyadi János, Vajda-Hunyaddal egyidőben, *Solymos* várának építését, vagy inkább czélszerű átalakítását is elrendelte⁴⁾. Az építkezésekre Keszty Balázs deák és Nádaszy János várnagyok ügyeltek föl. A régibb épületek korai csúcsíves, az újabbak renaissance-ízlésben készültek. A vár szabálytalan négyszögébe délkeleten félköríves kapu vezetett⁵⁾, s e kaputól jobbra és balra a keleti és déli arcvonallal párhuzamos külső udvar csatlakozott. Ennek homokkőből korai gót modorban faragott kapuzatán még most is láthatók a felvonóhid sarkvasai s előtte, a sánczban, a hatalmas oszlopok, melyekre a hídát leeresztették. Hatszögű zömtornya, mely alatt kapu volt, 18—20 m. magasan még áll s felül 6 alacsony, de teljesen csúcsíves ablakkal van ellátva. A másik, négyszögű (27 m. magas) tornyon, melynek sarkai faragott kövek, az ablakok félkörívesek. A lakóházak közül a fő palota egyemeletes és 20 méter magas volt, ablakai hatalmas nagyok, tágívezetűek, renaissance-modorúak s a szobák és termek magasak, tágasak lehettek. Legépebb része a belső udvarban «Izabella királyné erkélye», egyszerű, renaissance-betéttel. Két ablak belső falain még láthatók az egykori festés nyomai. A falakról azonban általában már lehullott a vakolat s mindenütt kilátszanak a durva terméskövek. A főépület magas tűzfalal és zsendelyfödéllel volt ellátva. Az erkély előtt, az udvar közepén, víztartó-medence, talán szökőkút állott; a nép természete-

1) *Haring, Kaiser és Hautemont*: Der Temesvárer Banat. (Térkép. Kiadta *Szentkláray*, Száz év Délmagyarország történetéből, »A« alatt.) — 2) *Márki*, Csála és vára, 5—6. — 3) *Szamosközy Tört. Munk.* III. 320. — 4) *DI.* 19274. — 5) *Wattay* Ferencz, ki 1604-ben török fogságában, emlékezetből rajzolta le Solymost (az akad. kéziratárból a II. kötetben fac-similében közölt) kezdetleges képén félköríves kaput tüntet föl. A romok is ezt mutatják.

tesen azt hiszi, hogy ez is összeköttetésben állt a Marossal. Csodás dolgokat mesélnek a tágas, de jobbadán beomlott pinczékről is. A vár fénykora Bánffy Miklós és Izabella királyné ott-tartózkodásának idejére eshetett.

Lakópalota volt a csálai várban is; Ország Sebestyénnek (1486.), *Ország Lőrincz*nek, *Pathócsy Bertalan*nak, *Haraszthy Ferencz*nek (1500—1539.) jeles palotáik, vagyis kőházaik álltak Belső-Csálában, még pedig szabályosan faragott kövekből építve, párkánnyal ellátva, renaissance-modorban.

Oly várak, melyekben — mint pl. a lippaiban, sződiben, zádorlakiban, világosiban stb. — az uraság bennlakott, kétségkívül nagyobb gondot fordítottak az építkezésnél úgy a szépségre, mint a kényelemre. A világosi és pankotai romok közt már kályhacserepeket is találtak s még szebb domborműrészeket a nadabi várban. Emelték az épületek díszét a házakon és templomokon alkalmazott ablakok is. A mai Ötvenest 1471-ben Ötvenablakának írták; valószínű, hogy nevét a Szeri Póság udvarházának üveglakaitól vette. A pankotai apátság romjai közt olvadt üveget találtak; s általán kétségtelen, hogy a hol a kályhát alkalmazták, azt a másik fényűzést is megengedték maguknak az urak, hogy ablakikat beüvegeztessék. 1528-ban Kalmár Miklós lippai polgár három ajtón kívül kisebb szobáját egy, a pincze fölött lévő nagyobbat három, s a húsfüstölő pincze fölött lévő egy kőpárkányos ablakkal láttatta el, sőt a padláson is vágatott egyet; mindezt összesen hét forintért¹⁾.

A díszítés leghatásosabb módja természetesen a festés és a kőfaragás volt.

III. Képirás és képfaragás.

A képirás és képfaragás terjedt voltára első sorban a templomok nagy számából kell következtetnünk. Vadászon Krisztus, Szent-Kereszten és Siriben a Szent-Kereszt, Dienesmonostoron a Szent-Lélek képe, Aradon, Kalodván, Fekete-Gyarmaton, Bizerén, Bulcson, Pankotán és Szent-Márián Szűz-Mária, szent Albert, András, Demeter, Dénes, István (Szent-Király), Iván, János, Margit, Miklós, Pál, Péter és Tamás a róluk nevezett helységekben, szent Ágota Aradon, György Szent-Györgyben és Fekete-Gyarmaton, szent Imre Basarágon, szent Márton Aradon és Bulcson, szent Mihály Aradon és Szent-Mihályon, sz. Bereczk Szintén, sz. Tivadar Csorbán, szent Miklós a róla nevezett helyen és Vizesen, szent Péter és Pál Aradon több-kevesebb művészettel volt ábrázolva. Milyenek lehettek, arról néhány freskó-maradvány adhat fölvilágosítást. *Fekete-Gyarmaton* egy bemeszelt és csak 1889-ben megsemmisített freskó²⁾ két jelenetet ábrázolt. Az egyik

¹⁾ *Újhelyi*-It. III. 3. — ²⁾ 1862-ben a templom-hajó déli oldalán, az újítások alkalmával talált képet *Kallós Kálmán*, utóbb aradi gymn. rajztanár († 1877. decz. 26.) lemásolta s az ő rajza nyomán ösmertette *Romer* (Régi falképek Magyarországon, 108.) e freskót,

képen Szűz-Mária trónon ül, ölében a gyermek Jézussal. Mögötte a jóságos tekintetű szent Anna áll s kezeit a tőle jobbra és balra álló két más Mária fejére teszi. A baloldali Mária viszont négy leánya fején nyugtatja kezeit; a jobboldali Mária előtt két kis leány áll, kik egy könyvből olvasnak, míg a másik csoportban négynek van két könyve. Az arcok általában szelídséget és szenteséget mutatnak; a csoportosítás ügyes, a rajzolásban arány, a színezésben élénkség mutatkozik s a távlat sem hibás.

E képtől keret választotta el szent György vitézségének ábrázolását. A Diocletianus idejében élt hősről, ki 303-ban halt vértanú-halált, a XIII. század végén jött forgalomba az a legenda¹⁾, hogy megölt egy sárkányt, mely Cleodolinde királyleányt el akarta nyelni. A képen magán a sárkány nem látszik; de látszik az imádkozó királyleány, kinek fején a szentek koronája ragyog. Az előtérben szent György sallangos, fejr lován, baljával veres pajzsot szorítván melléhez, keztyűs jobbában tartott lándzsájával épen átszúrta a szörnyet. Az ifjú, szőke hőst, ki német lovagruhában, kengyel nélkül, de nyeregben ül lován, a háttérben álló kerített város egyik ablakából az áldozatra szánt leány koronás szülői, szívszorongva nézik. A hősnék alakja nem hat ugyan reánk oly élénken, mint a középkori magyar művészet legragyogóbb emléke, a Kolozsvár-testvérektől Prágában fennmaradt Szent-György-szobor²⁾; azonban ez sincs élet és erő híján s legjobb freskóink közé sorozhatjuk. Feliratok sem hiányzanak a képről és a kép alól. A mennyre a bizonytalan másolatból kibetűzni lehet, magán a festményen ez állott: „Do(mine c̄rau)di (orati)onem m(eam)“: (Uram, hallgasd meg könyörgésemet!). Az egész kép alatt, középtűt: „(In hono)rem b(ea)te m(atri)s b(ea)te m(arie) v(ir)gini)s fi(eri fe)cit Dyonis(i)us veer» (s még 2—3 szó). Azaz: «A boldog Mária szűz boldog anyjának tiszteletére készítette *Vér Dénes*». Tőle jobbra, hibás egyeztetéssel: «Non omnes sunt sanus» (Nem mindenki okos). A baloldali részből csak egyes szókat lehet megérteni. Az utolsó három, »*Egidius de des*«, úgy látszik, a festő nevét s a kép alatt középtűt levő, 1767 a festés évét jelenti. E szerint e freskót 1467-ben *Dézsy Egyed* által *Vér Dénes* festtette s így egy új festő és egy új műbarát nevével ösmerkedtünk meg³⁾.

melynek bemeszelését 1889-ben elrendelte az egyh. hatóság. Mivel azonban e festéken nem maradt meg a méz, a kellő felügyelet nélkül hagyott kőműves egészen a tégláig leverte az egész vakolatot s nagyon örült azután, hogy az új vakolaton pompásan megállt a méz. A freskó rajzát, melylyel özv. *Kallós Kálmán*né s leánya, *Zachariásné-Kallós Ilona* úrnők voltak szívesek megajándékozni, e könyvhöz melléklém. Kár, hogy e felirat hibásan volt másolva; megsemmisülvén az eredeti, kijavítására ma nem is gondolhatunk.

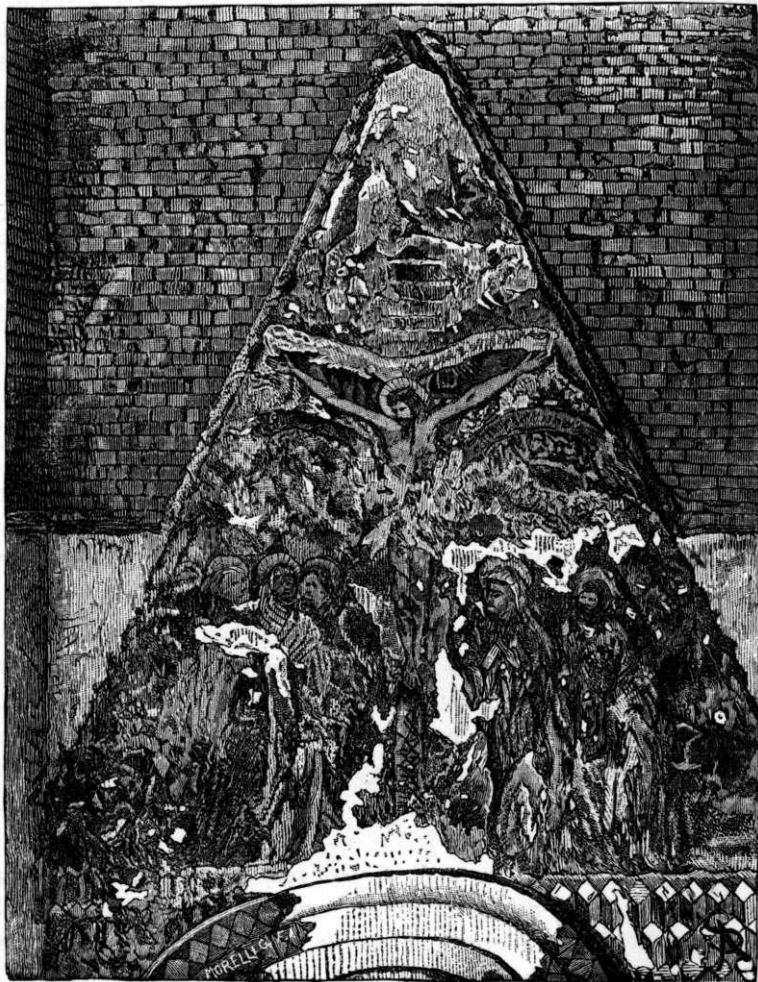
1) *Voragine* Jakab Legenda aureájában. — 2) Ennek rajza: Archaeol. Ért. VIII., 203. és 205. — 3) *Vér Dénes* atyjafia lehetett Andrásnak. A szomszédban — oklevelek szerint — már a XV. században is birtokosok voltak a Vérek; gyarmati birtokukról azonban e korból még nem tudok. Figyelmet érdemel azonban, hogy 1651-ben mint ősi, öröklött javukat említik azt (Erdélyi *Lib. Reg.* XXIV., 223.b., és XXV., 512—3.) »Középkori freskók

Vadászon a mai hely. hitv. templom félkör alakjában záródó, nyugati bejárása fölött szintén van egy félig-meddig bemeszelt, s az eléje épített új torony által szinte eltakart freskó¹⁾, melybe 1—2 nagy lyukat vágtak, hogy a torony gerendáit megerősíthessék s egyébként sem kímélték, *kivált XIX. században*. A festmény, már eredetileg kitéve a szabad levegő, eső és vihar hatásának, megfakult ugyan, némi gonddal és költséggel azonban könnyen ki lehetne javítani s addig is deszkaburkolattal kell ellátni, hogy a még meglevő részek ne menjenek tönkre²⁾. A kép a keresztfán függő Jézust ábrázolja, a háttérben az Atya-Istennel, feje fölött pedig a Szent-Lélekkal. A Jézus feje körül repdeső angyalok egy, most már elmosódott felíratú szalagot tartanak. A kereszt jobboldalán két szentasszony vigasztalja a kesergő Szűz-Máriát, míg oldalt térdeit meghajtva s fejét jobbvállára csüggesztve szomorkodik egy férfiú. Bal felől két apostol áll, míg a harmadik térdenállva, fejét jobboldalra hajtva könyez Urának kínos halálán. A tárgy fennsége, a csoportosítás, a helyzet természetessége, a kép meggondoltsága, s technikájának fejlettsége a közönséges vidéki templomok freskófestőinek színvonalán felül álló mester kezére enged következtetni.

A *sarándi* határban is lehetett még látni e század első harmadában több régi épület alapját s festett falromot³⁾ s megtörténhetik, hogy bővebb kutatás növelni fogja még a megyénkben fennmaradt freskók számát. Arra, hogy fára, vagy talán épen vászonra festett középkori képekre bukkanjunk, semmi reményünk többé. Nem annyira a török, mint inkább a reformatio-nak a képmádástól való aggodalma pusztította el ezeket. Borbély Györgyről, Lippa, Facsét és Tótváradja elfoglalójáról, emlékezetben maradt⁴⁾, megyénkben» című cikkemben (Aradi Közlöny, 1886. 38. sz.) még abban a hitben voltam, hogy a freskó a templommal egykorú. Ez állítást, mióta az évszám (1467) ismeretes, többé nem lehet védeni. Magának az évszámnak arabszámjegyekkel való írása későbbi lehet; de nem közönyös ez ügyben, hogy Vér András 1493. évi menedéklevele is arab számjeggyel van jelezve.

1) A 457. lapon levő rajzot, fiának fénykép-fölvétele után, *Somogyi* Ágoston, aradi polg. isk. rajztanár készítette, s a kép felső és alsó részét úgy állította egybe, a mint a közbeeső deszkapadlás odahelyezése előtt eredetileg festve volt. A rajzon levő fejr foltocskák azt mutatják, hogy ott még nincs levakarva a festményt fedő vakolat; a fekete pontok pedig azok a bevágások, miket a végből tettek, hogy a vakolat megálljon a freskón. A kép felső részén a torony tégláiról le van szedve, az alsón ellenben még látható a vakolat. A fényképet a szűk és sötét toronyban csak magnesium-világítás mellett lehetett fölvenni. Azért olyan homályos, mert az árnyékolás a festésnél is igen gyöngye s az egyes részleteket csakis a színek különfélesége emeli ki. — A freskó feliratai rendkívül elmosódtak; a mit a jobboldali szalagon még látni lehet, a 458. lapon levő vázlat mutatja. *Haydu* Elek lelkész különben már mozgalmat indított a templom és fresko helyreállítására. V. ö. *Bunyitay*, III. 477—8., *Márki*, Aradi Közlöny, 1886., 38. sz. s *Lóczy* Lajos, *Király* Pál és *Somogyi* Ágoston tanárok hozzám intézett tudósításait. — 2) Ezt *Haydu* Elek ev. ref. lelkész kérelmére és saját fölterjesztésemre a műemlékek orsz. bizottsága el is rendelte. — 3) *Fábián*, II. (kézirát), 122. — 4) *M. Tört. Tár*, 1877. XXII. 269.

hogy Székely Mózés idejében a kolozsvári jezsuiták templomának feldúlásakor «az faképeknek ez vette fejöket, hazavitte és káposztáshust főzött az tüzénél». Az aradi műemlékekkel is aligha bánt kíméletesebben. De hiszen a múlt század végén, 1767 után is megtörtént, hogy tiszteletes Szilágyi János vadász i elkész uram (1767—1797.) lefaragatta a vadász i

A vadász i freskó.

templomban sok közül¹⁾ még egyedül magmaradt szobrot, mely a torony belső, keleti oldalán foglalt helyet s mely valamely szentet ábrázolt²⁾. A templomok tele voltak kisebb-nagyobb szobrokkal, szentek s a pokol hatal-

1) »Templomunk régibb része — írja a vadász i ref. egyház anyakönyve — mint most is (1832.) látszik és a még most is élő öregektől tudatik, vak ablakokkal (?), faragott és festett képekkel volt teljes.« — 2) *Dávidházy* János ágyai pap szerint »Molok« volt aláírva. Román ízlésű templomokban — az Isten hatalma előtt való megalázkodás jeléül —

mainak, állatoknak, virágoknak stb. ábrázolásával. Világosan egy gazda a szántóföldeken sokáig használt boronanyomatéknak egy kőből faragott kecskét, mely valamely románizlésű templomban állhatott valaha. Nyoma veszett annyi százzal együtt. Pedig a hogy úton, útfélen találunk manap keresteket, kezdetleges szobrokat stb., úgy nem hiányoztak ezek a középkorban sem. Így 1506-ban II. Ulászló vizsgálatra utasította a csanádi káptalan Jaksics Demeter és Péter ellen, mivel az özvegy Dóczynénak és özvegy Vizesynénak Vizes faluhoz tartozó Ősvilághalmateleke, Boroshalmateleke és Sásszerteleke pusztáikon jobbágyaikkal kiásatták *szent Miklós püspök határszobrát* s Vizes nagy részét elfoglalták¹⁾. 1518-ban az aradi káptalan folytatta a vizsgálatot²⁾, melynek eredménye ösmeretlen.

Felírtos szalag a vadászi freskóról.

Az egyes templomainkban a renaissance korából őrzött képek csak újabb időkben kerültek Aradvármegyébe. Így a zarándi Ajtósról származott *Dürer* Albrecht-től Szent-Mártonban Krisztus fölfeszítettése, fára festve, 56 alakkal. Az egyik poroszló a félig megdőntött kereszthez szegezi Jézus egyik kezét, a másik balkezét erősíti a kereszthez s a harmadik durván kötözi meg lábait. A jelenlevő sokaság a legkülönbözőbb indulatok közt nézi ez eseményt. Jézus keresztje mögött megkötözve, szorongva ül a két lator, kiknek keresztjei már be vannak ásva. A távolban Jeruzsálem látszik³⁾. — A radnai templomban is van Ráfael iskolájából származó Krisztusfej és — már a XVII. századból — Carlo *Dolci*től (1616—1686) egy Annunciatio-kép⁴⁾.

Úgy látszik, az *üvegre való festést* sem hanyagolták el, pedig erre nem-igen volt szükség a román ízlésű templomoknál. A halmágyi Sortok legdélnyugatibb kúpalakú ormán a romok közt üvegfestmények töredékeit találták. A pankotai apátság romjai közt, állítólag, szintén.

alkalmazták ugyan szörnyek és vadállatok képeit, de pogányistenek ábrázolásától óvakodtak. Talán a reformatio korában, gúnyból karczolták alá azon nevet. 1832. évi (u.-o.) feljegyzés szerint a 91 éves *Albert* Mihály még emlékezett e szoborra.

1) Dl. 21525. — 2) Dl. 21990. — 3) A deszka négyhelyütt megrepedt s fölhajlott. Hossza 75, széle 65 cm. *Dürer* ismert monogramja itt művészi fogással készült. A Krisztus kezébe vert szeg és árnyék A, a kalapács T betűt (Thürer) ábrázol. A képet a gr. Wenckheim-család ajándékozta a szentmártoni templomnak. Lemásoltatását már 1882. elrendelte a békésmegyei muzeum; a dolog azonban, úgy látszik, abban maradt. — 4) E két utóbbit 1889-ben *Moretti* restaurálta.

IV. Zene.

A *zenét* művelték mind az egyházban, mind a közéletben. Az egyházi éneket nagyobb templomokban, pl. a lippaiban, orgonával kísérték. Az első ismert *organista* Bácsanyay András, kit 1486-ban Ramocsaházy Albert torontáli főesperes és csanádi kanonok Kállay Jánosnak a kaszaperegi parochiához való kinevezésre ajánlott¹⁾. 1537. decz. 2. János király énekes misét hallgatott a kovászi (kovaszinczi) templomban²⁾. A világi dalokat, mint láttuk, hegedű-, illetőleg *tambura-szó* mellett³⁾ adták elő. 1514. május 26. Nagylaknál, a Balogh Istvánon, Dósa egyik hadnagyán nyert könnyű győzelem után, az Aradban is birtokos Jaksicsok aradi vendégei, Ravazdy, Szokoly stb. *hegedű* és *bodzasípok* hangjainál mulattak, daloltak³⁾. 1487-ből egy *Flótás* nevű kovászi jobbágyot ismerünk⁴⁾. Az énekesekről a következő fejezetben lesz szó.

1) *Kaprinay-kéziratok*, B. in 4-to, T. 135. — 2) *Szerény*, 306. — 3) *Szilády*, Régi m. költők, III. 409. A XV. század végén még a cigányok is *kobzokon játszottak*. (Századok, 1874., 81.) A vonó (lengyel) hegedű e korban még nem terjedt el. — 4) *Márki*, Dósa György, 119. — 5) *Dz.* 19274.

XXIV. KÖZMŰVELTSÉG.

Tanügy. Káptalani iskola. A külföldi egyetemek látogatása. A lipppai deákiskola. Királyi kancellárok. Mesterek és deákok. Nyelvemlékek. Szónoklat. Igriczek és költők. Tudósok. Codex-írás és sajtó.

Aradvármegyében az iskolázás ügye egyidős az aradi főesperesség alapításával. Oly régi tehát, mint maga a kereszténység. Aradvármegye első főesperese, kinek nevét biztosan nem tudjuk, iskolázott és magyarul tudó férfi volt, kit maga szent Gellért állított a kerület élére. Az első századokban papnövelő-intézetek nem lévén, olvasni és énekelni tudó s az elemi ösmeretekben jártas papok kiképzéséről első sorban a főesperesnek kellett gondoskodnia. Az aradi főesperes azonban rendesen Csanádon, a zomboly-pankotai Egerben, a köleséri pedig Váradon tartózkodott s így a nagyszámú plébániák betöltésére valószínűleg nem is magában a megyében nevelték a papokat.

A XII. század közepétől kezdve azonban kétségtelenül magában a vármegyében, Aradon is volt már *deákiskola*, mert hiszen ez egyetlen káptalan mellől sem hiányzott. Az iskola élén, mint mindenütt, az olvasókanonok állott, s mellette kivált az éneklő-kanonoknak volt fontos feladata. Az első lectorok neveivel csak a XIII. században találkozunk; így *Isvánéval* 1247-ben, *Fülöpével* 1267-ben. A cantorok közül először *Pált* említik 1269-ből. Utódaikat, mint általán az ú. n. mesterkanonokokat, az első aradi középiskola tanárainak kell tekintenünk, kik reggel nyelvtanra, délben szónoklatra és gondolkodásra, délután pedig latin szavalásra tanították a papnövendékeket s talán más, önként vállalkozókat. Hetenkint egyszer rendesen zene-órákat is adtak. A növendékpapok közül névszerént csak kettőt ismerünk; ezek *Fakab* és *Miklós*, 1330-ból¹⁾. A karbeli pap (sacerdos chori), milyen pl. *Fános* 1331-ben²⁾, valószínűleg a lectorok és cantorok helyettesítője volt.

Az aradi *káptalani iskola* egyébként jelentéktelen lehetett, mert hiszen plébánosok nevelésére alig nyílhatott alkalma, ez a püspökségek káptalanainak feladata lévén. Az aradi káptalan fennállása óta ismert 162 kanonok közt sokan mint lectorok, custosok és cantorok is viselték a

¹⁾ *Hazai-okl.* 307. és *Zichy-okm.* I. 336. — ²⁾ *Zichy-okm.* I. 375.

Johannes de Hungaria
 Regni Hungarie Subdicator
 Michael Hilary de Horegky Elizabeth
 Regni Hungarie Subdicator
 Mathias Rex Ladislaus de Hungaria
 Johannes Comes
 de Namspa
 Georgius de good fustis franciscus Zuj
 de spotus e dominus albony de chomart p

franciscus de barasthy
 manu sua

Johannes comes e regnator p manu sua
 Stephanus de bathor Comes temeschenis manu sua
 Andreas de bathor petrus de perin manu
 manu sua

Johannes de bathor
 manu sua
 Johannes de bathor
 manu sua

«mester» czímet s így kétségkívül főbb iskolákat is látogattak, kik a tanultság terjesztésére sokat tehettek. Ilyen *Bessenyődy Ferencz* mester, lector (1510.), *Bodonyi Mihály* mester, lector (1441.), *Ferencz* mester, a Szent-Mihály-kápolna rectora (1421—1439.), *György* mester, cantor, majd lector (1335—1398.), *István* mester, custos (1438—1448.), *Jakab* mester, lector (1359.), *Kenderessy Pál* mester, lector (1500—1522.), *Orody Pál* mester, lector (1491.), *Somlyay László* mester, lector (1481—89.), *Somlyay Mihály* mester, lector (1489—1491.), *Toronyi Kelemen* lector, az egyházjog doctora (1495—6.), *Vitus* mester, cantor, majd lector, (1420—1426.) stb.

A nagyszámú apátságok és kolostorok szintén terjesztették az írás és olvasás mesterségét; s több, mint valószínű, hogy minden ily helyen s hogy a legtöbb plébánián fennállott a *népiskolák* egy neme. Hiszen a tanítással különösen foglalkozó benedek- és ágoston-rendűeknek több társasházuk volt e vidéken. Bulcs, Bizere, Pankota benedekrendi apátság, Dienesmonostora ágostonrendi prépostság lévén, iskola nélkül sem maradhatott. 1325-ben Károly-Róbert Lippán letelepítvén a minoritákat, ezzel az iskolaügynek is újabb lendületet adott. A XVI. század elején Lippán latin iskolájuk volt a minoritáknak¹⁾ s itt tanult szegedi *Kis István* is, utóbb e vidék reformatora. A lippai iskoláról alább (464. l.) lesz szó.

De nem minden ifjú érte be azzal a kiképeztetéssel, a mit itthon, vagy Csanád, Eger s Nagyvárad középiskoláján, esetleg Veszprém, vagy, az Anjouk korán túl, Pécs, Buda és Pozsony főiskoláján nyerhetett. Néhányan és pedig világi urak is, a külföld egyetemeit szintén fölkeresték. 1175-ben 3 más magyar papnövendékkal együtt *Párisban* tanult a kétségkívül zarándmegyei *Bethlen* nevezetű ifjú. Szülei gazdag ajándékok küldése által kötelezték le iránta a monostor szerzeteseit; két selyem misemondó ruhát, egy kehely készítéséhez elegendő aranyat és ezüstöt s az épülőfélben levő monostorhoz való kövek hordására egy fejer lovat küldvén. Az ifjú azonban még ez évben elhunyt s a tournayi püspök, valószínűleg az egyetem rectora, mind III. Béla királyt, mind a szülőket értesítette, hogy utána adósság nem maradt²⁾. — Rokona lehetett Apa comes egyik fia, *Gergely*, ki a hódtavi harcban tűnt ki s kit 1284-ben mint mestert, azaz mint főiskolát végzett egyént említ Izabella királyné, ki őt Varsándal ajándékozta meg³⁾. 1291—4-ben *Apáthy* (?) Miklós aradi prépost Mária királyné segítségével a *nápolyi* egyetemet látogatta. Pénzzel segítette őt a királyné már júl. 8. s aug. 31. a részére szükséges gyógyszereket is kifizette⁴⁾. A prépost két év mulva mint az egyházjog doctora II. Károly szicíliai király menedéklevelével ellátva tért vissza Aradra⁵⁾. 1318. *Leel*

¹⁾ *Haan*, Békésm. tört. évk. III. 115. — ²⁾ *Fejér*, II. 189. és VII. 4., 63. — ³⁾ *Fejér*, V. 3., 215. — ⁴⁾ *Óváry*, *Regesták* (Tört. Tár, 1888., 453.) — ⁵⁾ *Dipl. Eml. az Anjoukorból*, I. 93., 97., 113.

mester, ki a Becse-Gregorok közül származott, visszakapta Dienesmonos-torát¹⁾; 1335. szept. 20., Kerekegyházy László mestert, a székelyek gróf-ját, Gall mestert, kit egyúttal litteratusnak ír, és Sinka mestert, Solymosvár várnagyát, mint aradmegeyi birtokost, egyszerre említi két oklevél²⁾). 1383. a *prágai* egyetem jogi karában más két magyarral együtt tanult *Miklós* pankotai apát³⁾). 1388. *Széchenyi* Frank mester egyúttal aradi földesúr volt⁴⁾). A következő évben az aradi Györgytelekét testvérével, Simon *mesterrel* egyszerre kapta⁵⁾). 1412. okt. 18. *Soklói* Miklós mester mint királyképe vett részt a szentgyörgyi, görhei stb. beigtatáson⁶⁾). 1464-ben Berendi *Baky* Gáspár, utóbb szepesi prépost, a *bolognai* egyetemen nyerte kiképzését⁷⁾ s ott taníttatta utóbb unokaöccsét, *Baky* Barabás váradi kanonokot is⁸⁾). A többi példát talán mellőzhetem.

A mester, vagy, teljes címén, a szabad művészetek mestere, az egyetemek bölcsészeti karán nyert akadémiai rangot s az e fokozatot nyert egyénnek joga volt a szabad művészetek tanítására; ők készítettek tehát elő a szaktanulmányokra. Természetes, hogy az aradi nemes urak ezt a szerzett jogot nem vették igénybe. Legfeljebb talán a mesterkanonokok, kik Aradon is találtak alkalmat az iskolai ösmeretek terjesztésére.

Az a lendület, melyet Mátyás király idejében nyert a közélet, gyakoribbá tette a *külföld egyetemeinek látogatását*.

A *bécsi* egyetemen a «*scholares nobilium status tenentes infra baronatum*» között találjuk Bécsben 1500-ban *Eiheley* Mihályt, *Thasy* Ferenczet; 1506-ban Suri *Ségi* Jánost; 1512-ben Mesztegyői *Szerecsen* Jánost; a »*scholares sub nobilium statibus non comprehensi*« közt 1500-ban Lippay Tamást, 1503. *Szentkirályi* Tamást (ki 1506. borostyánkoszorút nyert), 1515. *Kisjenny* Bernátot, 1522. *Pankotay* Andrást, *Bélaváry* Mihályt és *Panasz* Ferenczet; 1524. *Csuray* Mihályt, *Kutasy* Andrást, *Feltóthy* Albertet és *Kereky* Istvánt, a mi eléggé bizonyítja, hogy ifjainkban már a reformatio előtt is meg volt a tanulás vágya.

A *bolognai* egyetemen tanult a század elején *Keserű* Mihály aradi birtokos és utóbb boszniai püspök; 1526-ban *Paksy* Farkas, 1556. Basarági *Vid* János.

A *krakói* egyetemen járt 1492. *Lippay* Ferencz és Barabás, 1493-ban *Lippay* Tóbiás, 1494-ben *Lippay* Ferencz, *Váry* András és *Alathkay* Ambrus, ki ott is lett borostyánkoszorús. 1508-ban ott tanult *Lippay* Ferencz és *Baky* János, 1511-ben Gerlai *Ábrahámfy* János főesperes, 1513-ban *Borosjenny* Lőrincz, 1516-ban *Bélaváry* János és *Makófalway* Imre, 1525-ben *Szászy* Miklós, 1536-ban Pankotai *Vér* Ferencz kanonok.

1) *Zichy-okm.* II. 131—2. — 2) *Hazai okl.* 207. és leleszi lt. Metal. divers. cottuum Zarand et Arad, I. (Csánki D. szíves közlése.) — 3) *Budapesti Szemle*, XLV., 462. — 4) *Pesty*, A szörényi bánóság, I. 266. — 5) *Dl.* 7539. — 6) *Dl.* 9941. — 7) *Katona*, XV. 464. *Wagner*, *Analecta Scepusii*, III. 69. — 8) *Bunyitay*, II. 166.

Lipcsén 1539. *Faksics* János.

Páduában 1556. körül Basarági *Vid* János, utóbb IV. Pál pápa udvari orvosa képviselte Arad tanuló ifjúságát.

Wittembergben, Luther és Melanchton hallgatására, Aradvármegyéből először is *Fellaky* Péter jelentkezett 1535-ben. Őt követte 1538. *Kisserjényi* János, 1544. szept. 26. *Lippay* Kristóf, 1545. márczius 21. *Feltóti* Albert, 1550. Basarági *Vid* János, 1558. Pankotay István, 1568. Lippay Péter, 1572. *Toronyi* Péter, 1577. *Pankotay* András és bizonyosan mások is, kiknek származása helyét az egyetem anyakönyveiből meg nem határozhatjuk¹⁾.

Az ifjak egy része valamely tekintélyes úr költségén tanult. Így Basarági *Vid* Jánost, ki Európának nagyobb részét bejárta, *Perényi* Gábor taníttatta. A hazában s a külföldön több ifjat taníttatott *Faksics* Péterné és *Petrovics* Péter is. De nemcsak a reformatio emberei pártolták a tanulni vágyó ifjakat. 1563-ban nemes Vas Ferencz halálával a király Alatkát, a kítűnő humanista, *Oláh* Miklós érsek közbenjárására, nemes *Csányi* Bernátnak, fővényesi *Gaal* Istvánnak és *Dubniczky* Mihály deáknak ajándékozta. Csányi azonban a reá eső részt moróczi *Mernyey*, máskép *Nezdey* Jánosnak engedte át, mivel őt, atyja halála után, ez a *Mernyey* neveltette, ő járatta iskolába s juttatta be *Oláh* Miklós udvarába²⁾.

A reformatio részént készen találta és csak átalakította, részént ekkor alapította a vidék néhány középiskoláját, Gyulát, Békést, Csanádot, Temesvárt és Lippát. *Gyulán* mindjárt a vallásújítás kezdetén keletkezett iskola, melyet azután részént a környék urainak bőkezűsége, részént tanárainak (*Gálszéczy* István, *Sztáray* Mihály, *Sibolthy* Demeter, *Sz. Kis* István s talán maga *Dévai* *Biró* Mátyás) hírneve is csakhamar tekintélyhez juttatott. Az arad-zarándiak közül itt tanult pl. Basarági *Vid* János, *Feltóti* Albert, *Lippay* Kristóf stb³⁾; *Csanádnak*, a gymnasium rövid fennállása idején, fő díszje *Szegedi* *Kis* István volt⁴⁾; *Temesváron* iskolájának igazgatójává *Petrovics* Péter 1548-ban szintén *Szegedi* *Kis* Istvánt hitta meg, kinek azonban, pár év múlva, a török elfoglalván a várost, ismét vándorbotot kellett ragadnia⁴⁾, hogy azután rövid időre *Békés* deák iskolájában pihenje ki fáradalmait.

Legkétségesebb Aradvármegye középiskolájának, *Lippának* sorsa. Lipván, a mohácsi vész után, úgy látszik, nem is egy, hanem két középiskola volt. A minoriták ugyanis, kiknek gymnasiumáról már találtunk adatot, háborítatlanul maradtak kolostorukban egészen 1551-ig, midőn a török a várost elfoglalta. Valami nagy hatással aligha voltak a közműveltségre; mert hiszen pl. 1516. nov. 14. a csanádi káptalan küldöttének, *Pókaházy*

1) Főforrás *Frankl*tól: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, 195—320.

— 2) *Knaus*, Egy. M. Encycl. II. 467. — 3) Története: *Rácz*, *Zaránd*, 39—43. — 4) *U.-o.*, 43—47. — 5) *U.-o.*, 47—49.

Orbán mester krassói főesperesnek a betűket nem ösmerő Kovács Péter lippai bíró s az egész előjáróság előtt felolvasni kényszerült II. Lajos király egy parancsát¹⁾. Pedig a lippai minorita konvent élén 1526—1551. oly kitűnő guardián állott, mint *Lippay Ferencz*²⁾, ki tanulmányait a krakói egyetemen fejezte be s ki szerzett ösmereteit semmiesetre sem hevertette parlagon. Tanítványai közé tartozott Szegedi *Kís István*, ki már tanuló éveiben régi magyar énekek gyűjtésével foglalkozott; másrészt azonban nagy örömmel tanulta a grammatikát s a remekírókból vett idézetek megértelték benne a classica-philológiára való hajlamot. Másfél évtized múlva már ennek magántanára volt a krakói egyetemen, épen akkor, midőn — meg nem bízható adat szerint — a lippai protestáns iskolában említik tanárul³⁾. — János király, ki igazi hálával fogadta a lippaiaknak 1528-ban személye iránt tanusított hűségét, 1529-ben, éppen akkortájt tette szabad királyi várossá Lippát, midőn a protestantismus ellen is erélyes rendeletet adott ki. Ő alatta semmiesetre sem szűnt meg a minoriták iskolája s nem szűnt meg a halálát követő első években sem; mi képzelhetetlen is oly városban, hol János király, majd Izabella udvara gyakran tartózkodott s hol a szomszéd Zarándmegye pankotai protestánsait üldöző Martinuzzi György váradi püspök sokszor megfordult. Maga Petrovics Péter 1522—1541. lévén lippai várparancsnok, terjesztette ugyan e városban Luther tanait, de nem alapított ott külön főiskolát. Az az adat is, a mit erre nézve felhoznak, csak annyit mond, hogy «a lippai lakosok a maguk iskolájából és a maguk fiai közül *Lippay Kristóf*ot 1544-ben theológiát tanulni a wittenbergi akadémiába küldötték»⁴⁾ és csupán azon alapúl, hogy ez évben a wittenbergi theologusok közt egy *Lippay Kristóf* nevű is volt. Ebből merész képeleterő sem hozhatja ki, hogy ez ifjú egy lippai prot. főiskolából került oda. Kétségtelen, hogy Lippán, de a minoritáknál, név- és talán vérrokona, *Lippay Ferencz*, esetleg már Szegedy Ferencz vezetése alatt végezte középiskolai tanulmányait, mint mindazok, kik Lippáról 1551. előtt mentek külföldi egyetemekre. A protestánsok nem nézték jó szemmel a minoritákat s guardiánjukat, Szegedy Ferenczet be is vádolták a győztes török vezér, Ulemán előtt, hogy kincseket rejteget; iskolájuknak azonban nem állíthattak versenytársat. Petrovics csak akkor volt Lippa kapitánya, midőn ott még túlyomóan katolikus irány uralkodott; s a

1) *Annales*, Magy. Tört. Tár, 1863. XII, 86. Ellenben 1544-ben a 12 esküdt közt 3 »literatus«-t említnek. (Újhelyi-Ist. fasc. 3. nro 1. és 13.) — 2) Újhelyi-Ist., fasc. 3., nro 15. (Dr. *Komáromy* szívességéből). — 3) *Czwittinger*, Specimen Hung. literatae, 365. — Utána *Frankl*, Hazai és külf. isk. 121., *Olvánski*, 127., *Rács*, 38., a nélkül, hogy megbízható forrást idéznének. Sz. *Kís István* életírója, *Ilaan* (Békcsm. tört. évk. III. 117.) szerint a tudós reformator 1537—1544. a krakói egyetemen tanult s ott utóbb mint magántanár, a classica-philológiával foglalkozott. Nem állhat meg tehát Rács Károly föltevése (39. l.), hogy 1538—1542. tanárkodott Lippán. *Ilaan* szerint egyáltalán sohasem is működött ottan. — 4) *Buday*, Magyarország. hist. (3. kiadás). II. 88.

gondolt is prot. főiskola alapítására, ezt már csupán mint Délmagyarország főkapitánya, Temesvárott valósíthatta meg. Az pedig csak föltevés, hogy oly nagy szellem, mint Dévai *Biró* Mátyás (1547—1551.), lippai prédikátor volt. Ha az volt, kétségkívül sok hívőt, sok követőt szerzett az új hitnek és sok későbbi prédikátor lelkesedett tanításain. Ez azonban még távolról sem jelenti azt, hogy a minoritákéval szemben prot. közép-, vagy éppen főiskola lett volna Lippán.

Jobbadán főiskolát végzett férfiak voltak azon aradi prépostok, kik mint *királyi kancellárok* szerepeltek. III. Béla tudvalevőleg 1181-ben rendelte el, hogy minden ügyet írásban kell a király elé beterjeszteni. A kancellártól, mint a királyi iroda vezetőjétől, kiváló jogi és nyelvismereteket követeltek; s valóban, a kancellár a *stilus curialis* megalapítója, egyúttal az írásművek külső alakjának szabályozója.

Az aradi prépostok közül először (1205—1206.) *Gottfried* viselte e méltóságot¹⁾, ki okírateiban abban találta a királyi hatalom feladatát, hogy a fejedelem Isten kegyelméből örökölvén az országot, már azzal is tartozik hódolni a folytonosságnak, hogy elődeit minden elhatározásában kövesse²⁾. A mennyei trón ura ugyan — mondja máshol —, mint minden jónak ajándékozója, látszólag a maga részére tartja fenn a jutalmazásokat; hinnünk kell azonban, hogy helytartója (a király) is jutalmazhat, s hogy — az isteni hatalom földi szolgája lévén — jutalomra érdemes alattvalóit javak osztogatásával kell gyarapítnia³⁾. — 1224-ben *István* prépost⁴⁾, két év múlva *Albert*⁵⁾, s 1263—1264. és 1268—1272. a mindannyinál nagyobb *Benedek* mester volt V. István egyik kancellárja⁶⁾. Az ő irálya is a királyok bőkezűségének magasztalásában használja a legtöbb szóvirágot. «Szükséges, — ugymond, — hogy a király méltó jutalmakkal örvendeztesse meg a neki híven és igazán szolgálókat s hogy igazságosan, de egyúttal bőkezűen mérje dícséretesen szolgáló alattvalói hűségének jutalmát». «Az alattvalók hűsége és érdeme nem méltatlanul ösztönzi a királyi felséget a maga kegyelmének alattvalói iránt való bővebb gyakorlására; mert ekként mintegy felszólítják híveiket, hogy, az adott példához képest, a kegyelem elnyerése után annál inkább vágyakozzanak.» «A király annyi más gondja közt nem a legkisebb, hogy alattvalóinak hasznát növelje s hogy érdemeiket gazdag ajándékokkal viszonzza.» «A király kegyelmének ugyan bőkezűnek kell lennie mindenki iránt, azokat azonban, kiknek dícséretes derekasságáról jó- és balsorsban egyaránt meggyőződtek, mégis kiválóan kell részesíteniök ajándékaikban és kedvezéseikben, hogy a jutalmazottak példája másokat is annál inkább édesgessen hű szolgálatokra». Ennek csak változata egy másik elve. »Nagy jóindulattal méltányolja a király mindenkinek, de legkivált azoknak tetteit, kiket nemességök, előkelő állásuk, jámbor erkölcsük, aczél hűségök és erélyök tesz érdemesebbekké; működésök és jellemzilárdságuk által ösztönöztetve, hálájának jeleiben részesíti őket, hogy példájok követésére másokat is serkentsen, s így mindenkorra gyümölcsöztesse a ragaszkodás erényét.» »A királyi kegyesség magasztossága, ha legnagyobb megfontolással a magasakról (égiekről) kell is gondoskodnia, nem hanyagolja el, könnyörületesen könnyítvén terhein, az alacso-

1) *Fejér*, III. 1., 21. és 32.; III. 2., 465.; *Árpádk.* új okm. VI., 308. *Hazai* okmánytár VI. 7., VII. 3.; *Szászadok*, 1881., 224—5. — 2) *Árpádk.* új okm. XI. 300. Ennek változata *Hazai* okm. I. 3. — 3) *Hazai* okm. VI. 6. — 4) U.-o. IV., 12. és *Fejér*, III. 1., 458. — 5) *Theiner*, Monum. 72. *Fejér*, III. 2., 102., 140. — 6) *Fejér*, IV. 3., 153., 157., 164., 203., 471., 527.; V. 1., 26., 101., 156., 179. stb. *Árpádk.* új okm. IX. 67., 95., 286., 301., 393.; *Zichy-okm.* I. 21., 25. *Hazai okm.* V. 41., 44—5., 47.; VI. 117., 124., 175. — 178., 180., 182., 184. VII. 126. *Károlyi*-cs. okl. I. 6. — *Tud. Gyűjt.* 1833., II. 88. stb.

nyakat (földieket) sem, hogy a múlandókat méltányos határozattal intézze, az örökkévalókat pedig szerencsés módon jámbor ajándékok kövessék.«

Mindezen aphorismákból nemcsak a középkor gondolkozásmódjára, hanem íróik műveltségének fokára is következtethetünk. Valóban, az említett aradi prépostokat e vidék első, rhapsodikus állambölcselei közé számíthatnók; s ha jobbadán ugyanazon tétel változatait adják is, nem volna érdektelen, oklevelekben, a legünnepestesebb módon nyilvánított gondolataikat rendszeresen összefoglalni. Mint kanczellárok, az aradi prépostok csak a XIII. században működtek; azontúl oklevelekben, mint ilyenekkel, egyetlenegyenek nevével sem találkozunk.

A politikai és jogi pályán működő világiak részben szintén főiskolákról kerültek ki. Így pl. mester volt Arad első ismert alispánja, *Fános*, László fia, 1344-ben; deák, vagyis literatus *Keszey* Balázs 1449—1453. Mint *ügyvéd* szerepeltek a XIII. században gyakran emlegetett *pristaldusok*, valamint *procuratorok*, kikről a 164. lapon, az igazságszolgáltatás rovatóban volt szó, épp úgy, mint a *deákok*ról és *literatus* emberekről, kiknek működés-köréről kétségben lehetünk ugyan, de az iránt nem, hogy iskolázott emberek voltak.

A káptalanok, konventek és megyék állítván ki a hiteles okiratokat, mindegyiknél kellett lennie írástudó embernek. *Miklós* aradi prépost (1292—1309.) s *Toronyi* Kelemen kanonok decretalium doctor, *Gyulay* Kálmán pankotai főesperes (1492.) juris utriusque doctor volt¹⁾. Másrészt sokan nem tudnak írni, olvasni a zászlósurak közül; így pl. *Báthory* országbíró, kinek mások által írt több levele kelt Siriben.

A *latin nyelv*, melyen a törvényt hozták s a közokiratokat kiállították, a deák iskolák mellett sem tudott mindenütt tért hódítani. Az aradi káptalan latin leveleiben elég gyakran mutatkoznak nyelv-, írás- és szórendi hibák és sokszor látszik, hogy magyarul gondolta azt, a mit latinul írt le. Hogy azonban magyarul is szerkesztett volna okiratokat, mint a hogy azt egy 1396. évi példából következtetik, bebizonyítani senki sem fogja²⁾. Ez a levél azonban kitűnő bizonyága annak, hogy deák-talan nemes uraink ügyekeztek szóról szóra lefordíttatni okírataikat, hogy azok tartalmát pontosan ismerjék. Ösmeretes *Vér* Andrásnak XIV. századbeli magyar menedéklevele éppen e vidékről, mi szintén e tény mellett bizonyít. A káptalannak, mely maga is gyakran kiteszi, «vulgariter» mit jelent valamely deák szó, egyes tagjai, vagy az ú. n. deákok, mintegy mellékkeresetképen üzték az ilyen fordítást. Egymás közt az urak kétségtelenül magyarul leveleztek, a mennyiben t. i. deákjaikat, vagyis titkáraikat és ügyvédeiket nem akarták igénybe venni. — Arad és Zaránd egyik leg-

¹⁾ Egri schematismus 1849-re. 15. — ²⁾ Közölte P. Nagy László (Vetekedés stb., 117. l.), megbírálta Horvát István (Tud. Gyűjt. 1835., III. 106—7.) és Karácsonyi, (Emlékkönyv, 138—149.)

hatalmasabb földesura, *Hunyadi* János, ki mint kormányzó, valóban európai politikát űzött, gondoskodott ugyan, hogy külföldre küldött leveleit klaszszikus latinsággal szerkeszszék titkárai, de maga csak fiaival együtt tanulta a latin nyelvet.

A megyegyűléseken magyarul folytak a tárgyalások s kétségkívül azon kornak is meg voltak a maga *szónokai*. Ilyen lehetett Dóczy Imre és Dóczy Ferencz is, kik gyakran megjelentek Aradvármegye gyűlésein. Ez utóbbtól maradt reánk egy 1511. okt. 21. kelt magyar levél, mely Aradvármegyének *legrégibb magyar nyelvemléke*. Egész terjedelmében, mai helyesírással, így hangzik¹⁾:

»Én Ferencz Dóczy, adom emlékezetre, hogy én fogadtam adnia²⁾ nádrispán uramnak egy paplant ilyen ok alatt és szerzés alatt, hogy aminemű peri³⁾ én velem vagyon Dienesy Tamásnak, a váradi lectornak és az ő atyjafiainak, Zádorlaka és hozzájartartozó végygyel⁴⁾, ki⁵⁾ Zádorlaka most én kezemnél vagyon, azt ő kegyelme nádrispán uram vélok megszerzi és engemet én-akaratom szerént vélok megszerződötet, kiről⁶⁾ meg is fogadok⁷⁾ hitemre, hogy ha az én akaratom szerént ő kegyelme engemet vélok megszerződötet, a felülmondott paplant *Mendel* kezébe adom, ki most a zsidóknak előttök-járójuk⁸⁾; hol kedig⁹⁾ ő kegyelme az én akaratom szerént még nem szerzenéje¹⁰⁾ és engemet ő-vélok a felül megmondott peresekkel meg nem szerződötetne én-akaratom szerént, tehát¹¹⁾ ő kegyelmének semmivel ne tartozzam. Ki¹²⁾ levél költ tizenegyezer szűz napján, ezerötszáz tizenegy esztendőbe.«

Második régi nyelvemlékünk valószínűleg az aradi káptalan említett 1396. évi oklevelének magyar fordítása, mely János király idejében készülhetett¹³⁾. Összehasonlításul álljon itt ennek is szövege, szintén mai helyesírással:

»Üdvöztőnknek, Isten ő szent fiának testesülte után az 1396. esztendőbe jövének mihozzánk Morócz Estván, Mihály, János uramék, Bánvásáry Barbara, Nyék Sára, Ördöng Kata férjei és ő-kegyelmök osztályos atyjafiai, Nadaby Péter és Pélyös László ilyen beszéddel: A ti határföldtökről jövő Fejér-Köris vizitől és a lapos Pogány-jértől¹⁴⁾ a mi szántóföldink¹⁵⁾ előntetvén, kire nívzvést a Csencse, Somos falvait engednék cserébe a mi Széplak, Csicsér, Mikelak és Szomaj porcziónkért. Kire száz Szent László aranyai(t adnók) felibe való füzetés fejibe, vagy kedig, a szűk pénz mivóttába¹⁶⁾ vátnók¹⁷⁾ Ödönfy Ábraám uramtól az ő becses marhái¹⁸⁾ és zálogos eszközeit, a mik többet jérnének¹⁹⁾ és bírná Isten hírvél azon javainkkal együtt« stb.

Ez oklevelek irálya és helyesírása egyaránt bizonyítja, hogy a közbeszédben széltére használt magyar nyelvet írásainkban is némi könnyedséggel tudták már alkalmazni a deákok. Másrészt némi fényt vetnek arra a tájszólásra is, melylyel az akkori aradi magyarság beszélt.

Már szent Gellért gondot fordított rá, hogy papjai magyarul tudjanak

1) Az eredeti helyesírással közli Hazai okl., 452. — 2) adnom. — 3) pere. — 4) völgygyel. — 5) mely. — 6) mire nézve. — 7) fogadom. — 8) elüljárója. — 9) ha pedig. — 10) szerezné. — 11) tehát, (akkor). — 12) mely. — 13) Ezt az is mutatja, hogy arab évszámot használ, mi csak II. Ulászló idejében jött nálunk divatba. — 14) értől. — 15) földeink. — 16) pénz mivoltában (mivolta miatt). — 17) váltanók. — 18) jószágait. — 19) érének.

s az egész középkoron keresztül kétségkívül magyarul szóltak híveikhez a lelkipásztorok. A főesperesek, kanonokok és plébánosok közt csak igen elvétve akadunk egyre, kettőre, kinek tősgyökeres magyar voltát már neve is el nem árúlná; lehetetlen tehát, hogy *ezek egyházi szónoklataikban* mellőzték volna őseik nyelvét. 1514-ben Brandenburgi György udvari káplánja, Künisch, német létére is magyarul értekezett a solymosi őrséggel; 1516-ban egy csanádi kanonok a lippai bírák előtt magyarra fordította a király latin parancsát. 1528-ban Mihály, a sirii Mindszentek-kápolnájának papja, magyar szent beszédben buzdította híveit a János hirályhoz való hűségre s a szavai által nekibuzdult jobbágyok el is foglalták Világosvárat. S mennyire megkövetelte a temesvidéki kath. népség papjaitól a magyar szót, bizonyítja a temesváriaknak 1582-ben XIII. Gergely pápához intézett kérelme, melyben magyar papok és tanítók hiánya miatt panaszkodik¹⁾. A XVI. század derekán, midőn a hitújítás teljes erővel megindult, a reformátorok, pl. Szegedi Kís István, magyarul szóltak a néphez, hogy azt az új iránynak megnyerjék. S el lehet képzelni, hogy lelkesedésök magának a nyelvnek erejét és szépségét is fokozta s hogy szónoklataik főképp közvetlenségökkel hatottak.

A templomokban magyar énekek dicsőítették Istent²⁾ s az egyházas irányú népköltésnek néhány töredékét ösmerjük Pécska környékéről, ha nem mondhatjuk is, hogy e *Betlehem-játékok* szövege csakugyan Pécskán s nem valahol Hevesvármegyében keletkezett³⁾. Azonban biztos, hogy igazi *népdalok* és *históriás énekek* innen indultak körútjokra a hazában.

E népies versek költői az Árpádok idejében az *igriczek*, később, a XVI. században, a *deákok* voltak. Zarándban, Sámolykeszi vidékén már 1429-ben említve találjuk *Igreczverse* nevű földet s több, mint valószínű, hogy ez igriczek a zarándi vár udvarnokai közé tartoztak. Paulison Igricznek, Pécskán ma is Igriczánnak hínak egy román családot; s ugyanazon vidéken fekszik a Kladvovai-völgybe nyúló Valea Igrisolui. «Trombitának, sípnek és hegedűnek és bozfában alkotott igrecz-készségnek és a zsol-tárnak és! dobnak szózatja és minden igrecz-készségnek nemzései»³⁾ e vidék magyar jellegét nem-kevésé erősíthették; s ha utóbb, a műveltség emelkedésének korában, hitelét veszttette is az «igreczbeszéd,» s ha nem maradtak is ránk alkotásai, kétségtelenül megérdemlik, hogy, mint a nép szellemének nyilatkozatait, figyelembevegyük. Az igreczség, úgy látszik, egy-egy családhoz volt kötve; 1475-ben Lippán egy *Lantos*, Pankotán pedig egy *Énekes* nevű jobbágy-család élt⁴⁾. A XVI. században Simánd nyomorékjai «maguknak *tulajdon nyelvet* koholtak, melyet kívülök senki

1) *Oltványi*, A csanádi püsp. megye birtokviszonyai. 129—130. — 2) Már 1318. említi az aradi káptalan Jakobot, az egyház énekkarának tagját. (Anjouk. okm. I. 474.) — 3) *Kálmány*, Koszorúk, I. 1—17., különösen a 15—16. — 4) *M. Nyelvtört. Szótár*, I. 1558. — 5) *DI*. 16670.

sem ért s melyet *vakok nyelvénék* neveznek. E csodálatos embereknek oly kiváltságaik voltak, melyek őket, minden, a *többi* magyarnál szokásos teher alól fölmentik s felszabadítják, hogy *kolduló-énekléssel* kereshessék élelmöket maguk s övéik számára országszerte¹⁾. Czigányok voltak-e, mint általában hiszik, vagy elkorcsosult igriczek, mint gyanítani szabad, — még feleletre vár; bizonyos ellenben, hogy kevés közük lehetett a Muzsákhoz. 1553-ban már a ráczokkal kellett megosztaniok a hegedűt (cziterát, vagy tamburát). Tinódi Sebestyén szerint²⁾

»Sok hegedűs vagyon itt Magyarországon,
Kármán Demeternél jobb nincs a rácz módban.
Sokat csélcsap bégnék a Lippa várában,
Azt állítja, érte esnék nagy gazdagságba.
Az ő hegedűjét felhajtván, rángatja.
Az Ulomán neki csúfságban fogadja:
Minden ajándékkal őt meggazdagítja.
— A fogadás hozza őtet nagy kődússágra».

Maga Tinódi Sebestyén szintén gyakran emlékezik Arad végvárairól azon verses krónikájában, melynek kinyomatása végett 1553-ban Erdélybe menvén, Lippát, Solymost és Tótváradját is útbaejtette³⁾ s viszonyaikkal jól megösmarkedett. Izabella királynénak 1551. óta «birodalma vala Lippába, Solymosba» s így Erdély históriájában gyakran kellett e vidékkel foglalkoznia a költőnek. Az 1549. évi simándi tanácskozás, Varkocs Tamás simándi hadgyűjtése 1550-ben, a Lippa és Solymos megadására Izabella királynétól ugyanakkor kiadott parancs csak csekély mellékesemény az első két részben. Fontosabb a III.-ban «az erős Lippának ő csodaromlása»⁴⁾, a IV.-ben

»Lippának erős vívása,
Ulomán bék elszaladása,
Tinódi Sebestyén írása,
Kéri, minden megbocsássa»⁵⁾.

A «Szegedi Veszedelem»-ben leírja az aradi tanácskozást⁶⁾, Losonczy halálában Fellak bevételet⁷⁾; s elvéte azontúl is többször emlékezik aradi eseményekről, melyeknek elmondásában a történetíró is használhatja.

Jóval könnyelműbb hegedűs volt *Moldovai* Mihály deák, ki tréfát űzött saját vándoréletének nyomorúságaiból s ki egyetlen énekkel bejárta az egész országot.

»Ez éneket Molduvában
Szerzék kécncses Kolozsvárban,
Simándon, Egren, Tokajban,
Vándor-útezában, szállóban»⁸⁾.

1) *Oláh, Hungaria (Bélnéi)*, 93. — 2) *Szilády, Régi Magyar Költők Tára*, III. 43. és *Szilády jegyzete*, 408—9. — 3) U.-o. III., XXI. l. — 4) U.-o. 38—41. — 5) U.-o. 43—52. — 6) U.-o. 62. — 7) U.-o. 75. — 8) *Századok*, 1882., 37. l.

Ilyen históriás énekesek tarthatták fenn *Toronyi* Tamásnak Gyulán, Simándon stb. végzett hőstettei emlékezetét is; az elbeszélés ösmert alakja azonban csak századunk elejéről való¹⁾.

Az igriczek, regösök egyszerű énekei sok adatot szolgáltatnak a *történetírás* számára. Bármint tiltakozik ellene, senki sem merített bővebben e forrásból, mint *Béla király névtelen jegyzője*, ki — talán III., talán IV. Béla korában — bőven elmondja Arad és Zaránd területe meghódításának történetét is. Azt a föltevést²⁾, hogy a Névtelen aradi prépost volt, egyetlen adat sem igazolja; annál több bizonyítja, hogy nem volt ismeretlen e vidéken. Mint szemtanú, először a XIII. századbéli *Rogierius* váradi kanonok szólt a zarándi és aradi tájakról; *Siralmas* Énekében élénk színekkel ecseteli Zarándmegyén keresztül való bujdosását s a tatároknak főképp ott elkövetett kegyetlenkedéseit³⁾. A XIV. századbéli *Márk* szerzetes, ki 1358-ban több krónikából szerkesztette össze a bécsi képes krónikát, a szokottnál bővebben beszéli el az aradi gyűlés történetét s valószínű, hogy ez előadás ily terjedelemben a kir. kancelláriában szolgált aradi prépostok útján került a krónikákba. A többi följegyzés csak mellesleg szól Aradról; s mint szemtanúk, ismét csak a János király által aradi kanonoksággal kecségetett *Szerémy* György, *Oláh* Miklós, *Verancsics* s valamivel utóbb *Istvánfy* Miklós, *Szamosközy* István stb. irhattak róla.

Oláh Miklós nyitja meg a *geographiai* írók sorát. Hungáriájában aránylag pontos helyrajzot nyújt ugyan, de csodálatos adatokat szolgáltat, például Simándról. A *térképírás* terén még megelőzte őt *Lászar deák*, Bakocs Tamás esztergomi érsek egykori titkára, kinek Magyarországról készített térképe Apiani Péter ingolstadti matematikus átdolgozásában először 1528-ban, másodszer 1553-ban jelent meg⁴⁾. Hazánkat s vele megyénket két századon át jobbadán az ő térképe nyomán tüntették föl, csak a részletekben tértek el tőle. Így 1556-ban *Lazius* Farkas, kinek térképét főképp *Ortelius* híres könyve terjesztette el⁵⁾. Ennél függetlenebb *Münster* Sebestyén, kinek kozmographiája először 1544-ben jelent meg⁶⁾. *Mercator*. (Kremer Gellért), a kartographia nagy reformátora, *Lazius* nyomán indult ugyan, de annyi önállósággal, hogy önmagát nevezhette szerzőül. Sajátságos, hogy ő a Fejér-Körös, Tisza, Maros és Erdély közt levő

1) A vitéz *Toronyi* Tamás. Írta *Vörös* Mihály. Első kiadása Szegeden, 1807. Grün Orbán betűivel. 8r., 64 lap. (*Száll* Farkas szíves közlése.) Most *Tatár* Péter elbeszélésében szerepel a ponyván. — 2) *Kollár* hozta forgalomba azt a hitet, hogy a Névtelen Jegyző Péter aradi prépost volt IV. Béla alatt; *Fábián* szerint (I. 93—99.) valamely *Pál* lett volna ez a prépost, még III. Béla idejében. — 3) 26., 34.—38. fejezet. — 4) Gr. *Apponyi* Sándoré; egyetlen példány. Első hasonmása e könyv 62. lapján. — 5) A 433. laphoz csatolt hasonmás *Ortelius* Theatrumanak antwerpeni 1580. évi kiadásából van véve. — 6) Később közlendő vázlata az 1552. évi bázeli kiadásból való. E térkép czime: Landtafel des Ungerlandt, Polens, Reussen, Littaw, Walachey vnd Bulgarey. Ily nagy tért ölelvén föl, nem csoda, ha vidékünkkel oly mostohán bánik el. — *Münster* 24 kiadást ért.

Oroszország. Magyarországba a III. Vasziljevics Iván által épen akkor felszabadított nagy birodalom belsejéből, az ő művének megjelenése előtt jó fél századdal, már 1488-ban biztos tudósítást hozott *Iván deák*, Mátyás király követe.

»A te embered, Iván deák — írta volt a czár Mátyásnak — minálunk a német föld felé kéredzett és mi őt el is bocsátottuk és vele küldtük a magunk emberét (Kuzminski Fedeczet), hogy Lievlandon át a tengerig kísérje; és meghagytuk egy lievlandi németnek, hogy a te emberedet, Ivánt ültesse hajóra és a tengeren szállítsa Lübeckbe, vagy más helyre, a hová szándékozik a te embered, Iván. És hozzád a magunk emberét küldtük a te embereddel együtt ezen az úton, mert — a mint beszélük — a tenger mellett a mi közös ellenségünk, Kázmér lengyel király által elfoglalt földek vannak és a mi emberünknek a te embereddel együtt lehetetlen lett volna ezen az úton hozzád jutni. És midőn a te embered, Iván, azt mondta nekünk, hogy a mi emberünk vele együtt nem kelhet át ezen a földön, mi egyenesen Mengiliráj krími czárhoz és Voloszk vajdához akartuk emberedet bocsátni és a mi emberünket is vele együtt küldeni; de azon időben az út nem volt biztos; és a te embered nem akarta bevárni, hogy mi — az útra felkészítve — a mi emberünket vele együtt küldjük hozzád«¹⁾.

Iván deákkal utóbb 1508-ban mint a Jaksicsok basarági gazdatisztjével találkozunk, midőn fegyvereseivel az aradi káptalan egy jobbágyának juhait Nagylakra hajttatta; 1511-ben pedig Iratoson fosztatta ki a káptalan egy másik jobbágyát, miért is a királynak 1511. decz. 3. kelt rendeletére a csanádi káptalan 1512-ben vizsgálatot tartott ellene²⁾. Mint a szerb Jaksics Péternek a szláv nyelvekben jártas embere jutott e küldetéshez, melynek körülményeit és szereplőit csak az újabb időkben ösmerhettük meg. — Nem kevesebb vesződséggel járt *Baky* Pál követsége sem, melyet, Petrovics Péter megbízásából, 1554-ben intézett a török szultánhoz, kit Kis-Ázsiába is követett.

Az aradi prépostok közül *Albert* 1226-ban Rómában, 1241-ben Ausztriában, *Apáti* Miklós 1291—4-ben Nápolyban, *Emőd* Pál 1446. Rómában is megfordult s valószínű, hogy időnkint az alsó papságból is elzarándokoltak egyesek Rómába. Tömegesebb lett e zarándoklás a XV. század második felében. 1493. *Szilveszter* lippai pap vezetése alatt Lippai *Bocskay* Tamás özvegye, Katalin s Iregdi *Pathócsy* János és neje, Borbála; 1495-ben *Váraskeszy* Péter és Gergely nejeikkel; 1497-ben *Mátyás* lippai plébános, *Mihály*, a lippai oltár igazgatója s *Balázs*, sz. Mihály őrangyal lippai kápolnájának igazgatója; 1499-ben *Lukács* zarándi plébános, 1500-ban *Felbekényi* Mihály s neje, 1501-ben pedig *Mátyás* pankotai pap, anyja s testvérei (János és neje s Ágota) ájtataskodott az örökvárosban³⁾.

Lehetetlen, hogy észre nem vették volna ott az eszmékben és a világnézetben beállott új irányt s hogy a renaissance semmikép sem hatott volna reájok. Csibarti *Keserű* Mihály, utóbb boszniai püspök, ki 1519-ben

1) Oroszból fordította *Géresy* (Századok, 1879., 239—249. lap), elmondván Iván deák moszkvai követségének egész történetét. — 2) Az erdélyi mnzeumban. Tört. Tár 1890.—338. — 3) *Monum. Vaticana*, I. sor. V. köt. 22., 42., 43., 64., 67., 73. és 135. l.

Dóczy Ferenczcel közösen kapta Csályay László aradmegyei javait, már 1512-ben megérdemelte Beroald Fülöp bolognai tanár magasztalását, mivel görögből latinra fordította Isokrates két beszédét s Bolognában kinyomtatván, az egyiket Ulászló királynak, a másikat pedig György pécsi püspöknek ajánlotta¹⁾. *Lisztly* János, egy szebeni polgár fia, ki a nagy humanista, Oláh Miklós közbenjárására csak 1554. nyert nemességet és számos birtokot Aradmegyében, érdekesen írta le Miksa királynak 1563. évi koronáztatását s nagy része volt abban, hogy Janus Pannonius versei megjelenhettek. A mellett azonban a magyar nyelvet sem hanyagolta el.

Magyarul szóltak a reformatio nagyjai is a közönséghez. Szegedi *Kís* István állítólag már 1530. összegyűjtötte a Kova Áron által összeírt törtéias énekeket, melyeknek hitelessége azonban nagyon is kétséges²⁾. — Kétségtelenebb Dévai *Biró* Mátyás irodalmi érdeme; mert 1549-ben, tehát éppen lippai állítólagos papsága idején adta volt ki Krakóban magyar nyelven az első *nyelvtani* művet, tudniillik «az igaz írás módjáról való tudomány»-t³⁾. Épp így elkallódtak a boldogútnak az utolsó-ítélet előtt való életéről és a tízparancsolatról írt művei is, melyeket még Lippára-jövetele előtt (1537—1544.) adott ki. Nem ösmerjük többé a dombegyházi születésű Basarági *Vid* János művét sem, melyet 1571-ben «a keresztyéni vallás ágazatinak rövid summája» czímmel adott ki. Maga Szegedi *Kís* István, ez egykori lippai tanuló, számos theologiai művet írt s mivel a buzgó reformátor fölváltva Gyulán, Békésen, Csanádon, Makón és Temesvárot huzamosabban tartózkodott, valószínű, hogy könyvei el is terjedtek Arad és Zarándmegyékben. *Ozoray* Imre és *Gálszécsy* István, kiknek reformatori buzgalma szintén érintette Zarándvármegyét, könyveik által hasonlóképen hatottak a kedélyek átalakítására s már a XVI. század harmadik tizedében figyelmet keltettek; e vidék írói közé azonban nem sorozhatjuk őket. A katolikus irányú aradi írók közül egyetlenegy sem nevezhetek meg⁴⁾.

1) *Horányi*, Nova Memoria, 645. — 2) Régi Magyar Énekek. Kiadta *Somogyi* Antal. Budapest, 1873. Ösmerttem az Athenaeumban, 1873. IV., 3314—19. 1. — 3) *Szabó*, Régi Magyar Könyvtár, 10. 1. Volt a műnek régibb, talán 1538-ból való kiadása is, mely azonban nem maradt reánk. — 4) *Monoszlay* András *Rácz* Károly (Alföld, 1882. 119. sz.) aradi kanonoknak mondja, ki mint híres kath. író és veszprémi püspök húnyt volna el. Azt írja, azonban forrást nem idéz, hogy M. 1515-ben született; de akkor ennek hét éves korában már aradi kanonoknak kellett volna lennie, mert M. nem — mint ő hiszi — 1539-ben, hanem már 1522. márcz. 22. helyet foglalt az aradi kanonokok közt. (Gyulafejérv. kápt. It. Cista Marm. fasc. 4. nro 32.) s 1548-ig szerepelt ottan. Az író Monoszlay bizonyosan rokona volt ugyan, de az ő utolsó említettése után csak 4 évvel, 1552-ben, s nem Monoszlón (mint Rácz írja), hanem Nagyváradon született, hová a család a Dunántúlról a »de genere Monozlo« származott Lodomér nagyhirű váradi püspök, majd esztergomi érsek idejében ágazott el. Pozsonyban, a főtemplom főoltárának jobb oldalán magam is láttam sírkövét, mely szerint M. András veszprémi püspök és pozsonyi prépost 1601. decz. 11. húnyt el »anno aetatis suae 49«; holott, ha 1522. aradi kanonok volt, mintegy 110 évesnek kell vala lennie. Életrajzát l. *Danielik*, Magyar Írók, II. 207—211.

Az *orvosi tudományok* terén Basarági Vid János szerzett hírnevet. Jaksics Péter leányának, Annának költségén tanult a wittenbergi egyetemen, hol 25 éves korában (1554.) már doctor philosophiae lett. A nagy Melanchton tanácsára ezután az orvosi tudományokhoz fordult s már Wittenbergben annyira vitte, hogy órákat adhatott a fűvészetből. Melanchton ajánlatára új pártfogója, Perényi Gábor, Olaszországba küldte orvosi ösmerteinek tökéletesítésére; Paduában orvostudor lett s Rómában IV. Pál pápa udvarában is működött mint gyakorló orvos. 1560. tért vissza hazájába, hol eleinte Perényi Gábor udv. orvosa, majd ref. lelkész és sárospataki lelkész lett¹⁾. E városban húnyt el 1575. ápr. 7. E szakba vágó művei: 1) De remediis pestis prophylacticis és 2) Magyar chirurgia, azaz a seb gyógyításának mesterségéről írt négy könyve. Ez utóbbi azonban kéziratban maradt. Maga a gyógyítás a középkor második felében Aradmegyében talán még alacsonyabb fokon állott, mint másutt. *Ottmár*, állítólag aradi comes, 1114-ben iszonyodva látta, mily tapaszt alkalmaztak királya, Kálmán fejére. Otthon valószínűleg babonassággal, ráolvasással, kuruzslással gyógyították a népet; noha egyes bajokon, mint mindig és mindenütt, tudott az segíteni magán. A ki tehetette, külföldre, Olaszországba menekült, hogy baját gyógyíthassa. 1292. aug. 31. Nápolyban a beteg *Miklós* aradi prépost részére rendelt orvosságokat Mária nápolyi királyné fizette ki. 1499-ben Nagylucsei *Dóczy* Ferencz, mint II. Ulászlónak egy Aradvármegyéhez intézett leveléből kitűnik, egészsége helyreállítása végett külföldön időzött²⁾. Rómában a Szentlélekről nevezett kórházgyámolító társulatnak Arad- és Zarándmegyéből 1446—1501. közt 22 tagja volt; ezek közt Emödy Pál aradi prépost (1446. okt. 19.) negyedik volt a világ minden részéből odaözönlő beíratkozók közt³⁾. Eszökebe jutott-e a külföldről hazatérőknek, hogy hasonló emberbaráti intézeteket itthon is alapítsanak⁴⁾ Aradban és Zarándban nem volt városi élet; magát Lippát is, mely különben 1529-ben Budához hasonló szabadalmakat nyert, vagy Aradot, melyet olykor civitasnak neveztek, csak népesebb mezővárosnak tekinthetjük. Ez a fő oka, hogy e vidéken a szellemi műveltség mélyebb gyökeret nem vert. Aradnak, Lippának, Pankotának és Simándnak voltak civisei; de hiányzott az a polgárság, melyet hazánknak főkép felvidéki városaiban találunk s mely fejlett intelligentiájával hosszabb töprengés nélkül fogadott el minden czélszerű újítást. Aradban a tanult emberek jobbadán zárt köröknek, egyes uraságoknak szolgáltak s nem-igen hatottak magára a közönségre. S hiányzott a renaissanceot bevezető nagy találmánynak, az író és olvasót egymáshoz közelebb hozó nyomdának áldása is. Arad és Zarándmegyében az első nyomda csak a XIX-ik század elején kezdett

¹⁾ Életr. u.-o., 15—17. és Sárospataki Füzetek, 1864., 223. — ²⁾ Anjoukori okm. I. 93., 97—8. Tört. Tár, 1888., 453. ³⁾ — *DI.* 20854. — ⁴⁾ *Monum. Vat.* I. 5., 1—135. I. ²⁾ Lippának 1536. tényleg volt »ispotály«-a. *Újhelyi-lt.*, XI., 23.

működni¹⁾. Nem csoda, ha e vidék, melynek negyedfél századon át kellett nélkülöznie a sajtót s mely csak másodkézből vehette annak termékeit, csupán jelentéktelen helyre tarthat számot a magyar irodalomtörténetben.

¹⁾ *Jókai* Mór (Magyarhon szépségei, 2. kiadás, 45—6. l.) szerint »Mátyás királyunk idejében az ország négy (!) könyvnyomdája közül az egyik Világosvárott volt; a miből sejtethni, hogy ott kellett a hazai tudományok egyik menhelyének lenni. A török világban eltűnt a nyomda.« *Fábián* (I. 189. l.) és *Rács* (50—57. l.) ellenben azt állítja, hogy épen a török időkben, 1582-ben működött ott egy sajtó. Ezt azon adatra alapítja, hogy *Beythe* István »Körözyéni tudománynak rövid summája« című könyvét nyomtatta »*Világos-váratt* Manlius János.« (8r., 48 számozatlan levél). *Németh* János (Memoria typogr. Hung. 167—9.) hihetetlennek tartja, hogy Beythe, mint németújvári prédikátor, ugyanakkor, midőn — szintén 1582-ben — az úrvacsoráról, esketésről stb. írt másik művét ugyanazon betűkkel és ugyanolyan papírra, ugyanazon Manlius által Német-Újvárott (Gyzzing Városában) nyomtatta ki, ezzel a török birtokában, az ország másik részében levő zarándi Világosvárba ment volna; holott pl. a közelfekvő Bécsben is találhatott nyomdát. Szerénte Német-Újvárat magas fekvése miatt nevezte Világosvárnak Beythe. E véleményhez csatlakozott *Fabó* András (Beythe István életrajza, 44.), *Szabó* Károly (Régi Magyar Könyvtár, 103.) *Thury* Etele (Szabad Egyház, 1887. — 22. sz.), *Ballagi* Aladár (A magyar nyomdászat, 60. és 64. l.). Ez utóbbi szerint Német-Újvárnak, mint a prot. felvilágosodás erős várának épp úgy adhatták a Világosvár, mint Kazinczyék Kassának a Széphalom és Dicsalomból nevet. De mindannyian figyelmen kívül hagyják, hogy a XVI. században épült a ménfői hegyen Győrvárnak egyik elővára Világosvár (*Villányi* Szaniszló, Győrvár és város helyrajza, 54.), sőt hogy már az Árpádkorban erre a vidékre vonatkozik a »Comitatus de Világosvár« elnevezés. (Codex Patrius, III. 32. Századok, 1871., 307.) 1615-ben Breiner János győri várkapitány felhívására a megye ismét fölépítette, vagy talán csak kijavította a ménfői szőlőhegység legmagasb pontján Világosvárt, melynek helyén ma kereszt áll, honnan a stájer havasokra s a Kárpátokra gyönyörű kilátás nyílik. A nép a romok helyét ma is Világosvárnak nevezi. (*Fehér* Ipoly: Győrmegeye és város egyetemes leírása, 567. l.) Német-Újvár és Ménfő-Világosvár egy hatalom körében, egymástól csak 114 kilométerre, a zarándi Világosvár Német-Újvárhoz még légvonalban is három-annyi távolságban, a Dunán és Tiszán túl, a török kezében volt, a hová el nem ért a labancz Batthyány Boldizsár keze. Azt pedig, hogy Beythe ekkor is, 1582-ben ura mellett tartózkodott, bizonyítja, hogy Német-Újvárott (németül *Güssingben*) szintén ekkor nyomtatott egy másik könyvet s bizonyítja *Clusius*nak (Rariorum aliquot Stirpium.... observatarum historia. Antwerpen, 1583.) reá s német-újvári tartózkodására vonatkozó nyilatkozata. (A Bécsben 1583. jan. 1. kelt előszóban). A török hódítás területén egyébiránt máshol sem volt nyomda. (*Ballagi*, 49.) Ezek szerint a zarándi Világosvár részére sem követelhetjük ezt e dicsőséget.

XXV. FÖLDMÍVESEK FORRADALMA.

A köznép s a társadalom, vallás és nemzetiség. A parasztság helyzete. A forradalom kitörése. Dósa György Aradban. Líppa és Solymos ostroma. A forradalom bukása.

A renaissance hazánkban is megtette a maga körútját. Hatott a tudományosságra, irodalomra s művészetekre és, a mint néhány adatból láttuk, Aradvármegyét sem kerülte el. Hatása sokkal általánosabb volt a *társadalom*, a *nemzetiségek* s a *vallás* nagy kérdéseiben; s ha Aradban, már a XVI. század elején, renaissançeról beszélhetünk, mint kell is beszélniünk, ezt éppen eme kérdések vizsgálása közben teszszük.

Nincs Magyarországnak területe, hol elemibb erővel tört volna magának útát ez a három eszme. A társadalomnak csak szélsőségei voltak itten. A roppant vagyonú, dölyfös nagyurakkal szemben erőtlen jobbagyságot találunk, mely sérelmeit panaszolja s bizonyos fokig támogatást nyer a köznemességtől, sőt a polgárságtól is. Csanád és Bihar huszita-községeknek szomszédsága tette-e, — vagy az általános vágyódás, a középkornak az a gyakran tagadott, de nem mindig hiányzó közszelleme, mely a társadalom ellentéteit most már, az intézmények vénülésének idején, kiegyenlíteni törekedett, — annyi bizonyos, hogy Arad köznépé megértette az első szózatot, mely állapotainak javítására serkentette s első volt, mely Dósa György táborába sietett.

S alig zúgott el a vihar, alig hamvadott el *Dósa* György máglyája a szomszéd Temesvár falai alatt, — Arad köznépé, kivált a szláv származású parasztság, ismét fegyverben áll, hogy az imént legyőzött társadalmi kérdést a *nemzetiségekkel* szövetkezve juttassa diadalra. Dósa forradalmának eredménye a parasztság felszabadítása s a nemzetiségek confoederatioja lett volna. A szolgából lett *czár*, *Cserni* Jován, most ezt az utóbbit írta zászlajára; de avval a kecsegtetéssel, hogy a másikat is kivívja általa. Tudatlan volt és elbukott; olyan történet, a mi ugyanazon földön, két század múlva, majdnem szóról szóra ismétlődött, Pero lázadása alkalmával. Mégis tagadják, hogy egy századnál nagyobb időre nyúlna vissza a magyar nemzetiségi kérdés megalakulása.

A harmadik eszme, mely Európának ezt a zugát is forrongásba hozta

s mely a köznép közt közszellemet teremtett, a *vallásijítás*, a reformatio. E földön a világtörténelemnek egyik alakja, *Brandenburgi* György a megindítója. Idegen és népszerűtlen, kit a politikai események csakhamar elsodortak Magyarországból; s mégis az ő nevéhez fűződik Aradban a köznép lelkét betöltő harmadik nagy vágyódásnak, a reformationnak meggyökereztetése.

Ezek ez eszmék egykorúak s nem is véletlenül találkoztak egymással. Mind a háromnak láza magával ragadta az egész vidéket. Túlkapásokkal járt valamennyi; s a vármegye akkori urai a közrend és a közjólét nevében küzdöttek ellene. A meg nem értett eszmék hívót és tagadót egyaránt igazságtalanságokra ragadtak. De végre is csak eszmék voltak, melyek a királyok által kijelölt megyei határoknál szorosabban együvé tartották Arad és Zaránd 7—800 községét s bizonyosan jobban lelkesítették, mint a dézma, kilenczed és a robot.

1514-ben agrár-mozgalmak, 1524. óta vallási versenyzések, 1526—1530. nemzetiségi küzdelmek háborgatták a vármegye nyugalmát. A többi esemény elvész a forrongás e zajában, mely a középkor intézményeinek megbomlasztása végett támadt; míg éretlen reformot, szűkkeblű conservativismust s minden társadalmi és politikai tevékenységet megszüntet, sőt halállal fenyeget a török hódítás, mely 1552-ben már a megye nagy részére kiterjed s a közérdeklődés helyébe közapathiát állít.

Az első ügy, mely általános hódítást tett Aradvármegyében s első sorban éppen a nemesi vármegyét fenyegette végenyészettel, a földművesek forradalma volt 1514-ben.

Kihirdette már Esztergom érseke a keresztes hadjáratot s kezébe adta *Dösa* Györgynek a nagy vörös kereszttel ékesített fejr zászlót, mely alá az ország minden részéből, legkivált pedig az alföldről gyülekezett a magyarság. Élénk mozgalom támadt Aradvármegyében is, hol *Brandenburgi* György őgróf óriási uradalmi fekdtek. A táborba vonulók, családjaikat biztosítani akarva, de talán az itt-ott elejtett izgató szavak által is hevítve és különben is gyűlölvé magyarul nem értő német tisztjeiket, már 1514. tavaszán *kérelemmel* fordultak földesurukhoz. A Váraljához és Solymoshoz tartozó falvak jobbágyai nyújtották be alázatos folyamodásukat, mely egyúttal szerény is volt nagyon. Például, hogy búzamosás és a disznók belső részeinek tisztogatása végett télvíz-idején ne kelljen feleségeiknek a hegy csúcsára menniök, mert karjaikon hordozott csecsemőkkel a föl- és lemenetelkor könnyen bajuk eshetnék; hanem a hegy lábainál fekvő házacskaikban végezhetnék el az efféle munkákat. Hasonló, épen nem forradalmi szellemű a többi négy pont is.

Pedig jócskán igénybe vette őket az őgróf.

Solymos és Lippa várak részére mindenféle czímen 1049 forintot és 12 dénárt szedetett be tőlük, nem is említve a kilenczedet, melyet

szintén nagy szigorral hajtottak be a várnagyok. A számadások elég szép összegeket mutattak.

Földesuruk messze lakott, a várnagyok pedig nem sokat törődtek velük. De mégsem zaklatták őket annyira, hogy e miatt kitörésektől kellett volna tartaniok. Dósa táborában azonban ők is magukba szítták a fölkelés szellemét s a mozgalom csakhamar oly arányokat öltött, hogy az urak biztonságba ügyekeztek helyezni családi javaikat.

* *Brandenburgi* György örgróf a felesége, Corvin János özvegye kezével őt illető Hunyadi-féle kincsek átvételével udvari káplánját, *Künisch* Mátyást bízta meg. A küldött még Budán érkezett volt *Bakocs* Tamás esztergomi érsekkel, sőt az ez ügyben szintén érdekelt *Schwarz Mendell* vagy Mandllal is és jóelőre intézkedett, hogy, míg odajár, *Königsfeld* Péter hajókat szerezzen az értéktárgyak elszállítására. Szerencsésen útra is kelt s közben Lippán *Perényi* Imre nádorral és *Telegdy* István kincstartóval beszélt, ki e vidéken jószágainak megtekintése végett tett látogatást. Elment-e magára Vajda-Hunyadra, hová megbízatása szolt, nem tűnik ki világosan az urához intézett előterjesztésből. Annyi bizonyos, hogy mikor — visszatérőfélben — Lippáról Budára akart sietni, Aradvármegyének legnagyobb városát már annyira körülvették a keresztések, hogy csupán néhány száz lépést tehetett előre. Életének megmentése végett maga is keresztet varrt ruhájára és csak ügyel-bajjal tudott bemenekülni Lippára, hol 1512. jan. 20. óta urának, az örgrófnak embere, *Bodó* Miklós volt a várkapitány.

Aznap történt ez, saját nyilatkozata szerint, mikor a nép *Csáky* Miklós csanádi püspököt, ki a nagyak-csanádi csata (máj. 27.) után a Maroson fölfelé, Aradba akart menekülni, *Ravaszdy* Pétert, Orosz Andrást és társaikat karóba vont; nyolcz nappal pünkösöd előtt, 1514. május 28-án¹⁾. S június 16-án Heves-, Nógrád-, Pest- és Hontvármegyék is aggódva figyelmeztették szomszédjaikat, hogy Bihart, Békést, Zarándot, Aradot és Csanádot már május végén «fölemésztették ezen tűzvész lángjai». Az imént kivégzettek közül Asszonylakán Aradvármegyének egyik törzsökös birtokosa volt *Ravaszdy* Péter, kire csak imént panaszkodtak a tótváradiai és solymosiak, hogy Asszonylakán régi szabadságaik sérelmével szed vámot a Maroson s hogy egy parasztot napokon át fogva tartott, míg csak 12 forint váltságdíjat nem fizetett. Most keresztre feszítette őt a nép dühe. *Kzs* Gergely, kit pár év előtt épen ő szabadított fel a jobbagyság alól,

1) »Do war ich oben ganczer acht tag vermanendt bisz auff den phingstag.« *Kézirat a müncheni* bajor királyi levéltárban. (Brandenburg, CCIII. 66. III.). Dósa Györgyről írt könyvben, még a második kiadásban is (115. l.), ide vonatkozó adatainkat csak egyszerű hozzátételeseknek kellett neveznem; itt már határozottabb időponttal van dolgunk, mely — ha a káptalan nem tévedett, mit ki kell zárunk — módosítja a Dósa György alföldi hadjáratainak kezdetét illető chronológiát.

egy másik ember segítségével vitte őt a «verő» (verw) alá¹⁾. *Nádasdy* Tamás, a későbbi nádor csak két alatkai jobbágyának, Kardos Gergelynek és Albertnek segélyével menthette meg életét²⁾. Még válogatottabb kinczást gondoltak ki a derék *Telegdy* István kincstartóra, ki 1508-ban és 1512-ben jelentékeny birtokokat szerezvén Aradvármegyében, most azok meglátogatására rándult le a fővárosból; de alig hagyta oda Lippát, június első napjaiban a parasztok kezei közé esett és szörnyű módon végezte életét³⁾.

Ily rémhírek hatása alatt csak rövid ideig való tartózkodásra határozhatták el magukat a Lippába és Solymosra menekült urak.

A veszedelem és a saját életéről való aggodás bizonyos bátorságot adott a káplánnak, ki egyúttal urának titkára is volt. A lippai őrség vezetőivel szemben már korábban is meglehetősen követelően lépett föl. Előmutatta megbízó levelét, mely teljes hatalommal ruházta őt fel s azt kívánta, mindenben úgy engedelmeskedjenek neki, mintha maga *Brandenburgi* György volna jelen. Nem igen világos, miféle czímen, *Bodó* Miklóstól száz forintot vett föl s ezt egy lippai pénzváltónál, a keresztes hadjárat után Békés- és Zarándmegyében oly hirtelen fölgazdagodott Gál-Ispáunál aranynyal cserélte be. A semmis ürügyek közt kicsikart pénz mindenesetre nagyban akadályozhatta *Bodót*, hogy a gondjaira bízott erősséget kellően ellássa minden szükségessel.

Most, hogy a keresztesek szorongatni kezdték a várat, a káplán sehogysem érezte jól magát Lippán s át akart menni a biztosabb Solymosra, mely szintén az őrgróf vára volt. *Bodó* Miklós örült távozásán, míg a solymosi alvárnagy, *Prantner* György, aligha látta szívesen. Untak beavatkozásait.

Nyolcz napja űlt már itten a káplán s közben elég sok értesítést kapott a keresztesek előnyomulásáról, az általuk elfoglalt várak számáról. Pünkösd napján, június 4-én, ebéd után, szokott pihenőjüket tartották a solymosi urak, midőn betoppant hozzájuk a lippai várnagy, *Bodó* Miklós. Sírt, mint egy gyermek s azt mondta, nagyon fél, hogy nem tarthatja meg Lippát, mert a keresztesekkel egyetértő polgárok életére törnek. A káplán és *Prantner* azonban azt felelte segélyt sürgető szavaira, hogy magának Solymosnak rendelkezésére is csupán kilencz kapuőr áll, a mi nagyon kevés a lippai vár védelmére; ha tehát meg van győződve arról, hogy nem oltalmazhatja tovább, hadi népével együtt jöjjön át a solymosi

1) Aradmegye vizsgálata, 1515. okt. 13. *Müncheni lt.*, fasc. 49. nro 391. *Szerémsy*, 63. Ez lehetett oka, hogy a nemes urak Kis Gergely testvéreit, *Lőrinczet* és *Bálintot*, *Brandenburgi* György őrgróf bánhegyesi jobbágyait nemcsak megkárosították (II. Ulászló levele 1515. decz. 21. *Müncheni lt.*, fasc. 47. nro 381.), hanem *Ravazdy* János őt testvéreivel el is fogatta, Asszonylakára vitette s az aradi káptalan 1516. jan. 30. tett jelentése szerint (u.-o. fasc. 49. nro 388. és 390.) a királynak 1516. január 19. kiadott parancsára sem akarta szabadon bocsátni. — 2) *Pozsonyi* kápt. protoc. XIV. 151. *Knauz*, Encycl. II. 466. — 3) *Istvánfy*, 44. s átírói. A részletekre nézve: *Márki*, Dósa, 125—6.

fellegvárba, mert *es az őgróf uradalmainak feje*; Lippán pedig csak némi népet hagyjon, mely azt addig védje, a míg lehet. A várnagy most arra kérte a káplánt, adná vissza számára a tőle fölvevett száz forintot, hogy várát a legszükségesebbekkel elláthassa; mert pénzt — ezenkívül — más-honnan nem remélhetve, már *ruhát is el akarta zálogosítani*, — kölcsönt azonban így sem kaphatott. Bodó kijelentette, hogy urának terhére száz arany forintot vesz föl a pénzváltótól, miért a felelősség a káplánt terheli. *Küinisch* azonban ezt haragosan hártotta vissza Bodóra s eljárását nem tartotta sem jámbor emberhez, sem hű szolgálóhoz méltónak. — Az egyre jobban fenyegetőző (a száz forint visszaadásáról azonban — ő tudta miért — bölcsen hallgató) káplánt a magyar beszédből keveset értő *Prantner* azzal csillapította, hogy, az ország forrongását tekintve, hagyja függőben ez ügyet az őgróf megérkeztéig. Ez azonban saját urát látta sértve a maga személyében s kijelentette, hogy hatalmában állna letenni Bodót a várnagyságról.

A dolog mégsem került kenyértörésre. Bodó ugyanis megígérte, hogy hadinépével együtt átjön Solymosra s résztvesz annak védelmében. Nemsokára azonban lóháton, csupán egyetlenegy lippai polgár kíséretében érkezett meg s ezzel tolmácsoltatta *Prantner*nek, hogy mivel tudomása szerint étellel és itallal Solymos nincs ellátva eléggé, az általa csakugyan fölvevett száz forintból ezennel átad neki ötvenet, hogy abból a szükségeseket bevásárolja s még a legénység zsoldját is fizesse. Többször nem jöhet, mert az ostromló keresztések egy óráig sem engedik pihenni. *Prantner* átvette s a vár felszerelésére a káplánnak adta át a pénzt. Ez, ha kelletlenül is, elfogadta.

Mialatt *Prantner* bizalmatlanul tapasztalta, hogy az őrséggel a káplán sokat beszélget magyarul, tehát előtte ismeretlen nyelven, míg az ő rendelkezésére még tolmács sem áll, azalatt a keresztések teljes erővel ostromolták Lippát, hol a nagylaki csata után a menekültek egész csapataival három napon át rejtőzködött *Báthory* István, a délvidék főkapitánya, azon aranyos zászlóval együtt, melylyel a hadjárat kezdetén a király ajándékozta meg. Azután azonban Temesvár alá sietett, melyet 2500 ember védett ugyan, míg Lippát — Bodó szerint — csak tizennégy (!); s amazzal mégis bevette volna Dósa György, ha Szapolyay vajda három nappal késik. Ezzel a mentséggel élt utóbb a lippai várnagy, ki június 6.-a táján¹⁾ is fellovagolt Solymosra.

Értesítette a papot és *Prantner*t *Dósa* György azon ajánlatáról: adja át neki, Dósának, szép szerével a várat, hogy ne kelljen parasztok holttesteivel teletöltenie a sánczokat. Tanácsért jött, mitevő legyen; mert ő maga úgy van meggyőződve, hogy Székely (*Dósa*) György ellenében nem tarthatja tovább Lippa várát. A polgárok ugyanis ellenséges érzelműek s

1) (Pünkösöd után) ungerlich drey tag.

gizzel-gazzal úgy tele fogják szórni az árkokat, hogy meg nem akadályozhatja a vár bevételeit.

Prantner s a német tisztek feleletét a magyarul jól tudó káplán tolmácsolta. Azt válaszolták, jó katonái vannak Bodónak s úgy el van látva mindennel, hogy egész bátran tarthatja a várat Székely Györggyel szemben; ha azonban éppen nem bízik magában, jöjjön át szolgálival együtt Solymosra, melyet, mint remélik, teljes sikerrel oltalmazhatnak Székely György ellen.

Bodó megnyugodni látszott a dologban. Biztosította a solymosiakat, hogy szolgálinak egy részét már holnap reggel át bocsátja; ha tovább csakugyan nem tarthatja magát, van egy jó lova s bízik benne, hogy, csak annak hátára kaphasson, estefelé átusztat a Maroson s feljöhet a várba. Azután érzékeny búcsút vett a solymosiaktól s visszament Lippára

«Nem tudtuk — sohajtott fel utóbb a káplán — hogy a gazember már nyolcz nap előtt elárulta és átadta a várat Székely Györgynek!»

Árulásáról csakhamar szállingóztak a hírek. Másnap egy radnai szegény ember jelentkezett Solymoson s tudatta a káplánnal, hogy őt Székely György egyik szolgálója, *Végh*¹⁾ István azon okból küldte *Bodó* Miklóshoz, kérné meg ezt, hogy, mivel egymáshoz úgyis kölcsönös eskü köti őket, ezen eskü értelmében bocsássa ki hozzá testvérét, *Lajost*²⁾. Mikor ez izenetet a szegény ember mások jelenlétében tudatta *Bodó*val, a várnagy reá támadt, nyilvános helyen miért mondja ezt neki; szolgálai könnyen azt gondolhatnák, hogy valami igazságtalan dologban jár.

A szegény ember védekezése szerint *Végh* István nem kívánta, hogy izenetét titokban adja át. *Bodó* különben csakugyan kiküldötte *Végh* *Lajost* *Lippáról* s általa hívatta be bátyját. Ezzel együtt evett, ivott éjfélig s őt szolgálival csupán *Fóris* porkolábot hagyva a várban, június 7-ének első óráiban — «becsületéről s esküjéről megfélekedve» — negyven lovassal nemanyira kiszökött, mint inkább kivonult a várból.

Bodó kétségtelenül vonzódott a felkelőkhöz; a becsületéről és esküjéről való megfélekedést azonban nem lehet oly egyszerűen szemére vetni, mint azt ellenei utóbb tették. Nem is tekintve, mily csekély őrség s mily kevés pénz állt rendelkezésére, ő, a *Vad* *Tamás* bírósága alatt álló lippai polgárok egy részével, az utolsó napokban segélyre szállította volt *Szapolyay* *János* erdélyi vajdát. Hozzáküldött követével kivonulása után pár óra múlva találkozott.

A követ, ki mindenesetre hiszékeny ember lehetett, elmondta, hogy útjában Székely György testvérére, *Gergelyre* akadván, ez megkérdezte tőle, mi járatban van. Őszintén előadta, hogy őt a lippaiak a keresztetek ellen való segítség megszerzése végett indították *Szapolyay* *János* vajdához. Székely György testvére viszont biztosította a követet, hogy őt meg

1) A káplán *Weghnek*, *Prantner* *Metnek*, a tanúvallatás *Saffynak* írja. — 2) *Laysch*.

Szapolyay János¹⁾ azon izenettel küldte Székely Györgyhöz, hogy ez semmit se tartson tőle, csak hajtsa végre, a mit reá bíztak; ő legkevésbbé sem fogja akadályozni. A követ tehát bátran visszafordúlhat, nem kell megtennie az útát Erdélybè; mert hiszen Szapolyay és Dósa egyetért. S e biztatást meg is fogadta a lippai polgár, mi egymaga is bizonyítja, hogy ily egyetértést a közvélemény éppen nem tartott lehetetlenségnek s hogy sem hadicselt, sem kérkedést nem keresett Dósa Gergely szavaiban.

A hazafelé ügyekvő követtel Bodó most azon parancsot küldte Lippába, hogy Főris porkoláb vagy alvárnagy *Végh* Istvánnak, mint Székely György emberének s ne másnak adja meg a várat. A követ azután Végh Istvánnal együtt tért vissza Lippára.

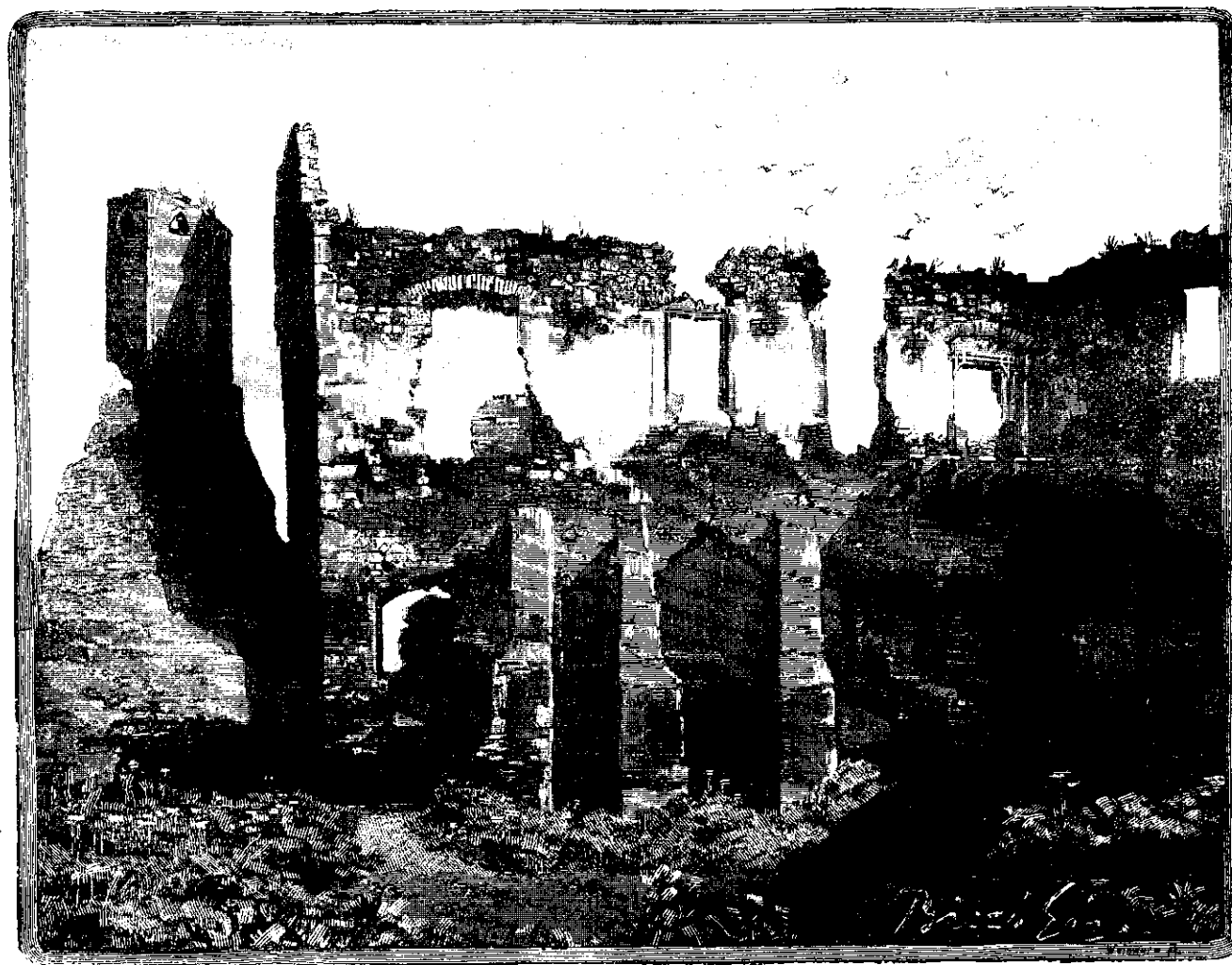
Főris porkoláb, kívánságuk hallatára, rögtön átinent Solymos várába, *Prantner* várnagy után, hogy jöjjön azonnal segítségére, mert ő különben egy óráig sem tarthatja az erősséget. *Prantner* valóban még azon órában át akart lovagolni; ezt azonban nem engedte meg neki Brandenburgi György titkára, a káplán, mivel Bodó Miklós már megszökött, őt pedig elfoghatják s megölhetik, úgy, hogy várnagyok hiányában mindkét várat könnyebben elfoglalhatná az ellenség; hanem majd inkább *Csúcsy*²⁾ vajdát küldi a városba. Kellő hatáskörrel ellátva *Csúcsy*t, a gyalogság kapitányát, azaz vajdáját, a káplán csakugyan Lippára parancsolta, maga pedig *Prantner*rel tanakodott tovább Solymos védelme ügyében. Attól tartott ugyanis, hogy *Bodó* Miklós az őrség megnyerése végett most Solymosra jön át s a katonák, mint azt már megszokták, ezúttal is beeresztik őt, mi könnyen a vár vesztét okozhatná. Ennek elkerülése végett helyén valónak látta a legénységet György gróf iránt tartozó hitére s esküjére, illetőleg arra figyelmeztetni, hogy a várkapitány helyett egyenesen az őrgrófnak fogadjon hűséget.

Ez esküt készségeesen letette az őrség, mely, úgy látszik, teljesen magyar emberekből állt; *Prantner* alvárnagy maga is abban keresi Bodó árulásának sikerét, hogy nem értesülhetett szándékairól, mivel a nyelvben való járatlansága miatt nem beszélhetett a tervbe már talán korábban beavatott legénységgel.

Miközben *Prantner* és *Künisch* káplán lázas sietséggel erősítette Solymost, *Csúcsy* vajda csakugyan átment Lippára. Itt először is arról értesült, hogy *Főris* porkoláb, az alvárnagy, *János deák*³⁾ által levelet íratott Székely Györgyhöz. Levele szerint kész megadni a várat, ha biztosítja a lakosság életét és vagyonát. Ezzel egyidőben a tanács és a község egy kocsi ruhát s más ajándékot küldött Székely György számára s együttal a várost is feladta.

Ily körülmények közt *Csúcsy* sem maradhatott tovább, hanem azonnal visszatért Solymosba. *Prantner* csak most kezdette egész erélylyel

1) Graff hansen. — 2) Tschutschy. — 3) Durch Janisch diacken.

A solymosi vár belseje.

sürgetni a káplánt a várnak élelemmel való ellátására. Másnap reggel néhány ökröt hajtottak fel a várba s annak egy részét azonnal levágták.

E közben Dósa György Csanád és Nagylak felől a Maros mellett Erdély felé nyomult. Hadai útba ejtették *Zádorlakát*, melynek várnagyai és jobbágyai oly kevéssé álltak ellen, hogy könnyű szerrel bevehették azt Dóczy Ferencztől, kinek az Oláh Miklós házában elrejtőzött tisztartójától, Fábiántól, erőszakkal elszedték ura írásait; a pecséteket leszaggatták, a leveleket pedig megégették¹⁾. A fölkelőket *Dósa* György, egy ismeretlen kapitány, Simándi *Hajnal* István és Harmathi *Sós* Benedek személyesen vezették a megerősített úrilakra, melyet egyébként nem bántottak²⁾.

Hasonlóképen jártak el *Araddal*, hol szintén megsemmisítették a káptalannak némely, talán idejében el nem dugott levelét, például a Jakscsok ellen szóló 1512. évit³⁾, s magukkal vitték a káptalannak régi pecsétjét is, melylyel máj. 2. még oklevelet hitelesített a káptalan⁴⁾, mely helyett azonban még azon évben újat kellett készíttetnie. Arról, hogy a várost feldúlták volna, nincs emlékezet, de nem is valószínű, mert őket ilyesmire csak az ellenállás ingerelte.

Világosvárat, a gyűlölt Báthoryak zarándi uradalmának fejét, szintén bevették⁵⁾.

Dósa eközben a deréksereggel Lippa és Temesvár közt foglalt állást; nemsokára azonban ő maga is Lippa alá nyomult hét zászlóaljjal, hogy átvegye a neki önként hódoló várost és várat⁶⁾. *Csúcsy* vajda visszatérése után két órával már átkelt a Lippát övező vizen és gázlón, «a keresztések nagy seregével» s nemcsak a várost vette át, hanem a várat is meghódoltatta.

Első tette volt, hogy hasonló megadásra szólítsa föl a solymosiakat is. Bennök nagyobb bizalmat akarván kelteni, ez ügyben írt levelével csupán egy fiút küldött át a Maros túlsó oldalára. A gyerek a hegy lábától kiabált fel a várba, hogy jöjjenek ki, mert levelet hozott *Mátyás* papnak. A káplán rögtön parancsot adott, hogy néhány fegyveres szolga menjen le a fiú és a levél felhozására. Ez sehogyssem volt *Prantner* ínyére, nem tartván helyesnek, hogy ily körülmények közt egyetlenegy szolga is távozzék a várból s kereken kijelentette, hogy ez az ő beleegyezésével nem is fog megtörténni. A káplán azonban hangoztatta, hogy a levél neki szól s hogy azt okvetlenül olvasnia kell.

Prantner aggódott a legények sorsán s egy, puskáját utána vivő

1) *Csanádmegye* levele Dóczyhoz (Dl. 22765.) és Perényi nádorhoz (Dl. 22766.), 1516-ból. — 2) *Aradmegye* bizonyossága 1515. szept. 15. (Dl. 22715.) — 3) *II. Lajos* levele 1516. aug. 23. — Erdélyi muz. (Tört. Tár, 1890., 341. l.) — 4) *Haan*, 123—4. — 5) *Verancsics*, II. 6. Egy főúri nő írődeákjának egykorú fordítása. Tört. Tár, 1891., 340. — 6) *Darchin der Czekell Georg* personlich quam. (*Künisch* jelentése.)

gyermekkel együtt, maga is a vár előtti térre ment, hogy szemmel kísérje a történézőket. A következés igazolta aggodalmait. Katonái ugyanis alig értek a hegy alján levő kis faluba, egy asszonynyal találkoztak, ki azon hírrel lepte meg őket, hogy, egy házban elrejtőzve, jó sok keresztes vára-kozik rájuk, hogy lemészárolják őket; jobban teszik tehát, ha visszafordúlnak.

A legények kétszer sem mondatták ezt maguknak, hanem visszafutottak a várba s jelentést tettek mindenről a káplánnak, ki, jobban meg-gondolva a dolgot, igazságot adott Prantnernek.

Cselének meghiusulta nem csüggesztette el *Dósa* Györgyöt. Népét most már a vár megostromlására kívánta feltüzelni. Hogy jó kedvök kerekedjék, június 7-én szabad zsákmányt engedett Lippa várában, azután pedig néhány akó hort üttetett csapra a piacon. Felszólította őket, hogy mint kedves hívei kövessék őt Solymos ostromára s ő mindent átenged nekik, a mi az elfoglalás alkalmával kezeikbe kerül.

Másnap, június 8-án, körülbelül déli 12 és 1 óra közt, a keresztesek «megszámlálhatatlan» sereggel keltek át a Maroson s azonnal teljes erővel kezdték ostromolni a várat. *Prantner* és a káplán azonban már jó előre megtették intézkedéseiket; kijelölték az őrség minden egyes tagjának helyét, kötelességét. Solymost különben csak valamivel védte több ember, mint Lippát. Az alvárnagyon kívül, ki készpénzben mindössze 50 frtot kapott — felét a Bodó fizetésének — évi 8 frtért 10 kapuőr, 6 frtjával 2 más katona s 4 frtjával 1 sütő és 1 szakács, összesen 14 fegyverfogható, fizetett zsoldos védelmezte; négygyel így is több, mint Lippát. Annál hihetlenebbül olvassuk tehát a várbeliek azon dicsekedését, hogy ágyúikkal mintegy ötszázat öltek meg a keresztesek közül, kiknek meggondolatlan, heves rohama e szerént kudarczot vallott.

Dósa György elhatározta, hogy rendszeresen fogja ostromolni Solymost. A Lippától 15 kilométerre álló derék seregtől azonnal több ágyút hozatott s azokat nagy erőfeszítéssel még az éjszaka felállította a Solymos mellett levő hegyen; sőt lövészárkokat is húzatott védelmőkre.

Péntekre, június 9-ére virradólag azután követséget küldött a várba; s midőn a várnagy a feladást megtagadta, teljes erővel látott a tüzeléshez. *Dósa* pattantyúsai ezúttal is ügyeseknek bizonyultak. Jól irányzott lövéseikkel ugyanis nemcsak a vár némely épületét gyujtották föl, hanem a puskaporos tornyot is felrobbantották, a nélkül mégis, hogy nagyobb rést üthettek volna a falakon. Az őrség csak roppant erőfeszítés mellett nyomhatta el a tüzet; mire, a káplán beleegyezésével, *Prantner* elrendelte a zszindelytetők lehányását. Parancsát azonban csak szombatra virradólag hajthatta végre a nagyon is igénybe vett legénység. E napon, úgy látszik, maga *Dósa* a temesvári táborba vonúlt vissza, másra bízván az ostrom folytatását.

Ugyanezen időtájban a keresztések is közelebb nyomultak ágyúikkal, mit éppen nem akadályozhatott meg *Prantner* csatakigyója. Az őrség ennek láttára, valószínűleg azonban kívülről jött bátorítás és *Benedek* porkoláb, valamint Csúcsy vajda biztatása folytán is zúgolódní kezdett. — «Ily körülmények közt — a káplán véleménye szerint — az ördög hozta *Szaniszló*¹⁾ lippai deákot a vár alá.» A deák harsogó szavakkal kiabált fel a falakon állókhoz, hogy ő a *kapitányok* nevében békét és biztonságot ajánl, ha az őrség átadja a várat. A legénység ne engedelmeskedjék tovább vezetőinek, hiszen az őrgrof többé nem lesz a várnak és a hozzátartozó jószágoknak az ura, mert a király akaratából valamennyit Székely György kapja; *a király örökbirtokul adja neki mindet*. Vonuljanak ki tehát a várból s ne harcoljanak a keresztések ellen; mert, ha ezt nem tennék, tudják meg, hogy Lippán elfogott feleségeiket és gyermekeiket keresztben kötik az ágyúk elé, úgy hozzák a vár alá, hogy először is azokra lőjjenek.

Mindezen kívánságoknak bővebb meghallására a káplán, *Prantner* tudta nélkül, *Benedek* porkolábot küldte ki, holott már előbb is gyanúsította őt, hogy elégtelenségre csábítja a népet. Szaniszló deák és *Benedek* porkoláb szavai nem is téveszték el hatásukat; a katonák megtudva, mily sors vár feleségeikre és gyermekeikre, kijelentették, hogy nem küzdenek tovább; s ha *Prantner* és a káplán nem akarják feladni, majd feladják ők a várat. A két parancsnok mellől csupán két szolga nem pártolt el. *Prantner* ezalatt a csatakigyó ujjab megtöltésén bajlódott s éppen löni akart, midőn a káplán a veszélyes fordúlatról értesítette. A várnagy semmi áron sem akart hallani a békéről, egyezségről, mert félt, hogy kiátszszak vele; társa azonban értesítette, hogy ő rá áll a kötésre; már meg is ígerte ezt Szaniszló deáknak s meg akarja tartani szavát.

E vita közben érkezett hozzá *Benedek* porkoláb, ki neki is jelentést tett Szaniszló deákkal folytatott beszélgetéséről. Ismételve, hogy Szaniszlót a keresztések kapitánya küldte azon kívánattal, önszántukból, békén adnák fel a várat. Mert ő felsége a király ugyan megelégette a keresztény vér hullását, de továbbra is folynia kell annak, ha ez végbe nem megy; s ha meg nem hódol a vár, szörnyű halált hal minden benne levő; látniok kell majd, rabbá tett és megköztözött feleségeiket, gyermekeiket mint hurczolják az ágyúk elé, hogy saját testöket, véroket lőjjék a keresztések helyett. Ha ellenben békén adják meg a várat, biztonságban hagyják éltöket és vagyonukat.

Benedek magyar beszédét a káplán tolmácsolta. *Prantner* elutasítólag válaszolt.

«Előbb — úgymond — egész Magyarországot hódítsa meg Székely György, ha Solymost el akarja foglalni.» S tovább tudni sem akart a kívánatról.

1) *Prantner* jelentése szerint a már említett János (Janisch) deák jött a várhoz.

E közben elérkezett az ebéd ideje s a két parancsnok asztal mellé ült. A káplán egyszer csak fölemelkedett s kijelentette, hogy ő *Székely* Györgyhez levelet akar írni. Félre szeretné vezetni, hogy némi haladékok nyerjen tőle tervének kivitelére. Ő ugyanis a fegyverszünet idején az őrgrófhoz lovagol, kieszközli segélyét s hitére és szavára fogadja, hogy ismét visszatér a várba.

Prantner újból elutasító módon felelt. Az ő megegyezésével ugyan nem írja meg levelét a káplán s nem is fog kimenni a várból; mert ő *nem érti az őrség nyelvét, tolmács sem áll rendelkezésére*; ily körülmények közt nem is válnék becsületére a távozás.

A sarokba szorított káplán a rómaiakra hivatkozott. Észszel és ügyességgel azok mindig többre mentek, mint háborúskodással. *Prantner* azonban egészen szárazon figyelmeztette, hogy eféléről ne beszéljen, mert kenyértörés idején nem illik becsületes emberhez, hogy akár a várból való menekülésre, akár pedig írásra gondoljon. Mire a káplán nem felelhetett mást, mint hogy ő tisztességesen kíván cselekedni, s hogy Magyarországon épp úgy vannak igaz emberek, mint Németországban.

Néhány pillanatig gondolatokba mélyedve ültek az asztalnál.

A káplánt akkor *Csúcsy* vajda kihívta néhány szóra; mit beszéltek, mit nem, azt csak a visszatérő káplán szomorú arczáról találgathatta *Prantner*. Nem is állta meg szó nélkül s megkérdezte, mi történt. «*Csúcsy* vajda — úgymond — éppen most hozta hírül a legények végső elhatározását, hogy a várat nem fogják védelmezni.»

Nem érthette készületlenül, *Prantner* mégis megdöbbsent ennek hallatára.

«Isten mentsen tőle, hogy szükségtelenül adjuk fel a várat.» Gondolja meg a káplán, milyen rossz emlékezetök maradna, ha ezt megengednék. Szerénte a legénységet azonnal össze kell híni s figyelmeztetni az őrgróf iránt tartozó hűségre.

Szaniszló deák, kit tagadó nyilatkozattal küldött el, nemsokára azon izenettel tért vissza, hogy a fölkelő vezérek még mindig hajlandók teljesíteni a föladás föltételeit; de ha el nem fogadják, ostrommal veszik be a várat.

«Csak áruló gazember adhatná föl, — válaszolt a hajlíthatatlannak látszó *Prantner*. — Én, mint becsületes ember, a falak közt akarok meghalni!» S ismét buzdító beszédet kívánt intézni a legénységhez. Nevében a káplán beszélt; egyszerre azonban magyar nyelven igen ingerülten s teli torokból kezdett lármázni és szitkozódni.

«Ne is kérdezze! — szólt az ennek okát tudakozó *Prantner*hez. *Csúcsy* vajda éppen most jelentette ki, hogy ő nem védi magát tovább, s hogy álljon ellen, a ki akar, — most már nem tart velök. Ha így beszél — feleltem én erre — akkor kegyelmed a mi árulóink.»

Prantner kértére azonban újból is felszólította a vitézeket, ne biz-

zának az ellenség ígéretében; gondolják csak meg, mily kárt tettek a keresztesek közt: ilyesmit azok nem tűrnek bosszú nélkül. Mindennel fölszerelt erős várban vannak, melyet Isten segítségével meg is tarthatnak. Várnagyuk, *Prantner*, az övök marad élve, halva.

E másodízben való felszólításra egy vitéz, *Kís* János, nyomban fölkiáltott, hogy mindnyájan készek védeni a várat; a többiek azonban agyonveréssel fenyegették, ha még egyszer ilyesmit mond. Nem felejtették el ők, mit fogadtak az őrgrófnak. A vár azonban tarthatatlan; s ha *Prantner* mégis védni akarja, meglátja, mi sors vár reá a keresztesek táborában.

«Szívesebben halok idebenn becsülettel, mint odakinn gyalázzal, — szólt, megdöbbenését palástolva, a várnagy. — Idebenn maradok s nem megyek ki élve.»

«Mi az ördögöt akar? — mordúlt reá a káplán. Csak nem hiszi, hogy egymaga megvédheti a várat? Hallhatja, mit beszélnek a legények. S ha a várnagy meg akar halni, neki, a káplánnak, semmi kedve hozzá. De még urának, az őrgrófnak itt levő kincseit sem veszi mind magához és a katonákkal szemben nem kockáztatja életét. Azután meg a keresztesek különben is *a király nevében követelik a várat*; hát föl is kell azt adni, mert az őrgróf éppen a királytól kapta s ő felsége, a hogy most elveszi tőle, épp úgy vissza is ajándékozhatja neki. Ő bizony nem temetkezik hát a romok alá s nem vereti magát agyon a legényekkel.

«Isten legyen irgalmas-kegyelmes a tisztelendő úrnak! — kiáltott fel az érveiből kifogyott várnagy. — Nekem ne legyen semmi részem a vár elvesztésében.»

A káplán most már egymaga intézkedett. Megmondta a deáknak, hogy másnap reggel jöjjön fel harmadmagával; ő szintén vesz maga mellé még két embert s együttesen majd eligazítják a dolgot.

Másnap, tizedikén, csakugyan megjelent két hadnagy a deákkal; mire a káplán — *Prantner* tudta nélkül — fölnyitatta a kapukat s magához véve *Csúcsy* vajdát és *Benedek* porkolábot, a keresztesek küldötteihez ment. Senki sem jegyezte föl, mit beszéltek együtt. A káplán azonban nemsokára *Prantner*hez közeledett s figyelmeztette arra, a mit maga is hallhatott, miképen nyilatkoztak katonái; hogy t. i. új támadás esetén nem tudnának tovább ellenállni s hogy egy-két ember nem tarthatja meg a várat. Ő tehát *fel is adta* azt oly kikötéssel, hogy személyeiknek, javaiknak bántódása ne legyen.

«Tegyen úgy, a hogy tetszik», — válaszolt a várnagy; a felelősség a káplánt terheli, mert az ő akaratával sohasem kapitulálnak.

«Bizza csak rám! — szólt ez vállvonítva. — Elvállalhatom a felelőséget, mert a katonák nem akartak harcolni. De meg azt is mondták, hogy ha mi vonakodunk, levágnak bennünket s ők maguk hódolnak meg».

«Bár halott volnék — sohajtott *Prantner*, — hogy ne látnám, mily gyalázatosan adják fel a várat!»!

Erre *Künisch* káplán Solymosvárába vezette a kurucz hadnagyokat s a nyelvet nem értő várnagy szemében könyekkel, de némán hallgatta, *őrsége mint esküszik hűséget Dósa Györgynek*, kinek emberei most otthonosan helyezkedtek el a várban¹⁾.

*Prantner*t a káplánnal együtt azonnal őrizet alá vették s fölnyársalással fenyegették. A káplán, kit, adott szó ellenére, mindenéből kifosztottak, lóhalálában küldött *Dósa Györgyhöz* valakit, hogy bántatlanságot eszközöljön ki számára; a keresztesek azonban nem sokat adtak reá s társával együtt, «mint valami tolvajt», Lippára kísérték át, hol négy napig voltak letartóztatva s bővebb kihallgatásra a fővezérhez, *Dósa Györgyhöz* akarták őket küldeni.

Ötödnapra (június 24.) azonban megjött *Dósa György* válasza, hogy az adott szót meg kell tartani; a foglyokat ereszték szabadon²⁾. *Dósa Györgynek* ezen lovagiasságáról utóbb maga a két ellenség tett bizonyosságot.

Prantner és a káplán az őrgróf vajdahunyadi várát ügyekezett most elérni. Ennek várnagya, *Pathócsy Péter* azonban nem akarván beengedni őket, kénytelenek voltak a kolostorba szállni. Balvégzete idehozta Lippa volt varnagyát, *Bodó Miklóst* is, miről a káplán titkon értesítvén *Pathócsyt*, *Bodót* sajátkezüleg elfogta s Hunyad várába záratta egyik hű szolgájával, *Tót István*nal együtt.

Szapolyay vajda ekkor már javában fegyverkezett a kuruczok ellen. «Bár adná a mindenható Isten, hogy megverje őket!» sohajtozott a várnagy, ki egyre azt hajtogatta, hogy ha *Pathócsy* átengedné vitézeit s még néhányat fogadna melléjük, hiszi, hogy visszavehetné Solymos várát.

A káplán ez ügyben tárgyalni is kezdett *Pathócsyval* s utóbb, egy *Laczkó*³⁾ nevű tolmácsot véve maga mellé, *Prantner* maga is bővebben fejtegette terveit; ez azonban, úgy látszik, nem igen bízott azok sikerében és csak annyit ígért meg, hogy neki magának is lesz gondja a vár visszavételére.

Félig-meddig elútasítva, nem akartak tovább maradni és pedig annál kevésbbé, mert *Pathócsyné* is vigyázatot ajánlt, hogy *Bodó Miklósnak* a keresztesekhez szegődött bosszús szolgái valamikép agyon ne verjék őket. Nagy tanakodások után a minden oldalon feltünező kurucz csapatok közt lóháton Nagy-Szebenbe menekültek, hol *Szapolyay* János vajda oltalma egyúttal azonban némileg őrizete alatt is állottak; mert a város kapuin nem volt szabad kilépniök.

1) Júl. 9. még csak hírképen tudták Gyöngyösön, hogy Lippa, Solymos és Világos-vár elesett. (Tört. Tár, 1891., 340.) — 2) Arról, mit *Verancsics* említ (Munkái II. 6. 1.), hogy Világos, Lippa és Solymos bevétele után nemes urakat vonnak karóba és nemes lányokat szeplősítettek meg a parasztok, ezen egykorú tudósítások hallgatnak. — 3) Letzko.

Ezalatt *Dósa* teljes erővel ostromolta Temesvárt s elképzelhetni, hogy kellő gondot fordított a Maros vonalának őrzésére is, honnan az Erdély felől jöhető támadást várhatta. Ez azonban a Bisztra-Temes völgye felől jött. Július közepén már szét volt verve a keresztések 40,000 főnyi serege, fogva *Dósa György* és a többi vezér. A szomszéd Arad-megyét csoportosan lepték el a menekülők, magukkal ragadván az ott elfoglalt várakban elhelyezett kurucz őrséget is. S öt nap múlva már *Dósa* szörnyű halálának híret hallhatták Arad parasztjai. De nagyon későn jutott el annak híre Solymosvár két védőjének, a Szebenben letartóztatott *Prantnernek* és *Künischnek* füleihez.

Szent-Bertalan-nap, augusztus 24-e estéjéig időztek itten; és csak akkor nyerték vissza szabadságukat, melynek azonban nem igen örvendhettek. Meggyűlt a bajuk már a szebeni vendéglőssel is, kit, úgy látszik, alig birtak kielégíteni. A káplán felszólította *Prantner*t, adja zálogba pecsétnyomó gyűrűjét, mit azonban ez nem akart tenni. «Hát csak tartsa meg; majd kifizeti ő az egész számlát.»

Innen Budára akartak menni, hogy — hír szerént odaérkezett — uruknál igazolják eljárásukat. A káplán azonban már Hunyadon értesült róla, hogy az őgróf elrendelte elfogatását, mintha gonosztevő volna. E hír adott alkalmat neki, hogy a Szent-Bertalanra következő pénteken, aug. 25-én, mentegetőző levelet írjon Brandenburgi György őgrófhhoz.

«Szorgalmasan és híven szolgált — úgymond — s úgy is akar szolgálni; mégsem kegyelmet kér, ha valamiben hibázott, hanem méltányos megítéltetést. Ura kincseinek megvédése végett menekült a várba, hol az őgróf emberei nem cselekedtek esküjük szellemében. Tehezt vele, a mit akar, mert rendelkezik élete és vagyona felett; de vegye figyelembe, hogy ő nem akart várnagy lenni. Szóval sokat tudna felhozni mentségül; most azonban távol van s némely dolgokat le sem írhat. Addig is kéri, mivel nem hogy tallérja volna, de még fillérje sincs, parancsolja meg *Békés János*nak, hogy lássa őt el a szükségeseikkel s haladéktalanul írjon a Hunyadhoz tartozó parasztnak, hogy Budán van s hogy engedelmesséjének a várnagynak, mert ezek a parasztnak attól félnek, rosszul járnak, ha meghódolnak a vajdának, Szapolyaynak; s azt is mondják, hogy az őgróf sohasem jön többé az országba. Neki semmi esetre sem tetszik a várból ki- s bejáró követség; attól tart, árulás lesz a vége. Szükségben ismerhetni meg az embert. Ítéljen az őgróf, hűtelen volt-e s büntesse meg őt; ha nem találja annak, bocsássa színe elé.»

Nem tudni, mi lett a kérő levél sorsa s hogy mit válaszolt *Brandenburgi György Prantner* várnagynak alkalmasint ugyanakkor írt előterjesztésére. Annyi bizonyos, hogy bennök és általuk nevezetes adalékot nyert *Dósa György* forradalmának története, mely hasonló részletességgel egy más vár ostromát sem ismeri s mely egészen új nevekkal, új ada-

tokkal s részben megbízhatóbb időszámítással gyarapítja azon korszaknak éppen nem teljes krónikáját¹⁾.

*Prantner*nek, úgy látszik, megkegyelmezett az őrgróf; «Mátyás pap», vagyis a káplán és Bodó Miklós ellen azonban vizsgálatot rendelt el.

Bodó Miklósnál főleg annak megtudására fektettek súlyt, mit tárgyalt *Dósa* György szolgálójával, *Saffy* Istvánnal (kit a káplán Wégh, *Prantner* Met Istvánnak nevezett); nem értett-e egyet *Dósa* Györggyel s egyáltalán tagadja-e, hogy beszélt *Saffy*val? Mondta-e bizonyos német kalmár előtt, hogy híjja be *Saffy* István testvérét Lippa várának *Föris* porkolábtól való átvételére? Ura akarátának ellenére nem játszott-e össze Szapolyay vajdával; általában, mint vitte hivatalát: gazdájának kárával, vagy hasznával-e? S azon esetre, ha a király elutazott, vagy az őrgróf rövid időre az országból távozott volna, nem egyezett-e már meg valakivel, hogy átadja a várat?

Hasonló kérdésekkel zaklatták a káplánt is.

Igaz-e, hogy hamis levelet írt s nem használta-e föl urának titkos felhatalmazását oly dolgok elvégzésére is, a mikkel meg nem bízták? Miért adta föl a várat? Nem fordította-e saját hasznára a *Gál*-Ispántól és *Bodó* Miklóstól fölvelt pénzt? Egyáltalán mint járt el az őrgróf ügyében? — Miért intette *Csúcsy* vajdát, hogy őrizkedjék az őrgróftól?

Bodó s *Künisch* káplán mindenesetre a legjobb válaszokat akarták ugyan adni a fölvetett kérdőpontokra; feleleteik azonban nem maradtak reánk. Jellemző, hogy *Brandenburgi* György őrgróf teljes aggodalommal, szinte gyűlölettel fürkészi embereinek *Szapolyay* Jánossal való esetleges összeköttetéseit, míg készen áll lázadó jobbágyainak védelmére. Temesvárott alig végezték ki *Dósa* Györgyöt, szeptember 2.-án már megjelent II. Ulászló rendelete²⁾, mely, annak kijelentése után, hogy «nem akarja alapjában megrontani a szegény jobbágyokat,» elrendeli, hogy az őrgróf uradalmaiban üldözni, fosztogatni kezdett parasztokat azonnal helyezték vissza javaikba. S a következő évben 25.-én ismételtén megparancsolta Aradvármegye alispánjának és szolgabíráinak³⁾, hogy az őrgróf aradmegyei birtokán a nemesek által a parasztoktól kárpótlás fejében elvett javakat és pénzeket azonnal adassák vissza tulajdonosaiknak s utasítsák rendes pör útjára a károsultakat.

1) Hol egyéb forrásra nem hivatkoztam, főképp ezek után adtam elő *Dósa* aradi tetteit. *Prantner* jelentése megvan a müncheni kir. lt.-ban (Brand. 66. III. Fragm.), *Künisché* u.-o. (Brand. CCIII. 66. III.) A solymosi jobbágyok folyamodása, *Prantner* kegyelemkérése, a lippa-solymosi 1514. évi számadás, a várak átadása miatt folyt tanúvallatás u.-o. a rendezetlen íratok közt; II. Ulászló 1514. szept. 2. rendelete u.-o. (fasc. 45. nro 356.), 1515. nov. 25. parancsa (fasc. 47. nro 373.), 1516. átirata 4 melléklettel u.-o. (fasc. 46. nro 371. és fasc. 49. nro 391.), valamint a Lippa és Solymos miatt Szapolyay és György őrgrófok közt folyt villongásra vonatkozó íratok (u.-o.) megbecsülhetetlen források e korra nézve. (Feldolgoztam a Századokban, 1887., 193—209. 1. s e könyvben.) — 2) *Münchener* lt. XLV. 356. — 3) *U.-o.* XLVII. 373.

A temesvári csata után a kuruczok vagy önként hagyták oda az elfoglalt várakat, vagy Szapolyay kergette ki őket azokból. A vajda, úgy látszik, Lippát és Solymost is megszállta s nagy hajlandóságot mutatott, hogy teljes birtokjogon helyezkedjék el bennök. Német- és Lengyelország diplomatiájának közbelépésére volt szükség, hogy 1516. június 6-án lemondjon a két várról¹⁾ s akkor is szerződésben kellett kikötni, hogy lemondását «tiszteletes szavakban» adja az örgróf tudtára; annyira gyűlölte egymást a két hatalmas ember, kik közül az örgróf még talán a paraszttal való titkos egyetértésről is vádolta a vajdát, hogy aradi várát megszerezhesse. Csak ezek s a királynak 1515. deczember 11-én adott engedélye után²⁾ történhetett, hogy az örgróf 22,000 forintért még aznap eladta *Perényi* Imre nádornak a két várat³⁾, melyeknek megerősítése talán egyetlen érdeme az örgrófnak. Egy harmadiknak kellett anyagiilag gyarapodnia, hogy fegyverszünetet köthessen a két dynasta; és pedig, mint Miksa német császár 1516. július 20-án Füssenben hangsúlyozta, az örgróf nevezetes kárával⁴⁾. Oly fejlemény, mely nem következik be, ha a parasztháború alkalmat nem ad *Szapolyay*nak, hogy úgyszólván fegyveres hódító gyanánt jelenjék meg *Brandenburgi* György aradvármegyei javain.

1) *Müncheni* lt. XLVIII. 383. XLIX. 393. — 2) *U.-o.* XLVII. 375. — 3) *U.-o.* jegy nélkül. — 4) *U.-o.* jegy nélkül.

XXVI. NEMZETISÉGEK.

Magyarok, szlávok, oláhok, vagy románok, németek, csigányok. — Szláv nemzetiségi mozgalmak.

I. Magyarok.

A magyar honfoglalást a régi és a mai Arad területén hún, avar, kazar és bolgár telepítés előzte meg. Hagyományaink szerint a két utóbbi nép ellen küzdeniök is kellett a honfoglalóknak, kik a velök rokon — bármily nevű — legyőzötteket aránylag gyorsan magukba olvasztották s megadták a vidék magyar jellegét. Semmi sem bizonyítja ezt jobban a helyneveknél. A XV. században Arad 392 helysége közül mintegy 110 a szláv, csak 6 a román elnevezés; a többi 276 pedig tiszta magyar, vagy legalább magyaros. Még feltűnőbb a viszony a régi Zarándban; ott 442 helység közül tisztán román nevű 6, szláv 70 s magyar 376. A két megyében tehát együttvéve 76⁰/₁₀₀ a magyar, vagy magyaros képzésű helynév, vagyis az egésznek ³/₄-e. Ez nem azt jelenti, hogy e szám egyúttal a magyarság száma is; az oklevelek szerkesztői magyarok voltak, kik egy-egy «falva», «háza» stb. odabigyesztésével talán önkényesen adtak magyaros jelleget az illető helynévnek. Az egyes falvakat azonban mégsem annyira a földesúr, vagy írástudó pap keresztelte el, mint maga az ott lakó nép; s azért, egyéb adatok híjjában, a nemzetiségek számarányainak megállapításában valamennyire mégis csak hivatkozhatunk rájuk.

Ösmerjük a régi Aradvármegye nemes családjait, melyek általában véve tősgyökeres magyarok; de hiszen a nemesség állami intézmény volt, mely a nemzetiség kérdésében nem bizonyít mindent. Inkább támaszkodhatunk arra, hogy magyar volt a papság, mely tagjait nemcsak a nemesek, hanem a polgárok és jobbágyok soraiból is toborzotta. Legtanulságosabbak azonban a jobbágynevek, melyek világosan mutatják, hogy a XV. században s a XVI. századnak első felében magyar a lakosság nagy része ott, hol most jobbadán románok s németek élnek Aradban. Ime, minden válogatás nélkül, néhány jobbágycsaládnak száraz, de igen tanulságos névsora¹⁾:

1) 1412—1522. közt: *Haan-Zs.* 26—8., 63—4., 113. *Fábián*, I. 233—4. *Dl.* 17660., 19048., 19090., 19274., 19470., 20100. *Müncheni lt.* XXXII. 232. és 234., I. VI. 467. *Tört. Tár*, 1890., 338.

Alcsi, Almási, Aprós, Asztalgyártó, Ács, Babos, Bagdó, Bak, Baka, Baki, Bakos, Bakó, Balácsi, Balog, Baranyai, Barát, Baróti, Bányász, Bárány, Bárdi, Becse, Bekenyi, Benes, Bécsfi, Bék, Békés, Bíró, Bodó, Bojtorjány, Bokor, Boldi, Bosnyák, Bőr, Buda, Budai, Csát, Csató, Csege, Cseh, Cseke, Csentei, Csergfi, Cseri, Csétény, Csécsi, Csipkés, Csirke, Csiszár, Csizmadia, Csíz, Csonka, Czigány, Dancs, Darócz, Dávid, Debreji, Deszki, Dezső, Dékán, Dézsi, Dienes, Dienesi, Doboka, Egri, Elpös, Erős, Énekes, Farkas, Fazokas, Fábián, Fekete, Fekete-Varga, Félsemű, Fires, Flótás, Fodor, Fogas, Garázda, Göboly, Gubás, Gyenge, Gyöngyös, Hajnal, Határ, Herpai, Héja, Huszár, Igaz, Igyártó, Illés, Iregdi, Jagós, Kalmár, Kambó, Kara, Karácsony, Kassai, Kastos, Katona, Kálmáncsehi, Kántor, Kegyes, Kengyel, Kerek, Keresztyén, Kerékgyártó, Kevi, Kincses, Kis, Komlósi, Kont, Korodi, Kovács, Kónya, Köböl, Köleséri, Kulcsár, Kun, Kürtös, Lantos, Lászlófi, Lede, Lencsés, Lepsény, Lős, Lubó, Makrai, Marjányi, Martoni, Máriás, Márki, Mészáros, Mézes, Mikó, Miskei, Mocsonai, Nagy, Nemes, Oláh, Orros, Otlakai, Ötvös, Őr, Paczolti, Paplövő, Pálfi, Pásztor, Petőfi, Petres, Pécsi, Péntek, Pori, Pozsár, Pozsogi, Pribék, Radó, Rajkó, Ravasz, Rácsi, Rácz, Sajti, Sarkantyús, Sági, Sánta, Sáros, Sebestyén, Sebrenyi, Segges, Seres, Ségi, Simonfi, Sipos, Somlyai, Somogyi, Sós, Sörös, Sói, Süket-Veres, Szabó, Szagyai, Szajkó, Szakállas, Szakálatlan, Szarka, Szántó, Szekeres, Szelcsi, Szemes, Szenes, Szentes, Szentmihályi, Székely, Székelyszegi, Szépkúti, Szilasi, Szőke, Szöllősi, Szűcs, Talpas, Tapasztó, Tar, Tarsoly, Tarsolyos, Tatár, Tánczos, Társi, Tegez, Tenke, Téli, Tomaji, Topa, Torbás, Torkos, Toronyi, Tót, Tökös, Török, Tövis, Tőzsér, Turós, Vad, Vadas, Vajda, Varga, Vas, Váradí, Várajti, Vásári, Veres, Vermes, Vér, Vida, Vizesi, Zsoldos stb. Ugyanazon oklevelekben csak néhány szláv és román nevet említnek. Ez oklevelek, nagyobb világosság kedvéért, gyakran kiteszik valamely fogalom magyar nevét is; pl. 1232-ben «*monticulus, vulgo holm*»;¹⁾ 1380-ban «*insula, Morotua vocata*» és «*Kuzepucha*» vagyis középútca²⁾; 1497-ben «*dolose, vulgo kegyetlenségvel*»³⁾; 1498-ban »*ferteupéznz*«, vagyis fertőpénz⁴⁾; 1522-ben «*portio molendinarum, vulgariter Malomvam*»⁵⁾ stb. 1514-ben a solymosi őrséggel, 1516-ban a lippai elüljárókkal csak magyar nyelven lehet beszélni s az irodalomról szóló rovatban részletesen elmondtam, milyen kelendő volt e vidéken a magyar nyelv.

Ott, hol a magyarság más nemzetiségűekkel élt együtt, nemzetiség szerént is megkülönböztették egymástól a szomszédos helységeket. Aradban volt pl. Magyar-Kalodva, Magyar-Radna, Zarándban pedig Magyar-Dúd.

A magyarság számát hozzávetve sem határozhatjuk meg. A középkori Arad népességét azonban 40—50,000-re téve, e számnak legalább is fele

¹⁾ *Haan*, 6. — ²⁾ *Adattár*, II. 141—2., 183—4. *Fábián*, I. 237—8. *DI*. 29728. — ³⁾ *DI*. 20629. — ⁴⁾ *NRA*. XXX. 36. — ⁵⁾ *Bütöni-lt*. 14. B.

a magyarságra eshetett. Zarádnak nemcsak sík vidékein volt általános a magyarság, hanem feltűnően nagyobb volt az a hegyek közt is, úgy, hogy ott szintén lakhatott legalább 20—25,000 magyar. Ez elem utóbb besenyő és kun telepedőkkel is erősödött. A *besenyők* valószínűleg II. István korában telepedtek meg Aradban és Zarádnban; 1217-ben már Besenyődnek neveznek egy zarándi falut; 1235-ben Besenyőnek s 1477-ben Besennek egy aradit¹⁾. — A *kunok*, kik Kuthennel együtt jöttek be, a Marosnak mind a két oldalán felütötték szállásaikat. IV. László már 1279. intézkedett, hogy a Körös-Maros és a Maros-Temes közében a IV. Béla által nekik adott szállásokban mint az ország nemesei lakjanak²⁾. A Temes-Maros közében virágzott a kúnok szenteltszéke (1244—1450 közt) s ehhez tartozhatott a középkori Arad része is. Zarádnban, ha 1280—83. Pélen³⁾ találkozunk is velök s ha 1397. és 1405. Békés és Zarándvármegyék mint zarándi helységgel foglalkoznak is a kunok kezén levő, de a Bői-nemeseket illető Kenderes, vagy Kerekegyháza ügyével⁴⁾, a tömegesen való lakást bizonyító adatokra nem akadunk. A nagyszámú halmokat ugyan részben róluk nevezte el a nép, de — oklevelek szerint — állottak e halmok az ő bejövetelök előtt is. A *jászt* a magyar nép mindig egynek vette a kunnal. Az aradi Pélt, melynek nevét 1334. óta ismerjük, 1487-ben már *Fászpél*nek is írták⁵⁾. — A vezérek korabeli *székelyek*ről, kik állítólag Aradban telepedtek meg, már a honfoglalás történetében volt szó.

II. Szlávok.

Szlávokat kétségkívül tekintélyes számban találtak a beköltöző magyarok; mindamelllett az oklevelek csak a XIV. század óta emlegetnek kétségtelenül szláv eredetre való helyneveket. Ilyen Bizere (1322-től), melynek neve gyöngyöt jelent; *Deznye* (Dézna, 1318.) ezen, Oroszországban is ismétlődő helynév; Harna (1344.), Kalodva vagy Kladova (1333), *Lippa* (1315.), mely hársat jelent, a Makra- és Mátrahegy neve, Marján (1333), Milana (1349), Milova (1359.), Perdeve (1347.), Vonuk (1343.) s talán még egy-kettő; 20—30-nál azonban aligha több. A következő században mintegy 170 új szláv név tűnik föl és pedig a századnak csak közepe táján. Az akkori magyarok, úgy látszik, *tótok*nak hitták az aradi szlávokat. Erre mutat a Tót, vagy Taucz (1334.), Tóti (1344.), Feltót (1496.), a három Tótfalu (1439.), Tótvidéke (1552.), Tót-Hodos (1472.), Tót-Simánd (1500.), Tót-Zaránd (1561.), Tótülés, a Hodos mellett (1407.), Tót-Berbencze (1443.). Sőt 1406-ban tót falvakkal (*villae sclavonicales*) nevezték az egregyi

1) *Várad Reg.* 158. és 298. §§. — 2) *Szabó*, Kún László, 83—4. *Karácsonyi*, A kúnok Délmagyarországban (Tört. Ért. 1882., 93—107.) *Jerney*, Keleti utazás, I. 227—270. *Honfahvy*, Ethnogr. 372—4. — 3) *Fejér*, V. 3., 215. *Szabó*, 101—3. — 4) *Honfahvy*, 15. *Cyár-fás*, Jászkunok, III. 529. *DI.* 9029. — 5) *DI.* 19259.

(agrisi) várhoz tartozó helységek egy részét is¹⁾, melyek pedig kétségte-
lenül oláhok voltak. — A turáni származású bolgárok a honfoglalás után
beolvadtak a magyarságba; a XIII. századtól fogva azonban a Balkánról
beköltözött, elszlávosodott izmaelita, vagyis mahomedán *bolgárok* (szaraczé-
nok) is feltűntek Aradmegyében²⁾, de inkább csak erőszakoskodásukról
(1220—23.), az aradi káptalan javainak dúlásáról, lettek emlékezetesek s a
mongolokkal részt vettek Pereg ostromában is. Basarága és Basarabásza
nevét az ő itten-lakásukkal szokás kapcsolatba hozni. A basarába, vagy
böszörmény egyszerűen muzulmánt jelent s valószínűen e bolgárokra vo-
natkozik. Mindenesetre rokonnép neve³⁾. Utóbb nyomuk vesz. De mi-
dőn nagy Lajos király erőszakosan kezdte katholizálni Bolgárországot,
1369-ben Strasczimir bolgár vezér kikergette az áttérteket, kiknek letele-
pedő helyül Lajos király négy más helylyel együtt Lippát és Rékást
jelölte ki⁴⁾. A Sisman-család, melynek a XVI. század közepén szakadt
magva, szintén ez idő tájban szerezhette meg Gyorok egy részét. Talán
nem a véletlen műve, hogy — néphagyomány szerint — 1552-ben a bosniai
ferenczrendiek közül éppen a bolgár származású Janics András jött papnak
Radnára, honnan azután az átellenben levő Lippára is átjárt misézgetni⁵⁾.
A vingai bolgárok csak 1740-ben költöztek be; őket tehát e telepíté-
sekkel nem hozhatjuk kapcsolatba. *Rácznak*, tudtommal, csupán az egyik
Radnát hitták, azt is csak 1474-ben találom ekként írva. A *szerbek* töme-
gesebben valóban a XV. század elejétől fogva telepedtek meg Arad- és
Zarándmegyékben. 1404—7-ben már Vlkasin albániai király fia, Demeter
volt Zaránd főispánja és Világos várnagya⁶⁾. Brankovics György rácz des-
pota s Albánia ura 1439. kapta Albert királytól a hatalmas világosi ura-
dalmat⁷⁾. Uradalmában három nemzetiség lakott; a magyar, oláh és a
szláv. Ez utóbbira utalnak az adományleveléül következő helynevei: Siri,
Galsa, Meszt, Miladini, Zibuk (Izbuk), Hasznaradamélfalva, Rasztócz,
Jaroslófalva, Tótfalu, Sztaniszlófalva, Sztanomérteleke, Dobrocsafalva,
Felső-Ternova, Karasztafalva. Egyet-kettőt talán oláhnak is vehetünk.
Lakosaik mindenesetre eloláhosodott szlávok, vagy tiszta oláhok voltak;
de maguk e helynevek bizonyítják, hogy Brankovics birtokszerzése előtt
is laktak már, ha talán megfogyatkoztak is a szlávok a világosi uradalom-
ban. Ezt I. Ulászló király már 1441-ben elkobozta Brankovicstól, kinek az
1439: 25. t.-cz. világos rendelete ellen alkalmazott világosi várkapitánya,

1) *Csánki*, M.-o. tört. földr. I. 722. Ezek: Cserneczfalva, Nagy-, Közép- és Felső-
Siklós, Fejéregyház, a két Domb-Papfalva, Ratmánfalva, Doroszlófalva, Papfalva, Lálfalva
és a három Balamérfalva. (Kapy-lt. E. I., 1.) — 2) *Fejér*, I. 406. *Theiner*, I. 37. *Balics*, II.
246. — 3) *Réthy*, Pénzverő izmaeliták, 11., 21. — 4) *Tud. Gyűjt.* 1837. VIII. 15—21.
Jirécek, Gesch. der Bulgaren, 324—6. *Kanitz*, Donau-Bulgarien, I. 21. — *Czirbusz*, A bol-
gárok, 16. — 5) *Dugonics*, Radnai történetek, 13. — 6) *Erdőty*-lt. Pesty, Brankovics, 12.
— 7) *Dl.* 24822. *Horváth* (II. 482.) tévesen sorolja Világost a Brankovicsnak még 1428.
adott jószágok közé.

Sztépán vajda, résztvett Bothos András temesi comes fölkelésében. Sztépán vajda a török ellen menekülő szerbek közül válogatta össze katonaságát s közlők sokat le is telepített Zarándban, de korántsem oly nagy tömegben, mint általán hiszik. Teljesen valótlan pl., hogy Boros-Jenőt (Janopolt) ekkor építették volna a szerb jövevények¹⁾; mert az 1387. óta a Losonczyak jószágáa volt s az is maradt az egész középkoron keresztül. Jellemző, hogy midőn 1444-ben Brankovics tovább ajándékozta Világos uradalmát Hunyadinak, csupán magyar és oláh jobbágyokat emlegetett s a katolikus és oláh egyházak kegyuraságát ruházta reá²⁾. Szerbekről sehol sem emlékezik. Hunyadit beigtatták ugyan az uradalomba, de Brankovicsnak mégis maradtak ottan gazdatisztjei, kik közül László kápolnai vajda és Csily Jankó a Losonczyak felső-karatnai jószágát dúlták³⁾. Még 1451-ben is Hunyadinak a despota csak azon esetre ígerte oda Világosvárát, ha unokáját, Czilley Erzsébetet, nem adná nőül Hunyadi Mátyásnak. Ugyanazon szerződésben kikötötte, hogy Erzsébet (egy hatalmas osztrák főúr leánya!) férjhez-menetele után is a görög hitben maradjon s hogy udvarában állandóan tartózkodjanak görög papok⁴⁾. Zavaros volt ugyan aradi földesuraságának haláláig (1456. decz. 24.) terjedő időszaka, de mégsem hanyagolta el ott sem a görögkeleti vallás ügyét. Kétségtelen, hogy ő állította a Síriben, a világosi várhegy aljában levő g.-kel. templomot, melyet 1529-ben Balika, a rácz várnagy, «a mi templomunk»-nak nevezett⁵⁾. Halmágy templomát is ő építtethette.

A tulajdonképeni Aradvármegyében az újabb szláv telepítések sorát a Jaksicsok, Giskrák, Pánok és Pongráczok kezdték meg. Jaksza rácz vajda fiai már 1465-ben erőszakoskodtak jobbágyaikkal Arad és Csanád határán⁶⁾. E fiúk, István és Markó, a török elől menekülve, 1200 szerb vitézzel Jagostin ó-szerbiai városból menekültek ide. Ők építették a bodrogi g.-kel. zárdát és tornyot, melyen czímerök ma is látszik, a nagylaki várat, az oláhvárosi tornyot s a Maros mellett levő templomot, sőt, hagyomány szerént, a Nagylaktól Pécskáig vonuló sánczot is⁷⁾. István oly buzgó görögkeleti volt, hogy 1476-ban Sallyi István csanádi kanonokot, ki azt kívánta tőle, hogy a Bradács Gergely nándorfejevári kapitány ellen folytatott perében ne a szerbek, hanem a magyar katolikusok módjára tegyen esküt, földhöz vágta s meggyilkolja, ha társai meg nem védik⁸⁾. Jaksics Demeter, Vuk Gregorjevicscel együtt, 1481-ben újabb 50,000 szerbet vezetett Magyarországba; kétségtelen, hogy Demeter, ki Istvánnal együtt még 1478. jan. 16. kapta Fellakot, Serfestet és Farkasteleket⁹⁾, Aradnak e helységeibe számos szerbet telepített le. E ráczokkal Demeter úr hősies

¹⁾ *Hunfalvy*, Ethn. 469. *Hornyik* a Századokban, 1868., 531. és 1883., 468. —

²⁾ *DI.* 13785—6. — ³⁾ *Pesty*, Brankovics, 29. — ⁴⁾ *Spiesz*, Arch. Nebenarb. I. 173. —

⁵⁾ *Szerémy*, 248. — ⁶⁾ *DI.* 16153. — ⁷⁾ *Zayács-Haan*, Nagylak, 5. — ⁸⁾ *Fessler*, V. 491.

— ⁹⁾ *Fábián*, I. 253—4.

részvett Mátyás király s különösen Kinizsy Pál egyes hadjárataiban. Oly jó magyar lett, hogy 1491-ben a lengyel tábor szemeláttára párbajban vágott le egy tatárt, ki a magyarok vitézségét becsmérelte¹⁾. A család korán hajlott a hussitismushoz, majd a reformatiohoz is. Jaksics Péterné pl. már kettérekesztette a nagylaki templomot s annak egyik részében hussita, a másikon pedig g.-kel. módon folyt a szertartás. Ebből is látszik, hogy nem kívánták meg a vallás-változtatást szerbjeiktől, kik hitökkel együtt nemzetiségöket is hosszú időn át megőrizhették.

Mily erős lehetett a rácság Arad és Csanád határán, eléggé mutatja, hogy 1527-ben itt dőlt el a «Fekete» Iván «czár» által támasztott szerb lázadás sorsa. Erről s Világoson *Balika*, Lippán és Solymoson pedig *Bálintics* tetteiről az 506. s köv. lapokon szólok. Mikor a rác *Petrovics* Péter lett a temesi főkapitány, még jobban megerősödött a szerb-elem Aradban, hol nagy jószágai voltak Petrovicsnak. Rác katonái főképp *Bosics* Péter rossz példáját követvén, 1550-ben egymásután vesztették el a gondjaikra bízott marosmenti várakat, míg maga a vezér 7000 ráczczal egyenesen Erdélybe indult. A következő évben a szerbek ismételve is feladták a töröknek Lippát, Csálát stb.

»Ime az beglerbék hallá, megvidúla,
Az főfő rácoknak ajándékot osztá.
Kinek tímárt, kinek bársonyt, lovat osztá«²⁾.

Ellenben *Olcsárovcics* Demeter, rác vitész, a legnagyobb buzgalmat tanúsította Lippa védelmében. *Bánverics*, *Benkovics*, *Gerdosics* stb. szintén hősiességekkel szereztek jószágokat Aradban, melynek hadtörténetében ez időtől kezdve egészen Mária-Terézia koráig a szerbek mindig fontos szerepet játszottak.

III. Oláhok.

Életmódra s nem nemzetiségre vonatkoztatják újabb íróink³⁾ a vlach vagy oláh elnevezést, melyet középkori írók a XII—XIII. századtól kezdve a Duna balpartján lakó népekre is alkalmaznak. Szlávok és rumunok vegyülékének tartják, melynél vezérszerepet mégis a szlávok visznek. Erre mutat, hogy elüljáróikat szláv szóval *kenézeknek* nevezik. Kenézeket a mai

¹⁾ *Istvánfy*, 8. l. — ²⁾ *Tinódi*, Erdély hist. III. 986—8. v. — ³⁾ Arad történetében talán szabad első helyen említenem, ha *Roesler* és *Hunfalvy* után lépett is föl, az aradi származású *Réthy* Lászlót, ki »Anonymus az erdélyi oláhokról« (Budapest, 1880., 8r., 72 lap) s főképp »Az oláh nyelv és nemzet megalakulása« (U.-o., 1887., 8r. 269 l.) című munkájában e kérdéssel behatóan foglalkozik. Aradmegyei íróink közül különösebben kell még hívatkoznom *Edelspacher* Antal »Rumun elemek a magyar nyelvben« (Budapest, 1875., 35 l. s Nyelvtud. Közlem. XII.), — *Goldis* János »A román nyelv latinsága« (Arad, 1880., 8r. 52 l.) és *Alexis* György »Magyar elemek az oláh nyelvben« (Budapest, 1888., 8r. 137 l.) című munkáikra, melyek ez ügyet — védve vagy támadva — igen érdekesen fejtegetik.

Arad területén először, 1241-ből, a vidéket jól ismerő Rogerius váradi kanonok említ¹⁾, a nélkül, hogy magát a népet megnevezné. Maga a Névtelen Jegyző Erdélyben s Gládnak Arad déli részére is kiterjedő tartományában szerepeltet ugyan vlachokat²⁾, de már pl. Marót országában csak kazarokat ismer. S különben ő-utána még egy századdal is a pásztor vagy vlachot egyértelműnek tartja Kun László történetírója, Kézay. Éppen Kun László telepítette volna le a hódtavi csata (1280.) után a kunok ellen a Balkán-félszigetről segítségül hitt ruméneket Máramarosban és a Fejér-Körös völgyében³⁾. «Földet Máramarosban jelölt ki számukra — írják 1285-ről az orosz évkönyvek — és pedig a Moresz és Tisza folyamok közt, azon a helyen, mely Krishi nevet visel. Ide gyűltek tehát a románok; itt éltek, magyar nőket vettek feleségül, a kiket aztán a latin ritusról a maguk keresztény hitére térítettek át.» A leírt terület azonban nem a mai Aradban feküdt, mire a Moresz és Krishi név látszik utalni, hanem a Máramaros és Kaszó folyók mentén⁴⁾ s így e telepítés történetével nem foglalkozhatunk tovább. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy vlachokat ne keressünk a Fejér-Körös völgyében. Ott az oklevelek először 1318-ban emlékeznek meg róluk. Ekkor ugyanis május 15.-én Károly-Róbert király Dienesmonostorát annak kegyuraságával s a hozzátartozó *oláh* és más falvakkal (cum villis olachalibus . . . et aliis) visszaadta Lehel mesternek⁵⁾. 1364-ben Ikus vagy Fel-Ikus faluban s a hozzátartozó Solymosban, mely határos — az oklevél szerint — Nadrág, Endrőd, Kis-Endrőd, Szeleste és Szád »*aradmegyei*« falvakkal, a csanádi káptalan *Karaszt, Negul, Lajk, Miklós* és *László*, László fiai és *Zarna* unokái részére, kik »*mindnyájan oláhok*«, határjárást tartott Endrődy Békös fiaival s Umuri Lászlóval szemben⁶⁾. Ezek Aradból az első ismert oláh nevek. A nevezett helyek nagyobb része azonban már a Béga és Temes közt, a Ruzska-Polyanában feküdt; csak Szád (Zaad) utal határozottan Aradra. Hogy azonban a Temestől éjszakrafelé a Marosig határozottan terjedt az oláhság, vagy — ha az újabb iskola megkülönböztetésével akarunk élni, — a vlachság, bizonyítja Feketető neve, mely 1337-ben még magyar, 1479-ben azonban már román, t. i. Baltanyágra. Vagy Bányafalváé, mely 1445. és 1510. közt változott Banyesdre; Hontesérből 1445—64. lett Honczisor, Honttóból 1445—1519. közt Gurahoncz stb. Az eloláhosodásnak időközben kellett megtörténnie. Nagy Lajos király nemcsak Havasalföldén, hanem a hazában lakó oláhok közt is megkezdte a katholicismus terjesztését s pl. Keve- és Krassómegyékbe hittérítőket küldött hozzájuk. A g.-kel. papok jobbadán Lippa vidékére menekültek⁷⁾; s midőn a nép őket titkon vissza-

1) *Siralmas ének*, 35. fejt. — 2) 44. fejt. — 3) *Wenzel*, Krit. fejt. Máramaros történetéhez, 16—17. *Haller-Karácsonyi*: Történelmi hazugságok, 728. — 4) *Szilágyi István*, A tört. társ. máramarosi kirándulásáról szóló jelentésében (1889.), 19. és 22. l. — 5) *Zichy-ókm.* II. 131—2. — 6) *DI.* 5782. — 7) *Küküllői János*. Thurócynál, III. 48.

híttá, Lajos király 1366. júl. 20—24. Lippáról parancsolta meg az összes hatóságoknak, hogy a menekült papokat családjaikkal és vagyonaikkal együtt Benedek kevei és krassói főispánhoz vitessék vissza¹⁾. A vallásháborítással járó mozgalom alighanem hagyott nyomot Arad ethnographiai térképén is. Az éppen most említett Feketető falu eloláhosodásán kívül példa reá a Hegyes-Drócsának már éjszaki részén levő Cserneczfalva, Nagy-, Közép- és Felső-Siklós, Fejéregyház, Domb-Papfalva és a három Balamérfalva, hol 1406-ban oláh (az oklevél szerént szlavon) volt a lakosság²⁾.

Benn, a Fejér-Körös felső folyásánál, 1404-ben Keresztúrnak, 1415-ben már Kristyórnak (Krestornak) nevezik az oláh vajdaság székhelyét³⁾, melynek hatásköre, ha különben csak a fejérkörösí járást említik is, valószínűleg az egész Zarándra s talán Hunyadra is kiterjedt. A zarándi oláhok vajdája, kik közül az erőszakos Boalyát s vitéz fiát, Lászlót, a maig is virágzó Kristyóry-család őseit tudjuk megnevezni (1404—1415.), nem függtek a vármegye főispánjától, hanem egyenesen a temesi comes alá voltak rendelve. Az oláhság egy része — jobbágyszolgálatok alól fölmentve — vajdák és kenézek alatt állott. A vajdának inkább politikai és közgazdasági hatásköre lévén, a hadiéletben csak alárendelt szerepet játszott. Maga a kenészség igen régi, 1241-től gyakran emlegetett intézmény Aradban s mint családnév is gyakran szerepel (1428., 1475., 1489. stb.). A vajdaság utóbb apróbb részekre oszlott, mit nemcsak a «Vajda» nevű családok látszanak bizonyítani, hanem egyéb tények is. 1422-ben Sztancsul mester Báb, és Dragán, Mancsul fia, mint komjátí oláh katonák jelentek meg az aradi káptalan előtt⁴⁾. 1441-ben Ulászló király Maróthy Lászlónak és 1444-ben Brankovics György a világosi uradalmat annak nemes magyar és *oláh* várjobbágyaival s a katolikus és *oláh* egyházak kegyuraságával együtt adta Hunyadi Jánosnak⁵⁾. 1451. ápr. 10. a kormányzó Móga halmágyi vajdát megerősítette a zarándmegyei Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdaságában, melyet idáig is békében bírt fiaival, Mihálylyal és Sandrinussal együtt s beigtatásukra az aradi káptalanat küldte ki⁶⁾. 1452-ben ugyancsak, az ő rendeletére, az aradi káptalan embere megjelent a *hét oláhszék közgyűlésén*, hogy vizsgálatot tartson a Duna partján épült Brankovár s az ahhoz tartozó megye (comitatus) birtokviszonyai ügyében⁷⁾. 1493-ban a Báthoryak világosi uradalmában az egyik várnagy Bogdán, a tiszttartó Móga László, az egyik vajda László, a másik, Aranyágon, szintén László volt; Dán a kápolnási, Bogdán a kiskapronczai, István a bucsávai, Sztaniszló a solymosi kenéz; ugyanakkor a jobbágyok közt sorolják föl Rajkó

1) *Fejér*, IX. 3., 543. — 2) *Csánki*, I. 722. — 3) *Kemény*, Magyarországi oláhok hajdani vajdaságaik. (Új M. Muzem, 1854. II. 125—8.) — 4) *Pesty*, A szörényi bánóság, III. 20—1. — 5) *NRA.* fasc. 957. nro 4. (nincs helyén) és *DI.* 13785. — 6) *DI.* 30188. — 7) *DI.* 14472—3.

és Vid vajdákat, Buda, Farkas és Mihály kenézeket s velök a magyar, oláh és szerb katonák egész tömegét¹⁾ — 1495. január 10. Sámolykeszi faluban s tartozékaiban az oláh vajdaság tisztét (officium woywodatus volachorum), melyet azelőtt Sámolykeszi *Székely* Pál töltött be, testvérének Máténak s a Máté fiának Jánosnak, valamint Pál fiának, Gáspárnak ajánlkozta Corvin János, még pedig annak egész hatáskörével, minden jövedelmével s kiváltságával együtt. Ha Máté és a nevezettek meghalának, *örökjoggal* testvéreire, Miklósrá szálljon a vajdaság, melynek fejében «a nevezett Sámolykeszi falut s tartozékait, valamint az ott élő népek sokaságát» gyarapítaniok kell²⁾. 1500. szept. 27. pedig Kőkeszi faluval jutalmazta meg Máté vajda hűségét³⁾. A Székely-család, nevét tekintve, tőszyökeres magyar volt és római katolikus; 1494. máj. 27.-én Sámolykeszi Pál vajda nejével s testvérével Mátéval, valamint ennek nejével s fiaikkal beiratkozott a római Szent-Lélek-társulatba⁴⁾. Ez eléggé bizonyítja, hogy az oláhok vajdái nem voltak szükségképen oláhok⁵⁾.

Az oláhság a megye sík vidékein nem a török idők után, hanem részben azelőtt telepedett meg. 1428-ban a szentmihályi jobbágyok közt találjuk Sile György kenézt és a Negowokat⁶⁾. Mindgyakrabban feltűnik az «Oláh», mint tulajdonnév. Így nevezik 1434-ben, midőn az aradi Papit kapja, magát Hunyadi Jánost is⁷⁾; 1475-ben két Oláh nevű család is élt Pankotán⁸⁾ stb. A Brankovicsok délről nemcsak szlávokat, hanem egyéb balkán-népeket is telepíthettek le magukkal; sőt már 1404-ben albánember, Vlkasin fia, Demeter a világosi várnagy; s a mint nemzetiségükről neveztek egyes családokat Oláhoknak, úgy tűnik föl, már 1422-ben, *albán* vagy — szlávosan — *arbanás*-nemzetiségéről elnevezve Erdőhegy vidékén az *Orbonás*- és 1449. óta Arad-, Zaránd- és Temesmegyében a *Macedóniai*-család⁹⁾. Délszláv és albán rokonsága miatt nemannyira ruménnak, mint inkább délszlávoknak tartják a Hunyadi- s hagyományok alapján rácznak a Kristyóry-családot¹⁰⁾. Akármint magyarúzatjuk is az oláhok eredetét, nemzetiségét s elterjedését, a pusztá tény az, hogy a vlachoknak 1318. óta okleveles nyomuk van Aradban. E részt bizonyító erejük lehet Arad oláh helyneveinek is¹¹⁾, melyek különben csak a XVI. századon túl szorítják mind szűkebb térre a magyarokat és szlávokat.

1) Dl. 20100. — 2) *Müncheni* lt. XVI. 104. — 3) U.-o. XVIII. 144. — 4) *Monum. Vat.* I. 5., 42. — 5) Érdemes fölemlíteni, hogy a kisebb birtokosok közt már a XV. században találunk Vajda nevű családokat. Így 1475. Garai Vajda István és János 1475. mint Losonczyék nemes tisztje vett részt Meszt megrohanásában. (Dl. 17660.); Aranyági Vajda László 1494. a Báthoryak egyik nemes szolgája (Dl. 20100.) és Csurai Vajdaffy András 1510. paulisi szőlősgazda. (*Müncheni* rl. iratok. — 6) *Fábián*, I. 233. — 7) *Dl.* 12574. — 8) *Dl.* 17660. — 9) *Dl.* 11195. *Adattár*, II. 284. *Réthy* (Az oláh nyelv, 142.) csak 1585. óta ismer Orbonásokat. — 10) U.-o., 144—6. — 11) *Jung*, Römer und Romanen in den Donau-Ländern, 304—7. *Csánki* (Máramarosi kirándulás, 45—46.) csak általában véve mondja oláhoknak az arad-zarándi uradalmak legnagyobb részét.

Az aradi oláhoknak alig van történetük. Mint szegény pásztorok kalandoztak fel- s alá nyájaikkal, vagy — eleintén mint vár-, utóbb mint egyszerű — jobbágyok művelték uraik földeit. Templomaik helyeit, papjaik neveit nem ösmerjük. Vajdáik voltak, nem főispánjaik; kenézeik, nem bírások; megyét képeztek a megyében. Önkormányzatuknak jelei nem maradtak reánk; de egykori, eléggé elkülönzött állásuknak nyilvános jele, hogy nem olvadtak be egyetlen más nemzetiségbe sem, ha — ekkor még, a középkorban — nem volt is meg az az elemi erejük, hogy a többi nemzetiséget magukba olvaszszák. Szláv és oláh közt, akkor, aránylag csekély volt a különbség s a kölcsönös hatást ma már alig magyarázhatjuk meg; a magyarság, a maga hegemoniájának érzetében, a középkorban még szívósan ellenállt és csak a török hódítás idejében engedte át helyét az oláhságnak.

IV. Németek.

Rogierus 1241-ben a Fekete-Körösnél levő s akkortájban Zarándhoz számított Tamáshidát nagy német falunak, a mai aradi Pereget pedig Pergnek írja. 1428. a szentmihályi jobbágyok közt találunk ugyan Hermann s 1475-ben a pankotaiak közt Walther nevűt¹⁾, kutatásainkat azonban, legkevesebb sikerrel, éppen az ő soraikban folytathatnók. 1475—9-ben Simándon egy Német nevű gazdag polgárcsalád lakott. A német-elemnek azonban — ha ugyan e családot, nevénél fogva, szabad odaszámítani — kevés keresni valója volt e vidéken, hol csak magyar városok álltak; már a Fejér-Körös felső szakaszában, hol bányákat művelhettek, több terök nyílt és Czibebányát, vagy Körösbányát másképp Altenburgnak is nevezték²⁾. Hohenzollern György, brandenburgi örgróf, 1510. márcz. 22. ugyan azon kijelentéssel kapta meg II. Ulászlótól az aradi és zarándi Corvin-jóságokat, hogy ez nem sérti azon törvényeket, melyek idegent nem tőrnek magyar uradalmak örökös birtokában; ő azonban tényleg visszaélt helyzetével s uradalmaiban, a hol lehetett, németesített; solymosi parancsnoka például 1514-ben egy szót sem tudott magyarul és tisztartója németül vezette a számadásokat. Földesurasága különben Aradban mindössze hat, Zarándban tizenhat évre terjedett s így, ha talán akarta volna, sem tehetett a németiség érdekében.

V. Czigányok.

Czigány nevű jobbágycsaládot Szécsényben és Dombegyházán s *Rajkó* nevűt Kerekegyházán már 1485-ben, Kalodván pedig Rajkó vajda, és Duna-Kisrajkó nevűt 1493-ban találunk³⁾. Mindenesetre Arad-, illetőleg a

1) *Fábián*, 233. *DL*. 17660. — 2) *DL*. 26389. — 3) *DL*. 10090., 20100.

beléolvadt Zarándmegyét illeti az a kétes dicsőség, hogy először adott *állandó lakást* a cigányoknak¹⁾. Oláh Miklós, a XVI. század nagy humanistája, 1530. táján bizonyos undorral szól róluk. «A Maros és Fejér-Körös közt Erdélyen kívül — úgymond — van egy falu, melynek *Simánd* a neve. Ebben majdnem csupa sánták, vakok, bénák és undok nyomorékok laknak, kik maguk közé ép embert be sem bocsátanak, hanem — éktelességökkel dicsekedve — egész külön felekezetet alkotnak. Hogy ez a maga *béna épségében* megmaradjon, csecsemők szemeit, a mint világra jönnek, a szülék nyomban kiszúrják, csontjaikat s tagjaikat kificzamítják, s hogy necsak testökben, de még beszédökben is különbözzenek másoktól, maguknak tulajdon nyelvet koholtak, a mit egyesegyedül ők értenek meg s melyet a *vakok nyelvének* neveznek. E csodálatos embereknek oly kiváltságaik vannak, a mik őket minden, a *többi* magyarnál szokásos teher alól kiveszik s rászabadítják, hogy a maguk és hozzátartozóik számára országszerte *kolduló énekléssel* keressék kenyeröket. Az embereknek e faja rút, gyalázatos és minden kízásra érdemes; mert az emberi természet díszét lealacsonyítja a maga gonosz cselekedeteivel. Királyaink s mások, nagyobb dolgokkal foglalatoskodván, vagy észre sem vétén ily nagy országban, idáig nem üldözték őket; pedig égetni valók ezek az emberek, kik gyalázatoságukról és nyomorékságukról ismeretesek.»

Eddig tart a bemutatás, melyet barátságosnak senki sem mondhat. S talán nincs is elég okom rá, hogy Oláh szavait egyenesen a cigányokra vonatkoztatom. Hiszen sehohsem nevezi meg, ellenben — szövegének egy helyén — szinte magyaroknak mondja őket, kik a *többi magyarnál* szokásos terhek alól föl vannak mentve. Hátha inkább az egykori igriczek, regösök elfajult ivadékai e szörnyű emberek? Az a körülmény, hogy a kolduló-éneklés náluk erősen divatozott, s hogy az Igriczverse nevű föld Simándtól csak néhány kilométernyire esett, némi jogot adhat e föltevésre. Egy ilyen igriczet névszerént is ösmerünk Simándról. Ez *Moldovai* Mihály deák, ki 1552. táján élt s mint maga mondja, énekét Moldvában, Kolozsvárott, *Simándon*, Egerben és Tokajban szerzette. Vándornak nevezte önmagát. Zöld fűnél olykor alig evett egyebet. Foltos, sok színű volt a ruhája. Ha felhítták is egyszer-másszor úriházakba, rendesen ebrúdon dobták ki. Ha jól fogadták, s etették-itatták, három ejteles tegezből is kihörpintette a bort. Hogy jobban megélhessen, hol kőművesnek, hol fazekasnak adta ki magát; olykor azonban rozsdás kardját is oldalára kötötte és szeretett volna vitéznek látszani. Koldúlni szégyelt; inkább a hulladékot szedte föl nagy titokban, hogy életét tengethesse. Vásárok idején azonban olykor vaknak tettette magát s minden háznál házsártoskodott²⁾.

1) *Oláh Miklós*, Hungaria. *Bélnél*, Aparatus, 93. — 2) *Szilády*, Három hegedős-ének. (Századok, 1882., 34—7.) »Az Moldovai Mihály deák énekhe. Ad notam Irgalmasságh etc.« Több versét nem ösmerjük.

Az igrícnek ezen önvallomásában is lehet bizonyítékot keresni Oláh Miklós leírásához. De ha nem akarunk elaljasodott regösökre, troubadourokra gondolni, hanem kissé finomabb gonosztevőkre és szemfényvesztőkre, — más országokban, Európa szívében is találunk példát, hogy józaneszű, éptestű, vitéz nemzet közt efféle természet- és jogellenes szövetségek alakultak. Midőn Svájcban a Vierwaldstädti-tó partján Gersaut megpillantottam, — Simánd jutott eszembe. Pedig a háta mögött levő szép hegység, a gesztenyeerdőség, a tó csillogó vize sehogyszem emlékeztet az alföldi szerény falura. Ösmeretes azonban Gersauról, hogy hajdanában e független faluba gyűlt össze az ország minden csavargója, koldúsa és tolvaja, hogy úgynevezett országgyűlést, *Gaunerkiilt*ot tartson. Három napig ilyenkor felügyelet nélkül ettek, ittak, dorbézoltak, hogy a negyedik napon azután a szélrózsa minden irányába elszéledjenek. — A simándiaknak kolduló-éneklésre volt szabadalmuk s hogy avval erősen éltek, bizonyítja az éneklés e nemének országos divata, mely még manap sem szűnt meg teljesen.

Fábián Gábor volt az első, ki határozottan kimondta¹⁾, hogy az Oláh által említett accolák (és nem incolák) Simánd alatt megtelepült *sátoros cigányok* voltak s hogy kiváltságuk, melyre hivatkoztak, az lehetett, melyet 1423. ápr. 23. vándorlásra stb. Zsigmond királytól kaptak a magyarországi cigányok. Simánd a középkorban mezőváros volt, hol gyakran tartott közgyűlést Zarándmegye; vásárai pedig még az újkor elején is híresek voltak s hajdúk és törökök nem egyszer ütöttek rá, hogy kifoszszák a gazdag kereskedőket. Ily helyen jó dolga lehetett a cigányságnak, mely a testnyomorítást egészen napjainkig iparszerűen űzte.

Tudtommal aradmegyei az első *cigány hegedűs* is, kinek neve fennmaradt. Ez *Kármán* Döme, lippai hegedűs, kiről Tinódi Sebestyén ekként emlékezik:

»Sok hegedűs vagyon itt Magyarorszában,
Kármán Demeternél nincs jobb a rácz módban²⁾.
Sokat cséscesap bégnek³⁾ a Lippa várában;
Azt állítja, érte esnék nagy gazdagságba.
Az ő hegedűjét felhajtván, rángatja;
Az Ulomán neki csúfságban fogadja:
Minden ajándékkal őt meggazdagítja. . .
A fogadás hozza őt nagy koldússágra⁴⁾.

S már a XVI. században akadtak cigányok Aradban, kik a haditéren is kitűntek⁵⁾. Ilyen volt különösen *Lippai* Balázs, a híres hajdúkapitány, kit 1605-ben Bocskay István fejedelem kivégeztetett. «Lippai

1) Aradm. leírása, I. 158. és Társalkodó, 1833., 46. sz. — 2) Azt is jelentheti, hogy rácz hegedűs volt. — 3) Ulománnak. — 4) *Tinódi*, Cronica. (Kolozsvár, 1554.), 38. l. — 5) Azt, hogy *Möre* László zarándi földesúr, kit 1534. János király börtönbe vetetett, cigány lett volna, csak a reá haragvó *Szerény* (326. l.) mondja. Neve mindenesetre meg erősíteni látszik e föltevést.

Balázs — írja egy kortársa¹⁾ — Lippán, cigányszülöktől származott; és sok latarság, esküszegés, lopás és árulás bélyegezte meg. Nejét megfosztották a férje hatalmaskodásai által szerzett zsákmánytól, azoktól az aranylánczoktól, miket ostoba és hozzá nem illő módon nyakán hordott; azután pedig régi, aljas állapotába taszították vissza»²⁾).

VI. Szláv nemzetiségi mozgalmak.

A XVI. század első éveiben a Maros vidékén a nemzetiségi kérdés is felszínre került. Az egyre terjeszkedő török hatalom elől a Balkán-félszigetről mind több és több szláv keresett menedéket és biztosabb hazát a Duna, Tisza és a Maros közében. Brankovics, Jaksics és Kinizsy valóságos rácz gyarmatokat alapítottak. S mentül nagyobb tömegben verődtek együvé a hazátlanok, annál erősebben vágyódtak arra, hogy elhagyott hazájuk társadalmi és politikai intézményeit a vendéglátó magyarok földén is meghonosítsák s hogy államot alkossanak az államban. Ábrándjuk megvalósulásában annál inkább bízhattak, mentül jobban gyengült maga Magyarország. A mit utóbb nem egyszer s nem éppen eredmény nélkül kísérlettek meg, először 1527-ben törekedtek arra, hogy a három folyó vidékén önálló, vagy legalább is autonom szerb országot alapítsanak.

Az államalkotó képesség azonban épp úgy hiányzott vezérökben, Cserni Jovánban, vagy Fekete Ivánban, mint kevéssel előtte Dósa Györgyben a társadalom reformálásának tehetsége. Mindkét embert az események vetették felszínre; valami homályos vágyódás, melyet zavaros eszmék támasztottak s melyeknek azért még azon esetben sem lehettek volna érthető tolmácsai, ha nagyobb társadalmi és politikai műveltségre hivatkozhatnak vala. Azok az eszmék, a miknek szolgálatába szegődtek, találós mesék voltak még a csiszolt eszű politikusok előtt is. Amott az egyszerű székely lófő, emitt a rácz kocsis nem oldhattak meg oly socialis és nemzetiségi kérdéseket, mikre más viszonyok közt Cromwellnek, vagy Robespierének fiákeresekből lett államférfiai épp úgy nem tudtak helyes feleletet adni, mint a hogy korunk nagy emberei is hiában török rajtuk a fejüket.

Nem is az észre, hanem a szenvedélyre hívatkoztak, midőn a mozgalmat megindították; s a tömeghez fordultak, mely mindig csak egyesekre bízva a gondolkodást s okoskodás és zsörtölődés nélkül követi a maga vezéreit. Dósa is, Fekete Iván is azon szín alatt gyűjtötték össze a parasztokat, hogy keresztes háborúba viszik, a török ellen. S Fekete Ivánnak, midőn az egész országot megdermesztette a mohácsi veszedelem híre; midőn közhit, sőt annál több, köztudat lett, hogy a nagyurak nem bírják, vagy nem is akarják megvédeni az országot, az egész testén

¹⁾ *Istvánfy*, Hist. Hung.. 34. könyv, az 1605. évhez. — ²⁾ *Márki*, Aradmegye cigányainak története. (Ethnographia, 1890., 442—7.)

végig vonuló fekete csikkal könnyű volt azt elhíresztelnie, hogy Isten küldetésének jele az a sáv s hogy ő van hívatta a hitetlenek kiűzésére. Mesebeli herczegnek tartotta a nép, a régi rác, vagy bolgár czárok, talán éppen Deli Markó ivadékának; s ha tudta is róla, hogy nem több egyszerű kocsisnál, nem vonakodott követni őt; mert hiszen Dósa idejéből a Maros partjain tudhatták legjobban, mi az az egyéni rátermettség.

Lippa vidékén — ott, hol Dósa forradalmának szintén erős gyökere volt — Fekete Iván hívására karddal, bottal, lándzsával, kaszával fölfegyverkezve, ismét hatalmas parasztsereg gyűlt egybe¹⁾. Magyarok, rácok és menekülő bolgárok ragadtak fegyvert a törökök kiűzésére — s éppen azon uradalomban, mely tíz év óta a hasonló czímen megindult első parasztforradalom leverőjének, Szapolyay Jánosnak jószágga volt. Dósa legyőzőjének Dósa kora megújulásától lehetett félnie. A rejtélyes vezér azonban tíz fegyveres kíséretében Tokajban meghódolt a királyságra vágyó erdélyi vajda előtt, parancsára Bácsba vezette hadait, hogy azt a törökök ellen védje s ott értesült egykori gazdájának, Szapolyaynak megkoronáztatásáról. A sereg ugyanazon csodás fegyelmezettséggel engedelmeskedett Ivánnak, mint hajdan Dósának.

A szláv származású János király a magyar nemzeti párt választotta és bálványa volt. Ferdinánd hívei *tót* királynak csúfolták; egygyel több ok, hogy a *szláv* Iván neki s ne Ferdinándnak ajánlja föl szolgálatait. S János király a Maros és Tisza balpartján jelölte ki táborhelyeit. Tizenöt-ezer jobbadán szláv paraszt volt együtt; nem csoda, ha «recrudescunt vulnera.» A sereg a maga paraszt-voltát érezte első sorban s a hol lehetett, bosszút állott az 1514. évi törvény alkotóin. A Maros vidékén kényére dulta a nemesek kúriáit; ölt, égetett, rabolt s nem kímélte a lányokat, asszonyokat sem. Ez okozhatta, hogy az aradi és csanádi szerb urak, a Jaksicsok, Petrovicsok stb. nem csatlakoztak a «csőcselékhez», hogy szláv létükre nem rajongtak a szláv ábrándért, «nequiebant nigrum hominem dominare» s előre örvendeztek bukásán²⁾. S míg János királynak egykori lovásza, Iván «czár» küldött szláv testőrséget, a magyar nemességet egyre zaklatták ezek a szlávok. Igazán, nem lehet megmondani, hol végződik mindebben a paraszt gyűlölete, s hol kezdődik a szláv? A nemeség egykori megmentőjéhez fordult; de a Joannész szotér Joannész bazi-leüs, vagy, mint Dósa nevezte valaha, Katalin vajda Katalin király lett azóta s az uraknak üres biztatásokkal kellett beérniök.

Iván czárnak nevezte magát és Szabadkán egész udvart tartott. Vajdái vakon engedelmeskedtek. Azt a területet, melyet megvédés végett kapott, országgá akarta átalakítani. Szabadka alatt Török Bálintot, Apáti alatt Csáky Lászlót verte tönkre³⁾. A «czár» Szegedre tette át székhelyét

¹⁾ De parte Transsilvaniensi, praecipue a parte Lippa. *Szerény*, 125. *Verancsics* (II. 26.) őt oláhnak, *Szerény* mindig thráknak írja. — ²⁾ *Szerény*, 164. — ³⁾ U.-o., 156.

s a Maros partjai fölött az eget gyakran festette vörösre a magyar nemesek kúriáinak tüze. Arad- és Zarándmegye úriasszonyainak egy része Világosvárba menekült, hol fekete ruhában gyászolták övéik halálát¹⁾. «Azért nem tudok uralkodni rajtatok — szolt János király a panaszosokhoz²⁾ —, mert lázadók vagytok; uralkodjék rajtatok az, kinek megvan a maga rácz serege». A nagyralátó Ivánnak e közben Ferdinánd is megígérte, hogy Ráczország despotájává s Magyarország délszlávjainak urává teszi. Ezzel pedig kétségtelenül a világosi uradalom Brankovics egykori jószágga — a mai Aradmegye nagy része — járt volna együtt. A «czár» Ferdinándhoz csapott át, mert a szláv álmoknak a «tót» királynál jobban kedvezett a német. Aradvármegye azonban föltétlen híve volt János királynak. Perényi Péter erdélyi vajda végre 1527. ápril végén vagy május elején Gyulán fegyverre szólította a szomszéd megyék nemességét, míg a «czár», «Isten küldötte», viszont Ferdinánd érdekében adott ki egy kiáltványt³⁾. Gyulán csakhamar 12,000 ember jött össze; köztük sok pap és deák. Átkelt a Maroson. Iván czár a «vén» Radicsot küldte az átkelés megakadályozására. Ehhez Radics későn érkezett ugyan, Aradtól s Felaktól azonban kissé délre, az aradmegyei Szöllős mezővárosnál május végén⁴⁾ megtámadta a harcra készületlen 2000 főnyi magyar gyalogságot, melyből csak ötven menekülhetett meg. Másnap a lovasságra vetette magát s annyit levágott, hogy — a krónikás szerint⁵⁾ — «talán Mohácsnál sem esett el több». A megyei urak közül, egyebekkel együtt, Kérey Pál és Ábrahámffy György is ott lelta halálát. Perényi vajda csak Széples nevű török lovának köszönhette megszabadulását. A tájéket nem ismervén, sokáig bolyongott, míg végre Jaksics Márknak egy szolgája átvezette a Maroson Nagylakra, hol a Jaksicsoknál titokban egy hetet töltött. Iván czár pedig, kit egy francia követség hiában akart visszatéríteni János király hűségére, kiáltványban intette a magyar nemzetet a Ferdinánd iránt való hódolatra. Szláv ábrándjainak teljesülését inkább remélte tőle; s a «proféta» serege a győzelem mámorát élvezte.

János király Perényinek egy újabb, de csak félig-meddig sikerült támadása után Czibak Imrére, Arad egyik leggazdagabb urára s a váradi püspökség kormányzójára ruházta át a fővezérséget. Czibak újabb támadásra szólította föl a szomszéd vármegyéket, s a karánsebesi, lugosi és karánsebesi vajdákat⁶⁾, a miből kitűnik, hogy Cserni Iván Ráczországa

1) Szerény, 247. — 2) U.o., 156. — 3) Smolka (Századok, 1883., 22—3. l.) szerint május 30. előtt kelt ez a manifestum, mert május 30. előtt már hivatkozik reá Mária királyné. (Géway, Urkunden, 51. sz.) Éppen azért (22. l.) tévesen közli azt a szöllősi csaták elbeszélése után. — 4) Szerény (165. l.) szerint »ista conflictio erat anno 1527. in mense Junii et in mense Maji.« A dolgot úgy érthetjük meg legjobban, ha a gyalogság veszedelmét május 31.-re, a lovasságét pedig június 1.-re tesszük, mert a két támadás egymásután gyorsan következett. — 5) U.o., 164. Verancsics, II. 26. — 6) Szerény (166. l.) lugosi és k.-sebesi perzsa és körösbányai oláh vajdákról szól; Smolka (id. h. 27. l.) magyar nemeseket említ.

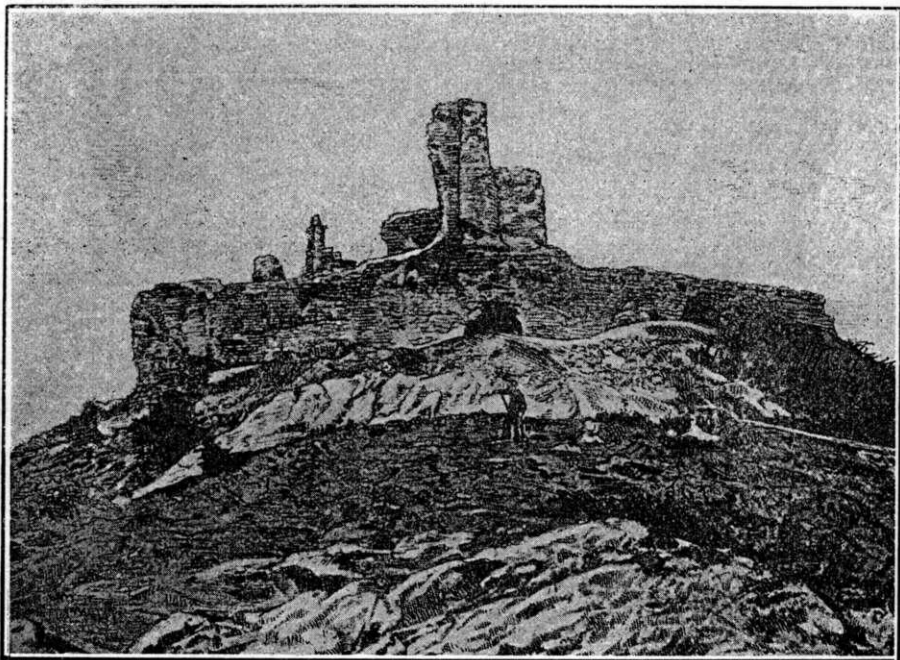
az oláhokat nem lelkesítette. A káránsebesiek kissé megkéstek ugyan, de ők is megjelentek Aradon, hol tekintélyes sereg élére állhatott Czibak!). «Valami idegen ember jött hazánkba — szolt vitézeihez a vezér. — Nem tudjuk, hová való; de tudjuk, hogy elfoglalta sok nemesnek a jószágát s elhurcolta, hogy meggyalázza, feleségeiket és leányaikat.» «Inkább nagysággal haljunk — zúgott vissza a magyarság, — mint hogy ilyesmit tűrjünk.»

Czibak most július 22. éjnek idején átszállította seregét a Maros egyik gázlóján s a *sződi* mezőn ütött tábor²⁾). Iván czár abban a reményben sietett eléje, hogy őt is készületlenül találja, mint a multkor Perényit. Három napig nézett egymással farkasszemet a tábor, míg végre a káránsebesiek érkező csapatai látszottak. Iván czár megakarta akadályozni a két sereg egyesülését, s gyors támadásra szánta el magát. De Czibak is kinyitatta a tábor kapuját s nyilsebesen rohant a lázadókra. A síkon először is a lovasok, majd a gyalogosok csaptak össze; s midőn a Maros felől újabb ráczhadak özönlöttek elő, már-már veszve érezték magukat a magyarok. Ember ember ellen küzdött, midőn délfelé a káránsebesiek is a csataterre érkeztek s ezzel eldöntötték az ütközet sorsát. A káránsebesiek roppant erővel törtek a ráczokra; a küzdelem mérszárlássá fajult és csakhamar hullákkal telt meg a mező. A czár maga is megsebesült; csak kevesed magával menekülhetett a Maros jobboldalára s egyenesen Szeged felé vette útját. A futó vezért ott egy Orbán nevű magyar paraszt ölte meg, ki golyó helyett boglárral töltötte meg puskáját. János király örömtüzeket gyujtatott Budán a sződi győzelem hírére s Te Deumot mondatott. Asztal fölött is ott gyönyörködött a király a levágott főben; azután, arczczal Bécs felé, a bástyára szegezettette és csak hetednapon dobatta a Dunába³⁾). A mit megtett «Katalin vajda», megtette «Katalin király» is. Kegyetlen volt a legyőzött ellenséggel szemben.

A ráczok, úgy látszik, egymásután meghódoltak. Bakics Pál ugyan 1527. egyik legfőbb oka volt, hogy — ráczzaival hűtelenné lévén — János király a tokaji csatát elvesztette; midőn azonban a király Erdély felé vonult vissza, a marosmenti ráczok pártjára állottak. Solymos és Lippa kapitánya most maga Radics Bosics lett, ugyanaz, kit János király 1527. jún. 18. a némethez pártolt Beriszló István helyett a rácz despota címmel ruházott fel⁴⁾). Radics, Radonya Voksa, Jaksics Márk, Olcsárovcis Demeter stb. 1300 rácz huszárt adott a király mellé, ki 1528. febr. 25. Debreczenből indult újabb hadjáratra Ferdinánd ellen⁵⁾). Török Bálint, ki

1) *Szerény*, 166. — 2) *Istvánfy* szerint (IX. könyv) a szegedi, *Verancsics* (III. 26.) szerint a szőgyfalvi mezőn. E tekintetben azonban sokkal megbízhatóbb a fecsegő, de éppen a rácz dolgokról jól értesült Szerény, kinek topographiája is kifogástalan. — 3) *Szerény*, 165—173. *Istvánfy*, IX. könyv. Dr. *Smolka*, id. h., 1—31. l. — 4) *Pesty*, Brankovics, 64. *AR.A.* fasc. 938. nro 13. — 5) *Szerény*, 208.

időközben Ferdinánd pártjára csapott át, egy éjjel titkon találkozott Radics-csal, ki megígérte, hogy nem fog harcolni ellenök. János király márcz. 19. Tomory Lajost s a ráczúl is tudó Szerémy Györgyöt küldte Radicshoz, hogy harczra rendezze csapatát Katzianer ellen. «No, ha Radics is azt akarja — szolt egy őket fogadó rácz tiszt, — a mit a magyar urak akarnak, akkor a király visszamehet az anyja kőnjába.» Hasonló durvasággal felelt Radics is. S másnap reggel Radics, Dóczy János és Czibak Imre csakugyan elvonúltak a csataterrről; mire a király elvesztette a csatát és Lengyelországba menekült¹⁾. Lippát mindamelllett is János király hűségében tartotta meg Radics. Pe-

Világos vára.

rényi Péter, Mayláth István és Török Bálint az erdélyi urakkal ugyan még az őszön Lippa alatt termett, hogy Lippát megvegye és a rácz őrseget levágja. «A szerencse másképen szolgálja nekik.» Török Bálint a lippai sorompó alatt levágta a ráczok három fő emberét, Bakics Kommentet, Szilágyi Mihályt és Horváth Jánost; a vár alól azonban el kellett szállnia²⁾.

János király ugyanis, a török és francia szövetségben bízva, már nov. 3. visszajött hazánkba. Azonnal a Maros völgye felé tartott, hogy Mehemed béggel egyesüljön. Bálintics Istvánnak, kit a még lengyelországi tartózkodása idején meghalt Radics helyett Solymos és Lippa kapitányává

¹⁾ *U.-o.*, 214—219. *Istvánffy* (IX. 142.) e hadjáratot Bodó Ferenczéval zavarja össze.
— ²⁾ *Verancsics*, II. 29—30.

tett, már Csanádról meghagyta, hogy Temesvár ostromára siessen¹⁾. Szokoly Endre azonban, a Török Bálint által behelyezett várnagy, tudni sem akart Temesvár feladásáról s így Jánosnak decz 20. Lippára kellett vonulnia téli szállásra. Lippán ekkor, saját seregén kívül, 400 török táborozott²⁾. Hatszáz török már 1528. nov. 30. Világosvár alá szállott, hogy azt János király részére bevegye a rácz *Balikától*, Báthory István emberétől. A törökök azonban csakhamar elvonultak a vár alól s úgy látszik, ugyanezen csapat ment azután Arad és Csanád határára, hol főképen a szerb eredetű Jaksicsok birtokait pusztították s Dombegyházát lángokba borították³⁾. Világos ostroma az ismét János királyhoz állott *Czibak* Imre feladata lett. *Mihály* pap⁴⁾, a Mindszentelek siri kápolnájának mestere, kijelentette neki, hogy megszerzi a várat, ha megmenti Balika bosszúja elől. Czibak megígérte, hogy ez esetben a gyulai plébániával és ezer forinttal jutalmazza meg őt. Oly embert, kinek anélkül is ötszáz jobbjágya volt, csak ily fényes ajánlattal lehetett megnyerni valami merészebb tervnek. Magában a várban is voltak javai. Erre alapította a rácz Balika megmentését.

Összehívta bátor és hű jobbágyait s megeskette őket, hogy senkinek sem szólnak arról, a mit hallanak. Akkor azután buzdító beszédet tartott hozzájuk. Sokkal jobb dolguk lesz, ha meghódolnak János királynak, mint ha engedelmeskednek ennek a törvénytelenül betett Balikának, feleségének s gyermekeinek, kik őseiktől öröklött birtokukban napról napra zaklatják őket. «Báracsak főtisztelendő uraságoddal tarthatnánk!» — sóhajtoztak a parasztok. Mihály pap megvigasztalta őket. «Biztosan és könnyen János király kezére játszhatjuk a várat; hanem előbb fogadjatok hűséget iránta». 1529. márcz. 24. azonnal le is tették a hitet. Meghagyta nekik, hogy másnap, nagycsütörtökön, megjelenjenek a templomban s fejenként egy-egy fejszét hozzanak magukkal.

Nagycsütörtökön a még Cserni Jován idejében odamenekült nők Balika kapitány elé járultak, s arra kérték, hogy mivel a törökök már úgylis elvonultak a vár alól s mivel hallották, hogy a plébános a városban elsőt harangoztatott, engedje meg, hogy áldozni mehessenek. Már úgylis negyedéve raboskodnak a várban; évenként egyszer mégis csak illenek áldozniok.

Balika szívesen ráállott. A mint ezt megtudta Mihály pap, azonnal megindult jobbágyaival a vár felé. Valamennyinek egy kis zsák s benne valami negyedvéka búza volt a karján. Fele útján találkozott Balikával s a nemes asszonyokkal. «Mit visz, páter?» kérdezte a kapitány. «Egy kis elemózsiát viszek, uram, a várba; mert úgy hallottam, hogy megint gyülekezik a pogányság Világos megszállására». — Balika még meg is di-

1) *Szerény*, 245. — 2) U.-o. és *Veranesics*, II. 30. — 3) *Bod*, M. Athenás, 18. — 4) *Szerény* utóbb (248. l.) Péternek is nevezi.

csérte a papot. «Nagyon jól teszi, Mihály pap uram. Mi meg most megyünk az Úr asztalához».

Mikor a pap a várba ért, lerakatta embereivel a zsákokat s látta, hogy nagyon csekély benn az őrség. Az pedig onnan volt, hogy a vár természet és mesterség által egyaránt meg lévén erősítve, a Báthoryak nem szívesen költöztek zsoldosokra. A jobbágyok menten elállották a kapukat, kikergették az őrséget s felhúzták a felvonó hidat. Elképzelhetni, hogy a váratlan esemény hírére Balika rémülten hagyta ott az úrvacsorát s lóhalálában vágatott a várba, honnan azonban nyíllövések fogadták. Hiában kért bebocsátást, hiában fenyegette őket. Szégyenszemmel vonúlt el a vár alól; úgy látszik, egyenesen Czibak táborába ment s János királyhoz szegődött. Mihály pap pedig nem magának Jánosnak, hanem a nagy sereggel megjelenő Czibaknak adta át a várat. A papot csak Czibak védelme mentette meg Balika bosszújától¹⁾.

Balika ezentúl hűséges embere lett János királynak, de sok latorságot követett el; Budán pl. ő ölte meg Aczél Ferenczet. 1529. elején Lippán értesült róla a király, hogy a magyarok és rácok nagyobb csatát vívtak Török Bálinttal²⁾.

E közben Nándor-Fejérvárról két török ágyús jött Lippára, hol Szabó Tamásnál szálltak meg. Hírül hozták, hogy a szultán máj. 10. megindult Magyarország felé s már Nándor-Fejérvárra érkezett. A király mindjárt örömtüzeket gyujtatott, a vár előtt levő hat ágyúból üdvölvéseket tétetett s boros hordókat csapoltatott, bőségesen. A király egy agát 16 törökkel együtt küldött vissza a szultánhoz. A lengyel zsoldosok, szegődésök ideje kitelvén, haza akartak menni Lengyelországba. Roppant sok kárt tettek ugyan már a vidéken s még a templomokat is kifosztották; a király mindamellettt tartóztatta őket. De hiában. Szétoztatott tehát köztük ajándékban háromszáz forintot, azután Te Deumot tartott s elbocsátotta őket Temesvár felé³⁾.

A király⁴⁾ nagy titokban hagyta el Lippát; még aznap Aradon misét hallgatott s onnan Csanád és Becse felé lovagolt. Július 20-án a két uralkodó Mohácsnál személyes találkozással erősíthette meg a török-magyar szövetséget. Nemsokára a király már Budán fogadta azt a lippai követet, ki hírül hozta, hogy szept. 27. a Lippáról Temesvár alá vonúlt

1) *Szerény*, 246—50. Czibak a gyulai plebánia helyett csak a Bold. Szűz tiszteletére Deák István által alapított kápolnát szerezhette meg a papnak, ki azonban annyira félt Balikától, hogy meg sem mert jelenni a templomban. Különben volt vagy 2000 márkája, melyből úriasan élehetett Rómában, hová utóbb költözött. U.-o., 249. *Verancsics* szerint (II. 35.) Czibak Imre Gyulát, Világosvárárt és Vajda-Hunyadot 1532. vette meg »markoláb Gyergy népitől«, holott Világos nem is volt a Brandenburgi György. Világosvár megvétele dolgában 1533. Ferdinánd király vizsgálatot rendelt el. *NRA.* fasc. 40. nro 5.; fasc. 631. nro 31. — 2) *Szerény*, 251. — 3) *U.-o.*, 252. — 4) *Szerény* szerint (253. l.) in die translationis Sancti Ladislai Regis, vagyis júl. 28. De júl. 19. már Mohácson volt.

400 lengyelt Török Bálint tönkre verte s roppant zsákmányaikat elszedte. Közhit szerént Török Bálint mindezt magának János királynak kívánságára cselekedte. Hívebben segítették a ráczok. Olcsároovics Péter, Horváth Ferencz és Horváth Mihály jelentékeny hadakat vezettek budai táborába s Petrovics Péter rácz és magyar hadai a későbbi táborozásokban is jelentős részt vettek. Úgy látszik azonban, hogy némelyek Cserni Jován korát akarták megújítani Aradban. Az ő bajtársai voltak különben is. 1532. január 10-én a hunyadi vár egyik tisztje, Pap István, arról értesítette Brandenburgi Györgyöt, hogy II. Lajos király halála óta a rácz rablók állandóan megszállva tartják Morsinát és Monostort a hozzátartozó helyekkel együtt, dúlják és pusztítják a délvidéket s hogy vezérök *Bálintics* István lippai és solymosi kapitány, ki erősen sarczolja a népet¹⁾. Brandenburgi György, kinek zarándi várait, János király javára, éppen ekkor foglalta el Cibak Imre²⁾, csakhamar hírül vehette azt is, hogy gyűlölt vetélytársa, János király, még ez évben leverte a rácz rablókat. Vezéröket, Bálinticsot, Lippán elfogatta, azután sok ideig tarttatta a váradi tömlöczben, hol végre sulyokkal verette agyon³⁾. Egy másik Bálintics azonban Lippán továbbra is a király szolgálatában maradt⁴⁾; s ez időtől kezdve a ráczok, a különvált Erdélyben, nem egy jó szolgálatot tettek a magyarság ügyének.

1) *Müncheni* lt. CCIII., 170. — 2) *Verancsics*, II. 35. — 3) *U.-o.*, II. 39. —

4) *Szerényi*, 322.

XXVII. A VALLÁSÚJÍTÁS.

Aradi hussiták. Brandenburgi György s a lutheranizmus. Keuderesy János. A földesurak viszonya a reformatiohoz. János király magatartása. Szegedi Kís István. A toronyi esinat s a helvét hitvallás. Kölcsönös gyűlölködések. A kath. intézmények megszűnése.

1421-ben Zsigmond király némely zarándi falut ismét a Neczpályaknak és Bethleneknek adott, egyebek közt azért, mert Neczpály László «az ősi hitet védelmezte a *wiccleffista* csehek ellen, kik követték a gyalázatos emlékü és a hamis, téves eretnek tanításai miatt a legszentebb konstánczi zsinat igazságos ítélete által a szentséges római egyház ellen áldogmákkal és a leggonoszabb tanokkal föllépni nem átálló s a tűznek lángjai által ennek következtében elhamvasztott néhai *wiccleffista Huss Jánost*¹⁾» Huss tanításai azonban útat törtek a magyar alföldre is és a váradi püspökség, melyhez a mai Arad egy része tartozott, már János püspök (1435—8.) alatt védekezni kényszerült azok ellen²⁾. Az aradi Maros vidékén Giskra, a hussitizmus egyik legkiválóbb bajnoka, Pan, Pongrácz, Jaksics stb. földesurak lettek; az utóbbiakról tudjuk, hogy Nagy-Lakon templomot emeltek a hussitáknak s így föltehetjük, hogy nem zárták ki őket Bodrogon, Fellakon emelt templomaikból sem. Számuk, a Mátyás idejében való üldözések miatt, fogyott ugyan; de — kivált a váradi egyházmegyében, Pruisz János püspöksége (1476—1490.) alatt — szabadon élhettek s 1506. már előterjesztést is tettek II. Ulászlónak az *egyházújítás* tárgyában, 1508. pedig védőíratban czáfolgatták tanaik támadóit³⁾. Oly jelenség, mely annál mélyebb értelmű, minthogy a magyar főpapok közt is akadt már — még 1515. előtt — sürgetője az egyház reformálásának, Gosztonyi János győri püspök személyében⁴⁾. Dósa 1514. évi forradalmában a magyar alsópapság egy része már nemcsak ismerte, hanem vallotta is e tanokat.

1517. javában kutatta az aradi káptalan, mi bírta rá a hussita Jaksicsokat, hogy tiszteletlenül kiásatták szent Miklósnak a vizesi határban levő *képét*⁵⁾, midőn híre érkezett, hogy Wittenbergben Luther Márton a

1) *Justh*-lt. Neczpálon. *Haan-Zs.*, 47. — 2) *Bunyitay*, I. 258—260. — 3) *Erdélyi a Budapesti Szemlében*. Új folyam, IV. 4. — 4) *Herminjard*, *Correspondance des reformateurs*. I. 20. — 5) *M.* 22990.

vallásújítás terére lépett. Ezt a hírt Aradban kétségkívül *Brandenburgi* György német alkalmazottjai tudták meg először, s a hírhozók a Maros völgyén fölfelé Szebenbe visszatérő kereskedők lehettek. Másfél év múlva a csanádi káptalan már arról gyanúsítja az őgróft, hogy az őgróf tisztjeinek bujtogatására tört ki Simándon az aradi kanonokok ellen való lázadás. Zombolyi Nagy István, Gál-Ispán és Skaricza György — utóbb a reformationnak egyik legbuzgóbb híve — volt a papokat szidó és megöléssel fenyegető támadók vezére¹⁾.

Ösmeretes, hogy II. Lajos király udvara, melynek egyik legkiválóbb alakja az őgróf volt, korán tudomást vett Luther hitelveiről s hogy az általa fölállított tantételek élénken foglalkoztatták a szellemeket. György őgrófnál ismétlődött az, mire elég példát tud felmutatni a történelem, hogy, a mint kitombolta szenvedélyeit, a legjobbak közzé ügyekezett tartozni. Luther műveinek olvasása maradandó hatást tett reá; az első években, azonban, úgy látszik, mégis a túlzók közé számította a reformatorrt. Erre mutatnak azok a térítvények, melyeket zarándi uradalmaiban alkalmazott papjaitól vett.

»Én, Gyulai György András deák, — így szól az egyik — fenséges fejedelmeknek, György brandenburgi őgrófnak stb. titkára, lelkiösmeretemre vallom és fogadom jelen levelem rendében, hogy a mennyiben mondott legkegyelmesebb uram Simánd nevű mezővárosának plébániáját bőkezűségénél és kegyelménél fogva nekem adta és reám ruházta, a míg csak élek, említett legkegyelmesebb uram jobbágyait, akármiféle ügy kívánna is, addig, míg Gyula várának ítéltre kiküldött várnagya és tisztartója, vagy egyéb tisztviselői őket ki nem hallgatják és el nem ítélik, semmi szín alatt sem fogom a *szentszék elé időzni*; s megígérem, hogy senkit sem állítok egyenesen a szentszék bírósága elé, hanem előbb mindig a mondott Gyulavár várnagyától, tisztartójától és tisztviselőitől kívánok ítéletet. Továbbá, a mennyire tőlem telik, nemcsak el nem pocsékolom a nevezett egyház javait, hanem inkább azok gyarapításán dolgozom és *az istentiszteletet és a főbbi szertartásokat mindig az azon egyházban régtől fogva szokott módon fogom végezni vagy végeztetni*, ezen levelem erejénél és bizonyosságánál fogva. Kelt Budán, 1523. június 25e).

»Én, *Kenderesy* János pap — olvassuk egy két év múlva kelt oklevélben — vallom ezen levelem által, hogy a mikor és a hányszor valamely pör, viszály, vagy egyenetlenség támad köztem s legkegyelmesebb uramnak, az őgrófnak jobbágyai közt, az efféle ügyeket *nem a szentszék*, hanem Gyulavár tisztartója, várnagyai és tisztjei, vagy pedig Simánd mezőváros bírása és polgárai előtt akarom tárgyaltatni és senkit sem szándékozom az egyházi jog alapján háborgatni, vagy zavarni; hanem abban a plébániában, melyet kegyelmes uram, az őgróf, András mesternek, az aradi egyház olvasó-kanonokjának és a nevezett Simánd mezőváros plébánosának lemondása következtében reám ruházni méltóztatott, mint jó pásztor, békében megmaradok, sajátkezüleg írt jelen levelem erejéhez és bizonyosságához képest. 1525., áldozó-csütörtök nyolczadán«. (Június 1.º).

Ez a második levél mindenestre színtelenebb, mint az első; mindakettő tiltakozik a szentszék bírászkodása ellen, de amaz még nem föltétlenül. S az első határozottan kimondja, hogy a régi, szokott módon

1) *Tört. Adattár*, III. 49—52. — 2) A *gyulai* muzeum müncheni iratai, 501. sz. — 3) *U. o.*, 513. sz.

kell tartani Simándon az istentiszteleteket; ellenben a másodikban erről szó sincs¹⁾. Lehet, hogy a korábbi plébánost az aradi kanonoksággal való összeférhetetlenség bírta távozásra; ez az ok azonban fennforgott már 1523-ban is. Valószínűbb, hogy György Andrást inkább lelkiösmerete készítette távozásra. Időközben ugyanis kegyura, György örgróf, 1524-ben áttért a reformáta vallásra, melynek tantételeit most már magától Luther-től ismerte meg. Szinte képzelhetetlen tehát, hogy egy neophyta buzgal-mával ne látott volna a réginel helyesebbnek tartott új hit terjesztéséhez. Saját titkára, György András, nem értett vele egyet; Kenderesy Pál azonban nem vonakodott átvenni a simándi plébániát, hogy azt — bizonyosan a reformatio szellemében — vezesse tovább. Az *eddigi* adatok szerint Aradban *Brandenburgi* György a reformatio első pártfogója s *Kenderesy* János annak első papja.

Egyébiránt eleinte a legtöbben azt hitték, hogy nem is a vallásnak, hanem csak a hierarchiának reformjáról van szó. Várad ifjú püspöke, *Perényi* Ferencz, Virgil, Seneca és Erasmus bámulója, kit egészen átha-tott a renaissance szelleme, az újításokkal szemben már 1524. július 24. zsinatot tartott s erre a mai Arad Körösvidékének papságát is meghívta; de beérte avval, hogy egyszerűen átvette a Veszprémben 1515. tartott zsinat határozatait²⁾. Ennél jobban semmi sem bizonyítja, hogy mindenki érezte ugyan a vallás-erkölcsi élet emelésének szükségét, de a magyar kath. egyház elég erősnek tudta magát arra, hogy a szükséges javításo-kat saját hatáskörében eszközölje. A püspök testvére, *Perényi* Péter, a vallás terén is hódolt a renaissance-nak; s míg atyja, a nádor, és öcsce a katolikus hitélet megszilárdításán működött, ő már rokonszenvel for-gatta Luther s Melancthon íratait s egyik apostola lett az azokban fog-lalt eszméknek. 1527. tavaszán azonban még nem volt lutheránus³⁾ és ha János király papja, Szerémy György, összevesszett az ő káplánjával s azt az udvar jelenlétében meggyomrozta⁴⁾, ezt nem hite, hanem ura elha-gyásának gyanúja miatt tette. S oly rövid ideig volt zarándi földesúr Perényi, s oly keveset forgolódott e vidéken, hogy valóban kevés része lehetett itt a reformatio terjesztésében. A magyar János-Frigyes nevet más téren kellett kiérdemelnie.

Az Aradban és Zarándban is birtokos *Székely*-család egyik tagja, hitének megváltoztatása miatt, már 1525. elején elvesztette ugyan az esz-tergomi Szent-Tamás-előhegy prépostságát, és a kanonokságot; de ez ok-

1) Ezen Kenderesy Jánosnak testvére lehetett Kenderesy Pál aradi kanonok, ki éppen 1522. is vállalkozott, hogy minden szombaton misézni fog a Bold. Szűz fogantatásának tiszteletére. *Gyulafejérvári* It. Cista Marm. IV. 32. — 2) *Gyulafejérvári* It. Cista Bihar. I. 2. *Bunyitay*, I. 374. — 3) *Szilády*, Régi M. Költők Tára, IV. 284. Perényinek anyja Báthory-lány volt. A zarándi Báthoryak azonban buzgó katolikusok voltak. 1528. a siri Mindszent-kápolnában kath. módon folyt az áldozás. (*Szerémy*, 248.). — 4) *Szerémy*, 162.

levelés bizonyossággal szemben ott van az a másik jellemző adat, hogy *Dóczy* Ferencz, a zádorlaki földesúr, nemannyira hitbuzgóságból, mint kapzsiságból sietett e stallumokat elkérni a krakói gymnasiumban tanuló testvére, *Dóczy* János számára; s kérelmét II. Lajos 1525. márcz. 16. teljesítette is¹⁾.

Főuraink az új hittel szemben egyelőre inkább csak megfigyelő állást foglaltak el. *Czibak* Imre pl., ki 1526-ban váradi püspök lett a nélkül, hogy az egyházi rendeket fölvette s papi ruhában járt volna, gyakran dorgálta, czáfolgatta ugyan a lutheránusokat, hanem azért gyakran kikocsizott Bácsy Ferenczcel s jó barátságban élt az új hit más követőivel is²⁾. Gyakran megfordult Arad- és Zarándmegyében, hol birtokai voltak s írva van róla³⁾, hogy egy püspök sem tett annyit az új tanok távoltartására, mint ő. 1534. aug. 11. történt meggyilkoltatásáig tehát szó sem lehet arról, hogy a Körösközben tért foglalhatott volna a reformatio. Esméi korántsem hatották át a népet oly rohamosan, mint általában hiszik⁴⁾. «A szegény jobbagynép — írja egy kiváló protestáns tudós⁵⁾, — mintegy tudta és akarata nélkül vezetettet át a reformatio mezejére; s voltaképp csak akkor kezdett eszmélni, a midőn a képek, az oltárok és a mise-mondó ruhák, a latin nyelv s más effélék kezdettek eltűnni a templomból, a mi azonban éppen nem egy nap műve volt.» S mindenestre nagyobb dicsőség azt mondanunk egy népről, hogy őseitől öröklött ötszázados hitét csak időt kívánó tanítások után, meggyőződésből és nem pusztá daczból, elkeseredésből és makacsságból cserélte föl egy újjal. Maguk a protestáns főurak sem siettek a katolikus jelleg megtagadásával. Arad egyik leghatalmasabb földesura, Lippa kapitánya és a Délvidék főkapitánya, *Petrovics* Péter, «az első kálvinista⁶⁾», 1537-ben még hallgatta azokat a miséket, a melyeket Bebek Imrének igen gyakran olvasott Szerémy György⁷⁾. S a lutheránusokat gyűlölő káplánnak, midőn Budát, a király parancsa ellenére, elhagyva, Nagy-Iratoson a táborhoz csatlakozott, *Petrovics* Péter szerzett kegyelmet. A papi Maros-réven átkelve, együttérkeztek azután Temesvárra, hol nov. 1., a domonkosoknál hallgatott mise után, János király azzal adta át *Petrovics*nak Temesvár kulcsait, hogy «védje a szegényeket, özvegyeket, a nőket és az egész kereszténységet.» Ily körülmények közt elhamarkodott dolog olyasmit állítani⁸⁾, hogy *Petrovics* 1522. táján már protestáns iskolát nyithatott Lippán s hogy — részben az ő pártolása következtében — e vidéken már oly korán megalakultak volna egyes prot. egyházak. *Petrovics*ot nem szabad a katolikusok ellen való

1) Dl. 24109. — 2) *Szerémy*, 165. — 3) *Istvánfy*, XII. 198. — 4) Különösen *Rácz* Károly, ki »A zarándi egyházmegye története« című könyvében (Arad, 1880. — 8r., 290. l.) annyi becses adat mellett sok helytelent is jegyez föl, főkép a reformatio első terjedésének korából. — 5) *Révész* Imre, Prot. Figyelmező, 1870., 396. — 6) *Balogh*, Magyar prot. egyháztört. részletei, 64. — 7) *Szerémy*, 293. — 8) *Rácz*, 25.

kegyetlenségekkel vádolni¹⁾. Az erősen katolikus János király udvarában ő sem szakított a catholicismussal és csak a király halála után csatlakozott nyíltan a protestantismushoz.

Ellenben már 1534. nyíltan lutheranus volt *Morc* László, e vidék egyik földesura. Laszky Jeromosnak ezen bizalmas emberét augusztusban politikai okokból fogatta el János király. A börtönben vigasztalására rendelt pap, Szerémy, csakhamar rájött, hogy protestáns. «Mivel igen ravasz volt — úgymond²⁾ — képmutató módon hallgatta a vallás titkait. Sokszor vitakoztam vele hittételekről; de megmaradt sophismái mellett.» Az érveiből kifogyott káplán azután avval állott rajta bosszút, hogy cigány származásúnak mondta a király előtt.

A Massayak, Jaksicsok, Csákyak, Pathócsyak, Bebekék stb., ha később jó protestánsoknak mutatkoztak is, 1540.-ig nyíltan aligha tagadták meg a kath. vallást. Jaksics Anna 1540. még misét hallgatott³⁾.

Maga a király, ki gyakran tartózkodott Lippán, mindvégig igen erős katolikus maradt s ennek sok jelét adta magában Aradban és Zarándban is. 1527-ben Te Deummal ünnepelte Arad rémének, Cserni Jovának legyőzetését; Lippán is Te Deumot mondatott, midőn 1529. a szultán jöveteléről értesült; mielőtt Mohács felé indult, Aradon misét hallgatott; 1537-ben, midőn két heti tartózkodás után ismét Budára utazott, a «Makra hegy alatt levő Kovászi nevű kis mezővárosban» töltötte az első éjet s másnap reggel, ádvent első vasárnapján (december 2.), a romjaiban ma is meglevő kovaszinczi templomba ment nagy misére s hallgatta az iskolás fiúk énekét: «Gaudete, iterum dico gaudete!» «Örüljete, mondom, örüljete». Simádon, hol három napig tartózkodott, Soklón (a mai Siklón), hová Czibak Imre is eléje jött és Gyulán, hol szintén három napig mulatott, bizonyosan hallgatott misét a király⁴⁾. Simádon és Gyulán nagy templomok voltak; amott többé nem volt már földesúr a protestáns Brandenburgi György⁵⁾, emitt viszont a katolikus Czibak Imre parancsolt; plébánia nélkül egyik sem lehetett el.

Igaz, hogy az aradi káptalan javait, éppen ezen években, egyes urak jogtalanul elfoglalták; de az is igaz, hogy efféle hatalmaskodások régente is történtek s így talán nem lehet a reformatio hatásának tulajdonítani. *Petrovics* Péter, *Haraszthy* Ferencz, *Ábrahámffy* István és *Pathócsy* Boldizsár ellen, a királynak 1535. júl. 22. adott parancsa értelmében, közönséges hatalmaskodás miatt indított vizsgálatot a csanádi

¹⁾ *Lányi*, Egyháztört. 60., s *Oltványi*, Csanádi egyházmegye, 126. valódi barbárságot tulajdonítanak neki. De talán *Rácz* Károlynak (11. l.) sem volna szabad *Lampe* és *Budai* után oly teljes hittel elbeszélnie, Batthyány Orbánnak még holtteste ellen is hogyan kegyetlenkedett Martinuzzi; mert ez sem igaz. — ²⁾ *Szerémy*, 326. — ³⁾ *Mindszenti* naplója. (Kemény, Erdélyorsz. tört. tára, I. 6.) — ⁴⁾ *U. o.*, 305—6. — ⁵⁾ De a külföldön is pártolta a magyar protestánsokat; Dévai *Bíró* Mátyást pl. 1541. decz. 28. maga Melanchton ajánlta pártfogásába.

káptalan, mivel az aradi káptalannak kárt okoztak¹⁾; Petrovics főkapitányhoz ez ügyben intézett parancsában pedig egyenesen kimondta a király, hogy a főkapitány az egyház szolgálait igaz javaikban és jövedelmeikben minden jogtalan háborgatóval szemben védni tartozik²⁾. A káptalan erdélyi javait *Horváth Mihály* foglalta el; de 1544. aug. 1. az erdélyi országgyűlés ezeket is visszavétetni rendelte s elhatározta, hogy az egyházi javakat csak érdemes emberek kapják³⁾.

Lippai polgárok még 1531—36. közt is hagyományokat tettek mi-sére, egyházakra, kolostorokra⁴⁾, Gyulán s Békésen pedig János király

Szegedi Kis István.

idején túl is említnek plébánosokat, s különösen Lippán 1552.-ig sértetlenül állottak a régi egyházi intézmények. E tanok Lippán jobbadán a délvidék főkapitányának, Petrovicsnak erkölcsi támogatásával s talán a város egyik jeles fiának, *Lippay* Kristóf temesvári tanárnak ékesszólása következtében terjedtek; annál rosszabbul eshetett Petrovicsnak az 1545. évi debreczeni országgyűlés 26. törvényczikke. Ebben ki van mondva, hogy *a lutheránusokat senki se tűrje meg jószágain* s hogy üldözésökre *Fráter György*, vagy *Petrovics* — éppen Petrovics! — főkapitány adjon engedelmet.

¹⁾ *Erdélyi muzeum.* Tört. Tár, 1890., 353. — ²⁾ *Gyulafejérvári lt.* Cista Marm. IV. 2. *Tört. Adattár*, III. 87. — ³⁾ *Szültygi*, Erdély országgy. eml. I. 124. — ⁴⁾ *Újhelyi-lt.* III. 4., XI. 23.

Gyulán ez évben Szegedi Kzs István volt a főiskola legnagyobb dísze¹⁾, ki Lippán kezdett tanulmányait 1544-ben Wittenbergben végezte be s reformatori működését Tasnádon kezdette meg. Onnan durván kitiltotta s János király egész birodalmából kiutasította Fráter György; a gyulai polgárok azonban 1545.-ben tanárul választották és szívesen hallgatták magyarázatait, melyekben vezérvonalúl Melanchton «Loci communes» című munkája szolgált. Úgy látszik, nagyban hatott a mai Arad szomszédos helységeiben is a reformatio megszilárdulására. Csak egy évig tartózkodott ugyan e vidéken, de ez idő alatt sűrűn érintkezett különösen a pankotaiakkal, mint temesvári tanár (1548—1552) korában a lippaiakkal. Szegedi Kzs István, valamint Dévai Bíró Mátyás, — kinek ez időben való lippai papságát, fájdalom, nem tudom bebizonyítani, — és közös pártfogójuk, Petrovics Péter, a sacramentariusokhoz, Zwingli követőihez hajlott. Alig készült el az 1548. évi pozsonyi országgyűlés 9. törvényczikke, mely kiűzetni rendelte a sacramentariusokat, 1549-ben és 1550-ben Toronyban ismételten zsinatot tartottak az e tanokkal rokonszenvező protestánsok. Torony mezőváros Csanádmegyében, Arad határán feküdt²⁾ s a múlt században Aradvármegye maga is egynek vette a mai Tornyával³⁾. A XVI. században a protestáns Jaksicsoké lévén, ez időben Jaksics János volt a földesura⁴⁾. Szívesen látta a Lippa, Gyula, Temesvár s másfelől odagyűlő prédikátorokat és világiakat, kik Martinuzzi váradi és csanádi püspök hatalmától e helyen alig tarthattak. A zsinat kiemelkedő alakja, úgy látszik, Szegedi Kzs István, ki már 1541-ben zwinglianus volt. A zsinat határozatot hozott az úrvacsora ügyében és pedig (ha bővebb adatok nem maradtak is reánk) kétségtelenül Zwingli szellemében⁵⁾. Arad- és Zarándmegyében — mint alább látni fogjuk — Draskovics aradi prépost valóban már 1552-ben megkülönbözteti a lutheránusokat a sacramentariusoktól, vagyis helvét hitvallásúaktól.

A zsinat megtartása után mindélesebbek lettek a régi és új hit vallói közt való torzsalkodások. Kevés adat maradt reánk e sivár korszakból, de mégis hivatkozhatunk példákra.

Lippán 1551-ben a várost elfoglaló Ulámá török vezér előtt «a lutheránusok hamisan bevádolták Szegedy Ferenczet, a minoriták guardián-

1) Rácz (Alföld, 1881., 277. sz. és »A hazai reformatio bölcselemi történelme« című munkájában) még Feltői Albertet, Dévai Bíró Mátyást, Peregi Lőrinczet, Bulcsy Kelement és Császy Lőrinczet is Aradmegye reformatorai közé sorolja, de elfogadható bizonyítékok nélkül. — 2) 1446. oppidum. (Tört. Tár, VI. 28.) Possessio: 1437. (Fejér, X. 7., 893—5.), 1485. (DI. 19048.), 1506. (DI. 21525.). 1511. (Erdélyi muzeum. Tört. Tár, 1890., 338.), 1549. (Urbarium. Rácz, 112.), 1558. (Lib. Reg. Ferd. 338—9.), 1560. és 1561. (Rácz, 256.) stb. Hogy a zsinatot itt és nem más Torony nevű helységben tartották, ez adatok egy részének ismerete nélkül is elfogadhatóan bizonyíthatja Rácz (Zaránd, 59—70. és 255—7.) — 3) 1750. nov. 9. U.-o., 256. — 4) 1555. ugyan már rátette kezét a kincstár, de azért a Jaksicsok csak 1558. júl. 26. adták át Forgách Imrének. (Lib. Reg. 338.). — 5) Rácz, 69—70.

ját, hogy a templomban kincseket rejteget.» Mire Uláma megfogatta a papot, őt fogát kiverette s ártatlanul megkínóztatta¹⁾. A következő évben viszont a katolikusok léptek az erőszakoskodás terére. A Petrovics helyébe temesi commesszé kinevezett *Losonczy* István ugyanis nem akarta tovább tűrni, hogy Pankotán, mely egy apátságnek és főesperességnek s az ő egyik uradalmának székkelye, tovább terjedjen a reformatio. 1552. június 6-án a szomszédos megyékkel Simádon különben is országgyűlést tartván, felhasználta az alkalmat, átment Pankotára²⁾ s onnan kiűzte a protestánsokat.

Nincs kiderítve, mint foglalt tért Pankotán az új hit; a következők azonban megmutatták, hogy szívvel-lélekkel az új vallás hívei. Mesterök *Köleséry* Kristóf volt, ki Wittenbergben tanult³⁾ s hazajöve, a köleséri főesperesség területén le, a Fejér-Körösig, annál bátrabban hirdette Luther és Melancthon tanait, mentülinkább elfoglalták Fráter György váradi püspököt a politika s a hadvezetés gondjai. Most, hogy a lutheranusok iránt igen szigorú püspök meggyilkoltatása után a hozzájuk hajló *Varkócs* Tamás vette át a püspökség javainak kezelését, a pankotai menekülők egyenesen Váradra tartottak. Útközben számos plébániát elfoglaltak, s azokban «a nép nagy részének ellenkezése mellett is lutheranus zsarnokságot gyakoroltak». Váradon azután házról házra jártak s hol nyíltan, hol titokban hirdették a protestantismust, mi a káptalant annál inkább megdöbbsentette, mert a püspökség kormányzóját, Varkócsot magát is lutheranusnak tartotta. Oláh Miklós egri püspök által tehát egyenesen a király figyelmét hitta föl a pankotaiak missiójára⁴⁾. Draskovics aradi prépost, ki Bécsbe csak nemrégiben tért vissza Arad és Várad vidékéről, július 10. újabb adatokkal egészítette ki e tudósítást. Szerénce a lutheranusokon kívül a sacramentariusok is elterjedtek. Amazok hite lassankint már mély gyökeret vert; emezeké csak most csírázik. A lutheranusok fő szónoka Kristóf deák, ki hajdan Wittenbergben tanult s most, Varkócs Tamás pártfogása alatt Köleséren lakván, a nép és parasztság közt nagy eredménnyel prédikál. Hallván, mily sikerrel működnek a pankotaiak, megfogadta, hogy ő még prédikálni fog Váradon. Meg is jelent s úrnapi (június 16.) nyolczadában a székesegyházban elég hangosan jegyezte meg, hogy az oltári szentség maga a sátán; a haldokló Bencze deákot pedig azzal ijesztette, hogy pokolba jut, mivel az ostyában az ördögöt nyelte le. S nemcsak otthon, Köleséren izgatja a népet a plébános ellen,

1) *Istvánfi*, XVII. könyv. — 2) A váradi káptalannak 1552. június 25. tett jelentése szerint »his proximis tantum diebus«, — »csak a közelebbi napokban«. Az országgyűlésnek és a kiűzésnek ideje tehát egybevá. — 3) *Bunyitay* szerint (Századok, 1887., 392.) nem lehetetlen, hogy egy személy Lippay Kristóffal; Draskovics György aradi prépost azonban (1552. július 10.) őt egyenesen köleséri lakosnak mondja. — 4) A váradi káptalan levele *Századok*, 1877., 397—8. l.

hanem máshol is mindenütt meghasonlást támaszt követői s a katolikusok közt¹⁾.

E vidék magyar katolikusai a hadi események következtében nem-csupán hazájok, hanem vallásuk romlását is sirathatták. 1551—2-ben Arad, Lippa, Csanád és Temesvár a törökök kezeibe esett s a csanádi püspökség nem működött tovább. Ferdinánd király ugyan megígérte az aradi káptalan helyreállítását²⁾, Zabardy Mátyás váradi püspök pedig, úgy látszik, nemcsak politikai, hanem vallási tekinteteből is harczolt a Körösvidék földesurai ellen; 1556-ban azonban fordult a dolgok rendje. Az önálló Erdély érdekében Petrovics mozgalmat indított, melyhez Varkócs Tamás, Pathócsy Boldizsár, Ábrahámffy Imre, Radák László, Massay László és Imre s e vidék más urai is csatlakoztak. A forradalom sikerült; Erdély különországgá alakult, a váradi és erdélyi püspökség és káptalan javait országos célokra lefoglalták, egyúttal azonban már 1552. kimondták a vallásszabadság elvét. 1565-ben mégis megkezdődött a képrombolás Váradon; szent László csontjait kidobták a sírből s 1566-ban az erdélyi országgyűlés megszüntette a váradi káptalant, mint egyházi intézményt. Ugyanazon évben török kézbe esett Gyula, Panköta, Világos, Jenő s ettől kezdve Aradban és Zarándban szegénység, elnyomás és bujdosás lett a magyarnak része, akár katolikus volt, akár lutheránus, akár sacramentarius.

1) U.-o., 398—9. Mindkettő a bécsi cs. házi levéltárból. I. *Bunyitay*: A hitújítás történetéből. (Id. h. 389—399.). — 2) *Lib. Reg. Ferd.* 170—1.

XXVIII. HÁROM ÁLLAM KÖVETELÉSE.

Unio Erdélylyel. Lippa mint fejedelmi székhely. Az 1551. évi hadjárat. Arad, Simánd és Lippa török kézre kerül. Castaldo és Martinuzzi Lippa alatt. Aldana Lippán. Arad behódolása. Gyula és Boros-Fenő elfoglalása. Zaránd behódolása.

I. Unio Erdélylyel.

János király uralkodása mély nyomokat hagyott Arad- és Zarándvármegyék történetében. A *nemzeti királyság* eszméjét meggyökerezettette az urak szívében s ezzel alapját vetette meg annak, hogy Zarándvármegye, az 1538. nagyváradi szerződés értelmében, az úgynevezett Részekkel együtt Erdélyhez csatlakozott s hogy egészben véve Arad is különvált a Habsburgok Magyarországtól. A *birtokviszonyokat*, melyeken voltaképen épült a régi vármegye, tökéletesen összekuszálta. Az ellenkirályok kölcsönösen elkobozták egymás híveinek jószágait s az ingatlanoknak ezen kétséges állása maga is nagyban hátráltatta az anyagi műveltség egész fejlődését. Igaz, hogy Ferdinánddal szemben e vidéken János volt «intra dominium»; s az a körülmény, hogy gyakran tartózkodott Aradvármegyében, sőt hogy székhelyei közé számította Lippát, melyet éppen e zord időkben emelt Budával egy rangra, a nemességgel szemben különösen a *polgárság* erősítésére szolgált. A vármegye politikai súlya azon mértékben növekedett, mentül jobban megbizonyosodott, hogy a magyar *állameszmének* előbb-utóbb Erdély lesz a mentsvára. De éppen János király uralkodásának egyik eredménye az is, hogy fölvetette a *nemzetiségi eszmét*, mely éretlenül ugyan, de már a XVI. század elején véres nyomokkal haladt végig Arad térségein; s hogy Lippa ágyúi üdvözölték először a *magyartörök szövetség* megkötését. Ezzel a Maros és Körös közét kitette a törökök beavatkozásának, majd magának a hódításnak is, legjobb esetben pedig a separatismusnak, melynél fogva régi közjogi helyzete merőben megváltozott. S végre János király alatt kezdődött a *reformatio*, mely e vidék hitéletét is gyökeresen átalakította.

Valóban nincs magyar király, kihez az emlékezetnek annyi szála fűzhetné Aradot, mint Jánoshoz; és az országnak ő is kevés részét szeretete annyira, mint az érte annyit áldozó Aradvármegyét.

1540. július végén Szász-Sebesből holtan hozták Lippán és Aradon keresztül a királyt, Magyarország utolsó nemzeti királyát, hogy Székesfejérvárott örök nyugalomra helyezték. Az oláh parasztok rablótámadásai s a Ferdinánd pártján levők cselei ellenében erős dandárnak kellett védenie a holttestet. Hívei csecsemő fiát, János-Zsigmondot kiáltották ki királynak. Az aradi részek, melyekre a két gyám, Petrovics mint temesi comes és Martinuzzi mint váradi püspök nagy befolyást gyakorolt, híve maradt a királyfinak. 1541. aug. 29. Szulejmán szultán a budai táborban elrendelte, hogy a királyné s gyámjai *Lippára* vigyék a királyfit, kinek a Tiszántúl s a júl. 22. János-Zsigmondnak úgyis meghódolt Erdélyen kell vala uralkodnia. Birodalma alatt Erdélyt, Szatmárt, Zarándot, Bihart, a két Szolnokot, a Máramarostól Kassáig terjedő részt s Temesvárt és Lippát értették. Egész országát, Budával együtt, a szept. 4. kiadott biztosító levél szerint, majd nagykorúsága elérkeztevel nyeri vissza a királyfi. «Ha el kell mennem — szól a királyné, — megyek Lippára.» Mivel az ostrom idejében még lovaikat is megették a budai magyarok, s a szultánnak sem voltak heverő lovai, ötven ökröt fogtak be a tíz szekér elé és szeptember 5.-én átkelven a pesti oldalra, 300 török lovas kíséretében Erdély felé indult a királyné, a királyfi, Fráter György, Petrovics, Batthyány Orbán stb. Egy hétig időztek Tisza-Varsányban; azután Gyalún és Kun-Szent-Mártonon át folytatták útjokat s mindhárom helyen volt halottjuk az udvari népből¹⁾. Így szálla be, szeptember közepén «az keserves asszony az nömös Lippába»²⁾.

Lippán melyet két év előtt hitbére fejében nyert János királytól, kétségtelenül magában a várban szállt meg Izabella. Lippának és Solymosnak védelmét ez okból maga Petrovics Péter vette át, a Délvidék kapitánya³⁾; Pathócsy Ferencz pedig saját várait, Gyulát és Világosvárt helyeztette jókarba⁴⁾. — A királyné Lippáról október 15.-én december 26.-ra Medgyesre országgyűlést hirdetett a rendeknek⁵⁾ s november derekán kis fiával ő-maga is beindult Erdélybe; azonban csakhamar visszatért Lippára⁶⁾, melynek szabadságait kibővítette s hol egész udvart gyűjtött maga köré, hol azonban mégis rosszul érezte magát. Egy Boner nevű úrhoz még október elején intézett lippai levele szerint⁷⁾ voltaképp csak Solymost és Lippát mondhatja már a magáénak. A nemesség közönye miatt akár koldúlni mehetne; minden pénzét és ékszerét a töröknek

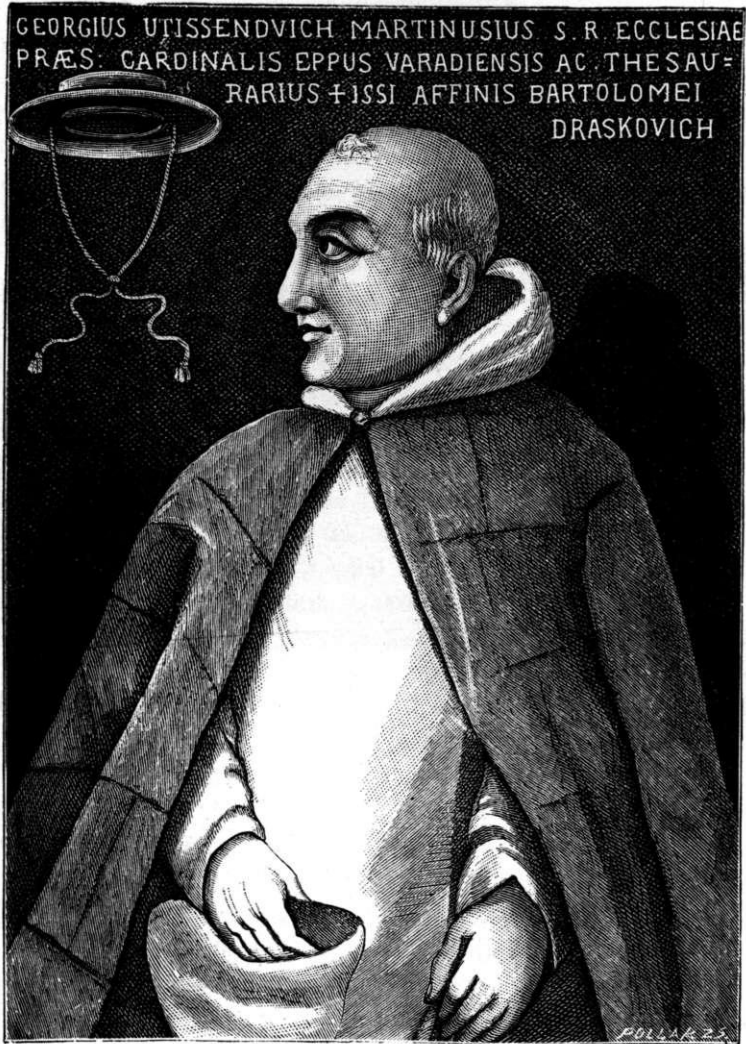
1) Szerény, 371—2. Istvánfy, 14. k. Jovius, XXXIX. Szalay, IV. 239—240. Hammer, III. 230—4., Horváth, IV. 179. és Fráter György, 167. stb. — 2) Tinódi, a Régi M. Költők Tárában, III. 9., 275. és 366. Mikó (Erdély különválása, 74.) szerint szept. 18. indult el Budáról. — 3) *U.-o.*, 10. — 4) *Szászadok*, 1888., 618. — 5) *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. I. 32. Az oklevél a 73. lapon. — 6) *U.-o.*, 31. — 7) Bier wahrhaftige Mißthe; einc der Frauen Isabella Königin vnd nachgelassene Wittib in Bagern. wie untreulich der Türck vnd die jren mit jr umbegegengen. Die ander stb. Állítólag latínból fordítva, 1542. — 4r., 24 számozatlan lap. (Nemz. muzeum és az akad. könyvt. 359. m. t. qu. Kétféle kiadás.)

kell odaadnia stb. Okt. 18.-ára Debreczenbe akarja hinni a rendeket, de bizalmát inkább csak édes atyjába, Zsigmond lengyel királyba veti. Pedig főurai valóban nem hagyták el őt. Lippán tartózkodott 1542. márcz. 24. Petrovics is¹⁾ és itt adhatta Izabellának azon tanácsot, hogy székhelyét Lippáról Gyulafejevárra tegye át. Márcz. 27. a tordai országgyűlés különben is megújította a három nemzet unioját s megteremtette az önálló Erdélyt, melynek közigazgatását, törvénykezését és honvédelmét szervezte. Izabella királyné tehát májusban Lippáról Gyulafejevárra költözött át²⁾. — A Habsburgokkal való tárgyalást azonban még ezután is folytatta. Ha, élén Joachim örgróffal, a birodalmi sereg beveheti Budavárát, kétségtelesen Ferdinánd alatt egyesül az ország; július 26. Izabella a győzelem reményében már ki is jelentette, hogy a kezein levő összes várakat és városokat átadja Ferdinándnak, mihelyt megkapja Szepesvárat³⁾.

A Kolozsvárott augusztus 6. tartott erdélyi országgyűlés kész volt a hódolatra; egyebek közt azonban kikötötte, hogy Petrovics a maga délvideki váraiért a királyné uradalmához közeleső várakat nyerjen, Pathócsy Ferencz pedig megtarthassa Gyula és Világos várát. Ferdinánd tanácsosai okt. 1. megjegyezték ugyan, hogy e várakra nagy emberek tartanak igényt s a két vár többet ér százezer aranynál; a király azonban rajta lesz, hogy a versengő feleket kiegyeztesse s hogy Pathócsy kívánságának eleget tegyen⁴⁾.

Fráter György 1542. aug. 16. Nagyváradon országgyűlést tartott a királyné birtokában levő nyolcz magyar (Arad-, Zaránd-, Bihar-, Békés-, Csanád-, Csongrád-, Külső-Szolnok és Temes-)vármegyével. Erdély példájára e gyűlés *Somlyay* Mihályt nevezte ki követül, hogy az erdélyiekével együtt az ő hódolatukat is megvigye Ferdinándnak⁵⁾; sőt, már alattvalóinak tekintvén magukat, Izabellától meg is tagadták az adót⁶⁾. A hódolás különben abba maradt, mert okt. 8-án Joachim brandenburgi örgróf csúfosan elvonúl Buda alól s Erdély tudni sem akart többé Ferdinándról. A török, nesztet vevén Izabella alkudozásainak, haddal akart menni Erdélyre, mire a kincstartó, Fráter György, felkelést hirdetett. Az aradi és csanádi prépostok kétszáz lovast állítottak ki⁷⁾, a harát pedig kiüzte a törököt s azután alkudozásokkal ámítgatta. 1543. jan. 6—10. a nyolcz vármegye váradi gyűlése ugyan újból hűséget fogadott Ferdinándnak s így elszakadni látszott Erdélytől; egyúttal azonban kijelentették, hogy a jobbágytelkekre kivetett másfél forintos adót továbbra is szedetik, sőt saját vagyonuk hatvanadrészét is felajánlják; mert nem akarják magukra vonni

1) *Pesty*, Szörény, III. 228. — 2) *Szilágyi*, I. 94. — 3) *Katona*, XXI. 185. *Buchholtz*, Urkunden, V. 172. — 4) *Szilágyi*, I. 142., 150. *Századok*, 1888., 619--20. 1544. jan. 22. Kéty Ferencz azt javasolta Bornemisza Pál veszprémi püspöknek, hogy Ferdinánd király Petrovicsot, ki Munkácsot szeretete volna, Zsidóvárral s az aradi Csillával elégtse ki. (*Horváth*, Fráter, 204.) — 5) *Fraknói*, Magyar orsz. eml. II. 446., 485. — 6) *Szilágyi*, I. 96. — 7) *Knaus*, M. Encycl. II. 446. és 485.

*Frater Georgius eps
 varadinensis*

Fráter György.

a török bosszúját¹⁾. A febr. 11. Gyulán tartott országgyűlés azonban már ismét a független Erdély álláspontjára helyezkedett s Fráter György kezében hagyta a kormányt s az igazság- és a pénzügyet. Keservesen kifakadtak a rendek egyes nagyurak ellen, kik az ország közadóit visszatartják; Petrovics Péter ellen, ki Pathócsy Boldizsár zarándi főispánnak és Bánffy Gáspárnak javait elfoglalta; Martinuzzi ellen, ki a Toldyakat malmuktól s Losonczy ellen, ki Terényi Mihályt birtokaitól megfosztotta. A köznemeség ez országgyűlésen valóságos védő- és dacszövetséget kötött a nagyurak ellen s fegyverrel fenyegette őket, ha erőszakoskodásaikkal föl nem hagynának²⁾. Erdély s a nyolcz vármegye — a «Részek» — közt a kapcsok egyre erősödtek. Febr. 26. a kolozsvári országgyűlés elhatározta, hogy a királyné Lippára, Temesvárra, Váradra vagy Kassára bármikor elutazhassék ugyan, de mindig csak a tanácsurak megkérdezésével³⁾. 1544. július 2. pedig Erdély s a Részek Tordán már együttesen tartották országgyűléseket s így az *unio megőrténi*⁴⁾. Ezentúl Arad és Zaránd is az erdélyi országgyűlésekre küldötte követeit. Aradot illető első határozatuk aug. 1. kelt. E szerint elrendelték, hogy az aradi káptalan javait (melyek akkor *Horváth* Mihály kezein voltak) vissza kell venni s hogy az egyházi javakat csak érdemes emberek kapják⁵⁾.

Ez időtől kezdve Arad és Zaránd érdekei teljesen egybeforrtak Erdély érdekeivel. Erdély politikai vezére Fráter György volt, ki aggódva látta, hogy 1548 óta a török mind hevesebben vágyott a temesi tartományra is. Ez év aug. 16. Ferdinánd király már azon a czímen tett új adományt az Erdőhegyiek zarándi javaira, hogy «leveleik e zavaros és háborús időkben a *törökök zsarnoksága következtében*» elvesztek⁶⁾; 1549. jún. 28. pedig Ferdinánd megengedni kényszerült, hogy Dóczy Miklós fia Izabella királyné szolgálatába léphessen, Gábor pedig Ferdinánd területén lakhassék ugyan, de szabadon fölkereshesse az Izabella területén levő Zádorlakát, sőt tartózkodhassék is ottan; azonban mindketten hűségesek legyenek a király iránt⁷⁾. Ennek annál több értelme volt, mert a Ferdinánd fogságából kiszabadult Petrovics Péter tanácsára Izabella éppen május végén határozta el, hogy Lippát választja székhelyéül s oda már el is indult; Fráter György követei azonban Déván rábírták, hogy visszatérjen⁸⁾.

A barát tehát egyelőre megghiúsította Petrovicsnak és Pathócsynak azon tervét, hogy Erdély egyenesen török fennsőbbtség alatt keresse bol-

1) *Fraknoi*, II. 468—470., 494—5. — 2) *Haan*, A gyulai országgyűlés. Békésm. tört. évk. I. 76—84. — 3) *Szilágyi*, I. 176. — 4) Az 1546: XXXII. t.-cz. Aradot és Zarándot szintén nem említi már azon vármegyék közt, melyek a királyt a törvénykezés érdekében való intézkedésre kérik; s így hallgatagon elősmeri, hogy ezek Erdélyhez tartoztak. — 5) *Szilágyi*, I. 124., 189. — 6) *Lib. Reg. Ferd.* I. 431—2. — 7) *NRA*, fasc. 1663. nro 28. — 8) *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. I. 250. *Tinódi*, III. 13. »Petruitt szállala: Kérjük felségedet, Mi igen jól látjuk te nagy szükségedet; *Lippán* megszerezzük bőven életedet. Jöjj el, ott eltartjuk asztalodat, népedet«.

dogulását, nem pedig az anyaországgal. Ferdinánd alatt való egyesülésben. Míg szept. 8. Nyír-Bátorban értekezett Erdély jövődő sorsáról Ferdinánd követével, gr. Salm Miklóssal, rövid idő múlva *Simándra* hitta Petrovicsot, Losonczy Antalt és Pathócsyt, kik meghallván, hogy a török már Becsét és Becksereket követeli, színleg nem idegenkedtek többé oly nagyon a Ferdinánddal való egyességtől¹⁾. Alig távoztak azonban Simándról, ismét izgatni kezdtek a barát ellen. A portától rendeletet eszközöltek ki, mely meghagyta, hogy az «áruló» Fráter Györgyöt élve vagy halva Konstantinápolyba küldjék. Az 1550. februárban Kolozsvárott tartott országgyűlés azon ürügy alatt, hogy az orvosok Zaránd- és Hunyadmegyékben nagyon elszaporodtak, üldözésükkel Petrovicsot bírta meg²⁾, ki ekként a Maros és Körös völgyének fővonalát, mondhatni, az Erdélyből Ferdinándhoz vezető utat megszállotta s a határváratokat a maga ráczzaival akarta megrakni.

II. Az első török hadjárat.

A szultán megparancsolta az erdélyieknek, hogy Fráter Györgyöt élve vagy halva Konstantinápolyba küldjék s hogy ezentúl csak a királynénak és Petrovicsnak engedelmességen. Petrovics a budai basát segítségre szólította s a ráczokat, oláhokat táborba gyűjtötte; Losonczy Antal és Pathócsy Ferencz szintén lázasán készülődtek. Petrovics, ki a kormány székhelyét Lippára szerette volna áttenni³⁾, a Maros aradi szakaszán át nyomult Erdélybe, hol Branyicskát, Dévát, Alvinczet elfoglalta s Gyulafejérvárt megerősítette. Szeptemberben azonban a német hadakra hiába várakozó barát is kimozdult ekemezei táborából, ostromolni kezdte Gyulafejérvárt, hová a királyné zárkozott, Varkócs Tamás váradi kápitányt pedig Csanád ellen küldötte, melyet 8000 rácz ostromolt s közben török módon égette, dúlta Csanád és Arad falvait. Varkócs «nagy sok néppel» szeptemberben a Körös mellett szállt táborba, valahol Zerénd táján, s Arad alatt is mintegy 1400 fegyveres paraszt, vagyis hajdú várta parancsait⁴⁾. Azon kezdte a támadást, hogy egy rácz kémet a Körösbe dobott, kettőt pedig nyársba húzatott. Azután Csanád alá nyomult, melyet a rácz Bosics Péter felgyújtott s elűzte onnan és Temesvárig kergette a ráczokat; sőt, mint alább látni fogjuk, Csála várát is elfoglalta Petrovics⁵⁾.

»Ez idő közt Fráter György egy új hírt érte:
Budai pasának Lippán belül lette«⁶⁾.

Petrovics ugyanis, kit Martinuzzi a tábori országgyűlés által a haza ellenségének nyilvánított, Kászon budai basát ismételten segítségre szó-

1) *Tinódi*, III. 15. *Szilágyi*, I. 251. — 2) *Szilágyi*, I. 258. — 3) *Brutus*, Magy. hist. III. 406. — 4) *Verancsics*, VII., 166. — 5) *Tinódi*, III. 23. *Verancsics*, VII. 148, 168. *Lib. Reg. Ferd.* I. 525. — 6) *Tinódi*, III. 25.

líván, ez szept. 15.-re Szegedre rendelte a belgrádi, szerémi, hercegovinai, pozsegai, zborniki, pécsi, fejevári s hatvani török hadakat¹⁾ s október elején a Maros völgyén fölfelé indult.

Aldana szolnoki várparancsnok, ki eleinte Szolnok megtámadásától tartott, látván, hogy tulajdonképen Lippa s Erdély többi véghelye forog veszélyben, megbeszélte a dolgot *Bakicscsal*²⁾, s elhatározta, hogy a Maros védelmére ő is ad némi haderőt. A törökök kikémlése végett a vidéket jól ismerő 3—4 magyarnak kalaúzolása mellett kocsin 100 spanyolt küldött arrafelé s meghagyta nekik, hogy Erdélyben *Aldana* bejövetelének híret terjeszszék; de azt is, hogy ők maguk *Aldana* engedelmé nélkül jöttek meg a várból. A spanyolok csakhamar összetalálkoztak gyalog és lovas magyarokkal, kik szintazon módon szöktek el kapitányaiktól. Együtt mentek most egy vár, talán Csanád alá, melyet a rácok ostromoltak; de közölök néhányat levágván, *Petrovics* vára, az erős *Csála* alá szállottak, hogy kezökre kerítsék. *Aldana*, nyiltan nem szeghetvén meg a törökkel kötött fegyverszünetet, egyik őrnagyát (serganto mayor) azon ürügy alatt küldte ki, hogy szedje össze és hozza vissza az engedély nélkül távozott spanyolokat; s hasonló parancsot adott a magyarokra nézve *Balassa* Jánosnak. Ezek azután *Csála* alatt megis találták a szökevényeket; természetesen, eszköz ágában sem volt, hogy visszatérítsék, ellenben kitartó ostromra tüzelték s még vezették is őket. A várat jól védte a 200 főnyi őrség, s megölt néhány magyart, több spanyolt pedig megsebesített. Ekkor az őrnagy tüzet parancsolt a két árok által kerített vár kapuja ellen, a spanyolok pedig s az utánuk nyomult magyarok betörték azt. A rácok megadták magukat és zsákmányul engedték át arany és ezüst kincseiket, valamint szőnyegeiket. *Balassa* János száz magyart hagyott őrül *Csála* várában, ő maga pedig az őrnagygyal együtt hazavezette Szolnokra a többi katonát. E hadi kalandnak gyorsan híre ment s már azt rebesgették, hogy Erdélybe hatezer spanyol és sok magyar tört be *Martinuzzi* segítségére³⁾.

Október elején a budai basa 16—20,000 emberrel⁴⁾ a Maros völgyén fölfelé valóban Erdélyre rontott és sokan azt beszélték, hogy Kászon a rácokkal együtt ostromolja Csanádot⁵⁾. Ez nem teljesedett ugyan; de okt. 14. táján már valóban visszavette *Csála* várát, megszállotta Arad, Simánd, Lippa stb. és a Makraalja környékét s kijelentette, hogy nem tér vissza olyan könnyen, mint a királyné s *Petrovics* gondolja. Ha ők esztelenek, bolondok és könnyelműek, az ő bíboros császára okos és nem játszik gyermekek módjára⁶⁾. Arról, úgy látszik, nem tudott, hogy *Martinuzzi*, ki időközben kibékült a királynéval s hadait is elbocsátotta, most,

1) *Verancsics*, VII. 166. — 2) *Aldana* (Villa, Expedicion, 68.) Balcochenak írja. —

3) *Aldana* Villanál, 68—70. — 4) *Aldana* szerint (u.-o.) 12,000-rel. — 5) *Verancsics*, 131., 134. V. ö. *Brutus*, III. 402. — 6) *Verancsics* (VII. 140.) tollhibából szeptembert írt.

midőn híret vette, hogy Erdélyre három oldalról tör a török, meghordoztatta a véres kardot és mihamar 50,000 embert gyűjtött zászlói alá. A megerősített helyeket, mint Aradot, hol 1400 hajdú állott s Lippát ez alkalommal nem bántotta, hogy várostrommal ne fecsérje idejét. Lippa közelében mégis október 22. táján pihenőt tartott s 200 lovassal előre küldötte *Feriz* agát, hogy a királynétól találkozást, s utasítást kérjen¹⁾. Azután ő-maga is követte seregével s Tót-Váradjáról ismét «kezde üzengetni»²⁾. November elején már Illyén volt.

Ezalatt 2000 törökkel a Maros völgyébe érkezett *Nadum* bosniai basa is, ki valami egy héttel megkészt Szegedről s most kereste a *Kászonnal* való egyesülést. Baj nélkül jutott Aradig, melyet megkerülve, átkelt a Maroson s a várostól mintegy 5000 lépésre a Maros partján, *Szödinél* ütött tábort. Az aradi hajdúk, kik pedig hatszáz fővel kevesebben voltak, mint a török, az aradi mezőkön hagyván barmaikat, a gazdag zsákmány reményében nagy riadallal ütöttek rájuk. A reggeltől estig tartó csatában a törököket megverték s táborukat elfoglalták. Ezzel a közellevő faluba vonultak, s a zsákmányon megosztozva, azt határozták, hogy másnap tovább üldözik *Nadumot*. Ez azonban a nyert időt csapatainak rendbeszedésére használta fel s hajnalban ő nyitotta meg a támadást. Még pedig oly erővel és szerencsével, hogy a gyakorlatlan hajdúk csakhamar megfutottak, 200 halottat hagyván a csatatéren. A törökök egészen Aradig üzték őket. Itt azonban helyt állottak az aradi polgárok, kik fegyvert ragadva fedezték a hajdúk futását s az ellenséget visszaüzték.

Nadum most *Simándra* tört, hová a hajdúk egyrésze menekült. A várost könnyedén elfoglalta, a megrémült nép azonban a templomot hamarosan megerősítette s védelemre készült. A törökök körülfozták őket s beizentek, hogy ha a kapukat kinyitják s a hajdúkat kiadják, a népnek magának megkegyelmeznek. A falaiban nem bízó lakosság valóban kinyitotta a kapukat, mire a törökök az ott talált néhány hajdút azonnal lekaszabták. A polgárokkal, hogy készségeket jutalmazták, igen szelíden bántak, csupán a gyermekeket hurczolták magukkal.

Időközben az aradiak három napon át rendkívül szívesen látták a hozzájuk menekült hajdúkat, kik a szödi csatában nyert sebeik kötözgetésével töltötték az időt. Negyednapon azután, hála fejében, Arad városára rohantak a hajdúk s az egészet fölprédálták, mintegy 3000 aranyra rugó kárt okozván a lakosoknak. *Nadum* viszont valami ok, talán *Kászonnak* időközben adott parancsa miatt, nem folytathatván útját, Lippa ostromára pedig nem is gondolhatván, Arad alatt ütött tábort s leste az alkalmat, mikor állhat bosszút az aradiakon, kik a hajdúkat megmentették előle. Évvel kissé várnia kellett, mert a rabló hajdúk távoztával a szolnoki ör-

¹⁾ *U. o.* Nádasdy Tamáshoz írt ezen levele okt. 26. Egerben kelt. — ²⁾ *Istvánfy*, XVI. *Tinódi*, III. 25.

ség élén *Balassa* János szállotta meg Aradot s mindenképen azon volt, hogy megütökközék Nadummal¹⁾. Ezt azonban nem csalhatván ki táborából, a már Simánd alá ért Varkócs Tamáshoz csatlakozott, ki egymásután elfoglalván Makót, Csanádot, Nagylakot, Egrest és Csálát, nemcsak Nadumot, hanem magát Kászon is avval fenyegette, hogy hátban fogja megtámadni és Simándnál újabb hadakat gyűjtött. Terve annál veszedelmesebb volt, mert Martinuzzi minden jót ígért ugyan a töröknek, de egy 50,000 főnyi sereg élén. Ennek hírére

»Elindúla Kászon basa nagy éhséggel,
Maroson költözik éjjel sietséggel,
Lippa felé siet nagy hirtelenséggel.«²⁾

A még meg nem erősödött Varkócs a Fejér-Körös tulsó partjára húzódott vissza előle, Balassa pedig, keresztény záskmánnyal megrakodva, szolnoki állomására sietett.

Kászon, ki oldalt hagyta Lippát és Nadum november közepén Sződi táján egyesültek; Szent-Miklósnál hajókon átkeltek a Maroson³⁾ s közös erővel *Arad* ellen indultak. A mezőváros lakosai, kik tudták, mennyire fenekedik rájuk Nadum s kik a 16—20,000 főből álló ellenséggel ki sem köthettek, mert kevesen voltak és városukat nem védte sem sáncz, sem fal, egymásután szökdösni kezdtek Aradról; a családok egy része azonban a bazilikában torlaszolta el magát. A török azonnal felgyújtotta a várost s a tűz elharapózott magára a bazilikára is. Azután legyilkoltak mindenkit, a kit a templomban s kinn a városban elűltaláltak; csupán a gyermekeknek kegyelmeztek meg, a kiket azonban rabságba hurczoltak. Csak kevesen menekülhettek a lakosok közül. Néhányan Egerbe futottak s december 11.-én az ő tudósításaik alapján beszélte el Verancsics egri püspök Aradváros romlását⁴⁾. Kászon december elején már Szegeden volt s pár nap múlva hazatért Budára.

Aradvármegye roppant pusztulást szenvedett a lefolyt hadjáratban; a magyar népet jellemző csodálatos szívósságnál fogva azonban ismét gyorsan összeszedte magát. Az a hír, hogy Martinuzzi rövid időn három sereget megugratott Erdélyből, visszaadta az aradiak önbizalmát is. A menekültek visszazállingóztak Arad városába s a bazilika kormos falai közt ismét misézhettek a kanonokok, s talán bensőbbben hangzott, mint valaha, a *Sursum corda* December 21.-én az aradi káptalan, mint hiteles hely, már ismét működött⁵⁾.

1) Balassának ezen második expedíciójáról Aldana nem szól. Lehet, hogy egyszerre történt az Csálavár megszállásával. — 2) *Tinódi*, III. 27. — 3) *Verancsics* (VII. 166.) tollhibából Tibiscust ír. — 4) *Munkái*, VII. 166—177. Más forrás nem említi. — 5) *János-Zsigmond* oklevele 1569. márcz. 9. Közli *Pesty*, Szőrény, III. 372. L. e könyv 119., 170., 179. l. A káptalan megszűnését, *Karácsonyi* ellenében (Emlékkönyv, 163.), valamivel későbbre kell tennünk.

Martinuzzi az 1551. év elején újabb támadástól féltvén Erdélyt, okvetlenül meg akarta nyerni Ferdinándot s ártalmatlanná tenni az ellene a törökkel tartó Izabellát s Petrovicsot. Pathócsy Ferenczet, Petrovics hű bajtársát, ki Kászon visszavonulásának hírére Gyuláról a tavon át Sarkadra, onnan pedig Kölesér városába menekült, maga a föld népe szolgáltatta ki Martinuzzinak, ki azután Váradon őriztette. — A lugosiak és soborsiniak már ekkor esküvel fogadták neki, hogy fegyverrel védik magukat Petrovics ellen¹⁾, ki ismét hadakat gyűjtött. A barát ezt nem nézte nyugodtan. Február 3. Diószegen ismét találkozott Ferdinánd biztosaival, Báthory Andrással és Teuffel Rézmánnal. Egyebek közt azt kívánta a királytól, hogy Izabella jegyajándékát pénzben adja ki; ekként akarta Solymos, Lippa, Küküllő s Boldogkő várát, valamint a kassai harminczadot kiszabadítani Izabella kezeiből²⁾. Azonban márczius elején a királynének megparancsolta a szultán, hogy a királyfit azonnal megkoronáztassa, Becsét és Becskereket megnyissa a török őrség előtt, adó fejében pedig 50,000 frtot küldjön a portára. Mialatt e végből az erdélyi rendek Gyulafejérvárra siettek, Petrovics Temesvárra gyűjtötte a Délvidék s Arad nemességét, hogy e parancsot kihirdesse s végrehajtsa. A temesvári gyűlés azonban csakhamar szétoszlott, mert Petrovicsnak Aradban s máshol levő javai védelmére kellett mennie, hogy megmentse azokat Martinuzzi hadainak pusztításaitól³⁾. Az erdélyi rendeket Enyedre hitta a királyné, ki el akarta fogatni a barátot. Mikor híre járt, hogy ez Aradvármegyében fogadott zsoldosainak élén akar megjelenni, a gyűlés hazaárulónak nyilvánította őt, Petrovics pedig megszállta a Marosnak Aradban és Hunyadban a hegyek közt levő szakaszát. A barát tehát Aradról Boros-Jenőn, Halmágyon és Körösbányán át nyomult Enyedre, hol hatalmas beszédet tartott s a végzést megsemmisíttette⁴⁾.

Ferdinánd haddal készült Erdély megszállására. Losonczy István alatt megfigyelő hadat küldött a Meszes aljába, az egész sereg vezérévé pedig ápril 27. *Castaldo* János Alfonz őrgroffot nevezte ki, s alája rendelte Losonczyt is. *Castaldo* május 16. kezdte meg hadjáratát⁵⁾. A Petrovics-párt erre újból a budai basát szólította segélyre. Martinuzzi azonban megrontotta hitelét a török előtt, a segélysereggel Erdélybe nyomult s a királynét és a rendeket június 28. rábirta a Ferdinánddal való szerződés megkötésére. Petrovics kénytelen-kelletlen maga is megnyugodott Temesvár, Lippa, Solymos stb. várak átadásában s *Castaldo* Báthory Andrást küldötte e várak átvételére⁶⁾.

1) *Horváth*, Fráter György, 275. — 2) *Epist. Proc.* II. 232. — 3) *Horváth*, 279. —

4) *U.-o.*, 280—1. *Istvánfy*, XVI. — 5) *Villa*, Expedicion del maestro de Campo B. de Aldana. 78. 1. — 6) Júl. 31. Martinuzzinak Ferdinándhoz intézett levele szerint Báthory már elment Temesvár, Solymos és Lippa ostromára; aug. 3. pedig Szokoli Mehemed beglerbég szeméretette Martinuzzinak, hogy Báthory megtámadta Lippát. (*Tört. Tár*, 1880., 244—5).

A két vár augusztus első napjaiban csakugyan Ferdinánd kezei közé került, a mi különben csak fokozta a törökök beütésétől való félelmet. Aug. 17. a barát a miatt nem eresztette a zarándi fölkelő nemeseket Szolnok erősítésére, mert itthon is minden pillanatban készen kell állniok, hogy fegyvert ragadjanak gyermekeik, feleségeik védelmére. Hiszen aug. 12. a török előhad már átkelt a Tiszán és csakhamar 3000 jancsár s 60,000 török nyomult előre *Szokoli* Mehemed vezetése alatt, hogy bevegye Becskereket, Becsét, Temesvárt, Solymost és Lippát¹⁾. Aug. 24. ennek következtében Ferdinánd csakugyan elrendelte, hogy a megye nemesei a barát parancsaihoz alkalmazkodjanak²⁾. Augusztus elején Ferdinánd biztosai már átvették Erdélyt, Izabella távozott az országból, Petrovics pedig elkeseredve hagyta oda Lippa várát. «Csatlósa leszek annak — szólt —, ki a szultán ellen két évig megvédi e várat»³⁾. És *Szokoli* Mehemed beglerbég valóban már augusztusban megkérdezte Martinuzzitól, miért esett Lippa és Solymos Báthory András kezeibe? — «Lippa és Solymos — válaszolt szept. 10. a barát — nem volt az én kezeimen, hanem azokban, János király halála óta, Petrovics parancsolt. Ime, most nyilvánossá lett minden fondorlat, melylyel ellenségeim s árulóim engem a hatalmas császár előtt egyre vádoltak; ők hűtelenek lettek, én pedig hű maradtam»⁴⁾. A beglerbég erre okt. 2.-án még bocsánatot is kért tőle. «Arczodat — úgymond — szeplőtelennek találta a hatalmas császár»; és szept. 19. óta már csak azon fáradozott, hogy e várakat visszaszerezze.

Derék hada egyelőre Csanádnál ütött tábor. Szokoli ugyanis értesült, hogy *Báthory* András, *Losonczy* István és *Aldana* szept. 20. táján elhagyta Temesvárt, hogy a megyék nemességét Lippára gyűjtse. A lippai táborba özsze is hoztak 8—10,000 főnyi nemességet s odavárták Fráter Györgyöt is az erdélyi hadakkal. Csakhamar segítségükre jött ezer német lovassal *Serotin* Károly is, Varkócs Tamás pedig, közel 10,000-nyi haddal, már szintén Erdőhegy alá nyomult. A nemesség bízott benne, hogy, ha Castaldotól ágyúkat kap, Lippa táján dicsőséges győzelmet arat a törökön. Fráter György azonban nem akarta, hogy Erdély sorsa fölött egyetlenegy ütközet döntsön. Nemcsak az erdélyi hadakat nem vezette Lippa alá, nemcsak *Pallavicini* cs. vezért bírta rá, hogy Egerből Váradnál tovább ne nyomúljon, hanem kéz alatt magát a lippai tábor is elkedvetleníteni ügyekezett. Kezére járt a véletlen is. A beglerbég a lippai tábor kikémlelésére 500 lovassal *Ulama* pozsegai szandsák-basát küldötte ki. Ulama a zádorlaki erdőben rejtette el csapatát s beérte volna azzal, hogy «nyelvet fogjon», vagyis hogy az erdőre tüzelőért, vagy legeltetés végett járó magyarok közül néhányat foglyúl ejtven, tőlük hírt halljon a lippaiakról. Ezek viszont száz lovassal hasonló czélból *Egyedy* Tamást küldték a

1) *Villa*, 81. — 2) *U.-o.*, 256. — 3) *Szillágyi*, I. 293. — 4) *Pray*, Epist. Proc. II. 282., 297. — 5) *Istvánfy*, XVII. *Buchholtz*, Urkundenband. 598. *Tinódi*, III. 38—39.

zádorlakai erdőbe, hol az egy faluban gondtalanul tanyázott s még őrt sem állított ki. A rejtett csapatok egymásra bukkantak s természetesen, Egyedy húzta a rövidebbet. Csupán hetedmagával menekülhetett vissza Lippára, hol azt beszélte, hogy a török egyenesen Várad ellen indul. A családját, vagyonát féltő nemességet hiában intette, tartóztatta Báthory András. Október 4. a nemesség a lippai tábort odahagyta s a vezér magára maradt¹⁾. A császári katonák sem akartak megmaradni Lippában; kijelentették, hogy ők nem várőrizésre, hanem nyílt mezőn való harczolásra vállalkoztak. Mire a péterfalvi táborból Martinuzzi e hirt Castalddal s Nádasdyval tudathatta²⁾, okt. 5. Báthory maga is odahagyta Lippát, melynek kapitányává s a némikép megnyugtatótt 600 főnyi (400 magyar és 200 hajdú) őrség fejévé Gersei *Pethő* Jánost tette³⁾.

Időközben *Szokoli* Mehemed beglerbég szept. 28-án bevette Csanádot s azután gyorsan elfoglalta a jobbadán ráczokkal megrakott aradi várakat, Fellakot, Csálát, Zádorlakot, Bodorlakot, Pálülését, sőt, már Lippa határában, Eperjest, s az aradi határokon túl Horogszeget, Somlyót és Illovát is. Kezeibe került tehát «a tágas, kies rónaság, melyet folyók öntöznek s mely földjének termékenysége, szarvasmarháinak sokasága, tömérdek hala s a gabona, takarmány és gyümölcs bősége által tűnik ki»⁴⁾.

Lippa jól meg volt ugyan erősítve, a jómódú polgárok azonban nem akarták kitenni városukat a végső pusztulásnak; nem különösen a benne tartózkodó idegen, főképp raguzai kereskedők, kik e háborús időkben amúgy is sokat vesztek. Titokban ők maguk szólították föl a már-már téli szállásra készülődő beglerbéget, hogy, ha a városnak kegyelmet biztosít, a várat bizton feladatják az őrséggel. A beglerbég tehát Lippa alá vonúlt, mire a polgárok halállal fenyegették *Pethő* Jánost, ha a várat oda nem hagyná. *Pethő*, nem tudván magát hősies védelemre elhatározni, felrobbantatta puskapor-készletét, szétvettette ágyúit s valóban kivonúlt a várból. Szokoli már előbb akadálytalanul megszállotta Csálát, hová 3 agával, 200 beslüvel (önkéntes török lovassal) és 100 gyaloggal *Mikhálogli Ahmedet* helyezte be. Már útban volt Lippa ellen, midőn a tanács határozatából eléje ment a főbíró s a város nagy ajándékain kívül a vár kulcsát is magával hozta. A beglerbég okt. 8. délután 3 órakor csakugyan bevonúlt a városba és a várba, melybe 5000 főnyi janicsárt és spahit szállásolt el⁵⁾, parancsnokukká pedig *Uláma*, vagy *Ulemán* basát tette⁶⁾. Solymos

1) Okt. 3. a lippai táborból Báthory még csak azt írta Castaldonak, hogy a nemesség nem akarja Lippa alá várni a törököt, hanem haza kíván menni; október 4. már azt tudatta a királylyal, hogy a nemesség Becse, Becskerek, Nagylak, Csanád és Besenyő elestének hírére elszéledt s őt magára hagyta. (*Tört. Tír.* 1891., 433—4.) — 2) *U. o.*, 1881., 52. — 3) *Villa*, 82. — 4) *Istvánfy*, XVII. — 5) *Istvánfy* és *Tinódi* szerint. *Ricaud* (Neu erőffnete Ottom. Pforte, 1694. évi kiadás, II. 201.) szerint 6000, *Verancsics* (III. 171.) szerint csak 3000 embert. *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 275. — 6) Nevét *Ulama*, *Holama*, *Uleman*, *Uloman* és *Uliman* változatban írják. V. ö. *Szilády*, III. 408.

várat is megszállotta a beglerbég, de nem boldogulván vele, otthagya és Temesvár alá sietett¹⁾. A perzsa származású Uláma, korábban Tamaszp sah helytartója, 1532-ben lépett Szulejmán szolgálatába. 1541-ben bosniai basa lett, 1548-ban erzerumi beglerbég, 1550-ben pedig ismét bosniai basa és Szokoli Mehemed egyik legbizalmasabb embere, kit szept. 28. csanádi, most pedig lippai parancsnokká tett. Uláma, Lippa várának parancsnokává neveztetvén, tiszteletben tartotta a város szabadalmait. Meglátogatta szent Lajos templomát is, meghallgatta s megdicsérte annak orgonáját; Szegedy Ferencznek azonban, a guardiánnak, kiverette öt fogát, mivel nem tudta előadni azokat a kincseket, a miket — egyes besugók szerint — a templomban rejtetgetett.

Miközben Uláma Kármán Demeterrel hegedültette magát, maga Szokoli pedig Temesvár ostromával bajlódott, majd Nándorfejérvárra tért vissza²⁾, a teste erejéről híres *Horváth* Ferencz azon kérte Castaldot és Báthoryt, hogy Csála várának visszavételére csapatokat adjanak melléje. Az arad-zarándi urak közül még *Sisman* Ferencz Báthorynak és *Henyey* István, Pathócsynak lovashadnagya csatlakozott hozzá s így mintegy 600 lovassal indulhatott Csála alá. Mikhálogli véletlenül éppen azon este érkezett haza a táborból s fáradt katonáit jól megvendégelvén, éjjelutánig itatta; úgy, hogy katonái csak reggel felé aludtak el. Ekkor Horváth emberei lajtorjákat támasztottak a falakhoz, berohantak, a részeg törököket ágyukban megölték, a kevésszámú fegyverest elnyomták s a várat hatalmukba kerítették. Az álmaiból felriadt Mikhálogli félmegtelenül hősiiesen védte magát; Horváth a félhomályban ráismervén, lefegyverezte s azután átkarolta, hogy a felkoncsolás és bántalmak ellen megvédje. Egyik katonája azonban karjai közt lőtte őt keresztül. A várat azután kizsákmányolták s felgyújtották³⁾.

Csálával csaknem egy időben került vissza a keresztények kezére *Fellak* vára is. *Losonczy* István temesvári parancsnok ugyanis 500 lovasal s *Don Luis Osorio* 12 spanyollal kicsapott Temesvárról s két napig hiában keresvén a spanyolok utóhadát, *Fellak* alá ment, melyet *Kajdász* aga alatt 50 török védett. *Don Luis Osorio* két spanyollal a falu piaczára sietett, hol egy törököt látott; de ez sem volt rest, s a kastély felé futott. A spanyolok utána. A várbelieknek annyi idejük sem maradt, hogy társuk után felhúzzák a hidat, az «emelcső»-t. A spanyolok rögtön lelőttek két törököt. *Don Luis*, harmadmagával a hídra rohanván, harcolni kezdett a kapu őreivel s midőn a lármára még 10 spanyol rohant oda, be is nyomult a kapu alá. Ekkor már a magyarok is odaérkeztek, mire könnyedén bevették a várat. 28 törököt megöltek, *Kajdász* agát 22 vitézével elfogták s lovakból, szőnyegekéből, folszerelésekből, puskaporból és néhány puská-

1) *Villa*, 82. *Szalay*, IV. 291. — 2) *Hammer-Purgstall*, *Gesch. d. Osm. Reiches*, II. 215. — 3) *Istvánfy*, XVII. 302. — *Hammer*, 215.

ból álló zsákmányt ejtven, a várat felgyújtották. A mieink közül egy spanyolt öltek meg a törökök, Don Luis pedig a szájára kapott egy hatalmas vágást, úgy, hogy két fogát kiütötték s nyelvéből is lecsíptek egy kicsit. Sebeiből azonban csakhamar kigyógyult¹⁾.

Lippa eleste nagyon megdöbbenetete a magyarokat s magát Fráter Györgyöt sem nyugtathatta meg *Hajdár* basának a lippai táborban okt. 13. írt azon levele, hogy Uláma Lippán csak telelni fog, a beglerbég pedig Nándorfejérvárra tér vissza²⁾; másrészt azonban, habár Ferdinánd király már szept. 27. helyeselte azon tervét, hogy Lippának, vagy ha szükség, Temesvárnak tartson³⁾, s bár okt. 12. ő maga kért segílyt V. Károlytól a török ellen⁴⁾, még Castaldo Jánost is vissza akarta riasztani a török megtámadásától. Végre azonban Dévánál mégis egyesült Castaldo seregével s Lippa felé négy hadoszlopban folytatták útjokat. A köszvényes Báthory András maga helyett egyelőre az ifjú *Perényi* Gábort küldte a maga hadaival, ki *Varkócs*hoz csatlakozva, tízezer embert vezetett Tót-Váradra, hol a fősereggel egyesült. Itt értesültek arról, hogy a beglerbég Temesvár alól, melyet a hős Losonczy István védett, okt. 27. eredménytelenül vezetete hadait téli szállásra. *Nádasdy* Tamás is megérkezett tüzes hadával, melynek vezérei a derék Magyar Bálint, Gyulafy László, Abstemius Sebestyén voltak. Más ünnepe is volt a tábornak. Castaldo ágyú-lövésekkel fogadta a király küldöttét, ki Martinuzzinak bíbornokká való kineveztetése híret hozta. Igazán ünnepies hangulatban, a győzelem biztos reményében haladt a Maros szép völgyében a sereg, melynek számát túlozva százezerre teszik. Elül ezer huszár nyitotta meg a menetet; azután jöttek a székelyek, a második hadrendben a szászok, a harmadikban az oláhok s végre ismét a huszárok. — A második hadtest a Castaldoé volt. Itt is a huszárok voltak első sorban, a második sorban a spanyolok, a harmadikban a landsknechtek s a negyedikben vegeyesen a német és cseh gyalog puskások. Faltörő ágyút csak hatot hoztak magukkal.

A keresztények nov. 1. érték Lippa alá⁵⁾. Castaldo attól tartott ugyan, hogy a beglerbég Temesvár ostromát is csak azért hagyta félben,

1) *Aldana* Villánál, 85. és *Tinódi*, III. 75. — 2) *Fray*, Epist. II. 303. — 3) *Tört. Tár*, 1880., 639. — 4) *Horváth*, Fráter, 316—7. — 5) »Ugyanaz nap érkezett Lippára — írja Aldana testvére (Villa, 86—7.) Rodríguez de *Villandrando* kapitány, ki Aldana levelét vitte Castaldohoz, melyben ezt arra kérte, eszközölné ki Losonczytól, hogy szabadságot adjon neki a Lippára való menetelre s hogy az ő megérkezése előtt ne helyezze el a tüzérséget s nélküle ne támadja meg Lippát. Azok közül ugyanis, kik vele jöttek, egyik sem ért ahhoz, mint kell vezetni és intézni a vár megtámadását; ő ellenben, midőn kevéssel előbb arrafelé járt, megvizsgálta a várat. Castaldo azt felelte, hogy ő a maga részéről őrálni fog érkezésének, Martinuzzi azonban nem szereti őt; pedig éppen az ellenkező állott. Martinuzzi ugyanis, a mint megérkezett Lippára, azonnal hívatta; ő azonban nem akart menni a tábornok (Losonczy) engedélye nélkül. S nagy baj keletkezett abból, hogy nem volt, a ki jól vezesse a tüzérséget s a ki ismerte volna a terepet; mert ha jártak is benne magyarok, azok nem kíváncsiak az efféle dolgok látására, vagy éppen azok megvizsgálására.«

mert Kászon budai basával egyesülten őt akarja megtámadni, másnap már komolyan intézkedett Lippa megszállásáról¹⁾ s november 3. készen is volt az ostromzárral²⁾. A keleten emelkedő Zrinyiakot, mely a város és vár fölött uralkodván, igen alkalmas volt az ágyúk fölállítására, a spanyolok, németek és zsoldosok szállották meg s velök maradt ő maga is; délfelől³⁾ Fráter György állt az erdélyi hadakkal; nyugaton, tehát a Sistaroveczipatak torkolat-vidékén, Nádasdy hadai táboroztak, míg *Báthory*, ki, köszvényével nem törődve, mégis megjelent a táborban s *Perényi* a radnai oldalon őrködött. Uláma, ki a Szent-Lajos-templom tornyából figyelte meg a keresztény hadak elhelyezését, a terjedelmes külvárost, melyben sok iparos és kereskedő lakott, nem kívánta védelmezni s azt felgyújtatván, maga a falakkal körített belvárosba vonúlt. — Castaldo, hogy serege számára megmentse az égő külvárosban levő sok eleséget és bort, a tűz eloltására egy század spanyollal a cantabriai *Villoa* Jánost küldte ki; azonban hasztalanul fáradozott s a külvárosok menthetetlenül elhamvadtak. Most tehát minden erejét a belváros kőfalának lövetésére fordította s annál több reménnyel, mert e falak általában csak 7 lábnyi vastagok, régiek és gyöngeszerkezetűek voltak. November 7., három napi erős ágyúzás után, az alsó klostrom mellett már rést tört a falakon. Uláma azonban ezeken belül még korábban 3 m. széles és közel 2 m. mély árkot ásatott s igen jól értékesítette mindazokat a tapasztalatokat, miket — legutóbb különösen Esztergom ostromakor — a várerősítés körül szerzett. A példáján lelkesedő törökök hősiiesen védték a sánctot. Castaldo, a mint rést üthetett a falakon, nov. 7. már korán reggel haditanácsot tartott; Varkócsot, Villoát, Antonio da Encenillast, Rodrigo de Villandrando és Luis de Barrientost egy kis csapatral a város és vár körüljárására küldte, s a sereget értesítette, hogy délben vagy délután 13 tárogatós által rohamot fuvat s hogy megjutalmazza azokat, kik a falakra először tűzik föl a zászlót. *Török* Jánost magyar és Serotint német hadakkal s valamivel odább nyugatra Perényi és Nádasdy lovasait küldte ki, hogy a tábor megfélemlítésé ellen védelmezzék. *Avela* Péter spanyol zászlótartó s *Botta* Ferdinánd közlegény azonban még 5 spanyol közemberrel összebeszél s a jeladást be sem várva, délután 3 óratájban Botta vezetése alatt a résre rohant; a janicsárok nyomban levágták mind a hét hőst. Veszedelmüket látva, a kémszemléből visszatért *Villandrando* és *Encenillas* vezetése alatt újabb spanyol csapatok rohantak a városra. Midőn már ők is ingadozni kezdtek s az afrikai harcokban kitűnt *Secelmig* Antal spanyol kapitány is elesett, a fővezér intézkedését be sem várva, a két *Arco* gróf németjei is rohamra indultak; s miközben Castaldo, Martinuzzi s a többi vezér nyugodtan ebédelt,

1) *Bécsi* hadügyi lt. Tört. Tár, 1891., 434—5. — 2) *Brüsseli okm.* II. 287. —

3) *Istvánfy* szerint délen a Maros mellett állt; a Maros azonban éjszakon folyt és folyik ma is; *Tinódi* szerint is délfelől volt az erdélyi had (III. 45.), de ő a Marost nem említi.

Id. Th. Neugebauer
Mann für L

Nádasdy Tamás.

hősiesen, de szerencsétlenül küzdöttek. *Eucenillas* és *Aldana* Ferencz zászlótartó elesett, *Villandrando* súlyos sebet kapott s a vitéz, de meg gondolatlan spanyolok és németek sok halottat és négy zászlót hagytak a viadal helyén¹⁾.

Mindez pár pillanat műve volt. A vezérek felugráltak az asztal mellől s *Nádasdy* Tamás volt az első, ki lóra pattant s a harc színellyére vágatott, hova már magyarok is nagy számmal érkeztek. Kiragadta a magyar zászlót egy zászlótartó kezeiből s lováról leszállva, csapatait új rohamra lelkesítette¹⁾. Lóra ült most már Castaldo is, hogy általános rohamra vezesse a sereget s barátsuháját levetve, zöld dolmányban állt csapatainak élére maga Martinuzzi is. A huszárok is leszálltak lovaikról s a dombokon veszteglő tartaléksereg szintén parancsot kapott a rohamban való részvételre. Az ostromlók rivalgásába, a dobpergés és trombitaharogás lármájába az ágyúk dörgése vegyült. Nádasdy vitte elül a nemzeti zászlót s egy hajdúja volt az első, ki a hágcsőkon a falra jutván, a farkélyen örködő törököt levágta s utat nyitott a többinek is. Kitént olaszaival *Sforza Pallavicini*, azután *Villoa* és zászlótartója, *Salsed* Ferencz, ki az elsők közt hágott a falakra s kitézte a zászlót. *Vettormen* és *Hafner* Tamás kapitányok a falakon haltak hőshalált. A véres küzdelem vége az lett, hogy a törökök megfutottak. Maga Uláma a janicsárok nagyobb részével bemenekült ugyan a várba, hétszáz lovasa azonban kiinrekedt s egyetlenegy reményét abba helyezte, hogy a Marosra nyíló kapun keresztül vághatja magát. Ott azonban *Török* János és *Serotin* lovasai fogadták őket. Az erős küzdelemben *Török* János lova hét sebet kapott s ő reá magára is oly hatalmasan támadt egy török, hogy kengyelvasát és sarkantyúját egyetlen csapással kettévágta és sarkát is megsebezte; a magyar vezér azonban dárdájával megölte őt. *Sisman* Ferenczet, ki megölt lovával földre zuhant, bajtársai csak alig menthették meg. Azokat, kik valami keservesen átvergődtek a Maroson a radnai oldalra, *Báthory* és *Perényi* lovasai fogták körül s bár megadták magukat, egynek sem kegyelmeztek meg.

E közben a várba szorult törökök, kiket egészen a kapuig kergettek a győzők, ismét visszafordultak s a lakosok javait dúlni kezdő keresztényeket vitézül megtámadták²⁾. A hős *Förgách* Simon tizenegy sebből vérzett már s a lándzsák keresztül szúrták mind a két lábszárát, midőn spanyol és magyar bajtársai kiragadták a sokaságból. Később félholtan találták meg a reá hullott törökök és keresztények hullái közt. Nagy volt a sebesültek és azok száma, kik a roppant tolongásban a hídról a sánczba buktak. A keresztények végre ezúttal is visszanyomták a törököket, kik közül csak 1500 maradt meg az ádáz küzdelemben s mint-

¹⁾ *Verancsics*, II. 90. *Villa*, 87. I. szerint Eucenillast is agyonlőtték, a fejét levágták a törökök. — ²⁾ *Verancsics* (II. 90.) szerint a keresztény lakosokat is vágták, kínozták és rabolták.

egy 2000 török hullája fedte a csatatért. E 4 óra hosszát tartó harcban kitűnt *Czelenk* (helyesebben Cznetnich) János¹⁾ és Szancsali *Sulyok* Ferencz is²⁾).

Martinuzzi másnap (nov. 8.) értesítette Ferdinándot a szép eredményről³⁾; *Tinódi* Sebestyén hosszú magyar, *Speltacher* Pál pedig nem kevésbé hosszú német versben magasztalta a lippai ostrom hőseit⁴⁾. Ferdinánd király nov. 22. csak Báthoryt, Pallavicinit, Pathócsyt és Nádasdyt dicsérte meg külön⁵⁾).

November 8. haditanácsot tartott Castaldo. Martinuzzi Uláma szabadon-bocsátását javasolta, hogy Szulejmánnak ürügye ne legyen a bosszú-hadjáratra; a haditanács azonban, mely tudta, hogy az élelemben hiányt szenvedő vár úgy sem tarthatja magát sokáig, beérte azzal, hogy Perucics Gáspár, Csanád hős védője által megadásra szólítsa fel a basát. Uláma azt felelte, hogy csak úgy adja át a várat, ha fegyveresen vonulhat ki belőle.

A város elfoglalása után Martinuzzi Temesvárról *Aldana* Bernátot hitta meg a tüzérség vezetésére. «Jött — írja testvére⁶⁾; — de a vár nagyon erős volt s a természet is igen jól védte, a mellett nagy gonddal őrizték, míg a mi táborunkban alig volt ostromágyú és lövész. Sőt, mi több, Castaldo napról-napra zavarta Aldanát abban, hogy a tüzérséget saját tetszése szerint állítsa fel s intézzon rohamot; s azt adta ürügyül, hogy a vár majd éhség következtében adja meg magát». Castaldo különben is *Sforza Pallavicinit* tekintette a tüzérség főparancsnokának. — Egy üteg a várkaput vette célba; a másik a Marosra nyíló vízikapu ellen működött s «kasokat töltének, rakának tornyokat». Ott 1000 német gyaloggal és 500 lovassal ő maga őrködött. A harmadik telepet nyugaton állították fel, s kivált egy *Dobel* nevű tüzérmester működött eredményesen. Martinuzzi azután olyan helyre parancsolta őt, hol kevesebbet árthatott a töröknek; s a lövészeket oly fukarúl szolgáltatta ki, hogy pl. 10—20 golyónál többet nem adott ki egyszerre; pedig a társzekereken bőségesen volt minden készlete. Mivel a fellegvár tömör falai ellen nem boldogult, Castaldo Szebenbe és Váradra küldött nagyobb ostromágyúkért s míg ezek megérkeznének, tűzakkal ügyekezett rombolni a falakat. Az őrség azonban meghiúsította szándékát.

Majd különös hírek kezdtek szállingózni a bibornokról. Hogy egy

¹⁾ *Századok*, 1871., 604. — ²⁾ *NRA.* fasc. 932. nro 32. Az ostrom részletei: *Verancsics*, 89—92., III. 171—3. *Istvánfy*, XVII. *Tinódi*, III. 45—48. *Fessler*, VI. 732—4. *Horváth*, Fráter, 333—4. stb. — ³⁾ *Tört. Tár*, 1881., 61—2. — ⁴⁾ Ein schön uer Siebt vom zug auß Siebenbürgen, wie es jezt im Sturme vor Sippa ergangen ist. Was löll wir aber heben an. Nürnberg, 1551., Neuber Bälint betűivel. Sr., 8 levél. Az egész 47 versszakból áll. Még azon évben, némileg változott helyesírással, ugyanott más kiadása is jelent meg. Mindkettő a berlini kir. könyvtárban. Egyes részletek Aldana emlékiratában is (*Villa*, 86—88.) s *Brüsseli okm.* II. 287—9. — ⁵⁾ *Tört. Tár*, 1891., 436. — ⁶⁾ *Villa*, 87.

szolgája éjjel a vár alá lopózván, törökül kiabált be a védőkhöz, hogy csak ne féljenek, a keresztény sereg nemsokára szétoszlik. A szolgát az örök elfogták, a bíbornok azonban nem engedte haditanács elé állíttatni, hanem egyszerűen elbocsátotta s jót állott hűségéről. Talán máskor is küldött efféle üzeneteket. Egy hajnalban, mint Pethő János állította, a bíbornok Perusics Gáspárral és Varkócs Tamással személyesen ment a sánczárókba s a fal alatt találkozott is a basával¹⁾, kivel a fegyverszünet s a vár megadása dolgában értekezett. Uláma, a kilencz napig tartó ágyúostrom hatását szemlélve, nov. 16. valóban fegyverszünetet ajánlott. Martinuzzi kész volt erre, sőt az őrség elbocsátására is, mert nem akarta ingerelni a szultánt. Castaldo, kit Martinuzzi csak alvezérnek tekintett, azt vetette ellen, hogy az őrség nagy része már is macskát, lovat stb. kénytelen enni, az éhség előbb-utóbb már-már rákényszeríti az őrséget, hogy kegyelemre is megadja magát. Mialatt az alkudozások folytak, az erdélyiek mind tömegesebben hagyták oda a tábort, míg a többiek a miatt zúgolódtak, hogy kevés eleséget és takarmányt kapnak, pedig, mind a kettővel meg-
rakva, sok hajója van Martinuzzinak a Maroson. — De a németek és spanyolok is sokat szenvedtek, kivált hogy eleintén bőven levő pénzöket a velők jött olasz és más külföldi kereskedők selyemszöveveire, ruháira s egyéb drágaságaira fecsérték el. Ferdinánd pénzt ugyan nem küldhetett, de legalább eltiltotta a táborban illetéknépen való kereskedést. Magukat az erdélyieket pedig azzal akarta maradásra bírni, hogy figyelmeztette őket Mátyás király példájára, ki tél-víz idején is foglalt el várakat a töröktől²⁾.

November 20. a basa menedéklevelet s kezeseket kért, hogy tábori követői kimehessenek³⁾. Martinuzzi Perusicsot küldte be a menedéklevéllel, mire még az nap délután egy janicsárága által vezetett követség jött ki hozzá. Martinuzzi Castaldo, Balassa Menyhért, Pethő János (a lippai volt kapitány), Nádasdy Tamás, Pathócsy Ferencz, Perényi Gábor s más főbb tisztek jelenlétében fogadta őket⁴⁾. Castaldo tudtukra adta, hogy, ha kegyelemre megadják magukat, szabadon kivonulhatnak a várból. A követek eredménytelenül tértek vissza s nemsokára megérkezett Perusics is, Ulámától drága szőnyeget, török inget s testvéri üdvözlötet hozván Martinuzzinak. A király Gráczból éppen nov. 21. köszönte ugyan meg fáradozásait, maga a bíbornok azonban nagyon elégedetlen volt. Igaz ugyan, hogy időközben Bulcsot, Eperjest, Pálülését, Csálát, Nagylakot, Fellakot, Csanádot, Besenyőt és Galádot is visszafoglalták a keresztények; a hosszas ostrom s a rossz és esős idők által elkedvetlenedve azonban a magyar-és erdélyországi parasztok, sőt a nemesek egy része is ott hagyta már a lippai tábort, a huszárok és vértések pedig annyira kimerültek, hogy alig

1) *Pray*, Epist. Proc. II. 316. — 2) *Tört. Tár*, 1891., 436. — 3) *Hatvani*, Brüsseli okm., II. 290. — 4) *Verancsics*, II. 90.

tudnak lábaikon állni. A «Csalogány,» «Bika» s a többi ostromágyú, mely Szebenből és Váradról végre megérkezett, köröskörül ledöntötte a falakat s a várban már csak négy torony látszik; ezek is jobbadán leégtek. Azt hitte, a város elfoglalása után épen kaphatja meg a várat, ha szabad elvonulást enged az őrségnek. Terve azonban másoknak (főkép Castaldonak és Nádasdynak) nem tetszett, s most, ha elfoglalják is, sok gonddal jár a vár kijavitása. Ide járult, hogy a budai basa már nov. 21. átkelt a Tiszán, egyesült a beglerbéggel s mint a kiküldött kémek megbízható értesítéseiből november 25. már a táborban is tudták, útban van Uláma fölmentésére. Martinuzzi, kinél nov. 27. ismét megjelentek Uláma biztosai¹⁾, másnap egyrészt újabb zsoldos hadak küldésére kérte a királyt, másrészt azonban, ugyanaz-nap, midőn portai követe, *Tizza* kapitány, egy csauszszal és egy magyarul s latinul is tudó dervissel együtt tért vissza, újra haditanács elé hozta Lippa átadásának ügyét s a katonai becsületökre féltékeny főtiszteket végre is azzal győzte le, hogy a jövő évi júniusban lejáró békét nem lehetne megkötni a törökökkel, ha Ulámát most a várnak utolsó csepp véréig való védelmezésére kényszerítnék. Castaldo engedett, de már is bosszút forralt a barát ellen, kit árulónak tartott; s a többi vezér is csak azért követte tanácsát, mert — mint Nádasdy beösmerte — «ha bennünket elhagy, az ellenség prédájává leszünk.» Nov. 28. tehát a haditanács kijelentette, hogy szabad elvonulást enged az őrségnek.

Castaldo a királyt, Uláma a beglerbéget értesítette, a felelet azonban mindkettő elkésve kapta. Uláma azonnal elfogadta az ajánlatot; de, a beglerbég válaszára várva, nem hagyta el a várat. Nov. 29. a bíbornoknál kedélyes vacsora közben beszélte meg a tennivalókat s másnap, nov. 30. Castaldo már vádlevelet küldött ellene a királyhoz²⁾. Decz. 1. a beglerbég lobbantotta Martinuzzi szemére Lippa ostromát s kért határozott nyilatkozatot magatartásáról; majd 3.-án saját királyának bizalmatlanságát kellett enyhítnie azzal, hogy újabb hadszedésre, országgyűlés összehívására s az azon személyesen való megjelenésre bírja őt. Végre decz. 4. szombaton este kivonult az őrség, melynek védelmére 300 rácz lovassal Cserepovicsot rendelte ki a bíbornok. Lippa átadásának kieszközlése volt életének egyik legszebb sikere³⁾. Lippa alatt nem arról volt szó, hogy

1) *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 291. — 2) *Buchholtz*, IX. 582. *Pray*, Epist. II. 314. —

3) *Schiller* is foglalkozott Martinuzzi életének drámai feldolgozásával. (Phil. Közl. IV. 639., X. 187., XIV. 732.), de mert a tárgy nagyon hasonlított Wallensteinhez, nem tudott vele megbarátkozni. Főkép Károly-Ágost buzdította rá; de 1799., mint Goethének írta, maga is eltért e szándékától. »Ha én — úgymond — abban a helyzetben volnék, hogy ezt a történetet föl kellene dolgoznom, az egész cselekvényt *Lippa vára átadásának* idejébe tenném. A királyné fiával együtt a táborban volna, hol a magyar koronáról való lemondásra bírnák; Martinuzzinak nagyobb tervekkel kellene járnia, mint a milyenek explicite a könyvben (*Berchet* A.: Histoire du ministère du Cardinal Martinusius. Páris, 1715.) állnak« stb. (Phil. közl. XIV., 732.)

alku útján kerített hatalmába egy megrongált várat, mely a keresztények rohamainak úgy sem állhatott volna már ellen; hanem arról, hogy két világhatalom közt ily csekélység miatt lánggra ne lobbantsa a háború üszkét. *Salazar* főlovászmester, *Arco Scipio* s mások egyre sugtak-búgtak *Castaldo*val, ki mind türelmetlenebbül leste az alkalmat, hogy a barátot eltegye láb alól. Pedig az ürügyek mindjobban szaporodtak. Uláma ugyanis a kivonulás estéjén a bíbornok hadai közelében ütött tábor; meg is látogatta őt, s négy harci paripát, drágaköves tórt, aranyos lámpát, két aranyos viaszgyertyát, arannyal áttört perzsa tált stb. vitt neki ajándékkul. Másnap, decz. 5. teljes harczrendben «nagy békességgel»¹⁾, «tiszteességgel, békességgel», «mint egy Melkisedek»²⁾ vonult el Lippa alól az 1300 török, kiket 10 spanyol lovas és *Cserepovics Miklós*, *Szabó István*, *Bosics Péter*, *Bálintics Tódor*, *Rácz Száva* és *Musevics Demeter* lovasai kísérték délfelé a Temesig. Azon túl a basa még azon éjjel³⁾ csak bajjal vághatta magát keresztül a leselkedő bosszús magyarok, pl. *Horváth Ferencz*, a fellaki *Gergely vajda*, a nagylaki *Bosnyák Ambrus*, *Balassa Menyhért*, *Dombay Mihály* stb. hadain és *Lippára* vezetett 5000 főnyi seregének alig tizedrészével menekülhetett *Nándorfejérvárra*⁴⁾.

Castaldo egy spanyol őrség élén *Aldanát* tette Lippa parancsnokává; «az jó Lippa várat megerősítetté, éléssel, ágyúval bőven megtölteté». Meghagyta, hogy ha a török megtámadná s ellen nem állhatna, Erdélybe vonuljon vissza. Pár nap múlva azonban elbúsulva olvashatta *Ferdinánd* király levelét, melyben kárhoztatta, hogy Ulámát Lippából szabadon bocsátották⁵⁾. Másképp fogta fel a dolgot a beglerbég⁶⁾. Sajnálta ugyan, hogy, a szultán parancsát mellőzve, *Martinuzzi* is résztvett Lippa ostromában, de föltétlenül dícsérte a vár átadásánál tanúsított magaviseletét. A török hadjárat elmaradt volna, ha maga a bíbornok nem írja, hogy *Becse*, *Becskerek*, *Lippaváros* és a *Körös*ig levő többi vár nincs a kezén s ha az adót idején beküldik; *Becsét* és *Becskereket* a maga részéről szívesen átadná, ennek elhatározása azonban a portára tartozik. Különbön továbbra is ügyeljen a barát, hogy botrány ne történjék a kereszténységben s hadjáratot ne kelljen indítnia a szultánnak⁷⁾. Lippáról decz. 7. írta

1) *Székelly* István Magy. Krón., 64. — 2) *Verancsics*, II. 91. — 3) *Fráter György* decz. 6. már mint megtörtént eseményt említi. (*Tört. Tár*, 1881., 71.). *Aldana* (Villa, 88.) a vár átadása után való napra teszi. — 4) *Castaldo* titkos jelentése Lippa átadásáról. (M. Tört. Tár, 1877., XXIII., 250—3.). *Ferdinánd* emlékirata a pápához és egy lippai német tudósítás nov. 28.-ról. (*Buchholts*, Urkunden, VII. 270., 601.). *Aldana Villánál*, 88. *Istvánfy*, XVII. *Tinódi*, III. 48—52. *Forgách*, Commentarii, 27. *Verancsics*, II. 39—91. Levelek a *Tört. Tár*, 1881. és 1891. évi folyamában s *Hatvani* Brüsseli Okmánytárában (kivált II. 287., 307.). *Sagrado*, Memorie istoriche de'monarchi Ottomani. (Velenze, 1679.), 307—9. *Kicaut*, Neu eröffnete Ottom. Pforte. (Augsburg, 1694.), II. 201. *Horváth*, *Fráter György*, 334—340. A *Martinuzzi*-bibliographiára nézve I. u.-o., és *Kerlbeny*, Régi német nyomtatványok, 668. — 5) *Tört. Tár*, 1891., 437. — 6) *U.-o.* 1881., 72—3. — 7) *U.-o.*, 1881., 72—3.

utolsó levelét a barát¹⁾, ki az erdélyi hadak nagy részét hazaküldvén, harmadnapig még Lippán maradt. Külön hadtestben távoztak onnan a németek és spanyolok, valamint a zsoldosok is. Csupán Don *Castelvín*nek Temesvárra rendelt spanyoljai táboroztak még ott, valamint az Aldana vezetésére rendelt spanyolok s a Martinuzzi személyes őrizetére szánt kis csapat. Castaldo tehát teljes biztonságban érezhette magát Lippán.

Castaldo egy napon, úgy látszik, decz. 8.-án, magához hívatta Aldanát, Sforzát s Nádasdy Tamást és tudtukra adta, hogy a mint Erdélybe mennek, darabokra vagdalják őket; mert a barát azon fondorkodik, hogy annak adja a királyságot, a kinek akarja. Legjobb volna tehát megölni a barátot, a mint megis parancsolta a király abban a levélben, melyet Salazartól küldött. — Később, elútazása előtt, külön hívatta Aldanát a tábornok. «Aldana — szólt, — ez ügyet a király általam különösen neked ajánlja. Akarom, hogy ezt magától Salazartól halld, ki részedre a király megbízását hozza.» Salazar kijelentette, hogy valóban így áll a dolog; mert Aldana adott hírt először azokról a levelekről, a melyeket Martinuzzi a beglerbégnak írt. Aldana kényelmetlenül érezte magát ebben a júdászerepben. Azt kívánta, hogy nagyobb számban gyűljenek össze a király főméltóságai és tanácsosai, mert így egyetértve járhatnak el. A következő napon (9.-én) ismét összejöttek az imént említett urak. Castaldo és Sforza nyíltan kijelentették, hogy a barátnak meg kell halnia, mert Martinuzzi mindenesetre inkább Luczifer, mint János²⁾). Nádasdy és Aldana azonban az ellenkező véleményen voltak; nemcsak azért, mert nem hittek a barát árulásában, hanem azért is, mert — mint mondták — még a király sem emelhet kezét egy püspökre és bíbornokra. Ez a vélemény kerekedett felül. S Castaldo és a barát december 9.-én, mivel nagy hó volt, szánon, egymás mellett ülve indultak Erdélybe s kölcsönösen szeretetreméltóknak mutatkoztak.

Elútazásuk éjjelén érkezett Lippára Alonso de *Mercado*, a király fővadász mestere és pedig azon parancscsal, hogy, ha el nem bocsátották, ne is bocsássék el Uláma béget. Ez a megbízatás, természetesen, idejét múlta. Azonban Martinuzzi ügyében is hozott leveleket. Aldana Castaldo után küldte őt. Castaldo azt a parancsot adta Andrés Lopez de *Llanos* kapitánynak, hogy egyszer, mikor majd a barát kilovagol, lövesse őt agyon négy muskétással. A kapitány azt felelte, hogy ilyesmit könnyebben és nagyobb rendben lehet elvégezni a szobában³⁾). S december 17.-én Al-Vinczen valóban megtörtént az a politikai gyilkosság, mely abból származott, hogy idegen katonák nem érthették meg a magyar államférfiút.

1) *Tört. Társ.*, 1881., 72. — 2) *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 292. — 3) Ez igen érdekes részletek, melyeket még nem ösmert Martinuzzi történetírója, *Horváth* Mihály, s melyek teljesen bizonyossá teszik, mit ő csak gyanított, megvannak *Aldana* életrajzában Villánál, 90—2. l.

III. A török hódítás Aradban.

Aldana Bernát, Lippa új parancsnoka, 1548-ban V. Károly megbízásából érkezett hazánkba, hogy segítséget hozzon I. Ferdinándnak Basó Mátyás, Balassa Menyhért s más «lázado urak» ellen. Gyöngye haderővel jött; csapatát azonban jól fegyelmezte, a harácsolás helyébe a zsoldot hozta be s táborában nem tűrte meg az asszonyokat. Azután résztvett az 1549—1552. évi harcokban s bizonyos népszerűsége tett szert a magyarok előtt, kik őt Nagy-Kampónak nevezgették¹⁾. Hadi sikereire büszke volt s gondoskodott róla, hogy bátyja, Juan Villela de Aldana, apróra megírja vállalatainak történetét²⁾.

Lippa várát igen pusztultán vette át. Rom volt az, az üresen és néptelenül maradt várossal együtt, melynek falai köröskörül leomlottak. Más spanyol nem is vállalkozott a helyreállítás munkájára. Castaldo és Martinuzzi, mielőtt Lippáról elvonultak, megmutogatták Lippa rongált állapotát Salazarnak s fölkérték, a királyt értesítse mindenről; de arról is, hogy senki sem akar itt maradni s hogy e miatt ki sem lehet javítani s képtelenség megerősíteni a várost és a várat. Sokkal fontosabb hely Temesvár, mely egyúttal Erdély kulcsa; a király tehát ennek erősítésére törekedjék első sorban. Maga Aldana azt a parancsot kapta Castaldótól, hogy, ha a török megtámadná, Erdélybe vonúljon³⁾.

1552. január 6.-án, korábban kapott szabadságához képest, Aldana Bécsbe akart utazni; valószínűleg azért, hogy Lippának saját tervei szerint való megerősítésére megnyerje a király jóakarátát. Temesvár parancsnoka, Aldana személyes jó barátja, már korábban eltávozott Pozsonyba, hogy résztvegyen az országgyűlésen; előbb azonban Temesvárott együtt beszélték meg a teendőket. Aldana Temesvárról Lippára visszaérkezvén, utasításokat adott a zászlótartónak, mint helyettesének, s már-már maga is útra kelt, midőn értesült, hogy Kászon basa egy jó nagy csapattal egészen Becskerekig jött s hogy egy várost fel is dúlt. Elhalasztá tehát útját és Temesvárra sietett. Nemcsak a környék népe kérte őt, mint ez időszereint legtekintélyesebb állású katonát a maradásra, hanem a király s

1) Maestre de campo. Tinódinál is (III. 62.) Magister de Kampó. — 2) Expedición del maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungría en 1548. Escrita por frey Juan Villela de Aldana, y publicada ahora (1878-ban) por primera vez Antonio Rodríguez *Villa*. (Madrid, 1878., 8r. 112 lap). *Villa* e művet, melyet Gayangos Pascualnak ajánlott, a Biblioteca del Real Monasterio del Escorial ij— v— 3. jegyű pápai kötetének 177 lapjáról közölte. A magyar közönséget *Béksics* Gusztáv (Külföld, 1879., 168—172.) figyelmeztette rá először. Az első adat, mely Aldanáról fennmaradt, Barrantes Maldonadohoz Milánoból 1539. ápr. 19. intézett levele. Őt más levelével együtt, melyek közül három ezen expedítorra vonatkozik, megvan ez Pascual *Gayangos* »Memorial histórico español« X. kötetének függelékében s közölt néhányat az »Ilustraciones de la Casa de Niebla« is. Ezen adatokat, melyeknek spanyolból való fordításáért *Pathy* Károly tanártársamnak tartozom köszönettel, földolgozva először itt veszi a magyar közönség. — 3) *Villa*, 93—4.

Castaldo is hasonló értelemben írt neki. S ő annál szívesebben maradt, mert Castaldo azzal kecsgettette, hogy a temesi grófságot, mely Petrovics hűtlensége következtében megürült, neki adja a király. Aldana föltételekhez kötötte maradását s Benedito de *Reát* küldte a királyhoz¹⁾. — Egyúttal már febr. 9. felszólította a karánsebesieket s bizonyosan a Délvidék nemeseit és jobbágyait is, hogy Kászon ellen azonnal fegyvert ragadjanak²⁾.

Hadi készülődéseinek hírére *Tóth* Mihály, Szeged volt főbírája, ki a vezérkarban Lippa alatt is szóba hozta Szeged visszafoglalását³⁾ s ki hajdúinak élén Nagy Ambrussal együtt már Lippa ostromában megnyerte a vezérek bizalmát, Debreczenből, hol szinte száműzetésben éledgett, Castaldo ajánlatával Aldanához jött, hogy megbeszélje vele Szeged visszavételének dolgát. Aldana azonnal a Gyula és Szeged közt való fekvése miatt erre alkalmas Aradra hitta össze a nemeseket. Megjelent a két Aldana, Bakics Péter, Dóczy Miklós, Dersfy István, Horváth Ferencz, Tóth Mihály, Perez Alfonz, ki spanyol létére a temesvári magyar lovasok vezére volt s a sziléziai Oppendorf Ádám, ki mindjárt 300 vértest vezetett a tábori gyűlésbe. A tanácskozások febr. első felében valószínűleg a káptalannak másfél év előtt leégett s némiképp helyreállított házában folytak⁴⁾. Tóth Mihálynak 5000 hajdúval előre kell vala mennie s Aldana és Bakics vezetése alatt a többi is nyomon követné. Február 24.-ére, az indulás idejére, Aradon szép sereg jött össze. Ott volt *Tóth* Mihály 5000 hajdúja; *Aldana* a lippai őrségből 200 muskétás spanyol gyalogot, Oppendorf Ádám vezetése alatt 300 német vértés lovast és 100 huszárt rendelt ki; Bakics, Nagy-Horváth, Dersfy és Dóczy, kik jobbadán Aradmegyében ütöttek téli szállást, mintegy 600 huszárt vezettek Arad alá, hol — Perez magyar lovasaival — mintegy 6200—6300 ember várta a támadást. Szerdán, febr. 24. Aradról valóban elindult és még aznap Makóra ért, onnan pedig Szegednek tartott a sereg. A várost a lakosok már korábban elfoglalták s 27-én Aldana rendszeresen megszállotta a várat is⁵⁾. Márczius 1. azonban Ali budai basa ellenében csatát veszített, mire Aldana s Perez spanyoljai és Oppendorf német vértesei Lippa felé futottak s a hajdúk is csak nehezen menekülhettek meg. Ali a győzelem jeléül 5000 levágott orrot és 40 zászlót küldött Konstantinápolyba; az összes halottak számát 8000-re, maguk a keresztények csak 132 emberre és 179 lóra teszik⁶⁾.

1) *Villa*, 93—4. — 2) *Pesty*, I. 55. *Tört. Tár*, 1891., 643. — 3) Egy 1552. febr. 28-i levél szerént. Orsz. lt. — *R. M. Költők*, III. 420. *II. tört. Közl.* 1891., 262. — 4) *Istvánfy*, XVII. k., még nyíltan káptalani székhelynek mondja. V. ö. *Tört. Adattár*, 1871., 150. *II. tört. Közl.* 1891., 376. Istvántyn kívül *Tinódi* is említi Aradot. (III. 62.) A prépost akkor Draskovics volt, Ferdinánd híve, ki ez alkalommal talán a szegedi protestánsok kiűzését is kívánta. *Aldana* (*Villa*, 94.) nem szól sem Aradról, sem a tanácskozásról; Tóthot is csak szegedi szomszédnak nevezi. — 5) A chronológiára nézve l. *Szilády*, III. 420. *Tört. Tár*, 1891., 647—9. *II. tört. Közl.*, Brüsseli okm. II. 328. — 6) *Istvánfy*, id. h. *Tinódi*, III. 61—71. *Castaldo* Buchholtznál, VII. 92. Egykorú levelek *Tört. Tár*, 1891., 650—4. *Aldana*, Villánál,

Aldana a Maros völgyén vonúlt vissza s útközben mindenütt futó emberekkel találkozott, kik a török elől a hegyek közé akartak menekülni. Megnyugtatta s hamarosan összegyűjtötte őket, hogy a végváratk őrségekkel rakhassa meg. Ezzel mindenesetre elért annyit, hogy a basa nem folytatta előnyomulását. Nagylakról Temesvárra készült átmenni Aldana, midőn Diego *Velez* de Mendoza is odaérkezett spanyol csapatával. Eredetileg Aldana segítségére volt rendelve; mivel azonban Castaldo úgy értesült, hogy a szegedi csatában Aldana szintén elesett, Velezt nevezte ki helyébe lippai parancsnokká. Ebből most már semmi sem lett. Nagylakra érkezett Benedito de la *Rea* is, ki 3000 aranyat hozott Aldanának, a király azon levelével együtt, hogy bizonyos fontos tekintetekből nem őt, hanem Losonczy Istvánt tette temesi gróffá; hogy azonban nagy szolgálatot tenne a királynak, ha mindamellet sem távoznék azon részokről, hanem továbbra is mindenben segítné Castaldót¹⁾. Ez, ha neheztelt is reá s őt okozta a szegedi veszteségért, márcz. 23. mégis őt ajánlta temesi comesnek²⁾.

Losonczy valóban visszatért Pozsonyból, hol az országgyűlés, mely febr. 22. nyílt meg s márcz. 26. záródott, törvénybe igtatta Erdélynek s a nyolcz vármegyének, köztük Aradnak és Zarádnak, Magyarországgal való egyesülését s egyúttal elhatározta, hogy e vármegyékben János királynak oly adományai is érvényesek legyenek, melyek alapján a birtokba való bevezetés még nem történt meg; hogy azonban Izabella s Petrovics adományai érvénytelenek³⁾. Az események ellenben oly rohamosan következtek egymásután, hogy ez az unio, minden áldásával együtt, csak a papíron maradt. Ha a király Aldanát nem tette temesi comeszé, abban része van az országgyűlésnek is, mely nyíltan követelte, hogy a király semmiféle méltóságot se bízson idegenekre⁴⁾. Határozottan erre hivatkozott most a király is, midőn megtagadta Aldana azon újabb kívánságát, hogy reá bízza Gyulát s a szomszédos három vármegyét. A király kijelentette különben, hogy szolgálatait másképen jutalmazza.

Ebben bízva, még mielőtt Losonczy elfoglalta volna állomását, Velez csapatával Temesvárra ment Aldana, hogy a *Rea* által hozott pénzen megkezdje a vár erősítését. E közben történt, hogy Gyula földesura, Pathócsy Ferencz, ápril közepén⁵⁾ meghalt; Aldanát pedig már márcz. 26.

94. *Dudás*, Szabad hajdúk, 16. stb. A hadjáratról jeles monographiát írt *Czimer* Károly. (A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl., 1891. — 243—264. és 375—396. 1.)

1) *Villa*, 95. Ferdinánd saját nyilatkozata (ápr. 2.) szerint Aldana csak 2500 aranyat kapott. *Tört. Tár*, 1891., 659. Castaldora nem volt oka neheztelnie. Castaldo már január 8. panaszkodott Ferdinándnak, hogy Losonczyval alkudozni bajos, mert ő Lugost és Karánsebest kívánja s talán *nem bírál Lippát is követelni*, nem is említve, hogy személyes szükségleteire 10,000 frtot kér. (*Pesty*, Szörény, I. 57.) — 2) *Buchholtz*, VII. 92. *Tört. Tár*, 1891., 656. — 3) 1552: 2. és 21. t.-cz. V. ö. Magy. országgy. eml. III. 358. és 369—70. — 4) 1552: 15. t.-cz. — 5) *Zsilinszky* a Századokban. 1888., 728—9. *Aldana* tudósítása (*Villa*, 96.) teljesen megerősíti Zsilinszkynek ezen, a bécsi udv. kamara tudósításán alapuló adatát.

utasította Castaldo, hogy a haláleset bekövetkeztével azonnal elfoglalja Gyulát. Ő ezt meg is tette¹⁾, pedig Gyulára Pathócsy veje, Bebek György²⁾ tartott igényt. Aldana huzamosabban tartózkodott Gyula várában, holott nagy kínokat kellett kiállania; mert útközben kiborult a kocsiából s karját törte. Már éppen Váradra készült, hogy az ott levő híres fürdőekben gyógyítsa beteg karját, harmadnapos hideglelését, egyik szemét s egyéb baját, midőn hírért vette, hogy a törökök Nándorfejérváron gyülekeznek, sőt hogy már hidakat is veretnek a Dunán s Magyarország ellen készülődnek. Szinte félholtan vitette hát magát Lippára, hol baját annyira elmérgesítették, hogy már-már beletörődött karjának elvesztésébe. Eleinte azt hitte, tíz nap alatt eldől a dolog s akkor felhasználhatja nyert szabadságát. Senki sem kötelezhette volna rá, hogy Lippára menjen; s jobb

Arad, 1552.

is lett volna — sóhajtott ő maga — ha valóban nem megy oda vissza. Azonban két okból sietett Lippára. Először is azért, mert a király fölkérte, hogy ne távozzék; s másodszer azért, mert (ipsis-sima verba) látta azt a csekély ügyeket, melyet, ily fontos dologban, Losonczy támogatásában Castaldo tanúsított.

Lippán sok csalódás várta. Castaldo az olasz Alessandro de Urbino³⁾t küldte hozzá, hogy új erődöt építsen; egészen mást, mint a melyet Aldana tervezett. Aldana csodálkozott kissé a dolgon, de semmiben sem ellenkezett. Ide járult, hogy sok spanyol katona régtől fogva nem kapván zsoldot, el akart menni s némelyik el is ment valóban. Losonczy, ki időközben átvette a temesi ispánságot, szintén néhány fonák intézkedést tett; s midőn Aldana, mint jó barátja, erre figyelmeztette, e miatt meghasonlottak. Aldana — mint maga mondja³⁾ — elszomorodott, midőn látta, ilyen alkalmakkal milyen tévedéseket követnek el a király miniszterei; s a hogy tőle telt, segítni ügykezett a dolgon. Losonczy azonban június 2. már nyíltan panaszkodott, hogy azon hadakat, melyeket ő a végből gyűjtött, hogy Orsovánál feltartóztassa a Temesvár ostromára siető törököket, Aldana lippai parancsnok szétoszlatta⁴⁾. Ugyaneznap Pankotáról, honnan éppen ez időben űzte ki a kálvinistákat⁵⁾, mielőtt teljesen átvénné Temesvár védelmét, arra kérte a királyt, közölné vele a szörényi bán méltóságának körét s fizetésének mennyiségét⁶⁾. Bizonyosan megsürgette ekkor azt is, hogy

¹⁾ S így az átadás nem késlekedett egy évig, mint Zsilinszky (id. h., 729.) hiszi. — ²⁾ Pathócsy Zsófia férje. — ³⁾ *Villa* 95—8., hol ez idáig ösmeretlen részletek foglaltatnak. V. ö. *Tört. Tár.*, 1891., 658.—9. — ⁴⁾ *Pesty*, Szörényi, I. 55—6. — ⁵⁾ L. e. könyv 521. lapját. — ⁶⁾ *Bécsi* cs. titkos lt. *Pesty*, id. h., I. 295.

— fiai nem lévén — örökjávaiban, különösen Pankota, Jenő, Deznye, Szent-Dienes, Sebes, Tótvidéke és Bökény birtokában, ha halála történnék Temesvár védelmében, biztosítsa leányait a király; mit ez utóbb teljesített is¹⁾. Másokat is minden jóval biztatott I. Ferdinánd. Megígérte pl. *Lévay* Jánosnak, *Forgách* Jánosnak és *Pászthory* Jánosnak, hogy azonnal visszaadja nekik Csála, Lugos, Zsidóvár és Rékas várakat, mihelyt visszaveheti a törököktől²⁾; s Losonczy, kihez ez iránt parancsot intézett, *Simándon* valóban *tábori országgyűlést* is tartott, hogy a törökök ellen idején fölkészüljön³⁾.

A szomszéd megyék rendei június 6. szép számmal gyűltek össze *Simándon*, hogy a pozsonyi országgyűlés végzéseinek teljesítéséről s a törökök ellen való hadjáratról tanácskozzanak. Megnyitó beszédében Losonczy, mint a király biztosa, fejenként való fölkelésre s arra biztatta őket, hogy engedelmeskedjenek a királynak s tanúsítsanak áldozatkészséget. Midőn személyét szíves támogatásukba ajánlta, egyúttal kijelentette, hogy ő is híven teljesíti hazája iránt vállalt kötelességeit. Mivel pedig több szomszéd vármegyének nincs alispánja, s így nem lehet behajtani sem az adót, sem igazságot szolgáltatni, múlhatatlanul intézkedni kell az alispáni hivatal betöltéséről. Másodsorban pedig arra kérte őket, hogy bocsássák rendelkezésére jobbágyaikat Temesvár megerősítésében.

Ridegen válaszoltak a rendek. Személyesen nem kelhetnek föl — a pozsonyi törvények értelmében — addig, míg táborba nem szállt maga a király is. Különben hódolattal viseltetnek a király, jóakarattal a comes iránt. Az alispánságok betöltését magára a királyra hagyják. Jobbágyaikat nem sujthatják újabb terhekkel; azok most úgyis aratnak, mezei munkában izzadnak s így nem is jelenhetnek meg Temesvár erősítésénél; a helyett minden ez évre eső adóforint után inkább 15 dénárt ajánlanak meg. — Losonczy szárazon kijelentette, hogy ragaszkodik a király parancsához, és újra elrendelte a közfelkelést; mire a rendek tiltakozó követseget küldtek a királyhoz és jobbadán eltávoztak *Simándról*.

Másnap, jún. 7. azonban az ott maradottak, kik nyugtalanító híreket vettek a törökről, önként megjelentek Losonczy előtt s kijelentették, hogy fejenként fegyvert ragadnak az ő vezetése alatt. S Aradból és Zarándból *Sövényházy* Ferencz, *Cseffy* Ferencz, *Horváth* Ferencz, *Haraszi* Ferencz, *Pattantyús* Balázs, *Kolbász* Farkas, *Nagy* Gergely, *Móga* Bálint és *János*, *Ábrahámffy* Imre, *More* László és *János*, *Eszéky* Mihály, *Csomboli* Miklós, *Balika* Mihály, *Gorbai* Ambrus, *Glézsán* János stb. csakhamar vérökkel pecsételték meg hazájok iránt való hűségöket⁴⁾.

¹⁾ Júl. 20. Pádua. — *Lib. Reg.* Ferd. I. et Max. 74—5. *NRA.* fasc. 566. nro 38., fasc. 1821. nro 36. — ²⁾ *NRA.* fasc. 798. nro 2. — ³⁾ Ez országgyűlés leírása: *Magyar országgy.* eml. III. 382—3. és *Márki*, Alföld, 1888., 78. sz. — ⁴⁾ *Tinódi*, III. 72—89. *Istvánfy*, XVIII. *Forgách*, Comm. II. 46. stb.

Június 24. már Temesvár alatt száguldoztak a török lovasok, mire Losonczy is a várba sietett, elfoglalta állomását s felesküdtette a harmadfélezer főnyi őrséget. Lippa tavalyi hősei közül Forgách Simon, Perényi Gábor, Perez stb. állottak oldala mellett.

Aldana lippai parancsnok már Temesvár ostromának kezdetén kérte Castaldot, hogy, hacsak kellően ellátni nem akarja, ne törődjék Lippával, hanem minden erejét Temesvár védelmére fordítsa. Castaldot nagyon felbosszantotta ez a levél s kíméletlenül kifakadt Aldana ellen. S erre nagy oka volt; mert Lippa megerősítésére, élelemmel s hadiszerekkel való ellátására már százötvenezer aranyat fordított, még Váradról és Gyuláról is odavitette az ágyúk nagy részét, Lippán külön ágyúöntőt tartott, azonkívül 1100 főnyi őrséget rendelt alája¹⁾. De mást beszélt utóbb Aldana. Saját, sőt barátjai értékesebb tárgyait is zálogba vetette, hogy pénzhez jutva, idején megkezdje a javításokat. Arra a hírre, hogy a török már Temesvár alá érkezett, fizetetlen katonái közül sokan megszöktek, a többi pedig csak immel-ámmal végezte kötelességét. Temesvár megszállásának hírére azonnal írt a királynak, elpanaszolta vígasztalan állapotát és segítséget kért; egyúttal azonban többször összecsapott a Lippa alá is elszáguldozó törökökkel. Losonczynak még több oka volt a panasza. Íródeákját, *Földváry* Istvánt, ki ráczúl is tudott, török ruhában küldte a török táboron keresztül, hogy feleségétől, Pekry Annától, segítséget hozzon. A nagyasszony pénzzé tette mindenét, zálogba vetette Zarándban s máshol levő ősi javait, s küldött is segítséget; csakhogy az már nem juthatott be a várba. Egy másik emberét, Antonio de *Represát*, rácz ruhában Aldanához indította Losonczy. Represa nagy dolgokat beszélt arról, milyen szorultságban vannak Temesvárott. Aldana rögtön Erdélybe küldte őt; Castaldo azonban oly keveset törődött az egész ügygyel, hogy «Aldana nem tudta, mint vélekedjék arról, ki fejedelmének ügyét így cserbe hagyja». A vezér küldött ugyan puskaport, de oly kevés kísérettel, hogy ezt már nem lehetett bejuttatni a várba; Aldana tehát Lippa számára foglaltatta le. «Bizony kár volt — írta Losonczy István július 12-én — Aldanára, a gyáva zsványra bízni az ügyet»²⁾. Temesvárt ily körülmények közt egy havi ostrom után elfoglalta a török s a hős Losonczy Istvánt hűtlenül levágatta, fejét pedig a diadal jeléül Konstantinápolyba küldte. Így állott bosszút azért, hogy fél év előtt Balassa Menyhért törbe csalta Ulámát, Lippa kapitányát. — Perez a spanyolokkal Lippa felé futott; a törökök azonban a Marosnál utólérték s lekaszabolták.

Temesvár bukásának híre nagyon megdöbbenhette ugyan az arad-megyeieket, Lippa helyzetét azonban még legkevésbé sem tarthatták kétségbeejtőnek. Amhád fogadására Lippa felé ment már Bakics Péter, Tóth Mihály, Balassa Menyhért, Nikola László, Török János és Varkócs Tamás

1) *Buchholtz*, Urkundenband, 608. *Tört. Tár*, 1861., 542. — 2) U.-o. 606.

serege s előre lehetett látni, hogy Erdély felől újabb hadakat is küld Castaldo az ő túlságosan kegyelt várának, Lippának védelmére. Ha csak pár napig is példát vesz Aldana Losonczytól s erélyesen védi a várat, minden valószínűség szerint megmentheti azt. A polgárok azonban nem bíztak benne. Már Temesvár elestének napján (júl. 27.) csomagolni kezdtek s követték őket ebben a parasztok, sőt a német katonák is, kik valamennyien menekülni akartak. Rémüldözve beszéltek, hogy 10,000 török jön Lippa ellen. Aldana egyik csoporttól a másikhoz futott; lelkesítette, majd fenyegette őket, végre pedig spanyolokkal állatta el a kapukat, hogy levágják a futni akarókat. A megrémült lakosok ekkor, a Maroson keresztül gázolva, Radna felé szökdöstek el. *Olcsárovics* Demeter, ki hadaival épen Lippán időzött, *Záray* Pál és *Francesco Henriquez* a maga spanyoljaival nem látta oly sötétnek a dolgok állását s végső ellenállásra készültek. Aldana azonban éjjel színiültig töltötte puskaporral az ágyúkat, a tornyokat s a hosszú kanóczoikat meggyújtatta. Az ellenség közeledése miatt remegő tűzérség még ezt az utolsó munkáját is rosszul végezte, s a puskaapor idő előtt felrobbanván, sok tűzért összezsagगतott. Felrobbant és összeomlott — Aldana védekezése szerint természetesen véletlenül — a vár legerősebb tornya is; mire fejét vesztette Aldana is, az őrség is. «Mindezt és az általános szökdösést meggondolva», Aldana, mint utóbb maga mondta, kényszerült Lippa elhagyására s az Erdélybe való vonulásra; előbb azonban több oldalt fölgyújtatta a várost.

Ahmed Temesvár alól még aznap (július 27.) 5000 lovassal gyorsan Lippára küldötte *Kászon* basát. Kászon megmentette, a mit lehetett. Eloltotta a tüzet, mely elhamvasztott oly házakat is, melyeket Pethő János futása alkalmával maguk a törökök is megkíméltek; s az ágyúk egy részét kivonatta a tüztengerből. Azután ingyen munkára kényszerítette a föld népét s a várat hamarosan jó karba helyeztette. Egy kis erélyt tanulhatott volna tőle Aldana. Solymost, melyet Aldana spanyoljai és magyarjai Lippával egyidőben hagytak üresen, szintén megszállotta s eleséggel és minden szükséggel bőven ellátta, elfoglalta Eperjest, majd Csanádot is¹⁾ és kétségtelenül ekkor került végleg török kézre maga Arad is, honnan a káptalannak menekülnie kellett²⁾.

Lippa pusztulása jobban fájt Castaldonak, mint Temesvár bukása. Már júl. 31. értesült róla. «A Mindenható úgy akarta — írta Miksa herceghez, — hogy Aldana nemcsak nemzetének, hanem az egész kereszt-

1) *Villa*, Expedicion, 98—100. *Istvánfy*, XVIII. *Sagrado*, 311. (Gli Spagnuoli . . . non hauendo bastante corraggio per resistere alla violenza de' Turchi« stb.). *Aldana* ítéletlevele, 1554. jún. 16. (Tört. Lapok, II. 1875., 51.) *Castaldo* szerint (u.-o., III. 508.) *Solymos*, *Eperjes* és a *Maros* fölött álló többi vár már korábban esett a török hatalmába, a mit bajos elhinni. — 2) A gyulafejevári káptalan követe szerint (1604) Aradról és Csanádról 1551. vitték Fejérvárra az ország leveleit. Hihetőbb, hogy csak ekkor.

ténységnek is ezen gyalázata, addig éljen, míg rajtunk e sebet ejthette. Meg nem foghatni, mi bírta e tetre, hacsak örökös részegsége nem s még valami külön ördög, mely természetes gyávasága mellé testébe furakodott. Isten úgy akarta, hogy annál bizonyosobban bukjunk. Én már úgy látom, hogy nincs mód a menekvésre; csak annyit tudok, hogy *minden-nek vége van*¹⁾). Saját tehetetlenségéről is bizonyítványt állított ki ezzel. Aldanát aug. 1. ismét gyávanak és árulónak nevezte, s a királyt értesítvén arról, hogy a török már építi is Lippát, engedélyt kért arra, hogy Aldanát fogságba vethesse²⁾). Aug. 6. arról tudósította a királyt, hogy a karánsebesiek és lugosiak bizalmas embereket küldvén Lippa felé, értesítették őt, hogy ők is megadják magukat, ha Lippa átadásának híre megvalósúl³⁾). Pár nap múlva mind a két hely behódolt. «Temesvárért — szólt szept. 16. Pythar János, a havasalföldi vajda követe, Haller Péterhez, a szebeni országgyűlés követéhez, — szót se vesztegessetek. Lippára nézve talán megnyerhetitek, hogy *ne tegyenek bele szandzsákbéget, vagy beglerbéget, hanem csak bírót.*» «Tanácslom — szól ugyanakkor Kinán bég, — hogy az adót küldjétek be a portára s kérjétek Lippát s a Maros és Tisza közt levő részt. Azt talán visszakapjátok; hanem azon feltétel alatt, hogy a némettől elálljon s vajdát válasszon az országra⁴⁾). Lippát azonban elsőrangú erősséggé alakíttatta át a török s *behódolította onnan az egész Aradvármegyét*, mely ez időtől kezdve csak de jure volt tagja a magyar koronának.

Aldanát csakhamar fogságba tette Castaldo, vagyonát zár alá vette, írományait elszedte. Aldana testvére azonban, ki az Alcantara-lovagrend papja volt, kieszközölte Bécsben, hogy a király külön bíróságot állítson össze ez ügyben. Castaldo, Báthory András, Herberstein gróf és Davila Péter lett volna a bizottság tagja. Csakhogy Báthory nem fogadta el a megbízást, Herberstein pedig összeveszett Castalddal, ki viszont azzal akarta lekötelezni Davilát, hogy neki ígérte a spanyol mezei hadak parancsnokságát; Aldana helyett ő lett volna a «nagy kampó.» Castaldo a törvényszékbe jobbadán azokat a kapitányokat hitta meg, kiket Aldana gyalázatosaknak nyilvánított, mivel Lippáról idejekorán megszöktek. Ez a törvényszék úgy találta, hogy — ha volna — a halálnál nagyobb büntetést is megérdemelne Aldana. A király, főkép Aldana testvéreinek közbenjárása, nem hagyta helyben az ítéletet, mert figyelembe sem vették Aldana védekezését. Zsoldosainak lázadása után Castaldo maga is Bécsbe ment; előbb azonban állítólag rá akarta bírni Aldana őrizőjét, a gyalúí várnagyot⁵⁾, hogy Lippa szerencsétlen parancsnokát megmérgezze; Andrés Lopez kapitány előtt pedig utóbb sajnálkozását fejezte ki, hogy, Erdélyből

1) Schuller, Magazin für Geschichte, III. 135. Szalay, IV. 308. — 2) Pesty, Szörény, I. 59. — 3) U.-o., I. 58. — 4) Szilágyi, Erdélyi országgy. eml. I. 372., 425. — 5) Alcaide de Xalu. (Villa, 102.).

távozta előtt Aldanát le nem fejeztette. Mivel nem akadt magyar törvénytudó, ki a Bécsbe hozott Aldana ügyének védelmét elvállalta volna, a király, hivatalból, dr. Edert bízta meg a védelemmel. Aldana tagadta, hogy bármikor is összejátszott volna az ellenséggel. Ő nem esküdött meg, hogy életfogytig védi Lippát, vagy az ország más helyét és a király sem bízta, de nem is bízhatta meg ezzel; mert ő tiszte szerint a mezei hadak parancsnoka (maestre de campo) s nem várnagy volt. Lippára saját akaratából ment, s nem kötelességből, hogy ő felségének szolgáljon. Ha leveleiben azt ígérte, hogy Lippát védelmezni fogja, ezt csak azon reményben tette, hogy nem hagyja cserben az őrség. De cserben hagyta. Sokszor kért s ígértek is neki segítséget, de sohasem gyámolították. A király nem engedte meg, hogy Aldana bebizonyítsa állításait, hanem azt követelte, hogy egyszerűen kegyelmet kérjen tőle, mit — mások sürgetésére — testvére által meg is tétetett. Juan Villela de Aldana kifejtette a király előtt, hogy Bernardo mindenkor csak a király akaratának végrehajtására s arra törekedett, hogy őt híven és odaadással szolgálja.

A király Aldana részéről csupán egyszerű kegyelmi kérvényt akart elfogadni; a bírák azonban most már megengedték, hogy állításait bizonyíthassa. Aldana számos tanúra hivatkozott s a király és Castaldo leveleinek egész sorozatát mutatta be maga mellett; a királyhoz intézett saját leveleinek lemásoltatását azonban nem engedték meg. Végre is, Magyarország törvényeinek értelmében, 1554. jún. 16. fej- és jószágvesztésre ítélték. Ekkor azonban menyének, Máriának (Miksa herczeg feleségének) közbenjárására ügyét a magyar országgyűlés összejötteig felfüggesztette Ferdinánd s őt Trencsén várában bilincs nélkül ugyan, de erős őrizet alatt tartatta. — V. Károly császár ismételten írt Aldana érdekében. Az 1556. januárjában megnyílt országgyűlésen, a király, «tekinettel hű és sok hasznos szolgálatára, valamint a három és fél évi kemény fogság alatt szenvedett rossz bánásmódra, mely ilyen előkelő származású, nemes és jó vérből való emberre föler a halálbüntetéssel», szabadon eresztette Aldanát s V. Károlyhoz küldte. A császár kegyesen fogadta s a Piemontban és Lombardiában Don Ramon de Cardona halálával megürült tüzérség főkapitányává tette¹⁾.

Aldanát, az idegent, talán kelletnél szigorúbban ítélte meg a bíróság is, a közvélemény is. Az ő személye azonban eltörpül azon bizonyosság mellett, hogy a hadi kormánynak élheterlensége, vagy éppen közönye minden elfogadható ok nélkül a török kezére juttatta a Délvidéket s a Maros magyarországi szakaszát.

¹⁾ Kissé bővebben időztem e részleteknél, melyeket Aldana testvére (*Villánál*, 100—7. l.) az eddigieknél bővebben ír le. V. ö. Aldana ítéletlevelét, *Tört. Lapok*, II. 1875., 51. Különben az 1556. januári országgyűlés irományai közt nincs nyoma Aldana megkegyelmeztetésének. (*Fraknói*, III. 545—586.)

IV. A török hódítás Zarándban.

Izabella királyné és Petrovics már 1552. decemberében a portára küldte a lengyel *Ossceki* Márkot s az aradi magyar *Baky* Pált. A nagyvezír kijelentette, hogy ha az erdélyiek önként nem fogadják vissza István királyt (János-Zsigmondot), a szultán Mahmud dragománt és Baky Pált küldi utána Lengyelországba, hogy török sereg élén vigyék vissza Erdélybe. Ha Erdélyt most nem lehetne elfoglalni, akkor addig, míg meghódíthatná, Lippán vagy Temesvárott lakják István király¹⁾. Ebből az aradiak azt a vigasztalást meríthették, hogy a szultán nem akarja őket megfosztani szabadságuknak még látszatától is, sőt hogy előkelő helyet jelölt ki számukra abban a védett államban, melyet Erdélyből és a Részekből, külön, nemzeti fejedelem alatt kívánt alkotni. 1553. július 13. már maga a tordai országgyűlés figyelmeztette Ferdinándot, hogy alig foglalták el a törökök Lippát és Temesvárt, onnan s Moldvából és Havasalföldéről untalan tüzeltel-vassal fenyegették őket, ha vissza nem fogadják János-Zsigmondot²⁾. Azonban Ferdinánd sem nézte tétlenül e mozgalmakat. Kisserjényi Pált és Turkovics János kir. biztosokat megbízta Várad, Gyula s más tiszántúli várak megerősítésével, miben az 1553. tavaszán a zarándiak által erősen látogatott bihar-kereki országgyűlés ellenére váradi püspökké kinevezett Zabardy Mátyás is erélyesen munkált³⁾. Zabardy püspök teljes kíméletlenséggel járt el Izabella párthívei s a protestánsok ellen. Amazok a Tisza vidékén s Erdélyben egyszerre akarták megkezdeni a forradalmat, melynek célja az lett volna, hogy Erdély s a Részek a már serdülő János-Zsigmond alatt a török védelme alatt álló fejedelemséggé alakuljanak. A körösvidéki nemesség azonban nem követte a nemzeti párt felhívását, hanem Báthory András és Zabardy Mátyás zászlai alá gyülekezett. Zabardy az Izabella hívein 1553. okt. 3. nyert győzelem után Zarándban és Biharban a forradalom részesein akart bosszút állani, hogy Ferdinánd uralmát biztosítsa. *Taly* Ferencz kíséretében a Fekete-Köröshez indult s lövetni kezdte *Kis-Toldy* Miklósnak talpasi (helyesebben feketebátori) várát, melyet *Porkoláb* Dénes várnagy vitézül védett. A püspök azonban bevette a várat, s Porkolábot azonnal lefejeztette, a kiskorú *Kis-Toldy* pedig Váradon végeztette ki. «Az ártatlan ifjú meggyilkoltatása sok embert elidegenített tőle»⁴⁾.

A következő évben (1554.) azon szín alatt, hogy a törökök aradi

¹⁾ *Szádeczky*, Izabella és János-Zsigmond, 44. — ²⁾ *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. I. 493. — ³⁾ *Pray-kéziratok*, XV. 27. *Kovachich*, Formulae solennes styli. LIX. 9. *Magyar országgy. eml.* III. 391. — ⁴⁾ *Istvánfy*, (de az 1556. évre) XIX., 371. *Forgách* Magy. hist. 90. *Fábián*, I. 80. *Bunyitay* (I. 416.) bizonyítgatja, hogy a vár nem Talpason, hanem a tőle a Fekete-Körös által elválasztott F.-Bátoron volt. *Szentiványi* (Diss. paral. rerum memor. Hung. 33.) még 1699. is várnak nevezi Bátorot. A talpasi g.-kel. templom köveze a Toldy-kastély köveiből készült.

és zarándi hódításait megakadályozza, egyúttal azonban kétségtelenül azért is, hogy a harctéren szerencsétlen, de a diplomatia terén még mindig tevékeny forradalmi pártot megijeszszze, ismét fegyverkezni kezdett a püspök. A gyulai katonákat rendkívül bosszantotta, hogy a temesvári és lippai törökök büntetlenül portyázhatnak várak falai alatt, melyeket a püspök Armbruster építő által épp ekkor akart jobb karba helyezni. Valami negyvenen táborba szálltak, hogy ezen «igazságtalanságot és becsületök megrovidítését» megtorolhassák. Zabardy engedelmet kért Nádasdy Tamástól, az új nádortól, hogy a gyulaiakat a török ellen vezethesse¹⁾, Báthory András főkapitányt pedig fegyveres segítségre szólította. Azután «Istent segítségül híván» szeptember elején saját jobbágyaival, a király váradi és gyulai vitézeivel, Bihar nemességének egy részével s Báthory 200 lovasával, összesen 1200 lovassal és 100 darabanttal szállt táborba²⁾. Híre járt ugyan, hogy a szultán parancsára a moldvai vajda Erdélybe fog ütni s hogy majdan a lippai és temesvári basákkal egyesül; ez azonban nem teljesedett. Mindazáltal Káson basa, Zabardy készülődésének hírére, *Halun* bég által sietve erősíttetni kezdte *Aradot* s falakat húzott a prépostság temploma körül; később pedig külön várat kezdett építtetni a város védelmére. Ütközetre ezúttal nem került a dolog³⁾ s a fölkelő had, talán megintve, hogy a fegyverszünetet meg ne szegje, eredmény nélkül oszlott ki. A török most lázasan folytatta Arad építését, hogy azt egy szandzsák-basa székhelyévé tegye; már pedig ekkor oly tekintélyes őrséget nyert volna Arad, hogy nem-igen lehetne megakadályozni többé ama vidék teljes behódolását. — Zabardy tehát 1555. január 19. meghagyta a gyulai kapitányoknak, hogy haladéktalanul Arad alá menvén, a szegénységnek tiltsák meg az építésben való részvételt, a munkásokat kergessék el, a kastélyt pedig hányják szét; azonban úgy, hogy az ellenséggel való összeütközést kerüljék, mivel fegyverszünet uralkodik⁴⁾. Ilyen záradék mellett nem is akadályozhatták meg a gyulaiak az aradi török vár fölépítését; s Horváth Ferencz gyulai kapitánynak be kellett azzal érnie, hogy a török által elűzött aradi káptalannak csak külső javait használhassa⁵⁾. Az 1556. januári pozsonyi országgyűlés azonban, mely szemére lobbantotta Ferdinándnak, hogy elkerülhetette volna Temesvár, Lippa, Solymos stb. elestét⁶⁾, Gyula védelméről komolyan gondoskodott. (1556: 17. t.-cz.).

1556. február végén Petrovics Péter fegyveres kézzel hatolt Erdély földjére, a forradalmat diadalra juttatta, s okt. 22.-én Kolozsvár már leírhatatlan örömmel fogadta Lengyelországból hazatért ifjú fejedelmét, János-

1) *NKA.* fasc. 28. nro 24. — 2) *Váradi püsp. lt. Keresztury*, Descr. episc. Varad. II. 217. — 3) *Mogyoróssy* (Gyula hajdan és most, 50.) szerint Gyula alatt Zabardy személyes vezetése alatt vívtak volna ütközetet az építést háborgató törökökkel. — 4) *Keresztury*, II. 217—8. — 5) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 170—1. — 6) *Frañkói, Magyar orsz. eml.* III. 454.

Zsigmondot. Erdélyt a Habsburgok elvesztették. A Részek maguk sem maradtak közönyösek. Az imént említett Horváth Ferencz az elsők közt volt, kik János-Zsigmond pártjára állottak s fegyvert fogtak¹⁾. *Pathócsy* Boldizsár vezette a zarándi és aradi fölkelőket, kik egész csapatukkal Kászon basához csatlakozva, Zarádnál szálltak táborba s egyik haditanácsot a másik után tartották, mitévők legyenek. Állítólag azzal fenyegették a föld népét, hogy ha János-Zsigmondot nem követik, feleségeikkel, gyermekeikkel együtt rabságba viszi őket a török; azokat pedig, kik Ferdinándhoz csatlakoznak, darabokra vágják. A *Radák* László parancsnoksága alatt álló Boros-Jenő, Pankota és Dézna vára föltétlenül János-Zsigmond mellett nyilatkozott²⁾. Bethlen Gábor, Olcsárdy István deák, Vajdady Demeter, Kendy Gáspár, Kenderessy Péter, Nadányi Mihály, Vátyonyi Balogh Mátyás és György, Doroszlay János, Drághy Boldizsár, Sasváry Ferencz, Massay László, Toldy Miklós, Ravazdy János és más zarándi urak szintén velők tartottak³⁾. Az ifjú *Ábrahámffy* Imre a jenei várban *Pathócsy* Boldizsár kezeibe tette le a hűségesküt s megígérte, hogy csabai várkastélyába befogadja a fölkelők s a törökök őrségét. Ennek hírére *Mágócsy* Gáspár gyulai kapitány, Ferdinánd híve, csabai várára rohant, azt bevette, az ifjút pedig megölette. Széthányatta Székely Benedek fiainak megyeri kastélyát, Sarkadvár urát, az ifjú Sarkady Farkast pedig hűségre szorította. E rossz hírekre a fölkelők Jenőbe, a törökök pedig Lippára vonultak vissza; július közepén azonban nagyobb erővel akartak visszatérni⁴⁾. Váradot Varkócs Tamás elfoglalta ugyan János-Zsigmond számára, Gyula azonban, melynek fejében pedig a török talán Temesvárt és Lippát is visszaadta volna⁵⁾, Ferdinándé maradt s továbbra is akadályozta, hogy Szolnok felé kényelmesen pusztítson a török. De Lippától Gyuláig napról napra több falu hamvadt el s mindjobban fogyott a népesség. Világosvár és — *Szierszenkovics* Mátyás kapitánysága alatt — Boros-Jenő, Pankota és Dézna Ferdinánd kezeire jutott időközben, a mi még jobban ingerelte a törököt.

Gyula ellen csak úgy remélhetett sikert a török, ha előbb e várakat is megszerzi. Béke lévén, ágyúkkal nem mehetett sem ezek, sem Gyula ellen. Világos és Pankota közt már 1558. nyarán építettett egy palánkot, míg ugyanakkor Gyulával szemben egyszerre hármat is emelt, Erdőhegyen, Jánosházán és Varsádon⁶⁾. *Mágócsy* fegyverre szólította a környék nemességét s jobbagységát, úgy, hogy rövid idő alatt 4000 ember állt csatakészen a gyulai táborban. *Mágócsy* azonban, ki pedig már febr. 2. óta készült arra, hogy megmérkőzzék a lippai szandzsákbéggel, ily tekintélyes sereg élén sem akadályozhatta meg, hogy három palánk el ne

1) *Fraknoi*, 197—8. — 2) *Haan*, 162. *Mágócsy* gyulai kapitány levele jún. 20. —

3) *Lib. Reg.* 313., 378., 389—390., 396., 411—3. — 4) *Pray*, *Epist. proc.* III. 90. *Haan*, 162—3. *Pessler*, VI. 859—60. *Pesty* a Tört. Tárbán, 1863., XII. 238. *Mogyoróssy*, 50—1. — 5) *Szilágyi*, Erdély tört. I. 338. — 6) *Csánki* a Békésm. tört. évk. VIII. 70—1. lapján.

készüljön. Szept. 19.-én a siri; erdőhegyi és jánosházi már be volt fejezve¹⁾, s Mágócsy, elkedvetlenedve, fölmentetését kérte a bécsi udvartól. «Kérjük az Istent, — sohajtott Verancsics egri püspök november 24.-én — tekintsen le Gyulára. Mert ha ezt is elveszítjük, elvesz minden a Tiszáig; az Egert környező földet kastélyokkal s őrséggel rakják meg a törökök»²⁾. S a nyár derekán az erdélyiek még azt kérték a portán, hogy a török engedje vissza a múlt évben elfoglalt vidékeket, különösen a Lippától Vajda-Hunyadig terjedő földet, vagy hogy legalább tüzzék ki az országhatárt Lippa és Temesvár felé³⁾. 1559. elején már széltére beszéltek, hogy Lippáról, Siriből, Jánosházáról és Erdőhegyről mind több falut hódoltat be a török timárnak⁴⁾, miért is Verancsics püspök komolyan intette Fernánd fiát, Miksa herceget, hogy a Világos és Gyula előtt épített várak lerontását portai követe által is sürgesse⁵⁾. Új szandzsákbéget kapott Lippa s új kapitányt Gyula; de míg ez, Bornemisza Benedek, sikkasztással vádolta Mágócsyt, ki 47,000 forintról valóban nem tudott számolni⁶⁾, addig az új bég, *Bag*, meddő szemrehányások helyett, roppant faanyagot hordatott jobbágyokkal Jánosházára, hogy a kastély építését teljesen befejezze⁷⁾. S Bornemisza 1559-ben és 1560-ban be akarván hajtani a gyulai vár erősítéséhez szolgálni tartozó városokon és falvakon a különböző tartozásokat, Simándon, Vadászon, Meszten, Lökösházán, Mácsán stb. kívül csak Zarámban 49, Aradban pedig 6 falut vert föl⁸⁾ s így az ellenséggel versenyezve dulta az amúgy is tönkretett két vármegyét. Draskovics aradi prépost bepanaszolta magát az országbirót is, Báthory Andrást, hogy egyik faluját «e zavaros időkben» Világos várához csatolta s gúti Országh Kristóf nógrádi főispánt s özv. Losonczy Istvánnét, hogy két faluját hatalmaskodva Pankota vára alá rendelték⁹⁾. S míg ekként a jog rendje teljes fölbomlásnak látszott indulni, maga a török ellen nagyon lanyhán viselkedtek a vármegye urai. — Az erdélyi országgyűlés (1560. márcz. 10—15.) már maga is biztosokat küldött ki Zsáka, *Beitenőse*, Sarkad, Szalonta és *Töt-falu* megvizsgálására, hogy ezek vigyázatlanság következtében valamiképen a török kezeibe ne essenek¹⁰⁾; s nagyon jó hír volt, hogy ez év nyarán a *Jánosházi* kastély, maguknak a törököknek gondatlanságából, leégvén, azt a törökök pusztán hagyták¹¹⁾.

A legnagyobb baj az volt, hogy a Maros-Körös köze, mint egyálta-

1) *Verancsics*, Munkái, VII. 242. E levélben a varsándit említi ugyan s utóbb (VII. 362.) csak általában ír egy Gyula közelében levő kastélyról; egy 1560. évi magyar levél szerént azonban (Magyar Levelestár, I. 376.) a jánosháziniál közelebb egy kastély sem volt Gyulához. — 2) *U.-o.* VII. 275. — 3) *U.-o.* 239. *Pesty*, Szőrény, I. 63. — 4) *U.-o.*, 326., január 29.-ről. — 5) *U.-o.* VIII., 10. — 6) *Csánki* a Békésm. törv. évk. VIII. kötetében, 96. Nagy világot vet e vidék akkori viszonyaira »Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága« című czikke. (*U.-o.*, 57—103.). — 7) *Verancsics*, VII. 362. egy márcz. 7.-i levélben. — 8) *ARA* fasc. 1763. nro 43. — 9) *Adattár*, I. 151. — 10) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. II. 133. és 175. — 11) Magyar Levelestár. I. 376.

lán a Tisza balpartjától Erdélyig terjedő országrészt, örökös vita tárgyát képezte Ferdinánd és János-Zsigmond közt s így nem akadt keresztény hatalom, mely azt a török ellen erélyesen védje. Ki volt ugyan mondva (1561.), hogy Gyula várához Zarádnak 14, Jenőhöz 51, Világoshoz 6 helysége adózzék; az adók azonban még akkor sem folytak be teljesen, ha a behajtást fegyverrel eszközölték; mert a lakosság egy része már elmenekült a támadásoknak annyiszor kitett vidékről. 1563. aug. 4. a János-Zsigmond által követelt várak ügyében kiküldött bizottság Miksa hercegnek Pozsonyban azt jelentette, hogy Zarádnban Világosvár Báthoryhoz, Jenő, Dézna és Pankota várai pedig Losonczy Istvánhoz tartoznak. E szerint e várakon túl vannak Erdély határai s így szeréntök semmit sem kell átengedni János-Zsigmondnak¹⁾. Pár nap múlva, aug. 21., jobbadán együtt volt már Pozsonyban a Miksa koronázására összegyűlt országgyűlés. Zarándvármegye csakugyan megjelent azon, mint Bihar, Békés, Csongrád és Csanád is; Arad azonban távolmaradt²⁾. A koronázáson Békés és Zaránd főispánja, Kerecsényi vitte Szlavónia zászlaját. A Gyula közelében levő vármegyék nemessége az országgyűlésen azt kérte, hogy peres ügyeiket Kassán tárgyalathassák, s hogy a hiteles helyek teendőinek végzésére az egri püspök két kanonokot küldjön Gyulára, mivel az ott levő nemesek a török miatt nem mehetnek a távolabb eső káptalanokhoz s konventekhez; de meg özvegyek is vannak köztük³⁾. Valóban, már 1562. tavaszán is Arad, Gyula és Csanád környékén portyáztak a temesvári törökök. A középkor lovagiassága megegyeszer fölcshellámlik e harcokban. Midőn Malchus temesvári basa, Szatmár felől visszatérve, Gyula alatt elvonult, a két sereg ifjai kölcsönösen párbajra hitták ki egymást. *Pongrácz* Kristófot, kinek Aradban és Zarádnban szép jószágai voltak, a lándzsa-törésben mellén szúrta keresztül egy ifjú török⁴⁾.

A magyar kormány végre komolyabban kezdett gondoskodni e vidék oltalmáról. 1561. óta az erőszakos, de erélyes *Kerecsényi* László volt Gyula kapitánya, ki már 1561. nyarán naponként 3—5000 munkással erősítette Gyula várát. Rendelkezésére állott az az 5400 magyar forint, melyet Zaránd 1560—2. évi tizedéből a kamara Gyula erősítésére rendelt fordítani⁵⁾; 1564. okt. 5. pedig II. Miksa utasította őt, hogy az 500 huszárból és 350 puskás gyalogból álló őrség fizetésére s a vár jó karban tartására fordítsa a vár uradalmából az Arad, Zaránd, Csongrád, Csanád és Külső-Szolnok, valamint Csehország adójából befolyó 31.000 frtnyi évi jövedelmet⁶⁾.

A háború veszedelme azonban nem a török, hanem Erdély részéről fenyegette a királyságot. 1564. júl. 25. meghalt Ferdinánd s a most

1) *Tört. Tár.*, 1884., 391—2. — 2) *Frakói.*, Magy. orsz. eml. IV. 406. — 3) U. o., 426. és 428.; s 1563: 53. t.-cz., a 601. lapen. — 4) *Verancsics*, VIII., 346—7. *Istvánfy*, 471. — 5) *Verancsics*, VIII., 273—6. és IX., 7. — 6) *VR.A.* fasc. 757. nro 3.

trónra került II. Miksával János-Zsigmond nem alkudozott többé. Vezére, Báthory István, elfoglalta Szatmárt és Nagybányát, ő maga pedig a Részeket ügyekezett hatalmába keríteni. A következő 1565. év tavaszán a szerencse ellene fordult ugyan; midőn azonban biztosabb hírt vett a török segítségéről, megszakította Miksával a béke iránt folytatott alkudozásait s egész erélyvel indította meg a hadjáratot. Már május elsejére¹⁾ kalaúzul küldte *Haszán* temesvári basa elé Bethlen Gergelyt egy csapat lovassal s Bethlen egyenesen őseinek földjére, Zaránda vezette a törököt. A török jövetelének hírére Kerecsényi, mivel Schwendi Lázár fővezér segítséget nem küldött, a gyulai várórség nagy részét azonnal *Pankota* várába küldötte s azt hadiszerekkel is ellátta. Ennek lehetett köszönni, hogy *Haszán* nem boldogult a várral oly könnyen, mint hitte. Május 2. vette ostrom alá, s hasztalanul vitta még 7.-én is, midőn Kerecsényi sürgősen kérte a királyt, parancsolná meg Schwendinek, hogy segítséget küldjön.

Híre járt, hogy a török *Pankota* bevétele után Boros-Jenőt fogja ostromolni s hogy annak elfoglalása után Gyula alá megy, ott kastélyt emel s az őrséget a várba rekesztvén, feladásra kényszeríti²⁾. A király megdicsérte Kerecsényit, de nemcsak segítséget nem küldött neki, hanem utasította is, hogy Schwendit, hacsak lehet, segítse³⁾. Ilykép nem csoda, ha a magára hagyott *Pankota* elesett. Ennek hírére Világost azonnal odahagyta a csekély őrség; ugyanezt tette a déznai is; ellenben Boros-Jenőt csak *Kendy* István hősie halálának árán foglalhatta el a török⁴⁾. *Haszán* most nem ment Gyula alá, mint talán eleinte akarta, hanem Debreczen felé indult, hogy a beglerbéggel és János-Zsigmonddal egyesülten működjék Schwendi ellen. Schwendit, a királynak említett parancsa értelmében, Kerecsényi ezután híven segítette, Zaránd s a Gyula körül levő többi vármegye pedig kijelentette, hogy a megajánlott hadiadót, az expeditio költségeinek fedezésére, megfizeti⁵⁾. Kerecsényi kinyilvánítván, hogy ily körülmények közt őt gáncs nem érheti, ha távollétében Gyula s környéke az ellenség kezébe esnék⁶⁾, júl. 11. már Szatmárra érkezett 500 huszárral s ez idő óta sok lélekemelő hír érkezett haza a gyulaiak vitézségéről. A sors úgy hozta magával, hogy főképen a temesvári basa, *Haszán* s a lippai bég, *Bag* vagy Bagli ellen kellett csatázniok. *Haszán* egy 25,000 főnyi sereg élén állott. Egyik alvezérét, *Bag* lippai béget, egy igen nagy hévvel vívott lovassági csatában Géczy János gyulai vitéz levágván, fejét a magyarok magukkal vitték. Testét azonban Schwenditől elkérte *Haszán* s Lippán temettette el⁷⁾. Döntő ütközetre nem került a sor. Szept. 13.-án *Haszán* már fegyverszünetet kötött, melynek értelmében

1) *Tört. Lapok* 7. III. 570. — 2) *Bécsi* cs. államt. Békésm. tört. évk. VII. 10. —

3) *U.-o.*, VII. 49. — 4) *Istvánfy-Vidovich*, 514. *Füssler*, VII. 20. — 5) Békésm. tört. évk. VII. 52. — 6) Erről a király júl. 20. már igazoló-levelet adott neki. *U.-o.*, 53. — 7) *Istvánfy*, 518. *Forgách*, XV. könyv, 386.

a török Schwendinek egyebek közt Boros-Jenőt és Nagybányát is visszaadta¹⁾. A török sereg csak október elején húzódott vissza Lippa és Temesvár felé, János-Zsigmond pedig Erdélybe.

Schwendi azonban fölhasználta a pihenés idejét is. A törökök az erdélyieknek adták át a nyáron elfoglalt Boros-Jenőt; ezek azonban rosszul őrizték. Schwendinek hadai gyorsan megjelentek tehát a vár alatt,

Schwendi Lázár.

azt elfoglalták, megerősítették s őrséggel jól ellátták. Parancsnokká Schwendi *Segnyey* Zsigmondot és a német *Schnell* vagy *Wagner* Györgyöt tette²⁾. János-Zsigmond árulásról vádolta a basákat és személyesen akarta fölkeresni a szultánt Konstantinápolyban; ez azonban megélezte, hogy a jövő évben elégtételt szerezni ő-maga jön be s hogy akkor is találkozhatnak.

¹⁾ *Jankó* Vilmos, Lazarus Freiherr von Schwendi. (Bécs, 1871.). *Századok*, 1872., 397. — ²⁾ *Istvánfy*, 519.

1566. elején Miksa követe, Hosszútóti Konstantinápolyba érkezett, hogy Pankota s a horvátországi Krupa visszaadatását sürgesse¹⁾. A bosz-szús Szulejmán azonban elzáratta.

A kormány már febr. 8. tudta, hogy e hadjárat egyik czélja Gyula bevétele és Zaránd behódoltatása. Marinics Horváth Ferencz, Kerecsényi helyettese, a szomszéd falvakból már a télen 300 puskás és lándzsás

Kerecsényi László.

magyart osztott be a gyulai őrség közé s kémeit éjjel-nappal járatta, hogy a török támadása készületlenül ne érje. *Olcárovics* Demeter, zarándi földesúr, gyulai lovas kapitány, még febr. elején kiköltöztette családját s példáját követte Ábrahámffy István s több előkelő katona, kik részben János-Zsigmond pártjára állottak át. Kerecsényi, ki Zaránd népét mód nélkül zsarolta, most saját zarándmegyei javainak koczkáztatásától sem riadt vissza s abban a reményben, hogy a kormány majd csak megtéríti

¹⁾ *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. II. 250. *Hammer-Purgstall*, II. 311.

a költségeit, azokra márcziusban 60,000 frtot vett föl. A bécsi kormány nemcsak Gyulának, hanem Boros-Jenőnek megvédését és fölszerelését is tőle várta. Márczius 27. Károly főhg szerint mind a két véghely sürgősen kéri a pénzt, a nélkül, hogy ennek megadását egykönnyen remélhetné. Kerecsényi nagyszabású védelemre készült, a nyomorúságos pénzügyek miatt azonban csupán kis részét nyerte meg annak, a mit kívánt. Új várnagyokat kapott Világosvára is; midőn azonban 300 gyulai lovas és gyalog visszatért beigtatásukról, híret vették, hogy Lippáról Temesvár felé, hol a délvidéki basaságok Gyula ellen készülődtek, 600 török van útban. Azonnal utánuk eredtek; ápril 14. megrohanták őket és 100-at levágtak, 11-et elfogtak, míg közülök csupán 1 vitéz esett el, egy pedig megsebesült¹⁾. Napirenden voltak a hadikalandok s a nép még századok múltán is sokat tudott regélni *Toronyi* Tamásról, ki *Vastag* Balázsszal együtt Aradig portyázott a török ellen, megívott az aradi őrség legnagyobb vitézével, *Eligány* basával, stb²⁾. A török Lippán és Temesváron erősen készülődött Gyula ostromára, s arra, hogy az ápril második felében Konstantinápolyból állítólag 100,000 lovassal és 2000 janicsárral útnak indított *Pertáf* basához csatlakozzék. *Horváth* Ferencz, Gyula helyettes várnagya, május 26. úgy értesült, hogy a temesvári basa június 2.-a táján már inñen lesz a Maroson s hogy 7 faltörő ágyút is hoz magával.

Maga Kerecsényi csak június közepén érkezett vissza Gyulára, melynek kellő felszerelését félévi lótása-futása után sem tudta kieszközölni, holott *Szulejmán* május elején már megindította hadait Magyarország ellen. Június utolsó napjaiban találkozott *János-Zsigmonddal*, ki a búcsúkihallgatáson, júl. 1.-én, «kérte vala a többi között azt a tartományt mind éppen, mely a Körös vize és Erdély között vagyon, mely város és kastély s faluk több két ezernél; mert nem merte vala *Tömösvárat* vagy *Lippát* kérni, megintetvén a basáktól, mivelhogy ott a törököknek mecsetjök építetett vala». A császár a Szolnok és Debreczen közt levő vonalat tűzte ki határul³⁾.

A kormány a török jöttének hírére, a védelem legbarbárabb nemére kötelezte Kerecsényit; arra, hogy az ellenség élelmezésének megnehezítése végett, pusztítsa el a behódolt falvakat; szerencse, hogy fölterjesztésére mégis elejtette ezt a tervet. A várkapitány 2000 magyar és 600 német katonával rendelkezett, midőn júl. 2. az ellenség körülzárta. Körében volt számos zarándi nemes; *Olcsároovics* Demeter lovaskapitány, *Bánrév* Péter, *Földváry* István, *Iktári Bethlen* Farkas, *Jász* Lukács, *Serjényi* Miklós,

¹⁾ *Szabó* Károly: Gyula vára bukása. Békésm. tört. évk. VII., 8—21. — ²⁾ *Toronyi* Tamás mondáját először *Vörös* Mihály dolgozta fel. (Szeged, 1807., 8r., 64 lap.) Maga a történelem nem beszél róla, de mégis jellemző, hogy a nép tudatában — ha a ponyvairodalom által eltorzított alakban is — fennmaradt. — ³⁾ *Kemény* és *Kovács*, Erdélyorsz. történeti tára, I. 47—8.

Gyulai *Gál* András stb. Olcsárovcics tartozott az első áldozatok közé. A mit a már kész hős *Földváry* István tizennégy év előtt Temesvárnál tett, megtette azt most Gyulai *Gál* András, hogy t.-i. az ostromlottak segélykérő levelét (júl. 14.) szerencsésen eljuttatta helyére s egy szerencsés kitörés alkalmával júl. 25. a király biztató válaszát is meghozta reá¹). Jász Lukács és *Földváry* István lelkesítő példája nagyban fokozta a védők elszántságát. Augusztus második felében Kerecsényi, ki hős volt ugyan, de nem példaképe a bevégzett hősnek, 8 napi fegyvernyugvást kért s azt meg is kapta, hogy ez idő alatt megindúlhassanak az alkudozások a vár feladása iránt.

Kerecsényi Melith Györgyöt, Pertáf basa *Mehemed* aradi béget²) bízta meg a tárgyalásokkal; s ha a haditanácsban *Földváry* kegyelettel hívatkozott is mestere, Losonczy esetére, a többség mégis elfogadta az ajánlatokat és szept. elsején Kerecsényi valóban feladta a várat. Zászlókkal, teljes fegyverzetben, minden vagyonával szabadon vonúlhat vala ki a várból. Szept. 3.-án, a sebesültek és a podgyász szállítására adott 400 szekér felhasználásával, az őrség meg is kezdte útját Jenő felé. Alig tettek azonban pár ezer lépést, a törökök fosztogatni kezdték őket; s a lippai bég Pertáfhoz utasította a panaszkodó Kerecsényit. A vezér sátoránál azonban a janicsárok elfogták s bilincsekbe verték őt s a vitézek nagy része is elesett, vagy fogságba jutott a rablótámadás következtében. Csak azok menekültek meg, kik a vidéken jártasok lévén, a nádasból, hová hamarosan elrejtöztek, kiismerték magukat. Így Bethlen Farkas, Serjényi, *Földváry* stb. Az éren, a nádon bujdosva, ellenségnek vélték, midőn szembetalálták egymást; Serjényi és Zichy már össze is csaptak, midőn végre egymásra ösmertek. A zombékokban összevérezett lábait bársony dolmányának rongyaival kötözgette be Bethlen s Gyulától pár kilométernyi levő jószágába, Betlenősibe, csak három napi bujdosás után jutott el. Kerecsényit kivégeztette a török s a magyar közvélemény nem siratta meg a hőst, kit árulónak tartott³).

Pertáf basa *Mehemed* aradi béget bízta meg Gyulavár kormányzásával; s ez időtől kezdve szó sem volt többé, hogy Arad legyen az új szand-

¹) Ugyanekkor az az álhír terjedt el, hogy Pertáf (Ferthal) basát egy golyó megölte s hogy az egész török had megszaladt. (*Verancsics*, IX. 168., 171.) — ²) *Mehemed* horvát származású volt s keresztény korában Kunovics Mihály név alatt Enyingi Török Bálint szolgálai közé tartozott. A mahomedanizmusra áttérve, ennek védelmében párbajt vívott Székely Balázs váradi lovassal, ki azonban legyőzte. (*Istvánfy*, 533.). — ³) Gyula ostromának fő forrásai: *Istvánfy* (526—34), *Forgách* (Commentarii, 413—417.), *Ortelius Redivivus* (107—9.), *Der vermehrte Donau-Strand* (86.), *Pethő* Gergely (Krón. 121.), *Bethlen Farkas Hist.* II., 131—145., *Bisarus* Péter (Schwandtnernél, 701.), *Münster* (Cosmographia, 1385. 1.), *Sambucus* (Rer. hung. app. 612.), *Szamosközy*, (Tört. maradv.) *Ulloa* Alfonz stb. Mellőzve az általános történetírókat, a feldolgozók közül felemlítem *Mogyoróssyt* (id. h. 55—73.) s mint legújabbat és legjobbbat *Szabó* Károlyt (id. h., VII. 5—47.).

zsák-basaság székhelye; Gyulának azon időben méltán tulajdonított nagyobb jelentőséget a török s ezt tette a vidék katonai középpontjává.

Gyula alól Pertáf egyenesen Jenő alá vezette hadait s annak lövetését szept. 5.-e táján megkezdte. A várat *Wagner* György, a németek és *Segnyey* Zsigmond, a magyar katonák parancsnoka védte. Huszonhárom napon át vitézül állották az ágyúzást és öt rohamot vertek vissza. Ekkor (szept. 28.) a német gyalogok kijelentették, hogy nem harcolnak tovább s a vár feladását követelték. Segnyey esdekléseire annyit mégis megígértek, hogy bevárják az estét s megkísértik, nem vághatnák-e magukat keresztül. Hatott rájuk a gyulaiak példája, mely oly világosan bizonyította, hogy nincs mit bízniok a törökökben, főkép mivel ugyanazon Pertáf basa állt velök szemben. Éjjel csakugyan keresztül vágták magukat az ostromló hadon. Segnyey és magyarjai, jól tájékozódván azon a földön, többnyire megmenekültek s a béli kastélyban vonultak meg; Wagner németjei azonban eltévedtek az ősméretlen erdőségben s a törökök kezei közé jutottak. Pár évig a hatvani várban sanyargatták őket; Wagnert csak több év múlva válthatta ki Rueber János (Hans Rueber von Püchsendorf) kaszai főkapitány, ki hősiek részt vett Gyulavár védelmében is. Boros-Jenő megrongált falain szeptember végén már a lófarkas zászló lengedezett. Ez eseménynek hírére Világosvárat, mely pedig a szokottnál jobban megvolt erősítve, odahagyta a megrémült az őrség s a török kardcsapás nélkül foglalhatta el azt is, a környék többi várát is¹⁾.

Behódolt tehát Zaránd, miként már tizennégy év előtt behódolt Arad. A vármegye élete megszűnt mind a kettőben; de nem szűnt meg a föltámadásba vetett hit s megmaradt Aradban és Zarándban a vármegyehez és vele a szent koronához való tartozás tudata. A magyar királyé volt *de jure*, a töröké *de facto* s Erdélyé *in spe*. Az 1566-ra következő másfél századon keresztül három állameszme ügyekezett gyökeret verni a Maros és a Körös közén; a magyar állam eszméje, mely a legmélyebbre bocsátotta gyökerét, túlélte valamennyit. 1552-ben Arad, 1566-ban Zaránd bevégezte megyeiségének *középkori* szakaszát. De a most reázúduló viharok csak jobban megedzették erejét s éppen a török hódítás teremtette meg számára a *politikai renaissance* korát.

1) *Istvánfy*, 534. *Bethlen*, II. 146.

